

భర్తృహరి సుభాషితము

సంస్కృతవ్యాఖ్యానాంధ్రప్రద్యటికాతాత్పర్య

స హి త ము

చెన్నపురి:

వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రులుఅండ్ సన్స్ వారిచే

బ్రహ్మటితము.

1949

All Rights Reserved.

Printed by
V. VENKATESWARA SASTRULU
of **V. RAMASWAMY SASTRULU & SON**
at the 'Vavilla' Press,
Madras—1949.

ప్రీతిక

“ఓం నమః పరమాత్మై కరూపాయ పరమాత్మనే.

స్వేచ్ఛానభాసితానత్యభేదభిన్నాయ శంభవే.”

“సుభాషిత త్రిశతి” కర్త యగు భర్తృహరి విఖ్యాత సంస్కృత భాషా ప్రాచీనకవులలో నొకఁడు. అతనిని అతనిగ్రంథములనుగూర్చి విశ్వసనీయములగు చారిత్రికాధారములు కానరావు. అతని జీవితము లోని కొన్నిసంభవములు మాత్రము కథారూపమున అనుశ్రుతముగా సంప్రదాయబద్ధమై లోకమున వ్యాపించియున్నను నవి యెఱుఁగింపఁజేసి పొంది పాసఁగి యుండకపోవుటచే నానావిధగాధలకును సామరస్య మేర్పడుచుట దుస్సాధ్యమే యగును. భర్తృహరి ఉజ్జయినీ రాజ వంశస్థుఁ డనియు తనకు రాజ్యపరిపాలనార్హత యున్నను తనభార్య దుశ్శీలముచే సంసారమునకు రోసి రాజ్యమును తనతమ్ముఁడగు విక్ర మార్కున కప్పగించి తాను వానప్రస్థుఁ డయ్యె ననియు నొకప్రతీతి గలదు. ఈవిక్రమార్కుఁడే విక్రమశకాబ్దమునకు మూలపురుషుఁడు. అది యటుండ నిండు, భర్తృహరివరచితము లగు శతకములనుండి యత నికి జీవితమున నాశాభంగము మిక్కిలిగ నేర్పడె ననియు, స్వకుటుంబ మునో యిరుగుపొరుగులనో సూక్ష్మదృష్టితోఁ బరిశీలించుటవలన స్త్రీల శీలమున నతనికి సంశయము బలపడె ననియు విస్పష్ట మగును. అతనిని గూర్చి గ్రంథస్థమైన విషయములలోఁ గొన్నింటి నిట పేర్కొందము.

1. పూర్వోక్త సంఘటనను వివరించుచో నొకానొక గ్రంథమున భర్తృహరి భార్యపేరు అనంగనేన అని యున్నది. 2. ఇంకొక గ్రంథ మున భర్తృహరితండ్రి వీరనేనుఁ డను గంధర్వుఁ డనియు సీతనికి భర్తృహరి విక్రమాదిత్యుఁడు సుభటవీర్వుఁ డను ముగ్ధుడుకుమారులును మైనావతి యను కుమార్తెయునుగా నలుగురు సంతానమనియుఁ దెలియ

వచ్చును. 3. భర్తృహరిభార్య పద్మాక్షి యని యింకొక కథ. 4. భర్తృహరితల్లి సుశీల; ఆమెమూలమున నితఁడు మాతామహుని రాజ్యమున కధికారియై దానిని తనసోదరుఁడు విక్రమాదిత్యున కొసఁగె నని యింకొక గాథ. 5. చంద్రగుప్తుఁ డను బ్రాహ్మణునకు నాల్గువర్ణములనుండియు నల్లరుభార్య లనియు వారికి యథాక్రమమున పరరుచి, విక్రమార్కుఁడు, భట్టి, భర్తృహరి యను కుమారులు జనించి రని మఱియు నొకగాథ. 6. మఱియొకగాథ ననుసరించి విక్రమాదిత్యునకు బ్రాహ్మణ ఊత్రియ వైశ్య శూద్ర కాంతలు నలువురుభార్య లనియు వారియందు పరుసగా పరరుచి, విక్రమార్కు, భట్టి, భర్తృహరులు జనించి రని తెలిసెడిని. ఇట్టి గాథల పరంపరనుండి కవి చరిత్రమును నిర్ధారించు తెంతకష్టమో చదువరు లూహింప వచ్చును. కాని వానిమూలమున మనకవి “రాజన్యుఁడు, ఇహమును రోసి విరాగియై సన్యసించి యడవులఁ బట్టినవాఁడు, గొప్పవిద్వాంసుఁడు, కవి, యోగి”—యను సంశయము లూహింపఁ దగి యున్నవి.

శ త క ర చ న ము

సుభాషితత్రిశతి యనఁబడు నీకృతి నీతి శృంగార వైరాగ్యములను మూఁడుభాగములను నొప్పుచు నన్వర్థముగాఁ గ్రమమున నీతి శృంగార వైరాగ్యముల నుద్బోధించును. భర్తృహరియే యీత్రీశతికిఁ గర్త యనుట సార్వజనీనకమగు నభిప్రాయము. ఆశతక త్రయమును లఘు పుగాఁ బఠించువారికి అందలిశ్లోకములు పరస్పరాకాంక్షలేని కూర్పులుగఁ దోచును. ఈసంపర్కమును పురస్కరించుకొనియు ఇందలి శ్లోకములు కొన్ని యితర కావ్యములఁ గనఁబడుటచేతను ఇవి స్వతంత్ర రచనములు కాక బహుకావ్యములనుండి సంగ్రహించిన శ్లోకముల కూర్పని యొక సిద్ధాంతము బయలుదేఱినది. అనామధేయఁ డెవఁడో యొకకవి యీశతకములను రచించి భర్తృహరి కంటఁ గట్టె నని వేటొక సిద్ధాంతముపుట్టినా దానికి బండితాదరణము కలుగ లేదు. మొదటి

సిద్ధాంతమును విపులముగాఁ బరిశీలించినచో కావ్యేతరములలోఁ గన్పట్టు నిందలి శ్లోకసంఖ్య యత్యల్పము; ఆ కావ్యములు నైతము భర్తృహరి యనంతరము రచితమైనవి; అట్టే ప్రశస్తములు కానివి. మన కవి వానిని స్వతంత్రముగా రచింపక యేర్పికూర్చియే యుండిన తన గ్రంథమునకు నామాంతర మొసఁగ కుండునా? శ్లోకములా మన మనుకొనునంత విశిష్టములు కావు; వివిధవర్ణములుగ విభజింపఁదగిన లక్షణములు నిండుగాఁ గలవు. సూక్ష్మదృష్టితోఁ బరిశీలించువారికి ఆవి యిహమును రోసిన హృదయమునుండి పొంగిపూరలు భావపరంపర లని, లోకవృత్తమును గని అతివ్యాకులముపా లైన హృదయముయొక్క యావేగమును అణఁపఁజాలక వెలువరించిన యావేదనముగ స్ఫురింపక మానదు. ఆయాసందర్భముల వేదనపా లైనపుడు తనహృదయగతి యెట్టిదో వెలువరించినందున తెంపులేని కథనమున గోచరమగు పద్యముల పరస్పరాన్వయము కన్పట్టదు. దీనిని పురస్కరించుకొని అనీతి పరులు స్వీయరచనములకు గౌరవమాపాదించుకొను తలంపుతో వానిని భర్తృహరికి అంటఁగట్టి ప్రక్షిప్తములసంఖ్య హెచ్చించిరి. ఆ ప్రక్షిప్తములను అసలు రచనలనుండి బహిష్కరించుట కాలగతిమూలమున క్షిప్తతమ మైనది.

క వి కా ల ము

ఈ కవి తన గ్రంథమునఁ దన్నుఁకూర్చియో తనకాలమును కూర్చియో లేశమాత్రమును ప్రస్తావించియుండలేదు. కనుక పండిత ప్రతీతిని, గ్రంథస్థప్రమాణములను, ఇతరకవుల వ్రాతలను సాధనములుగాఁ గొని నిర్ధారంపవలసియున్నది.

భర్తృహరి శకపురుషుఁ డగు విక్రమార్కునిభ్రాతృ యని పండిత ప్రతీతి. ప్రాచీనచరిత్రా న్యేషకులీయంశము నాక్షేపించినట్లు కానరాదు. విక్రమశకము క్రీస్తుపూర్వము ౪౬-వ సం॥న నారంభ మనుట శిష్టల కంగీకృతమైన విషయము,

ఇంక గ్రంథస్థనిదర్శనము లంతగా కవికాలనిర్ణయమున కుపకరింపకపోవుటయేగాక సందిగ్ధములుగూడ నైయున్నవి. ఆశతకములు వేదాంతపరిభాషాజటిలములు. అయినను వేదాంతసిద్ధాంతములు వందలకొలదిసంవత్సరములుగా చర్చితములై పూర్వపక్షసిద్ధాంతీకరణముల నిష్పత్తినిొందినవి గావున కేవలము వానియాధారమున కాలనిర్ణయమసాధ్యము. ఈ సిద్ధాంతములను లోకసామాన్యమునకు ప్రప్రథమమున వెల్లడించినవారు కుమారిలభట్టులు; పీఠెనిమిదవశతాబ్దమువారు. తర్వాతివారు ఆదిశంకరులు; పీఠ తొమ్మిదవశతాబ్దమువారని కొందఱును, కా రని కొందఱును వాదింతురు. కావున వేదాంతము తొమ్మిదవశతాబ్దమాదిగా వ్యాప్యతనందినా దానియుద్భవమంతకు బహుకాలము పూర్వమే యనుట సువిదితముగదా! కనుక వేదాంతపరిభాష నాశ్రయించి మనయు కవికాల మూహింప నెంచుట సమంజసముకాదు.

ఈశతకములలోఁ బురాణప్రసక్తియుఁ గలదు. పాశ్చాత్య పండితులదృష్టిలో పురాణము లిటీవల వేయిసంవత్సరములక్రిందటివేగాని, యంతకు పూర్వమైనవి కావు. వారిలోఁ గొందఱిమతమున నివి క్రీ. శ॥ పండ్రెండవ పదుమూడవ శతాబ్దములనాటివి. కావున పాశ్చాత్యవిమర్శకుల యభిప్రాయము లీఁట్లున మన కప్రయోజకములు. మఱియు పురాణములలోని ప్రక్షిప్తభాగములవిషయమున నేలాటి భేదాభిప్రాయములు ప్రబలియున్నను ఆ పురాణముల మూలభాగములకుఁ గర్త వేదవ్యాసమహర్షియే యని భారతీయసంప్రదాయము; దీనిని తోసిరా జనుట అవివేకము. వ్యాసమహర్షి క్రీస్తుశకమునకు వేలకొలదియేండ్ల మునుపటివాఁ డనుట నిశ్చయము. అందువలన క్రీ. శ॥ ప్రథమశతాబ్దమునాటికే పురాణములు ప్రాచీనతమము లయియుండె నన్నవిషయము నిర్వివాదముగదా? కనుక కేవల పురాణ ప్రసక్తిపై నాధారపడి యొకగ్రంథ ముర్వాచీన మనరాదు. ఇంక బాహ్య ప్రమాణములఁ బరిశీలించుము.

భర్తృహరిశతకములను వ్యాఖ్యానించినవారు మహాబలుడు, ఆవంచ రామచంద్రబుధేంద్రుడు, ధనసారుడు, రామర్షి, గుణవి నయుడు, మీననాథుడు, ఇంద్రజిత్తుడు అను వార లని సంస్కృత వాఙ్మయ చరిత్రకారులు శ్రీయుతకావ్యవినోదులు కృష్ణమాచార్యుల వారు పేర్కొనియున్నారు. వారిలో నొక్కరైనను కవికాలనిర్ణాయక విషయమై శ్రద్ధపూనినట్లు కానరాదు. కాని వారిలో రామచంద్ర బుధేంద్రుడు రచించినవ్యాఖ్య ఆంధ్రదేశముననే గాదు; యావద్భారత మునను వ్యాప్తి నందియున్నది. ఆయన పీఠికలో

“విక్రేణ భూతపూర్వం ఫలమథి తపసాఽలంబి సూర్యప్రసాదా
బ్రహ్మ తస్మాత్ స్వయం తత్ప్రచురకరజరా వశ్చ తా వశ్చనాథ్యమ్,
హిత్యామోహం స్వకాంతా స్వతివిమలధియా తం నిషే వ్యాకృభవ్యో
యోగీష్టో) భర్తృహర్యావ్యయ ఇహ పరుతేఽద్యాపి విద్యావిలాసమ్.”

అను నీశ్లోకమున “ఒకానొకబ్రాహ్మణుడు తనకు సూర్యప్రసాదముచే లభించినఫలమును తనప్రభువగు భర్తృహరికి నొసంగఁగా దాని నతఁడు తనప్రియభార్య కిచ్చెను. ఆమె దానిని తాను భుజింపక తనజారునకును, అతఁడు తనప్రియేతరకును అర్పించె ననియు, నీసంగతి ప్రత్యక్షమైనంతనే రాజు లోకవృత్తముపై నేవగొని విరాగియై కాననములఁ జేరెను.” అన్న జనప్రతీతి నిట తడవియున్నాఁడు గాని దాని సత్యాసత్యముల విమర్శించినట్లు స్ఫురింపదు. సాధారణముగా ప్రసిద్ధపురుషులంగూర్చి అవినీతులు తమబుద్ధిబలముకొలఁది గాథల నెన్నిటిలో కల్పించుటయు, వాని నట్టే సత్యము లని పామరజనము విశ్వసించుటయు మనకు నేఁటి కిని అనుభవమే. ఇదియొక గుడ్డిఛాందసవృత్తము. వ్యాఖ్యాతలెల్లరు

* ఈప్రతీతికి మూలము

యాం చిస్తయామి సతతం మయి సా విరక్తా

సా భ్యన్య మిచ్ఛతి జనం సజనోఽన్యసక్తః,

అన్తక్రూలేచ పరితుమ్యతికాచి దన్యా

ధిక్తాం చ తం చ మదనం చ ఇమాం చ మాం చ.

“రత్నము రత్నమే కదా! అది యేనాటిదన్న ప్రశ్న మన కేల?” అన్న నుడికి దాసానుదాసులై తలయొగ్గిరేకాని సత్యాన్వేషణయత్నమున దృష్టిమార్చినవారే లేరు. ఇతరకవు లెవరుగాని తమకవిస్తుత్వాదిక ములలో అతనికాలమును నిర్ణయించుటకు తగినంతవిశేషముగా నతనిని ప్రశంసించినవారును కారు.

ఇట్లుండినను ప్రబలమైన ఆధారాంతరముచే దీనిని కొంతవఱకు నిశ్చయింపవచ్చును. పారసీకభాషలో ‘కలిల-ఉ-దిమ్నా’ అను గ్రంథము కలదు. ఇది క్రీ. శ. 531-579 ప్రాంతముల పారసీక దేశమును పాలించిన యొకానొక ఘాదుషాప్రోత్సాహమున రచియింపబడిన గ్రంథము. దీనికి మూలము మనసంస్కృతపంచతంత్ర మనుట సర్వాంగీకారము; బడసిన విషయము. కనుక పంచతంత్రము అధమపక్షము క్రీ. శ. ఆఱవశతాబ్దారంభము నాటికే ప్రాచుర్యమందియుండె ననుట కేలాటిసంశయమును గన్పట్టదు. పంచతంత్ర మామూలగ్రంథము స్వతంత్ర మైనరచనము కాదు. నాటికి ప్రశస్తము లైయుండిన గ్రంథరాజము లనేకములనుండి బహుళముగా నుదాహరణములఁ గైకొనియున్నది. దాని కాథారము లగు గ్రంథములలో నీ నీతిశతక మొకటి. అందుండి యొకశ్లోకము, “గజభుజ్జవిహజ్జమబంధనం శశిదివాకరయోర్హహపీడనమ్; మతి మతాంచ విలోక్య దరిద్రతాం విధిరహో బలవానితి మేమతిః.” (చూ. 85 నీతిశతక.) అనుశ్లోకము

ఈ యుదాహరణమే పారసీక గ్రంథమునందును గలదు. కనుక నీతిశతకకర్త క్రీ. శ. 500-కు పూర్వమే యుండె ననుటస్థిరము. అనఁగా కవికాలమును అయిదవశతాబ్ది కీవఱకి లాగుటకు వీలు లేదు.

మఱొకమతము భర్తృహరి క్రీ. శ॥ 7-వ శతాబ్దమువాఁ డనుట. దానికి భర్తృహరి కాళిదాసీయ మగు నొక శ్లోకమును — “భవన్తి నమ్రాస్తరవాః ఫలోద్గమైర్నవాంబుభిర్దూరవిలంబినోఽఘనాః, అనుద్ధతాః సత్పురుషాః సమృద్ధిభిః స్వభావ ఏవైష పరోపకారిణామ్.” (శాకుం. 5 అం.

శ్లో. 12.) అనుదానిని (చూ. శ్లో. 61 భర్తృ) స్వగ్రంథమున నుదాహరించుటయు, కాళిదాసు 6-వ శతాబ్దివాఁడనుమతమునే యాధారములు. దీని కాక్షేపణ మిది. కాళిదాసుకాలము చాలవివాదగ్రస్తమై యుండినది; కాని చాలినన్ని ప్రమాణములనుగొని అతఁడు క్రీ. శ|| ప్రథమశతాబ్దమువాఁడని పండితులు నిశ్చయించియున్నారు. కావున నీవాదము నిలువఁజాలదు. ఇంక నొకవిషయము. ఇత్సింగను చైనాయాత్రికుఁడు యాత్ర మెయి నీదేశమునకు 7-వ శతాబ్దాంతమున వచ్చియుండి భర్తృహరి తాను వచ్చుటకు పూర్వము నలువదియేండ్లక్రితము గతించినట్లు వ్రాసియున్నాఁడు. ఈభర్తృహరి వైయాకరణి. ఆధునిక విద్వాంసుల మతమున శతకకవియు వైయాకరణియు భిన్నులు. ఈమతమును నేటి దనుక నాక్షేపించినవా రొక్కరును లేరు. కనుక నేడవశతాబ్దిసిద్ధాంత మడుగంటుచున్నది. భర్తృహరి తనగ్రంథమున నెచటను సమకాలిక కవులనో, సమకాలిక సంభవములనో తడవియుండని కారణముచేతను, ఇతరులెవరు నాతనిపేరుదాహరింపని కారణమునను సాంప్రదాయి కాభిప్రాయమునకు విరుద్ధముగా నేలాటి ప్రబలప్రమాణములును గన్పట్టినందువలనను పండితప్రతీతినే యనుసరింపవచ్చును.

పైవిషయపర్యాలోచనఫలితముగా భర్తృహరి విక్రమార్కుని కాలమున, అనఁగా క్రీ. పూ. ప్రథమశతాబ్దిమధ్యమున వెలసె నని నిశ్చయింపవచ్చును.

భ ర్తృ హ రి ద్వి త య ము.

సుఖాపితత్రిశతీకర్త భర్తృహరి యొకఁడును, వాక్యపదీయకర్త భర్తృహరి యొకఁడునుగా భర్తృహరు లిరువురని కోల్పాల్పకు మహాశయుఁడు పేర్కొనియున్నాఁడు. ఈయభిప్రాయమును ప్రకాశమొనర్చుచు భట్టికావ్యప్రశంసయం దద్దానికర్త భర్తృహరి యనియు, ఆ భర్తృహరిని విక్రమార్కుని సోదరుఁడుగా శతకకర్తగా భ్రమింపరాదనియు హెచ్చరికయు కావించియున్నాఁడు. ఈభర్తృహరు లిరువురు

“నొక్కరా? భిన్నులా?” అను విషయమై శ్రీపథక్ అను పండితుడు సప్రమాణముగ నిట్లు నిరూపించియున్నాడు :

“శ్రీ. శ. ఏడవశతాబ్దాంతమున భారతదేశమునకు వచ్చియుండిన వైనా యాత్రికుడు ఇత్సింగను నతడు తా నాదేశమునకు వచ్చుటకు నలువదేండ్లక్రిందట వైయాకరణియు వాక్యపదీయకారుడు నగు భర్తృహరి మరణించియుండె నని వ్రాయుచు, “అతడు బౌద్ధుడు; రత్నత్రయమునందును ద్వివిధశూన్యమందును దృఢభక్తి విశ్వాసములు కలవాడు.” అని పేర్కొనియున్నాడు. పదునొకండవశతాబ్దాంతమున నుండిన వాచస్పతిమిశ్రుడు వాక్యపదీయకర్తను వేదబాహ్యుడని పలికియున్నాడు. ఆకాలమున బౌద్ధులను వేదబాహ్యులుగా వ్యవహరించుట మనపండితసంప్రదాయము. ఇత్సింగు పేర్కొన్న భర్తృహరి వైయాకరణి బౌద్ధుడనుట కిది యుపబలముగా నున్నది. కుమారిలభట్టు వాక్యపదీయకారుని నిరసించినవిధముచూడ నతడు కేవల బౌద్ధుడై యుండె ననుట కేసంశయమును లేదు.

“సుభాషితప్రిశతకర్త యన్ననో వేదాంతవిషయతత్పరుడైన శివభక్తుఁ డగుట నా గ్రంథమే యుద్ఘోషించుచున్నది. వేయేల? “దిక్కాలాద్యనవచ్ఛిన్న” యను నీతిశతక ప్రథమశ్లోకము ఈ కవి వేదాంతతత్పరతను రూఢికెక్కించును. దీని నాధారముగాగొని భర్తృహరి శ్రీ. పూ. ప్రథమశతాబ్దివాఁడుకాఁడను శ్రీతెలంగుగారి వాదమింతటితో గోడ చాటుగుచున్నది.” అని.

భర్తృహరి యు, భట్టియు

భట్టికావ్యరచయిత యగు భట్టియే భర్తృహరి యని యొక ప్రతీతి గలదు. ఈభట్టి శతకకర్త యగు భర్తృహరియూ, కాక వాక్యపదీయకర్త భర్తృహరియూ యను శంక పుట్టుచున్నది.

భట్టి విష్ణుభక్తుడు; వాక్యపదీయకర్త బౌద్ధుడు. కనుక భట్టి వైయాకరణిభర్తృహరి గాఁడు. ఇక శతకకారుఁ డగు భర్తృహరి

యగునేమో విచారింపవలసియున్నది. జనశ్రుతిని విడిచి యిరువురి చరిత్రములను జక్కగాఁ బరిశీలించిన నిద్రలు నొక్కరే యనుట పాసఁగ కున్నది. భర్తృహరి క్షత్రియుఁడు, భట్టి బ్రాహ్మణుఁడు. భర్తృహరిది మధ్యభారతదేశము; భట్టిది యతనికావ్యప్రమాణములనుబట్టియే వలభీరాజాస్థానము. ఈయిరువురి భాషాజ్ఞైలియందును భేదములు కలవని పండితులు ప్రమాణీకరించియున్నారు. భట్టి రచనపదప్రయోజన మెఱింగినదై వ్యాకరణదోషలేశమేదియు లేక ప్రాధమై యర్థనిబిడమై యుండును. భర్తృహరి రచనంగూర్చి యిట్లు రూఢిగాఁ బలుకఁజాలము. కొన్నియెడల అన్వయక్లిష్టత, అసంగతాన్వయము, దుష్టపదవేశల పద ప్రయోజనము నందందు గోచరించును. మఱియు భట్టి విష్ణుభక్తుఁడు; శతకకర్త శివకేశవులయం దభేదప్రతిపత్తిగల యద్వైతవేదాంతి; ఐనను శివపక్షపాతము తెల్పియున్నాఁడు. పూర్వగ్రంథకర్త లీ యిరువుర కావ్యములనుండియు నుదాహరించునపుడు వానిని భిన్నకవికృతులుగా వ్యవహరించిరిగాని యేకకవికృతములుగాఁ జూపరైరి. ఇంతకన్నను బలీయము లగు ప్రమాణములుగాని వాదోపపత్తులుగాని లభించునంత వఱకు నీయిరువురును భిన్నవ్యక్తులే యని నిశ్చయించుటయే యుక్తము.

బౌద్ధధర్మ సూచనలు

శతకములందు బౌద్ధమతసిద్ధాంత సూచనలు కల వని కొందఱి యభిప్రాయము. బౌద్ధధర్మములను నీతులను ఉపదేశించుగ్రంథముల నుండఁ దగు విశేషలక్షణము లిందేవియుఁ గానరావు. బౌద్ధము లని యనుమానింపఁదగు పట్టులునైతము రూఢియైనవి కావు. బౌద్ధమత పరిభాష యత్యల్పముగఁ గనఁబడును. బౌద్ధమతము దేశమంతట ప్రబలియుండినవిషయము నాలోచించిన దానిప్రభావము కొద్దిగానో గొప్పగానో సార్వత్రికమై యుండకతప్ప దనుట స్ఫురించును. కనుక వాని చిన్నె లటనటఁ గనఁబడుట యొకవిత గాదు. మఱి వేదాంతదర్శన ప్రదర్శకములకు శతకత్రయమున మితిలేదు. “త్రిభువన మపి బ్రహ్మ

మనుతే,” “లీయే పరబ్రహ్మణి,” “పాణిపాత్రం,” “ఏకాకీ నిస్సృహః,” “మాతర్దేదిని,” (చూ. వైరా. శ్లో. 89, 99, 100) మున్నగు శ్లోకములు వేదాంతదర్శనప్రశంసచేయునవి; “విపదిద్ధైర్య,” “కరేల్లాఘ్యస్త్యాగః,” “శ్రోత్రంశ్రుతేనైవ” (చూ. సి. శ్లో. 52, 53, 62) మున్నగునవి వేదాభ్యాసమునందుఁ గవికిఁ గల గౌరవమును సూచించును. కవి పరామర్శించు యోగప్రక్రియయు, దశావతారములును, గంగానదియు, హిమాలయములును అతఁడు బొద్ధేతరుఁ డనుటనే చాటును.

రచన

కావ్యమూలమున నీత్యుపదేశ మీ భరతఖండమున ననాది సిద్ధమైన యాచారము. మహాభారతరచనమునకునైతము పూర్వ మిట్టిది కల దనుట కందలి సూత్రప్రాయము లగు నీతివాక్యములే ప్రమాణములు. ఇట్టిరచనలకెల్లను ఆశయము విహితసౌఖ్యము లస్థిరము లనియు, నీతి శాంతి విరక్తులు అపేక్షణీయము లనియు ప్రబోధించుటయే. అట్టి రచనములలో నొకటి యీ సుభాషితరత్నావళి. ఈ రత్నావళి నీతి శృంగారవైరాగ్యము లను మూడుశతకముల సంపుటము. దీనిని లఘువుగా నొకపర్యాయము వ్రతించువారి కిందు దైవాయత్తసూత్రముద్బోధితమనితోచును. అనాదిగా పునర్జన్మసిద్ధాంతము నాశ్రయించిన యీదేశమున నీతిబోధనమునందుఁగూడ భాగ్యాయత్తత చారవచేసికొనుట యొక వింతకాదు. కనుక భర్తృహరిరచనలందును ఆ సిద్ధాంతము తలయెత్తుకొనియున్నది. కాని సర్వమును దైవాధీనమని నమ్మి పురుషకారమును సడ్డనేయని కొందఱి మతమువంటిది కా దితనిమతము. సమస్తమును దైవాధీనమయ్యును నాదైవమునైతము కర్తానుగుణమైన ఫలమునే యిచ్చును. గావున పురుషమును సత్కర్తాచరణమును అత్యంతావశ్యకము లని కవి పదేపదే విస్తరింప వీలుకానివిధమున ఉద్ఘోషించి యున్నాఁడు. మఱియు కార్యారంభ మొనర్చుచో కార్యసిద్ధి యగునంత వఱకు విరమింపరా దనుట యీతని సిద్ధోపదేశము.

భర్తృహరి చాటిన సిద్ధాంతము లేవి ?

వేదములందును వేదాంతసిద్ధాంతములందును భర్తృపరులకు విశ్వాస మత్యవసరము. పరబ్రహ్మమందు లయించుటయే యానందమునకు పరమావధి. తత్పిద్ధికై ఆశాత్యాగము, వైరాగ్యానుభవము, కర్మోన్మూలమును సాధనములు. ఇవియ ముఖ్యవేదాంతసిద్ధాంతములు. కనుక భర్తృహరివేదాంత మతావలంబకుఁ డనుట విస్పష్టము. అచ్చుటచ్చుట యోగమును, దశావతారములను, గంగను, హిమాలయమును బ్రశంసించియుండుటఁ జూడ మానవులు తమదైన దినచర్యలలో నెట్టి దృష్టితో వ్యవహరింపవలె నని కవి యుద్దేశించెనో తెలియును.

పురుషుఁ డీలోకమున వాంఛింపఁదగినవానిలో నతిముఖ్యమైనది ఆత్మగౌరవము. తన్నెన్నిసంకటములు పైకొన్నను ఆత్మగౌరవమునకును స్వాతంత్ర్యమునకును లోటుపాటు కలుగనీయరా దని యెంతో మృదుల మగుభాషలో నెన్నోపట్టుల కవి వివరించెను. మానవదృష్టి లక్షింపఁ దగిన రెండవగుణము పట్టుదల, దృఢప్రవృత్తి; అభినివేశమును వ్యవసాయమును కొఱతవడిన నేకార్యమును సిద్ధింపదు; ధీరులు తాము పూనిన కార్యము సిద్ధింపదువఱకు వదల రని రూఢిగాఁ బలికెను. కవి మనకుద్బోధింప నెంచిన మూఁడవసీతి ధర్మానుష్ఠానము, సాంఘికసేవ, పరోపకారాదిమహిమముల వర్ణించుశ్లోకము లతిసుందరములు, భావగంభీరములు నై యున్నవి. భర్తృహరిరచనలు ధైర్యమునందు సచ్చీలమునందు వాస్తవాభినివేశమును పురికొల్పును. సద్గుణము లన్నిటిలో సచ్చీలము ఉత్తమోత్తమస్థాన మధిష్ఠించు ననుట కవిమతము. తన్మూలమున సాధింపఁ దగిన శ్రేయములను పలురీతుల వివరించియున్నాఁడు కవి.

శృంగారశతకమున సామాన్యప్రసక్తములు కామాదికములు వెన్నెల, మందమారుతము, సౌభాగ్యసంపద మున్నగునవి తరుణవయస్కుల మనముల నెట్టిభావముల నుద్రేకింపఁజేయునో, అవి యెట్లు మనస్సును కలఁచివైచి శాంతిదూరముచేయునో, ఆభావముల వశీకరణ

మొనర్చుకొని జితేంద్రియు లగుట కేది యుపాయమో కవి బహు హృద్యముగా మనసు నొప్పింపనితీటున వర్ణించెను.

వైరాగ్యశతకము వేదాంతసిద్ధాంతమును ప్రతిఫలించజేయు చుండును. తృష్ణాచ్ఛేదన మావశ్యకము. విహికబంధనమునకు మూలము లోభము. వానిచూలమున ధనవంతులు మదాంధు లగుదురు; కావున వానివిషయమున జాగ్రత్తపహించుట శ్రేయము; ఇహలోకసుఖము లందు తగుల్కొని శాశ్వతపరలోకమును విస్మరించి మనశ్శాంతిని కోల్పోవుటకన్న నడవులఁజేరి శాంతమనస్కు లగుటయే పరమోత్కృష్ట మనుట కవియాశయము. వైరాగ్యతత్పరుఁడై సర్వశక్తియగు భగవం తునియందు మనస్సును లీనము గావింపఁగల్గిన సన్యాసి దేశపాలనము చేయు నెపమున భోగలాలసుఁ డగు రాజునకన్నను ఉత్తముఁడు; ఆత్మైక్యముచే సన్యాసి శాశ్వతానంద మనుభవించు ననుట యతని యుపదేశము.

శ్రీరమేశచంద్రదత్తుగారు తాము వ్రాసిన “ప్రాచీన భారతేతి హాసము” అనుగ్రంథమున నిట్లు లిఖించియున్నారు:

“ప్రాఢేసరు లాసనుగారు భర్తృహరి శతకములంగూర్చి ప్రకటించిన యభిప్రాయముతో పాఠకుల్లెరు నేకీభవింతురు. భర్తృహరి శ్లోకములు సంక్షేప్తములు, సూత్రప్రాయములు ; కనుకనే యవి సర్వ జనాదరణీయములైనవి. అతనికృతులు భారతీయసారస్వతమున నుత్తమ స్థాన మలంకరించుననుట నిస్సంశయము.” అని నుడివియున్నారు. శైలి సగటున సులభమైనను కొన్ని యెడల సంక్షేపకార్యప్రయత్నము విస్పష్టతను ఆడ్డుతగులును. చిన్నచిన్న శ్లోకము లన్ననో భావగంభీరములును లలితపదయుక్తములునుగ చిత్రింపఁబడుటచే నొకపరి చదివినంతనే మనమున నాటుకొనఁదగియుండును. ఈశ్లోకములను వ్యవహరింపనివారరుదు. పెద్దవృత్తములందు నైతము దీర్ఘసమాసములు కానరావు. కొన్నిపట్టులమాత్రము శ్లోకము తుదిపాద మొక్కటే దీర్ఘసమాస

ప్రాయమైనను, దానిమూలమున శ్లోకభావము కుంటువడక గాంభీర్యము క్తమగును; వేశలముగ ముగించుచో సంతృప్త్యము కాకపోవచ్చును. దానివలన మాధుర్యమున కొక్కింత లోటు చేకూరినను ఉద్దిష్టార్థము నిరాడంబరము సునిశితమునై మనోహర మగును. కైలి నీతి మతబోధనలకు సహజముగ నున్నది. శతకములన్నిటియందును అలంకారములు సహజములు, అగ్లిష్టములు, విషయస్ఫూర్తికి సహకారములు. భర్తృహరి తనభావములను సహృదయాహ్లాదకముగ దృష్టాంతముల నొసగుటలో మేలుచేయి; అతనివర్ణనలు చిత్రములు, చిత్రాకర్షకములు. అతఁడు ప్రకృతిపరిశీలనము సూక్ష్మతరదృష్టితో చేసినవాఁడనుట నిస్సంశయము. ఇయ్యది యతనికి నీతిగర్భితరచనమునకు మిక్కిలి తోడ్పడెను. నోద్దిష్టకృతిని అనుపమానముగా రచించుటలో నతని దండెవేసినచేయి. దీని కతనిగ్రంథము పరమజనాదరణీయమగుటయే నిదర్శనము; అతనికి సంస్కృతసారస్వతమున నుత్తమస్థానము కలిగెను”.

పాశ్చాత్యపండితులలో మేక్డొనెల్ పండితుఁడు సుభాషిత శ్రుతి గూర్చి యిట్లు పలికియున్నారు.

“Scattered throughout the various departments of Sanskrit literature, are innumerable apophthegms in which wise and noble, striking and original thoughts often appear in a highly finished and poetical garb. Owing to universality of this mode of expression in Sanskrit literature, there are but few works consisting exclusively of poetical aphorisms. The most important are the two collections by the highly-gifted *Bhartrihari* entitled respectively, *Nitisataka* or century of conduct, and *Vairagya Sataka* or century of renunciation.”

మోనియర్ విలియమ్సు పండితుఁ డిట్లు ప్రకటించెను.

“Numbers of wise sayings have from time immemorial, been constantly quoted in conversation, Many, thus orally

current, were of such antiquity that to settle their authorship was impossible. But occasional attempts were made to give permanence to the floating wisdom of the day, by stringing together in stanzas, the most celebrated maxims and sayings, like heads on a necklace, representing a separate topic, and the authorship of a whole series being naturally ascribed to men of known wisdom like *Bhartrihari*, *Chanakya*, much in the same way as the authorship of the Puranas and the *Mahabharata* was referred to the sage *Vyasa*."

పాతములు

ఇంతటి ప్రశంసాపాత్రమైన యీ గ్రంథరాజము పాతభేదములచే నొప్పుట యెంతయు శోచనీయము. దాక్షిణాత్యపాత మని ఉదీచ్యపాత మని రెండుతెగలు ప్రసిద్ధమై యున్నవి. దాక్షిణాత్యపాతమునకు మూలము ఆవంచి రామచంద్రబుద్ధేంద్రునిచే వ్యాఖ్యాతమైనది. ఉదీచ్యపాతము రామర్షిపండితుని వ్యాఖ్య కాధారమైనది. దీనింగూర్చి ఆంగ్లవ్యాఖ్యకర్త శ్రీ వ. వి. గోపాలాచార్యులు, యం. వ., బి. యల్., గారిట్లు వ్రాసియున్నారు:

“రామచంద్రబుద్ధేంద్రుడు సకల విద్యాసముద్రుడు; బహుశాస్త్ర నిష్ణాత. ఇతని వ్యాఖ్య కవిహృదయమును విప్పి చూపును. ఈశతక త్రయమును పద్ధతి విభాగముచేసి ప్రతిపద్ధతికి శీర్షిక నిర్ణయించినవాఁడీతఁడే; విభజనము విషయసహజమైనది. ఇట్టి పద్ధతివిభాగము బహు ప్రశస్తమైన దని తమజీవితమును భర్తృహరిగ్రంథ పరిశీలనమునకు వినియోగించిన ప్రాఫెసరు కోశాంబిగారు స్తుతించియున్నారు. ‘దిక్కాలాద్యనవచ్ఛిన్న’యను శ్లోకము శతకత్రయమునకును నాంది యగును. శ్రీ వేదాంతదేశికులవారును తమ “సుభాషితనీతి” రచనమున నిట్టి పద్ధతినే యవలంబించి పండ్రెండేసి శ్లోకములవంతున పద్ధతులేర్పఱచినారు. శ్రీ దేశికులవారు శ్రీ శ॥ 13, 14 శతాబ్దమువారుగదా! వారు బుద్ధేంద్రుని

భర్తృహరి శతకవ్యాఖ్యను చూచి యుండఁబోలును,” అని వివరించిరి. దీనింబట్టి చూడ రామచంద్రబుధేంద్రుడు 12 వ శతాబ్దమువాడై యుండవచ్చు నని తోచును.

ఈ రామచంద్రబుధేంద్రుడు గోదావరీనదికాళి యగు ఆత్రేయి తీరమున నుండు కంజలూరు గ్రామవాసి; శాండిల్యగోత్రుడు. వ్యాఖ్యానాంత గద్యయందు ఇట్లు వివరించియున్నాడు: “ఇతి శ్రీమత్పురమ యోగీంద్ర బృహద్రామన మిశ్నిశ్చిన్ద సందోహమన్దానన్ద లాభాభినందిత రఘునందన చరణారవింద మకరందా స్వాదన కండళిత సారసారస్వతేన అఖండతపః ప్రచండమండలేశ్వర శాండిల్య మహాముని గోత్రావతం సస్యా వంచాన్వయసుధా పారావారపారి జాతస్యధన్వస్తర్వా వతారాస్తర స్థాయుర్వేదప్రముఖ నిఖలవిద్యానవద్య గద్యపద్య నిర్మాణ చాతురీ ధురీణ సకలకవికులసార్వ భాషస్యకొణ్ఠోజీ పండితవర్యస్య తనూజేన గం గాంబికాగర్భరత్నాకరసుధాకరేణ రామచంద్రబుధేన్ద్రేణవిరచితాయాం సుభాషితప్రిశతీవ్యాఖ్యానాయాం సహృదయానన్ది న్యాఖ్యానాయాం వ్యాఖ్యానం సంపూర్ణమ్.” ఇతఁడు చంపూరామాయణమును వ్యాఖ్యానించియున్నాడు. ఇతనికి మోహనబిల్వమంగళుఁ డను నామాంతరము కలదు.

ఇటీవల సుభాషితప్రిశతి ముద్రణములు ఆంగ్లవ్యాఖ్యానభాషాంతరీ కరణములతో నెన్నో వెలువడినవి. వానిలో ముఖ్యమైనవి గోపీనాథుడు, అశసింగరాచార్యులు, కాశీపండితుడు, తెలంగు అనువారి వ్యాఖ్యలు. బోల్కపండితుడు, టానీపండితుడు, బి. హెచ్. వార్తాపండితుడు, పీటర్సన్ అనువారు విదేశీయులు. అన్నియు నాంగ్లభాషలోనివి. వీనియన్నిటికన్నను మిన్నయై కవిహృదయమును వ్యాఖ్యాతృ భావమును చక్కని పరిశీలనవిమర్శనములకు గుఱిచేసి రచించినట్టిది శ్రీ గోపాలాచార్య ఆంగ్లానువాదవ్యాఖ్యలు. ఇప్పటి వావిళ్ల వారి ప్రచు

రణము చాలమిన్నయైనది. ఆంధ్రానువాదకులలో ఎలకూచి బాలసర
స్వతి, పుష్పగిరితిమ్మన, ఏనుగులత్తణకవి యనువారు ముఖ్యులు. శ్రీ. శ॥
1651-వ సం॥ నాటికే ఆ బ్రహ్మహామరజరు దీనిని డచ్చిభాషలోనికి పరి
వర్తనము కావించెను.

ఈ పీఠిక వ్రాయుతరుణమును నాకుఁ గల్పించిన, భాషాధారక
బ్రహ్మశ్రీ వావిళ్ల వేంకటేశ్వరశాస్త్రిలవారికి నే నెంతయు కృతజ్ఞుఁ
డను.

వేదము లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి.

హ్లో క నూ చి క

హ్లోకము.	పుట.	హ్లోకము.	పుట.	హ్లోకము.	పుట.
అకరుణత్వం	61	అయుః కట్టాల	330	ఏతస్మాద్	371
అగ్రే గీతం	376	అయుర్వర్షశతం	332	ఏతాశ్చలద్	151
అచ్ఛాచ్ఛచష్టస	257	ఆరమ్భగుర్వి	71	ఏతే సత్పురుషాః	92
అజానక్	302	ఆవర్తః	203	ఐశ్వర్యస్య	112
అజ్ఞస్సుఖ	6	ఆవాసుః కిలికిచ్చితస్య	252	కదర్శి శస్యాపి	108
అదర్శనే	171	ఆవాసుః క్రియతాం	195	కదా వారాణస్యా	403
అధిగతవరమార్థాక్	23	ఆకా నామ	291	కరే క్షాఘ్నస్త్యాగః	77
అపసర సఖే	211	ఆసంసారాత్	395	కశ్చుమ్భతి	221
అభిమత	308	ఆసారేణ	266	కాంతాకటాక్ష	107
అభుక్తాయాం	364	ఇతః స్వపితి	96	కాంతే త్యుత్పల	199
అమిహంప్రాణానాం	284	ఇతో విద్యుద్	264	కామినీకాయ	214
అమ్మోజినీవన	24	ఇదమనుచిత	117	కిం వేదైః	382
అయమమృత	121	ఇమే తారుణ్యశ్రీ	166	కిం కన్దాః	313
అర్థానామిశిషే	357	ఇయం బాలా	226	కిం గలేన	231
అర్థం సుప్తా	268	ఇహహి	216	కి మిహ	196
ఆవశ్యంయతారశ్చిర	294	ఉత్థాతం	281	మస్కుమపజ్కు	153
అక్షిమహి	361	ఉద్భాసితాఖిల	70	మనుమ	39
అసారాః	190	ఉద్వృత్తః	161	కృచ్ఛేణా	332
అసూచీసంచారే	265	ఉన్మత్త	242	కృశః కాణః	245
ఆక్రాంతం	325	ఉన్మిలత్	209	కేయూరాణి	25
ఆజ్ఞా కీర్తిః	59	ఉపరి ఘనం	262	కేశాస్సంయమినః	157
ఆదిత్యస్య	241	ఉరసి	175	కేశానామలయక్	275
ఆధివ్యాధి	326	ఏకాశీ	406	కాపీనం	409
ఆమాలిత	176	ఏవో రాగిమ	301	క్రిమికుల	14

స్లోకము.	పుట.	స్లోకము.	పుట.	స్లోకము.	పుట.
కవచి త్వృధీ	105	కరుణీ వైషా	260	నాభ్యస్తా ప్రతి	346
కవచి త్వృభూ	145	తస్మాదనస్త	379	నామృతం	202
క్షణం బాలా	354	తస్మాః స్తనా	165	నిష్ఠుస్థు నీతి	106
క్షాన్తం న	285	తావదేవ	236	నివృత్తా	289
క్షాన్తి శ్చేత్	28	తావదేవామృత	202	నూనం హి	155
క్షీరే నాత్మ	95	తావత్తహత్త్వం	243	నూన మాక్షా	156
క్షుత్తామోఽపి	34	తుక్తం వేత్త	305	నేతా యస్య	114
ఖల్వాటా	118	త్వషా కవ్య	304	నై వాక్యతిః	134
ఖల్వాటాపా	283	త్వష్టాం చిన్తి	99	నో సత్యేన	205
గజ్జాతరగ్ధ	311	త్వం రాజా	355	పద్మాకరం	91
గజ్జాతీరే	418	దాక్షిణ్యం	30	పరిగతపరమార్థా	23
గజభుజగ్ధ	119	దానం భోగో	52	పరిక్షిణః	55
గాత్రం సంకుచితం	385	దిక్కాలాద్య	2	పరిభ్రమసి	370
గుణవదగుణ	131	దిశ వన	188	పరిమలభృత్	250
గురుణా	164	దీనాదీనముత్తైః	306	పరివర్తిని	38
చక్షాలః కి మయం	416	దురారాధ్య	390	పరేషం	368
చుమ్బస్తో	274	దుర్జనః	62	పాణిః పాత్రం	420
చూడోత్తంశిత	278	దైవేన	124	పాణిం పాత్రయ	407
చేత శ్చిన్తయ	374	దౌర్జన్య	50	పాతాలమాదిశసి	381
చిన్నోఽపి	112	ద్రష్టశ్యేష	149	పాశస్త్రీ	254
జయన్తి	33	ధన్యానాం	297	పాపాన్నివారయతి	93
జయన్తి	211	ధన్యాస్త్ర వివ	223	పుణ్యే గ్రామే	309
జాడ్యం హిమతి	63	న సంసారో	292	పుణ్యైర్దూర	314
జాడ్యం ధియో	31	న కశ్చి చ్చక్షి	67	ప్రణయమధురా	167
జాతః కూర్మః	97	న గమ్యో	218	ప్రథితః	255
జాతిర్యాతు	47	న ధ్యాతం	344	ప్రదానం	83
జాత్యధాయ	219	న నటా న విటా	362	ప్రసవ్యా	7
జీర్ణా ఏవ	398	నమస్యామో	126	ప్రాక్షా మేతి	173
తపస్వినః	389	నమ్రత్వే	87	ప్రాణాఘాతా	78

శ్లోకము.	పుట.	శ్లోకము.	పుట.	శ్లోకము.	పుట.
ప్రాప్తాః శ్రియః	377	మహి రహ్య శయ్యా	413	రాగ స్వాగార	180
ప్రారభ్యతే న ఖలం	104	మహేశ్వరే	400	రాజం స్తుష్టా	179
ప్రియసఖ	122	మాతర్దేదిని	421	రాజన్ దుధుక్షసి	56
ప్రియా న్యాయ్యా	82	మాత ర్దక్షి	411	రాత్రిః నైవ	343
ప్రొద్యతాప్రిథ	272	మాతృత్య	191	రే కష్టర్ష	228
ఫలం స్వేచ్ఛా	316	మానే హ్మయిని	391	లభేత సికతాసు	8
ఫల మల	360	మాలతీ శిరసి	172	లాఙ్ఘాలచాలన	37
బాలే లీలా	225	ముఖేన చన్ద్ర	163	లీవాపలీనాం	206
బాధారో	4	ముగ్ధే ధానుష్కతా	159	లాభశ్చేదగుణేన	65
బ్రహ్మజ్ఞాన	296	మృగమీన	72	వక్త్రం చన్ద్ర	146
బ్రహ్మజ్ఞా	410	మృత్పిండో	366	వచసి భవతి	237
బ్రహ్మయేన	127	మోహం మార్దయ	372	వనే రణే	136
బ్రహ్మద్రాది	336	మానా స్తూకః	68	వయం యేభ్యో	351
భక్తి ర్భవే	378	యః ప్రీ ణయేత్	86	వయమివా	359
భగ్నశస్య	116	యతో మేరుః	384	వరం తుష్టా	109
భవన్తి	89	యత్రానేకః	340	వరం ప్రాణో	43
భిక్షాశనం	298	యథా కస్తుక	117	వర్ణం సితం	386
భిక్షాశి జన	414	య దచేతనోఽపి	45	వలిభిర్దుఖ	238
భిక్షాహర	321	యదా కిచ్చి	13	వసతి భువన	42
భీమం వనం	136	యదామేరు	384	వహిస్తస్య	110
భోగా న భుక్తా	287	య దాసీ దక్షానం	235	వాఙ్మనః	73
భోగా భజుర	334	యదా యుగాభ్యాన	233	విశీర్ణే సర్వస్వే	402
భోగా మేఘ	329	యచేతత్పూర్వేష్ట	208	విద్యా నాధిగతా	349
భోగా ముగ్ధ	328	యచేతత్స్వచ్ఛందం	397	విన్యా నామ	27
భోగే రోగ	323	యథాత్రా నిజ	60	విపది తైర్య	76
భృంతం దేశ	280	య స్సాస్తి విత్తం	49	విపులవృద్ధయై	363
భూచాతుర్యాత్	143	యావత్స్వస్థ మిదం	337	వియ దుపచిత	261
మణి శ్యావోల్లిఙ్గః	53	యా సాధూం శ్చ	128	విరమత	232
మజ్జత్వమ్భసి	135	యే వర్తన్తే	318	విరమ విరమా	123
మత్తేభకుమ్భ	239	యే సంతోష	319	విరహోఽపి	230
మధు తివ్రతి	222	రత్నై ర్మహాభే	108	విశ్రమ్య విశ్రమ్య	169
మధురయం	251	రమ్యం హర్మ్యతలం	394	విశ్వామిత్ర	248
మనసి వచసి	101	రమ్యా శ్చన్ద్ర	393	విస్తారితం	213

స్లోకము.	పుట.	స్లోకము.	పుట.	స్లోకము.	పుట.
వేశ్యాన సా	221	స జాతః	367	ప్రసాదాం	299
వ్యాధిమ	333	సతి ప్రదీపే	160	స్త్రీముద్రాం	246
వ్యాధిమేఘ	215	సత్యం జనా	193	స్థల్యాం	132
వ్యాధిమల	10	సత్యాన్వతా చ	57	స్వాత్వా గాంగైః	405
వ్యాధిమలము	18	సతప్తాయసి	80	స్ఫురత్ స్ఫారజ్యో	401
కంఠస్వయంభు	139	స త్యక్తేపి	48	స్థితం కిచ్చిన్దుగ్ధం	148
కళి వివస	66	సన్నాశ్చేతావ	241	స్థితేన భావేన	141
కాస్త్రజ్యోతిసి	244	స పరప్రతారణో	238	స్థితా భవతి	201
కాస్త్రజ్వలంత	19	సంపత్సు మనతాం	81	ప్రజ్ఞో హృద్యా	258
కిర కాన్వృం	16	సహకారమనుమ	256	స్వపరప్రతారణో	238
కుశం సద్	129	సా రమ్యా	338	స్వల్పస్నాయు	36
కృష్ణార్ద్రమ	182	సింహా శిశు రసి	46	స్వాయత్త	12
క్రొత్తం శ్రుతే	90	సిద్ధాధ్యాసిత	185	హర్తర్యాతి	21
సంసార శివ	187	సుధాశుభ్రం	259	హింసాకూన్య	417
సంసారేన్ద్రిక్	184	నృజతి తావ	120	హేమస్తే దధి	270
సంసారే స్వప్నసారే	193				

శ్రీ ర స్తు.

భర్తృహరిసుభాషితము

నీతిశతకము

వ్యాఖ్యాన పీఠిక.

వద్దేహం రఘునందనాజ్ఞీసరసీశాతద్వయీమద్వయీ
మన్దానందమరందబిష్టలహరిసందోహనిష్కర్షిణీమ్,
యత్రేంద్రినిరజాతవస్తునిమనోబృన్దం కృతస్వాత్రయం
కాఞ్చిత్తుద్దిలతా మవినత పరానందావబోధోదయాత్.

శ్రీమాం నైలిజ్జదేశే స జయతి విబుధశ్రేణిఃకోటిరఱోటి
ఱోటిమాణిక్యభూతాగణితగుణగణోఽఖిల్లపాణ్డిత్యకౌణ్డిః,
ధీరః శాణ్డిల్యగోత్రః సకలకవికులాహ్లాదినూక్షిప్రవీణో
వీణోదాహర్యవిద్యావివరణనిపుణో రామచన్ద్రో బుధేన్ద్రః.

వేదాన్దోదన్త చిన్తా మతసుత చతురేణాన్తరేణాకుతర్కం
తర్కం చాతర్కయద్యః ఫణిపతివచసాం సారమాదత్త యోగే,
యో గేయః సాంఖ్యసంఖ్యాగమసమయవిధావప్యలం తన్త్రవిద్యా
విద్ యో యామిన్యధీశః స్ఫురతి నిరుపమో వఞ్చవంకామ్బురాశా.

విప్రేణాభూతపూర్వం ఫలమధికపసాలమ్మి సూర్యప్రసాదా,
ల్లభ్యా తస్మాత్ స్వయం తత్ ప్రచురతరజరాపఞ్చతాకుఞ్చనాఢ్యమ్,
హిత్యా మోహం స్వకాన్తాస్వతివిమలధియా తం నిషేవ్యాత్తభవోఽన్య
యోగీన్ద్రో భర్తృహర్యాహ్వాన ఇహ కురు తేఽద్యాపి విద్యావిలాసమ్.

సోఽహమేతత్ప్రణీతాయాః సుభాషితకృతేః కృతీ,
కుర్వే సహృదయానన్దిన్యాఖ్యాం వ్యాఖ్యా సతాం మదే.

వ్యాకుర్వన్తి నిబద్ధగౌరవభయాన్వైష సుఖటం యుక్తిభి
ర్యే తేఽధ్యేత్పజుప్రతారణపరాః కా నైపుణీ వా తతః?
వైఖర్యా పచసాం కపిశహృదయం ప్రఖ్యాపయన్తన్వయ
ద్వారైవాహమిహాఖిలం ప్రవివృణోమ్ముక్తిప్రబోజ్జుమ్మితమ్
భర్తృ-టిక-1

ఇహ ఖలు తత్రభవా నశేషవిశేషసారపారవృత్త్యా విశ్వాతిశాయిగుణగరిమావ
తారో భర్తృహరినామా మహాయోగీశ్వరో నిజయోగమహిమానుసారేణ కరతలామలకీ
కృతాఖిల విశిష్టప్రశ్నాన్తృణకణిమివ జగజ్జాల మాలోకయన్ పరమకారుణికో
లోకవ్యవహారపరిజ్ఞానభిన్నాన్తగరణః లోకాయజిఘృక్షయా నీతి శృక్లార తైరాగ్య
పర్జనప్రఖ్యం సుభాషితత్రిశత్యాఖ్యం కంచిల్ ప్రబంధం ప్రారంభమాణ స్తత్పరిపథినిర్వృత్త
ద్వారా పరిసమాప్తిప్రచయగమనలక్షణం ఫలమాకాసానః శిష్టచారపరిప్రాప్తి విశిష్ట
పరజ్యోతీయాపేష్టదేవతానమస్కారాకారం మద్రశమాదౌ నిబధ్నాతి.

— మంగళాచరణము —

అవతారిక. గ్రంథాదిని మంగళాచరణమున జేయుట కవినంప్రదాయ మయి
నందున, 'భర్తృహరి' యనుకవి 'భర్తృహరిసుభాషితము' అనుగ్రంథమున రచింపఁ
బూని మొదట జ్ఞానానందమయుఁడగు సర్వేశ్వరునకు నమస్కరించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. దిక్కాలాద్యనవచ్ఛిన్నానస్తచింతితమూర్తయే,

స్వాసుభూత్యైకమానాయ నమః శాన్తాయ తేజనే.

1

వ్యా.—దిగితి.—దిశః. ప్రాచ్యాది దిక్పదేశాః - కాలాః భూతభవిష్య
ద్వర్తమానరూపాః - ఆదికల్పసంగృహీతాని పస్తూని - తథా చ దిక్కాలా ఆదయో
యేషాం తాని దిక్కాలాదీని - తద్గుణసంవిజ్ఞానబహువ్రీహిః - అన్యథా తేషామప్రా
ధాన్యేన వినాభావే కాస్తవిరోధః స్యాత్ - తై రనవచ్ఛిన్నా ఆపరికల్పా - వి
భుత్వాన్నిత్యత్వాదేకత్వాచ్చ దేశతః కాలతో వస్తుకల్పాపరిచ్ఛేద్యర్థః -
అత ఏ వాస్తూపరిమితా త్రివిధపరిచ్ఛేదకూన్యత్వా దభిజ్ఞదక్షాయమా నే త్యర్థః -
ఏతేన సజాతీయ విజాతీయ స్వగత భేదత్రయ రాహిత్య మర్థాత్ సూచిత మితి విశ్లే
యమ్ - అనన్తేతి పాతే అనన్తవిచ్ఛిన్నయో ర్ద్వంద్వానే త్రాయమాణో మాత్రకల్పః ప్ర
త్యేకం సంబధ్యతే - తథా చానన్తమాత్రా అనన్తమయీ చింతాత్రా జ్ఞానఘనా చ -
చిదేకరసేతి యావత్ - తాదృశీ మూర్తి స్త స్యైతద్రూపాయేత్యర్థః, 'సత్యం
జ్ఞాన మనన్తం బ్రహ్మ.' 'ఏకమేవాద్వితీయం బ్రహ్మ.' 'విజ్ఞానమానన్తం బ్రహ్మ.' 'అనన్తో
బ్రహ్మైతి వ్యజానాత్.' 'అనన్తమయోఽభ్యాసాత్.' 'సత్యం జ్ఞానమనన్తం యత్
సానన్తం బ్రహ్మ కేవల మి' త్యాది శ్రుతిస్మృతికదమ్బక మత్ర ప్రమాణ మితి భావః.
నాత్ర బహువ్రీహి రాశ్రయణీయః. అన్యథా, 'ఇతోఽచి విభక్తా' వితి నమి 'మూ
ర్తిన' ఇతి స్యాత్; న చ 'తృతీయాద్విభు' భాషితపుంస్కం పుంస ధ్నాలవస్యేతి

పువద్భావ ఇతి వాచ్యమ్, మూర్తికల్పస్య నియతస్త్రీలింగత్వే నాభాషితపుంస్కత్వాత్; తస్మా ద్యథాశ్రుత మేవ సాధు మన్తవ్యమ్; భాషితపుంస్కత్వ స్వానిత్యుత్పత్తివత్సయాస్తు బహుప్రీతివిహితే తదా న కాఽప్యరుపపత్తి రితి సర్వం సుస్థమ్; తథా స్వానుభూతి రాత్మానుభవ - వివ వికం ముఖ్య మన్వితీయం వా - మానం స్వప్రకాశసాధనం - యస్య తస్యై; స్వయంప్రకాశసంవిద్యూపత్వా దస్య ప్రదీపవత్ స్వపరప్రకాశకతయా స్వసాక్షాత్కారే స్వానుభవ వివ ప్రమాణం, న ఘటాదేరివ చక్షురాది ప్రామాణికత్వమితి భావః. ఏలేన వృత్తివిషయత్వమేవ న తు ఫలవిషయత్వమిత్యవధేయమ్; తదుక్త మాచార్యైః —

‘స్వబోధేనాన్యబోధేచ్ఛా బోధరూపతయాత్మనః.

న దీపస్యాన్యదీపేచ్ఛా యథా స్వాత్మప్రకాశనే.’ ఇతి;

తథా కాస్తాయ అవిద్యాతత్కార్యసమ్మన్తకూన్యత్వాత్, ప్రసన్నాయ—‘నిష్కళం నిష్క్రియం కాస్తమి’ త్యాదిశ్రుతే, లేజనే జ్యోతిరూపాయ, బ్రహ్మణే, నమః ప్రహ్ని భావః, ‘నమః స్వస్తీ’ త్యాదివా చతుర్థి.

అత్ర మద్గళాదీని మద్గళమధ్యాని మద్గళాంతాని కాస్త్రాణి ప్రథస్తే, వీరపురుష కాణ్డాయుష్మత్పురుషకాణి చ భవంతి, అధ్యేతారశ్చ ప్రవక్తారో భవంతి భగవద్భావ్య కారవచనప్రామాణ్యాత్, ‘అశీర్షమస్క్రియా వస్తునిర్దేశోవాఽపి తన్ముఖ’ మిత్యాది దణ్డివచనా చ్ఛాదౌ నమస్కారరూప, మస్తే పరబ్రహ్మస్వరణలక్షణం చ, మధ్యే తదుభయాత్మకం చ, మద్గళ మాచరిత మిత్యవగన్తవ్యమ్; ‘అథ శబ్దానుకాసన మి’త్యాదౌ సర్వత్ర కాస్త్రారమ్భే మద్గళార్థ త్వేనాథశబ్దప్రయోగదర్శనాత్, తస్య తదర్థకత్వం చ; ని. ‘మద్గళానస్త రారమ్భ ప్రశ్న కాస్త్రేఽస్య వ్యథో అథ’ త్యభిధానాత్;

‘ఓంకారశ్చాథశబ్దశ్చ ద్వా వేతో బ్రహ్మణః పురా,

కణ్ఠం భిత్వా వినిర్భూతా; లేన మాద్గళికా వుభౌ.’

ఇతి స్వరణాచ్ఛ; తచ్చ నిర్విఘ్నం ప్రాప్నితపరిసమాప్తికామే నావశ్యం కర్తవ్యమ్; ‘పరిసమాప్తికామో మద్గళ మాచరే ది’ త్యనుమితశ్రుతిబోధిత కర్తవ్యతాకత్వాత్, అనుమానం చ:—మద్గళం వేదబోధితకర్తవ్యతాక మలౌకికావిగీతశిష్టాచారవిషయత్వాత్, దర్శాద్యాచారవ, దిత్యన్వయవ్యతిరేకాభ్యామ్. తస్య కారణత్వానిశ్చయాత్ కథ మవశ్యక కర్తవ్యతాకత్వమ్; తథా హి, శబరభాష్యాదౌ కృతేఽపి మద్గళే సమాస్తే రజాత

త్వాత్, కిరణావశ్యాదావకృతేఽపి జాతత్వా, దితి చేత్, సత్కం, క్వచిద్విఘ్నబాహు
శ్యేన తత్సమసంఖ్యాకమక్లభాభావాత్, క్వచిత్ ప్రాచీనమక్లభ బాహుశ్యాచ్చ, వ్యత్యయః ;
ఇత్యలమతిప్రసక్తేన.

అత్ర చారుత్యేన యథావద్వస్తువర్ణనాత్ స్వభావోక్తి రలంకారః - 'స్వభా
వోక్తి రసా చారు యథావద్వస్తువర్ణన' మితి లక్షణాత్. శ్లోకాఖ్య మేతదానుష్టుభం
పృక్షమ్.

‘వజ్రచుం లఘు సర్వేషు, సప్తమం ద్విచతుర్థయోః,

గురుషుక్కుం చ సర్వేషా, మేతద్వోఽఘోకస్య లక్షణమ్.’ ఇది వచనాత్.

టీక. దిక్కా...ర్తయే - దిక్ = దిక్కు, కాల = కాలము, ఆది = మొదలగు
వానిచే, అనవచ్చిన్న = నియమింపబడని, (అనగా: సర్వకాలములందు నంతట వ్యాపించి
యున్న అనుట.) అనంత = అంతములేని, చిన్తాత్ర = జ్ఞానమే, మూర్తయే = స్వరూప
ముగాఁ గలదియు (లేక, చిన్తాత్ర = జ్ఞానమే అయిన, మూర్తయే = స్వరూపమును,
స్వా...మానాయ - స్వ = తనయొక్క, అనుభూతి = అనుభవమే, ఏక = ముఖ్యమయిన,
మానాయ = ప్రమాణముగాఁ గలదియు, కాంతాయ = ప్రసన్నమైనదియును (అగు),
తేజసే=జ్యోతికి (అనగా: స్వయంప్రకాశమగు పరబ్రహ్మమును), నమః=నమస్కారము.

తా. దేశ కాలాది పరిమితిలేక జ్ఞానమాత్ర స్వరూపమై అనుభవము
చేతనే యెటుంగఁదగినదై కాంతమయిన జ్యోతిస్స్వరూప మగుపర బ్రహ్మ
మునకు నమస్కారము

క. అచ్చము దిక్కాలాద్యన

వచ్చిన్నానంతచిద్భ్రవఘనంబు నిజ

స్వచ్ఛానుభూతిమానము

సచ్ఛాంతము తేజ మే నశజస్రముఁ దలఁతున్.

మూర్థ పద్ధతి

అవ. గ్రంథకర్త నీతిశతకమున మూర్థపద్ధతి నారంభించుచు, ముందు “మంచి
మాటచెప్పిన వినువారు ఆరుదు” అనుచున్నాఁడు:—

శ్లో. బోధారో మత్సరగ్రస్తాః ప్రభవః స్తయదూషితాః,

అబోధోపహతాశ్చాన్యే జిర్ణ మజ్జే సుభాషితమ్.

వ్యా.—ప్రబంధస్యాస్య వివిధస్వరూపపరిజ్ఞానార్థం తత్తత్పద్ధతి నిబంధనకయా చిక్షీర్షితత్వాత్, తత్ర మూర్ఖవిద్యత్పద్ధత్యో ర్వాన్యవర్తకభావస్యావిశిష్టేనోభయత్వే నిరూపణే సంప్రాప్తే, ప్రాథమ్యే ముఖ్యప్రసక్తసక్త్యో రన్యతరస్యాభావా, దశోకవని కాన్యాయప్రాయత్వా, చ్ఛాదౌ మూర్ఖపద్ధతిం వర్జయితు మారభతే. తత్ర ప్రథమం సహృదయాభావాత్ సుభాషితస్య వత్తు మనవకాశ ఇత్యాహ—బోధార ఇతి.— బోధారః పరిజ్ఞాతారః * ‘బుధ అవగమన’ ఇత్యస్తాధాతోస్తృచ్, మత్సరేణాసూయయా పరోత్కర్షాసహనేన - గ్రస్తాః సమాక్రాంతాః - తే న హృదయాశవః అతో నానుమోదస్త ఇతి భావః, ప్రభవో రాజానః, స్వయదూషితాః గర్వదుర్విసీతాః - న తు వినయప్రహ్వః - అతో న శృణ్వన్తితి భావః, అన్యే ఉక్తోభయవ్యతిరిక్త జనాః. అబోధే నాజ్ఞానేన - ఉపహతా నష్టేత్తాన - స్తే న త్వధికారిణః - అతస్తేహ మాకర్ణనయోగ్యతాఽసి నాస్తీతి భావః, తస్మాత్ సుభాషితం సాధుభాషణం - ప్రియ వచనమితి యావత్ - నపునకే భావేక్షః, అక్లేఽన్తరక్లే జీర్ణమస్త్యైతం - న త్వద్వాసి బహిః ప్రవృత్తమ్—తథాఽసి వత్స్యమితి వాక్యకేవః. వృత్తం పూర్వవత్.

టీ. బోధారః = తెలిసినవారు, మత్సరగ్రస్తాః = (వీడును మహాపండితుడువలె బ్రసిద్ధినిబొందనా? యని) ఆసూయచే నాక్రమింపబడినవారు; ప్రభవః = దొరలు, స్వ...తాః = స్వయం = (మాకోకడు చెప్పవాడును మేము వినువారలమునా? మాకుఁ దెలియదా? యను) గర్వముచే, దూషితాః = చెడఁగొట్టబడినవారు, అన్యేచ = మఱి తక్కిన వారలో, అబో...తాః-అబోధ = అజ్ఞానముచే, ఉపహతాః = ఆణఁగొట్టుఁ బడిన వారలు; సుభాషితం = మంచిమాట, అంగే = ఆంకరంగము (భాషము) నందే, జీర్ణం = ఉయించినది.

తా. తెలిసినవారలు ఆసూయతో నున్నారు. ప్రభువులు గర్వాంధులు. సామాన్యులకు విననంతటి తెలివి లేదు. కావున నేను చెప్పదలచిన సుభాషితము నాయందే అణఁగిపోయినది.

తే. బోధ లగువారు మత్సరపూర్ణమతులు

ప్రబలగర్వవిదూషితుల్ १ ప్రభువు లెన్న

నితరమనుజు లబోధోపహతులు గాన

భావమున జీర్ణ మయ్యె సుభాషితంబు.

అ. “తెలిసీ తెలియనివాని రంజింపజేయట ఆశక్యము” అనుచున్నాడు:—

శ్లో. అజ్ఞః సుఖమారాధ్యస్సుఖతరమారాధ్యతే విశేషజ్ఞః,
జ్ఞానలవదర్విదగ్ధం బ్రహ్మసి నరం న రంజయతి.

2

వ్యా.—నమ కీదృశో మూర్ఖః? యతస్తత్త్వరూపం నిరూప్యతే, తత్రాహ.—
అజ్ఞ ఇతి.—న జానాతీత్యజ్ఞః అకించిత్ జ్ఞః మూఢ ఇతి యావత్, సుఖ ముక్తేశేన,
ఆరాధ్యః సమాధేయః - తస్యోపదేశమాత్రేనైవ విప్రమృశమృవాదితి భావః, విశేషం
జానా తీతి విశేషజ్ఞః తత్త్వవేత్తా, సుఖతర మత్యంతానాయాసే శేత్యర్థః - 'ద్వివచన
విభజ్యే' త్యాదినా తరవప్రత్యయః, ఆరాధ్యతే సమాధీయతే - తద్బుద్ధేః సర్వదా విశేష
గ్రహణమాత్రపర్యవసానా దితి భావః, కిం తు, జ్ఞానం శాస్త్రజన్యసంవిత్ తస్య లవేన
దుర్విదగ్ధం పుణితమానినం, నరం, మూర్ఖజు మిత్యర్థః. బ్రహ్మసి కర్తు మకర్తు మన్యథా
కర్తుం సచర్థ శ్చతుర్దుభోఽపి - కిము తాన్య ఇతి భావః, న రంజయతి రంజయితుం న -
శక్నోతి - తన్ననసః సూక్తిసహస్రైరపి సమాధానానుభవాదితి భావః, ఉక్తోభయ
మధ్యస్థో మూర్ఖ ఇతి ఫలితార్థః.

రంజనసంబంధే ౭ వ్యసంబంధాభిధానా దతిశయోక్తిభేదః. 'అజ్ఞో' 'విశేషజ్ఞ' ఇత్యుక్త చ 'అతోఽనుపసగే క' ఇతి క ప్రత్యయో, న 'త్విగుపభజ్జే' త్యాదినా క ప్రత్యయః; అత ఏవాహ భగవాన్ కాత్యాయనః 'అకారా దనుపసగ్గాత్ కర్తోప పదో భవతి విప్రతిషేధే నే' తి వార్తికవ్యాఖ్యానే భావ్యకారే చార్థజ్ఞ శబ్ద ముదా హృత్యాస్యాస్య సమర్థ నాత్; ఏకచ్ఛాసకృదుక్తం మదియశ్చక్లోరశ్చక్లోటకేఽపి - 'రుక్తి శీరసమయం సమయజ్ఞః' ఇత్యాదిభిః; ఏవముత్తరత్రాపి ద్రవ్యవృత్. ఆర్యాపుత్ర భేదోఽయమున్నేయః; ఉత్తరత్రాపి భేదాస్తరాణ్యన్నేయాని.

టీ. అజ్ఞః = తెలియనివాడు, సుఖం = సులువుగా, ఆరాధ్యః = సేవింప (బోధింప) శక్యమైనవాడు, విశేషజ్ఞః = విశేషము నెఱింగినవాడు, సుఖతరం = మిక్కిలి సులువుగా, ఆరాధ్యతే = సేవింప (బోధింప) బడుచున్నాడు, జ్ఞాన...దగ్ధం - జ్ఞాన = తెలివియొక్క లవ=లేశముచేత(ఇంచుక తెలివితేట ననుట), దుర్విదగ్ధం=(నేనే పండితుడ నని)గర్వించిన, నరం=మనుష్యుని, బ్రహ్మ అపి=బ్రహ్మయ, న రంజయతి=రంజింప (ఓప్పింప) శేయలేడు.

తా. తెలియనివానికి సులభముగఁ దెలుపవచ్చును. చక్కఁగఁ దెలిసినవానికి సమాధానము చెప్పట మిఱింత సులభము. స్వల్పజ్ఞానము కలిగి సర్వజ్ఞుడ నని గర్వండువానిని సృష్టికర్తయగు బ్రహ్మయు రంజింపఁ జేయనేరడు.

క. తెలియనిమనుజుని సుఖముగఁ

దెలుపం దగు సుఖతరముగఁ ॥ దెలుపఁగ వచ్చున్

దెలిసినవానిం దెలిసియుఁ

దెలియనినకుఁ దెల్పు బ్రహ్మదేవునివశ మే?

అవ. “మూర్ఖుని మెప్పించుట యశక్యము” అనుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ప్రసహ్య మణిముద్ధరేన్ద్రకరవక్త్రదంష్ట్రాన్తరా
త్సముద్రమపి సంతరేత్ప్రచలదూర్తిమాలాకులమ్,
భుజమపి కోపితం శిరసి పుష్పవద్ధారయే
న్నతు ప్రతినివిష్టమూర్ఖజనచిత్తమారాధయేత్ .

3

వ్యా.—అథ ద్వాభ్యాం మూర్ఖజనచిత్తస్య దురారాధ్యతా మాహ—ప్రస
హ్యేతి—మకరః శింశుమారాభ్యో జలగ్రాహవిశేషః - తస్య వక్త్రే వదనగర్హారే -
దంష్ట్రాణాం నిశితాగ్రదశనవిశేషాణామ్ - అన్తరాత్ అన్తరాళాత్ - అతిసంకటాది
త్యర్థః, ప్రసహ్య బలాత్కారేణ, మణిం రత్నం - దురుద్ధర మపీతి భావః, ఉద్ధరే
దుద్ధర్తుం శక్నుయాత్, జన ఇతి శేషః, కేనచి దవధానే నానయే దిత్యర్థః, తథా
ప్రచలన్తో దోలాయమానాః - యే ఊర్జయ స్తేహం - మాలాభిః పరమ్పరాభి
రాకులమ్ ఉల్లాలోజ్జ్వల్మిత మిత్యర్థః, సముద్రమపి - దుస్తరమ పీతి భావః,
సంతరేత్ సమ్యక్ కరితుం శక్నుయాత్ - కేనచిత్త్వపనసాధనేనేతి భావః, లఙ్ఘయే
దితి పాతే హనుమానివ కేనచిచ్ఛక్తివిశేషేణ లఙ్ఘితుం శక్నుయా దిత్యర్థః, తథా
కోపితం సంజాతకోపం - కోపవశాత్ సహృత్కారం జిహ్వయా సృక్వప్రాస్తా లేలిహాస
మిత్యర్థః - ‘తదస్య సంజాతం - తారకాదిభ్య ఇత జి’ తీతచ్ఛ్రిత్యయః - తారకాది
రాశ్యైగణాః, భుజద్లం సర్పమపి - దుర్ధరమపీతి భావః. శిరసి కేశపాశే, పుష్పేణ
తుల్యం పుష్పవత్ - పుష్పప్రజ ‘మివేత్యర్థః - ‘తేన తుల్యం క్రియా చేద్వతి’ రితి
వలిప్రత్యయః, ధారయేత్ ధారయితుం శక్నుయాత్ - మణిమస్త్రాదిసాధనే నేతి భావః,
కిం తు ప్రతినివిష్ట మభినివేశక్రాన్తం - దురాగ్రహావిష్టమితి యావత్ - మూర్ఖజనస్య
దుర్విదగ్ధస్య - చిత్తం, నారాధయేత్ ఆరాధయితుం సమాధాతుం న శక్నుయాత్ -
ఉపాయాలాభాదితి భావః, మకరదంష్ట్రాన్తరస్థమణ్ముద్ధరణాది ప్రాయం మూర్ఖజనచిత్త
సమారాధన మితి శ్లోకార్థః.

టీ. మకర...తరాత్ - మకర = మొసలియొక్క, వక్త్ర = నోటిలోని, దంష్ట్ర =
కోటిలయొక్క, అంతరాత్ = నడుమనుండి, ప్రసహ్య = బలాత్కారముగా (అన్యఃగా

మిగుల నొప్పించి యుచుట), మణిం = ముత్యమును, ఉద్ధరేత్ = పెకలించినను పెకలించును. ప్రచ...కులం-ప్రచలత్ = మిక్కిలి కదలుచున్న, ఊర్తి = తరంగములయొక్క, చాలా = పుట్టలచే, ఆకులం = కలకలనొందిన (ఆనందాః ఎట్టి యానందానినీని బ్రవేశింప నశక్య ముచుట), సముద్రమపి=సముద్రమునైనను, సంతరేత్ = దాటినను దాటవచ్చును. కోపితం = (కఱచి చంపునట్లు) కోపము గలిగింపఁబడిన, భుజంగమపి = పామునునైతము, శిరసి=శలయుందు, పుష్పవత్=పువ్వువలె, ధారయేత్ = ధరించినను ధరింపవచ్చును (కాని) ప్రతి...చిత్తం - ప్రతినివిష్ట = మొడిపట్టుపట్టిన, మూర్ఖజన = మొఱకు మానిసియొక్క, చిత్తం = మనస్సును, న ఆరాధయేత్ = నేవింపఁ (ఓప్పింపఁ) జాలఁడు.

తా. మొనరినోటిలోని కోఱలనడుమ నుండు రత్నము (ముత్యము)నైనను ప్రయత్నించి బయటికిఁ దీసువచ్చును. పెద్దయలలు గల సముద్రమునైనను దాటవచ్చును. కోపముచేత బుసవెట్టు పామునైనను పూలదండవలె శిరమునఁ దాల్చువచ్చును; కాని దురాగ్రహము చేత మూఢుఁ డయినవానిమనమును సమాధానపెట్టుట సాధ్యము కాదు.

చ. మకరముఖాంతరస్థ మగుమానికమున్ దెకలింప వచ్చు బా
యక చలదుర్ని కానికర శ మైనమహోదధి దాట వచ్చు మ
స్తకమునఁ బూవుదండవలె శ సర్పమునైన భరింప వచ్చు మ
చ్చిక ఘటియించి మూర్ఖ జనచిత్తముఁ దెల్పు నసాధ్య మేరికిన్.

అవ. తై విషయమునే ప్రకారాంతరముగ వివరించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. లభేత సికతాసు తైలమపి యత్నతః పీడయన్
పితేచ్చ మృగతృష్ణి కాసు సలిలం పిపాసార్దితః,
కదాచిదపి పర్యటన్ శశవిషాణమాసాదయే
న్నతు ప్రతినివిష్టమూర్ఖ జనచిత్తమారాధయేత్.

4

వ్యా. ఏమి దుర్లభమైనసాధనే దుష్కరకార్యకరణే చ సంభావనయా శక్తి రుక్తా, న మూర్ఖచిత్తప్రసాధనే, ఇదానీ మత్యంతదుర్లభమస్తస్మి ప్రసాధయే న్నతు కచ్చిత్త మి త్యాహ. — లభేతేతి. — యత్నతః మతశ్చిత్ప్రయత్నాత్ - పశ్చిమ్యూహ సేత్, పీడయన్ కేనచి ద్యస్త్రేణ సమర్థయన్, సికతాసు వాలుకాస్వపి - కాల త్రయేదస్య స్తస్మిన్ హానికరణభూతా స్వపీతి భావః, తైలం స్నేహం, లభేత లబ్ధుః కన్నయత్ - 'స్నేహనే తైల' మిక్యన్ కాసనా న్నాత్. తిలసంబద్ధిత్యాశక్త్యాకశ

జ్ఞానతార ఇతి ద్రష్టవ్యమ్, తథా పాతుమిచ్ఛాపి పాసా - 'పా పాస' ఇత్యస్తా
 ధాతోః సన్నస్తాత్ స్త్రీయా మప్రత్యయే టావ్ - తయా అర్థితః వీడితః తృష్టా
 తురః సన్నిత్యర్థ, మృగతృష్టికాసు చ మరుమరీచికాన్వసి వా - జలభ్రమమాత్ర
 దాయినీ వ్యపీతి భావః—మృగతృష్టాశబ్దాత్ స్వాధే కప్రత్యయే - 'ప్రత్యయస్థాత్
 కాత్ పూర్వ స్వాత ఇ దా ప్యను' ఇ తీ కారః, సలిలం జలం, పిబేత్ పాతుం
 శక్నుయాత్ “పాఘ్ని” ఛే - త్యాదినా పిబతేః పిబాదేశః, తథా షర్మటక్ తత్ర తత్ర
 వనాన్తరే సంచరత్, కదాచిత్ కన్పింశ్చిత్ సమయే, శశస్య మృగవిశేషస్య - విషాణం
 శృంగమపి - వాక్షాత్రగోచరమపితి భావః, ఆసాదయే దధిగన్తుం శక్నుయాత్. (న
 తు ప్రతినివిష్టేత్యాది పూర్వవత్). సికతాతైలలాభాదివదత్యన్తదుర్గుటం మూర్ఖచిత్త
 సమాధానమితి భావః; మృగతృష్టికాజలశశవిషాణయోగ్నగనారవిష్టవన్ధ్యాపుత్రవదత్య
 న్నాసంగతత్వముక్తం సురేశ్వరవార్తి కే—

‘మృగతృష్టామృసి స్నాతః ఖపుష్ప కృతశేఖరః,

ఏష వన్ధ్యాసుతో యాతి శశశృంగధనుర్ధరః. ఇతి.

పద్యద్వయేఽవ్యస్థిక్ మణిముద్గరేదిత్యాదౌ ‘శకి లిజ్ఞే’ తి శక్యాథే విధి
 లిజ్ఞే; తథా అపిశబ్దః సముచ్చయే, ‘సంభావనాయాం చేత్’ తదనువాద ఇతి వివేకః;
 ఉభయథాఽవ్యనుశాసనసంభవాత్, ప్రకృతార్థోపపత్తే శ్చ; యథాహామరసింహః—
 ‘గర్వాసముచ్చయ ప్రశ్నశజ్ఞానసంభావనాన్వ పీ’ తి; అత్ర ‘సముద్రమపి లజ్ఘయే’
 దితుద్వాజహార స్వామి.

అత్ర మణ్ముద్గరణాద్యసంబంధేఽపి తత్సంబంధాభిధానా దతిశయోక్తిః.

స్థోకద్వయమేతత్ పృథ్వీపుత్రమ్; తదుక్తం కేదారేణ పుత్రరత్నాకరే—
 ‘జసా జసయలావసు గ్రహయిత్ శ్చ పృథ్వీ గురు’ రితి. అత ఏవ ‘సికతాసు తైల’ మి
 త్యత్ర, ‘మృగతృష్టికాసు సలిల’ మిత్యత్ర ‘మూర్ఖజనచిత్త’ మిత్యత్ర చ, అప్తమవర్ణే.
 విహితస్య విచ్ఛేదస్యాభావా ద్యతిభ్రష్టం నామ దోషః. ఇమమేవ కేచి దపస్యంతిం
 వదన్తి; తదుక్తం విద్యానాథేన—‘యత్రస్థానే యతి భ్రంశస్తద్యతిభ్రష్టముచ్యతే’ ఇతి.

‘మత్ర చిత్పదమధ్యే తు యతిమిచ్ఛన్తి సూరయః,

యత్ర పూర్వాపరా భాగా స్యాతామేవైకవర్ణగాః.’

ఇతి దత్తిలవచనమపి సమాధాతుం న శక్నోతి; పూర్వాపరభాగయోరేకవర్ణగతత్వా
 భావాత్; నిరంకుశాః ఖలు కవయో భవన్తి సర్వపథీనాః ఇత్యలమతిప్రపఞ్చేన.

టీ. యత్నతః = ప్రయత్నమువలన (అనగా: యంత్రములూ వేసియేనియు).

సిక తాసుఅపి = ఇసుకయందు నైతము, తైలం = నూనెను, లభేత = పొందిననుపొందును,

(కించ = మఱియు), విపాసార్థితః = దష్టిచే బిబింపబడినవాడు, మృగత్పక్షికాను = ఎండమావులలో, సలిలం = నీటిని, పిబేత్ = త్రాగినను త్రాగును. పర్యటన్ = తెగతిరుగుచు, కదాచిదపి = ఒకానొకవేళ, శశవిషణం = కుండేటికొమ్మును, ఆనాదయేత్ = పొందినను పొందును. (కింతు = కాని), ప్రతినివిప్తమూర్ఖజనచిత్తం = మొండిపట్టుపట్టిన మొఱుకు మానిసి మనస్సును, న ఆరాధయేత్ = మెప్పించుజాలడు.

తా. ప్రయత్నపడి ఇసుకనుండి కూడ చమురు తీయవచ్చును. ఎండమావులందు నైతము నీరును సంపాదించి త్రాగవచ్చును. తిరిగి తిరిగి కుండేటికొమ్మునై నను సాధింపవచ్చును. కాని దురాగ్రహముగల మూఢునిమనస్సును మాత్రము సమాధానపెట్టుటకు సాధ్యము గాదు.

తే. తివిరి యిసుమునఁ దైలంబుఁ దీయవచ్చు
దవిలి మృగత్పక్షిలో నీరు నైవవచ్చు
దిరిగి కుండేటికొమ్ము సాధింపవచ్చు
జేరి మూర్ఖులమనసు రంజింపరాదు.

ఆవ. “మూర్ఖుని సమాధానమునకు నెంచుటయే యవివేకము” అనుచున్నాడు—

శ్లో. వ్యాళం బాలమృణాళతన్తభిఃసౌ రోద్ధం సముజ్జృమ్భ తే
భత్తుం వజ్రమణిం శిరిషకుసుమప్రాస్తేన సన్నహ్యతి,
మాధుర్యం మధుబిద్ధనా రచయితుం ట్రా రామ్భుధే రిహతే
మూర్ఖాన్యః ప్రతినేతుమిచ్ఛతి బలాత్సాక్షైః సుధాస్వస్థిభిః.

5

వ్యా—ఆళ మూర్ఖునయేచ్ఛాయాః అత్యన్తావివేకతామాహ—వ్యాళమితి. ఆసౌ పుమాన్, వ్యాళం దుష్టగణం - న తు సాధారణజన్తమిత్యర్థః - ని. వ్యాళో దుష్ట గణే సర్వ ఇతి విశ్వః, బాలమృణాళతన్తభిః కోమలబిసఃసలయమాత్రైః - ఈష నిర్మోఢస్వాభ్యవశయంతైరితి భావః, రోద్ధం నియన్తుం, సముజ్జృమ్భతే కృతప్ర యత్నోభవతీత్యర్థః, జహా వజ్రమణిం హిరాభ్యవణివికేషమ్ - ఆలోచనలేఖ్యమపీతి భావః. ని. ‘హిరో వజ్రశ్చ కళ్యణత’ ఇతి హలాయధః, శిరిషకుసుమస్యాతికోమల పుష్పవికేషస్య - ప్రాస్తేనాశ్చలేన, భత్తుం విదారయితుం, సన్నహ్యతి ఉద్యుక్తే ఇత్యర్థః, జహా ట్రా రామ్భుధేః లవకార్ణవస్య - న తు స్వల్పలవకాయస్య, మధుబిద్ధనా ట్రాద్రవిప్రుషా - న శ్వనిచ్ఛిన్న వధుధారాసంపాతేనేత్యర్థః, మాధుర్యం మధురగణం, రచయితుం సంపాదయితు మీహతే కాఙ్క్షతి; కోఽసౌవి త్యత ఆహ; యః పుమాన్,

బూద్వాక్సుటవాత్, సుధాస్యద్దిభి రమృతస్వాదుభి రతిమధురై రిత్సర్థకః, సూక్తైః
ప్రియోక్తిభిః-సపుంసకే భావే క్షః, మూర్ఖాన్ ప్రతినేతుం సమాధాతు, మిచ్ఛతి సోఽ
సావీతి సంబంధః; మృణాలతస్తుభిర్వాస్యశనిరోధనాదితత్పర ఇవ మూర్ఖానసయపరోఽ
ప్యత్సన్తావివేకీతి భావః. అత్యంత దుష్కరం మూర్ఖప్రసాదనమితి ఫలితార్థః.

అత్ర, యః ప్రతినేతుమిచ్ఛతి వాఞ్చుతి అసౌ సముజ్జ్వల్యుత ఇత్యాది విశిష్టాఘ
నయేచ్ఛా విజృంభమణాది వాక్యార్థయో ర్నిర్దిష్టైకత్వాసంభవాత్ సాదృశ్యలక్షణా
యా మసంభవద్వయసంబంధో వాక్యార్థవృత్తి ర్నిదర్శనార్థదః; న చాయం దృష్టాంతః,
వాక్యభేదేన ప్రతిబిమ్బకరణాక్షేపే తస్యోత్థానాత్, అత్ర తు వాక్యార్థే వాక్యార్థ
సమారోపాద్వాక్యైకవాక్యతాయాం తదభావ, ఇత్యలంకారసర్వస్వకారః.

కాద్దూలవిక్రీడితమ్ = 'సూర్యాన్తైర్వర్తనజస్తతాః సగురవః కాద్దూలవిక్రీడితమ్'
ఇతి లక్షణాత్.

టీ. యః = ఎవఁడు, సుధాస్యందిభిః = అమృతమును స్రవించుచున్న (అనఁగా,
వినుట కింపుగానున్న), సూక్తిభిః=మంచిమాటలచేత, మూర్ఖాన్=మూఁధులను, బలాత్ =
బలాత్కారముగా, ప్రతినేతుం=(మంచి త్రోవకు) మరలించుటకొనుట, ఇచ్ఛతి=కోరునో,
అసౌ = ఆ యితఁడు, వ్యాళం = మదపుటేరుఁగును, బాలమృణాలతంతుభిః = లేత
తామరతూటిలోని దారములతో, రోద్ధుం = కట్టుటకు, సముజ్జ్వల్యతే = ప్రయత్నిం
చును. శిరీష... వ్రేస-శిరీషకునును = దిరిసెనపువ్వుయొక్క, ప్రాంతేన=అంచుతోడ, వజ్ర
మణిం = వజ్రమనురత్నమును, భేత్తుం = చగులఁగొట్టుటకు, సన్నహ్యలి=పూనుకొనును.
క్షౌరాంబుధేః=ఉష్ణసముద్రమునకు, మధుమిదునా=(ఒక)తేనెబొట్టుతో, మాధుర్యం
తీపును, రచయితుం = చేయుటకు, హహలే = పాటుపడును.

తా. మదపుటేరుఁగును తామరతూటిదారముతో బంధించు
జూచువాఁడును, దిరిసెనపువ్వుకొనచేత వజ్రమును గోయఁజూచువాఁ
డును, లవణసముద్రమునందలి నీటిని తియ్యగాఁ జేయుటకు నం దొక
తేనెబొట్టును విడుచువాఁడును, మంచిమాటలతో మూర్ఖులను సమా
ధానపెట్టఁదలంచువాఁడును సమానులు.

మ. కరిరాజుక విసతంతుసంతతులచే १ గట్టుక విజృంభించువాఁ
డురువజ్రంబు శిరీషపుష్పములచే २ నూహించు భేదింపఁ దీ
పు రచింపక లవణాబ్ధిఁక మధుకణంబుం జిందు యత్నించు ని
ద్ధరణిక్ మూర్ఖులఁ దెల్పు నెవ్వఁడు సుధాభారను కారోక్తులన్.

అవ. “మూర్ఖులకు మానమే భూషణము” అనుచున్నాడు.—

శ్లో. స్వాయత్తమేకాంతహితం విధాత్రా

వినిర్జితం ఛాదన మజ్జతాయాః,

విశేషతః సర్వవిదాం సమాజే

విభూషణం మానమపజ్జితానామ్.

6

వ్యా.—అత్రైహం గతిమాహ—స్వాయత్తమితి.—విధాత్రా బ్రహ్మణా కర్త్రా స్వాయత్త మాత్మాభీనం - న తు పరోపదేశసాపేక్షమ్ - ని. ‘అభీనో నిఘ్న ఆయత్త’ ఇ త్యమరః, ఏకాంతహితమత్యంతహితకారి - స్వావగుణాచ్ఛాదకత్వాదితి భావః, తథా విశేషతో విశేషకారేణ - సార్వవిభక్తికస్తసి, సర్వవిదాం సమాజే సర్వజ్ఞసభాయాం, విభూషణమువస్కారహేతుభూతత్వాదూభషణప్రాయం, మానం తూష్టిమృగవః, కర్తవా ‘ఇగస్తాచ్చ లఘుపూర్వా ది’ త్యన్, అపజ్జితానా మవిదుషాం సంబద్ధిన్యాః, అజ్ఞతాయాః, మాధ్యస్య, చ్ఛాదన మాచ్ఛాదకం, పద్, వినిర్జితం రచితమ్, అతోఽపజ్జితైర్నిజమాధ్యసన్తోపనార్థం మానేనైవ పరితవ్య మిదమేవైతేహం గతిః - అన్యథా హాస్యాస్పదతా స్యాదితి భావః, ‘ఏకాంతకృత’ మితి పారే తు, కృతం కర్త - భావే క్రిః - ఏకాంతకృతం రహస్యనుష్ఠితం కర్త - అజ్ఞతాయాః ఛాదనం సద్వినిర్జిత మపజ్జితానాం మానం భూషణం సద్వినిర్జిత-మితి ప్రత్యేక మన్వయో ద్రష్టవ్యవః, అజ్ఞతాచ్ఛాదనార్థమేకాంత ఏవ కర్త కర్తవ్య-మపజ్జితై ర్హానిభిరేవ స్థితవ్య-మన్యథా స్వరూపప్రకాశనేనాపహాస్యాస్పదతా స్యాదితి భావః.

ఉపజాతివృక్షమ్ - ‘ఇన్ద్రోపేన్ద్ర’ వజ్రమితి లక్షణాత్: తా ద్వా కీర్తిగ్విధా?

‘స్వాదిన్ద్ర’వజ్ర యది తా జగౌ గః, ఉపేన్ద్ర’వజ్ర జతజాస్తతో గౌ,

అనస్తరోదీరితలక్ష్మీభాజి పాదా యదీయా ఉపజాతయ స్తాః.

ఇతి పృక్షరత్నాకరే ఉక్తత్వాత్.

టీ. విధాత్రా = బ్రహ్మచేత, అపండితానాం = మూర్ఖులకు, స్వాయత్తం = స్వాభీన మయినదియు, అజ్ఞతాయాః (తమ) తెలివితేమికి, ఛాదనం = మూతయు, విశేషతః = ముఖ్యముగా, సర్వవిదాం = సమస్తమును చెరిసినవారియొక్క, సమాజే = సభయందు, భూషణం = ఆభరణమైన, మానం = కలుకలండుట, వినిర్జితం = విర్బుటుపడదనిది.

తా. బ్రహ్మ మూర్ఖులు తమమూర్ఖత్వమును దాచుకొనుటకుఁ గాఁ దమకు స్వాభీనమై యుండునట్లు మానమును సృజించును. పండితుల యెదుట మానముగా నుండుటయే మూర్ఖుల కలంకారము.

తే. స్వవశము హితంబు మూఢతాఁచ్చారనంబు
గూఁగ నీగతి నిర్మించెః శ గమలభవుడు
సర్వవిదు లగుసుజనుల శ సభలలోన
మౌనమే విభూషణము మూఢసమానవులకు.

అవ. ఒకపండితుడు వరులకుగూర్చి “తెలివితేనప్పుడు గర్వము గలుగును. తెలివి గలసిన పిమ్మట గర్వము పోయి వినయము గలుగును” అని స్వానుభవమును బ్రకటించు చున్నాడు:—

స్లో. యదా కించిజ్జ్ఞోఽహం గజ ఇవ మదాన్ధః సమభవం
తదా సర్వజ్ఞోఽస్మీ త్యభవ దవలిప్తం మమ మనః,
యదా కించిత్కించద్బుధజనస కాశాదవగతం
తదా మూర్ఖోఽస్మీ తి జ్వర ఇవ మదో మే వ్యపగతః.

7

వ్యా.—అథ కశ్చిదనుభవినః పరాకృ ప్రతి స్వానుభవప్రకార మాహ.—
యదేతి.—అకించిజ్జ్ఞః అల్పజ్ఞః స్పృక్, యదా యస్మిక్ సమమే, గజ ఇవ, మదేన
దర్శే-కాన్ధః కర్తవ్యాకర్తవ్యవివేకశూన్యః, సమభవం జాతోఽస్మి, తదా తస్మిక్
సమయే, సర్వజ్ఞః అశేషజ్ఞోఽస్మీతి మమ మనో, అవలిప్తం గర్వితమభవత్-‘అల్ప
విద్యో మనఃగర్వీతి న్యాయాచల్పజ్ఞత్వనైవ గర్వహేతుత్వాదితి భావః, ని.
‘అవలేపస్తు గర్వే న్యైవ తేన దూషణేఽపి చేతి విశ్వప్రకాశః, యదా బుధజన
సకాశాద్విద్యజ్ఞసముఖాదిత్యర్థః - ‘ఆఖ్యాతోపయోగ’ ఇత్యుపాదానత్వాత్ పశ్యమి,
కించిత్కించిత్ స్వల్పం స్వల్పం - కాస్త్రబోధితాచారాదికమితి శేషః, అవగతః
జ్ఞాతం, తదా, మూర్ఖో మూఢోఽస్మీతి, మే మమ, మదో జ్వర ఇవ, వ్యపగతో
నిర్గతః, అభూదితి శేషః, జ్వరపద్వికారకారిత్యా దన్యైతత్సామ్యమిత్యవగస్త
వ్యమ్, ‘ఆచార్యవాసురుషా వేదేతిశ్రవణా దాచార్యాదవగతవిద్యనైవ వివేక
సంభవాదితి భావః; అల్పజ్ఞోఽపి సక్ య సర్వజ్ఞ మాత్మానం మమతేన ఏవ మూర్ఖః,
యస్తు సర్వజ్ఞోఽపి మూఢమానీ భవతి స ఏవ విద్వానితి వివేకః. మదో గర్వహేతు,
ద్గురుశ్రుశ్రామిదిన్వయహేతురితి ఫలితార్థః, యద్వా ఏతావస్తం కాలం మదవకా
స్తూర్ఖోఽస్మి, ఇదానీం గురుశిక్షావకాద్వివేకావగతిరితి వా యోజనీయమ్.

శిఖరిణీవృత్తం-‘రన్నెరుద్రైశ్చిన్నా యమన సభలా గః శిఖరిణీ’ తి లక్షణాత్.

టీ. అహం=నేను, యదా=ఎప్పుడు, కించిజ్జ్ఞః(స్పృక్)=కొంచెము తెలిసినవాడనై,
గజఇవ=ఏనుగువలె, మదఅంధః=గర్వముచే కన్ను తెలియనివాడను (అనగా: జ్ఞానహీనుఁ

దను)గా, సమభవం = ఉంటినో, తదా = అప్పుడు, సర్వజ్ఞః = సర్వము జెలిసినవాడను, అస్మి
ఇతి = అయితినని, మమ = నాయొక్క, మనః = మనస్సు, అవలిప్తం = గర్వించినది, అథవత్ =
అయెను. యదా = ఎప్పుడు, కించిత్ కించిత్ = కొంచెముకొంచెము, బుధ... శాత్ - బుధజన =
పండితజనులయొక్క, సకాశాత్ = సమీపముచుండి, అవగతం = తెలిసినదో, (తదా =
అప్పుడు) మూర్ఖః అస్మి ఇతి = మూర్ఖుడను అయితినని, (తెలిసికొని) జ్వరః ఇవ = జ్వరమువలె,
మే = నాయొక్క, మదికి = గర్వము, వ్యవగతః = పోయినది.

తా. నేను కొంచెముగఁ దెలిసికొనియుండుకాలమున మద
గజమువలె మదించి నేనే సర్వజ్ఞుడ నని తలంచితిని. పిదప పెద్దలవలన
కొద్దికొద్దిగ ఎప్పుడు తెలిసికొంటినో అప్పుడు నేనుచు మూర్ఖుడ ననియు
నాకేమియుఁ దెలియ దనియు తలంచి జ్వరమును వదలి సుఖపడినట్లు
నన్నుఁ బట్టియున్న గర్వమును విడిచి సుఖపడితిని.

చ. తెలివి యుకింత లేనియెడఁబదృప్తుడ నై కరిభంగి సర్వమున్
దెలిసితి నంచు గర్వితమౌతికా విహరించితిఁ దొల్లి యిప్పు డు
జ్వలమతు లై నపండితుల సన్నిధి నించుక బోధశాలి నై
తెలియనివాడ నై మెలఁగితిం గతమయ్యె నితాంతగర్వమున్.

అవ. “నీచుఁడు నీచవిషయములందే సిగ్గునను లేక ప్రవర్తించు” నని దృష్టాంత
పూర్వకముగఁ జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. క్రిమికులచితం లాలాక్షిన్నం విగన్ధి జగుప్సితం
నిరుపమరస స్త్రీత్యా ఖాద ప్థరాస్థీ నిరామిషమ్,
సురపతిమపి శ్వా పార్శ్వస్థం విలోక్య న శఙ్కతే
సహి గణయతి తుద్రో జన్తురపరిగ్రహఘల్లుతామ్.

8

వ్యా.—మూర్ఖస్యతి నైచ్చం దృష్టాంతముభేనాహ. — క్రిమిపలమితి — శ్వా
తునకః, క్రిమికులైరమేధ్యమభ్యోత్పత్తిమదపాదజన్తుసంతతిభిః, శ్పితం వ్యాప్తం, లాలా
క్షిన్నం వసాపూరార్ద్రం - య ద్వా - లాలా సృణీకా దస్తానర్జలమితి యావత్ -
వి. ‘సృణీకా సృన్విసి లాలే’ త్యమరః - తయా క్షిన్నం ఖాదనసమయే తస్మాస్తత్ర
ప్రవణాదితి భావః, విగన్ధి దుర్గन्ధి-అత్ర విశబ్దస్య పూర్వపర్యాయత్వవివక్షాయాం, గథన్యే

త్యాదినా సమాసాన్త ఇకారోఽస్తాదేశః - యద్వా - విగన్ధ ఆమగన్ధోఽస్యాస్తీతి విగన్ధి. అత ఏవ, జుగుప్సితం హేయం, తదపి, నిరామిషం మాంసలేశ శూన్యం, త దపి, భరాస్థి రాసభీకీకృతం, నిరుపమః - ఉపమానరహితో - యో రసః స్వాదః - తత్రయా - స్త్రీతి! ప్రేమా తయా, ఖాద న్భక్షయ, నార్కృష్ట మన్తికృష్టం-‘సుషిష్ట’ ఇతి క ప్రత్యయః, సురపతి మిష్ట్ర) మపి - కిముతాన్యమితి భావః, విలోక్య, న శక్కుతే న లజ్జతే, తథాహి—త్యుద్రో జన్తుః - నీచజన్తుః - పరిగ్రహే స్వీకృతవస్తుని-ఫల్లతాం తుచ్ఛత్వం. న గణయతి న మరుత ఇత్యర్థః, జుగుప్సితకర్తాచరణతత్పరో మూర్ఖోఽప్యేవం న మహద్విగర్హణా ద్విభేతీతి భావః, ని. ‘పత్నీపరిజరాదానమూలకాపాః పరిగ్రహః’ ఇత్యమరః పల్ల తుచ్ఛ మసారం చే’ తి యాదవశ్చ.

అత్రాప్రస్తుతవృత్తాంతకథనాత్ ప్రస్తుతమూర్ఖజనవృత్తప్రతీతే రప్రస్తుతిప్రశం సాలంకారః

‘అప్రస్తుతీన్య కథనాత్ ప్రస్తుతిం యత్ర గమ్యతే,

అప్రస్తుతిప్రశంసేయం సాయాప్యాదినియన్త్రితా.’ ఇతి లక్షణాత్.

హరిణీవృత్తం - ‘భవతి హరిణీ స్సా చ్రా స్తో గో రసామ్బుధివిష్టవైః’ ఇతి లక్షణాత్.

టీ. శ్వా = కుక్క, క్రిమికులచితం = పురుగులగుంపుచే బొదుపుకొనబడినదియు, లాలాక్షిన్నం = జొల్లుచేత దడిసినదియు, విగంధి = దుర్వాసనగలదియు, జుగుప్సితం = రోతః బుట్టించునదియు, నిరామిషం = మాంసములేనిదియు నగు, భర అస్థి = గాడిద యెముకను, నిరుపమరసప్రీత్యా = సాటిలేనిదియందలి ప్రేమతో (అనఁగా: మంచురుచిగల వదార్థమునం దుండఁదగిన ప్రీతితో ననుట), ఖాదక్ = కొఱుకుచు, పార్కృష్టం = ప్రక్క నున్న, సురపతిం అపి = దేవేంద్రునయినను, విలోక్య = చూచి, న శంకతే = సంశయింపదు (సిగ్గుపడదు.) (ఏల యనః) త్యుద్రః జంతుః = నీచప్రాణి, పరిగ్రహఫల్లతాం = (తాను) కైకొనిన దానియందలి తుచ్ఛత్వమును, న గణయతి హి = లెక్కింపదు గదా.

తా. కుక్క పురుగులు గలిగినదియు జొల్లుచేత తడిసినదియుఁ గంపుకొట్టుటచే రోతపుట్టించునదియు మాంసము లేనిదియు నగు గాడిద యెముకను అతి ‘ప్రీతితో’ కొఱుకుచు తనసమీపమునకు దేవేంద్రుండు వచ్చి నిలిచినను చూచి సిగ్గుపడదు. నీచప్రాణి తాను గ్రహించినవస్తువు తుచ్ఛమా కాదా యనువిషయమును లెక్క చేయదుగదా !

చ. క్రిమిసముదాయసంకులము శ గేవలనింద్యము పూతిగంధహే
యమును నిరామిషంబును ఖరారాంగభవం బగునెప్పుడు గుక్కు దా
నమలుచుఁ జెంత నున్న సురసాధునిఁ గన్గొని సిగ్గుఁ జెంద ద
ల్ప మని నిజస్వభావముఁ దలంపదు నీచపుఁబ్రాణి యెయ్యెడన్.

అవ. "తెలివిలేనివారికి వచ్చునదంతయు ననర్థపరంభరయే" యని సప్రస్థాంతముగ
నిరూపించుచున్నాడు:—

శ్లో. శిరశ్శార్వం స్వగ్రాతృశుపతిశిరస్తః క్షితిధరం
మహీధ్రాదుత్తుక్లాదవనిమవనేశ్వాపి జలధిమ్,
అథో గక్లా నేయం పదముపగతా స్తోక మథవా
వివేకభ్రష్టానాం భవతి వినిపాతః శతముఖః.

9

వ్యా.—అథావివేకస్యానర్థాదికథనద్వారా వివేకస్యావశ్యకత్వం ప్రదర్శ
యతి—శిర ఇతి.—అత్తోత్తరవాక్యే తచ్ఛబ్దస్య విద్యమానత్వా ద్యచ్ఛబ్దోఽధ్యా
హర్తవ్యః - యత్తదోన్మిత్యసంబధాత్ - ఉత్తరవాక్యస్థయచ్ఛబ్దస్యైవ పూర్వవాక్య
తచ్ఛబ్దానపేక్షితత్వనియమాత్; తథా చ యా గక్లా స్పర్శ్లోకాత్, శర్వస్యేదం
శార్వ మైశ్వరం - ని. 'ఈశ్వర శ్వర్వ ఈశాన' ఇత్యమరః - తస్మేదమి త్యబ్బ్రత్యయః.
శిరశ్శర్వ ముచారేతి సర్వత్రానుదశ్యతే, ప్రథమత ఇతి శేషః, తదను, పశుపలేశ్వర్వస్య -
శిరస్తశ్శిర్వాత్ - పశుమ్యాస్తసిత్, ధరతీతి ధరః - పచాద్యచ్ - క్షితిత్యః ధరః
క్షితిధరః - తం హిమవస్త, ముచారతా, మహిం ధరతీతి మహీధ్రః - మూలవిభు
జాదిత్వా త్కప్రత్యయః - యథాహ వాచనః—'మహీధ్రాదయో మూలవిభుజాదిదర్శ
నాది' తి-అత ఏవని. 'మహీధ్ర' శిఖి క్షౌభృది' త్యాద్యమరః, ఉత్తుక్లాదున్నతా, స్త
హీధ్రాద్ధిమవదాఖ్యక్షితిధరా, దవనిం భువ, ముచారతా, అవనేశ్వాపి, జలధిం సముద్ర
ముచారతా - 'సదీనాం సాగరో గతి రితి' 'గక్లా సాగరపూర్' ణీతి పచనాదితి భావః,
అథో అస్తరం - ని. 'మక్ల భాస్తరారమ్భప్రశ్నకారేన్మిష్యథో అథే' త్య
మరః - సేయం పరిదృశ్యమానా గక్లా మన్దాశి, స్తోక మల్పం పరిమిత మితి యావత్,
పదం స్థానమ్, ఉచారతా ప్రాప్తా, య ద్వా - అథః ఉత్తప్రకారేణాథః ప్రదేశే
పాతాశే వా - పదమితి యోజనా - అథ వా తథా హీత్యర్థః—పక్షాస్తరే వా -
వివేకభ్రష్టానాం వివేకహీనానాం - స్థానభ్రష్టానాం చ, శతముఖో బహుప్రకార
నిపాతో భజ్జః - అథోఽథః పక్షం చ, భవతి, వివేకయుక్తానాం తు నైవమ్, అతో,

వివేకా న్న భ్రంశితవ్యమితి భావః. యత స్సకలభాగముహితాయా అపి గజ్జాయా భ్రంశవశా దీదృగవస్థాపత్రిః, కిముతాన్యేషామితి వివేకస్యాత్యనావశ్యకత్వ మిత్యవ గస్తవ్యమ్. పురా కిల తత్ర భవాత్ భగీరథోఽశ్వమేధీయాశ్వాన్వేషణతత్పరతయా పాతాళ ముచగతానాం కపిలవిలాచనానలభస్తీకృతానాం సగరకుమారాణా మూర్ఖస్య లోకప్రాప్త్యర్థం స్వర్ణోకాత్ సురసరిత మవతారయామాసేతి పారాణికికథాఽత్రాను సంధేయా.

అత్రానేకస్మిన్నాధారే క్రమేణైకస్యా ఆధేయభూతాః గజ్జాయాః స్థితి కథనాత్ పర్యాయాభ్యోలంకారః; తదుక్తం విద్యానాథేన:—

‘క్రమేణైకమనేకస్మిన్నాధారే వర్తతే యది
వికస్తిన్నుభవానేకే పర్యాయాలంకృతిర్నతా.’

ఇతి

శిఖరిణీవృత్తం-లక్షణం తూక్తమ్.

టీ. సా ఇయం గంగా = ప్రసిద్ధియగు యీగంగానది, స్వర్గాత్ = స్వర్గమునుండి, కార్వం = శివునిదగు, శిరః = శిరస్సును, పశుపతిశిరస్తః = శివునిశిరస్సునుండి, ఓతిధరం = (హిమాలయ)పర్వతమును, ఉత్తుంగాత్ = ఎత్తైన, మహిధాత్రీ = (అ) కొండనుండి, అప ని = భూమిని, అపనేః చ అపి = భూమినుండియు, జలధిః = సముద్రమును, అధః = క్రింద (పాతాళమునందు), స్తోకం = కొంచెము, పదం = చోటును, ఉచగతా = పొందినది. అభవా = అట్లనగా నేల? వివేకభ్రష్టానాం = తెలివిమాలినవారికి, శతముఖః = నూలు ప్రేవలుగల, వినిపాతః = అధోగతి, భవతి = కలుగుచున్నది.

తా. గంగానది ప్రథమమున నాకాశమునుండి ఈశ్వరునితల మీఁదను, అచ్చటినుండి హిమవత్పర్వతముమీఁదను, ఆపర్వతమునుండి భూమిమీఁదను, భూమినుండి సముద్రమునకును, అచ్చటినుండి పాతాళ మునకును వచ్చెను. గొప్పస్థితినుండి తొలగినవారి కిదేవిధంబుగ బలు విధంబు లగుపాట్లు సంభవించును.

శా. ఆకాశంబుననుండి శంభునిశిరం 1 బందుండి శీతాద్రి ను
శ్లోకంబై నహిమాద్రినుండి భువి భూలోకంబునందుండి య
స్తోకంభోధి బయోధినుండి పవనాంభోలోకముం జేరె గం
గాకూలంకమ పెక్కుభంగులు వివేక భ్రష్టసంపాతముల్.

అప. “మూర్ఖుని మూర్ఖత్వమును దొలగించుటకు కాస్త్రము లేదు. ఉపాయము లేదు.” అని చెప్పుచున్నాడు:—

భర్తృ-టీక-2

శ్లో. శక్యో వారయితుం జలేన హుతభుక్చత్రేణ సూర్యాతపా
 నాగేంద్రో నిశితాంకుశేన సమదో దడ్డేన గౌర్వభః,
 వ్యాధిర్భేషజసంజగ్రహాశ్చ వివిధైర్నస్తప్రయోగైర్విషం
 సర్వస్యాషధమస్తి శాస్త్రవిహితం మూర్ఖస్య నాస్త్యాషధమ్. 10

వా.—అథాగ్నౌచీనాం వినివారణే శాస్త్రప్రతిపాదితజలాదిరూపహేతుకా
 ప్రతిపాద్య మార్గస్య నివారణే శాస్త్రాభావం హేత్వభావం చ స్ఫుటీకుర్వ
 న్నాహ—శక్య ఇతి.—హుతభుక్ - హుతం హోమద్రవ్యం హవిః పురోడాశ
 పపాది భుంక్తీతి హుతభుక్ వైదికాగ్నిః - అత్ర తు గృహదిదాహకృత్ తాః
 కోఽగ్నిరితి మత్తవ్యం, జలేన ఉదకేన, వారయితుం నివారయితుం, శక్య, ఏవం
 రీత్యా, సూర్యాతప - సూర్యస్య రవేరాతపః, చత్రేణ వారయితుం శక్య ఇతి
 పదద్వయస్యోత్తరత్రాప్యనుషంజ ఇతి మత్తవ్యం, సమదః మదసహితః, నాగేంద్రః
 గజశ్రేష్ఠః, నిశితాంకుశేన తీక్ష్ణాంకుశేన, గౌః వృషభః గర్వభో రాసభశ్చ, దడ్డేన,
 వ్యాధిః కుష్ఠాదిరోగః, భేషజసంగ్రహాః ఔషధసంగ్రహాశ్చ, అత్ర చకా
 రాత్ మహామత్తజుష హోమ సురార్చన దానాదిక మపి గృహ్యతే - 'తచ్ఛాన్తి
 రాషఞ్చైర్దానై ర్జపహోమ సురార్చనైరితి స్మరణాత్, విషం కాలహూటాది, వివిధై
 ర్నానావిధైః, మత్తైః మస్తారం త్రాయస్తే రక్షస్థితి మస్త్రాః - తై ర్నస్త్రైః
 ప్రణవాదిభిః - వివిధైః ప్రయోగైశ్చ, నివారయితుం శక్యమిత్యర్థః, తస్మాత్ సర్వస్య
 ప్రాణిహింసాకారణీభూతదుష్టజస్తజాతస్య, శాస్త్రవిహితం శాస్త్రవిధిచోదిత, మాషధం
 జలాదిరూపభేషజమ్, అస్తి, మూర్ఖస్య తు, ఔషధం సుభాషితాదిరూపంనాస్తి
 శాస్త్రవిహితం న వర్తతే.

టీ. హుతభుక్=నిప్పు, జలేన=నీటిచేత, వారయితుం=అడ్డగించుటకు, శక్యః=అలవి
 యగునది; సూర్యతపః=సూర్యునియెండ. చత్రేణ=గొడుగుచేత, వారయితుం...శక్యః-
 సమదః = మదములోఁగూడిన, నాగేంద్రః = గజోత్తమము, నిశిత...శేన - నిశిత =
 వాడియగు, అంకుశేన = అంకుశముచేత, వారయితుం...శక్యః. గౌః = ఎద్దు, గర్వభః=
 గాడిద, దండేన=కణ్ణిచేత, వారయితుం...శక్యః = అలవియగునవి. వ్యాధిః = రోగము,
 భేషజసంగ్రహాః చ = మందులసంగ్రహించుటలచేతను, వారయితుం...శక్యః. విషం=
 విషము, వివిధైః=అనేకవిధములయిన, మంత్రప్రయోగైః=మంత్రముల ప్రయోగించుట
 చేత, వారయితుం...శక్యః, (ఇట్లు) సర్వస్య = సమస్తమునకును, శాస్త్రవిహితం =
 శాస్త్రమునందు విధింపఁబడిన. ఔషధం = మందు, అస్తి = కలదు. మూర్ఖస్య=మొండి
 వానికి, నాస్తి = లేదు.

తా. అగ్నికి జలంబును, ఎండకు గొడుగును, మదగజంబునకు అంకుశంబును, ఎద్దు గాడిద మొదలగుజంతువులకుఁ గట్టయు, రోగంబునకు వివిధంబులగు మందులును, సర్పవిషంబునకుఁ బలువిధంబులగు మంత్రంబులును శాస్త్రములందు నివారకములుగ చెప్పబడియున్నవి. కాని మూర్ఖునిమూర్ఖత్వమును పోగొట్టుపట్టియాపద మే శాస్త్రమునందును చెప్పబడలేదు.

చ. జలముల నగ్ని ఛత్రమునఁ ॥ జండమయూఖుని దండతాడనం
బుల వృషగర్దభంబులను ॥ బొల్పుగుమ త్తకరీంద్రమున్ సృజెం
జెలఁగెడురోగ మాపదముఁచే విషముం దగుమంత్రయుక్తి ని
మ్ములఁ దగఁ జక్కఁజేయ నగు ॥ మూర్ఖునిమూర్ఖత మాన్పవచ్చునే.

ఇది నీతిశతకమునందు మూర్ఖపద్ధతి వర్ణన మను

ఒకటవదశకము

వి ద్య త్ప ద్ధ తి

అవ. మూర్ఖపద్ధతిని నిరూపించినపిదప విద్యత్పద్ధతిని ఆరంభించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. శాస్త్రోపస్కృతశబ్దసుందరగిరః శిష్యప్రదేయాగమా
విఖ్యాతాః కవయో వసన్తి విషయే యస్య ప్రభోర్నిర్ధనాః,
తజ్జాడ్యం వసుధాధిపస్య సుధియ స్త్విధం వినాఽపీశ్వరాః
కుత్స్యాః స్యుగ్ధ కుపరీక్షకైర్న మణయో యైర్ధృతః పాతితాః. 11

వ్యా.—అథ మూర్ఖపద్ధతివైలక్షణ్యేన విద్యత్పద్ధతిం వర్ణయతి: యద్వా, యదుక్తం వివేకస్యాత్యనావశ్యకత్వం, తస్య శాస్త్రపరిజ్ఞాన సాధ్యత్వాత్, తస్య చ, విద్యదధీనత్వాత్, తత్పద్ధతివర్ణన మిదానీ మారభతే.—శాస్త్రేతి.—శాస్త్రేః కాణాదగౌతమీయాదిభిరుచస్కృతాః అలంకృతా-స్తథా శబ్దేన వ్యాకరణేన-సుప్తరాః=గిరోపాచో - యేషాం తే తథోక్తాః - అత్ర యద్యపి శాస్త్రపదగ్రహణేనైవ సర్వేషాం శాస్త్రాణాం సంగ్రహాత్ పార్థక్యేన శబ్దశాస్త్రగ్రహణే పానరుక్త్యం దూషణం స్యాత్ - తథాఽపి గోబలీవర్ణన్యాయేన సమాధేయం - యద్వా - 'సర్వశాస్త్రముఖం వ్యాకరణమ్' ఇతి తస్య ప్రాధాన్యాత్ పార్థక్యేన నిర్దేశః - అథ వా ఇతరేషాం

కాస్త్రాణాముపస్కారహేతుభూతత్వమాత్రమేవ - అస్య తు 'నాణీ వ్యాకరణేన' ఇతి స్వేనైవోత్తరత్ర వక్ష్యమాణత్వాత్ తదేకాస్తసాందర్యావహత్యేన పృథగ్గ్రహణ మితి మస్తవ్యమ్, తథా శీష్యేభ్యోఽన్వేవాసిద్ధ్యః - ప్రదేయా వ్యాఖ్యానరూపేణ ప్రదాతుం యోగ్యా - ఆగమాః కాస్త్రాణి యేషాం తే తథోక్తాః - సమ్యక్ శిక్షాపాట వాత్ ప్రబుద్ధాఖిలకాస్త్రసిద్ధాంతలేన శిష్యద్వారా వ్యాఖ్యాతవిఖిలాగమా ఇత్యర్థః- యద్వా శిష్యేభ్యః ప్రదేయా వినియోగార్హాః న తు కుహాతయా గర్భ ఏవ జీర్ణి కృతా ఇత్యర్థః - తథా భూతా ఆగమా యేషాం తే తథోక్తాః - ని. 'ఆగమాః కాస్త్ర ఆయతా' వితి విశ్వః. అత ఏవ విఖ్యాతా, సర్వత్ర ప్రసిద్ధా, కవయో విద్వాం సః, నిర్ధనాః ధనహీనాః సంతః, యస్య ప్రభో రాజ్ఞో, విషయే దేశే సన్నిధా వా, సన్తి తిష్ఠన్తి, త స్మిరర్థత్వే నావస్థానం, తస్య వసుధాధిపస్య ప్రభోరేవ, జాడ్యం మాన్ద్యం హైన్యమితి యావత్ * 'గుణవచన బ్రాహ్మణాదిభ్యః కర్తణీచే' తి వ్యుత్పత్త్యయః, సుధియో విద్వాంసస్తు, అర్థం ధనం, వినాఽపి - 'పుథగ్వి నే' త్యాదినా వికల్పా ద్వితీయా, ఈశ్వరా సమర్థాః పూజ్యా ఇత్యర్థః - విద్వాయా ఏవ లేషాం మహా ధనత్వా దితి భావః కిం తు, యైః కుపరీక్షితైః రత్నాకాస్త్రపరిజ్ఞానాభావాత్ కుత్సిత పరిజ్ఞానిభిః, మణయః ఆచార్యా ఆపీతి భావః, అర్హతః మూల్యతః, పాతితాః యది బహు మూల్యా మణయోఽల్పమూల్యాః కృతా ఇత్యర్థః, కుత్స్యాః న్యుః కిం, న న్యు రేవేత్యర్థః. అయ మర్థః - విద్యుద్భిః ప్రభుసమాశ్రయేనైవ స్థాతవ్యం, 'సదాశ్ర యేణ శోభన్తే పణ్డితా వనితా లతా' ఇతి న్యాయాత్; తత్ర న తే యది విద్యవ్తనో ర్థం పూరయేయస్తత్తేషామేవ కుత్సితత్వం, విద్వాంసస్తు కుపరీక్షోపహతమణయ ఇవ న కుత్స్యా ఇతి; అతః శ్రేయఃకామైః ప్రభుభిః తన్ననోరథపూరకై రేవ భవితవ్య మితి తాత్పర్యమ్. కాద్రూలవిక్రీడితం వృత్తం—లక్షణం తూక్తమ్.

టీ. కాస్త్ర...గిరం-కాస్త్ర=(తర్కము వ్యాకరణము మొదలుగాఁ గల) కాస్త్ర ములచే, ఉపస్కృతం=సంస్కరించబడిన. శబ్దం=శబ్దములచే, సుందరం=అందమైన, గిరః=వాక్కులు గలవారయ, శిష్య...గమాః-శిష్యు=శిష్యులకు, ప్రదేయం=ఈయందగిన (నేర్పందగిన), ఆగమాః=కాస్త్రములు గలవారయ, విఖ్యాతాః=(అంతట) ప్రసిద్ధులు నగు, కవయః=పండితులు, నిర్ధనాః=ధన హీనులై, యస్య=వి, ప్రభోః=రాజుయొక్క, విషయే=దేశమునందు, వసన్తి=ఉండుచో, తత్=అది (అట్లు పండితులు ధనహీనులై యుండుట) వసుధాధిపస్య=(అ)రాజుయొక్క, జాడ్యం=మాధ్యము; సుధియస్తు=బుద్ధిమంతులన్ననో, అర్థం వినా అపి=దబ్బులేకయే, ఈశ్వరాః = సమర్థులు; మణయః = రత్నములు, యైః=వి,

కుచరీక్షకైః=మదింపు తెలియనివారిచే, ఆర్ఘ్యతః = నెలనుండి, పాతితాః = తగ్గింపబడినవో,
తే=వారు (అనగా: మదింపుగాంధ్రు), కుత్స్యః = సిందింపదగినవారు, మణయః=రత్న
ములు, న = కావు.

తా. వ్యాకరణాదిశాస్త్రపతనముచేత నిర్దుష్టముగను మనోహరం
బుగను పలుకుచు విద్యార్థులకు శాస్త్రంబుల బోధించుచు సుప్రసిద్ధు
లయిన పండితులు ఏప్రభువు నొద్దనైనను ధనవిహీను లయియుండి
రేని అది ఆప్రభువుయొక్క తెలివితేమినే తెలుపును. రత్నపరిజ్ఞానము
లేనివర్తకుఁ డమూల్యమణులను తక్కువవెల గలవానినిగా చెప్పినంత
మాత్రముచేతనే ఆరత్నంబులకు లోపము రాదుగదా !

చ. సకలకలావిభూషితులు † శబ్దవిదల్ నయత త్వబోధకుల్
ప్రకటకపీంధ్రు లేన్మపతి † పజ్జను నిగనులై చరింతు రా
వికృతపుజాడ్య మాదోరది † విత్తము లేకయ వారు పూజ్య లం
ధకజనదూషితంబులు ఘనంబులు గావె యమూల్యరత్నముల్.

అవ. “ధనవంతులకన్నను బండితులే రాజులచే నాదరింపదగినవ” రని చెప్పు
చున్నాడు:—

శ్లో. హర్తుర్యాతి న గోచరం కిమపి శం పుష్టాతి యత్సర్వదా—
వ్యర్థిభ్యోగి ప్రతిపాద్యమానమనిశం ప్రాప్నోతి వృద్ధిం పరామ్,
కల్పాన్తేష్యపి న ప్రయాతి నిధనం విద్యాఖ్యమస్తర్ధనం
యేషాం తాస్మితి మానముజ్ఞత నృపాః కస్తేస్సహ స్పర్ధతే? 12

వా. — అగ విద్యాధనస్య ప్రసిద్ధిఫలక్షణ్య వర్తనద్వారా విషయముత్కర్ష
మాపాదయ స్నేతేషు గౌరవేణ విశ్వాసోత్పాదనార్థం నృపాః సంబోధయతి;
హర్తురితి.—య ద్విద్యాఖ్యం ధనం, హర్తు శ్చోరాజేఃహర్తుమితి తుమున్నవపాతే
అపహర్తు మిత్యర్థః; గోచరం న యాతి విషయతాం న ప్రాప్నోతీతి-భావప్రధానో
నిర్దేశః - తస్మాత్సప్రదుర్గిహత్వాదితి భావః, కథా సర్వదా కాల త్రయేఽపి, కి మవ్య
నిర్వాచ్యం, శం నుఖం, పుష్టాతి వర్ధయతి - ‘అర్థానా మార్జనే దుఃఖ మితి స్మర
ణాత్ - ప్రసిద్ధం తు చైవమితి భావః, అనిశం సర్వదా, అగ్నిభ్యో విద్యాగ్నిభ్యో యావ
కేభ్యశ్చ, ప్రతిపాద్యమానం వ్యాఖ్యానమానం దీయమానమపి చ. తర్హా విద్యు
ష్టాం-వృద్ధి మభ్యుచ్చయం, ప్రాప్నోతి విద్యాయా వ్యాఖ్యానే నాభివృద్ధిసంభవాద్ది
భావః, కథా కల్పాన్తేషు ప్రకీయేష్యపి, నిధనం నాశం - న ప్రయాతి న సకృత్త్యర్థః.

కల్పాస్తేష్వపీతి బహువచనగ్రహణం విద్యాధనస్యాత్యస్తవివాశాభావ ప్రకాశనార్థం, ప్రసిద్ధం తూక్తవివరణమితి భావః - తదుక్తం —

‘స భోగహార్యా, న చ బంధహార్యా, న భ్రాతృహార్యా, న చ రాజహార్యా:

స్వజేతమిత్తం, ఖరదేశబంధు, ర్విద్యానుధాం యే పురుషాః పిబన్తి.’ ఇతి, తద్విద్యాఖ్యం విద్యాభిధానం. య త్తదో ర్విత్వసంబంధా త్తత్ఫలస్యాధ్యాహరః, అస్తద్ధన మభ్యస్తరథవిత్రం, యేషాం పురుషాణా మస్తీతి శేషః, అత స్తా న్విద్యాధనా న్పీతి, హే నృపాః రాజానో, మానం కోపం దురాగ్రహమితి యావత్, ఉజ్జ్వల, తైర్విద్యదిభి స్సహ, కః పుమాన్ - స్ఫుర్ధతే నిగృహ్ణాతి-న కోపీత్యర్థః, తతస్తే సర్వదా గౌరవేణ బహు మానసీయా ఇతి భావః.

అత్రోపమానాత్ ప్రసిద్ధ ధనా దుపమేయస్య విద్యాధనస్యాధిక్యకథనాద్వ్యతి రేకాలంకారః—ఉపమానాద్యధనస్య వ్యతిరేకస్య ఏవ స’ఇతి కావ్యప్రకాశకారలక్షణాత్. వృత్తం పూర్వపత్.

టీ. యత్=విది (ఆనః= విద్యాధనము), హర్తుః=అపహరించినవానికి, గోచరం= వశమును, నయాతి=పొందదో (అనఃగా విద్యాధనము నపహరించువానిచేతికిదొరకదనుట. అట్లే), సర్వదా = ఎల్లప్పుడు, కిమపి=చెప్పనలవికాని, శం=నుఖమును, పుష్టాతి=పెంచునో; అనిశం=ఎల్లపుడు, ఆర్థిభ్యః=యాచకులకు, ప్రతిపాద్యమానమపి = ఈయబడుచున్నప్పటి కిని, పరాం=అతిశయమును, పృథ్వి=పెంపును, ప్రాప్నోతి=పొందుచున్నదో, కల్పాంతేషు అపి = ప్రళయకాలములయందు నైతము, నిధనం=నాశమును, నప్రయాతి = పొందదో, (తత్ = ఆ,) విద్యాఖ్యం = విద్యయును పేరుగల, అంతర్ధనం = లోపలనున్నద్రవ్యము, యేషాం = ఎవరికి. (అస్తి = కలదో,) తాన్ ప్రతి = (విద్యాధనముగల) వారియెడల, హేనృపాః = ఓదొరలారా! మానం=గర్వమును, ఉజ్జ్వల=విడుపుడు. కః=ఎవఁడు, తైః సహ = వారితోడ, స్ఫుర్ధతే = మచ్చరించును.

తా. విద్యాధనమును దొంగలు హరింపలేరు. అది (ధనమువలె గాక) ఎల్లప్పుడు సుఖమునే కలుగఁజేయును.; కోరినవారి కెల్లప్పు డిచ్చు చుండినను మఱితె వృద్ధిపొందును. ప్రళయకాలమప్పుడును నశింపదు. ఇట్టివిద్యాధనముగలవారియెడ సామాన్యధనము గలరాజులు దురాగ్రహ ముడుంగవలయును. వారి నెదుర్కొనుట కెవ్వరును జాలరు.

ఉ. హర్తృకుఁ గాదు గోచర మగవార్నిశమున్ సుఖపుష్టినేయు స
త్కిర్తి ఘటించు వెద్యి యను క దివ్యధనం బఖిలాధికోటికిం

బూర్తిగ నిచ్చినట్లైతే బెరుగుఁగల బోదు యుగాంతపువేళనైన భూ
భర్తలు తద్దనాధికుల కిట్లున గర్వము మానుటొప్పగున్.

అవ. “పండితులు సంపదకు కట్టువడరు” అనుచున్నాఁడు:—

శ్లో. పరిగతపరమార్థాః పణ్డితాః మావమంస్థా
స్త్రాణమివ లఘు లక్ష్మీర్నైవ తాః సరుణధి,
అభినవమదరేఖాశ్యామగర్జస్థలానాం
న భవతి చింతస్తుర్వారణం వారణానామ్.

13.

వ్యా. అథ త్వదీయలక్ష్మీర్న తేషాం ప్రతిబద్ధికా, అతస్తేషు బహుమానాచరణ
తత్పరేణైవ భవితవ్యమితి సదృష్టాంతం రాజానం సంబోధయతి; పరీతి—హే నృప,
పరిగత పరమార్థాః విజ్ఞాతతత్త్వార్థాః - ‘సర్వే గత్యర్థాః జ్ఞానార్థా’ ఇతి న్యాయాత్
అథవా ప్రాప్తపురుషార్థాః, పణ్డితాః విదుషాః, మావమంస్థాః మావమానయ - మన్యతే
రవపూర్వా ల్లంజి థాసి ‘న మాజ్యోగ’ ఇ త్యుక్తిరిత్యేధః. కుత స్త్రాణ మివ లఘు
నిస్సారా-లక్ష్మీస్తద్దీయసంపత్తిః- ని. ‘శోభా సంపత్తి పద్ధాను లక్ష్మీః క్రియ గీయత’
ఇతి విశ్వః, తాః పణ్డితాః, నైవ సరుణధి ఈష దపి సంరోధం న కళన్ తీత్యర్థః;
తత్ర దృష్టాంతః. అభినవ - మదరేఖాభిః దాసధారాభిః - శ్యామాని గర్జస్థలాని యేషాం
తేషాం, వారణానాం మత్తేభానాం, చింతస్తు మృణాళసూత్రం, వారణం ప్రతిబద్ధక
భూతం, న భవతి; అతః పణ్డితేషు బహుమానాచరణతత్పరత్వేనైవ వర్తితవ్యమిత్యర్థః.

అత్ర దృష్టాంతాలంకారః—

యత్ర వాక్యద్వయే బిమ్బప్రతిబిమ్బతయోచ్యతే,
సామాన్యధర్మో వాక్యజ్ఞైః స దృష్టాన్తో నిరద్యతే.

ఇతి లక్షణాత్; స చోక్తోపమయాఽజ్ఞేన సంకీర్త్యతే.

మాలినీవృత్తం-‘సనమయయయతేఽయం మాలినీ భోగిలాక్షైరీతి లక్షణాత్.

టీ. పరి...ర్థాః-పరిగత = పొందఁబడిన, పరమ=శ్రేష్ఠమైన, అర్థాః=పదార్థము
గల (ఆనఁగాః తత్త్వవేత్తలయిన), పండితాః = విద్వాంసులను, మావమంస్థాః = అవ
మానము చేయకుము. ఏల యనఁగాః) తృణమీవ = గఱికపోచవలె, లఘు = అల్పమైన,
లక్ష్మీః=(నీ)గంపద, న ఏవ సరుణధి = అడ్డగింపనే అడ్డగింపదు. (ఎట్లనః) అభి...స్థలా
నాం-అభిగవ = మిక్కిలి క్రొత్తలైన, మదరేఖా = మదపుచాఱలచే, శ్యామ=నల్లమైన

గండ్లస్థలానాం=చెక్కిళ్ల ప్రదేశములుగల, వారణానాం = ఏనుగులకు, వినతంతుః=తామర తూటిలోనిపోగు, వారణం = అడ్డగించునది, న భవతి = కాదు.

తా. ఓయీ! యథార్థ మెఱిగినపండితుల నవమానింపకుము. నీసంపదను చూచి నీమాటల భరింతు రని తలచెదవేమొకాని వారు నీ సంపదను గడ్డిపోచవలె చూతురు. నూతనముగ మదగఢారకారుటచేత నలుచెక్కిన చెక్కిళ్లుగల మదగజంబుల తామరతూటిచేతఁ గట్టి వేయుట సాధ్యమగునా?

తే. ప్రభులు పండితు లగువారివలన గర్వ
కలన మానుడు వారు మోకలిమి తృణము
లీలఁ బోలింప లేమి, మృణాళగుణము
భూరిమదవారణములకు १ వారణంబె.

13

ఆవ. “రాజు ఒకవేళఁ గోపించునని పండితులను దన యాస్థానమునుండి పొంతునఁగలఁడే కాని వారిపాండిత్యమును గీర్తిని బోగొట్టలేడు” అని చెప్ప చున్నాడు:—

శ్లో. అమౌఘజీవనవిహారవిలాసమేవ

హంసస్య హస్తాంతరాం కుపితో విధాతా,

న త్వస్య దుగ్ధజలభేదవిధౌ ప్రసిద్ధాం

వైదగ్ధ్యకీర్తిమహార్తమృసౌ సమర్థః.

14

వ్యా.—కిం బహునా బ్రహ్మాపి తదీయవైదగ్ధ్యపహరణే న శక్త ఇతి దృష్టాన ముభేనాహ—అమౌఘజీవితీ. —విధాతా బ్రహ్మ, కుపితః కేవలిద్ధేతునా శ్రద్ధ స్సక్, హంసస్య నిజయానమరాళస్య, అమౌఘజీవనే పద్దినీవనే - యా విహారిః శ్రీదా - న వివ విలాసః లీలా - తమేవ న త్వన్యత్, నితరామ్ అతిశయేన, హస్త నాశ యతు, ‘విలాస మేక’ మితి పాతే - ఏకం కేవలం విలాసమిత్యన్వయః, అమౌఘా కరసంశోషణేన తత్ర విహరభేదమాత్ర మేవ కర్తుం శక్నోతీత్యర్థః, కిం త్వసౌ విధాతా, ఆస్య హంసస్య, దుగ్ధజలయోః కీరసీరయో - ర్భేదవిధౌ విభాగకరణే విషయే, ప్రసిద్ధాం ప్రఖ్యాతాం, వైదగ్ధ్యకీర్తిం వైదగ్ధ్యేన ‘కృత్యవస్తుభు చాతుర్యం వైదగ్ధ్యం పరిత్యజత్’ ఇత్యుక్తలక్షణవైపుణ్యేన - ప్రయక్తా యా కీర్తి స్తా, మప హర్తుం న శక్నోతి. హంసో హి కీరమితి తే నీరే నీరం విహరయ కీరం గృహ్యతీతిప్ర

సిద్ధిః. ఏవం కుపితో రాజా స్వవిషయవాసాదిభిజ్ఞమాత్రమేవ కర్తుం శక్నిోతి, న తు లేమామశేషవిద్యాపరికిలనజనితచాతుర్యభిజ్ఞ, మతో నిష్కంపేన భవితవ్యం విద్యుత్సు రాజ్ఞేతి తాత్పర్యమ్.

అత్రాప్రకృత విభాత్యవృత్తాన్త కథనాత్ ప్రస్తుత రాజవిద్యజ్ఞాన వృత్త ప్రతీతే రప్రస్తుత ప్రశంసాలంకారః - లక్షణం తూక్ష్మమ్.

వసవ్తలికావృత్తమ్—‘ఉక్తా వసవ్తలికా తథజా జగౌ గ’ ఇతి లక్షణాత్.

టీ. విధాతా = బ్రహ్మ, కుపితః = కోపించినవాడై, హంసస్య = (తనవాచనమగు) హంసయొక్క, ఆంభో...లాసం ఏవ - ఆంభోజీనీవన = తామరతంపరలయందలి, విహారః = విహరించుటలయొక్క, విలాసం ఏవ = సొంపునమాత్రమే, హస్త = పాడుచేయును గాక. (కిం)తు = అంతయేకాని, అసౌ = ఈశఁడు (బ్రహ్మ), ఆస్య = దీనియొక్క (హంస యొక్క), దుగ్ధ...విధా-దగ్ధ = పాలయొక్కయు, జల = నీటియొక్కయు, ఖేదవిధా = వేటుచేయుటయందు, ప్రసిద్ధాం = పేరొందిన, వైదగ్ధ్యకీర్తిం = నేర్పుయొక్క కీర్తిని, ఆపహర్తుం = అపహరించుటకు, సమర్థః న = నేర్పురిగాఁడు.

తా. బ్రహ్మకు హంసమీఁద కోపమువచ్చునేని పద్మసోవరము లందు విహరింపకుండునటుల చేయఁగలఁడుగాని నీరక్షింపబుల వేటు వలుచుటయందుఁ గల నేర్పును తీసివేయఁజాలఁడుగదా!

చ. వసజభవుండు కోపమున / వాహనమైనమరాళభర్తకు
వసజవనీవిహారకలసంబు దొలంగఁగఁ జేయుఁగాని గుం
భనమున దుగ్ధజీవనవిభాగవిధాననిరూఢస్థైర్యచే
జనితమహాయశోవిభవసారము హంసకు మాన్యఁ జాలునే.

ఆప. “పురుషునకు విద్యయే యాభరణముగాని వేటుగాదు” అనుచున్నాఁడు:—

శ్లో. కేయూరాణి న భూషయన్తి పురుషం హోరాన చన్ద్రోజ్జ్వలా
న స్నానం న విలేపనం న కుసుమం నాలజ్ఞుతా మూర్ధజాః
వాణ్యేకా సములజ్జురోతి పురుషం యా సంస్కృతా ధార్యతే
క్షీయన్తేఽఖలభూషణాని సతతం వాగ్భూషణం భూషణమ్. 15

వ్యా. అథ ఏదుహం తావద్విద్యైవ భూషణరూపనంపత్తిరత్యాహ ద్వాభ్యాం—కేయూరాణీతి—కేయూరాణ్యుత్పదాని - యద్యపి కేయూరయోర్నిజ భుజశిరోభూషణత్వేన ద్విత్వమేవ వక్తవ్యం - తథాఽసి తద్విశేషవివక్షాయాం బహు

వచన ప్రయోగ ఇతి మంత్రవ్యం, పురుషం జనం, న భూషయన్తి నాలంకర్యన్తీతి యథాయోగం సంబధ్యతే, చంద్రోప దుజ్జ్వలా ధవళతరాః, హారా ముక్తాహారాశ్చ, న భూషయన్తి, స్నాన మభిషేకోఽపి, న భూషయన్తి, విలేపనం ఘనసార కస్తూరీ గంధసార చర్చాఽపి, న భూషయన్తి తుసుమం మల్లికా మాలతీ చమ్పకాది పుష్పమపి - జాతా వేషవచనం, న భూషయన్తి అలంకృతా అభ్యజ్ఞపుష్పమాల్యాదినా సమ్యక్సృజీ సాదితా, మూర్ధజాః శిరోరుహాః, అపి న భూషయన్తి పురుషమితి సర్వత్రానుషంఘః కిం త్వేకా కేవలా, వాణీ, పురుషం, సమలంకరోతి సమ్యగ్భూషయన్తి, కేయం వాణీ త్యత ఆహ—యా సంస్కృతా వ్యాకరణాదిపరిశుద్ధా, ధార్యతే స్వాయత్తీక్రియతే, సేత్యధ్యాహృతతచ్ఛబ్దేన సంబధ్యః; సచ కేయూరాదీనాం విభూషణ త్వేన ప్రసిద్ధత్వాత్తన్నిషేధే ప్రత్యక్షపలాహః స్వాదిత్యాశక్త్యై తేషాం క్షయిష్ణుత్వా న్న తథాత్వ మిత్యాహ—ఆఖిలభూషణానికేయూరాద్యుక్తాకేషభూషణాని, క్షీయన్తే కాలక్రమేణ నశ్యన్తి-‘క్షీయన్తే ఖ ల్వి’ తి పారే ఖలుశబ్దో వాక్యాలంకారే, వాగ్భూషణం సంస్కృతవాగ్రూపభూషణం తు, సతతం, భూషణం నిత్యభూషణం - కదాఽపి న నశ్యతీ త్యర్థః.

వ్యతిరేకాలంకారః - లక్షణం తూక్తమ్.

ఏత దాద్భికోకచతుష్టయం శార్దూలవిక్రీడితం వృత్తమ్.

టీ. పురుషం = మరుష్యుని, కేయూరాణి = భుజకీర్తులు, న భూషయన్తి = అలంకరింపవు; చంద్రోప దుజ్జ్వలాః = చంద్రునివలె బ్రకాశించునట్టి, హారాః = ముత్యాల హారములు, న భూషయన్తి; స్నానం = జలకము, న భూషయన్తి = అలంకరింపదు. విలేపనం = (చచ్చకర్పూరము కస్తూరి కుంకుమపువ్వు మొదలగువాని వాసనచే గమగమలాడు) మైపుఁత, న భూషయన్తి; తుసుమం = పుష్పము, న భూషయన్తి; అలంకృతాః = ఉంచు కొనఁబడిన, మూర్ధజాః = వెండ్రుకలు, న భూషయన్తి; (ఇత సేమనిన;) యా = ఏది, సంస్కృతా = (వ్యాకరణము మొదలగు శాస్త్రములచే) చక్కఁజేయఁబడినదై, ధార్యతే = ధరింపఁబడుచున్నదో, (సా=ఆ), ఏకావాణీ = ఒకవాక్కుమాత్ర మే, పురుషం=మరుష్యుని, సమలంకరోతి = బాగుగ నలంకరించుచున్నది. ఆఖిలభూషణాని = (తోకన) ఆభరణము లన్నియు, క్షీయన్తే = క్షయించును. వాగ్భూషణం (తు) వాక్కునెడు నాభరణ మున్నదో, సతతం = ఎల్లపుడు, ఆభరణము. (నిత్యమైన ఆభరణ మనుట.)

తా. పురుషునకు భుజకీర్తులు, సూర్యహారములు, చంద్రహారములు, మొదలగుసొమ్ములుగాని, స్నానము, చందనము పూసికొనుట, పూలు

ముడుచుకొనుట, కురులుదువ్వుకొనుట మొదలగువానిలో నేదియుఁగాని
యలంకారము నియ్యఁజాలదు. శాస్త్రసంస్కారము గలవాక్కుఁబడియే
అలంకారమును కలుగఁజేయును. సువర్ణమయాదిభూషణములన్నియు
నశించును. వాగ్భూషణ మొక్కటియే నశించనిభూషణము

ఉ. భూషణ గావు మర్త్యులకు ర భూరిమయాంగదతారహారముల్
భూషితకేశపాశమృదురపుష్పగుంధజలాభిషేకముల్
భూషణ గావు పూరుషుని ర భూషితుఁ జేయుఁ బవిత్ర వాణి వా
గ్భూషణమే సుభూషణము భూషణముల్ నశియించు నన్నియున్.

అవ. “విద్యయనునదియే సర్వోత్తమమనియు, విద్యరానివాఁడు పశుప్రాయుఁ”
డనియుఁ జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. విద్యా నామ నరస్య రూపమధికం ప్రచ్ఛన్నగుప్తం ధనం.
విద్యా భోగకరీ యశస్సుఖకరీ విద్యా గురూణాం గురుః,
విద్యా బంధుజనో విదేశగమనే విద్యా పరా దేవతా
విద్యా రాజసు పూజ్యతే సహి ధనం విద్యావిహీనగః పశుః. 16

వ్యా.—విద్యా నామేతి.—రూపం నామ కుణలహరణాపురాస్తదాదిచతుర్విధ
భూషణాభావేఽపి విభూషితవ ద్భాసమాన ఆకారవిశేషః - తదుక్తం భావప్ర కాశే—

‘ఆవేధ్యారోపువిశేషబద్ధసీయైరభూషితమ్,

యద్యాషితమివాభాతి తద్రూపమితి కథ్యతే.’ ఇతి.—

విద్యా నామ వేదశాస్త్రాద్యాత్మికా విద్యైవి, నరస్య పుంసోఽధికం భూయిష్ఠం,
రూప ముక్తలక్షణాకారవిశేషః - తద్వల్లోకరజ్జకత్వాదితి భావః, తథా ప్రచ్ఛన్నం
నిరూఢం యథా తథా - గుప్తం రక్షితం, ధనం విద్యైవేతి సంబద్ధః - తద్వ
త్కాలాంతరే పూర్వకారకత్వాదితి భావః, విద్యా భోగాః కరోతీతి భోగకరీ
ప్రకృష్టనాదిభోగ్య వస్తులాభహేతుః తథా యశ స్సమాఖ్యా-సుఖ మిద్రియతర్పణమ్ -
ఏతత్కరీ ఏకదేతుశ్చ - ఉభయత్రాపి * ‘కృణో హేతుతాచ్ఛీల్యామలామ్యేష్వి’తి
టప్రత్యయే టిత్వాత్ జీవ, తథా విద్యా, గృణ స్తుపదిశ స్తితి గురవస్తేహం హితా
హితోపదేష్ట్యాణా మాచార్యాణామపి - గురు రుపదేష్టృభూతా - తథా పరమాధ్
బోధకత్వాదితి భావః, విదేశగమనే ప్రవాసే, బంధుజనః సుహృద్భుజనః - తద్వన్ని
శేషోపచారసంపాదకత్వాదితి భావః - తదుక్తం—‘స్వదేశమిత్రం పరదేశబంధుం విద్యా
సుఖాం యే పురుషాః సిబన్తి’, విద్యా, పరా దేవతా పరమాత్మ భూతా - మోక్షదాయ

కత్వాదితి భావః - యద్వా పరా దేవతా స్వాభీష్టదేవతా - తథా విహికాముష్మికఫల
 దత్వాదితి భావః - విద్యా. రాజసు రాజమధ్యే, పూజ్యతే ప్రశస్యతే - గౌరవసంపన్న
 త్వా ద్రాజపూజ్యా భవతీత్యర్థః - యద్వా విద్యాకర్తృన విద్యావాక్ లక్ష్మ్యతే రాజకర్తృన
 చ తత్సభాః లక్ష్మ్యంతే తథా చ విద్యావాక్ రాజసభాసు పూజ్యతే పురస్క్రియతే
 సంభాష్యత ఇతి యావత్, ధనం ద్రవ్యం తు న హ్యుక్తప్రకారం న భవతీత్యర్థః,
 తస్మాద్విద్యయా ఉక్తరూపయా - విహీన శూన్యః జనః, పశుః పశుప్రాయః - కర్త
 వ్యాకర్తవ్య వివేకరాహిత్యాదితి భావః, తతో బహుపకారకత్వా ద్విశిష్టవిద్యైవ
 ప్రధానం న త్వన్యదితి తాత్పర్యమ్.

అత్ర విద్యాయాః రూపధనాద్యాకారేణ బహుధా నిరూపణాన్నిరసయవ
 మాలారూపకాలంకారః.

టీ. విద్యానామ = విద్యయనునది, నరస్య = పురుషునకు, ఆధికం=అతిశయమైన
 రూపం = అందము; ప్రచ్ఛన్నగుప్తం = చాటుగా దాచిపెట్టబడిన, ధనం=ద్రవ్యము
 విద్యా = విద్య, భోగకరీ=భోగములను గలిగించునది; సుఖకరీ=సుఖములను గలిగించునది;
 విద్యా = విద్య, గురూణాంగురుః=గురువులనుగురువు; విద్యా=విద్య, విదేశగమనే=పరదేశ
 మునకుఁ బోవునపుడు, బంధుజనః = చుట్టము, విద్యా=విద్య, పరా = ఉత్కృష్టమైన,
 దేవతా=దేవత; విద్యా=విద్య, రాజస=రాజులనడుమ, పూజ్యతే=పూజింపబడుచున్నది.
 ధనం = ధనము నహి = కాదుగదా? (పూజింపబడదు అనుట.) విద్యావిహీనః=విద్యలేని
 వాడు, పశుః=పశుము, (నీచుఁ డనుట.)

తా. పురుషునకు విద్యయే రూపము. విద్యయే రహస్యముగదాచి
 పెట్టబడినధనము. విద్యయే సకలభోగములను కీర్తిని సుఖమును కలుగఁ
 జేయును. విద్యయే గురువువలె అన్నియుబోధించును. పరదేశమునందు
 జాట్టమువలె సహాయ మొనర్చును. విద్యయే పరమాత్మ. విద్యయే రాజ
 పూజితము. ధన మిట్టిది కాదు. ఇట్టి విద్యలేనివాడు పశుతుల్యుడు.

ఉ. విద్య నిగూఢగుప్త మగువిత్తము రూపము పూరుషాళిక్
 విద్య యశస్సు భోగకరి శ విద్య గురుండు విదేశబంధుడు
 విద్య విశిష్టదైవతము శ విద్యకు సాటి ధనంబు లే దిల
 విద్య సృపాః పూజితము శ విద్య నెఱుంగనివాడు మర్త్యుడే

అవ. (విద్య యండిన సర్వ ముండినట్లే" యనుచున్నాడు:—

శ్లో. తస్మిన్నేత్యేత్యవచేన కిం కిమిభిః శ్రోథోఽస్తి చేద్యేహినాం
 జ్ఞాతీత్యేదనలేన కిం యది సుహృదివ్యాపృథ్నైః కిం ఫలమ్,

కిం సరైర్వ్యది దుర్జనాః కిము ధనైర్విద్యానవద్యా యది
ప్రీడా చేత్కిము భూషణైస్సుకవితా యద్యస్తి రాజ్యేన కిమ్. 17

వ్యా.—అథ లోకహితాహిత వర్జనప్రసంగాత్తస్యా ఏవ ప్రకృత్యైర్వ్యభావక
మాహ.—తాన్తిరితి.—దేహినాం ప్రాణినాం - తాన్తిరితి తా-పరిభవాదిమాత్పద్య
మానేషు క్రోధప్రతిబద్ధక ఇతి యావత్, అస్తి చేత్త్తి, కవచేన వర్జణా, కిం ఫల
మితి సర్వత్రానుషంజ్యతే న కించిదపీత్యధః - తస్యా ఏవాయుర్తదానా మనవకాక
ప్రదత్వాదితి భావః. క్రోధ త్పితృభో, అస్తిచేత్, అరిభిః శత్రుభిః కిం, తస్యైవా
స్తశ్శత్రుత్వా దుపద్రవహేతుత్వాచ్చేతి భావః, జ్ఞాతిర్దాయాదోఽస్తి చే, దనలేనా
గ్నినా కిం, తస్యైవ సర్వార్థనిర్మూలననిదానత్వాదితి భావః, సుహృత్ సన్నిత్ర మస్తి
యది * 'సుహృద్వర్హదా' మిత్రామిత్రయో రి'తి నిపాతనాత్సాధుః, దివ్యాషడ్భైః
సిద్ధాషడ్భైః, కిం ఫలం న కించిదపి-త స్యైవారోగ్యకరత్వాదితి భావః, దుర్జనాః ఖిలా,
స్సన్తి యది, సరైర్వ రాశీవిషైః కిం, లేషా మేవ ప్రాణావహారిత్వాదితి భావః, అనవద్యా
నిర్దుష్టా * అవద్య ప జ్యేత్వాదినా నిపాతనా త్సాధుః, తతో నఖో నమానః -
'తస్మా న్ను దచీ'తి నుడాగమః, విద్యా వేదవేదాక్లాద్యాత్తికా, అస్తి యది, ధనైః కిం
తస్యా ఏవాఖిలభోగసాధకత్వాదితి భావః, ప్రీడా అకార్యప్రవృత్తౌ మనస్సంకోచ
లక్షణలజ్జాఽస్తిచే, దుష్పషడ్భైః కిము హరినూపురాద్యలంకరణైః కిం-తస్యా ఏవ లోకా
త్తరభూషణత్వాదితి భావః, సుకవితా సత్పాణ్డీత్యం- ని. 'సంఖ్యావా న్పణ్డీతః కవిరీత్య
మరః-యద్వా కవయతి వర్జయతి రసోల్లసితశబ్దార్థసంఘటనాం కరోతీతి కవి-స్తస్యభావ
స్తత్తా-యది, రాజ్యేన భూమణ్డలాధిపత్యేన కిం - తస్యా ఏవ సకలలోక వశీకరత్వాదితి
భావః - రాజ్ఞో భావః కర్త వా రాజ్యం ప్రజాపరిపాలనాత్తకం = పురోహితాదిత్వా
ద్యకన్విత్యయః.

టీ. దేహినాం = ప్రాణులకు, హంతిః=హింస (అనగా: ఇతరులు తన్నుబాధించు
చున్నను'కోపింపక సహించియుండుట), అస్తిచేత్ = కలదేని, 'కవచేన = కవచముచేత
కింఫలం=ఏమిలాభము ? ('ఫలమ్' అనుపదమును 'కిం' పదములన్నిటితోడను అన్వయించు
కొనునది) క్రోధః = చిత్తక్షోభము, అస్తిచేత్, అరిభిః=శత్రువులచే, కింఫలమ్; జ్ఞాతిః =
దాయాది, అస్తిచేత్, అనలేన=నివ్వచే, కింఫలమ్; సుహృత్=మిత్రుడు, అస్తి యది =
కలదేని, దివ్యబౌషడ్భైః=సిద్ధాషడ్భములచే, కింఫలం, దుర్జనాః - దుర్మార్గులు, సంతిచేత్ =
కలరేని, సరైర్వ = పాములచే, కింఫలం; అనవద్యా = దోషరహితమైన, విద్యా = విద్య,
అస్తి యది, ధనైః = ద్రవ్యములచే, కింఫలం; ప్రీడా= సిగ్గు, అస్తిచేత్, భూషణైః =

నగలచే, కింఫలం; నుకవితా = మంచినవత్సము, అస్తియది, రాజ్యేన = ప్రభుత్వముచేత, కిం ఫలమ్.

తా. ఓరుపున్నయెడల కవచము లక్కఱ లేదు. శోపమున్నయెడల (ఉపద్రవము గలుగఁజేయుటకు) శత్రువు లక్కఱలేదు. దాయాది యున్నయెడల వేతె నిప్పు అక్కఱ లేదు. మిత్రముండెనేని సిద్ధాషధము లక్కఱ లేదు. దుర్జనులుండి రేని సర్పము లక్కఱ లేదు.

చ. తమ కవచంబు క్రోధ మది శత్రువు జ్ఞాతి హంశాశనుండు మిత్రము దగుమందు దుర్జనులు శివారుణపన్నగముల్ సువిద్య విత్త ముచితలజ్జ భూషణ ముదాత్తకవిత్యము రాజ్య మీక్షమా ప్రముఖవదార్థముల్ గలుగుపట్టునఁ దత్కవచాదు లేటికిన్?

అవ. “విద్వాంసులవల్ల నే లోకము చక్కఁగ నిలిచియున్న”దనిచెప్పచున్నాడు:-

శ్లో. దాక్షిణ్యం స్వజనే దయా పరిజనే శాత్యం సదా దుర్జనే
ప్రీతిః సాధుజనే నయో నృపజనే విద్యజ్ఞనే చార్జవమ్,
శౌర్యం శత్రుజనే త్తమా గురుజనే కాంతాజనే ధృప్తతా
యే చైవం పురుషాగ కలాసు కుశలాస్తేష్వేవ లోకస్థితిః.

18

వా. — అశవిదుషం గుణవర్ణనపూర్వకం లోకవ్యవస్థావత్సమాహ — దాక్షిణ్య మితి — స్వజనే బంధుజనేష్విత్యర్థః శాతా వేకవచనమ్ - ఏవ ముత్తర త్రాపి - దాక్షిణ్యం ఛందానువర్తనమ్ - అన్యథా వినిండేయూరితి భావః - ని. ‘దక్షిణ స్వరశా వామపరచ్ఛన్దానువర్తిష్యి’తి, పరిజనే భృత్యజనేషు విషయే, దయా దారిద్ర్యాదితద్దక్షిణ ప్రహణేచ్ఛా - అన్యథా విజహ్యూరితి భావః, దుర్జనే ఖలజనేషు విషయే, సదా శాత్యం విప్రీయకారిత్వమ్ - అన్యథా అధిక్షిపేరన్నితి భావః, సాధుజనే సజ్జనేషు విషయే, ప్రీతిః స్నేహః-అదర ఇతి యావత్ - అన్యథా-అనుతపేయూరితి భావః. నృప జనే రాజులు విషయే, నయో నీతిః - అనువర్తనతాత్పర్యమితి యావత్ - అన్యథా దణ్డి యేరన్నితి భావః, విద్యజ్ఞనే వజ్జితజనేషు విషయే, అర్జవ మవక్రతా-అన్యథా నిషి ధ్యేయూ రితి భావః, శత్రుజనే శత్రుజనేషు విషయే, శౌర్యం విక్రాంతత్వం - అన్యథా నిపాతయేరన్నితి భావః, గురుజనే పిత్రాదిషు విషయే, త్తమా సహిష్టుత్వం - అన్యథా శపేరన్నితి భావః, కాంతాజనే నారీజనేషు విషయే, ధృప్తతా ప్రాగల్భ్యంచ - అన్యథా వశీకుర్వూరితి భావః; ఇత్యేవముక్త విధాను, కలాసు శిల్పేషు - ని. ‘కళా శిల్పే

కాలభేదే చన్ద్రాంశే కలనా క' శేతి వైజయంతీ. యే చ పురుషాః, కుశలాః నిపుణాః, తేషు పురుషేష్వేషు, లోకస్థితిః లోకమర్యాదా, అస్తీతి శేషః, త ఏవ లోకవ్యవస్థా సంస్థాపకాః స తూక్తగుణరహితా ఇత్యర్థః. ఏవం భూతాస్తు విద్వాంస ఏవ స త్వన్య ఇతి హృదయమ్.

టీ. స్వజనే = తనవారియందు, (ఇచ్చటః జనే = జాత్యేకవచనము) దాక్షిణ్యం = మోమోటము, పరిజనే = సేవకజనమునందు, దయా = కనికరము, దుర్జనే = దుష్టుని యందు, శాత్రుం = రహస్యముగా నప్రియముచేయుట, సాధుజనే = మంచివారియందు, ప్రీతిః = ప్రేమ, సృపజనే = రాజులయెడ, నయః = నీతియు, విద్యజనే = పండితులయెడ, ఆర్జవం = తిన్నదనము, శత్రుజనే = శత్రువులయెడ, శౌర్యం = ధరాక్రమము, గురుజనే = గురువులయెడ, ఊమా = ఓర్పు, కాంతాజనే = స్త్రీలయెడ, భృష్టతా = దిట్టతనము, ఏవం = ఇట్లు, కలాసు = విద్యలయందు, యేచపురుషాః = ఏపురుషులు, కుశలాః = నేర్పుబులా, తేషు ఏవ = వారియందే, లోకస్థితిః = లోకమర్యాద, (అస్తీ = ఉన్నది.)

తా. బంధువులయందు దాక్షిణ్యముతో నుండుటయు (దాక్షిణ్య మనఁగా వారియిష్టానుసారము నడచుట), సేవకులయందు దయ, దుర్జనులయందు కఠినముగ నుండుట, సజ్జనులయందుఁ ప్రీతియు, రాజులయందు అనుసరణమును, విద్వాంసులయందుఁ గ్రమప్రవర్తన మును, శత్రువులయందుఁ బరాక్రమమును, పెద్దలయందు ఓర్పును, స్త్రీలయందు దిట్టతనమును ఏపురుషులు గనఁబఱతురో అట్టివారలే లోకస్థితికిఁ గాగణభూతులు.

చ. వరకృప భృత్యులందు నిజవర్గమునం దనుకూలవృత్తి కా పురుషులయందు శాత్ర్యము సుబుద్ధులయం దనురక్తి దాల్చి స ద్గురువులయందు గౌరవముతోవిదులందు నయంబు రాజులం దరిజనులందు శౌర్యము మృగగాతులయందుఁ బ్రగల్భభావ మీ వరుసఁ గళాప్రవీణు లగువారలయందు పసించు లోకముల్.

అవ. “సజ్జనసాంగత్యము మిక్కిలి గొప్పది” యనుచున్నాడు:—

శ్లో. జాడ్యం ధియో హరతి నిశ్చితి వాచి సత్యం
మానోన్నతిం దిశతి హప మహాకరోతి,
చేతః ప్రసాదయతి దిక్షు తనోతి కీర్తిం
సత్యస్థితిః కథయ కిం న కరోతి పుంసామ్.

వ్యా. ఇథం విద్యజ్ఞానా నమవర్ణ్య సుప్రతి సత్సంగతే శ్చేయస్కరత్వ మాహా.—జాడ్యమితి.—ధియః బుద్ధే, ద్వాద్యం మాద్యం, హరతి నిరస్యతి, వాచి వచనే, సత్యం సూన్యతభావం, సిద్ధిత్యాప్తావయతి, మానోన్నతిం బహుమానాతిశయం, దిశతి ప్రయచ్ఛతి, పాపం కిల్బిష, మపాకరోతి నాశయతి - ధర్మోపదేశాదినేతి భావః, తథా చేతః, ప్రసాదయతి నిర్మలయతి - జ్ఞానోపదేశాదినేతి భావః, దిక్షు దశసు క్షీరిం, తనోతి విస్తారయతి, అత సత్సంగతి స్సజ్జనసమాగమః, పుంసాం కిం శ్రేయో న కరోతి కళయేతి పృథక్జనసంబోధనమ్ - సర్వమపి శ్రేయః కరోత్యేవేత్యర్థః. అత సై రేవ సంగతిః కర్తవ్యా న తు దుర్జనైరితి తాత్పర్యమ్.

అత్ర శ్రీయాణాం బహునాం “సముచ్చితత్వాత్సముచ్చయాలంకారః— ‘గుణశ్రీయాయాగపద్యం సముచ్చయ ఉదాహృత’ ఇతి లక్షణాత్.

వసంతతిలకావృత్తం - లక్షణం తూక్తమ్.

టీ. సత్సంగతిః = మంచివారితోడి సహవాసము, పుంసాం=పురుషులకు, ధియః=బుద్ధియొక్క, జాడ్యం = మాంద్యమును, హరతి = పోగొట్టును. వాచి = వాక్కునందు, సత్యం=నిజమును, సింఛతి=చల్లును (అనఁగా: సత్యవాదిని జేయు ననుట.) మానఃక్షుణ్ణితిం= గౌరవముయొక్క యాధిక్యమును (మిక్కిలిగౌరవమును), దిశతి = ఇచ్చును. పాపం = పాపమును, అపాకరోతి = పోగొట్టును. చేతః = మనస్సును, ప్రసాదయతి=నిర్మలము చేయును. దిక్షు .దిక్కులయందు; క్షీరిం=యశస్సును, తనోతి=విస్తరింపజేయును, కిం=దేనిని, న కరోతి = చేయదు, కళయ = చెప్పము.

తా. సత్సహవాసము బుద్ధిమాంద్యమును బోగొట్టును. సత్య వాక్యములనే పలుకఁజేయును. మంచిగౌరవము నిచ్చును. పాపములఁ బోగొట్టును. మనస్సు బాగుచేయును. దిక్కులయందుఁగిరిని వ్యాపింపఁ జేయును. వేయేల? అది చేయఁజాలని మంచి యేలొకమున లేదు.

తే. సత్యసూక్తిఘటించు ధీజడిమ మాన్చు

గౌరవ మొసంగు జనులకుఁ గలుష మడఁచు

గీర్తి బ్రకటించుఁ జిత్తవిస్ఫూర్తి జేయు

సాధుసంగంబు సకలార్థసాధనంబు

అవ. “మహాశ్రవులు మృతులయినను గీర్తిశరీరు లయి బ్రదికియే యుందు” రను చున్నాడు:—

శ్లో. జయన్తి తే సుకృతినో రససిద్ధాః కవీశ్వరాః,

నాస్తి తేషాం యశః కాయే జరామరణజం భయమ్.

20

వ్యా.—అత్ర తేషామసాధారణమహిమాస్తుదత్వాంతోక్షరత్వం వర్ణయన్నిగమ యతి—జయన్తితి.—సుకృతినో ధన్యాః—వి. ‘సుకృతీ పుణ్యవాన్ ధన్యో’ ఇత్యమరః, రససిద్ధాః సిద్ధశృంగారాదిరసాః సిద్ధపారదఘటికాశ్చ * ‘వాఽఽహితాగ్నిదిప్సి’తి నిష్ఠాయాః పరనిపాతః, తే ప్రసిద్ధాః పూర్వోపపత్తితా వా, కవీశ్వరాః కవిసార్వభౌమాః పక్షితోత్తమా ఇతి వా, జయన్తి సర్వోత్కృష్టేణ వర్తన్తే—అద్యాఽపీతి శేషః, యద్వా - రససిద్ధాః సిద్ధరసాః - బ్రహ్మసాక్షాత్కారవత్ ఇత్యర్థః - ‘రసోఽవై స’ ఇతి శ్రుతేః,

‘శృంగారాదా విషే వీర్యే పారదే బ్రహ్మవర్చసే,

వేతన్యాస్వాదనే హేమ్ని నిర్యా సేఽమృతశబ్దయోః—రసః.’

ఇత్యభిధానాచ్చ, కవీశ్వరాః కవయః క్రాంతదర్శినస్తేషామిశ్వరాః కాలత్రయాభిక్షా బ్రహ్మవిద్యావికారదా ఇత్యర్థః, జయన్తి. కుతస్తేషాం కవీశ్వరాణాం, యశఃకాయే కీర్తి శరీరే, జరామరణాభ్యాం జాతమ్ - ఇతి తథోక్తం, భయం నాస్తి: రససిద్ధానాం భౌతిక శరీర విప జరామరణభయం నాస్తి, యశశ్శరీరే తు కిం వక్తవ్యం? తస్య కల్పాంత స్థాయిత్యాదితి భావః.

అత్ర రససిద్ధపదార్థస్య విశేషణగత్వా భయాభావపదార్థం ప్రతి హేతుత్వా త్కావ్యలిప్తభేదః. పృథ్వుక్తమ్.

టీ. సుకృతినః = మంచిగ్రంథములను రచించినవారు (పుణ్యవంతులును అని యర్థాంతరము), రససిద్ధాః = సిద్ధించిన శృంగారాదిరసములుగలవారును (సిద్ధించిన పాదరసములుగలవారును), (అయిన), తే = ప్రసిద్ధులగు, కవీశ్వరాః = కవీంద్రులు (కాలత్రయ వేదులగు యోగులు), జయన్తి = సర్వోత్కృష్టులై యున్నారు. తేషాం = వారి (కవీశ్వరుల యోగుల) యొక్క, యశఃకాయే = కీర్తి యనెడు శరీరమునందు, జరామరణజం = ముదిమిచేతను చావుచేతను పుట్టిన, భయం = దిగులు, న అస్తి = లేదు

తా. తత్తత్త్రసానుగుణముగ వర్ణించు నైపుణ్యముండుటచేత ధన్యాత్ములగు కవీశ్వరులు జరామరణములు లేని తమకీర్తిశరీరములచేత సిద్ధాపదనేవచే జరామరణముల నతిక్రమించిన యోగులవలె సర్వదా ప్రకాశించుచుండురు.

భర్తృ-టీక—3

క. సుకృతాత్ములు రససిద్ధులు
 సుకవీంద్రులు విజయనిధులు ॥ సుమ్ము తదీయా
 ధికకీర్తిశరీరంబులు
 ప్రకటజరామరణజన్మ ॥ భయరహితంబుల్.

ఇతి నీతిశతకమునందు విద్యత్పద్ధతివర్ణన మను చెండవదశకము.

మానకౌర్యపద్ధతి

అవ. విద్యత్పద్ధతిని నిరూపించినపిదప విద్వాంసులకు నైతము మానకౌర్యము లావశ్యకము లగుటవలన, నీమానకౌర్యపద్ధతి నారంభించుచున్నాడు:—

శ్లో. త్సుతామోఽపి జరాకృశోఽపి శిథిలస్థాయోఽపి కష్టాం దశా
 మావన్నోఽపి వివన్నదీధితిరపి ప్రాణేషు నశ్యత్స్వపి,
 మత్తేభేన్ద్రవిభిన్న కుమ్భపిశితగ్రానైక బద్ధస్పృహః
 కిం జీర్ణం తృణమత్తి మానమమాతామగ్రేసరః కేసరీ.

21

వ్యా.—అభవిదుషామపి మానకౌర్యయోరపేక్షితత్వాద్విద్యత్పద్ధతినీరూపణా నస్తరం మానకౌర్యపద్ధతిం నిరూపయతి—త్సుతామ ఇతి—త్సుతా తామః తీలోఽపి * 'తాయో మ' ఇతి మత్వం, జరయా విస్రసయా-కృశో జీర్ణోఽపి-ని. 'విస్రసా జరో'త్య మరః, శిథిలస్థాయః విక్షణాక్షతయా బలహీనస్సన్నపీత్యర్థః, కష్టాం దశా మావారాలా భాదతికృచ్ఛాప్రసా, మావన్నః ప్రాప్తోఽపి, ని. 'దశావర్తా వవస్థాయామి'తి విశ్వః. అత ఏవవివన్నదీధితి ర్మష్టకాంతిరపి, కిం బహునా? ప్రాణేషు పశ్యసు, నశ్యత్సృక్రమ మాణేషు నత్స్వపి-ప్రాణప్రయాసే సంప్రాప్తే నత్స్వపీత్యర్థః, మత్తేభేన్ద్రస్య మత్తగజపుష్ట వస్య - విభిన్నో విదారితో - యఃకుమ్భః కుమ్భస్థలం - తత్ర యత్పిశితం మేదో మాంసం- తద్దాసే తత్కబళనే-ఏకం ముఖ్యం యథా తథా - బద్ధా సద్దానితా-స్పృహః వాఙ్మూల యస్య స, ఇతి కౌర్యాతిశయోక్తిః, తథా మానమమాతామభిమానోన్నతానామగ్రేసరోఽగ్రగణ్యాః * 'పురోఽగ్రలోఽగ్రేషు సర్వే రి'తి టప్రత్యయః, కేసరీ సింహః జీర్ణ తృణం ఘాసమ, అత్తి కిమ్ అభ్యుపహరతి కిం? నాత్తేభ్యవేత్సర్థః ఇతి మానాతిశయోక్తిః, నీచ జన్తుస్తునైవమితిభావః.

అత్ర యద్యపి సర్వత్రాపిశబ్దస్తావదేతైకవిశేషణవిశిష్టస్యైవాత్మస్తనీచవృత్తి ప్రవృత్తిం ద్యోతయతి తథాఽపుక్తాంబులవిశేషణవిశిష్టోఽపి గజేన్ద్ర మేదఃకబళనవిహిత

ప్రతిజ్ఞః కేసరీ న సేచవస్తుని ప్రవర్తత ఇతి మహతీ మానశౌర్యపరకాష్టాక్షిరితి మస్త
వ్యష్టమ్.

‘ప్రాణానసి పరిత్యజ్య మానమేవాభిరక్షయేత్,’

ప్రాణాస్తరగ్ధవపలా మానమాచస్త్రితారకమ్.’

ఇతి వచనాన్తానశౌర్యసంపన్నేన భవితవ్యం యశస్కామేనేతి భావః.

అత్ర ప్రకరణే కుత్రచిన్తానశ్య కుత్రచిచ్ఛార్యశ్య కుత్రచిదుశ్యయశ్య చ
ప్రాధాన్యకథనముపి ద్రష్టవ్యమ్. కులక్రమాగతోత్తమశీలపరిపాలనం మానం - సహాయ
మనపేక్ష్య శత్రుసంహరణసామర్థ్యం శౌర్యమితి వివేకః.

అత్ర ప్రాయేణాప్రస్తుతప్రశంసాలంకారోఽచుసంభేయః.

కార్దూలవిక్రీడితం వృత్తం-లక్షణం తూక్తమ్.

టీ. మత్తే...స్పృహః - మత్త=మదించిన, ఇభిఇంద్ర=మంచయేనుగులయొక్క,
విభిన్న = బాగుగచీల్చబడిన, కుంభ కుంభస్థలమునందలి, పిశిత = మాంసముయొక్క,
గ్రాస = తిండియందు, ఏక=ముఖ్యముగా, బద్ధ=కూర్చబడిన, స్పృహః=కోరికగలదియు
(దీనిచే శౌర్యము తెలుపబడెను), మానమహతాం=మానముచే నధిపలగువారిలో (అతి
మానవంతులలో), అగ్రేసరః = మొదటిదైన, కేసరీ=సింహము, టుల్ టుమ్ అపి=ఆ
కలిచే బక్కచిక్కినవైనను, జరాకృతః అపి=ముదిమిచే కృశించినవైనను, శిశిలప్రాయః
అపి = ఇంచుమించుగా క్షిప్తపడలినవైనను, కష్టం=కఠినమైన, దకాం=అవస్థను, ఆపన్నః
అపి = బొందినవైనను, (అందువలన) విషన్నదీధితిః అపి = చెడినకాంతిగలవైనను,
ప్రాణేషు = ప్రాణములు, నశ్యత్సుఅపి = పోవుచున్నవైనను, జీర్ణ = చీకెన, తృణం=
గడ్డిపోచను, అత్తి కిం = తినునాయేమి? (దీనిచే మానము తెలుపబడినది.)

తా. శూరాగ్రణియగుసింగము ఆకలిచే డస్సినను, ముదిమిచే
జిక్కినను, కష్టస్థితిని బొందినను, కాంతివిహీన మయినను, ప్రాణములు
పోవుచున్నను మదించిన ఏనుగుయొక్కకుంభస్థలమును పగులగొట్టి
యందలిమాంసమును భుజింపఁ దలంచునేకాని యెండుగడ్డిని తినునా
యేమి ?

ఉ. గ్రాసము లేక స్రుక్కిన జరాకృత మైన విశీర్ణ మైన సా
యాసము వైన నవ్వరుచి యైనను బ్రాణభయార్త మైన ని
స్తాసమదేభకుంభపిశి యగ్రహాలాలసశీలసాగ్రహ
గ్రేసరభాసమాన మగు కేసరి జీర్ణతృణంబు మేయునే ?

అవ. “అందఱును వారివారి శక్తికిఁ దగిన ఫలమునే కొందు” రను చున్నాఁడు:—

శ్లో. స్వల్పస్నాయువసావనేకమలినం నిర్దాంసమవ్యస్థి గోః
శ్వా లభ్యా పరితోషమేతి న చతత్త్వస్య త్సుభాశాన్తయే,
సింహో జమ్బుకమజ్కుమాగతమపి త్యక్త్వా నిహన్తి ద్విపం
సర్వః కృచ్ఛ్రగతోఽపి వాఙ్ముతి జనః సత్త్వానురూపం ఫలమ్. 22

వ్యా. త్సుద్రజస్తుస్తు నైవమితి ఉక్తమేవార్థం భజ్యస్తరేణాహ—స్వల్పేతి.—
శ్వా తునకః, స్వల్పయోః లేశమాత్రయోః - స్నాయు - వసయోః-స్నాయుర్వస్తు
సాఖ్యనాడీభేదః - వసా మేదః - తయో - రవనేకేన మేళనేన - మలినం మల
దూషితమపి - ని. ‘వస్తుసా - స్నాయుః స్త్రీయాం’ వృత్తే దస్తు వపావసే’ త్యమరః,
నిర్దాంసం మాంసలేశశూన్యమపి, గోః వహోః,

ని. ‘స్వర్గేషు వశువాగ్విజ్రదిజ్జేత్రఘృణిభూజలే,

లక్ష్మ్యదృష్ట్యా స్త్రీయాం పుంసి గౌః’ ఇత్యమరః.

అస్థి కీకసం, లభ్యా, పరితోషమేతి సంతుష్యతి, తచ్చ గవాస్థి తు, తస్య తునః
త్సుభా * ఆపం చైవ హలంతానా మితి వచనా ట్టాప్ - తస్యోః శాన్తయే త్సున్నివార
ణాయ, న వర్మాప్తం న భవతీత్యర్థః - అస్తిర్భవన్తివరోఽప్రయుజ్యమానోఽప్య స్తీతి
భాష్యకారవచనాత్ - భవన్తితి లటః పూర్వాచార్యాణాం సంజ్ఞా - నీచజస్తు రితి
భావః, సింహస్తు, అజ్కుం సమీప - మాగతమపి - సమీపవర్తినమపీత్యర్థః - ని.
‘అజ్కుస్సమీప ఉత్పన్నే చిహ్నా స్థానావవాదయో రితి విశ్వః, జమ్బుకం క్రోష్టారం’
త్యక్త్వా అనాదృత్యా లక్ష్మీకృత్యేతి యావత్. ద్విపం గజమేవ దూరస్థ మపీతి భావః.
నిహన్తి విదారయతి; తథా హి—కృచ్ఛ్రగతోఽప్యతిసంకటస్థోఽపి, సర్వోఽశేషో
జనః, సత్త్వానురూపం స్వశక్త్యనుగుణం, ఫలం లాభం, వాఙ్ముతి; న తు దుర్బలః
ప్రకృష్టఫలకాక్షీ ప్రబలా నికృష్టలాభకాక్షీ చ భవతి; అతః శ్వసింహ దృష్టాన్తేన
సీచాసీచవస్తుపరిహరపరిగ్రహతత్పరేణ భవితవ్యమాయుష్ష తేతి భావః.

వృత్తం పూర్వవత్.

టీ. శ్వా = తుక్క, స్వల్పస్నాయు = కొంచెపాటిసన్ననరముగలదియు, వసా...
మలినం - వసా = క్రొవ్వుయొక్క, అవనేక=తడుపుటచేత, మలినం=ముఱికియైనదియు
నిర్దాంసం = మాంసము లేనిదియు, అపి = అయినను, గోః=ఎద్దుయొక్క, అస్థి=ఎముకను,
లభ్యా=లంకించుకొని, పరితోషం=సంతోషమును, ఏతి=బాంధును; తతోచ=అది (ఎముక)

యో, తస్య = ఆ మక్కయొక్క, తుభాకాంతయే = ఆకలినిజల్లార్చుట కొఱకు, న = కాదు; సింహః = సింహము, అంకం = ఒడిసి, గతంబసి = పొందినదానినైనను, జంబుకం = నక్కను, త్యక్త్వా = వదలి, ద్విపం = వినుగును, హంతి = చంపును; కృచ్ఛగతః అపి = కష్టమును పొందినదైనను, సర్వః జనః = ఎల్లజనము, సత్త్వ అనురూపం = (తన) సత్తవం దగిన, ఫలం = లాభమును, వాంఛతి = కోరును.

తా. కుక్క మాంసహీనమై సన్నని నరములు క్రొవ్వు స్వల్పముగ నుండిన మలిసమైనయెముక దొరకినంతనే సంతోషము నొందునుగాని అయ్యది దానియాకలిని దీర్చదు. సింగము తనయెదుట జంబుకములు చరించుచుండినను వాని వదలి వనంబంతయుఁ గ్రువ్వురి గజరాజమును చంపును. కావున జనులు కష్టకాలమునందును తమశక్తికి దగినలాభమునే కోరుదురుగాని ఎచ్చుతక్కువలుగఁ గోరును.

ఉ. స్నాయువసావనేకమలిసమ్మగునెమ్ము గ్రహించి జాగిలం
బాయతమోదమందుఁ జనదాకలి దానికి జెంత నున్నగో
మాయువు దానిఁ జూచి పరిమార్చక సింగము దంతిఁ గూల్చు నే
చాయల నెల్ల వారు నిజసత్త్వసమానఫలాద్ధులే కదా.

అవ. నీచులయొక్కయు సత్తములయొక్కయు నడవడిలోని తారతమ్యములు సూచించుచున్నాడు:—

శ్లో. లాఙ్గూలచాలనమధశ్చరణావఘాతం
భూమా నిపత్య వదనోదరదర్శనం చ,
త్వా పిణ్డదస్య కురుతే గజపుష్టవస్తు
ధీరం విలోకయతి చాటుశతైశ్చ భుజ్జే.

23

వ్యా.—అథ తుద్రజస్తోశ్చేష్టావిశేషమాహ—లాఙ్గూలేతి.—త్వా సారమేయః, లాఙ్గూలచాలనం పుచ్చ వివర్తనమ్, అథః భూతలే చరణావఘాతం పాదేన విదారణం చ, భూమా, నిపత్య స్వయమేవ పతిత్వా, వదనోదరదర్శనం వక్త్రకుక్షిప్రదర్శనం చ, పిణ్డదస్య పురస్తాదితి శేషః, కురుతే నిజనీచ చేష్టామావిష్కారత ఇత్యర్థః, పుమాన్ గౌః పుంగవో వృషభః - విశేషణసమాసః * 'గోరతద్ధితలుకీ' తి సమాసాన్తప్తచ్ - స ఏవ పుంగవః శ్రేష్ఠ ఇత్యర్థః - ని. 'శ్రేష్ఠాశౌ తు పుంగవా' వితి వైజయన్తీ - గజపుంగవో గజేష్ఠస్త, ధీరం గమ్భీరం, విలోకయతి పశ్యతి - పిణ్డద సన్నిధావితీ భావః అథ చాటుశతైరనేకప్రియోక్తిభిః - అనునవాక్యైశ్చ వా,

భుక్తే అభ్యవహరతి - గుడతఙ్ములాదికమితి శేషః * 'భుజోఽనవన' ఇత్యాత్మనే వదన్, ఇమావేవ నీచానీచజనయోః దృష్టాన్తావితి భావః.

వసన్తతిలకావృత్తం - లక్షణం తూత్తమ్.

టీ. శ్వా = కుక్క, పిండదస్య = కూటిముద్ద వేయువానియెదుట, లాంగూలచాలనం = తోకనాడించుటను, అధః = క్రింద, చరణఅవసూతం = కాళ్లతోఁగొట్టుటను, భూమా = నేలయందు, నివత్య = (వెల్లకిల)వడి, వసన ఉదరదర్శనంచ = నోటినికడుపును జూపుటను, కురుతే = చేయును; గజపుంగవః తు = మంచియేనుఁగు అన్ననో, (పిండమని), కీరం = బెట్టుగా, విలోకయతి = చూచుచు; చాటుశత్రైః = మంచి మాటలయొక్క వందలచేత, భుక్తే = తినును.

తా. కుక్క తనకు పిడికెడు నన్నము పెట్టువానియెదుట తోక నాడించుట కాలితోనే భూమియందుఁ బడి నోరు కడుపుఁ జూపించుట మొదలగునీచకృత్యము లెన్నియో చేయును. గజశ్రేష్ఠము ధైర్య ముతోఁ జూచుచు మావటివానిచేత ప్రియవాక్యములచేత లాలించఁ బడుచు నాహారమును గ్రహించును.

ఉ. వాలముఁ ద్రిష్ఠ నేలఁ బడి శ్రవక్రముఁ గుక్షీయుఁ జూపుఁ గ్రిందటం గాలిడుఁ ద్రవ్వఁ బిండదునికట్టిదుటక శునకంబు భద్రశం డాలము శాలితండులగుడంబులు చాటువచశ్శతంబుచే నోలి భుజించు ధైర్యగుణయుక్తగఁ జూచు మహాన్నతస్థితన్.

అవ. "కౌర్యమానాదులు గల వంశోద్ధారకుడే సఫలజీవితుడు" అను చున్నాఁడు.—

శ్లో. పరివర్తిని సంసారే మృతః కో వా న జాయతే,
స జాతో యేన జాతేన యాతి వంశస్సమున్నతిమ్.

24

వ్యా.—అశ మానకౌర్యసంపన్నతయా వంశవర్ధనస్యైవ జనస్య సత్తా లాభో న త్వస్యస్యేత్యాహ—పరివర్తిని.—పరివర్తిని ధర్మాధర్మవశాత్పాపాః పుణ్యే వా పర్తమానే, సంసారే జరామరణరూపే సంసారచక్రే, కో వా పుమాన్, మృతః ప్రేతః, న జాయతే న భవతీతి ఉత్పన్నో వా న భవతీతి శేషః - య ద్వా - కో వా న మృతః కో వా న జాయతే నోత్పద్యతే - సర్వోఽప్యుత్పన్నో మృతశ్చ భవత్యేవేత్యర్థః - జాతస్య హి భ్రువో మృత్యుః ధృవం జన్మ మృతస్య చేతి భగవద్వచనాదితి భావః, తతః కిమత ఆహ—స పుమాన్, జాత ఉత్పన్నో జన్మలాభవా

నితి యావత్, కోఁసానిత్యత ఆహ—యేన జాతేనోత్పన్నేన పుంసా, వంశోఽన్వ
వాయః, సమున్నతిం మహాన్నత్యం, యాతి ప్రాప్నోతి; వంశోద్ధారకో యః పుమాన్
స ఏవ జన్మలాభవా, నేవం భూతత్వం చ మానకౌర్యసంపన్నస్త్రివ న త్వన్యస్య, అతః
కిమస్త్రిరగాగళస్తనవదుత్పన్నైర్న శకవద్విసమైశ్చేతి భావః.

అనుష్టుభం పృత్తమ్.

టీ. పరివర్తిని = తిరుగుచుండు, సంసారే = చావు పుట్టుకలపరుసలో, మృతః =
చచ్చినవాడు, కః వా = ఎవ్వడు, న జాయతే = పుట్టుడు? యేన జాతేన=విపుట్టిన
వానిచేత (ఎవడు పుట్టుటచేత), వంశః = కులము, సమున్నతిం=గొప్పతనమును, యాతి=
పోందునో, సః = వాడు, జాతః = పుట్టినవాడు.

తా. చావు పుట్టుక లనునవి యెప్పుడును గల యీసంసారచక్ర
మునఁ జచ్చినవారందఱును బుట్టువారే. అట్లు పుట్టినవారిలో నశింపని
వారెవరు? ఎవనిపుట్టుకవలన వంశము కీర్త్యాదులచేత వాసిగాంచునో
వాడే జన్మించినవాడు. వానిజన్మయే గణనీయము.

టీ. ప్రాణిలోకంబు సంసారపతిత మగుట

వసుధవైఁ గిట్టి పుట్టనివాడు గలఁడె

వానిజన్మంబు సఫల మేవానివలన

వంశమధికోన్నతి వహించి १ వన్నెకెక్కు.

అవ. మానవంతుని వర్తనమును జెప్పచున్నాడు:—

శ్లో. కసుమస్తబకస్యేవ ద్వయీ వృత్తిర్ననస్వినిః,

మూర్ధ్ని వా సర్వలోకస్య శీర్శ్యతే వన ఏవ వా.

25

వ్యా.—ఇథంభూతస్య పురుషస్య వ్యాపారమాహ— కసుమేతి.—కసుమ
స్తబకస్యేవ పుష్పగుచ్ఛస్యేవేత్యేకం పదం, మనస్వినో ధీరస్య - మాన కౌర్య
శాలినః పుంస ఇత్యర్థః, ద్వయీ ద్వివిధా, వృత్తిర్వ్యాపారః, 'ద్యే గతి హీ'
తిపారే సుప్తౌఽర్థః - తృతీయా తు నసంభవతీత్యర్థః, కిం తద్వృత్తిద్వయమి
త్యత ఆహ:—సర్వలోకస్య సర్వేషాం జనానామిత్యర్థః, మూర్ధ్ని శిరస్యన్నత
స్థానే చ. స్థీయత ఏవేతి శేషః, అథవా వన విహరణ్యే, శిర్శ్యతే వా శీర్శ్యతే వా -
భాషే లట, ఏవముఖయా వృత్తిః - కౌర్యాదున్నతస్థానస్థితిస్తదలాభే మానాదర
ణ్యే జీర్ణతా వా ఇతి వివేకః, ఇయమేవ పుంసాం శ్రేయస్కరీ వృత్తిరితి భావః.

కుసుమస్తబకస్యేవేత్త్యత్ర సమాసః—కౌతీ పూర్ణోపమాలంకారః, ఇవశబ్దేన సహ సమావస్య సంధివాత్ - తథా చ వార్తికమ్ *ఇవేన సహ నిత్యసమాసో విభక్త్యలోపః, పూర్వపదప్రకృతిస్వరత్వం చేతి. వృత్తం పూర్వపత్.

టీ. కుసుమస్తబకస్య ఇవ = పూలగుత్తివలె, మనస్వినిః = గొప్పబుద్ధిగలవానికి (మానము శౌర్యముగలవానికి) వృత్తిః=నడవడి, ద్వయీ = రెండువిధములయినది: (ఎట్లనఁగా:) సర్వలోకస్య = సమస్తజనముయొక్క, మూర్ధ్ని = శిరస్సునందు (అనఁగా సిగయం దని స్తబకపరము. అందఱకన్నను వైవాడై అని మనస్విపరము.) (స్థియతే = ఉండుట) వా = అట్లుకాదేని, వనేవీవ=అరణ్యమందే, శిర్యతే వా = జీర్ణించుటయో.

తా. మానసియుండగు విద్వాంసునకు పుష్పగుచ్ఛమునకుఁ బోలే ఎల్లరచేత శిరసావహింపఁబడుటయో, లేక అరణ్యముననే మ్రగ్గుటయో ఈరెండుగతులే తక్కువేటువిధము లేదు.

లే. కుసుమగుచ్ఛంబునకుఁ బోలే १ బొసఁగు శౌర్య

మానవంతున కివి రెండు २ మహితగతులు

సకలజనమస్తకప్రదేశముల నైన

వనమునం దైన జీర్ణభావంబుఁ గనుట.

అవ. మానశౌర్యవంతుఁడు శక్తి యుడియు గొప్పకార్యములనే చేయఁ బూను కొనును :—

శ్లో. సస్త్యన్యేఽపి బృహస్పతిప్రభృతయస్సమ్భావితాః పశ్చిమా

స్తాన్ప్రత్యేష విశేషవిక్రమరుచీ రాహుర్న వై రాయతే,

ద్వావేవ గ్రసతే దివాకరనిశాస్తాణేశ్వరా భాస్వరా

భ్రాతః పర్వణి పశ్య దానవపతిశ్చిర్వావశేషాకృతిః.

26

వా. — పునరపుక్తోభయగుణ వైశిష్ట్యైర్వి వోక్తృప్రతాపాహ. — స స్తీతి. — అన్యే పక్ష్యమాణసూర్యచంద్రాపేక్షయా ఇతరే, బృహస్పతిప్రభృతయః బృహస్పతిప్రముఖాః - ప్రభృతిశబ్దేన బుధశుక్రాదయోఽపి గృహ్యంతే, పశ్చిమద్వావేవ గ్రహః * 'సంఖ్యా వ్యయే' త్యాదినా బహువ్రీహిః * 'బహువ్రీహా సంఖ్యే యే డ జబహుగణా' దితి సమాసాన్తో డప్రత్యయః, సంభావితాః గ్రాహ్యత్వేనో వస్థితాః బహుమతా వా, పస్తి పర్తనై, తాక్ ప్రతి బృహస్పతిప్రభృతీం లక్ష్మీకృత్యేత్వర్థః, విశేషేష విశిష్టేషు తేజోమహత్త్వైతి యావత్ - విక్రమే పరాక్రమణే - దుచిః ప్రీతిర్మమ్య స తథోక్తః - తేజస్విభిస్సహైవ కలహపరణతత్పర ఇత్వర్థః,

ఏమః ఉపరాగకర్తృత్వేన ప్రసిద్ధో, రాహుః సైంహికేయః. న వైరాయతే వైరం
 న కరోతి - అలక్ష్మ్యాత్పత్నీజనతత్పురో న భవతీత్యర్థః * 'శబ్దవైరకలహభి'
 కణ్యమేఘేభ్యః కరణ' ఇతి కృత్ * 'అకృత్యాన్వధాతుకయో దీర్ఘః, ఇతి
 దీర్ఘః-విక్రమరుచీ రాహురిత్యత్ర * 'రో రీతి రేఫః' పే* 'ధి' లోపే పూర్వస్య
 దీర్ఘో-ఽణ' ఇతి దీర్ఘః. కిం తు, భాస్వరా తేజస్వినా * 'స్థేశ భాస' ఇత్యాదినా వ
 రచన్త్యయః, ద్వాపుభౌ, దివాకరనికాప్రాణేశ్వరా సూర్యావస్థిమసావేవ - అస్య
 యోగవ్యవచ్ఛేదార్థో-ఽయ మేవకారః, శీర్ష మేవావశేషో యస్యాస్యా శీర్షావ
 శేషా ఆకృతిర్యస్య శిరోమాత్రావశిష్టగాత్ర ఇత్యర్థః - 'శీర్షావశేషీకృత' ఇతి పాతే-
 వ్యయమేవార్థః పరిణమయికవ్యః, దానవపతిర్దానవేశ్వరః పూర్వో-ఽర్థో రాహుః,
 వర్షణి దర్శపార్శ్వమాసీప్రతిపత్సంధా, గ్రసతి గిళతి, హే భ్రాతరిత్యాదరేణ పుష్కన
 సంబోధనం, వశ్యేత్యత్ర వాక్యార్థః కర్త. - యత్యశిరోమాత్రావశిష్ట ఏవానుమిదృ
 క్కర్తాచరణతత్పురో-ఽభూత్సంపూర్ణాన్తశ్చేత్కిం కరిష్యతి న జానామితి భావః,
 ఏవం మానశౌర్యకాలినో హి నిజాన్తవైకల్యం న పరిగణయేయరితి కిం తు మహా
 త్కార్యమేవ కర్తుం వ్యవస్యస్తీతి తాత్పర్యమ్ - పురా కిల దేవానామమృతప్రదాన
 నమమే విష్ణుచక్రేణ చ్ఛిన్నశీర్షత్వాచ్ఛిరోమాత్రావశిష్టగాత్రై-భూత్సంహికేయ
 ఇతి పౌరాణికీ కథా-ఽత్రానుసంధేయా. శార్దూలవిక్రీడితం పృతమ్.

టీక. అన్యే = ఇతరులు, బృహస్పతి ప్రభృతయః = బృహస్పతి (బృహస్పతి
 శ్రుక్రుడు, శని, అంగారకుడు, బుధుడు) మొదలయినవారు, పంచమాః = అయిదాఱు
 గురు, సంభావితాః = పూజితులై (అనఁగా: గ్రహింపఁదగినవారలై.) సంతి = ఉన్నారు.
 తాత్ప్రతి = వారినిగుఱించి, విశేష...రుచిః - విశేషఁగొప్పవారిమీఁద, విక్రమ = పరా
 క్రమమందు, రుచిః = ప్రేమగల (అనఁగా: గొప్పవారిలో డీకొనుటకు నిశ్చయించు),
 ఏమః = ఈ, రాహుః = రాహుగ్రహము, న వైరాయతే = పగఁబెట్టుకొనఁడు.
 భాస్వరా = ప్రకాశించు, దివాకరనికాప్రాణేశ్వరా = సూర్యచంద్రులను, ద్వావీవ = ఇద్దఱి
 యందుమాత్రమే, శీర్షావశేషకృతిః - శీర్ష = తల మాత్రము, అవశేష = మిగతగాఁగల,
 ఆకృతిః = ఆకారముగలవాఁడు (అయినను), దానవపతిః = రాక్షసరాజు (రాహువు),
 వర్షణి = వర్షమునందు (అనఁగా: సూర్యుని అమావాస్యయందు, చంద్రుని పూర్ణిమ
 యందు), గ్రసతే = మ్రొంగును. (హే)భ్రాతః = (ఓ) అన్నా! వశ్య = చూడుము.

తా. బృహస్పతి మొదలగు గణనీయములైన అయిదాఱు గ్రహము
 లున్నను పరాక్రమశీలుఁ డగు రాహువు వారితెరువు బోక శీర్షా

వశిష్టః యుండియు తేజోవంతు లగుదివాకరనిశాకరు (సూర్యుచంద్రు) లనుమాత్రమే పర్యకాలములందుఁ బీడించుచున్నాడు.

మ. గురుముఖ్యుల్ గల రేపు రాట్వురు శుభాంగుల్ భేచరుల్ వారిలో
వరవిక్రాంతవిహారి రాహు వెపుడుకొనైరంబు నేయండు భా
స్వరులక భాస్కరయామినీచరులనే ॥ బాధించుచున్నాడు ద
త్పరతక మస్తకశేపమూర్తి యగునా ॥ దైత్యుండు గర్వంబునన్.

అవ. “మహాత్ములమహిమ యనంత” మని చెప్పుచున్నాడు.—

శ్లో. వహతి భువనశ్రేణిం శేషః ఫణాఫలకస్థితాం
కమతపతినా మధ్యేపృష్ఠం సదా సచ ధార్యతే,
తమపి కురుతే క్రోడాధీనం పయోధిరనాదరా
దహహ! మహతాం నిస్సీమానశ్చరిత్రవిభూతయః.

27

వ్యా.—అథ మహతాం మాహాత్మ్యమాహ—వహతీతి.—శేషః, ఫణాః
సహస్రసంఖ్యాకాః స్ఫటాః ఫలకానీవ తేషు - స్థితాం, భువనశ్రేణిం పాతాళాది
చతుర్దశవిష్టవపక్షైః; వహతి ధారయతి - ని. ‘స్ఫటాయాం తు ఫణా ద్వయో’ రి
త్యమరః, స చ శేషః కమతపతినా ఆదితూర్వేణ *పతి స్సమాన ఏవేతి ఘిసంజ్ఞాయా
‘మాతో నాస్త్రియా మి’త్యాతో నాభవః. పృష్ఠస్య మధ్యే మధ్యేపృష్ఠం, నిజభర్వురో
పరిప్రదేశ ఇత్యర్థః *‘పారే మధ్యే పప్త్యా పే’ త్యవ్యయాభావః - తత్సన్నియోగా
దేదస్తత్వం చ మధ్యశబ్దస్య, సదా నిరంతరం, ధార్యతే, ఉహ్యతే, తమపి కమతపతి
మపి, పయోధిః ప్రళయార్ణవః. అనాదరాత్ అనాయాసాత్, క్రోడాధీనమ్ ఆదివరా
హాయత్తం కురుతే - ప్రళయకాలే పాతాళగతభూమణ్ణలస్యాదివరాహవతారేణ
విష్ణునా నిజదంష్ట్రయా సముద్భృతత్వాదితి భావః, అతో మహతాం మాన
కౌర్యకాలినాం మహాసుభావానాం సంబంధిన్య, శ్చరిత్ర విభూతయో మాహాత్మ్య
సంపదో, నిస్సీమానో నిర్వర్యాదా - అవాఙ్మానసగోచరా ఇతి యావత్, అహహే
త్యాశ్చర్యే - ని. ‘అహహేత్యదుభితే భేద’ ఇత్యమరః.

అత్ర పూర్వపూర్వస్థోత్తరోత్తర గుణోక్త్యర్థావహత్యాన్వలాదిపకాభ్యోలం
కారః - తదుక్తం విద్యానాథేన.—

యదా తు పూర్వపూర్వస్య సంభవేదుత్తరోత్తరమ్,

ప్రత్యుక్త్యర్థావహత్వం కన్వలాదిపకమచ్యతే.’ ఇతి.

హరిబీష్మత్తం - లక్షణం తూక్తమ్.

టీ. శేషః = ఆదిశేషువు, ఫణాఫలకస్థితాం = పలకలవంటి (వేయి) పడగలమీఁద
ఉన్నదానినిగా (ఉంచుకొని), భువనశ్రేణి-భువన = లోకములయొక్క, శ్రేణి = వరు
సను, వహతి=మోచుచున్నాఁడు; సఃచ = అతఁడు (ఆదిశేషుఁడు)ను, కమతవతినా=తాఁ
దేటిరాయునిచే, మధ్యేపుష్పం = వీపునడుమ, సదా=ఎల్లపుడు, ధార్యతే=మోయబడు
చున్నాఁడు; తం అసి=అతనిని (హర్తారాజును) గూడ, పయోధిః = సముద్రము, అనాద
రాత్ = అనాయాసముగా, శ్రోడ = ఆదివరాహమునకు, ఆయత్రం = అధీనునిగా,
కురుతే = చేయుచున్నది. అహహ=ఓరారా! మహతాం=గొప్పవారియొక్క, చరిత్ర
విభూతయః = నడవడియొక్క వైభవములు, నీస్సీమానః = మేరలేనిది.

తా. ఆదిశేషుఁడు పదునాలుగులోకములను తనపడగలచేత
మోయుచున్నాఁడు. అతనిని ఆదిహర్తామూర్తి మూపున వహించు
చున్నాఁడు. ప్రళయకాలసముద్రుఁ డట్టియాదిహర్తామును ఆదివరా
హునికి లోబడినవానినిగాఁ జేయుచున్నాఁడు. కావున మహాత్ముల
మహిమకు మేర లేదు.

మ. భువనశ్రేణి వహించు శేషుఁడు ఫణాభోగంబుపై సంతతం
బవలీలకా భరియించు బృష్టమునఁ గూర్తాధీశ్వరుం డాతనికొ
ధవళశ్రోడవశాత్తుఁ జేయు నతనికొ వారాశి యశ్రాంతిచే
నవురా! ధీరచరిత్రసుపద లసంఖ్యాతప్రభావోన్నతుల్.

అవః—“మానశౌర్యములుగలవాడే గొప్పవాఁడుగాని యవిలేనివాఁడు గాఁ”.
దని మైనాకుని దృష్టాంతముగఁ దెలిసి చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. వరం ప్రాణోచ్ఛేదః సమదమఃకువన్తు క్షకులిశ
ప్రహరైరుద్గచ్ఛుబృహులదహనోద్ధారగురుభిః,
తుషారాద్రేః సూనోరహహ! పితరి క్లేశవివశే
న చాసౌ సంపాతః పయసి పయసాం పత్యురుచితః.

28

వా. — మానశౌర్యకాలిన వివోక్తవిధమహత్త్వం న తు తద్విహీనస్యేతి
మైనాకం దృష్టాన్తికృత్యాహ— వరమితి.— తుషారాద్రేస్సూనో ర్నిమవత్పుత్రస్య
మైనాకస్య, ఉద్గచ్ఛుబృహులదహనోద్ధారగురుభిః - బహుళో భూయిష్ఠత్వ - యో దహన
శీలాసంఘర్షణజనితపహ్ని - ప్రసోద్ధిదారైర్నిస్సరజైః - గురుభిః దుస్సహైః, సమ
దేన సదత్సేవ - చుళువతా దేవేన్ద్రేణ - ముక్తస్య ప్రయుక్తస్య - కులిశస్య వక్త్రా

యుధస్య - ప్రహరైర్విదారణైః, ప్రాణోచ్ఛేదో మరణమిత్యర్థః, వరం మనాప్నోయం- ని. 'దైవాద్వృతే వరః శ్రేష్ఠే త్రిషు క్షీబు మనాప్నోయ,' ఇత్యమరః, కుతః? అహహేతి భేదాతిశయద్యోతనార్థోఽనుకరణశబ్దః. పితరి హిమవతి, క్లేశేన వజ్రప్రహరణనికడుగఁజేస - వివశే విహ్వలే సతి, అసావద్యాఽపుష్పలభ్యమానః, పయసాం పత్యుస్సముద్రస్య - ఆత్రాసమాసత్వేన ఘిసంక్షాభావాత్ * 'ఖ్యత్యాత్పరస్యే'తి కృతయణాదేశాత్రిశబ్దాత్పరస్య ఉపోఽకారస్య ఉకారాదేశః, పయసి సలిలే సంపాతః ప్రవేశః - నిజప్రాణసంరక్షణార్థం నిమజ్జ్యాపస్థానమిత్యర్థః, ఉచితో న్యాయో, న చ నభవతి హి, అన్యైవేతి శేషః, యతో మానశౌర్యసంపన్నస్య పుంసః స్వప్రాణమాత్రపరిత్రాణతత్పరతయా క్వచిన్నీలీయావస్థానమేవాత్యన్తాయశస్కరమ్, కిముత పితరి క్లేశవివశే; అతః ప్రాణపరిత్యాగేనాపి మానశౌర్యే వివ ప్రతిష్ఠాపనీయే, అన్యథా మహానపవాదస్సృదితి భావః. ఆలోదారశబ్దస్య గౌణత్వాన్న గ్రామ్యతాదోషః, ప్రత్యుతసౌష్ఠర్యాతిశయమేవాపాదయతి, తదుక్తం దక్ష్యాచారైః—

'నిష్ఠ్యాతోద్గీర్ణవాస్తాది గౌణవృత్తివ్యపాశ్రయమ్,

అతిసుందరమన్యత్ర గ్రామ్యకత్కం విగాహతే.' ఇతి.

పురా కిల భూమణ్ణిలోపద్రవకారిణాం వర్వతానాం శోపవశాత్పుష్పచ్ఛేదోద్భవతే శక్రేభియవిహ్వలో మైనాకః సముద్రమధ్యే నిమజ్జ్యాల్లిప్తదితి పారాణికి కథాఽత్రాస సంభేదా. శిఖిరిణీ వృత్తమ్.

టీ. తుషారఆద్రేః = మంచుకొండ (హిమవంతము) యొక్క, సూనోఽసి=పుత్రునికి (అనగా: మైనాకునికి), ఉద్గ...రుభిః - ఉద్గచ్ఛత్ = మైకి వెడలుచున్న, బహుళః = అతిశయమైన, దహన = నిష్ఫలయొక్క, ఉద్ధార = క్రక్కుటవలన, గురుభిః = ధీర్వరాని, సమద...రైః-సమద = గర్వముగల, మఘవత్ = ఇంద్రునిచేత, ముక్త=విడువబడిన, కులిశ = వజ్రాయుధముయొక్క, ప్రహరైః = దెబ్బలచేత, ప్రాణఉచ్ఛేదః = ప్రాణముపోవుట, ఎరం = కొంతమేలు. అహహా! = అయ్యయ్యో, పితరి = తండ్రి, క్లేశవివశే-క్లేశ = (వజ్రాయుధపు దెబ్బల) నొప్పిచే, వివశే = మైమఱచియుండగా, పయసాంపత్యుః = సముద్రుని (సీత్యదోర) యొక్క, పయసి = నీటియందు, సంపాతః = పడియుండుట, ఉచితః = తగినది, న = కాదు.

తా. హిమివంతుని కుమారుండగు మైనాకునికి, దేవేంద్రుడు తనబలిమికోలది వేయ నిష్పలు గ్రక్కుచు నోర్వరాక మీఁదబడు

కులిశము యొక్క దారాహతిచే జచ్చుటే కొంచెము మంచిదిగాని, ఆపాటుచే మూర్ఖునొందిన తనతండ్రిని వదలి తనప్రాణముల రక్షించు కొన సముద్రముఁ జొచ్చి దాగియుండుట తగునా?

చ. సమధిక భీషణజ్వలనశబాలవినిర్గమదుస్సహంబుచే

సమదసురేంద్రము క్తకులిశక్షుతిచే నుచితంబు ప్రాణఘా

తము హిమవత్కుమారునకుఁ శ దండ్రి నిశాతశ తారపాతఖే

దమున మునుంగుచున్నతటిఁ శ దా జలరాశిఁ జొరంగ నర్హమే.

అవ. మానవంతులు పరులతిరస్కారము నోర్వ రని సదృష్టాంతముగ చెప్ప చున్నాడు:—

శ్లో. యదచేతనోఽసి పాదైః స్పృష్టః ప్రజ్వలతి సవితురినకాస్తః,

త త్రేజస్వీ పురుషః పరకృతనికృతిం కథం సహతే?

వ్యా.—అథ మానినాం పరనికారాసహనం సదృష్టాంతమాహ—యదితి—
యద్యస్తాత్కారణాః; దచేతనః చేతనరహితః నిర్జీవోఽపితి యావత్ - పాషాణత్వాదితి
భావః, ఇనకాస్తసూర్యకాస్తమణి, సవితుసూర్యస్య, పాదైః రక్షిభి - రక్షిభిశ్చ,
స్పృష్టః సంపశితస్తాడితశ్చేతి ధ్వన్యతే, ప్రజ్వలతి జాజ్వల్యమానో భవతి - కోపోద్రిక్త
శ్చేతి గమ్యతే, తత్తస్తాత్కారణాత్, తేజస్వీ తేజశ్శాలీ మానకౌర్యసంపన్నః పురుషః
సచేతనః ఇతి శేషః, పరైశ్చక్రభిః, కృతనికృతిం విహితాపకారం, కథం సహతే క్షమతే
న కథంచదిత్యర్థః; మైనాకస్త నైవమితి భావః- ని. 'పాదారత్యప్యప్యై'తుర్వాంశా' ఇత్య
మరః ఆర్యావృత్తభేదః.

టీ. యత్ = ఎందువలన, అచేతనః అసి = ప్రాణములేనిదయ్యును, ఇనకాంతః =
సూర్యకాంతము, సవితుః = సూర్యునియొక్క, పాదైః = కిరణములచేత, (కాల్గచేతనని
యర్థాంతరము), స్పృష్టః = తాఁడఁబడినదై, (తన్నఁబడినదై అనియు,) ప్రజ్వలతి =
మండునో (కోపించునో) అనియు, తత్ = అందువలన, తేజస్వీ = తేజస్సుగల (అనగా
మానకౌర్యములుగల), పురుషః = పురుషుఁడు, పర...కృతిం - పర = ఇతరులచే, కృత =
చేయఁబడిన, నికృతిం = ధిక్కారమును, కథం సహతే = ఎట్లు సహించును?

తా. సూర్యకాంతమణి అచేతనమయినను సూర్యునిపాదములు (కిరణములు) తనకు సోకినంత మాత్రనే మం(డి)ప(డు)ను. కావున తేజో వంతులు పరులు చేయుపరిభవమును సహించి యూరకుండరు.

తే. అర్కకాంత మచేతనం శ బయ్యు సవితృ
పాదములు సోఽకినంతనే శ ప్రజ్వరిల్లుఁ
గాన నభిమానవంతుఁ డెం శ దైన శత్రు
కృతతిరస్కార మెట్లు స శ హింప నేర్పు.

అవ. “తేజస్వంతుల పరాక్రమమునకు వయస్సు కారణముగా” దనుచున్నాడు:-
శ్లో. సింహః శిశురపి నివతతి మదమలినకపోలభిత్తిషు గజేషు,
ప్రకృతిరియం సత్త్వవతాం న ఖలు వయస్తేజసాం హేతుః. 30

వ్యా—విక్రాంతత్వే వయోఽసి న హేతురితి వినిగమయతి—సింహ ఇతి.—
శిశుర్బాలోఽసి విక్రాంతత్వయోగ్యతారహితావస్థోఽపీత్యర్థః, సింహః. మదమలినాః
దానవయఃపక్షిలాః-కపోలాః భిత్తయ ఇవ యేషాం తేషు గజేషు-మాతజేషు, నివతతి,
కుంభస్థలవిదారణార్థమితి భావః, ఇయం బాల్యేఽసి విక్రాంతతా, సత్త్వవతాం బలాధ్యా
నాం, ప్రకృతిః స్వభావః, కతః? వయో బాల్యాది, తేజసాం ప్రతాపకాలినామితి -
తేస్తద్వతోరభేదాధ్యవసాయోఽత్యస్తతేజస్విత్వప్రకాశనార్థకః, హేతుః కారణం - న
భవతిఖలు - ‘తేజసాం హి న వయః సమీత్యత’ ఇతి న్యాయాదితి భావః - ‘వయః
పక్షిణి బాల్యాదా’ విత్యమరః, అయమప్యార్యావృత్తభేదః.

టీ. సింహః = సింహము, శిశుఃఅపి = పిల్ల అయినను, మద... త్తిషు-మద = మద
(జల)ముచే, మలిన = ముఱికియైన, కపోలభిత్తిషు = గోడమొత్తలవంటి చెక్కిళ్లుగల,
గజేషు = ఏనుగులమీదికి, నివతతి = దూకును. ఇయం = ఇది (ఇట్లు పరాక్రమించుట)
సత్త్వవతాం = బలముగలవారికి, ప్రకృతిః = స్వభావము; వయః = వయస్సు, తేజసాం =
(ఇచట తేజశ్శబ్దమునకు తేజస్సు గలవారని యర్థము. తేజస్సునకును తేజస్సుగలవారికిని
అభేదముగ చెప్పటవలన మిక్కిలి తేజస్వులు (తేజూరూపులే) అని లోచించుచున్నది.)
తేజముగలవారికి, హేతుః = కారణము, న = కాదు.

తా. సింగము బాల్యదశయందుండినను మదభారలు స్రవించు
టచే మలినములయిన గోడలవంటి చెక్కిళ్లుగల మదగజంబులమీద
కుఱుకును. ఇది బలవంతుల స్వభావము. పరాక్రమప్రకటనమునకు
వయసు మొదలగునవి పనిలేదు.

క. విదలింప నులుకు సింగపుఁ
గొదమయు మదమలినగండ ॥ కుంజరములపై
నిది బలశాలికి నైజము
గద తేజోనిధికి వయసు ॥ కారణ మగునే.

ఇతి నీతిశతకమునందు మానకౌర్యపద్ధతివర్ణన మచ
మూడవదశకము.

అ ర్థ ప ద్ధ తి

ఆవ, ఇట్లు మానకౌర్యపద్ధతిని నిరూపించినపిదప, ఆమానకౌర్యములకు నర్థమే
మూల మగుటవలన, అర్థపద్ధతిని ఆరంభించుచు మొదట ద్రవ్యతత్పరులచరిత్రమును
దలచుకొని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. జాతిర్యాతు రసాతలం గుణగణస్తత్రాప్యథో గచ్ఛతాత్
శీలం శైలతటాత్పితృభిజనస్సద్దహ్యతాం వహ్నినా,
శౌర్యే వైరిణి వజ్రమాశు నిఘతత్వర్థోఽస్తు నః కేవలం
యేనై కేన వినా గుణాస్తృణవప్రాయాస్సమస్తా ఇమే.

51

వ్యా.—మానకౌర్యయోగవ్యర్థమూలత్వాత్ తన్నిరూపణాన నైరమర్థ పద్ధతిం నిరూప
యతి—తత్ర ప్రథమమర్థైకతత్పరాణాం మతమభిసంధాయ తమాహ—జాతిరితి.—
జాతిః బ్రాహ్మణత్వాదిః, రసాతలం నామాధోలోకం, యాతు గచ్ఛతు భృశ్యత్విత్వర్థః,
గుణగణో ధైర్యాదార్యగామ్భీర్యాదిగుణసమూహః, తత్రాపి రసాతలాపేక్షయా
వృధః పాతాళలోకం, గచ్ఛతాత్ ప్రాప్నుయాత్, శీలం సత్సత్వభావః శైలతటాత్,
పతతు విక్లిర్ణం భవత్విత్వర్థః, అభిజనో వంశః - ని. 'అభిజనాన్వయా వంశ' ఇత్యమరః.
వహ్నినా, సందహ్యతాం భస్మీక్రియతాం, వైరిణి సంక్షోభకారిత్వాచ్ఛత్రుభూతే,
శౌర్యే శూరత్వమూర్ధ్విత్వర్థః, ఆశు శిఘ్రం, వజ్రమశని - ర్నిపతతు - అశనినిపాతేన
తదపి విధ్వస్తం భవత్విత్వర్థః, ఏవం పూర్వోక్తజాతిమలాచితాభిమానకౌర్యాదినాకేవల
స్తాకం న కించిదపి చ్ఛిన్నమితి భావః, తథాఽపి కిం యుద్ధదభిలషితమిత్యత ఆహుః,
నోఽస్తాకమ్, అర్థః కేవలం విత్తమే, వాస్తు సంభవ - త్వయమేవాస్తాకం పరమార్థ ఇతి
భావః, ననూత్కర్తావహత్యేన, ప్రసిద్ధానాముక్తగుణానాంవిధ్వంసమక్షేపృత్య ఏకేన

విలేస కిం కరిష్యతే నాశంకనీయం - యతస్తద్విదా తేహమప్యత్యస్తాకించిత్కరత్వ
మేవేత్యాహుః, ఏకేన కేవలేన - ని. 'ఏకే ముఖ్యాన్య కేవలా' ఇత్యమరః, యేన అర్థేన
వినా - * 'పృథగ్వినే' త్యాదినా వికల్పాత్ప్రతీత్యా, ఇమే పూర్వోక్తాః, సమస్తా అపి
గుణాః జాతికులశీలాభిమానాదయః, స్పృహకణకల్పాస్తద్వన్నిస్సారా ఇత్యర్థః, అతోగుణా-
మహత్తాయా అపేక్షాన్తూలకత్వాదయ మేవ సంపాదనీయ ఇతి భావః.

‘ధనమాజ్ఞయ కాకుత్స్థ ధనమూలమిదం జగత్,’

అస్తరం నాభిజానామి నిర్ధనస్య మృతస్య చ.’

ఇతి లక్ష్మణవాక్యమేవ సిద్ధాంతీకుర్తః;

‘అథానామర్థనే దుఃఖమర్జితానాం చ రక్షణే,

రక్షితానాం వ్యయే దుఃఖం ధిగర్థం దుఃఖభాజనమ్.’

ఇతి మచుస్తరణం త్వశక్తవిషయం మన్యామహ ఇతి తాత్పర్యమ్.

శార్దూలవిక్రీడితం - లక్షణం తూక్తమ్.

టీ. జాతిః = (బ్రహ్మక్షత్రియాది) జాతి, రసాతలం = పాతాళమునకు,
యాతు = పోవునుగాక. గుణగణః = (తైర్యాదార్యాది) గుణముల సమూహము, అధః
గచ్ఛతాత్ = అడుగంటుచుగాక? శీలం = మంచి నడవడి, శైలతటాత్ = కొండదరి
నుండి, వతతు = పడునుగాక! ఆభిజనః = వంశము, వహ్నినా = అగ్నిచే, సంద
వ్యాతాం = బాగుగఁ దగులఁ బెట్టఁబడునుగాక! వైరిణి = (డబ్బుసంపాదించుటకు)
విరోధియయిన, శౌర్యే = శూరత్వముపై, ఆశు = తటాలున, వజ్రం = పిడుగు,
వతతు = పడుఁగాక. యేవఏకేన వినా = విదియొకటి లేక, ఇమే = ఈ (వైనచెప్పఁ
బడిన), సమస్తాః = అన్నిగుణములు, తృణలవప్రాయాః = గడ్డిపోచపంటివో, (అట్టి),
అర్థఃకేవలం = ద్రవ్యముమాత్రమే, నః = మాకు, ఆస్తు = కలుగుఁగాక!

తా. జాతి పాతాళమునకుఁ బోయినను, సద్గుణము లంతకంటెఁ
గ్రిందువడినను, శీలము కొండమీఁదనుండి క్రిందపడినను, వంశము
తగలఁబడినను, శౌర్యమునందుఁ బడుగుపడినను, మాకేమియు లోపము
లేదు. మాకు ద్రవ్యమొక్కటి యున్నఁ జాలును. ఈద్రవ్యము లేక
పోవునేని పైన చెప్పినవి యుండియు గడ్డిపోచకైనను కొఱగావు.

ఉ. జాతి దోలంగుఁ గాత గుణ ॥ శక్తి రసాతలసీమకుం జనుం

గాత కులంబు బూది యగుఁ ॥ గాత నగంబుననుండి శీలముం

బాతముఁ జెందుఁ గాత బహుభంగుల విత్తమె మాకు మేలు వి

ఖ్యాతగుణంబు లెల్లఁ దృణ ॥ కల్పము లొక్కధనంబు లేవడిన్.

అవ. “గుణములన్నియు నాబంగారమునుబట్టియే యుండు” ననుచున్నాడు.—
శ్లో. యస్యాస్తి విత్తం స నరః కులీనః స పణ్డిత స్స శ్రుతవాక్ గుణజ్ఞః,
స ఏవ వక్తా స చ దర్శనీయః సర్వే గుణాః కాఞ్చన మాశ్రయన్తి.

వ్యా. నను తథాపి గుణభావేపి కేవలవిత్తస్యాకించిత్కరత్వమేవేత్యా
శబ్ద్య తస్యైవాశేషగుణావహత్వం తావదాహ—యస్యేతి.—యస్య నరస్య,
విత్తమస్తి సంభవతి, స నరః, కులే జాతః కులీనః మహాకులప్రసూతః * ‘కులాత్పు,
ఇతి ఖప్రత్యయః, స ఏవ పణ్డితో విద్వాత్, స ఏవ శ్రుతవాక్ శాస్త్రజ్ఞః—యద్వా-
శ్రుతం శ్రవణం నపుంసకే భావేక్షః - తడస్యాస్తి శ్రుతవాక్ ధర్మశాస్త్రాద్యా
కర్ణనచతురోపీత్యర్థః, స ఏవ గుణజ్ఞో గుణగ్రాహి—ఆత్మ* ‘ఆతోనువసగ్గే క’
ఇత్యాదివ్యాఖ్యాతం ప్రాక్, స ఏవ, వక్తా వాగ్మీ, స చ స ఏవ, దర్శనీయస్సప్రశ్న -
ఉక్తగుణరాహిత్యేపీతి భావః, న స్వేపం చేత్పురుషన్యైకేన వితేన ఈచ్ఛగ్గుణ
సాకల్యసంపన్నత్వం కుత ఇత్యాశబ్దాహ—సర్వే గుణాః పూర్వోక్తకులీన
త్వాదయః, కాఞ్చనం విత్త, మాశ్రయన్తి, అతోనునైవ సకల గుణసంపత్తిసంభవే
కిమన్యైః ప్రత్యేకప్రయాససాధ్యైరితి భావః.

అత్ర విత్తస్యైతావద్గుణసంపాదకత్వాసంబంధేపి తత్సంబంధాభిధానాదసంబంధే
సంబంధరూపాతిశయోక్తిః. పృత్తముపజాలిః.

టీ. యస్య = ఎవనికి, విత్తం=ధనము, అస్తి = కలదో, సః=ఆ, నరః=మనుష్యుడు,
కులీనః = గొప్పకులమునకు బుట్టినవాడు, సః = అతడు, పండితః = విద్వాంసుడు,
సః, శ్రుతవాక్ = శాస్త్రము చెలిసినవాడు (లేక, ధర్మాధర్మములవినికి గలవాడు),
గుణజ్ఞః = గుణముల నెఱింగినవాడు, సః ఏవ = అతడే, వక్తా = వాగ్మీ, సః, దర్శ
నీయః చ = చూడదగినవాడును (అందగాఁ డును), సర్వే = అన్ని, గుణాః=గుణములు,
కాంచనం = బంగారమును, ఆశ్రయన్తి = ఆశ్రయించును.

తా. లోకమునందు ధనముగలవాడే కులీనుఁ డనియు, పండితుఁ
డనియు, శాస్త్రజ్ఞుఁ డనియు, గుణావగుణముల నెఱింగినవాఁ డనియు,
చక్కని వాగ్ధోరణికలవాఁ డనియు, చూడదగినవాఁ డనియు, రూప
వంతుఁ డనియుఁ జెప్పబడును. ధన మొక టుండునేని పై గుణములు లేక
పోయినను వానియం దీగుణము లున్న వని జనులు తలంతురు.

క. ఏనరునకు విత్తముగల, దానరుఁడు కులీనుఁ డధికుఁడార్యుఁడతండే
ధీనిధి ధన్యుఁడు నేర్పరి, నానాగుణగణము కాంచనంబుననిలుచున్,
భర్తృటీక—4

అవ. ద్రవ్యనాశనమునకుఁ గారణములను నిరూపించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. దౌర్జన్యాన్నిపతి ర్విసశ్యతి యతిస్సక్తా త్సుతోలాలనా
ద్విప్రోఽనధ్యయనా త్కులం కుతనయా చ్ఛిలం ఖలోపాసనాత్,
స్త్రీర్దాదానవేక్షణా దపి కృషిః స్నేహగి ప్రవాసాశ్రయా
న్వైత్రి చాప్రణయా త్సమృద్ధి రనయాత్యైగాత్ప్రమాదా ధనమ్.

న్యాయ. — అథ దౌర్జన్యమర్థస్య వినాశప్రకారమహ—దౌర్జన్యాదితి.—
నృపతిః రాజా, దుష్టో న సులక్షణప్రయుక్తో మత్తః షడ్గుణ్యచిస్తనం యస్య తన
దుర్జన్యస్య భావో దౌర్జన్యం తస్మాదేతో, ర్విసశ్యతి విసప్తో భవతి - మన్
వైకల్యే పరేషామవకాశసంభవాత్ రాజ్యాపహరణాదితి భావః - యద్వా - దుష్ట
మప్రిణః ప్రధానాని యస్య తస్య భావస్తస్మాన్నశ్యతి - అదర్జ్యదర్జనాద్యవదేశే
లక్ష్మ్యది రహితో భవతీత్యర్థః—

‘సన్తప్రిణా వర్ధయతే నృపాణాం లక్ష్మీర్నహీధర్మయశస్సమూహః

దుర్జన్యైశ్చ నాశయతే తథైవ లక్ష్మీర్నహీధర్మయశస్సమూహః.’

ఇతి గీతావచనాదితి భావః; యతి ర్యోగీ, సక్తాత్సమాగమాన్నశ్యతి - సగ్ధస్య కా
క్రోధాదిహేతుత్వాత్ - తదుత్పత్తౌ భ్రష్టయాగో భవతీత్యర్థః—

‘సక్తాత్సంజాయతే కామః కామాత్క్రోధోఽభిజాయతే

క్రోధాద్భవతి సంమోహః సమోహాత్ స్మృతివిభ్రమః.’

ఇతి గీతావచనాదితి భావః; సుతో లాలనా, న్నశ్యతి గుణహీనో భవతి.

‘లాలనాద్యహవో దోషస్తాడనాద్యహవో గుణాః,

తస్మాత్సుత్రం చ శిష్యం చ తాడయే న్ను తు లాలయేత్.’

ఇతి న్యాయాదితి భావః, విప్రో బ్రాహ్మణో, ఽనధ్యయనాత్ వేదశాస్త్రధ్యయన
భావాత్, నశ్యతి సీచో భవతి.

‘వేదవేదాఙ్గతక్ష్యజ్ఞో విప్రస్సర్వత్ర పూజ్యతే,

అనధీతశ్చుతిర్విప్రః సభామధ్యే న శోభతే.’

ఇతి;

కులం వంశః, కుతనయాత్కుపుత్రాన్నశ్యతి—

‘కోటరాస్తర్భవో వహ్నిస్తరుమేకం దహిష్యతి,

కుపుత్రస్తు కులే జాతః స్వకులం నాశయేత్పరమ్.’

ఇతి న్యాయాత్, శిలం సత్స్వభావః, ఖలోపాసనాద్దుర్జనసమాగమా, న్నశ్యతి - లేషా
మత్యస్తానర్థమూలకత్వాదితి భావః—

ఛాదయిత్వాఽఽత్త భావం హి చరన్తి శతబుద్ధయః,
ప్రహరన్తి చ రథేషు సోఽసర్థస్సమహస్సవేత్.

ఇతి వాక్యాత్; ప్రీష్టగుప్తితకర్తాచరణాన్వివృత్తిః, మద్యాత్ మద్యపానా, స్మశ్యతి-
'ఆయుక్తం బహు భాషస్తే యత్ర కుత్రాపి శేరతే;
సన్న విక్షిప్య గాత్రాణి తే జాల్త ఇవ మద్యపాః.'

ఇత్యుక్తత్వాత్, కృషిస్సస్యమనవేక్షణాన్మశ్యతి - నిత్యమపరామర్శాన్మశ్యతి-

'కృషిం చ పత్నీమనవేక్ష్య యః పుమానన్యాని కార్యాణి సమాచరేచ్ఛ,
తే త్వేవ మేవం చ సమాకులే ద్వే తథేతి బాధానివయం చ యాతః.'

ఇతి స్మరణాత్; స్నేహా పుత్రదారాదిషాత్పన్నో మోహః, ప్రవాసాశ్రయాద్దేశాంతర
సంచార సమాశ్రయణాన్మశ్యతి-

'సుతాన్తనాబధుషు సోదరేషు నృపేషు భృత్యేషు చ జాతమోహః,
ప్రవాసమాలేషి హి నశ్యతేఽఖిలం, చిరం ప్రవాసేవహరత్యశేషమ్.

ఇతి వచనాత్; మైత్రీ మిత్రభావః, అప్రణయాదనమరాగా, స్మశ్యతి-

'మృష్టే ట ఇవ సుఖభేద్యో దుస్సంధానశ్చ దుష్టనో భవతి,
సుజన్తు కనకఘట ఇవ దుర్భేద్యశ్చాకు సంభయః.'

ఇతి వచనాత్, సమృద్ధిస్సంపత్తి, రసయాస్మితిరాహిత్యా, స్మశ్యతి.

'రక్షాయాం స్వమతిక్షిపత్యధికరం శత్రుగుణైర్లభ్యతే
విద్యేష్టి స్వజనం త్యజత్యవసరిం మృద్నాలి మార్గస్థితాః,
భూతిం నేచ్ఛతి యోజనాత్పృతిభయం దుర్వర్తనా గచ్ఛతి
క్రూరాగ్రం వినయాంకుశం న సహతే భూపాలమత్తద్విపః.'

ధనం తు త్యాగాదధిసాత్కరణాత్ - 'ద్యూతా ది' తి పారే - ద్యూతా దక్ష
క్రీడాయాః - ప్రమాదా దనవధానతయా వా-నశ్యతి 'శ్రుతివిప్రీడనాచైచ్చవ చా
థాసక్తధియాన్మృతామ్' ఇతి - ప్రమాదాన్నాశస్త్యసుభవసిద్ధ ఏవ - దానాన్నాశ
స్సమనస్తరణ్ణోక ఏవ వక్ష్యతే - 'శిష్టానాం గర్హణాన్నాశః సదాచారవివర్జనాత్.'
కార్షాలవిక్రీడితమ్.

టీ. నృపతిః=రాజా, దార్పంత్ర్యాత్ = చెడుచుంతులుగలవాఁడగుటవలన, విన
శ్యతి = చెడును. యతిః = యోగి, సంగాత్=(స్త్రీలు మున్నగువారి) సాక్షాత్సమవలన,
వినశ్యతి; సుతః = కుమారుడు, లాలనాత్=బుజ్జగించుటవలన, వినశ్యతే; విప్రః=బ్రహ్మ
ణుడు, అనధ్యయనాత్=వేదము చదువకపోవుటవలన, వినశ్యతి; కుళిం=సంకమ్మ, కుళిం

నయాత్ = దుష్పుత్రునివలన, వినశ్యతి; శీలం = మంచినడత, ఖలహాసనాత్ = చెడ్డవారి యొక్క సేవవలన (దుర్మార్గులచు గొలుచుటవలన), వినశ్యతి; ప్రీ = లజ్జ, మద్యాత్ = కల్లు, లేక సారాయివలన, వినశ్యతి; కృషిః = సేద్యము, అనవేక్షణాత్ = వైవిచారణ లేకుండుటవలన, వినశ్యతి; స్నేహః = కూర్మి, ప్రవాసాశ్రయాత్ = ఎడఁబాటు నొందుట వలన (ఆనఁగాః స్వదేశము విడుచుటవలన), మైత్రీ = చెలిమి, అప్రణయాత్ = నమ్మకము లేకపోవుటవలన, వినశ్యతి; సమృద్ధిః = సంపద, అనయాత్ = అన్యాయమువలన, వినశ్యతి; ధనం = ద్రవ్యము, త్యాగాత్ = (అతి) దానమువలన, ప్రమాదాత్ = పరాకు వలనను, వినశ్యతి.

తా. దుర్మంత్రివలన రాజును, సంగమువలన యతియు, లాలించుటచేఁబుత్తుండును, వేదాధ్యయనములేమిచేత బ్రాహ్మణుండును, కుపుత్తునివలన వంశమును, దుర్మార్గులసేవవలన సదాచారమును, మద్యపానమువలన లజ్జయు, వ్యవసాయము తఱుచుగఁ జూడకపోవుటచేతను, దేశాంతరసంచారముచేత స్నేహమును, అనురాగము లేమిచేత మైత్రియు, నీతిలేమిచేత సంపదయు, అపాత్రదానముచేత ధనంబును నశించును.

మ. యతిసంగంబున బాలుఁ డాదరముచే १ జ్యోభర్త దుర్మంత్రిచే శ్రుతిహానికొ ద్విజుఁ డన్వయంబు ఖలుచే १ సూరాప్తిచే శీలము ధ్ధతిచే మిత్రత చూపులేమిఁ గృషి మద్యప్రాప్తిచే సిగ్గుదుర్మతిచే సంపదలుకొ నశించుఁ జెడు నశంబుల్ ప్రమాదంబునన్.

అవ. “డబ్బుకు మూడుపోకడ లున్న” వనుచున్నాఁడు:—

శ్లో. దానం భోగో నాశ స్తిస్తో గతయో భవన్తి విత్తస్య,
యన్న దదాతి న భుక్తే తస్య తృటియా గతిర్భవతి.

34

వ్యా.—అథ విత్తస్యోత్తమాదిభేదేన త్రైవిధ్యమాహ—దానమితి.—దానః సత్సత్తత్త్యాగః, భోగం స్రక్ష్మస్తనాదిద్వారానభవః, నాశః దానధర్మద్యభావచోరాదినా విలయశ్చ - తదుక్తమ్—

‘చత్వారో ధనదాయాదా ధర్మాన్నిపువతస్కరాః,

లేహం జ్యేష్ఠావమానేన త్రయః కుప్యన్తి సోదరాః,

ఇతి

వివముత్తమమధ్యమాధమభేదేన విత్తస్య, గతయో గమనోపాయా, భవన్తి తత్ర యః పుమాన్ న దదాతి అర్థిభ్యో న ప్రయచ్ఛతి విత్తమితి శేషః, అ

చాన భుక్తే నానుభవతి, తస్య దానభోగాభ్యాం విత్తవ్యయమకర్మణః - పురుషస్య సంబంధినో విత్తస్యేతి శేషః, తృతీయా గతిర్నాకావస్థా భవతి - సా త్వత్వైశ్వర్యైశ్వర్యైః. అయమత్ర నిష్కృష్టోఽర్థః - విత్తస్య దానేన గతిర్న తమా, ఆత్మభోగేన మధ్యమా, చోరాదినా నాశగతిరధమేతి: అతో దానకాష్టేనైవ భవితవ్యం ధనాధ్యేనేతి భావః. ఆర్యాభేదః.

టీ. దానం=ఇచ్చుట, భోగః=అనుభవించుట, నాశః=పోవుట (వరాధీన మగుట), (అని) విత్తస్య = ధనమునకు, తిస్రః = మూడడు, గతయః = పోకడలు, భవంతి=కలవు. యత్=దేనిని (విధనమును), న దదాతి=ఈయడో, న భుక్త్యై=అనుభవించుడో, తస్య=దానికి (అధనమునకు), తృతీయా = మూడవదగు, గతిః=పోకడ, (అనఁగా: నాశము), భవతి = కలుగును.

తా. ధనవ్యయమునకు సత్పాత్రదానము, తా ననుభవించుట, దొంగలుమొదలగువారలు హరించుట, అని మూడవదారులు గనబడుచున్నవి. ఎవడు సత్పాత్రమున కియ్యక తా ననుభవింపకయుండునో వానిధనమునకు మూడవదారియే (అనగా చోరులు మొదలగువారు హరించుట) అగును.

క. దానము భోగము నాశము

ప్రానికతో మూడుగతులు ౩ భువి ధనమునకు

దానము భోగము నెఱుంగని

దీనునిధనమునకు గతి చృత్రతీయమే పాసగున్.

అవ. “దానమువలన నొకవేళ పేదటికము గలిగినను, అయ్యది దాతకు శౌరవమునే కలిగించు” ననుచున్నాడు:—

శ్లో. మణి శ్వాణోర్మధః సమరవిజయా హేతిదళితో

మదక్కిణ్ నాగః శరది సరిదాశ్వానపులినా,

కలాశేష శృంగ్రి: సురతమ్మదితా బాలవనితా

తనిమ్మా శోభన్ గళితవిభవా శ్చార్మిషు నరాః.

35

న్యాయ. — అథ దానశీలస్య విత్తవ్యయజనితతనత్వమపి శోభావహమేత్యానా—
 మణిశ్శాల ఇతి—కాణశ్శస్త్రోత్తేజనసాధనోపలవేశేషః - తేనోల్లిఙ్గః సంఘుష్టః, మణిశ్శు,
 హేతిదళితః శస్త్రక్షతః, సమరవిజయా రణశూరశ్చ * 'జిహ్వీ' త్యాది సా ఇనిః - సి.
 హేతిశ్శస్త్రే, తు నృష్టియోరితి శేషః, మదేన దానపద్ధతేః పరిక్షీణః, కృశో, నాశశ్చ-

ని. 'గ్రహబ్రాహ్మణా నాగా' ఇతి వైజయంతీ, శరది శరత్కాలే, ఆశ్యానాని ఈషచ్ఛు
హ్మణీపులినాని నైకతాని-యస్యాస్మా, సరిత్ నదీ చ, *సంయోగాదేరాతో ధాతో
ర్యణ్యతో నిష్పాత్యం, కళాశేషః షాడశాంశమాత్రావశిష్ట, శ్వస్త్రిశ్చని. 'కళా తు షా
డశో భాగ' ఇత్యమరః - 'ప్రథమాం పిబతే వహ్ని' రిత్యాదీతిహసక్రమేణేతరకళానా
మగ్నూదిదేవైర్నిశితత్వాదితి భావః, సురతేన రతిరణేన - మృదితా విహ్వలీకృతా, బాల
వనితా ముగ్ధాన్తనా చ - జారవనితేలి పారే వేశ్యా చోచ్యతే, తథా, ఆర్థిషు విషయే-
గళితవిభవా వ్యవగతార్థసంపదః - నిశ్శేషమర్థిసాత్కృతధనా ఇత్యర్థః - ని. 'అర్థలైవిభవా
అపీ' త్యమరః, నరా దాత్మజనాశ్చ, తనిమ్న తనుత్వేనైవ * పృథ్వాదిత్వాదిమనిచ్,
శోభంతే . ఏవంభూతతనుత్వస్త్వైవ శోభాహేతుత్వాదితి భావః.

అత్ర ప్రస్తుతానాం నరాణాం చ సామస్త్యేన శోభారూపతుల్యధర్మేణాపమ్యస్య
గమ్యమానత్వాద్దీపకాలంకారః-

'ప్రస్తుతానాం తథాఽన్యేషాం సామస్త్యే తుల్యధర్మతః,
ఔపమ్యం గమ్యతే యత్ర దీపకం తన్నిగద్యతే.'

ఇతి లక్షణాల్ - శిఖరిణీవృత్తమ్.

టీ. కాణ ఉల్లిః = సానచే ఒరయబడిన (సానఁబెట్టబడిన) మణిః=రత్నము,
హేలిదళితః=ఆయధములచే జేల్పబడిన (ఆయధముల దెబ్బలు తినిన), సమరవిజయా=
యుద్ధమున గెలుపుగలవాఁడును, మదతీణః = మద (జల)ము (కాఱుట)చేత చిక్కిన,
నాగః = ఏనుగు, శరది=శరద్ధృతువునందు, ఆశ్యానపులినా=కొంచెముగ నెండిన యిసుక
దిబ్బలుగల, సరిత్=నది, కళాశేషః=(ఒక) కళమిగిలిన, చంద్రః=చంద్రుఁడును, సురత...
తా-సురత=సంభోగమునందు,మృదితా=నలిపి వేయబడిన,బాలవనితా=లేతబ్రాయపుయువ
తియా, ఆర్థిషు=యాచకులయందు (యాచకుల కిచ్చి), గళితవిభవాః=పోయినయైశ్వర్యము
గల (ఉన్నధనమునంతయు నర్థులకిచ్చివేసిన), నరాః చ=జనులును, తనిమ్న=కృశత్వము
చేత, శోభంతే = ప్రకాశించుచున్నారు.

తా. సానబెట్టబడినమణియు, ఆయుధక్షతములు గలిగియున్న
హూరుఁడును, మదజలస్రావముచేతఁ జిక్కినగజంబును, శరత్కాలమున
నెండిన యిసుకతిన్నెలుగల నదియు, కలామాత్రావశిష్టఁ డగుచంద్రుఁ
డును, రతిక్రీడచే డస్సిన సవయకావన యగుబాలయు, సత్పాత్ర
దాసముచేత వై శ్వర్యమును గోలుపోయినరాజులును విశేషముగఁ
బ్రకాశింతురు.

ఉ. శాణవిఘ్నోష్టరత్నమును ౧ శస్త్రహతుం డగుశూరుఁడు మద
క్షీణగజంబు నై కతవిశిష్టశరన్నదియున్ నవక్షపా
ప్రాణవిఘ్నండు చండసురశతాలస బాలికయున్ భనై కవి
ప్రాణనశూరులుం గడుఁ గృతశత్రుమునం బ్రభుఁ గాంతు రిధరన్.

అవ. “ఒకవస్తువు నాదరించుటయు ననాదరించుటయుఁ గలిమిలేములనుబట్టియే
యుండు” ననుచున్నాఁడు:—

శ్లో. పరిక్షీణః కశ్చిత్ స్పృహయతి యవానాం ప్రసృతయే
స పశ్చాత్సమూర్జః కలయతి ధరిత్రీం తృణసమామ్,
అతః శ్చానేకాంతా గురులఘుతయాఽర్థేషు ధనినా
మవస్థా వస్తూని ప్రథయతి చ సంకోచయతి చ.

36

వ్యా.—అథ పుంసాం ధనాభావతత్పద్భావసమయావస్థామాహ—పరిక్షీణ
ఇతి.—కశ్చిద్ధనికః పుమాన్, యవానాం శితకూకాఖ్యధాన్యానాం ప్రసృతయే స్పృ
హయతి ప్రసృతి మాత్రయవాన్ గురుతయా కాష్టత ఇత్యర్థః, * స్పృహేరిప్పిత
ఇతి సంప్రదానత్వాచ్చతుర్థి - ని. ‘శిత కూకయవా నమా’విత్యమరః, స పరిక్షీణః
పుమాన్, పశ్చాదనస్తరం - కాలాంతర ఇత్యర్థః, సంపూర్ణో దైవపశాద్ధనసంభవ
స్సన్, ధరిత్రీం భువం, తృణసమాం తృణకలాపం తద్వల్లస్వీమిత్యర్థః; కలయతి
మసుతే - ధనమదేన తథాఽలంకయతీత్యర్థః. - కవినాం కలిః, కామధేనుః, అత
శ్చాత ఏవ హేతో, రథేషు, యవధరిత్ర్యాదిషు వస్తుషు విషయే, గురులఘుతయా మహ
త్వాల్పత్వభావేన, అనేకాంతాఽప్రతినియతా - సర్వథా గురుణి గురుత్వమేవ లఘుని
లఘుత్వమేవేతి నియమాభావపతీత్యర్థః, ధనినాం సంబద్ధి, అవస్థా వ్యాపారః,
వస్తూని యవధరిత్ర్యాద్యల్పమహత్తర వస్తూని, ప్రథయతి చ ధనాభావదకాయాం నీచ
మపి వస్తు గురూకరోతీత్యర్థః, తథా సంకోచయతి చ తత్పద్భావదకాయాం
మహదపి వస్తు నిరాకరోతీత్యర్థః. నిర్ధన ధనికయోరిత్యంభూతాఽవస్థా ప్రత్యక్షా
సిద్ధా; అతో వివేకినా నైవం వివర్జ్యస్తబ్ధి నా భవితవ్యమితి భావః. శిఖరిణీవృత్తం -
లక్షణం తూక్ష్మం.

టీ. (యః=ఏ) కశ్చిత్ = ఒకానొకఁడు, పరిక్షీణః=మిక్కిలి పేదపడినవాడై,
యవానాం = బియ్యముయొక్క, ప్రసృతయే = చేరెఱిగొఱకు (అనగా: చేరెడు
బియ్యముగొఱకు), స్పృహయతి=ఆశపడుచున్నాఁడో, సః = వాఁడు, పశ్చాత్=విదపు,
సంపూర్ణః = నమ్మిగ్గలవాడై (ధనవంతుడై), ధరిత్రీం=భూమిని, తృణసమాం=గఱిక

పోచవంటిదానినిగా, కలయతి=తలఁచును. అతః చ = అందువలననే, అర్థేషు = ధనముల
యందు, గురులఘుతయా = హెచ్చుతగ్గులు అగుటచేత (కలిమిలేములచే ననుట), అనే
కాంతా=నానావిధములుగల, ధనినాం = ధనవంతులయొక్క, అవస్థా=దశ, వస్తుని =
పదార్థములను, ప్రథయతి చ = గొప్పవానినిగాఁ జేయును. సంకోచయతిచ = తక్కువ
వానినిగాను చేయును.

తా. దారిద్ర్యము ననుభవించునపు డొక గుప్పెడుధాన్యము
నవేక్షించునంతడే కాలాంతరమున ఐశ్వర్యమునందునేని భూమండలము
నంతయు గడ్డిపరకవలెఁ గాంచును. కాఁబట్టి సమయము ననుసరించి
వస్తువులు అధికము లనియు నల్పము లనియుఁ జెప్పఁబడును, ఒకప్పుడు
అల్పమైనది మఱొకప్పు డధికముగను, అదియే మరల నల్పమైనదిగను
తోచును.

ఉ. చేరి యొకండు నెవ్వఁ బడి శ చిక్కుచుఁ జేరెడుశాలిధాన్యమే
కోరు నతండు సిమ్మట నశకుంతధనోన్నతుఁడై వసుంధరం
బూరికి సాటిగాఁ దలఁచు శ భూరిధనాధ్యులచొప్పనేకమై
గౌరవముఁ లఘుత్వమును శ గైకొనువస్తువులందు నెల్లెడన్.

అవ. రాజులకు ధనము వృద్ధి నొందుమార్గములను జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. రాజన్ దుధుక్షసి యది క్షీతిధేను మేతాం
తే నాద్య వత్స మివ లోకమముం పుషాణ,
తస్మిం శ్వ సమ్యగనిశం పరిపుష్కమాణే
నానాఫలం ఫలతి కల్పలతేవ భూమిః.

37

వ్యా.—అథ రాజానం సంబోధయం ప్రస్థానార్థసాధనోపాయమితిదిశతి—
రాజ స్మితి—హే రాజన్ త్వమితి శేషః - అన్యథా* 'శేషే ప్రథమ' ఇతి ప్రథమ
పురుషః స్వాత్. వినామేతాం త్వద్ధస్తగతామిత్యర్థః *అత్రాన్వాదేశాభావాదేనా
దేశశ్చిన్త్యః, క్షీతిధేను రివేతుప్రపమితిసమాసః - న తు క్షీతిరేవ ధేనురి రూప
కం - వత్సమివేతి స్పష్టాపమాలిక్లాత్, తాం క్షీతిధేనుం, దుధుక్షసి యది చోద్ధ
మిచ్ఛసి చేత్ - అర్థమితి శేషః *దుహేస్సన్నంతాత్ సిచ్ *దువ్యజేర్ద్వికర్తకత్వ
నియమాత్, తస్మి తేన దుధుక్షాహేతునా, అద్యేదానీముపలభ్యమానం, లోకం జనం,
వత్సం తర్హకమివ. ని. 'వతో నా కుటజే వస్తే తర్హకే తనయాదిక' ఇతి వైజయన్తీ -
పుషాణ పోషయ - ని. 'లోక స్తు భువనే జన' ఇత్యమరః - వత్సనాశే క్షీరస్వేవ

లోకనాశేంద్రస్యాసంభవాదితి భావః, పోషణఫలమాహ—తస్మిన్ లోకే, చానిశం సర్వదా, సమ్యగసంబాధం, పరిపుష్టమాణే పరిపాల్యమాణే సతి, భూమిః క్షితిః, కల్పలతేవ కల్పవృక్షకాభేవ ని. - 'సమే కాఖాలతే' ఇత్యమరః - యద్వా. కల్పయ త్యభీష్పితానీతి కల్ప - సా చ సా లతా చ * 'స్త్రీయాః పుంస' దిత్యాదినా పుం వద్భావః - సేవ కల్పవల్లీవ, నానావిధఫలం ధనధాన్యాది బహురూపఫలం, ఫలతి నిష్పాదయతి - 'ఫలనిష్పత్తా' వితి ధాతోర్లట. యతో లోకపరిపాలనవ్యతిరేకేణ న తేంద్రః సంభవిష్యతి - తద్వాలైవ భూమేరప్యఖిలఫలదోగ్ధృత్వాత్ - తస్మాదశేష లాభార్థం తత్పరిపోషణమావశ్యకమితి భావః.

అత్ర పూర్వవాక్యస్థాపనమయా నిర్వ్యాఘోతరవాక్యస్థాపనేత్యనయోరక్షాణీ భావేన సంకరః, వసంతతిలకావృత్తమ్.

టీ. రాజ్ = ఓరాజా ! ఏతాం=ఈ, క్షితి ధేనుం=ఆవువంటిభూమిని, దుధక్షసి యది = పిదుక గోరుదువేసి, తేన = దానికై, అద్య=ఇప్పుడు, ఆముం=ఈ, లోకం=జన మును, వత్సమివ = దూడనువలె, పుషాణ = పాలించుము, (కిం చ=మఱియు), తస్మిన్ = ఆజనము, అనిశం = ఎల్లపుడు, సమ్యక్ = బాగుగా, పరిపుష్టమాణే = పోషించబడుచుం డఁగా, భూమిః = భూమి, కల్పలతేవ = కల్పవృక్షముయొక్క కొమ్మవలె, నానాఫలం = అనేకవిధములయినఫలమును, ఫలతి = ఫలించును.

తా. రాజా ! భూమి యను గోవునుండి ధనమును పితుకఁడలఁ చితివేని ఆవుదూడను పోషించినవిధంబుగ జనులఁ బోషింపుము. ఆ జనులఁ జక్కఁగ నీవు పోషించితివేని భూమి కల్పవల్లివలె గోరినవాని నన్నింటిని ఫలించఁజేయును.

టీ. ధరణి ధేనువుఁ బిదుకంగఁ १ డలఁచితేని

జనులఁ బోషింపు మధిపవత్సములమాడ్కి

జనులు పోషింపఁబడుచుండ १ జగతి కల్ప

లతలెఱంగున సకలఫలంబు లొసఁగు.

అవ. "రాజనీతి యనేకరీతుల నున్నది" యనుచున్నాడు:—

శ్లో. సత్యాన్యతా చ పరుషా స్త్రియభాషిణీ చ
హింసా దయాభిరపి చార్థపరా వదాన్యా,
నిత్యవ్యయా ప్రచురనిత్యధిచాగమా చ
వారాజనేవ నృపనీతిరనేకరీతిః.

వ్యా.—యతో రాజానం సంబోధితవా, నపి తస్మితిః కీదృశీత్యాశ్చజ్ఞా-
యాం తస్యా బహువిధత్వమిత్యాహ—సత్యేతి—సత్యా యథార్థభాషిణీ, అన్యతా
అసత్యవాదినీ చ, తథా పరుషా కఠోరభాషిణీ, ప్రియభాషిణీ మధురాలాపినీ చ, తథా
హింసా ఘాతకా - ని. 'శరారు ధ్లాతుః' హింస' ఇత్యమరః, * 'నమి కమ్మి'
త్యాదినా రప్రత్యయః దయాభరపి కారుణికా చ - ని. 'సాద్ధియాభుః కారుణిక'
ఇత్యమరః* 'స్పృహి గృహి' త్యాదినా ఆశుచ్ఛ్రిత్యయః, తథా అర్థపరా ధనలుభా,
వదాన్యా దానకౌఞ్డా చ, కుత్రచిద్విషయ ఇతి సర్వత్రాప్యధ్యాహార్యం - ని. 'స్వర్వ
దాన్య ఘాలలక్ష దానకౌఞ్డా బహుప్రద' ఇత్యమరః. తథా నిత్యం ప్రతిదినం - వ్యయో
ధనత్యాగో యస్యాస్యా తథోక్తా, ప్రచురనిత్యధనాగమా - ప్రచురం ప్రభూతం
యథాతథా - నిత్యం - ధనస్య - ఆగమః ప్రాప్తిర్యస్యాస్యా తథోక్తా చ, అతో వారా
క్లనా వేక్యేవ - ని, 'వారస్త్రీ గణికా వేక్యే' త్యమరః. నృపనీతిః రాజవృత్తిః, అనేక
రూపా బహుప్రకారా - స త్వైకాన్తికీర్త్యర్థః; వారాక్లనాయామపి విశేషణాని
సమాని.

అత్ర సత్యాన్యతేత్యాది పదప్రవణమాత్రేణ యుడితి విరోధః స్ఫురతి, తస్య
స్వాభావ్యేనాభాసీకరణాదలంకారస్య, వారాక్లనేవే త్యుపపయ్యాఽక్లాగ్లిభావేన
సంకీర్త్యతే.

టీ. నృపనీతిః = రాజనీతి, వారాంగనా ఇవ = బోగముపడుచువలె, (ఆయా
వేళకుఁ దగినట్లు,) సత్యా=సత్యములు గలదియు, అసత్యా=అబద్ధముగలదియు, పరుషా=
నిష్ఠురత్వముగలదియు, ప్రియభాషిణీచ = ఇచ్చకములఁ బలుకునదియు, హింసా =
చంపునదియు, దయాభుః = కనికరముగలదియు, ఆపిచ = మఱియు, అర్థపరా = ధనము
నందు ఆసక్తిగలదియు, వదాన్యా = కవిగలదియు, నిత్యవ్యయా=ఎల్లపుడు వ్యయముగల
దియు, ప్రచుర.. గమాచ=ప్రచుర=మిక్కిలి, నిత్య=ఎల్లపుడు, ధన=ద్రవ్యముయొక్క,
ఆగమః = రాబడిగలదియు, (ఐ, ఇట్లు) అనేకరీతిః = పెక్కువిధములుగలది.

తా. రాజనీతి, కొన్ని తావుల సమయోచితముగ సత్యమిత్ర
ముగను, కొన్ని తావుల ససత్యయుతిముగను, ఒకచోట నిష్ఠురముగను,
ఒకతావున చెవుల కింపుగను నుండుచు, ఒకచోట బాధించుచు, మఱొక
తావున దయను గనంబఱుచుచు, ఒకతావున పిసిడతనమునొందుచు,
మఱొకచోట దానము నొనర్చుచు, నొకచోట నెప్పుడు వ్యయ
పెట్టుచు, మఱొకవిధంబుగ నెల్లపుడు సంపాదించుచు, వారాంగనవలె
నానాప్రకారముల నుండును.

తే. సత్య మనృతంబు పరుషోక్తిః సరసభాష
ప్రాణిహింసయు దయయు లోభంబు నీగి
కనకసంగ్రహవ్యయములు గలుగు వార
రమణికి వడి బహురీతి గ రాజనీతి.

అవ. “గుణవంతుఁ డగురాజు నాశ్రయింపవలయునే కాని గుణహీను నాశ్రయించినఁ బ్రయోజనము లే” దనుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఆజ్ఞా కీర్తిగి పాలనం బ్రాహ్మణానాం
దానం భోగో మిత్రసంరక్షణం చ,
యేషామేతే షడ్గుణా న ప్రవృత్తాః
కోఽర్థస్తేషాం పార్థివోపాశ్రయేణ ?

39

వ్యా.—సోఽపి గుణాఢ్య ఏవ సమాశ్రయణీయో న తు నిర్గుణ ఇతి రాజాన మేవ సంబోధయతి — ఆక్షేపి.—ఆజ్ఞా మర్యాదా పరిపాలనాత్మకకాసనం, కీర్తిర్దాన క్షాత్రోద్భవా నత్యమాఖ్యా, బ్రాహ్మణానాం పాలనం నిరుపద్రవం బ్రాహ్మణసంతర్పణం, దానం సత్వత్రే త్యాగః, భోగః స్రక్పవ్తనాదిజనిత సుఖానుభవః, మిత్రసంరక్షణం, సుహృత్సముద్ధరణం, చేత్యేతే షడ్గుణా, యేషాం రాజ్ఞాం, న ప్రవృత్తాః న ప్రవర్తనే-కర్తరిక్తః, పృథివ్యా ఈశ్వరః పార్థివః తస్య సంబుద్ధిః - యే పార్థివ రాజన్ - *‘తస్యేశ్వరః.’ ‘సర్వభూమి పృథివీభ్యామణిత్యబ్బృత్యయః - తేషాముపాశ్రయేణ సమాశ్రయేణ, కోఽర్థః కో లాభః న కోఽపీత్యర్థః; తస్మాదుక్తగుణసంపన్న ఏవ రాజా సమాశ్రయణీయః, న తు కుక్షిమ్భురితి భావః.

కాలినీవుత్తం-‘కాలిన్యక్తా వ్తా తగౌ గోఽభిలోకై రితి లక్షణాత్.

టీ. పార్థివ = (ఓ)రాజా!, ఆజ్ఞా = ఆనతి, కీర్తి = యశస్సు, బ్రాహ్మణానాం = బ్రాహ్మణులయొక్క, పాలనం = రక్షించుట, దానం = ఈవియు, భోగః = అనుభవించుట, మిత్రసంరక్షణంచ = స్నేహితులను గాపాడుటయు, ఏతే = ఈ, షట్ గుణాః = ఆఱుగుణములు, యేషాం = ఎవరికి, నప్రవృత్తాః = కలుగవో, తేషాం = వారియొక్క (రాజులయొక్క,) ఉపాశ్రయం = ఆశ్రయించుటచేత, కః అర్థః = ఏమి ప్రయోజనము?

తా. దుర్జనశిక్షణము, సత్కీర్తి, బ్రాహ్మణపరిపాలనము, సత్సత్త దానము, స్రక్పందనవిహారాదిభోగములు, ఆపన్నులగు మిత్రాదుల రక్షించుట, అను సద్గుణవట్టుము లేనిరాజుల నేవించుటవలన లాభ మేమియు లేదు.

తే. ఆజ్ఞయును గీర్తియును భూసురరావనంబు
దానమును భోగ మిత్తసంత్రాణములు
పద్మణంబులు గలుగ వేర జనులయందు
వారిఁ గొల్చిన ఫల మేమి స వసుమతీశ.

అవ. ధనమువైఁ బేరానపడరాదు; ధనలాభాలాభములు దైవాధీనములు.

శ్లో. యద్ధాత్రానిజఫాలపట్టలిఖితం స్తోకం మహద్వా ధనం
తత్ప్రాప్నోతి మరుస్థలేఽపి నితరాం మేరా చ నాతోఽధికమ్,
తద్ధీరో భవ విత్తవత్సు కృపణాం వృత్తిం వృథా మా కృథాః
కూపే పశ్య పయోనిధావసి ఘటో గృహ్లాతి తుల్యం జలమ్.

వ్యా.—అథాతికార్పణ్యం మా కురు, లాభాలాభయోరైవాయత్తమూలః
మిత్యాహ—యదితి.—ధాత్రా బ్రహ్మణా, స్తోమకల్పం, మహాశ్పహుశం వా, యథా
నిజఫాలం నిజనిటలతటమేవ పట్టం తత్ర - లిఖితం లేఖనేన నిర్దిష్టం, తద్బ్రహ్మలిఖిత
ధనం, మరుస్థలే ఊషరదేశేఽపి - కిముతాన్యత్రేతి భావః, నితరామతిశయేన, ప్రాప్నోతి
అభవే - అన్యాయమితి కేవల - ని. 'సమానా మరుధన్వానా' విత్తమరః, మేరా కః
చలే, అపృతో బ్రహ్మలిఖితా, దధికం, న ప్రాప్నోతి. తత్తస్మాత్కారణా, ధీర స్థిరః
భవ, విత్తవత్సు ధనాభ్యేష విషయే, కృపణాం దీనాం, వృత్తిం వ్యాపారం, వృ
వ్యర్థం, మాకృథాః మాకార్షీ, నైవ కార్పణ్యజనితనిష్ఠామాత్రాశ్రయత్వమేవ నత్య
ధనప్రాప్తిరితి భావః. * కృథాః లుజే థాన్ - తనాదిత్వేఽపి సేచో నిత్యలాభవిధా
న్నసిచ్ - న మా జ్యోగ, ఇత్యప్రతిషేధః. తత్తద్బ్రహ్మైవైవమాహ—కూపేఽల్పజలాధ
గర్జేఽపి, పయోనిధౌ సముద్రేఽపి, ఘటః కలశ, స్తుల్యమాత్మపరిమితం, జలం గృహ
స్వీకురుతే - పశ్యేతి కృపణానంబోధనం - న తు కూపేఽల్పం పయోనిధావధికః,
ఏతద్బ్రహ్మైవైవ సమాహితచిత్తేన భవిష్యం, న తు కార్పణ్యపర్యాకులేనేతి తాత్పర్యం

టీ. (మనుష్యుడు) ధాతా = బ్రహ్మచేత, స్తోకం = కొంచెమైనను, మహ
వా = గొప్పదయినను, యత్ = ఏది (ధనము), నిజ...లిఖితం - నిజ = తనదై
ఫాలపట్టం = నోసలనియెడి చలకయందు, లిఖితం = వ్రాయబడినదో, తత్ = దా
మరుస్థలేఽపి = ఎడారిప్రదేశములయందు నైతము, నితరాం = తప్పక, ప్రాప్నోతి
బొందును. మేరాచ = బంగారు కొండయందునైతము, అతః = అంత (లిఖితము) క
అధికం = ఎక్కువను, న ప్రాప్నోతి = బొందడు; తత్ = కాబట్టి, ధీరః = ది

దీనినవాడవు, భవ = కష్టు. విత్తవత్స=ధనవంతులయెడ, కృపణాం=దీనమైన, వృత్తి= వ్యాపారమును, వృథా = వ్యర్థముగా, మాకృథాః = చేయకుము. ఘటం = కుండ, కూపే=నూతియందును, పయోనిధౌ అపి = సముద్రమునందును, తుల్యం=సమానమైన, జలం=నీటిని, గృహ్లాతి = గ్రహించుచున్నది. పశ్య = చూడుము.

తా. తననొసట వ్రాసినంతధనము కొద్దియైనచు గొప్పయైనను మరుస్థలమునందున్నను తప్పక పొందును. మేరువునందైనను అంతకంటె నధికముగఁ బొందఁడు. కావున ధనవంతులను జూచి దీనత్వమును, గనం బఱుపకుము. కుండను తీసుకవెల్లి బావియందు ముంచినను సముద్రమున ముంచినను ఒకేవిధంబుగ జలమును గైకొనును.

చ. వనజభవుండు నెన్నొసట శ వ్రాసినసొమ్ము ఘనంబొ కొంచెమో విను మరుభూమి కేగిన లభించును మేరువు జేరఁ బోయినకా ధన మధికంబు రాదు కడు శ దైన్యము మాను ధనాధ్యులందు న వ్వననిధి నూతఁ దుల్యముగ శ వారి గ్రహించు ఘటంబు సూడుమా.

ఇది నీతిశతకమునందు అర్థపద్ధతివర్ణన మను నాలుగవ దశకము.

దుర్జన పద్ధతి

అవ. అర్థపద్ధతిని నిరూపించినపిదప, అట్లు అర్థవంతుడయ్యును దుర్జనుడయ్యె నేని వానితో జేరఁదగ దని చెప్పఁబోవుచు దుర్జనపద్ధతి నారంభించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అకరుణత్వమకారణవిగ్రహః పరధనే పరయోషితి చ స్పృహః, సుజనబన్ధుజనేష్వసహిష్ణుతా ప్రకృతిసిద్ధమిదం హి దురాత్మనామ్.

వ్యా.—అథార్థాదిసంపన్నోఽపి దుర్జనో నోపాదేయ ఏవేత్యాశయేనార్థపద్ధతి నిరూపణానంతరం దుర్జనపద్ధతిం నిరూపయతి—తత్ర తేహమవగుణం గణయతి-అకరుణత్వ మితి.—పరదుఃఖప్రహణేచ్ఛాకరుణా-తద్రాహిత్యమకరుణత్వం-దయాహీనత్వం చ, అకారణవిగ్రహో నిష్కారణకలహశ్చ - ని. 'అస్త్రియాం సమరాసీక రణాః కలహవిగ్రహా' విత్యురూ, పరధనే పరద్రవ్యే, పరయోషితి పరదారేషు, స్పృహః చ-ఏకత్రాపహరణేచ్ఛా - అన్యత్ర సంభోగాభిలాషశ్చ, సుజనేషు బన్ధుజనేషు, చ, అసహిష్ణుతా అసహన

కిలత్సం చే, తీదం సర్వం * 'సపుంసక మనపుంసకే నే'త్యాదినా నపుంసకైకళేషః, దురాత్మనాం దుష్టనానాం, ప్రకృతిసిద్ధం స్వభావసిద్ధం హి, అతస్తే నో పాదేయా ఇతి భావః-
సి. 'ప్రకృతిః ప్రపంచభూతే ప్రధానే మూలకారణే, స్వభావ' ఇతి విశ్వః.

ద్రుతవిలమ్బితవృత్తం - 'ద్రుతవిలమ్బితమాహ నభౌ భరా వి'తి లక్షణాత్.

టీ. అకరుణత్వం = కనికరములేకుండుట, అకారణవిగ్రహః = కారణములేకయే జగదమాడుట, పరధనే = ఇతరుల ధనమునందు, పరయోషితిచ=ఇతరుని భార్యయందును స్పృహ=కోరికయు, సుజన బంధుజనేషు-సుజన సజ్జనులయందును, బంధుజనేషు=చుట్టాలయందును, ఆసహిష్టుతా = ఓర్వలేమియు, (అనెడి) ఇదం = ఇది (కనికరములేకుండుట మొదలగునది), దురాత్మనాం=చెడ్డమనస్సుగలవారికి, ప్రకృతిసిద్ధంహి=స్వభావసిద్ధమే కదా!

తా. దయాహీనత, నిష్కారణ మైనకలహము, పరులధనము నందును పరస్త్రీలయందును ఆసక్తి, సజ్జనులయందును, బంధువులయందును ఓర్పులేమియు, ఇవి దుష్టనుల స్వభావసిద్ధగుణములు.

తే. కారణము లేనికలహంబు १ గరుణలేమి

పరవధూపరధనవాంఛ १ బంధుసాధు

జనములం దసహిష్టుత్వ १ మనఁగ జగతిఁ

ప్రకృతిసిద్ధంబు లివి దుష్టు १ నికరమునకు.

అవ. 'దుష్టనుఁడు విద్వాంసుఁడైనను వానిని దగ్గరఁజేర్పరాదు' అనుచున్నాఁడు:-

శ్లో. దుష్టనః పరిహర్తవ్యో విద్యేయాఽలంకృతోఽపి సకా,

మణినా భూషితస్సర్వః కి మసౌ న భయంకరః ?

42

వ్యా. అస్తాం తావత్ దుష్టనమాత్రస్య పఠ్యాజ్యత్వకథనమ్ - అశేషావగుణావ
మార్జకసంపన్నోఽపి దుష్టనః పరిత్యాజ్య ఏవేతి సద్బ్రహ్మస్తమాహ—దుష్టనఇతి—దుష్టనో,
విద్యయా వేదవేదాన్తాద్యాత్మికయా, అలంకృతో భూషితస్సన్నపి - సకలవిద్యాపారీణ
స్సన్నపీత్యర్థః, పరిహర్తవ్యస్త్యాజ్యః, కుత ఇత్యత ఆహ—సర్వః అశివిషః, మణినా ఫలకన్ధ
మాణిక్యేన, భూషితోఽలంకృతస్సన్నపి, అసౌ సరోషి, న భయంకరః కిం భయంకర
ఏవేత్యర్థః, అతో మణిభూషితసర్వప్రాయో విద్యావాసపి దుష్టనో దూరతస్త్యాజ్య ఏవ -

‘దుర్జనం దూరత స్త్యజే’ దితి న్యాయాదితి భావః *‘మేఘుర్నిభయేషు కృశ్’ ఇతి ఖశ్-
ఖశి ‘అరుద్విష్’ దిత్యాదినా ముమాగమః.

అత్ర బిమ్బప్రతిబింబన్యాయేన ధర్మధర్మిణోర్వాక్యద్వయే పునఃపక్షేకాద్యవై
స్తాలంకారః-

‘బిమ్బుచుబిమ్బన్యాయేన నిర్దేశో ధర్మధర్మిణోః,

దృష్టాస్తాలంకృతిర్జ్ఞేయా భిన్నవాక్యార్థసంశ్రయాః’

ఇతి లక్షణాత్.

పుత్ర మానుష్టభష్.

టీ. దుర్జనః = దుష్టుడు, విద్యయా = విద్యచే, అలంకృతః అపి = అలంక-
రింపబడినవాడు అయినను, పరిహర్తవ్యః = వదలఁ దగినవాడు ; సర్వః = పాము,
మణినా = రత్నముచే, భూషితః అపి = అలంకరింపబడినది అయినను, అసౌ = ఇది,
భయంకరః=భయమునుగలిగించునది, న కిం = కాదా యేమి ?

తా. పాము శిరమునందు రత్నముకలదైనను భయంకర మగుట
చేత దూరముగ నెటుల వదలుచున్నారో, అట్లే దుర్జనుడు విద్యా
వంతుడైనను దూరముగ విడువఁదగినవాడు.

టీ. విద్యచే భూషితుం డయి १ వెలయుచున్నఁ

దొడరి వర్జింప నగుఁ జూమి १ దుర్జనుండు

చారుమాణిక్యభూషిత १ శస్త్రమస్త్ర

కంబయినపన్నగము భయంకరము గాఁడె.

అవ. ‘దుర్జనుడు లోకమునంతయు దూషించును’ అనుచున్నాడు:—

శ్లో. జాడ్యం ప్రీమతి గణ్యతే వ్రతశుచౌ దంభః శుచౌ కైతవం

శూరే నిర్ఘృణతా మునౌ విమతితా దైన్యం ప్రియాలాపిని,

తేజస్విన్యవలిప్తతా ముఖరతా వక్తవ్యశక్తిస్థిరే

తతోక్తా నామ గుణో భవేత్సగుణినాం యో దుర్జనైర్నా జ్ఞేయః.

వ్యా.—అథాస్య సర్వదూషకత్వమాహ—జాడ్యమితి.—ప్రీమతి లజ్జావతిపుంసి
జాడ్యం మాన్యం * ‘గుణవచన బ్రహ్మణాదిభ్యః కర్తణి చే తి వ్యుత్ ప్రత్యయః,
గణ్యతే సంఖ్యాయతే - దుర్జనైరితి కేవలః - న తు జుగుప్సితకర్తాచరణపరాఙ్ముఖత్వం,
వ్రతైస్తపశ్చాన్ద్రాయణాదినియమైః - శుచౌ శుద్ధే, దమ్భా ధర్మధ్వజత్వం, గణ్యతే. న
త్వమస్తాత్మత్వం, శుచౌ స్వభావాదేవ బాహ్యైస్తశుద్ధే, కైతవం కపటం, గణ్యతే. న తు
ఫారమార్గికత్వం, శూరే, నిర్ఘృణతా దయారాహిత్యం, గణ్యతే - న తు విక్రాంతత్వం,

మునా మననశీలే విమతితా బుద్ధిప్రాన్యం, గణ్యతే న త్వాత్తైక్యానుసంధానతత్పరత్వం, ప్రియాలాపిని మధురవాదిని, జైన్యం గణ్యతే - న తు శ్రవణానన్తరత్వం, లేజః ప్రాగల్భ్యం - ప్రభావిశేషో వా తద్వ, త్యవలిప్తతా గర్వగ్రస్తత్వం, గణ్యతే - న తు సంభాష - ని. 'అవలేపస్తు గర్వే స్వాల్లేపనే దూషణేఽపి చేతి విశ్వః. 'వక్తవ్యేష్వ ధేష - శక్తిః ప్రతిభాపరపర్యాయస్సామర్థ్యవిశేషః - తయా స్థిరే, ముఖమస్యాస్తీతి ముఖరో దుర్తుఖః-ని. 'దుర్తుఖే ముఖరా బద్ధముఖా' విశ్వమరః * 'ఖముఖకుష్ణోభ్యశ్చేతి రప్రత్యయః - తస్య భావస్తత్రా అసంబద్ధప్రలాపిత్వమిత్యర్థః. గణ్యతే - న తు వాగ్ని త్వం, తస్మాత్కారణాత్, గుణినాం గుణనంపన్నానాం. న కో నామ గుణో భవేత్, యో గుణః, దుర్జనై, రాక్షసికః న దూషితః-దుర్జనాదూషితో గుణ స్సగుణినాం న కోఽప్యస్తీత్యర్థః, 'యో దుర్జనానాం మత' ఇతి పాతే యో గుణః దుర్జనానాం మతః ఇష్టః స్వాత్ న కో నామభవేదితి సంబద్ధః, దుర్జనాభిమతో గుణస్తు గుణినాం న కోఽప్యస్తీత్యర్థః.

కాద్దాలవిక్రీడితం పృతం - లక్షణం తూక్తమ్.

టీ. దుర్జనైః = దుష్టులచేత, ప్రీమతి = సిగ్గుగలవానియందు, కాద్యం = మాంద్యము, ప్రతశుచౌ = (తపశ్శూద్రాయణాది) ప్రతములచే బరిశుద్ధుఁ డయిన వానియందు, దంభః = బడాయియు, శుచౌ = ఆచారవంతునియందు, కైతవం = కాప ట్యమును, కూరే = కూరునియందు, నిర్భృణతా = దయలేకుండుటయు, మునా = మన నముచేయువానియందు (అనఁగా: మాటాడక మానమును ధరించి మననముచేయువాఁ డనుట), విమతితా = తెలివిలేమియు, ప్రియాలాపిని = మంచిమాటలఁ బలుకువానియందు, జైన్యం = జేబిరింపును; లేజస్వీని = పరాక్రమము గలవానియందు, అవలిప్తతా = టాగరును, వక్త...స్థిరే - వక్తవ్య = చెప్పవలసిన విషయములయందు, శక్తి = నేర్పుచేత, స్థిరే = నిలకడగలవానియందు (అనఁగా: ఏవిషయమునైనను ఖంకముగా నిరూపించి మాటాడ నేర్చినవాఁ డనుట), ముఖరతా = ప్రేలుడుగాయతనమును, గణ్యతే = తలఁపఁబడును. తత్ = అందువలన, దుర్జనైః = చెడ్డవారిచేత, యః = ఏది, న అంకితః = మచ్చవేయఁబడలేదో (నిందింపఁబడలేదో), సః = ఆ, గుణినాం = గుణవంతులయొక్క, గుణః = గుణము, కో నామ భవేత్ = ఏదియైయుండునో.

తా. లజ్జగలవాని మందునిగను, తపోవంతుని డంబముగలవాని గను, శుచిగలవానిని వేషధారినిగను, శూరుని దయాహీనునిగను,

మునీశ్వరుని బుద్ధిహీనునిగను, ప్రియముగ మాటాడువానిని దీనుని గను, తేజోవంతుని గర్విగను, యుక్తియుక్తముగఁ బలుకువానిని వాచాలునిగను దుర్జనులు తలంతురు. ఎట్టిగుణవంతునైనను దుర్జనులు ఏదో యొకవంక పెట్టి నిందింతురు.

శా.హీరముగ్ధం జడుఁగాఁగ సుప్రతుని మోయింగా శుచిం దంభిఁగా శూరుఁ నిర్దయుఁగా మునిఁ విమతిఁగా శ్రోత్రప్రియాలాపు ని స్సారంగా బలవంతు గర్వితునిఁగా సద్వక్త వాచాలుఁగాఁ గ్రూరుం దెన్ని సుధీగుణంబు దురితారూఢంబు జేయుం గదా.

అవ. ఇత గుణావగుణప్రణాళికను జూపించుచున్నాడు:—

శ్లో. లోభశ్చేదగుణేన కిం పిశునతా యద్యస్తి కిం పాతకైః
సత్యం చేత్తపసా చ కిం శుచి మనో యద్యస్తి తీర్థేన కిం,
సౌజన్యం యది కిం బలేన మహిమా యద్యస్తి కిం మణ్డనైః
సద్విద్యా యది కిం ధనైరపయశో యద్యస్తి కిం మృత్యునా. 44

వా. అథ గుణావగుణప్రణాళికామాహ—లోభ ఇతి.—లోభో ధనాది వాఙ్మా, ౭ స్తి చే, దగుణేన దుర్గుణేన, కిం న కించిదపీత్యర్థః—తన్యైవాత్యస్తనిదాపమాత్వా దితి భావః, పిశునతా పరోక్షే పరదోషసూచకతా, అస్తి యది, పాతకైర్భూతహత్యా దిభిః, కిం తస్యా ఏవ నిరయపాతనదక్షత్వాదితి భావః, సత్యం యథార్థభావణం సమ దర్శిత్యం వా, ౭ స్తి చే, తపసా చాస్త్రాయణాదినా, కిం తన్యైవ పరిశోధకత్వాదితి భావః, శుచి ద్రోహచిన్తాదిరాహిత్యేన శుద్ధం, మనో ౭ స్తి యది, తీర్థేన ప్రయాగా దినా, కిం తన్యై వాపవర్గమూలకత్వాదితి భావః.

‘యస్తావృత్తతీర్థం భుజతే వినిష్క్రియస్స సర్వవి శ్చర్వగతో ౭మృతో భవేత్.’ ఇతి స్మరణమత్ర మూలం, సౌజన్యం సుజనభావో, ౭ స్తి యది, బలేన పరిజనేన, కిం తన్యైవాశేషకార్యనిర్వాహకత్వాదితి భావః, మహిమా మానాత్మ్య, మస్తి యది, మణ్డనైః కుణ్డలహారాద్యలంకరణైః, కిం తన్యైవోపస్కారహేతుభూతత్వాదితి భావః. అప యశః అపకీర్తి, రస్తి యది మృత్యునా మరణేన కిం తద్వల్ మృతిప్రాయత్వాదితిభావః; ఏవం విచార్య సద్గుణార్జనతత్పరేణ భవితవ్యం నిపుణేన, అన్యథా దౌర్జన్యమనాయాస సాధ్యమితి వాక్యశేషత్వేనోన్నేయమ్.

టీ. లోభః=పిసినారిభనము. (అస్తి) చేత్=ఉండునేని, అగుణేన కిం=దుర్గుణమేల? (అనగా: అన్నిదుర్గుణములలో నింద్యమైన దీపిసినారిభనమే యగుట) పిశునతా = చాడ్చి భర్తృ-టీక-5

శోకుతనము, అస్తియది=ఉండునేని, పాతకైః కిం=పాపము లేల? సత్యం=నిజము, (అస్తి) చేత్ = ఉండునేని, తపసాచకిం=తపస్సునైతమేల, శుచి=పరిశుద్ధమైన, మనః=మనస్సు, అస్తియది = ఉండునేని, తీర్థేనకిం=(గంగాకావేర్యాది) తీర్థము ఏల? సౌజన్యం=మంచి తనము, (అస్తి) యది = ఉండునేని, బలేనకిం=బలముఏల, మహిమా=గొప్పతనము, అస్తి యది = ఉండునేని, మండనైఃకిం = ఆలంకారములేల? సద్విద్యా=మంచిచదువు, (అస్తి) యది=ఉండునేని, ధనైః కిం=ధనములేల? అపయశః = అపకీర్తి, అస్తియది=ఉండునేని, మృత్యునా కిం = మరణమేల?

తా. అత్యాశయున్న వేటొకదుర్గుణ మక్కట లేదు. విశునత్యము (కొండెములు చెప్పట) ఉండునేని వేటుపాపము లక్కట లేదు. సత్యమున్న తపస్సుచేయ నక్కట లేదు. నిర్మలమగు మనస్సున్న తీర్థసేవ యక్కట లేదు. మంచితనముండనేని స్వకార్యనిర్విహణమునకు స్వజన మక్కట లేదు. గౌరవ ముండునేని యలంకారము లక్కట లేదు. చక్కని విద్యయుండునేని ధనమక్కట లేదు. అపకీర్తియుండునేని వేటుగ చావ నక్కట లేదు.

చ. వగ గొనులోభముం బిశునభావము సత్యము చిత్తశుద్ధియుం
దగుసుజనత్వముఁ సుమహితత్వము విద్యయు లోకనిందయుం
దగిలిన దుర్గుణంబు దురీతంబు దపంబును దీర్థసేవ భృ
త్యగణము సొమ్ములుం ధనచర్యంబును జావును వేట యున్నవే.

అవ. ఒకానొక యుభవరసికుడు 'పురుషునకు మనశ్శల్కములు ఏడు' అని పల్కినరీతిని జెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. శశీ దివసధూసరో గళితయావనా కామినీ
సరో విగతవారిజం ముఖమనక్షరం స్వాకృతేః,
ప్రభుర్ధనపరాయణః సతతదుర్గతిస్సజ్జనో
నృపాజ్ఞానగతగి ఖలో మనసి సప్తశల్యాని మే.

45

వా. — కన్యచిదనుభవినో నిజకష్టాభివేదనమభినీయాహ— శశితి, దివసేఽహ్ని, ధూసరో నిస్తేజస్కుః, శశీ చంద్రశ్చ, గళితయావనా భీష్టనూతనవయస్కా, కామినీ కాస్తా చ, విగతవారిజం పుష్పరీకవర్జితహీనం, సరో కాసారశ్చ, శోభనా ఆకృతిర్యస్య సుందరపురుషస్య, అనక్షరం కాస్త్రవిభీష్టం ముఖం చ, ధనపరాయణో ధనలుగ్గః, ప్రభుః రాజా చ, సతతదుర్గతిః నిరంతరదారిద్ర్యచాక్, సజ్జనశ్చ, నృపాజ్ఞానగతో రాజగృహేన్త

ర్వస్త్రీ, ఖలో దుర్జనశ్చ=తస్య విఘాతుకత్వాదితి భావః, ఇత్యేవం, సప్త, శల్యాని కులాని తథా దుస్సహదుగభజనకత్వాదితి భావః, ఇద మేవాత్మ స్తకష్టనివేదనవచనమితి తాత్పర్యమ్.

అత్రాప్రకృతానాం ప్రకృతస్య ఖలస్య చ దుగభహేతుత్వసామ్యేనావమ్యస్య గమ్యమానత్వాద్విపకాలంకారః - లక్షణం తాత్పర్యమ్. గతమిదం పృథ్వీవృత్తమ్.

టీ. దివసభూసరః - దివస = పగటియందు, భూసరః = వెలవెలలాడు, శశీ = చంద్రుడు, గళితయావనా = జాతినయావనముగల, కామినీ = ప్రియురాలు, విగత వారిజం = పోయిన తామరపువ్వులుగల (తామరలులేని), సరః = కొలను, సు ఆకృతే = మంచిరూపముగలవానియొక్క, అనక్షరం = అక్షరములేని (ఒకఅక్షరపు ముక్కయేని కెలియని-చదువురాని), ముఖం = నోరును, ధనపరాయణః=డబ్బుపైమిగుల నాసక్తిగల ప్రభుః = రాజు, సతతదుర్గతిః = ఎప్పుడు పేదటికముగల, సజ్జనః = మంచివాడును, నృపఅంగణగతః = రాజుముంగిటిని జేరిన, ఖలః = దుర్జనుడును (అనఁగా: రాజునకు దుర్బోధలచేయువాడనుట), (ఈ) సప్త = ఏడును, మే = నాయొక్క, మనసి = మనస్సునందు, శల్యాని = కులములు - మేకులు. (మిక్కిలి దుగభకరము లనుట).

తా. పగటియందుఁ దేబోహినుఁడైన చంద్రుడును, గతయావన యగు కామినియు, తామరలు లేనికొలనును, చదువు లేనిసుందరుఁడును, కేవలధనాశగలభూపాలుఁడును, సర్వదా దరిద్రుఁడగు సజ్జనుఁడును, ప్రభువులసమీపమున నుండినదుర్జనుఁడును ఈయేడుగురును శల్యము వలె మనంబునకు దుగభమును కలుగఁ జేయుదు రని నాయభిప్రాయము.

చ. దినమలినాంగుఁ డైనహిమ శ దీప్తియుఁ బ్రాయము దప్పునాతియున్
వసరుహశూన్య మాకొలను శ వర్ణితరూపు నిరక్షరాస్యమున్
ధనపరుఁ డైనరాజు సతతంబును లేమిని గుందుసాధువున్
జనపతిచెంత దుర్జనుఁడు శ శల్యము లే డివి నామనంబునన్.

అవ. దుష్టరాజులక్షణమును సదృష్టాంతముగఁ జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. న కశ్చిచ్ఛ్రద్ధా కోపానామాత్మీ యో నామ భూభుజాం,
హోతారమపి జహ్వీనం స్మృష్టో దహతి సావకః.

46

వ్యా.—అథ దుష్టరాజులక్షణం సదృష్టాంతమాహ.—న కశ్చిదితి.—చర్ణకోపా నాఘోగ్రక్రోధానాం, భూభుజాం రాజ్ఞాం, కశ్చిదపి పుమాన్, ఆత్మీయో నామ ఆత్మీ

యత్నేన ప్రసిద్ధః, న భవతి-కిం తు సర్వోఽప్యనాత్మీయ ఏవేత్యర్థః; నను యథా కథం చిద్ధితమాచరన్భవిష్యత్యేవ ఆత్మీయ ఇత్యాశక్యః దృష్టాంతముభేన నిరాకుర్వన్నాహ—
జాహ్నవనమాజ్యపురోడాశాదిదానేనోపపరస్తమపి * 'హు దానాదనయోరి' తి ధాలోః
కర్తరి కానచ్, హోతారం యజమానం, పావకోఽగ్నిః, స్పృష్టస్సక్, దహతి సంతాప
యతీత్యర్థః; అతోఽగ్నిదృష్టాస్తేనేదృకో రాజా న సమాశ్రయణీయ ఇతి భావః.

టీ. చండకోపానాం = తీక్షణమైనకోపముగలవా రగు, భూభుజాం = రాజులకు,
కచ్ఛిత్ = ఎవడును, ఆత్మీయః = తనవాడు (అనగా: తనకుఁ బ్రీతిపాత్రమగువాడు),
న నామ = లేడుగదా! జాహ్నవం అపి = (నేయి పురోడాశము మున్నగు వానిని)
ప్రేల్పుచున్నవానినైనను, హోతారం = యజమానుని, పావకః = అగ్ని, స్పృష్టః
(స్క్) = తాఁకఁబడినవాడై, దహతి = కాల్చును.

తా. అతికోపులగుభూపాలురను ప్రేమించఁదగినవాడు ఒకఁడు
నుండఁడు. అగ్నిహోత్రుడు తనతృప్తికై హోమముచేయువానిని
నైతము తాఁకునేని మొగమోటమి లేక కాల్చును.

క. మనుజులలో నెవ్వఁడు దగఁ

దనవాఁ డనువాఁడు దుష్టధరణీశునకుఁ

దనకయి ప్రేలిమి ప్రేల్చెడు

జనునితనువుఁ గాల్చు వాయుసఖుఁ డదయందై.

అవ.—రాజసేవ మిగల కష్ట మనుచున్నాడు—

శ్లో. మానాస్తూకగి ప్రవచనపటుర్వాచకో జల్పకో వా
భృష్టగ పార్శ్వే భవతి చ వసక్ దూరతోఽప్యప్రగల్భః,
తాన్త్యా భీరుర్యది న సమాతే స్రాయశో నాభిజాతః
సేవాధర్షగి పరమగహనో యోగినామవ్యగమ్యః.

47

వ్యా.—కథం న సమాశ్రయణీయ ఇత్యాశక్యతేనేవాయా దుష్కరత్వాది
త్యాహ—మానాదితి.—మానా త్తూష్టింభావా, మ్హాకో నిర్వచో-భవతి సేవక ఇతి
శేషః, ప్రవచనపటుః ప్రగల్భశ్చాతివక్తా, వాచకో బహుభాషి, జల్పతీతి జల్పకోఽ
సంబద్ధప్రలాపీ-భవతి, ఉభయత్రాపి * 'జుష్ తృచా వ'తి కర్తరి జుష్ట్యైత్యయః-
జిత్యాద్యవ్యధిః - 'జల్పక' ఇతి పాతే జల్పతీతి జల్పకః - పచాద్యచ్ - స్వాధే క

ప్రత్యయః-అన్యథా * 'జల్ప భిక్షే' త్యాదినా హకస్సృత్యయే జల్పాక ఇతి స్యాత్ -
యదాహమరసింహః—ని. 'స్వాజ్ఞానాకస్త వాచాల' ఇతి. పార్శ్వే సమీపే చ, వసక్,
ధృష్టో నిర్భీకో-భవతి, దూరతో విప్రకృష్టచేతే, వసక్, అప్రగల్భః అప్రాఢో - భవతి,
తాన్త్ర్యా పరిభవాదిషాత్పద్యమానేషు శ్రోధప్రతిబంధకజయోపలక్షితశ్చే, దీభిరుర్భయ
శీలా-భవతి * 'భియః క్రుక్తుకనా వి'తి క్రుప్రత్యయః, న సహలే పరిభవాదికం న
క్షమతే, యది తర్హి, ప్రాయశో బాహుశ్చేన, అభిజాతస్సక్తులీనో, న సభవతి, అతః
పరమగహనోఽత్యస్తదురవగాహః, సేవాధర్మః పరిచర్యాత్మకం కర్మ, యోగినామపి
కాలత్రయజ్ఞానామప్యతీన్ద్రీయవస్తుపరిజ్ఞానవతామిత్యర్థః - కిముతాన్యేషామితి భావః,
అగ మ్యో జ్ఞాతుమశక్యః - సర్వే గత్యర్థాః జ్ఞానార్థా-యతః పరిబ్రష్టోఽపి ధ్యానాదినా
సాక్షాత్కీయతే న త్యయమితి భావః; మానాదివ్యతిరక్తధర్మస్య గగనారవిష్టప్రాయ
త్వాత్తస్య బ్రహ్మణోఽపి దుర్విజ్ఞేయతయాఽత్యస్తదుష్కరత్వమితి తాత్పర్యమ్.

అత్ర సేవాధర్మస్య యోగిగమ్యత్వేఽప్యగమ్యతోఽపి స్సంబంధే అనంబంధ
రూపాతిశయోక్తిః. మన్వాక్రాంతాపృతమ్ - 'మన్వాక్రాంతా జలధిషడ్వైర్లోభనాతా
గురూచేతి లక్షణాత్.

టీ. మానాత్ = మాటాడకుండుటవలన, మూకః = మూఁగవాఁడు; ప్ర వచన
పటుః = బాగుగా మాటాడుటయందు నేర్పుగలవాఁడు, వాచకః = ప్రేలుడుగాఁడు,
వా = లేక, జల్పకః = అసంబద్ధప్రలాపి, పార్శ్వే = వెంబడి, వసక్ చ = ఉండువాఁడు,
ధృష్టః = దిట్టరి; దూరతః = దూరముగా, వసక్ అపి = ఉండువాఁడు నై తము, అప్రగల్భః =
చేతఁగానివాఁడు; తాన్త్ర్యా = ఓర్పుచేత, భీయః=పిఱికివాఁడు; భవతి = అగును. న సహలే
యది = (అవమానములను) ఓర్పుకొనఁడేని, ప్రాయశః = తఱుచుగా, అభిజాతః =
మంచికులమునఁ బుట్టినవాఁడు, న = కాఁడు; (కాఁబట్టి) పరమగహనః = మిక్కిలి
తెలిసొనరాని, సేవాధర్మః = కొలువుయొక్క స్వరూపము, యోగినాం అపి = (భూత
భవిష్య ద్వర్తమానకాలములు మూఁటి సెఱింగి అతీంద్రియములగు పదార్థమునుగూడఁ
గనిపట్టు) యోగులకు నైతము, అగమ్యః = తెలియరానిది.

తా. నేవకుఁ డగువాఁడు ఏమియుఁ బలుకకయుండునేని వానిని
మూఁగ వాఁ డనియు, చక్కఁగ మాటాడు నేని వదరుపోతెనియు, సమీప
మున నున్న భయభక్తులు లేనివాఁ డనియు, దూరముగ నున్న చేతకాని

వాఁడనియు, సహించువాఁడగునేని పిటికి యనియు, ఓర్పులేనియెడల సద్వంశజాతుఁడు కాఁడనియు ప్రభువులు తలఁతురు. కావున ఇట్టినేవా ధర్మమునందు చక్కగఁ జరించుట యోగీశ్వరులకై నను అలవి కాదు.

ఉ. మానముచేత మూఁగయు సమంచితవక్త ప్రలాపి చెంగటం
బూని వసింప దిట్టు దమఃముందట దవ్యుగ నుండెనేని శా
లీనుఁడు దాల్చి భీరుఁ డవలిప్తుఁడు దాలిమి లేనిబంటు భూ
జానులనేవ దుష్కర మసాధ్యము యోగులకై న నిద్ధరన్.

అవ. వేయేల? దుష్టరాజుముందట నెవ్వనికి నుండ రా దని చెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఉద్భాసితాఖిలఖిలస్య విశృంఖలస్య
ప్రొద్ధాథవిస్తృతనిజాధమకర్తవృత్తైః,
దైవాదవాప్తవిభవస్య గుణద్విషోఽస్య
నీచస్య గోచరగతైః సుఖమాస్యతే కైః?

48

వ్యా.—కిం బహు నాఽస్య పురస్తాన్న కేనచిత్ స్థాతుమపి శక్యత ఇత్యాహ —
ఉద్భాసితేతి.—ఉద్భాసితాః ప్రకాశితాః—అఖలాః ఖలా యేన తస్య అధికారప్రదా
నేన పురస్కృతాశేష దుర్జనస్యేత్యర్థః - తస్య సుజనవిద్యేషిత్యాదితి భావః, తథా,
విశృంఖలస్య విధినిషేధాతీతతయా స్వచ్ఛందగతేరిత్యర్థః. తథా, ప్రొద్ధాథమతితరాం -
విస్తృతా న్దురణావిషయాకృతా - నిజా స్వకీయా - అథమ కర్తవృత్తైః ప్రాక్తనసీచ
కృత్యవ్యాపారో - యే న తస్య - 'ప్రాగేవ విస్తృతే'తి పారే ప్రాక్ ప్రథమమ్ ఆచరణ
సమయ వివేత్యర్థః - ఏతేన లజ్జాప్రాయముక్తం, తథా, దైవా దదృష్టవశా, దిదాసి,
మనాప్తైః ప్రాప్తైః - విభవః విశ్వర్యం సంపత్తి - ర్యస్య, గుణద్విష సుగుణనిష్ఠక, స్వాస్య
పూర్వోక్తస్య నీచస్య రాజ్ఞిః, గోచరగతైః విషయవాసిభిః, కైర్జనై, సుఖమక్లేశేన,
ఆస్యతే స్థీయతే, న కైరపీత్యర్థః, అతో న నీచాశ్రయః కర్తవ్య ఇతి భావః. * 'ఆస
ఉపచేశనే' - భావే లట్.

అప్రోద్భాసితేత్యాదిపదార్థస్య విశేషణగత్యా సుఖస్థిత్యభావపదార్థ హేతుత్వా
త్పదార్థ హేతుకం కావ్యలింగమలంకారః. వసంతతిలకావృత్తమ్.

టీ. ఉద్భా...ఖిలస్య - ఉద్భాసిత = ప్రకాశించుజేయఁబడిన, అఖల = సమస్త
లయిన, ఖిలస్య = దుర్జనులు గలవాఁడును, (అనఁగా: దుష్టులను గొప్పదశకుఁ జెచ్చినవాఁ
డనుట), విశృంఖలస్య = (విధినిషేధములు లేనందున) అడ్డులేనివాఁడును, ప్రొద్ధాథ...

వృత్తేః-ప్రొద్ధాథః=బొత్తిగా, విస్తృత=మఱవఁబడిన, నిజ = తనదైన, అధమకర = సీచపుఁ
బరులయొక్క, వృత్తే = బ్రదుకు జరుపుగలవాఁడును, (అనఁగా: మునుపు తాను బ్రదుకు
జరుపుకై వియ్యేసీచపుఁబరులలోఁ బ్రవేశించి బొట్టగడుపుగానెనో యాపూర్వవృత్తాంతము
నిప్పు డైశ్వర్యముదమత్తుడై బొత్తిగా మఱచినాఁ డనుట. దీనిచే సిగ్గులేనివాఁ డని
యేర్పడుచున్నది.) డైవాత్ = అదృష్టమువలన, అవాప్తవిభవస్య = (ఇప్పుడు) సంపద
గలవాఁడును, గుణద్విషః = గుణములను నిందించువాఁడును, (అగు) అస్య = ఈ, సీచస్య =
సీచునియొక్క, గోచరగతైః = కంటఁబడినట్టి, కైః = ఎవరిచే, సుఖం = సుఖము, అస్యతే =
బొందఁబడును. (అనఁగా: అట్టి సీచుని కంటఁబడినవారే సుఖము నొంద రనుట.)

తా. దుర్జనులకే సహాయమునర్చుచు వారిని జేరఁదీసి స్వేచ్ఛా
చారుడై తా నింతకుముందనుభవించిన హీనస్థితిని దైవయోగము
చేతఁ బట్టినసంపదచేత మఱచి గుణవంతుల ద్వేషించు సీచునిసమీప
మున నుండు వారలకు సుఖ ముచునది యుండదు.

చ. ఖలు లగువారి నెల్లనధికారసమర్థులఁ జేసి తా నిర
ర్గళగతియై నికృష్టనిజశకర్తము విస్తృతిపా లొనర్చి ని
శ్చలగుణవైరియై విధివశంబున సంపద గాంచి త్రుళ్లుచున్
మెలఁగునృపాలుదేశమున న మేలు లభించునె యెట్టివారికిన్.

అవః—దుర్జనులయు సజ్జనులయు స్నేహములరీతినిఁ జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఆరమ్భగుర్వీ ఊయిణీ క్రమేణ లఘ్వీ పురావృద్ధిమువైతి పశ్యాత్,
దిసస్య పూర్వార్థ పరార్థభిన్నా ఛాయేవ మైత్రీ ఖలసజ్జనానామ్. 49

వ్యా.—అథ దుర్జనసజ్జనమైత్రీప్రకారమాహ—ఆరమ్భేతి...పూర్వార్థపరా
ర్థభ్యాం పూర్వాష్టకపరాష్టకభేదేన - భిన్నా పృథగ్విధా. ఛాయా అనాతవ ఇవ - ని.
'ఛాయా త్వనాతవే కాంతా ప్రతిబిమ్బార్కజాయయో రితి వైజయన్తీ. ఆరమ్భే
ప్రారమ్భసమయే - గుర్వీ గురుః పరిష్ఠురిత్యర్థః * 'వోతో గుణవచనా దితి వికల్పాల్
జీమ్, క్రమేణ కాలక్రమేణ, ఊయిణీ ఊయిష్ఠశ్చ-'జిద్భక్షీ' త్యాదినా ఇని, తథా,
పురా ప్రారమ్భే, లఘ్వీ లఘుః ప్రాప్తే త్యర్థః - పూర్వవక్ జీమ్, పశ్యా దనంతరం,
వృద్ధి, మువైతి ప్రాప్తితీతి భావః—అయమర్థః—దుర్జనమైత్రీ పూర్వాష్టకాచ్చ యేవ
ప్రారమ్భగుర్వీ క్రమేణ ఊయిణీ చ భవతి, సజ్జనమైత్రీ తావదపరాష్టకాచ్చ యే వాదా

లక్ష్మీ కతో వర్ధిష్ఠశ్చ భవతీతి. అతోఽత్ర యద్యుక్తం తత్కర్తవ్యం మళలేనేతి భావః.
అత్ర యథాసంఖ్యసంకీర్ణోపమాంకారః. ఉపజాలివృత్తముక్తమ్.

టీ. ఖలసజ్జనానాం = దుర్జనులయొక్కయు సజ్జనులయొక్కయు, మైత్రీ = స్నేహము, దినస్య = పగటియొక్క, పూర్వా .. న్నా-పూర్వార్థ = మొదటిసగముచేతను, పరార్థ = తరువాతిసగముచేతను, భిన్నా = మాఱిన, ఛాయా ఇవ = నీడవలె, ఆరంభగుర్వీ = మొదటపెద్దదియు, క్రమేణ = క్రమముగా, త్తయినీ = తగ్గునది; పురా = మొదట, లక్ష్మీ = చిన్నది, పశ్చాత్ = తరువాత, వృద్ధి = అతిశయమును, ఉపైతి = బొందును.

తా. దురాత్ములస్నేహము ప్రాతఃకాలపునీడవలె ప్రథమమున విస్తారముగ నుండి క్రమక్రమముగ నశించును. సజ్జనులమైత్రీ సాయం కాలపునీడవలె ప్రథమమున చిన్నదై క్రమక్రమముగ వృద్ధిపొందును.

తే. మొదలఁ జూచినఁ గడు గొప్పఁ పిదపఁ గుఱుచ
యాది గొంచెము తర్వాతఁ నధిక మగుచుఁ
దనరు దినపూర్వపరభాగఁజనితమైన
ఛాయపోలికఁ గుజనసృజనులమైతి.

అవ. ఈపద్ధతి మొదట జెప్పిన “అకరుణత్వ మకారణవిగ్రహః” అను దానిని బ్రకటింపఁ దలఁచి “కొండెగాఁడు సజ్జనులకు నిష్కారణవిరోధి” అని చెప్పించు నీపద్ధతిని ముగించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. మృగమీనసజ్జనానాం తృణజలసక్తోపవిహితవృత్తీనామ్,
లుబ్ధకధీవరపిశునా నిష్కారణమేవ వై రిణో జగతి. 50

వ్యా:—యదుక్త ‘మకరుణత్వమకారణవిగ్రహః’ ఇతి తదేవ ప్రకటయన్నప సహారతి—మృగేతి—సంతోష వైపవశాల్లభేన మనస్సంతుష్టిః - తృణజలసంతోషై - ర్విహితా కల్పితా-వృత్తి ర్జీవనం-యేషాం లేషాం-న తు పరోపతాపోపజీవినామిత్యర్థః - ని. ‘వృత్తిర్వర్తనజీవన’ ఇత్యమరః, మృగాణాం హరిణాదీనాం-మీనానాం మత్స్యానాం- సజ్జనానాం సాధూనాం చ, లుబ్ధకో వ్యాధః - ధీవరో దాళః - శాలిక ఇత్యర్థః-పిశున స్సూచకశ్చ - ని. ‘వ్యాధో మృగవధాజీవో మృగయు ర్దుబ్ధకశ్చ సః’ ‘వైవరై దాళ ధీవరా’ వితి చామరః, ఏతే, జగతి భువి, నిష్కారణం నిర్వోతుకమేవ, వైరిణో విద్యోషిణః ఘాతుకా ఇత్యర్థః.

తృణేన విహితవృత్తీనాం మృగాణాం లుబ్ధకా నిష్కారణవైరిణ ఇత్యాది యథా
క్రమమన్వయాత్ప్రమాపరసామా యథాసంఖ్యాలంకారః-తదుక్తం విద్యానాథేన—

‘ఉద్దిష్టానాం పదార్థానాం పూర్వం పశ్చాద్యథాక్రమమ్,
అనూద్యో భవేద్యత్ర తద్యథాసంఖ్యముచ్యతే.’

ఆర్యావృత్తమ్.

టీ. తృణ...వృత్తీకాం-తృణ = పచ్చికచేతను, జల = నీటిచేతను, సంతోష =
ఆనందముచేతను, విహిత = చేయబడిన, వృత్తీనాం = దేహయాత్ర (బ్రదుకు) గల,
మృగమీనసజ్జనానాం-మృగ = లేళ్లకు, మీన=చేపలకు, సజ్జనానాం=నత్తురుషులకును,
లుబ్ధ...శునాః—లుబ్ధక = వేటగాండ్లును, ధీవర = జాలరులును, పిశునాః = చాడీలు
చెప్పవాండ్లును, జగతి = లోకములో, నిష్కారణం ఏవ = కారణములేకయే, వైరిణః=
విరోధులు.

తా. పరులఁ బీడింపకయే గడ్డిచేత కాలయాత్రను గడుపుకొను
జింకలు మొదలయిన మేకములకు బోయలును, నీటిచేతఁ బ్రదుకు
మీనంబులకు జాలర్లును, దొరకినదానితో సంతసించి కాలయాత్రచేయు
సజ్జనులకు కొండెగాండ్లును అకారణవైరులయి లోకమునఁ గనంబడు
చున్నారు.

తే. కసప్రచే నీటిచే మోద శ కలనచేత

బ్రతుకు మృగమీనసజ్జన శ ప్రకరమునకు

శబరకైవర్తసూచక శ జనలు జగతిఁ

గారణము లేనిపగవారు శ గారె తలఁప.

ఇది నీతిశతకమునందు దుర్జనపద్ధతిపర్వ మను

విదవ దశకము.

సు జ న ప ద్ధ తి

అవః—దుర్జనపద్ధతిని నిరూపించి తద్వైలుక్షణ్యమును వెలుపుటకై సుజనపద్ధతి
సారంభించుచు సుజనుల నమస్కరించుచున్నాడు:—

శ్లో. వాఙ్మా సజ్జనసజ్జతౌ పరగుణే ప్రీతిర్గురౌ నమ్రతా

విద్యాయాం వ్యసనం స్వయోషితి రతిర్లోకాపవాదాదభయమ్,

భక్తిశూలిని శక్తిరాత్నదమనే సంసర్గముక్తిః ఖలై

రేతే యేష వసన్తి నిర్మలగుణాస్తేభ్యో నమః కుర్తమే.

వ్యా.—అతైతద్వైలక్షణ్యేన సుజనపద్ధతిం నిరూపయతి - తత్రాదావాపరాతి శయాత్తాన్నచుస్కరోతి—వాఙ్మోచి.—సజ్జనసంగతో సాధుసమాగమే, వాఙ్మోచి అభిలాషః - న తు జిహ్వా - తస్య మోక్షసాధకత్వాదితి భావః - తదుక్తం జ్ఞానవాసిష్టే—

‘మోక్షద్వారే ద్వారపాలాశ్చత్వారః పరిక్షీర్తితాః,

శమో విచారస్సంతోషశ్చతుర్థస్సాధుసంగమః.’

ఇతి-

తథా చోక్తం శ్రీమద్భాగవతే—‘మహాత్మేనాం ద్వారమాహుర్విముక్తే’ రితి - స్వేనా పుష్కల-

‘చేతః ప్రసాదయతి దిక్షు తనోతి కీర్తిం,

సత్సంగతిః కథయ కిం న కరోతి పుంసామ్.’

ఇతి,

పరేషాం గుణే - శ్రీతిస్సంతోషః - న తు దోషాపాదనమ్-

‘పరగుణపరమాణూన్నర్వతీకృత్య నిత్యం

నిజహృది వికసంతస్సన్తి సన్తః కియన్తః.’

ఇతి వక్ష్యమాణత్వాదపీతి భావః. గురౌ విద్యోపదేష్ట్య, నమ్రతా భక్తిశ్రద్ధాభరణ ప్రహ్వీభావః - న తు గర్వోద్రిక్తతా-

‘యస్య దేవే పరా భక్తిర్యథా దేవే తథా గురౌ,

తస్యైవే నిఖిలా హ్యర్థాః ప్రకాశన్తే మహాత్మనః.’

‘గురుర్భువో గురుర్విష్ణుర్గురుర్దేవో జనార్దనః,

గురుస్సాక్షాత్పరం బ్రహ్మ తస్మై శ్రీగురువే నమః.’

ఇతి శ్రుతిస్తోత్రీ, విద్యాయాం వేదాంతాదివిద్యాభ్యాసే వ్యసన మాసక్తి-న తు ద్యూత కేళ్యాదా-తస్య మోక్షసాధన బ్రహ్మజ్ఞానజనకత్వాదితి భావః, స్వయోషితి నిజదారేషు, రతిస్సంభాగః - న తు పుదారేషు - ‘రమ్యం కులస్త్రీరత’ మితి భావః, లోకాపవాదాత్ లోకనిష్ఠాయాః * ‘భీత్రాధ్ధానాం భయహేతు’ రిత్యపాదానత్వాత్పృచ్ఛమీ - భయం న తు నిర్లజ్జత్వం * ‘లోకాపవాదో బలవానితి సత్యవతీ శ్రుతి’ రిత్యాదివచనాత్తస్య బలివృత్త్యాదితి భావః, కులీని పరదేవతాయాం భగవతి, భక్తిరమరాగః, న తు కుద్రదేవతాయాం * ‘శివే భక్తిశ్శివే భక్తి’ రిత్యాది - వచనేష్యావృత్త్యా తస్యాః ప్రాశస్త్యశ్రవణాదితి భావః, అత్తదమనే స్వపరిభవే సతి, శక్తిస్సామర్థ్యం పరాక్రమ ఇతి యావత్ - న తూపశమేనాహసీన్యమ్-

‘అన్యదా భూషణం పుంసాం శమో లజ్జేవ యోషితామ్.

పరాక్రమః పరిభవే వైయాత్యం సురతేష్వివః.

ఇతి పచనాదితి భావః, ఖల్వైద్దర్శనైశ్చ సుసర్గముక్తిస్సర్వత్యాగః-న తు తత్సహవాసాభి
లాషః *‘దుర్జనం దూరతస్యజే’ దితి - ‘దుర్జనః పరిహర్తవ్య’ ఇత్యాదిపచనాదితి భావః,
ఇత్యేతే-నిర్మలాః నిష్కలజ్కా-గుణాస్సజ్జన సంగతివాఙ్మధయో, యేషు పురుషేషు
వసన్తి, తేభ్యో మహద్భ్యో నమః - ఇథం భూతగుణవిశిష్టానామేవ నమస్కారార్హత్వా
దితి భావః. *‘నమస్సస్త్రి’త్యాదినా చతుర్థీ‘త్రైవే భూర్భూమి తే’తి పాతే తైర్నిర్మల
గుణసంపన్నై రేవభూ రలంకృతా న త్వస్యైస్తేషామేవ చారుత్వాద్యతిశయహేతుత్వా
దితి భావః.

కార్దులవిక్రీడితమ్.

టీ. సజ్జనసంగతౌ=సజ్జనులతోడి సహవాసమునందు, వాంఛా = కోరిక, (ఇయ్యది
మోక్షసాధక మని జ్ఞానవాసిష్టమునం దిట్లుచెప్పబడినది.—“మోక్షద్వారే ద్వారపాలా
శ్చత్వారః పరిక్షీర్తితాః, శమోవిచారస్సంతోషశ్చతుర్థస్సాధుసంగమః.” “మోక్షద్వారము
నందు ‘శాంతి, విచారము, సంతోషము, సజ్జనసంగత్యము’ : అను నలువురు ద్వార
పాలురు గలరు.” మఱియు శ్రీభాగవతముందును “మహత్సేవాం ద్వారమాహు ర్వి
ముక్తేః,” “ముక్తి మహత్సేవయే ద్వారము.” అని చెప్పబడినది. ఇతియకాక
(భర్తృహరియు) తానును “సత్సంగతిః, కథయ కిం న కరోతి పుంసాం” అని చెప్పెను.
కావున సత్సంగత్యముత్ప్రప్తగుణ మనుట,) పరేషాం=ఇతరులయొక్క, గుణే=గుణమందు,
ప్రీతిః = సంతోషము, (అనఁగా: “పరగుణపరమాణాః పర్వతీకృత్య నిత్యం నిజ
హృది వికసంత స్సంతి సంతః కియంతః” అని ముందుఁ జెప్పబోవురీతి అనియర్థము.)
గురౌ=అచార్యునియందు, నమ్రతా = అడఁకువ, (“యస్య చేవే పరాభక్తిః యథాదేవే
తథాగురా” అనఁగా: “దేవునియం దెట్టి యుత్తమభక్తిగలదో యట్టిభక్తియే గురువు
నందుఁ జేయవలయును.” అనునది మొదలగు ప్రమాణములచే నాచార్యునియం దత్యంత
భక్తియుక్తుడై యుండుట.) నమ్రయోషితి = తనభార్యయందు, రతిః = సంభోగము,
హాకాపవాదాత్ = లోకులనిందనుండి, భయం = భయము, శూలినీ = శివునియందు,
భక్తిః=అనురాగము, అత్తదమనే = మనోనిగ్రహమునందు, శక్తిః = సామర్థ్యము, [లేక
ఆత్మ = తనయొక్క, దమనే = పరాభవమునందు (తనకు పరాభవము సంభవించినపుడు),
శక్తి = సామర్థ్యము (పరాక్రమము). “అన్యదా భూషణం పుంసాం శమో లజ్జేవ యో
గతాం, పరాక్రమః పరిభవే వైయాత్యం సురతేష్వివః.” స్త్రీలకు లజ్జయెట్లొ ఆట్లు పురుషు
లకు శాంతియే యలంకారము; కాని స్త్రీలకును మఱి సురతములయందు సిగ్గుపడలుటవలె,

పురుషులకు పరాభవమందు పరాక్రమ మనునదియే యలంకారము” అనురీతిగ నని భావము.] ఖలైః=దుర్బాధులతోడ, సంసర్గముక్తిః=చేరికయొక్క(ను) వదలుట, విలే=ఈ, నిర్మలగుణాః=మంచిగుణములు, యేషా=ఎవరియందు, వసన్తి=కలవో, లేభ్యః మహద్భ్యో= ఆగొప్పవారికి, నమః కుర్తహే = నమస్కరించుచున్నాము.

తా. సత్సహవాసమునం దాసక్తియు, పరులగుణమునందుఁ బ్రీతియు, గురుపులయందు అణఁకువయు, విద్యులయం దాసక్తియు, స్వభార్యయందు సంభోగము, జనాపవాదమునకు వెఱచుట, ఈశ్వరునియందు భక్తియు, అవమానము గలిగిన సామర్థ్యమును చూపుటయు, దుస్సహవాసమును విడుచుటయు, ఇట్టినిర్మలగుణములు గలవారికి నమస్కారము.

మ. సుకృతిశ్రేష్ఠులగోష్ఠియుం బరగుణోస్తోమంబునం ప్రీతి దే
శికసంసేవయు విద్యయందు రుచి స్వత్రీ కేళి లోకాపవా
దకథాభీతియు శంభుభక్తి దమనోద్యచ్చక్తియు సాధుదూ
షకసాంగత్యవిముక్తియుం గలమనీ శ హావంతులం గొల్చెదన్.

ఆవ. ఇక సజ్జనునకు స్వభావసిద్ధమగు గుణములను జెప్పచున్నాడు:—

శ్లో. విపది ధైర్యమభ్యాభ్యుదయే త్తమా
సదసి వాక్పటుశా యుధి విక్రమః,
యశసి చాభిరతిర్యక్సనం శ్రుతౌ
ప్రకృతిసిద్ధమిదం హి మహాత్మనామ్.

52

వ్యా.—అధైమం నిసర్గసిద్ధగుణం - గణయతి - విపదితి.—విపద్యావత్కాలే, ధైర్యం నిర్వికారచిత్తత్వం - న తు దైన్యం, - ‘మనసో నిర్వికారత్వం ధైర్యం నత్స్వపి హేతు’ష్వితి, అథానస్తరం వాక్యారంభే వా, అభ్యుదయే సంపది, త్తమా సహిష్ణుత్వం - న తూచ్ఛుజ్జితా, సదసి రాజవిద్యత్సభాయాం, వాక్పటుతా వాగ్విత్వం-సరసవచన రచనా చాతుర్యమితి యావత్ - న తు మూకభావః. యుధి రణరంగే, విక్రమః పరాక్రమో - న తు పలాయనం, యశ, సృభిరతిః సంగ్రహేచ్ఛా - న త్వనాదరః, శ్రుతౌ వేదకాస్తా భ్యసనే వ్యసనమాసక్తి-ర్నతు నిర్వేద, ఇతిదం సర్వం * ‘నపుంసక మనపుంసకే నే’ త్యాది నా నపుంసకైకేశేవః, మహాత్మనాం మహానుభావానాం, ప్రకృతిసిద్ధం స్వభావసిద్ధం హి - ని. ‘సంసిద్ధి ప్రకృతీ సమే’ ‘స్వరూపం చ స్వభావశ్చ నిసర్గశ్చే’ త్యమరః. ద్రుత విలమ్మితవృత్తమ్ - లక్షణం తూక్తమ్.

టీ. ఏపది = ఆపదయందు, ధైర్యం=కలతపడకుండుట, అభ = తరువాత, అభ్యుదయే = కలిమియందు, క్షమా = ఓర్పు, సదసి = సభయందు, వాక్పటుతా = మాటల చాకచక్యము, యుధి = యుద్ధమునందు, విక్రమః = పరాక్రమము, యశసి=కీర్తియందు, అభిరతిః చ = కోరికయు, శ్రుతౌ=వేదమునందు (లేక, వేదశాస్త్రములు విచుటయందు), వ్యసనం = ఆసక్తి, ఇదం=ఇది అంతయు, మహాత్మనాం=గొప్పమనసుగలవారికి, ప్రకృతి సిద్ధం హి = స్వభావ ప్రాప్తము గదా !

తా. ఆపదలు వచ్చినప్పుడు ధైర్యము, విశ్వర్యము వచ్చినపుడు ఓర్పు, సభయందు వాక్పాటవము, యుద్ధమునందు శౌర్యముచూపుట, కీర్తియం దాసక్తి, వేదశాస్త్రాభ్యాసమునందు చింత - ఇవి మహాత్ములకు స్వభావగుణములు.

ఉ. ఆపదలందు ధైర్యగుణ శ మంచితసంపదలందుఁ దాల్చియున్
భూపసభాంతరాళమునఁ శ బుష్కలవాక్పతురత్వ మాజి బా
హాపటుశక్తియున్ యశమునం దనురక్తియు విద్యయందు వాం
ఛాపరివృద్ధియున్ బ్రకృతి శ సిద్ధగుణంబులు సజ్జనాళికిన్.

అవ. సజ్జనులగువారి యాభరణములను దెలియజేయుచున్నాడు;—

శ్లో. కరే శ్లాఘ్యస్త్రాగః శిరసి గురుపాదప్రణయితా
ముఖే సత్యా వాణీ విజయి భుజయోర్విర్యమతులమ్,
హృది స్వచ్ఛా వృత్తిః శ్రుతమధిగతం చ శ్రవణయో
ర్విన్యావైశ్వర్యేణ ప్రకృతిమహతాం మణ్డనమిదమ్.

53

వ్యా.—అభైషాం ప్రసిద్ధవిలక్షణమణ్డనసంపత్తిమాహ—కరభి. —కరే హస్తే, శ్లాఘ్య స్పకలలాళ ప్రశస్త, స్త్రాగో దానం, మణ్డనం-న తు కఙ్కుణం - 'దానేన పాణిర్ను తు కఙ్కుణే నేతి స్వేనైవాగ్రే వక్ష్యమాణత్వాత్', శిరసి గురుపాదయోః, ప్రణయితా అభివాదనతాత్పర్యం, మణ్డనం - నతు మణిహిరణ్మయకోటిరాదిః, ముఖే వక్త్రే, సత్యా వాణీ సూన్యతభాషణం, మణ్డనం - నతు తామూలచర్వణాది, భుజయో, రతులం నిరుపమానం, విజయి జయశీలం చ * జి దృక్షీ' త్యాదినా ఇనిః, వీర్యం బలం, మణ్డనం - నతు కేయూరాది, హృ ద్యస్తరక్లే, స్వచ్ఛావృత్తిః నిష్కళకల్మషాపారో, మణ్డనం - న తు హరిరుచకాది - హృచ్చబ్జస్య వక్ష్యస్థలవాచకత్యమపి సంభవతీతి కృత్వా అభేదేన నిర్దేశః, శ్రవణయోః, కర్ణయో రధిగతం శ్రుతం శాస్త్రమేవ -

ని. 'శ్రుతం శాస్త్రవధృతయో' రితి విశ్వః, మణ్డనం నతు కుంజలే- 'శ్రోత్రం శ్రుతే
జైవ న కుంజలే' నేతి వక్ష్యతి, ఇదం పూర్వోక్తదానాదికం సర్వ, మైశ్వర్యేణ ధనరత్న
సంపత్త్యా, వినాసి * 'పుష్కస్వినే' త్యాదినా వికలాని తృతీయా. ప్రకృత్యా స్వభా
వేన, మహతాం మహాత్మనాం - సౌజన్యసంపన్నానామిత్యర్థః. * ప్రకృత్యాదిభ్య
'స్తృతీయే' తి తృతీయాసమాసః, మణ్డనం భూషణం - తస్యైవ లోకోత్తరరామణీయ
కాదిహేతుత్వాదితి భావః.

శిఖిణీవృత్తమ్.

టీ. కరే = చేతియందు, క్షాఘ్యః=పొగడదగిన; త్యాగః = ఈవి; (మండనం=
ఆభరణము,) శిరసి = తలయందు, గురుపాద ప్రణయితా—గురు=ఆచార్యునియొక్క,
పాద = పాదములయందు, ప్రణయితా = ప్రేమ; ముఖే=ముగమునందు, సత్యా=నిజ
మైన, వాణీ = వాక్కు; భుజయోః = చేతులయందు, విజయ=జయశీలమై, అతులం =
సాటిలేని, వీర్య = బలము; హృది = మనస్సునందు, స్వచ్ఛా = నిర్మలమయిన, వృత్తిః=
వ్యాపారము; శ్రవణయోః = చెవులయందు, అధిగతం=నేర్వబడిన, శ్రుతం=శాస్త్రము;
ఇదం=ఇదియంతయు (త్యాగాదు లనుట), విశ్వర్యాదులు లేకున్నను, ప్రకృతిమహతాం=
స్వభావముగ గొప్పవారలకు, మండనం = ఆభరణము.

తా. మహాత్ములకు విశ్వర్యములేమిచేత బంగారుసొమ్ములు లేక
పోయినను ఈ క్రిందఁజెప్పబోవునవి స్వాభావికాలంకారములుగఁ గనం
బడుచున్నవి. ఎట్లనః హస్తములకు సత్పాత్రదానము, శిరంబునకు గురు
పాదసమస్కృతియు, ముఖంబునకు సత్యవచనమును, భుజంబులకు జయ
స్వభావ మగుపరాక్రమమును, హృదయంబునకు అకలంకమయిన
ప్రవర్తనయు, చెవులకు శాస్త్రశ్రవణమును ఇవియ అలంకారములు.

చ. కరమున నిత్యదానము ముఖంబున సూన్యతవాణి యశాదలం
గురుచరణాభివాదన మశకుంతితవీర్యము దోర్బుగంబునన్
వరహృదయంబునన్ విశద ౧ వర్తన మంచితవిద్య వీనులన్
సురుచిరభూషణంబు లివి ౧ శూరులకున్ సిరి లేనియప్పుడున్.

అవ. మేలు గలుగుటకు మార్గమును జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. స్త్రాణాఘాతాన్నివృత్తిః పరధనహరణే సంయమః సత్యవాక్యం
కాలే శక్త్యా ప్రదానం యువతిజనకథామూకభావః పరేషామ్,
తృష్ణాస్తోతోవిభజ్ఞో గురుషు చ వినయః సర్వభూతానుకంక్షా
సామాన్యం సర్వశాస్త్రేష్వనుపహతవిధిః శ్రేయసామేష పథాః. 54

వ్యా.—గుణాధ్యతేన్వీ కో లాభ ఇత్యాశక్యజ్ఞ్య తేహం శ్రేయోహేతుత్వ
మాహ—ప్రాణేతి.—ప్రాణాహూతాత్వానిహింసాయాః నివృత్తిర్నివర్తనం చ - 'మా
హింసాస్యాత్సర్వభూతాని', 'అహింసా పరమో ధర్మస్త్యధర్మః ప్రాణినాం పథ' ఇత్యా
దినాఽగ్నిహింసాయపశ్చాలమ్భనవృత్త్యతిరిక్తహింసానూ నిషేధశ్రవణాత్, పరధన
హరణే సంయమో మనోరోధశ్చ 'పరద్రవ్యాణి లోప్తవ ది' తి న్యాయాదితి భావః
కాలే సమయే సత్యవాక్యం యథార్థ భాషణం చ - తథా ధర్మోపదేశశ్రవణాదితి భావః
అత్ర 'బ్రహ్మణార్థే గవామర్థే' ఇత్యాదివ్యసత్యవచనస్యాపి నిషేధాభావశ్రవణాత్కాల
ఇత్యుక్తం, శక్త్యా ప్రదానం విత్తానుసారేణ త్యాగశ్చ - 'ఏతకాత్యం న కారయే' దితి
పచనాదితి భావః. యువతిజనకథాయాం పరస్త్రీవృత్తానకథనే - మూఃభావస్తూష్ణింభావ
శీలత్వం చ-'స్వప్నేఽప్యన్యవధూకథా మి' తి పచనాత్ పరేహమన్యేహం-యాచకా
నామిత్యర్థః, తృష్ణా ధనలిప్సా - తస్యావీవ - సోతసుః ప్రవాహస్య - విభజ్ఞో నిరోధః-
అభీష్పితదానేన మనోరథపరిపూరణం చేత్యర్థః-

'యాచమానజననసమానవృత్తేః పూరణాయ బత జన్మ న యస్య,

తేన భూమిరతిభారవతీయం న ద్రుమైర్న గిరిభిర్న సముద్రైః.'

ఇతి శ్రవణాదితి భావః, గురుభు విషయే, సమ్రత్వం చ - 'గురౌ సమ్ర తే' త్యుక్త
త్వాదితి భావః, సర్వభూతేష్వేషప్రాణి - వ్యసుకమ్మయా దయయా - సామాన్యం
సమదర్శిత్యం చ, సర్వకాస్త్రేషు వేదవేదాంతాది సకలాగమే, వ్యసుపహతః అవిచ్ఛిన్నః -
విధి రధ్యయనవిధానం చ - యద్వా 'సర్వభూతానుకమే'తి పృథక్పదం, తథా సర్వ
కాస్త్రేషు సామాన్య మవైషమ్యేణ తత్కర్మిధాంతానువ ర్తిత్వమ్, అనుపహతవిధిరలు క్తకర్తాను
ష్ఠానం చే, లేయ గుణసముదాయః, శ్రేయసాం పథా అఖణ్డతైత్వర్యాది శ్రేయః
ప్రాప్తిమార్గః-స త్వేతద్వ్యతిరిక్తోఽన్యోఽస్తీత్యర్థః, ఏతాదృశగుణసంపత్తిస్సుజనానామే
వేతి కృత్వా త వివ శ్లాఘ్య ఇతి భావః; అథవా శ్రేయసాం ప్రశస్యానాం సుజనానాం
సంబద్ధి, పథాః తప్పివృత్తిమార్గ ఇత్యర్థః-ప్రశస్యశబ్దా దీయమని * 'ప్రశస్యస్య' ఇతి
క్రాదేశః. అత్ర 'వాఙ్మనఃసంగతా' విత్వాదిష్టోకే ఘాతకగుణాః ప్రాయేణ దైవసంపత్ -
అభిజాతానామేవ సంభవతి న త్వన్యేహం - తదుక్తం భగవద్గీతాను.—

'అభయం సత్త్వసంతుద్ధి ర్జ్ఞానయోగవ్యవస్థితిః,

దానం దమశ్చ యజ్ఞశ్చ స్వాధ్యాయస్తవ ఆర్జవమ్,

అహింసా సత్యమశ్రద్ధ స్త్యాగశ్చాన్విరవైకునః,
 దయా భూలేష్వలౌల్యం మార్దవం హ్రీరచాపలమ్.
 లేజః క్షమాధృతిశ్చాచమద్రోహో నాతిమానితా,
 వదన్తి సంపదం దైవీమభిజాతస్య భారతమ్. ఇతి.

ప్రథరావృత్తం—‘ఘృతైర్న ర్యానాం త్రయేణ త్రిమునియతియుతా ప్రథరా
 త్తైరిలేయమ్.’ ఇతి లక్షణాత్.

టీ. ప్రాణ ఆఘాతాత్ = ప్రాణమును దీయుటనుండి, నివృత్తిః = మరలుట, పర
 ధనహరణే-ఇతరుల డబ్బును గాజేయుటయందు, సంయమః=(మనస్సును) కట్టివేయుట,
 సత్యవాక్యం = నిజమైనమాట (చిజము పలుకుట), కాలే = వలసినప్పుడు, శక్త్యా=శక్తి
 కొలది, ప్రదానం=ఇచ్చుట, పరేషాం=ఇతరులయొక్క, యవ...వశి-యువతి=జవరాం
 ద్రయొక్క, జన్మం=జన్మమయొక్క, కథా = ప్రశంసలయందు, మూకభావః = మాటాడ
 కుండుట (అనఁగా: స్త్రీప్రశంసచేయుకుండుట), తృ...భంగః-తృప్తి = ధనాశయనెడి,
 స్రోతః=నీటితూమును, విభంగః=విగ వేయుట (లేక, ఆశయనెడి ప్రవాహమును నశింప
 జేయుట) గురుభిః = ఆచార్యులయెడ, వినయః చ = ఆడఁకువయు, సర్వభూతాను
 కంపా = ఎల్లప్రాణములయందు దయ, సర్వకా స్త్రీషు=అన్నికాస్త్రములయందు, సామా
 న్యం=సమభావము, అనుపహతవిధిః-అనుపహత = అడ్డగించఁబడని, విధిః = విధి, (అనఁగా:
 విధినతిక్రమింపకుండుట) ఏషః = (ప్రాణాఘాతనివృత్తి మున్నగు) ఇది, శ్రేయసాం =
 శ్రేయస్సులకు, పంథాః = మార్గము. (ఇచట—ఏషః, శ్రేయసాం, సర్వకాస్త్రీషు,
 సామాన్యం = సమానముగా నుండునదియు, అనుపహతవిధిః = కొట్టఁబడని యాచరణము
 గలదియు, (నయిన) పంథాః = దారి. అని యొక రన్వయించిరి; కాని ఆంధ్రీపద్యకర్త
 యాయన్వయమును నైకొననందున నిట్లు వ్రాయఁబడినది. మఱియు సంస్కృత వ్యా
 ఖ్యాత - సర్వభూతానుకంపా సామాన్యం = సమస్తప్రాణులయందును దయచే సమభా
 వము, సర్వకాస్త్రీషు, అనుపహతవిధిః = ఆవిచ్ఛిన్నమగు నధ్యయన విధానమును, అని
 యన్వయించినాఁడు, యథారుచి గ్రహ్యము.)

తా. జీవహింసను విడిచి పరుల ద్రవ్యమునందు మనసును బోనీక
 సత్యము పలుకుచు దేశ కాలము లెఱిగి శక్తికొలది దానముచేయుచు
 బరస్త్రీలవిషయముగుఱించి ఏమియుఁ బలుకక మానము వహించి
 అత్యాశను నిలిపి గురువులయందు వినయమును గనంబఱచుచు సకల

ప్రాణులందు దయను గనంబఱచుచు సకల శ్రేయములకు మార్గము సకలశాస్త్రములందు సమభావమున నుండుట.

మ. పరహింసాపరకీయవి త్తహరణాభావంబు సత్యవ్రతా
దరముం దానపరత్వ మన్యవనితోదంతోక్తి మూకత్వముం
బరతృష్ణార్థురభంజనంబు గురునామ్రత్వంబునుం బ్రాణభృ
త్కరుణాశాస్త్రసమత్వసద్విధులు భోదప్రాప్తికి మార్గముల్.

అవ. సంపదపదలయందు సజ్జనుని చిత్తవృత్తిని జెప్పచున్నాడు:—

శ్లో. సంపత్సు మహతాం చిత్తం భవేదుత్పలకోమలమ్,

ఆపత్సు చ మహాశైలశిలాసజ్జాతకర్కశమ్.

55

వ్యా.—ఆధావత్సంపదోన్ముజుమనోవృత్తిమాహ—సంపత్నివృత్తి.—సంపత్సు ధన
ధాన్యవస్తువాహనాదినమృద్ధిఘ, మహతాం మహాత్మనాం, సజ్జనానాం, చిత్త, ముత్పలవ
తోమలం మృదులం, భవేత్ సతు కఠినమిత్వర్థః, విపత్సు దారిద్ర్యానర్థసంకటేషు,
మహాశైలశిలాసంఘాతః పాహణకూటః - తద్వత్కర్కశం కఠోరం చ భవేత్ - న
త్వదైర్ఘ్యవిత్తగమిత్యర్థః - న కదాఽప్యుక్తవై పరీత్య - మన్యథా మాహాత్మ్యభిజ్ఞప్రసక్తాదితి
భావః, వివేకినా మవివేకినాం చాయమేవ పథాః ఆదరణీయ ఇతి తాత్పర్యమ్, ఆత్ర
శైలస్య మహాత్మ్యవిశేషణం తచ్ఛిలాసంఘాతస్యాత్యస్తదుర్భేద్యత్వద్యోతనార్థమ్-ఉక్తం
చైతదన్యత్రాపి—

‘సౌజన్యామృతసిన్ధవః పరహితప్రార్థవీరవ్రతా

వాచాలాః పరపర్జనే నిజగుణాలాపే తు మానవ్రతాః

ఆపత్స్వప్యవిలుప్తదైర్ఘ్యనిలయాస్సంపత్స్వనుల్లేకినో

మాభూవన్ భలవక్త్రనిర్గతవిషమ్మానాననాస్సజ్జనాః.’

ఇతి

ఉపమాలంకారః.

టీ. సంపత్సు = సంపదలయందు, మహతాం=గొప్పవారియొక్క, చిత్తం=మనస్సు
ఉత్పలకోమలం = నల్లగలువవలె మెత్తనిది, భవేత్ = అగును. కించ=మఱి, ఆపత్సు=ఆప
దలయందు, మహా...ర్కశం=మహాత్ శైల = పెద్దకొండయొక్క, శిలా = రాళ్లయొక్క,
సంఘాత = సమూహమువలె, కర్కశం = కఠినమైనది, (భవేత్ = అగును.)

తా. మహాత్ములమనంబు సంపదలు సంభవించునేని కలువకంటె
కోమలంబుగ నుండును. ఆపదలు వచ్చునేని పెద్దకొండయందలి రాతి

భర్తృ-టీక—రి

గుండువలె కఠినముగ నుండును. అనఁగా సంపదలు వచ్చిన గర్వించి కఠి
నులు కా రనియు, ఆపదలు వచ్చిన వెలవెలఁ బో రనియు భావము.

తే. సంపదలు గల్గుతఱి మహాఽజనులహృదయ
మభినవోత్పలకోమలం १ బగుచు వెలయు
నాపదలు వొందునపుడు మహామహీధ
రాశ్చ సంఘాతకర్కశం २ బై తనర్పు.

అవ. సుజనజీవితమును జెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. ప్రియా న్యాయ్యా వృత్తిర్మలినమసుభక్తేఽవ్యసుకరం
త్వస్యో నాభ్యర్థ్యాః సుహృదసి న యాచ్యః కృతధనః,
విపద్యుచ్చైర్ధైర్యం పదమనువిధేయం చ మహతాం

సతాం కేనోద్దిష్టం విషమమసిధారావ్రతమిదమ్.

56

వ్యా.— అథ ద్వాభ్యామేవ తద్వృత్తస్యాసాధారణ్యమాహ—ప్రియేతి
న్యాయాదనపేతా న్యాయా నిలిప్తవణా, వృత్తిరీవనం - ని. 'వృత్తిర్వర్తన జీవన,
ఇత్యమరః, ప్రీణాతీతి ప్రియా ఇష్టాన త్వన్యాయ్యా-తస్యా ఏవ క్రీయస్కరత్వాదితి
భావః. * 'ఇగుపథ జ్ఞాప్తి కిరః క' ఇతి కప్రత్యయః, అనుభక్తేఽసి ప్రాణప్రయాసేఽసి
కిముతాన్యదేతి భావః, మలినం దుష్కర్త అనుకర మక ర్తవ్యం. న 'త్యాపత్కారేనాప్తి
మర్యా జేతి న్యాయాత్మకరం - తస్యైవైహికాముష్మికఫలదత్వాదితి భావః. * ఈషద్దు
రి' త్యాదినా ఖల్ ప్రత్యయః - తతో నభో సమాసః. అనస్తః కుహకాస్తు, నాభ్యర్థ్యాః
కస్మింశ్చిద్విషయేఽసి న ప్రార్థనీయాః - కింతు సస్త ఏవ-లేహముపేక్ష్యత్వాదితి భావః,
యద్యపి*న పదాదౌ ఖల్వాదయ' ఇత్యాహ వామనః - తథాఽసి కవిప్రాధ్యా తుశబ్దస్య
పాదాదౌ ప్రయోగః, సుహృదసి ప్రాణప్రియబంధురసి కిముతాన్య ఇతి భావః. * 'సుహృ
ద్ధర్మైత్ మిత్రామిత్రయో' రితి నిపాతనాత్సాధుః, కృతధనః ధనహీనశ్చేత్, న
యాచ్యః యోచితుం న యోగ్యః - ధనాదికమితి కేషః - కింతు ధనపరిపూర్ణ ఏవ -
తథావిధయాచ్ఛాయా అనుచితత్వాదితి భావః, విపద్యనర్థసంకటేఽపుచ్చైః పైర్యం
మహాధైర్యం న తు భయవిహ్వలత్వం - 'అపత్స్వప్యవిలుప్తధైర్యనిధయః 'విపది' ధైర్య
మధాభ్యుదయే ఊమే' తి చోక్తత్వాదితి భావః, మహతాం పూజ్యానా, మనువిధేయ
మనుకూలం, పదం వ్యవసితం చ - న త్వననుకూలం - తథాభూతస్యైవ క్షాణ్యత్వాదితి
భావః - ని. 'పదం వ్యవసితత్రాణస్థానలక్ష్యాజ్ఞీవస్తు ప్రి' త్యభిధానాత్, ఇతీదమేతత్,
విషమమసాధారణతయా దుష్కర్త మసిధారా వ్రతమవ్యభిచరితవ్రతం సతాం సత్పరు

హాణాం, కేసోద్దిష్టముపదిష్టంన కేనాపీత్యర్థః - స్వతస్సిద్ధత్వాదితి భావః. అత్రాసిధారా
వన్నిశితత్వాదసిధారాసంచారవత్సావధానేనైకాగ్రతయా విధేయత్వాద్వా అసిధారా
వ్రతం - యద్వా అసిధారయా వ్యవహారతాం వ్రతం పీరవ్రతమిత్యర్థః - అథవా -

‘యువా యువత్యా సార్థం యన్తగ్ధభర్తృవదాచరేత్,

అన్తర్నిపుత్తసన్తస్సానిదసిధారావ్రతం స్పృతమ్.’

ఇత్యుక్తమిత్యవధేయమ్. శిఖరిణీవృత్తమ్.

టీ. న్యాయ్యా = న్యాయమును దప్పని, వృత్తిః = బ్రదుకు, క్రియా = ఇచ్ఛమైనది;
అనుభంగే అపి = ప్రాణముయొక్క పోకడయందును, మలినం = చెడు నని, అనుకరం = చేయఁ
దగనిది; ఆసన్తః తు = దుష్టులన్ననో, అభ్యర్థ్యాః న = వేడఁదగినవారు కారు; సుహృత్
అపి = మిత్రుఁడేనియు, కృతః = పన్నుగిల్లిన డబ్బుగలవాఁడు (పేదవాఁడు), నయాచ్యూః =
అడుగఁదగఁడు. విపది = ఆపదయందు, ఉచైః = గొప్పదియగు, ధైర్యం = ధీరత్వము;
మహతాం = పెద్దలకు, అనువిధేయం = అనుసరించిచేయఁదగిన, పదం = పూనిక; ఇదం = ఈ,
విషమం = చేయరాని, అసిధారావ్రతం = కత్తివాచర (వై కాలు తెగకుండ నడచుట
వంటి) వ్రతము, సతాం = సత్పురుషులకు, కేన = ఎవనిచేత, ఉద్దిష్టం (ఉపదిష్టం) ఉపదే
శింపఁబడినది ?

తా. న్యాయచుయినవృత్తి నవలంబించుటయు, ప్రాణాపాయము
సంభవించినను అకార్యము లొనర్పకుండుటయు, దుర్జనులఁ బ్రార్థింప
కుండుటయు, ప్రాణమిత్రుఁడైనను ధనహీనుఁ డగునేని వానిని యాచింప
కుండుటయు, ఆపదలయందు ధైర్యము, మహాత్ముల కనుకూలముగ
నడచుటయు అను ఈయసిధారావ్రతము సజ్జనులకు స్వభావముగఁ
బట్టుపడినదిగాని ఒకరి యుపదేశముచేత రా లేదు.

మ. అసమానప్రియనీతివర్తనము ప్రాణాంతంబునందున్ మలీ

మస మగ్రాహ్య మదుష్టయాచన మసం శ పత్పార్థివనాభావమున్

వ్యసనావాప్తిని ధైర్యముం బుధజనాత్యంతానుకూలత్వ మీ
యసిధారావ్రతచర్య యెవ్వఁడు మహాశ్రేణికిం చెల్పెనో.

అవ. మఱియు సుజనజీవితమునే జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ప్రదానం ప్రచ్ఛన్నం గృహముపగతే సుభ్రమవిధిః

ప్రియం కృత్వా మానం సదసి కథనం చాప్యపకృతే,

అనుత్సేహో లక్ష్మ్యం నిరభిభవసారాః పరకథాః

సతాం కేనోద్దిప్తం విషమమసిధారావ్రతమిదమ్.

5.

వా. — ప్రదానమితి. — ప్రచ్ఛన్నం ప్రదానం గుప్తదానం - న తు ప్రకాశం. తథాభూతదానస్య మహాఫలశ్రవణాదితి భావః, గృహం నిజమన్దిరం, ప్రత్యుపగతే సతి ఆర్థినీతి కేమః, సంభ్రమవిధిః ప్రత్యుత్థానాభివాదనాది సత్వరవ్యాపారవిధానం చ న తు దైముఖ్యం - తస్మైవ శాస్త్రోద్దితాచారత్వాదితి భావః, ప్రియం తదభీష్టం, కృత్యా మానం తూష్టింభవ - శ్చాపరికీర్తనమితి యావత్ - న తు ప్రకటనం - 'కృతన్యాపరికీర్తనం,' 'న దత్త్వా పరికీర్తయే' దితి మనుచ్ఛరణాదితి భావః, సదసి రాజవిద్వత్సభాయా ముపకృతే, కథనం పరోపకారప్రఖ్యాపనం చ - న తు తత్ర తూష్టింశీలత్వమ్-అన్యథా కృతఘ్నత్వప్రసక్తాదితి భావః, లక్ష్మ్యం సంపత్త్యా మనుత్సేహో గర్వరాహిత్యం - న తు మదాన్ధత్వం - 'సంపత్స్వనుత్సేహిన' ఇత్యుక్తత్వాదితి భావః, నిరభిభవసారా అనిష్టా పరాః, పరకథాః పురుషాస్తరప్రసక్తాశ్చ - న తు గర్విణపరాః - 'అత్తప్రశంసాం పరగర్వామితి చ వర్జయే' దిత్వాది స్మరణాత్, సతామిత్యాది వృత్తం చ పూర్వవత్.

టీ. ప్రచ్ఛన్నం = రహస్యమైన, ప్రదానం = ఈవి, (యాచకుడు) గృహం = ఇంటిని, ఉపగతే = బొందినవాడుగా, సంభ్రమవిధిః = అదరమునేయుట, ప్రియం = మంచిని, కృత్యా = చేసి; మానం = ఊరకుండుట (చెప్పకొనకుండుట), ఆపి చ = మఱియు, సదసి = సభలో, ఉపకృతే = (ఇతరుడుచేసిన) ఉపకారముయొక్క, కథనం = చెప్పుట, లక్ష్మ్యం = సంపదయందు, అనుత్సేహః = గర్వములేకుండుట, నిర...సారాః-నిరభిభవ = తిరస్కారములేకుండుటయె, సారాః = సారముగాఁగల, పరకథాః = ఇతరులఁగూర్చిన ప్రశంసలు, (ఇదం...ఉద్దిప్తం—వీరిచేష్టోక్తము కడపట చూడుము.)

తా. రహస్యముగ దానమునేయుటయు, గృహంబునకు వచ్చిన యర్థికి సంతోషముతోఁ బ్రియమునేయుటయు, చేసినమేలును చెప్పకుండుటయు, తన కితరులుచేసినమేలును సభలయందుఁ బలుకుటయు, సంపదలు వచ్చినప్పుడు గర్వము లేకుండుటయు, ఇతరులను గుఱించి నిందగా మాట్లాడకపోవుటయు అను ఈ అసిధారావ్రతము సజ్జనులకు స్వభావసిద్ధము.

మ. పాపఁగం దానము గుప్త మర్థి భవనంగబుం జేరుచో సంశ్రమో
ల్లసదుత్థానవిధానముం బ్రియవిధులోఁగావించి మానంబు రా

జనభక్ మిత్రకృతిప్రకాశనముఁ గుఱత్సక్తవైముఖ్య మీ
యసిధారావ్రతచర్య యెవ్వఁడు మహార్యశ్రేణికిం దెల్పెనో.

అవ. అధముల మధ్యముల ఉత్తముల నాశ్రయించినవారి వృత్తిభేదములఁ
జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. సంతప్తాయసి సంస్థితస్య పయసో నామాపి న శ్రూయతే

ముక్తాకారతయా తదేవ నలినీపత్రస్థితం దృశ్యతే,

అన్తస్సాగరశుక్తిమధ్యపతితం తన్మైక్తికం జాయతే

ప్రాయేణాధమమధ్యమోత్తమజుషామేవంవిధా వృత్తయః. 58

వ్యా.—అథాధమమధ్యమోత్తమవృత్తిమాహ—సంతప్తాయసీతి.—సంతప్తాయసి
సమ్యగగ్నితప్తాయసిజ్ఞే సంస్థితస్య నిక్షిప్తస్యేత్యర్థః, పయసో జలస్య, నామాపి
నామధేయమాశ్రమసి, న శ్రూయతే మూలతో ధ్వస్తమేవ భవతీత్యర్థ - స్వరూప
దర్శనం తు కిము వక్ష్యమితి భావః, తదేవ పయః, నలినీపత్రస్థితం పద్మినీపత్రగతం సత్,
ముక్తాకారతయా మాక్షికరూపేణ, దృశ్యతే న తు మాక్షికేష్వేత్యర్థః, తదేవ పయః,
అన్తస్సాగరే సాగరాంతరాళే - అన్తరిత్యవ్యయం - యా శుక్తిః ముక్తాస్ఫిటః-తస్యాః-
మధ్యే ఉదరే-పతితం సత్, మాక్షికీం జాయతే మాక్షికల్పేన పరిణమతీత్యర్థః*జ్ఞాజనో
క్షేతి జాదేశః-ముక్తైవ మాక్షికమితి విగ్రహః * వినయాదిత్వా తస్యార్థే తక్; అతః
ప్రాయేణ భూమ్న ఆధమ మధ్యమోత్తమ జుషాం నికృష్ట సాధారణోత్కృష్టాశయా
నాశ్రితవతా, మేవం విధాః నామాశ్రవణాదిరూపా, వృత్తయో వ్యాపారా, భవంతి
యథాక్రమమన్వయాద్యథాసంఖ్యాబంధాః అతః మహదాశ్రయ ఏవ కర్తవ్యః -
'సీచాశ్రయో న కర్తవ్యః కర్తవ్యో మహదాశ్రయ' ఇతి వచనాత్. అత్రోత్తమమధ్య
మాధమా ఇతి లోకప్రసిద్ధోద్దేశక్రమః కవినా న వివక్షిత ఇతి జ్ఞేయమ్. కార్థూల
విక్రేడితమ్.

టీ. సంతప్తాయసి = బాగుగ కాలపబడిన యినుమునందు, సంస్థితస్య = ఉన్నట్టి
(అనఁగా: చల్లినట్టి), పయసః = నీటియొక్క, నామాపి = పేరునైతము, న శ్రూయతే =
వినబడదు. తత్ ఏవ = అదియే, నలినీపత్రస్థితంసత్ = తామరాకుమీదనుండియై, ముక్తా
అకారతయా = ముత్యముయొక్క రూపముగలదిగా, దృశ్యతే = కనబడును. తత్ =
అది (నీరు), అన్త...పతితం సత్ - అన్తస్సాగర = సముద్రములోపలి, శుక్తిః = ముత్యపు
చిప్పయొక్క, మధ్య = నడుమ, పతితం సత్ = పడినదై, మాక్షికం = ముత్యముగా,
జాయతే = అగును. ప్రాయేణ = కఱచుగా, అధమమధ్యమోత్తమజుషాం = అధములకు

మధ్యములను ఉత్తములను జేరినవారియొక్క, పృత్యః = దశలు, వివం విధాః = ఇటువంటివిగా నున్నవి.

తా. కాలిన యినుముపైన పడిన నీటిచుక్క ఊరుపేరులేక నశించిపోవును. అబిందువే తామరసాకుమీద బడునేని ముత్యమువలె గనబడును. ఆ బిందువే సముద్రాంతర్గత మగు ముత్యపుచిప్పయందు బడునేని మాక్తికమణి యగును. కావున ఆశ్రయము ననుసరించినవారి కాయాశ్రయానుసారము నీచులు, మధ్యములు, ఉత్తములు, అను పేరులు వచ్చుచు.

ఉ. నీరము తప్తలోహమున १ నిల్చి యనామక మై నశించు నా
నీరమే ముత్యమట్లు నభిసేదశసంస్థితమై తనర్చు నా
నీరమే శుక్తిలోబడి మణిత్యముఁ గాంచు సముచితప్రభం
బారుషవృత్తు లిట్లధము १ మధ్యము నుత్తముఁ గొల్చువారికిన్.

అప. మంచివా రగు పుత్రులుగాని మిత్రులుగాని భార్యలుగాని జన్మాంతర నుకృతములేక లభింప రనుచున్నాడు:—

శ్లో. యః ప్రీణయేత్సుచరితైః పితరం స పుత్రో
యద్భర్తురేవ హితమిచ్ఛతి తత్కళత్రమ్,
తన్మిత్రమాపది సుఖే చ సమక్రియం య
దేతత్ త్రయం జగతి పుణ్యకృతో లభన్తే.

59

వ్యా.—అథ సత్పుత్ర కళత్ర మిత్ర సంపత్తిః పుణ్యకృదధీనేత్యాహ—య ఇతి.—యః పుత్రస్సుచరితైః వాక్యకరణాదినదాచాచైః, పితరం, ప్రీణయేత్ సంతోషయేత్ * ‘ప్రీణో తర్పణ’ ఇత్యస్తాథాతోశ్చారాదికాణ్ణిచి లిజ్ * ‘ధూఞ్ ప్రీణో ఝగ్వక్తప్య, ఇతి సుగాగమః’ స పుత్రః ‘పున్నా మ్నా నరకాత్త్రాయత్’ ఇతివృత్తాన్న ఇతి పుత్రశబ్దవాచ్యః స తూత్సన్నమాత్రః—

‘జీవతోర్వాక్యకరణాత్ ప్రత్యజ్ఞం భూరిభోజనాత్,

గయాయాం పిజ్జిదానేన త్రిభిః పుత్రస్య పుత్రతా.’ ఇతి స్మరణాత్,

య, ద్భర్తుః సత్కుః, హితమిచ్ఛతి భయభక్తిభ్యాం హితాచరణతత్పరం భవతి, తదేవ, కళత్రం భార్య - స తు యాదృచ్ఛికం - ‘పతిభక్తిపరా సాధ్వీ కాస్తా సా సత్య భాషీ ణీతి పతివ్రతాధర్మత్వాత్ - ని. ‘కళత్రం శ్రోణి భార్యయా’ రిత్యమరః,

య, దాపది అనర్థసంకటే, సుఖే సంపది చ, సమక్రియమవిషమాచారమిత్యర్థః - తుల్య వృత్తి, తదేవ, మిత్రం సుహృత్-న త్యాపత్సంపదోః త్యాగానువర్తనతత్పరమ్.

‘ఆపద్గతం చ న జహాతి దదాతి కాలే సన్నిత్రులక్షణమిదం ప్రవదన్తి సన్తః.’ ఇతి వక్ష్యమాణత్వా, దేతత్రయముక్తసత్పుత్తాదిత్రితయం, జగతి భువి, పుణ్యకృతో ధన్యా, లభన్తే ప్రాపునన్తి-న త్వకృతసుకృతా ఇత్యర్థః. వివందిత త్రితయలాభస్య మాహపుణ్య ఫలత్వాదితి భావః. వసన్తతిలకావృత్తమ్.

టీ. యః = ఎవ్వఁడు, సుచరితైః = మంచి నడవడులచేత, పితరం = తండ్రిని, ప్రీణయేత్ = సంతోష పెట్టునో, నః = వాఁడు, పుత్రైః = కొడుకు; యత్ = ఏది, భర్త్యః వివ = మగనికే, హితం = మేలును, ఇచ్ఛతి = కోరునో, తత్ = అది, కళత్రం = భార్య, యత్ = ఎవఁడు ఆపది = కష్టమునందును, సుఖేచ = సుఖమునందును, సమక్రియం = సమానమైన పనిగలవాడో (ఒక్కరికిగ నే ప్రేమించియుండునో), తత్ = వాడే, మిత్రం = స్నేహితుఁడు, ఏతత్ త్రయం = ఈమూఁటిని (ముగ్గురిని), జగతి = లోకములో, పుణ్యకృతః = పుణ్యముచేసిన వారు, లభంతే = పొందుదురు.

తా. మంచి నడవడిచేతఁ దండ్రిని సంతోష పెట్టువాడే పుత్రుఁడు. భర్తకు హితముఁ గోరునదియే పెండ్లిము. ఆపత్సమయమునందును సంపదలయందును సమానముగ చెలిమిచేయునతడే మిత్రము. ఇట్టి పుత్రుఁడు భార్యయు స్నేహితుఁడును పుణ్యాత్ములకుఁగాని లభింపరు.

చ. జనకునిఁ బూజలం గడుఁ బ్రసన్నునిఁ జేయునతండు పుత్రుఁడే వనిత మెలంగు భర్తృవశశవర్తిని యై యది సత్కళత్ర మె జనుఁడు విపత్తిసౌఖ్యసదృశక్రియుఁ డాతఁడు మిత్రుఁ డీత్రయం బును జగతికొ లభించు గడుఁ శ బుణ్యముఁ జేసినయట్టివారికిన్.

అప. లోకములో మిగుల గౌరవము నొందు పెద్దలనడవడిని వర్ణించు చున్నాఁడు:—

శ్లో. సమ త్రేనోన్నమస్తః పరగుణకథనైః స్వాస్థుణాన్థ్యాపయస్తః
స్వాస్థాన్సంపాదయన్తో వితతపృథుశారమృత్యుత్సాహైః పరాధైః
తాన్త్రైవాక్షేపరూక్షరముఖరముఖాన్స్తృణాన్తృణాన్తృణయస్తః
సస్తస్సాశ్చర్యచర్యా జగతి బహుమతాః కస్య నాభ్యర్చనీయాః. 60

వ్యా.—అథ సతాం తావదసాధారణగరిమాస్పదత్యేనాశేషాపాదేయవ్యమాహ-
నప్రత్యేతి.—నప్రత్యేన ప్రహత్యేనై - వోన్నమస్త జొన్నత్యం ప్రాపునన్త-

స్తథాభావనైవ వాన్మత్యహేతుత్వాదితి భావః. పరేషాం - గుణకథనైస్సద్గుణ వర్ణనైః, స్వాత్ స్వకీయాత్, గుణాత్ సాజన్యాదీక్, భ్యావయంతః ప్రకటయంతః - న త్యాత్ప్రశంసయా - తాదృగ్భావనైవ నిజగుణప్రకటనహేతుత్వాదితి భావః, పరాథే పరప్రయోజనసిర్వహణే - వితతౌ విస్తృతౌ - పృథుతరా - చా రమ్యయత్నై ప్రారమ్భత్సహా - యేషాం తే తథోక్తా, స్పష్ట ఏవ, స్వాత్థాం త్వప్రయోజనాని, సంపాదయంతో నిష్పాదయంతః, పరకార్యసాధన పురస్కారేణై వాత్మీయకార్యసాధనతత్పరాః న త్వేకాంతత ఇత్యర్థః - తథాభూతత్వనైవ త్యాధికత్వాదితి భావః, త్వాన్త్యా సహనశీలత్వేనై, వాక్షేపేణ నిష్టయా - రూక్షాక్షరాణి పరుషవాక్యాని - తైః ముఖరాణి వాచాలాని - ముఖాని యేషాం తాన్ పరుషభాషిణ ఇత్యర్థః దుర్జనాన్ భలాన్, దుఃఖయంతః - న తూచ్ఛుష్ణితయా - తథావిధత్వనైవ తేషాం హృచ్చల్యప్రాయత్వాదితి భావః, అత ఏవ సాశ్చర్యచర్యా అత్యంతాశ్చర్యకరచరిత్రా, స్పష్టస్పృహురుషాః, జగతి లోకే, బహుమతాః బహుమానితాస్సంతః, కన్యవాపుంసో, నాభ్యర్చనీయాః న పూజనీయా ఇతి కాకుః; సర్వేషామప్యభ్యర్చనీయా ఏవేత్యర్థః.

టీ. నమ్రత్వేన = వంగినవారగుట (అణఁకువ)చేత, ఉన్నమంతః = ఔన్నత్యమును (గౌరవమును) బొందుచున్నవారును, పరగుణకథనైః = ఇతరుల గుణములను జెప్పటలచే, స్వాత్గుణాత్ = తమగుణములను, భ్యావయంతః = వెల్లడించువారును, పరాథే = ఇతరుల కార్యమందు, వితత...యత్నాః - వితత=విస్తరింపఁజేయుఁబడినదై, పృథుతర=మిక్కిలి గొప్పదైన, ఆరంభ=ప్రారంభమును, యత్నాః=ప్రయత్నమునుగలవారై, స్వఅర్థాత్ = తమపనులను, సంపాదయంతః - నెఱవేర్చుకొనువారును, అక్షే...ముఖాత్ - అక్షేప=దూషణచేత, రూక్ష = కఠినములైన, అక్షర=అక్షరముల (మాటల) చేత, ముఖర = వాగుచున్న, ముఖాత్=నోరుగల, దుర్జనాన్ = చెడ్డవారిని, త్వాన్త్యావేప = పీర్చుచేతనే, దుఃఖయంతః = దుఃఖపెట్టువారును, (కావుననే) సాశ్చర్యచర్యాః = అశ్చర్యముతోఁగూడిన నడవడిగలవారగు, సంతః = సత్పురుషులు, జగతి=లోకమునందు, బహుమతాః (సంతః)=గౌరవింపఁబడినవారగుచు, కన్య=ఎవనికి, అభ్యర్చనీయాః = పూజింపఁదగినవారుకారు?

తా. సత్పురుషులు అణఁకువ గలిగియే ఔన్నత్యమును పొందుదురు. పరులగుణములనే జ్ఞాపించుటచేత తమసహృదయత్వమును గనంబఱితురు. పరులకార్యసాఫల్యమునకై ఎక్కువ ప్రయత్నించి వారి

కార్యమును సానుకూలము చేయుచు తమకార్యముల నొనర్చుచుందురు. తమను కఠినముగ పరుషముగను నిందించు దుర్జన్మలచుందు ఓర్పును గనంబటచుచునే వారిని దుగ్గిపెట్టుదురు. ఇట్టి ఆశ్చర్యకర మగు నడవడి గలమహాత్ము లెవరికిఁ బూజ్యులు గారు ?

చ. నతులగుచున్ మహాన్నతిఁ దగనర్చుచు నన్యగుణోక్తిచే గుణో
న్నతిఁ బ్రకటించుచున్ బరజగన్ప్రియకార్యసమర్థతన్ సమం
చితనిజకార్యసంగ్రహముఁ १ జేయుచు నిష్ఠురవాదులన్ శ్రమా
ధృతి నిరసించుచుం బరఁగు १ ధీరులు పుణ్యులు గారె యేరికిన్.

ఇది నీతిశతకమునందు సుజనపద్ధతివర్ణన మను
అటవదశకము.

ప రో ప క ా ర ప ద్ధ తి

అవ. సుజనపద్ధతిని నిరూపించి సుజనులు పరోపకారులు గాన, అపరోపకార పద్ధతిని నిరూపించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. భవన్తి నమ్రాస్తరవః ఫలోద్గమై
ర్నవామ్బుభిర్దూరవిలమ్బినో ఘనాః,
అనుద్ధతాస్సత్పురుషాస్సమృద్ధిభిః
స్వభావ ఏవైష పరోపకారిణామ్.

61

వ్యా.—అప సౌజన్యస్య పరోపకారఫలకత్వాత్తన్నిరూపణానస్తరం పరోపకార పద్ధతిం వర్ణయతి—భవన్తితి—తరవః పనసరసాలాదివృక్షాః, ఫలోద్గమైః ఫలభూతైః, నమ్రాః అవనతా, భవన్తి, ఘనా మేఘాః, నవామ్బుభిర్నానోదకైరుపలక్షితాస్సన్దః దూరవిలమ్బినస్సర్వత్ర ప్రవర్షణార్థమన్తరితసంచారిణో భవన్తి - నతుపురుషాస్సమృద్ధిభిరుపలక్షితా అపి, అనుద్ధతా అనుచ్ఛన్నా భవన్తి - తీక్ష్ణస్వభావా న భవన్తిత్వర్గః - 'అనర్థితా' ఇతి పాతే - అయాచితా భవన్తి - యాచ్ఛాం విన్దేష పరహితమాచరన్తిత్వర్గః తథా విష ఉక్తనిజసమత్వాదివ్యవహారః, పరోపకారిణాం పరహితాచరణతత్పరాణాం, స్వభావో నిసర్గసిద్ధ విష న త్యాహర్యక ఇత్యర్థః, మహాన్తో హి పరోపకారార్థక్షేకం క్షేకత్వేన న గణయన్తి - తేషాం తస్య స్వాభావాదితి భావః; తదుక్తం—

'పరోపకారాయ ఫలన్తి వృక్షాః పరోపకారాయ వహన్తి నద్యః,
పరోపకారాయ చరన్తి గావః పరోపకారార్థమిదం శరీరమ్.'

ఇతి.

అధాన్తరన్యాసోఽలంకారః. వంశస్థపృక్షమ్- 'జతో తు వంశస్థముదీరితం జరా.'

టీ. తరవః = చెట్టులు, ఫలఉద్గమైః=పండ్లకాపులచేత, నమ్రాః=వంగునవి, భవంతి= ఆగుచు. ఘనాః = మేఘములు, నవఅంబుభిః = క్రొత్తనీళ్లచే, దూరవిలంబినః = (అంతట వర్షించుటకై యాకాశమునందు) దూరముగ ప్రేలాడునవి, భవంతి; సత్పురుషాః = సజ్జనులు, సమృద్ధిభిః=సంపదలచేత, అనుద్ధతాః=గర్వింపనివారు, (భవంతి); పరఉపకారిణాం= ఇతరులకు మేలుసేయువారికి, ఏమాః=ఇది (సమ్రత్వము మున్నగునవి), స్వభావః ఏవ = సహజమే.

తా. వృక్షములు ఫలకాలమున నమ్రములయి (వంగి)యుండును. నూతనాంబువులుగల మేఘములు క్రిందుగనే ప్రేలాడుచుండును. సత్పురుషులు సంపదలు వచ్చినప్పుడు గర్వము వహింపరు. ఇది పరోపకారపరాయణుల స్వభావము.

తే. తరువు లతిరసఫలభారగురుతః గాంచు

నింగి ప్రేలుచు నమృత మోసంగు మేఘుఁ

డుద్ధతులు గారు బుధులు సమృద్ధిచేత

జగతి నుపకర్తలకు నిది శ సహజగుణము.

అవ.—దయావంతులకు ముఖ్యములగు నలంకారములఁ జెప్పచున్నాడు:—

శ్లో. శ్రోత్రం శ్రుతేనైవ న కుణ్డలేన దానేన పాణిర్నతు కఙ్కుణేన,
విభాతి కాయః కరుణాపరాణాం పరోపకారేణ న చన్దనేన. 62

వ్యా.—అదైహం ముఖ్యమణ్డనసంపత్తిమాహ—శ్రోత్రమితి—కరుణాపరాణాం దయాభూనాం - పరోపకారిణామిత్యర్థః, శ్రోత్రం కర్ణః - వి. 'కర్ణశబ్ద గ్రహణా శ్రోత్ర' మిత్యమరః, శ్రుతేన భర్తృకాస్త్రశ్రవణేనైవ, విభాతి ప్రకాశతే, కుణ్డలేన ఘవర్ణమణిమయకర్ణభూషణేన, న తు విభాతి; పాణిర్హస్తః, దానేన సత్పాత్రత్యాగేన. విభాతి, కఙ్కుణేన కనకవలయేన న తు విభాతి; కాయా దేహః, పరోపకారేణ పరోహం హితాచరణేన విభాతి, కస్తూరీ ఘనసారవిమిశ్రితపటిరవజ్కులేషేనతు న విభాతి, మహాత్మనాం శ్రవణాదికమేవ స్వాభావికమణ్డనం న త్యన్యత్, తస్య నశ్వరత్వాదితి భావః. పృక్షముపకారి.

టీ. కరుణాపరాణాం=దయాపరులకు, శ్రోత్రం=చెవి, శ్రుతేన=వివ(కాస్త్రముల) వినిచేతనే, విభాతి = ప్రకాశించును. కుండలేన = అంటుజోడుచే, న=కాదు; పాణిః= ఘేయ, దానేన = ఈవిచేత, విభాతి; కంకణేషు = మురుగుచేత నన్ననో, న = కాదు;

కాయః = దేహము, పరఉపకారేణ = ఇతరులకు ఉపకారముచేత, విభాతి; చందసేన = గంధముచేత, న = కాదు.

తా. దయావంతులగు సత్పురుషులచెవులకు శాస్త్రశ్రవణ మలంకారముగాని కుండలములు గావు. హస్తంబులకు అలంకారము సత్పాత్ర దానము గాని కంకణములు గావు. దేహమున కలంకారము పరోపకారము గాని చందసము పూసికొనుట గాదు.

తే. అమరుఁ జెవి శాస్త్రమునఁ గుండలమునఁ గాదు
వలయమున నొప్ప దీవిచే १ వెలయుఁ బాణి
యురుదయాధ్యులమేచు పరోపకార
కలన రాణించు గందంబు १ వలనఁ గాదు.

అపః సత్పురుషులు యాచింపబడకయే దానముచేయుదురు అనివిస్తరించి చెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. పద్మాకరం దినకరో వికచం కరోతి
చన్ద్రో వికాసయతి కైరవచక్రవాలమ్,
నాభ్యర్థితో జలధరోఽపి జలం దదాతి
సస్త్రః స్వయం పరహితే విహితాభియోగాః.

63

వ్యా.—యదుక్త 'మనగ్ధితా సత్పురుషే' ఇత్యాది తదేవ ప్రవక్తయతి—
పద్మాకరమితి.—దినం దివసం కరోతీతి దినకరస్సూర్యః, * 'కృణోహేత్వి' త్యాదినాట
ప్రత్యయః, అభ్యర్థితో న భవతీతి నాభ్యర్థితః - అయాచితస్సన్నిత్యర్థః. * న శబ్దస్య
సుప్తుపేతి సమాసః, పద్మాకరం పద్మవనం, వికచం వికసితం, కరోతి-ని. 'ప్ర
పుల్లాత్పుల్ల
సంపుల్ల వ్యాకోచ వికచ స్ఫుటాః - పుల్లత్పైలే వికసిత' ఇత్యమరః, తథా చన్ద్రోఽపి,
కైరవచక్రవాళం కుముదవన్దం - ని. 'సలే కుముదకైరవ' ఇత్యమరః, వికాసయతి
వ్యాకోచయతి, తథా జలధరో వారివాహోఽపి * పచాద్యచ్, నాభ్యర్థితస్సన్నేవ,
జలం దదాతి ప్రవర్షతి, తథాహి, సస్త్రస్సత్పురుషాః, స్వయమయాచితా వివేకార్థః,
పరేషాం, హితే హితాచరణే, విహితాభియోగాః కృతాభినివేశాః - న త్వవబోధితా
ఇత్యర్థః; అతో యుక్తమేవం హితాచరణమేలేషామితి భావః.

సామాన్యేన విశేషసమర్థసహాలోఽర్థాన్తరన్యాసః - 'సామాన్యవిశేషకార్యకారణ
భావాభ్యాం సదృశప్రకృతకార్యసమర్థసమర్థాన్తరన్యాసః' - ఇతి సర్వస్వ సూత్రమ్.
వసస్తతిలకావృత్తమ్.

టీ. దినకరః = సూర్యుడు, నలభ్యర్థితః (ఏకపదము) అపి = అడుగఁబడనివాఁడయ్యెను, పద్మాకరం = తామరకొలనును, వికచం = పూచినదానిగా, కరోతి = చేయుచున్నాడు; చంద్రః = చంద్రుడు, అనభ్యర్థితఃఅపి, తైరవచక్రవాళం = తెల్లగలువలగుంపును, వికాసయతి = వికసిల్లఁ జేయుచున్నాడు; జలధరః = మేఘుడు, అనభ్యర్థితః అపి, జలం = నీటిని, దదాతి = ఇచ్చుచున్నాడు; (అగును). సంతః = సత్పురుషులు స్వయం = తమంతటతామే, పరహితే = ఇతరులమేలునందు, విహితాభియోగాః = చేయఁ (పహించు) బడిన పూనికగలవారు.

తా. సూర్యుడు ప్రార్థింపఁబడకయే తామరకొలనిని వికసింపఁజేయును. చంద్రుడు ప్రార్థింపఁబడకయే కలువల వికసింపఁజేయుచున్నాడు. మేఘుడు యాచింపఁబడకయే నీటిని ఇచ్చుచున్నాడు. సత్పురుషు లెప్పుడు పరులకు హితమొనర్చుటయందే ఇష్టపడువారు.

టీ. ద్యుమణి పద్మాకరము వికచముగఁ జేయుఁ
గుముదహర్షంబు గావించు శ సమృతసూతి
యర్థితుడు గాక జలమిచ్చు శ నంబుధరుడు
సజ్జనులు దారె పరహితాశచరణమతులు.

అప. ఉత్తమమధ్యమాధముల వర్తనములఁ జెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. ఏతే సత్పురుషాః పరార్థఘటకాస్సాన్వర్థాన్ పరిత్యజ్య యే
సామాన్యాస్తు పరార్థముద్యమభృతః స్వార్థావిరోధేన యే,
తేఽమీ మానుషరాక్షసాః పరహితం స్వార్థాయ నిఘ్నంతి యే
యే తు ఘ్నంతి నిరర్థకం పరహితం తే కే న జానీమహే. 64

వ్యా.—అథ వ్యాపారతారతమ్యేన పురుషాణాముత్తమాదిభేదమాహ—విత
ఇతి.—యే పుమాంశః, స్వార్థాన్ స్వప్రయోజనాని - ని. 'అర్థోఽభిధేయైవస్తు
ప్రయోజన నివృత్తి ష్టి' త్యభిధానాత్, పరిత్యజ్య త్యక్త్వా, పరార్థఘటకాః పర
ప్రయోజనసంఘటనశిలాః, ఏతే, సత్పురుషాః పురుషోత్తమాః, సత్త్వస్య తేనైవాభి
వ్యక్తత్యాదితి భావః, యే తు స్వార్థస్వావిరోధేనావైషమ్యేణ - స్వార్థనిర్వాహ
తత్పరత్వేనైవేత్యర్థః, పరార్థం పరప్రయోజననిర్వాహార్థమ్, ఉద్యమభృత ఉద్యోగ
భాజః, తే సామాన్యాస్సాధారణాచుద్యమపురుషా ఇత్యర్థః, యే తు, స్వార్థాయ స్వార్థ
నివృత్త్యర్థం, పరహితం, నిఘ్నంతి నాశయంతి, తేఽమీ, మానుషరాక్షసాః మానుష

శబ్దవాచ్య రాక్షసాః - తథా స్రూరాచారతత్పరత్వాత్పురుషాధమా ఇత్యర్థః, యేతు నిరర్థకం నిష్ఫలం ప్రయోజననిష్పత్తిరాహిత్యేనాపీతి యావత్, పరహితం ఘ్నున్తి, తే పుమాంసః, కే వా కథంభూతా వా, న జానీమహే ఉక్తక్రివిధపురుషవిక్షణత్వాత్తాత్ జ్ఞాతుం న శక్నుమ ఇత్యర్థః-అత ఏవ పరమసీచా ఇత్యర్థః; ఉక్తపక్షేషు యః క్రేయాక్ తత్పక్షాశ్రయణం కర్తవ్యమాయచ్చ తేతి భావః. శార్దూలవిక్రీడితమ్.

టీ. యే=ఎవరు, స్వార్థాన్=తమప్రయోజనములను, పరిత్యజ్య=వదలి, పరా... టకాః=పర=ఇతరులయొక్క, అర్థ=ప్రయోజనములను, ఘటకాః = కూర్చువారో, ఏలే= వీరు, సత్పురుషాః=ఉత్తమపురుషులు; యే = ఎవరు, స్వా... ధేన-స్వార్థ=తమప్రయోజన ములకు, అవిరోధేన=భంగములేకుండ, పరార్థం=ఇతరులకొఱకు, ఉద్యమభృతః = పూనిక గలవారో, (లే) తు =(వారు) అన్ననో, సామాన్యాః = సాధారణులు (అనఁగా: మధ్యములు); యే=ఎవరు, స్వార్థాయ = తమప్రయోజనముకొఱకు, పరహితం = ఇతరుల మేలును, నిఘ్నుంతి=పాడుచేయుదురో, తేఅమీ=ఆవీరు,మానుషరాక్షసాః=మనుష్యులగు రాక్షసులు; యేతు=ఎవరన్న, నిరర్థకం=నిష్ప్రయోజనముగా (తమకు లాభము ఏమియు లేకున్నను), పరహితం=ఇతరుల మేలును, నిఘ్నుంతి=చెఱుపుదురో, తే=వారు, కే= ఎవరో (ఎట్టివారో), న జానీమహే = గురైఱుగము.

తా. తమకార్యముల విడిచి పరులకార్యములను చేయువారు సత్పురుషులు. తమకార్యములకు భంగములేకుండ పరులకార్యముల నొనర్చువారు మధ్యములు. తమకార్యము నిమిత్తమై పరులకార్యమును చెడఁగొట్టువారు మనుష్యులలో రాక్షసులు. తమకు నష్టము లేకపోయి నను పరులకు నష్టముచేయువారల కేవేరు పెట్టవచ్చునో నాకు తెలియుట లేదు.

మ. తమకార్యంబుఁ బరిత్యజించియుఁ బరాశ్రద్ధప్రాపకుల్ సజ్జనుల్ దమకార్యంబు ఘటించుచున్ బరహితాశ్రద్ధవ్యాపృతుల్ మధ్యముల్ దమకై యన్యహితార్థపూతుకజనుల్ 1 దైత్యుల్ వృథానాశ్రిధం గము గావించెడువార లెవ్వరొ యెలుంగన్ శక్యమే యేరికిన్.

అవ. సన్నిత్రలక్షణముచు జెప్పచున్నాడు:—

శ్లో. సాసాన్నివారయతి యోజయతే హితాయ
గుహ్యం నిగూహతి గుణాన్ ప్రకటికరోతి,

ఆకర్షతం చ న జహాతి దదాతి కాలే

సన్నిత్రలక్షణమిదం ప్రవదన్తి సన్తః.

65

వ్యా.—అథసన్నిత్రలక్షణమాహ—పాపాదితి.—పాపాత్పాపచరణా, నివారయతి నివర్తయతి - ధర్మోపదేశేన దుష్కర్మప్రవృత్తేః విరమయతీత్యర్థః, * 'జాగుపాని విరా మే' త్యాదినా పశ్యమి, హితాయ యోజయతే సత్కర్మాచరణాయ ప్రవర్తయత ఇత్యర్థః-యద్వాక్రేయస్సంగ్రహార్థం ప్రోత్సాహయతీత్యర్థః, గుహ్యం గోప్యం, నిగూహ త్యాచ్ఛాదయతి - న కుత్రాపి ప్రకటయతీత్యర్థః, గుణాన్ సౌఖిల్యాదినద్గుణాన్, ప్రకటికరోతి ప్రఖ్యాపయతి-న తు నిగూహతీత్యర్థః, అపద్గత మతిసంకటస్థ, మపి, న జహాతి న త్యజతి-తన్నిత్రమావది సుఖే చ సమక్రియం యదీత్యుక్తత్వాదితి భావః; కాలే వ్యసనాది సమయే, దదాతి వాఙ్మితం దిశతి, తదిదం పాపనివారణాదికం సర్వం, సస్తస్మత్పురుష, సన్నిత్రస్యాకైతవ సుహృదః, లక్షణంస్వరూపం, ప్రవదన్తి వసంతతిలకావృత్తమ్.

టీ. (మంచిమిత్రుడు) పాపాత్ = పాపమునుండి, నివారయతి = తప్పించును; హితాయ=మేలుకై, యోజయతే=ప్రేరేపించును; గుహ్యం=రహస్యమును, నిగూహతి = కప్పివేయును; గుణాన్ = (సౌఖిల్యాది) గుణములను, ప్రకటికరోతి = వెల్లడించును; అపద్గతంఅపి=సంకటములూ సున్నవానినైనను, న జహాతి=వదలండు; కాలే = (వ్యసనము మున్నగునవి) గలిగిన సమయమందు, దదాతి = (కోరినదానిని) ఇచ్చును, ఇదం = దీనిని (మైనఁ జెప్పినదానిని), సన్తః = పెద్దలు, సన్నిత్రలక్షణం = మంచిన్నే హితుని స్వరూపమునుగా, ప్రవదంతి = చెప్పుదురు.

తా. చదువనుల వారించుట, మంచివనులఁ జేయుటకుఁ బ్రోత్సాహించుట, రహస్యసంరక్షణము, సద్గుణములఁ బ్రకటించుట, అపత్కాలమున విడువకుండుట, కాలముల కావశ్యక మగుదానిని ఇచ్చుట, ఇవి సన్నిత్రున కుండవలసిన లక్షణములు.

టీ. అఘమువలన మరల్చు హితార్థకలితుఁ

జేయు గోప్యంబు దాచుఁ బోషించు గుణము

విడువఁ డాపన్ను లేవడివేళ నిచ్చు

మిత్రుఁ డీలక్షణంబుల ౩ మెలఁగుచుండు.

అవ. మంచిమిత్రులు పరస్పరము ఊరసీర (పాలలో నీరుగలసిన) న్యాయమున నుండు రనుచున్నాడు:—

శ్లో. ఊరేణాత్తగతోదకాయ హి గుణా దత్తాః పురా లేదఖిలాః
ఊరోత్తాపమవేక్ష్య తేన పయసా స్వాత్మా కృశానా హుతః,
గస్తం పావకమున్ననస్తదభవద్దృష్ట్వా తు మిత్రావదం
యుక్తం తేన జలేన శామ్యతి సతాం మైత్రీ పునస్తీవృధృశీ. 66

వ్యా.—పునస్తదేవ ఊరసీరదృష్టాదేన వర్ణయతి—ఊరేణాత్—ఊరేణ కర్తా,
అత్తానం-గతమువగతం ప్రాప్తం - యదుదకం జలం - తస్మై స్వాత్మమిశ్రిత జలాయేత్యర్థః,
పురా పూర్వం, తే ప్రసిద్ధాః, అఖిలాస్సమస్తా, శ్చ, గుణా నిజమాధుర్యధావశ్యాది
గుణా, దత్తా హి వితీర్ణాః ఖిలు - స్వగుణప్రదానద్వారా మైత్రీసంపాదితేత్యర్థః, అతః
ఊరోత్తాపం-ఊరస్య శ్రవణార్థ మగ్నా నితీప్తస్య దుగ్ధస్య-ఉత్తాపం సంతాప, మవేక్ష్య,
తేన ఊరమిశ్రితేన, పయసా ఉదకేన - ని. 'పయః ఊరం వయోఽమ్బు చే' త్యమరః,
స్వాత్మా స్వశరీరం, కృశానా వహ్నా, హుతః మిత్రసంతాపానహనాత్సంశోషిత
ఇత్యర్థః, తతస్తత్ ఊరం కర్తృ, మిత్రస్య జల, స్వావదం సంశోషరూపాం వివర్తిం,
దృష్ట్వా, పావకం వహ్నిం, గస్త, మున్ననః ఉద్యుక్త, మభవత్ * 'ఉత్క ఉన్ననా'
ఇతి నిపాతనా తాన్యః - జలసంశోషణే ఊరాణాం బహి ర్విర్గమనసంభవాదితి భావః,
తదనంతరం తేన జలేన, యుక్తం మిశ్రితం సత్, శామ్యతి ప్రకాశం భవతి * 'శమా
మష్టానామితి దీర్ఘః, తథాహి, సతాం మైత్రీ సాహర్దం - మైత్రీ వ్యాఖ్యాతా, తదృశీ
పునః పరస్పరవ్యసనాసహజశిలా ఖిలు, అత నితద్యుక్తమితి భావః.

అత్ర స్వభావసిద్ధస్య ఊరసీరవ్యవహారస్య పరస్పరసంతాపదర్శనహేతుకత్వే
నోత్పేక్షణాత్క్రియానిమిత్తక్రియాస్వరూపోత్పేక్షా, సా చోక్తార్థాన్తరన్యాస
నిర్వ్యాఢే త్యనయో ర్విజాతీయసంకరః. పృథ్వుక్తమ్.

టీ. ఊరేణ=పాలచేత, అత్త...కాయ-అత్త=తమ్మును, గత = పొందిన, (అనగాః
తమతోఁ గలసియున్న యనుట. తమతో మైత్రిచేసిన, అని వ్యంగ్యము.) ఉదకాయ =
నీటికి, పురా = ముందు, తే = (ప్రసిద్ధములగు) ఆ, అఖిలాః = సమస్తములైన, గుణాః =
(తమతీపు, తెలుపు మున్నగు) గుణములు, దత్తాః హి = ఈయబడినవిగదా! (అందువలన)
ఊరోత్తాపం-ఊర = పాలయొక్క, ఉత్తాపం=కాగుటను, (కష్టమును అని వ్యంగ్యము.)
అవేక్ష్య=చూచి, తేన=ఆ, పయసా=నీటిచేత, స్వాత్మా=తన స్వరూపము, కృశానా=అన్ని

యందు, హుతః=వేల్వబడినది. (ఆవిరియయ్యె ననుట, మిత్రునికష్టమును జూచి సహింపక
యగ్నిప్రవేశము చేసెనని వ్యంగ్యము,) తత్=ఆ పాలు సైతము, మిత్ర ఆపదం=మిత్రము
(అగు నీటి)యొక్క (ఆవిరి యగుటయును) ఆపదను, దృష్ట్వా = చూచి, పావకం =
అగ్నిని, గంతుం=పొందుటకు (అగ్నిలోఁ బడుటకునుట), ఉన్నతః=ఉద్యుక్తము, ఆభవత్=
అయ్యెను. తేన=ఆ, జలేన=నీటితో, యుక్తంసత్=కూడినదై, శామ్యతి=చల్లారుచున్నది.
(నీళ్లు చల్లినచో పొంగు తగ్గుననుట. దుఃఖముదీటి ఆత్మహత్యప్రయత్నమును మానుకొనె
నని వ్యంగ్యము.) సతాం=మంచివారియొక్క, మైత్రీ=స్నేహము, ఈదృశీపునః=ఇటువంటిది
నుమా !

తా. పాలు తనయందు గలసినజలంబునకు తనగుణంబులన్నియు
నిచ్చెను. తన కిట్టిసాయ మొనర్చినక్షీరమునకు గలుగుతపనమును గాంచి
జలము అగ్నియందుఁ బడెను. తనకు మిత్రమగుజల మగ్నియందుఁ
బడుటను చూచి క్షీరము తానుగూడ అగ్నియందుఁ బడఁబోఁగా
దానితో మరల జలము కలియుటచేత శాంతిల్లుచున్నది. సజ్జనసహ
వాసము ఇంతయే అని యర్థము.

చ. క్షీరము మున్ను నీటి కొసఁగెన్ స్వగుణంబులు దన్నుఁ జేరుటన్
క్షీరము దప్త మాట గని శ చిచ్చుటికెన్ వెతచే జలంబు దు
ర్వాసమౌహృద్విపత్తిఁ గని శ వహ్నిఁ జొరం జనె దుగ్ధ మంతలో
నీరముఁగూడి శాంతమగు శ నిల్పు మహాత్ములమైత్రి యీగలిన్.

ఆవ. సత్పురుషు లెంతెంతవారికో యాశ్రయములుగా నుండు రని సత్పురుషుల
మాహాత్మ్యమును వర్ణించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఇతః స్వపితి కేశవః కులమిత స్తదీయద్విషా
మితశ్చ శరణార్థినాం శిఖరిణాం గణాః శేరతే,
ఇతోఽపి బడబాసలః సహ సమ స్తసంప ర్తకై
రహా వితతమూర్జితం భరసహం చ సిన్ధోర్వపుః.

67

వ్యా.—అదైతస్తాహాత్మ్యమాహ—ఇత ఇతి—ఇతోఽస్మిన్నిదేశే, కేశవో
విష్ణుః కుక్షిస్థాభిలభువన ఇతి భావః, స్వపితి యోగానుసంధానేన నిద్రాతి * ‘దుదాదిభ్య
స్సార్వధాతుక’ ఇతి డాగమః, ఇతోఽస్మిన్నిదేశే, తస్య కేశవస్య ఇమే తదీయాః
* త్యదాదివృద్ధాచ్ఛః - యే ద్విషా హిరణ్యాక్ష రావణాదయ స్తేహం, కులం సమాహ

స్వీకృతి తీవ్రము, ఇతస్తతోఽన్యస్తిక్ ప్రదేశేఽపి, శరణార్థినో రక్షణాభిలాషిణః - ని. 'శరణం గృహరక్షిత్రో' రిత్యభిధానాత్, తేషాం శిఖరిణాం మైనాకాదిపర్వతానాం గణాశ్చ, శేరతే స్వపద్ధి * 'శ్చితో రు డి' తి రుడాగము, ఇతస్తస్తాదప్యన్యస్తిక్ ప్రదేశే సమస్తా యే సంపర్తకాః ప్రశయకాలప్రపద్ధి మేఘవిశేషాః - అత ఏవ పుష్కలవాపర్తక సంజ్ఞాయా చ వ్యవప్రియస్తే - తైస్సహ, బడబాసలాఽపి వసతి-తస్తాత్, సిన్ధోస్సము ద్రస్య, వపుశ్శరీరం, వితతం కేశవాధారత్వేన విస్తృతం, ఊర్జితం బడబాసలాశ్రయత్వేఽప్యతివర్ధిష్ఠ, భరసహం పర్వతభరణేన భారోద్వహనక్షమంచ అహో ఆప్ర మేయాను భావత్వేనాత్యంతాశ్చర్యమిత్యర్థః.

అత్ర లక్షయోజనపరిచ్ఛిన్నస్య సముద్రస్యాపరిచ్ఛిన్న కేశవాధారత్వకథనా దధికప్రభేదోఽలంకారః - 'ఆధారాభేదయోరానురూప్యాభావోఽధికే మత' ఇతి లక్షణాత్. పృథ్వీవృత్తమ్.

టీ. కేశవః=విష్ణువు, ఇతః = ఇచ్చట (ఒకచోట), స్వసీతి=నిద్రించుచున్నాడు; ఇతః = ఇచ్చట (మఱియొకచోట), తదీయద్విహం-తదీయ = భర్తృబంధులగు (విష్ణువు యొక్క), ద్విహం=శత్రువులయొక్క, కులం=సమూహము, (ఉన్నది.) ఇతఃచ=ఇచ్చటను (మఱియొకచోట), శరణార్థినాం = రక్షకుని గోరిన, శిఖరిణాం = పర్వతములయొక్క, గణాః=సమూహములు, శేరతే = పరుండి యున్నవి. ఇతః అపి = ఇచ్చటను (మఱియొక చోటను). సమస్తసంపర్తకైః సహ - సమస్తమైన ప్రశయకాలమేఘములతోఁగూడ, బడ బాసలః=అపి=బడబాసియు, (ఉన్నది.) సిన్ధోః = సముద్రముయొక్క, వపుః=శరీరము, వితతం=వికాలమైనదియు, ఊర్జితం = వృద్ధిబొందునదియు, భరసహంచ=బరువును పీర్చు నదియు, (అయియున్నది). అహో = ఔరా !

తా. సముద్రము, తనయం దొకచోట వెన్నుని, ఒకచోట రక్క సులను, ఒకచోటఁ బర్వతసమూహమును, ఒకచోట బడబాసలంబును వహించియున్నది. దీనిమహత్వ మెంతగొప్పయైనది !

చ. ఒకయొడఁ బర్వతించు హరి యొక్కయొడఁ వసియించు రాక్షస ప్రకరము లొక్కచో నడఁగుం బర్వతసంఘము లొక్కెడఁ బలా హకములతోడ నుండు బడబాసియు విస్తృత మూర్జితంబునుం బ్రకటభరక్షమం బగును ధానిలు నొర సముద్ర మెంతయున్.

శ్లో. జాతః కూర్మః స ఏకః పృథుభువనభరాయార్పితం యేన పృష్ఠం శ్లాఘ్యం జన్మధుర్వివస్య భ్రమతి నియమితం యత్ర తేజస్విచక్రమ్, భర్తృ-టీక-7

సంజాతవ్యసంజాతః పరహితకరణే నోపరిష్టాన్న చాథో
బ్రహ్మజ్ఞోదుమ్బురాస్త్యశకవదపరే జస్తనో జాతసప్తాః.

68

వ్యా.—అశ పరహితాచరణపరాకాష్ఠయా ద్వయోరేవ జన్మసఫలం సత్వస్యేహ
మిత్యాహ—జాతఇతి.—కిం బహునా, అవతారేవ్యపీత్యథ్యాహార్యమ్.—ఏకః కేవల,
స్సహార్తః ఆదిహార్తావతారఏవ, జాతః జన్మలాభవానిత్యర్థః, కుతః? యేన కూర్తేణ, పృథు
ప్రచాక్ - యో భువనభరత్పుత్రుశవిష్ణుభార - ప్రస్తే తద్వహనార్థమిత్యర్థః - పృథు
విపులమితి పృథక్పదం చా, పృథ్వం నిజకర్మరతల, మర్మిపతం దత్తం - నిరస్తరమధః ప్రదేశే
స్థిత్యా దుర్భరభువనభారేణ జనితః క్షేత్రస్సీధ ఇత్యర్థః, తథా, ధ్రువస్యాత్మానపాదే, ద్వస్త
క్లాఘ్యం సకలలోకప్రశస్తం, కుతః? యత్ర యస్మిన్ ధ్రువే; తేజస్వినామ్ గ్రహనక్షత్రా
దీనాం - చక్రం శింశుమారాఖ్యం గ్రహనక్షత్రమణ్డలం చా, నియమితం నియుక్తం స,
స్థిమతి పర్యావర్తతే - తత్రభవా న్భగవదనుగ్రహవశాత్సకలలోకాన్మతమేరుశిఖర
శిఖామణీ ధ్రువః స్వాంత్యత్యేన తేజస్వినచక్రం ప్రవర్తయతీతి శ్రీవిష్ణుపురాణ భాగవ
తాది కథాననుసంధేయా; తతః కిమత ఆహ—పరహితకరణే పరోపకారాచరణవిషయే,
వ్యర్థో నిరర్థః అప్రయోజక ఇతి యావత్ - యః పక్షః-సంజాతో యేహా తే సంజాత
వ్యర్థపక్షాః-న తు సంజాతపరహితకరణసమర్థపక్షా ఇత్యర్థః, *సాపేక్షత్వేఽపి గమకత్వా
త్సమానః, అపరే ఉక్తాభ్యామన్యే, జస్తవః ప్రాణినః - నైచ్యోద్భావనార్థకోఽయం
జస్తవజ్జప్రయోగః, ఉపరిష్టా న్ను ధ్రువవ దుపరిభాగే వర్తమానాన భవస్తీత్యర్థః, అథశ్చ
న కూర్తవ దధస్తాద్వా వర్తమానా న భవస్తీత్యర్థః, కిం తు ఉదుమ్బురః జస్తఫలాఖ్య
వృక్షవిశేషః - తస్య ఫలముదుమ్బురం - ని. 'ఉదుమ్బురో జస్తఫలా యజ్ఞాఞ్ఞో
హేమదుగ్ధక' ఇత్యమరః * 'ఫలే లగి' తి లుక్ - బ్రహ్మజ్ఞ ముదుమ్బురం తస్మాన్తః అస్త
రాశే - అవ్యయ మేతత్, యే మకకా నైస్తుల్యం తద్వత్ * తేన తుల్యం క్రియా చే
వ్యతి రి' తి పతి ప్రత్యయః, జాతా ఉత్పన్నాశ్చ తే నష్టాశ్చ జాతనష్టా భవస్తీతి
శేషః * స్నాతాసులిప్తవత్సూర్వకాలసమానః; యతో న తైః కిమపి సాధిత మతో
మశకవ స్త్రిఫలజస్తభిః కిమన్యైరితి భావః.

రూపకోపమయో స్సంకరః

స్రగ్ధరావృత్తమ్.

టీ. యేన = ఎవనిచేత, పృథు...రాయ-పృథు = పెద్దదియగు, భువన=లోకముల
యొక్క, భరాయ = బరువుకొఱకు, పృథ్వం = పీఠపు, అర్పితం = సమర్పించబడినదో,
సః = ఆ, కూర్తః = కూర్తరాజు, ఏకః = ఒక్కటియే, జాతః = పుట్టినది. (అనగా:

ఎల్లపుడు క్రిందనుడి లోకముల మోముటవలన: గలిగిన కష్టమును నహించినందున నితనిజన్మము సార్థక ముట. యత్ర = ఎవనిచుట్టు, తేజస్విచక్రం-తేజస్వి = తేజముగల వానియొక్క (నక్షత్రతారాగ్రహములయొక్క), చక్రం = మండలము, నియమితం సత్ = విరపఱుబఱచినదై, భీమతి = సుడిముచున్నదో, ఆ, ధృవస్య = ధృవునియొక్క, జన్మ = బ్రదుకు, క్షామ్యం = కొనియాడదగినది. అపరే = ఇతరములగు, జన్మ = ప్రాణులు. పరహితకరణే = ఇతరులకు మేలుసేయుటయందు. సం...పక్షాః - సంజాత = పుట్టినవారై, వ్యర్థ = నిష్ప్రియోజనమగు, పక్షాః = పక్షముగలవారు, (పుట్టి నిష్ప్రియోజకులలో చేరిన వారు) ఉపరిష్టాత్ న = (ధృవునకు) పైనను లేదు. అధశ్చ న = క్రిందను లేదు. (మఱి) ఉదుంబర = అత్తిపండువంటి, బ్రహ్మ...న్తః-బ్రహ్మాండ = బ్రహ్మాండముయొక్క, అంతః = లోపల, మశకపత్ = దోమలవలె, జాతనష్టాః = పుట్టి చచ్చినవారు.

తా. విస్తార మగు భూభారమును భరించిన ఆదికూర్మముయొక్క జన్మము, జ్యోతిశ్చక్రమును భ్రమింపజేయుటకు ప్రధానుడగు ధృవుని యొక్క జన్మము, ఈ రెండే లెక్కింపఁ దగినవి? తక్కినవారందఱు పరోపకారము చేయఁజాలనివారగుటచేత ఆదికూర్మమువలె క్రిందను ధృవునివలె ఊర్ధ్వభాగమునను లేక బ్రహ్మాండ మను అత్తిపండులోని పురుగులవలె బుట్టి నశించుచున్నారు.

చ. వితతజగద్భరంబు దన శ్రీ వీపునఁ దాల్చినకూర్మనాథుఁడు
సతతము చంద్రభాస్కరుల శ్రీ చక్రముఁ ద్రిప్పుధృవుండు సజ్జనుల్
ప్రతిభ నజాండజంతుఫల శ్రీ రంధ్రవస్త్రశకంబులట్లు నిం
దితవిఫలార్థసంగతి జగనించి నశించుఁ దదన్యజంతువుల్.

అవ. సత్పురుషుల నడవడిని జెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. తృష్టాం చిన్తి భజ త్తమాం జహి మదం పాపే రతిం మా కృథాః
సత్యం బ్రూహ్యనుయాహి సాధుపదవీం సేవస్వ విద్వజ్జనమ్,
మాన్యాన్తానయ విద్విషోఽన్యనునయ ప్రఖ్యాపయ ప్రశ్రయం
కీర్తిం పాలయ దుగ్ధితే కురు దయా మేతత్సతాం చేష్టితమ్. 69

వ్యా.—అథ విధేయలోకం సంబోధయం త్సదాచారం శిక్షయతి - తృష్టా మితి.—హే జనేత్యధ్యావర్ణ్యం సర్వత్రాపి - మధ్యమపురుష ప్రయోగ సంభవాత్, అత్యధ్యు పరధనేషు లాభాభిలాష తృష్టా-తాం చిన్తి వైరాగ్యశక్త్రేణ విదారయ— అన్యథా అనేకాకాపాశనిబద్ధత్వేన క్లేశభాగిత్వం స్యాదితి భావః, పరిభవాదిమాత్సర్య

మానేషు క్రోధప్రతిబద్ధః క్షమా - తాం - భజ సేవస్వ - అన్యథా ఉగ్రభావేన కార్య
హానిస్సాన్యదితి భావః, మదం విద్యాజనితదర్పం, జహి విజ్ఞానేన వినాశయ-అన్యథా
వివేకశూన్యతయా అకార్యకరణప్రవృత్తై ఆనర్థప్రాప్తిస్సాన్యదితి భావః, హాపే హాప
కర్తాచరణే, రతిం ప్రీతిం, మా కృథాః ఆజ్ఞానేన మాకార్షిః-శిం తు 'ధర్మం చ కే'
త్యాద్యుపదేశవచనేన సత్కర్తాచరణ ఏవ రతిం క్షుర్యత్యర్థః - అన్యథా నిరయపాత
స్సాన్యదితి భావః. * కరోతే ద్దుజి థాసి 'స మాజ్యోగ' ఇత్యుక్త ప్రతిషేధః, సత్యం
సూచితం, బ్రూహి 'సత్యం ప దే'తి వచనేన యథార్థ మేవ వచనం పదేత్యర్థః-అన్యథా
'నాన్యతా త్వాతకం పర మి'తి న్యాయా దవివేక్ష్యప్రసక్తిస్సాన్యదితి భావః, సాధు
పదపీఠ సన్తాద్ర, మరుయాహి ధర్మకాస్త్రాచురోధే నానుసర - అన్యథోత్పథప్రతి
పన్న త్వే పచసీయతాది దోషాపత్తిస్సాన్యదితి భావః, విద్యజ్ఞుమ్ ఉపదేశేన కృతార్థీకరణ
శిలం పణ్డితమణ్డలం, సేవస్వ

'యస్తు పర్యటలే దేశాక్ యస్తు సేవేత పణ్డితాక్,

తస్య విస్తారితా బుద్ధిస్తైలబిప్రురివామృసి.'

ఇతి వచనాద్బుద్ధివైకద్యార్థం శుశ్రూషస్వ - అన్యథా బుద్ధ్యవైకద్యాశీతత్యాద్య
భిక్షాగస్సాన్యదితి భావః, మాన్యాక్ పూజ్యాన్తానయ యథార్హం పూజయ - అన్యథా

'సమాసమాభ్యాం వివచనమే పూజ్యే' ఇతి గౌతమసూత్రాత్,

'అపూజ్యా యత్ర పూజ్యస్తే పూజ్యాస్తైవావమానితాః,

అయశో మహదాపార్జితి ధనాధర్మాచ్చ హీయతే.'

ఇత్యాది స్మరణాచ్చ కీర్తి సుకృత ధన హీయమానత్వ రూపాశ్రేయఃప్రాప్తిస్సాన్యదితి
భావః, కిం బహునా, విద్విష శ్శత్రూసపి కిముతాన్యాక్, అనునయ - 'సమశ్చత్రై చ
మిత్రై చే'తి భగవద్వచనాత్ప్రసాదయ - అన్యథా రన్ధ్రేషు పాతయిష్యస్తీతి భావః,
ప్రశ్రయం గుర్వాచార్యాదిషు సమ్రత్వం విసయమితి యావత్, ప్రఖ్యాపయ' గురౌ
సమ్రతే' త్యుక్తత్యాత్ప్రకటయ - అన్యథా దుర్విసితత్వాపవాదప్రసక్తిస్సాన్యదితి
భావః; కీర్తిం పాలయ జన్మసాఫలాభ్యర్థం కీర్తివిర్వహణే ప్రయత్నం ఐర్విత్వర్థః -
అన్యథా 'క్షీలితలే కిం జన్మ కీర్తిం విసే'తి వచనాజ్ఞేవన్మృతత్వాపత్తిస్సాన్యదితి భావః,
దుఃఖితే సంజాతదుఃఖేషు భూతేష్వీత్వర్థః* తారకాదిత్వా దితచ-జాతా వేకవచనం,
దయాం దుఃఖప్రహాణేచ్ఛాలక్షణం, కురు 'దుఃఖిషు కరుణే'తి కాస్త్రాచురోధా
ద్విధేహి - అన్యథా చిత్తశుద్ధ్యసంభవాదితి భావః, కుతః? ఏతత్సర్వం తృప్త్యాచ్ఛేదాదికం,
సతాం సజ్జనానా చేష్టితం వ్యాపారః, యది సౌజన్య యశఃకామీ తదైవం ప్రవర్త
స్వ - అన్యథా పురుషార్థలాభాసంభవాదితి భావః.

టీ. తృప్తి = ఆశను, ఛిన్ది = కోయుము; ఊమాం = ఓర్పుచు, భజ=పొందుము; మదం=గర్వమును, జహి=వదలుము; పాపే=దుష్టనియందు, రతిం=ప్రేమను, మాకృథాః=చేయకుము; సత్యం = నిజమును, బ్రూహి = పలుకుము; సాధుపడపిం = పెద్దలమార్గమును, అనుయాహి = అనుసరింపుము, విద్వత్ జనం = పండితలోకమును, సేవస్వ=సేవింపుము. మాన్యాక్ = పూజ్యులను, మానయ = పూజింపుము. విద్విషకి అపి = శత్రువులనైనను, అనునయ = ఆదరింపుము; ప్రశ్రయం = ఆడఁకువను, ప్రఖ్యాపయ = వెల్లడింపుము (చూపుము); కీర్తిం = యశస్సును, పాలయ = కాపాడుకొనుము; దుగ్గఖలే = దుగ్గఖముగలవారియందు (జాత్యేకవచనము), దయాం = కనికరమును, కురు = చేయుము (వహింపు మనుట), విలత్ = ఇది, సతాం = సత్పురుషులయొక్క, చేష్టితం = నడవడి.

తా. అత్యాశను త్యజించి ఓర్పు కలిగి మదమును విడిచి దుష్కార్యములందు మనసును పోనీయక సత్యమునే పలుకుచు పెద్దలు పోయిన మార్గమువ నడచుచు విద్వాంసుల సేవించుటయు, పూజ్యుల మన్నించుచు శత్రువునైనను చక్కగఁ జూచుచు పెద్దలయందు ఆడఁకువ కలిగి కీర్తికి భంగము రానివిధంబుగ చరించుచు దుగ్గఖతులయందు దయను గనంబఱచుచుండుము. ఇవి సత్పురుషుల లక్షణములు.

శా. ఆశాసంహరణంబు నోర్తియు మదత్యాగంబు దుర్దోషవాం
ఛాశూన్యత్వము సత్యమున్ బుధమతాశ్చారంబు సత్సేవయున్
వైశద్యంబును శత్రులాలసము మాసన్యప్రీతియుం బ్రశ్రయ
శ్రీశాలిత్వము దీనులందుఁ గృపయున్ శిష్టాలికిఁ ధర్మముల్.

అవ. సత్పురుషులు అరుదుగా నుండు రనుచున్నాఁడు:—

శ్లో. మనసి వచసి కాయే పుణ్యపీయూషపూర్ణా
స్త్రిభువన ముపకారశ్రేణిభిః ప్రీణయంతః,
పరగుణపరమాణూన్ పరవ్రతీకృత్య నిత్యం
నిజహృది విలసంతః సంతి సంతః కియంతః.

70

వ్యా.—ఈదృశా విరళా ఏవేతి నిగమయతి—మనసీతి.—మనసి వచసి కాయే మనోవాక్కాయేషు, పుణ్యమేవ-పీయూషమమృతం - తేన పూర్ణాః - కరణత్రితయే నావి సత్కర్తాచరణకత్పరా ఇత్యర్థః * ని. 'పీయూషమమృతం సుధే' త్యమరః, త్రయాణాం భువనానాం సమాహారస్త్రీభువనం - లక్షణయా త్రిభువనస్థజనానిత్యర్థః*

'అధితాథే' త్యాదినా సమాసః * పాత్రాదిత్వాన్న స్త్రీత్వమ్, ఉపకారశ్రేణిభిస్తాచరణ
 వరమురాభిః, స్త్రీణ్యస్తస్సంతోషయన్తః. * 'స్త్రీఞ్ స్త్రీణన్' ఇతిథాతోశ్చాదాదికాణ్ణిచి
 శత్పప్రత్యయః. * 'ధూఞ్ స్త్రీఞోర్నుగ్వక్తవ్య' ఇతి సుగాగమః, పరేషాం గుణవర
 మాణా నత్యల్పగుణానసీత్యర్థః. యతోఽణుర్నాస్తి స పరమాణుః త్యాహుః, పర్వతీకృత్య
 మహాత్తరాన్ కృత్వా * అభూతతద్భావే చ్విః * 'ఉర్యాది చ్వి డాచ శ్చే'తి గతి
 సంజ్ఞాయాం * 'కుగతిప్రాదయ' ఇతి సమాసః, నిత్యం ఖ్యాపయన్తః నిరస్తరంప్రశంసన్తః
 తథా నిజ హృది స్వాన్తఃకరణ ఏవ, వికసన్తః సతువ్యన్త, స్పన్తః సత్పురుషాః, కియన్తః
 కతివయో విరళా ఏవేత్యర్థః, సన్తి-సతు సాన్తాః) వితాదృశగుణసంపత్తే రసాధారణ్యాదితి
 భావః, నిజహృది వికసన్తస్సన్తి సన్తః కియన్తః ఇత్యేవపాఠః-తథాచోక్తం-సౌజన్యామృత
 సిన్ధవ ఇత్యాది. మాలినీవృత్తమ్.

టీ. మనసి = తలఃపులాను, వచసి = మాటలాను, కాయే=చేష్టలాను, పుణ్య...
 పూర్ణాః - పుణ్య = పుణ్యమనెడి, పీయూషం = అమృతముతో, పూర్ణాః=నిండినవారు,
 శ్రీభువనం = ముల్లోకములను, ఉపకారశ్రేణిభిః = ఉపకారములవరుసలచే, స్త్రీణ
 యంతః = సంతోషపెట్టువారును, వర...అణూక్-వర = ఇతరులయొక్క, గుణవరమా
 ణూక్ = మిక్కిలి అల్పములగు గుణములను, పర్వతీకృత్య = కొండలుగాచేసి, నిత్యం=
 ఎల్లప్పుడును, నిజహృది = తమహృదయమునందు, వికసన్తః = ఆనందించువారును (అగు)
 సన్తః = పెద్దలు, కియన్తః = కొంతమంది, సన్తి = కలరు.

తా. మనోవాక్కాయములయందును సత్కర్మల నొనర్చుట
 యను అమృతముచేత పూర్ణులయి ముల్లోకములందున్నవారికి ఉపకార
 మొనర్చుచున్న వారలయి పరులయందుండిన అణువులవంటి సద్గుణముల
 నై నను కొండంతగా భావించి వికసించుచున్నహృదయములు గలసజ్జ
 నులు కొండలుమాత్రమే యుందురు.

చ. హృదయఃచశ్శరీరముల శ నెంతయుఁ బుణ్యసుధాప్రపూర్ణులై
 ముదము బహుపకారముల శ మూఁడుజగంబులకుఁ ఘటించుచుఁ
 వదలక సాధుసద్గుణాలవంబులు గొండలు నేసి మెచ్చుచుఁ
 మదిని వికాసయుక్తు లగుసమాన్యులు గొండలు వొల్తు రిద్ధరన్.

ఇది సీతిశతకమునందు పరోపకారపద్ధతివర్ణన మను

వీడవదశకము.

ధైర్య పద్య తి

శ్లో. రత్నైర్మహాభేస్తుతుషుర్న దేవా న భేజిరే భీమవిషేణ భీతిమ్,
సుధాం వినా న ప్రయయ్యుర్విరామం న నిశ్చితార్థాద్విరమన్తి ధీరాః.

వ్యా.—రత్నైరితి—దేవా ఆమరాః, మహాభేః క్షీరార్ణవస్య సంబద్ధిభిః రత్నైః
కాస్తుభాదిమణిభిః-సి. 'రత్నం శ్రేష్ఠే మణావసీ'తి విశ్వః యద్వా - రత్నైః-సి. 'జాతౌ
జాతౌ చ యచ్ఛ్రేష్ఠం తద్రత్నమభిధీయత' ఇతి వచనాత్ - విరావతోఽప్రైశ్రవః కల్ప
వృక్షాదిశ్రేష్ఠజాతీయవస్తుభిః హేతుభిః, న తుతుషుస్తుప్తిం న ప్రాపుః - మథనసమయ ఇతి
శేషః, తథా, విభ్యత్యస్తాదితి భీమం * 'భీమాదయోఽపాదాన' ఇత్యపాదానార్థే భీయః
మప్రత్యయ జ్ఞానాదికః-తథాభూతం యద్విషం కాలకూటాఖ్యం-లేన హేతునా తస్మా
దిత్యర్థః, భీతిం, న భేజిరే న ప్రాపురితి ధైర్యాతిశయోక్తిః.*విషేణేత్యత్ర 'భీతార్థానాం
భయహేతు రి'త్యపాదానే పశ్చిమ్యా భావ్యం - తథాఽపి హేతుత్వమాత్రవిషయా
ఽయం నిర్దేశఇతి మన్తవ్యం, కిం తు, సుధా మమృతం-వినా * 'పృథ్వీ నే' త్యాదినా
ద్వితీయా, విరామ మవసానం, న ప్రయయ్యుః మథనాదితి శేషః-సుధోత్పత్తిం వినా న
విరతా ఇత్యర్థః-అనేన శిలసంపత్తిరుక్తా, తథాహి-ధీరా మనస్వినః, నిశ్చితార్థా, న్ను విర
మన్తి విరామం న ప్రాప్నువన్తి-కిం త్యాఫలాదయం ప్రయతస్త ఏవేత్యర్థః. అతో ధైర్య
శిల సంపన్నానాం దేవానామపీడం యుక్త మేవేతి భావః. * 'జుగుస్సా విరామే' త్యా
దినా పశ్చిమి. * 'వ్యాజ్ఞురిభ్యో రమ' ఇతి షరన్వైపదమ్.

అర్థాంతరన్యాసోఽలంకారః. వృత్తముపజాతిః.

టీ. దేవాః=దేవతలు, మహాభేః=గొప్పసముద్రముయొక్క, రత్నైః=(కొస్తుభము
'మొదలగు) మణులచేత (లేక, 'రత్న' శబ్దము శ్రేష్ఠవాచకమయినందున విరావతము,
ఉప్రైశ్రవము, కల్పవృక్షము మున్నగుశ్రేష్ఠవస్తువులచేత), న తుతుషుః=సంతోషింపరైరి;
భీమవిషేణ = భయంకరమగు (కాలకూట) విషముచేత, భీతిం=భయమును, న భేజిరే =
పొందరైరి; సుధాం వినా=అమృతములేక (అమృతము లభింపక), విరామం=మానుటను,
న ప్రయయ్యుః=పొందకపోయిరి. (అమృతము పుట్టువఱకును చిలుకుచునేయుండిరి అనుట.)
ధీరాః=పూనికగలవారు, నిశ్చితఅర్థాత్ = పూనుకొనినప్రయోజనమునుండి, న విరమంతి=
విరమింపరు.

తా. అమృతమునకై పాలసంద్రమును మఢింపుచున్న దేవతలు
అందలి రత్న లాభమునకు సంతోషింపక అందు పుట్టిన కాలకూటవిషంబు

నకు భయపడక అమృతము కలుగునంతదనుక తనుపట్టు వదిలరైరి.
 ధీరు లెప్పుడు తాము దలంచినకార్య మగునంతవఱకు ప్రయత్నమును
 వదలరు.

తే, తనిసిరే వేల్పు లుదధిరత్నములచేత
 వెఱచిరే ఘోర కాళోల విషముచేత
 విడిచిరే యత్న మమృతంబు 1 వాడముదనుక
 నిశ్చితార్థంబు వదలరు 1 నిపుణమతులు.

అవ. ఉత్తమాదుల ధైర్యతారతమ్యమును జెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. ప్రారభ్యతే న ఖలు విఘ్నభయేన నీచైః
 ప్రారభ్య విఘ్ననిహతా విరమన్తి మథ్యాః,
 విఘ్నైర్దుహార్దుహురపి ప్రతిహన్యమానాః
 ప్రారభ్యము త్రమగుణా న పరిత్యజన్తి.

72

వ్యా.—ఉత్తమేవార్థంసీచాదివృత్తికథనద్వారా ద్రధయతి—ప్రారభ్యతే—
 నీచై రభిమైః, విఘ్నై ర్భ్యైః స్తరాయేభ్యః - యద్యయం తేన హేతునా, న ప్రారభ్యతే
 ఖలు-నోపక్రమ్యతే కార్యమితి శేషః-ని. 'విఘ్నైః స్తరాయః ప్రత్యాహ' ఇత్యమరః,
 మథ్యాః మధ్యమాస్తు, కార్యం ప్రారభ్యోపక్రమ్య, విఘ్నైః - ర్నిహతా విహ్వలీకృతా,
 స్సన్తో, విరమన్తి, విరతా భవన్తిత్యర్థః, ఉత్తమాః ఉత్కృష్టాః - గుణా ధైర్యశీలాదయో-
 యేషాం తే తథోక్తాః పురుషశ్రేష్ఠాస్తు విఘ్నైః, దుహార్దుహుః, సానఃపున్యేన, ప్రతి
 హన్యమానాః బన్ధుజన్యమానా, అపి, ప్రారభ్యముపక్రాంతం కర్త, న పరిత్యజన్తి; అతః కాల
 కూటబదబానలాదివిఘ్నైర్దుహర్దుహుఃపాతత్వేనపి ఉత్తగుణసంపన్నతయా దేవానాం సుధో
 త్పత్తిపర్యంతం మగనం యుక్తమితి శ్లోకద్వయస్యాపి తాత్పర్యమ్. ఆత్ర ప్రకరణే కుత్ర
 చిద్ ధైర్యస్య కుత్రచిచ్ఛీలస్య కుత్రచి దుభయస్యాపి ప్రాధాన్యనిర్దేశ ఇతి ద్రష్టవ్యమ్-
 'మనసో నిర్వికారత్వం ధైర్యం సత్స్వపి హేతుష్యి' త్యుక్తలక్షణం ధైర్యం - శీలం తు
 నియతవలోచితస్వభావ ఇతి విశేషః. 'శీలం స్వభావే సద్వృత్తా' విశ్వభిధానాత్.

వసన్తతిలకావృత్తమ్.

టీ. నీచైః = అధములచేత, విఘ్నభయేన = విఘ్నములవలన భయముచే (విఘ్న
 ములు గలుగు ననుభయముచే), న ప్రారభ్యతే = (చని) ఆరంభించుట; మథ్యాః =
 మధ్యములు, ప్రారభ్య = ఆరంభించి, విఘ్ననిహతానంతః = విఘ్నముచే జెఱుగుబడి

వాడై, విరమన్తి=(వనిని) మానుదురు. ఉత్తమగుణాః=మంచిగుణములుగలవారు, విఘ్నేః= అటంకములచే, ముహుర్ముహుః=మాటిమాటికి, ప్రతిహన్యమానాః=మిక్కిలికొట్టబడుచున్నవారైనను, ప్రారబ్ధం = ఆరంభించబడినదానిని, న పరిత్యజంతి = వదలరు.

తా. అధములు విఘ్నములు సంభవించు నని కార్యము నారంభింప వెఱతురు. మధ్యములు ఆరంభించి విఘ్నములు వచ్చినప్పుడు వదలెదరు. ధీరు లెన్నిపర్యాయము లెట్టివిఘ్నములు వచ్చినను తాము పట్టినకార్యమును విడువదు.

శా. ఆరంభింపరు నీచమానవులు విఘ్నాయాససంత్రస్తులై

యారంభించి పరిత్యజింతు రురుహిష్ణూయత్తులై మధ్యముల్

ధీరుల్ విఘ్ననిహన్యమాను లగుచుఁ గ భృత్యున్మతోత్సాహు లై
ప్రారబ్ధార్థము లుజ్జగింపరు సుమీ క ప్రజ్ఞానిధుల్ గావునన్.

అప. కార్యార్థి సుఖదుఃఖములను బరిగణింపక పనిచేయు ననుచున్నాడు:—

శ్లో. క్వచిత్పృథ్వీశ్వశయ్యః క్వచిదపి చ పర్యజ్కుశయనః

క్వచిచ్ఛాకాహారః క్వచిదపి చ శాలోద్దదనరుచిః,

క్వచిత్కన్ధాధారి క్వచిదపి చ దివ్యామృరధరో

మనస్వీ కార్యార్థి న గణయతి దుఃఖం న చ సుఖమ్.

73

వ్యా.—ఆఖోక్తగుణసంపన్నస్య కృచ్ఛాకృచ్ఛయోర్దుఃఖసుఖాపరిగణనయా కార్యసాధనత్వమాహ—క్వచిదితి.—క్వచిత్కుత్రచిద్దేశే కాలే వా, పృథ్వీశ్వశయ్యయస్య స తథోక్తః - కఠినతరస్థణ్ణిలశయనోఽపీత్యర్థః, క్వచిచ్ఛాక హంస తూలికాతల్పే - శయనం స్వాప్ - యస్య స తథోక్తః - మృదులతరశయ్యోఽపీ త్యర్థః - ని. 'శయనం మశ్చ పర్యజ్కు పర్యజ్కుః ఖట్వయా సమాః'-స్యాన్నిద్రా శయనం స్వాప్ ఇత్యుభయత్రాఽప్యమరః, క్వచిచ్ఛాక ఏవాహరో యస్య నీరసాహరోఽపీత్యర్థః. క్వచిచ్ఛాక శాలోద్దదనే కాల్యన్నే-రుచిః స్వాప్ యస్య స తథోక్తః. మత్రసోపేత మృష్టాన్నభోజనసంతుష్టోఽపీత్యర్థః, క్వచిత్కన్ధాం జీర్ణవస్త్రశకలనిష్ఠితాచ్ఛాదనం ధారయతీతి కన్ధాధార్యసి. క్వచిచ్ఛాక దివ్యామృరధరః కనత్కనకపీతామృరధరోఽపి, కార్యార్థి కార్యనిష్పత్తిభిలాషీ - అర్థః అభిలాషః - తద్వానర్థేతి విగ్రహః.

*'కృద్వృత్తే ప్రథితవృత్తి ర్భూతీయ సీ'తి మహాభాష్యే, మనస్వీ మహామనాః ధీరః
*ప్రశంసాయా మిని, పృథ్వీశ్వశయ్యదినా దుఃఖం చ న గణయతి, పర్యజ్కుశయ

నాదివా సుఖం చ న గణయతి, కింతు సుఖదుఃఖయోస్సమానావస్థయైవ కార్యసాధన తత్పరో భవతీత్యర్థః.

టీ. క్వచిత్ = ఒకచోట (లేక ఒకప్పుడు), పృథ్వీశయ్యః = భూమియే పలుపుగాఁ గలవాఁడును. క్వచిత్ చ, పర్యంకశయనః అసి = పట్టెమంచమునఁ బరుండుటగలవాఁడును, క్వచిత్, కాక ఆహారః = కూరగాయ లాహారముగాఁ గలవాఁడును, క్వచిత్ చ, శాల్యాదన రుచిః అపి = శాలిదీదన = పరియన్నమునందు, రుచిః = రుచిగలవాఁడును; క్వచిత్, కంథాధారీ = బొంతను వేసికొన్న వాఁడును, క్వచిత్ చ, దివ్యఅంబరధరః అసి = ఉత్తమములగు వస్త్రములను ధరించినవాఁడును; (అగు) కార్యార్థి = కార్యముచుగోరు, మనస్తే = గోప్యమనస్సుగలవాఁడు, దుఃఖంచ = దుఃఖమును, న గణయతి = లెక్కింపఁడు, సుఖం చ = సుఖమును, న (గణయతి) = లెక్కింపఁడు.

తా. కార్యార్థి యగుధీరుఁడు వీలునుకట్టి ఒకచోట భూశయ్యయు, ఒకచోట పలుపులయందు శయనించుటయు, ఒకతావున కాయసూరల నారగించుటయు, ఒకచోటను శాల్యాదనంబు నేవించుటయు, ఒకతావున బొంతగుడ్డను కట్టుకొనుటయు, ఒక చోట పీతాంబరముల ధరించుటయుఁ గలిగియుండును. కాని కష్టములు వచ్చిన వని దుఃఖమును గాని సుఖము వచ్చిన దని సంతోషముగాని పొందఁడు.

మ. ఒకచో నేలను బవ్వలించు నొకచో శ నొప్పారుఁ బూనెజ్జవై
నొకచో శాకము లారగించు నొకచో శ నుత్కృష్టశాల్యాదనం
బొకచోఁ బొంత ధరించు నొక్కొకతఱిఁ శ యోగ్యాంబరశ్రేణి లె
క్కకు రానీయఁడు కార్యసాధకుఁడు దుఃఖంబున్ సుఖంబున్ మదిన్.

అవ. ధీరు లెప్పుడును న్యాయమార్గమును వదల రని చెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. నిన్దన్తు నీతినిపుణా యది వా స్తువన్తు
లక్ష్మీః సమావిశతు గచ్ఛతు వా యథేష్టమ్,
అద్యైవ వా మరణమస్తు యుగాంతరే వా
న్యాయ్యాత్పథః ప్రవిచలన్తి పదం న ధీరాః.

74

వ్యా.—అథ ధీరాః లోకనిష్ఠా స్తులి ప్రాప్తా అపి న్యాయమార్గాన్ని భ్రశ్యస్తీ త్యాహ—నిన్దన్తితి.—నీతినిపుణా నయవిశారదాః, నిన్దన్తు, కథంచిద్దూషయన్తు, వా ఇతి అథవా, స్తువన్తు భూషయన్తు వా, లక్ష్మీ స్సంపత్, సమావిశతు ప్రాప్నోతు, వా

ఉత, యథేష్టం నిరర్థకం, గచ్ఛతు వా, అద్యై వేదానీ మేవ; మరణం నిధన, మస్తు
వా, ఉత యుగాంతరే కల్పాంతరే వాఽస్తు. తథాఽపి, ధీరా ద్వైర్యశాలినః, న్యాయ్యా
న్న్యాయా దనపేతా, తృప్తో మార్గాత్, పద మేకపాదవిన్యాసమాత్రమపి, న ప్రవిచ
లన్తిన భ్రశ్యన్తి, తేహం న్యాయమార్గాపరిత్యాగ వివ షరమాత్తో న నిష్టాస్తుత్యాదిరితి
భావః.

టీ. నీతినిపుణాః = నీతియందు నేర్పరులైనవారు, నిందంతు = దూషించురుగాక!
యదివా=కాదేని, స్తువంతు = పొగడుదురుగాక ! లక్ష్మీః = సంపద, సమావిశతు వా=కలు
గునుగాక! యథేష్టమ్ = ఇచ్చవచ్చినట్లు, గచ్ఛతు వా = పోవునుగాక ! మరణం=చావు,
అద్యవేవ వా=ఇప్పుడేకాని, యుగ అంతరే వా=వేటొకయుగమునందు.గాని, అస్తు=కలు
గునుగాక ! ధీరా=దిట్టలు, న్యాయ్యాత్ = న్యాయములేనిదిగాని, షకః=మార్గమునుండి,
పదం=అడుగు (మాత్రముదూరమైనను), న ప్రవిచలన్తి = తొలగరు.

తా. నీతివేత్తలు నిందించినను భూషించినను సంపదలు వచ్చినను
పోయినను మరణ మిప్పుడే కలిగినను కల్పాంతరమునకుఁ గలిగిన ధీరు
లయినవారు న్యాయమార్గమును దాటి ఒక అడుగునైనను పెట్టరు.

శా. నీతిప్రాధవిహారు లై ననిపుణుల్ శ నిందింపనీ మెచ్చనీ
ఖ్యాతిం జెందినసంపదల్ నిలువనీ శ గాఢంబుగా సాగనీ
ఘాతం బప్పుడు పొందనీ నియతిమైఁ శ గానీ యుగాంతంబునక
నీతిశ్లాఘ్యుపదంబు దప్పరు గదా శ నిత్యంబు ధీరోత్తముల్.

అవ. ధీరునిలక్షణమును, ధీరునిమహిమయుఁ జెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. కాన్తాకటాక్షవిశిఖా న ఖనన్తి యస్య
చిత్తం న నిర్దహతి శోషకృశానుతాపః,
కర్షన్తి భూరివిషయాశ్చ న లోభపాశై
ర్లోకత్రయం జయతి కృత్స్నమిదం స ధీరః.

75

వ్యా.—నను శో ధీరస్య వాకిం సాధయతీత్యాశంకాహ—కాన్తేతి—యస్య
చిత్తం, కాన్తాకటాక్షాః -

‘యద్గతాగతవిక్రాన్తి వైచిత్ర్యేణ వివర్తనమ్,

తారకాయాః కళాభిజ్ఞాస్తం కటాక్షం ప్రచక్షతే.’

ఇతి భావప్రకాశోక్తలక్షణలక్షిత కామిన్యపాక్షాలాకనాని - త వివ విశిఖా బాణా,
న ఘనన్తి న భిష్తన్తి న సమ్మేహయన్తీతి యావత్, తథాశోషకృశానుతాపక్రధాగ్నిసం

తాపశ్చ న నిర్దహతి న వ్యాకులయతి, తథా భూరియో బలవత్తరా - విషయాః శబ్దా
దీప్తియాథాశ్చ, లోభః పరస్పాదపరజ్ఞే ప్రయత్నః; ఏతేన కామాదయోఽప్యవ
లక్ష్యస్తే - తథా చ-లోభా ఏవ పాశా రజ్జవశ్చ - బంధనహేతుత్వాత్తేహం పాశత్వా
రోపణం, న తర్హన్తి తృష్ణాయుక్తం న కుర్వన్తి - కర్హన్తితి పారే న స్వాయతీకుర్వన్తి
త్యర్థః, స ధీరః కృత్స్నమశేషం, లోకత్రయం స్వర్గాదిలోకత్రయమపి, జయత్యాత్మా
ధీనం కరోతీత్యర్థః, తస్య న కించిదప్యసాధ్యమిత్యర్థః.

టీ. యస్య=ఎవనియొక్క, చిత్తం=మనస్సు, కాంతా...విశిఖా-కాంతా = ప్రియు
రాలియొక్క, కటాక్షవిశిఖాః = క్రేగంటిచూపులనెడి బాణములు, న ఖనంతి = గ్రుచ్చు
వో, ('లునంతి' అనుపాదమున-ఛేదించవో,) కోప...తాపః-కోప = కోప మనెడి,
కృశాను = నిష్పయొక్క, తాపః = సంతాపము, న నిర్దహతి = తగులఁబెట్టదో (కలతఁ
బెట్టదో), భూరివిషయాః చ-భూరి=అనేకములగు, విషయాః = (శబ్దస్పర్శాది) విషయ
ములు, లోభపాశైః = ఆశలనెడు త్రాళ్లచే; నకర్హన్తి = లాగవో, సః ధీరః=ఆధీరుఁడు,
కృత్స్నం = సమస్తమైన, లోకత్రయం = (స్వర్గము, మర్త్యము, పాతాళము అను)
మూఁడులోకములను, జయతి = గెలుచును.

తా. ఎవనిమనస్సు కామినులచూపు లనుబాణములచే క్షతము
కాదో, ఎవనిహృదయమును కోపాగ్నిదహింపదో, ఎవనిమనస్సు అత్యాశ
యనుపాశములచే లాగఁబడదో అట్టిధీరుఁడు ముల్లోకముల జయించును.

ఉ. మానవతీకటాక్షశితీమార్దణముల్ విదలింపఁ జాల వె

వానిమనంబు కోపమయఁపఱ్ఱి దహింపదు లోభపాశసం

తానము మాల్యచందనవిశానములుక వెత నేయ నోప కె

వానివశంబునక మెలఁగునవాఁడు జయించు జగంబు లన్నియున్.

అవ. ఎప్పుడును సహజమగు ధైర్యగుణమును మాన్పలేమని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. కదర్థితస్యాపి హి ధైర్యవృత్తేర్నశక్యతే ధైర్యగుణః ప్రమార్జయేత్

అథోముఖస్యాపి కృతస్య వహ్నే ర్నాధః శిఖాయాతికదాచి దేవ.

వ్యా.—ధైర్యగుణస్యక్కారః కథంచిదపి న యుజ్యత ఇతి సదృష్టాస్తమాహ —
కదర్థితస్యేతి—కుత్సితోఽర్థః కదర్థ * 'కోః కత్తత్పురుషేఽ చి'తి ఘశబ్దస్య కదా
దేశః. కదర్థీకృతః కదర్థితః - తస్య సీతైః కృతస్యాపి సతః, ధైర్యేణ వృత్తి ర్వర్తనం
యస్య తస్య సంబధి ధైర్యమేవ గుణః, ప్రమాద్య మధః కర్తుం, న శక్యతే; తత్ర దృ

ప్రస్తావన - అధోముఖస్య కృతస్యావాఙ్ముఖీకృతస్యాపి సతా, వహ్ని, శిఖా జ్వాలా, కదాచిదేవ కదాచిద, వ్యధో న యాతి - కింతుర్ధ్వమేవ ప్రసరతీత్యర్థః, తద్వద్ధీరస్యాపి ధైర్యగుణ ఇతి వివేకః. ఉపజాతివృత్తమ్.

టీ. కదర్థితస్య అపి = తక్కువవాఁడుగాఁ జేయఁబడినను, ధైర్యవృత్తేః = ధైర్యము లోడి వర్తనగలవానియొక్క, ధైర్యగుణః = ధైర్యమునుగుణము, ప్రమాద్యమ్ = తుడిచి పేయుటకు, నశక్యతేహి = వలకు పడదునుమా! (ఉదాహరణ మే మనః) — అధోముఖస్య = తలక్రిందు, కృతస్య అపి = చేయఁబడినవాఁడైనను, వహ్నిః = నిప్పుయొక్క, శిఖా = జ్వాల, కదాచిత్ ఏవ = ఒకానొకప్పుడు నైతః, అథః = (తల) క్రిందుగా, న యాతి = ప్రసరింపదు.

తా. ధైర్యవంతునికి ఎట్టిదుఃఖము సంభవించినను అతని ధైర్యమును పోగొట్టుట అసాధ్యము. అగ్నిని తలక్రిందుగా పెట్టినను అగ్ని జ్వాల యూర్ధ్వముగనే ప్రసరించునుగాని అధోముఖముగ ప్రసరింపదు.

తే. నియతిచేతఁ గదర్థితం శ డయిన ధైర్య
పరునిధైర్యగుణంబు మాశ్వుంగఁ దరమె
క్రిందు సేయంగఁ బడినట్టికృష్ణపథుని
కీల యెందైన మీఁదుగాఁ శ గెరలుఁ గాదె.

అవ. మంచినడవడిని చెఱుపుకొనుటకంటె మరణమే మేలనుచున్నాఁడు:—

శ్లో. వరం తుక్లాచ్చుక్లాద్ధరుశిఖరిణః క్వాపి విషమే
పతిత్వాఽయం కాయః కఠినదృఢదస్త్రే విదలితః,
వరం న్యస్తోహస్తః పణిపతిముఖే తీక్ష్ణదశనే
వరం వహ్నా పాత స్తదపి న కృతః శీలవిలయః.

17

వ్యా.—మరణోద్యోగో వా వరం న తు శీలవిలయ ఇత్యాహ—వరమితి.—
అయం కాయో దేహః గురుశిఖరిణోఽ త్యున్నతపర్వతస్య శృంగోత్పక్లాచ్చుక్లాపోపరి
భాగా, త్కావపి కస్తింశ్చి, ద్విషమే వికటే, కఠినదృఢదస్త్రే కర్కశపాషాణాస్తరాశే,
పతిత్వా, విదలితః శకలితశ్చే, ద్వరం మనాస్త్రియం, తథా హస్త, తీక్ష్ణదశనే విషన
లోగ్రదంష్ట్రే, పణిపతేః - ముఖే వక్త్రే, న్యస్త శ్చే ద్వరం, తథా వహ్నా పాతోఽగ్ని
ప్రవేశోఽపి, వరం, కిం తు శీలవిలయస్సత్సభావత్యాగః, కృతశ్చేత్తదపి వర

మసి మనాప్రియ మసి, న భవతీత్యర్థః, ప్రాణప్రయాసేఽపి కిలం న త్యాజ్యమితి తాత్పర్యం - 'దైవా ద్వ్యుతే వరః శ్రేష్ఠేలిషా క్షీబం మనాప్రియ' ఇత్యమరః.

టీ. అయంకాయః = ఈశరీరము, గురుశిఖరిణః = పెద్దకొండయొక్క, తుంగాత్ = ఎత్తైన, శృంగాత్ = శిఖరమునుండి, (శృంగోత్పంగాత్ - అనుపాతమున శిఖరముయొక్క వైభాగమునుండి, అనియర్థము.) క్వఅసి = ఒకానొక, విషమే = హెచ్చుతగ్గులుగల (చదుచుగాలేని), కఠినదృవత్ అస్తే = గట్టితాళియంచున, పతిత్వా = పడి, విదళితః = నష్టా నుజ్జయినది (అగుట) వరం = కొంచెముమేలు; హస్తః = చేయి, తీక్ష్ణదశనే = వాడితోటలు గల, ఫణిపతిముఖే = ఆదిశేషుని నోటియందు; న్యస్తః = పెట్టుబడిది (అగుటయైనను), పరమ్; పుచ్చా = నిప్పులా, పాతః = చడుట, వరమ్; తత్ అసి = అట్టైనను, కిలవిలయః = మంచినడవడియొక్క నాశము, నవరమ్ = కొంచెమైనను మంచిదిగాదు.

తా. ఎత్తయిన పర్వతశిఖరమునుండి కఠినమయిన తాతిమీఁద పడి దేహమును వదలుటయు, భయంకరములగు విషభ్యాలల వెళ్లగ్రక్కు కొరలుగల ఆదిశేషుని నోటియందు చేయిని పెట్టుటయు, అగ్నియందుఁ బడుటయు ఇవి ఒకపక్షమున మేలనవచ్చును గాని సత్స్వభావముచు విడుచుటమాత్రము మేలుగాదు.

చ. ఉరుతరపర్వతాగ్రముననుండి దృఢం బగుతాతిమీఁద స త్వరముగఁ ద్రెల్లి కాయము హఃతంబుగఁ జేయుట మేలు గాలిమే పరిదొరవాతఁ గేలిడుట ॥ బాగు హుతాశనమధ్యపాతముక వర మగుఁ జారుశీలగుణావర్జన మర్హము గాదు చూడఁగన్.

అవ. కిలవంతునకు బాధకములుగూడ సాధకము లగుచున్న వనుచున్నాడు:—

శ్లో. వహ్ని స్తస్య జలాయతే జలనిధిః కుల్యాయతే తత్తణా
స్తేరుః స్వల్పశిలాయతే మృగపతిః సద్యః కురక్లామతే,
వ్యాలో మాల్యగుణాయతే విషరసః పీయూషవర్షాయతే,
యస్యాశ్లేఽఖిలలోక వల్లభతమం కిలం సమున్మీలతి.

78

వ్యా.—నన్వేషం కిల స్యాత్యస్తావశ్యకత్వ ముక్తం, తద్భావే తోలాభ ఇత్యాశక్యాయామాహ—వహ్నిరితి.—తస్య పుంసః, వహ్నిర్దాహతోఽపితి భావః, జలాయతే జలమివాచరతి - తద్వచ్చీతలా - భవతీత్యర్థః * 'కర్తుః కృజ్నలోప శ్చేతి కృజ్' * 'ఆకృతస్సర్వభాతుకయోరి' తి దీర్ఘః - ఏవం సర్వత్ర యోజ్యం

జలనిధిద్వస్తరోఽపీతి భావః, కుల్యాయతే అల్పనదీవాచరతి, తస్మైతి సర్వత్రాన్వ
యోఽవగన్తవ్యః, తక్షణాత్తస్మిన్నేవ క్షణే - స తు విలమృనేత్యర్థః, మేరుః
స్వల్పశిలాయతే అల్పదృఢదివాచరతి, మృగపతిస్సింహః - హింసోఽపీతి భావః,
సద్యః కురంజాయతే హరిణ ఇవాచరతి, వ్యాళస్సర్పః - విషరోషభీషణోఽపీతి
భావః, మాల్మగుణాయతే పుష్పస్రగివాచరతి, విషమేవ - రసో ద్రవః ప్రాణప్రయా
నహేతురితి భావః, పీయూషవర్షాయతే అమృతవృష్టిరివాచరతి, కస్యేత్యాకాక్షాయా
మాహ—యస్య పుంసోఽక్షేఽఖిలలోకానామశేషజనానాం - పల్లభతరమత్యంతమనో
హరం, శీలం సత్స్వభావః, సమున్మిలతి సముల్లసతి, తస్మైతి సంబంధః, శీలసంపన్నస్య దుఃఖ
హేతవోఽపి సుఖహేతవ ఏవ భవన్తి, అయమేవ వరమలాభ ఇతి భావః.

అత్ర క్యజ్ఞాదాపమ్యప్రతీతేరుపమాభేదః-

‘ఇవాచిలోపే ద్వివిధేణములి క్యచి చ క్యజీ,

తథా వాక్యే సమాసే చ సప్తచైవా ప్రకీర్తితా.’ ఇతి.

(ఏషా ఉపమేత్యర్థః.)

టీ. యస్య=ఎవనియొక్క, అంగే=దేహమందు, అఖిల...తమం-అఖిలలోకం=సమస్త
జనులకును, పల్లభతమం=మిక్కిలి యిష్టమైన, శీలం = మంచియాచారము, సమున్మిలతి=
ప్రకాశించునో, తస్య=వానికి, వహ్నిః=అగ్ని, జలాయతే=నీటివలె నగును. జలనిధిః=సము
ద్రము, కుల్యాయతే=చిన్న కాలువవలె నగును. తక్షణాత్=అక్షణముననే, మేరుః=మేరు
పర్వతము, స్వల్పశిలాయతే = చిన్నతాయివలె నగును. మృగపతిః = సింహము, (మిగుల
క్రూరజంతువైనను) సద్యః = వెంటనే, కురంజాయతే=లేడివలెనగును. వ్యాళః = త్రాచు
(మహావిషము గలిగి బుసకొట్టుచున్నదైనను) మాల్మగుణాయతే = పూలదండదారము
వలె నగును. విషరసః = విషరూపమయిన ద్రవము, పీయూషవర్షాయతే = అమృతంపు
వానవలె నగును.

తా. ఎవఁడు-సత్స్వభావము కలిగియుండునో, అట్టివానికి అగ్ని
జలమువలె చల్లగను, మేరుపర్వతము చిన్నతాతివలెను, సింగము జింక
వలెను, సర్పము పూలమాలవలెను, విషము అమృతమువలెను అగును.

చ. అతనికి వార్ధి కుల్య యగు శ నగ్ని జలం బగు మేరుశైల మం
చితశిలలీల నుండు మదఃసింహము జింక లెఱంగుఁ బాల్కుఁ గో

పితృభణి పూలదండ యగు ॥ భీష్మవిషంబు సుధారసం బగున్
క్షీతి జనసమ్మతం బగుసుశీల మ దెవ్వినియందు శోభిల్లున్.

అవ. శీలవంతుల కెప్పుడును సంతాపము గలుగ దనుచున్నాడు:—

శ్లో. ఛిన్నోఽపి రోహతి తరుః క్షీణోఽప్యుపచీయతే పునశ్చచ్ఛిన్యః,
ఇతి విమృశ స్తస్మిన్తః స స్తస్మిన్తే న విప్లవా లోకే.

79

వ్యా.—అక్షైమంకదాఽపి సంతాపాన ప్రవర్తత ఇత్యాహ—ఛిన్నయితి.—
తరుః ఛిన్నస్సన్నపి, పురా, రోహ త్యుద్గచ్ఛతి, చచ్ఛిన్యః, క్షీణః కృష్ణపక్షే దినక్రమేణ
కృశస్సన్నపి, పునరుపచీయతే ప్రవర్తతే, ఇత్యేవం, విమృశంతో మనస్యచుసందధానా
స్మిన్తః శీలసంపన్నా, లోకేషు బంధజనేషు, విశ్వ ధేషు విహ్వలేషు సత్స్వపి, న సంతప్యంతే,
కిం తు తరుచచ్ఛిదృష్టాన్తే నాభివృద్ధి మాశంసంత ఏవ సస్తి త్యర్థః. ఆర్యాభేదః.

టీ. తరుః = చెట్టు, ఛిన్నః = నశించినదయ్యును, పునః = మరల, రోహతి =
ఎదుగును. చంద్రః = చంద్రుడు, క్షీణః అపి = సన్నగిల్లినవాడయ్యును, పునః = మరల,
ఉపచీయతే = పెరుగును. ఇతి = అని, విమృశంతః = విమర్శించుచు, సంతః = పెద్దలు, (శీల
వంతులు), లోకే = లోకమందు, విప్లవః = కష్టమునొందినవారై, న సంతప్యంతే =
సంతాపము (దుఃఖము) నొందరు.

తా. సజ్జనులు, ఛేదించబడిన వృక్షము మరల అంకురించుటయు,
క్షీణించిన చంద్రుడు మరల వృద్ధిపొందుటయు గాంచుచున్న వార లయి
తమకు దుఃఖము కలిగిన సమయమున సంతాపము నందరు.

తే. ఖండితం బయ్యు భూజంబు ॥ వెండి మొలచు
క్షీణుడయ్యును నభివృద్ధి ॥ జెందు సోముఁ
డివ్యధమున విచారించి ॥ యుడలు దెగిన
జనములకు దాప మొందరు ॥ సాధుజనులు.

అవ. శీలమే సమస్తమనకు భూషణ మనుచున్నాడు:—

శ్లో. విశ్వరూప్య విభూషణం సుజనతా శౌర్యస్య వాక్సంయమో
జ్ఞానసౌఖ్యపశమః శ్రుతస్య వినయో విత్తస్య పాత్రే వ్యయః,
అక్రోధ స్తపశః క్షమా ప్రభవితుర్ధ్వస్య నిర్వాజితా
సర్వేషామపి సర్వకారణమిదం శీలం పరం భూషణమ్.

80

వ్యా.—కీలమేవాశేషభూషణ మిత్యాహ—విశ్వర్యసేతి—విశ్వర్యస్య స్యా
మ్యస్య, సుజనతా విభూషణం - న తు దౌర్జన్యం, కౌర్యస్య విక్రాంతత్వస్య వాక్సంయమో
వాజ్ఞీయమో, భూషణం న త్వసంబంధప్రలాపిత్యం, జ్ఞానస్య కర్తవ్యాకర్తవ్యవివేకస్యాత్మ
విషయకస్య, వా, ఉపశమో విషయోపరతిః, విభూషణం న తు లోలుపత్వం, శ్రుతస్య
కాస్త్రస్య వినయో విభూషణం - న తు గర్వోద్రిక్తతా, విత్తస్య పాత్రే వ్యయః సత్పాత్రే
ప్రతిపత్తిః, విభూషణం - న తు విటనటాదిభు, తపసశ్చాస్త్వానుజాదే రక్రోధః క్రోధ
రాహిత్యం * క్వచిత్ప్రసజ్యప్రతిషేధేఽపి నశ్చ సమాన ఇవ్యతే, విభూషణం - న తు
కోపశీలత్వం, ప్రభవితః సమర్థస్య, జ్ఞమా సహిష్ణుత్వం. భూషణం - న తూచ్ఛండతా,
ధర్మస్య సత్పాత్రదానస్య, నిర్వాన్యజతా వ్యాజరాహిత్యం, విభూషణం - న తు ద్రవ్య
నాశదుఃఖం, తథా సర్వకారణమ్ విశ్వర్యాది సమస్తనిదాన, మిదం పూర్వోపపత్తిత
మేవ కీలం, సర్వేషా మపి సర్వపుంసాం, వరం సౌజన్యాద్యపేక్షయాఽపుష్కలప్రసం,
భూషణమలంకారః. అతస్సర్వథాఽపి కీలమేవాశ్రయణీమితి తాత్పర్యమ్.

టీ. విశ్వర్య = దొరతనమునకు, సుజనతా = మంచితనము, విభూషణం = అలం
కారము; కౌర్యస్య=పరాక్రమమునకు, వాక్సంయమః=మాటనియతి (అనగా: అసంబంధ
ప్రలాపములాడకుండుట), విభూషణం; జ్ఞానస్య = తెలివితే, ఉపశమః=శాంతి, విభూషణమ్;
శ్రుతస్య=కాస్త్రమునకు (వినిగిని). వినయః=అణగకువ, విభూషణం; విత్తస్య=ద్రవ్యమునకు,
పాత్రే = యోగ్యునివిషయమై, వ్యయః = కర్చుపెట్టుట, విభూషణం; తపస=తపస్సునకు,
అక్రోధః = క్రోధములేకుండుట, విభూషణమ్; ప్రభవితః = సమర్థునకు, జ్ఞమా=జ్ఞుడు,
విభూషణమ్; ధర్మస్య = ధర్మమునకు, నిర్వాన్యజతా = డంబములేకుండుట, విభూషణమ్,
సర్వకారణం = అన్నిటికిమూలమగు, ఇదంశీలం = ఈమంచిపడవడి, సర్వేషాంఅపి =
అన్నిటికిని, వరం = ఉత్కృష్టమైన, భూషణం = అలంకారము.

తా. సంపదలు కలిగి సుజనుడగు నుండుటయు, శూరుడై
మితభాషి యగుటయు, జ్ఞానముండి ఇంద్రియలోలత లేకుండుటయు,
విద్యావంతుడై వినయముకలిగియుండుటయు, ధనముండి సత్పాత్ర
యందు వినయోగింపుటయు, తపస్వియై కోపము లేకుండుటయు, సమ
ర్థుడై ఓర్పుండుటయు, నెపములేక ధర్మము నొనర్చుటయు ఇవన్నియు
వానికి అలంకారముతో సమానము.

భర్తృప్రీతిక—రి

ఉ. జానుగ భూతికిం దొడవు శ సజ్జనభావము శౌర్యలక్ష్మికి
మకానము నీతి విద్యకు శ శ మంబు సుబుద్ధికి విత్తవృద్ధికి
దానము దాల్చి శక్తికిని శ ధర్మనిరూఢి కదంభవృత్తియుం
బూనికతోడ సర్వగుణభూషణ మెన్నఁగ శీలమే సుమీ.

ఇది నీతిశతకమునందు శైర్యపద్ధతివర్ణన మను
ఎనిమిదవదశకము.

దైవపద్ధతి

అవ. శైర్యశీలములు దైవాయత్తము లగుటవలన, నాపద్ధతులు నిరూపించిన పదవ
దైవపద్ధతిని నిరూపించుచు “పౌరుషముకన్న దైవమే బల” మని చెప్పుచున్నాడు:—
శ్లో. నేతా యస్య బృహస్పతిః ప్రహరణం వజ్రం సురాః సైనికాః
స్వర్గో దుర్గ మనుగ్రహాః ఖలు హరే రైరావణో వారణః,
ఇత్యాశ్చగ్ర్యబలాన్వితోఽపి బలభిదృగ్మః పరైః సజరే
తద్వ్యక్తం నను దైవమేవ శరణం ధిగ్ ధిగ్ వృథాపౌరుషమ్.

వ్యా.—అథ శైర్యశీలయోరపి దైవాయత్తత్వాత్సమిరూపణానంతరం దైవ
పద్ధతిం నిరూపయతి—నేతేతి.—యస్య బలభిదః, నేతా శిక్షకః హితాహితోపదేశ
కర్తా. బృహతాం వాచాం పతిర్బృహస్పతిః - న తు యః కశ్చిత్ * ‘తద్బృహతోః
కరపత్యోక్తోచ్చరణేవతయో స్సృజ్జలావశేతి సుడాగమ తలాపా, ప్రహరణమ్
అయుధం ప్రహరసాధనం తు, వజ్రం వజ్రాయుధం - పర్వతపక్షచ్ఛేదనేఽప్యకుణ్ఠిత
మితి భావః - న తు యత్కించదయోమయం, సైనికాస్సురాః - న తు దుర్బల
తాకికాః, దుర్గం గుప్తిస్థానం, స్వర్గః స్వర్గలోకః - న తు మృత్యావహాదినిర్మితమ్,
అనుగ్రహాః పరిపాలనతాత్పర్యం, హరే ఖలు సకలలోకాధీశ్వరస్య విష్ణోః నను - తస్యా
వరజభావేనావతీర్ణత్వా దితి భావః. న తు ఘోరదేవతాయాః, వారణో గజః,
విదావణః న తు యః కశ్చిత్కలభః, ఇత్యనేన ప్రకారేణ స బలభిదన్త్యః, ఆశ్చర్య
బలాన్వితోఽసాధారణత్వాదద్భుతకరశక్తిసహితోఽపి, సంగరే రణే, పరైర్దా
నవై, ర్భగన్ విదారితః, తత్తస్మాత్కారణా, ద్వ్యక్తం స్ఫుటం యథా తథా, దైవ
మేవ, శరణం రక్షకం, నను, పురుషస్య కర్తృ పౌరుషం * ‘హాయనాన్త యువాది
భ్యోఽణితి యువాదిత్వాదన్ - ని. ‘పౌరుషం పురుషస్యోక్తే భావే కర్తృణి లేజ
సీతి విశ్వః - పౌరుషం పురుషకారం, ధిగ్ధిగ్ పౌరుషపున్యేన నిర్వహ్యమిత్యర్థః, వృథా

వ్యర్థమప్రయోజకత్వాదితి భావః, ధిగ్గితి * 'నిత్యపీపుయో' రిత్యాభీజ్ఞ్యే ద్వీరుక్తిః, తద్యోగతౌర్వమితి ద్వితీయా; అతః పారుషస్యాకించిత్కరత్వమేవాశ్రయణీయమితి భావః.

“ఉద్యోగినం పురుషసింహమువైతి లక్ష్మీ
దైవం ప్రధానమితి కాపురుషా వదన్తి,
దైవం నిహత్య కరు పారుషమాత్మశక్త్యా
యత్నే కృతే యది న సిద్ధ్యతి కోఽత్ర దోషః?”

ఇత్యాదివచనస్య అయమేవ దత్తజ్ఞాన్జాలిరితి వేదితవ్యమ్.

అత్ర సాభిప్రాయవిశేషణత్వా త్పరికరాలంకారః. తదుక్తం.—‘సాభిప్రాయ విశేషణం పరికర’ ఇతి.

టీ. యస్య = ఎవనికి, సేతా = (హితాహితముల) నేర్పువాడు, బృహస్పతిః = వాచస్పతియో; ప్రహరణం = ఆయుధము, వజ్రం = వజ్రమో; (పర్వతములఁజెక్కలు నఱకినను మొక్కపోనిదని భావము.) నైనికాః = బంటలు, సురాః = దేవతలొ; దుర్గం = కోట, స్వర్గః = స్వర్గమో; (అనగా: మట్టిచే రాళ్లచే గట్టబడినదిగా దనుట) అనుగ్రహః = అనుగ్రహము (పరిపాలనతాత్పర్యము-ప్రాపు) హరేః ఖలు = విష్ణువుచేకదా? (అనగా: విష్ణుచే యతనికి తమ్ముడుగా (ఉపేంద్రుడుగా) బుట్టినందున ననుట) వారణః = వినయగు, విరావణః = విరావతమో (సముద్రునికొడుకో); ఇతి = ఇట్లు, ఆశ్చర్యబలాన్వితః అపి = మిక్కిలి విచిత్రమైనబలముతోఁ గూడుకొనినవాఁడయినను, బలభిత్ = ఇంద్రుఁడు, సంగరే = యుద్ధమందు, పరైః = శత్రువులచేత (రాక్షసులచేత), భగ్నః = ఓడింపఁబడెను. తత్ = కాబట్టి, వ్యక్తం = స్పష్టముగా, దైవంవివ = దైవమే, శరణంనను = రక్షకముకదా! పృథా = వ్యర్థమయిన, పారుషం = పురుషనికృత్యము, ధిక్ ధిక్ = చీచీ (మిక్కిలి నింద్యమనుట.)

తా. బృహస్పతి గురువై వజ్ర మాయుధమై దేవతలు సేనలోని వారలయి స్వర్గముకోటయై విష్ణుమూర్తియనుగ్రహము గలవాఁడై విరావతగజంబుకలిగి ఈవిధంబుగ ఆశ్చర్యమును కలుగఁజేయు శక్తిగల ఇంద్రుఁడే శత్రువులచేత యుద్ధమునం దోడిపోయెను. కావున దైవ బలమే ప్రధానముకాని పారుష మెందుకును పనికిరాదు.

చ. గురుడు గురుండు వాలు శత్రుకోటి సుపర్వులు వాహహినీపతుల్
సురభవనంబు గోట మధుసూదనుఁడు సయిదోడు దంటి ది

కర్మరిపతి గాఁగ నొప్పుబలఁఘాతియు దాయల కోడె నాజిలో
శరణము దైవమే పురుషశక్తి నిరర్థక మెన్నిభంగులన్.

అవ. బంధమోక్షములకును, హనివృద్ధులకును దైవమే కారణ మనుచున్నాడు:—

శ్లో. భగ్నశస్య కరణపిణ్డితనోర్హానేద్వియస్య తుభా

కృత్వాఽఖుర్వివరం స్వయం నిపతితో నక్తం ముఖే భోగినః,
తృప్తస్తత్పితేన సత్వరమసౌ తేనైవ యాతః పథా
స్వస్థాస్థిత దైవమేవ హి పరం వృద్ధౌ త్వయే కారణమ్. 82

వ్యా.—అథ బంధమోక్షయోర్హానివృద్ధోశ్చాపి దైవమేవ కారణమిత్యాహ—
భగ్నీతి.—ఆఖుర్ముషకః కర్తా, నక్తం రాత్రీ, వివరం బిలం, కరణస్యైవేతి భావః,
కృత్వా, భగ్నశస్య భగ్నత్వా ద్భగ్నమనోరథస్య కరణే పిణ్డికాయాం - పిణ్డితా పుష్పే
కృతా - తనుర్యస్య తథోక్తస్య - విహరప్రసారశాన్యతయాఽతికృచ్ఛదశామాపన్న
స్యేత్కర్థః, తుభా బుభుక్షావ్యసనేన, హ్లానేద్వియస్య విప్రేద్వియపాటవ్య, భోగినః
సర్వస్య, ముఖే, స్వయమేవదైవవశా, నిపతితః తతోఽసౌ భోగీ, తప్తిశితేన మూషక
మాంసేన, తృప్తస్కౌ, తేనైవ పథా వివరేణ, సత్వరం శీఘ్రం, యాతః బహిర్నిర్గత్య
వలాయితః, హే జనా ఇతి శేషః, స్వస్థాః స్థిరచిత్తాస్సన్తః, తిష్ఠత, కుతః? వృద్ధౌ త్వయే
చ దైవమేవ, పర ముత్కృప్తం, కారణం, హి, నత్వస్య, దతో మూషకభోగిదృష్టాస్తేన
స్వస్థైర్భావ్యం, న తు వృథా పౌరుషైరితి భావః.

టీ. ఆఖుః=ఎలుక, నక్తం=రాత్రిలో, వివరం = (పాముబుట్టలోనికి) బొక్కను,
కృత్వా=చేసికొని, భగ్నశస్య = భంగమొందిన (తప్పించుకొనిపోయిన నెడి) యాశగలది
కనుకనే, కరండపిణ్డితనోః=బుట్టలో చుట్టచుట్టబడిన శరీరముగలదై, తుభా=ఆకలిచేత,
హ్లా..స్య - హ్లాన=వాడిన, ఇంద్రియస్య = ఇంద్రియములుగలదై (ఉన్న), భోగినః =
త్రాచుభాముయొక్క, ముఖే=నోటిలో, స్వయమేవ = తనంతటనే, నిపతితః = పడినది;
(పిదప) అసౌ=ఈపాము, తప్తిశితేన=ఆదాని (ఎలుకయొక్క) మాంసముచే, తృప్తస్కౌ=
కడుపుండినదై, తేనైవపథానివ = ఆదానినే (అనగా: ఎలుక చేసినబొక్కగుండనే);
సత్వరం=పడినవడిగా, యాతః = పోయినది, స్వస్థాః తిష్ఠత = నెమ్మదిగానుండుడు; హి =
ఏలనగా; వృద్ధౌ=మేలునందును, త్వయే = కీడునందును, దైవంనివ = అదృష్టమే, పరం =
అతిశయమైన, కారణం = కారణము.

తా. ఒకరాత్రియందు ఆహారార్థము యెలుక ఒకపెట్టెకు రంధ్రము చేసి అందులో దూరెను. అంతకుమున్ను ఒకపాము ఆపెట్టె యందుండెను. ఇరకటమువలన దానిదేహము ముద్దయి బయటికివెళ్లుట ఇత లేదని నిశ్చయించుకొని ఆశలిచేత ఇంద్రియపాటవము దప్పి కృశించుచుండెను. ఆయెలుక లోనికి ప్రవేశింపగానే సర్పము దానిని భుజించి ఆయెలుకచేసిన రంధ్రమునుండి బయటికి పాటిపోయెను. కావున వృద్ధిక్షయములకు దైవమే కారణము. మీరు నెవ్వుదిగ నుండుండు.

ఉ. రాతిరి మూషకంబు వివరం బొనరించి కరండబద్ధ మై
భీతిలి చిక్కి యాస చెడి యెద్దయు డస్సినపామువాత సు
పాతముఁ జెందె దానిఁ దిని యపాము దొలంగె బిలంబుత్రోవనే
యేతటి హానివృద్ధులను యెక్కటి దైవమ కారణం బగున్.

అవ. దైవమును నమ్మినవానికిని నమ్మనివానికిని గలుగు దశను వర్ణించుచున్నాడు:—

శ్లో. యథా కష్టకపాలేనోత్పతత్యార్యః పతన్న పి,

తథా త్వనార్యః పతతి మృత్పిణ్డపతనం యథా.

83

వ్యా.— అశదై వాయతికతదన్యయారవస్థామాహ—యథేతి.—ఆర్యో దైవాయతికి, పతన్నపి కుతశ్చిత్కారణాన్నిచైర్భవన్నపి, కష్టకపాలేన దృష్టాస్తేన, యథోత్పతత్యుచ్చయం ప్రాప్నోతి, తథా తద్వదేవ ఆనార్యః మృత్పిణ్డపతనం యథా సాస్త్రోమృత్కపాల మివ 'ఇవ వద్వా యథాశబ్ద' వితి దక్ష్యాచార్యానుకాసనాత్, పతతి నిలీనో భవతీత్యర్థః.

టీ. (ఆర్యః=దైవమును నమ్మిన) సత్పురుషుడు, పతన్ అపి = (ఏదోకారణము వలన) పడుచు (తగ్గుచు)న్నను, కందుకపాలేన = చెండుపాటుగా, ఉత్ పతతి = పైకి ఎగయును. తథా = అట్లే, ఆనార్యఃతు (దైవమును నమ్మని) దుష్టుఁ డన్ననో, మృత్పిండ పతనం యథా = బంకమట్టిముద్దపాటువలెనే, పతతి = పడును.

తా. చెండు క్రిందఁబడి మరల లేచునట్లు సజ్జనుఁడు హీనస్థితి నందినను వెంటనే ఉన్నతస్థితి నందును. మంటిముద్ద క్రిందఁబడి యట్లే యుండునట్లు దుర్జనుఁడు హీనస్థితినందిన యట్లే యుండును.

క. కందుకమువోలె సుజనుఁడు

క్రిందం బడి మగుడ మీఁది యెక్కినెగయుఁ జామి

మందుడు మృత్పిండమువలె

గ్రందం బడి యడఁగి యుండుం గృహణత్వమునన్.

అవ. దైవబలము లేనివాని కెక్కడను సుఖము గలుగ దని చెప్పచున్నాడు:—

శ్లో. ఖర్వాటో దివనేశ్వరస్య కిరణైః సంతాపితే మస్తకే

వాఙ్మనోబలమనాతపం విధివశాత్తాలస్య మూలం గతః,

తత్రాప్యస్య మహాఫలేన పతతా భగ్నం సశబ్దం శిరః

ప్రాయో గచ్ఛతి యత్ర దైవహతకస్తత్రైవ యాన్త్యాపదః. ౪4

వా.—దైవోపహతస్య స కుత్రాపి సుఖప్రాప్తిరిత్యాహ—ఖర్వాట ఇతి.—

ఖర్వాటః స్వభావబలైశ్చైవమశిరస్సుః- అన్యభావాయాం 'బట్టతలవాడు.' మస్తకే నిజ శిరసి, దివనేశ్వరస్య సూర్యస్య, కిరణైః స్సంతాపితే సతి, అనాతపమాతపకూన్యం దేశం ప్రతి, ద్రుతగతిః శిఘ్రగమనః, గచ్ఛత్, తాళస్య తాళపుష్పస్య, మూలం గతః తాళా భస్మాత్పిష్టతి, తత్ర తాళమూలేఽపి, పతతా వృక్షా ద్దళతా, మహాఫలేన పృథులతర ఫలేన. అస్య ఖర్వాటస్య శిరః, స్వశిరశ్శబ్దేన పటపటాయమానేన సహితం, సశబ్దం యథా తథా, భగ్నం విదళితం, నను కుత ఏత దిత్యాకంక్ష్మి దైవప్రాతికూల్యా దిత్యాహ—దైవహతతో దైవోపహతః దైవానుగ్రహకూన్య ఇత్యర్థః, యత్ర యస్మిన్ దేశే గచ్ఛతి-యం దేశముద్దిశ్య గచ్ఛతి, తత్ర తముద్దిశ్యై, వాపద ఉపద్రవా అపి, ప్రాయో భూమ్నా, యాన్తిః తదేతన్నశకభయాద్ద్రామం విహయ గచ్ఛతోఽరణ్యే వ్యాఘ్రగ్రహణమభూదిత్యర్థః, కాదూలవిశ్రీడితమ్.

టీ. ఖర్వాటః = బట్టతలవాడు, దివనేశ్వరస్య = సూర్యునియొక్క, కిరణైః = కిరణములచేత; మస్తకే = (బట్ట) తల, సంతాపితే = మిక్కిలి కాఁచబడఁగా, అనాతపం = ఎండలేని, దేశం = చోటును, వాంఛత్ = కోరుచు, విధివశాత్ = దైవపవమువలన, తాలస్య = తాటిచెట్టుయొక్క-మూలం = మొదటిని, గతః = పొందినవాడై, తత్ర అపి = అచ్చట నై తము, పతతా = పడుచున్న, మహాఫలేన = పెద్దపండుచేత, అస్య = వీనియొక్క, శిరః = తల, సశబ్దం = (ఫళ్ళని) ధ్వనితోఁగూడునట్లు, భగ్నం = పగులఁగొట్టబడినది, దైవ హతకః = దైవముచే గొట్టబడినవాడు, యత్ర = అచ్చటికి, గచ్ఛతి = పోవునో, తత్ర ఏవ = అచ్చటికే, అపదః = అపదలు, ప్రాయః = తఱచుచుగా, యాంతి = పోవును.

తా. బట్టతలవాఁ డొకఁడు మధ్యాహ్న కాల సూర్యునివేడిమి చేత తనతల మాడుచుండుటకు దాళఁజాలక నీడగలప్రదేశమును

కోరి తాటిచెట్టు క్రిందికి బోయెను. దైవికముగ అప్పు డాచెట్టునుండి యొకపండు వానితలమీఁదఁ బడి వానితల పటపటమని బ్రద్దలయ్యెను. దైవబలముచాలనివాఁ డెచటికిఁ బోయినను అచటికే ఆపదలన్నియుఁ బోవును.

మ. ధర ఖర్వాటుఁ డొకండు సూర్యకరసంతప్తప్రధానాంగుఁ డై త్వరతోడఁ బరువెత్తి చేరి నిలిచెఁ ॥ దాళద్రుమచ్ఛాయఁ ద చ్చిరముం దత్ఫలపాతవేగమున విశచ్చెఁ శబ్దయోగంబుగాఁ బొరి దైవోపహతుండు వోవుకడకుం ॥ బోవుంగదా యాపదల్.

అవ. దైవమె యన్నిటికన్న బలీయ మనుచున్నాఁడు:—

శ్లో. గజభుజ్జ విహజ్జమబన్ధనం శశిదివాకరయోర్ధ్రహపీడనమ్,
మతిమతాం చ విలోక్య దరిద్రతాం విధిరహో బలవానితి మేమతిః.

వ్యా.—అహో దైవమేవ బలీయ ఇతిమమ మతిః ప్రవర్తత ఇత్యాహ. గజేతి.— అయం సుప్తార్థః. యతోఽత్యస్త దుర్ద్రోహణాం గజాదీనాం బన్ధనం, జగత్ప్రకాశకయో స్సూర్యాచన్ద్రీమసోః రాహుగ్రహపీడనం, మతిమతాం ప్రాజ్ఞానాం, దరిద్రతామకించ నత్వం చ, విలోక్య దృష్ట్వాఽపి, అహో ఆశ్చర్యమ్; అతస్సర్వస్యాపి దైవబలీయత్వం మన్యే, దైవమేవ మూలమితి తాత్పర్యమ్. ద్రుతవిల్బుతమ్.

టీ. గజ...ధనం. గజ=వినుఁగలకు, భుజంగమ=పాములకు, విహంగమ=పక్షులకు, బంధనం = కట్టును, శశిదివాకరయోః = చంద్రసూర్యులకు, గ్రహపీడనం = (చంద్రునకు రాహువు, సూర్యునకు కేతువు) గ్రహపీడయు, మతిమతాం=బుద్ధిమంతులకు, దరిద్రతాం= పేదఱికమును, విలోక్య = చూచి, (చూడఁగా వనుట) అహో=ఓహోరా; 'విధిః=దైవము, బలవాన్ = బలీయము, ఇతి = అని, మే = నాయొక్క, మః = తలంపు.

తా. బంధింపశక్యముగాని గజసర్పవిహంగములయొక్క బంధనమును, సూర్యచంద్రాదులకుఁ గల గ్రహపీడయు, బుద్ధిమంతులకు దరిద్రమును చూడ నామనంబునకు దైవప్రభావము బలవత్తర మని నా యభిప్రాయము.

తే. ఫణులు గజములుఁ బక్షులుఁ ॥ బట్టువడుట
రవిసుధాకరులకు నైన ॥ రాహుబాధ

బుద్ధిమంతులలేమియఁ ॥ బొసఁగఁ జూచి

విధి బలాధ్యుఁ డటంచు భావించు మదిని.

అవ. గుణవంతుల నల్పాయువులను జేయుట బ్రహ్మయొక్క మూఢత్వ మనుచున్నాఁడు:—

శ్లో. సృజతి తావద రేషగుణాకరం పురుషరత్నమలంకరణం భువః,

తదపి తత్తణభజ్ఞి కరోతి చేదహహ కష్టమపజ్ఞితకా విధేః. 83

వ్యా.—ఏవం చేద్విధేరవ్యజ్ఞతా స్యాదిత్యాశయేనాహ—సృజతీతి.—విధి, రేషగుణాకరం సకల సద్గుణాశ్రయం, భువోఽలంకరణం మణ్డనం, పురుషరత్నం పురుష శ్రేష్ఠం, సృజతి తావన్నిర్మాత ఇలు, తతః కిమత ఆహ—తదపి తథాఽపి సృజన్నపీత్యర్థః. తత్పురుషరత్నం, త్తణభజ్ఞి త్తణమాత్రేణ భజ్జురం నశ్వరమిత్యర్థః. కరోతి చేత్, విధే, రవజ్ఞితకా మూఢ్య, మహాహ కష్ట మతి కృచ్ఛమితి విమదాతిశయాభిద్యోతకమహాహేతి; కరోతి చేత్తత్వాజ్ఞిత్యమేవేత్యర్థః, తథా తాదృక్పురుషరత్నస్య త్తణభజ్ఞిత్వేనైవ నిర్మాణాత్తు ఆపజ్ఞిత ఏవ విధిరితి వరమరహస్యమ్: ద్రుతనిలమితమ్.

టీ. (విధి=బ్రహ్మ,) ఆశేష...కరం-ఆశేష = సమస్తములైన, గుణ=గుణములకు, ఆకరం = గనియును, భువః = భూమికి, అలంకరణం = అలంకారమునగు, పురుషరత్నం = పురుషోత్తముని, సృజతితావత్ = పుట్టించుచుగదా! తత్ ఆపి = అట్లుయినను (అట్లు పుట్టించియు), తత్ = ఆపురుషోత్తముని, త్తణభంగి=త్తణములో చచ్చువానినిగా, కరోతిచేత్ = చేయునేని, విధేః=బ్రహ్మయొక్క, అపండితకా = తెలివిలేమి, ఆహహ = అయ్యయ్యా, కష్టం = దుఃఖకరము.

తా. దైవము సకల సద్గుణ సంపన్నుఁడను భూమికి అలంకారుఁడను అగు పురుషవద్యుని నిర్మించియు వెంటనే వానిని నశింపఁజేయుచున్నది. అయ్యయ్యా దీసికే దెలివిలేదు గదా!

క. గుణమఃఖని యగుపూరుష

మఃఖి ధరణికి రవణముగ నశమర్చిసవిధి యా

గుణవంతుని వెను దునిమిన

గుణహీనుని గాఁగ నెన్నుకొనలే థాతన్.

అవ. ఎంతవాడైననరే పాడునిధిని దప్పించుకొనలే దనుచున్నాడు:—

శ్లో. ఆయమమృతనిధానం నాయకోఽప్యోషధీనాం
శతభిషగనుయాతః శమ్భుమూర్ధ్నోఽవతంసః,
విరహాయతి న చైనం రాజయత్తౌ శశాఙ్కం
హతవిధిపరిపాకః కేన వా లఙ్ఘనీయః.

87

వ్యా—కథంచిదపి దైవయోగో న లఙ్ఘ్య ఇత్యాహ—ఆయమితి.—ఆయం పరిదృశ్యమానశ్చస్త్రీః, అమృతస్య నిధానం స్థానమితి, ఓషధీనాం సంజీవిన్యాదీనాం, నాయకో నేతాఽపి; శతభిషజా నక్షత్రేణ - శతేన బిష్కరైస్తదైవ్య - శ్చానుయాతోఽనుస్మతోఽపి, కిం బహునా శమ్భుస్సకలలోకక్షేమచ్ఛరస్య శంకరస్య, మూర్ధ్నోఽవతంసశ్శిరోభూషణ, మప్యేనముక్తవిశేషణవికేష్టం శశాఙ్కం, రాజయత్తౌ క్షయరోగో, న విరహాయతి న త్యజతి ఖలు, అతో హతవిధేర్నష్టదైవస్య పరిపాకో నియోగః, కేన వా పుంసా, లఙ్ఘనీయో న కేనాఽపీత్యర్థః; హతేతి నిర్వేదానుసంధానార్థకః, రాజయత్తేత్యత్ర రాజ్యశ్చస్త్రీస్య యత్తౌ - రాజా చాసౌ యత్తేతి వా విగ్రహః, యథాహ బాహుః—

‘అనేకరోగానుగతో బహురోగపురోగమః,

రాజయత్తౌ క్షయోఽనేషరోగరాడితి చ స్మృతః.’

ఇతి.

టీ. ఆయం = ఇతః (చంద్రుడు), అమృతనిధానం = అమృతమునకునిధి, ఓషధీనాం=సంజీవనిమొదలగు (మందు) మొక్కలకు, నాయకః=ప్రభువుగూడను; శత...యాతః-శతభిషక్ = నూఱుమంది వైద్యులచే, అనుయాతః = అనుసరింపఁబడిన వాడు, శతభిషజ్నక్షత్రముచే వెంబడింపఁబడినవాడనివాస్తవికార్థము); శంభుమూర్ధ్నః = శివునితలకు, ఆవతంసః = భూషణము; కించ = అయినను, ఏవం = ఈ, శశాంకం = చంద్రుని, రాజయత్తౌ=క్షయరోగము, నవిరహాయతి=వదలదు, హత...పాకః-హతవిధి=పాడుదైవముయొక్క, పరిపాకః=పరిపాకము, కేనవా లంఘనీయః = ఎవనిచే దాటవలనగును.

తా. ఈకనంబడు చంద్రుడు అమృతమునకు స్థానము. సకలౌషధులకు రాజు. నూర్గురు వైద్యులు వెంటనే యందురు. జగత్పరిపాలకుడగు శివునికి దాను స్వయముగ నలంకారము. ఇట్టి చంద్రుని సైతము క్షయరోగము బాధించుచున్నది. దైవవిధి దాటుటకు ఎవఁడును సమర్థుఁడు కాఁడు.

చ. శతభిషగాఢ్యుఁడు సతతశంభువతంసము నయ్యు నోపధి
తతులకు నాఢుఁ డయ్యును సుధారససేవధి యయ్యుఁ దారకా
పతి దనరాజయత్తుభవబాధలఁ బాపగ నోపఁ డక్కటా
హతవిధికృత్య మెవ్వనికి నైన జగంబున దాటవచ్చునే.

అవ. ఆపదలు జైవాధీనము లనుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ప్రియసఖ విపద్ధణ్డాఘాత ప్రపాతపరమ్పరా
పరిచయబలే చింతాచక్రే నిధాయ విధిః ఖలః,
మృదమివ బలాత్పిణ్డీకృత్య ప్రగల్భకులాలవ
భ్రమయతి మనో నో జానీమః కిమత్ర విధాన్యతి. 88

వ్యా. — మనోనియంతాఽప్యయమేవేతి సఖాయం సంబోధయతి—ప్రియ ఇతి—
ప్రియశ్చాసా సఖా చ ప్రియసఖః - తస్య సంబుద్ధిః - హే ప్రియసఖ *‘రాజా
హస్యభిభ్యష్టచ’ ఖల శ్మశోఽయం విధిః. ప్రగల్భకులాలేన తుల్యం ప్రగల్భకులాలవత్
ప్రాఢమృతకార ఇవేత్యర్థః. * ‘తేన తుల్యం క్రియా చేద్యతి రి’ తి వతిః, మనో
మదీయచిత్తం, మృదం మృత్తికా, మివ, బలాత్సామర్థ్యా, పిణ్డీకృత్య కపాతీకృత్య,
విపదః ఆపదః - దణ్డాఘాతాః ముద్గరఘట్టనానీవ - లేహం - ప్రపాతానాం చ-
నూ పరమ్పరా పానోపున్యేనావృత్తిః - తస్యాః యః పరిచయస్సంస్తరో నిబిడా
వయవవరస్పరసన్నివేశశ్చ స ఏవ-బలం దార్ధ్యం యస్య తస్మిన్, చింతా చక్రమివ
తస్మి, నిధాయ భ్రమయతి, అత్ర భ్రమణే, కిం విధాన్యతి కిం కరిష్యతి నా, నో
జానీమః, కులాలస్తు ఘటం కరిష్యత్యయం తు కిం విధాన్యతి న జానీమ ఇత్యర్థః.

టీ. ప్రియసఖ=ప్రియమిత్రమా, ఖలఃవిధిః = చెడ్డదైవము, ప్రగల్భకులాలవత్ =
నేర్పరియగు కుమ్మరివలె, మనః = (నా) మనస్సును, మృదంఇవ - మట్టినివలె, బలాత్ =
బలముతో (చేతికొలది), పిండికృత్య = ముద్దచేసి, విపత్...బలే-విపత్ = అపదలనెడి,
దండ = కఱ్ఱలయొక్క, ఆఘాత = దెబ్బలయొక్క, ప్రపాత = పాటులయొక్క,
పరంపరా=పరుసలయొక్క, పరిచయ = అభ్యాసమనెడి, బలే = బలముగలదగు, చింతా
చక్రే = చింతయనెడి సారయందు, నిధాయ = పడచేసి, భ్రమయతి=ప్రహ్లాచున్నది.
అత్ర=ఇందు (ప్రహ్లాటయందు), కింవిధాన్యతి=ఏమిచేయునో, న జానీమః = ఎఱుగము.

తా. ఈపాపిష్ఠిదైవము గడితేటిని కుమ్మరివలె నామనస్సును ముద్ద
చేసి విఘ్నము లనియొడి కొయ్యలచేత నెల్లప్పుడుఁ గొట్టుచు చింత యను

నక్రమునఁ ద్రిప్పుచున్నాఁడు. ఏమిచేయుట కిట్లు చేయుచున్నాఁడో తెలియుటలేదు.

ద. కలితవిపత్తిదండపద १ ఘట్టనసేయుచు మన్నుకై వడిక్
ఖలుఁడు విధాత పిండితముగ నొనరించి నితాంతచింతయన్
బలితపుసారెపై నిలిపి १ సాయక డెండము ద్రిప్పుచున్నవాఁ
డలమి కులాలురీతిఁ దెలియం గలవార మె యేమిసేయునో.

అవ. దైవము గొప్పవారి కొన్నియావదల గలిగించినను దైర్యము నెప్పుడును
పడల రనుచున్నాఁడు:—

శ్లో. విరమ విరమాయాసాదస్తాద్ధురధ్యవసాయతో
విపది మహతాం దైర్యధ్వంసం య దీక్షితుమిహనే,
అయి జడవిధే కల్పాపాయేఽచ్యవేతనిజక్రమాః
కులశిఖిణిః తుద్రానై తే న వా జలరాశయః.

89

వ్యా. విరమవిరమాయాసాదస్తాద్ధురధ్యవసాయతో భవిష్యతీతి న మస్తవ్య
మితి విధిమలక్షీకృత్యోపాలభతే—విరమేతి—అయితి ప్రశ్నే-ని. 'అయి ప్రశ్నా
నుయో రి' తి విశ్వో, జడేతి మాన్వే - విధే హే దైవేతి సంబంధనత్రయమ్, అస్తా,
ద్ధురధ్యవసాయతో దురాగ్రహః, ద్య ఆయానస్తస్తా, ద్విరమ విరమ ఆభిక్షేప్తవిరతో
భవ * 'నిత్య ఏప్ప చూ రి' త్యాభిక్షేప్త ద్విరుక్తిః, కోఽసావాయాస ఇత్యాశక్త్యా
మాహ—విపది త్వత్కృతాపది, మహతాం మహత్తనాం దైర్యధ్వంసం ధీరత్వ
హ్రాస, మిక్షితు, మిహనే కాక్షు సే, యత్ త్వ, మస్తాదాయాసాదితి సంబంధః, తస్యా
త్వస్తాసంభావితత్వాత్త్వదాయాసవ్యైవాపశిష్టత్వాదితి భావః, కులోవాఽసంభావితత్వ
మిత్యాశక్త్యా దృష్టాంతముఖేన ద్రఢయతి - కల్పాపాయే కల్పాస్తేఽపి అతినంకటేఽపి
కిముతాన్యచేతి భావః. అపేతాః విపహ్లానిజక్రమాః స్వమర్యాదాః యేషాం తే తథోక్తా
స్సన్తః, ఏతే కులశిఖిణో మహేష్వాదిసప్తకులాచలా వా, జలరాశయస్సప్తసముద్రా
వా, తుద్రాచిహః న ఖలు-కిం త్వత్వక్తమర్యాదా ఏవ వర్తంతే, అతః దృష్టాస్తేన ధీర
దైర్యధ్వంసనస్యాతిదుష్కరత్వాత్త్వదాయాస ఏవాపశిష్టో న తు ఫలలాభ ఇతి భావః.

'మహేష్టో' మలయస్సహ్యాస్సానుమానృక్షపర్వతః,
విధ్యశ్చ పారియాత్రశ్చ సజ్జైతే కులపర్వతాః,
'అపణేక్షుసురానర్విర్ధిక్షీరజలాద్భవాః' ఇతి.

టీ. అయిజడవిధే = ఓమూఁద్రైవమా!, నిపది = ఆపదయందు, మహతాంఁగోష్ఠు
వారియొక్క, ధైర్యధ్వంసం = ధైర్యనాశమును, ఈక్షితుం = చూచుటకు, ఈహసే =
కోరుచున్నావు, ఇలియల్ = అనునదియేదో, ఆయాసాత్ = కష్టమైన, అస్సాత్ = ఈ,
దురధ్యవసాయతః = చెడ్డపూనికనుండి, విరమవిరమ = విరమింపుము విరమింపుము. ఏలే =
ఈ, కులశిఖరిణః (వా) = కులపర్వతములుగాని (మహేంద్రము, మలయము, సహ్యాము,
సానుమంతము, ఋక్షపర్వతము, వింధ్యము, పారియాత్రము ఇవి కులపర్వతములు.),
జలరాశయః వా = సముద్రములుగాని, కల్పాపాయేఅపి = కల్పాంతమునందును, అపే...
మాః — అపేత = పోయిన, నిజక్రమాః = తమమర్యాదలుగల; క్షుద్రాః = అల్పములు,
న = కావు.

తా. ఓ తెలివిలేని దైవమా! మహాత్ములకు ఆపదలను కలిగించి
వారిధైర్యమునకు భంగముకలుగఁజేయఁ జూచుచున్నావుగాని ఇది
సాధ్యము గాదు. కల్పాంతముననైనను కులపర్వతములు సప్తసముద్ర
ములును తమమేరలుతప్పనట్టి నీదములు కావుకదా?

చ. దౌశుగులు వచ్చువేళ గుణ శ ధుర్యులధైర్యగుణంబు సర్వముం
బస చెడునంచుఁ జూచెదవు శ పాపపుదైవమ యీదురాగ్రహ
వ్యసనము మాను మాను ప్రళ శ యంబున వీతనిజక్రమంబు లై
ససీ నెడ పించుకంతయును శ సాగరముల్ గులపర్వతంబులున్.

అవ. అన్నిటిని దైవమే శరణ మనుచున్నాడు:—

శ్లో. దైవేన ప్రభుణా స్వయం జగతి యద్యస్య ప్రమాణీకృతం
తత్తస్యోపసమేన్దనాగపి మహాన్వై వాశ్రయః కారణమ్,
సర్వాకాపరిపూరకే జలధరే వృ త్తపి ప్రత్యహం
సూక్ష్మా ఏవ తన్తి చాతకముఖే ద్విత్రాః పయోబిన్దవః. ౧౦

వ్యా.—తథాపి దైవమేవ శరణమిత్యాహ—దైవేనేతి.—ప్రభుణా సమ
ర్థేన, దైవేన, జగతి లోకే, యస్య పుంసో, యద్యస్య, ప్రమాణీకృతం నిర్దిష్టం, తద్యస్య
తస్యోపసమేత్ సంగచ్ఛేత, మహానాశ్రయో, మనాగీషదపి, దైవ కారణం స
సాధనం హి - బహుఫలప్రాప్తావతి శేషః, తత్త దృష్టాంతః—సర్వాకాపరిపూరకే
సకలలోకమనోరథపరిపూరకే - సకలదిగ్దత్తవాప్తఫలకే వా, జలధరేఽమృతవాహే
* పచాద్యచ్, అహన్యహని ప్రత్యహమ్*—ఆవ్యయం విభక్తిత్యాదినా ఽవ్యయా

భావః-అహ్నుశ్చ 'నపుంసకవదన్యతరస్యా మితి సమాసాంతః, వర్షతి సత్యసి, చాతకస్య స్తోకకపక్షిణో, ముఖే చల్పాపుటే, సూక్ష్మా అణవ వివ, తథాఽసి ద్వైవా త్రయోవా, ద్విత్వా ఏవ * 'సంఖ్యాయావ్యయాసన్నే' త్యాదినా బహువ్రీహిః * 'బహువ్రీహా సంఖ్యేయే డజబహుగణా దితి డచ్ ప్రత్యయః, పయోబిద్వవో జలకణాః, పతన్తి - న త్వాశ్రయనువాత్తయా బహుఫలలాభ, స్తత్రాసి దైవవైష్ణవ నియన్తృత్వాదితి భావః. తస్మాత్సర్వథా దైవమేవ శరణమితి తాత్పర్యమ్. ని. 'స్తోకక శ్చాతకస్సమా' ఇత్యమరః.

టీ. ప్రభుణా=సమర్థమగు, దైవేన = దైవముచే, జగతి = లోకములో, యస్య= ఎవనికి, యత్=ఏది, ప్రమాణీకృతం=విర్వఱుపబడినదో, తస్య = వానికి, తత్ = అది, స్వయం=తనంతట, ఉపనమేత్=దొరకును, మహాన్ = గొప్ప, ఆశ్రయః = ఆధారము, మనాన్ అసి = కొంచెమైనను, కారణం = హేతువు, వైవ = కానేకాదు; (ఎట్లనః) సర్వా . రకే-సర్వ = అందఱియుక్క, ఆకా = కోరికలను, పరిపూరకే = సెరవేర్చునట్టి, (సర్వఆకా=అన్నిదిక్కులను, పరిపూరకే = నిండించునట్టి, అని యర్థాంతరము.) జలధరే = మేఘము, ప్రత్యహం=ప్రతిదినము, వర్షతిసతిఅసి = వర్షించుచున్నను, చాతకస్య=వాన కోయిలయొక్క, ముఖే = నోటియందు, సూక్ష్మాః = చిన్నవి, ద్విత్వాః=రెండుమూడు, పయఃబిందవః = నీటిబొట్లు, తపన్తి = పడుచు.

తా. ఎవని కేంత యని దైవము నిర్ణయించునో అయ్యది వానికి తనంతటనే దొరకును. దీనికై ఒకరి నాశ్రయింప నక్కఱ లేదు. నలు దిక్కుల వ్యాపించి మేఘము ప్రత్యహము వర్షించుచున్నను చాతకము నోటియందు సూక్ష్మబిందువులు రెండో మూడో పడునుగాని ఎక్కువ పడవు గదా ?

తే. ఎవ్వనికి నిజ్జగంబున १ నెంతఫలము

దైవకృత మగునది వొందు १ దప్ప కతనిఁ

గారణము గాదు వెనుఁబ్రాపు १ ఘనునిఁ జేరు

చాతకమువారఁ బడు నల్పజలకణములు.

ఇది నీతిశతకమునందు దైవపద్ధతివర్ణన మను

తొమ్మిదవదశకము.

కర్తృపద్ధతి

ఆవ. సర్వము జైవాధీన మని జైవపద్ధతిని ముగించినపిదప ఆజైవము నైతము కర్తాధీనముగనే యున్న దని నిరూపించుచు జైవముకన్నను కర్తయే గొప్పదనుచున్నాడు-
శ్లో. నమస్యామో దేవాన్నను హతవిధేస్తేఽపి వశగా

విధిర్వద్ధ్యః సోఽపి ప్రతినియతకర్తైకఫలదః,

ఫలం కర్తాయ త్తం కిమరుగణైః కిం చ విధినా

నమస్తత్కర్తేభ్యో విధిరపి న యేభ్యః ప్రభవతి.

91

వా. యదుక్తం జైవేన ప్రభుజేత్యాదిసందర్భేణ జైవవైవాత్మవైవాత్మకత్వం, తస్యాపి కర్తృనియమ్యుత్వేనాస్యాతస్త్వాదిత్యాశయేన జైవపద్ధతినిరూపణానంతర్యేణ కర్తృపద్ధతిం నిరూపయిష్యం, స్తత్రాపి సర్వదేవనియామకత్వే విధే—స్తన్నియామకత్వేన కర్తృణః ప్రాబల్యమితి పరమృరామచవిదధాతి—నమస్యామ ఇతి—దేవానిష్టాగ్రీడి, న్నమస్యామోఽభివాదయామః, న త్వేకాంతతయైతేషామేవాభివాద్యత్వ, మేతన్నియామకస్య కస్య చిద్విధేః విద్యమానత్వాత్, సోఽన్యభివాద్య ఏకేత్యాశయేనాహ—తే దేవా అపి హతోయో విధిర్భిక్షో తస్య, వశగా నను నియమ్యాః భిలు-అతో విధిరపి వద్ధ్యః న త్వస్యాపి స్వాతస్త్వమిత్యాహ—సోఽపి విధిరపి, ప్రతినియతం యత్కర్తృణ ఏకం ఫలం తద్దదాతీతి తథోక్తః-యత్ఫలం కర్తృణః ప్రతినియతం తత్ప్రేక్షో న తు స్వతస్త్వ ఇత్యర్థః, తథా చ ఫలం కర్తాయ త్తం యది కర్తాధీనం చే, దచరైః దేవైః కిం, విధినా చ కిం న కించిదపీత్యర్థః-తస్యైవ ఫలదానస్వామ్యాదితి భావః, తత్తస్మాత్కర్తృభ్యోజ్యోతిష్టామతపో దానాదిరూపేభ్యోనమః, యతః విధిరపి, యేభ్యః కర్తృభ్యో న ప్రభవతి న సమర్థో భవతి-స్వాతస్త్వేణ ప్రవృత్తేరభావాదితి భావః.

అత్ర పూర్వపూర్వస్యోక్తిరోక్తరం ప్రత్యుక్తగ్రాహకత్వాన్మలాదీపకాభ్యో
ఽలంకారః-శ్లోక్షణం తూక్ష్మం.

టీ. దేవాః = దేవతలను, నమస్యామః = నమస్కరించుచున్నాను. (అయినను) తేఅపి = వారునైతము, హతవిధేః = సాదుజైవమునకు, వశగానను=స్వాధీనులునుమా ! (కాబట్టి) విధిః = జైవము, పద్ధ్యః = కొనియాడఁదగినది. (కాని) సఃఅపి = ఆజైవము నైతము, ప్రతి...దః - ప్రతినియత = నిర్ణయింపఁబడిన, కర్త = కర్తముయొక్క, ఏక= ముఖ్యముయిన, ఫలం=ఫలమును, దః=ఇచ్చునది, ఫలం = ఫలము, కర్తృనియతం = కర్తృకు

అధీనమైనది; (కావున) అమరగణైః కిం = దేవతాసమూహములతో నేమి? విధినాచ కిం = దైవముతోడను (బని) యేమి? తల్ = కాబట్టి, యేభ్యః=వికర్తములపై, విధిరసి= దైవముగయితము, న ప్రభవతి = చాలదో, కర్తభ్యః = (ఆ) కర్తములకు, నమః = నమస్కారము.

తా. దేవతలకు నమస్కారము. వారు సైతము పాడుదైవము నకు లోబడినవారుగాన దైవమునకు మ్రొక్కెదను. ఆదైవము కర్తాను సారముగ ఫలము నిచ్చును గాన కర్తకు నమస్కారము. ఫలము కర్తాధీనము కావున దేవతలతోడను దైవముతోడను మాకేమి దేవతలచేత దాడు శక్యముగాని కర్తమునకే మ్రొక్కెదను

చ. శిధిలత లేనిభక్తి నతిః సేయుదు వేల్పుల కాసుపర్వులుక
విధివశవర్తు లావిధియుఁ విశ్రుతకర్తఫల ప్రదాత య
య్యధికఫలంబు కర్తవశః మట్లగుటం బనియేమి వారిచే
విధి కధికంబు గర్తమనిఁ వేమలు మ్రొక్కి భజింతుఁ గర్తమున్.

అవ. కర్తముయొక్క ప్రాధాన్యమును జెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. బ్రహ్మ యేన కులాలవన్నియమితో బ్రహ్మజ్ఞాభాణ్డోదరే
విష్ణుర్వేదన దశావతారగహనే క్షిప్తా మహాసంజ్ఞతే
రుద్రోయేన కపాలపాణిపుటకే భిక్షాటనం సేవతే
సూర్యో భ్రామ్యతి నిత్యమేవ గగనే తస్మై నమః కర్తజే. ౧౨

వ్యా. యదుక్తం విధిరసి న యేభ్యః ప్రభవతీతి తప్తవిశ్వాసాంతి-బ్రహ్మేతి.—
యేన కర్తణా కర్తా బ్రహ్మ చతుర్దుభో, బ్రహ్మజ్ఞమేవ భాణ్డం - తస్మాదేదరే, కులాలేన కుమ్భకారేణ తుల్యం కులాలవ,న్నియమితః వివిధవస్తు నిర్మాణకర్త త్వేన నియోజితః, యేన విష్ణుః కుక్షిస్థాభిలభువనోఽపి, మహా సంకటేఽతి కృచ్ఛితరే, దశావతారా ఏవ గహనమరణ్యాని-తత్ర క్షిప్తా నిద్విష్టః, యేన కర్తణా, రుద్రోమృత్యుజ్ఞాయోఽపీతి భావః, కపాలం బ్రహ్మశిర ఏవ - పాణిపుటకే కరతలస్థభిక్షాహారణోచితభాజనం తత్ర, భిక్షాటనం సేవతే; కపాలస్థభిక్షాన్నం భుంక్తు ఇత్యర్థః, కిం చ యేన సూర్యోఽపి సకలలోకప్రకాశ యోఽపీతి భావః, నియమిత ఇతి కేవల, గగనేఽస్తరిక్షే నిత్యమేవ న తు క్షణమాత్రమపి విశ్రమావకాశ, ఇతి భావః, భ్రామ్యతి పరివర్తతే. * 'వా భ్రాతే' త్యాదినా వికల్పాల్ శ్యస్వప్రత్యయః, తస్మై సకలనియత్రై కర్తజే నమః - తథాభూతస్త్వివాభివాదనాచిత్యాదితి భావః.

టీ. యేన=దేని (కర్త)చేత, బ్రహ్మ=బ్రహ్మ, బ్రహ్మ...దరే=బ్రహ్మాండ=బ్రహ్మాండము
 లనెడు, భాండ = కుండలయొక్క, ఉదరే = లోపల, కులాలవల్ = కుమ్మరివలె, నియ
 మితః = ఆజ్ఞాపించబడెనో, యేన, విష్ణుః = విష్ణువు, మహాసంకలే = గొప్పగొప్పయిటుకల
 మైన, దశ...గహనే=దశఅవతార = పదియవతారములనెడి, గహనే = అరణ్యములో,
 క్షిప్తః=త్రోయబడెనో, యేన, రుద్రః=శివుడు, కపాలపాణిపుటకే = తలపుట్టి యనెడి
 పంచపాత్రయందు, భిక్షాటనం = బిచ్చమునకు దిరుగుట, సేవతే=చేయుచున్నాడో,
 (యేన) సూర్యః=సూర్యుడు, గగనే=ఆకాశమునందు, నిత్యం=ఎల్లప్పుడును, భ్రామ్యతి=
 నుడియునో, తస్మై = ఆ, కర్మణే = కర్మమునకు, నమః = మ్రొక్కు.

తా. బ్రహ్మ దేనిచేతఁ గుండవలె నుండు బ్రహ్మాండమధ్యమున
 నుండ నియోగించబడెనో, దేనిచేత విష్ణువు పదియవతారము లెత్తుట
 యను కష్టమునకుఁ బాల్పడెనో రుద్రుడు దేనిచేత పుట్టెను పాత్రగా
 గొని బిచ్చగాఁడై దిరిగెనో, దేనిచేత సూర్యుడు ఆకాశమున సర్వదా
 తిరుగుచుండెనో అట్టికర్మకు నమస్కారము.

చ. నలువ కులాలుభంగి నలి శ నప్రభవాండమునందు దేనిచే
 నిలిచె దశావతారవనశిష్టితుఁ డయ్యెఁ మురారి దేనిచే
 బెలుచు గపాలహస్తఁ డయి శ భిక్షుకుఁ డయ్యెఁ బురారి దేనిచే
 నల రవి దేనిచే దిరుగు శ నాఘనకర్తము వంద్యమే కదా.

అవ. కర్మము సకలనియామక మగుటవలన దాని నమస్కరించి, సకలశ్రేయములకు
 నిదాన మగుట నయ్యది యవశ్య మాచరింపఁదగిన దని చెప్పచున్నాడు:—

శ్లో. యా సాధూంశ్చ ఖలాః కరోతి విదుషో మూర్ఖాః పితౄణాః
 ప్రత్యక్షం కురుతే పరోక్షమమృతం హాలాహలం తత్తణాత్,
 తామారాధయ సత్త్రియాం భగవతీం భోక్తుం ఫలం వాఞ్ఞితం
 హేసాధో వ్యసనైర్ధుణేషు విపులేష్వాస్థాం వృథా మాకృథాః. 93

వ్యా.—ఏవం శ్లోకద్వయేన సకలనియామకత్వకథన పూర్వకమభివాదనీయ
 తోపయోగాత్స్వయమభివాద్య సంప్రతి బహుశ్రేయోహేతుత్వాత్ప్రసక్తిపాదేయతా
 మాహ—యేతి.—యా సత్త్రియాం ఖలాంశ్చ దుర్జనావసి, సాధూన్కరోతి, మూర్ఖా
 నజ్ఞానినోఽపి, విదుషః పండితాః, కరోతి, ద్వేషిణోఽపి, పితౄణాం తృప్త్యాదః,
 కరోతి, పరోక్ష మతీంద్రియమపి వస్తు, ప్రత్యక్షమింద్రియగోచరం, కురుతే, తథా,
 హాలాహలం విషమపి, తత్తణాత్సద్య ఏ, వామృతం కరోతి - తాదృక్సానుర్ధ్వ

భవాదితి భావః, అతః హే సాధో సజ్జన నిపుణేతి చా-సాధుస్సమర్థో నిపుణోపే తి
 శికాయాం, వాఙ్మితమభిలషితం, ఫలం భోక్తుమిచ్ఛసి చేదితి శేషః, భగవతీం తాం,
 త్క్రియాం సత్కు, ర్తారాధయ-తస్యాః అశేషఫలదాయకత్వాదితి భావః, కిం తు వ్యసన్తై
 స్సపులేష్వపహ్నాయితేషు, గుణేషు, రజస్తమః ప్రభృతిషు పృథావ్యర్థ, మాస్థామాసక్తిం,
 శాకృథా మా విధేహి, తస్యాః క్షేత్రకఫలకత్వాదితి భావః, కరోతేద్దుష్టః. *నమాజ్యోగ
 త్యట్ ప్రతిషేధః.

అత్ర ఖలాదీనాం సాధుత్వాదికగణాశక్యవస్తుకరణరూపా విశేషాలంకారః.

టీ. యా=విది (సత్క్రియ), తత్క్షణాత్=అనిమిషముననే, ఖలాక్ చ=దుష్టు
 ను నైతము, సాధూక్=మంచివారినిగా, కరోతి=చేయునో, మూర్ఖాక్= తెలివలేని
 వారిని, విదుషః=పండితులనుగా, (కరోతి), ద్వేషిణః = శత్రువులను, హితాక్= స్నేహి
 తులనుగా, (కరోతి), చరోక్షం=ఎదుట కనబడనిదానిని, ప్రత్యక్షం = ఎదుటగనబడు
 వానిగా, (కరోతి), తాం = ఆ, సత్క్రియాం భగవతీం = సత్క్రియ యనెడి దేవతను,
 హేసాధో=హిసజ్జనుడా! వాంఛితం = కోరిన, ఫలం = ఫలమును, భోక్తుం = అనుభవించు
 నాము, ఆరాధయ=పూజింపుము. వ్యసన్తైః=ఆపదలచే, విపులేష-గొప్పవియగు, గుణేషు=
 గుణములయందు, ఆస్థాం=ఆసక్తిని, మాకృథాః=చేయకుము.

తా. ఓయీ నేర్పరి ! నీవు కోరినకోర్కులను పొందఁ దలచితివేని
 మర్జునుల సజ్జనులుగను, మూర్ఖుని విద్వాంసునిగను, శత్రువుల మిత్రులు
 గను, ఇంద్రియాగోచరమును గోచరించుదానిగను, విషము నమృతము
 గను, జేయఁజాలినసత్కర్మము నారాధింపుము, ఇతర విషయములకయి
 పాటుపడకుము.

మ. ఖలునిక్ సజ్జనుఁ గాఁగ మూర్ఖజను సం శ ఖ్యావంతునిం గాఁగ దా
 యల సన్తిత్రులఁగా నగోచరముఁ బ్ర త్యక్షంబుగాఁ బ్రాహ్మ
 త్కలనం బైనమహావిషం బమృతముం శ గాఁ జేయు సత్కర్మము
 జ్వలనిష్ఠానిధివై భజింపుము వయ శ స్యా వాంఛితార్థాప్తికిన్.

అవ. పృథ్విక్షయములు గూడ కర్తాభీనములే కాన పుణ్యకర్తను జేసికొను మని
 యుపదేశించుచున్నాడు:—

శ్లో. శుభ్రం సద్ద సవిభ్రమా యువతయః శ్వేతాతపత్రోజ్జ్వలా
 లక్ష్మీరిత్యనుభూయతే చిరమను సూయతే శుభే కర్తవీ,
 భర్తృజీక—9

విచ్చిన్నే నితరామనజ్జకలహక్రీడాత్రుటత్తన్తుకం

ముక్తజాలమివ ప్రయాతి యుజితి భ్రశ్యద్దిశోఽదృశ్యతామ్. ౧4

న్యాయా.—పృథ్వికాన్యోరప్యేతద్దూలకత్వమేవేత్యాహ—శుభ్రీమితి.—చిరం చిర
కాలమారభ్యాచన్యూతేఽచువర్తమానేఽపి*షివు తస్తుసంతానేఽతి ధాతోః కర్తరి క్తః.
*హ్యోహ్యూడనునాసికే చే తి ఊరి యణాదేశః, శుభ్రే కర్తణి పురాకృతవిశేషే సంభ
వతి సతీత్యర్థః, శుభ్రీం సద్వ సాధాదికం, సవిభ్రీమాస్సవిజ్ఞానా, యువతయ స్తరుణ్యోః,
శ్వేతాఽపత్రేజైకశ్వేతచ్ఛత్రేణోజ్జ్వలా, లక్ష్మీరాజ్యక్తిరిత్యేతదఖలమిత్యర్థః, అనుభూయ
తేఽచుభుజ్యతే, జన్మాస్తరియఫలహేతుత్వాత్తస్మేతి భావః, విచ్చిన్నే శుభ్రకర్తణి వినష్టే
సతి, నితరామనజ్జకలహో రతిరణస్స ఏవ క్రీడా కేళిస్తయా హేతునా
త్రుటక్ భిదురస్తవ్యర్హస్య తత్తప్తోక్తం *శేషే కప్రత్యయః, ముక్తజాలమివ భ్రీశ్య
క్స్యత్, సద్వాదికమితి శేషః, యుజితి ద్రాద్దిశో యాతి, 'యత్ర యత్ర స్థితం గేహే తత్ర
త్ర విశ్యతీ' తి న్యాయాదీతి భావః, దృశ్యతాం విశాకృతామిత్యర్థః. అన్వయవ్యతిరే
కాభ్యాం పృథ్వికాన్యోరన్వేష కారణత్వం ద్రష్టవ్యమితి భావః.

టీ. శుభ్రేకర్తణి = మంచికర్తము (పూర్వజన్మమునందలి కర్త ననుసరించి న
యద్విప్రవిశేషము), చిరం=బహుకాలము, అనుస్మృతేసతి = కూడగ్రచ్చుబడినదిగాఁ గా
(అనగా: ఈజన్మమునఁ దన ననుసరించినప్పు నెడల), శుభ్రీం = పరిశుభ్రీమైన, సద్వ =
ఇల్లు, విభ్రీమాః=విలాసములతోఁ గూడిన, యువతయః = స్త్రీలు, శ్వేతా...జ్వలా -
శ్వేత ఆపవత్ర = తెల్లగొడుగుచేత, ఉజ్జ్వలా = ప్రకాశించు, లక్ష్మీ = సంపదయు,
(అనగా: తెల్లగొడుగు రాజచిహ్నముగను ఏకచ్ఛత్రాధిపత్యముగ నేలు రాజ్యలక్ష్మీ యని
భావము.) ఇతి = అచునది, (శుభ్రీంసద్వ ఇత్యాదు లనుట) అనుభూయతే = అనుభ
వింబుబుచున్నది. విచ్చిన్నేసతి = (ఆశుభ్రకర్తము) తెగిపోగా (నశించగా), నితరాం =
మిక్కిలి, అనంగ...ప్రకం=అనంగకలహ=మన్తభయద్ధ (కఠినరతి) క్రీడచేత, త్రుటత్ =
తెగుచ్చును, తుతుకం=దారముగల, ముక్తజాలమివ = ముత్తెపు మొత్తమువలె, (అమంచి
యిల్లు మొదలగునవి) యుజితి = వెంటనె, దిశః = దిక్కులకు, భ్రీశ్యత్ = చెడఱిపోయి,
అదృశ్యతాం=కనబడకుండుటను, ప్రయాతి=పోందుచున్నది.

తా. మంచికర్త యుండునేని, మంచిమేడలు, విలాసవతులగు
జవ్వనులును, ఏకచ్ఛత్రాధిపత్యముగల రాజ్యలక్ష్మీయు నివి మొదలగు
నవి కలుగును. ఆసత్కర్తతోలగునేని మేడలు మొదలగు సకల సంపదలు

ఐతికేళియందు తెగినముత్యాలవేరులోని ముత్యములవలె నలుగడలఁ జెరిపిపోవును.

స. లలితనికేతనప్రియవి శ లాసవతీధవళాతపత్రస
ద్విలసితవైభవం బనుభ శ వింపఁబడుకా సుకృతానువృత్తిచే
జెలువగుపుణ్యకర్తము న శ శించిన నంగజసంగరత్నుట
త్కలితగుణోరుమాక్షికని శ కాయములట్లు దొలంగు సంపదల్.

అవ. ఏవని చేసినను ముందుగా దానివర్తవసానమును గనుగొని చేయవలయును గాని తొందరపడి చేయఁగూడ దనుచున్నాఁడు:—

శ్లో. గుణవదగుణవద్వా కుర్వతా కార్యమాదౌ
పరిణతి రవధార్యా యత్తుతః పణ్డిలేన,
అతిరభసకృతానాం కర్తవ్యామావిపత్తే
ర్భవతి హృదయదాహీ శల్యతులోన్య విపాకః.

95

వ్యా.— అశ్లేషమాచరణప్రకారమాహ— గుణవదితి.— గుణవద్గుణయుక్త పగుణవద్గుణరహితం, వా యత్కార్యజాతం త, కుర్వతాఽనుభవతా, ఽనేన, పణ్డిలేన పరిజ్ఞాతా, పరిణతిః పరిపాకావస్థా, యత్తుతః అతిప్రయత్నేన - సావధానే కీతి యావత్, అవధార్యాఽనుసంధేయా, యత్తుత ఏవ కర్తవ్యజాతమార్థవ్యం సమాగచ్ఛ పరిణతివ్యవస్థితార్థః, అన్యథాఽనర్థమాహ— అతిరభసకృతానాం సమాగచ్ఛాపిత్తానాం, కర్తవ్యాం గుణవతాం వేతి శేషః, అవిపత్తేర్విషమత్వవ్యవస్థం * కల్పదాహో సమానుః - వి పూర్వాత్పద్యతేర్విషమత్వార్థమువనర్తవకా-ధాతూనాం సేకార్థత్వాదిత్యవగచ్ఛవ్యం, హృదయదాహీ మనస్సంతాపకారీ, కుత? శ్శల్యతుల్యః ల్యప్రాయా, విపాకః పరిపాకదశా, భవతి; అతస్సావధానేనైవ కర్తవ్యజాతమార్థవ్య కీయం, తథాభూతస్త్వేవ చిత్తసమాధాయకత్వాదితి భావః.

టీ. గుణవత్ (వా) = గుణముగలది (గాని), అగుణవత్ = గుణములేనిదిగాని, కర్తవ్యం = (ఒకానొక)వనిని, కుర్వతా=చేయునట్టి, పండిలేన=వివేకిచేత, పరిణతిః = పరిపాకము, అదౌ = మొదట, యత్తుతః = పూనికతో, అవధార్యా = ఆలోచింపఁదగినది, లేదేని యనర్థము వచ్చు ననుచున్నాఁడు.—) అతి...తానాం - అతిరభస = మిక్కిలి తొందరతో, కృతానాం=చేయఁబడిన, కర్తవ్యాం=వసులకు, అవిపత్తేః = (తాను) చచ్చు నును, శల్యతుల్యః = ములికితోఁ బోలినదై, హృదయదాహీ = మనస్సును గాల్చినట్టి, విపాకః = విపరీతఫలము, భవతి = కలుగును.

.. శా. పండితుఁ డగువాఁడు మంచిదో చెడ్డదో యగు నొకకార్యమును చేయఁ బూనునేని ప్రయత్నముగ నాలోచింపవలయును. అట్లుగాక అతివ్వరగ ఆలోచింపక చేసినకార్యములయొక్క ఫలితము మరణపర్యంతము శల్యమువలె బాధించును.

తే. సగుణనిర్గుణ కార్యముల్ శ సలుపు సుమతి
నేత పరిణతిఁ గడుఁ బ్రతీ శ ఊంపఁ దగును
బరుషకర్త విపాకంబు శ ఫలముదనుక
హృదయము దహించు శల్యంబు శ రీతి జగతి.

అవ. కర్మభూమిని బుట్టియుఁ గర్త నాచరింపనినరుఁడు పరమమూఢుఁ డనుచున్నాఁడు:

శ్లో. స్థాల్క్యాం వై దూర్యమయ్యాం పచతి తిలఖిలం చాన్ధనై రిన్ధనౌఘైః
సౌవర్ణైర్దాజ్ఞలౌ గ్రైర్విలిఖతి వసుధామర్కతులస్య హేతోః,
ఛిత్వా కర్పూరఖడ్గాన్ వృతిమిహ కురుతే కోద్రవాణాం సమన్తాత్
ప్రాప్యేమాంకర్తభూమిం న భజతి మనుజో యస్తపో మన్దభాగ్యః.

వ్యా.—అతస్కత్కర్తాననుష్ఠాతుః దుర్నేధస్కతామాహ—స్థాల్క్యామితి.—నమనః ఇహ లోకే - విదూరాత్ప్రభవతి వై దూర్యం వాలవాయజమణిః - ని. 'వై దూర్యం వాలవాయజ మి' త్యమరః* 'విదూరాజ్ఞ్యః' ఇతి ఇన్ధప్రత్యయః - అత్ర విదూరశబ్దో వాలవాయస్యాదేశః పర్యాయో వాతప్రసవరితో వా - తేన 'వాలవాయాద్ధిరే రసా ప్రభవతి - న విదూరాన్నగరాత్ - తత్ర సంస్కృత' ఇత్యాక్షేపః ప్రత్యుక్తః-

'వాలవాయో విదూరం చ ప్రకృత్యస్తరమేవ వా,

నవై తత్రేతి చేద్భూయాజ్ఞిత్యరీపదుపాచరేత్.'

వై దూర్యమయ్యాం వై దూర్యమణివికారాయాం * వికారార్థే మయట్; స్థాల్క్యాం పాత్రే, చాన్ధనైశ్చస్తనతరుసంబద్ధిభి, రిన్ధనౌఘైః కావ్యభారైః, తిలఖిలం తిలపిష్టం, పచతి, తథా, సౌవర్ణైస్సవర్ణవికారై, దాజ్ఞలౌగ్రైర్వలముఖై, రర్కతులస్య హేతోరర్కాఖ్యమ్నక్షతూలార్థమిత్యర్థః. * 'వష్టి హేతుప్రయోగ' ఇతి వష్టి, వసుధాం భువం, విలిఖతి కర్షతి, తథా కర్పూరఖడ్గాన్ కర్పూరకదళీకాండాం, ఛిత్వా, కోద్రవాణాం కోరదూషాఖ్యసస్య విశేషాణాం-ని. 'కోరదూషస్తు కోద్రవ' ఇత్యమరః, సమన్తాత్సర్వతోఽధికమి

త్యర్థః, పులిమావరణం, కురుతే, కోఁసా పీద్యకో దుర్భగ ఇత్యాశక్త్యా-యామాహ—
ఇమాం కర్తృభూమిం కర్తాచరణయోగ్యభూమిం, ప్రాప్య మన్దభాగ్యో మనుజః, నైవ
శ్చాస్త్రాయణాది, కర్త, న భజతి న సేవతే, న ఇతి సంబంధః; వైదూర్యపాత్రే తిల
పిష్టపచనాదిప్రాయం కర్తృ భూమ్యస్యాం తపోననుష్ఠాన మిత్యర్థ అతస్సర్వథా సక్కుర్వాను
ష్ఠేయం శ్రేయస్కామేనేతి తాత్పర్యమ్.

అత్ర యస్తపో న భజతి న తిలఖలం పచతీత్యాది విశిష్టభజన పచనాద్యో
ర్వాక్యార్థయోర్విద్విజైకత్వాసంభవాత్సాధృశ్యలక్షణాయామసంభవస్వస్తుసంబంధోవాక్య
ర్థపుత్తిర్నిదర్శనార్థే ఇత్యేకత్వస్యం మూర్ఖపద్ధతౌ వ్యాఖ్యాతమితీహావరమ్యతే.

టీ. ఇమాం=ఈ, కర్తృభూమిం=కర్తలుచేయదగిన ప్రదేశమును, ప్రాప్య=బొంది,
మందభాగ్యః=అదృష్టహీనుడైన, యః మనుజః = ఏమనుష్యుడు, తపో = తపస్సును,
న భజతి = చేయఁడో, నః = అతఁడు, వైదూర్యమయ్యాం = వైడూర్యమణులతోఁ
జేయఁబడిన, స్థాల్యాం=పాత్రలో, చాందనైః = చందనసంబంధములైన, ఇంధన ఓమైః=
కట్టెలమొత్తముతో, తిలఖలం = తెలికపిండిని, పచతి = వండును; సౌవర్ణైః = బంగారు
సంబంధమునైన, లంగల అగ్నేః=నాఁగేటికట్టెలతో, అర్కశూలస్య హేతోః=జిల్లేడు
ప్రత్తినిమిత్తమై, వసుధాం = భూమిని, విలిఖతి=దున్నును; కర్పూరఖండాన్=కర్పూర
వృక్షముల బోఁజలను, ఛిత్వా=నటికి, కోద్రవాణాం=ఆరికపైరుయొక్క, సమంతాత్ =
చుట్టును, పృతిం=కంచెను, ఇహ=ఇచట, కురుతే=చేయును.

తా. కర్తృభూమి యగు ఈభరతఖండమున జన్మించియు ఎవఁడు
తపము నాచరింపఁడో అట్టిభాగ్యహీనుఁడు వైడూర్యమణిచేత నిర్మింపఁ
బడిన వంటకుండయందు మంచిగందపుకట్టెలతో తెలికపిండిని వండు
వానితోడను, జిల్లేడువేరుకొఱకు బంగారునాఁగలితో భూమిని దున్ను
వానితోడను, కర్పూరపుటరంటుల నటికి వానితో ఆల్లకు కంచెవేయు
వానితోడను సమానుఁ డగును.

మ. చెలు వొరత్నఘటంబునం దతఁడు సు १ శ్రీఖండఖండంబులం
దిలపిత్యాకము వండె నారుగల క १ ధిక్ సప్తపర్ణావృతుల్
నిలిపెన్ జిల్లేడుదూదికై పుడమి దు १ స్నెక్ బైడినాఁగేళ్ల ని
వ్వులఁ గర్పక్షితిఁ బుట్టి యెవ్వఁడు దళం १ బుల్ సేయఁ డప్రాజ్ఞతన్.

ఆప. పుణ్యకర్త మే సఫలముగాని యన్యముగా దనుచున్నాడు:—

శ్లో. నైవాకృతిః ఫలతి నైవ కులం న శీలం
విద్యాపి నైవ నచ యత్నకృతాపి సేవా,
భాగ్యాని పూర్వతపసా ఖలు సజ్జితాని
కాలే ఫలన్తి పురుషస్య యదైవ వృక్షాః.

97

వ్యా. పుణ్యవిశేష వివ సఫలం న త్వన్వదిత్యాహ—సేతి.—అకృతిరాకార సంపత్తిరేవ, న ఫలతి ఫలకారణం న భవతీత్యర్థః, కులం సద్వంశో వా, నైవ ఫలతి శీలం సత్సత్వభావో వా, న ఫలతి, విద్యాపి వేదవేదాంతాత్మికాపి, నైవ ఫలతి, యత్న కృతా ప్రయత్నానుష్ఠితా, సేవా రాజాదిపరిచర్యా చ, న ఫలతి, కిం తు పూర్వతపసా పురాకృతసుకృతేన సంచితాని సంపాదితాని, పురుషస్య సంబంధీని, భాగ్యాని, వృక్షా యథా వృక్షా ఇవేత్యర్థః - 'ఇవవద్వా యథా శబ్దా వి'తి దక్ష్యాచార్యాను శాసనాత్, కాలే పరిపాకసమయ ఏవ, ఫలన్తి ఖలు, తపోజనితభాగ్యవిశేషవ్యతిరేకేణ ఫలజనకం న కించి దస్తీత్యర్థః.

టీ. అక్రితిః = రూపము (చక్కందినము), న ఏవ ఫలతి = ఫలించనే ఫలించదు. కులం = (మంచి)జాతియు, నైవ (ఫలతి), శీతల=(మంచి) నడవడియు, న (ఏవఫలతి), విద్యా అపి=చదువుగూడ, నైవ (ఫలతి), యత్నకృతా = పూనికతోఁజేయఁబడిన, సేవా అపి=కొలుపును, నచ (ఏవఫలతి), (ఇంక నే మనః) పూర్వతపసా=మునుపటి తపస్సుచే, సంచితాని = కూడఁబెట్టఁబడిన, పురుషస్య = మనుజునియొక్క, భాగ్యాని = పుణ్యములు, వృక్షాః యథా=చెట్లవలె, కాలే ఏవ = (పరిపాక)సమయమునందే, ఫలన్తి ఖలు=ఫలించు చున్నవి గదా?

తా. పురుషునకు ఆకారముగాని కులముగాని స్వభావముగాని విద్యగాని ప్రయత్నపూర్వకముగ చేసినసేవగాని ఫలము నొసంగవు. పూర్వకృతమయినతపఃస్సవలనఁ గలిగినభాగ్యమే వృక్షములవలె కాలము నకు ఫలము నొసంగును.

తే. రమ్యరూపంబు విద్యయు १ రాజసేవ

కులము శీలంబుఁ జాలవు १ ఫల మొసంగఁ

ఋర్వపుణ్యసంచితభాగ్య १ ములు ఫలించుఁ

గాలమునఁ బనసాదివృక్షముల కరణి.

శ్లో. మజ్జత్వమ్భసి యాతు మేరుశిఖరం శత్రూ జయత్వాహవే
వాణిజ్యం కృషి సేవనాది సకలా విద్యాః కలాః శిక్షతామ్,
ఆకాశం విపులం ప్రయాతు ఖగవత్కృత్వా ప్రయత్నం పరం
నాభావ్యం భవతీహ భాగ్యవశతో భావ్యస్య నాశః కుతః? (8)

వ్యా.—సర్వధాఽపి భావ్యభావినోరావశ్యకత్వం కర్తవ్యకాదేవత్యాహ—
మజ్జత్వతి. అహస్య, మజ్జతు మగ్నీ భవతు - జలస్తమ్భాదినేతి భావః; మేరుశిఖరం,
యాతు గచ్ఛతు - యోగానుసంధానాది నేతి భావః, ఆహవే యుద్ధే, శత్రూ
జయతు, వాణిజ్యం క్రయవిక్రయాది, కృషిః కర్షణం - సేవనం - పరిచర్యా-దౌత్వాది
నేతి భావః-తే కృషిసేవనే చ-తథా సకలాః సమస్తాః, విద్యాః వేదవేదాఙ్గాదయః-

‘అజ్ఞాని వేదాశ్చత్వారో మీమాంసాన్యాయవిస్తరః,

పురాణం ధర్మశాస్త్రం చ విద్యా హ్యేతాశ్చతుర్దశః.’

ఇత్యేతాశ్చతుర్దశవిద్యాః, కళా ఇతిహాసాగమప్రభృతీశ్చతుష్టైకకాః శిక్షతామ్ అభ్య
స్యతు, తథా, పరముత్కృష్టం, ప్రయత్నం పాదుకాసిద్ధాంతకం, కృత్వా ఖగవత్కగేన
తుల్యం, విపులమాకాశం ప్రయాతు, తథాఽపి కర్తవ్యతో ధర్మాధర్మాత్మకకర్తవ్యకా
దిహస్తిక్ లోకే, అభావ్యమభావి, ఫలం న భవతి, తథా భావ్యస్యావశ్యమృచిః ఫలస్య,
నాశః కుతః! తస్య బ్రహ్మాఽపి నివారయితుమశక్యత్వాత్ - యద్భావి తదభవత్యేవ
యదభావి న తదభవే’దితి న్యాయాదితి భావః. ఆత్ర మ్యానుజ్ఞనాదీనాం చతుష్టస్తా
కళాస్వేనాస్తర్భూతత్వమవగస్తవ్యం, తాశ్చ కళా మదీయ శృజ్ఞాటకే సంఖ్యాతా
స్తత్రైవ ద్రవ్యవ్యా ఇతిహాసపరమ్యతే.

టీ. (పురుషాదు), అంభసి=నీటియంచు, మజ్జతు = మునుగునుగాక ! మేరు
శిఖరం=మేరువునెత్తమును, యాతు=పోవుచుగాక ! ఆహవే=యుద్ధమునందు; శత్రూ =
శత్రువులను, జయతు=గెలుచునుగాక ! వాణిజ్యం = వర్తకమును, కృషి సేవనేచ=సేవ్య
మును కొలువును, సకలాః=సమస్తములైన, విద్యాః = (వేదముమున్నగు) చదువులను,
కలాః = (ఇతిహాసాది) చతుష్టైకకళలను, శిక్షతాం = నేర్పునుగాక ! పరం = గొప్ప,
ప్రయత్నం=ప్రయత్నమును, కృత్వా=చేసి ఖగవత్=పక్షివలె, విపులం=విశాలమైన,
ఆకాశం=ఆకాశమునుగూర్చి, ప్రయాతు = పోవుచుగాక ! (వివిధ చేసినను, భాగ్యవశతో=
పుణ్యవశమువలన, ఇహ=ఈలోకమందు, అభావ్యం=కలుగఁదగనిది, న భవతి=కలుగదు.
భావ్యస్య=కలుగవలసినదానికి, నాశః=నాశము, కుతః=ఎక్కడిది ?

తా. వర్తకముచేయుట, పైరు పెట్టుట, కొలువుకొలుచుట
మొదలగు పనులెన్ని చేసినను, ఎన్నివిద్యలు నేర్చినను, ఎంతకష్టపడినను

అదృష్టము లేక యేమాత్రఫలమును గలుగదు, మంచి యదృష్టము గలిగినయెడల వానికి ఫలము గలుగనీయక యడ్డపడుటకు నెవరికిని సాధ్యము గాదు.

చ. సలిలముఁ జొచ్చినం గనక శ కైలముఁ జేరిన వైరివీరులం
గలిచిన రాజసేవఁ దిల శ కించిన వేదము లభ్యసించినం
గళలతెఱుం గెఱింగిన ఖ శ గత్వము దాల్చినఁ గర్తనిఘ్నతా
కలన నభావ్య మైన పని శ గాదు వినాశములేదు భావికి.

అవ. ఆపదలయందు నైతము పూర్వపుణ్యమే రక్షించు ననుచున్నాఁడు:—

శ్లో. వనే రణే శత్రుజలాగ్నిమధ్యే మహాన్తవే పర్వతమస్తకే వా,
సుప్తం ప్రమత్తం విషమస్థితం వారక్షన్తి పుణ్యాని పురాకృతాని.

వ్యా.—అతిసంకటస్థస్యాసి ప్రాచీనపుణ్యసద్భావే తు న త్కతిరిత్యాహ—పన
ఇతి.—అయిం తు స్ఫుష్టార్థః.

టీ. వనే=అడవియందు, రణే=యుద్ధమునందు, శత్రు...మధ్యే-శత్రు = పగ
వారియొక్కయు, జల=నీటియొక్కయు, అగ్ని=నిప్పుయొక్కయు, మధ్యే=నడుమను,
మహార్ణవే=పెద్దసముద్రమునను, పర్వత మస్తకేవా=కొండశిఖరమునగాని, సుప్తం =
నిద్రించువానిని, ప్రమత్తం=ఒడలుదెలియనివానిని, విషమస్థితంవా = ఆపదలయందున్న
వానినిగాని, పురాకృతాని = పూర్వమందుఁ జేయఁబడిన, పుణ్యాని = పుణ్యములు,
రక్షంతి=రక్షించును.

తా. పురుషుని అడవియందును, యుద్ధమునందును, శత్రువుల
మధ్యను, నీళ్లలోను, నిప్పునను, మహాసముద్రమునను, కొండచివరను,
నిదురలోను, కైపులోను, అపాయమునను పురాకృతసుకృతములు
కాపాడును.

క. కాననమున రణమున సలి, లానలగిపుమధ్యమున మ శ హాబ్ధి సగాగ్ర
స్థానమున మత్తునిద్రితుఁ, బూనికతోఁ బూర్వపుణ్యములురక్షించున్.

అవ. వేయేల? పుణ్యవంతుఁ డెచ్చటనేని పర్వపాఖ్యముల నొందుచున్నాఁడు.—

శ్లో. భీమం వనం భవతి తస్య పురం ప్రధానం
స్వో జనః సుజనతాముపయాతి తస్య,
కృతాన్ని చ భూర్భువతి సన్నిధిరత్నపూర్ణా
యస్యాస్తి పూర్వసుకృతం విపులం నరస్య.

వ్యా.—కిం బహునా, సుకృతిసంతాపత్సర్వమప్యనుకూల్యమేవ ప్రయాస్తీతి నిగమయతి.—భీమమితి.—యస్య పుంసః, భీమం హింసాదిప్రాచుర్యేణ భయశ్శరం, వనమరణ్యాసీ కర్తృ, ప్రధానం నియతం, పురం, భవతి, తద్వద్దేశేషభోగసాధనం భవతీ త్యర్థః, తస్య సర్వోఽశేషోఽసి, జనః, స్వజనతాం కింకరతా, ముపయాతి, తస్య కృతాన్ని చతుస్సముద్రాస్తా, భూః, సన్నిధిస్సమీచీనైః రత్నైర్నృచఃపద్మాదినవనిధానైర్ని ష్టేవైర్వా-రత్నైః శ్రేష్ఠవస్తుభిశ్చ - పూర్ణా భవతి, సమస్తఫలాని ప్రసూత ఇత్యర్థః, కస్యేత్యత ఆహ—యస్య, నరస్య, విపులం బహుళం, పూర్వసుకృతం పురాకృతసత్కర్మ సంజాతం పుణ్యమస్తి వర్తతే తస్మైతి సంబంధః, ఆతస్సత్కర్మాచరణతత్పరేణైవ భవితవ్యం శ్రేయస్కామేనేతి సందర్భాభిప్రాయః.

టీ. యస్య=ఏ, నరస్య - పురుషునకు, విపులం = విస్తారమైన, పూర్వసుకృతం = పురాకృతపుణ్యము, ఆస్తి = కలదో, తస్య = అతనికి, భీమం = భయంకరమైన, వనం = అరణ్యము, ప్రధానంపురం = ప్రధానపట్టణము, భవతి=అగును. తస్య = అతనికి, నర్వః జనః = లోకమంతయు, సుజనతాం = సౌజన్యమును, (పాతాం - స్వజనతాం = బంధు భావమును.) ఉపయాతి=పొందును. కృతాన్నిచ=సమస్తమైన, భూః చ = భూమియు, సన్ని...పూర్ణా-సన్నిధి=మంచినిధులతోడను, రత్న=మణులతోడను, పూర్ణా=నిండినది, భవతి=అగును.

తా. ఎవనికి తోలుత సంపాదించఁబడిన యనల్పమైన పుణ్య ముండునో, వానికి భయంకరమైన యడవియును భోగార్హ మగునగర మగును. పెరివారెల్లరును బంధువు లగుదురు. భూమియంతయు రత్నపు గనులతోడను మంచివస్తువులతోడను నిండినదైయుండును.

తే. భువనమునఁ బూర్వసంభృత శ పుణ్యరాశి
యగుచు నుదయంబు గాంచిన సుగుణానిధికి
వనము పుర మగుఁ బరు లాత్మశ్రవణము లగుదు
రవని నిధిరత్న పరిపూర్ణ శ యయి ఫలించు.

ఇది నీతిశతకమునందు కర్తవ్యధర్మవర్ణన మను పదపదశకము.

మ, యమునానీలసరోజసౌరభరసృవ్యాసంగిభృంగీకులో
 పమకంఠద్యుతిలిప్తశేషభుజగరప్రాలంబజాంబూనదా
 ద్రిమహాకార్త్యకరూఢగూఢపదమోగ్యసంప్రయుక్తత్రివి
 క్రమశాతాంబకపాలితాంబరచరశక్రవ్యాత్సవిరాట్టాలకా.

క. సుమనోనాయక సంభృత
 సుమనోర్చిత పదబిసప్రసూన భవానీ
 సుమనోహర సురనిర్మల
 సుమనోదామూర్త జాటజూటోద్దేశా.

నీతిశతకము సమాప్తము.

శ్రీ రస్తు

భర్తృహరిసుభాషితము

శృంగారశతకము

అవతారిక. శ్రీమద్రాజ్ఞశ్రీవృంధగుభర్తృహరి శృంగారసానుభవము గూడ నీతిపూర్వకముగాఁ జేయుచుదగినదికాని, దానికి విరుద్ధముగాఁ జేయరా దని తెలియఁ జేయుచు, మొదట నీతిబోధకై నీతిశతకమును రచించి పిదప శృంగారరస మనుభూతమై, యనంతరమున వైరాగ్యము గలిగించుటకు హేతు వగు నని యెంచి, మొదట శృంగార శతకమును వర్ణించి తర్వాత వైరాగ్యశతకమును వర్ణింపఁగల నని మనంబున నెంచి, శృంగారశతకమును బ్రారంభింపఁ గోరినవాడై శృంగారరసమునకు మన్తఘండు ముఖ్యుఁడగుటవలన మొదట మన్తఘనమస్కారరూప మైనమంగళమును జేయుచున్నాఁడు:—

శ్లో. శమ్భుస్వయమ్భుహరయో హరిణేక్షణానాం

యేనాక్రియంత సతతం గృహకర్తదాసాః,

వాచామగోచరచరిత్రవిచిత్రితాయ

తస్యై సమో భగవతే మకరధ్వజాను.

1

పాఠ్య.—శంఖ్యతి—అత్ర స్వయంభుశబ్దస్య శమ్భుశబ్దవదాణాదికడుప్పృత్యయా నైత్యమవగంత్యమ్ - న తు * 'భువస్సుంజ్ఞాంతరయోః క్విబి' తి క్విప్పృత్యయా నైత్యమ్ - అన్యథా 'స్వయంభూదేవోఽసా' విత్యాదావివ ద్ధిప్రసక్తాత్, తథా చ, యేన మకర ధ్వజేన, శమ్భు స్వయమ్భు హరయః హర విరిఞ్చి మురారయః సంహరస్పృష్టి స్థితి కర్తృ లేన సకలభువనాధీశ్వరా అపీతి భావః, హరిణేక్షణానాం హరిణావన్తనోహరలోచనా నాం పార్వతీ సరస్వతీ శ్రీ దేవీనాం. సతతమ్*సమోవా హిత తయో రి తి వచనాత్ సమో మకారస్య లోచః, గృహే కుమ్భదాసాః జలకుమ్భభారవాహక భృత్యాః, అక్రి యంత తాను తాదృచ్ఛోహముత్యాద్య తథా విధేయాకృతా ఇత్యర్థః, కిముతాన్య ఇతి భావః.*కృష్ణః కర్తృణి లజ్జే తజ్జ్ - అర్థనారీశ్వరత్వాచ్చ మోఘాః, స్వయమ్భువశ్చ సరస్వతీ నికేతనీకృతముఖత్వాత్ః హరేర్వక్షఃస్థలస్థాపితలక్ష్మీకత్వాచై చమమ క్తమిత్యవగంత్యమ్, అత ఏవ, వాచామగోచరమవాఙ్మనసగోచరం - యచ్చరిత్రం మాహాత్మ్యమ్ - లేన విచి

త్రవక్కుతో విచిత్రతః - తస్మై అత్యంతాశ్చర్యకారకాయేత్యర్థః. ని. 'విస్తయోఽద్భుత
మాశ్చర్యం చిత్ర మిత్యమరః. * విచిత్రశబ్దా 'త్రక్తరోతీ'తి ణ్యన్తాత్పర్యణిక్తః-ణా
విప్లవద్భావే విన్దితోద్ధక్, భగవతే సకలలోకారాధ్యాయ-యద్వా-చతుర్వ్యూహమధ్య
ప్రవిష్టత్వాప్రద్యున్నయాపేణ భగవతువత్ప్రత్యాద్వా తద్రూపాయేత్యర్థః.

'ఆత్మవై పుత్ర నామాసి.'

'పరిష్టాయాం ప్రవిశతి గర్భో భూత్వా స్వమాతరమ్,

తస్యాం పునర్నవో భూత్వా దశమే మాసి జాయతః.'

ఇత్యాది శ్రుతేః, తస్మై మకరధ్వజాయ మకరకేతనాయ కామదేవసార్వభౌమాయ, నమః.

* 'నమస్సన్వీ' త్యాదినా చతుర్థీ వసంతతిలకావృత్తమ్.

టీ. శమ్భుస్వయంభువరయః = శివ-బ్రహ్మ-విష్ణువులు, యేన=ఎవని (మన్మథుని)
చేత, హరిణ ఈశానాం = లేడికన్నులవంటి కన్నులు గలస్త్రీలకు (పార్వతీసరస్వతీ
లత్తులకు), సతతం=ఎల్లపుడు, గృహకర్తదాసాః = ఇంటిపని బానిసవాండ్లుగా, అక్రీ
యంత=చేయబడిరో, వాచా...తాయ - వాచాం = వాక్కులకు, అగోచర = అందని,
చరిత్ర=మనులచేత, విచిత్రతాయ = చిత్రంపఱచిన, తస్మై=ఆ, మకరధ్వజాయభగవతే=
మన్మథదేవునికొఱకు, నమః=దండము.

తా. ఒకటి చేయుటకును, ఒకటిచేయకుండుటకును, చేసినదానిని
మఱియొక్కవిధంబుగాఁ జేయుటకును జాలినవార లయినను, బ్రహ్మవిష్ణు
శివులను ఏ మన్మథుఁడు మృగాక్షులగు కాంతలయొక్క పనివాండ్ర
నుగా నెల్లప్పుడు చేసెనో అట్టి యనిర్వాచ్య మైన వింత యగు చరిత్ర
గలవాఁడు గనుక నైశ్వర్యవంతుఁ డగు పూవిల్తునికి నమస్కారము.
(అని కృతికర్త మన్మథునికి నమస్కారము గావించెను. ఈశ్వరుఁడు
పార్వతిని తనయర్థాంగమున నుంచుకొని యుండుటచేతను, విష్ణువు
లక్ష్మీని దశతోస్తుననే దాల్చియున్నందున, బ్రహ్మ సరస్వతిని తన
వాక్కునందే యుంచుకొనియుండుటచేతను ఈప్రకారము వర్ణింపఁ
బడినది.)

ఉ. శంకరపద్మగర్భమురశ్శాసనులక భువనేశులక నిరా

తంకధృతిక మృగాక్షులకు ॥ దాసులఁ జేసినమేటికిం గురం

గాంకవసంతమిత్రునకు ॥ నంజలిఁ జేసెద వాగతీతని

శృంకచరిత్రచిత్రునకు ॥ మద్దుఁజూరికి శంబరారికిన్.

స్త్రీ ప్ర శం స

అవ. ఆలంబనవిభావము లగు స్త్రీపురుషులలో స్త్రీలు ప్రధాన లగుటవలన బుద్ధిమిక్కిలములతో స్త్రీప్రశంసను జేయఁబూని మొదట స్త్రీలు చిఱునగవు మొదలగు వానిచేఁ బురుషులను వశపఱచుకొందు రని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. స్త్రీతేన భావేన చ లజ్జయా భియా

పరాఙ్ముఖై రర్థకటాక్షవీక్షణైః,

వచోభిర్విద్యాకలహేన లీలయా

సమస్తభావైః ఖలు బంధనం స్త్రీయః.

2

వ్యా.—తత్ర ఆలంబనవిభావయోః స్త్రీపురుషయోర్నాథ్యే స్త్రీణాం ప్రశస్తత్వా దేనోపవింశత్యాశ్లోకైః ప్రథమం స్త్రీప్రశంసాం చిక్షిర్నుస్తత్రాదౌ తావత్తాసాం బంధనహే తుత్వమాహ— స్త్రీతేనేతి —స్త్రీతేన యావనాదిమదవికారజనితాకస్మికమన్వహసేన- 'ఆకస్మికం తు హసితం యావనాదివికారజమి'తి వచనాత్ - బాల్య యావన సంధా వుత్పన్నః శృంగారవిషయః ప్రథమాన్తఃకరణవికారో భావస్తేన చ - తదుక్తం—

చిత్తస్య వికృతిః సత్త్వం వికృతేః కారణే సతి,

తతోఽల్పా వికృతిర్భావో 'నీజ స్యాదివికారవత్.' ఇతి-

'హాసేనే'తి పాతే 'తదన్వయప్రవికారాస్సాన్యద్భావో హాసః ప్రకీర్తిత' ఇత్యుక్తలక్షణేన చేష్టావిశేషేణ చ, లజ్జయా కుచకుమ్భదోర్హులాచ్ఛాదనపదనవినమనదరనిమిలితనయన త్వానుభావక మనస్సంకోచనరూప వ్రీడయా చ - 'చేతస్సంకోచనం వ్రీడానన్తరాగస్త వాదిభి రి'తి లక్షణాత్, భియా, ఆకస్మికభయజనితత్రాసేనేత్యర్థః. తదుక్తమ్— 'ఆకస్మికభయాచ్చిత్తక్షోభస్తాసః ప్రకీర్తిత' ఇతి, లజ్జయా గుణైరి'తి పాతే ఆసామే వాలంబనభూతానాం రూపయావనాదిగుణైరిత్యర్థః - 'ఆలంబనగుణోరూప యావ నాదిరుదాహృతః' ఇత్యుక్తత్వాత్, పరాఙ్ముఖైః హియార్థాన్ముటప్రాసారిభి రిత్యర్థః అర్థకటాక్షవీక్షణైః అనమగ్రాపాఙ్గావలోకనైశ్చ కటాక్షలక్షణంతు-సంగీతరత్నాకరే—

'యద్గతాగతవిక్రమైః చిత్త్రేణ వివర్తనమ్,

తారకాయాః కళాభిజ్ఞాప్తా కటాక్షం ప్రచక్షతే.' ఇతి-

వచోభిశ్శుకకోకిలమధురతరమృదులాలాపైశ్చ, ఈర్ష్యయా పరోత్కర్షణానవనరూపా సూయయా.—యః కలహస్తేన చ- పరోత్కర్షణాసహిష్ణుత్వ మిర్వాణ్యం ప్రాచూర్వసీషి

ఁగి' ఇతి లక్షణాత్-యద్వా-ఈర్ష్యయా కలహేన ప్రణయకలహేన చేతి ద్వ్యన్వై
 కవద్భావః.*'సర్వో ద్వ్యన్వో విభావైకవద్భవతీ' త్యనుకాసనాత్, లీలయా వాగాదిభిః
 ప్రియానుకరణరూపవిలాసవిశేషేణ చ-లీలా ప్రియానుకరణం వ్యాఖ్యార్థత్యాఽథచేష్టయే'
 తి లక్షణాత్, కిం బహునా? సమస్తభావైః స్తమృరోమాఞ్చస్వేదాదిసాత్త్వికభావైః
 హస్తాత్సక్యావహితాదిసంభారిభావైశ్చేత్యర్థః, స్త్రియః బంధనం ఖలు, పుంసాం సంసార
 బంధహేతవః ఖల్విత్యర్థః, లిక్లవచనవ్యత్యయో నిత్యనపుంసకత్వేన జాత్యభిప్రాయేణ చ-
 'వేదాః ప్రమాణమ్' ఇతి వద్ద్రవ్యవ్యవహితః;

అత్ర స్థితకటాక్షలాపాః అనుభావాః - 'కార్యభూతోఽనుభావస్యాత్కటాక్ష
 టాక్షాదిశరీరజ' ఇత్యుక్తత్వాత్, లజ్జాభయేర్ద్యాః సంచారిభావాః, భావలీలే శృంగార
 చేష్టావిశేషా, ఇతి ద్రవ్యవ్యవహితః - తదుక్తమ్.—

'భావో హవశ్చ హేలా చ మాధుర్యం ధైర్యమిత్యపి.

లీలా విలాసో విచ్ఛిత్తిర్విభ్రమః కిలకిజ్జీతమ్.

మోటాయితం కుట్టమితం బిబ్బోగో లలితం తథా,

కుతూహలం చ చకితం విహృతం హస ఇత్వసి.

ఏవం శృంగారచేష్టాస్ఫురంజితవిధా మతాః.' ఇతి-

ఈదృక్సాధనసంపన్నానాం స్త్రీణాం బంధహేతుత్వం కిం వక్తవ్యమితి భావః. తథా
 చైతానాం శృంగారనాయకానాం మధ్యే భావలజ్జాభయవతోఽస్తి ముగ్ధాః, స్త్రితార్థకటాక్ష
 మధురాలావవతోఽస్తి మధ్యమాః, ఈర్ష్యాకలహలీలావత్యః ప్రాధా, శ్చేతి వివేకః.

'ఉదయద్యౌవనా ముగ్ధా లజ్జావిజితమన్తథా,

లజ్జానన్తగమధ్యస్థా మధ్య మోదితయావనా

స్వరమస్తీకృతప్రీతా ప్రాధా సంపూర్ణయావసే' తి.

వంశస్థపృతమ్.

టీ. స్థితేన=(యావదాదిమదవికారములచే నాకస్తి కముగ జనించిన) చిఱునగవు
 చేత, భావేన=భావముచేతను, (భావ మనఁగా: బాల్యయావన దశలసంధిలో మొట్ట
 మొదట శృంగారవిషయమున జనించినమనోవికారము.) లజ్జాయా = (స్వనములను
 బాహుమూలమును గప్పుకొనుట, తలవంచుట, కొంచెముగ కనులుమూయుట మొద
 లగు చేష్టలచే మనస్సంతోషము గలిగించు) సిగ్గుచేతను, భియా=(ఆకస్తి క మగు) బెదరు
 చేతను, వరాజ్ఞుః = (సిగ్గుచే) పెడమొగమైన, అర్థకటాక్షపీక్షణైః=నగముక్తేగంటి
 చూపులచేతను, వచోభిః=(చిలుక కోయిల మున్నగువాని కలకలపులుకులవంటి) పలు

కులచేతను, ఈర్ష్యాకలహేన-ఈర్ష్యా=ఇతరులగొప్పను నహింపమిచేఁ గలిగిన, కలహేన = పోట్లాటచేతను, లీలయా = (ప్రియుని స్వాధీనముచేసికొను) విలాసముచేతను, (వేయేల?) నమస్తభావైః-నమస్తమలగు (సాత్త్విక - సంచారి) భావములచేతను, స్త్రీయః=ఆడువాండ్లు, (పురుషులకు) బంధనం ఖలు=కట్టుగదా !

తా. స్త్రీలు చిటునవ్వులచేతను, చేతులు మొదలగునవి త్రిప్పటచేతను, సిగ్గుచూపుటచేతను, భయపడుటచేతను, పెడమోము చూపుటచేతను, కడగన్నులు సగముమూసి లెఱచి చూచుటచేతను, మాటలచేతను, పాలయలుకచేతను, సాగసులచేతను, మఱి యనేకచేష్టలచేతను పురుషులను గట్టివేయుదురు.

చ. చెలువపుఁదేటలేనగవు శ చేతను భావముచేత సిగ్గుచే
నలువగులీలచేత సుగు శ ణంబులచేఁ గడగంటిచూపుచే
గలహముచేత విందు లగు శ కందువమాటలచే నసూయచే
బెలుచన నెంతవారి వల శ పింతురు కాంతలు పెక్కుభంగులన్.

అవ. స్త్రీలకు కటాక్షాదులు స్వవిషయమున భూషణములుగను, పురుషులమీదికి ఆయుధములవలె నున్నవి యని చెప్పచున్నాఁడు:—

శ్లో. భూచాతుర్యాత్ కుఞ్చితాక్షాః కటాక్షాః

స్నిగ్ధా వాచో లజ్జితాన్తాశ్చ హాసాః,

లీలామద్దం ప్రస్థితం చ స్థితం చ

స్త్రీణా మేతద్భాషణం చాయుధం చ.

3

వ్యా.—ఈ క్తమర్థం ప్రకారాంతరేణాహ-భూచాతుర్యాదితి.—భ్రువో-శ్చతుర్యుల్లిలితాక్షేపవైచిత్ర్యా, కుఞ్చితాని కుణికృతాన్యక్షిణి యేషాం తే తథాక్షాః* 'బహుప్రీత్యా నక్ష్యంతః స్వాక్షాత్తచ్' ఇతి వచ్, కటాక్షాః అపాక్షేక్షణాని చ, విలేన కేచిత్కభ్రుకుట్యాభ్యాం వ్యాపారవిశేషావుక్తా, తదుక్తమ్—

‘స్యాద్భ్రువోర్దలితాక్షేప వికస్యా వికరేచితమ్,

ద్వయోర్హాలసమక్షేపకాటిల్యాద్భ్రుకుటిం విదుః.’ ఇతి-

స్నిగ్ధాః స్నేహపరిప్లుతా, వాచశ్చ-స్నేహలక్షణం తు-

‘విస్రమే పరమాం కాష్ఠామారుధే దర్శనాదిభిః,

యేనాన్తరక్లం ద్రవతి స స్నేహ ఇతి కథ్యతే.’ ఇతి-

లజ్జితమస్తం యేషాస్తే లజ్జితాస్తా లజ్జావసానా, హాసాశ్చ - తథాభూతహాసానామేవ
మోహచత్వాత్-అన్యథా హాస్యరసాచర్యవసానాదితి భావః, లీలామన్దం లీలామధురం,
ప్రస్థితం ప్రస్థానమ్ గమనమితి యావత్, స్థితమవస్థానం చేత్యుభయత్రాపి * భావేక్షః,
ఇత్యేతత్సర్వం స్త్రీణాం భూషణం చ చాతుర్యాతిశయహేతుత్వాత్, ఆయుధం శస్త్రం
చ యవజనవిషయసాధనత్వాదితి భావః.

అత్ర కటాక్షాదీనాం లక్షణాని ప్రాగేవోక్తాని, సంచారలీలాశృంగారచేష్టా, భుక్తి
ట్యాదయోఽన్యే అనుభావా ఇతి జ్ఞేయమ్; తథా లీలామన్ధరగమనస్య పద్ధిసీనియత
లక్షణాత్ప్రాయేజ్ఞే తాసాం లజ్జాతిశయత్వం సూచ్యతే... తదుక్తం రతిరహస్యే—

‘ప్రజతి మృదు సలీలం రాజహంసీవ తస్మి
త్రివళిలలితమధ్యా హంసవాణీ సువేషా,
మృదు శుచి లఘు భుజ్జై మానినీ గాఢలజ్జా
ధవళకుసుమవాసో వల్లభా పద్మినీ స్యాత్.’

అత్ర భుక్తిట్యాదినముదాయే భూషణత్వాయుధత్వరూపణాద్రూపకాలం
కారః, కాలినీవృత్తమ్.

టీ. భూచాతుర్యాత్-భూ=కనుబొమలయొక్క, చాతుర్యాత్ = నేర్పువలన,
కుంచి... ట్కె-కుంచిత=కుదింపబడిన, అట్కె=కన్నులుగల, కటాక్షా=క్రేగంటిచూపులును,
స్నిగ్ధాః=అనురాగముతోఁగూడిన, వాచకః=మాటలును; లజ్జాహాంతాః=సిగ్గుచే నందములయిన,
హాసాః=నవ్వులును, లీలామందం=విలాసముచే (మరుపు) మెల్లనైన, ప్రస్థితం=నడకయు,
స్థితం చ=నిలుకడయు, వితత్=ఇది, స్త్రీణాం = ఆడవారికి, భూషణం = ఆలంకారము,
ఆయుధం చ=శస్త్రమును, (అగును.)

తా. కనుబొమలు నేర్పుతో వంచి యరకన్ను వెట్టి కడగంటితోఁ
జూచుటయు, తిన్న నివలుకులును, సిగ్గుతోఁగూడిన చిటునగవులును,
కులుకునడకయు, ముసిముసినగవును స్త్రీలకు స్వభావసిద్ధములైన భూష
ణంబులుగను, పురుషులను వశపఱచుకొనుట కాయుధములుగను నగు
చున్నవి.

తే. భూచాతాక్షేపకుంచిత శ స్ఫురణదాల్చు
కలికిచూపులు నెయ్యింపుఁ శ బలుకుఁ దిపు
సిగ్గునగవులు చెన్నగు శ చిన్నినడలు
సొమ్ము లాయుధములు ముద్దు శ గుమ్మలకును.

అవ. శృంగారసమున కాధారమైన యతివసు విదుల్లోకములచే వర్ణించు చున్నాడు:—

క్లో. క్వచిత్సప్రాభజ్ఞైః క్వచిదపి చ లజ్జాపరిగతైః

క్వచిద్భీతిత్రస్తైః క్వచిదపి చ లీలావిలసితైః,

కుమారీణామేతైర్దదనసుభగైర్నేత్రవలితైః

స్ఫురన్నీలాబ్జానాం ప్రకరపరికీర్ణా ఇవ దిశః.

4

వ్యా—అథ శృక్లారానుభావద్వ్యిలాసాక్ సపరికరం వర్ణయతి—క్వచిదితి—
క్వచిత్ కుత్రచిత్, సభూభజ్ఞైః భువికటరేచితాభ్యుభూివ్యాపారసహితైః, క్వచిదపి
చ, లజ్జయా, పరిగతైః ప్రత్యావృతైశ్చ, స్వానుకూల్యప్రకాశతైరిత్యర్థః. తదుక్తమ్—
'సన్మీదాలాకనేనైవ స్వానుకూల్యప్రకాశన మి'తి, క్వచిద్భూతిత్రస్తైః, బహుళభయ
సమ్భూతైః, క్వచిదపి చ, లీలాభిర్గతప్రత్యాగతవిలాసవిశేషైర్నేత్రునావిలసితైఃకమనీయైః
ఉజ్జ్వలైర్వా, తథా మదనేన - సుభగైర్నోహరైః విరక్తస్యాసి చిత్తక్షోభతరైరిత్యర్థః.
'యద్దర్శనాద్విరక్తోఽపి త్సుభ్యతే తత్సమస్తథ' మితి లక్షణాత్, విత్రైరుక్తప్రకారైః,
కుమారీణాం తరుణీనామ్, ఉత్పలాక్షీణామితి భావః. * 'వయసి ప్రథమే' ఇతి జీవ,
నేత్రవలితైర్నయనవిలాసై, ర్దిశః, స్ఫురతాం వికసితానాం నీలాబ్జానాం నీలాత్మ
లానాం-ప్రకరైర్నికురుమైః, పరికీర్ణా ఇవ వ్యాక్షిప్తా ఇవ, లక్ష్యస్త ఇతి శేషః. ప్రసిద్ధ
క్రియాధ్యాహారో న దోష ఇత్యాహ వామనః—'లిక్తాధ్యాహారో విత్యక్త.

అత్ర నయనవిలాసానాం త్రియజనాదిరమ్యవస్తుదర్శనచాపలం వినా అసమ్భవా
త్కుతూహలం నామ శృక్లారచేష్టితం సూచ్యతే—'కుతూహలం రమ్యదృష్టా చాపలం
పరికీర్తిత' మితి లక్షణాత్. భ్రుకుట్యాదీనాం లక్షణం ప్రాగేవోక్తమ్; తథా నయనవలన
క్రియయా వికీర్ణత్వక్రియాలేఖితాత్ క్రియానిమిత్తక్రియాస్వరూపాల్లేఖితా.

'యత్రాన్యదపి సంబన్ధాదన్యత్యేనోపకీర్తితమ్,

ప్రకృతం హి భవేత్సావిక్షాస్తాముల్లేఖితం ప్రచక్షతే'

ఇతి లక్షణాత్; తయా చ నయనానాం నీలాత్మలసామ్యం గమ్యతే. తేన చోపమా
వృజ్యత ఇత్యలంకారేణాలంకారధ్వనిః. శిఖరిణీవృత్తమ్.

టీ. క్వచిత్ = ఒకచోట, సప్రాభంజైః = బామముడిపాటుతోఁగూడినవియు,
క్వచిత్ అపిచ = ఇంక నొకచోట, లజ్జాపరిగతైః = సిగ్గును బొందనవియు, క్వచిత్,
భీతిత్రస్తైః=భయముచే బెదరినవియు, క్వచిత్ అపిచ, లీలావిలసితైః=విలాసములచే నంద
భర్తృ-టీక—10

మైనవియు, మదనసుభగైః = కాలముచే సుందరములగు, కుమారీజాం = లేజవరాండ్ర యొక్క, నేత్రవల్మితైః=కనుకృత్యులచేత, దిశః=దిక్కులు, స్ఫుర...భానాం=స్ఫురతో = పూచుచున్న, నీలఅబ్జానాం=నల్లగలువలయొక్క, ప్రకరపరిక్షిల్లాః ఇవ = మొత్తములచే వెదచల్లఁబడినవివలె, (ఉండును.)

తా. ముద్దరాండ్రు కొన్నిచోట్లఁ గనుబొమలు ముడివెట్టు కొనియు, కొన్నిచోట్ల సిగ్గుచేఁ దలవంచుకొనియుఁ కొన్నితావులం దులికిపడియు, కొన్నిచోటులందుఁ దమసాగసులఁ జూపియు, కొన్నిచోట్ల కమలములంబోలుమోములం జూపియు, కన్నులఁ ద్రిప్పియు నంతట నల్లకలువలు వికసించియున్నవో యనునట్లు చేయుదురు.

ఉ. పూలతి కావిభంగయుతఃముల్ సభయంబులు సత్రపంబులు
ద్యేవిలసముల్ మదనదీపముల్ రుచిరంబు లైనకాం
తాలసమాననేత్రవల్మితంబులచే దిశలెల్ల విస్ఫుర
న్నీలసరోజవత్తములుఁ నిండె ననం గనుపట్టె నెంతయున్.

అవ. స్త్రీల స్వభావసిద్ధమైనభూషణములఁ జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. వక్త్రం చంద్రవికాసి పద్మజపరీహాసక్షమే లోచనే
వర్ణః స్వర్ణమపాకరిష్ణురలినీజిహ్వాః కచానాం చయః,
వక్షోజావిభవమృవిభ్రమహారౌ గుర్వినితమృతలి
వాచాం హరి చ మార్దవం యువతిషు స్వాభావికం మణ్డనమ్, 5

వాగ్.—అథ యదుక్తముద్దీపనవిభావశ్చతుర్విధఇతి, తత్ర ప్రథమోద్దిష్టాలమ్బన గుణకథనముత్తరత్ర కరిష్యతి ఇత్యుపేక్ష్య 'స్తితేన' ఇత్యాదిశ్లోకత్రయేణ కాశ్చి చ్ఛృణ్వారచేష్టాః కేచిదనుభావాః సంచారిణశ్చ పక్షి తాః. ఇదానీం తు తదలంకరణం వివక్షుస్తస్య నైసర్గికాచార్యభేదేన ద్వైవిధ్యాదాచార్యకమనుపదమేవ లక్ష్యత ఇతి మనసి కృత్యా సుప్రతి నైసర్గికం మణ్డనమాహ—వక్త్రమితి—చంద్రవిద్యకసతి తాచ్ఛీల్యేనేతి చంద్రవికాసి సుందరమిత్యర్థః. *తాచ్ఛీల్యే చినిః, వక్త్రం పదనం చ, పద్మజానాం పద్మా నాం పరిహాసక్షమే అవహాసనమర్థే తత్సదృశీ ఇతి యావత్, లోచనే నయనే, పరి హాసే త్యత్ర * 'ఉపసర్గస్య ఘృణ్యమనుష్యే బహుళ' మితి దీర్ఘః, స్వర్ణం చమృకపుష్పం * 'పుష్పమూలేషు బహుళమ్' ఇతి లంక-త దపాకరిష్ణుః తత్సదృశ ఇత్యర్థః. ఏతేన పక్షి

నీత్యం సూచ్యతే- 'కాఽపి చామ్యేయగౌరీ' తి లక్షణాత్, వర్ణో దేహకాన్తిశ్చ, తథా
అలీనీనాం భృష్టాన్తనానాం జిష్టుర్జయశ్చిః తత్సన్నిభ ఇత్యర్థః. *స్థాజిఘ్నశ్చక్ష్మ ౨రితి క్ష్మ ౨
ప్రత్యయః, కచానాం చయః కేశపాశశ్చ, ఇభమమ్భయోర్విభ్రనుహరా విలాసహరిణౌ,
కరివరశిరఃపిణ్డకల్పావిత్యర్థః.- ని. 'కుమ్భా తు శిరస పిణ్డా వి'త్యమరః, వఖోజౌ కుచకుమ్భా
చ, గుర్వీదుర్భరా * 'వోతో గుణవచనా ది'తి జీష్-నితమ్భస్థలీ కటిపక్వాద్భాగశ్చ-ని.
'పక్వా న్నితమ్భః స్త్రీకట్యా' ఇత్యమరః. * 'జానపదే' త్యాదినా అకృత్రిమాథే జీష్
హరతీతి హరి మనోహరా * పూర్వవర్ణిః, వాచాం, మార్దవం వాక్తౌధుర్వం మధుర
కోమలాకావశ్చేత్యర్థః. ఏతత్సర్వం, యువలిషు తరుణీషు, స్వాభావికం స్వభావసిద్ధం*
"తత ఆగత" ఇతి తక్, మజ్జనం తరుణీనామేతనైస్సగికాలంకరణమిత్యర్థః.

అత్ర చంద్రవికాసీత్యాదిశబ్దైః ప్రాయశస్సాదృశ్యవాచకాః, అత వివోపమా
లంకారః. తదుక్తమాచార్యదక్షిణా—

'స్ఫుర్ధతే జయతి ద్వేష్టి హసతీర్ష్యత్యసూయతి

తదన్వేత్యనుబద్ధాతి తప్పీలతి నిషేధతి

తచ్చ వాఽనుకరోతీతి శబ్దాస్సాదృశ్యవాచకాః.'

ఇతి.

టీ. చంద్రవికాసి = చంద్రునివలె ప్రకాశించు, వక్త్రం=ముఖమును, పంక...
క్షమే-పంకజ = తామరలను, పరిహాస = ఎగతాళిచేయుటయందు, క్షమే = నేర్పుగల,
లాచనే=కన్నులును, స్వర్ణం = బంగారును, అపాకరిష్టః = ప్రోసిచేయునట్టి, వర్ణః =
(మేని) చాయయు, అలీనీజిష్టః = ఆడుతున్నదలయొక్క (ను) జయించు, కచానాం
చయః=కోప్పను, ఇభ...హరా-ఇభ = ఏనుగులయొక్క, కుంభ = కుంభస్థలముయొక్క
విభ్రమ=విలాసమును, హరా = ఆపహరించు, వఖోజౌ = చనులును, గుర్వీ=గొప్పదగు,
నితంబస్థలీ = పిఱుదుకట్టును, వాచాం = మాటలయొక్క, హరి = మనోహరమగు, మార్ద
వంచ=మృదుత్వమును, యువలిషు=జవరాండ్రకు, స్వాభావికం=సహజమైన, మండనం =
అలంకారము.

తా. చంద్రమండలముంబోలు మోమును, కమలములను గేలి
నేయఁ గలనేత్రములును, బంగారును మించినమేనిసౌరును, తుమ్మెదలను
గెల్వఁజాలు కేశసమూహమును, ఏనుగుకుంభముల సొంపుమీతెడి
స్తనములును, లావుపిఱుదులును మిక్కిలి తిన్ననైన పలుకులును భవ
రాండ్రకు బుట్టుకతోడ వచ్చెడి యలంకారములు.

ఉ. తమ్ముల నేలుకన్నులు సుఖధానిధిఁ బోలుమొంగంబు మత్తభృం
గమ్ముల గెల్చుకొప్పు కనకద్యుతి మీటుమెటుంగు కుంభికుం
భమ్ముల నవ్వు గుబ్బచుగుబంటులు గొప్పపిటుదు తేనియల్
చిమ్మెడుముద్దుఁబలుకులును ॥ జేయనిసొమ్ములు సుందరాంగికిన్.

అవ. ముద్దరాలియొక్కసొగసులు రమ్యము లని వర్ణింపుచున్నాడు.—

శ్లో. స్థితం కింశ్చిత్తుగ్ధం సరళతరలో దృష్టివిభవః

పరిస్పన్దో వాచామభినవవిలాసోక్తిసరసుః,

గతానామారమ్భః కిసలయితలీలాపరికరః

స్పృశన్త్యాస్తారుణ్యం కిమివ హి న రమ్యం మృగదృశః.

6

వా. — అథాలమ్బకగుణం యావనమాహ — స్థితమితి. — స్థితం మన్దవహః
కించిదీష్యుగ్ధం సుందరం భవతీతి యథాయోగమధ్యాహర్యమ్. ని. 'ముగ్ధః సుందర
మూఢయోః' ఇత్యనురః, బాల్యయావనమధ్యస్థత్వేన తదన్యాయః ప్రాగల్భ్యాభావాత్
స్థితస్తేష్యుగ్ధత్వము క్తమిత్యవగన్తవ్యమ్. దృష్టివిభవో విలాసనసంపత్తిః, సరళమ్ అపటిలం
యథా తథా తరళశ్చచ్ఛలో భవతి, వాచాం పరిస్పన్దో వాగ్వాప్యపారోఽపి అభినవా
నూతనా విలాసా యాసాం తా యా ఉక్తయో వచనాని తాభిః సరసో రసయుక్తః
రుచిర ఇతి యావత్, భవతి, గతానాం గతీనామ్ అకర్తరిక్తః, ఆరమ్భ ఉపక్రమః,
కిసలయితః పల్లవితః * తారకావిత్వాదితచ్ - లీలాపరికరో విలాసనమ్మద్ధి ర్యస్య
తథోక్తః - విలాససంబద్ధబద్ధరో భవతీత్యర్థః. అత్ స్తారుణ్యం యావనం స్పృశన్త్యా
మృగదృశస్తరుణ్యః సమ్మన్ది, కిమివ కిం వా, రమ్యం మనోహరం; న హి భవతి, సర్వ
మపి రమ్య మేన భవతీత్యర్థః. ఇయం ముగ్ధానాయికా — ఉదయద్యౌవనా ముగ్ధా లజ్జా
విజితమన్తథా' ఇతి లక్షణాత్.

ఆత్మ శ్లోకద్వయే క్లాఘ్యవికేషణయోగాదుదాత్తతా నామ గుణః — 'క్షామ్యై
ర్వికేషణైర్వ్యోగో యస్యాశ్చ స్యాదుదాత్తతా' ఇతి లక్షణాత్. శిఖరిణీవృత్తమ్.

టీ. స్థితం = చిటునవ్వు, కించిత్ = కొంచెమును, ముగ్ధం = చక్కనిదియు, దృష్టి
విభవః = చూపులసోయగము, సరళతరళః = వంకరలేక మెఱయునది, వాచాం = మాటల
యొక్క, పరిస్పందః = వ్యాపారము, ఆభి...సరసుః = ఆభినవః శ్రోత, విలాస = సొంపు
గల, ఉక్తి = మాటలచేత, సరసు = రసవంతమైనది; గతానాం = నడకలయొక్క, ఆరంభః
= ప్రారంభము, కిస...కరః = కిసలయిత = చిగిర్చిన (శ్రోతగా వుట్టిన), లీలా = విలాసము
లనెడి, పరికరః = పరివారముగలది; తారుణ్యం = యౌవనమును, స్పృశంత్యాః = అందుకొను

చున్న, మృగదృశః = లేడికన్నులవంటి కన్నులుగలది - సుందరిది, కింభవః=విది, రమ్యం= రమణీయమైనది, న హి=కాదు?

తా. మోమునందలి చిటునగవు, చక్కనైన చంచలదృష్టి, క్రొత్తలైన సరసంపుఁబలుకులు పలుకుట, ఓయ్యారపుటారంభదశ యగు నడకలతీరు, వీనిలోఁ బ్రాయమున నుండు మృగాక్షి కేది రమ్యముగా నుండదు? అన్నియు రమ్యములుగానే యుండును.

ఉ. ఇంచుకముద్దు లేనగవు శ లింపగునవ్యవిలాససూక్తు ల
భ్యంచితలోలదృష్టియు సోవారుణవల్లవమండలంబు ని
ర్మించు సలీలయానములు శ మేలుగ యావనలక్ష్మితోడ వ
ర్తించుమృగాక్షిచందము లోతి ప్రమదంబు ఘటంపఁజాలవే.

అవ. కన్నులు మొదలగు పంచేంద్రియములకును మనస్సనెడి యాజవయంద్రియ మనకును విషయాభూతంబు లగుపదార్థములెల్ల నొకయంగనయందే యున్నది యని ప్రశ్నోత్తరముగా వర్ణింపఁబడుచున్నది:—

శ్లో. ద్రష్టవ్యేషు కిముత్తమం? మృగదశః ప్రేమప్రసన్నం ముఖం
ఘాతవ్యేషుపి కిం? తదాస్యపవనః శ్రావ్యేషు కిం? తద్వచః,
కిం స్వాద్యేషు? తదోష్ఠపల్లవరసః స్పృశ్యేషు కిం? తద్వపు
ర్ధ్యేయం కిం నవయావనే సహృదయైః సర్వత్ర తద్విభ్రమాః. 7

వ్యా.—అథ చక్షుఃప్రభృతిషణ్డిన్ద్రి యాణామత్రైవ లోకోత్తరప్రతినియతవిషయా నర్హయతి—ద్రష్టవ్యేషుపి—అత్ర ప్రశ్నోత్తరమాలికయాఽన్వయః కార్యః. ద్రష్టుం యోగ్యాని ద్రష్టవ్యాని-లేఖ దర్శనీయేషు వస్తుషు * యోగ్యాధే తవ్యత్పిత్యయః, ఉత్తమం శ్రేష్ఠం వస్తు కిమితి ప్రశ్నః, ప్రేమప్రసన్నమ్ అనురాగవికసితం ప్రేమదాయా త్యర్థః 'ద్రవీభూతం మనో యత్ర దర్శనే ప్రేమదాయినీతి లక్షణాత్, మృగదృశ్యస్త రుణ్యా, ముఖం వదనమత్యర్థః ఏవముత్తరత్రాపి - చక్షఃప్రీతికరత్వాదితి భావః, ఘాత వ్యేషు ఆఘాతవ్యేషు కిముత్తమమితి ప్రశ్నః, తదాస్యపవనస్తస్యాః తరుణ్యాః-ఆస్యపవనో ముఖమారుతః-తన్వైవ ఘాతర్పణత్వాదితి భావః - యద్యపి ఘాతేంద్రియవిషయో గన్ధః న తు పవనః-తథాఽపి తస్యాః పద్మినీజాతిత్వా తదాస్యపవనే తస్య సజ్జ్రీమ కాత్ వీణాః శ్రూయస్తే-భేర్యః శ్రూయస్తే-పుష్పాణ్యాఘాత్యే ఇత్యాదివద్గన్ధసమ్పన్ధిని పవనే తద్గర్భసోభనచరితత్వాన్న విరోధః, శ్రావ్యేషు శ్రోతవ్యేషు-అత్ర * యో

గ్యాథే యత్పితృయః - ఏవము తరత్రాపి, ఉత్తమః కిమ్, తద్వచస్తస్మాస్తరుణ్యా-పచః మృదుమధురభాషణమ్-తస్మైవ శ్రవణానన్తరత్వాదితి భావః-స్వాద్యేష ఆనుభవయోగ్యేష ఉత్తమం కిమ్, తస్యా ఓష్ఠః పల్లవ ఇవ తస్య-రసః అధరామృతమిత్యర్థః. తస్మైవ రసనేద్రియత్పవిత్రహేతుత్వాదితి భావః. స్పృశ్యేష స్పృశనయోగ్యేష వస్తుష ఉత్తమం కిమ్, తస్యా వపుః కుసుమసుకుమారశరీరమిత్యర్థః. తస్మైవ నిరుపమత్వగిన్ద్రియసౌఖ్యావహత్వాదితి భావః. ఉత్తమం ధ్యేయం ధ్యానార్హం కిమ్-ధ్యాతవ్యేష్యిత్వర్థః, నవయావనం తరుణీవతారుణ్యమేవ - తస్మైవాత్యస్తమనోరంజకత్వాదితి భావః, అథ సర్వభాముఖ్యం ధ్యేయమాహ - సహృదయైర్హృదయాలుభిః - రసికజనైరిత్యర్థః సర్వత్ర సర్వదేశేష సకలకాలేష వా, తస్మాస్తరుణ్యా విభిమా విలాసాః, ధ్యేయా ఇతి శేషః. ఆత్ర తత్తత్ప్రసిద్ధవిషయాణామేకత్ర సమప్తివర్ణనాన్తహాన్ శృంగారపరిపామితశయ ఉక్తః. ఏతేనాస్యా లోకోత్తరమాభిరూప్యం సూచ్యతే, తథా చోత్తమవిషయాకాఙ్క్షిభిర్విజ్ఞప్తరుణీన-మ్యాగపవ కర్తివ్య ఇతి ఫలితార్థః. తత్ర ప్రశోభితరయోత్పాతుర్యాతిశయార్థమసకృన్నిబద్ధనాదుత్తరాలంకారభేదః.

‘ఉత్తరాత్ ప్రశ్న ఉన్నేయో యత్ర ప్రశోభితరే తథా,

బహుధా చ నిబధ్యేతే తదుత్తరముదీర్యతే.’ ఇతి.

టీ. సహృదయైః = రసికులచే, సర్వత్ర = అంతట, దృష్టవ్యేషు = చూడదగిన వానియందు, ఉత్తమం = మంచిది, కిం=ఏది? మృగదృశః = సుందరియొక్క, ప్రేమ ప్రసన్నం=ప్రీతిచే వికసించిన, ముఖం=మొగము; ఘోరతవ్యేషుఅపి = వాసనజూడదగిన వానిలోను, కిం=ఏది (ఉత్తమమ్)? తత్ ఆస్యపవనః = ఆ (సుందరి)యొక్క, నోటి గాలి; శ్రావ్యేషు=వినిపించినవానిలో, కిమ్...? తత్ వచః = ఆపెమాటలు; స్వాద్యేషు = రుచిచూడదగినవానిలో, కిం...? తత్ ఓష్ఠపల్లవరసః = ఆపె మోవిచిగురుపానకము; స్పృశ్యేషు = తాళదగిన వానిలో, కిమ్...? తత్ వపుః = ఆవెశరీరము; ధ్యేయం = ధ్యానింపదగినది, కిమ్...? నవయావనే = ఎలప్రాయము నందలి, తత్ విభిమాః=ఆపె విలాసములు.

తా. రసికు లగువారు ప్రాయమున నుండునప్పుడు చూడదగినది యేది? (అనిప్రశ్న.) లేడికంటి యగుజవరాలి ముద్దుగులుకు తేటయైన మోము. (అనియుత్తరము.) దీనిచే నేత్రేంద్రియతృప్తికరం బగుదూప మనువిషయము చెప్పబడినది. వాసనచూడదగినవానిలో నుత్తమ మేది?

(అని ప్రశ్న.) ఆమచ్చెకంటే కమ్మతావియే. (అని యుత్తరము.) దీనిచే నాసికేంద్రియవిషయము చెప్పబడినది. వినఁదగినవానిలో శ్రేష్ఠమైన దేది? (అని ప్ర.) ఆచిలుకలకొలికి యొక్క పలుకులె (అని యుత్త.) దీనిచే శ్రోత్రేంద్రియవిషయము సూచితంబయ్యె. పానము చేయఁదగిన వస్తువులలో నుత్తమద్రవ్యమేది? (అని ప్రశ్న.) ఆముగుదయొక్క శ్లెష్మ్యాచి చిగుళ్ల తియ్యనిపానమే (అని యుత్త.) దీనిచే జిహ్వేంద్రియవిషయము చెప్పబడియె. తాఁకఁదగినవానిలో మేలైనది యేది? (అని ప్రశ్న.) మెలఁతలమెత్తని మేనుదీగయె. (అని యుత్త.) దీనిచే త్వగింద్రియవిషయము చెప్పబడియె. ఎల్లప్పుడు మనసునఁ జింతింపఁదగిన దేది? (అని ప్రశ్న.) ఆయంగనలతభుకు బెభుకులె (అని యుత్త.) దీనిచే మానసేంద్రియవిషయంబు చెప్పబడియె. లోకంబున నుత్తమవిషయాభిలాషగలవా నుత్తమస్త్రీసంభోగమే చేయవలయును.

సీ. చూడంగఁ దగినవస్తువులందు ఘన మెద్ది?

తుల లేక తగువెలందులమొగంబు;

వలపు గైకొనఁ దగునవానిలో నెయ్యది?

మగువలవదనాబ్జమారుతంబు;

వీనుల కింపైన వానియం చెయ్యది?

కోమలాంగులముద్దుగులుకుపలుకు;

తనువు సోకిన సుఖం న బొనరించు నెయ్యది?

మెలఁతల సొబగైన న మేనుదీవ;

తే. యతిమధుర మెద్ది? కాంతాధ న రామృతంబు;

సరసజనులకుఁ జింతింపఁ న జాలు నెద్ది?

పువ్వుబోడల వెలలేని న జవ్వనంబు;

వెలయు నెల్లెడఁ బడఁతులనవిభ్రమములు.

అవ. స్త్రీలకు లాఁబడనిపురుషుడు లేఁ డని చెప్పచున్నాడు:—

శ్లో. ఏతాశ్చలద్వలయసంహతి మేఖలోత్థ
 ఝంజూరనూపురరవాహృత రాజహంస్యః,
 కుర్వన్తి కస్య న మనో వివశం తరుణ్యైః
 విత్త్రస్తముగ్ధవారిణీసదృశైః కటాక్షైః.

వ్యా.—అథానాం ముఖాద్యలక్ష్మరణవర్ణనద్వారా సకలలోకసమైహికత్వ
మాహ—ఏతా ఇతి—చలన్త్యా గతివై చిత్ర్యాద్యలమానే యే వలయసంహతి మేఖలే
వలయసంహతిః కక్కుణాశ్రేణిః-మేఖలాశబ్దేన కాశ్చీవాచినా తన్నిబద్ధాః కిక్కిణ్యో
లక్ష్మణే-తదుత్తస్తదుత్పన్నోయో-ఝంకారో ఝణఝణస్తేన-నూపురాభ్యాం మజ్జలని
నాద మజ్జోరాభ్యాం చ పరాజితాః తిరస్కృతారాజహంస్యః కలహంసాక్షనా-యాభిస్తాః
కలనాదసున్దరమన్దగమనరాజహంసరవణీయా ఇత్యర్థః. ని. 'రాజహంసస్సృష్టేషే కాదమ్మ
కలహంసయోః' ఇతి విశ్వః, *జాతేరస్త్రీవిషయాదయోపధాత్' ఇతి జీష్ - శైషికస్య
కపో వై భాషికత్వాన్న ప్రయోగః, ఏతాః పూర్వోక్తాస్తరుణ్యః కించి దూన వింశతి
నాన్వికాః స్త్రీయ ఇత్యర్థః. విశ్రంతా చకితా-ముగ్ధాఽప్రౌఢా చ-యా హరిణీ కురంగీ-
తత్సదృశైః - తద్విలాకనవిధై రిత్యర్థః, కటాక్షైరపాక్షవిక్షణైః, ఏలేనైతానాం పద్మి
నీత్యం సూచ్యతే—'చకితమ్మగదృగాభే ప్రాస్తరక్తే చ నేలే' ఇతి లక్షణాత్, కస్య మనో,
వివశం సమైహితం, న కుర్వన్తి కుర్వన్త్యేవేత్యర్థః. తరుణీలక్షణముక్తం రతిరహస్య—

'బాలా స్యాత్ షాడకాబ్ధా తదుపరి తరుణీ వింశతేర్యావదూర్ధ్వమ్,

ప్రౌఢా స్యాత్ షష్ఠ్యవశ్చాశదవధి పరతో వృద్ధతామేతి నారీ.'

పయోలక్షణముక్తమ్—

'నిదాఘశరదోర్బాలా పథ్యా విషయిణో భవేత్,

హేమస్తే తరుణీ యోగ్యా ప్రౌఢా వర్షావసంతయోః,

సంతతం సేవ్యమానాపి హిలా ప్రశయతే బలమ్.'

ఇతి.

అత్ర రాజహంసీపరాజయస్య సాదృశ్యపర్యవసానాదేకా ఉపమా; హరిణీసదృ
శైశ్చిత్ర చాన్యాయ, అనయోః పరస్పరనైరపేక్ష్యాత్సజాతీయసంస్పృష్టిః. ఏతాశ్చ
మధ్యమా నాయికాః—'లజ్జామన్స్తమధ్యస్థా మధ్యమోదితయావనా' ఇతి లక్షణాత్.

పసంతతిలకావృత్తమ్.

టీ. చల...హంస్యః - చలత్ = కదలుచున్న; వలయసంహతి = కడియముల
మొత్తమునుండియు, మేఖలా=పిడ్డాణమునుండియు, ఉత్థ=బయలుదేరిన, ఝంకార=
ఝణఝణధ్వనిచేతను, నూపుర=అంబలయొక్క; రవ=చప్పుళ్ల చేతను, ఆహృత=లాగఁ
బడిన, రాజహంస్యః=ఆడుహంసలుగల (అంచయాన లనుట), ఏతాః=ఈ, తరుణ్యః=జవ
రాండ్రు, విశ్ర . దృశైః-విశ్రస్త=బెదరిన, ముగ్ధ=అందమగు, హరిణీ=లేడి (చూపుల)
తో, సదృశైః=సమానములైన, కటాక్షైః=క్రేగంటిచూపులతో, కస్య=ఎవనియొక్క
మనః=మనస్సును, వివశం=స్వవశము తప్పినదానినిగా, న కుర్వంతి=చేయరు ?

తా. చేతికడియములయొక్కయు, నడుమునందలి యొడ్డాణముల యొక్కయు, కాళ్లయందెలయొక్కయుఁ గలరవములచే రాయంచల నోడించినయతివలు మిక్కిలి బెదరినలేళ్ల చూపులఁబోలు తమక్రీఁగంటి చూపులం బర్వఁజేసి యీపుడమియందలి యేపురుషునిమనసును లోఁ బఱచుకొనఁజాలరు? స్త్రీలు పురుషుల నన్ని తెఱఁగులచేతను వశపఱచు కొనఁగల రనుట.)

మ. కరచంచన్తణికంకణకర్ణరణతామ్రచీగుణస్వర్ణనూ

పురనాదాహృతరాజహంసరమణుల్ శ పూర్ణేందుబింబాననల్

ధర నెవ్వానిమనంబు నేకొనరు ముగ్ధత్రస్తవల్లన్తల్లన్

తరళాలోకనతుల్యవిభ్రమదృగంతస్తోమపాతంబులన్.

శ్లో. కుంజుమపజ్జకళజ్జితదేహః గౌరవయోధరకమ్పితహారా,

నూపురహంసరణత్పదపద్మా కం న వశీకురుతే భువి రామా.

9

వా. — కుంజుమేతి. — కుంజుమపజ్జేన కాశ్చీరజగద్దమేన — ని. 'అశకుంజుమం కాశ్చీరజన్మాగ్నిశిఖమ్' — 'పజ్జోఽస్త్రీకాదకర్దమా' ఇత్యుభయత్రాప్యమరః. అశవా ఘుస్పణాపరపర్యాయకుంజుమకుసుమరజ్జితచందనపజ్జేన — ని. 'కుంజుమం ఘుస్పణమ్' ఇత్యుభిధానరత్నమాలాయామ్. యద్వా కుంజుమేన పజ్జేన - సిన్ధూరావరణామ శృంగారభూషణాఖ్యైరవద్రవ్యవిశేషేణ చ - ని. 'సిన్ధూరం నాగసమ్భవమ్, చీనపిష్టం చ గాఢారం పజ్జం శృంగారభూషణమ్' ఇత్యమరః, కలజ్జితశ్చిప్సితో దేహో యస్యా స్నా-కుంజుమసిన్ధూరాదిరజ్జకద్రవ్యశృంగారితాకారేత్యర్థః. అత ఏవ గౌరయో రయ నాయోః — యద్వా పద్మసీత్యాత్ స్త్రీఫలసచ్చాయయోః - 'స్తనయుగళమనిష్ఠస్త్రీఫలస్త్రీ విడమ్మి' ఇతి లక్షణాత్ - పయోధరయోః కుచుకుమ్భయోః - కమ్పితాశ్చలితా హారా ముక్తావలయో - యస్యాస్నా తథోక్తా, నూపురౌ మణ్డీరా వేప హంసౌ — హంసావివ నూపురౌ వా-తాభ్యాం రణతీ శబ్దాయమానే - పదే వివ పద్మే-పద్మే ఇవ పదే వా- యస్యాస్నా అత ఏవ రూపకోపమయోః సాధకబాధకప్రమాణాభావా త్పదేహపజ్జకరః, రామా సుందరీ భువి కం పురుషం, న వశీకురుతే న స్వాయత్రీకురుతే, జితేంద్రియమపి స్వావయత్రీకురుత ఇత్యర్థః. ని. 'వశ ఆయత్తతాయాం చ' ఇతి విశ్వః. *అభూతతద్భావే చ్చిన్ద్ర - 'ఊర్వాదిచ్ఛిదాచ శ్చ' ఇతి గణిసంజ్ఞాయామ్ - 'కుగలిప్రాదయః' ఇతి సమాసః. అత్ర సుస్పృశేత్యననువుదేః.

అత్ర హారాణాం కమ్పితత్వవిశేషణేన పయోధరయోరత్వస్తవటుత్వం సూచ్యతే,
 ఆన్యథా కమ్పనాయోగాత్, తేన చాత్యుక్కుటయావనసముత్తిశ్చ గమ్యతే, పయో
 ధరయోశ్చ గౌరవత్వవిశేషణేన యవనమృద్ధిర్విజ్యతే; ఏతేనాలమృనగుణలాభ ఉక్తిః.
 ఏవం కుంకుమపక్షేప్యనేన తటస్థాద్దీపనభావః కథితః; తథా హారనూపురాత్మకాల
 మృనాలకర్మరణమభ్యుట్పత్తిశ్చితమ్; రణత్పదపద్యైశ్చ నేనసూచితో లీలాగతివిశేషయాపాను
 భావశ్చ; తథా చైవవిధసామగ్గీనముల్లసిలేన,

‘అభిరూప్యమకాశిన్యమక్లానాం చాతిమార్దవమ్,

ఏవమాదిగుణావస్థా ప్రథమే యావనే భవేత్,’

ఇత్యుక్త్యా-

‘కృతాధరాక్షసంస్కారా సఖికేళిషు లాలసా,’

ఇత్యుక్తచేష్టావిశిష్టయావనపరిపూర్ణేన రమయతీతి రామేతి పుష్పత్వ్యా లోకోత్తరలావణ్య
 సమున్నేనాలమృనవిభావేనోదితే శృంగారరసార్థవే శో వా న నిమజ్జతీతి భావః. అత్ర
 క్లాఘ్యవిశేషణయోగాదుదాత్తతా నామ గుణః, లక్షణం తూక్తమ్, తథాత్వస్తవకుమా
 రాధనస్థితిత్వాత్కృతీకీప్తిః - ‘అత్యస్తవకుమారాధనస్థరాఘవైశీ మతా’ ఇతి లక్ష
 ణాత్. దోధకవృత్తమ్- ‘దోధకవృత్తిమదం భభభా గౌ’ ఇతి/లక్షణాత్.

టి కుంకుమ...దేహ-కుంకుమ=కుంకుమయొక్క, పంక=బురదచేత, కళంకిత =
 గుఱుతుగల, దేహః=శరీరము గలదియు, గౌర ..హారా - గౌర=ఎఱ్ఱని, పయోధర =
 పాలిండ్లయందు, కంపిత=కదలుచున్న, హారా = ముత్యాలపేరులు గలదియు, నూపు...
 పద్మా - నూపురహంస=(ధ్వనియందు) హంసలవంటియందెలచేత, రణత్ = మ్రోగుచున్న,
 పదపద్మా = అడుగుదమ్ములుగలదియు, (అగు) రామా = సుందరి, భువి = భూమియందు,
 కిం=ఎవనిని, న పశికురుతే = స్వాధీనముచేసికొనదు ?

తా. కుంకుమపువ్వుతోఁగూడిన మైపూత పూసికొని, బంగరు
 వన్నెగల గుబ్బలపై ములైపుసరము లదురుచుండ, తన్నిరేకులఁబోలు
 కాలియందెలు ఘల్లుఘల్లుమని మ్రోతెలు మ్రోగుచుండ నతివలకుఁ
 బుడమియందుఁ బురుషు లెవ్వరు వశులుగాక యుందురు? జితేంద్రియుల
 నైనను మగువలు తమసొగసులచే లోఁబఱచుకొందురు.

చ. గౌనబగుమేన సంకుమదశకుంకుమపంక మెసంగ సిద్ధేపుం

జనుగవ రత్న హారములు १ సారెఁ దెనంగఁ బదాంబుజంబులకా

మొనసినగిల్కుటందియలమ్రాత చెలంగ ననంగవై భవం
బెనయంగ గుల్కుకల్కిసోబగెవ్వని దా వలపింప దివ్వుహిన్.

అవ. అబలలు నబలలే యని వారి నేర్పుచు వర్ణించుచున్నాడు:—

శ్లో. నూనం హి తే కవిచరా విపరీతవాచో

యే నిత్యమాహురబలా ఇతి కామినీస్తాః,

యాభిర్విలోలతరతారకదృష్టిపాతైః

శక్రాదయోఽపి విజితా స్త్వబలాః కథం తాః?

10

వా.—అదైతాసాం ప్రాగల్భ్యం వర్ణయతి—నూనమితి.—తే కవివరాః కవీ
శ్వరా, విపరీతవాచో వ్యత్యస్తవచనాః, నూనం సత్యం హి, తే క ఇత్యాశక్త్యా
మాహ—యే కవివరాస్తాః ప్రసిద్ధాః, కామినీః, అబలాః దుర్బలా, ఇతి నిత్యః మాహుః
బ్రువంతే, వర్ణయంతీత్యర్థః. త ఇతి సమ్మన్యః. * 'బ్రువం వక్ష్యానామాదిత ఆహో బ్రువం'
ఇతి ఉపాదేశః—బ్రువ ఆహదేశశ్చ, కథం విపరీతవాచ ఇత్యాశక్త్యై తాసాం ప్రాగల్భ్యం
సాధయతి—యాభిః కామినీభిర్విలోలతరా అతితరతాస్తారకాః కనీనికాయేషు తే
తథోక్తా యే - దృష్టిపాతా లోచనప్రసారానైర్దృష్టిరణైః * 'కర్తృకరణయో
ద్భృతీయా' ఇతి తృతీయా - 'తారకాక్షాః కనీనికా' ఇత్యమరః, శక్రాదయ ఇన్ద్రా
దయోఽపి - కిముతాన్య ఇతి భావః, విజితా నిర్జితాః-స్వాయతీకృతాఇత్యర్థః. తాస్తు
కామిన్యః - కథమబలాః కుతో దుర్బలాః? కింతు ప్రబలా వీరేత్యర్థః, వీక్షణమాత్రే
ణైవేన్ద్రాద్యుజ్జయినీనాం బలివృత్త్యం కిం వక్తవ్యమ్. అత ఏతాసాం దౌర్బల్య ప్రతి
పాదకాః కవయ వీర దుర్బలవాచో న తు తా ఇతి భావః.

అత్రోత్తరవాక్యార్థస్య పూర్వవాక్యార్థసమర్థకత్వాద్వాక్యార్థహేతుకం కావ్య
లింగమలంకారః—'హేతోర్వాక్యవదార్థేవ కావ్యలింగముదాహృతమ్' ఇతి లక్షణాత్.
వసంతలికావృత్తమ్.

టీ. యే = ఎవరు, (కవివరులు) తాః కామినీః = ఆయువతులు, అబలాః ఇతి =
అబలలు (బలములేనివారు) అని, నిత్యం = ఎల్లపుడును, ఆహుః=చెప్పుదురో, లేకవి
వరాః=అకపింద్రులు. నూనం=నిజముగా, విపరీతవాచః హి=తప్పుడుమాట (కూత) లు
గలవారునుమా ! యాభిః=ఏస్త్రీలచేత, విభా...పాతైః=విలోలతర=మిక్కిలి కదలునట్టి
తారక=నల్లగుడ్డులు గల, దృష్టిపాతైః=చూపుచేటులచేత, శక్రాదయః అపి = ఇంద్రా
దులు నైతము, విజితాః = గెలువబడిరో, తాః=అస్త్రీలు, అబలాః కథం=అబలలు
(బలములేనివారు) ఎట్లు (అగుదురు)?

తా. జవరాండ్రను జూచి వీరుబలము లేనివా రని యెల్లప్పుడు వర్ణించెడికవులు ప్రత్యక్షమునకు విరుద్ధముగామాటాడువారు. ఇది నిక్కము. స్త్రీలు చంచలములగు తమ గ్రుడ్డుల నిట్టటు త్రిప్పుటచేతనే సర్వరాక్షస సంహారము గావించిన యింద్రాదులను గూడ గెల్పిరి. అట్టి కామినుల నెట్లు అబల లని చెప్పదగును. కావున వారు దుర్బల లని చెప్పు కవులు మాటలపటిను లేనివా రుగాని వా రెన్నటికిని అబలలు గారు.

చ. అతివలఁ జూచి వీ రబలలంచు వచించు మహాకవీంద్రులు

ధృతవిపరీతవాదు లిషిదబ్బర గాదు విలాసినిసము

చితతరళాక్షిపాతములచే గెలువంబడి రింద్ర ముఖ్యులు

భృతి నటువంటివా రబల ల లేగతి నై రి తలంచి చూడఁగన్.

ఆప. మన్మథుఁడు కామినులకు బనివా డని చెప్పఁబడుచున్నది:—

శ్లో. నూనమాజ్ఞాకరస్తస్యాః సుభ్రువో మకరధ్వజః,

యతస్తన్నేత్రసంచారసూచితేషు ప్రవర్తతే.

11

వ్యా.—అథ కామదేవస్య కామినికింకరత్వములేప్పిక్షతే—నూనమితి—మకర ధ్వజః కామదేవస్తస్యాః ప్రసిద్ధాయాః పూర్వోక్తాయా వా, సుభ్రువః కామిన్యాః- జాతావేకపనమ్ - సుభ్రువామిత్యర్థః, అజ్ఞాం కరోతీత్యాజ్ఞాకరః కింకరః * 'కృఘో హేతు-' ఇత్యాదినా టప్రత్యయః, నూనమిత్యులేప్పిక్షాయామ్: కుతః? యతః కారణ త్తస్యాః సుభ్రువో - నేత్రసంచారేణ దృష్టిప్రసారేణ - సూచితేషు సంజ్ఞాపితేషు, ప్రవర్తతే - యథా లోకే స్వామిదృష్టిసూచితే భృత్యః ప్రవర్తతే తద్వదిత్యర్థః. అతః కామినినాం నూనమయం కింకర ఇతి భావః; కామినికటాక్షమాశ్రేణైవ జనస్య మన్మథా వేశసమ్భవాదియములేప్పిక్షా; సా చ నూనమితి వ్యజ్ఞాకరసాభావాద్వాచ్యా. త దుక్తమ్—

‘మన్యే శక్తే ధృవం నూనం స్రాయ ఇత్యేవమాదిభిః,

ఉలేప్పిక్షా వ్యజ్యతే శబై రివశబ్దోఽపి తాదృశః’ ఇతి.

ఏలేన తాసామప్రతిహతజగద్వశీకరణసామర్థ్యం వ్యజ్యతే. అనుష్టుప్.

టీ. మకరధ్వజః=మన్మథుఁడు, నూనం=నిశ్చయముగా, సుభ్రువః=చక్కనికను బొమలు గల, తస్యాః=ఆయువతికి, అజ్ఞాకరః=బంటు; (దొర ఎవరిని చూసి కొట్టుమునునో బంటు వానిని కొట్టునుగదా? అట్లే యనుట) యతః=ఏల యన, తన్నే...లేషు-తత్=

అయువతియొక్క, నేత్ర=కన్నులయొక్క, సంచార=చలనములచే, సూచిత=చూపబడిన, ఇషు=బాణములు గలుగునట్లుగా, (లేక, సంచార=చలనములకు, సు+ఉచి లేషు=మిక్కిలి తగినటువంటి..., లేక, సూచిత = చూపబడినవారివై, ఇషు=బాణములు గలుగునట్లుగా, లేక, సూచిలేషు = చూపబడినవారియందు, లేక, 'ఇషుః', అనుపాఠమున-బాణములు గలవాడై) ప్రవర్తలే=ప్రవర్తించుచున్నాడు.

తా. మరు డతివయొక్కవిధేయు డగునేవగుడేమో. కావుననే యతివలు కంటిచూపుచే జూపబడినవారికడకు బోవుచుండును. లోకంబున బ్రభువు పొమ్మన్న చోటికి బనివా డేగుచుండును. అట్లే మరుడు కాంతలు దృష్టితో గనబడిన వారిమీదికి బోవుచుండును గావున నతివల కితఁడు పనివాడై యుండనోపురు. కామినీజనంబుల క్రిగంటి చూడ్కులు పడినమాత్రముననే పురుషులు మన్న ఘనిబారిదగులుదురు.

క. నారీజనముల కాజ్ఞా

కారి యగుభటుండు మరుడు శ గాబోలుఁ జూచి

వారికటాక్షము సోకిన

వారియెడన వాడిఁ జూపి శ వర్తించుగదా.

అవ. ఒకకామి యొకానొకకాంతకు శ్లాఘించునట్లు శ్లేషమూలమువ దానిని సంబోధించువిధంబు నీచెందుల్లోకములచేఁ జెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. కేశాః సంయమినః శ్రుతేరపి పరం పారం గతే లోచనే

అస్తర్వక్తమపి స్వభావశుచిభిః కీర్ణం ద్విజనాం గణైః,

ముక్తానాం సతతాధివాసరుచిరా వక్షోజకుమ్భావిమా

విత్థం తన్ని వపుః ప్రశాస్తమపి తే రాగం కరోత్యేవ నః.

12

వ్యా.—అథ రాగిణిః శ్లేషవైచిత్ర్యాత్కామినీప్రశంసాపరం పచనం సమ్పాదన మభిధాయానా ద్వాభ్యామ్-కేశా ఇతి.-కేశాః శిరోరహణి, సంయమినః సంయతాః సమ్యక్ జ్ఞియమవస్తశ్చ, లోచనే అపి శ్రుతేః పరం పారం కర్తావ్యక్తావత్త్వం వేదావ్తపరిశీలన తాత్పర్యం చ, గతే, అస్తర్వక్తం వక్త్రాభ్యస్తరమపి, స్వభావతః నిసర్గాచ్ఛుచిభిః శుక్తైః పవిత్రైశ్చ, ద్విజానాం దస్తానాం విప్రాణాం చ-ని. 'దస్తవిప్రాణ్ణజా ద్విజాః' ఇత్యమరణి. గణైః, కీర్ణం వ్యాప్తమ్ ఇమా ఏతే ఇతి హస్తనిర్దేశః, వక్షోజకుమ్భా కుచకుమ్భా, ముక్తానాం మూర్తికహారాణాం జీవన్ముక్తానాం చ, సతతాధివాసేన నిరస్తరావస్థానేన సస్తతనివాసేన చ, రుచిరా-ని. 'ముక్తా తు మూర్తికే ముక్తః'-ప్రాప్తముక్తా తు మోచితః' ఇత్యుభయ

త్రాపి విశ్వః. అతః హే తస్య - ఇథముక్తప్రకారేణ, తే వపుః శరీరం ప్రశాంతం ప్రసన్నమ్-వైరాగ్యసాధనసంపత్తిమదపీతి యావత్ * 'వాదాన్త' ఇత్యాదినా నిపాతః, నోఽస్తాకం, రాగమసరత్తిమ్ - సమ్భాగాభిలాషమేవేతి యావత్, కరోతి ఉత్పాదయతి-న తు వైరాగ్యమితి విరోధః - స చోక్తిరీత్యా ఆభాసితత్వాద్విరోధాభాసోఽలఙ్కారః - 'ఆభాసత్వే విరోధస్య విరోధాభాస ఇవ్యతే' ఇతి లక్షణాత్, స చ క్లేషప్రతిభోజ్ఞాపిత ఇతి తయారక్తాశ్చిభావేన సంకరః; లోచనే అన్తర్వక్తృమిత్యత్ర * ప్రగృహ్యత్వాత్ప్రకృతిభావః * 'ఈదాదేద్ద్వివచనం ప్రగృహ్యత్' ఇతి ప్రగృహ్య సంజ్ఞా. కాద్యాలవక్రీడితమ్.

టీ. హే తస్య=ఓక్కశాంగీ, తే=నీయొక్క, కేశాః=వెండ్రుకలు, సంయమినః = చక్కని నియమముగలవి (ముడిగలవి అని వాస్తవార్థము), లోచనే ఆపి = కన్నులును, శ్రు లేః=వేదముయొక్క (చెవియొక్క), పరం = ఉత్తమమైన, పారం = తుదను, గతే= పొందినవి. (అనగా వేదాంతమును ఉపనిషత్తులను) పఠించినవి- (చెవియవతలియంచు వఱకు వ్యాపించినవి-మిక్కిలి వాలుగన్ను లచుట.) వక్త్రం=నోరు, అంతః=లోపల, స్వభావ శుచిభిః - స్వభావ = ప్రకృతిచేతనే, శుచిభిః=పవిత్రులైన (తెల్లవైన), ద్విజానాం = బ్రాహ్మణులయొక్క (దంతములయొక్క) గజైః = సమూహములచేత, కీర్ణం=వ్యాప్తమైనది (సహజముగ పవిత్రులగు బ్రాహ్మణులసంఘముచే జుట్టుకొనబడినది—సహజముగ తెల్లని వలువరుగు గలది). ఇహ=ఈ, వక్షోజపంథౌ = చనుగిండ్లు, ముక్తానాం=ముక్తుల (పుణ్యపురుషుల)యొక్క (ముత్యములయొక్క), సత...చిరా-సతత = ఎల్లప్పుడు, అధివాస=కాపురము (ఉనికి)చేత, రుచిరా=ప్రకాశించునవి. ఇథం = ఇట్లు, తే=నీయొక్క, వపుః=శరీరము, ప్రశాంతం అపి=శాంతిని (విరక్తిని) బొందినదైనను, నః=మాకు, రాగం వివ=అనురాగమునే, కరోతి=చేయుచున్నది.

తా. ఓకాంతా! నీకేశములు సంయములు (చక్కని నియమంబు గలవి). నీకన్నులో శ్రుతిపారంగతములై యున్నవి (ఉపనిషద్విచారము చేయునవిగనున్నవి). నీనోటిరంధ్రమును స్వభావశుద్ధద్విజగణములతోఁ గూడియున్నది (చక్కనినడతగలబ్రాహ్మణగణములతోఁ గూడియున్నది). ఈ నీకుచకుంభములును ముక్తుల కెల్లప్పు డునికియై యున్నవి. (జీవన్ముక్తుల కెల్లప్పుడు తావరమై వెలయుచున్నది). ఓసన్ననిమైవీగగలదానా! నీమే నిట్లు శాంతమైయున్నను (వైరాగ్యసాధనసంపత్తిగలదిగ నున్నను)

మాకు రాగమునే (సంభోగాభిలాషనే) కల్పించుచున్నది. ఇది యొక్క వింతగదా! (శాంతులకడఁ జేరినవారికి వైరాగ్యము గలుగవలసి యుండఁగా, సంభోగాభిలాష గలిగించుట యనునది విరోధము). ఓతస్వీ! నీ నెఱికురులు ముడివేయఁబడియున్నవి. నీకన్నులు చెవితుద నొందుచున్నవి. నీవదనంబునఁ దెల్లనిపల్వరుస లున్నవి. నీగుబ్బిపాలిండ్లు ముత్తైపునరులతో నెల్లప్పుడు వెలయుచున్నవి. నీశరీర మిట్లు తేటదనము గలిగియుండుటచే మాకు రాగమును గలిగించుట వింతగాదు. అని పరిహారము.

ఈశ్లోకమున స్త్రీశరీరము శాంతమయ్యు రాగజనకంబుగా నున్నదనుటచే విరోధము. అది వైఁజెప్పినతీరున నాభాసిత మగుటచే విరోధాభాసాలంకారము. సంయమి, శ్రుతి, ద్విజాదిపదములకు శ్లేషము చెప్పుటచే రెంటికిని సంకరము.

ఉ, వావిరిఁ గన్నుదోయి శ్రుతిపారగ మెంతయు సంయముల్ కురుల్ భావశుచి ద్విజప్రకరభాజన మెన్న ముఖాంతరంబు ముక్తావళిరమ్యముల్ కుచము १ లక్కట యిట్లు ప్రశాంతమయ్యు రాజీవదళాక్షి మేను విరచించుచు నున్నది మాకు రాగమున్.

శ్లో. ముగ్ధే ధానుష్కతా కేయమపూర్వా త్వయి దృశ్యతే,
యయా విధ్యసి చేతాంసి గుణైరేవ న సాయకైః.

13

వ్యా.—ముగ్ధ ఇతి.—ధనుః ప్రహరణమస్య ధానుష్కః ధన్వీ* ప్రహరణః; ఇతి తక్* 'ఇసుసుక్తాంతా త్కః. ని. 'ధన్వీ ధనుష్టాధానుష్కః' ఇత్యమరః. తస్య భావస్తతా, హే ముగ్ధే సుద్ధరిసి. 'ముగ్ధస్సందరమూఢయోః' ఇత్యమరః. యద్వా హే ఉదయద్యౌవనభావే, త్వయ్యపూర్వా అదృష్టచరాఅసాధారణీతి యావత్ - ధానుష్కతా దృశ్యతే, ఇయం ధానుష్కతా, కా కీదృశీ - న జ్ఞాయత ఇత్యర్థః. కుతః? యయా ధానుష్కతయా హేతునా, చేతాంసి యువజనమనాంసి దుర్లభ్యాణీతి భావః, గుణా మారోఽహి-రూపయావనాదయశ్చ తైరేవ, విధ్యసి సంప్రహరసి, సాయకైః బాణైస్తు, న విధ్యసి, యతః లోకే ధానుష్కః పౌధా ఏవ సులభ్యాణ్యేవ లభ్యాణి బాణైరేవ విధ్యన్తి, శ్వం తు ముగ్ధాని దుర్లభ్యాణ్యపి లభ్యాణి మార్ద్యభిరేవ విధ్యన్తి కృత్వా త్వదియధానుష్కతాయా అపూర్వత్వాదక్షేయత్వమితి భావః; స్త్రీణాం రూపయావనగుణసంపత్తిరేవ పరప్రహరణసాధనమితి ఫలితార్థః.

అత్ర పూర్వవాక్యార్థసోప్యత్తరవాక్యార్థసమర్థతత్వాద్వాక్యార్థహేతుకం కావ్య లిప్తమ్; తచ్చ గుణయోః శ్లేషభిత్తికాభేదాన్యవసాయముగాతికయోక్తివిరూప్యథమిత్య నమోరక్త్యాజ్ఞిభావేన సుకరః; తేన చ ప్రసిద్ధాద్ధానుష్కాదుపమానామపమేయభూత మ్భూతా ఆధిక్యప్రతీతేర్వ్యతిరేకో వ్యజ్యత ఇత్యలక్ష్కారేణాపహ్నారస్వసిః. అచ్యుష్మ.

టీ. హేముగ్ధే=పిపిల్లా! (ముద్గరాలా!) యయా=దేనిచేత, చేతాసి = మనస్సు లను, గుణైః ఏవః=అల్లెత్రాడులచేతనే (రూపలావణ్యాది గుణములచేతనే), విధ్యసి=వేధించు చున్నావో, సాయతైః=బాణములచే, న (విధ్యసి)=వేధింపవో, (అటువంటి) అపూర్వా= మును వెక్కడలేని, ధానుష్కృతా = విలునేర్పరికనము, త్వయి = నీయందు, దృశ్యతే= కనబడుచున్నది, ఇయం కా=ఇది యెట్టిది?

తా. ఓముద్గరాలా! నీయెడ కొత్తదైన విలుకానితనము గనపట్టు చున్నది. లోకంబున బ్రోడలగు విలుకాండ్రు చక్కగా గనబడు లక్ష్యవస్తువులనే బాణములతో గొట్టుదురు. నీవన్ననో ముగ్ధవయ్యుం (మూఢవయ్యు, అందగత్తెవయ్యు) గంటికి గనబడని లక్ష్యము లగు మనస్సులను గుణములచేతనే (అల్లెత్రాటిచేతనే, సౌందర్యాదిగుణముల చేతనే) గొట్టుచున్నావు. ఇది వింతగదా! (అనగా నీవు నీసౌందర్యాది గుణంబులచే మామనస్సులను ఆకర్షించుచున్నావు అని సమాధానము.)

క. శరములచే భేదింపక, నిరతముఁ జేసెదవు హృదయనిర్భేదము భా

సురగుణములచే నదృశ్యత, కరచాపప్రాధి నీకే కలదు లతాంగి.

శ్లో. సతి ప్రదీపే ¹సత్యగ్నౌ సత్సు తారా ²రపీన్దువు,

వినా మే మృగశాబాహ్యౌ తమోభూతమిదం జగత్ .

14

వ్యా.—సతీతి—ప్రదీపే అర్థప్రకాశదీప్తార్పిషి, సతి విద్యమానేఽపి అగ్నౌ కథాభూతే వహ్నా, చ సత్యసి, 1. 'సత్యర్కే' ఇతి పాతే త్రిలాశప్రకాశతే సూర్యే, సత్యసి, తథా తారా2. మణీన్దువు తిమిరనిరాసక తేనైవ ప్రసిద్ధేషు నక్షత్రపద్మరాగాదిమాణి క్యచంద్రేషు, సత్సవి. తథాప్రసిద్ధయా పూర్వానుభూతయా వా, మృగశాబన్య బాల హరిణస్యేవాక్షిణీ యస్యాస్తయా, ప్రియతమయా వినా *బహువ్రీహా సక్లష్ణోః స్వాక్షాత్త్వత్, * 'షిద్ధ'రాదిభ్యశ్చ' ఇతి కీమ్ - ఇదం జగన్తే మమ, తమోభూత మన్యకారమయమ్, లక్ష్యత ఇతి కేమః, తస్యా ఏవ మమ నయనజ్యోతిష్త్వాదితి భావః.

అత్రాస్థకారనిరాకరణసమర్థత్వేన ప్రసిద్ధే ప్రదీపాదికారణసముదాయే సత్యసి తన్నిరాసయాపకార్యానుత్థానాద్విశేషోక్తిరలంకారః. 'తత్సానుప్రాయమపృథివ్యశేషోక్తి ర్విగద్యతే' ఇతి లక్షణాత్; తథా ప్రదీపాదినద్యావేవేసి తమోభూతత్వమితి విరోధశ్చ వ్యజ్యతే; తేన చాస్య మహామోహాన్ధత్వం వస్తు గమ్యత ఇత్యలంకారేణ వస్తుధ్వనిః. వృత్తం పూర్వవత్.

టీ. ప్రదీపే=దీపము, సతి=ఉన్నను, అగ్నౌ = నిప్పు, సతి = ఉన్నను, తారారవి ఇందుఘ=చుక్కలు, సూర్యుడును, చంద్రుడును, సత్పు = ఉన్నను, మృగశాబిత్వా విసా=లేడిపిల్లకన్నులవంటి కన్నులుగలది (నాప్రియురాలు) లేక, ఇదం = ఈ, జగత్ = లోకము, తమోభూతం=చీకటియైనది.

తా. వెలుగు నిచ్చుటకు పగటిపూట సూర్యుడును, రాత్రి లందు చంద్రుడు, నక్షత్రములు, అగ్నిహోత్రుడు, దీపము మొదలగు వస్తువులున్నను, ఆలేడిపిల్లకన్నులంబోలు కన్నులుగల యామగున లేమిచే నీజగమెల్ల నిరులు గ్రమ్మియున్నట్లే తోచుచున్నది. ఆకాంతయే నాకంటికి వెలుతురు నిచ్చినది కావున నది లేక నేను జడుడ నై యున్నాను. అని యొక కాముకుడు తనచెలికానితోఁ జెప్పుకొనెను.

ఆ. వెక్కుదివియ లున్న శ జక్కవచెలి యున్న
రిక్కరాయఁ డున్నఁ శ జొక్క లున్నఁ
జిన్ని లేడిచూడ్కి శ చేడియ నెడఁబాయు
నప్పు డంధకార శ మయ్యె జగము.

శ్లో. ఉద్వృత్తః స్తనభార ఏష తరళే నేత్రే చలే భూలతే
రాగాధిష్ఠితమోష్ఠపల్లవమిదం కుర్వన్తు నామ వ్యథామ్,
సౌభాగ్యాత్పరపక్షే కేవలిఖతా పుష్పాయుధేన స్వయం
మధ్యస్థాపి కరోతి తాపమధికం రోమావలిః కేన సా.

15

వ్యా.—ఉద్వృత్త ఇతి —ఉద్వృత్తోఽత్యస్తపద్మః ఉత్పదగతశ్చ, ఏష ఇతి పురోవర్తికో హస్తనిర్దేశః, స్తనభారశ్చ, తరలే లీలావిలాసే చపలే చేతి గమ్యతే, నేత్రే, చలే కేచితాదివిలాసచిహ్నలే స్థిరత్వహీనే చ, భూలతే చ, రాగేణ తాపిత్యేన మాత్సర్యేణ ఛాధిష్ఠితః-తథ్భూయిష్ఠమిత్యర్థః ని. 'రాగశ్చ రక్తేమాత్సర్యే క్షేకాదా' లాహిలేష చ, ఇత్యుభయప్రాపి విశ్వాః, కాశ్చతశ్చ, ఇదమితి నిర్దేశః, పిష్ఠపల్లవం అధరకిసలయం, భర్తృచీక—11

చేత్వేతాసీతి శేషః. వ్యథాం మనఃపీడా, కుర్వస్తు, నామేతి కుత్సాయామ్, ఖలానాం
పరపీడాకరణస్య స్వాభావికత్వాదితి భావః; కిం తు పుష్పాయుధేన కామదేవేన, స్వయం
స్వహస్తేన, లిఖతా, సాభాగ్యాక్షరమాలికా సాభాగ్యవృక్షకపుష్పవర్ణవజ్రీరివస్థితేత్వ
త్ప్రేక్షా, తథా మధ్యస్థా అవలగ్నప్రదేశవిలగ్నా తటస్థాఽపి, సా రోమావలిః రోమ
రాజీః, కేన వా హేతునా, అధికం, తాపం కరోతి మనస్సంతాపయతి, విశిష్టతటస్థస్య
పరసంతాపకరణానాచిత్యాదితి భావః.

అత్ర పూర్వాధే ఉద్వృత్తత్వాదిపదార్థానాం క్షేపభక్త్యా స్వాభావ్యేన చ
విశేషణగత్యా పీడాకరణం పదార్థం ప్రతి హేతుత్వకథనాత్పదార్థ హేతుకమేకం
కావ్యలిక్ష్మః ఉత్తరాధే తు తటస్థపదార్థస్య క్షేపభక్తిగ్రేవ కేన సంతాపయతీత్యాక్షేప
పదార్థం ప్రతి హేతుత్వకథనాదపరం చ; తచ్ఛోన్మేషిణీయ సాపేక్షితత్వాత్సంక్తి
ర్లక్ష్యః; తత్సుర్వవాక్యకావ్యలిక్ష్నేన నైరపేక్ష్యాత్సంసృజ్యత ఇత్యనయోః సజాతీయ
సంసృష్టిః; విలేన స్తనభారాదేర్లోకాత్తరలావణ్యసంపన్నత్వమత్వస్తజననమైహకల్పేన
సూచ్యతే. కార్ద్దాలవిక్రీడితం వృత్తమ్.

టీ. ఉద్వృత్తః = మదించిన (వైకి ఉబికి గుండ్రనైయున్న), ఏషః స్తనభారః =
ఈచనులబరువు (అనఁగా: బరువయినచులు), తరళే = చపలము లయిన (అందము లయిన),
నేత్రే = కన్నులు, చలే = చంచలములైన, భూలతే = బొమతీగలు, రాగా .. తమ్ - రాగ =
మచ్చరముచే (ఎఱుపుచే), అధిష్ఠితం = పొందఁబడిన, ఇదం ఓవ్వపల్లవం = ఈమోవిదిగురు,
వ్యథాం = కష్టమును, కుర్వస్తునామ = చేసినను చేయునుగాక. పుష్పాయుధేన = మన్నఘని
చేత, స్వయం = తనంతటనే, లిఖతా = వ్రాయఁబడిన, సా .. క్తికా ఇవ - సాభాగ్య =
పెనిమిటి ప్రేమించుటయొక్క (తన్ను ప్రియుఁడు నిష్కపటముగఁ బ్రేమించె నని
తెలుపునట్టి), అక్షరపంక్తికా ఇవ (స్థితా) = అక్షరములబంతివలె నున్న, సా రోమా
వలిః = అనూఁగారు, మధ్యస్థా అపి = (విపక్షమునను జేరక) తటస్థముగనున్నను (నడుము
మీఁద నున్నదయ్యును, కేన = దేనిచేత, అధికం = మిక్కిలి, తాపం = సంతాపమును,
కరోతి = చేయుచున్నది ?

తా. ఈయుద్వృత్తమయిన (గర్వించిన; అని బాహ్యార్థము.
గుండ్రనైన; అని అంతర్థము.) చనుల బరువును, ఈచపలములైన (నిలు
కడలేని; బా. కదలుచుండు = అంత.) ఈచంచలము లయిన కనుబొమలును,
రాగములుగల (మచ్చరము గలదగు; అని బా. ఎఱుపుగల; అని అంత.)

వ్యథను గలిగించినను గలిగింపనీ. మన్నఘండు స్వయముగా వ్రాసిన సౌభాగ్యమును దెల్పునక్షరపంక్తియో యనందగిన యీనూఁగారుమధ్యస్థమయినను (తిన్నదైయున్నను; బా. నడుచునున్నను, అంత.) మీఁదు మిక్కిలి గాఢాపంబు గలిగించుచున్నది. ఏకారణముచేతనో తెలియకున్నది. లోకంబున గర్వచాపల ద్వేషాదిగుణములు గలవారు పరులకు హాని చేయుట సహజమే. నెమ్మదిగలవాఁడు గూడ నొరులను బాధించుట యాశ్చర్యకరంబుగా నున్నది. నీచనుల యుబ్బును, అదరుపాటును, బెళుకు కనులచూడ్కులును, నీకనుబొమ్మలలీలలును, నీయెట్టిని కెమ్మోచిచిగురును మనమునకు వ్యథను గలిగించుచున్నవి. వీరియన్నిటికంటె నెక్కువగా మరుఁడు వ్రాసినయక్షరములబంతియో యనందగు నీనూఁగారు నన్ను మదనానిలసంతెపునిఁ జేయుచున్నది. నీయెడ మరులు గలిగి, నిన్నుఁ బొందుటకు వీలుగామిచే న నీ యంగములెల్ల వెతలఁ ద్రోయుచున్నవి. నన్ను దయతోఁ జూచి నీతోడిపాం దనుగ్రహింపుము.

చ. గరువప్రజన్ములు బెళుకు శి గన్నులు నిల్కడలేని కన్బొమల్
మురియును నెట్టివాటుజిగిమోవియుఁ దాపముఁజేయగాఁ దగున్
స్మరలిఖితోరుభాగ్యలిపిరజాల మనం దగి మధ్యవర్తియై
పరఁగినరోమరాజియును శి బాయక తాపముఁ జేయ నాయమే.

శ్లో. ముఖేన చంద్రకాంతేన మహానీలైః శిరోరుహైః,
కరాభ్యాం పద్మరాగాభ్యాం రేజే రత్నమయీవ సా.

16

వ్యా.—ముఖేన ఇతి—చంద్రకాంతేన ఇప్తున్దరేణ చంద్రకాన్తమణిరూపేణ చేతి గమ్యతే, ముఖేన చ, మహానీలైరతిమేచతైః సింహలద్వీపసంభవేంద్రకాన్తశ్చ-శిరోరుహైః కున్తలైశ్చ - 'సింహలస్యాకరోద్భూతా మహానీలాస్తు తే స్పృతాః' ఇతి భగవాన్గస్త్యః, తథా పద్మస్య రాగ ఇవ రాగో యయోస్తా తాభ్యాం పద్మరాగాపాభ్యాం చ, కరాభ్యాం. సా సుందరీ, రత్నమయీ రత్నరూపేవ, రేజే. * 'తత్ ప్రకృతవచనే మయత్' * 'టిడ్డాణఞ్-' , ఇత్యాదినా జీవ. అనుష్టుప్.

టీ. చంద్రకాంతేన = చంద్రునివలె నందమైన (చంద్రకాంతమణియైన, అని మఱియొక యర్థము), ముఖేన=ముఖముచేతను, మహానీలైః = మిక్కిలి నల్లనైన (ఇంద్రనీలమణులైన), శిరోరుహైః=తలవెండు కలచేతను, పద్మరాగాభ్యాం=తామరలయెఱుపు

వంటి యెఱుపుగలవైన (కెంపు లయిన), కరాభ్యాం = చేతులచేతను, సా = ఆకాంత, రత్నమయీ ఇవ = మణులచే జేయఁబడినదియో యన, రేజే = ప్రకాశించెను.

తా. చంద్రకాంతమణిరూప మైన మోమును, గొప్పనీలముల రూపు దాల్చినకురులును. పద్మరాగమణిరూపము లైన కరంబులు గలది యగుటంజేసి, యాచెలువ రత్నమయ మై యున్నట్లు కానిపించెను. ఆసుందరియొక్క మోము చందురునిమాడ్కి మనోహరముగను, నెఱికురులు మిక్కిలి నల్లవిగను, హస్తములు తామరపూవులమాడ్కి నెఱ్ఱగను నున్నవి.

తే. మిగుల శశికాంత మైననోమ్మోముచేత
నెఱి మహానీలరుచు లైన నెఱులచేత
జలజరాగము లయినహాస్తములచేత
రత్నమయ మనఁ గామినీరత్న మమరె.

శ్లో. గురుణా స్తనభారేణ ముఖచంద్రేణ భాస్వతా,

శనైశ్చరాభ్యాం పాదాభ్యాం రేజే గ్రహమయీవ సా.

17

వ్యా.—గురుణేతి.—గురుణా దుర్భరేణగీమతిరూపేణ చ-ని. 'గురుస్తు గీమతౌ శ్రేష్ఠే గురౌ పితరే దుర్భరే' ఇత్యుభయత్రాపి శబ్దార్థవే. స్తనభారేణ చ, భాస్వతా ప్రకాశవతా భాస్కరేణ చ-ని. 'భాస్వాన్ భాస్కరసూర్యయోః' ఇతి విశ్వః. ముఖమేవ చంద్ర-స్తేన చ, శనైశ్చరాభ్యాం మందగమనాభ్యాం శనైశ్చరాఖ్యగ్రహభ్యాం చ, పాదాభ్యాం చ సా గ్రహమయీవ రేజే, ప్రక్రియా తు పూర్వవత్.

అత్ర ఖోకద్వయేఽపి క్లేషమహిమ్నా రత్నమయత్వగ్రహమయత్వోద్వేషణాత్ క్లేషసంకీర్ణేయముత్పేక్షా; తయా చాస్యా లాఙ్ఘతరాకారరూపతావణ్యసాష్టర్యకాన్తివిశేషభాగ్యసాభాగ్యాదిసకలకల్యాణగుణాభిరామత్వం గమ్యతే; ఏతచ్చ మదీయశృక్లాంశృక్లాటకే రుక్మిణీపల్లభవ్యాఖ్యానే 'నిధిమయీ గ్రహమయీ' ఇత్యత్ర విస్తరేణ ప్రపఞ్చితమితీహాపరమ్యతే. అనుష్టుప్.

టీ. గురుణా=గొప్పదియైన (బ్రహ్మాస్పతియైన, అనియర్థాంతరము), స్తనభారేణ = చనులబరువుచేతను భాస్వతా=కాంతి గల (సూర్యునిచేతను), ముఖచంద్రేణ = ముఖము అనెడి చంద్రునిచేతను, శనైశ్చరాభ్యాం=మెల్లగ నడచు (శనైశ్చరు లయిన), పాదాభ్యాం=అడుగులచేతను, సా = ఆకాంత, గ్రహమయీ ఇవ = గ్రహరూపిణియో యన

(అనగా: బ్రహ్మ గ్రహములచేతనే యామెయవయవముల నిర్మించెనో యనునట్లు),
 'కేజే' ప్రకాశించెను.

తా. స్తనభార మనెడి గురువును, వెలుగు గలవాడగు ముఖ
 మనెడి చంద్రుడును, శనైశ్చరము లగుపాదంబులును గలది యాట
 వలన నాసుందరి గ్రహమయి యుండునట్లు మెఱయుచుండెను. ఆ
 మగువయొక్కమోము చంద్రునివలెను, స్తనములు మిక్కిలి బరువు
 గలవిగను, పాదములు తిన్ననివడక గలవిగాను నుండెను.

క. గురు వగుకుచభారంబును

సరసకళాభాస్వదాస్యోచంద్రుండు శనై

శ్చరము లగుచరణములు గల

కరిగమన దనచ్చె నొరగ్రహరూప యనన్.

శ్లో. తస్యాః స్తనౌ యది ఘనౌ జఘనం చ హరి

వక్త్రం చ చారు తవ చిత్త కిమాకులత్వమ్,

పుణ్యం కురుష్వ యది తేషు తవాస్తి వాఙ్ఘ్రి

పుణ్యైర్వి నా న హి భవన్తి సమీహితార్థాః.

18

వ్యా.—తస్యా ఇతి.—తస్యాస్తరుణ్యాః స్తనౌ, ఘనౌ నిబిడౌ యద్యపి, జఘనం
 కటిపురోభాగశ్చ. హరి మనోహరి యద్యపి-ని. 'స్త్రీకట్యాః క్షీణే తు జఘనం పురః' ఇత్య
 మరః. వక్త్రం చ చారు మనోజ్ఞం యద్యపి, హేచిత్త, తవ, అకులత్వం లోలుపత్వం,
 కిం కిమర్థమ్? మాస్త్విత్వార్థః, తావన్తాత్రేణాసంభవాదితి భావః. తర్హి కిం కర్తవ్యమిత్యత
 ఆహ—తేషు స్తనాదిషు, తవ, వాఙ్ఘ్రి సంభోగాభిలాషా, ౭స్తి యది వర్తతే చేత్,
 తర్హి పుణ్యం సత్కర్మ, కురుష్వ సమాచర. కుతః? పుణ్యైర్వి నా సమీహితార్థా వాఙ్ఘ్రి
 తార్థా, న భవన్తి హి ఖలు, జ్యోతిష్టోమాదిసత్కర్మాచరణేన రమాభ్యసంభోగవల్గేన
 చిత్పుణ్యవిశేషేణ తవాపి తత్సంభోగః సంభవిష్యతీతి భావః అర్థాస్తరన్యాసాలంకారః.

వసస్తలిలకా.

టీ. తస్యాః = ఆపెయొక్క, స్తనౌ=చన్నులు, ఘనౌ=గొప్పవి (ఒండొకటి కదిసి
 నవి అని కాని), జఘనం చ=మొలయు, హరి=అందమైనది, వక్త్రం చ = ముఖమును,
 చారు=సుందరమైనది, యది=ఆయినందులకు, చిత్త = ఓమనసా! తవ = నీకు, అకులత్వం
 కిం=కలత యే? లేష్వ=వానియందు, తవ = నీకు, వాంఛా యది=కోరికయేని, పుణ్యం=

పుణ్యమును, కురుష్వ=చేసికొనుము. (విల యన) పుణ్యైః వినా=పుణ్యములు లేక, సమీపిత
అర్థాః=కోరబడిన వస్తువులు, న భవంతి హి=కలుగవుగదా?

తా. ఆనాతియొక్కగుబ్బలు గొప్పవిగా నున్న నేమి? ఆయుగ్మలి
పిలుచులు మనోహరంబుగా నున్న నేమి? ఆయతివమోము చక్కనిదిగ
నున్న నేమి? ఓమనసా! నీ కేల యీకలవరపాటు? నీకు వానియందుఁ
గోర్కి గల దేని, తపస్సు దానము మొదలగుపుణ్యకార్యములనుజేయుము.
దానభర్తృదులం జేయక కోరినకోర్కు లబ్బునే? జ్యోతిష్టోమాదియాగం
బుల నొనరించువారికి చంభాదితెఱగంటియన్నవలసంభోగ వచ్చినట్లు,
ఏదియో పుణ్యవిశేష మున్న నే కాని యోమనసా! నీకట్టియుత్తమాం
గనయొక్క సంభోగము దొరకనేరదు.

చ. సుదతిపయోధరంబు లతిసుందరముల్ జఘనంబు రమ్య మా
వదనము హృదయ మంచు జలవర్తన మేటికి నీకుఁ జిత్తమా
కదలక వానివైఁ దలఁపు శ గల్గినఁ బున్నెము లాచరింపు మిం
పాదవ లభించునే సుకృతయోగము లేక సమీపితార్థముల్.

అవ. సుందరస్త్రీలవిలాసమహిమను వర్ణింపుచున్నాడు:—

శ్లో. ఇమే తారుణ్యక్రీనవపరిమళాః ప్రాధమ్యత

ప్రతాపప్రారంభాః స్థరవిజయదానప్రతిభువః,

చిరం చేతశ్చిరా అభినవవికారైకగురవో

విలాసవ్యాపారాః కిమపి విజయస్తే మృగదృశామ్.

19

వ్యా — అథ విలాసవర్ణనం నిగమయతి — ఇమే ఇతి. — తారుణ్యక్రియో
యాపనసంపదాః - నవపరిమలా నూతనపరిమలప్రాయాః తదవ్యభివృద్ధికాఇత్యర్థః యద్వా
తారుణ్యక్రియో నవోఽపూర్వః పరిమలః సౌభాగ్యవిశేషో యేషాం తే తథోక్తాః,
ప్రాధమ్యతం ప్రచణ్డిరతిస్తత్రయః ప్రతాపః సామర్థ్యమ్ తస్య-ప్రారంభా ఉపక్రమాః,
స్థరస్య జగజ్జిత్రస్య మన్తధస్య విజయదానో-ప్రతిభువః, లగ్నకాః. ని. 'సుర్లగ్నకాః
ప్రతిభువః' ఇత్యమరః. యథా ప్రతిభువః అథమర్జాల్ ధనముద్భృత్య ఉత్తమర్జాయ
దాతుం సమర్థాస్తథా ఇమేఽపి దిగ్విజయమాకృప్య స్థరాయ దాతుం సమర్థా ఇత్యర్థః,
చిరం చిరకాలమరభ్య, చేతశ్చిరాః చిత్రార్థకాః మనోహరా ఇతి యావత్, అభినవ

వికారై రాకస్తి కభయకమ్మనుకరణాది ప్రత్యగ్రయావనవికారై లేక గురవోఽత్యంతభూ
యిష్టా, మృగదృశాం తరుణీనాం సంబంధిన ఇమే పూర్వోపపత్తి తా, విలాసవ్యాపారాః
శృంగారచేష్టావిశేషాః కిమపి అనిర్యాచ్యతయా, విజయస్తే సర్వోత్కర్షణైః వర్తంతే. *విప
రాభ్యాం జే' ఇత్యాత్మ నేపదమ్. శిఖరిణీవృత్తమ్.

టీ. మృగదృశాం=లేడికన్నులుగలస్త్రీలయొక్క, తారు...మళాః - తారుణ్యం=
యావనముయొక్క, శ్రీ=సంపదయొక్క, నవపరిమళాః = క్రొత్తతావులను, పౌష...
రమ్భాః-పౌషసురత=కఠినరతులయందలి, ప్రతాప=నేర్పుయొక్క, ప్రారంభాః=ఉపక్రమ
ములను, స్వర...భువః-స్వర = మన్వ భునియొక్క, విజయ = గెల్పును, దాన=ఇచ్చుట
యందు, ప్రతిభువః = పూటకాఁపులు, చిరం = బహుకాలమునుండి, చేతః చోరాః=
మనసుయొక్క దొంగలును, అభి...భవః-అభినవ = క్రొత్తలైన, వికార = మనోవికార
ములకు, వికగురువః=ప్రధాన గురువులు నగు, ఇమే=ఈ, విలాస వ్యాపారాః = శృంగార
చేష్టలు, కిమపి = చెప్ప నలవి గాకుండునట్లు, విజయస్తే=అన్నిటికన్న మిన్నలై యున్నవి.

తా. లేడి కన్నులంబోలు కన్నులుగలచెలువలయొక్క యీశృం
గారచేష్టలు జన్వనముచే గడు మెఱయు ననియు, విస్తార మగు మరుకేళి
సల్పుటయందుఁ గల నేర్పునకుఁ బ్రారంభదశను దెల్పునవియు, మరునికి
గెల్పు నొసఁగుటకుఁ బూటకాఁపులును, విడువక కాముకులదెందము
లను జూఱగొనునవియు, క్రొత్తక్రొత్తసింగారంపువికారములను బాగుగ
నేర్పఁగలవియు నై యింతంతనరానిమహిమతోఁగూడి వెలయుచున్నవి.

చ. కనఁదగు నిండుజవ్వనపుఁగల్గి కిఁ దావులు ప్రాధసంగమం

బునకు నుపక్రమక్రియలు శ పుష్పధనుర్జయదానదక్షవా

జ్ఞానిజచిత్తహారులు వికారనిదానము లై న కామినీ

జనులవిలాసకృత్యములు శ సంతతరమృతరంబు లెన్నఁగన్.

అవ. కామినులయం దెక్కువ మోహము గలవానియొక్క సర్వస్వమును వా
రవహరింతు రని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ప్రణయమధురాః ప్రేమోద్ధారా రసాశ్రయతాం గతాః

ఫణితిమ్మదులా ముగ్ధప్రాయాః ప్రకాశితసమ్మదాః,

ప్రకృతిసుభగా విస్రమ్భార్ద్రాః స్వరోదయదాయినో

రహసి కిమపి సైవ్రాలాపా హరన్తి మృగీదృశామ్.

వ్యా.—ప్రణయ ఇతి.—

‘నిస్త్రమేభ పరమాం కాహమారూఢే దర్శనానిభిః,

యేనాన్తరజ్ఞం ద్రవతి స స్నేహ ఇతి కథ్యతే.’

ఇత్యుక్తలక్షణః స్నేహః ప్రణయశబ్దేన వివక్షితః. తేన ప్రణయేన మధురాః సంతాపహరః. ‘కిలీలీక్రియతే తాపో యేన తన్నధురం స్పృశమ్, ఇతి లక్షణాత్, ప్రేష్టా అనురాగవిశేషేణ - ఉదారా రమ్యాః - మనోహరా ఇతి యావత్, రసాశ్రయతాం శృంగారాస్తుదత్తం గతాః - శృంగారరసప్రసరోల్లసితా ఇత్యర్థః. ఫణిత్యా సందర్భవిశేషేణ - ‡ మధురాః మాధుర్యగుణయుక్తాః అమృతప్రాయా ఇత్యర్థః, ముగ్ధప్రాయాః సౌఖ్యమార్గభరితాః - శ్రుతిరజ్జాకా ఇత్యర్థః. ప్రకాశితోఽభివ్యంజితః సమృద్ధః సంభోగాత్సుక్యం - యైస్తే తిథోక్తాః, ప్రకృతిసుభగాః స్వభావరుచిరాః, విస్త్రమ్భార్థా విశ్వాసపరిప్లుతాః, అత ఏవ, స్వరోదయదాయినో జితేంద్రియస్యాపి మన్మథోద్రేకావహః, మృగీకృతాం సంబంధి నైవరాలాపాః నర్తోక్తయ ఇతి యావత్, రహసి కమపి హరన్తి యద్వా రహసి నైవరాలాపా ఇత్యన్వయః, కిమపి హరన్తి, యద్వా అనిర్వాచ్యతయా మనోహరా భవన్తీతిత్యర్థః.

అత్ర శ్లోకద్వయే సమర్థసహిష్ణుః శృంగారస్య పాతనమయేఽప్యాసాద్వ్యమానత్వాదన్తర్వహిఃస్ఫురణేన ద్రాక్షాపాశోఽనుసంధేయః. ‘ద్రాక్షాపాశః స కథితో బహిరన్తఃస్ఫురన్తః’ ఇతి లక్షణాత్; తథా శ్లేషప్రసాదాదయో దక్ష్యాచార్యోక్తా దశప్రాణాశ్చ ప్రాయేణాత్ర సన్తి. నిపుణైరున్నేయా ఇతి సంక్షేపః; ప్రకరణేఽస్మిన్నాప్రియశోనాయకా అనుకూలా దక్షిణాశ్చాఽనుసంధేయాః. ‘ఏకాయత్రోఽనుకూలః స్యాత్తుల్యోఽనేకత్ర దక్షిణః’ ఇతి లక్షణాత్ - హరిణీవృత్తమ్.

టీ. ప్రణయమధురాః - ప్రణయ = బలిమాలటయందు, మధురాః=మనసును గరగించునవియు, ప్రేమఉద్ధారాః = ప్రీతిని గ్రక్కునవియు, రసాశ్రయతాం ఆనందమునకు, లేక శృంగారరసమునకు, ఉనికిపట్టగటను, గతాః=పొందినవియు, ఫణితి మృదులాః = ముచ్చటలయందు ముద్దుగుల్కునవియు, ముగ్ధప్రాయాః = గోలత్తనము మొందుగాఁగలవియు, ప్రకాశితసంమదాః = తెలుఁబడిన వలపు గలవియు, ప్రకృతిసుభగాః = పుట్టువుచేతనే సొందైనవియు, విస్త్రంభితార్థాః=నవ్వుకముచేత లేడిసినవియు (ఆనఁగా; మిక్కిలి నవ్వుకము గలవి యనుట), స్వరౌ...దాయిని - స్వర ఉదయ = కామోత్పత్తి (కామవికారములను), దాయిని = కలిగించునవియు, (అగు) మృగీకృతాం=హరిణాత్పులయైక్క, రహసి=రహస్యమునందలి, నైవర ఆలాపాః=చనవుతోడి మాటలు; కిమపి=చెప్పనలవిగాకుండ, హరంతి = (మరస్సును) లాగుచున్నవి.

తా. లేడికన్నులమాక్కిఁ గదలు కన్నులు గలయంగన లేకతం
జనఁ జనవుతో మాటాడుమాటలు ప్రేమచేఁ దియ్యనివియు, అనురాగ
మును వెలువరించునవియు, శృంగారరసమున కాదరువు లైనవియు,
మాటాడరీతిచే మధురములును, స్పష్టములు గానివియు, నిబ్బరంపుసంత
సమును వెలిపుచ్చునవియు, స్వభావముచేతనే సొంపులును, నమ్మికచే సరస
ములును, మన్తధృవికారము గలిగించునవియు నై కాముకుల యావధన్
మును దోచుకొనుచున్నవి.

మ. ప్రణయశ్రీమధురంబు లుజ్జ్వలరస ప్రాచుర్యముల్ ప్రేమ భూ
షణముల్ దర్శితహర్షముల్ దుచిరవిశ్వాస్యాస్వాద్యముల్ హృదయముల్
ఫణితిశ్రావ్యము లంగజప్రభవముల్ ॥ ప్రాణేశ్వరీసర్వభా
షణముల్ నామది గొల్లలాడెడి రహస్యస్థితీదలం దెప్పుడున్.

ఇది శృంగారశతకంబున స్త్రీప్రశంస యను
ఒకటవవింశతి.

సంభోగవర్ణము

ఆవ. శృంగారము సంభోగశృంగార మని, విప్రలంభశృంగార మని ద్వివిధము. కవి సంభోగశృంగారమును మీఁద నవిస్తరంబుగా వర్ణించువాఁడై, మొదట నొకశ్లోకముచే విప్రలంభశృంగారమును వర్ణింపుచున్నాఁడు:—

3. విశ్రమ్య విశ్రమ్య వనే ద్రుమాణాం
 ఛాయాసు తస్మి విచచార కాచితీ,
 స్తనోత్తరీయేణ కరోద్ధృతేన
 నివారయ న్ని శశివో మయూఖాన్.

21

వ్యా.—ఆంధ్ర సంభోగవిప్రలయ్యు ణ్ణేవిభిన్నయోః శృంగారయార్తే ణ్ణే సంభోగ శృంగారం సుప్రజ్ఞముత్తరత్ర వర్ణయింయన్నాదౌ విప్రలయ్యశృంగారమేకేనాహ—
 విశ్రమ్య ఇతి—కాచిత్తస్య కృశాన్తీ, వనద్రుమాణాం, ఛాయాసు చన్ద్రాశ్రమహితాధః
 ప్రదేశేషు - విశ్రమ్య విశ్రమ్య పునః పునః శ్రమమపసీయ * విస్సాయాం ద్విత్యావః.
 వి. 'ఛాయాత్వనాతపే కాన్తే' ఇతి విశ్వః, విచచార సంచకార-కేలీవనసంచారస్య
 విరహిజనవిరోదోపాయత్వాదితి భావః. కథంభూతా సతీః కరోద్ధృతేన హస్తోద్ధృతేన,

స్తనోత్తరీయేణకుచకుమ్భచ్ఛాదనపటాఞ్చలేన, శశినశ్చస్త్రీస్య, మయూఖాన్కిరణాః -
అతహనితి యావత్, నివారయన్తీ నిరామర్షస్తీ-గ్రీష్మష్మణోవ్యజనేనేవేతి భావః, చస్త్రీ
కిరణానాం విరహిణీజనస్తామరత్నాత్తస్మిదారణోక్తిః, ఏలేన దశావస్థాపక్షే పక్షీ
మస్తథావస్థా - తథా చ చతుర్థీ జాగరావస్థా - తథా ఉత్తరీయేణ శశిమయూఖానా
మనివారణీయత్వవివేకాభావాచ్చిత్రవిభీమప్రతీతేః కామకాస్త్రోక్త ద్వాదశావస్థాపక్షే
దశమీ ఉస్తాదావస్థా సూచ్యతే - తస్మిత్వనేన కార్పూరవస్థా చ కథితా. తదుక్తమ్—

‘దృజ్ మనస్సద్గతంకల్పా జాగరః కృతతాఽరతిః,

ప్రీత్యాగోస్తాదమూర్ఛాస్తా ఇత్యనన్దదశా దశ,’

ఇతి;

కామకాస్త్రోక్తాస్త—

‘చక్షుఃప్రీతిర్ననస్సద్గతః, సంకల్పాఽభ ప్రలాపితా,

జాగరః, కార్పూరమరతిర్దృజ్ఞాత్యాగో, భ సంచరః,

ఉస్తాదో, మూర్ఛనం వైష, మరణం చరమం విదుః.

ఇతి;

ఇయం చ విరహోత్కణ్ఠితా—

‘చిరయత్యధికం కాన్తే విరహోత్కణ్ఠితోన్మనా.’ ఇతి లక్షణాత్.

ఉపజాతివృత్తః.

టీ. కాచిత్ = ఒకానొక, తస్మిన్ = కృకాంగి (సుందరి), వనే = ఉద్యానవనమందు,
కరకిద్ధృతేన-కర = చేతితో, ఉత్థృతేన = ఎత్తిపట్టుకొనఁబడిన, స్తన ఉత్తరీయేణ =
చనుపయ్యటచే, శశినిః = చంద్రునియొక్క, మయూఖాః = కిరణములను, నివారయంతీ =
అడ్డగించుచు, ద్రుమాణాం = చెట్లయొక్క, ఛాయాసు = నీడలయందు, విశ్రమ్య
విశ్రమ్య = విశ్రమించి విశ్రమించి, విచచార = తిరుగుచు.

తా. ఒకానొకకాంత ప్రియవిరహముచే జక్కినమేను గలదై,
యొక్కవనంబునఁ బ్రోద్దుపుచ్చ వచ్చి యచ్చటఁ గాయుచుండు పండు
వెన్నెలలతాపంబు పైరింపఁ జాలక తనవైటకొంగు నెత్తి యావెన్నె
లలు దనవైఁ బడకుండునట్లు నివారించుచుఁ జెట్లయొక్క దట్టములైన
నీడలయందు మాటిమాటి కలసటఁ దీర్చుకొనుచుఁ దిరుగుచుండెను.

చ. వి: హక్యకాంగి యైనఘన వేణి యొకర్తు వనంబులోపలం
దరువులనీడలందు నుచితంబుగ మాటికి విశ్రమించి బం
ధుగతి సంచరించె జనుదోయిని బయ్యెదకొంగుఁ గేలఁ దా
వెరవుగఁ బూని యగ్గలపువెన్నెలకాడఁ దొలంగఁ జేయుచున్.

అప. కవి సుభోగశృంగారమును వర్ణింపఁ బూని యందు బాహ్యము, అభ్యంతరము అను ద్వివిధశృంగారములలో మొదటిది యగు ఆలింగనాదిరూప మైన బాహ్య శృంగారమును చెందుజ్ఞోకములచే వర్ణింపుచున్నాఁడు:—

జ్ఞో. అదర్శనే దర్శనమాత్ర కామా
దృష్ట్యా పరిష్కర్జరసై కలోలాః,
ఆలిక్లితాయాం పునరాయతాత్యై
మాళాస్తపే విగ్రహయోరభేదమ్.

22

వ్యా.—అభ సుభోగశృంగారః—స చ బాహ్యభ్యంతరభేదేన ద్వివిధః, వాత్సల్యయనేనాభ్యసృ ద్వివిధస్యాఽపి ప్రకారాంతరేణ ద్వివిధత్వము క్తః;—

‘బాహ్యమాభ్యంతరం చేతి సురతం ద్వివిధం స్మృతమ్,
తత్రాద్యం చుమ్బనాక్షేపనభదంతతతాదికమ్,
ద్వితీయం సురతం సాత్వాన్నానాకరణకల్పితమ్.’

ఇతి.

తత్ర ప్రథమమాలింగనరూపం సోపస్కారమాహ ద్వాభ్యామ్—

అదర్శన ఇతి.—ఆత్ర యత్తచ్ఛబ్దభాగ్యాహారేణాన్వయః కార్యః, అదర్శనే ప్రియతమవిషయకదర్శనాభావే సతి * క్వచిత్ప్రసజ్యప్రతిషేధేఽపి సజ్జమాసఇవ్యతే-
యథా అదర్శనమశ్రవణమభాషణమనుచ్ఛారణమిత్యాద్యభియుక్తోక్తైః, దర్శనమాత్రవిష-
కామోఽభిలాషో యస్యాః సా తథోక్తా - తావన్నాత్రాభిలాషీణీత్యర్థః. తతో దృష్ట్యా,
ప్రియతమమితి శేషః. పరిష్కర్జరసఖే ఆలింగనజనితసఖే - ఏకం ముఖ్యం యథా తథా -
లోలా సత్పట్టా. ని. ‘లోలశృలసత్పట్టయోః’ ఇత్యమరః.యా-అయతాక్షీతి శేషః, తస్యా
మాయతాత్యై కర్ణాస్తవిక్రస్తటోచనాయాం ప్రియతమాయాం. పునరాలిక్లితాయాం
సంపరిష్కర్తాయాం సత్వాన్, విగ్రహయోః శరీరయోః. ని. ‘శరీరం వర్త విగ్రహః’
ఇత్యమరః. అభేదమ్ ఐక్యమ్, ఆకాస్తపే-తాదృగ్గాఢాలింగనసుఖమనుభవతుమభిలషా-
మహే ఇత్యర్థః. తద్యథా—‘ప్రియయా స్త్రీయా సంపరిష్కర్తో న బాహ్యం కిచ్చన
వేద నాన్తరమేవాంపురుషః’ ఇత్యాదిశ్రుతేః ప్రియతమాగాఢాలింగనపరిష్కర్తే విగ్రహిత
వేద్యాన్తరత్యేన బ్రహ్మనస్తనబ్రహ్మచారి సుఖవిశేషసంభవాత్తథావిధాలింగనాశంసనం
యుక్తమేవేతి భావః. తదుక్తం రతిరహస్యే—

‘తత్సృఖ్యం పరతత్వవేదనమహఽఽనన్తోపమం మూఢభీః,
కో వా నిష్ఠతి సూక్ష్మమన్తధకలావై చిత్ర్యమూఢో జనః.’

ఇతి;

అన్యత్రాప్యక్తమ్—

‘పాశ్చాత్యజనచుమ్మనామితసుఖం ప్రచ్ఛన్నవేద్యాస్తరమ్’ ఇతి;
వృత్తం పూర్వపత్.

టీ. అదర్శనే=చూచుటకు లేనప్పుడు (చూడకముందు), దర్శ...కామాః=దర్శన
మాత్ర=చూచుటయందు మాత్రము, కామాః=కోరికగలవారము (అగుదుము.) దృష్టా =
చూచి, పరి...లోలాః=పరిష్కారం = ఆలించునముయొక్క, రస=ఆనందమునందు; ఏక =
ముఖ్యముగా, లోలాః=ఆనందగలవారము, (అగుదుము.) పునః = మరల, ఆయతాత్మ్యం=
ఆవాదగంటి, ఆలించితాయాం=కొనిలంపబడఁగా, విగ్రహయోః=శరీరములకు, అభేదం=
వేరులేకుండుటకు (ఏక్యమును), ఆకాస్తహ = కోరుదుము. (ఇచట కొందఱి రీతి
నన్వయింతురు—యా = ఏది, ...దర్శనమాత్రకామా = చూచుటయందు మాత్రము
కోరికగలదియో; ...పరిష్కారరసైకలోలా = కొనిలంతయొక్క ఆనందమునందు
ముఖ్యముగా నానందగలదియో, (తస్మాత్=ఆ,) ఆయతాత్మ్యం...)

తా. ఒకచెలువను జూడకుండునంతవఱకు దానిదర్శనమైన మన
కల్బునా యని కోరుచుందుము. చూచిన తర్వాత దానిబిగికొనిలంతల
యందే యాస గలిగియుందుము. ఆమచ్చెకంటి నాలించనము చేసి
కొన్నతర్వాత మారెండుమేను లెప్పటికిని వీడకుండవలె నని కోరు
చుందుము.

ఉ. బాలిక నన్నుఁ గన్గొననిపట్టున దర్శనమాత్ర మబ్బినం
జాలునటంచుఁ గోరె మది శ చక్కఁగఁ గన్నుల నన్నుఁ జూచి ప్రా
యాలు కన్గొనిలంపవలె శ నంచు దలంచె దమిం గన్గొనిట
మేలుగఁ జేర్చుకొన్న నిరుపమేనులు నొక్కటి నేయఁ గోరితిన్.

అవ. పుష్పమాలికలు, అగరు, గంధము మొదలగువానిని ధరించుటతోఁగూడఁ
జేసిన ప్రియాసంగమమే స్వర్గసుఖద మని పర్ణించుచున్నాడు:—

శ్లో. మాలతీ శిరసి జృమ్భణోస్తుభి
చందనం వపుషి కుంజుమోవిలమ్,
వక్షసి ప్రియతమా మదాలసా
స్వర్గ ఏష పరిశిష్ట ఆగతః.

23

వ్యా.—ఏవం పరమానందానుసంధాయకత్వేన పరిష్కృతస్వావర్గత్వముక్త్యా
సంప్రతి స్వర్గరూపత్వమాహ.—మాలతీ.—శిరసి మాలతీతి జాతి కనుమమాలికేత్యర్థః.
ని. ‘సుమనామాలతీ జాతిః’ - ‘పుష్పే జాతిప్రభృతయః’ ఇత్యుభయత్రాప్యమర్థః.

*పుష్పమూలేషు బహులమ్' ఇతి లుక్, ముఖే జృష్ణుణా మదనమదజనితజృష్ణుశ్చ - ని. 'జృష్ణుస్తు త్రిపు జృష్ణుణమ్' ఇత్యమర్కః. యద్వా సంభోగౌత్సుక్యనూచక రాగవిలాస స్ఫూర్తిశ్చ, వపుషి, కుంకుమావిలం కాశ్చీరజ మిశ్రితం ఘృస్మణరసమసృణితం వా, చందనం పాటీరపజ్జం చ వక్షసి, మదాలసా మదేన మస్థరా, ప్రియతమా గాఢాలిగ్లిత మత్తకాశినీ చ, ఇత్యేషోఽయం సముదాయః, స్వర్గః స్వర్గశబ్దవాచ్యః. ఆగమః ఏతద్వ్యతి రిక్తస్వర్గాభిధాయకశాస్త్రం తు, పరిశిష్టః పదానభిజ్ఞత్వాదముఖ్యః, స్వర్గపదవాచ్య ముఖ్యార్థబోధకూన్యఇత్యర్థః, ఆన్యదైతత్స్వర్గత్వేనైవ వదేదితి భావః. స్వర్గసమానసౌఖ్య ప్రదోఽయమేవేతి పరమార్థః. రథోద్ధతావృత్తం. 'రాన్నరావిహ రథోద్ధతా లగ్నా' ఇతి లక్షణాత్.

టీ. శిరసి=తలయందు, జృంభణశాస్త్రభీ = పూచుటకు సిద్ధముగా నున్న, మాలతీ= జాజిపూవులమాలయును, వపుషి = దేహమునందు, కుంకుమ ఆవిలం = కుంకుమపూవుతోఁ గూడిన, చందనం = గంధమును, వక్షసి=తోడ్డును, మద ఆలసా=(యకౌవస) మదముచే సోలుచున్న, ప్రియతమా=ప్రియురాలు, ఏషః=ఇది (భోగము), పరిశిష్టః = మిగిలినదై, ఆగమః = (కూలౌకమునకు) వచ్చిన, స్వర్గః = స్వర్గము, (స్వర్గమునందలి భోగమే యనుట.)

తా. ఏమానవుఁ డరవిరిసిన జాజిపూవులమాలను ధరించి కుంకుమ పువ్వుతోఁ జేర్చిన చందనము మేని కలఁదుకొని మనోహర యగు ప్రేయసిని తోడ్డునఁ జేర్చుకొనుచున్నాఁడో వాఁ డీలోకంబుననే స్వర్గసుఖంబు ననుభవించుచున్నాఁడు.

చ. తలపయి మాలతీకుసుమరదామము నెమ్మెయిఁ గుంకుమంబుతోఁ గలఁసినకమ్మతావి విరిగందఘ్రబూత వెడందతొమ్మునం దలికులసీలకుంతల మరదాలస సీలసరోరుహాక్షీయుం గలుగుట నింద్రభోగ నునఁగఁ దగదే మణి వేతె యున్నదే.

అవ. ఇక నాభ్యంతరశృంగారమును వర్ణించుచున్నాఁడు: —

శ్లో. ప్రాజ్ఞామేతి మనాగనాగతరసం జాతాభిలాషం తతః
సప్రీడం తదను శ్లాఘీకృతతను ప్రత్యస్తధైర్యం పునః,
ప్రేమాద్ధృతిం స్పృహణీయనిర్భరరహాశక్తిదాప్రగల్భం తతో
నిశ్శంకాజ్ఞవికర్షణాధికసుఖం రిమ్యం కులస్తీరతమ్.

వ్యా.—అథాభ్యస్తరసంభోగం వర్ణయితు ముపక్రమతే.—ప్రాగితి.—ప్రాక్ ప్రారంభే, మనాక్ అల్పం, మామేతి మాస్తు మాస్త్వితి నిషేధవచనేన, అనాగతః అనుత్పన్నః రసోఽనురాగవిశేషో యస్మింస్తత్, మాధ్యాదితి భావః. తతో నిషేధానంతరం జాతోఽఙ్కురితోఽభిలాషో వాఙ్మో యస్మింస్తత్తథోక్తమ్. తదన్వభిలాషానంతరమ్ * 'అనుర్లక్షణే' ఇతి కర్తృప్రవచనీయత్వాద్వితీయా, నీవీవిస్రంసనాదిషు మన్తోద్యమనభావో వ్రీడా తయా సహ సప్రీడమ్ - * 'తేన సహ' ఇతి తుల్యయోగే బహువ్రీహిః, * 'వోపసర్జనస్య' ఇతి సహభావస్య సత్వమ్. అథ వ్రీడానంతరం, క్షణోద్యమం నిరాకరణే శిథిలప్రయత్నమ్, పునరుద్యమనాభావానంతరమ్- పునః శబ్దోఽత్రానంతర్యాధికః, ప్రధ్వస్తం విగలితం-తైర్యం ప్రాతిలోమ్యలక్షణమ్ యస్మింస్తత్తథోక్తమ్-అన్తీకృతాభిముఖ్యమిత్యర్థః. తతః ప్రేమార్ద్రం ప్రణయరసపృష్టత్వమ్. తతః స్పృహణీయా అన్యోన్యమభిలషణీయా-నిర్భరా ఉద్వేలాశ్చ-యా రహఃక్రీడా ఏకాంతకేలయః విసృమ్భవిహారా ఇత్యర్థః-తాభిః ప్రగల్భం ప్రాగ్భవమ్. తతో నిస్సంక్షేపాప్రతిబద్ధేన - అన్తవికర్షణేన కుచాద్యవయవమర్దనేన అధికం సుఖం పరమానందో-యస్మింస్తత్తథోక్తమ్, కులస్తీరకం న్వస్తీసంభోగః రమ్యం సుందరమ్-అత్యస్తమనోహరమితి యావత్; ఏతచ్చ ప్రథమసమాగమపరత్వేన ద్రష్టవ్యమ్ అన్యథోక్తవ్యవహారానంభవాదితి భావః. కులశబ్దవ్యాప్తత్వసంభోగ స్వాదిత ఆరభ్య ప్రాగల్భ్యమితి తేనోక్తవిలక్షణత్వాదన్యాదృశో ద్రష్టవ్యః.

నాయుకా తు ముగ్ధా, నాయకస్తూత్రమోఽనుకూలః కామతక్రేపు నిపుణః, అన్యథోక్తక్రమసంభోగానంభవాదితి మన్తవ్యమ్ సంభోగలక్షణమక్రం రతిరహస్యే—

'అనుకూలా నిషేవతే యత్రాఽన్యోన్యం విలాసిసా,

దర్శనస్పర్శనాదీని స సంభోగ ఉదాహృతః.' ఇతి

అత్ర మామేతి వాగారమ్భసూచితైరనుభావైర్దాతాభిలాషమిత్యుక్తేన రత్యాఖ్యా స్థాయీభావేన, సప్రీడమిత్యనేనోపలక్షితైః సంచారిభావైః, అవశిష్టైర్విశేషదైర్భావాయోగం ప్రతీయమానైరనుభావాదివిశేషైః కులస్తీ ఇత్యుక్తేనాలమ్బులనభావేన ప్రతీయమానో రససార్వభౌమ, శృంగారో నిస్సంక్షోభవికర్షణాఽధికసుఖమిత్యనేన పరిపూరితశయం ప్రాప్నోతితి వేదితవ్యమ్.

శార్దూలవిక్రీడితమ్.

టీ. ప్రాక్ = మొదట, మనాక్ = కొంచెము, మామాఇతి = వలదువలదని, అనాగత రసం = వెలువడని రుచిగలదియు. తతః = తరువాత, జాతాభిలాషం = పుట్టినకోరికగలదియు, (తదను = విదను) సప్రీడం = సిగ్గుతోఁ గూడునట్లు, క్షణీకృతతన = నడలింపఁబడిన యవయవములు గలదియు, పునః = తరువాత, ప్రత్యస్తతైర్యం = తొలగిన దిట్టకనముగలదియు, ప్రేమ ఆర్ద్రం = స్త్రీలిచే తడిసినదియు (పూర్ణానురాగము గల దనుట) స్పృహ.

గల్భం-స్పృహణీయ = కోరదగిన, నిర్భర=మితిలేని, రహఃక్రీడా=వికాంతకేళియందు, ప్రగల్భం = గట్టితనముగలదియు, తతః = అటుతరువాత, నిశ్చంక...సుఖం-నిశ్చంక = భయములేని, అంగ = అవయవములయొక్క, వికర్షణః-రాపిడిచేత, అధిక = ఎక్కువైన, సుఖం=ఆనందముగలదియు, (ఆగు) కులస్త్రీరతం=కులకాంతపొందు, రమ్యం = మనోహరమైనది.

తా. రతి గలుగకముందు వలదు వలదని యుడుబాటుతోఁ గూడినదియు, అనంతర ముదయించినరాగము గలదియు, అపైని స్థిగ్గుతోఁ గూడినదియు, తరువాత వివశమైన శరీరము గలదియు, పిదప విడువఁబడిన ధైర్యము గలదియు, అనురాగముతో నిండినదియు, కమనీయమై గాఢానురాగయుక్తమైన ఏకాంతక్రీడచే ప్రాధమ్యమైనదియు, అంతనుండి జంకులేక కుచాద్యవమర్దనము వలన మించిన సుఖము గలిగిన కులకామినీసురతమే మనోహరమైనది.

ఉ. ఆది మితాదరంబు తదనంతర మంచిత రాగ మంత ల

జ్ఞోదయరమ్య మంత శిథిలోద్యమ మంత నితాంతధైర్యవి
చ్ఛేదము ప్రేమపూరము విశేషవివిక్తవిహార మంత నా
ప్లూదకరాంగసంగము కులప్రమదారత మల్పసౌఖ్యమే.

శ్లో. ఉరసి నిపతితానాం స్రస్తధమ్నిల్లకానాం

ముకుళితనయనానాం కించి దున్తిలితానామ్,

ఉపరిసురతభేదస్విన్నగండ్వలానాం

అధరమధు వధూనాం భాగ్యవస్త్రగ పిబంతి.

25

వ్యా.—అథ యదుక్తమ్ 'నానాకరణల్పితమ్' ఇతి, తత్ర నానాకరణాని ధైర్యకాదిబద్ధవిశేషాః, తేషాం మధ్యే ఏకం బద్ధవిశేషం వివక్ష్యస్త దనుకూలముపరిసురతమాహః—ఉరసీతి.—ఉరసి నిపతితానాం పురుషాయితబద్ధవశాద్వక్షఃస్థల మధిష్ఠితానామ్, అత ఏవ స్రస్తధమ్నిల్లకానాం రతిరభినవిష్టభకచప్రచయానామ్ = సి. 'ధమ్నిల్లః సంయతాః కచాః, ఇత్యమరః. ముకుళితనయనానాం సుఖపారవశ్యాల్లజ్జానుభావానుకరణాద్వా వినిమిలిత లోచనానామ్, తథాఽపి కిచ్చిదున్తిలితానామ్ తమన్తు కులితలోచనానామ్-అన్యథా

అనాదిత్యాదితి భావః. అత ఏవ ఉపరిసురతే యః-భేదః శ్రమస్తేన స్విన్నాని స్వేదాద్ద్రాణీ-గణ్డస్థలాని యాసాం తాసామ్-‘శ్రమః భేదో హి రత్యాదేర్ణాతః స్వేదాదిభూమకృత్’ ఇతి లక్షణాత్, పథూనాం ప్రియతమానాం సంబధి, అధరమధు అధరామృతం, భాగ్యవంతః భాగ్యశాలినః, పిబన్తి స్త్రీముఖస్య నిజముఖసాముఖ్యాదక్షణేనాధరం చుమ్మస్తీత్యర్థః. ఏతచ్చ పుణ్యకృతామేవ సుధవతి, న త్వస్యేహమతఏవ భాగ్యవంత ఇత్యుక్తమ్; తథా బాహ్యసురతః జీవేషరూపమపి చుమ్మనమారభ్యాభ్యస్తరాజ్గతయా కథితమిత్యవగస్తవ్యమ్.

పురుషాయితలక్షణముక్తం రతిరహస్యే.—

‘స్వేచ్ఛయా శ్రమిణి వల్లభే లభా యోషిదాచరతి పూరుషాయితమ్.’ ఇతి. నాయికాస్తు ప్రగల్భాః.—

‘స్తరమస్తీకృతప్రీడా పౌఢా సంపూర్ణయావనా’ ఇతి లక్షణాత్.

నాయికా. కామకన్త్రకుశలాః ఆచుకూలాశ్చ, స్వభావోక్తిరలంకారః—

‘స్వభావోక్తిరసౌ చారు యథావద్వస్తువర్ణనమ్’ ఇతి లక్షణాత్.

మాలినీవృత్తమ్.

టీ. ఉరసి = తొమ్మన, నివతితానాం = వ్రాలినవారును, స్త్రస్తథమిల్లకానాం = జాజినోష్ఠుగలవారును, ముకుళితనయనానాం = మూసినకన్నులుగలవారును, కించిత్ = కొంచెము, ఉన్తిలితానాం = (కన్నులు) తెరిచియున్నవారును, ఉపరి...లానాం-ఉపరిసురతః=పురుషాయితరతియందలి, భేద = అలయకచే, స్విన్న=చెమర్చిన, గండ్స్థలానాం = చెక్కిలిప్రదేశముగలవారును, (అగు) పథూనాం = యువతులయొక్క. అధరమధు = అధరామృతము, భాగ్యవంతః=అదృష్టవంతులు, పిబన్తి=పానముచేయుదురు.

తా. సిగవీడ నానందపారవశ్యమున మూసియు మూయని కనుదమ్ములతోఁ గూడి పురుషాయితక్రీడచే జెక్కులు చెమర్చు రొమ్మున వ్రాలిన కామినులయధరామృతము పూర్ణవంతులు గ్రోలుదురు.

ఉ. అక్కున వ్రాలి కొప్పు విడి ర యల్లలనాడగఁ గన్నుదామరల్ చక్కఁగ మోడ్చి చొక్కి పురుషాయితసంజనితశ్రమంబునం జెక్కుల ఘర్తబిందువులు ర చిందఁగ విందొనరించుబోంట్లమే లొచ్చక్కపుమోవితేనె చవిరజాతురు భాగ్యముఁ గల్గునేర్పరుల్.

అవ. జ్ఞానపూర్వముగాఁ జేయసంభోగసుఖమే సఫల మని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. ఆమీలితనయనానాం యః సురతరసోఽను సంవిదం భాతి,

మిథునైర్విధోఽవధారితమవితథమిదమేవ కామగర్వహణమ్.

వ్యా.—అథ జ్ఞానపూర్వకవివ సురతానుభవః సార్థకః. న త్వన్య ఇత్యాహః—
ఆమీలిత ఇతి. —ఆమీలితనయనానాం సుఖపారవశ్యాద్ధర్మముకుళిత నయనానాం,
యూనాం యః సురతరసః సురతాస్వాదః, సంవిదం అను జ్ఞానమచ్యుత్య భాతి-అయ
మేతాదృశ ఇతి జ్ఞానగోచరతయా ప్రతిభాతీత్యర్థః. ఇదమేవ జ్ఞానపూర్వకసురతానుభవ
ప్రతిభానమేవ, అవితథం అవ్యర్థమ్ - సార్థకమిత్యర్థః, కామస్య మన్తగ్రస్య కామపురుషా
ర్థస్య వా - నిర్వహణం ప్రతిష్ఠాపనమ్-ఉజ్జీవనమితి యావత్, న త్వన్యదాభాసత్వాదితి
భావః. మిథునై, రసజ్ఞైః స్త్రీపురుషైః - ని. 'స్త్రీపుసౌ మిథునం ద్వన్వ'మిత్యుచరః.
మిథోఽన్యోన్యం, అవధారికం నిశ్చితమ్ - అనుభవినామేవార్థనిశ్చయసంభవాదితి భావః;
జ్ఞానపూర్వకసురతానుభవ వివ కామపురుషార్థ ఇతి ఫలితార్థః. అత ఇత్థంభూతసురత
మేవ కర్తవ్యమ్ - న త్వన్యాదృశమ్ - తస్య జ్ఞేతమా క్రఫలకత్వాదితి తాత్పర్యమ్. ఆర్యా
వృత్తభేదః.

టీ. ఆమీలితనయనానాం=జొంచెము మూసినకన్నులుగలవారి (నాయికానాయ
కులయొక్క), యః=ఏ, సురతరసః=సంభోగానందము, సంవిదం=అనుజ్ఞానము ననుసరించి,
భాతి=ప్రకాశించుచున్నదో (అనగా ఈసంభోగ మిటువంటి దని తెలియుచు ననుభ
వించుబడుచున్నదో), ఇదంవివ=ఇదియే (ఈజ్ఞానమే - అనుభవమే), అవితథం = వ్యర్థము
కాని, కామనిర్వహణమ్ - కామ = కామ(పురుషార్థ)ముయొక్క, నిర్వహణం = నెఱచే
ర్పుట, (అని) మిథునైః = (అలుమగల) జంటలచేత, మిథః=పరస్పరము, అవధారికం =
నిశ్చయింపబడినది.

తా. సురతశ్రమమునఁ గన్ను లరమోడ్చినతరుణు లగు స్త్రీపురు
షులు తెలివితోఁ గూడి యేసంభోగ సుఖము ననుభవించురో, ఆసుఖాను
భవమే కామపురుషార్థమునకు సాఫల్య మని యారసజ్ఞులగు స్త్రీపురుషు
లొండొరులు నిర్ధారణ చేసియున్నారు.

తే కన్ను లరమోడ్చి విహరించు శ చున్నవారి
సురతభోగంబు తెల్వితోఁ १ బరఁగెనేని
రమ్య మగు నిది కామని १ రవహణ మచుచు
నాయికానాయకులకు ని १ ర్ణయముగాదె.

అవ. స్త్రీపురుషుల కవస్థాభేదముచే నుచితముగామిని, దోషమును జెప్పు
చున్నాడు:—

శ్లో. ఇదమనుచితమక్రమశ్చ పుంసాం
యదిహ జరాస్త్వపి మాన్యథా వికారాః,
కర్తృ-టీక—12

యదపి చ న కృతం నితమ్భినీనాం

స్తనపతనావధి జీవితం రతం వా.

27

వ్యా.—అథ సురతావధిం కథయన్మిగమయతి.—ఇదమితి.—ఇహస్మిం లోకే, పుంసా మిద, మనుచితం అన్యాయ్యమ్, అక్రమో నిర్వర్యాదశ్చ, కిమిదమిత్యాశజ్ఞానా యామాహ-జరాసు వార్ధకావస్థాస్వపీత్యర్థః. మాన్యథా వికారాః సురతవ్యాసక్లాః కృతా ఇతి యత్, ఇదమితి సంబంధః కిం తు యావనావధికసురతమేవ న్యాయ్యం మర్యాదా గోచరం చేత్యర్థః. తదుపరితన సురతస్యాభాసత్వాదితి భావః. తథా నితమ్భినీనాం స్త్రీణాం చ, తదనుచితమ్; కిం తదిత్యత అహ—స్తనపతనమ్ అవధిః మర్యాదా యస్య తత్తథోక్తం, జీవితం జీవనం వా, రతం వా సురతం వా, న కృతమితి యత్, బ్రహ్మణేతి శేషః, తదితి సంబంధః, స్త్రీణాం తావత్ స్తనపతనావధికమేవ జీవనం కర్తవ్యం, సురతమపి తదవధికమేవ, అన్యథా 'పశ్చిపశ్చాత్కదవధి పరతో' వృద్ధతామేతి నారీ' ఇతి కామ కాస్త్రోక్తేర్వృద్ధానాం సంబోగానర్హత్వాత్ - 'త్యజేదన్త్యకులోద్భూతాం వృద్ధస్త్రీం కన్యకాం త్యజేత్' ఇతి నిషేధస్సర్వాత్ - 'అలింగనం లమ్బపయోధరాణాం స్త్రీణాం చ దుఃఖాత్త్రయమేవ భూమా.' ఇతి లమ్బస్తననితమ్భినీసంభోగస్య దుఃఖరూపత్వాచ్చేతి భావః యథాహ మాఘః—

'అయమపి జరరాః ప్రకామగుర్వీరలఘువిలమ్బిపయోధరోపరుద్ధాః,

నతత మనుమతా మగమ్యరూపాః పరిణతదిక్కు రికాస్తటిర్భిభర్తి.'

ఇతి.

అక్ర స్త్రీణాం పురుషాణాం చ యావనకృతసురతమేవ రమణీయమితి తాత్పర్యమ్.

పుష్పితాగ్రా వృక్షమ్—'అయంజి నయంగ శేఫతో' యకారో యుజి చ నజా జరగాశ్చ పుష్పితాగ్రా.' ఇతి లక్షణాత్.

టీ. ఇహ=ఇచ్చట (ఈలోకములో), పుంసాం = మగవారికి, జరాసుఅపి = ముది దళయందును, మాన్యథాః = మన్య, సంబంధములయివ, వికారాః = చేష్టలు, (ఇతి) యత్=అనునదియేదియో, నితంబినీనాం = స్త్రీలకును, స్తన...వధి-స్తన=చులుయొక్క, పతన=జాటుట, అవధి=హద్దుగా, జీవితం వా=బ్రదుకుగాని, రతం వా=సంభోగముగాని, న-కృతం=చేయఁబడలేదు. (ఇతి) యత్=అనునదియేదియో, ఇదం=ఇది, అనుచితం = తగనిది, అక్రమశ్చ = క్రమములేనిదియు, (అన్యాయ్య మనుట.)

తా. ఈపురుషులు ముసలివా రయిన పిదపఁ గూడ మన్యథావికారంబు గలిగియుండునట్లొనర్చుటయు, స్త్రీలు కుచములు జారిపోవునంత

వఱకే బ్రతికియుండునట్లుగాని, సుగతము సలుపునట్లుగాని యుండవలె నని యేర్పాటు చేయకపోవుటయు మిక్కిలి యచాగరికముగాను, న్యాయ విరుద్ధముగాను నున్నది.

చ. ఇది యుచితంబు గానిపని శ యిష్టుహిలో మగవారి కెంతయున్
మదనసుఖాభిలాషములు శ మావక యున్ని జరాభరంబునం
గొదమమిటారిముద్దుచను శ గుబ్బలు జాతీనవెన్న బోంట్లకున్
మదనసుఖంబు జీవితము శ మాన్పడు తామరచూలి జాణయే.

అవ. సుఖానుభవమునకు జవ్వనము ముఖ్యమని మూండుశ్లోకములచే వర్ణింపు చున్నాడు - (దేశాంతరమునఁ గొల్లుగొల్లుప్రాయపువారిపదనము.)

శ్లో. రాజంస్తృష్టామ్బుగాశేర్న హి జగతి గతః కశ్చిదేవావసానం

కోవాఽర్థోఽర్థైః ప్రభూతైః స్వచపుషి గళితే యావనే సానురాగే

గచ్ఛామః సద్దయావద్వికసితనయనేన్ద్రీవరాలోకినీనా [నామ్.

మాక్రమ్యాక్రమ్య రూపం ఝపితి న జగయా లుప్యతే ప్రేయసీ

వ్యా.—యదుక్తం సురతానుగుణ్యేన యావనస్యాత్యవశ్యకత్వం త్రిభిర్వర్ణయతి. తత్రాదౌ చిరప్రవాసనిర్విణ్ణానాం రాజనేవాతత్పరాణాం యూనాం వచనమేతత్—రాజన్నితి.—హే రాజా, జగతి అస్మిన్ లోకే, కశ్చిదేవ కశ్చిదపి పుమాన్, తృష్ణా ధనలిప్సా - నైవామ్బురాశిః సముద్రస్తస్య అవసానం పారం, న గతో హి న ప్రాక్షః ఖలు; కిన్తు మగ్న వివేకార్థః తృష్ణాయా అపరిచ్ఛిన్నత్వాదమ్బురాశిత్యరూపణమ్. అథ యావత్కాక్షితార్థలాభేఽపి న తైః ప్రయోజనసిద్ధిరిత్యాచూః - ప్రభూతైః ప్రచురైః - ని. 'ప్రభూతం ప్రచురం ప్రాజ్యమ్' ఇత్యమరః. అర్థైర్ధనైః, కో వార్థః కిం ప్రయోజనమ్? న కిమపీత్యర్థః. అకించిత్కరత్వాదితి భావః. ని. 'అర్థోఽభిధేయైవస్తుప్రయోజనవివృత్తిమ్' ఇత్యమరః. కస్మిన్ కథం భూతే సతి? స్వచపుషి నిజశరీరే (అధికరణే) సానురాగే సంభోగేచ్ఛాజనకే అనురాగసహితే వా యావనే, గలితే సతి-కోఽర్థ ఇతి సంబంధః - ధనలాభాదపి యావనమేవాస్తాకం బలీయ ఇత్యర్థః. అతస్తావత్తత్సార్వమేవ, సద్దయ్యగృహం ప్రతి, గచ్ఛామః యాస్యామః, యావత్ యదా, వికసితాని ఉత్పల్లవాని - కుముదాని కైరవాణి - ఇన్దీవరాణి నీలొత్పలాని చ తత్సదృశా అలౌకా నేత్రాణి - ఆసాం సన్తీతి తథోక్తానామ్ - సితాసితాబ్జదలమనోహరనయనానామిత్యర్థః. ని. 'సితే కుముదకైరవే' - 'ఇన్దీవరం చ నీలేఽస్మిన్' ఇత్యుభయంత్రాత్య

మరః. ప్రేయసీనాం ప్రియతమానాం సంబన్ధి, రూపం యావనప్రయుక్తసౌందర్యం జరయా, ఆక్రమ్యక్రమ్య అభీష్టమాక్రమ్య, ఝడితి అజ్ఞాపా. ని. 'సౌగంధ్యజ్ఞాపాఽపన్నయ' ఇత్యమరః. న లుప్యతే న హ్రియతే, తావదితి సంబన్ధః - అన్యథా శశకా పాయే బిలఖనపద్ధమనవైష్ఫల్యాద్వైధ్యస్త్రీగమననిషేధాచ్చేతి భావః. ని. 'యావత్తా వచ్చ సాకల్యేఽవధా మానేఽవధారణే' ఇత్యమరః.

టీ. రాజా=ఓరాజా! జగతి = లోకములో, కళ్ళిల్ ఏవ = ఎవ్వఁడును, తృష్ణా అంబురాశే=అశయనెడి సముద్రముయొక్క, పారం=అవలిగట్టును, న గతః హి=పొందఁ దాయెఁగాదా? స్వపపుషి = తనదేహమునుండి, స అనురాగే = అనురాగముతోఁగూడిన, యావనే = జవ్వనము, గళితే=కాటఁగా, ప్రభూతైః = గొప్పవైన, అర్థైః=ధనములతో, అర్థః=ప్రయోజనము, కః వా = ఏమి? విక...సీనాం - వికసిత = విప్పారిన, నయనఇంద్రి పర=నల్లగలువలవంటి కన్నులతో, అలోకిసీనాం= చూచునట్టి, ప్రేయసీనాం=ప్రియురాండ్ర యొక్క, రూపం=రూపము, జరయా = ముసలితనముచే, ఆక్రమ్యఆక్రమ్య = మ్రోసి మ్రోసి, ఝడితి = తటాకున, యావత్ = ఎంతలో, న లుప్యతే = పోఁగొట్టఁబడదో, (తావత్ = అంతలో,) నద్వ = ఇంటికి, గచ్ఛామః = వెళ్లెదము.

తా. ఓరాజా! ఆశ యనునది సముద్రముం బోలినది. లోకం బున నాసముద్రపు దరిజూచినవాఁ డొక్కఁ డయినను లేడు. మాదేహ మున జవ్వనంబు జారకయుండునపుడే సుఖంబుల ననుభవింపవలయును. యావన ముడిగిన పిదప నీయపారధన మున్న నేమి యుపయోగము? కావునఁ బుడమితేడా! విరిసిన కలువలంబోలు కన్నులతోఁ జూచు మాప్రియురాండ్రయొక్క రూపంబు ముదిమిచే జెడిపోకమునుపే మా యిండ్లకుఁ బోయి సుఖంబుల ననుభవింప నుత్తర వాసఁగము.

శా. ఆశాసాగరపార మేరికిని శ ి క్యం బాన్ చేరంగ భో

గాశాయుక్తము జవ్వనంబు గళితం ి బై నన్ ధనం జేల థా

త్రీ శా! యింటికిఁ బోదుమే ప్రియవధూ ి హృద్యోల్లసద్రూపరే

ఖాశోభాతిశయంబు దుర్భరజరా ి క్రాంతంబు గాకుండఁగన్.

అప. సర్వానర్థములకు జవ్వనము మూల మని చెప్పుచున్నాడు.—

శ్లో. రాగస్యాగారమేకం సరకశతమహాదుగ్ధిఖసంప్రాప్తిపాతు

రోహస్యోత్పత్తిబీజం జలధరపటలం జ్ఞానతారాధిపస్య,

కన్దర్పస్యైకమిత్రం ప్రకటితవివిధస్పష్టదోషప్రబంధం
లోకేఽస్మిన్నహ్యనర్థప్రజకులభవనం యావనాదన్యదస్తి.

29

వ్యా.—అథానర్థమూలమాహ—రాగస్యేతి.—రాగస్య మాత్సర్యస్య, ఏకం ఆగారం ముఖ్యాయతనమ్ అనురాగైకస్థానమితి వా, తథా, నరకశతేషు సిరియపరమ్ రాసు-యాని మహాదుఃఖాని తీవ్రయాతనాస్తేషాం సంప్రాప్తిహేతుః ప్రాప్తిసాధనమ్-అగమ్యాగమనాదిదుష్కర్త ప్రవర్తకత్వాదితి భావః. మోహస్య స్త్రీస్తరాసక్తిరూపస్య, ఉత్పత్తిబీజం జన్మకారణమ్. ని. ‘హేతుర్నా కారణం బీజమ్’ ఇత్యమరః. జ్ఞానతారాధిపస్య ప్రబోధచంద్రస్య, జలధరపటలమ్ అభిబృందం-జ్ఞానప్రకాశ ప్రతిబంధకమిత్యర్థః. కన్దర్పస్య కామదేవస్య, ఏకం మిత్రం ముఖ్యబంధుః, ప్రకటితో-వివిధో నానావిధః - స్పష్టః ప్రకాశశ్చ - దోషప్రబంధః పాతకసంబంధో-యస్య తత్తథోక్తమ్-యద్యోవనమితి శేషః, అతోఽస్మిన్ లోకే; తస్మాద్యోవనాదన్యత్ ఇతరత్, అనర్థానాముక్తవిధానాం - ప్రజస్య సమూహస్య-కులభవనమ్ ఉత్పత్తినికేతనం, నాస్తి హి, ఇదమేవాశ్యస్తానర్థమూలమిత్యర్థః; తదుక్తమ్.—

‘యావనం ధనసంపత్తిః ప్రభుత్వమవివేకితా,

ఏతైకమప్యనర్థాయ కిము యత్ర చతుష్టయమ్?’ ఇతి.

టీ. రాగస్య = అనురాగమునకు (లేక, మాత్సర్యమునకు), ఏకం = ముఖ్యమైన ఆగారం=ఇల్లు, నర... హేతుః-నరకశత = నరకముల నూలులయందలి, మహాదుఃఖ = గొప్పదుఃఖముయొక్క, సంప్రాప్తి=రాకకు, హేతుః = కారణము, మోహస్య=అజ్ఞానమునకు, ఉత్పత్తిబీజం = జన్మకారణము, జ్ఞానతారాధిపస్య=తెలివి యచు చంద్రునకు, జలధరపటలం=మెయిలుమొత్తము, కందర్పస్య = మన్తధునకు, ఏకమిత్రం=ముఖ్యస్నేహితుడు, ప్రక...బంధం-ప్రకటిత = వెలిపుచ్చబడిన, వివిధ = అనేకప్రకారములగు, స్పష్టః=స్పష్టమైన, దోషప్రబంధం = తప్పులు కుప్పలుగలదియు, అస్మిన్ = ఈ, లోకే=లోకమందు, అనర్థ...భవనం-అనర్థ=కీడులయొక్క; ప్రజ=సమూహమునకు, కులభవనం=వంశపరంపరగచచ్చిన యిల్లు, (అగునట్టిది) యావనాత్ = యావనముకంటె, అన్యత్ = మఱియొకటి, నాస్తిహి = లేదుగదా!

తా. యావన మనునది యాశకుఁ బ్రధానస్థానము. పెక్కుపాపములను, తీరని వ్యసనంబులను బొందుటకుఁ గారణ మైనది. మోహమును గలిగించు విత్తనము. జ్ఞాన మను చంద్రునికి మెయిలుల గుంపు వంటిది. (మెయిలుల గుంపు చంద్రమండలమును గ్రమ్మనట్లు జ్ఞానమును

గ్రమ్మనది.) మరునికి విడువని నెచ్చెలి. పెక్కులైన పాపములను నిర్భయముగాఁ జేయించునది - మంచిననులకుఁ బ్రతిబంధక మయినది. ఇట్లు చేటులకుఁ బుట్టినంటి వంటిది. జవ్వనమునకు మించినది మఱొక్కటి యీ భూలోకముననే లేదు.

చ. రతిపతిచేతివాలు ఘన శ రాగనివాసము నీలివైరి దు

ర్గతిశతదుగ్ధమోహజని శ కారణ ముజ్జ్వలబోధతారకా
పతినిబిడాభ్రబృందము శు శ భప్రతిబంధము దోషసంగసం
గత మగునేగి జవ్వనము శ కన్న జగంబున వేటె యున్నదే.

అవ. ఇట్టి సర్వాసర్థమాలమయినయావనమున వికారము నొందనిపురుషుఁడు ధన్యుఁ డని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. శృక్ణారద్రువనీరదే ప్రసృమరక్తీ డారసప్రోతసి
ప్రద్యుమ్నప్రియబాన్ధవే చతురవాన్ధుక్తాఫలోదన్వతి,
తస్మిన్త్రచకోరపార్వణవిధౌ సౌభాగ్యలక్ష్మీనిధౌ
ధన్యః కోఽపి న విక్రియాం కలయతే ప్రాప్తే నవే యావనే. 30

వ్యా.—ఇథం భూతే యావనే కశ్చిదేవ నిర్విక్రియ ఇత్యాహ—శృక్ణార
ఇతి.—శృక్ణారః సంభోగవిప్రలమ్భరూప శృక్ణారరస ఏవ ద్రుమో వృక్ష - స్తస్య
నీరదే అమ్బువాహే - అజుర్నితత్వకన్తలితత్వపల్లవితత్వపుష్పితత్వ రూపావస్థాభిః పరి
పోషావహ ఇత్యర్థః, ప్రసృమరో వ్యాపనశీలో - యః క్రిడారసో మన్వథకేలి-స్తస్య
ప్రోతసి ప్రవాహే - అవిచ్ఛేదేన ప్రవర్తక ఇత్యర్థః. అథవా ప్రసృమరక్తీడానాం
రసప్రోతసి రసప్రవాహే - యథేచ్ఛావిహారాన్విత ఇత్యర్థః, ప్రసృమరేత్యక్ర*సృను
స్యదః కర్తృచ' ప్రద్యుమ్నస్య కన్తర్పస్య-ప్రియబాన్ధవే అప్రబంధా * స్వాధేఽఽక్
ప్రత్యయః. ని. 'ప్రద్యుమ్నో మిహకేతనః, కన్తరోఽదర్పకోఽనన్తః' ఇత్యమరః. చతుర
వాహో విపుణవాక్యాన్వేష - ముక్తాఫలాని మాక్రికమణయః-లేహమదన్వతి సముద్రే-
సరససంలాపోత్పత్తినికేతనభూత ఇత్యర్థః - 'ఉదన్వామదధౌ చ' ఇతి నిపాతసా
త్సాధుః. సముద్రస్య ముక్తాకరత్వముక్తం రత్నకాస్త్రే—

'కరీక్షుజీమాతవరాహశబ్దమత్సాహిత్యర్థవవేణుజాని,

ముక్తాఫలాని ప్రథితాని లోకే లేహం తు శుక్ల్యుద్భవమేవ భూరి.' ఇతి.
తస్మిన్తాం విలాసినీనాం - నేత్రాణ్యేవ చకోరాః చద్వికాపాయపక్షివిశేషాస్తేహం పార్వణ
విధౌ పూర్ణచంద్రే-తద్వదల్లాసక ఇత్యర్థః. *కర్పణి భవః పార్వణ ఇతి విగ్రహః - ని.

‘విభుర్విష్ణుఁ జన్మిమనీ’ ఇత్యమరః. సౌభాగ్యలక్ష్మ్యః సౌందర్యసంపదో - నిధౌ నిధానే-
కదాచిదసి స్వావస్థానదకాయాం సౌందర్యలక్ష్మీర్ను క్షీయత ఇత్యర్థః. నవే యావనే
నూతనే వయసి, ప్రాప్తే సతి, కోఽపి ధన్యః కశ్చిదేవ ముకృతీ, విక్రియాం మన్వఃఖికారం,
న కలయతే న ప్రాప్నోతి; ఈదృశస్తు విరల ఇతి భావః.

క్షోకద్వయేఽపి నిరవయవరూపకాలంకారః. కార్థాలవిక్రీడితమ్.

టీ. శృంగా...దే-శృంగార = శృంగారమనెడి, ద్రుమ = వృక్షమునకు, సీరదే =
మేఘమయినదియు, ప్రసృ...ప్రోతసి-ప్రసృమర = వ్యాపించునట్టి, క్రిడా = సంభోగ
మందలి, రస=రస (ఆభిలాష) మనెడి రస (జల) మునకు, ప్రోతసి=ప్రవాహమయినదియు,
ప్రద్యుమ్నప్రియబాంధవే = మన్వఃకునకు నెయ్యంపుచుట్టమయినదియు, చతు...న్వతి-
చతుర = చిత్రములైన, వాక్ = మాటలనెడి, ముక్తాఫల = ముత్యాలపూసలకు, ఉద
న్వతి = సముద్రమైనదియు, తస్మీ...విధా-తస్మీ = కృతాంగులయొక్క, నేత్ర = కన్న
లనెడి, చకోర=వెన్నెలపులుగులకు, పార్వణవిధా=పున్నమచందరుండైనదియు, సౌభాగ్య
లక్ష్మీవిధా=సౌందర్యసంపదకు గనియైనదియు, (అగు) నవే యావనే = క్రొత్తప్రాయము,
ప్రాప్తే (సతి) = రాగా, కోఽపి ధన్యః = ఎవడో పుణ్యవంతుడు, విక్రియాం =
(మనో) వికారమును, న కలయతే=పోందడు. (తఱచుగా నందఱు బొందుదు రనుట.)

తా. మేఘుంబు వర్షించి చెట్లను పెంపొందించునట్లు, శృంగార
రసమును బెంచునదియు, పాలుచుండు క్రిడారసం బనెడి యుదకప్రవా
హము వంటిదియు, మరుని కనుగుబందు వైనదియు (ప్రియబంధువు
మాడ్కి మన్వఃకునికి బ్రేమగూర్చునదియు), జాణపలుకు లనెడి ముత్రము
లకు సంద్రముమాడ్కి నునికెట్టును, చకోరపక్షులను బున్నమ చండు
రుండు సంతోష పెట్టునట్లు తీరగెబోడుల కన్నుల కింపొదవునదియు,
సౌందర్యసంపదకు నునికీయు నైన యావనము దేహమున నెలకొన్న
యప్పుడు పుణ్యాత్మ డెవ్వడో యొక్కడు చిత్తవికారంబు నొందడు
గాని తక్కిన యందఱు చపలు లగుదురు.

ఉ. మారునికూర్చి చుట్టము స శ మంచితకేళిరసప్రాదంబు శృం

గారమహిజనీరదము శ కంజముఖజనదృక్పకోరరా

కారజనీశమండలము శ కాంతవచోమణివార్ధి యావనం

బారయఁ జెందుచో వికృతి శ నందనివాడె కృతారుఁ డిమ్మహిన్.

అవ. యావన మనర్థమూలము గనుక, కామిచులకు విడిచినయెడల నాయావన మనర్థములకుఁ గారణముగాదు గదా యని శోకించి, మగువల విడుచుట కష్టమని మూఁడు శ్లోకములచే వర్ణింపుచున్నాఁడు:—

శ్లో. సంసారేఽస్మిన్నసారే కున్వపతిభవనద్వారే నేవాకళజ్జు-

వ్యాసజ్జవ్యస్తధైర్యం కథచమలధియో మానసం సంనిదధ్యుః,
యద్యేతాః ప్రోద్యద్విద్యుతిసిచయభృతో న స్యురమ్భాజనేత్రాః
ప్రేక్షతాః శ్చోకలాపాః స్తనభరవినమన్తధ్యభాజస్తరుణ్యః. 31

వ్యా.—యదుక్తం యావనస్యానర్థమూలత్వం తత్ కామినీపరిత్యాగేఽత్యస్త
దూరాపాస్తమిత్యాశక్త్య తాసామపరిత్యాజ్యతాం త్రిభిర్వర్ణయతి.—సంసార ఇతి—
అమలధియో నిర్మలమతయో మహాన్తః, మానసం నిజం మనః, అసారే నిస్సారే, అస్మిక్
పరివర్తమానే, సంసారే కలత్రాదిపాషణవ్యాసజ్జరూపే, కున్వపతిభవనద్వారస్య కున్విత
రాజమందిరప్రతిహరస్య-సేవా అనువర్తనమేవ - కలహోఽపవాదః - తత్రయో వ్యా
సజ్జ - ఆత్మాసత్తీక్షేన వ్యస్తం - ధైర్యం ధీరత్వం యస్య తత్తథోక్తమ్, ఈశ్వరకృప్త
కర్తాసక్తమలినమిత్యర్థః. కథం సంనిదధ్యుః సమాదధ్యుః, న కథంచిదపీత్యర్థః. కిం న
స్యాచ్చేదిత్యత ఆహ—ప్రోద్యక్ ఉదిత్యరో-య ఉప్తుః తస్య ద్యుతిరివ ద్యుతిర్యేషాం
తాని చన్ద్రోధవలాని మాఞ్డీష్ఠాని వా - ఉద్యద్విశేషణ సామర్థ్యాత్ - తాని సేవయాని
అంశుకాని-విభ్రీతీతి తథోక్తాః, అమ్భాజే ఇవ నేత్రే యాసాం తాః పద్మపలాశవిశాల
లాచనా ఇత్యర్థః. ప్రేక్షతాః శ్చోకలాపాః క్వణద్రశనా ఏవ - కలాపా భూషణాని -
యాసాం తాః - యద్వా కాఞ్ఞోచ్ఛ్రి భూషణాని యాసాం తాః, ని. 'కలాపా
భూషణే బర్హే' ఇ త్యమరు. స్తనభరేణ కుచకుమ్భగౌరవేణ - వినమన్తి అవనతాని -
మధ్యాని పలగాని - భజన్తితి తథోక్తాః - పీవరకుచాః కృశోదర్యశ్చ ఇత్యర్థః. ఏతేన
సౌందర్యాఽతిశయ ఉక్తః, ఏతాః ప్రసిద్ధాస్తరుణ్యో యవతయః - న స్యుర్యది న భవే
యర్యది - తర్హి కథం సంనిదధ్యురితి సంబంధః; అతో విశిష్టతరుణీనాం విద్యమానత్వా
దేవ సుధియాఽప్యేవంభూతా భవన్తిత్యర్థః. తస్మాత్తరుణ్యో దుష్పరిహారా ఇతి భావః.
తదుక్తమ్.—

'అసాధా విహ సంసారే దుర్వారే మకరధ్వజే,

కులే చ కామినీమూలే కా నా స్యాత్పరికల్పనా?'

అత్రోక్తరవాక్యార్థస్య పూర్వవాక్యార్థసమర్థకమేతుత్వాత్కావ్యలిక్తభేదః. సగ్ధరా.

టీ. ప్రోద్య—భృక్షి-ప్రోద్యత్ = ఉదయించుచున్న, ఇందు=చంద్రునియొక్క
ద్యుతి=(కాంతివంటి) కాంతిగల, సిచయ = చీరలుచు (చంద్రుడుకావలసి పెపుచీరలనచుట),
భృతః=ధరించువారును, అంభోజనేత్రాః = తామరలవంటి కన్నులుగలవారును, ప్రేఖత్
...లాపాః-ప్రేఖత్ = కదలుచున్న, కాంచీ=ఓడ్డాణమునెడు, కలాపాః=సొమ్ములుగల
వారును, స్తన...భాజి-స్తనభర = చనులబరువుచే, వినమత్ = వ్రాలుచున్న, మధ్య=నడు
మును, భాజి=పొందినవారును, (ఆగు), ఏతాః తరుణ్యాః = ఈ(ప్రసిద్ధులు) యువతులు,
నన్యః యది = ఉండరేని, అమలధియః = నిర్మలబుద్ధిగలవారలు, అసారే = సారములేని,
అస్మిక్ = ఈ, సంసారే=సంసారమునందు, క...ధైర్యం-కున్యపతి = దుష్టరాజులయొక్క,
భవనద్వార = దేవిడిహజారములయందలి, సేవా = కొలువుయొక్క, కళంక = దోషము
యొక్క, వ్యాసంగ=సంబంధముచేత, వ్యస్త=చెదరిన, ధైర్యం = దీమనముగల, మానసం=
మనస్సును, కథం = ఎట్లు, నన్నిదధ్యుః = తుదుర్బుకొందురు ?

తా. ఈ నిస్సారమయిన సంసారమునందుఁ జక్కఁగా నుద
యించిన చంద్రునికాంతిసమూహమువంటి కాంతి గలవలువలు దాల్చిన
వారును, కమలనేత్రులును, ఘణిల్లుఘణిల్లుమని రవణించు చిరుగజ్జల
యొడ్డాణములు ధరించినవారును, గబ్బిగుబ్బలబరువుచే గొంచెమువంగిన
నడుము గలవారునైన యీ ప్రమదలుండరేని నిర్మలమనస్సుగల పండి
తులు చెడ్డరాజులవాఁకిళ్లయందుఁ గొలుపుకొలుచుటయం దలవాటుచే
ధైర్యము వీడిన తమ మనసుల నెట్లు ధరింపఁగలరు ? (చెడుదొరల
కొలుపువలని దుఃఖముచే గలవరము నొందినవారయినను పురుషులు
పైఁజెప్పినగుణములు గల స్త్రీలను బొందుటచేత నిలుకడ గల మనస్సు
కలవారగుదురు.

చ. జలజవిలోచనంబులును శ సన్నపుఁజందుర కావించీరెలుం
గులుకు మెఱుంగుఁజన్నులును శ గొంచెపుఁగొనులు రత్నకింకిణీ
కలరశనాగుణంబులును శ గల్గినకాంతలు గల్గరేని గా
సిలి మతిమంతు లేటికి వ శ సింతురు రాజగృహంగణంబున్.

అవ. స్త్రీలపైనియాశ పురుషులను మ్రొక్కునట్లుచేయు నని చెప్పుచున్నాడు:—
శ్లో. సిద్ధాధ్యాసితకన్దరే హరవృషస్కన్ధావరుక్ష్మద్రుమే
గజ్గాధాతశిలాతలే హిమవతః సానౌ స్థితే శ్రేయసి,
కగి కుర్వీత శిరగిప్రణామమలినం ప్లానం మనస్వీ జనో
యద్విత్త స్తకురన్తశాబనయనా న స్యుః స్తరాస్త్రం స్త్రీయః.

వాఁ—సిద్ధితి - సిద్ధిరోగిభిః - అధ్యాసితా అధిష్ఠితా - కన్దరా గుహ-యస్మిం
 సత్తథోక్తే విలేన తపస్విన్దిహేతుత్వం సూచ్యతే, హరస్య నిత్యసన్నిహితస్యయో వృహో
 వాహనభూతో మహాత్మ స్తస్య స్కంధేన హంసపీఠేన - కమదేతి యావత్ - అవరుద్ధాః
 భగ్నాః—ద్రుమ యస్మిన్ తత్తథోక్తమ్. * 'రుజో భక్తే' కర్మణి క్తః, * 'ఓదితశ్చ'
 ఇతి నిష్ఠానల్పే ఇత్యమ్. ఏలేనాఽఖిలశ్రేయఃప్రదశివసాన్నిధ్యముక్తమ్, గన్తాథాతాని
 గన్తాప్రక్షాలితాని - శిలాతలాని, యస్మిన్ తత్తథోక్తే - ఏలేనాఽత్యంతపవిత్రత్వ
 ముక్తమ్. అత ఏవ శ్రేయసి శ్రేష్ఠే-శ్రేయస్కరే - వా, హిమవతో గిరీః సంబంధిని
 స్థాచే ప్రదేశే స్థితే సతి, తో వా మనస్వీ సుమేధాః ధీరోజనః * 'ప్రశంసాయామినిః,
 శిరో నిజోత్తమాక్షం, ప్రణామేన మనృపతిపాదవందనేన . మలినం కలజ్జీతమ్, అత ఏవ
 ఘ్నానం ఉత్కర్షహీనం, కుర్వీత, 'మలినం మానమ్' ఇతి పారే - మానం నిజాభిమానం
 (కర్మ) - శిరోప్రమాణామేన నిజోత్తమాక్షవినమనేన-మలినం ప్రతిష్ఠాహీనం-కుర్వీత, నశో
 ఽపీత్యర్థః. కుతః? యద్యస్తాత్కారణాత్, విత్తస్తమరణకాబసయనాః పద్మినీజాతిత్వా
 చ్చుకితబాలహరిణేక్షణాః, అత ఏవ, స్వరాస్త్రం మహావీరస్య స్వరస్య జగద్విజయసాధన
 భూతబాణ ఇత్యర్థః. * లిక్ష్మవచనవ్యత్యయో నిత్యనపుంసకల్పేన జాత్యభిప్రాయేణ వా
 'వేదాః ప్రమాణమ్' ఇత్యాదివద్విప్రవిః ఇత్యుక్తం ప్రాక్, స్త్రీయః న స్యుశ్చేత్, అతః
 అమోఘమదనశస్త్రభూతస్త్రీణామపరిత్యాజ్యతయా విద్యమానత్వాదేవ మనస్వీనామపీద్య
 గ్గురవస్థాపత్రితి భావః. వృక్షముక్తమ్.

టీ. విత్తస్త...నయనాః - విత్తస్త=బెదరిన, కరంగకాబ = లేడిపిల్లలయొక్క,
 నయనాః = (కన్నులవంటి) కన్నులుగలవారును. స్వరస్త్రం=మన్నధబాణమును, (అగు)
 స్త్రీయః = ఆడువాండ్రు, న స్యుః యత్ = లేరేని, సిద్ధా...కందరే-సిద్ధ=యోగులచే,
 అధ్యాసిత = ఉండబడిన, (యోగలకాఃపురమును), కందరే = చరియలుగలదియు,
 హర...ద్రుమే - హర = శివునియొక్క, వృష=ఎద్దుయొక్క, స్కంధ=మూఁపురముచే,
 అవరుద్ధ=విఘ్నపబడిన, ద్రుమే = చెట్టుగలదియు, గంగా...తలే - గంగా = గంగచేత,
 ధాత=కడుగుబడిన, శిలాతలే = తాతిప్రదేశములుగలదియు, (అగు) హిమవతః = హిమ
 వంతముయొక్క, సానా = చటియయందు, శ్రేయసి = పుణ్యము, లేక మోక్షము, స్థితే
 సతి = సిద్ధముగా నుండగా, కః మనస్వీ = విబుద్ధిమంతుఁడు, శిరః=(తన)తలను, ప్రణామ
 మలినం = (ఒకరికి) వంగుటచేత మాసినదిగాను, ఘ్నానం = వాడినదిగాను, కుర్వీత = చేసి
 శొనును.

తా. వెఱచిన జింకకూసల కన్నులంబోలిన కన్నులుగల యంగ
 నలు మన్నథుని తూపులుగారేని, సిద్ధులు వసించెడి గుహలతోఁ గూడి,

ఈశ్వరుని వాహనంబగు నందికేళుని దేహముచే విలువబడిన చెట్లచే వెలయుచు, గంగాజలముచే బావనం బగు తాతిప్రదేశము గలిగి యుండు సుపద్రవము లేని హిమవంతముయొక్క ప్రదేశమున్నప్పుడు, ఏధీరుడగు మానవుడు రాజులకు సాష్టాంగముగాఁ బ్రణమిల్లి తనశిరస్సును మలినమయి వాడునట్లు చేసికొనును? లోకంబున స్త్రీలు మన్తథ వికారంబుఁ గలిగింపఁజాలనివారయినయెడల, మనుజులు సఁసారములఁ బాసి, హిమవంతమున కేగి తనస్సు చేయుచుందురు. అట్లుకాక మన్తథ వికారమునకు వారు కారణభూతులై యున్నందుననే పురుషులు రాజుల యడుగులకు మడుగులొత్తుచు వారిచుట్టును దిరుగుచుందురు.

కా. గంగాధాతశిలాతలంబు హరణో శ స్కంధప్రదేశాహతో
త్తుంగక్షౌజము సిద్ధనేవితగుహా శ స్తోమంబు శీతాచలో
త్సంగంబుండఁగ నెవ్వఁ డోపు నృపపా శ దంబుల్ దలందాల్ప సా
రంగీశాబవిలోచనల్ మనసిజా శ స్త్రంబుల్ సతుల్ లేనిచోన్.

ఆవ. స్త్రీలే బంధహేతువు లని చెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. సంసార ! తవ పర్యస్తపదవీ న దవీయశీ,

అస్తరా దుస్తరా న స్యుర్యది రే మదిరేక్షణాః.

౩౩

వ్యా.—సంసార ఇతి.—హే సంసార, తవ, పర్యస్తపదవీ అవసానసీమా, న దవీయశీ న దవిష్టా భవతి - న దూరతరేతి యావతో - కిన్తు నేదీయస్యేవేత్యర్థః. * దూరతబ్దాదీయసుని 'ఉగితశ్చ'ఇతి జీవ్ * 'ఘాలదుర'-ఇత్యాదినా యజాదిపరలోప పూర్వగుణౌ, కుతః? లే తవ, అస్తరా మధ్యే, దుస్తరా మహానద్య ఇవ తరితుమశక్యాః * 'ఈషద్ధుః—' ఇత్యాదినా ఖల్పిత్యయః. మదిరేక్షణాః స్త్రీయః, న స్యుర్యది న సంభావితాశ్చేత్, న దవీయశీతి సంబంధః, సంభావితత్వాదేవ దవీయశీత్యర్థః; ఏతేన సంసారపారగమనప్రతిబంధిన్యః స్త్రీయ ఇత్యుక్తమ్, తత్పరిత్యాగే తు శ్రేయస్సంభవ ఇతి భావః. పూర్వశ్లోకేఽప్యత్రాఽపి చ పూర్వతరశ్లోకవత్కార్యమున్నేయమ్. అనుష్టుప్.

టీ. రేసంసార = ఓసి సంసారమా! అంతరా=నడుమ, దుస్తరా=కూడ (దాట) రాని, మదిరేక్షణాః=మదించిన కన్నులుగలవారు (నుందరీమణులు) న స్యుః యది=లేకుండు రేని, తవ = నీయొక్క, పర్యంతపదవీ = తుదకుదారి, దవీయశీ=దూరమైనది, న=కాదు.

తా. ఓసంసారముద్రమా! నడుమ దాట నశక్యమయినయతివ
లుండరేని, నీయావలిగట్టనకుఁ బోవుదారి యంతదవ్వగాదు. ప్రమదల
మూలమున యీసంసారమునకుఁ గట్టువడి యుండవలసినదికాని, వారు
తేనిచో సఁసారము విడుచుట యంతకష్టము గాకయుండును.

తే. అమితసంసార! నీదుపఁ ర్యంతపదవి
గతి దలంప దవీయసిఁ గాదు సూర
యర్థి నీలోనఁ గడవంగ నలవిగాని
ఞంజరీటాయతాక్షులు గలుగరేని.

పక్షద్వయనిరూపణము

అప. స్త్రీలయం దనురాగము గలుగునిమిత్తము సంభోగశృంగారమును వర్ణించి
మరల వారిని పదలుట బుద్ధిమంతులకు నసాధ్యము గావున నందఱు వారియందే తగులు
గలిగియుండురు. అట్టి సంసారులకు శ్రేయస్సు గలుగు టెట్లని యాక్షేపించి స్త్రీలకు
బ్రేమతోఁ జూచువారి కీలాకసౌఖ్యములును, స్త్రీలను పదలినవిరాగులకుఁ బరలోక
సౌఖ్యములును గలుగునని తెలుపుటకై యరుత్తి, విరత్తి యను రెండుపక్షములను ఇంక
నేడు శ్లోకములచేఁ జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. దిశ వనహరిణేభ్యో వంశ కాణ్డచ్చనీనాం
కబళముపలకోటిచ్చిన్నమూలం కుశానామ్,
శకయువతికపోలాపాణ్డతామ్బూలవల్లీ
దళమరుణనఖాగ్రైః పాటితం వా వధూభ్యః.

34

వ్యా.—ఇథం స్త్రీణాం పరిహర్తుమశక్యత్వే తదానంతర్య కుతః శ్రేయః స్రాప్తి
రిత్యాశక్త్యా యా తదత్యంతాభ్యయోరత్యైహికాముష్మికఫలసాధనత్వమేవేతి మనసి
కృత్వా తదభయమిదానీం తాపన్నిరూపయితుం ప్రతిజానీతే—‘అథ పక్షద్వయ
నిరూపణమితి’ - అతస్త్రీణాం పరిత్యాజ్యత్వకథనానంతరం పక్షయోః విరక్త్యనురక్తి
రూపపక్షయోః ద్వయస్య నిరూపణం క్రియతే, తత్ప్రకారమావింశతినఘానేర్వర్ణ
యతి.—దిశేతి.—హే జనేశ్వర్యాహర్యమ్. వనే పుణ్యారణ్యే, హరిణేభ్యః కురజ్జేభ్యః-
తపః ప్రసక్త్యా నిర్భీకత్వేన లేషాం సమీపవర్తిత్వాదితి భావః. ఉపలకోట్యా
నిశితపాపానిప్రాప్తేన - చ్చిన్నాని లూనాని మూలాని - యస్య తథోక్తమ్ - తత్ర

లవిత్రాదిసాధనాస్తరాసంభవాన్మూలానాముపలకోటిబిచ్చిన్నత్వముక్తమ్, వంశకాణ్డస్య వంశకరీరస్య-భవిరవ భవిర్యేషాం తేషామ్ సరసానామిత్యర్థః, కుశానాం, కబళం గ్రాసం వా-దిశ, తపశ్చరణసమయ ఇతి శేషః; అథవా వధూభ్యోః ప్రియతమాభ్యోః రుణసఖానామగ్రైః-పాటితం శకలితం-శకయువతీనాం శకాఖ్యదేశీయతరుణీనాం-కపోలవదాపాణ్డు-ఆసమస్తాధవలం, యత్తామ్బూల వల్లీదలం నాగవల్లీపత్రం తద్వాదిశ, సుసరణసమయ ఇతి శేషః; ఉక్తోభయమేవ పరమసౌఖ్యనిదానమ్ ఉభయత్ర, నాన్యదితి భావః. ఏవ ముత్తరత్రాపి యథాయోగమూహనీయమ్.

అత్ర నఖానామారుణ్యగ్రహణం మహాభాగ్యలక్షణత్వేన సుఖీభ్యోః ప్రతినాథ్యమ్ తదుక్తమ్ సామ్యుక్తైః—

‘పాణీ పాదతలే రక్తే నేత్రాస్తశ్చ నఖస్తథా,

తాలు జిహ్వోఽధరోష్ఠం చ సప్తరక్తస్సుభి భవేత్.’

ఇతి.

మాలినీ.

టీ. వనహరిణేభ్యః = అడవిజింకలకు, వంశ...వీనాం-వంశకాండ=వెదురు మోసు యొక్క, భవీనాం=(కాంతివంతి) కాంతిగల, కుశానాం = దర్భలయొక్క, ఉపల...మూలం-ఉపలకోటి = రాతియంచులచే, చిన్న = కోయఃబడిన, మూలం = వేరులుగల, కబళం (వా)=గ్రాసము(కడి)ను (గాని), వధూభ్యః = స్త్రీలకు, ఆరుణసఖాగ్రైః = ఎఱ్ఱని గోరుకొనలచే, పాటితం = చీల్చబడిన, శక...దళం-శకయువతి = శకదేశస్త్రీలయొక్క కపోల=చెక్కిళ్లవలె, ఆపాండు = కొంచెము తెల్లనైన (గోధుమవన్నెగల), తాంబూలవల్లీదళం వా = తములపాకునుగాని, దిశ = ఇమ్ము.

తా. ఓమనుజాడా! నీవు పావనమయిన యరణ్యమున బెదరు లేక దగ్గఱకేతెంచిన జింకలకు వెదురు మొలకలవలె బసరుగల దర్భలను కత్తెరతాళ్ల యంచులతోనఱకి మేతపెట్టుము. (విరక్తుడవేని యడవి యందు వసింపుము అని భావము.) లేదా: శకదేశపుటతివల చెక్కిళ్లవలె నంతటఁ దెల్లనైన తమలపాకులను నీయెఱ్ఱని గోళ్లకొనలతోఁ జీల్చి యింతుల కిమ్ము. (అనురక్తుడవేని యింటనుండి స్త్రీలంగూడి విహరింపుము అనుట.)

చ. శిల మొన మూలముల్ చిదిమి శ చెన్నుగ వేణుకరీర కాంతిచే

లలితములై నదర్భకబ శ శంబులు లేళ్ళకు నిమ్ము కానలోఁ

గలితశ కాంగనావిపుల శ గండవిపాండురనాగవల్లి కా

దళముల గోళ్ళఁ ద్రుంచి వని శ తాతతి కై న నొసంగుమిమ్మున్.

శ్లో. అసారాః సన్వేతే విరతివిరసా వాథ విషయా

జుగుప్సంతాం యద్వా నను సకలదోషాస్పదమితి,
తథాఽప్యేతద్భూమా న హి పరహితాత్పుణ్యమధికం
న చాస్మిన్ సంసారే కువలయదృశో రమ్యమపరమ్.

35

వ్యా.—అసారా ఇతి—తే ప్రసిద్ధాః, సర్వే, పాపహేతుత్వాత్పాపాః-విషయాః శబ్దాదయాః-ప్రకృష్టనవనితాదయో వా, అసారాః అస్థిరాః - నిస్సారా ఇతి వా-ని. 'సారో బలే స్థిరాంశే చ'. ఇత్యుభిధానాత్, తథా, విరతౌ పరిణతినమయే-విరసాః అనర్థకలా ఇతి వా, యద్వా సకలదోషాస్పదమ్ రాగద్వేషమోహాద్యశేషదోషప్రతిష్ఠాపనమ్ ఇతి వా* 'ఆస్పదం ప్రతిష్ఠాయామ్' ఇతి నిపాతనాత్సుడాగమః-లింగవచనవ్యత్యయస్తు పూర్వవద్ధృష్టవ్యతి, జుగుప్సంతాం పరిత్యజ్యంతామ్-పరిత్యాగే పరమసుఖభూతాభిధిభావః. తథా చ వక్ష్యతి—'స్వయం తృక్తా హ్యేతే శమసుఖమునంతం విదధతి' ఇతి* 'గుప్సంతాయామ్' ఇతి సన్నతాత్ కర్తృణి యకి విధా లోటి తజ్జ్; తథాఽపుక్తప్రకారో విషయాణాం జుగుప్సంత్యేఽప్యేతద్భూమా అస్యాం ఖువి, పరహితాత్ పరోపకారకరణాత్, అధికం అతిరిక్తం, పుణ్యం, న హి నాస్తి ఖలు.

'శ్లోకార్థేన ప్రవక్ష్యామి యదుక్తం గ్రంథోటిభిః,
పరోపకారః పుణ్యాయ పాపాయ పరక్షీడనమ్.'

ఇతి వచనాదిదమేవాత్మస్తపుణ్యమిత్యర్థః. ఆధాన్తిన్సంసారే చ, కువలయదృశ ఉత్పలాత్మ్యాః * 'అన్యారాదితరత్రే.' ఇత్యాదిరా పశ్చమీ, అపరం అన్యత్, రమ్యం వస్తు నాస్తి-ఇయమేవాత్మస్తం మనోహరేత్యర్థః. అతో దోషదృష్ట్యా విషయాన్పరిత్యజ్య శమసుఖానుభవతాత్పర్యేణ వా స్థాతవ్యమ్, అన్యథా పరహితాచరణతత్పరేణ సాంసారికతయా వా వర్తితవ్యమ్, న తు ప్రకారాన్తరేణేతి భావః. శిఖరిణీ.

టీ. ఏతే=ఈ, విషయాః=(ప్రకృష్టదనవనితాభోగాది) విషయములు, అసారాః=సారములేనివియు విరతివిరసాః=పరిణామమునందు చచ్చునైనవియు సంతు=అగుఁగాక! యద్వా=లేక, నను=ఓయీ, సకల...స్పదం-సకల=సమస్తములైన, దోష=పాపకములకు, ఆస్పదం=పుట్టిల్లు, ఇతి = అని; జుగుప్సంతాం = నిందింపఁబడుఁగాక! తథాపి = అయినను, ఏతద్భూమా = ఈభూమియందు, పరహితాత్ = పరోపకారముకంటె, అధికం = గొప్పదయిన, పుణ్యం=పుణ్యము, న=లేదు. అస్మిన్ సంసారే=ఈసంసారమునందు, కువలయదృశః = కలువకంటికంటె, అపరం = మఱియొకటి, రమ్యం-చ = ఇందైనదియన, న=లేదు.

తా. ఈసంసారములు (శబ్దాదివిషయములు లేక పుష్పచందన వనితాదులు) సారహీనములుగానైనను, మొదట మనసున కింపుగా నున్నను గొనచు నీరసములుగా నుండిన నుండుఁగాక. లేక చెఱుపుల కన్నిటి కీర వని యంద తావిషయముల నేనగింతురుగాక. అయినను భువిని పరోపకారమునకంటె మించినపుణ్యములేదు. ఈసంసారమునఁ గలువకంటులకంటె సొబగయినవస్తు వేదియులేదు.

చ. దురితనిదానముల్ సకల శ దోషగృహంబులు సారహీనముల్
పరిణతిఘోరముల్ విషయ శ పద్ధతు లెంతయుఁ గుత్సితంబు లి
ద్ధరను బరోపకారసుకృ శ తంబుచు బోలవు పుణ్యముల్ మరొ
హరతరవస్తువుల్ కువల శ యాక్షులకన్నను గల్గ వెవ్వియున్.

అవ. పర్వతనితంబ స్త్రీనితంబములలో నేది యాశ్రయింపదగిన దని యడుగు చున్నాడు:—

శ్లో. మాత్సర్యముత్సార్య విచార్య కార్య
మార్యాః సమర్యాదమిదం వదస్తు,
నేవ్యా నితమ్భాః కిము భూధరాణా
ముత స్తరస్తేరవిలాసినీనామ్.

36

వ్యా.—మాత్సర్యమితి.—ఆర్యాః పణ్డితాః మాత్సర్యమ్ అసూయాం - పక్ష పాతమితి యావత్, ఉత్సార్య నిరాకృత్య - తస్య యథార్థకథనప్రతిబద్ధకత్వాది భావః. కార్యం కర్తం యోగ్యమ్ - విధేయమిత్యర్థః, విచార్య ఊహాపోహాభ్యాం సమ్యగ్గాలూచ్య, తతః, సమర్యాదం మర్యాదయా సన్తార్ధానతిక్రమణేన సహితం యథా భవతి తథా, ఇదం ఏతత్, వదస్తు కథయస్తు కిమిదమిత్యత ఆహ-ధరస్తీతి ధరాః *పచాద్యచ్ - భువో ధరా భూధరాస్తేషాం భూధరాణాం, నితమ్భాః కటకప్రదేశాః, నేవ్యాః కిము త్రిక్రయణీయా వా, ఉత అథవా, స్తరస్తేరాః స్తరొల్లసితాః మదనమదోత్కటా ఇత్యర్థః, యద్వా స్తరేణ మన్నథావేషేన హేతునా-స్తేరాః సంభోగౌత్సుక్యసూచకమస్తస్మై తసున్ధర వదనారవిందా ఇత్యర్థః, * 'ప్రిజ్ ఈషద్ధసనే' ఇతి ధాతోః * 'నమికమ్మి' ఇత్యాదినా రప్రత్యయః. అథవా విషయమాత్రవిశ్రాంతివిరహేణ విశృంఖలవృత్తిత్వమదమన్ధరత్వాది గుణవిశిష్టకటాక్షవీక్షణాని-స్తేరశబ్దవివక్షితాని. తదుక్తం భావప్రకాశే.—

‘అపరిచ్ఛిన్నవిషయం మదమన్ధరమితితమ్,

స్ఫురద్భూపక్షతాయుక్తం తత్ స్నేరమితి కథ్యతే.'

ఇతి.

తాని చ స్మరప్రధానాని యాసాం తాసాం స్మరస్నేరాణాం-విలాసినినాం విలసుకీలానాం తరుణీనామ్ 'వా కమలస-' ఇత్యాదినా ఘృణ్యుత్వయః. నితమ్భాః కటిప్రదేశాః ఆశ్రయణీయా వా, ఇదం పదస్త్వీతి సంబంధః; యది వైరాగ్యం స్యాత్త్వోగిరినితమ్భాః సేవ్యాః అన్యథా విలాసినినితమ్భా ఇతి త్వదీయప్రశ్నస్నేదముక్తరం సత్వస్వదస్త్వీతి భావః. ని 'కటాక్షోఽస్త్రీ నితమ్భోఽద్రేః' - 'పశ్చాన్నితమ్భః స్త్రీకట్యాక్' ఇతి చోభయతాప్రమరః.

ఆశ్రపూర్వాధేవికవర్ణస్య పునఃపునరావృత్రేర్వృత్త్యనుప్రాసః శబ్దాలంకారః—

'వికద్విప్రభృతీనాం చ వర్ణానాం తు యదా భవేత్,

పునరుక్తిరసా నామ పుత్త్యనుప్రాస ఇష్యతే.'

ఇతి లక్షణాత్.

అయం చ నితమ్భా ఇత్యుక్త ద్వయానామపి నితమ్భానాం ప్రకృతత్వాత్కేవలప్రకృతత్వగోచరేణ వికనాశాపలమిప్పునలద్వయపదేశశబ్దాదధ్యయప్రతీతేః కేవలార్థప్రవణేన విజాతీయనోత్తరవాక్యస్థేన క్షేపేణ తిలకజ్జ్వలవత్ పరస్పరనైరపేక్ష్యాత్ సంస్పృష్టః కించిచ్ఛమత్కారాతిశయమావహతీతి కావ్యస్య మహానుత్కర్షః ప్రతిపాదిత ఇతి రహస్యమ్. పుత్తముపజాతిః.

టీ. ఆర్యాః=పెద్దలు, మాతృస్వం=మచ్చరమును, ఉత్సార్వ=తోలఁగించి, కార్యం=చేయఁదగినదానిని, విచార్య = ఆలోచించి, సమర్పాదం = మర్యాదతోఁ గూడునట్లు (న్యాయముగా), ఇదం = దీనిని, పదంతు = చెప్పదురుగాక; (దేని ననఁగాః) సేవ్యాః=ఆశ్రయింపదగినవి, భూభరాణాం=కొండలయొక్క, నితంబాః కిము=నెత్తములూ? ఉశ = లేక, స్మర...విలాసినినాం-స్మర=మన్నఁగునిచే (కామముచే), స్నేర=చిఱునవ్వుగల (లేక, వికసించిన), విలాసినినాం = నెరజాణలయొక్క, నితమ్భాః కిము = పిఱుదులూ ?

తా. కార్యకార్యముల నెఱుఁగఁగల యోపండితులారా! మీరు మచ్చరంబు మాని, శాస్త్రానుసారంబుగ నే నడుగఁబోవువానిలో నేది చేయఁదగినదో చెప్పఁడు. పర్వతనితంబములు (మధ్యభాగములు) ఆశ్రయింపవలెనా! మదనవికారంబును చిఱునగవును గలస్త్రీలనితంబములు (కటిపశ్చాద్భాగములు) ఆశ్రయింపవలెనా ?

ఉ. ఆరయ మత్సరంబు విడ १ నాడి సమంచితకార్యనిశ్చయో

దారవిచారు లై సరస २ త న్వచియింతురు గాక సజ్జనుల్

ధారుణి సేవ్యముల్ గిరిని తంబములో మణి కాక మన్నభ
స్తేరవిలాసినిజనవి శేషనితంబములో తలంపఁగన్.

అవ. ఈసంసారమునఁ బండితులకు చెండువిధములుగాఁ గాలంబు గడచుచున్నది
యని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. సంసారే స్వప్నసారే పరిణతితరలే ద్వే గతీ పజ్జితానాం
తత్త్వజ్ఞానామృతౌఘస్థవలలితధియాం యాతు కాలః కథఞ్చిత్,
నో యేర్థ్యగ్జానానాం స్తనజఘనఘనాభోగసంభోగినీనాం
సాంసారోరః శాయినీనాం స్తనసమరకళాకాశలీదేశి కానామ్. 37

వ్యా.—సంసార ఇతి.—స్వప్నస్య సార ఇవ సారో యస్తిక్ సః - మిథ్యా
భూత ఇత్యర్థః. * 'సప్తమ్యుపమానే' ఇత్యాదినా బహువ్రీహిః. తథా పరిణత్యాం పరి
ణామావస్థాయాం - తరలే అస్థిరే - అకాశ్వత ఇత్యర్థః, సంసారే సుస్వతే, పజ్జితా
నాం పరిజ్ఞాతృణాం, ద్వే, గతీ అవస్థే, విద్యేతే ఇతి శేషః. కే ద్వే ఇత్యాకజ్ఞానా
మాహ—తత్త్వజ్ఞానమేవ - అమృతామృతః అమృతప్రాయజలం - తత్ర స్థవ ఇవ-లలితా
రుచిరా - యద్వా తత్త్వజ్ఞానామృతామృసి - స్థవః స్థవనమ్-క్రీడేతి యావత్-తత్ర
లలితా ఉల్లాసవతీ - ధీర్యేషాం తత్త్వజ్ఞానోల్లిసితబుద్ధినామ్ సతామిత్యర్థః, కథంచి
దతిప్రయత్నేన, కాలో, యాతు గచ్ఛతు అతిక్రమత్విత్యర్థః-ని. 'కథమాది తథావ్యస్తః
యత్తు గౌరవబాధయోః' ఇత్యమరః. 'కాలః కదాచిత్' ఇత్యవపాతః, ఇయమేకావస్థాః;
నోచేదేవం న స్యాచ్చేత్స్త్రి, స్తనయోర్ఘనజఘనే విపులకటిపురోభాగే చ-అభోగసంభోగి
నీనాం విస్తృతసంభోగేచ్ఛావతీనామ్ - యద్వా స్తనయోర్ఘనజఘనస్య నిబిడతరజఘనస్య
చ-య అభోగో విస్తార-స్తత్ర సంభోగినీనామ్ కుచమద్దన - నిధవన రూపబాహ్యభ్యంతర
సంభోగాకాక్షిణీనామిత్యర్థః. ఏతేన సమానురాగిత్వముక్తమ్ అన్యథా అభాసప్రసక్తో,
తదుక్తమ్ —

‘ఏకత్రైవానురాగశ్చేత్త్రిర్వజ్ మేచ్ఛగతోఽపి వా,

యోషితో బహుసక్తిశ్చ రసాభాసస్త్రిధా మతః,’ ఇతి,

ముగ్ధాన్తనానాం సుష్టరస్త్రీణాం నవయావనానాం వా, ‘ఉదయద్యౌవనా ముగ్ధా’ ఇతి
లక్షణాత్. †ఘృణాబద్ధబద్ధలీల వర్తలాంచూనమదనసదనప్రదేశేష, *‘జానపద-’ ఇత్యా
దినా అకృత్రిమాధే జీష్, స్థగితమాచ్ఛాదికం - యత్కరతలం - తస్య స్పర్శః సంఘర్షః-
ఏవ లీలా తత్ర-ఉద్యమ ఉద్యోగో యేషాం లేషాం సతామ్ - కామినీమోహనోపక
భర్తృ-టిక—13

స్వర్గుసుఖమచభవతాం సతామేవేత్యర్థః. కాలో యాతు, ఇయం చై కావస్థా, ఇమే ద్వే వివోత్తమే గతీ, న త్వేతద్వ్యతిక్రీక్తం గత్యంతరమస్తీత్యర్థః, సర్వదా జ్ఞాననిష్ఠయా వా కామగోష్ఠ్యా వా పణ్డీతానాం కాణో యాఘ్నితవ్యః, స త్వన్యథేతి భావః. ఘోలోప ధేత్యనేన ఆసాం చిత్రిణీజాతిత్వం సూచితమ్, తదుక్తం రతిరహస్యే—

‘మదనసదనమస్యా వర్తులోచ్ఛానమస్త
ర్నృదు మదనజూఢ్యం రోమభిర్నాతిసాన్తైః,
ప్రకృతిచపలదృష్టిర్పాహ్యసంభోగసక్తా
రసయతి మధురాలృం చిత్రిణీ చిత్రరక్తా.’

ఇతి;

ఏతజ్ఞాత్యసూలసురతనియతయా మోఽపి తత్రైవోక్తః

‘ప్రజతి రతిసుఖార్థీ చిత్రిణీమగ్రయామే
భజతి దినరజన్యోర్నాస్తిసిం చ ద్వితీయా,
గమయతి చ తృతీయే శక్తిసీమార్ద్రభావాం
రమయతి రమణీయాం పద్మినిం తుర్యయామే.’

ఇతి;

మతాస్తరే తు ద్వితీయయామ ఇత్యుక్తమ్—

‘ఘనకుచసఖభేదైర్నృప్తిహతైశ్చ మధ్యే
రతినియతకరైశ్చ ప్రీతయుక్తైర్వచోభిః,
అన్యతతరకథాభిస్తత్ర యామే ద్వితీయే
సుగుణసహితమస్తశ్చిత్రిణీం సంలభేత.’

ఇతి,

ప్రగ్రహ.

టీ. స్వప్నసారే = కలయొక్క, సత్తవంటి సత్తగలదియు (అనగా; కలవలెనె యసత్యమైన దనుట), పరి...రశే-పరిణతి = పరిణామమునందు, తరళే = నిలుకడలేని దియు, (అగు) సంసారే=సంసారమునందు, పండితానాం = తెలివిగలవారికి, ద్వేగతీ = రెండుదోషలు: (అవి యేవన)తత్త్వ...ధియాం - తత్త్వజ్ఞాన=పరమాత్మవిజ్ఞాన-మనెడి, అమృతభీషం = అమృతప్రవాహములో, ప్లవ=లేలుటయందు, లలిత = ఉత్సాహముగల, ధియాం=బుద్ధిగలవారికి, కాలః = కాలము, కథంచిత్ = అతికష్టముగా, యాతు = కడ చునుగాక; నోచేత్ = లేకున్న, స్తన...సీనాం - స్తన=చన్నులయు. జఘన=మొలయు, ఘన=గొప్ప, ఆభోగ = విరివియొక్క, సంభోగిసీనాం = అనుభవముగలవారై, స్ఫార = వెడదయైన, ఉరః=ఊమ్ముమీద, కాయసీనాం = పరుండునట్టి, ముగ్ధ అంగనానాం= ముద్దరాండ్రగు స్త్రీలకు, స్మరసమర = సంభోగముయొక్క, కళా = విద్యయందలి, శోశలీ = నేర్పుయొక్క, దేశికానాం = ఆచార్యులగువారికి, (కాలః, యాతు.)

తా. ఈయస్థిర మయిన సారము లేని సంసారమునందుఁ దిరుగు పండితులు పర బ్రహ్మవిచార మనెడి యమృతమునందు మునుగుట యను తెప్పయందుఁ బొరలుచుండు తెలివిగలవారై కాలంబు పుచ్చెదరు. కాదేని గబ్బిగుబ్బలును, వెడఁదలగు పిఱుఁదులును గలవారగు చక్కని మగువల మరుగీములం దాశతోడఁ దమ చేతులను దడవ్రచుండుట యందు మక్కువ గలిగి కాలంబు పుచ్చెదరు. (సంసారమునఁ ద త్వజ్ఞాన మొక్కగతి స్త్రీలనితంబములందఁ జేతులనుంచుకొని యుండుట రెండవగతి. ఈరెంటిలో మొదటి దగు త త్వజ్ఞానము లేనపుడు, స్త్రీ నితంబసేవనమే త త్వజ్ఞానమువలె సుఖదాయక మని భావము.)

శా. సారం బెక్కడలేక మిథ్య యగుసంసారంబునక మార్గముల్
బారం జూచిన రెండు పండితులకుక బ్రహ్మనుసంధానయో
గారూఢత్వము రూపవద్యవతిర మృగస్థూలమీనధ్వజ
గారన్యస్తకరారవిందకృతయో గ్యస్పర్శలీలాప్తియున్.

శ్లో. ఆవాసః క్రియతాం గాక్షే పాపహారిణి వారిణి,
స్తనద్వయే తరుణ్యా వా మనోహారిణి హారిణి.

38

వ్యా.—ఆవాస ఇతి.—పాపాని హరత్యభీష్టమితి పాపహారి-

‘గాక్షం వారి మనోహారి మురారిచరణచ్యుతమ్,

త్రిపురారిశిరశ్చారి పాపహారి పునాతు మామ్.’

‘పాపాపహారి దురితారితరజ్జధారి దూరప్రసారి గిరిరాజగుహావిహారి,

రుక్మజ్జ్వరకారి హరిపాదరజోవిహారి గాక్షం పునాతు పరిశత్రుభకారి వారి.’

ఇత్యాదినా నమస్తపాపక్షయకర ఇత్యర్థః. * ‘బహులమాభీష్ట్యై’ ణినిః, గాక్షే గక్షాసంబ ణిని, * ‘తస్యేదమ్, ఇత్యబ్బిత్వయః, వారిణి, ఆవాసః క్రియతామ్, స్నానపానాదినా బాహ్యభ్యంతరశుద్ధి సంపాదనద్వారా స్వర్గాపవర్గప్రాప్త్యర్థం తత్ర నివాసో విధీయతా మిత్యర్థః. తథా చ శ్రుతిః—

‘సితాసితే సరితే యత్ర సంగతే తత్రాప్లుతాసో దివముత్పతన్తి,

యే వై తన్వాం విసృజన్తి ధీరాస్తేజనాసో అమృతత్వం భజన్తే’

ఇతి-

ప్రతికృ—

‘గక్షా తుజ్జకరజ్జిణీ భవభయక్లేశాపహా నర్వదా,

మర్త్యానామవగాహనాత్సకృదపి స్వర్గేఽసి సంస్థాపిసీ.' ఇత్యాది-
అశవా మనోహరిణి అత్యస్తమనోహరే * పూర్వవర్ణినిః, కుతః? హరిణి ముక్తాహరవతి
*అత్ర మత్స్యధీయ ఇని ప్రత్యయః, తరుణ్యా నవయాహనాయాః, స్తనద్వయే ఆవాసః
పరిశీలనతాత్పర్యం క్రియతామ్, తరుణీస్తనాశ్రయన్వైవ నిరతిశయసుఖహేతుత్వాదితి
భావః.

అత్ర తరుణీగ్రహణం స్తనద్వయస్య పతనాభావేన పాటవాతిశయద్యోతనార్థమ్,
అన్యథాఽభాసప్రసక్తాత్; విలేన మణిహిరణ్మయకంజ్జుణయోరివ స్తనద్వయహరియో
రప్యన్యోన్యరామణీయకప్రకాశపరిపాహవహత్వేన విశిష్టస్తనద్వయస్యాశ్రయణయోగ్య
త్వం సూచితమిత్యవగన్తవ్యమ్, యథాహ శ్రీహర్షః—'తరుణీస్తనవివ దీప్యతే మణిహారా
వలిరామణీయకమ్' ఇతి.

అత్ర పూర్వోక్తరవాక్యస్థయోరనుప్రాసయమకయోః శబ్దాలంకారయోః సం
స్పృహిః స్పృహా. అనుష్టుప్.

టీ. పాపహరిణి = పాపములను బోగొట్టు, గాంగేగంగజైన, వారిణి (వా) =
నీటియందు (గాని), హరిణి = ముత్యాలపేరులుగల, మనోహరిణి=ఇంద్రుని, తరుణ్యాః=
జవరాలియొక్క, స్తనద్వయే వా=చనుదొయిమీదఁగాని, ఆవాసః = కాపురము, క్రియ
తాం=చేయఁబడుఁగాక !

తా. విరక్తుఁ డగువాఁడు సకలపాపంబులఁ బోగొట్టి పుణ్యముల
నొసఁగెడి గంగానదీతీరంబునఁ గాళిమొదలగు పుణ్యక్షేత్రములందు
వసించుఁడగును. అట్లు వసించి మోక్షము నొందవలయు ననుట. లేదా,
ముత్యాలహరిములచే నొప్పెడి జవరాలి గబ్బిగుబ్బలదోయియందు
రమించి యిహలోకసౌఖ్యములం గుడువవలయును.

తే. అఖిలపాతకభయహరి శ యైనగాంగ

వారియందైన యువమనో శ హరి యగుచు

హరి యగుకల్మిషుల్కుమి శ టారిచన్ను

దోయియందైన వాసంబు శ నేయవలయు.

అవ. కవి. తానే దైప్రశ్న కుత్తర మిచ్చుచున్నాఁడు:—

శ్లో. కిమిహ బహుభిరు కైర్యుక్తిహూనైః ప్రలాపై
ర్ద్వయమిహ పురుషాణాం సర్వదా నేవసీయన్మి,

అభినవమదలీలాలసం సుందరీణాం

స్తనభరపరిఖన్నం యావనం వా వనం వా.

39

వా. — అథ ద్వాభ్యాం నిగమయతి — కిమితి. — ఇహస్మిన్నథే, బహుభిరపరి మితైర్మక్తికాన్యైః నిస్సరైరుక్తైరుదితైః, ప్రలాచైరనర్థకవచనైః, కిం ఫలమితిశేషః. వాచోవిజ్ఞాపనం విసా న కిచ్చిత్ఫలమస్తీత్యర్థః. ని. 'ప్రలాపోఽనర్థకం వచః' ఇత్యమరః. కింత్విహస్తిం లోకే, పురుషాణాం ద్వయం, సర్వదా నిరస్తరమ్-సర్వథా' ఇతి వా పాతః, సేవసీయమ్, కిం తద్ద్వయమత ఆహ — అభినవా నూతనా-యా మదసీలా మన్తథావేశ జనితవిలాసాస్తాసు లాలసం లోలుచమ్, అత్యాస క్తమ్యిర్థః. స్తనభరేణ కుచకలశభారేణ. పరిఖన్నం పరిశ్రావ్తమ్, ఉభయత్రాఽపి యావనవలీధర్తో యావన ఉపపర్యతే, సున్ద రీణాం యావనం వా, న త్వసుందరీణామితి భావః, ఉత వనం పుణ్యారణ్యం వా, సేవ సీయమితి సంబంధః, ఏతయోరేవ పరమసుఖనిదానత్వాదితి భావః.

మాలిసి.

టీ. ఇహ = ఈవిషయములో, యుక్తికాన్యైః = యుక్తిలేని, ఉక్తైః = చెప్పబడు, బహుభిః ప్రలాచైః = వెక్కుకూతలచే, కిం = ఏమి (లాభము)? ఇహ = ఈలోకములో, సర్వదా = ఎల్లపుడు (లేక, సర్వథా = సర్వప్రకారములచే), పురుషాణాం = పురుషులకు, ద్వయం సేవసీయం = రెండు సేవించదగినవి, (ఏ వన) అభి...లసం - అభినవంక్రొత్తయైన, మద = (మన్ద) మదముయొక్క, లీలా = విలాసములయందు, లాలసం = ఆసక్తి గలదియు, స్తనభరపరిఖన్నం = చనులబరువుచే నలసిన, సుందరీణాం = అందకత్తెలయొక్క, యావనం వా = ప్రాయముగాని, వనం వా = అడవిగాని.

తా. ఆర్యులారా! పాండిక లేకుండఁ జెప్పిన గలుతెఱుంగులగు వట్టిమాటలతో నేమి యుపయోగము? ప్రపంచమున మానవులు జన్మ సంపుమచ్చరమువలసి వేడుకతోఁ గలుకుచుండువారును, స్తనభార ముచే గొంచెము ముందుకు వంగినవారు నైన చెలువల యావనము నైనను, వనంబునైనను సేవించవచ్చును. (వైరాగ్యము గలుగనప్పుడే జవరాండ్రను గొలువవలయును, వైరాగ్యము గలిగిన యందఁడే యరణ్య మున నుండవలయు నని భావము.)

చ. కినుగొన యుక్తియుక్తములు? కానివి మాటలు వేయు నేటికిఁ గొనబుగ రెండు మానవుల? కుక భజనార్హము లైనవస్తువులొ వినుతనవీనచారుమద? విభ్రమలాలససుందరీజన స్తనభరఖన్నమై యమరు? యావనము? వనము? వసుంధరన్.

ఆప. అరెచయే సుఖదుఃఖములకుఁ బ్రధానహేతువు, మఱొక్కటి కాదని చెప్పుచున్నాడు —

శ్లో. సత్యం జనా వచ్చి స పక్షపాతాల్లో కేషు సప్తస్వపి అభ్యమేతత్,
నాన్యస్తనోహరి నితమ్బినీభ్యో దుఃఖైకహేతుర్న చ కల్పదన్యః.

వ్యా.—ఇదానీం నిష్క్రష్టమర్థమాహ—సత్యమితి—కిం బహునా, హేజనాః, సత్యం వచ్చి యథార్థం బ్రవీమి, పక్షపాతాల్ వైషమ్యాన్న వచ్చి, సప్తసు లోకేషు ప్యేతదేవ తద్యమిత్యర్థః. కిమేతదిత్యత ఆహ—నితమ్బినీభ్యస్తరుణీభ్యః, మనోహరిమనోహరం వస్తు, నాస్తి. తథా తాభ్యోఽన్య ఇతరః, దుఃఖానా-మేకహేతుర్న భృకారణం చ నాస్తి - 'ఈ' భోగో రమణీం వి నే'త్యాదినా భోగైకసాధనత్వాత్ - బద్ధమూలస్య మూలం హి మహదైవరచరోః స్త్రీయః' ఇత్యనర్థకమూలత్వాచ్చ నితమ్బినీవామేవ పరమ సుఖదుఃఖైకనిదానత్వాదితి భావః.

ఆశ్ర సప్తభోక్త్యా పక్షద్వయనిరుపణస్యాయమభిప్రాయః—అఖడ్జనిరతిశయా నద్దావాప్తిలక్షణత్వేనాభ్యర్థితత్వాన్న భోక్తృ మోక్షః పురుషార్థ ఇతి సకలమతసిద్ధాంతః, ప్రసూతిభాజో విశ్వస్య స్త్రీపుంసాభ్యామేవ నిష్పన్నత్వాత్సామన్య సిత్తిబుణవిమోచనేహేతుభూతతయా సతతం మహాపురుషహృగ్రహాత్పురుషార్థత్వమితి నన్దికేశ్వరశ్వేత కేతుపాక్షాలవాత్సావ్యయనాదిపూర్వసిద్ధాంతః; ఏవం చ సతి పూర్వాలాభే పరః పర ఇతి న్యాయాత్ ముఖ్యకల్పాలాభేఽనుకల్పస్యాపి ఏహితత్వాన్మోక్షపురుషార్థసాధన ప్రవృత్తలాభే కామపురుషార్థసాధనేషు వా ఆవశ్యం ప్రవృత్తిః కర్తవ్యేత్యనుసంధా యోవముచన్యస్తమితి.

ఆశ్ర నితమ్బిన్యతిరిక్తరమ్యవస్తవనర్థహేతోస్సత్యసి సంబంధేఽవ్యసంబంధోక్తే రతిశయోక్తిభేదః ఇద్రివజ్ర—'స్యాదిష్టనిజ్ర'యది తౌ జగౌగః, ఉపేన్ద్ర) వజ్ర జత తాస్తతో గౌః' ఇతి లక్షణాత్.

టీ. జనాః=ఓజులారా! సత్యం = నిజమును, వచ్చి = చెప్పుచున్నాను. పక్షపాతాల్ = పక్షపాతమువలన, న=కాదు. సప్తసు లోకేషు అపి=ఏడులోకములయందును, వికల్ప=ఇది, తద్యం=నిజము. (ఏది యన) నితంబినీభ్యః = (గొప్పపిఱుదులుగల) సుందరులకుండును, మనోహరి=ఇంద్రునిది, ఆన్యత్=మఱియొకటి, న=లేదు: దుఃఖైకహేతుః చ = దుఃఖము నక ముఖ్యకారణమును, ఆన్యః = మఱియొకటి, కల్పిత్ = ఒకటియు, న = లేదు.

తా. ఓజనులారా! నేను పక్షపాతములేక నిక్కువముఁ జెప్పెదను. లోకంబులయం దన్నిటియందును ఇదే యథార్థ మైనసంగతి. వైరాగ్యము గలుగనప్పుడు స్త్రీకంటె సుఖప్రదమైనది మఱొక్కటిలేదు. విరక్తి గలిగినపిదప స్త్రీలకంటె దుఃఖహేతువు మఱొక్కటిలేదు.

తే. తథ్యమ వచింతుఁ బక్షపాతమునఁ గాదు

నిఖలజగములయం దిది నీ నిక్కువంబు

తొయ్యలులకన్న రమ్యవత్ స్తువులు లేవు

వారలే కష్టముల కెల్లఁ గారణములు.

ఇది శృంగారశతకమునందు సంభోగవర్ణన మను

రెండవవింశతి.

కామినీగర్వణము

అవ. విద్వాంసుఁడును స్త్రీలను జూచి మోహించుచున్నాఁడని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. కాన్తేత్యుత్పలలోచనేతి విపులశ్రోణీభరేత్యున్నమ
 తీవ్రోత్తుజ్జపయోధరేతి సుముఖామ్భోజేతి సుభూరితి,
 దృష్ట్వా ముహ్యతి మోదతేఽభిరమతే ప్రస్తాతి విద్వానపి
 ప్రత్యక్షాశుచిభస్త్రికాం స్త్రియమహా మోహస్య దుశ్చేష్టితమ్. 41

వ్యా.—యదుక్తం 'దుఃఖైకహేతుర్న చ కల్పిదన్య' ఇతి తదేవ ప్రశ్నయితుమిదానీంకామినీగర్వణమారభతే—అథ కామినీగర్వణమితి—అథ సంభోగనిరూపణానంతరం కామినీగర్వణం. కామినీనిన్దా ఆవింశతినమాప్తిక్రియత ఇతి శేషః. నను శృంగారాలమ్బనత్వేన ప్రసిద్ధానాం కామినీనాం గర్వణే శృంగారవర్ణనప్రతిజ్ఞాభిజ్ఞః ప్రసక్తేతేతి चेన్న, శిశుపాలాదికృతభగవద్గర్వణస్య పురుషార్థవర్ణనసానవత్కామినీగర్వణస్యాపి యథాకథంచిచ్ఛృంగారవర్ణన ఏవ పర్యవసానా న్న కోఽపి విరోధఇతి దుస్తవ్యమ్ తత్ప్రకారమేవవివృణోతి.—కాన్తేతి—వేత్తితి విద్వాక్ సారాసారవిచారచతురః-జ్ఞానవానపీత్యర్థః - కిముతాన్య ఇతి భావః, * 'విదేశ్యతుర్వసు రి' తి వన్వాదేశః, ప్రత్యక్షాశుచిభస్త్రికాం అవనితచర్మపుటం * స్వాధే కః 'ప్రత్యయస్థాత్కాత్పూర్వ స్యే' త్యాదినా ఇకారాదేశః. * 'భస్త్రిమిజాజ్ఞే' త్యాదినా వైకల్పికః - 'పుత్రికా'మితి పాఠే - అశుచిపాశ్చాలికాం అత్యంతజుగ్గహరూపామిత్యర్థః. తదుక్తం—

హసోఽస్థి సందర్శనమక్షియుగ్మమత్కుజ్జ్వలం తత్కలుషావసాయాః,

స్తనా చ పీనా విశితాస్రసిద్ధౌ స్థానాస్తరే కిం నరతో న యోషిత్.' ఇతి,
ఇథం భూతాం స్త్రీయం*వామ్మసో' రి తి వికల్పాదియజాదేశః, దృష్ట్యా, కాంతా కమసీ
యేతి మనోహరేతి వా-ని. 'కాస్తం మనోహరం రుచ్యమి' త్యమరః, ఉత్పలే ఇన్దీవరే ఇవ
లాచనే యస్యాస్యా తథోక్తేతి, విపులశ్రోణీభరా పృథులనితమ్ముబిష్మేతి, ఉన్నమస్తా
పూర్వముత్పత్తవావివ స్థితౌ-కుటః? పీనా పీవరా ఉత్తుక్తా ఉన్నతౌచ-సయోధరా స్తనా-
యస్యాస్యా తథోక్తేతి-ని. 'స్త్రీస్తనాబ్జౌ పయోధరా వి'త్యమరః, సుముఖా మౌఖా
శుద్ధరవదనారవిన్దేతి, శోభనే మదనకార్దుకరుచిరే-భు)వో యస్యాస్యా తథోక్తేతి చ,
మాద్యతి మత్తో భవతి, మోదలే హృద్యతి, ఆభిరమలే క్రీడతి *అభిపూర్వాద్రమలే
ర్లటి తన్*వ్యాఙ్మరిపూర్వనైవ పరస్తైపదిత్వనియమాత్, ప్రస్తౌతి ఉక్తప్రకారేణ
ప్రకారాస్తరేణ వా అభిప్రౌతి, ఆతః, మోహస్యావిద్యాయా, దుశ్చేష్టితం దుర్విలసితం
ఆహో విన్వాంసమపీవృవసాధవన్నం కరోతీత్యాశ్చర్యమిత్యర్థః. ఏతత్సర్వం వ్యామోహ
మూలమేవ, స్య దురుచ్ఛేదత్వాదితి భావః; యద్యపి-

'ఆమేధ్యపూర్ణం క్రిమిజస్తసుంకులం స్వభావదుర్గధమకౌచమధునిమ్,

క శేబరే మూత్రపురీషభాజనే రమేత మూఢా న రమేత పణ్డితః.

ఇతి వచనాత్పణ్డితస్యేథం జుగుప్సితకామినీకశేబరే రమణమేవ నాస్తి, తథాపి
మోహస్యాత్వస్తప్రాబల్యప్రకటనార్థమిథముక్తమిత్యవగన్తవ్యమ్.

ఆత్ర క్రియాణాం బహీనాం సమచ్ఛిత్తాస్త్రిక్రియాసముచ్చయాలంకారః-
ఏక విషయః—'గుణక్రియాయోగపద్యమలంకారస్సముచ్చయః' ఇతి లక్షణాత్.

కార్దూలవిక్రీడితమ్—'సూర్యాత్వైర్వర్తనజస్తతాస్సగురవః కార్దూలవిక్రీడితమ్,'

టీ. విద్యాక్ ఆఽఽపండితుఁడు నైతము, ప్రత్య...స్త్రీకాం-ప్రత్యక్ష=ప్రత్యక్ష
ముగా, ఆశుచి=ఆపది క్రమేన, భస్త్రికాం= (తోలు) రిత్తియైన, స్త్రీయం=ఆఁడు
దానిని, దృష్ట్యా=చూచి, కాంతాఇతి=మనోహారిణియనియు, ఉత్పలలోచనా ఇతి=కలు
వలవంటి కన్నులు గలదనియు, విపులశ్రోణీభరా ఇతి=వికాలమగు పిఱుఁదులబరువు గలది
యనియు, ఉన్న...ధరా ఇతి=ఉన్నమల్ =వైకుంఠమనుచున్న, పీన = బలిసిన, ఉత్తుంగ=
ఎత్తయిన, పయోధరా ఇతి=పాలిండ్లు గల దనియు, సుముఖఅంభోజా ఇతి=చక్కని మోముఁ
దామర గలది యనియు, సుభూతి ఇతి = మంచికనుబొమలగలదియనియు, ముహూతి=
మోహించును, మోదలే=సంతసించును, ఆభిరమలే=క్రీడించును, ప్రస్తౌతి=పొగడును,
మోహస్య=మోహముయొక్క, దుశ్చేష్టితం=దుండగము, అహో=ఆశ్చర్యము.

తా. లోకమున విద్వాంసుఁడు నైతము తనకంటికి బాగుగాఁ గనఁబడుచుండు తోలుబొమ్మవంటి కాంతను జూచి మోహించు చున్నాఁడు. మఱి యానంద మొందుచున్నాఁడు. కోరఁదగినది యనియు, కలువకంటి యనియు, వెడఁదపిలుదులభారము గల దనియు, నుత్సాహముతోఁ గూడిన గబ్బిగుబ్బలు గలదనియు, తమ్మివంటిమోము గల దనియు, సొగసుబొమలు గలది యనియుఁ గొనియాడుచు రమించు చున్నాఁడు. ఆహా! మోహముయొక్క చెడ్డవ్యాపార మేమని చెప్ప వచ్చును?

మ. మలభూయిష్టపుఁదోలుబొమ్మ యగుకొర మ్మం జూచి విద్వాంసుఁడుం బులినశ్రోణి మనోహరస్తని నవాంశ భోజాస్య నీలోత్పలాక్షి లతాతన్వి యటంచు మత్తుడగు హాశ ర్షించుక రమించుక బలీ బలియంచుకవినుతించుమోహవికృతుల్ శభావింపఁగా జిత్రముల్.

అప. మూఁడు స్తోకములచే స్త్రీస్వరూపమును దూషింపుచున్నాఁడు.—

శ్లో. స్మృతా భవతి తాపాయ దృష్టా చోన్మాదకారిణీ,

స్మృష్టా భవతి మోహాయ సా నామ దయితా కథమ్.

42

వ్యా. అథ త్రిభిరానుష్టుభైః స్వరూపం దూషయతి—స్మృతేతి—యాస్మృతా సదృశదృష్టిచింతాదిస్మృతీబీజోద్భోధకసదృశవశాత్ప్రవాసకదాచిత్తస్మరణవిషయాకృతా సతీ, తాపాయ భవతీత్యర్థః, తతః దృష్టా సతీ, ఉన్మాదకారిణీ చిత్తవిభ్రమకరీ భవతి, స్మృష్టా, అలింగితా సతీ, మోహాయ భవతి బహిః ప్రవర్జ్యవిస్తరణకారిణీ భవతి, ఆతస్మా వధూః కథం నామ కుతో నా - దయితా ప్రియతమా న కథించిదపీత్యర్థః, కింతు ఉక్త బహ్వనర్థ హేతుభూతత్వాల్ అప్రియతమైవేతి భావః.

అత్ర స్మృతా భవతి తాపాయేతి పదార్థానాం విశేషణగత్యా తురీయపాదస్థ పదార్థం ప్రతి హేతుత్వాత్కవ్యలింగభేదః.

టీ. స్మృతా = తలఁచఁబడినదై తాపాయ=తాపముకొఱకు, భవతి = అగును. దృష్టా చ = చూడఁబడినదై, ఉన్మాదకారిణీ (భవతి) = పిచ్చి నెత్తించునది (యగును). స్మృష్టా = తాఁకఁబడినదై, మోహాయ = మోహముకొఱకు, భవతి=అగును. సా=అటు వంటిది, కథంనామ=ఎట్లుగా, దయితా=ప్రియురాలు (అగును)?

తా. తలఁచినమాత్రమున వేండ్రము గలిగించును. చూచినంత మాత్రమున వెట్టిని గలుగఁజేయును. తాఁకినంతమాత్రమున సొక్కించును. అట్టిమగువ నెట్లు ప్రియురాలనవచ్చును?

క. తనుఁ దలఁచినఁ బరితాపముఁ

గనుఁగొనఁ జిత్తభ్రమంబుఁ † గడువేడుక ము

ట్టిన మోహంబు నొసంగెడు

వనిత దయిత యనుచుఁ బలుక † వచ్చునె జగతిన్.

శ్లో. తావదేవామృతమయీ యావల్లోచనగోచరా,

చక్షుష్పథాదతీతా తు విషాదప్యతిరిచ్యతే.

43

వ్యా—తావదితి—తావదేవ తావత్పర్యంతమేవామృతయీ అమృతోప
మానా-తద్వన్తధరకరేత్యర్థః - పథూరితి శేషః. * 'తత్ప్రకృతిపచనే మయత్'
'టిడ్డాణి' త్యాదినా జీవ, కియత్పర్యంతమిక్యత ఆహ—యావద్ద్యావత్పర్యంతం, లోచన
గోచరాచక్షుర్విషయా భవతి తావదితి సంబంధః, వ్యతిరేకే తు నై వమిత్యాహ—చక్షుష్ప
థాల్ లోచనమార్గాల్ * 'బుక్కు' త్యాదినా సమాసాంత్య, అతీతాతుఅతిక్రాంతా చేద్వి
షాత్కాలకూటాద, ప్యతిరిచ్యతే అతిరిక్తాభవతి-తద్వత్ప్రాణప్రయాసకారిణీ భవతీత్యర్థః.

అత్ర వధ్వా అమృతమయత్వవిషాతిరిచ్యమానత్వాసంబంధేఽపి తత్సంబంధాభి
ధానాదసంబంధే సేవనరూపాఽతిశయోక్తిః.

టీ. యావత్ = ఎంతవఱకు, లోచనగోచరా=కనులకుఁ గనబడునది(అగునో),
తావత్ ఏవ = అందఱు నే, అమృతమయీ = అమృతరూపమైనది. చక్షుఃపథాల్ = నేత్ర
మార్గమునుండి, అతీతాతు = కడచినదైననో, విషాత్ అపి=విషముకంటెచు, అతిరిచ్యతే =
గొప్ప దగుచున్నది. (విషమువలె బాధించి ప్రాణమును దీయు ననుట.)

తా. సుందరి కంటికిఁ గనబడు నంతవఱకే యమృతముమాడ్కి
నింపు గలిగించుచుండును. కంటికిఁ గనబడకున్న నాసుందరియే విష
మును మించినదై ప్రాణముల కుపద్రవము గలిగించును సుందరాంగుల
వియోగము నైఁచుట దుష్కర మని భావము.

తే. ఎంతలో నింతి కన్నుల † యెదుట నిలుచు

నంతలో నింపు వాటించు † నమృతమట్లు

కాక లోచనమార్గంబుఁ † గడచెనేని

గరళమునకన్నఁ బ్రాణసం † కటముఁ జేయు.

ఆప. స్త్రీయొక్క మంచితెడలఁ జెప్పుచున్నాడు—

శ్లో. నామృతం న విషం కించిదే కాం ముక్త్యా నితమిహిమీ,

నై వామృతలతా యుక్తా వియుక్తా విషవల్లరీ.

వ్యా.— ఉత్తమేవార్థం భజ్యస్తవరేణాహ—నేతి—ఏకాం నితమ్మినీం, ముక్త్యా విహాయ, అమృతమమృతశబ్దవాచ్యం, కించిదస్తి నాస్తి, విషం విషశబ్దవాచ్యమపి కించి న్నాస్తి. ఇయ మేవామృతప్రాయా విషప్రాయా చేత్యర్థః, కుత ఏతదిత్యాశంక్యా తత్త్వం సాధయతి—రక్తానురాగవతి చేత్, వైవ నితమ్మిన్యేవ, అమృతలతా సంజీవనీ భవతీత్యర్థః, విరక్తా అనురాగరహితా చేద్విషవల్లరీ విషలతామజ్ఞరీ - ని. 'వల్లరీ మజ్జరీ స్త్రీయా మి' త్యమరః - ప్రాణాపహరిణీ భవతీత్యర్థః.

అత్ర నితమ్మినీవ్యతిరేకేణామృతవిషయోరస్తిత్యసంబంధేఽప్యసంబంధకథనాల్ సు బంధే ఆసంబంధరూపాతిశయోక్తిః. తథోత్తరాధో తస్యా మోహామృతలతాత్వవిషవల్లరీత్వ రూపజాద్రూపకాలంకారః స చ రక్తచ్ఛవిరక్తత్వపదార్థ హేతుకావృత్తిజ్ఞోత్థితః స న్నుర్వాతిశయోక్తిమజ్జీవయతీతి సంకరః.

ప్రాయేజై కార్థమప్యనేకం శ్లోకముక్తివిశేషలోభాల్లిఖన్తికవయః - యథావైవధే- ఆదాపేవ నిశీయాది శ్లోకద్వయం, యథా చ మాఘే - ప్రసాధితస్మృత్యాది శ్లోకద్వయ మిత్యాది.

టీ. నితంబినీం = గొప్పపిఱుండలుగల, ఏకాం = ఒక్కతెను, ముక్త్యా = పదలి, (నుందరి తక్కు అనుట) కించిత్ = ఏదియైనను, అమృతం = అమృతము, న = కాదు. విషం = విషమును, న = లేదు. యుక్తా (యది) = కూడినదైన, సావివ = అనితంబినీమే, అమృతలతా = అమృతపుండీగ, వియుక్తా (యది) = ఎడబాసినదైన, విషవల్లరీ = విషపు డీగ (అగుచు).

తా. చక్కనిపిఱుండలుగల స్త్రీయొక్క-టితప్ప వేటొక్కవిషము గాని యమృతముగాని లేదు. ప్రేమగలస్త్రీయే యమృతలత ప్రేమలేని కాంతయే విషపుండీగె. అనురాగముగలస్త్రీ యమృతలతమాడ్కి బ్రాణముల నొసగును. అనురాగము లేనియతివయే విషపుండీగెవలె బ్రాణములఁ దీయు నని భావము.

ఆ. పడఁతి నొక్కదానిఁ విడిచి యించుక యమ్మ
తంబు లేదు భువి విఁపంబు లేదు
అమృతలత లతాంగిఁ యనురాగవతి యైనఁ
గాక మెలఁగెనేనిఁ గరళివల్లి.

అవ. స్త్రీ యనుయంత్రమును జేసిన సృష్టికర్తను నిందించుచున్నాడు:—
శ్లో. ఆవర్తః సంకయానామవినయభవనం వట్టణం సాహసానాం
దోషాణాం సన్నిధానం కపటశతమయం జేత్రమప్రత్యయానామ్,

స్వర్గద్వారస్య విఘ్నో నరకపురముఖం సర్వమాయాకరణం
 స్త్రీయస్త్రం కేన సృష్టం విషమమృతమయం ప్రాణిలోకస్య పాశః. 45

వ్యా—అథ స్త్రీయస్త్రప్రస్తారం దూషయతి—అవర్త ఇతి — సంకయానాం సందేహానామావర్తః పరిపాకః-సకలసందేహాన్విదీభూతమిత్యర్థః, అవినయానాం, భువనం లోకః, సాహసానాం, పట్టణం నగరం, దోషాణాం రాగద్వేషాదీనాం సన్నిధానమక్షయ నిధిః - కదాచిదప్యత్ర దోషా న క్షీయంత ఇతి భావః, కపటశతమయమనేకకైతవ ప్రచురం - బహువిధకైతవాన్యతైవ ప్రాచుర్యేణ వర్తంత ఇతి భావః, * ప్రాచుర్యే మయత్, అప్రత్యయానామవిశ్వాసానాం-ని. 'ప్రత్యయోధీనశబ్దజ్ఞాన విశ్వాసహేతు' స్విత్యమరః, క్షేత్రముత్పత్తిభూమిః - అనేకాప్రత్యయోత్పాదకమిత్యర్థః, స్వర్గద్వారస్య స్వర్గలోకప్రాప్తిసాధనస్య, విఘ్నః ప్రతిబంధనః. నరకపురముఖం యమలోకద్వారం-తత్ప్రాప్తి పకమిత్యర్థః-ని. 'ముఖం తు వదనే ముఖ్యే తామ్రే ద్వారాభ్యుపాయయో' రితి యాదవః, సర్వమాయాకరణమశేషకామృరీవిద్యేన్ద్రజాలమహేన్ద్రజాలపేటికేత్యర్థః, అమృతమయం సుధారూపం - విషం బహిరమృతవత్ప్రతీయమానం విచార్యమాణే విషప్రాయమిత్యర్థః; లోకస్య జనసముదాయస్య, పాశో బంధనసాధనం, స్త్రీయస్త్రం స్త్రీరూపకీలకం, కేన సృష్టం నిర్మితమ్, ఈదృగనర్థాశయయస్త్రనిర్మాతృత్వేన అస్య కుల్పితత్వమేవేత్యర్థః-అథ ఏవ కేనేత్యుక్తం, యద్వా యద్వపి బ్రహ్మజైవ సృష్టం తథాపి ఈదృగ్దర్శస్త్రనిర్మాతృత్వేన తస్య నామోచ్చరణమపి కర్తుం న యుజ్యత ఇతి కేనేత్యుక్తమ్.

అత్ర స్త్రీయస్త్రే కట్టణాదిరూపణాన్నిరవయవరూపకాలంకారః - తదుక్తమ్—
 'ఆరోపవిషయస్య స్వాదతిరోహితరూపిణి,

ఉపరజ్ఞాకమారోప్యమాణం తద్రూపకమ్ మతమ్.' ఇతి. స్రగ్ధరాపుత్రమ్.

టీ. సంకయానాం = సందేహములయొక్క, అవర్తః = సుడి, అవినయభవనం = అవినయమునకునిల్లు, సాహసానాం = తెగువలకు, పట్టణం=పట్టణము, దోషాణాం=దోషములకు, సత్ నిధానం మంచినిధి, కపటశతమయం=కపటములు వందలుగలది, అప్రత్యయానాం = అపనవ్వుకములకు, క్షేత్రం = బొలము, స్వర్గద్వారస్య = స్వర్గపునాకిటికి, విఘ్నః = అడ్డము. నరకపురముఖం = నరకములపట్టణములకు హజారము, సర్వమాయాకరండం = ఎల్లమోసములకు బరణి, అమృతమయం = అమృతరూపమగు, విషం=విషము, ప్రాణిలోకస్య = ప్రాణిసమూహమునకు, పాశః = (ఉరి) త్రాడు, (అగు) స్త్రీయంత్రమ్ = స్త్రీయనెడి యంత్రము, కేన=ఎవనిచేత, సృష్టం=చేయబడినది?

తా. సుశయముల కురికిపట్టుచు, అడఁకువలేమికిఁ బుట్టినిల్లుచు, తొపులకు వీడుచు, పాపములకుఁ బెన్నిధియు, పెక్కువంచవలే మేరుగఁ గలదియు, అపనమ్మికలకుఁ బుట్టుచోటును, స్వర్గపువాకిలి నడ్డగించు గడియ మ్రానును, నరకపట్టణమునకు వాకిలియు, మాయలకన్నింటికిఁ బెట్టి యయు, ప్రాణులకుఁ గట్టుత్రాడును, అమృతమువలెఁ గాన్పించు విషము నైన యీ స్త్రీయంత్రము నేమాయకాఁడు సృజించెనో ! తెలియ కున్నది.

మ. నరకద్వారము సాహసాకరము పు १ ణ్యస్వర్గవిఘ్నంబు దు
స్తరమాయాశతపేటి దంభనిధి దో १ పస్తాన మప్రత్యయో
త్కరసుక్షేత్రము కాలకూటమమృతా १ కారంబుస్త్రీయంత్రముక
ధర నెవ్వాడు సృజించె బూరుషగళో १ ద్భక్తియాపాశమున్.

అవ. కవులవలుకులకు మోసపోయిన యొకనివచనము:—

శ్లో. నో సత్యేన మృగాఙ్గు ఏష వదనీభూతో న చేన్దివర
ద్వన్ద్వం లోచనతాం గతం న కనకైరవ్యజయప్తిః కృతా,
కిం త్వేవం కవిభిః ప్రతారితమనాస్తత్త్వం విజానన్నపి
త్వజ్ఞాంసాస్థిమయం వపుర్నగదృశాం మన్దో జనః సేవతే. 46

వ్యా.—ఇథమనంతకతస్త్రమపి స్త్రీయస్త్రం కవివాప్తిః పశ్చాత్తపో మూఢోఽను
వర్తత ఇత్యాహ—నో ఇతి. —ఏష పరిదృశ్యమానో, మృగాఙ్గుశ్చన్ద్రస్సత్యేన యథా
ర్థేన, అవదనం వదనం సంపద్యమానో వచనీభూతః వదనత్యేన పరిణత ఇత్యర్థః నో న
భవతీతి శేషః. * అభూతతద్భావే చివ్విః * 'ఊర్వాదిచివ్విదాచ శ్చే'తి గతిసంజ్ఞాయాం*
'కుగతిప్రాదయ' ఇతి సమాసః, తథా ఇన్దివరద్వన్ద్వం నీలోత్పలయుగళం*ద్వన్ద్వం
రహస్యే త్యాదినా నిపాతః, లోచనతాం లోచనభావం చ-నగతం 'తస్య భావస్త్యతలా
వీ'తి తత్ ప్రత్యయః, తథా కనకైశ్చువర్ణదలైః-యథాచామ్యేయప్రసూనైరిత్యర్థః-
'కాఽపి చామ్యేయగౌరీ'తి పద్మనీనర్దరూపనిరూపణాత్ - ని. 'అథ చామ్యేయశ్చమృతో
'హేమపుష్పక' ఇత్యమరః *పుష్పమూలేషు బహుళమి'తి లుక్, అజ్ఞయప్తిర్గ్రాత్రయప్తి
రపి, న కృతా న నిర్నితా, కిం త్వేవముక్తప్రకారేణ వదనం చన్ద్ర ఇత్యాద్యాకారే
ణేత్యర్థః, కవిభిః ప్రగల్భవచనైః కవీశ్వరైః, ప్రతారితమనా వశ్చితచిత్తః-విమోహిత
స్సన్నిధి యావత్, మన్దో మూఢజనః తత్త్వం జానన్నపి న త్విదం చన్ద్రః కిం తు
తత్సామ్యేన తథా వ్యపదిశ్యత ఇతి విదన్నపీత్యర్థః, త్వజ్ఞాంసాస్థిమయమత్యస్తజగుస్పిత

మహిత్యర్థః, మృగదృశాం స్త్రీణాం వపుః కళేబరం, సేవతే సుభాగార్థమాశ్రయతే,
విద్వాంస్తు నైవమితి భావః.

అత్ర ప్రతారితమనఃపదార్థస్య జాగుప్సితవపురాశ్రయణపదార్థం ప్రతి హేతు
త్వాత్కావ్యుక్తభేదః. కాథూలవిక్రీడితమ్.

టీ. ఏషః వృంగాకః=ఈచంద్రుడు, సత్యేన=నిశ్చయముగా, పదసీఘాతః=ముఖమైన వాడు, నో=కాడు; ఇందివరద్వంద్వం = నల్లకలువలజత, లోచనతాం=కన్నులగుటచు, గతంచ న = పొందినదియు కాదు, కనక్తైః అపి=సంపంగిభ్రావులచేతచు, అంగయప్తిః=చేతికట్టవంటి (సామైన) దేహము, కృతా న=చేయబడిది/గాదు; కింతు=మఱియే మన, ఏవం=ఇట్లు (చంద్రులు ముఖాదులుగా నైన వని), కపిభిః=కవులచేత ప్రతారితమనాః = మోసగింపబడిన మనస్సుగలవాడై, మందః జనః = తెలివిలేని పామరుడు, తత్త్వం=నిజమును, విజానన్ అపి=తెలిసినవాడయ్యును, మృగదృశాం=లేడికన్నులుగలవారియొక్క, త్వక్మాంసపరిస్థిమయం = తోలు మాంసము ఎముక - వీనిరూప మయిన, వపుః=శరీరము, సేవతే=సేవించును.

తా. నిజము పరికించి చూడఁ జందురుఁడే యీ మృగాక్షుల మోముగాఁ గా లేదు. కలువలజంటయే దానికన్నుదోయిగాఁ గా లేదు. దాన మెయిదీఁగ పసిడితోఁ జేయఁబడ లేదు. ఆయినను, కవులు చంద్రముఁ, కలువకంటి, కనకాంగి యని వర్ణించుటచే వివేకియుఁ దాను వస్తుతత్త్వము నెఱిగినవాడయ్యుఁ గవులమాటలకు మోసపోయి, మూఢుడయి చర్తము మాంసము నెముకలుగ నుండు సీమృగాక్షులశరీరమును గొలుచుచున్నాడు.

చ. అల నెల కామినీవదనం మై జనియింపఁగ లేదు కల్వలుక్
నెలఁతకుఁ గన్నులై యునికిఁ నిక్కిము గాదు కదానిచే నొడలో
వలనుగఁ జేయలేదు కవిఁ పంచితమానసుఁడై వివేకియుక్
మలమలినాంగనాతనుసం మాశ్రయఁడై విహరించు మందతన్.

ఆవ. స్త్రీలకు స్వాభావికము లైనకడగంటిచూడ్కులు మొదలగునవి తన్నుఁ గూర్చి యని భీమసి పురుషుడు మోసపోవుచున్నాఁ డని తుష్టెడ దృష్టాంతముచే జెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. లీలావతీనాం సహజా విలాసా
స ఏవ మూఢస్య హృది స్ఫురన్తి,

రాగో నళిన్యా హి నిసర్గసిద్ధ
స్తత్రభ్రమత్యేవ ముఖా వడజ్ఞిః.

47

వ్యా.—అథ పురుషాణాం భాగ్యైరితి సదృష్టావహా—లీలావతీనామితి.—
లీలావతీనాం విలాసినీనాం, విలాసాః విభీమాస్సహజా వైసర్గికాః, అత ఏవ, తే
విలాసాః, మూఢస్యాజ్ఞస్య, హృది స్ఫురన్తి ఆత్మగోచరా ఇమే విలాసా ఇతి బుద్ధ్యా
సర్వదా హృదయపరిస్ఫురితా భవన్తిత్యర్థః ఏతచ్చ వృత్తై వేతి భావః; తథాహి—నళిన్యాః,
రాగో రక్తిమా-అనురాగశ్చ, నిసర్గసిద్ధః, కింతు, వడజ్ఞిః పట్నదః విటశ్చ ధ్వన్యతే,
పుఖా వ్యర్థమేవ, తత్ర నళిన్యాం, భీమతి రాగోఽయ మద్గోచర ఇతిభ్రాన్త్యా పర్య
టతి-పస్తతస్తు న తథా, అతో వ్యర్థమస్య భీమణమితి భావః.

అత్ర వాక్యద్వయే బిమ్బప్రతిబిమ్బభావేన సామ్యనిర్దేశాద్దృష్టాంతాలంకారః.

‘యత్ర వాక్యద్వయే బిమ్బప్రతిబిమ్బకయోచ్యతే.

సామాన్యధర్మో వాక్యజ్ఞేస్స దృష్టాంతో నిగద్యతే.’ ఇతి లక్షణాల్;

అయం చ రాగయోర్ద్వయోర్భేదేఽపి క్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్తి
నిర్వ్యాధభాగ్యైరితిమదజ్ఞేవితయా ప్రస్తుతనళినిపట్నదవిశేషేణ సామ్యాదప్రస్తుతకామినీవిట
ప్రతీతిగోచరసమాసోక్త్యాఽన్వేన సంకీర్యతే. వృత్తముపజాతిః.

టీ. లీలావతీనాం=విలాసవతులకు, విలాసాః=ఓయ్యారములు, సహజాః=తోడఁ
బుట్టినవి; తేఏవ=అవియే, మూఢస్య=మూఢునియొక్క, హృది=మనస్సునందు, స్ఫురన్తి=
ప్రకాశించును. నళిన్యాః=తామరతీగకు, రాగః=ప్రేమ (ఎఱుపు అని వాస్తవార్థము),
నిసర్గ సిద్ధః=స్వభావముచే నేర్పడినది. (అయినను), తత్ర=అచ్చట, వడజ్ఞిః=
తుష్పెద, (విటుఁ డనియు ధ్వని.) ముఖా ఏవ=వ్యర్థముగానే, తత్ర=దానియందు (ఆతీగ
యందు), భీమతి=తిరుగును.

తా. ఎఱుగలుచకు రాగము (రక్తవర్ణముండుట) స్వాభావికమై
నను, భ్రమరము వ్యర్థముగా దానిచుట్టును దిరుగునట్లు వేడుకకత్తె
లగు జవరాండ్రకు కడగంటిచూడ్కులు మొదలగుచేష్టలు స్వాభావిక
ములుగా నున్నను మూఢు లగుపురుషు లాచేష్టలన్నియుఁ దమ్ముఁ గూర్చి
యె వారు చేయుచున్నారని యనుకొందురు. వా రట్టినుభవమానము
గలిగియుండుట వ్యర్థము.

తే. లలిత మైనట్టిలీల లీ ౧ లావతులకు

సహజ మది మూఢునకు మది ౧ సందడించు

బద్ధినికి రాగగరిమ స్వాః శ భావికంబు
లేటి పనిలేక దానిలోఁ శ దిగుగుచుండు.

అవ. చెలవల మోము మోహజనకముగా నున్నను, అంత్యమునఁ గష్టప్రద మగును
గాన దానిం జూచి మోహ మంద రా దని చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. యదేతత్సూర్యేంద్రుద్యుతిహరముదారాకృతి పరం
ముఖాబ్జం తన్వక్ష్యాః కిల వసతి యత్రాధరమధు,
ఇదం తత్కింపాక ద్రుమఫలమిదానీమతిరసం
వ్యతీతేఽస్మిన్ కాలే విషమివ భవిష్యత్సమఖదమ్.

48

వ్యా—అథాపాతరమణీయరమణీమ ఖావలొకనేన న విమోహితవ్యమిత్యాహ—
యదితి.—యదేతద్వర్ణనీయం తన్వక్ష్యాః తరుణ్యాః, ముఖమబ్జమివ ముఖాబ్జం వక్త్ర
పద్మం కర్తృ, పూర్ణేనోః పూర్ణచంద్రస్య-ద్యుతిహరం కాన్తిచోరకం - తత్కల్పమిత్యర్థః-
అబ్జస్య పూర్ణేంద్రుద్యుతిహరత్వం విరుద్ధమితి ధ్వనిః, తథా, పరమత్యంతముదారా రమ్యా -
ఆకృతిరాకారో-యస్య తత్తథోక్తం, కిం చ, యత్ర ముఖాబ్జే, అధరమధరోష్ఠసంబద్ధి -
మధు మకరందః-అమృతం వా, వసతి అస్తి కిల - కిలేతి వార్తాయాం న తు కదాఽప్యను
భూతమిత్యర్థః - ప్రసిద్ధాబ్జేతు మకరందో వర్తతే - ముఖాబ్జే తు వార్తామాత్ర మేవ న తు
వస్తుత్వ సదస్తితి భావః, తదిదం వక్త్రపద్మమిదానీం అస్మిన్ సమయే ప్రారంభకాల ఇత్యర్థః,
అతిరసమతిశయితమాధుర్యగుణయుక్తం రుచిరతరమితి యావత్, 'కిం కిమప్యనిర్వాచ్య
మిత్యర్థః, పాక ద్రుమస్య బాలరసాలాదివృక్షస్య-ఫలమ్-అతిరసబాలవృక్షపలన్యైవేత్యేత
న్విదేశః-వి. 'పాకః పాకోఽర్భకో డిమ్భ' ఇత్యమరః, యద్వా పాక ద్రుమఫలం పచేళిమ
వృక్షవిశేషఫలమిత్యర్థః - తథాభూతనై వాత్యంతరసవత్వాదితి భావః, యద్వా-కింపాక
మీషత్వక్వం - ద్రుమఫలం-తథాభూతనైవ రుచివిశేషాన్నదత్వాదితి భావః, అథవా
కింపాకాభ్యో ద్రుమః యస్య ఫలమాపాతమధురం పరిణామవిషమం చ తస్య కింపాక
ద్రుమస్య - ఫలం తత్కల్పమిత్యర్థః, కింపాకశబ్దో నిఘట్టాన్వితచేష మృగ్యః, తస్య రసా
లాదివృక్షవిశేషవాచకత్వే తు కవిచేష ప్రమాణం, అస్మిన్ ప్రవర్తమానే కాలే, వ్యతీతే
అతిక్రాంతే సతి, విషమివ గరళమివ, అనుభవం స్వలావణ్యదర్శనజనితమమౌహేన వివేక
భ్రాంశే విహితాకరణాత్ప్రీత్యవాయే వాఽత్యంతదశఖప్రచుదమిత్యర్థః, భవిష్యతి తథా చ

కాలాంతరేవశ్యం దుఃఖజనకత్వాత్తాదాత్వికసుఖలోభేన తరుణీవదనపద్మం న విశ్వస
నీయ మితిభావః. శిఖరిణీవృత్తమ్.

[కింపాకశబ్దశ్చ 'విషముపై నిరర్థకే చేతి శబ్దరత్నకోశే వర్తతే, తస్మాత్ రసా
లాదివృత్తాంతైఃపాతిత్వం న సంభవతీతి మన్తవ్యమ్.]

టీ. యత్ ఏకత్ = వియిది, పూర్ణ...హరం - పూర్ణ ఇందు = నిండు చందురుని
యొక్క, ద్యుతి = కాంతిని, హరం = అపహరించునదియు, పరం = మిక్కిలి, ఉదార
ఆకృతి = మంచిరూపముగలదియు, యత్ర = ఎందు, అధరమధు = అధరామృతము, వసతికిల =
ఉన్నదందురో, తన్వక్ష్యాః = కృకాయొక్క, తత్ ఇదం ముఖ అబ్జం = అయీ మోము
దామర, కింపాక ద్రుమఫలం = ముప్పిచెట్టు పండు, ఇదానీం = ఇప్పుడు, (అనుభవించు
నపుడు) అతిరస = మిక్కిలి రుచిగలదియై, అస్మిక్ కాలే = ఈ కాలము, అతీతే = గడు
వగా, విషమివ = విషమువలె, ఆసుఖదం = సుఖమునీయనిది, భవిష్యతి = ఆగును.

తా. తీ. గెబోడియొక్క మోముఁదన్ని పున్నమచందురు మెటుఁగు
నపహరించునదియు, మిక్కిలి యొప్పుగల రూపుగలదియు, మోవియందుఁ
దీపిగలదియునై యశావనసమయంబున ముప్పిపండువలె నెంతయు సౌఖ్య
కరంబుగాఁ దోచినను, యశావన కాలము మీఁతనతర్వాత విషమువలె
దుఃఖప్రద మగును.

శా. దాకాకై రవమిత్త్ర కాంతిహరమై ి రమ్యాధరోష్ఠామృతా
స్తోకం బై విలసిల్లుచున్న రమణీశుంభన్తుభాబ్జంబు కిం
పాకక్షౌజఫలం బగున్ రుచిర మ్రోస్తారంభ కాలంబునం
గాఢోలంబు తెఱంగునన్ నరులకుం ి గవ్వం బొసంగుం దుదన్.

అవ. స్త్రీపరిత్యాగము చేసినవానికి సంసారమే లేదని చెప్పుచున్నాడు:—

శ్లో. ఉన్మిలత్రివళితరజ్జవలయా ప్రోత్తుజ్జసీనస్తన
ద్యద్వేనోద్యతచక్రవాకయుగళా వత్త్రామ్బుజోద్భాసినీ,
కాంతాకారధరా నదీయమభితః కూరాశయా నేష్యతే
సంసారార్ణవమజ్జనం యది తదా దూరేణ సన్త్యజ్యతామ్.

49

వా. — అథాస్య అనర్థహేతుభూతనదీత్వనిరూపణేన పరిత్యాజ్యత్వమాహ —
ఉన్మిలదితి. — తివ్రశ్చతాః వళ్యశ్చ త్రివళ్య ఇతి ద్విగుసమాసః-యథాఽహవాసః—
'త్రివళీశబ్దః సిద్ధః సంజ్ఞాచేదితి సూత్రేణ సక్షరయ ఇతివ 'ద్విక్సంఖ్యే సంజ్ఞాయామితి
సంజ్ఞాయాం ద్విగుః. ఉన్మిలన్త్య ఉత్పద్యమానాస్త్రీవళ్యో వళిత్రయమేవ తరజ్ఞాః -
భర్తృటిక—14

‘త్రిత్వసంఖ్యా వశ్యప్రీవశ్య * ఉత్తరపదలాపినమాసః. తా వివ తరక్తా ఊర్తయ-
స్తేహం - నిలయా, ప్రోత్తుక్తావత్సున్నతో - పీనా పీవరా చ - యోస్తనా తయో
ద్వీప్వేన యుగళేన హేతునా, ఉద్గతముచ్చలత్ చక్రవాకయుగళం చక్రవాకాఖ్య
పక్షినిశేషయుగ్గం - యస్యాః - స్వరూపచక్రవాకయుగళేత్యర్థః, వక్త్రమేవామృజం
తేనోద్భాసతే అభీష్టమితి తదుద్భాసినీ * ‘బహుళమాభీష్ట్యమి’తిణివి, అభితస్సమస్తాత్,
క్రూరా కుటిలహృదయా - నదీపక్షే క్రూరా వక్రగలిప్రవాహః - అథవా - అభితస్స
ర్వతః ప్రవర్తమానాః - క్రూరా నక్రాదిక్రూరజస్తవో, యస్యాస్యా, కాంతాకారధరా -
కాంతారూపధారిణీ, ఇయం పరిదృశ్యమానా నదీకర్త, అత్రాస్తి లోకే సంసార వివా
ర్ణవః తత్ర మజ్జనం - నాపేక్షతే నాభిలష్యతే యది, తదా ఆనపేక్షాపక్షే - దూరేణ
సంత్యజ్యతాం దూరతర వివ విస్మజ్యతాం * ‘దూరాన్తికాధేభ్యో ద్వితీయా చే’తి
వికల్పాత్ప్రతీయా, అన్యథా తత్సమాశ్రయేణ అర్జవమజ్జనమేవ సిద్ధం స్యాదితి భావః.

అత్ర సమస్తవస్తువర్తి సావయవరూపకాలంకారః.

కార్థాలవిశ్రీడితమ్.

టీ. ఉన్తి...లయా-ఉన్తి లత్=ఉపాంగునట్టి, త్రివళి=(ఉడుపుమీది) మూడు
ముడుతలనెడి, తరంగ=అలలయొక్క, వలయా = పంక్తిగలదియు, ప్రో..ద్వంద్వేన -
ప్రోత్తుంగ = మిక్కిలి, నిక్కపాడుచుకొనినది, పీన=బలిసినయైన, స్వనద్వంద్వేన = చను
దోయి (అనుమిమ) చేత, ఉద్య...యుగళా - ఉద్యత = నిక్కిన, చక్రవాకయుగళా =
జక్కవలజంట గలదియు, వక్త్ర...సిని-వక్త్రంబుజ = ముఖమునెడితామరచే, ఉద్భాసినీ=
ప్రకాశించునదియు, అభితః=అంతట, క్రూరఆశయా = కఠినమైన హృదయముగలదియు
(మొనర్చుమున్నగు క్రూరజలజంతువులకు స్థానమయినదియు), (అగు) కాంతా ఆకార
ధరా=ప్రియరాలి (కాంత=మనోజ్ఞమయిన) రూపమును ధరించిన, ఇయంనదీ=ఈయేలు,
సంసారఅర్థవమజ్జనం = సంసారసముద్రమున మునుకను, నేవ్యతే యది=బాందించునెని,
తదా=అప్పుడు, దూరేణ=దూరముగా, సంత్యజ్యతాం=విడువఁబడఁగాక !

తా. త్రివళు లనెడి యలలును, నిక్కువలుండచన్నులనెడి జక్కవ
కవలును, మోమనెడి తమ్మియుఁ గలిగి యంతటఁ గ్రూరాశయముగల
(కఠినమనస్సుగల యని స్త్రీపరమున నర్థము. మొనర్చు మొదలగు క్రూర
జంతువుల కునికిపట్టయిన యని నదీపరమున నర్థము.) స్త్రీ యను నేలు
సంసార మనుసముద్రమునకుఁ గొనిపోవునది కావున సంసారసముద్ర
మున మునుఁగఁ గోరినివారు స్త్రీనదిని చాలదూరముననే విడువ
వలయును.

ఉ. చన్నులు చక్రవాకములు శ చక్కనిమోముఁ గరంబు లబ్జముల్
గన్నులు మీలు నాభి సుడి శ గాఢనితంబము నై కతంబుగా
నెన్ని కఁ గన్న బోటి యను శ నేటికి దవ్వుల నున్ని చాల మే
లెన్న భవాబ్ధిమజ్జన మశదేమియుఁ గోరనివారి కివ్వుహిన్.

అవ. స్త్రీలకు నవ్వురా దనుటకుఁ గారణములు చెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. జల్పన్తి సార్థమన్యేన పశ్యన్త్యన్యం సవిభ్రమాః,
హృద్గతం చిన్తయన్త్యన్యం ప్రియః కో నామ యోషితామ్? 50

వ్యా.—ఇతోఽపి న విశ్వాసార్హాః స్త్రీయశిత్యాహద్వాభ్యాం—జల్పన్తితి—
అన్యేన సార్థమేకేన పురుషేణ సహ, జల్పన్తి, సల్లపన్తి, సవిభ్ర)మాస్సవిలాసాస్సత్యః,
అన్యం పురుషం, పశ్యన్తి, హృద్గతం హృదయస్థమన్యం చిన్తయన్తి, అతో యోషితాం
స్త్రీణాం, ప్రియతమః నియత ఇతి కేషః, కో నామా? న కోఽపీత్యర్థః.

టీ. (స్త్రీలు) అన్యేన సార్థం = ఒకనితోఁగూడ, జల్పన్తి = మాటాడుచుందురు,
(అప్పుడే) సవిభ్ర)మాః=విలాసముతోఁ గూడినవారై, అన్యం = మఱియొకని, పశ్యన్తి =
చూచుచుందురు; (అప్పుడే), హృద్గతం = మనసునం దున్న, అన్యం = వేఱొకనిని,
చింతయంతి = తలఁచుచుందురు; యోషితాం = స్త్రీలకు, ప్రియః=ఇష్టుఁడు, కోనామ=
ఎవఁడు?

తా. స్త్రీ లొక్కనితోఁ బ్రేమ మీట మాటాడుదురు. మఱి
యొకనిఁ దఱుకుచెళుకు నడతలతోఁ జూతురు. మనసున మఱొక్కనిని
దలఁచుచుందురు. కావున వారి కిష్టుఁ డొక్కఁ డనుట లేదు.

టీ. ఒకనితోఁ గూడి భాషింతు శ రొక్కనరునిఁ
జూతురు విలాససంపద శ సొంపు గులుక
మఱియు నొక్కనిఁ దలఁతురు శ మనసులోనఁ
గూర్చుప్రియుఁ డెవ్వఁడో ముద్దుశగుమ్మలకును.

అవ. స్త్రీలకడ జేరరా దనుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అపసర సఖే! దూరాదస్తాత్కటాక్షవిషానలాత్
ప్రకృతివిషమాద్యోషిత్సర్వాద్విలాసఫణాభృతః,
ఇతరఫణినా దప్తశృక్ష్మశ్చిత్పిత్పితుమాషణ్ణ
శ్చతురవనితాభోగిగ్రస్తం తవ్యజన్తి హి మన్త్రిణః.

వ్యా.—అఖ యోషితస్సర్వస్వరూపేణ సఖాయం భీషయన్ దూరాదవసర్పణ ముపదిశతి—ఆవసరేతి.—హే సఖే బద్ధోః, కటాక్షా అపాజ్ఞాపీక్షణాన్యేవ - విషానలా విహగ్నిజ్వాలా - యస్య తస్మాత్, ప్రకృత్యా విషమాత్ స్వభావత ఏవ కుటిలాత్ * 'ప్రకృత్యాదిభ్యస్తృతీయా చే తి (?) తృతీయాసమాసః, విలాసా విభ్రీమా-విషఫణాః స్ఫటాస్తా బిభర్తీతి తథోక్తాత్ - ని. 'స్ఫటాయాం తు ఫణా ద్వయో రి' త్యమరః, తస్మా, ద్యోషితస్సర్వత్కామినీయాపవ్యాభా, దూరాదవసర దూరం గచ్ఛ - యోషితస్సర్వ సమాగమం మా కుర్విత్యర్థః, అన్యథా తత్సమాగమేన దంశన ప్రసక్తాచ్ఛిత్సాయా దుష్కరత్వాదితి భావః. * 'దూరా న్నికారేభ్యో ద్వితీయా చే' తి చకారాత్పశ్చమి, తదేవ ప్రకటయతి ఇతరేతి—ఇతరఫణినా ప్రసిద్ధసర్పేణ, దుష్టః పుమాన్, ఔషధైః మూలికామణిమస్త్రాదిభిరత్యర్థః, చికిత్సితం విషావరోపణేనోష్ణీవయితం, శక్యః, చతుర వనితాభోగినా నిపుణతరుణీసర్పేణ - గ్రస్తం ద్రవ్యం సమాక్రాస్తం చ పురుషంతు, మన్త్రిణోమాన్త్రికా విషవైద్యా, స్త్యజన్తి విస్ఫుజన్తిహి; తద్ద్రాసజనితోన్వాదస్య దుర వరోపత్వాదితి భావః.

అత్రాపి సమస్తవస్తువర్తి సావయరూపకాలంకారః; తేన చోపమానాత్పరీక్షిద్ధ సర్పాదుపమేయస్య యోషితస్సర్వస్వాధికక్యప్రతీతేర్వ్యతిరేకో వ్యజ్యత ఇత్యలంకారే కాలంకారధ్వనిః.

హరిణీవృత్తమ్ - లక్షణం తూక్తమ్.

టీ. సఖే=చెలికాడా! కటాక్షవిష అనలాత్ = క్రేంగటిచూపులనెడివిహగ్నులు గలదియు, ప్ర...మాత్ - ప్రకృతి=స్వభావముచేతనే, విషమాత్=కుటిలమయినదియు (సర్పపరమందు పుట్టినది మొదలు వంకరయైనదియు), విలాస...భృతః - విలాస=శృంగార చేవ్వలనెడి, ఫణా=పడగలను, భృతః = బొందినదియు, (అగు) అస్మాత్ = ఈ, యోషిత్ సర్పాత్=స్త్రీయనెడి పామునుండి, దూరాత్ = దూరముగా, ఆవసర = తొలగఁగము. హి=వీలయన; ఇతరఫణినా = మఱియొకపాముచే, దుష్టః=కఱవఁబడినవాడు, ఔషధైః= మందులచేత, చికిత్సితం = కుదుర్చుటకు, శక్యః=సాధ్యుఁడు; చతు...గ్రస్తం - చతుర= నేర్పరియైన, వనితా=స్త్రీయనెడి, భోగి=పాముచేత, గ్రస్తం = పట్టఁబడిన (కఱవఁబడిన) నానిని, మన్త్రిణః=ఆలోచనచెప్పువారు, (విషవైద్యులు) త్యజన్తిహి=వదలుదురుగాదా!

తా. చెలికాడా! కడఁగంటిచూపులనెడి విసపునిప్పులు గ్రక్కు నదియు, స్వభావ వక్రమైనదియు, సొంపు లనెడిపడగలను దాల్చినదియు నైన యాడుది యను పాముకడఁ జేరక దవ్వనకుం బరుగెత్తుము. తక్కినపాములు గఱచినయెడల మంత్రజ్ఞులు మూలికలు దెచ్చి చికిత్స

చేసి, విషవేగము తగ్గించి మాన్పుదురు. జాణ యగు నెలఁతుక యను పాముచే గఱవఁబడినవానిని గుదుర్చుట యసాధ్య మని తలంచి మంత్రజ్ఞులు విడిచివేయుదురు.

ఉ. చూపు విషంబు విభ్రమముసొంపు ఫణాఫలకంబుగా వధూ
రూపము దాల్చుభోగికిని १ రూఢిగ దూరముగాఁ దొలంగుమీ
దాపుగ సర్పదష్టునకుఁ २ దప్పు విషంబు మహాధమంబులం
బాప వధూభుజంగవిషభగ్నునిచెంతకుఁ బోరు మాంత్రికుల్.

శ్లో. విస్తారితం మకరకేతనధీవరేణ

స్త్రీసంజ్ఞితం బడిశమత్ర భవామ్బురాశౌ,

తేనాచిరాత్తదధరామిషలోలమర్త్య

మత్స్యాన్వికృష్య స పచత్యనురాగపహ్నా.

52

వ్యా.—పునః ప్రకారాస్తరేణ భీషయతి—విస్తారితమితి—మకరకేతనో మదన, విష ధీవరః కైవర్తవేన - కర్తా - ని. 'కైవర్తే ధాశధీవరా' విత్యమరః, అత్రాస్మిన్-భవామ్బురాశౌ సంసారసాగరే; స్త్రీసంజ్ఞాఽస్య సంజాతా స్త్రీసంజ్ఞితం-యోషిద్రూప మిత్యర్థః - తారకాదిత్వాదితచ్ఛేద, బడిశం మత్స్యవేధనం మత్స్యగళగ్రాహకసామిష వక్రయోయస్త్రమిత్యర్థః. ని. 'బడిశం మత్స్యవేధన మి'త్యమరః, విస్తారితం ప్రవర్తితం, యేన స్త్రీబడిశేన; తస్య, స్త్రీబడిశస్యాధరమేవామిషం మాంసఖణ్డం-తత్ర లోలా సత్పష్టా-మే మర్త్యా మనుజాస్తవీవ-మత్స్యా మీనా స్తాననురాగ విష వహ్నిస్తత్ర, విషచలి విశేషేణ పక్వాక్ కరోతి - అత్యస్తం సంతాపయతీత్యర్థః, మన్మథధీవర వివేచి శేషః, సోఽప్యేతద్ద్వారై వ మనుజాన్సురిపీడయతీతి భావః. అత్రాపి పూర్వవద్రూపకాలంకారః. పసస్తలిలకా.

టీ. అత్ర=ఈ, భవఅంబురాశౌ = సంసార మనెడి సముద్రమందు, మకరకేతన ధీవరేణ=మన్మథుఁ డనెడి జాలరిచేత, స్త్రీసంజ్ఞితం=ఆడుదియనెడి, బడిశం = గాలము, విస్తారితం = చాఁపఁబడినది; తేన = ఆగాలముతో, సః = ఆమన్మథుఁడు, అచిరాత్ = త్వరగా. త...మత్స్యాన్ - తత్ = ఆస్త్రీయొక్క, అధర = పెదవి యనెడి, ఆ మిష=మాంసమునందు, లోల=ఆశగల, మర్త్య=మనుష్యులనెడి, మత్స్యాన్=చేఁదలను, వికృష్య = లాగి, అనురాగపహ్నా = ప్రేమయనెడి నిష్ఠనందు, పచతి. = పండు చున్నాడు.

తా. మరుఁడను జాలరి యీ సంసారమను సముద్రమున నాఁచి

యను గాలమును విసరివైచియున్నాడు. ఆగాలమున మోవి యను నెర యున్నది. ఆయెరయం దాశపడి యీగాలమునకుఁ జిక్కుకొన్న పురుషులనెడి చేపలను లాగి యాజాలరి వల పనెడి నిప్పునందుఁ బచనము చేయును. కావున నాగాలమునకుఁ జిక్కుకొనకుండు.

ఉ. చేరి మనోజధీవరునిఁ చేత భవాంబుధిలోన నంగనా

కారముఁ బూని యున్న పెనుఁగాలము చిమ్మఁగనయ్యె దానిచే
భీరుజనాధరామిషముఁ శబ్దెత్తి భుజించునరాండజంబులకా
వారక సారెకుం దిగిచి శవండు మరుం డనురాగవహ్నిలోన్.

శ్లో. కామినీకాయకాంతారే కుచపర్వతదుర్గమే,

మా సజ్జర మనఃపాఞ్చ! తత్రాస్తే స్తరతస్కరః.

రసి

వ్యా.—అథ మానసంభవయతి—కామినీతి—పథానం గచ్ఛతినిత్యమితి పాఠో నిత్యపథికః * 'పథో ణ నిత్యమితి' ఇప్రత్యయః. పథాదేశశ్చ - మన విష పాఞ్చః తస్య సంబుద్ధిః = హే మనఃపాఞ్చ, కుచావేష పర్వతౌ తాభ్యాం-దుర్గమే గర్జతమశశ్యే, కామిన్యాః-కాయా దేహస్య విష కాంతారమరణ్యం - తత్ర, మా సంఘర సంచారం మా కుచ-వస్త్రవర్తస్య ఇత్యర్థః. కుతస్తత్ర కాంతారే స్తర విష తస్కరః చోరః, ఆస్తే వర్తతే, స చ మానసర్వస్వముపహరిష్యతీతి భావః. ని. 'చోరై కాగారిక స్తేనదస్యతస్కరమౌషకా ఇత్యమరః. * 'తద్వృహతోః కరపత్యోఽప్చిరదేవతయోస్సుద్దలోప శ్చేతి సుడాగమత లోపా. ఆలంకారస్తు పూర్వవత్.

టీ. హేమనఃపాంఞ్చ = మనసనెడి బాటసారీ, కుచపర్వతదుర్గమే = చనుగొండ లచే బోవరాని, కామినీకాయకాంతరే = స్త్రీయొక్క శరీర మనెడి యడవియందు, మా సంఘర=తిరుగకుము. తత్ర = అచ్చట (అడవిలో), స్తరతస్కరః = మన్మథుడనెడి దొంగ, ఆస్తే = కలడు.

తా. ఓ మనసనెడి బాటసారీ! బలితంపు గుబ్బలనెడి గట్టులచే జొచ్చుటకు వీలుకాకయున్న క్రాల్లగటి మేననెడి యడవియందు దిరుగ కుము. అచ్చట మరుం డనెడి దొంగయున్నాడు. ఆతడు నిన్నీడ్చు కొని పోవును సుమీ.

క. స్తనపర్వతదుర్గమ మై

కున మగుకాంతాశరీరకాంతారమునం

నఁ బోకు మనగపాంథుండ

నలుచు మరుఁ డనెడిదొంగ ॥ గలఁ డచోటన్.

అవ. ఒక కాముకుఁడు విరక్తుడై స్వానుభవముఁ జెల్పుచున్నాఁడు:—

వ్యాధీర్ఘ్ణేణ చలేన వక్రగతినా తేజస్వినా భోగినా
అబ్జద్యుతినాహినా వరమహం దష్టో న తచ్చతుషా,
ప్రే సన్తి చికిత్సకా దిశి దిశి ప్రాయేణ ధర్మార్థినో
ముగ్ధాక్షీక్షణవీక్షితస్య న హి మేవైద్యో న వాప్యోపధమ్. 54

వ్యా.—అథ త్రిభిః కస్యచిదనుభవమాలక్ష్యమా—వ్యాధీర్ఘ్ణేణేతి.—వ్యాధీర్ఘ్ణేణ
యితేన - అన్యత్ర కర్తావ్యవిత్రాప్తేన, చలేన చక్షులప్రకృతినా, వక్రగతినా నివర్త
సంచారేణ, సమానమేతద్విశేషణద్వయం, తేజస్వినా బలవతా అత్యుజ్జ్వలీన చ*
ంసాయాం వినిశి, భోగినా ఫణవతా-ని. 'భోగస్సుఖే స్త్రావిదిభృతా వహేశ్చ
కాయయో' రిత్యమరః. అన్యత్రాభోగినేతి ష్టేదః - వికారేనేత్యర్థః, నీలాబ్జస్య నీలో
స్య - ద్యుతిరివ ద్యుతిర్యస్య తేన - ఏకత్ర తద్వత్తేన - అన్యత్ర తత్పద్యతేనేత్యర్థః,
నా సర్వేణ, వరమత్యంతమ-అహం దష్టః, కిం తు, తచ్చతుషా తస్యాః కామిన్యాః
మహా ఉక్తవిశేషణేన, న దప్త ఇత్యర్థః, చికిత్సకాః వైద్యా, ధర్మార్థినః పరోపకారవివ
మోజనమేషమస్తి తథాభూతాస్సన్తః, దిశి దిశి ప్రతిదిశం * 'నిత్యవీప్సయారోతి
నియాం ద్విర్భాషః, ప్రాయేణ భూమా-సన్తి సర్వత్ర సన్తీత్యర్థః. కిం తు,
సాయాః ముగ్ధాల్లసాయాః-య దక్షి - యద్వా ముగ్ధాక్షీ సుష్టరావలోకనం - తేన
సూర్యపేణ - క్షణం క్షణమాత్రం - వీక్షితస్య దృష్టస్య గ్రస్తస్యేత్యర్థః - విక్షతస్యేతి
తే దప్తస్యేత్యర్థః, మే మమ తు, వైద్యో న హి చికిత్సకో నాస్తి హి, ఔపధం విష
రభేషజమపి చ, నాస్తీత్యర్థః, అతో మహామోహార్ణవనిమజ్జనమేవ న తు తత్సారగ
మితి భావః.

అత్ర ప్రసిద్ధావ్యాపేక్షయా చక్షూరూపాహారాధిక్యకథనాద్వ్యతిరేకా
కారః - 'ఉపమానాద్యదన్యస్య వ్యతిరేకస్య ఏవ స' ఇతి లక్షణాత్.

టీ. వ్యాధీర్ఘ్ణేణ=మిక్కిలిపొడవైనదియు, చలేన=చంచలమైనదియు, వక్రగతినా=
ఎకరసడకగలదియు, తేజస్వినా=కాంతిగలదియు, (ఇంతవఱకు సర్పమునకును, నేత్ర
నకును విశేషణములు సాధారణములు.) భోగినా=పడగగలదియు (సర్పపరము.),
అబ్జద్యుతినా=వెడలైనదియు (అని నేత్రపరము.), నీల అబ్జద్యుతినా=నల్లగలువ కాంతిగల
యు, (అగు), అహినా=సర్పముచేత, అహం = నేను, దష్టః = కఠినబడినవాడను,

(అగుట), వరం=కొంతమేలు. (కాని, అలువంటిదే యగు), తత్ చక్షుషః=ఆయువతి కంటిచేత, (కఱవఁబడినవాడ నగుట) న = (కొంచెముమేలు) కాదు; (ఏల యన) తష్టే (సతి)=పాముచేత) కఱవఁబడినయెడల, దిశిదిశి=ప్రతిదిక్కునందును, ప్రాయేణ = తఱచుచుగా, భర్త అర్థినః=పుణ్యముచుకోరునట్టి, చికిత్సకాః=(విష)వైద్యులు, సన్తి=కలరు; (కాని), ముగ్ధా...తస్య-ముగ్ధాక్షీ = అందములైన కన్నులుగలవారి (జవరాండ్ర) యొక్క, ఈక్షణః=చూపుచేత, వీక్షితస్య=చూడఁబడినట్టి, (లేక, ముగ్ధాక్షీ = యువతులచే, త్షణః=క్షణకాలము. వీక్షితస్య=చూడఁబడినట్టి), మే=నాకు, వైద్యకా = చికిత్సచేయు వాడు, నహి=లేడుగదా? ఔషధం వా అపి=మందుగాని, న=లేదు.

తా. మిక్కిలి నిడువై కదలుచు వంకరగాఁ బోవునదియు, బలిమి గలదియునై పడగ గలిగి, నల్లఁగలువవంటి వన్నెగల సర్పము వన్నుఁ గఱచినను హాని లేదు. అయితే చెవివఱకు నిడువై యదురుచు, వంకర గాఁబోవుచు మెఱుఁగుగలిగి విజీవి గలిగియుండు నల్లఁగలువకు సాటి వచ్చు నాకలువకంటియొక్క చూపులచు పాము గఱచినఁ గీడు తప్పక వచ్చును. అది కొంచెమైనను మేలుగాదు. సాధారణము లగుపాములు గఱచినఁ జికిత్స చేయుపుణ్యాత్ములు మూలమూలకు నెందఱో యున్నారు. ముద్దుచూడ్కులు గలక్రాల్గంటిచూపు తగిలెనా చికిత్సచేయు వైద్యులును లేరు; మందును లేదు.

చ. ఉరగము ముటైనా నరుల కుర్విని వెజ్జలు భర్తశీలు రై
గరళము నెక్కు డింతు రధిశంబుగ నాయతమేచకోత్పల
స్ఫురణ వహించి వక్రగతిః క బూనినమానినిచూపు సోకినం
బురుషున కెందు మందులును క బొందవు పొందరువెజ్జ లెవ్వరున్.

శ్లో. ఇహ పి షధురగీతం నృత్తమేతద్రసోఽయం
స్ఫురతి పరివలోఽసౌ స్పర్శ ఏషస్తనానామ్,
ఇతి హతపరమాత్మైరింద్రియైర్భ్రామ్యమాణః
స్వహితకరణధూరైః పశ్చభిర్వశ్చిత్తోఽస్మి.

55

వ్యా.—ఇహేతి—ఇహ పి తరుణీష్వేషేత్యర్థః - హిరత్రావధారణార్థకః -
వి 'హి ధ్వేతావపధారణ' ఇత్యమరః, మధురం సంతాపహరం శ్రోత్రసుఖా
వహమిత్యర్థః.—'కిలక్రియతే తాపా యేన కస్తధురం స్పృశ' మితి వచనాత్.

తల్-గీతం గానం స్ఫురతి, వితన్నయనానందకరం, నృత్యం నాట్యం, స్ఫురతి అయం రస
 నేన్దియస్వాదాతిశయప్రదః రసః అధరామృతం, స్ఫురతి అసౌ ఘ్రాణతర్పణః, పరిమళః
 వద్ది నీశాతినిమిత్తగన్ధవిశేషః ఘనసారగన్ధసారాదిలేపన ప్రయుక్తా మోదవిశేషోవా, స్ఫురతి,
 ఏవ త్వగిన్దియసౌఖ్యావహః స్తనానాం స్ఫుర్భుః, స్ఫురతి, * 'స్తనాదీనాం ద్విత్వవిశిష్టా
 జాతిః ప్రాయణోతి వామనసూత్రే ప్రాయగ్రహణాద్యహువచనప్రయోగః, ఇత్యేవం
 ప్రకారేణ, హతో విసప్తః-పరమార్థస్తత్త్వార్థో - యేషాం తైః-విషయపరతన్తైః శ్రీత్యర్థః,
 అత ఏవ, స్వహితకరణే - ధూర్తైః కితవైః - ఆత్మహితాచరణతత్పరైరివ స్థితైరిత్యర్థః,
 వచ్చుభిర్నియైః శ్రోత్రాదిభిః, భ్రామ్యమాణస్తత్త్వద్విషయేష్యాసజ్యమానస్సన్వశ్చితః
 ప్రతారితోఽస్తి, నచైతత్తైతవం ప్రాగేవాజ్ఞాసిషమిత్యర్థః. మాలినీవృత్తమ్.

టీ. ఇహ హి = ఇచ్చటగదా (యువతులయందుగదాయనుట), మధురగీతం =
 తీయనిపాట, స్ఫురతి = ప్రకాశించుచున్నది; వితల్ = ఇదిగో, నృత్యం = నాట్యము
 (ప్రకాశించుచున్నది.); అయం=ఇదిగో, రసః = ఆస్వాదము (అధరమాధుర్య మనుట.)
 (ప్రకాశించుచున్నది); అసౌ = ఇదిగో, పరిమళః = (మైథూనత) తావి (ప్రకాశించు
 చున్నది.); విషః=ఇదిగో, స్తనానాం = చనులయొక్క, స్ఫుర్భుః=తాకుడు (ప్రకాశించు
 చున్నది.); ఇతి=ఇట్లు, హతపరమార్థైః - హత=చెఱువబడిన, పరమ=శ్రేష్ఠములయిన,
 ఆర్థైః=ప్రయోజనములుగలదియు, స్వ...ధూర్తైః - స్వహిత = తమకు మేలును, కరణ=
 చేసినోనుటచేత, ధూర్తైః=మోసగించునవియగు, పంచభిః ఇంద్రియైః=అయిదుఇంద్రియ
 ములచేతను, భ్రామ్యమాణః = (గిరిగిర) ల్రిప్పబడుచున్నవాడనై, పంచితః = మోస
 గింపబడినవాడను, అస్తి=అయితిని.

తా. ఈకాంతయందే యింకయినపాట లున్నవి వినవచ్చు నని
 నాచెవులును, దీనియందే నాట్యమున్నది చూడవచ్చు నని నాకన్నులును,
 దీనికెమ్మోవియందే తీపియున్నది చవిగొనవచ్చు నని నానాలుకయు, దీని
 నోటియందలి తావియే మూర్కొనవచ్చు నని నానాసికయు, దీనిచను
 మొనల రాయిడియె చాలు నని నాయొడలును తలచి పరతత్త్వవిచారము
 మాని, తనమే లొడగూర్చుటయందు శ్రద్ధలేకుండి యీపంచేంద్రియ
 ములు నన్ను విషయములందుఁ జొప్పించి మైమఱపు గలిగించి మోస
 పుచ్చినవి. ఆహా! ఇప్పుడే వీనిటక్కు దెలిసికొంటిని.

ఉ. ఈమృదుగాన మీనటన శ మీకుచమర్దన మీసుధారసం
 బీమహనీయసౌరభము శ నింటులయందుఁ దనర్పునంచు న

న్నేమటజేసి యాత్మహితం మిచ్చినభంగి మెలంగి యింద్రియ
గ్రామము మోసపుచ్చి హితకార్యవిహీనుడ నైతి నక్కటా!

అవ. మన్ననదూషణము చేయుచున్నాడు:—

శ్లో. న గమ్యో మస్త్రాణాం న చ భవతి భైషజ్యవిషయో

న చాపి ప్రధ్వంసం వ్రజతి వివిధైః శాస్త్రకళలైః,

భ్రమావేశాదగ్నే కమపి విదధద్భజ్జ మసకృత్

స్తరాపస్తారోఽయం భ్రమయతి దృశం ఘూర్ణయతి చ.

56

వ్యా.—అథాగ్గనావ్యామోహజనకం మన్ననం దూషయతి—నేతి.—మస్త్రా
ణాం గమ్యో మస్త్రసాధ్యో, న భవతి, భైషజ్యవిషయః ఔషధాద్యపనేయశ్చనభవతి-
భేషజమేవ భైషజ్యమితి విగ్రహః *స్వాధ్యేష్యఇప్రిత్యయః. ని 'భేషజౌషధభైషజ్యానీ,
త్యమరః, తథా వివిధైర్నానాప్రకారైశ్శాస్త్రకళతైరనేకశాస్త్రకర్తృభిః, ప్రధ్వంసం వినాశం
చాపి, న వ్రజతి న గచ్ఛతి-

‘పూర్వజన్మకృతం పాపం వ్యాధిరూపేణ బాధతే,

తచ్ఛాస్త్రైరౌషధైర్దానైర్జపహోమార్చనాదిభిః’ ఇతి స్మరణాత్,

ప్రసిద్ధస్తు ఒపాదిభిః కామ్యుతి న త్వయమితి భావః, కిం తు భ్రమావేశాన్మోహోత్పాద
నాత్, అగ్నే శరీరే, కమప్యనిర్వాచ్యం, భజ్గం జాడ్యం, యద్వా, భ్రమావేశాన్మతిభ్రం
కాపాదనాత్, అగ్నే కరచరణాద్యవయవేష్యిత్యర్థః, కమపి భజ్గం విక్షేపాదివికార, మన
కృద్భవచారం, విదధద్భుర్వక్ *దధాతేర్విపూర్వాచ్ఛతృప్రత్యయః. * నాభ్యస్తా
చ్ఛతురీతి నమభావః, స్తరాపస్తారఃస్తరప్రయుక్తాగ్గనావ్యామోహరూపాపస్తారోగః,
దృశం మదీయదృష్టిం భ్రమయతి వ్యత్యాసయతి-అకస్మిక్ శబ్దో జ్ఞానం కరోతీత్యర్థః,
తథా, ఘూర్ణయతి చక్రవద్భ్రమయతి చ, కిమత్ర కరోమి కథమయం చికిత్స్య ఇతి
భావః, య దాహు రైదానికాః—

‘కుష్టైర్థాతుభిరాహతే చ మనసి ప్రాణీ తమస్సంవికళ

దస్తాక్ ఖాదతి ఘేనముద్గమతి దోషాదం ఓషక్ మూఢాఢిః

వశ్యక్ రూపమసత్త్వితా నివతతి ప్రాయః కరోతి క్రియా,

బీభత్సాః స్వయమేవ కామ్యుతి గతే వేగే త్వపస్తారయక్.’

వ్యతిరేకాలంకారః. లక్షణం తూక్తమ్.

శిఖిరిణీవృత్తమ్,

టీ. అయం=ఈ, స్తరపస్తారః=మన్ననఁడనెడి యపస్తారోగము, మస్త్రాణాం=
హస్తములకు, న గమ్యః = విషయము (గోచరము) గాదు. (మంత్రములచే గుదురదు

అనుట.) ధైవజ్యవిషయః చ=మందులకు విషయమును, నభవతి=కాదు; వివిధైః=అనేకములగు, శాంతికృతైః = శాంతికర్మలపందలచేతను, ప్రధ్వంసం = నాశమును, న ప్రజతి పొందదు; భృనుఆవేశాత్ = భ్రాంతిపట్టుటవలన, అంగే = చేహమునందు, అనకృత్ = మాటిమాటికి, కమపి=ఒకానొక (చెప్పనలవికాని) భంగం=విఱుపును, విదధత్ = చేయుచు, దృశం=చూపును, భృమయతి=తడఁబఱుచుచున్నది; ఘూర్ణయతిచ=గిరగిరత్రిప్పచున్నది.

తా. ఈమోహ మనెడి యకస్థారోగము మంత్రముల కుండునది కాదు. ఔషధముచే గుదురునది కాదు. ఎన్ని శాంతికర్మములుచేసినను నయము కాదు. పలుమాలు మనస్సునకు భ్రమము గలిగించి చేతులు కాళ్లు మొదలగు నంగములు వంకరపొపునట్లుచేసి కన్నులు గిరగిర ద్రిప్పి భ్రమ గప్పనట్లు చేయుచున్నది. ఈరోగమునకు నేదియుఁ జికిత్స గనుపడ లేదు. ఏమి చేయుదును?

ఉ. ఆరయ మంత్రగమ్యమును १ నౌషధసాధ్యముఁ గాదు శాంతికా
చారశతంబులం జెడదు १ చండతరభ్రమకల్పనోద్ధతికా
భూరివికారమంగములఁ १ బూన్పుచు మన్తధజన్య మీయప
స్థారము లోచనద్వయము १ సారెకుఁ ద్రిప్పెకుఁ జక్రముంబలెన్.

అవ. మూడుశ్లోకములచే వేక్యాదూషణము చేయుచున్నాడు:—

శ్లో. జాత్యన్ధాయ చ దుర్దుఖాయ చ జరాజీర్ణాఖిలజ్ఞాయ చ
గ్రామీణాయ చ దుష్కలాయ చ గళత్కుష్టాభిభూతాయ చ,
యచ్ఛస్త్రీషు మనోహరం నిజవపుర్లక్ష్మీలవశ్రద్ధయా
పణ్యస్త్రీషు వివేకకల్పలలికాశస్త్రీషు రజ్యేత కః? 57

వ్యా.—అథ త్రిభిః పణ్యాజ్ఞానాగర్వణంకుర్వన్విగమయతి.—జాత్యన్ధాయేతి—
జాత్యన్ధాయ జన్మప్రభృత్యవసన్నదృశే పురుషాయ చ, దుష్కలాయ చ, దుర్దుఖాయ
ముఖరాయ బహుగర్వభాషణదూషితవదనాయేత్యర్థః—ని. 'దుర్దుఖే ముఖరాబద్ధముఖా
విత్యమరః, యద్వా-దుష్టం వ్యాధ్యాదినా జాగుప్సితం-దుర్దృష్టయుక్తం వా-ముఖం యస్య
తస్యై, జరయా విప్రసయా-జీర్ణాని శిథిలాని కృశాని విక్షణసన్నిబద్ధాని చ-అఖిలాక్షాని కరచ
రణా ద్యశేషవయవా-యస్య తస్యైచ, గ్రామీణాయ గ్రామస్తరాదాగతాయ-అజ్ఞాతకుల
గోత్రాయ పాథాయ చేత్యర్థః. కిం బహునా? గళత్ స్రంసమానం - కుష్ఠం కుష్ఠజనిక

పూయరక్తాచి - తేనాభిభూతాయ-గర్భితాయ చ, లక్ష్మీలవ శ్రద్ధయా సంవర్జేస్తాస్త్ర్యా శయా. మనోహరమతిసుందరం, నిజవపుః స్వశరీరం, 'యచ్చస్త్రీవ్యర్చయస్త్రీషు - చుమ్మనా వ్జేషణదన్తసఖప్రణాదిసంభోగార్థం తదధీనం త్వర్వతీష్విత్పర్థః. * దదాతే 'ద్వాన్ దానే' ఇత్యస్తాద్ధాతోశ్చకరి * 'ఉగితశ్చే'తి డీప్. * 'పాఘా'ధ్యే' త్యాదినా దాణో యచ్చాదేశో' తథా, వివేకః కర్తవ్యాకర్తవ్యవిచారస్స ఏవ కల్పలతికా. తస్యా-శ్చస్త్రీషు ఛురికాసు - వివేకవిచ్ఛేదకరీష్విత్పర్థః. - వివేకస్యాప్యఖిలార్థసంఘటకత్వాత్కల్పలతికాయాపణమవ గన్తవ్యం - ని. 'స్యాచ్చస్త్రీ చాసిపుత్రీ చ చ్చురికా చాసిధేన' కేత్యమరుః. * 'బహ్వది భ్యశ్చే'తి డీప్. పణ్యస్త్రీషు వేశ్యాన్తనాసు, కః పుమాన్ వివేకరహితోఽపీత్యర్థః, రజ్యే తానురక్తో భవేన్న కోఽపీత్యర్థః. ని. 'వారస్త్రీ గణికా వేశ్యా సులాపణ్యాన్తనాఽపి' చేతి వైజయస్త్రీ. శార్దూలవిక్రీడితమ్.

టీ. జాతిఅంధాయ చ = పుట్టంధునకును, దుర్బుధాయ చ = రోతమొగముగల వానికిని, జ...క్లాయ చ-జరా=మునలితనముచే, జీర్ణ=నడలిన, అఖిల=సమస్తములయిన, ఆంగాయ చ=అవయవములు (కీళ్లు)గలవానికిని, గ్రామీణాయ చ = పల్లెటూరివానికిని, దుష్కులాయ చ=చెడుకులమువానికిని, గళ...తాయచ - గళత్=(వీము) కాటుచుండు, కుష్ఠ = పెద్దరోగముచేత, అభిభూతాయ = తిరస్కరింపఁబడినవానికిని (కుష్ఠరోగపీడితున కనుట), లక్ష్మీ...యా-లక్ష్మీ = సంపదయొక్క, లవ = కొంచెమునందలి, శ్రద్ధయా = మక్కువచేత, మనోహరం=అందమైన, నిజవపుః = తమదేహమును, యచ్చంతిషు=ఇచ్చు వారును, వివేక...స్త్రీషు—వివేక = (మంచిచెడుగుల నేర్పఱుచు) తెలివியనెడు, కల్ప లతికా=కల్పలతకు, శస్త్రీషు=చుఱకత్తులును, (అగు), పణ్యస్త్రీషు = బోగముపడుచుల యందు, కః=ఎవఁడు, రజ్యేత=వలపునొందును.

తా. వెలయాం ద్రొక్కింత డబ్బున కాసపడి పుట్టు గ్రుడ్డికేనియు, వదరుఁబోతుకేనియు, ముదిమిచే నన్నియంగములు నడలినవాని కేనియు, పల్లెటూరివానికేనియు, చెడుకులంబునఁ బుట్టినవానికేనియు, కుష్ఠుచే గాళ్లు చేతులు తినిపోవుచుండ నసహ్యపడఁదగినవానికేనియుఁ దమసొంపు మేనిని సంభోగమునకై యప్పగింతురు. జ్ఞాన మనుకల్ప లతకుఁ జుఱకత్తులయిన యిట్టివెలయాండ్రయం దేవివేకి మోహము నుంచును? ఎవఁడును వెలయాండ్ర నడతలఁ దెలిసినవాఁడు వారిం జూడఁడు.

చ. విడువక పుట్టుగునకు శ వృద్ధశరీరికి గుప్తరోగికి
జడునకు జాతిహీనునకుఁ శ జారునిజాంగము లొక్కరూకకై
కడువడి నిచ్చువారి గుణకల్పలతల్ విదళించుకత్తులం
బడుపుఁబడంతులం దనదుఃఖావముఁ జేర్చునె యెవ్వఁడేనియున్.

శ్లో. వేశ్యాసౌ మదనజ్వాలా రూపేనసమేధితా,

కామిభిర్యత్ర హూయన్తే యశావనాని ధనాని చ.

58

వ్యా.—వేశ్యేతి—అసౌ వేశ్యా, రూపం సౌందర్యమేవేనాని - తైః సమిద్భి
ర్వివర్ధితా-మన్దగజ్వాలా మన్తభాగ్నిజ్వాలా-ని. 'ఇన్ధనం త్వేద ఇన్ధ మేధ సమిత్స్యి'
యా' మిత్యమరః, యత్ర మదనజ్వాలారూపవేశ్యాయాం, కామిభిః కాముకైః, యావ
నాని నూతనపయాంసి, *యువాదిత్యాదబ్బిత్యయః, ధనాని చ, హూయన్తేహావ్యయా
పేణ తత్సాత్క్రియన్తే-విలువ్యన్తఇత్యర్థః, స్వర్గాదిఫలకాఙ్క్షిభిరాహవసీయాగ్నిజ్వాలా
యాం హపీంషీవేతి భావః.

అత్ర వేశ్యాయామరోఽప్యమాణస్య జ్వాలాత్వస్య, ప్రకృతహవనోపయోగిత్వా
త్పరిణామాలంకారః - 'ఆరోఽప్యమాణస్య ప్రకృతోపయోగిత్వే పరిణామ' ఇతి లక్ష
ణాత్, స చ రూపేన సేతి రూపకేణ సంకీర్తతే; రూపకత్వారోపణస్యావరజ్జకమాత్ర
మేవేతి విశేషః.

టీ. అసౌ=ఈ, వేశ్యా=బోగముది, రూపే...తా-రూపా=అందమనెడి, ఇందన=
కట్టెలచే, సమేధితా=బాగుగరగుల్మబడిన, మదనజ్వాలా=మన్తధుండనెడి యగ్నిశిఖః
యత్ర=దేనియందు, కామిభిః విటులచే, యావనాని=ప్రాయములు, ధనానిచ = రూక
లును, హూయన్తే=చేల్వబడుచున్నవో.

తా. ఈవెలయాలు మదనాగ్ని జ్వాలయైనది. ఇది రూపమనెడిసమి
ధలచే బెంపొందునది. ఈయగ్నిజ్వాలయందుఁ గాముకులో జవ్వన
ములు, కల్లులు ననుహవిస్సులను వ్రేల్చుదురు.

క. రూపేందనవర్ధితవే

శ్యాపంచళరాగ్నికీలయం దంగజపూ

జాపరతంత్రులు వేల్చురు

దాపుగఁ దమజవ్వనములు శ ధనములుఁ గడఁకన్.

శ్లో. కశ్చుమ్భతి కులపురుషో వేశ్యాధరపల్లవం మనోజ్ఞమపి,

చార భట చోర చేటక నట విట నిష్ఠీవనశ రావణౌ.

59

వ్యా.—మనోజ్ఞం సుందరమసి, వేశ్యాయా అధరః పల్లవమివేత్యుపమితసమాసోన త్వధరః పల్లవమితి రూపకం—రూపకే తూత్తరపదప్రాధాన్యేన తత్ర చుమ్బనాయోగాత్, కః కులపురుషః సత్కులసంభవః పుమాన్ జాతినీతి కులాచారధర్మజ్ఞ ఇత్యర్థః, చుమ్బనీన కోఽపీత్యర్థః, కుత ఏతదిత్యాశక్త్యా యామచుమ్బనహేతుభూతం విశేషణమాహ—చారా గూఢపురుషాః - భటా యోధాః - చోరాస్తస్కురాః - చేటకా స్త్రీపురుష సంధానకుశలాః దౌత్యకర్తృనిరతాః - విటా జారాః-వటా భూమికాధరాస్తేహం పురుషావశదానాం - నిష్ఠీవనశరావముచ్చిష్టపాత్రం - పరమాపవిత్రమిత్యర్థః - చుమ్బనసమయే తదుచ్చిష్టస్య తత్ర సంక్రమాణాదితి భావః, అత్ర యద్యపి 'రతికాలే ముఖం స్త్రీణాం శుద్ధ మాఖేటకే శునా' మితి స్మరణా త్సురతసమపే వనిత్ర మేవ స్త్రీముఖం తథాఽపుక్తరీత్యా కశ్చలసంపర్కాల్ హేయతయా చుమ్బనానర్హత్వాన్న చుమ్బనీయమితి తాత్పర్యమ్. ని. 'శరావోవర్ధమానక' ఇత్యమరః. అత్ర రూపకోపమానుప్రాసానాం సంస్పృష్టిః.

టీ. మనోజ్ఞం అపి = అందమైనదియయినను, చార...శరావం-చార = వేగుల వారు, భట=బంటులు, చోర=దొంగలు, చేటక=కుంటెనకాండ్రు, నట = నట్టువులు, విట=విటులు, (వీరికి) నిష్ఠీవనశరావం=తమ్మపడిగ (ఉమ్మివేయుమూకుడు) యైన, వేశ్యా అధరపల్లవం=బోగముదాని మోచిచిగురును, కులపురుషః = కులీనుఁ డగు మరుష్యుఁడు, కః=ఎవఁడు, చుంబన=ముద్దిడును?

తా. వేగులు, బంటులు దొంగలు, కుంటెనకాండ్రు, నట్టువ కాండ్రు, విటులు మొదలగు హీనకులపు మనుజులు ముద్దుపెట్టి యెంగిలి చేసిన వేశ్యల కెవ్వోచిచిగు రెంతసొంపుగా నున్నను, సత్కులమునఁ బుట్టిన యేమానవుఁడు దాని కాసపడును? వేశ్యల కెవ్వోచి యెంత సొగసుఁదనము గలదిగనున్నను హీనకులజులు ముద్దుపెట్టి యపవిత్ర పఱచినందున దానిని ముద్దిడ రా దని భావము.

క. జారభటచోరచేటక, చారనటప్రభృతినీచోజననిష్ఠీవా

ధారశరావము వార, స్త్రీరమ్యాధరము సంస్పృశింతురె కులజుల్.

అవ. స్త్రీలు పైకి మంచివారుగను, లోపలఁ జెడ్డవారుగ నుండు రుచున్నాఁడు.—

శ్లో. మధు తిష్ఠతి వాచి యోషితాం హృది హాలాహలమేవ కేవలమ్,

అత ఏవ నీషీయతేఽధరో హృదయం ముష్టిభిరేవ తాడ్యతే. 60

వ్యా.—స్త్రీయః బాహ్యమధురాః అస్తర్విషా, అత ఏవ సర్వథా త్యాజ్యా ఏవ న తు గ్రాహ్య ఇత్యభిప్రాయేణాహ—మధ్వితి.—యోషితాం స్త్రీణాం, వాచి, మధు

తైద్రం, తిష్ఠతి, హృది హృదయే, కేవలం ప్రాధాన్యేన, హాలాహలమేవ, కాలహుట విషమేవ, అత ఏవ అస్తాత్కారణాదేవ, అధరః అధరోష్ఠః నిషీయతే అత్ర మధు వర్తత ఇతి మత్తైవ సర్వజనైరాదృత్య నితరాం పీయతే, హృదయం ముష్టిభిః తాడ్యతే అత్ర విషం వర్తత ఇతి మత్తైవ సర్వజనైః తాడనం క్రియతే, అతః, స్త్రీయః స్వవచనేన కేవలమధుధారాస్రావిణ్యః-హృదయే విషతుల్యాభిప్రాయవత్కృత్ ఇతి పూర్వాధౌ ప్రదర్శితమ్, ఉత్తరాధౌ తు ప్రథమపాదే మధుగ్రహణం చ ద్వితీయ పాదే హాలాహలస్నేహ హృదయతాడనం చేతి ప్రదర్శిత మిత్యభిప్రాయః.

అత్ర ఉత్పేక్షాతిశయోక్తికావ్యలిజ్జప్యనిభేదానాం సంస్పృష్టిః.

టీ. యోషితాం=ఆండువాండ్రకు, వాచి=నోట, మధు=తేనె, తిష్ఠతి=ఉండుచు; హృది=మనస్సులో, కేవలం = ముఖ్యముగా, హాలాహలం ఏవం = హాలహలమరువిషమే (ఉండును); అతఏవ=కాఁబట్టియే, అధరః=పెదవి, నిషీయతే=ఆనఁబడుచున్నది; హృదయం . తొమ్ము, ముష్టిభిః ఏవ=పిడికిళ్లతో, తాడ్యతే = గుద్దఁబడుచున్నది.

తా. మగువలకు వాక్కునందుఁ దేనియు, హృదయమున హాలా హల మనువిష మైయున్నది. కావుననే పురుషులు వారిమోవిఁ బీల్తురు. తొమ్మును బిడికిళ్లతో గుద్దుదురు. (అధరచుంబన స్తనమర్దనములు స్వాభావికము లయిన వని యిట్లు వర్ణింపఁబడినవి.)

చ. కలదు కదా సుధారసము శ కంజదళాక్షులను ద్ధవల్కులకొ
వెలయుఁ గదా హాలాహలము శ వీరలచిత్తమునందుఁ గావునకొ
బలుమఱుఁ బల్లవాధరముఁ శ బానమొనర్తురు నిండువేడుకకొ
బలితపుతొమ్ము ముష్టితలపాతములం బ్రహరింతు రెంతయున్.

ఇది భర్తృహరిసుభాషితశృంగారశతకమున కామినిగర్వణ మను
మూడవ విశతి.

సు వి ర క్త ప ద్ధ తి

అవ. స్త్రీలను జూచి మనోవికారము నొందనివారు ధవ్యులని చెప్పుచున్నాఁడు.—

శ్లో. ధన్యాస్త ఏవ ధవళాయతలోచనానాం
తారుణ్యదర్శఘనసీనపయోధరాణామ్,
తామోదరోపరి లసత్రివలీలతానాం
దృష్ట్వాఽకృతం వికృతిమేతి మనో న యేషామ్.

వ్యా.—ఏవం తావత్కామినీగర్హణం కృతం-కిం విరక్తాస్సన్తి వా న వేత్త్యా శక్త్యాం సన్త్యేవేతి మనసి నిధాయ తత్రాసి సువిరక్తదుర్విరక్తభేదేన వైవిధ్యం ప్రతి పాదయిష్యన్నాదౌ సువిరక్తపద్ధతిం వర్ణయితుముపక్రమతే. 'ధన్యా' ఇత్యాదిభిర్న వభిః—ధన్యా ఇతి.—త ఏవ పురుషా, ధన్యాః సుకృతకాలినః-సువిరక్తా ఇతి యావత్- ని. 'సుకృతిః పుణ్యవాక్ ధన్య' ఇత్యమరః, తే క ఇత్యాకాక్షాయామాహ-ధవశే పుణ్యరీకదళసదృశే ఆయతే కర్ణాస్తవిక్రాస్తే చ - లోచనే - యాసాం తాసాం, తారుణ్యదర్పేణ యావనమదోద్రేకేణ-ఘనా నిబిడా-శీనా పీవరా-వయోధరా స్తనా- యాసాం తాసాం, తామోదరస్యాతికృశమధ్యస్యోపర్యుపరిష్టా-ల్లనస్త్వః ప్రకాశ మానాః - యాస్త్రీవళ్యః - తిస్రశ్చ తా వళ్యశ్చ-త్రివళ్యః*దిక్పంఖ్యే సంజ్ఞాయా మితి సమాసః * సంఖ్యాపూర్వత్వేఽపి సప్తర్షయః ఇత్యాదివత్ జ్ఞేయమిత్యుక్తం ప్రాక్ - తా లతా ఇవ-యాసాం తాసాం - తేనైతాసాం పద్మినీత్వం సూచ్యతే. తదుక్తం రతిరహస్యే—'త్రివళిలతమధ్యా హంసవాణీ సువే' షేతి. తామేత్యత్ర * 'తామో మః' ఇతి మత్వం - తథా చేత్థంభూతరూపసంపన్నానాం కామినీనామాకృతి మాకారవిశేషం-దృష్ట్యా* ఇక్లితం హృద్గతో భావో బహిరాకార ఆకృతి' రితి సజ్జనః. యేషాం పురుషాణాం మనో, వికృతిం వికారం, తత్పరతత్త్వమితి యావత్, నైతి న ప్రాప్నోతి, అత ఏవ ధన్యాఇతి సంబధః, ఏవం నిర్వికారచిత్తత్వం శమసంపన్నానామేవ న త్యన్యేషామితి భావః. తదుక్తం—'శమో వైరాగ్యేన నిర్వికారచిత్తత్వ' మితి వసన్త తిలకావృక్షమ్.

టీ. ధవళా...నానాం-ధవళః(తెల్లదామరలవతి) తెల్లనయినవియు, ఆయత = వికాలములయిన, లోచనానాం=కన్నులుగలవారును, తారుణ్య...ధరాణాం-తారుణ్య = జవ్వనముయొక్క, మద = మదముచేత, ఘన=క్రిక్కిరిసినవియు, శీన=బలిసినవియు, (అగు) వయోధరాణాం=వన్నులుగలవారును, తామ...తానాం-తామః=సన్నని; ఉదర= కడుపుయొక్క, ఉపరి=పైన, లసత్ = ప్రకాశించుచున్న, త్రివళితానాం=తీగలపంటి మూడుముడుతలుగలవారును (అగునుందరులయొక్క) ఆకృతి=అందమును, దృష్ట్యా= చూచి, యేషాం=ఎవరియొక్క, మనః=చిత్తము, వికృతిం=వికారమును, న వితి = పొందడో, తే ఏవ=వారే, ధన్యాః=పుణ్యవంతులు.

తా. కదలుచుండు నిడివికన్నులు గలవారును, యశావనగర్వము గలిగి, దట్టములై యుబ్బిన స్తనంబులు గలవారును, సన్నని నడుముపై వెలయుచుండు ముడుతలు గలవారు నైన చెలువల యాకారముఁ జూచి

నను, ఏపురుషులమనసు వికారమునొందదో, వారే పుణ్యాత్ములు (స్త్రీలు తమచూడ్కులచేతనే పురుషుల వశపఱచుకొందు రని భావము.)

చ. కలికి మెఱుంగువాలుఁదెలిగన్నులు సన్నపుఁగొనుదీఁగెనై
నలరెడుసద్వలీలతలు ॥ నంచితయావనదర్పలక్ష్మీచే
గులికెడుసిబ్బెపున్వలుఁదగగుబ్బలునుం గలమించుఁబోండ్ల రూ
పులఁ గని నిర్వికారు లగుఁపూరుషులే కృతకృత్యు లిద్దరన్.

అవ. ఒక సింగారి విరక్తుఁడై తనయనుభవముఁ దెల్పుచున్నాఁడు.—

శ్లో. బాలే ! లీలాముకుళితమమీ మన్ధరా దృష్టిపాతాః

కిం ఊహ్యంతే విరమ విరమ వ్యర్థ ఏష శ్రమస్తే,

సమృద్ధిన్యే వను ముపరతం బాల్యమాస్థా వనాస్తే

క్షీణో మోహస్తృణమివ జగజ్జాల మాలోకయామః.

62

వ్యా.—అథ పూర్వోపభుక్తకామినీసంబోధనవ్యాజేన సువిరక్తతాం ప్రకటయతి—బాలే లీలాముకుళితమితి.—హే బాలే ముగ్ధే, లీలయా విలాసవైచిత్ర్యా - ముకుళితాన్యర్థనిమిలనాని - యస్మిన్ కర్మణి తద్యథా తథా, మన్ధరా అలసప్రాయాః, అమీ, దృష్టిపాతా విలాకనప్రసారాః, కిం కిమర్థం, ఊహ్యంతే వికీర్ణస్తే - న విక్షేప్యా ఇత్యర్థః, కింతు, విరమ విరమ అభీక్ష్యం విరమ - దృష్టివిక్షేపాదితి శేషః. * అభీక్ష్యే ద్విర్భాషః * 'వ్యాఙ్మరిభ్యో రమ' ఇతి పరస్మైపదం, కుతః - విహాయం లే, శ్రమః కటాక్షవిక్షేపజనితాయాసో, వ్యర్థో నిర్దళకః. అభిమతఫలానిష్పత్తేరితి భావః; నన్వేతా పశ్యర్థస్తం మదాయ త్రచిత్రేషు యుష్మాసు కథం ఫలాసిద్ధిత్వత ఆహుః—సంప్రతీదానీం పయమన్యే పరే-త్వద్విలాసలాలసలేవన సంమోహితా స్తదానీంతనా ఇదానీం న భవామ ఇత్యర్థః. కుతః-బాల్య-ముపరతం నష్టం-బాల్యశబ్దేన యావనం లక్ష్యతే-త్వత్సారతస్త్వకారి యావనముపరతమిత్యర్థః, యద్వా-బాల్యమవివేక్యముపరతం, కిం త్వాస్థా పరిశీలనాదరః, వనాస్తే ఆరణ్యమధ్యే - వర్తత ఇతి శేషః-కిం తు త్వయి రాగం పరిత్యజ్య వై రాగ్యేణ పనవాసమపేక్షామహ ఇత్యర్థః; సత్కుతః-మోహః అజ్ఞానం, క్షీణో ధ్వంసః-త్వదానన్తజననహేతుర్నిర్మూలాఽభూదిత్యర్థః, అతో జగజ్జాలమశేషప్రపఞ్చం, తృణమివ నిస్సారమాలాకయామః - 'నిస్సృహస్య తృణం జగ'దితి లక్షణాత్తథా పశ్యామః, ఇదానీం జ్ఞానోదయవశాచ్చ మనస్సుఖాతిరిక్తం సర్వం తుచ్ఛమనునందద్ ఇత్యర్థః. అతస్త్యయా న ప్రేక్షణీయమితి భావః.

భర్తృహీన—15

మన్దాక్రాస్తావృత్తమ్ - లక్షణముక్తం - 'మన్దాక్రాస్తా జలధిపడగైర్లోభనా తా గురూ చేత్.'

టీ. హేబాలే = ఓపిల్లా!, లీలాముకుళితం (యథాతథా) = విలాసముచే మూత పడునట్లుగా, మంథరాః = మెల్లని, అమి = ఈ, దృష్టిపాతాః = చూపుపాటులు, కిం = ఏల, తీవ్ర్యం తే = నిగిడింపబడుచున్నది? విరమ విరమ = మానుము మానుము. తే = నీయొక్క, విష = ఈ, శ్రమః = పాటు, వ్యర్థః = ప్రయోజనములేనిది; సంప్రతి = ఇప్పుడు, వయం = మేము, ఆన్యే = ఇతరులము (అనగా: మాటిపోయితి మనుట); బాల్యం = కుఱ్ఱతనము, ఉపరతం = ఉడిగినది; వనాన్తే = ఆడవిలోపల, ఆస్థా = ఆసక్తి, (కలిగినది.) మోహాః = అజ్ఞానము, తీణాః = నశించినది; జగత్ జాలం = లోకములసమూహమును, తృణం ఇవ = గడ్డిపోచవలె, ఆలోకయామః = చూచుచున్నాము.

తా. ఓసీ ముద్దరాలా! నీయొక్కరముచే నరమోడ్చిన కన్ను దోయినుండి వెడలు నీలిన్ననిచూచుకులను నావైఁ జిమ్మకుము. ఇఁకఁ జాలింపు చాలింపుము. ఏల యనఁగా, ఈ నీశ్రమంబు వ్యర్థమగును. మేము ముందటివారముగాము. మే మితరుల మైతిమి. యశావన ముడిగినది. వనవాసమునం దాసగలిగినది. నీమీఁదివలపు నశించినది. కావుననే మే మీ ప్రపంచమెల్ల గడ్డిపోచతో సమముగా నెంచు చున్నారము. కాఁబట్టి నీచేప్తు లిక్కడఁ బనికిరావు పొమ్ము. అని యొక విరక్తుఁడొక కామినితోఁ జెప్పెను.

ఉ. మానిని! యేల చిమ్మెదవు శ మాపయి మంథరదృష్టిపాతము
ల్లాసుము నీశ్రమంబు విఫలం బిది వింతల మైతి మిత్తటిక
మానుగ జవ్వనం బడఁగె శ మానసవృత్తి వనంబుఁ గోరె న
జ్ఞానము నప్తమయ్యె యవశంబుగఁ జాచెద మెల్లలోకముల్.

అవ. మఱి యుక్తమునే ప్రకారాంతమునఁ జెప్పుచున్నాడు.—

శ్లో. ఇయం బాలా మాం ప్రత్యనవరతమిందీవరదళ
ప్రభాచోరం చక్షుః తీవ్రతి కిమభిప్రేతమనయా,
గతో మోహోస్తాకంస్తరకుసుమబాణవ్యతికర
జ్వరజ్వాలా శాస్తా తదపి న వరాకీ విరమతి.

63

వ్యా.—ఉక్తమేవార్థం భక్త్యంతరేణాహ-ఇయమితి.—ఇయమేషాబాలా-ముగ్ధా, మాం ప్రతి మాముద్దిక్యానవరతమవిచ్ఛిన్నం యథా తథా, ఇందీవరదళప్రభాచోరమిందీవర

వస్త్రకాన్తిమోషకం - తత్కల్పమిత్యర్థః. చక్షుః, క్షిపణి ప్రసారయతి, ఆనయా బాలయా, కిమభిప్రేతమపేక్షితం - తన్న జానామిత్యర్థః. నను తయా త్వత్సర్గ ఏవాపేక్షితస్తత్ కుతో న జానాసీత్కాశ్చాయామాహ - అస్తాకం మోహో, గతః ఉపరతః ఇదాసీమితి శేషః, నను పూర్వం మామిత్యేకవచనం ప్రయుజ్యాస్తామితీదాసీం బహువచనప్రయోగాత్కథం సామానాధికరణ్యముపపద్యత ఇతి చేత్తథాఽపి నివృత్తి మార్తోత్సుకీత్వప్రయుక్తాత్తసంభావనయా బహుకరణం న దోషాయేతి సమాధేయం యద్వాఽస్తానితి సమదాయనిర్దేశేన వా న దోషః, తథా స్తర ఏవ-శబరః కిరాతస్తస్య - బాణవృతికరేణ శరసంవర్కేణ-యో-జ్వరస్సంతాప-స్తస్య జ్వాలా, కాన్తా విరతేత్యర్థః, తదపి తథాఽపి, వరాకీ, న విరమతి విరతిం న ప్రాప్నోతి, పూర్వం ప్రాణప్రియతయా గరియస్యాం బాలాయాం వరాకీశబ్దప్రయోగేణాస్యాత్వస్తవైరాగ్యం సూచ్యతే * 'జల్ప భిక్షుకుట్టలుట్టే' త్యాదినా, హాకన్వృత్యయే పి త్యా స్తీవ్నృత్యయే చ వరాకీతి సిద్ధమ్.

శిఖరిణీవృత్తమ్.

టీ. ఇయంబాలా=ఈపిల్ల, మాంప్రతి = నన్నుఁగూర్చి, ఆనవరతం = ఎడతెగక, ఇందీ...చోరం - ఇందీవరదళ = నల్లగలువజేకులయొక్క, ప్రభా = కాంతిని, చోరం= దొంగిలించునట్టి, చక్షుః=కంటిని, క్షిపతి = నిగుడ్చుచున్నది; ఆనయా = ఈపిల్లచేత. కిం అభిప్రేతం=ఏమి కోరఁబడినది; అస్తాకం=మాకు, మోహో=అఞ్ఞానము, గతః = పోయినది; స్తర...జ్వాలా-స్తర = మన్నఁగులయొక్క, కనుమబాణ = పూములుకులయొక్క, (స్తర శబరబాణ అనుపాదమున... మరుఁ డను బోయవానిబాణములయొక్క) వృతికర = తాఁకుడుచేత (కలిగిన), జ్వర=సంతాపముయొక్క, జ్వాలా=మంట, కాంతా-చల్లారినది; తదపి=అయినను, వరాకీ=ఈదీనురాలు, న విరమతి=మానకున్నది.

తా. ఓచెలికాఁడా! యీ ముద్దియ యెల్లప్పుడు కలువలచాయఁ జూటగొను తనకంటిచూపు నావై నిగిడించుచున్నది. ఇట్లు చేయుట యం దీమచ్చెకంటి యభిప్రాయ మేమోతెలియరాదు. మే మిప్పుడు దీని చూపులకు జేలుపోము. మాకు మోహము దొలగిపోయినది. మరుఁ డేయు పూవుటమ్ముల తాఁకుళ్ల చే గలిగినవేడిమిమంట చల్లారినది. మే మట్లు విరక్తుల మైయున్నను, ఈదీనురాలు మాత్రము మమ్ము విడువక చూచుచునే యున్నది.

ఉ. నీలసరోజపత్రకమ్రసీయవిభాహరణప్రవీణదృ
 జ్ఞాలము లీలతాంగి వెదకచల్లెడు నాపయి నేమి గోరెనో
 తూలె సమస్తమోహవికృతుల్ రతివల్లభభిల్లభల్లభూ
 జ్వాల లడంగె మాకుఁ దనవై ఖరి మానదు జోటి నేటికిన్.

అవ. ఒకవిరాగి మదనాదులను నిందించుచున్నాడు.—

శ్లో. 'రే కన్దర్ప కరం కదర్థయసి కిం కోదణ్డటజ్కరితైః
 'రేరే కోకిల కోమలైః కలరవైః కిం వా వృథా జల్పసి,
 ముగ్ధే స్నిగ్ధవిదగ్ధముగ్ధచుధురైర్లోలైః కటాక్షైరలం
 చేతశ్చుమ్భితచంద్రచూడచరణధ్యానామృతం వర్తతే. 64

వ్యా.—సంప్రతి సాటోపపరివారకందర్పనిరాకరణవచనమాహ— కిమితి.— 'రే
 కందర్ప హేమదన-రే ఇతి నీచసంబోధనే - ని. 'నీచసంబోధనే తు రే' ఇత్యమరః. ఏవ
 ముత్తరత్రాసి, కోదణ్డటంకారితం కోదణ్డటంకారవత్కృతం - ధనుర్గటంకారపూర్వక
 మిత్యర్థః. * తత్కరోతీతి ణిచి ణా విప్లవద్భావే 'విన్దతోద్ధృక్', శరం త్వదీయబాణం,
 కిం కిమర్థం, తుప్తితోఽర్థః కదర్థః * 'కోః కత్తతురుషేఽచీ'తి తుకబ్జస్య కదాదేశః -
 కదర్థం కరోషి కదర్థయసి - వృద్ధయసీత్యర్థః. * ధాత్వర్థే ణిచి సిన్, తథా, రేరే కోకిల
 హే కలకణ్ఠ, అత్ర * 'అసూయా సమ్మతి కోప తుత్సవ భర్తృనే ప్సి'త్యసూయాథే
 కోపాద్యుథే ద్విరుక్తిః - 'స్వరితమాప్రేడిత' ఇత్యాదిసా ప్రాప్తస్య ప్లుతస్య * 'సాహస
 మనిచ్ఛతా విభాషా వక్తవ్య' ఇతి పాక్షికః ప్రతిషేధః - 'కాస్తత్యాగస్సాహస' మితి
 హరదత్తః, కోమలం రుచిరం, కలరవం మధురస్వరం - ని. 'కాకలీ తు కలే సూక్ష్మే
 ధ్వనా తు మధురాస్పృహే, కల' ఇత్యమరః. కిం కిమర్థం వా, వృథా వృద్ధం, జల్పసి కూజసి
 వ్యాహరసీతి యావత్ - న వ్యాహర్తవ్యమిత్యర్థః - ప్రయోజనాభావాదితి భావః, తథా
 ముగ్ధే హే సుందరి. స్నిగ్ధాస్సాన్దాగ్రి - ని. 'స్నిగ్ధం తు మసృణే సాన్దే' ఇత్యమరః.
 విదగ్ధాః వివిధవిలాసవిశేషవివరణనిపుణాః - చారవః ఇన్ద్రీయరారవిష్టాదివత్స్వభావరమణీ
 యాః-మధురాస్పృధాధారావ స్సనోహరాశ్చ - విశేషణానామసి మిథోవిశేషణవిశేష్య
 భావవివక్షాయాం * 'విశేషణం విశేష్యేణ బహుళమి'తి సమాసః. తై, స్తథా, లోలైర్ని
 సర్గచక్ష్మైః కటాక్షైరపాక్షావలాకనై, రలం - యద్వా స్నిగ్ధైః-

విప్రమేఘ పరమాం కాష్ఠామారూఢే దర్శనాదిభిః,
 యేనాన్తరంగం ద్రవతి స స్నేహ ఇతి కథ్యతే.'

ఇత్యుక్తలక్షణస్మేహపరిష్కృతైః- తథా - విద్యైః విరక్త స్యాపి మన్తభవికారోద్దీప్తః
చతురైరిత్యర్థః-యద్ధర్మనే విరక్తో-సి త్సుభ్యతే తత్సమన్తభోమితి లక్షణా-త్తథా-చారుభిః
విషయమాత్రవిక్రాన్తివిరహేణ విశృంఖలపృత్తిత్వమదమన్తరత్వాది గుణశీలత్వస్య వివక్షి
తత్వాత్ స్థితాకారైరిత్యర్థః. తదుక్తం భావప్రకాశే—

‘అపరిచ్ఛిన్నవిషయం మదమన్తరమాలితమ్,

స్ఫురదృష్టిపక్షతాయుక్తం తత్ స్థేరమితి కథ్యతే.’ ఇతి.

తథా - మధురైస్సంతాపహరైః - ‘శితలీక్రియతే తాపో యేన తన్నధురం స్తృప్త’ మితి
లక్షణాత్. తథా, లాలైస్సత్పక్షైః-సంభోగాత్సుకృతభావనాతత్పరైరిత్యర్థః. తదుక్తం.—

‘కటాక్షైర్నానగరైః స్థు సంతభోగాత్సుకృతభావనేతి, కటాక్షైః-

‘యద్గతాగతవిక్రాన్తివై విలేఖిత ప్రవర్తనమ్,

తారకాయాః కలాభిజ్ఞాన్తం కటాక్షం ప్రచక్షతే.’

ఇత్యుక్తలక్షణైరలం ఇత్థంభూతకటాక్షా న ప్రవర్తనీయా ఇత్యర్థః. * ఆత్ర వారణార్థ
యోగాత్ పక్షే తృతీయా, నను మత ఏవం నిరాక్రియత ఇతి చేక్షత్రాహ—చేతో
మదీయచిత్తం కర్తృ, చుమ్మితమాస్వాద్యమానం-చన్ద్రమాడస్య చన్ద్రశేఖరస్య - చరణ
ధ్యానమేవామృతం - యేన తత్తథోక్తం సత్, వర్తతే తిష్ఠతి - స్వరహరచరణధ్యానా
వధానసత్వరసంజాతపరమవైరాగ్యోల్లసితచిత్తం మామేతే త్సుద్రాః కిం కరిష్యన్తిత్యేకో
భావః - అమృతపానపరితృప్తస్య కిమారనాశేనేత్యపరో భావః-బ్రహ్మనన్దభరితస్య కిం
వైమయికత్సుద్రానన్దేనేత్యపరతరో భావః - నాహమిదానీం పూర్వవద్యన్తత్కింకరః
కిం తు శంకరకింకరః - అతో-సాధ్యస్సినాథయిషతాం యుష్మకం కో-యమపస్సార
ఇత్యపరతమో భావః-సర్వథా నాస్థాకం కామిన్యపేక్షా-స్తీలి పరమో భావః. శార్దూల
విక్రీడితమ్.

టీ. రేకందర్ప=పీరిమన్తథా! కోదండటంకారిత్వైః = ధనుష్టంకారములచేత,
కరం=చేతిని, కింకదర్పయసి=ఏలచెఱుచుకొనెదవు? రేరేకోకిల=పీరోరికోయిలా! కోమలైః=
మృదువులైన, కలరవైః=అవ్యక్తమధురభవసులచే, వృథా=వ్యర్థముగా, కింవాజులసి=
ఏల ప్రేరితదవు? ముగ్ధే=పిబాలా! స్నిగ్ధ...మధురైః-స్నిగ్ధ=ప్రేమగలవియు, విదగ్ధ=నేర్పు
గలవియు, ముగ్ధ=చక్కనివియు, మధురైః = మనోహరములును, లోలైః=చంచలము
లును (అగు), కటాక్షైః=వాలికచూపులు, అలం=చాలును; (ఏల యన) చేతః=(నా)
మనస్సు, చుంబిత...మృతం-చుంబిత=పానముచేయఁబడిన, చంద్రచూడ=(చంద్రుఁడు
సిగయందుగల) శివునియొక్క, చరణః=అడుగులయొక్క, ధ్యాన=ధ్యానమనెడి, అమృతం=

అమృతముగలదిగా (అనగా: శివపాదధ్యానామృతమును బాసముసేయుచు), వర్తలే= ఉన్నది.

తా. ఓరిమన్నభుండా! వింటినారిని మీటిమీటి యేల వ్రేళ్లు నొప్పియెత్తునట్లు చేసికొనెదవు? ఓకోకిలా! యింపగు తిన్ననికూతల నూరక యేల వదరెదవు? ఓముగుదరాలా! జాణతనంబున మెరియఁ జ్రేమ వెల్లివిరియ నింపుమీఱ సొంపుగల్గియున్న చంచలము లగుకడ గంటిచూఁకుల నిఁకఁ జాలింపుము. మా మన సీప్పు డా చంద్రమాళీ శ్వరుని పాదకమలధ్యాన మనెడి యమృతమును గ్రోలియున్నది. (మా మనస్సు భగవంతుడగు పరమేశ్వరుని పదాంబుజధ్యానంబున లీనమై యున్నది.) ఇప్పుడు మా మానసము విలాసంబులఁ దగులదు. మన్నథా! నీవు సవరివారుడవై పొమ్మని యొక్కవిరాగి చెప్పెను.

ఉ. ఓరి మనోజ సూనశర శ యూరక చిమ్మకు మిన్న కే కుహం
కారము లేల చేసెద పికద్విజ యోమృగశాబకాక్షి నీ
చారువిలోకనంబు లిఁకఁ శ జాలును నాహృదయంబు శంకరో
దారపదాబ్జచింతనసురధారసతత్పర మయ్యె నియ్యెడన్.

ఆవ. సంయోగవియోగములకు మనసే గారణ ముట.—

శ్లో. విరహేఽపి సజ్జమః ఖలు పరస్పరం సజ్జతం మనో యేషామ్,
హృదయమపి విఘటితం చేత్ సజ్గో విరహం విశేషయతి.

65

వ్యా.—అశ్చ షష్ఠావిషయవిరక్తిప్రకారమాహ—విరహ ఇతి.—యేషాం స్త్రీ పురుషాణాం, మనః, పరస్పరమన్యోన్యం, సంగతం అన్యోన్యానురాగబద్ధమిత్యర్థః, లేషాం విరహేఽపి వియోగావస్థాయామపి, సంగమః ఖలు సమాగమ ఏవ ఖలు 'హృదయ సంగమ ఏవ సుసంగమో న తనుసంగమ ఆర్య సుసంగమ' ఇతి వచనాత్—అంతర్జబలీ యస్తస్యాయా చేతి భావః—మనోనియమనే తు సజ్గః విరహాహేతుక ఏవ భవతీత్యాహ— హృదయమపి మనోఽపి, † విఘటితం సమ్యక్క్షతం—వైరాగ్యప్రవణీకృతం చేత్యర్థః, సజ్గ సమాగమోఽపి విరహం వియోగ మేవ, విశేషయతి విశిష్టంకరోతి—తమేవాపేక్షావిషయం కరోతీత్యర్థః - తదాసీం తస్యైవాక్షతత్వాదితి భావః - అతః సర్వథా మనోనియమన మావశ్యకం—లేన చేద్బియప్రవృత్త్యపరమే విషయాణామేకాంతతః పరాహతిరితి కృత్వా షష్ఠావిషయవిరక్తిరన్న మేయమేవేతి నిగూఢాభిసంధిః పరస్పరేత్యత్ర * 'కర్తవ్యవహారే సర్వవామ్నో ద్వే భవత' ఇతి వక్తవ్యాత్పరశబ్దస్య ద్విరాభివః * 'సమాసవచ్చ బహుళం'—

యథా న సమాసవత్ప్రభమైకవచనం తథా పూర్వపదస్యేతి వక్తవ్యం - ద్వితీయాద్యేక వచనాస్తత్వమపరపదస్యేతి. ఆర్యాభేదః.

టీ. యేహం=ఎవరికి, మనః = మనస్సు, పరస్పరం = అన్యోన్యముగా, సంగతం = కలిసినదో; (లేహం=వారికి) విరహేఽపి=ఎడబాటునందును, సంగమః ఖలు = కూడికయే కదా! హృదయం = మనస్సు, విఘటితంచేత్ = వేటుసేయఁబడినదేని, సజ్జః అపి = కూడి కయు, విరహం = ఎడబాటును, విశేషయతి = ఎచ్చించును.

తా. ఏస్త్రీపురుషులకు పరస్పరము మనస్సు గలసియుండునో, వా రెడఁబాసియున్నప్పుడును మనస్సు గలిసియుండుటచే నొండొరులు గలిసి యున్నవారే యగుదురు. స్త్రీపురుషులకు మనసు విటిగెనేని, వారు గలిసియుండినచు విరహము గలవారే యగుదురు.

క. విరహమునందైన బర

స్పర మనురాగులకుఁ బొందు १ భాసీలు మన నె

వ్వరి కెనయదు వారలకును

విరహము నెచ్చుగ నొనర్చు १ వెన సంగతియున్.

అవ. ఒకబాటసారి తనవిరక్తిని చెల్పుచున్నాఁడు.

శ్లో. కిం గతేన యది సా న జీవతి ప్రాణితి ప్రియతమా తథాఽపి కిమ్,

ఇత్యుదీక్ష్య నవమేఘమాలికాం న ప్రయతి పథికః స్వమన్దిరమ్. 66

వ్యా.—అథ కస్యచిత్ప్రవాసినో విరక్తస్య విచారదుఃపేణ వైరాగ్యం ప్రకట యన్నాహ—కిమితి.—సా మదీయా ప్రియతమా ప్రేయసీ, న జీవతి విరహవేదనయా ప్రాణాన్న ధారయతి యది, తదా, గతేన గమనేన * భావేక్ష్య కిం న కించిదపీత్యర్థః, యద్వా గతేన గృహముపగతేన మయేతి శేషః. కిమథ ప్రాణితి కేనచిద్విసోదోపాయేన జీవతి యది, తథాఽపి, ప్రాణనేఽపి, గతేన కిమ్ ఉభయథాఽపి గమనం వ్యర్థమే వేత్యర్థః, ఇతి విచార్యేతి శేషః, ఇహైవ గమ్యమానార్థ త్యాదప్రయోగః - ప్రయోగే వా పాన రుక్త్యమిత్యాలంకారికాః, పథానం గచ్ఛతీతి పథికః - కశ్చిత్పాథః - 'పథ మ్కృ' ఇతి మ్కృన్నప్రిత్యయః, నవమేఘమాలికాం నవినకాదమ్బినీం - విరహనివహనంజరకారిణీమితి భావః, ఉదీక్ష్య, స్వమన్దిరం నిజగృహం న ప్రయతివైరాగ్యనిశ్చలచిత్తత్వాదితి భావః. తదుక్తం.—

‘యద్భావి తద్భవత్వేవ యదభావి న తద్భవేత్’

ఇతి నిశ్చితబుద్ధీనాం న చింతా బాధతే క్వచిత్.’

ఇతి.

రథోద్ధతావృక్షమ్.

టీ. సా ప్రియతమా=ఆప్రియురాలు, నజీవతి యతి=బ్రతుకదేని (విరహవేదనచే ననుట), గతేన = (నేను) పోవుటచే, కిం=ఏమి ప్రయోజనము? ప్రాణితి (యది)=బ్రదుకు నేని, తథాపి = అట్లేనను, కిం = (నేను పోవుటచే) ఏమి? ఇతి = ఇట్లు (అఱిచించి), పథికః = బాటసారి, నవ...మాలికాం-నవ = క్రొత్తయైన, మేఘమాలికాం=మేఘముల బారును, ఉదీక్ష్య=వైనమాచి, స్వమందిరం ప్రతి=తనయింటిని గూర్చి, న ప్రయాతి = వెళ్లెడు.

తా. ఆ సాప్రాణసఖి ప్రాణములతోనున్న నేమి యెక్కువ? బ్రతికి యుండకున్న నేమి తక్కువ? నేను విరక్తుండ నైతిని. నే నింట నున్న నొక్కటే ఇక్కడ నున్న నొక్కటే యని యొకబాటసారి నవమేఘంబు లుదయించుటఁ జూచి యిట్లు నుడివి తనయింటికిఁ బోక యుండెను.

క. చన నేటికిఁ బ్రేయసి జీ

వనవతి యగునేని ప్రాణవతి గానితఱి

బని యేమని యొకతెరువరి

చనఁ డింటికి నవ్యజలదగనమయమునందున్.

అవ. వైరాగ్యోపదేశముఁ జేయుచున్నాడు.—

శ్లో. విరమత బుధా యోషిత్సజ్ఞాత్సుఖాత్తుణభజ్జురాత్

కురుత కరుణామైత్రీ ప్రజ్ఞావధూజనసజ్జమమ్,

న ఖలు నరకే హారాక్రాంతం ఘనస్తనమణ్డలం

శరణమథవా శ్రోణిబిమ్బం రణస్త్రాణిమేఖలమ్.

67

వాగ్—అథ బుధానాం తత్ర వైరాగ్యముపదేశతి—విరమతేతి.—హేబుధాః విద్వాంసః. యోషిత్సజ్ఞాద్యవతినమాగమాద్యత్సుఖం తస్మాత్, కీడ్పగ్విధాత్ - క్షణ భజ్జురాత్ క్షణికాత్ క్షణికసుఖప్రదయోషిత్సజ్ఞాదిత్యర్థః. * ‘భజ్జా భాస మిదో ఘుర’ జితి ఘురచ్చ)త్యయః*‘జగుస్సా విరామే’ త్యాదినా పశ్యమి, విరమత ఉప రతా భవత-తుచ్ఛమాఖదం యోషిత్సమాగమం త్యజతేజ్యర్థః. * ‘వ్యాఘ్రిభ్యో రమ’ ఇతి పరస్మైపదం, కిం తు కరుణా దుఃఖివ్యసుకమాం మైత్రీ పుణ్యకృత్సు మిత్రతా - ప్రజ్ఞా బుద్ధివిశేషః సుఖవ్యయమోదితేతి యావత్ - ఏతేన పాపిహాపేక్షా చ

లక్ష్యలే - ఏతా ఏవాన్తకరణమలశోధకత్వాచ్చిత్తపరికర్షణీతి వదన్తి సాంఖ్యాః - తా
 ఏవ వధూజనస్తస్య - సంగమం పరిశీలనతాత్పర్యమితి యావత్, కురుత, ఏతేనాత్మాన్విత
 సుఖం సంభవతి - కిం త్వాణికసుఖావలమృనేనేతి భావః. విపక్షే బాధకమాహ—నరకే
 నిరయే, హారాక్రాంతం ముక్తాహారోహోభీతం, ఘనస్తనమణ్డలం పటుతరపచకలశభారో-
 వా, అశోభి వాక్యారమ్భే రణతీ - మణిమేఖలా మణిఖచితరశనా-యస్య తత్తథోక్తం-
 కాశ్చీకలాపరమణీయమిత్యర్థః. శ్రోణీబిమ్బం నితమ్బమణ్డలం వా, శరణం రక్షకం, స
 ఖలు-న భవతి హి, కరుణాదినమాగమస్తు నైవం భవత్సృతస్య ఏవావశ్యం స్వీకర్తవ్య ఇతి
 భావః. హరిణీవృత్తమ్ - లక్షణం తూక్తమ్.

టీ. బుధాః = చరువరులారా, త్వాణభంగురాల్ = త్వాణములూ నశించునట్టి,
 యోషిత్ సంగాత్ = స్త్రీలతోడిచేరికయనెడి, సుఖాల్ = సుఖమునుండి, విరమత =
 మానుకొనుడు; కరుణా...సంగమం-కరుణా = దయ; మైత్రి = చెలిమి, ప్రజ్ఞా=తెలివి
 యనెడి, వధూ=స్త్రీలయొక్క, జన=నమూహముతోడి, సంగమం = కూడికను, కురుత =
 చేయుడు. నరకే=నరకమునందు, హార ఆక్రాంతం = ముత్తైపునరులచే నాక్రమింపబడిన,
 ఘన...మండల - ఘన=క్రిశ్మిలసిన, స్తనమండలం = చనుకట్టును, అధవా = కాదేని,
 రణ...ఖలమ్ - రణల్ = మ్రోగుచున్న, మణిమేఖలమ్ = రతనాలమొలనూలుగల,
 శ్రోణీబింబం = పిఱుడులకుదురును, శరణం=రక్షకము, స ఖలు=కాదుగదా!

తా. ఓపండితులారా! స్త్రీసంగ మను త్వాణనశ్వర మగు సుఖము
 నుండి మనసుఁ ద్రిప్పుడు. కరుణ, మైత్రి, ప్రజ్ఞ, యనుచెలువలతో సంగ
 మంబొనర్చుడు. ముత్తైపుహారములచే మెఱయు గల్పిబటువుపాలిండ్లు
 గాని, మ్రోతగల చిఱుగజ్జెలచే వెలయు నొడ్వ్యాణముగల పిఱుడులు
 గాని మిమ్ము నరకమునుండి లేవదీసి రక్షింపఁజాలవు.

మ. మన సింపొందఁగ ధీరులార కరుణా ఓ మైత్రి మనీషా త్వామా
 వనితాసంగమ మాచరింపుఁ డెప్పుడుకా ఓ భామాసుఖం బస్థిరం
 బని వర్జింపుఁడు హారరమ్యకుచముల్ ఓ ప్రాంచన్నణిమేఖలా
 ధ్వనితాలంబినితంబముకా నరకబాధల్లాన్ని రక్షించునే?

అవ. విరక్తునికి సంసార మక్కఱ లే దనుచున్నాడు.

శ్లో. యదా యోగాభ్యాసవ్యసనకృశయో రాత్తమనసో
 రవిచ్ఛిన్నా మైత్రి స్ఫురతి కృతినస్తస్య కిము త్తైః,

ప్రియాణామాలావైరధరమధుభిర్వక్త్రవిధుభిః
సనిశ్వాసామోదైః సకుచకలశాన్తేషసురతైః.

68

వ్యా.—ఏవం సాంఖ్యరీత్యా వైరాగ్యముక్త్యా సంప్రతి యోగమతానుసారే
ణాహ—యదేతి-యదా యస్మిన్ సమయే - యస్యేత్యధ్యాహారః - ఉత్తరత్ర తచ్ఛబ్ద
సద్భావాత్ - తథా చ యస్య సంబంధినః, యోగాభ్యాసే అష్టాంగయోగపరిశీలనే - య
ద్వ్యసమాసక్రితీన కృశయోస్తత్పురతన్త్రయోరిత్యర్థః. ఆత్మమనసోః, ప్రత్యగాత్మాఽన్తః
కరణయోః, మైత్రీ మిత్రత్వం - మైత్రీ వ్యాఖ్యాతా, స్ఫురతి ప్రకాశతే-యోగాభ్యాస
వశేనాశేషబాహ్యవిషయావృత్త్యజ్ఞ యదాత్మారామమేవ మనో భవతీత్యర్థః. తదా
తస్య కృతినో ధన్యస్య *ఇష్టాదిభ్యశ్చే' తీనిప్రత్యయః, తైః కిము-న కిమపీత్యర్థః. తే క
ఇత్యాశక్త్యామాహ—ప్రియాణాం ప్రియతమానాం సంబంధిరాలామైః శ్రోత్ర
సుఖావహమృదుమధురవ్యాహరైశ్చ, తథా నిశ్వాసామోదేన సహ సనిశ్వాసామోదైః
వద్దీనీజాతిత్వాన్నిశ్వాసఘ్రాణతర్పణగర్ధసంబంధబద్ధురైత్యర్థః. వక్త్రవిధుభిర్నయనానన్దకర
ముఖచంద్రైశ్చ - ఆత్ర చంద్రస్యైకత్వేఽపి ముఖబాహుళ్యాత్ బహుళత్వసిద్ధిః, తథా
సకుచకలశాన్తేషాణి పుచకుమ్భాలిక్లనసహితాని - యాని సురతాని త్వగుపథ్యేన్ద్రియామన్దా
నన్దకరబాహుభ్యస్తరసంభోగవశేషాః - తైశ్చ, ఏవమశేషేన్ద్రియగ్రామసంతృప్తౌరసి తైః
కిమితి సంబంధః, ఆత్మానన్దానుభవవేశాయాం లేషమతితుచ్ఛతయా ప్రతీయమానత్వా
దితి భావః. శిఖరిణీవృత్తమ్.

టీ. యదా=ఎప్పుడు, (యస్య=ఎవనికీ) యోగ...కృశయోః-యోగ = సమాధి
యొక్క, అభ్యాస = ఆలవాటునందలి, వ్యసన = ఆసక్తిచేత, కృశయోః=నలుగుడువడిన,
ఆత్మమనసోః = ఆత్మకును మనస్సునకును, అవిచ్ఛిన్నా = తెంపులేని, మైత్రీ = చెలిమి,
స్ఫురతి=ప్రకాశించునో, (తస్య=ఆ) కృతినః=పుణ్యనకు, ప్రియాణాం=ప్రియురారద్ర
యొక్క, తైః ఆలామైః=ఆపలుకులచేతను, అధరమధుభిః = మోవిలేనలచేతను, సనిశ్వాస
అమోదైః = నిట్టూర్పువాసలలోఁగూడిన, వక్త్రవిధుభిః = ముఖచంద్రులచేతను, సకు
చ...రతైః - సకుచకలశాన్తేష = చురుగిండ్లకొంగిళ్లతోఁగూడిన, సురతైః = సంభోగముల
చేతను, కిము=ఏమిప్రయోజనము ?

తా. ఎప్పుడు యోగాభ్యాసమునందుఁ దనమనసును లయింపఁ
జేసి, యెల్లప్పు డాత్మయందు నిల్చి యందలియెడతెగని యానందాతి
శయము నొందుచున్నాఁడో, అట్టి జ్ఞానికి బ్రియకాంతల ముచ్చ

టలును, మోవితేనియలును, మోముచందురులును, కుచకలశముల
కొగిలింతలును, యూర్పులకమ్మనివాసనలును, సురతమును నీచములై
తృణప్రాయముగాఁ దోచును.

చ. ఎనసినయోగమార్గరతి | యెవ్వనిడెందము లోవెలుంగుతోఁ
గొనకొని యేకమై వెలుంగుఁగూరిమి మీఱఁగ వాని కేటికిన్
వనితలముద్దుఁబల్కులును | వాతెఱతేనియ లూర్పుఁదాపులున్
గొనబగుమోముఁజందురులు | గుబ్బులఁగొగిటఁజేర్చుకూటముల్.

అవ. విరక్తునికి సర్వము బ్రహ్మ మని చెప్పుచున్నాఁడు. —

శ్లో. యదాసీదజ్ఞానం స్మరతిమిరసఞ్చారజనితం
తదా దృష్టం నారీమయమిదమశేషం జగదితి,
ఇదాసీమస్మాకం పటుతరవివేకాజ్ఞానజుషాం
సమీభూతా దృష్టిస్త్రీభువనమపి బ్రహ్మ మనుతే.

69

వ్యా.—అథ వేదాంతరీత్యా వైరాగ్యవర్ణనం నిగమయతి—యదేతి.—యదా
యస్మిన్ కాలే, స్మరః కామ వివ-తిమిరం తిమిరాఖ్యనేత్రరోగః-అన్ధకారశ్చ గమ్యతే-
ని. 'తిమిరం నేత్రరోగే స్వాదన్ధకారేఽపిచ స్మృత' మిత్యభిధానాత్ - తస్య - సంచా
రేణ వ్యాప్త్యా - జనితముత్పాదితమజ్ఞానమవివేకః, అసీత్, తథా తస్మిన్ కాలే,
అశేషం సర్వమిదం జగత్, నారీమయం యోషిద్రూపమితి, దృష్టమాకలితం - అజ్ఞాన
వశాత్తథాఽవబుద్ధమిత్యర్థః, ఇదాసీమస్మిన్ కాలే తు, పటుతరః అజ్ఞాననిరసనదక్షః-
అన్యత్ర నేత్రరోగనిరాకరణసమర్థశ్చ - యః వివేకస్తత్త్వజ్ఞానమేవాజ్ఞానం - నేత్ర
కల్యాణాఖ్యసిద్ధాజ్ఞానం - తజ్ఞానం ప్రాప్తవతామస్మాకం సంబధిసి, దృష్టిర్న టి - దృక్చ, అసమా
సమా సంపద్యమానా సమీభూతా * అభూతతద్భావేచ్యుః-నిజప్రకృతిమాపన్నా
సతీత్యర్థః. త్రయాణాం భువనానాం సమాహరస్త్రిభువనం * 'తద్ధితార్థే' త్యాదినా
సమాసః-పాత్రాద్యదస్తత్వాన్ని స్త్రీత్వం, బ్రహ్మ బ్రహ్మమయం, మనుతే-జ్ఞానోదయవశా
ద్బ్రహ్మస్వరూపమవబుద్ధ్యతే, యథాఽజ్ఞానేన నేత్రరోగనివృత్తౌ ఘటాద్యర్థతత్త్వజ్ఞానం
జాయతే - తథా తత్త్వజ్ఞానేన కామాన్ధకారప్రయుక్తాజ్ఞానావరణాపాయే పరపస్తు
సాక్షాత్కారో భవతి. తతస్సమ్యగ్దృష్ట్యా సర్వమిదం బ్రహ్మకారతయా వశ్యతి. ఆయమేవ
వేదాంత సిద్ధాంత ఇతి భావః. అతో వివేకస్య పరశ్రేయోహేతుత్వాత్తదధిగమార్థమేవ
యత్నః కర్తవ్య ఇతి తాత్పర్యమ్.

రూపకాలంకారః. పుత్రం పూర్వపల్

టీ. యదా=ఎప్పుడు, స్మర...జనితం - స్మర=మన్మథుడనెడి, తిమిర = రేణీకటి యొక్క, సంచార = కలుగుటచేత, జనితం = పుట్టింపఁబడినదైన, అజ్ఞానం = అజ్ఞానము, ఆసీత్ = ఉండెనో, తదా = అప్పుడు, అశేషం = సమస్తమైన, ఇదంజగత్ = ఈలోకము, నారీమయం ఇతి = ఆడువాండ్రచే నిండినదిగా, దృష్టం=కనఁబడినది; ఇదానీం=ఇప్పుడు, పటు...జాహం - పటుతర=మిక్కిలి దృఢమయిన, వివేక = తెలివియనెడి, అంజన = కాటుకను, జాహం = పొందియున్న, అస్తాకం = మాయొక్క, దృష్టిః = చూపు, సమీభూతా చక్రమయినది (కుదిరినది)యై, త్రిభువనం = ముల్లోకములను, బ్రహ్మ = బ్రహ్మముగా, మచుతే = తలచుచున్నది.

తా. మరుం డనెడియంధకారము వ్యాపించుటచే నెప్పుడు తెలివి లేమి కలిగెనో, అప్పుడు నాకంటికి బ్రహ్మస్వరూప మగు ప్రపంచమెల్ల స్త్రీమయముగాఁ దోఁచెను. మేలయిన వివేక మనుకాటుక వేసికొనుటచే నాకన్నులమసక దొలఁగి యిప్పుడు ప్రపంచమెల్ల బ్రహ్మస్వరూపముగాఁ దోఁచుచున్నది. అవివేకులకు ప్రపంచము స్త్రీయే. వివేకులకు ప్రపంచము బ్రహ్మమే యనుట.

చ. స్మరతిమిరప్రచారభవశశ్వ దబోధము గల్గువేళ మే
దురగతి ముజ్జగంబులు వశధామయ మై కన్సయ్యె నిప్పుడిం
పరయంగ సద్వివేకమహితాంజనసంగత మై మదీయభా
సురసమదృష్టి బ్రహ్మముగఁ జూచుచునున్నది విశ్వమంతయున్.

దుర్విరక్తపథతి

అవ. స్త్రీలు వివేకమును బాదుసేయవా రని నిందించుచున్నాఁడు.—

శ్లో. తావదేవ కృతినామపి స్ఫురత్యేష నిర్మలవివేకదీపకః,
యావదేవ న కుర్యచక్షుషాం తాడ్యతే చటులలోచనాఞ్చలైః. 70

వ్యా.—అతైశ్చైవైకజ్యేన దుర్విరక్తపథతిమాహ—తత్రాదౌ యదుక్తం కృతినో వివేకస్ఫురణమితి తదేతదవపదతి—తావదితి.—కృతమేభిః కృతినస్తేషాం కుశలానామపి * 'ఇష్టాదిభ్యోశ్చ' తీని ప్రత్యయః - ఏష పూర్వోక్త, నిర్మలా

నిష్కళజోగ్-వివేకస్తత్వావబోధ ఏవ దీపః * స్వాగ్ధే కః, తావత్తావత్పర్యస్తమేవ, స్ఫురతి దీప్యతే, కియత్పర్యస్తమిత్యాకాంతాయామాహ—కురజ్జచక్షుషాం హరిణలోచనానాం, చటులాని చచ్ఛలాని - లోచనాచ్ఛలాని కటాక్షవీక్షణాని-తైః-కళాప్రాప్నోతి భావః. యావత్పర్యస్తమేవ, న తాడ్యతే న నిహన్యతే-నావలోక్యత ఇత్యర్థః-తావదేవేతి సంబంధః, వివేకకుశలోఽపి జనః కామినీకటాక్షవీక్షితః కో వా వివేకనిర్వహణదక్ష ఇతి భావః. యద్యపి-సి-అచ్ఛలం త్వంశుకాస్తే స్యా' చిత్తమరః-తథాఽపి అన్తిమత్వసామ్య దావచారిణోఽయం నిర్దేశ ఇతి మత్తవ్యమ్. రథోద్ధతా.

టీ. కృతినాం అపి = పుణ్యవంతులకు నైతము, ఏమః = ఈ, నిర్మల...పకః - నిర్మల=దోషములేని, వివేక=జ్ఞానమనెడి, దీపకః = దీపము, కురంగచక్షుషాం=మృగాక్షులయొక్క, చటుల...అంచలైః=చటులలోచన = కళకుఁజూపులయొక్క, అంచలైః= అంచులతో, యావదేవ = ఎంతవఱకు, న తాడ్యతే=నుడియఁబడదో, తావదేవ = అంతవఱకే, స్ఫురతి = ప్రకాశించును.

తా. పండితు లెంతవఱకు లేడిచూడ్కులం బోలుచూడ్కులు గల యతివలక్రేగంటిచూపులచే గొట్టఁబడరో, అంతవఱకే పండితులయొక్క హృదయమందు మంచిచెడ్డలను దెలియునట్టివివేక మను దీపము వెలుఁగుచుండును. స్త్రీల కడగంటిచూపులచేతనే పండితుల కై నను బుద్ధిచెడును.

క. నీలోత్పలనయనాతర

భాలోకనమాతులు సోఁకురసంతకు వెలుఁగుక

ధీలలితసుజనవిమలా

శ్వేలాతిస్ఫుటవివేకదీపము నెమ్మిన్.

అవ. దుర్విరక్తదూషణముఁ జెప్పుచున్నాడు.—

శ్లో. వచసి భవతి సజ్జత్యాగముద్దిశ్య వార్తా

శ్రుతిముఖరముఖానాం కేవలం పణ్డతానామ్,

జఘనమరుణాత్పగ్రస్థికాశ్చీకలాపం

కువలయనయనానాం కో విహతుం సమర్థః.

71

వ్యా.—అదై తేహం దుర్విరక్తత్వాభిద్యోతకానీదృశాన్యేవ వచనాన్యాహ.—
వచనీతి.—శ్రుతిముఖరాజ్యక్రాంతశ్రుతిపాతతప్పరాణి ముఖాని యేహం తేహమ్-
నిరస్తరవేదాశ్చసనవ్యసనరసనానాం వేదాంతపారగాణామసీత్యర్థః. పణ్డతానాంవివేకినాం,

వచసి కేవలం వాక్యైత్ర వీవ, సజ్జత్యాగం వహూసంసర్గత్యాగముద్దిశ్య, వార్తా గాథా, భవతి, న త్వన్వకరణ ఇతి భావః. కుతః? అరుణరత్నగ్రన్థిః పద్మరాగమణిభాచితః కాశ్చేష్ట్యవ కలాపా భూషణం యస్య తత్తత్తోక్తం - ని. 'శోణరత్నం లోహితకం పద్మ రాగోఽశ మాక్తికం,' 'కలాపా భూషణే బర్హ' ఇతి చోభయత్రాప్యమరః. కువలయ నయనానామిష్టివరాక్షీణాం; జఘనం కటిపురోభాగం, విహతుం త్యక్తుం కస్యమర్థః న శోఽపీత్యర్థః, ప్రాయశ శబ్దకాన్యేవ దుర్విరక్తానాం వచనాసీతి భావః. మాలినీ.

టీ. శ్రుతి .. ముఖానాం-శ్రుతి=వేదములచే, ముఖర=మ్రోయుచున్న, ముఖా నాం=నోట్లగుల, పండితానాం=విద్వాంసులకును, వచసి కేవలం=మాటయందుమాత్రమే సంగత్యాగం = (స్త్రీలతోడి) సంబంధమును వదలుటను, ఉద్దిశ్య=ఉద్దేశించి, వార్తా = ప్రస్తావము, భవతి = కలుగును; (అంతేకాని) కువలయనయనానాం = కలువకంటుల యొక్క, అరుణ...కాలాపం - అరుణరత్న = కెంపులయొక్క, గ్రంథి = కూర్పుగుల, కాంచీ=మొలత్రాడనెడి, కలాపం=నగలు, జఘనం = మొలను, విహతుం = వదలుటకు, కక=ఎవడు, సమర్థః=శక్తుఁడు.

తా. పండితులు వేదాంతములు నోట వదరుచు స్త్రీలతోఁ గూడిక పనికిరా దని మాటలు చెప్పుచుందురుగాని, వారిని మనశ్చూర్తిగా విడువఁ గలవారు గారు. ఏల యనః కెంపులు చెక్కిన యొడ్యాణముచే నొప్పురుచున్న కలువకంటుల కటిపురోభాగము నెవ్వఁడును విడిచి పోఁజాలఁడు.

చ. నిగమసుభాషితాభ్యసన శ నిష్ఠలు గల్గినయట్టిపండితుల్ మగువలపొందు నింద్యమని శ మాటికి వార్తలు చెప్ప నేర్పరుల్ జగమున నెవ్వఁ డోపు విలసత్కురువిద్వమణిప్రభాధగ ద్ధగితకలాపరమ్యవని శ తాజఘనంబుఁ బరిత్యజింపఁగాన్.

అవ. మఱియు—

శ్లో. స్వపరప్రతారకోఽసా నిష్ఠతి యోఽలీకపణ్డితో యువతీః, యస్తాశ్చపసోఽపి ఫలం స్వర్గః స్వర్గైఽపి చాప్సరసః.

72

వా. —న ఇతి. —సోఽసా, వశీకపణ్డితః అన్యతభాషి-ని. 'అలీకం. త్వప్రియేఽన్యత' ఇత్యమరః, పరప్రతారకో లోకవచ్చకః, శోఽసావిత్యత ఆహ—యః అలీక పణ్డితో, యువతీః తరుణీః *యూనస్తి రితి తిప్రత్యయః; నిష్ఠతి గర్హయతి, న ఇతి

సంబంధం, సను నిస్సజ్జత్యాద్యుపతినిద్దాకరణే కథం ప్రతారకత్వమత ఆహ—యస్తాత్కారణాత్తపసశ్చాస్త్రాయణాదేః ప్రతోపవాసాదిరూపస్య వా, ఫలం స్వర్గః, తత్రస్వర్గేఽపి చాపూరస ఉర్వశీప్రభృతయస్తత్రాసి తత్సజ్జమ ఏవేత్వర్గః-అతః పరప్రతారక ఇతి భావః-సి. 'స్త్రీయాం బహువ్యవహరసస్య ర్వేక్యా ఉర్వశీముఖా' ఇత్యమరః - 'స్వపరప్రతారక' ఇతి పాఠేఽప్యయమేవార్థః. యోఽశీకపణ్ణితః పణ్ణితమానీ - రహస్యాసభిజ్ఞ ఇత్యర్థః. యవతీర్షిస్తతి అసౌ స్వస్య పరేషాం చ ప్రతారకః - ఆత్మపశ్చుకః పరపంచకశ్చేత్వర్గః. కుతః? యస్తాదిత్యాది - శేషం సమానం - స్వపరఫలవేదనబోధనయోః పరిజ్ఞానా భావాదుభయపశ్చుక ఇత్యర్థః. ఆర్యాభేదః.

టీ. యః అశీకపండితః=కల్లవిద్వాంసుఁడు (మూఢుఁడు), యవతీః = జవ్వనులను, నిందతి=దూషించునో, అసౌ = అట్టి యాతఁడు, స్వ...తారకః-స్వ = తనయొక్కయు, పర=ఇతరులయొక్కయు, ప్రతారకః=మోసగాఁడు; యస్తాత్ = ఎందువలన (అనగా), తపసః అపి = (ప్రతోపవాసాది) తపస్సునకుఁగూడ, ఫలం = ఫలము. స్వర్గః=స్వర్గము, స్వర్గేఽపి చ = స్వర్గమునందును, అపూరసః = అచ్చరలు (ఫలముగా నున్నారు.)

తా. బూటకపుఁబండితులు గొందఱు 'స్త్రీలు చెడ్డవారు, వారితోఁ జేరరాదు; అరణ్యములందుఁ దపస్సుచేయుట మే'లని పట్కుచుందురు. వీరు తామును మోసపోయి, యెరులను మోసపోవునట్లు చేయువారు. ఏల యనః ఆతపస్సుకు ఫలము స్వర్గమేకదా? స్వర్గమున నుండువారచ్చరలే. అచ్చటికిఁ బోయినను మగువలే తపశిఫలముగా నున్నప్పుడు స్త్రీలను నిందించుట పైకేకాని లోపల స్త్రీలాభమునకుఁ దగినపనులనే వారు చేయుచుందురు.

తే. కుటిలవాదియుఁ బరపంచకుండు వాఁడు
నెమ్మి నెవ్వాఁడు యవతుల ॥ నిందనేయు
నింద్రలోకిము తపముల ॥ కెల్ల ఫలము
స్వర్గమున నున్నవార లరచ్చరలు గారె.

అవ. మదనునికి లోబడనివా చెవ్వరును లే రనుట.—

శ్లో. మత్తేభకుమ్భదళనే భువి సన్తి ధీరాః
కేచిత్ప్రచణ్డమృగ రాజవధేఽపి దక్షాః,
కింతు బవీమి బలినాం పురతః ప్రసహ్య
కన్ధర్పదర్పదళనే విరలా మనుష్యాః.

వ్యా.—ఇథ మన్తస్యాత్మస్తదుర్జయత్వమాహ—మత్రేభేతి.—భువి భూలోకే—
మత్రేభానాం మత్తమాత్మజ్ఞానాం - కుమ్భదళనే కుమ్భస్థలవిదారణే - సమర్థా ఇతి కేవల-
ధీరాః కూరాస్సన్తి, తథా కేచిత్పురుషాః ప్రచక్షోఃత్వస్తకోపనః - యో మృగరాజః
సింహస్తస్య వధే హింసాయాం, దక్షాస్సమర్థాస్సన్తి - గజఘాతీభ్యోఽపుస్తమాశ్శూరా
స్సమ్భవస్తీత్యర్థః. కిస్తు బలినాం బలాధ్యానాం కూరాణామ్ - జ్ఞానబలకాలినామితి చ
గమ్యతే, పురతోఽగ్రే-బ్రహ్మిని నిశ్శబ్దం కరముద్భృత్య సడిడ్డిమఘోషముష్ణోషయా
మీత్యర్థః. కిముష్ణోషయస్తీత్యత ఆహ—ప్రసహ్యబలాత్ - భుజబలాద్బుద్ధిబలాచ్ఛేత్యర్థః,
కన్దర్పదర్పదళనే మదనమదవిదారణే, సమర్థాః మనుష్యాః, విరళా మృగాః-ప్రాయశో న
సస్తీత్యర్థః. శంభుం తదృక్తాంశ్చ వినా మదనవిజయినో న సన్త్యేవేతి శివభక్తాగ్రేసరస్య
కవేర్నిగూఢతరాభిసంధిః.

అత్ర కన్దర్పదర్పేతిసకృద్వ్యజ్ఞానద్వయాపత్తేః ఛేకానుప్రాసాఖ్యశ్శబ్దాలంకారః
వసన్తలికావృత్తమ్.

టీ. భువి = భూమిలో, మత్త . దళనే - మత్త ఇథ = మదపుటేనుగులయొక్క,
కుంభ=కుంభస్థలములయొక్క, దళనే=చీల్చుటయందు, ధీరాః = దిట్టలు, సన్తి=ఉన్నారు;
కేచిత్ = కొందఱు, ప్రచండ . వధేఽపి-ప్రచండ = మిక్కిలి కోపముగల, మృగరాజ =
సింహముయొక్క, వధేఽపి = చంపుటయందును, దక్షాః = మొనగాండ్రు, కింతు=కాని,
ప్రసహ్య=వెనుదీయక, బలినాం పురతః = బలవంతులముందఱు, బ్రహ్మిని = చెప్పుచున్నాను.
కందర్ప...దళనే-కందర్ప=మన్తఘనియొక్క, దర్ప = గర్వముయొక్క, దళనే = చీల్చుట
యందు (చీల్చుగల), మనుష్యాః = పురుషులు, విరళాః = అరుదు.

తా. మదపు టేనుగుల గండస్థలములను జీల్చుటయందుఁ జాలిన
దిట్ట లనేకులు పుడమి నున్నారు. సింహములను సంహరింపఁ జాలిన
వారును కొందఱు గలరు. అయినను, మన్తఘనిగర్వము నణఁపఁగలవా
రనేకులు లేరని నేను బలవంతులయెదుట దృఢముగాఁ జెప్పుచున్నాను.
దీనికి బదు లేవ్వరు చెప్పఁగలరో చెప్పుడు.

తే. సమదకుంజరకుంభభంజనులు మఱియు

సుగ్రమృగరాజవధదక్షు శ్చ లుర్విఁ గలరు

తఱుచుగా లేదు కందర్పదర్పదళన

నిఘ్నాజను లని చాటింతు శ్చ నిఖిల సభల.

అవ. పురుషుడు స్త్రీలకడగన్నులం బడువఱకే యోగ్యుడుగా నుండు నని చెప్పుచున్నాడు.—

శ్లో. సన్తాగ్నే తావదాస్తే ప్రభవతి పురుషస్తావదేవేంద్రియాణాం
లజ్జాం తావద్విధత్తే వినయమపి సమాలమ్భతే తావదేవ,
భూచాపాకృష్టముక్తాః శ్రవణపథగతా నీలపత్మాణ ఏతే
యావల్లీలావతీనాం న హృది ధృతిముహో దృష్టిబాణాః పతన్తి. 74

వ్యా.—అథ చ పునర్వచనవైచిత్రీమేవాహ—సదితి.—నరః - విద్వానపీతి భావః.—సన్తాగ్నే శ్రుతిస్మృతిబోధితాచారే తావత్తావత్పుర్యస్తమేవాస్తేవర్తతే. ఇన్ద్రియాణాం చక్షురాదీనాం చ తావదేవ ప్రభవతి సమర్థో భవతి-నియమన ఇతి కేవల, లజ్జాం జుగుప్సితకర్తాపరణాచ్ఛేతస్సంకోచలక్షణాం ప్రీడాం చ, తావదేవ, విధత్తే-ను వర్తతే, వినయం నమ్రత్వం చ, తావదేవ సమాలమ్భతే స్వీకరుతే, కియత్పుర్యస్తమిత్యా శబ్దాయామాహ - భూచేవ చాపం కార్దుకం - తేనాకృష్టాశ్చ తే ముక్తాశ్చేతి విశేషణసమాసః. ఏకత్ర భూభిద్ధపూర్వక-మపరత్ర చాపమనపూర్వకం చ ప్రయుక్తా ఇత్యర్థః. శ్రవణపథగతాః శ్రోత్రమార్గగతాః - ఏకత్ర కణ్ఠాస్తవిశ్రాంత్యా దపరత్ర తావత్పుర్యస్త మాకర్షణాచ్ఛేతి భావః. నీలాని పత్మాణి లోమానన్యన్యత్ర గరుతశ్చ యేషాం తే తథోక్తాః, ధృతిం ముష్ణంతి ధృతిముహో ఛైర్యభేదిన, ఏతే ప్రసిద్ధా నీలావతీనాం విలాసినీనాం, దృష్టయ ఏవ బాణాః, యావద్యావత్పుర్యస్తం, హృది మానసే - వక్షసి, న పతన్తి న ప్రవిశన్తి, తావదితి సంబంధః తదనంతరం సన్తాగ్నేప్రవర్తనాదికం నిర్వోధుం కన్సమర్థ ఇతి భావః. ఉక్తం చ ప్రబోధచన్దోదయే.—

‘తావద్వివేకవిభవస్తావత్పుర్యస్తవర్తనం పుంసామ్,

నిపతన్తి దృష్టివిశిఖా యావన్నేస్తీవరాక్షీణామ్.’ ఇతి.

అత్ర ద్వితీయాగ్నే సమస్తవస్తుపరిసావయవరూపకాలంకారః. సగ్రరావృత్తమ్.

టీ. భూ...ముక్తాః-భూ = కనుబొమయనెడి, చాప = ధనుస్సుచేత, ఆకృష్ట = లాగఁబడి, ముక్తాః = వదలఁబడినవియు, శ్రవణపథగతాః = చెవివర్గంతము పొందినవియు, నీలపత్మాణి = నల్లనిఱివలుగలవియు (ఱిక్కలు అని బాణపరము); ధృతిముహః = ఛైర్యమును దొంగిలించునదియు, (అయిన) లీలావతీనాం = విలాసవతులయొక్క, ఏతే దృష్టి బాణాః = ఈమాపులను బాణములు, యావత్ = ఎంతవఱకు, హృది = మనస్సునందు, (ఱొమ్ములో అని బాణపరము.) నపతంతి = పడవో, నరః = పురుషుడు, సన్తాగ్నే = మంచి మార్గమునందు, తావదేవ = అంతవఱకే ప్రభవతి = ప్రభువగును. లజ్జాం = సిగ్గును, తావ భర్తృ-టీక—16

జేవ=అంతవఱకే, విభత్తే = వహించును. విసయమపి = వినయముచు నైతము, తావజేవ= అంతవఱకే, సమాలంబతే = వహించును.

తా. చెవివఱ కీడ్చి కనుబొమ లనెడువింటియందు బోడించి యేయఁబడిన నల్లనితెప్పలనెడు ములుకులుగలవియు, పురుషులధైర్యమును బోగొట్టునవియు నై నవేడుకకలైల చూడ్కులనెడు శరము లెంతవఱకుఁ బురుషులహృదయమున నాటవో, యంతవఱకే పురుషుడు సన్తాపమునఁ బ్రవర్తించుచున్నాఁడు. అంతవఱకే ఇంద్రియములను గెల్వఁజాలుచున్నాఁడు. అంతవఱకే చెడ్డపనులందుఁ జొచ్చుటకు సంకోచపడుచున్నాఁడు. అంతవఱకే పెద్దలయందడఁకువతో నడచుచున్నాఁడు. (గర్వములేక యున్నాఁడు.)

శా. సారాచారముఁ బూను నింద్రియములకా శ్రీ శాసించు లజ్జాన్వితం
దై రాజిల్లుఁ బ్రశాంతిఁ జేకొను నరుం ధందాఁక నందాఁక దు
ర్వారంబుల్ శ్రుతిమార్గగాములు సుదాశరభ్రాధనుర్దుక్తముల్
నారిపీక్షణబాణముల్ చొరపు విన్నాణంబుగా డెందముల్.

అవ. ఇక రెండుశ్లోకములచే స్త్రీలమహిమ యనివార్య మనుచున్నాఁడు.—

శ్లో. ఉన్నతప్రేమసంరమ్భాదారమ్భస్తే యదజ్ఞనాః,

తత్ర ప్రత్యూహమాధాతుం బ్రహ్మపి ఖలు కాతరః.

75

వ్యా.— కిం బహునా బ్రహ్మపృజ్ఞనోద్యోగప్రత్యూహాచరణే న ధీరో భవ
తీత్యాహ—ఉన్నతేతి.—అజ్ఞనాః స్త్రీయః, ఉన్నతోఽత్యుక్తతో - యః ప్రేమా
అనురాగ - స్తస్య సంరమ్భాత్సంభ్రామాత్ - ని. 'సంరమ్భాత్సంభ్రామే కోపే' ఇతి విశ్వః.
యత్కర్తృ ఆరభంతే - విహితమవిహితం వా కర్తుముద్యుజ్జ్వలే తదిత్యర్థః-తత్ర కర్తృణి,
ప్రత్యూహం విఘ్నం - ని. 'విఘ్నోఽన్తరాయః ప్రత్యూహః.' ఇత్యమరః. ఆధాతుం
కర్తుం, బ్రహ్మపి కిముతాన్యస్య ఇతి భావః, కాతరస్సభయః - ఆనమర్థః ఖల్విత్యర్థః.
అనివార్యనిశ్చయానామనామృతానామజ్ఞనానాం కో నామ నివారయితేతి భావః.

అనుష్టుప్.

టీ. అంగనాః = స్త్రీలు, ఉన్నత...రంభాత్-ఉన్నత=అగతశయించిన, ప్రేమ =
అనురాగముయొక్క, సంరంభాత్=ఉరవడివలన, యత్=దేనిని, ఆరంభతే = ఆరంభించు
తురో, తత్ర=దానికి, ప్రత్యూహం=విఘ్నమును, ఆధాతుం = చేయుటకు, బ్రహ్మ అపి=
బ్రహ్మయును, కాతరః ఖలు=పిఱికివాఁడు సుమా!

తా. స్త్రీలు మిక్కుటముగ ప్రేమముతో నెట్టిపనిని జేయఁబూనినను, వారి నట్లు చేయనీకుండఁ జేయుటకు సృష్టికర్త యగు బ్రహ్మకుఁ గూడ నలవికాదు.

క. ప్రేమావేశభరంబున
భామాజను లాచరించుపని మరలింపం
దామరవిరిలోఁ బొడమిన
యామేటికి నైన నలవి యగునె తలంపన్.

శ్లో. తావన్నహత్త్వం పాణ్డిత్యం కులీనత్వం వివేకితా,
యావజ్జ్వలతి నాగ్నేషు హతః పశ్చాత్తపాపకః.

76

వ్యా.—తావదితి - మహత్త్వం మహాభావత్వం, పాణ్డిత్యం ప్రాజ్ఞత్వమ్, కులీనత్వం మహాకులప్రసూతత్వం * 'కులాఙ్గః' ఇతి ఖచ్చత్వయః. వివేకితా కర్తవ్యా, కర్తవ్యవిచారవతురత్వం చ, తావత్తావత్పర్యస్తమేవ భవతీతి శేషః. యావత్ హతో నీచః అక్లాఘ్యతాపాదకత్వాన్నికృష్టః, పశ్చాత్తపర్యంతాదయః. ఇషవో బాణా యస్య సః పశ్చాత్తపః మదన - స్స ఏవ పాపకోఽగ్నిః, అగ్నేషు, న జ్వలతి నావిర్భవతి - న సంతాపయతీత్యర్థః. తావదితి సంబంధః. తదనంతరం కో వా మహత్త్వాదిగుణవిశిష్ట ఇతి భావః.

'అరవిష్ట మశోకం చ చూతం చ నవమల్లికా,

నీలాత్మలం చ పశ్చాత్తే పశ్చాత్తపాపకః సాయకాః' ఇత్యమరః.

అత్ర మదనే అగ్నిత్వరూపణా దేశదేశవర్తిరూపకమ్. అనుష్టుప్.

టీ. యావత్ = ఎందఁక, హతఃపంచేషుపాపకః = పాదుమన్నఘాన్ని, అగ్నేషు అవయవములయందు, న జ్వలతి = మండవో, తావత్ = అందఁక, మహత్త్వం = గొప్పతనము, పాణ్డిత్యం = వైదుష్యము, కులీనత్వం = మంచికులమునఁ బుట్టుట, వివేకితా = తెలివి.

తా. క్రూరముగ మదనాన్ని శరీరమందుఁ బ్రవేశించి, వికారముగలిగింప కుండునంతవఱకే నరుండు పండితుఁ డనియు, మహిమగలవాఁ డనియు, గొప్పకులమునఁ బుట్టినవాఁ డనియు, మంచిచెడ్డ లెఱింగినవాఁ డనియుఁ బేరుపొందును.

క. కులశీలవివేకంబులు

ధౌలంగక నరులందు నిల్చుదుర్భరమదన

జ్వలనము సర్వాంగంబుల

నెలకొననందాఁక నంత శ నిలువం గలవే ?

అప. స్త్రీలు సద్గతికి విరోధిను లనుట.—

శ్లో. శాస్త్రజ్ఞోఽపి ప్రగుణితనయోఽప్యాత్తబోధోఽపి బాధం
సంసారేఽస్మిన్ భవతి విరలో భాజనం సద్గతీనామ్,
యేనైతస్మిన్నిరయనగరద్వారముద్ఘాటయన్తి
వామాక్షీణాం భవతి కుటిలా భూలతా కుఞ్చికేవ.

వ్యా.—అథ సాంసారికస్య సద్గతిః దుర్లభేతి సహేతుకమాహ—శ్లో. ఇతి.—శాస్త్రజ్ఞః సకలశాస్త్రరహస్యాభిజ్ఞోఽపి * 'అతోఽనుపసగే క' ఇతి త్యయః. తత్రాపి ప్రగుణితః ప్రకర్తేణావృత్తివిషయాకృతః - నయో నీతిశాస్త్రం - స తథోక్తోఽపి - ఫలవదర్థావబోధనపర్యవ్రతం సమ్యక్పరిశీలితనీతిశాస్త్రోఽపీత్యర్థః. ప్రశబ్దాత్ * 'తక్కరోతీ' తి ణ్యనాత్కర్తృణి క్తః. * తా వివృతద్భావే విన్మతోర్లుని. 'గుణః స్యాద్వృత్తిశబ్దాభ్యే జ్యేష్ఠియే ముఖ్యతస్తుషు' ఇతి వైజయన్తి. తథా బద్ధృథ, మాత్తబోధ ఉత్పన్నజ్ఞానోఽపి పుమా, నస్మిన్ పరివర్తమానే సంసారే, సద్గతీనా భాజనం పాత్రమ్ - యోగ్య ఇతి యావత్, విరలో మృగ్యో, భవతి - స్వర్గాది స గామీ యః కచ్ఛిదేవ భవతి - న తు బహుళ ఇత్యర్థః. కుతః? యేన కారణేన, ఏకస్మి సంసారే, వామాక్షీణాం మనోహరనయనానాం * 'బహువ్రీహా' ఇత్యాదినా సిత్వాత్ జీవ. కుటిలా వక్త్రా, భూర్ల లేవ భూలతా భూవల్లీ, కుఞ్చికేవ విష్క విఘట్టనసాధనవక్త్రాగ్రయోమయశలాకేవ, నిరయనగరస్య యమపురస్య ద్వారమ్ - ణయా ద్వారసింధానకవాటవిష్కమ్భమిత్యర్థః. ద్వారశబ్దేన కవాటస్య తేన చ తద్విష మ్భస్య చ లక్షితత్వాత్, ఉద్ఘాటయన్తి విఘట్టయన్తి - వ్యామోహోత్పాదనేన దుర్లప్రవేశయన్తిత్యర్థః. భవతి భలు - అతో విరళ ఇతి. సంబంధః, స్త్రీసక్తీనాం కుతస్సద్గతి భావః. ఉపమాంజ్కారః. మన్దాక్రాంతావృత్తమ్.

టీ. యేన=ఎందుచేత, ఏకస్మిన్ = ఈసంసారమందు, వామంఅక్షిణాం=(చక్క కన్నులుగల) సుందరులయొక్క, కుటిలా = వంకరయైన, భూలతా = కనుబొమతీ కుంచికాఇవ=మంచెకోలవలె. నిర...ద్వారం - నిరయనగర=నరకపురముయొక్క, ద్వార వాకిటిని, ఉద్ఘాటయన్తీ = తెరిచుచు, భవతి = ఉన్నదో - (అందుచేత), శాస్త్ర అపి=శాస్త్రమును దెలిసినవాడైనను, ప్రగుణితనయః అపి = పరిశీలించబడిన నీతి

వాడైనను, అస్తిక సంసారే = ఈసంసారమునందు, సద్గతీనాం = మంచిత్రోవలకు, భాజనం=పాత్రము, విరళ=అరుదైనవాడు, (ఎవడో యొకడు) భవతి=అగును.

తా. ఈ సంసారమున నందమగు కన్నులుగల పౌలఃతులయొక్క వంకరలైన తీగెవంటి కనుబొమలు నరకవట్టణముయొక్క తలుపులు దీయి కుంచెకోలలవలె నున్నవికాన నీసంసారమున మెలగెడు మానవుడు శాస్త్రజ్ఞుఁ డయినను నీతిని దెలిసినవాఁ డయ్యుఁ జక్కఁగా గురూపదేశము నొందినవాఁ డయినను సద్గతి నొందుట దుర్లభము.

తే. శాస్త్రవిదుఁడైన బుధుఁడైన १ సదయుఁడైన
సద్గతికిఁ బోవు టరిది సంపారసరణి
యమపురద్వారముల కవాటములఁ గుంచి
కలునుబలె విప్పుచున్నవి १ కలికిబొమలు.

అవ. రెండుజ్ఞోకములచే మదనునిమహిమ వర్ణింపబడుచున్నది.—

శ్లో. కృశః కాణః ఖజ్జః శ్రవణరహితః పుచ్ఛవికలో
వ్రణీ పూయక్లిన్నః కృమికులశతైరావృతతనుః,
క్షుధాక్షామో జీర్ణః పితరకకపాలార్పితగళః
శునీమన్వేతి శ్వా హతమపి చ హస్త్యేవ మదనః.

78

వ్యా.—అథ ద్వాభ్యాం మన్వశస్య చరిత్రవైచిత్ర్యమాహ—కృశ ఇతి.—
కృశః పిష్టాలాభాదస్థిచర్తావశిష్టదేహః, కాణోఽన్ధకః - యద్వా ఏకాక్షః, ఖజ్జః పాదవికలః - అకార్యకరణేన లగుడప్రహారాద్భగ్నపాద ఇత్యర్థః. తథా శ్రవణరహితః సమూలం భిన్నకర్ణః-పుచ్ఛేన వికలశ్చిన్నలాఙ్గాలః * 'యే నాజ్ఞవికార' ఇతి సమాసః. వ్రణీ సర్వాఙ్గతతిమాన్, అతః పూయేన క్లిన్నః ఆర్ద్రః కృమికాం వ్రణోత్పన్నా పాదతుచ్ఛజస్తానాం - కులశతైః అనేకక్రిమిపరమృరాభివృద్ధిః; ఆవృతా వ్యాపా - తనర్యస్య స తథోక్తః, క్షుధా బుభుక్షయా, క్షామః పరిక్షీణః * 'క్షాయా మః' ఇతి మత్స్యమ్, జీర్ణః జరయా శిథిలావయవః, పితరకకపాలేన ఘటముఖవలయే - నార్పితగళ ఆసజ్జితకణ్ఠనాళః - శునకో హి ఘటముఖే స్వశిరో నిక్షిప్య అన్నం భక్షయతి - తతస్తావతైవ పరిపుష్టత్యేనాక్రష్టమశక్యత్వాద్భువి విఘట్టనే నాథః కపాలాపాయే తన్తుభకపాలే నానజ్జితకణ్ఠో భవతీతి ప్రసిద్ధిః. అత ఏవంభూత ఇత్యర్థః. యద్వాచార్యేణాశ్నాది భక్షణే తద్దణ్డనార్థం భ్రాత్రం మధ్యే చిద్రం కృత్వా గళే ఆసజ్జయన్తి - తస్మాదిథం భూత ఇత్యర్థః. ఏవం జాగుప్సితోఽపి, శ్వా శునకః, శునీం సారమేయా, మన్వేత్యను

సరతి-నిధువనార్థమితి భావః. తథా హి—హతం వినష్టమపి చ, మదనో హస్త్యేవ మనో
వికారోత్పదనేన వీడయత్యేవ - న తు హతహననమన్యాయ్యమితి విచారయతీత్యర్థః.
శతోఽయం మదనః కం వా కథంభూతావస్థాపన్నం న కరోతీతి భావః, అత్ర ఏవకా
రోఽత్యస్తాయోగవ్యవచ్ఛేదార్థః. 'పార్థో ధనుర్ధరో భవత్యేవ' ఇత్యుదాహృత్య క్రియా
గతైవకారస్య తథాభూతార్థకత్వాచుకాసనాత్. శిఖరిణీవృత్తమ్.

టీ. కృశః=చిక్కినదియు, కాణః = గ్రుడ్డిదియు, భిక్షుః = కుంటిదియు, శ్రవణ
రహితః=చెవులులేనిదియు, పుచ్ఛవికలః = తోకదగినదియు, వ్రణీ = పుండ్లుగలదియు,
పూయక్లిన్నః = చీముచే దడిసినదియు, కృమికులశత్రైః = పురుగుతుట్టెల వందలచే, ఆవృ
తతనుః-ఆవృత = క్రమ్మబడిన, తనుః = శరీరముగలదియు, త్సుభా=ఆకలిచేత, ఔమః =
క్షీణించినదియు, జీర్ణ=ముదిసినదియు, పితర...గళః-పితరకపాల = కుండబొచ్చెయందు,
ఆర్పిత = ఉంపబడిన, గళః = మెడగలదియు; (మెడకు కుండబొచ్చెను మూలనుండి
దూర్వుకొని యున్నదనుట) (అయిన) శ్వా=కుక్క, తుసీం = ఆడుకుక్కను, అన్వేతి =
వెంబడించి పోవును.

తా. మిక్కిలిచిక్కి, కన్నులొత్తపోయి, కుంటిదయి, చెవులుదెగి,
తోకలేనిదై, పుండ్లు దేహమెల్లనుండఁగా వానినుండికాటు చీముచే
దడిసి, పెక్కుపురువు లొడలెల్ల చుట్టికొనియుండ నాకలిచే దస్సి యొక
గుండ్రని యోటికుండ వెంకును మెడకుఁదగిలించుకొని యల్లాడుచుండు
ముదుసలి కుక్కకూడ నొక యాడుకుక్కను జూచిన దానితోఁ గలియ
నెంచి వలపుచే వెంబడించి పోవుచుండును. మదనుడు చచ్చినవారికి
మోహము గలిగించి యింకను జంపుచునే యుండును. మోహము
చచ్చినను బోదు.

చ. కరము కృశించి కాలో విరిగి కన్నులు గానక పుచ్ఛహీనమై
పురుగులు గ్రమ్ముచున్న వ్రణపుంజము మే నలమంగ నాకటం
బరవశ మై ఘటిముఖకపాలగళం బగుకుక్క వెంటితో
నరిగెడుఁ గూళజంతువుల నై న వధించు మనోజౌ డక్కటా !

శ్లో. స్త్రీముద్రాం యష కేతనస్య పరమాం సర్వార్థసమృత్కరీం
యే మూఢాః ప్రవిహాయ యాన్తి కుధియో మిథ్యాఫలాన్వేషిణః,

తే తేనై వ నిహత్య నిర్దయతరం నగ్నీకృతా ముడ్డితాః

కేచిత్పృష్ఠశిఖికృతాశ్చ జటిలాః కాపాలికాశ్చాపరే.

79

వ్యా.—స్త్రీముద్రామితి.—సర్వాధానాం సంపదం కరోతీతి సర్వార్థసంప
త్కరీమః-ధర్తార్థకామపురుషార్థసమృద్ధిహేతుభూతామిత్యర్థః, * కృణోహేతుతాచ్ఛి
ల్యానులామ్యేష్వి' తి టప్రత్యయః. టిత్వాస్తీవ. కుసుమాయుధస్య జగజ్ జైత్రస్య
మన్దగస్య, జయిసిమ్ జయావహమిత్యర్థః. * 'జిదృక్షీ' - ఇత్యాదినా ఇని ప్రత్యయః,
స్త్రీముద్రాం స్త్రీరూపచిహ్నం, ప్రవిహాయ త్యక్త్వా, యే కుథియో దుర్బుధ్యయః, అత
ఏవ మూఢాః కర్తవ్యాకర్తవ్యవిచారశూన్యాః మిథ్యాఫలాన్వేషిణః అభూతచరత్వా
దసత్యప్రాయమోక్షఫలకాఙ్క్షిణస్త్రీ, యాన్తి ప్రవజన్తిత్యర్థః. తే మూఢాస్తేన నిజ
ముద్రావహజనితతోపేన, కుసుమేషుకైవ, నిర్దయతరం దయాహీనం యథా తథా, నిహత్య
నీచైః కృత్వా, కేచి, నగ్నీకృతాః దిగమ్భరీకృతాః - ని. 'నగ్నీ-వాసా దిగమ్భరీ'
ఇత్యమరః. * అభూతతదభావే చ్ఛి * 'అస్య చ్ఛా' ఇతి ఈత్. * 'ఉర్యాదిచ్ఛిడా
చశ్చ' ఇతి గతिसంజ్ఞాయాం. * 'కుగలి ప్రాదయః' ఇతి సమాసః. కేచిస్తుడ్డితాః పరమ
హంసీకృతాః - న తు సౌభాగ్యసంపన్నీకృతా ఇత్యర్థః. అతః కుసుమేషుముద్రారూపాః
స్త్రీయో న పరిహర్తవ్యా ఇతి భావః. యథా లోకే రాజానస్తీర్ణదండో నికాఙ్గోల్లఘ్న
నాపరాధిజనాక్ కాంశ్చిత్సర్వస్వావహారేణ వస్త్రహీనాక్ కుర్వన్తి, కాంశ్చిత్సర్వతో
ముడ్డితశిరస్కాక్, కాంశ్చిదర్థముడ్డితముడ్డాక్, కాంశ్చిజ్ఞటాధారిణః, కాంశ్చిత్కపాల
భిక్షుకాంశ్చ కుర్వన్తి, తద్వదత్రాపి ఇతి భవ్యనిః.

అత్ర వైరాగ్యకృత నగ్నత్వాదేః కుసుమేషుకృతత్వోత్పేక్షణాదుత్పేక్షాలం
కారః. సా చ నూనమిత్యాది వ్యజ్ఞాకాప్రయోగాల్ గమ్యా. కార్దులవిక్రీడితత్వం.

టీ. కుథియః=చెడుబుద్ధిగల, మూఢాః = అజ్ఞాలు, యే = ఎవరు, మిథ్యా...షిణః
సన్దః-మిథ్యా=అబద్ధమైన, ఫల = (స్వర్గాది) ఫలమును, అన్వేషిణః సన్దః = వెదకుచున్న
వారై, సర్వా...కరీం-సర్వ=సమస్తములైన, అర్థ=ప్రయోజనములయొక్క, సంపత్ =
సంపదను, కరీం = చేయునదియు, పరమాం = ఉత్తమమును, (అగు) యుక్తేతనస్య =
(చేపపడగ వాని) మన్మథునియొక్క, స్త్రీముద్రాం = స్త్రీయనెడి ముద్రను, ప్రవిహాయ=
వదలిపెట్టి, యాంతి = పోవుదురో, తే = వారు (మూఢులు); తేనవివ = అతనిచేతనే,
నిర్దయతరం=అతిక్రూరముగా, నిహత్య = కొట్టుబడి, నగ్నీకృతాః=దిస్సములగాఁ జేయం
బడినవారు, (అనఁగా; దిగంబరసన్యాసు లయి రనుట) ముండితాః = కలగొంటింపబడి

నారు (బోడిగుండు చేయించుకొని వరమహంసు లయిరనుట), కేచిల్ = కొందఱు, బటిలాః = జడలంగలవారుగా చేయఁబడినారు; (ఋషులైరనుట) అవరే = మఱికొందఱు, కాపాలికాః చ = తలపుట్టెతో బిచ్చమెత్తుకొనువారుగా చేయఁబడినారు, (కాపాలిక సన్న్యాసు లైరనుట.)

తా. సరళమైన బుద్ధిలేనివా రగుటచే విపరీతములఁ దలంచు మూఢులు సకలసంపదలను, సకలకార్యముల నొడఁగూర్చునట్టి మీన ధ్వజుని జయప్రద మగు స్త్రీరూపమున్దికను విడిచి, కంటికిఁ గనబడని స్వర్గాదిఫలములను వెదకఁబోవుచున్నారు. వారిలోఁ గొందఱిని మిన్నఁ ఘుఁడు తనయాజ్ఞను మీఱుట యను నెవముపెట్టి, దిస్సమొలగలవారిని గను (దిగంబరులగను), కొందఱిని బోడులనుగాను (వరమహంసలను గాను). కొందఱిని అచ్చటచ్చట జాట్టుపెట్టి గొరిఁగింపఁబడినవారినిగను (పంచశిఖులనుగాను), కొందఱిని జడలను గలవారినిగాను (మునులను గాను), కొందఱిని తలపుట్టెయందు బిచ్చ మెత్తువారినిగాను (కాపాలికు లనువారినిగాను) జేయుచున్నాఁడు. ఇది నిజము !

చ. స్వరునకు సర్వలోకజయసంపద లీయఁగఁ జాలుప్రాధలం
దరుణుల నింద నేయుట నభర్తులు కొందఱు మానవుల్ దిగం
బరులును బ్రహ్మచారులుఁ గరపాలకపాణులు దండహస్తు లై
తిరుగుచు నున్నవారు తిరదేవుని మీఱిన భోగ మబ్బునే.

అవ. మహర్షులకుఁ గూడ నింద్రియనిగ్రహము దుర్లభమనుట—

శ్లో. విశ్వామిత్రపరాశరప్రభృతయో వాతామ్బు పర్ణాశనా
స్తేఽపి స్త్రీముఖపక్కజం సులలితం దృష్ట్యైవ మోహం గతాః,
శాల్యన్నం సఘృతం పయోదధియుతం భుజ్జన్తి యే మానవా
స్తేషామిన్ద్రియనిగ్రహో యది భవేద్విస్మయకస్త వేత్సాగరే. 80

వ్యా.—కిం బహునా మహర్ష యోఽపిన్ద్రియనిగ్రహసమర్థా న జాతా ఇత్యుప
సంహరతి—విశ్వామిత్రేతి.—వాతామ్బుపర్ణాన్యేవాశనం యేషాం లే తథోక్తాః
శరీరయత్రామాత్రోపయోగి వాయూదకపరిణతపర్ణాహారా ఏవ - న తిన్ద్రియకుష్టికర
మృష్టాన్నభోజనా యత్యర్థః విశ్వామిత్రపరాశరప్రభృతయో-విశ్వస్య మిత్రం విశ్వామిత్రో
గాధిపత్వనిః-మిత్రే చక్షా ఇతి దీర్ఘః. పరాశరో వ్యాపశితా - తౌ ప్రభృతీ యేషాం లే
తథోక్తాః - ప్రభృతిశబ్దేన కాణ్డీల్యాదయోఽపి సక్లృహ్యస్తే, యే మహర్ష యథ్యస్తీతి

శేషః. తేఽపి, సులలితమతిసుందరమ్-ని. 'లలితం త్రిషు సుందరమ్' ఇతి శబ్దార్థః పే. స్త్రీణాం మేనకా రహస్య సత్యవతీ ధాన్యమాలిన్యాది యోషితాం, ముఖవజ్రజుః, దృష్ట్యైవాచ లోక్త్యైవ, మోహం గతాః తత్సరతస్త్వా జాతాః-న త్విద్వియనిగ్రహసమర్థా ఇత్యర్థః. కింతు యే, మానవాస్సాధారణమర్త్యాః సమృతమ్ ఆజ్యప్లుతం, తదపి పయసా తీరణ - దధ్నా చ-యతం మిశ్రితం కాల్యన్నం కలమాఖ్యప్రీహ్యన్నమ్ - అత్యస్తపీర్యవృద్ధికరం మృష్టాన్నమిత్యర్థః భుజ్జలే ఆభ్యవహరన్తి * 'భుజోఽనవసే' ఇత్యాత్మ నేపదమ్, తేహం మాననానా, మిద్వియనిగ్రహ ఇద్వియనియమస్సంభవేద్యది, తదా విన్ద్యః పర్వతః సా గరే, ప్లవేత్ ఉన్నజ్జేత్, న తు కదాచిదపి విన్ద్యః ప్లవతి, గ్రావప్లవనస్సాశ్రుతచరత్వాత్. తథా చ విన్ద్యప్లవనస్య యథా ఆసంభావితత్వం తథా ఇద్వియనిగ్రహస్యాపీత్యర్థః; వాతాద్యశనానాం ఋషీణామేవైతాదృశావస్థాచన్నత్వమ్, కిమత మృష్టాన్నభోజినాం మానవానామితి భావః,

అత్రేద్వియాణాం నిగ్రహసంబంధేఽపి విన్ద్యప్లవనదృష్టాస్తే సాసంబంధోక్తేస్సంబంధే
ఽసంబంధరూపాతిశయోక్తిః. కార్దులవిక్రీడితమ్.

టీ. వాత...శనాః-వాత=గాలియు, అంబు=నీళ్లును, పర్వ = ఆపలును, ఆశనాః= తిండిగాఁగల, తే=ఆ, విశ్వామిత్రపరాశర ప్రభృతయః = విశ్వామిత్రుఁడు పరాశరుఁడు మొదలగువారుకూడ, సులలితం = మిగుల ఆందమైన, స్త్రీముఖవజ్రజం = ఆఁడుదాని ముఖశమలమును, దృష్ట్యా = చూచి, మోహం = అసురాగమును, గతాః = పొందిరి, యేమానవాః=విమనుష్యులు, సమృతం=నేతితోఁ గూడినదియు, పయోదధియుతం=పాలు పెరుగులతోఁ గూడినదియు, (అగు), కాలిఅన్నం = పరియన్నమును, భుజజలే = భుజిం తురో, తేహం=వారికి, ఇంద్రియనిగ్రహః=ఇంద్రియములను నిగ్రహించుట, భవేత్ యది=కలుగునెడల, వింధ్యః=వింధ్య(పర్వత)ము, సాగరే = సముద్రమునందు, ప్లవేత్ = తేలును.

తా. విశ్వామిత్రుఁడు, పరాశరుఁడు మొదలగు వెక్కండు మహా రులు సంసారముఁ బాసి, యాకులు దినుచు, నీళ్లు ద్రాగి యడవియందుఁ దపస్సు నేయుచుండిరి. అట్టివారు గూడ చక్కనిస్త్రీల మోముఁదబ్బిని జూడఁగానే మరునికి లోఁబడి వలపునొందిరి. పెరుఁగు, పాలు, నెయ్యి చేర్చి పరియన్నమును దినుమానవుల కింద్రియనిగ్రహంబు గలిగెనేని, వింధ్యపర్వతము సముద్రమునఁ దేలును. పర్వతము తేలుట యెట్లుసం భావ్యయో అట్లు మానవుల కింద్రియనిగ్రహము కలుగుట దుస్సరమని భావము.

చ. వనదళవాతముల్ మెసపునవారు పరాశరకౌశికాదు లా
 ఘనులును సుందరీజనులఁ శగన్తోని మోహితచిత్తులైరి హె
 చ్చిన ఘృతపాయసాన్నము భుజించెడివారలకుఁ మనోజయం
 బు నెగడునేని వింధ్యము సముద్రజలంబులఁ దేలియాడదే.

ఇది శృంగారశతకంబున సువిరక్త దుర్విరక్తపద్ధతులకు
 నాలుగవ వింశతి.

ॐ ఋతువర్ణనపద్ధతి ॐ

ఉవ. వసంతర్తువు రాగానే, కామోద్దీప్తవస్తుప్రాదుర్భావము కలుగునని చెప్ప
 చున్నాడు.—

శ్లో. పరిమళభృతో వాతాః శాఖా నవాఙ్మురకోటయో
 మధురవిరుతోత్కణ్ఠాభాజః ప్రియాః పిశపక్షిణామ్,
 విరళవిరళస్వేదోద్ధారా వధూవదనేనవః
 ప్రసరతి మధౌధాత్రాంత్యం జాతో న కస్య గుణోదయః.

81

వ్యా.—ప్రాసజ్ఞికం పరిసమాప్య ప్రస్తుతశృంగారోపయోగితయా ఋతువర్ణనం
 ప్రారీఘ్నస్తదాదౌ లోక మేదయః ప్రాశమ్యేన వ్యవహారాద్వసంతం వర్ణయతి పరిమళే
 త్యాదిభిః పక్షిః—పరిమళే ఇతి.—వాతాః ఉపవనపవనాః, పరిమళం బిభృతీతి పరిమళ
 భృతో - వివిధ మనుమనమృతజనితవిశేషబుధురాః - జాతా ఇతి శేషః, ని. 'విమర్శోద్ధే' పరి
 మళో గంధే జనమనోహరే' ఇత్యమరః. శాఖాః రసాలాదితరుస్కున్దాః నవాఙ్మురాణి
 సూతనకిసలయానితోటిష్ఠగ్రేహ-యాసాం తాస్తథోక్తాః - పల్లవితా జాతా ఇత్యర్థః.
 పిశపక్షిణాం పిశాఖ్యపక్షివిశేషాణాం, ప్రియాః శోకిలాఙ్గనా ఇత్యర్థః. ని. 'శోకిలః పిశ
 ఇత్యపీ త్యమరః. మధురా సహకారాఙ్కుర కషాయాస్వాదలాభాత్సగుణావిధురా కాక
 కృతోపద్రవపకా ద్విసుగా చ-శష్టేతి యావత్-యా ఉత్కణ్ఠా-మాచితోత్సుక్యం-తాం
 భజన్తీతి తథోక్తా - జాతాః - 'భజోజ్యే' ఇతి జ్యేష్ఠప్రత్యయః. ని. 'విదురస్సస్య త్కృష్ట
 విజ్ఞిష్టయో రపి' ఇతి విశ్వః. వధూనాం - వదనేనవో వక్త్రచంద్రా, విరళవిరళాః గ్రీష్మాతి
 రేకాభావా న్నన్తప్రకారాః 'ప్రకారే గుణవచనస్య' ఇతి సాదృశ్యాధే ద్విర్భావః.
 స్వేదోద్ధారః శ్రమజనివ్యస్తో-యేషాం తే తథోక్తా జాతాః - అత్రోద్ధారశబ్దస్య గౌణ
 పుత్రిసమాశ్రయణాన్న గ్రామ్యకఠ్యమధ్యపతితత్వమిత్యుక్తం ప్రాక్, తథాపి-ధాత్యాం
 ఘృతి, మధా వసంతే, ప్రసరతి వ్యాప్రియమాణే సతి, కస్య వస్తునో, గుణోదయో గుణో

త్కర్ణో, న జాతః, సర్వస్యాపి జాయత వివేత్సర్థః. * 'గత్యర్థాకర్త' ఇత్యాదినా వర్తమానే కర్తరి క్తప్రత్యయః. * 'మతి ఋద్ధి పూజార్థేభ్యశ్చ' ఇతి చకారాత్ వర్తమానతా. ని. 'అథ పుష్పరసే మధు చైత్యే వసన్తే చైత్రే చ' ఇతి విశ్వప్రకాశః. హరిణీవృక్షమ్.

టీ. వాతాః = వాయువులు, పరిమళభృతః = పరిమళమును, భరించునవి = (అయినవి); శాఖాః = కొమ్మలు, నవ .. కోటయః-నవ = క్రొత్త, అంకుర = (చిగుళ్లు) మొలకలయొక్క, కోటయః = కొనలుగలవి (అయినవి); పికపక్షిణాం = కోయిలపిట్టలయొక్క, ప్రియాః = ప్రియరాంధ్రు. మధుర...భాజి-మధుర=తియ్యని, విరుత = ధ్వనులయందు, ఉత్కంఠా = కోరికను, భాజి = పొందినవి (అయినవి); వధూ...స్తవః-వధూ = స్త్రీలయొక్క, వదనఇందవః=ముఖచంద్రులు, విరళ...ధ్రారాః-విరళవిరళ=కొంచెము, స్వేద = చెమటయొక్క, ఉద్ధారాః = పొటమరించుటగలవి (అయినవి); ధాత్ర్యం = భూమియందు, మధా = వసంతఋతువు, ప్రసరతి సతి = జరుగుచుండగా, కన్య = దేనికి, గుణ ఉదయః = గుణములయొక్క ఆవిర్భావము, న జాతః = కలుగదు. (లోకమునకంతకు గలుగు ననుట.)

తా. వసంతర్తువు వచ్చినంతనే యేవస్తువు గుణసహితముగా నుండదు? సకలవస్తువులు రమ్యములై యుండును. వాయువులు కమ్మని తావి గలిగి వీచుచుండును. కొమ్మలకొనలందుఁ జిగుళ్లు చిగిరించుచుండును. కోకిలములు చెవుల కింపుగఁ నూయుటయం దాస గలిగి యుండును. రాత్రులందు అతివల చంద్రబింబములంబోలు ముఖముల నుండి సురతమువలని చెమట స్వల్పముగాఁ గాలుచుండును.

చ. వలపువహించె గంధగిరి వాతపరంపర భూరిభూజతా

ఖలు చిగిరించె నింపెనుగెఁ ౩ గాకలి కోకిలలందుఁ జెక్కులం
బలుచని ఘర్తబిందువులు ౩ భామలకుం బ్రసరించె నెయ్యెడం
జెలుపు ఘంటిక జాలదు విశేషవసంతసమాగమం బిలన్.

శ్లో. మధురయం మధురై రపి కోకిలా
కలకలైర్మలయస్య చ వాయుభిః,
విరహిణః ప్రహిణస్తీ శరీరిణో
విపది హస్త సుధాఽపి విషాయతే.

వ్యా.—మధురితి.—ఆయం పూర్వోక్తః, మధుర్వనస్తః - సకలచరాచర్యోన్మాదకర
ఇతి భావః. మధురైః శ్రావ్యైస్సంతాపహరైర్వా - 'శితలీక్రియతే తాపో యేన త
స్యధురం స్పృశమ్' ఇతి లక్షణాత్, కోకిలానాం, పికనుద్గీణాం-కలవైరవ్యక్తమనోహరైః
స్వరవిశేషైః-ని. 'కాకలీతు కలే సూక్ష్మే ధ్వనౌ తు మధురాస్ఫుటే, కలః' ఇత్యమరః.
కోకిలేత్యుక్త జాతిగ్రహణే-సి. 'కోకిలా జాతా' వసి' ఇతి న జీష్. తథా మలయస్య
వాయుభిః శ్రీఖణ్డశైలానిలైశ్చ - అత్యస్తసుఖావహారపీతి భావః. విరహిణః శరీరిణః
వియోగిజనాన్, ప్రహిణస్తే వినాశయతి, తథాహి—విపది ఆపత్కాలే, సుధా అమృత
మపి, విషయతే విషమివాచరతి - తద్వత్ప్రాప్తప్రయాసకరీ భవతీత్యర్థః * 'ఉపమానా
దాచారే' ఇతి క్యచ్. * 'అకృతాన్సర్వధాతుకయో ర్దీర్ఘ ఇతి దీర్ఘః. హస్తేతి విషదే.
ని. 'హస్త హస్తే-నుకమ్పయాం వాక్యారమ్భవిషదయోః' ఇత్యమరః.

సామాన్యేన విశేషణసమర్థనరూపా-ర్థాస్తరన్యాసః, స చ విషయతే ఇత్యుక్త
ఉపమయా అగ్నేన సజ్జీర్ణతే. అనుప్రాసశ్కాబ్జః. ద్రుతవిలమ్బితవృత్తమ్.

టీ. ఆయం = ఈ, మధుః = వసంతము, మధురైః = తియ్యని, కోకిలాకలకలైః =
ఆడుకోయిల కలకలధ్వనులచేత, మలయస్య వాయుభిశ్చ = మలయమారుతములచేతను,
విరహిణః = ఎడ-బాటు గలిగిన, శరీరిణః = జనులను, ప్రహిణస్తే=మిక్కిలి బాధపెట్టు
చున్నది, హస్త=అయ్యో!, విపది = ఆపదయందు, సుధాఅపి = అమృతము నైతము,
విషయతే = విషమమనలె నగును.

తా. ఈవసంత ద్రువురు చెవుల కింపయినకోకిలముల యవ్యక్తము
లగు కూతలచేతను, మలయమారుతములచేతను విరహులగు జనులను
జంపుచున్నది. అక్కటా! చెడుకాలంబున నమృతంబును విష మగును.

తే. నిండుకొని వచ్చుగండపుంగొండచల్లు

గాలియును బిక కాకలికారవంబు

విరహిజనుల వధించె నోవ్వేళఁ గాన

నమృతమును విషమగు విషాత్ప్రాప్తియందు.

శ్లో. ఆవాసః కిలికించితస్య దయితాః పార్శ్వే విలాసాలసాః

కర్ణే కోకిలకామినీకలరవః స్వేరో లతామణ్డపః,

గోష్ఠీ సత్కవిభిః సమం కతివయై ర్ముగ్ధాః సీతాంశోః క రాః

కేషాంచిత్సుఖయన్తి చాత్ర హృదయం చైత్రే విచిత్రాః సజః. 83

వ్యా.—విరహిణామేవ కృచ్ఛ్చిం, న త్యన్యేహ మిత్యాహ—ఆవాస ఇతి - పార్శ్వే పరిసరే, కిలికించితస్య, 'రోహిత్రుహర్షభీత్యాదేస్సక్కురః కిలికించితమ్' ఇత్యుక్త లక్షణ శృంగారచేష్టావిశేషస్యావాసో నివాసభూతః - అత్రాధారమాత్రవివక్షయైకవచన గ్రహణమితి వివేకః. తథా, విలాసాలసాః లీలామన్ధరాః - కటాక్షభుజాక్షేపాది వివిధ విశ్రమాచరణతత్పరా ఇత్యర్థః. ఏతేనైతాసాం స్వరమస్తీకృతప్రీడత్వాత్పాగ్భయం సూచ్యతే, దయితాః ప్రీయతమాశ్చ, కర్ణే కర్ణయోరిత్యర్థః. * 'స్తనాదీనాం ద్విత్వ విశిష్టా జాతిః ప్రాయేణ' ఇతి వాచనసూత్రే ప్రాయగ్రహణాదేకవచనప్రయోగః. కోకిల కామినీనాం కలకణ్ఠాద్దనానాం - కలవరః అవ్యక్తమధురస్వరశ్చ, స్తేరః ఈషద్వికసిత మనుమ ఇత్యర్థః. అత్ర మనుమధర్మః మనుమితే ఉపచర్యతే * 'ప్రిక్ష్ణో ఈషద్ధననే' ఇతి ధాతోః * 'సమి కమ్మి' ఇత్యాదినా కప్రత్యయః. లతామణ్డపా లతాగృహం చ, కతి పయోః కైశ్చిదేవ - ఆవృథా రసాభాసాత్, సత్కవిభిస్సరసవిచిత్రచారుప్రభవప్రణయన చతురతరకపీత్వరై, సుమం, గోష్ఠీప్రసక్తశ్చ, ముగ్ధా మనోహరా, స్థితాంశోః కరా శ్చష్ట్రీకిరణాశ్చ, విచిత్రా నానావిధాః, స్రజః పుష్పచూలికాశ్చ, అత్ర అస్మిన్, చైత్రే వసన్తే, కేహంచిత అన్యేహమేవేత్యర్థః. హృదయం సుఖయన్తి రజ్జాయన్తి - న సర్వేహ మిశ్యర్థః. ఈదృక్సౌభాగ్యసంపన్నానాం విరళత్వాదితి భావః.

అత్ర ఖలేకపోతన్యాయాద్వయితాది బహుకారణానాం హృదయరజ్జాన రూపైక కార్యసాధనసముద్యోగకథనాద్ద్వితీయసముచ్చయాలంకారః. తదుక్తం విద్యానా థేన.—

'ఖలే కపోతన్యాయేన బహూనాం కార్యసాధనే,

కారణానాం సముద్యోగస్స ద్వితీయస్సముచ్చయః.' ఇతి.

శార్దూల విశ్రీడితమ్.

టీ. పార్శ్వే = ప్రక్కను, కిలికించితస్య = (కోపము, సంతోషము, భయము, మున్నగుదశ లొక్కసారియే కలిగెడి యొకానొక) శృంగారచేష్టను, ఆవాసః = ఉనికి పట్టును, విలాసాలసాః-విలాస = ఒయ్యారముచే, ఆలసాః = మందగించినవారును, (అగు), దయితాః = ప్రీయుర్రాండ్రు, కర్ణే=చెవియందు, కోకిల...రవః = కోకిలకామినీ = ఆడు కోయిలలయొక్క, కల=అవ్యక్తమధురము లయిన, రవః = ధ్వనియు, స్తేరః = వికసించిన, లతామంటపః = పొదరుటిల్లును, కతిపయోః = ఒకకొందఱు, సత్ = కవిభిః సమం = మంచి కథలతోఁగూడ, గోష్ఠీ=సల్లాపమును, ముగ్ధాః=మనోహరములైన, స్థితాంశోః = చంద్రుని

యొక్క, కరాః=కిరణములును, విచిత్రాః=వెక్కువన్నెలుగల, ప్రజః=(పూల) దండలును, అత్ర = ఈ, చైత్రే = వసంతమునందు, కేహంచిత్ = కొందఱియొక్క, హృదయం = మనస్సును, సుఖయంతి = సుఖపెట్టును.

తా. దయితలవెంబడిఁ గొంచెముసేపు శ్రీడించి బరుండుట చేతను, చెవులకింపగు నాడుకోయిలలపాటలను వినుటచేతను, చక్కఁగాఁ బూచిన తీగెలయిండ్లయం దుండుటచేతను, గొందఱు కవులతోడ ముచ్చట లాడుటచేతను, వెన్నెలలందుఁ బరుండుటచేతను గొందఱు మాత్రము వసంతర్తువునందు రాత్రులందు సుఖముల ననుభవించు చుందురు.

చ. ఘనకిలికించితప్రచురకాంతలు చెంతఁ బికాంగనాకల
స్వనములు వీనులందు సుమరళాలి నికుంజము పుష్పమాల్యముల్
వినుతకవిప్రసంగమును १ వెన్నెలలేటలు భాగ్యవంతులౌ
జనులకుఁ జైత్రమాసమునసౌఖ్య మొనర్చు సుగంధితోయముల్.

శ్లో. పాశస్త్రివిరహానలాహుతికలామాతన్వతి మజ్జరి
మాకన్దేషు పికాన్తనాభిరధునా సోత్కణ్ఠమాలాకృతే,
అల్పస్తే నవపాటలాపరిమలప్రాగ్భారపాటచ్చరా
వాన్తిక్లాన్తివితానతానవకృతః శ్రీఖడ్గైలానిలాః.

84

వ్యా.—పాశ స్త్రితి.—అధునేదానీమ్, వసన్తసమయ ఇత్యర్థః. పాశ స్త్రిణాం ప్రాప్తితభర్తృకాణాం, విరహళలస్య వియోగాగ్నేః - ఆహుతికలాం ఆహుతి కలనామ్ తత్సామ్య మిత్యర్థః. 'కలా శిల్పే కాలభేదే చన్ద్రాశే కలనా కలా' ఇతి వైజయన్తీ. ఆతన్వతి ఆదధానా తద్వదుద్దిపికేత్యర్థః. తనోలేశ్వతః * 'ఉగితశ్చే'తి జీవ్. మాకన్దేషు రసాలవిశేషేషు - విద్యమానేతి శేషః. మజ్జరి - పుష్పముజ్జరి, పికాన్త నాభిః కోకిలాభిః, సోత్కణ్ఠమాలాకృతే సానన్ద ముద్విత్కృతే - ఇవ్వత్వాదితి భావః. తథా పాటలా ఫలేరుహాఖ్య వృక్షవిశేషః. 'పాటలిః పాటలా మోఘా కాచ స్థాలీ ఫలేరుహే' త్యమరః*పుష్పమూలేషు బహుళమ్' ఇతి లుపి * యుక్తవద్వర్తిక్తి వచనే భవతఃనవపాటలా పరిమళ ప్రాగ్భారస్య నూతన పాటలీకుసుమగన్ధసంపత్తేః- పాటచ్చరా మలిష్టుచాః తద్గన్ధావహారిణ ఇత్యర్థః. తథా క్లాన్తివితానస్య క్లాన్తిసమూ హస్య - తానవం తనుత్వం - కుర్వన్తితి క్లాన్తివితానతానవకృతః * కరోలేః క్లిప్, అల్ప మదాః, తే ప్రసిద్ధాన్తికృతమాన్వర్త్యసారభ్యయుక్తః, శ్రీఖడ్గైలానిలా మలయ

మారుతాః, వాన్తి ప్రసరన్తి* 'వాగతిగ్ధనయోః' ఇతిధాతోర్ద్వయ్. ఏలేన విరహిణాం దురస్తదఃఖజనకత్వం సంయుక్తానాం పరమానందకత్వం చాస్యోక్తమిత్యవగస్తవ్యమ్.

అత్ర వియోగాగ్నిరిత్యత్ర రూపకమ్; ఆహుతికలామిత్యత్రోపమయా సాపేక్ష త్వాత్సంకీర్ణం సచ్ఛాద్యేనానుప్రాసేన సంకీర్ణతే. వృత్తం పూర్వపత్.

టీ. అధునా = ఇప్పుడు, పాంథ...కలాం-పాంథస్త్రీ = బాటసారుల పెండ్లాల యొక్క (ఆనఁగాః భర్తృవియోగమునొందినవారియొక్క యనుట), విరహానల = ఎడఁబాటుఅనెడి నిష్పయొక్క, ఆహుతికలాం = హవిస్సుయొక్కవనిని, ఆతన్వతీ = చేయుచున్నవై (ఆనఁగాః హవిస్సు పంటివై యనుట) మాకందేషు = తియ్యమామిడిచెట్ల యందలి, మంజరీ = పూగుత్తి, పికాంగనాభిః = ఆడుకోయిలలచేతను, సక్షత్కంఠం = ప్రేమతో, ఆలోక్యతే=చూడఁబడుచున్నది. నవ = క్రొత్త, పాటలా = కలిగొట్టు పూల యొక్క, పరిమళ = వాసనయొక్క, స్రాగ్భర = మొత్తముయొక్క, పాటచ్చరాః = దొంగలును, క్లాంతి...కృతః-క్లాంతి=బడలికలయొక్క, వితాన = సమూహముయొక్క, తానవ=అల్పత్వమును, కృతః=చేయునవియు, అల్పాః=మందములును, (అగు), తే=ఆ, స్త్రీ...నిలొ-స్త్రీఖండలైల=మలయపర్వతముయొక్క, ఆనిలొః = వాయువులు, వాన్తి = వీచుచున్నవి.

తా. ఈవసంతర్తువునందు బాటసారుల యతివల విరహ మనెడు నగ్నియందు వేల్చెడి హోమ ద్రవ్యమో యనఁదగియుండు మామిడి చిగుళ్ళను ఆడుకోయిలలు తమితోఁ జూచుచున్నవి. మఱియు మలయ మారుతములు క్రొత్తగాఁ బూచిన శిరీషపుష్పముల నెత్తావిని జూఱి కొనుచు నలసటను దీర్చుకట్టివై వీచుచున్నవి.

చ. వరలు వియోగినీవిరహావహ్నికి నాహుతిలీలఁ బొల్పు భా
సురసహకారమంజరులఁ १ జూచి మదించెఁ బికంబు లిత్తటిక
సురతపరిశ్రమాతిశయసూదనముల్ విహరించెఁ బాటలీ
పరిమళభారచోరములుబంధురచందనకై లవాతముల్.

శ్లో. ప్రథితః ప్రణయవతీనాం తావత్పదమాతనోతు హృది మానః,
భవతి న యావచ్చందనతరుసురభిర్క్తలయపవమానః.

85

వ్యా. — ప్రథిత ఇతి. — ప్రథితః ప్రసిద్ధః దృఢతర ఇతి యావత్, మానః స్త్రియ కమస్యాన్యస్త్రీసక్తిత్వజులేర్హ్యకృతకోపః —

‘స్త్రీణామిర్వాక్యతః కోపః మానోఽన్యఃసజ్జిని ప్రీయే,
శ్రుతే వానుమితే దృష్టే’ ఇతి దశరూపకే.

ప్రణయవతీనాం ప్రీయతమానాం హృది, తావత్తావత్పర్యంతం, పదం స్థానం, ఆతనోతు కరోతు-తివ్యతివ్యర్థః.* సమ్భావనాయాం లోటః. ని. ‘పదం వ్యవసితత్రాణసానలత్ప్యజ్ఞే’ వస్తుః ఇత్యమరః. క్రియత్పర్యంతమిత్యత ఆహ—చందనతరుసురభి, శ్రీభజ్జిద్రుమపరికిలన సుగంధిః. ‘సుగంధా చ మనోజ్ఞే చ సురభిర్వాచ్యలిజ్జవత్’ ఇతి విశ్వః. మలయపవమానో మలయమారుతః, యావత్పర్యంతం న భవతి న ప్రసరతి. తావదితి సంబంధః. సామాన్యస్య విశేషపర్యవసానాత్ప్రసరణార్థత్వం భువో ద్రష్టవ్యమ్. ని. ‘యావత్తావచ సాకల్యేఽవధా మానేఽవధారణే’ ఇత్యమరః. అస్యాత్మవ్రోద్దిభకత్వాన్మానిన్యోఽలిదృఢమపి నిజమానం విహాయ ప్రీయతమపరతత్త్వాః స్వయమేవ భవన్తిత్యర్థః. ఆర్యాభేదః.

టీ. చందనతరుసురభిః-చందనతరు = గంధపుంజ్ఞెట్లచేత, సురభిః = పరిమళించునట్టి మలయపవమానః = మలయమారుతము, యావత్ = ఎంతవఱకు, న భవతి = కలుగదో తావత్ = అంతవఱకు, ప్రణయవతీనాం = అనురాగము గలవారి (స్త్రీల) యొక్క, హృది=మనస్సునందు, ప్రథితః = ప్రసిద్ధమగు, మానః = (తన ప్రియుఁ డితరనాయకతో గూడినట్లు చూచికాని, వినికాని, యూహించికాని మిగుల నీర్వ్యుపమహించుటచేగలిగిన) ప్రణయకోపము, పదం = ఉపసరి, ఆతనోతు = చేయునుగాక !

తా. లోకమున మగువలు దమభర్తలన్యకాంతలను గూడి రన్న యీసుచే, వారు తమకడకు వచ్చినను పెడమోముపెట్టి మాటలాడక బిట్టుగలిగి కోపముతో నుందురు. అట్టివారు చందనవృక్షములలోనుండి వీచుకమ్మనితావిగలదక్షిణపుగాలి సోకఁగానే మదనపరవశలై కోపము వీడి తమంతట దామే ప్రియులకడ కేగుదురు.

తే. అంగజానిగంధసింధురం శ బనఁగఁ బరఁగు
మలయజసుగంధి మలయాద్రిశమారుతంబు
మలయ దేంద్రాఁక సందాక శ మానవతుల
మానసంబుల నెలకొని శ మాన మమరు.

శ్లో. సహ కారకుసుమ కేశరనికరభ రామోదమూర్ఛితదిగంతే,
మధురమధువిధురమధుపే మధౌ భవేత్కస్య నోత్కణ్ఠా.

వ్యా.—సహకారేతి. —సహకారకుసుమానాం రసాలవిశేషప్రసూనానామ-వి.
'ఆమ్రకూటో రసాలాఽసౌ సహకారోఽలిసారభ' ఇత్యమరః. యే కేసరనికరాః
కింజల్కపుష్పాః - లేహం యే భరాస్సమృద్ధయః - లేహ - మామోదేన పరిమళవిశేషణ-
మూర్ఛితా వ్యాప్తా-దిగంతా యస్మిక్ తస్మిక్, మధురేణ మాధుర్యగుణయుక్తేన-మధునా
మకరందేన-విధురా విహ్వలా ఉన్నతా ఇతి యావత్-మధుపా భృక్తా యస్మిక్ తస్మి,
న్నితమసోఽస్మిక్తముద్గీఢకత్వమిత్యర్థః. మథా వసన్తే, కస్య జనస్య త్రియా వా పురుషస్య
వేత్యర్థః. ఉత్కృష్టా సంభోగాత్సుక్యం, న భవేన్నోత్పద్యేత్ అకస్సర్వస్యాపి ఉత్పద్యత
ఏవేత్యర్థః. అతో మానత్యాగో యుజ్యత ఇతి భావః. అనుప్రాసః శబ్దాలంకారః. పృత్తం
పూర్వవత్.

టీ. సహ...దిగంతే-సహకార=లియ్యమామిడి,కుసుమ=పుష్పముః,యొక్క,కేసరనిక-
రభర=కింజల్కసమూహముల బరువుల, ఆమోద=నువాసనలచే, మూర్ఛిత = ఆక్రమింపఁ
బడిన, దిక్ అస్తే=దిక్కులయొక్క కొనలు గలదియు, మధుర...మధుపే-మధుర=
తీయని, మధు = మకరందముచేత, విధుర=మదించిన, మధుపే = తుమ్మెదలు గలదియు
(అగు), మథా = వసంతఋతువునందు, కస్య=ఎవనికి, ఉత్కృష్టా = (సురతమునకు)
ఇచ్చు, న భవేత్=కలుగదు.

తా. వసంతర్తువునందుఁ దియ్యమామిడిపూతయొక్క కింజల్క-
ముల కమ్మనితావులు దిక్కులెల్ల వ్యాపించియుండును. తుమ్మెదలు
పూఁదేనియలు గ్రోలుటయందు విసుఁగుచెందియుండును. ఇట్టి మనో-
హర మగు ఋతువునం దెవరి కాశ పుట్టుకుండును? అందఱును వసంత
కాలమునఁ బ్రేమతో వనంబుల సొంపుఁ జూచుచుండుదు.

తే. సరససహకారకుసుమకేసరసమూహ

గురుతరామోదమయదిగంతరము మధుర
మధువిధురమధుపము మధుమాసనమయ
మెవ్వనికి వేడ్క వాటింప దిజ్జగమున.

అవ. శ్రీష్టర్తువును వర్ణించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. అచ్ఛాచ్ఛచందనరసార్ద్రతరా మృగాక్షో
ధాగ్రాగృహణి కుసుమాని చ కౌముదీ చ,
వన్తో మరుత్సుమనసః శుచి హర్తవ్యపృష్ఠం
గ్రీష్మే మదం చ మదనం చ వివర్ధయన్తి.

శర్తృ-టీక-17

వ్యా.—అథ త్రిభిర్గీర్త్యం వర్ణయతి— అచ్చాచ్ఛేతి.—అచ్చాచ్ఛేతిః
స్వచ్ఛాచ్ఛ - యశ్చన్దనరసః పటిరద్రవః - ని. 'గుణే రాగే ద్రవే రసః' ఇత్యమరః
తేన - ఆర్ద్రతరా అత్యున్తార్ద్రా - స్పన్తాపకాన్త్యర్థం సాన్ద్రచన్దనపజ్జుచర్మితాన్తా
ఇత్యర్థః. మృగాక్ష్యః తరుణ్యశ్చ, ధారాగృహః జలయన్త్రవేత్సాని, కుసుమాని
మల్లికాదీని, కాముదీ చన్ద్రికా చ, సుమనసో జాత్యాస్సంబన్ధీ గ్రీష్మకాలేఽతివికాః
సమ్భవాత్, తత్కుసుమపరిశీలనజనితామోదభరిత ఇత్యర్థః. ని. 'సుమనా మాలతీ జాతిః
ఇత్యమరః. మన్దో మరుత్ మన్ధరగన్ధవాహశ్చ, శుచి శుభ్రం-సుధాలేపేనేతి భావః.
హర్త్యపృష్ఠం సాధోపరిప్రదేశ శ్చేతి, గ్రీష్మే ఋతౌ మదం- హర్షవ్యతికరం, మదనం
చ, వివర్ధయన్తి ఉద్దిపయన్తి.

అత్రాపి ద్వితీయస్సముచ్చయాలంకార ఉన్నేయః. పసన్తలికావృత్తమ్.

టీ. అచ్చ...తరాః—అచ్చఅచ్చ = తెల్లతెల్లని, చన్దనరస = గండపురసముచే,
ఆర్ద్రతరా=మిక్కిలితడియైన, మృగాక్ష్యః=లేడికన్నులవంటి కన్నులుగల స్త్రీలును,
ధారాగృహః = (నీటి) ధారలయిండ్లును, కుసుమానిచ = పుష్పములును, కాముదీచ =
వెన్నెలయును, సుమనసః=జాజియొక్క, మన్దమరుత్ = మెల్లనిగాలియు, శుచి = తెల్ల
నైన, హర్త్యపృష్ఠం=మిదయొక్క ప్రైప్రదేశమును, గ్రీష్మే=వేసవికాలమున, మదం =
హర్షమును, మదనంచ-మన్తథుని వివర్ధయన్తి = పెంచును.

తా. గ్రీష్మర్తువునందు నిర్మల మగు మేలై నచందనముఁ బూసి
కొన్న వారలగు మచ్చెకంటులును, నీటిధారలు పడుయంత్రములు
గలగృహములును, పుష్పములును, వెన్నెలయు, తిన్ననిగాలియు, జాజి
పూవులు, వెల్లనైన మేటి యుప్పురిగలు ఇవియన్నియుఁ బురుషులకు మద
మును, మన్తథవికారమును వృద్ధిచెందించుచున్నవి.

చ. అతిసితచందనార్ద్రగ్రుచిర్రాంగులు భామినులు సుగంధసం

గత గుగుమందమారుతముఁ గౌముదియు జలయంత్రగేహము
న్నతశుచి సౌధభాగము ఘనం బగువాసనఁ బూనుపుష్పసం
తతియు మదంబు దర్పకుని దర్పముఁ బెంపుగఁ జేయు వేసవిన్.

శ్లో. స్రజో హృద్యామోదా వ్యజనపవనశ్చన్ద్రకిరణాః

పరాగః కాసారో మలయజరజః నీధు విశదం,

శుచిః సౌధోత్సజః స్రుతను వసనం పజ్జుజదృశో

నిదాఘర్తా హ్యేతత్సుఖముపలభన్తే సుకృతినః.

వ్యా.—స్రజ ఇతి.—హృద్యామోదా మనోహరగన్ధాః, స్రజః పుష్పమాలికా శ్చ, వ్యజనపవనస్తాశ్చ వృత్తసమీరణశ్చ-ని. 'వ్యజనం తాశ్చ వృత్తక' మిత్యమరః. చంద్రకరణాశ్చ, పరాగస్సమనోరజశ్చ, కాసారః క్రిడాసరశ్చ, మలయజరజశ్చ వృత్తనతోదశ్చ; విశదం నిర్మలం, శేరలే అనేనేతి శీఘ్ర మద్యం చ 'శీఘ్రో ధుక్' ఇత్యౌణాదితో ధుక్వీత్యయః. శుచి శ్శుభ్రః విహారయోగ్య ఇత్యర్థః. సౌధోత్పన్నః - ప్రాసాదోపరిప్రదేశశ్చ, ప్రతన వసనం సూక్ష్మామృతం, పక్కుజదృశః పద్మపలాశలోచనా, శ్చేత్యేతత్సర్వం భోగసాధనమ్ *-'నపుంసకమ్'- ఇత్యాదినా నపుంసకైకశేషః. నిదాఘర్తా గ్రీష్మర్తా* 'అద్దుణః' ఇతి రహరో గుణః. విలసతి విజృమ్భమాణే సతి సుకృతినః పుణ్యాకాలినః; లభ్యస్తే ప్రాప్తు వన్తి. కథ మసుకృతినామిదృగ్భోగసాధనలాభ ఇతి భావః. శిఖరిణీ.

టీ. హృద్య ఆమోదాః=మనోహరమగు సువాసనగల, స్రజః=పుష్పమాలికలును, వ్యజనపవనః=విసృజకలుగాలియు, చంద్రకరణాః=చంద్రుని వెలుంగులును, పరాగః=పువ్వుల పుష్పాడియు, కాసారః=(క్రిడాకుఁ దగిన) సరస్సును, మలయజరణః = గంధపుద్రవమును, విశదం=నిర్మలమైన, శీఘ్ర మద్యమును, శుచిః=శుభ్రమైన, (విహారమునకు యోగ్యమైన), సౌధ ఉత్పన్నః = మిద్యయుక్క వైప్రదేశమును, ప్రతన = సన్నని, వసనం=వస్త్రమును, పక్కుజదృశః = పద్మపత్రములవంటి కన్నులు గలస్త్రీలును, అను, ఏతత్ = దీనిని, నిదాఘ ఋతే=గ్రీష్మఋతువు, విలసతి సతి = విజృంభించుచుండగా, సుకృతినః = పుణ్యాత్ములు, లభ్యస్తే=పొందుదురు.

తా. వేసవికాలంబున నెండకు డస్సి పుణ్యవంతులు కమ్మనివాసన గల పూలదండలను, విసరకట్టలగాలిని, చంద్రకరణములను పుష్పాడిని, కొలకులను, స్వచ్ఛమగు మద్యమును, తెల్లనిమేడల వైభాగములను, సన్ననిబట్టలను, కమలములంబోలు నేత్రములు గల స్త్రీలను వీనిని బొంది సుఖింతురు.

ఉ. కమ్మనిదండలుకొ సురకటిగొడ్పులు వెన్నెలయుం బరాగపుంజమ్మును మంచిగందమును ॥ సన్నపువల్వలు నీధుపానముం దమ్ముకొలంకు మేడయును ॥ దామరసాక్షు లనంగ నొప్పుభోగమ్ములు పుణ్యవంతులకుఁ ॥ గాని లభింప వటండ్రు వేసవిన్.

శ్లో. సుఖాశుభ్రం థామ సుధరదమలరశ్మిః శశధరః
ప్రియావక్త్రమౌఘజం మలయజరసశ్చాతిసురభిః

స్రజో హృద్యామోదాస్తదిదమఖిలం రాగిణి జనే
కరోత్యస్తోత్రోభం న తు విషయసంసర్గవిముఖే.

69

వ్యా.—సుధేతి—సుధయా లేవద్రవ్యేణ శుభ్రమ్, యద్వా సుధా అమృతం తద్వచ్చుభ్రమ్—సుధా స్యాల్లేవద్రవ్యేమృతేచ' ఇతి విశ్వః. అతిసురభి అత్యంతసుగంధి, రాగిణి విషయానక్తే, విషయసంసర్గవిముఖే విరక్తే - విరక్తస్య తేషామకిచ్చిత్రత్యాదితి భావః. నిగదిత వ్యాఖ్యాన మన్యత్. పుత్రం పూర్వవత్.

టీ. సుధాశుభ్రం=గచ్ఛపూయుటచే తెల్లనైన, ధామ = ఇల్లు, స్ఫురత్ అమల రశ్మిః=ప్రకాశించు తెల్లని కిరణములు గల, శశధరః=చంద్రుడు, ప్రియావక్త్రఅమ్మోజం=కాంతయొక్క మోము గమలము, అతిసురభిః=మిక్కిలి సుగంధి యగు, మలయజరసః=గంధపుద్రవము, హృద్యమోదా=మనోహరమగు సువాసనగల, స్రజః=పుష్పమాలికలు, అను, తత్ ఇదమ్ అఖిలం=ఆ యీసర్వమును, రాగిణి=విషయానక్తుడగు, జనే=మనుష్యునికి, అస్తో త్రోభం = మనస్సునందు కలవరమును, కరోతి = చేయును, విషయసంసర్గవిముఖే=విరక్తునికన్ననో, (న కరోతి)=చేయదు.

తా. సున్నపుఁబూతచేఁ దెల్లనైనయిల్లును, వెలుఁగు చున్న వెల్ల నైన కిరణములు గల చంద్రుఁడును, ప్రియరాఁలియొక్క కమలముం బోలు ముఖమును, మిక్కిలి పరిమళించుచున్న గంధపుఁబొడియు, మనోహరమగు వాసన గల పూవులదండలు ఇవియన్నియు సంసారసక్తి గలవారికి మనంబున గలవరమును గలిగించునుగాని, విషయసుఖములం దవేక్షలేనివారి కెట్టిహానియుఁ జేయఁజాలవు.

తే. కలువచెలియును బూవుదండలును మంచి
గందమును గేలిసౌధంబు ॥ గలికిమోముఁ
గాముకునకు వికారంబు ॥ గలుగఁజేయుఁ
గలఁక వాటింప వెవుడు నీష్కామునకును.

అవ. వర్షర్తువును వర్షించుచున్నాడు:—

శ్లో. తరుణీనైషా దీపితకామా వికసితజాతీపుష్పసుగంధి,

ఉన్నతపీఠయోధరభారా ప్రావృట్ తనుతే కస్య న హర్షమ్. ౭౦

వ్యా.—ఆధ వర్షానమయ వర్షనమారభతే—తరుణీతి.—ఉద్దీపిత ఉత్పాదితః - కామో మన్మథః సురతాభిలాషావా-యయా సా తథోక్తా, వికసన్తి వికస్వరాణి-యాని

జాతీపుష్పాని తైశ్శోభనో గన్ధో యస్యాస్యా తథోక్తా-వికృత జాతీకసుమవికాస సంభవాత్-అన్యత్ర తత్కుసుమాలంకృతత్వాచ్చేతి భావః.* 'గన్ధస్యేదుత్పాతి సు సుర భిభ్యోః' ఇతి గన్ధశబ్దస్య ఇకారోఽస్తాదేశః, యద్యపి 'గన్ధశబ్దస్యేత్వే తదేకాస్తగ్రహణమ్' ఇత్కుక్తమ్. తథాఽపి కపీనాం నిరఙ్కుశత్వాత్పర్యనుయోగః, ఉన్నత ఉత్పల్లః - పీనః పీవరశ్చ - పయోధరభారోఽ మ్భాధరబృన్దం చ - అన్యత్ర సునధరశ్చ - యస్యాః సా తథోక్తా-సి. 'స్తనామ్భాధౌ పయోధరౌ' ఇతి వైజయంతీ. అత ఏవ తరుణ్యా వేష ఇవ వేషో యస్యాః సా కామినీవ మోహనకారిణీత్యర్థః. ప్రావృట్ వర్షాః. కన్య పుంసో హర్షం సంభోగాత్పుకం, న తనులే సర్వస్యాపి తనుత ఏవేత్యర్థః. శ్లేషానుప్రాణితేయ ముపమా.

టీ. దీపితకామా=రేఖబడిన కామము గలదియు, విక...గన్ధిః=వికసిత=వికసించిన, జాతీపుష్ప=జాతీపుష్పలచే, సుగన్ధిః=సువాసనగలదియు, ఉన్నత=పొడవై, పీన=బలసిన, పయోధర=మేఘములయొక్క, (అని వర్షాకాలవరము) పాలిండ్లయొక్క, (అని తరుణీ పరము) భారా=బరువు గలదియు (అగు) ఏషా ప్రావృట్ = ఈ వర్ష ఋతువు, తరుణీ ఇవ=మోహనకారిణివలె, కన్య = ఎవనికి, హర్షం = సంభోగసంతోషమును, న తనులే = చేయదు.

తా. కామమును వృద్ధిచేయునదియు, పూచిన జాజిపూవుల కన్యనితావిగలదియు, ఎత్తైన గొప్పపయోధరములు గలదియు, (స్త్రీ పక్షమున గల్చిగుబ్బలుగలదియు) నైన వర్షర్తువు జవగాలివలె నెవరికి సంతసముచు గలిగింపదు.

క. కామోద్దీపకయు సము
ద్దామపయోధరవిరాజితయు జాతిసుమ
స్తోమసుగంధియు నై స
ర్వామోద మొనర్చెఁ బ్రావృడంగన భళిచే.

శ్లో. వియదుపచితమేఘం భూమయః కన్దళినోఽ
నవకుటజకదమ్బామోఽనో గంధవాహః,
శిఖికులకలకేకారావరమ్యా వనాంతాః
సుఖనమసుఖనం వా సర్వముత్కణ్డయంతి.

91

వా. - వియదితి - ఉపచితాః పరిచితా - మేఘా యస్మిం స్త త్తథోక్తమ్ ఘనాఘనసంచారపదిత్యర్థః. వియత్ ఆకాశం చ, కన్దలాని అఙ్కురాణి ఆసాం

సస్తితి కన్దలిన్యోః భూమయో భూప్రదేశాశ్చ, నవో నూతనః-కుటజానాం గిరిమల్లి
కానాం కదమ్బానాం నీపకుసుమానాం చ-ఆమోదో గన్ధవోశ్చ ఏషామస్తీతి తథోక్తా
గన్ధవాహః ఉద్యానపవనాశ్చ-ని. 'కుటజో గిరిమల్లికా' ఇత్యమరః కే మూర్ధ్ని కాయస్తి
ధ్వనయస్తి కేకా మయూరవాణ్యః ని-కేకా వాణీ మయూరస్య' ఇత్యమరః. శిఖ
కులానాం మయూరనికరాణాం-యః కలకేకారావాప్యక్తమధురకే కాన్వరా-స్తైరమ్యా
మనోహరా, పనాస్తాశ్చ కేశీపనుధ్యప్రదేశాశ్చ, సుఖనం దుఃఖనం వా, సర్వమ్
అశేషం జనమ్, ఉత్కణ్ఠాయస్తి సంభోగాత్సృక్యవంతం కుర్వస్తీత్యర్థః. ఉద్దీపకత్వాదితి
భావః. ఉత్కణ్ఠకబ్ధాత్ * తక్రూరోతి- ఇతి బ్యన్తాల్లట్. మాలినీ.

టీ. ఉపచితమేఘుః=దట్టమైన మబ్బులు గల, వియల్=అకసముడు, కన్దలిన్యోః =
అంకురములుగల, భూమయః=భూప్రదేశములును, నవ...మోదినః—నవ=క్రితలైన,
కుటజః=కొండమల్లెలయొక్కయు, కదమ్బ = నీపపుష్పములయొక్కయు, ఆమోదినః=
సువాసనలు గల, గన్ధవాహః = ఉద్యానవాయువులును, శిఖ...రమ్యాః-శిఖకుల=నెమళ్ల
సమూహములయొక్క, కల=అవ్యక్త మధురమైన, కేకారవః=కూతలయొక్క ధ్వనిచే,
రమ్యాః=మనోహరములగు, వన అంతాః=అడవిమధ్యప్రదేశములును, సుఖనం=సుఖపురు
షుని, అసుఖనంవా=సుఖపరాఙ్ముఖునిగాని, సర్వం=అందఱును, ఉత్కణ్ఠాయస్తి=కామాతు
రులుగఁ జేయుచున్నది.

తా. దట్టములయిన మబ్బులతోఁ గూడిన యాకసంబును, పుట్ట
కొక్కులతోఁ గూడిన పొలములును, అప్పుడే పూచిన యడవిమల్లెపూల
తావితోఁ గూడి వీచెడువాయువులును, నెమళ్లగుంపుల యింపగు కూత
లతోఁగూడి మనోహరంబులై యుండువనప్రదేశములును, ఈవస్తువులు
సుఖవంతునినైనను, దుఃఖవంతునినైనను అందఱిని సంతోషపఱచును.

చ. జలధరమూలికాఖచిత్రచారునభంబు నవాంకురప్రభా

లలితమహీతలంబును గలసన్వనకేకికులోల్లసద్వన

స్థలములు జాతినీపకుటరజస్ఫుటగంధిలగంధవాహముల్

నెలకొని యెల్లవారలకు శ నిండుముదంబు ఘటించె నత్తఱిన్.

అవ. క్రియలు బాసినబాటసారులదశను వర్ణించుచున్నాడు:—

శ్లో. ఉపరి ఘనం ఘనపటలం తిర్యగ్గిరయోఽపి న-రితమయూరాః,

క్షీతిః పి కన్దశధవళా దృష్టిం పథికః క్వ పాతయతి.

వ్యా.—ఉపరితి—ఉపరి ఉపరిష్టా ధ్వనం సాన్ద్రం, ఘనపటలం మేఘబృష్టమ్, వర్తత ఇతి శేషః. ని. 'ఘనాః కఠిన సజ్జాత మేఘకాఠిన్య ముద్గరాః' ఇతి వైజయన్తీ. తిర్యగ్ దిక్షు ఇత్యర్థః. మహ్య మతిశయేన రమన్త ఇతి మయూరాః * పృషోదరాదిత్వా త్సాధుః, సర్తితా నృత్యంతః స్వాధే జించి * 'గత్యర్థాకర్తృక - ' ఇత్యాదినా వర్తమానే కర్తరిక్తః. * 'మతిమద్ధి-' ఇతి వర్తమానతా - యద్వా సర్తితా మేఘబృష్టేన నాటితాః- మేఘోదయే తేషాం ఉల్లాసవశేన నాట్యసంభవాత్-తథా భూతా మయూరా యేషు తే తథోక్తా, గిరయోఽపి, వర్తన్త ఇతి శేషః. క్షీరిరపి భూమిరపి, కన్తలై ర్నానావిధా జుగ్రై - ర్ధవలా స్వచ్ఛా, అతః వన్ధానం గచ్ఛతీతి పథికిః పాన్థః* 'పథమృక్', ఇతి మృన్వీత్యయః. దృష్టిం, క్వ కుత్ర, పాతయతి ప్రసారయతి? న కుత్రా పీత్యర్థః. సర్వత్రాప్యర్థీపనసంభవాదితి భావః. మహాత్కవ్యమత్ర విరహీణామితి పరమార్థః. ఆర్యాభేదః.

టీ. ఉపరి=పైభాగమునందు, ఘనం = సాన్ద్రమైన, మేఘపటలు = మేఘసమూహము, తిర్యక్ = నలుదిక్కులయందు, సర్తితమయూరాః = ఆడింపబడిన నెమళ్లగల, గిరయః అపి=పర్వతములును (ఉన్నది), క్షీరిరపి = భూమియును; కన్తళధవళా = అంకురములచేఁ దెల్లనిది; పథికిః=పాంథుఁడు, దృష్టిం=చూపును, క్వపాతయతి=ఎక్కడ ప్రసరింపఁ జేయును.

తా. మేఘములు నెమళ్లు పుట్టగొడుగులు మొదలగునవి విరహులకుఁ గామోద్ధీపకములు గనుక ప్రియాంగనలఁ బాసి తిరుగుచుండు బాటసారులు తమదృష్టులను మీఁదనే యుంచుచుఁ బోవుదమనిన పైన దట్టములైన మేఘములున్నవి. అడ్డముగాఁ జూచుచుఁ బోవున మనిన నెమళ్లు పర్వతములయందు నాట్యములాడుచున్నవి. క్రిందఁ జూచుచుఁ బోవుదమనిన పుడమియుఁ బుట్టగొడుగులచేఁ దెల్లపాటియున్నది. పైనను క్రిందను రెండుపార్శ్వములందునుగాక బాటసారి తనదృష్టి నేతెట్టునకు బోనిచ్చుచుఁ బోగలఁడు? (కావున నట్టిసమయములందుఁ గాంతతోడి యునికియే మంచిది.)

తే. మీఁద మబ్బులమోసులు १ మిసిమిచూపఁ
బుడమియును గందళమ్ములఁ १ బొదల నాడు
నెమ్మిగమితోడ దెసల కై १ లమ్ము లుండ
విరహజనుఁ డెందుఁ దనదృష్టి १ విరియఁజేయు.

శ్లో. ఇతో విద్యుద్వల్లీవిలసితమితః కేతకితరోః

స్ఫురదన్తః ప్రోద్యజ్జలదనినద స్ఫూర్జితమితః,

ఇతః కేకీక్రీడాకలకలరవః పక్షలదృశాం

కథం యాస్యన్ద్యేతే విరహాదివసాః సమ్భృతరసాః.

93

వ్యా.—ఇత ఇతి.—ఇతోఽస్మిన్నప్రదేశే, విద్యుద్వల్లీనాం తడిల్లతానాం-విలసితం స్ఫురణమ్, భవతీతి శేషః. ఇతః ప్రదేశే, కేతకితరోః కేతక్యాఖ్యపృథ్వీస్య-తత్కుసుమస్యే త్యర్థః. * 'వ్యాపాః సంజ్ఞాచ్ఛవసోర్భవలుమ్' ఇతి ప్రాసవ్యః. కాలిదాస ఇతివత్. స్ఫుర న్వాప్తువానో, గన్ధశ్చ వర్తత ఇతి శేషః. ఇతః ప్రోద్యత్ప్రవృద్ధం, జలదనినదస్య మేఘ గర్జితస్య-స్ఫూర్జితం అరవం చ, భవతీతి శేషః. ఇతశ్చ కేకినాం శిఖావలానాం-క్రీడాసు కేలిషు-యః కలకలరవః కోలాహలధ్వనిః-ని. 'శిఖావలః శిఖీ కేకీ' 'కోలాహలః కలకలః' ఇతి చామరః. యద్వా కలకలరవః అత్యున్మాదక్రమధురప్రకారస్యనశ్చ, సముజ్జృమ్భత ఇతి శేషః. పక్ష్యాణానాం సస్తితి పక్ష్యలాః * సిద్ధాదిత్యాల్లచ్చృత్యయః. తథాభూతా ద్యో యానాం తానాం నారిప్లవలోచనానామ్, ఏతే ప్రసిద్ధాః, సంభృతరసాః సంపూర్ణశృంగారాః-ఉద్దిపకా ఇత్యర్థః. విరహాదివసా వియుక్తవాసరాః, కథం-యాస్యన్ది-అతిక్రమిష్యన్తి? న కథం చిదపీత్యర్థః; దురన్తత్వాద్విసమేకం యుగం భవిష్యతీతి భావః. శిఖరిణీవృత్తమ్.

టీ. ఇతః=ఈచోట, విద్యు...సితం—విద్యుద్వల్లీ=మెఱుపుదీగయొక్క, విలసి తమ్ = స్ఫురణము, ఇతః = ఈచోట, కేకకి తరోః = మొగలిచెట్టుయొక్క, స్ఫురక్ = వ్యాపించుచుండు, గన్ధః = సువాసన, ఇతః, ప్రోద్య...ర్జితం—ప్రోద్యత్ = ప్రవర్ధమాన మగుచున్న, జలద=మేఘపు, నినద = గర్జయొక్క, స్ఫూర్జితం = మ్రోత, ఇభః, కేకీ... రవః—కేకీ=నెమళ్లయొక్క క్రీడా=ఆటలయందలి, కలకలరవః=కోలాహలధ్వని, కావున సంభృతరసాః, సంభృత=సంపూర్ణమై, రసాః = శృంగారరసముగల, ఏతే = ఈ, విరహా దివసాః = వియోగదినములు, పక్షలదృశాం = దట్టపు తెప్పలచే గప్పుబడిన కన్నులుగల స్త్రీలకు, కథం=ఏవిధముగ, యాస్యన్ది=అతిక్రమించుచు, లేక కడచును.

తా. ఒకతెట్టు మెఱుపుదీగలు మెఱయుటయు, ఒకతెట్టు మొగలి పూలయొక్క సువాసనయు, మఱియొక ప్రక్క గ్రమ్ముచుండు మొగులల యులుములును, వేటొక ప్రక్క నెమళ్లలయొక్క. యాటలయందలి యవ్యక్తమధుర మగుధ్వనులును అను నీశృంగారరసోద్దీపకము లగుపదార్థములతోఁగూడిన యీదినములను, మిఠిమిఠిలగుకాంత లేట్టులు

గడపగలరు ? పైఁజెప్పిన యన్నివస్తువులు విరహోద్దీపకములు గావున
నీదినంబులందు విరహిణులగు స్త్రీలు బాధపడుదు రని భావము.

ఉ. ఇక్కడఁ గ్రొమ్మెటుంగుదివె శిలక్కడఁ గేతకిగంధవైభవం
బిక్కడ భూరిగర్జితము శిలక్కడ మత్తమయూరనిస్సవ్నం
బక్కట యీరసోజ్జ్వలము శలైనదినంబులు మన్తభార్తృ పెం
పెక్కువియోగినీజనుల శ కెట్లు చనం గల వెన్ని చూడఁగన్?

శ్లో. అసూచీసంచారే తమసి నభసి ప్రాధజలద

ధ్వనిప్రాజ్ఞమృన్యే పతతి పృషతానాం చ నిచయే,

ఇదం సాదామన్యాయః కనకకమనీయం విలసితం

ముదం చ మ్లానిం చ ప్రథయతి పథి నైవైరసుదృశామ్.

94

వ్యా.—అసూచీతి,—తమసి అన్ధకారే, న విద్యతే సూచీసంచారో యస్మిం
స్తస్మిన్నుచ్యగ్రమత్రస్యాప్యనవకాశప్రదే - గాఢతమే సతీతి యావత్, తథా,
నభసి అస్తరితే చ, ప్రాధః ప్రగల్భః - గమ్భీర ఇతి యావత్ యో-జలదధ్వనిర్దేహు
గర్జితం-లేన-ప్రాజ్ఞం వాచాలమాత్మానం మన్యత ఇతి ప్రాజ్ఞమృన్యే - బహులతర మేఘు
నిర్ద్వాదవతి సతీత్యర్థః. * 'ఆత్మమానే భవన్' ఇతి భిశి ముమాగమః. తథా పృషతానాం
విస్తానాం చ-నిచయే సన్దోహే-పతతి సతి-ని. 'పృషన్తి బిష్టపృషతో' ఇత్యమరః. కనక
కమనీయం కనకనికషణారేఖాసుందర, మిదం ప్రవర్తమానం, సాదామన్యాయ విద్యుతః. ని.
'తడిత్సాదామసి విద్యుత్' ఇత్యమరః. విలసితం స్ఫురణం (కర్తృ) నైవైరసుదృశాం అభి
సారికాణాం, పథి ప్రియగృహమాగ్నే, ముదం మార్గప్రదర్శకత్వాత్సంతోషం. మ్లానిమ్
ఆత్మప్రకాశసహేతుత్వాత్ మ్లానిం చ * 'వై మై హర్ష త్తయే' ఇత్యస్తాద్ధాతోః 'వీణ్యా
జ్వరిభ్యో నిః ఇత్యేణాదికో నిప్రత్యయః, ప్రథయతి ప్రకటయతి కరోతీత్యర్థః.
'కాస్తాభిసరణోద్వక్తా స్తరార్తా సాభిసారికా' ఇతి లక్షణాత్ కాస్తముద్దిశ్య నిసూధ
మభిసరణశీలానాం స్త్రీణాముపయోగానుపయోగాభ్యాం హర్షాహర్ష హేతుత్వాదితి
భావః. ని. 'కాస్తార్థిసి తు యా యాతి సంకేతం సా-భిసారికా' ఇత్యమరః.

వృత్తం పూర్వపత్.

టీ. తమసి=అంధకారము, అసూచీసంచారే = సూచికదలికలేనిది అగుచుండ,
నభసి=అకసము, ప్రాధ...మన్యేసతి, పృష=గంభీరమైన, జలదధ్వని=మేఘగర్జనము

చేత, ప్రాజ్ఞవ్యసేయ=వాచాలునిగా తలచుకొనునది కాఁగా, పృథతానాం=వర్షబిందువులయొక్క, నిచయే = సమూహము, పతతిసతి = పడుచుండఁగా, కనకకమనీయం=బుగారమువలె-బుగారురేఖవలె, కమనీయం = సుందరమైన, సౌదామన్యాః=మెఱిపుయొక్క, ఇదంవిలసితం = ఈస్ఫురణము - మెఱియుట, వైవ్రసుదృశాం=అభిసారి కలకు - కాంతార్థినులై పోవువారికి, యథి = మార్గమున ముదంచ=(దారిచూపుటచే) సంతోషమును, హ్లానించ = (ఆత్మప్రకాశనహేతువుచే) భేదమును, ప్రకమయతి=ప్రకటించుచున్నది.

తా. దట్టములయిన మబ్బుల యులుములతోఁగూడిన వర్షపు నందు సూది దూలుటకుఁ గూడ వలనుపడనంత దట్టమయిన చీకటి యందు వానచినుకులు గురియునప్పుడు ఈపసిడివంటి చాయగల మెఱుపువెలుగు బాటలందు యథేచ్ఛాసంచారముగల కాంతలకు సంతసమును, వ్యససమును గలిగించుచున్నది.

చ. ఘనతిమిరంబు సూది కవః కాశ మొసంగమి మీఁద వారిద
స్వనముల మిన్ను పిక్కటిలః వారికణంబులు రాలుచుండఁగాఁ
గనకపురేఖలం దెగడుః కాటుమెఱుంగులు జారకామినీ
జనములకు ముదంబును విః షాదమునుం బ్రకటించె ద్రోవలన్.

శ్లో. ఆసారేణ న హర్ష్యతః ప్రియతమైర్యాతుం బహిశ్శక్యతే
శీదోత్కమ్పనిమి త్రమాయతద్భా గాథం సమాలిజ్యతే,
జాతాః శీకరశీతలాశ్చ మరుతో రత్యస్తభేదచ్ఛిదో
ధన్యానాం బత దుద్ధిసం సుదినతాం యాతి ప్రియాసజ్గమే. ౧5

వ్యా.—ఆసారేణి—ప్రియతమైర్వల్లభై, రాసారేణ ధారాసంపాతేన హేతునా - ని. 'ధారా సంపాత ఆసారః' ఇత్యమరః. హర్ష్యతః. ప్రాసాదాత్ ధామతః ఇతి పాతే గృహత్-ఉభయత్రాపి * పశ్చిమ్నాస్తసిత్. 'అప పరి బహి' రిత్వా 'దినా సమాసవిధానజ్ఞాపకాత్' బహిర్వ్యోగే పశ్చిమి. బహిర్యాతుం, న శక్యతేన న సమర్థ్యతే. 'శక్త శక్తా' - భాషే లట్. 'శకభృవ' ఇత్యాదినా తుముక్ ప్రత్యయః. తథా ఆయతద్భాగా దీర్ఘద్భాగా తరుణ్యా, శీతేన-యదుత్కమ్పా గాత్రవేషధు-స్తన్ని మిత్తమ - తన్నివారణార్థమిత్యర్థః. గాథ మతిద్భాగం, సమాలిజ్యతే పరిరభ్యతే - పూర్వ వల్లభ్. తథా, శీకరైరమృకణైః-శీతలాః శీకరాః - ని. 'శీకరోఽమృకణః స్తృప్తః' ఇత్యమరః. రత్యస్తే సురతావసానే - యః భేదః శ్రమ - స్తంభిస్తస్థితి తథోక్తాః

సురతసంరమ్యజనితశ్రమాపహరిణ ఇత్యర్థః. 'శ్రమః, ఖేదోఽథ రత్యాదే ర్జాతః స్వేదాతి భూమిక్పౌత్' ఇతి లక్షణాత్. మరుతశ్చ, జాతాః ప్రసృతాః, అతః; ధన్యానాం పుణ్య కాలినాం, ప్రియాసంక్లమే ప్రియాసంభోగే సతి, దుర్దినం దుష్టదినమపి మేఘచ్ఛన్నదినం చ. ని. 'మేఘచ్ఛన్నేఽహ్ని దుర్దినమ్' ఇత్యమరః. సుదినతాం సుదివసత్వం యాతి అన్యేషాం తు తదేవ భవతీత్యర్థః. బలేతి విస్తయే. ని. 'బల భేదానుకమ్పాచున్త్రణసంతోష విస్తయే' ఇత్యభిధానాత్.

అత్ర దుర్దినమపి సుదినతాం యాతీతి స్ఫురతో విరోధస్యోక్తసమాధానా ద్వితోధాభాసోఽలక్ష్యార్థః. 'అభాసత్వే విరోధస్య విరోధాభాస ఇవ్యతే' ఇతి లక్షణాత్. కాద్దాలవిక్రీడితమ్.

టీ. ప్రియతమైః=వల్లభులకు, ఆసారేణ=వర్షాధారచే, హర్వృతః = మేడనుండి, బహిః=వెలుపలికి, యాతుం=పోవుటకు, నశక్యతే=శక్యముగాదు, ఆయతదృశా=దీర్ఘము లైన కన్నులుగలస్త్రీ, కితో...నిమిత్తం-కీత = చలిచేనైన, ఉత్కంపనిమిత్తం = వడకు మూలముగా, గాఢం=బిగువుగా, సమాల్లిక్యతే = కాఁగిలించుచున్నది, కీకరకీతలాః = నీటి కణములచే చల్లనైన, మరుతశ్చ=వాయువులును, జాతాః = ప్రసరించినవి; బల = ఆహా, ధన్యానాం=పుణ్యకాలరకు, ప్రియాసంక్లమే సతి=ప్రియతోడికూడిక ఉండఁగా, దుర్దినం= దుష్టదినమైనను (మేఘచ్ఛన్నదినమైనను) సుదినతాం=మంచిదిన మగుటను, యాతి = పొందుచున్నది.

తా. జడివాన కురియుటచే బ్రయులగువారు మేడలు విడిచి వెలుపటఁ బోవుటకు వీలుకాదు. విశాలనేత్రులగు పొలఁతులు చలికి వణఁ కుచుఁ దమ ప్రియులను గట్టిగఁ గాఁగిలించుకొందురు. అలసటను బాగుగాఁ బోఁగొట్టునట్టి చల్లనితుంపురులతోఁ గూడిన గాలులు వీచు చుండును. కావున దుర్దినము (సూర్యరశ్మిలేనిదినము 'దుర్దినము' అనఁ బడును.) పుణ్యాత్మలకుఁ దమయతివలతోడి కూడిక చే సుదినత్వము నొందుచుండును.

ఉ. కేరుచు మేడనుండి వెలికిం జన శక్యము గాక యుండె నా
సారముచేత శీతమున ॥ జవ్వనికాఁగిలి గల్గె శీకరో
దారసమీరణంబు సుర ॥ తశ్రమవారణ మయ్యె దుర్దినం
బారయ నయ్యెడక సుదిన ॥ మయ్యెఁ గృతార్థుల కంగనారతిన్.

అవ. శరదృతువును వర్ణించుచున్నాడు:—

శ్లో. అర్ధం సుప్త్యా నిశాయాః సరభససురతాయాససన్నభాజ్ఞః
ప్రాద్భూతాసహ్యతృష్ణో మధుమదనిరతో హర్ష్యపృష్ఠే వివిక్తే,
సంభోగక్లాన్తక్లాన్తాశిథిలభుజలతావర్జితం కర్కరీతో
బోధితాన్నిభీన్నాచ్ఛధారం పిబతి న సలిలం శారదం మస్తపుణ్యః.

వ్యా.—అతైశేన శరదం వర్ణయతి—అర్థమితి.—నిశాయాః రాత్రేః అర్ధం -
యామద్వయమిత్యర్థః ని. 'పుంస్యర్థోఽర్థం సమేందేశక' ఇత్యమరః. *అత్యస్తసంయోగే
ద్వితీయా సుప్త్యా శయిత్యానిద్రయా యామద్వయం గమయిత్యేత్యర్థః. తతః మధ్యే
ఇతి కేవలం. సరభసం సోద్యేగం-యత్సురతమాభ్యస్తరసంభోగః - లేన-య - ఆయాసః,
శ్రమ-స్తేన-సన్నాని పరిభాన్నాని-అతపిత - శ్లభాని శిథిలాని-అక్లాన్తవయవా యస్య న
తథోక్తః.

'మధ్యం నక్తముదాహృతం శరది చ ప్రత్యూషకాలో హి మే.'

ఇతి భోజవచనా దర్ధరాత్రకృతసురతపరిక్రాన్త ఇత్యర్థః. ఏలేనైతస్య నాయకస్య కామ
తన్త్రకుశలత్వం, నాయకాయాః శక్తినిత్వం చ సూచ్యతే. తృతీయయామస్య తత్సురత
యోగ్యకాలత్వాత్. తదుక్తం రతిరహస్యే.—

'రమయతి చ తృతీయే శక్తిని మార్ద్రభావం,
గమయతి రమణీయాం వద్మినిం తుర్యయామే,' ఇతి.

అన్యత్రాప్యక్తం—

'కుసుమితవనమధ్యే మాచిమారస్తృతీయే,
తిమిరనిబిడయామే శక్తినిం సంలభేత.' ఇతి.

అత ఏవ ప్రాద్భూతా ప్రకర్షోత్పన్నా - అత ఏవాసహ్య స్వతః శమయితుమశక్యా-
తృష్ణా పిపాసా-యస్య స తథోక్తః తథా, మధునా సంభోగప్రాక్కాలినమద్యపానస-
యో మదో మోహ-స్తేన నిరతః పరవశ ఇత్యర్థః. 'మదిరాదికృతోమోహో హర్ష్యవృతి
కరో మద' ఇతి లక్షణాత్. వివిక్తే విజనే ని. 'వివిక్తా పూతవిజనా' విత్యమరః. అన్యథా
విప్రమృషిహారాననుభవాదితి భావః. హర్ష్యపృష్ఠే ప్రాసాదోపరిప్రదేశే, కర్కరీతః
గల'నికాఖ్యుసచ్చిద్రవజ్ఞికాయాః * పశ్చిమ్యాస్తసి - ని. 'కర్కర్యాకూర్ణశ్చనికే'
త్యమరః. సంభోగక్లాన్తాయ సునరతాయాసపరిక్రాన్తాయాః - క్లాన్తాయాస్త్వప్రియత
మాయాః-శిథిలయా నిస్సహయా-భుజలతయా-అవర్జితం ధారాకారేణ దత్తమితి స్వాదా
తిశయోక్తిః, శారదం శరత్కాలసంబద్ధి సలిలం హంసోదకమిత్యర్థః. బోధిత్పన్నయా చన్ది)

కయా-భిన్నామిలితా-అత ఏవాచ్చ ధారా యస్మిన్ కర్తృణి తద్యథా తథా, మన్వపుణ్యో
భాగ్యహీనో-న పిబతి-భాగ్యసంపన్నస్తు పిబతీత్యర్థః. హంసోదకలక్షణము క్తం ద్రవ్యరత్న
మాలాయామ్—

‘అపిన్నతప్రమహిమాంశురశ్చిభిశ్చితమమ్బు శశిరశ్చిభిర్నిశి,

ఏవమేవ తదహర్నిశం స్థితం తచ్చ హంసజలనామకం స్పృతమ్’. ఇతి.

ఏతత్పానే గుణసంపత్తిరసి తత్రైవోక్తా—

‘ప్రసాదకం త్రిదోషఘ్నం హృద్యం లఘు చ శీతలం,

పుష్కం మనోహరం స్వాదు విషఘ్నం కాన్తికృత్పరమ్.’ ఇతి.

శరద్యేతత్పానే నియమకృత్పుష్కైః స్యుత—

‘కర్పూరాగరుజం సితాద్యభిరనైర్హంసోదకం వాసితం,

సౌధం చాతిమనోహరం శిశిరతో ముగ్ధాజ్జనాలిప్తనమ్.’ ప్రగధరాపుష్కమ్

టీ. నిశాయః=రాత్రియొక్క, అర్థం=సగము, సుప్తా=నిద్రించి, సరభ.....

ధాజ్జి—సరభస = వేగముతోఁ గూడిన, సురత = అభ్యంతర సంభోగముయొక్క, ఆయాస=శ్రమచేత, సన్న=సాస్కిన, శ్లథ = సడలిన, అజ్జి = అవయవములు గలిగిన వాఁడును, ప్రోద్భూత = సుప్తముగఁ బొడమిన, అసహ్య=కమించుటకు శక్యముకాని, తృప్త్యః=దాహముగలవాఁడును, మధుమదనిరతః=మద్యపానముచే గలిగిన నైపుచేత, పరవశుఁడును; హర్త్యవృష్టే=మిద్యయొక్క మైప్రదేశమునందు వివిక్త-వికాంతమున, కర్మరీతః=ముక్కుచెంబునందుండి, సమ్భోగ...పర్జితం-సమ్భోగ=సురతముచే, క్లాంత = శ్రమఁజెందిన, కాంతా=(తన) ప్రియయొక్క, శిథిల=సడలిన, భుజలతా = తీగవంటి భుజముచేత, అపర్జితం=(ధారగా) వంపఁబడిన, సలిలం=నీటిని, శారద=శరత్కాలమునకు సంబంధించిన (హంసోదక మని యర్థము)దానిని, జ్యోత్సాన్...ధారం-జ్యోత్సాన్= వెన్నెలలచే, భిన్న=మిళితమై, అచ్చ=స్వచ్ఛమైన, ధారం=నీటిధార కలదానిని, మన్వ పుణ్యః=భాగ్యహీనుఁడు, న పిబతి=త్రాగఁడు.

తా. ఎట్టులో సగమురాత్రివఱకు నిద్రించి, యావల నిబ్బర మైన సంభోగమందలి యలసటచే డస్సిన వీడినయంగములు గలవాఁ డును, విశేషమైన యౌర్వరానియాసగలవాఁడగుటచే మద్యపానమునం దెక్కువ మక్కువగలవాఁడును నై యేపురుషుఁ డేకాంతస్థలంబున, సంభోగమునఁ దనప్రియుని గట్టిగఁ గాఁగిలించికొని, సంభోగాంతమున డస్సినదై తనచేతికట్టును వీడినపుడు తనశిథిలభుజముచే దెచ్చియిచ్చిన

వెన్నెలతోఁగూడిన నిర్మలధారగల శరత్కాలమందలి యుదకంబును ద్రావఁడో, ఆపురుషుఁ డదృష్టహీనుఁడు (వపురుషుఁడు శరత్కాలంబున సుతతశ్రమముచే డస్సినవాఁడై మేడయొక్క వైభాగమున నట్టి కాంత దెచ్చియిచ్చినయుదకంబును ద్రాగునో, ఆపురుషుఁడు ధన్యుఁ డని భావము).

చ. ప్రియముగ రే సగంబు నిదుర రించి నితాంతరతాంతవిహ్వలుం
డయి దగఁ జెంది యాసవమ శ దాలసుఁ డై రతిఖన్న కామినీ
శయమునఁ గర్కరీగళిత శ చంద్రవిభాచ్ఛశరజ్జలంబు లా
రయఁ గృతపుణ్యుఁ డింపెనుగఁ శ ద్రాగు రహస్థీతసాధనీమలక.

అవ. హేమంతముతువును వర్ణించుచున్నాఁడు:—

శ్లో. హేమస్తే దధిదుగ్ధసర్పిరశనా మాఙ్గిష్ఠవాసోభృతః

కాశ్చీరద్రవసాస్థిదిగ్ధవపుషశ్చిన్నా విచిత్రైరతైః,

వృత్తోరుస్తనకామినీజనకృతాశ్లేషా గృహభ్యస్తరే

తామూర్బీదళపూగపూరితముఖా ధన్యాః సుఖం శేరతే.

97

వ్యా.—అథ ద్వాభ్యాం హేమస్తం వర్ణయతి—హేమస్త ఇతి.—హేమస్తే హేమస్తయుతో, దధి ప్రసిద్ధం దుగ్ధసర్పిషీ తీరఘృతో-తాన్యశనం యేషాంతే తథోక్తా-నను దుగ్ధాజ్యదీనాం తైత్యావసాదకత్వేన సేవనం భవతు - దధిసేవనస్య తదతిరేకకర త్వాత్తత్సేవనం కథం యుక్తమితి చెన్న - తస్మాప్యాయుష్కామస్య హేమస్తే సేవనోప యోగాత్. తదుక్తం చారుచర్యాయామృతుచర్యప్రస్తావే సర్వజ్ఞభోజరాజేన—

త్రిషు చ దధి నిషేవ్యం గ్రీష్మకాలే వసస్తే

శరది చ పరివర్జ్యం వాఙ్మతా దీర్ఘమాయుః,

యది ఖలు పరివాఙ్మచ్చ సేవ్యతాం సర్వకాలం

సహగుడమధుపాత్రే శర్కరాముద్యుపైః.

ఇతి.

మఙ్గిష్ఠయా రజ్జకద్రవ్యేణ రక్తాని మాఙ్గిష్ఠాని-వాసాని సురక్తవసనాని-విభ్రీతి తథోక్తాః * 'తేన రక్తం రాగా ది' త్యుప్రిత్యయః-యదపి-

'నిర్వాతం భవనం సరక్తవసనం వహ్నిః పరం సేవనమ్.'

ఇతి.

వసస్తనమయయోగ్యత్వేన సురక్తవసనధారణమభిహితం తథాఽపి మతాస్తరే వివ ముక్తమితి న విరోధః. కాశ్చీరద్రవేణ మజ్జామపకేన-సాన్ద్ర్యం యథా తథా-దిగాని

రూపితాని - పశూంషి యేషాం తే తథోక్తాః, విచిత్రైర్బాహ్యభ్యంతరరూపేణ నానా
విధైః రతైః, ఛిన్నాః శ్రాన్తాః, పృతైః వర్తతా - ఉరూ పీనా చ-స్తనా యాసాం తా
స్తథోక్తా-యాః కామిన్య స్తా ఏవ జన-స్తేన కృతాశ్లేషాః విహితపరిమార్భాః. తదుక్తం—

‘కస్తూర్యాఽగరుకుఙ్కుమై రతికృతం పానం తటాశ్శీతం,

శీతం నైవ విదిర్యతే ప్రియతమై రాలిజనం కమ్బళమ్.’ ఇతి.

తథా తామ్బూలీదళై ర్నాగవల్లీదళైః-పూగైః క్రముకైశ్చ-పూరితాని ముఖాని పక్తాస్త
రాళాని-యేషాం తే తథోక్తా స్తామ్బూలచర్వణరతాః-తత్పురా ఇత్యర్థః. ని. ‘ఘోష్టాతు
పూగః క్రముక’ ఇత్యమరః. ఇత్థంభూతా ధన్యాః సుకృతినః; గృహభ్యంతరే మన్దిరాస్త
రాళే, సుఖం యథా తథా, శేరతే స్వపన్తి. *‘శీతో రుడి’ తి రుడాగమః. తామ్బూలస్య
మానసోల్లాసాది బహుగుణ హేతుత్వా త్తచ్ఛర్వణోక్తిః తదుక్తం చారుచర్యాయాం—

‘మనసో వార్షణం శ్రేష్ఠం రతిదం మదకారణం,

ముఖరోగహరం హృద్యం దీపనం వస్తిశోధనం,

ముఖశోధి క్రిమిహరం తామ్బూలం శ్రీకరం పరమ్.’ ఇతి.

తత్కాలానుగుణోపచారత్వేన వీర్యవృద్ధికరత్వేన చ ప్రథమం దధిక్షీరాజ్యప్రాజ్యమృష్టా
న్నం భుక్త్వాఽనంతరం కుఙ్కుమకస్తూర్యాది మిశ్రిత చందనలేపనపూర్వకం వివిధసురత
సంరమ్భ సంభోగపరిశ్రాన్తాః కాస్తాసమాలింగితగాత్రాశ్చ సస్తామ్బూలచర్వణరతాః
సుకృతకాలిన స్సుఖేన నిదాతగృహభ్యంతరే స్వపన్తితి సముదాయార్థః.

కాఢ్యాలవిశ్రీడితమ్.

టీ. హేమంతే = హేమంతఋతువునందు, దధి . రశనా-దధి = పెరుగు, దుగ్ధ =
పాలు, సర్విః = నేయియు, ఆశనాః = భుజించువారును, మాఞ్షీ ..భృతః—మాఞ్షీవృ =
చెంగావి, వాసః = వస్త్రములను, భృతః = ధరించువారును, కాశ్చీ...వపుషః—కాశ్చీర
ద్రవ=కుంకుమను నలదికొనుటచే, సాన్ద్ర = దట్టముగా, దిగ్ధ = పూయబడిన, వపుషః =
దేహముగలవారును, విచిత్రైః = (బాహ్యభ్యంతరరూపములచే) నానావిధములైన, రతైః =
సంభోగములచే, ఛిన్నాః = అలసినవారును, పృత్యో...శ్లేషాః—వృత్త = గుండ్రము
లైన, ఉరూ=గొప్ప, స్తన=పాలిండ్లుగల, కామినీజన = కాంతలచే, కృత = చేయబడిన,
ఆశ్లేషాః=కొరిగింతలుగలవారును, తామ్బూలీ...ముఖాః—తామ్బూలీదళ=తమలపాకుల
తోను, పూగ = వక్కులతోను, పూరిత = నిండిపబడిన, ముఖాః = నోరుగలవారును,

(అయి), ధన్యాః=పుణ్యకాలురు, గృహభ్యంతరే=ఇంటిలోపల, సుఖం=సుఖముగ, శేరతే=నిదురింతురు.

తా. హేమంతర్తువునందు ధన్యులగుపురుషులు పాలు పెరుగు నెయ్యి చక్కగా వేసికొని భుజించుచు, చెంగావి బట్టలను గట్టుకొని, దట్టముగా మేనికి కుంకుమపూతం బూసికొని నానావిధసురతములచే డస్సినవారలై, బలినినతోడ లబ్బుగుబ్బలుం గలకాంతలచే గట్టిగఁ గొఁగిలింపఁబడినవారలై తాంబూలము చక్కగా నమలుచు, గదులలో సుఖముగా నిదురింతురు.

చ. ఘృతవధిదుగ్ధభోజన మొగిక్ భుజించి సురంగవస్త్రముల్
హితముగఁ దాల్చి కుంకుమము పాచ్చుగ మేన నలంది ధన్యుల
దృఢతఁటిఖన్నులై విడెము పుక్కిట నుంచి పృథుస్తనాంగనా
కృతపరిరంభులై కడు ర మింతురు మేడలలోన సీతునన్.

శ్లో. ప్రోద్యత్ప్రీతప్రియజ్ఞుద్యుతిభృతి వికసత్కున్దమాద్యద్విరేఫే
కాలే ప్రాలేయవాతప్రచలవిలసితో దారమన్దారధామ్ని,
యేషాం నో కణ్ఠలగ్నా త్తణమపి తుహినక్షోదదత్తా మృగాక్షీ
తేషామాయామయామా యమసదనసమా యామినీ యతియా
[నామ్.

వ్యా.—ప్రోద్యదితి.—ప్రోద్యస్త్యః ఉదిత్వరాః - ప్రోధాః ప్రవృద్ధాశ్చ యాః
ప్రియజ్ఞాః ఫలన్యః-తాభిర్ద్యుతిముపచయజనితకోభాం-బిభర్షీతి తథోక్తే-ని 'ప్రియజ్ఞాః
ఫలినీ ఫలీ' త్యమరః ద్వా రేఫా వర్ణవిశేషా యస్య స ద్విరేఫో భ్రమరశబ్దః. ఉపచారా
త్తదర్థో-ఽపి ద్విరేఫ ఉచ్యతే * యథాహ తైయటః — 'శబ్దధర్తేణా-ఽవ్యర్థస్య వ్యవ
దేశో దృశ్యతే-యథా భ్రమరశబ్దశ్చ ద్విరేఫత్వా ద్విరేఫో భ్రమరః.' వికసద్భిః-కున్దై
ర్దాఘ్నుకుసుమైః-మేద్యవో ద్విరేఫాయస్త్రిక్ కస్త్రిక్-ని 'మాఘ్యం కున్దమి' త్యమరః. *
'పుష్పమూలేషు బహుళ' మితి లుక్. యద్యపి కున్దవికసనం శిశిరర్తులక్షణం తథా-ఽపి
కత్పుత్ర్యాసత్ప్రోక్తమితి న విరోధః. ప్రశయాదాగతం ప్రాలేయం హిమం * 'తత
ఆగత' ఇత్యుక్. * 'కేయమిత్రయుప్రశయానాం యాదే రియ' ఇతి. యశబ్దస్య
ఇయాదేశః - ప్రాలేయవాతైస్తుషారవాయుభిః - ప్రచలం చఞ్చులమ్ - అత ఏవ విలసితం
ప్రకాశమాన - ముదారు రమ్భం చ - మన్దారాణాం సుతానకతరూణాం-ధామ స్థానం-

యస్య తస్మిన్-యద్వా-మద్వారాణాం పారిభద్రకతరూణాం-ధామేతి ఉభయత్రాప్యపచ
యహేతుత్వాదిలిఖావః. ని. 'పారిభద్రో నిమ్మతయర్చవైరః పారిజాతక' ఇత్యమరః. ఏవం
భూలే కాలేహేమస్తనమయే, యేహం యూనాం తరుణానాం, తుహినతోదే శితనివారణే
దత్తా. కుచకుమ్భయోరాష్ట్రసంభవేన తదాలిక్లనాన్ని వారణసమర్థేత్యర్థః. మృగాక్షీ తరుణీ
క్షణమల్పకాలమపి *అత్యస్తసుయోగే ద్వితీయా, కణ్డలగ్నా కణ్డావసక్తా-కణ్డాలిక్లనతత్ప
రేతి యావత్, నో న భవతీత్యర్థః. తేహం యూనాం, ఆయామాః అత్యస్తదీర్ఘా-యామాః
ప్రహరాః-యస్యాస్యా, విరహవేదనావశా త్తథా ప్రతీయమానయామేత్యర్థః. యామిసీ
రజసీ, యమసదనసమా యమలోకకల్పా - దురస్తదుఃఖావహేత్యర్థః, యాతి గచ్ఛతి,
తదాసీమద్గనాష్టవాలిక్లనమస్తరేణ దురస్తవిరహవేదనామహానద్యాస్తరితు మశక్యత్వా
దితి భావః. ని. 'ద్వా యామప్రహరా సమా' ఇతి, 'రజసీ యామిసీ తమి' ఇతి
చాప్యమరః.

అనుప్రాసోపమయోశ్శబ్దార్థాలంకారయోగ్యంసృష్టిః. సగ్ధరావృత్తమ్.

టీ. ప్రోద్యత్ = దట్టముగా పూయుచున్న, ప్రాధ = ప్రవర్ధమానమైన, ప్రియభుః =
ప్రేంకణపుండ్రగలయొక్క, ద్యుతి = శోభను, భృతి = తాల్చినదియు, విక...రేఫే - విక
సత్ = విరియుచున్న, కుంద = మొల్లలంచే, మాద్యత్ = మత్తిల్లుచున్న, ద్విరేఫే = తుమ్మెదలు
గలదియు, ప్రాలేయ .. ధామ్ని-ప్రాలేయవాత = తుహిరవాయువుచే, ప్రచల = కద
లుచు, విసితం = ప్రకాశమానమై, ఉదారం = రమ్యమైన, మద్దార = మద్దారపుష్పములకు,
ధామ్ని = స్థానమును, (అగు) కాలే = (హేమంత) ఋతువునందు, యేహం యూనాం =
ఏతరుణ వయస్కులకు, తుహి...దత్తా - తుహిన = మంచుచు, త్తోద = నివారించుట
యందు, దత్తా = సమర్థమైన, మృగాక్షీ = మచ్చెకంటి, క్షణమపి = అల్పకాలమైనను,
కణ్డలగ్నా-కణ్డ = మెడయందు, లగ్నా = తగులుకొనినది, నో = కాదో (కాగిలింపదో
యనుట), తేహం = వారికి, యామిసీ = రాత్రి, ఆయామయామా = నిడుదజాములుగల,
యమసదనసమా = యమలోకకల్పమై (మిక్కిలి దుఃఖమును గలిగించునదై,) యాతి =
కడచును.

తా. దట్టముగాఁ బూచిన ప్రేంకణపుం బూవులకాంతిఁ దాల్చి
నదియు, విరియుచున్న మొల్లలందుఁ దిరుగుచు మత్తిలియున్న తుమ్మె
దలుగలదియు, మంచుగాలి వీచుటచేఁ గదలుచున్న వికసించిన మందార
పుష్పములదండలు గలదియునైన హిమవంతర్తువునందు మంచుగాలి
వలని బాధ దీర్చుగల మచ్చెకంటి నిముసమైనను ఏపురుషులను గౌగి

లింపదో, యాపురుషుల కామిమనంతర్దుప్తనందలి నిడుదజాములు గల
రాత్రి నరకసముమై బహుకష్టముతోఁ గడచును.

సగ్ధర. ప్రోక్ష్యత్ప్రేథప్రియంగుఁ సుస్ఫుటరుచియుతమైఁ పుల్లమల్లీమతల్లీ
మాద్యత్సారంగమై హైఁ మనపవనచలఁ న్నంజుమందారభూజా
తదోన్మీతం బైనహేమంఁ తమున విరహసుఁతప్తలౌ వారి కెల్లకైన్.
సద్యామాయామరాత్మల్ఁ తను విషమయమఁ స్థానసాదృశ్యమూ

అవ. శిశిరర్తువును వర్షించుచున్నాడు. —

శ్లో. చుమ్బున్తో గడ్డాభిత్తీ రలకవతి ముఖే సీత్కృతాన్యాదధానాః
వక్షస్సూత్కఞ్చుకేషు స్తనభరపులతోద్భేదమాపాదయన్తః,
ఊరూనాకమ్పయన్తః పృథుజఘనతటాత్స్రీంసమన్తోఽంకుకాని
వ్యక్తం కాన్తాజనానాం విటచరితభృతః శైశిరా వాన్తి వాతాః. ౧౧

వ్యా.—అథ ద్వాభ్యాం శిశిరర్తం వర్షయన్ నిగమయతి—చుమ్బున్త ఇతి—
కాన్తాజనానాం-గడ్డా భిత్తయ ఇవ తాః - గడ్డాభిత్తీః కపాలస్థలీః, చుమ్బున్తః ‘స్తన
నయన కపాలాన్ చుమ్బునస్థాన మాహ’ రితి రతిరహస్యోక్తేరితి భావః. అత ఏవాలక
వతి విశ్లేషణవశాచ్ఛ్చర్మపస్తలాలంకృతే-ముఖే - ని. ‘అలకాశ్చర్మపస్తలా’ ఇత్యమరః.
సీత్కృతాని సీతాగ్రాణి - సీదత్యనుకరణశబ్దః. ఆదధానాః కుర్వాణాః - ఉత్పాదయన్త
ఇత్యర్థః. వక్షస్సు ఉరస్థలీఘ, ఉత్కఞ్చుకేషు ఉద్భృతహర్షానకేషు సత్స్వపి, స్తన
భరేషు - పులతోద్భేదం రోమాశ్చుప్రాదుర్భావ, మాపాదయన్తః - ఇతి సాత్త్వికోక్తిః,
ఊరూన్ సక్థీని ఆకమ్పయన్తః, ప్రచాలయన్తః, పృథు వికాలం - యజ్ఞఘనతటం జఘన
ప్రదేశస్తస్మా, దంతుకాని పరిధానాం శుకగ్రస్థీత్యర్థః. స్రంసయన్తః విశ్లేషయన్తః, అజ
నివ - వ్యక్తం స్ఫుటం-విటానాం పల్లవికానామివ - చరితాని - కృత్యాని బిభ్రతీతి
తథోక్తాః, శిశిరన్త్యేతే శైశిరాః - శిశిరర్తుసంబంధినః - ‘తస్మేద మి’ త్యే. వాతా.
వాన్తి. సంచరన్తి; విటసాధారణవిశేషణవిశిష్టత్వా ద్వాతానాం తచ్చరితభరణం యుక్త
మితి భావః. తదుక్తం రతిరహస్యే—

‘అలకచుబుకగడ్డం నాసికాగ్రం చ చుమ్బున్

పునరుపహితసీత్కం తాలు జిహ్వం చ భూయః,

భరితలిఖితనాభీమూలవక్షోరుహోరు

శ్లేషయతి ధృతధైర్యః శ్లాఘిత్యాశ నీవీమ్.’ ఇతి.

అత్ర విటచరితభృత ఇత్యత్ర ఉపమాంకార, స్వ చ వ్యక్తమిత్యనేనాభివ్యజ్ఞో
కయోత్పేక్షయాఽన్వేన సంకీర్తత ఇతి సంతేషః వృత్తం పూర్వవత్.

టీ. ఈశిరఋతువర్ణన వీచుగాడ్పులు విటులు సేయుపనులను చేయుచున్న
పనుట.—కాంతాజనానాం = జవరాండ్రయొక్క, గణ్ణభిత్తిః = గోడలపంటి చెక్కిళ్లు,
చుమ్మస్తాః = ముద్దిడుచు, అలకవతి = ముంగురులుగల, ముఖే = మోమునందు సీతస్కృ
తాని. సీతాస్కరములను, ఆదధానాః = కావించుచు, (సీత్ అనుట చలిచేత నని వాయు
పరార్థము; మోవికాటుచేత నని విటపరార్థము) వక్షస్సు = ఉరఃస్థలములు, ఉత్కృష్టాకేషు
(సత్స్త్వసి) = వైనదొడిగింపబడిన అవికలుగలవి'యైనను, (వాయుపరార్థము) వదలివేయ,
బడిన అవికలు గలవి (విటపరార్థము), స్తన .. ద్భేదం — స్తనభర = పలుదపాలిండ్లయందుఁ
పులక = గగుర్పాటుయొక్క, ఉద్భేదమ్ = పొడముటను, ఆపాదయస్తాః = కలిగించుచు,
ఉరూః = తొడలను, ఆకమ్మయస్తాః = వణకించుచు, పృథు జఘన తటాత్ = విశాల
మగు మొలప్రదేశమునందుండి; అంకుకాని = చీరలను, స్రంసయస్తాః = విడదీయుచు,
వ్యక్తం = స్ఫుటముగా, విటచరిత భృతః = విటుల కృత్యములను దాల్చినవై, శైశిరాః =
శిశిర ఋతుసంబంధములైన, వాతాః = వాయువులు, వాన్తి = సంచరించుచున్నవి, లేక,
వీచుచున్నవి.

తా. శిశిరర్తువర్ణనందలి గాడ్పులు జవరాండ్రచెక్కిళ్లను ముద్ది
డుచు (తాఁకుచు), ముంగురులు గలమోమున సీతాస్కరములు గావించుచు
గుత్తపుఱివికెలు దొడిగినను చలిచే గగుర్పాట్లు పుట్టించుచు,
తొడలఁ గదలించుచు వలుఁదపిఱుఁదులనుండి కోకలు విడఁజేయుచు
విటులుచేయుపనులం జేయుచు వీచుచున్నవి.

ఉ. చెక్కులు మద్దుగొంచు ముఖః సీమను సీతస్కృతులకా ఘటించుచుం
జక్కని చన్దవం బులకః శ జాలములకా మొలపించుచుం గటిం
జెక్కినచేలముం దొలఁగఁ శ జేయుచు శైశిరమారుతంబు లిం
వెక్కఁగఁ గాంతలందు విటకృత్యముఁ బూని చరించు నిత్తటిన్.

శ్లో. కేశానాకులయకా దృశో ముకులయకా వాసో బలాదాక్షిప
న్నాతన్వస్ఫులకోద్దమం ప్రకటయన్నజ్ఞేషు కంపం శన్తైః,
వారం వారముదారసీతస్కృతకృతో దన్తచ్ఛదాకా పీడయకా
ప్రాయః శైశిర ఏష సంప్రతి మరుత్కాంతాసు కాంతాయతే.

వ్యా. కేశానితి.—కేశాన్ శిరోరుహః, ఆకులయన్ వ్యాకులీకుర్వన్ - ఏకత్ర విక్షేపకాదన్యత్ర కేశిసంఘాచ్ఛేతి భావః. దృశో, ముకుళయన్నిమిలయన్ - ఏకత్ర పరుషస్పర్శవశా దపరత్ర సుఖపారవశ్యాచ్ఛేతి భావః. వాసో జఘనాంకుకం, లలాత్పృసహ్యక్షిపన్ ఆకర్షన్ - ఏకత్ర వేగవశాదపరత్ర సంభోగేచ్ఛనూ చేతి భావః. పులకోద్గమం రోమాఞ్చ, మాతన్యన్నత్వాదయన్ - ఏకత్ర శీతలస్పర్శానన్యత్ర శృంగారోద్బోధనాచ్ఛేతి భావః. ఆపేగేనోద్బోగేన - యః కమ్మో గాత్రవేషఘ్నం, శనైః ప్రకటయన్తన్తమభివ్యజ్ఞయన్-ఇతి విక్షేపణద్వయేన సాత్త్వికోక్తిః, ఉదారాణి మనోజ్ఞాని-సీతక్రూతాని కుర్వంతీతి తథోక్తాన్, 'ఛాద్యస్తే ఏభిరితి ఛదాః * 'పుసి సంజ్ఞాయాం ఘః ప్రాయే ణే' తి ఘప్రత్యయః. ఛాదేష్టేఽద్యుపసర్గస్యే'తి హ్రస్వః. దస్తానాం ఛదాః, తానధరోహన్, వారం వారం పునః పునః, పీడయన్ - ఏకత్ర శైత్యతిశయేనాన్యత్ర దస్తక్షతేన చ వ్యకయన్నిత్యర్థః. ఏహోఽయం, శైశిరో మరుత్ శిశిరమారుతః, సంప్రతీదాసీం శిశిరైః, ప్రాయో భూమ్నః, కాస్తాసు కామి సీఘ విషయే, కాస్తాయలే-

'కథాభిః కమనీయాభిః కామ్యైర్భౌగైశ్చ సర్వదా,

ఉపచారైశ్చ రమయేద్యస్య కాన్త ఇతీరితః.'

ఇత్యుక్తలక్షణః కాన్త ఇవాచరతి - ఉక్తవిక్షేపణైః కాన్తసాదృశ్యలాభాత్స ఇవ వర్తత ఇత్యర్థః. * 'ఉపమానాదాచార, ఇతి క్యజ్ * 'అకృతాన్వధాతుకయోద్ధిష్ఠః.'

అత ఏవోపమా - సాచ ప్రాయశ్చబ్దాదివ్యజ్ఞితోత్పేక్షయా సంకీర్త్యతే. తదుక్త మాచార్యదణ్డినా—

'మశ్యే శక్తే ధృవం నూనం ప్రాయ ఇత్యేవమాదిభిః,

ఉత్పేక్షా వ్యజ్యతే శబ్దైరివశబ్దోఽపి తాదృశః.' ఇతి.

కాద్దాలవిక్రీడితమ్.

టీ. సమ్మృతి = ఇపుడు, ఏవః = ఈ, శైశిరః = శిశిరకాలపు, మరుత్ = గాలి, ప్రాయః=తఱచుగా, కాస్తాసు = జవరాండ్రయెడల, కేశాన్ = తలవెంట్రుకలను, ఆకు లయన్=చిక్కుపఱచుచు, దృశః = కన్నులను, ముకులయన్=మూయుచు, వాసః = వస్త్రమును, జలాత్ = బలవంతముగా, ఆక్షిపన్ = ఈడ్చివైచుచు, పులకఉద్గమమ్ = గగుర్పాటుయొక్క మొలపించుటను, ఆతన్వన్ = కలిగించుచు, అక్లేష = అవయవముల యందు, శనైః=లిన్నగా, కమ్పం=వడఁకును; ప్రకటయన్=వెల్లడిపఱచుచు, ఉదార...

కృతః- ఉదార = మనోజ్ఞ మైన, సీతకృత = సీతార్థమును, కృతః = చేయు, దస్త
చ్ఛదాక్ = క్రిందిపెదవులను, వారంవారం=పలుమాటు, పీడయక్ = నొప్పించుచు, కాస్తా
యతే=ప్రియునివలె నాచరించుచున్నది.

తా. వాయువు తలవట్టి యీడ్చుచు, కన్నులను మూయుచు,
బలాత్కారముగా బట్టబట్టి లాగుచు, గగుర్పాటు పుట్టజేయుచు,
మెల్ల మెల్లగ సంగముల వణఁకు పుట్టించుచు, మాటిమాటికి గొప్ప
సీతార్థములఁ జేయుచు ; నొడుగఱచుచుఁ దఱచుగాఁ గాంతలందుఁ
బ్రయుని మాడ్కి నాచరించుచున్నాడు.

ఉ. వేనలిఁ గ్రొన్ననల్ చెదర శ విప్పుచుఁ గన్నుల మూయుఁ జేయుచుం
బూనిన సీతకృతుల్ నెఱపు శ మోవుల నొక్కుచు నీవు లూడ్చుచుక్
జానుగ మేనులం బులక శ జాలములక్ వెలయించుచుక్ బర
స్త్రీనికరంబునందుఁ బతి శ రీతిఁ జరించు సమీరుఁ డ త్తఱిన్.

ఉ. ఉపనిషదర్థవేద్య దురి శ తోగ్ర భవామయవైద్య వాసరా
ధిపశశివహ్నినేత్ర సము శ దీర్ఘపవిత్రచరిత్ర సత్కృపా
స్పృహితసమస్తలోక కర శ సంగతదివ్యపినాక భీకర
ద్విపసురవైరిభంజన సు శ ధీజన రంజన నిర్గతాంజనా.

ఉత్సాహ.—

తార కాసురారిజనక శ దక్షయాగభంజనా
తార కాచలేంద్ర వాస శ దానకల్పభూరుహః
తార కాధినాయ కావ శ తంస భవపయోధిసం
తార కాభిధాన యాతు శ ధానవైరిసన్నుతా.

క. దండధరచండవిక్రమ, దండనపాండిత్యమండి శ తప్రబలభుజా
దండ సుఖర్వాలయకో, దండ యఖండప్రమోద శ తాండవలోలా.

శృంగారశతకము సమాప్తము.

శ్రీ రస్తు

భర్తృహరిసుభాషితము

వైరాగ్యశతకము

— ❦ —
ॐ తృష్ణాదూషణము ॐ

శ్లో. చూడోత్తంసితచారుచన్ద్రకలికాచంచచ్ఛిఖాభాస్వరో
లీలాదగ్ధలోలకామశలభః శ్రేయోదశాగ్రేస్ఫురక్,
అన్తఃస్ఫుర్జ్వదపారమోహతిమిరప్రాగ్భారముచ్చాటయం
శ్చేతస్సద్దని యోగినాం విజయతే జ్ఞానప్రదీపో హరః.

1

వ్యా. చూడేతి. చూడోత్తంసితస్య శిరోభూషణీకృతస్య, - చన్ద్రస్య - చారుకలి
కయా మనోహరకోరకేనేవ - చచ్ఛిచ్ఛిఖాయా ప్రకాశమానాగ్రేణ - భాస్వరః ప్రకాశ
మానః, విలోలః చచ్ఛులః-కామ ఏవ శలభః-సః లీలయా విలాసేన-దగ్ధోయేన, శ్రేయసాం
శుభానాం - దశాసు అవస్థాసు-అగ్రే పురతః - స్ఫురక్ ప్రకాశమానః, అన్తర్జ్వనసి -
స్ఫుర్జ్వతః విజృంభమాణస్య - అపారస్య అనన్తస్య - మోహతిమిరస్య - ప్రాగ్భారం
గురుం ప్రాకృదేశమ్, ఉచ్చాటయన్ నిరస్యక్, జ్ఞానప్రదీమః జ్ఞానప్రకాశకః, హరః
భక్తానాం జ్ఞానాజ్ఞానకృత మానసిక వాచిక కాయిక పాపహరీ భగవాన్ సామృశివః,
యోగినాం సనకాదీనాం, చేతస్సద్దని మనస్సేన గృహే, విజయతే సర్వోత్కర్షణేణ
వర్తతే.

ప్రథమతః చూడోత్తంసితేతి వాక్యే చన్ద్రీపదగ్రహణాత్ భక్తానాం తాపహ
రీత్యర్థో లభ్యతే, లీలాదగ్ధేతి వాక్యే కామశలభపదగ్రహణాత్ మహాశత్రుసంహారితి
లభ్యతే, అన్తఃస్ఫుర్జ్వదితి వాక్యే మోహతిమిరపదగ్రహణాత్ యథా ఉదిత స్ఫుర్జ్వ
సర్వతిమిరాణి నాశయతి తథా ఆయమపి ఆజ్ఞాననాశం కరోతీతి, చేతస్సద్దనీతి వాక్యే
జ్ఞానదీపపదగ్రహణాత్ కామక్రోధాది ఒష్కరహితసిర్వలచిత్రానాం నిస్సంశ్లానాం
యోగినాం చేతసి యథా వర్తతే తథా భక్తానాం సర్వాజ్ఞాననాశనం కర్వన్ జ్ఞాన
ప్రదీపో హరో విజయతే ఇత్యభిప్రాయః. కాష్ఠాలిప్తీడితమ్.

టీ. శివునిదీపముగ నుపమించి చెప్పుచున్నాఁడు. చూడో...భాస్వరః—
 చూడా=సిగయందు, ఉత్తంశిత=చుట్టబడిన పుష్పములదండగాఁ జేయబడిన, చారు=
 సొగసైన, చంద్రకలికా=చందురునికల యనెడి, చక్చల్ = ఒప్పు (ఇది చంద్రపరము)
 లేక చలించు (ఇది శేఖరపరము), శిఖా = జ్వాలచేత, భాస్వరః = ప్రకాశించినవై,
 వీలా...శలభః—వీలా=విలాసముగా, దగ్ధ=కాల్చబడిన, విలా= చంచలమనస్సుగల,
 కామ=మన్మథుడను, శలభః = మిడుతఁ గలదియు, శ్రేయః = శుభమగు, దశా=అవస్థ
 యందు, అగ్రే = ముందుగా, స్ఫురత్ = ప్రకాశమానమగుచు, అన్త...ప్రాగ్భారం -
 అన్తః=మనస్సునందు, స్ఫుర్జల్=విజృంభించుచున్న, అపార = అంతములేని, మోహ=
 అజ్ఞానముచు, తిమిర = అంధకారముయొక్క, ప్రాగ్భారం = మొత్తమును, ఉచ్చా
 టయత్ = మాయమగునట్లు వెడలఁగొట్టుచు, జ్ఞానప్రదీపః = జ్ఞానజ్యోతి, (అగు);
 హరః = శివుఁడు, యోగినాం = యోగులయొక్క; చేతఃసద్వని=మనస్సునునింటియందు,
 విజయలే=సర్వశ్రేష్ఠుడై యున్నాఁడు. భక్తులమానసిక వాచిక కాయక సంబంధములగు
 పాపములను బోఁగొట్టువాడైన భగవంతుఁడు సాంబశివుఁడు సనకాదియోగుల మనో
 గృహములయందు సర్వోత్కృష్టుడై యున్నాఁడు.

తా. శివుఁడు దీపముగను, నాతఁడు ప్రసాదించు జ్ఞానము వెలు
 తురుగను, నాతని సిగయందలి చంద్రుఁడు జ్వాలగను, నాతనిని డగ్గటి
 దహింపఁబడిన మన్మథుఁడు మిడుతగను, శుభావస్థయందు ముందుగా
 శివుఁడు దోచుట మంచిన త్తికొనయం దుండు దీపపు వెలుగుగను,
 యోగులమనస్సులు ఇంద్రువంటి వనియు అజ్ఞానము చీకటివంటి దనియు
 చెప్పి దానిని పోఁగొట్టు సాంబశివుఁడు యోగులమనస్సులలో మెలఁ
 గుచు సర్వోత్కృష్టుడై యున్నాఁ డనుచున్నాఁడు.

క. శ్రీరమణధృతమృదంగగ
 భీరధిమింధిమినాదః ధేదక్రమయో
 గ్యారంభగుంభనటన
 శ్రీరంజిత సుఖనివేశ ! ధ్రీసోమేశా.

చ. కలితవతంసితేందుకలి ధ్రీ కాశిఖచే విలసిల్లి చిత్తభూ
 శలభము నుగ్గునేసి శుభ ధ్రీ సారదశాగ్రమునక వెలుంగుచుక
 బలవదపారమోహభర ధ్రీ గాఢతమోహరణంబు నేయుచుం
 దెలివి వెలుంగు పొల్పు శివదేవుఁడు యోగిమనోంబుజంబులన్,

అవ. — వైరాగ్యసిద్ధికి సాధనము తృప్తను విడనాడుట. ఆయువదేశమును జేయుచున్నాడు. —

శ్లో. భ్రాస్తం దేశమనేకదుర్గవిషమం ప్రాప్తం న కించిత్ఫలం
త్యక్త్వా జాతికులాభిమానముచితం నేవా కృతా నిష్ఫలా,
భుక్తం మానవివర్జితం పరగృహేష్వాశంకయా కాకవ
త్ప్రేక్షే ! జృమ్భసి పాపకర్తృపిశునే నాద్యాసి సంతుష్యసి. 2

వ్యా. — అథ రాగస్య తృప్తామూలకత్వాత్తద్గర్హణం వినా న వైరాగ్యసిద్ధిరి
త్యభిక్రేత్య తస్మిన్దర్శమాదౌ తావత్తత్పరివర్తిభూతాం తృప్తాం దూషయతి — భ్రాస్త
మిత్యాది నవభిక్ష్యక్తైః తత్ర ప్రథమం స్వకర్తృకప్తనివేదనపూర్వకం తృప్తాం సంబోధ్య
త్రిభిష్టాపయతి — భ్రాస్తమితి — అనేకైర్భూతాభి - ద్దలైః పార్వత వార్ష జల
దుర్గాదిభిః - విషమం వికటం దుస్సంచారమిత్యర్థః, దేశం, భ్రాస్తం సంచరితం, తథా
ఽపి, కించి దల్పమపి, ఫలం ధనం, నప్రాప్తం న లబ్ధం. బహుఫలాపేక్షయైవ దుర్గమ
విదేశసంచారః కృతః - ఫలం తీవ్రదశి న ప్రాప్త మిత్యర్థః - అత్ర దేశశబ్దస్య నపుంస
కత్వం నిఘట్ట్యస్తరేషు మృగ్యం - యద్వా - దేశముద్దిశ్య భ్రాస్తం * భావే క్తప్ర
త్యయః. అథవా - ని. 'సివృజ్ఞానపదా' దేశవిషయా వి' త్యభిధానాత్ - పుంలింగ
స్యాపి దేశశబ్దస్య నపుంసకత్వసంబంధ ముపర్యంత ఇతి భాష్యకారప్రయోగా దివ్యతే.
తథా, ఉచిత ముపయాపం, జాతికులయోః - జాతిః బ్రహ్మణత్వాదిః - కులం సద్వంశః -
తయోరభిమానమిత్యర్థః. * సాపేక్ష త్వేఽపి గమకత్వాత్సమాసః, త్యక్త్వా విస్మజ్య,
నిష్ఫలా ఫలకూన్యా, నేవా పరిచర్యా, కృతా - ధనాధ్యానామితి శేషః, ఉభయ
త్రాపి కప్తమేవావశ్యత్వం న త్వన్య త్రించిదపీత్యర్థః. ని. 'లాభనిష్పత్తియో
గేషు బలే శత్ర్యే ధనేఫల' మితి వైజయంతి, తథా మానవివర్జిత మభిమానకూన్యం
యథా తథా - బహుమానవిహీనమితి వా, ఆశక్తియా ఆకాంక్షయా - లాంఛనత్వేనేతి
యావత్, పరగృహేషు, కాకేన బలిభుజా - తుల్యం కాకవత్ * 'తేన తుల్యం క్రియా
చే ద్వతి' ఇతి పతిప్రత్యయః, భుక్తమ్ ఆభిమానత్యాగేఽపి న బహుమానపూర్వకం
కిం తు సావమానమేవ దత్తం పరాన్నపింజ్ఞ మభ్యవహృతమిత్యర్థః. తథాఽపి, పాప
కర్తృణాం పాపాత్మనాం - పిశునే సూచికే - యేషాం తృప్తా త ఏవ పాపిష్ఠా ఇతి భావః -
యద్వా - పాపకర్తృణాం దుష్కర్తృణాం - పిశునే ప్రవర్తికే - ఇత్యర్థః. ఏతద్వ్య
తిశేకేణ దుష్కర్తృప్రవర్తకాన్తరాభావాదితి భావః, హే తృప్తే విషయస్పృహే.
జృమ్భసి ప్రపృథ్వా భవసి, కిం త్వద్యాపి ఉదృక్కృప్తకర్తృప్రవర్తనదశాయామపీతి

భావః, న సంతుష్యసి సతుష్టా న భవసి - విరతిం న ప్రాప్నోషీత్యర్థః. ఇతః పరమసి
కించిద్దుష్టకర్త కారయితు మపేక్షాఽస్తీవ ప్రతిభాతీతి భావః. శాస్త్రాలవిక్రీడితమ్.

టీ. అనేకదుర్గవిషమం = అనేకములగు పాపపుటకశక్యములైన ప్రదేశములచే
సంచరించుటకు యోగ్యముగాని, దేశం = దేశమున, భ్రాస్తం = సంచరించితిని.
కిచ్చిత్ = ఆల్పమైనను, ఫలం = ప్రయోజనము-(ఫలము), ప్రాప్తం న = లభ్యపడినది
కాదు, ఉచితం=తగిన, జాతికుల ఆభిమానం = జాతియందును, సద్వంశమునందును గల
ప్రీతిని, త్యక్త్వా = వదలి, నిష్ఫలా = ప్రయోజనకారికాని, నేవా=కొలుపు, కృతా=
చేయఁబడినది, మానవిపర్జితం = ఆభిమానమును వదలి, పరగృహేషు = ఇతరుల ఇండ్ల
యందు, కాకవత్ = కాకివలె, అశక్కుయా=జుకుతో, భుక్తం=భుజించితిని, పాప
కర్తపిశునే = పాపకార్యములయందు ప్రవర్తించేదానా! తృష్ణే = ఓ ఆకా! జృంభసి=
విజృంభించుచున్నావు. అద్యాపి=ఇప్పుడును, నసంతుష్యతి=తనివిం జెందవు.

తా. అడవులతోఁ గొండలతో నదులతోఁ దిరుగరానిదేశ
మెల్లఁ దిరిగి తిరిగి విసికితిని. లేశమైనను లాభము కలుగలేదు. ఉండవల
సిన జాత్యభిమానమును గులాభిమానమును విడిచి నిష్ఫలమైన నేవా
వృత్తి నాచరించితిని. సిగ్గు వోనాడి కాకివలె నితరుల కొంపల
బెదరుచుఁ దిండితింటిని. పాపకర్తలకుఁ బాల్పలుచు నో యాశా!
ఇంకను బెచ్చు పెరుగుచునే యుంటివిగాని పరితృప్తి చెందవు గదా!

చ. విసికితి దుర్గదుర్విషయవిభ్రమయుక్తి గులాభిమానమున్
బసచెడ నేవ చేసితి విపన్నుడనై పరగేహసీమ వా
యసమువలె భుజించితి బ్రయత్నము నిష్ఫలమై నశించె సం
తనపడవుగ్రకర్తపిశునతత్వము చూపెద వాశ యేటికిన్?

శ్లో. ఉత్థాతం నిధిశక్కుయా క్షీణితలం ధ్యాతా గిరేర్ధాతవో

నిస్తీర్ణస్పృతాంపతిర్నృపతయో యత్నేన సంతోషితాః,

మస్త్రారాధనతత్పరేణ మనసా నీతాః శ్శకానే నిశాః

ప్రాప్తం కాణవరాటకోఽపి న మయా తృష్ణే! సకామా భవ. ౩

వ్యా.—ఉత్థాత మితి.—నిధిశక్కుయా నిక్షేపోఽత్ర తిష్ఠతీతి భ్రాస్త్యా క్షీణ
తలం కించిద్విష్టకాదనిచితభూతల, ముత్థాతమపదారితం-తత్ర న కించిల్లభ్యమిత్యర్థః, తథా
గిరే, ర్ధాతవః మనశ్శిలాద్యాః, ధ్యాతాః సువర్ణభావం ప్రాప్నోస్తీతి ధియా అగ్ని
మూషాయాం సమూలికావిశేషం నిక్షీప్య యావత్ప్రాణం పూర్ణార్థైస్సంతాపితా

ఇత్యర్థః. తథాఽపి న కించిజ్ఞాతమితి భావః. * 'ద్ధాశబ్దాన్ని (వక్త్ర) సంయోగ యోగి' త్యస్తాద్ధాతోః కర్తృణీక్షః - ని. 'ధాతుర్ననశ్శిలాద్యద్రేరి'త్యమరః. అన్యత్రాప్యక్తం—

'సువర్ణరూప్య తామ్రాశ్చ హరితాళ మనశ్శిలాః

గైరికాజ్ఞాన కాశ్చీర లోహ సీసా స్పహిజ్ఞులః

గన్ధకాశ్చకమిత్యాద్యా ధాతవో గిరసంభవాః.

ఇతి.

అత్ర సువర్ణ రూప్యవృత్తిరేకేణైవ యోజ్య-మన్యథా ప్రకృతాసంగతేరితి, తథా, సరితాం పరిస్సముచో, నిస్తీర్ణః, ద్వీపాన్తరేషు వాణిజ్యేన బహుధనం సంపాదయిష్యామితి సాంయోగికభావేన విలక్షిత ఇత్యర్థః. నృపతయో రాజానశ్చ, యత్యేన ఛన్దాను వర్తనరూపప్రయత్యేన, సంతోషితాః, తథా మన్త్రారాధనతత్పరేణ మన్తజపతా త్పర్వవతా మనసా హేతునా, శ్చకానే ప్రేతభూమా, నికా రాత్రయో, సీతా యాపితాః. భూతప్రేతపిశాచాదిభ్యో భయ మవిగణయ్య నిధ్యాదిప్రదర్శకదేవతాభి ముఖికరణసాధనమన్తజపతాత్పర్యేణ నికాసు శ్చకానే స్థితమిత్యర్థః, తథాఽపి మయా, కాణవరాటకః అన్ధకపద్మోఽపి, న ప్రాప్తః - ధనం తు దూరాపాస్తమితి భావః. ని. 'కపర్దశ్చ వరాటక' ఇతి హలాయుధః. అశః, తృష్ణే, సకామా సఫలమనోరథా, భవ త్వత్పృతిజ్ఞాతార్థనిష్పత్తేః సిద్ధసంకల్పా భవేత్యర్థః. ఇత్థమనర్థహేతుభూతయా తృప్తయో వృథావ్యాపారజనితశ్రమ వివావశిష్టో న వాఞ్శిల్లలాభ ఇత్యతస్తదున్ములనే యత్నుః కర్తవ్య ఇతి భావః. వృత్తం పూర్వవత్.

టీ. నిధిశక్కుయా=నిక్షేప(మున్నదను, భీ)మచేత, షీతితలం = భూప్రదేశము ఉత్థాతం=త్రవ్వబడినది, గిరేః = కొండయొక్క, ధాతవః = (మనశ్శిలాది) జాతివిశేషములు, ద్ధాతాః=(బంగారముగా మారునని మూలికలతోనింపిన మూసలను నిష్పనం దుంచి గొట్టములతో) ఊడబడినవి, సరితాం పరిః = సముద్రము, నిస్తీర్ణః = దాటబడినది, నృపతయః=రాజులు, యత్యేన = ప్రయత్నముతో, సంతోషితాః = సంతోషపెట్టబడిరి. మన్తా...పరేణ-మన్త=మంత్రములతోడి, ఆరాధన = జపమునందు, తత్పరేణ=అసక్తమైన, మనసా=మనస్సుచే, శ్చకానే=ప్రేతభూమియందు, నికాః = రాత్రులు, సీతాః = కడపబడినవి, కాణవరాటకః అపి=గుడ్డిగవ్వయైనను, మయా = నాచే, నప్రాప్తః = పొందబడలేదు, తృష్ణే=ఓ ఆకా! సకామా భవ=సంకల్పసిద్ధపు గమ్ము.

తా. నిక్షేపము దొరకు ననునాశతో నేలఁ ద్రవ్వితిని. బంగారు కొట్టకై కొండలమీఁది మణిశిల మొదలగు ధాతువులఁ గరగించితిని.

సముద్రప్రయాణములఁ గావించితిని. కష్టపడి వారి మనసువచ్చునట్లు నడచుకొని రాజుల సంతస పెట్టితిని. మంత్రారాధనముల నొనర్చుచు శ్మశానములందుఁ బెక్కురాత్రులు గడపితిని. ఇంతచేసియు నేనొక గ్రుడ్డిగవ్వనైనఁ గాంచనైతిని. ఆశా! యింక సంతోషపడి యూరకుండుము.

చ. నిధి యనుశంక భూతలము १ నిచ్చలుఁ ద్రవ్వితి నావచే మహా
దధిఁ దరియించితిక శిఖరీరథాతుపు లూఁదితి రాజుఁ గొల్పితిక
వ్యథ గొని ఘోరమంత్రజప १ మర్థి నొనర్చితి గవ్వయైన నే
విధమునఁ బొందనైతిఁ గదరవే ముద మందఁగజే దురాశరో.

శ్లో. ఖలోల్లాపాసోస్థిధాః కథమపి తదారాధనపరై
ర్నిగృహ్యస్తర్భాషం హసితమపి శూన్యేన మనసా,
కృతో విత్తస్తవృప్తప్రతిహతధియామత్సాలిరపి
త్యమాశే! మోఘాశే! కిమపి మతో నర్తయసి మామ్.

4

వ్యా.—ఖలోల్లాపా ఇతి.—ఖలానాం దుర్జనానా, మల్లాపాః దుర్భాషితాని, తదారాధనపరైస్తత్సేవాతత్పరై - రస్తాభిరితి శేషః. కథమ ప్యతికృచ్ఛేణ, సోధాః ఖాస్తాః - అన్యథాభావే కార్యభిక్షో భవేదితి భయాదితి భావః తథా, అన్తరభ్యన్తర ఏవ-బాషం తదాలాపశ్రవణజనితాశ్రు, నిగృహ్య నిమమ్య, శూన్యేన నిరత్నుకేన, మనసా ఉపలక్షితైర్నిర్భిన్నాన్తఃకరణై రిత్యర్థః, హసితం హాసోఽపి కృత ఇతి శేషః * కర్తరిక్తః. దురాలాపైరాక్షిప్తా అపి తే సంతోషనస్త ఏవ న తు నిర్విణ్ణా - అతో విశ్వసనీయా ఇతి బుద్ధ్యతాపదనార్థం నిర్విషయమిథ్యాహాసోఽపి విరచిత ఇత్యర్థః. తథా, విత్తేన ధనేన - యస్తస్మా జడీభావ-క్షేన ప్రతిహతా మూఢా వివేకశూన్యేతి యావత్ - ధీర్యేహాక్షేహం ధనదుర్జదాన్ధానామిత్యర్థః. ని. 'స్తహృష్ఠాణా జడీభావా వి' త్యమరః. అత్సాలిరపి కృతః ప్రవీణభావోఽపి విహితః తథాఽపి న కిం చి ల్లబ్ధమితి భావః. అతః మోఘాశే వ్యర్థమనారథ ఆశే తృష్ణే. ని. 'అశా తృహ దిశోః ప్రోక్షే'తి విశ్వః. త్వం, మా, మతోఽస్తాత్ఫలాలాపాదిసహనాదికృత్యాత్, అపరమితరత్, కిం కార్యం, నర్తయసి నాటయసి-మయా కిం కార్యం కారయసితి యావత్ - న కిమపీత్యర్థః, నాటయితవ్యార్థస్య వైయధ్ధాదితి భావః; నను పూర్వశ్లోకే మయేత్యేకవచనం ప్రయుక్తం - అత్ర తు తదారాధనపరై రితి బహుత్వం-కథ మేతత్సమష్టాసమితి చేత్సత్వం - తృప్తాపహతానాం బహుత్వాత్తత్పుయై క్తతత్కర్త కర్తృభేదేన క్వచిదేకవచనం క్వచి

దృశ్యవచనం చ వివక్షితమిత్యవధేయమ్; ఏవము త్తరత్రాపి యోజ్యమ్. శిఖరిణీవృక్షమ్ - 'రనై రుద్రైశ్చిన్నా యమనసభలాగశ్శిఖరిణీ' తి లక్షణాత్.

టీ. ఖలకల్లాపాః = దుర్జనులయొక్క దుర్భాషితములు, తదారాధనపరైః-తల్ = వారిని, ఆరాధన=కొలుచుటయందు, పరైః = ఆసక్తు లగుమాచేత, కథమపి = ఏవిధము ననో, సోధాః=సహింపబడినవి; అస్తాః=లోలోపుగనే, బాష్పం = కన్నీటిని, నిగృహ్య = అడంచుకొని, కూన్యేన = నిరుత్సృకమగు, మనసా = అంతఃకరణముతో, హసితమపి = నవ్వసుకూడ నవ్వలిమి, విత్త...ధియాం-విత్త = ధనముచేనైన, స్తంభ = జడత్వముచే, ప్రతిహత = కొట్టబడిన (వివేకకూన్యమైన). ధియాం = బుద్ధిగలవారికి, ఆశ్చలిరపి = చేతులను జోడించుట నైతము, కృతం = చేయబడినది, మోఘ = వ్యర్థమగునునో రథముగల, ఆశే=ఓ ఆశా, త్వం = నీవు, మాం = నన్ను, ఇతఃపరం = ఇంతకంటెను, కిం నర్తయసి=ఇంక ఏమాట ఆడించెదవు?

తా. నీచులఁ గొలుచుచు వారిదుర్భాషలెల్ల నైచితిని. పొరలి వచ్చు కన్నీటిని లోలోన మ్రింగి మనసునలేని వెడనవ్వు సయితము నవ్వెతిని. ధనగర్వముచే మతిమాలినవారికి దోసిలి యొగ్గితిని. ఆశా! నీకోరిక యీడేటి లేదు. ఇంక నన్నేమి యాడించెదవు?

చ. పలుపలు పల్కుమాట లొకకథంగి సహించితి బాష్పవారి లో
పలనె వారించి శూన్యమగుభావమునకా వెడనవ్వు నవ్వెతికా
బొలుపటి విత్తజాడ్యహతబుద్ధుల కంజలి చేసితిం గటా
తలఁకక యింక నేపనికె ధారెచ్చెదు నన్ను దురాశ నీవిటన్.

శ్లో. అమీషాం ప్రాణానాం తులితబిసినీపత్రపయసాం
కృతే కిం నాస్తాభిర్విగళితవివేకైర్వ్యవసితం,
యదాధ్యానామగ్రే ద్రవిణమదనిస్సంజ్ఞమనసాం
కృతం వీతప్రీడైర్నిజగుణకథాపాతక మపి.

5

వ్యా.—అథ తృష్ణదుర్విలసితేనైవ మహదనుచితమప్యచరితమి త్యాహ—అమీ
షామితి.—కించ, తులితాని సమీకృతాని-బిసినీపత్రపయాంసి-యేషాం తేషాం-నళినీదళ
గతజలపతరళానాం-క్షణభిక్షురాణా మిత్యర్థః, అమీషామవిశ్వసనీయానాం ప్రాణానాం
కృతే - ఏతత్ప్రాణత్రాణార్థమిత్యర్థః. ని. 'అథే కృతే శబ్దా ద్వాతాదర్శ్యైఃవ్యయ
సజ్జితా వి' తి వచనాత్, విగళితః ప్రవృత్తి - వివేకః కర్తవ్యాకర్తవ్యా విచారో -
యేషాం తైరస్తాభిః, కిం దుష్కర్మ, న వ్యవసితం నోద్యుక్తం - సర్వ మపి వ్యవసిత మేవే

త్యర్థః, కుతః? యద్యస్తాత్కారణాత్, ద్రవిణమదేన ధనమదేన, నిస్సంజ్ఞాని స్తస్మి
తాని - మనాంసి యేహం తేహం - విమర్శకూన్యాన్తకరణానాః; మాధ్యానాం -
ని. 'ఇభ్య ఆద్యో ధనీ స్వామి' త్యమరుః. అగ్రే పురస్తాత్, * మ్హనప్రీడైర్నిర్లజై,
రస్తాభి, నిజగుణకథాపాతకంస్వకీయవిద్యావినయాదిగుణప్రశంసాయాపాపముపి, కృతం
తచ్చ నిషిద్ధమ్ 'ఆత్మప్రశంసాం పరగర్హణమివ వర్జయేత్' ఇత్యాపస్తమ్బస్తరణాత్. 'ఆత్మ
ప్రశంసా మరణం పరనిర్దా తదైవ చేతి పచనాదాత్మగుణప్రశంసై వాత్సోపహాతః-తస్య
చ నిరయప్రాపకత్వే నిపాతకత్వం చ; నిజగుణప్రఖ్యాపనేన ధనం సంపాద్య తేన
ప్రాణాన్ సుతర్పయిష్యామ ఇత్యాశయేనేదృశానుచితమాచరితం - తథాఽపి న తల్లభ
మిత్యపిశబ్దార్థః.

టీ. తులిత...పయసాం-తులిత = సామ్యముచేయబడిన, బిసినీపత్ర=తామరాకు
లొని, పయసాం=నీరుగల, అమిషం=కా, ప్రాణానాం కృతే = ప్రాణములకొఱకు, విగ
ళితవివేకైః=మతిమాలిన, అస్తాభిః=మాచేత, కిం=ఏది, నవ్యవసితం = యత్నింపబడలేదు?
యత్=దేనిచే (ఏకారణముచే నన), ద్రవి...ససాం-ద్రవిణమద = ధనమదముచే, నిస్సం
జ్ఞ = స్తంభభూతమైన, లేక మైమఱచిన, మనసాం=మనస్సుగల, ఆధ్యానాం = ద్రవ్య
వంతులయొక్క, అగ్రే=ఎదుట, పీతప్రీడైః = పోయినసిగ్గుగల (సిగ్గులేక). నిజ...పాత
కమపి-నిజగుణకథా - స్వగుణకీర్తనము (అను), పాతకమపి = పాపముకూడ, కృతం =
చేయబడినది.

తా. తామరాకులొని జలబిందువులవలెఁ జంచలములైన యీ
ప్రాణములకొఱకై మతిమాలిన మన మెట్టిదుష్కార్యము చేయఁ
బూనము? ధనమదముచే మది మఱచియున్న ధనికులచెంత సిగ్గుపదలి
స్వగుణసంకీర్తన మనుపాతకమును సయిత మార్జించుకొంటిమి.

మ. నళినీపత్రగతాంబుచంచలము లెన్నం బ్రాణముల్ వీనికై
గళితప్రజ్ఞత మేము చేయనియసకార్యంబు లేదేమియున్
బలవద్విత్తమదాతిరేకజనితాపస్తారులైనట్టి లు
బ్ధులమ్రోలన్ నిజస్థుణస్తతి మహోదోషంబు గావించుటన్.

శ్లో. ఊంతం న క్షమయా గృహణోచితసుఖం త్యక్తం న సంతోషత
సోస్థో దుస్సహశీతవాతపవనశ్లేశో న తప్తం తపః,
ధ్యాతం విత్తమహర్నిశం నియమితప్రాణైర్న శమోఽభ్యుపదం
తత్తత్కర్త కృతం యదేవ మునిభి నైస్త్విః ఫలైర్వంచితాః.

వ్యా.—అథ యద్యప్యచితతమేవాచరితం తథాపి తస్యాయాథాతథ్యాన్న
 ఫలాపధాయకమభూ ది త్యాహ—తాస్తమిలి.—సత్యేవమపి పరిభవహేతౌ మనసోఽ
 నుచ్చేగః క్షమా - తయా, న తాస్తం న సోధమ్ - అవమానాదికమితి శేషః - కిం త్వ
 శక్తతయై వేతి భావః, తథా, గృహే ఉచితం యుక్తం, యత్ సుఖం పృష్టాన్నభోజన
 కళత్రసంభోగాదిజనితానన్దాది, తచ్చ, సంతోషతః కిమనేన తుచ్చేనేతి పరితోష,
 న్ను త్వక్తం - కిం త్వసంభావితబ్రహ్మచర్యేనైవేతి భావః, తథా, దుస్సహః సోఽథు
 మశక్యాః - యే శీతవాతకపనైః - క్షేశా దుఃఖాని లే, సోఽథా తాస్తాః - దేహయా
 త్రాధం దేశాస్తరసంచారే లేషా మనుభూతత్వాదితి భావః, తపశ్చాస్త్రాయణాదికం
 తు, న తస్తం న చరితం, తథా, నియమితప్రాణైరన్తఃప్రత్యాహృతప్రాణై, రస్సాభిః,
 అహశ్చ నిశా చాహ్నిశమ్ - అహోరాత్రం * 'అచతురే' త్యాదినా నిపాతనా
 త్సాధుః, విత్తం, ధ్యానం చిన్తితం, శంభోః పదం న ధ్యాతం, అతో మునిభి, ర్య ద్య
 త్కర్తృ కృతమ్, అవమానసహనాదికమాచరితం, తత్తదేవ కర్తృ, అస్సాభిశ్చ కృతం, కింతు
 తైస్తైస్తత్కర్తృనియతైః, ఫలైర్వశ్చితా వర్జితాః, లేషామయథాచరణేన వైగుణ్యా
 త్ఫలభాజో న జాతా ఇత్సర్థః; తాస్త్యాదిన్యేవ యద్యపమానాదికం తాస్తం స్యాత్త్వ
 ఫలభాభో భవేదేవ - న తు తదాచరితమ్; అయం చానర్థస్తృష్టా దుర్విలసితమూల వివేతి
 ఫలితార్థః. కార్దులవిక్రీడితం వృత్తు-లక్షణం తూక్తమ్.

టీ. తాస్త = ఓర్పితిమి, నక్షమయా = నైరణచేతకాదు సుమా, గృహోచిత
 సుఖం = సంసారసౌఖ్యము, త్వక్తం = విడనాడబడినది, సంతోషతః న=అనందముచేత
 కాదు సుమా, దుస్సహ, శీత, వాతకపనక్షేపః = సహింపరాని, చలి, గాలి, ఎండలశ్రమ,
 సోఽథః = ఓర్వబడినది, తపః న తస్తం = తపస్సుచేయబడలేదుసుమా, విత్తం = ధనము.
 అహ్నిశం = రేయింబవట్లు, ధ్యాతం=ధ్యానింపబడినది, నియమితప్రాణైః=నిగ్రహింపఁ
 బడిన మనోవృత్తులుగల (మాచే), శ మ్మోః పదం న (ధ్యాతం)=శివునిచరణము ధ్యానిం
 పబడలేదు సుమా, మునిభిః=ముఱులచే, యత్కర్తృ = ఏ (వైచేష్ఠిన అవమానసహనాదు
 నైన) కర్తృము, కృతం=చేయబడినదో, తత్కర్తృ = ఆయాకర్తృ (మాచేత), కృతం =
 చేయబడినది, తైః తైః ఫలైః = ఆయాఫలములచేత, వశ్చితాః = మోసగింపబడితిమి
 సుమా.

తా. నిందావమానాదులను సహించియుంటిమి, కాని యది
 క్షమవలనఁ గాదు. సంసారసౌఖ్యమును విడనాడితిమి కాని యది పరమా
 నందముతోఁ గాదు. ఎండవానలకోర్చియుంటిమి గాని యది తప మొన
 రించుటకై కాదు. రేయనక పవలనక ధనమును ధ్యానించితిమి కాని

మనోవృత్తులనాపి శివచరణముల ధ్యానింప లేదు. మునులుచేయు నాయా కర్మలఁ జేయనేచేసితిమి కాని వాని ఫలములు మమ్ము మోసపుచ్చెను.

మ. తమచేగా దవమానమోర్పుట మహాశసంతుష్టిచే గాదు గే
హమునం దైననుఖంబు మానుట తపోవ్యాసక్తిచే గాదు దు
ర్దమశీతోష్ణజయంబు కాదు హరుపై ధ్యానంబు విత్తంబుపై
నమరె మాకు మునీంద్రకృత్యములు లేవాసత్ఫలాభ్యున్నతుల్.
శ్లో. భోగా న భుక్తావయమేవ భుక్తాస్తపా న తప్తం వయమేవ తప్తాః,
కాలోనయాతో వయమేవ యాతా స్తృప్తానజీర్ణావయమేవ జీర్ణాః.

వ్యా.—అథ త్రిభిర్జరాదూషణద్వారా తృప్తాం నివృత్తి—భోగా ఇతి.—
భుజ్యస్త ఇతి భోగాః ప్రకృష్టనాదివిషయా, న భుక్తా నాచభూతాః, కిం తు వయమేవ
భుక్తాః తత్ప్రాప్త్యర్థం దురన్తచిన్తయా గ్రస్తా, తథా, తపః వ్రతోపవాసాదిపుణ్యం,
న తప్తం నాచరితం, కింతు వయమేవ తప్తాః ఆధ్యాత్మికాదితాపశ్రయేణ సంతాపితాః
తథా, కాలో న యాతాః న గతాః-తస్మాద్భిక్షదానాదుమనలేన యానాసంభవిషాదితి
భావః, కిం తు వయమేవ యాతాః జీవికావధికాలముల్లభ్యవసానం ప్రాప్తా ఇత్యర్థః,
అథవా కాలో న యాతాః సదాచారసజ్జనసహవాసాదినా న గతాః - తథా చేచ్ఛేయో
భవేదేవేతి భావః. కిం తు వయమేవ యాతాః దేహగోహాదియోగక్షేమానుసంధానలప్సు
టలేన కాలమతిక్రమ్య గతా ఇత్యర్థః, తథా తృప్తా, న జీర్ణాః న శిథిలా-తచ్ఛేధిల్య
హేతోరనుపస్థితత్వాదితి భావః, కింతు వయమేవ జీర్ణాః తృప్తానహకృతజరయా శిథి
లాక్తా జాతా ఇత్యర్థః. అతః ఇతః పరం వా, క్షీప్రం ఖట్వాక్లగ్ధధారిచిన్తనేనైవ తృప్తా
న్మూలనహేతుస్సంపాదనీయ ఇతి భావః.

ఇన్ద్రోపేష్టప్రజాలక్షణశ్రవణాదుపజాలివృత్తమ్.—‘అనున్తరోదీరిత లక్ష్యభాజా
పాదో యదీయాపుపజాతయ స్తా’ ఇతి లక్షణాత్.

టీ. భోగాః = (ప్రకృష్టదనవిషయములు మొదలగునవి) భోగములు, నభుక్తాః =
అనుభవించుట లేదు. వయమేవ = మేమే, భుక్తాః = (కాలముచే) భుజించుబడితిమి,
తపః = (వ్రతములు, ఉపవాసములు మొదలగునవి) తపస్సు, నతప్తాః = అచరించుటలేదు.
వయమేవ = మేమే, తప్తాః = (ఆధ్యాత్మిక, ఆధిభౌతిక, ఆధిదైవికములను తాపశ్రయ
ములచే) తపించుబడితిమి, కాలాః=కాలము, న యాతాః=గడవలేదు, వయమేవ = మేమే,
యాతాః = పోయితిమి, (అనగా జీవించువలసినకాలము గలింపఁగా అపసానకాలము

ప్రాపించినది యగుట. తృష్ణ = ఆశ, నశీర్ణా = శిథిలత నొందలేదు, వయమేవ = మేమే, జీర్ణాః = శైథిల్యము నొందితిమి.

తా. భోగములు మాచే ననుభవింపబడలేదు. మేమే యనుభవింపబడితిమి. తనస్సు మాచే దపింపబడలేదు. మేమే తద్దయు సంతృప్తమైతిమి. కాలము పోవుటలేదు. మేమే పోవువారము. ఆశ బిగిదప్పలేదు. మేమే బిగి దప్పినవార మైతిమి.

క. భోగానుభవంబు తపో

యోగము కాలంబు చనుటయును ఘనతృష్ణో

ద్యోగవిరామము లేదహ

హ గురుత వహించి తృష్ణ యలజడి తెచ్చెన్.

శ్లో. పలిభిర్బుమాక్రాంతం పలితై రంకితం శిరః,

గాత్రాణి శిథిలాయన్తే తృష్ణై కా తరుణాయతే.

8

వ్యా.—పలిభిరితి—పలిభిర్బుమావిక్షణచర్త రేఖాభి, ర్బుఖం వక్త్రమాక్రాంతం - తైరూష్యం ప్రాపిత మిత్యర్థః. పలితేన జరసా కాన్త్యైన, శిరః మస్తకమ్, అఙ్కితం చిహ్నితం - శిరః కేశాదయో ధవళా జాతాః ఇత్యర్థః. తథా, గాత్రాణి కరచరణాద్యవయవాః - అవయవివాచినో గాత్రశబ్దస్యావయవార్థత్వం లక్షణయా వేదితవ్యమ్ - అవయవావయవినోరభేదవివక్షయా వా - న చ వక్త్రబాహుశ్యవివక్షాయాం యథాశ్రుతమేవ సమష్టసమితి వాచ్యం - ముఖం శిర ఇత్యేకవచనప్రయోగవిరోధాత్ - నను తత్రాపి జాత్యేకవచనగ్రహణే న తోఽపి విరోధ ఇతి చేత్రిమసేన బకబద్ధప్రయాసే నేత్యలమతిప్రసక్తేన, శిథిలాయన్తే శిథిలానీవాచరన్తి జరాజర్జరభావశ్చిప్తసంధిబద్ధతయా కార్యకరణాసమర్థాని జాయన్త ఇత్యర్థః. కింతు, ఏకా తృష్ణ, తరుణాయతే తరుణీవాచరతి - బలిహ జాతేత్యర్థః. జరయా సర్వమప్యేవం విశకలితం న తృష్ణేతి మహదేత దాశ్చర్యమితి భావః. ఉభయత్రాపి * 'కర్తుః కృచ్ఛలోపశ్చే' తి క్యజ్ * 'అశ్న త్సార్వధాతుకయోద్భిర్ఘ్నః' ఇతి దీర్ఘః.

శ్లోకాఖ్యుమేత దానుష్టుభం పృతం - లక్షణం తు నీతిశతకాద్యపద్యే ఉక్తమ్.

టీ. పలిభిః=ముడుతలచే, ముఖం=మొగము, ఆక్రాంతం = అవరింపబడినది. (విరూపముఁ జెందినది అని భావము.) పలితైః=వరసినవెండ్రుకలచే, శిరః = తల, అఙ్కితం = చిహ్నముగలది, గాత్రాణి = అవయవములు, శిథిలాయన్తే = పట్టువదలుచున్నవి, కాన్తి,

తృష్ణా ఏకా = ఆశమాత్రము, తరుణాయతే = జవ్వనివలె యాచరించుచున్నది. (విజృంభించుచున్నది.)

తా. మొగమెల్ల ముడుత లావహిల్లినవి. తలయెల్ల నరసినది, అంగములు పట్టువదలుచున్నవి. ఒక్కయాశమాత్రము విజృంభించుచున్నది.

క. కరచరణాద్యవయవముల

భర ముడిగెడ్ వళులు మొగమునై నిండా రెడ్

శిరస్సెల్లఁ దెల్ల వాతెను

దరిమాలినతృష్ణ యొకఁడోతరుణతఁ బూనెన్.

శ్లో. నివృత్తా భోగేచ్ఛా పురుషబహుమానోఽపి గళిత

సమానాస్వర్యాతాస్సపది సుహృదో జీవితసమాః,

శనై ర్యష్ట్యుత్థానం ఘనతిమిరగుడ్డే చ నయనే

అహో మూఢః కాయస్తదపి మరణాపాయచకితః.

9

వా. — నివృత్తీతి. — భోగేచ్ఛా విషయానుభవస్పృహ, నివృత్తా, అత్ర జరా దూషణాభినివేశ పారవశ్యేనేత్యముక్తం - తేన “తృష్ణైకా తరుణాయత” ఇత్యవిరోధః.

పురుష ఇతి యో, బహుమానస్సమ్మాన, స్సోఽపి గళితః అపగత - స్తత్రప్రయోజక పౌరుషాద్యపాయాదితి భావః. యద్వా - పురుషాణాం బహుమానస్తత్కర్తృకసమ్మాన - స్సోఽపి గళితః - పూర్వవత్పురుషాదినా న బహుమన్యత ఇత్యర్థః. ఇదానీం తాదృశ గౌరవలాభాదితి భావః. అథ పరేతబాన్ధవకోచనాపదేశేన స్వస్యాపకతాం సూచయన్నాహ - జీవితసమాః ప్రాణతుల్యాః - అత్యస్తప్రాణతుల్యా ఇత్యర్థః. సుహృదో బంధవత్స, సమానాస్సబహుమానా స్సర్వ స్సపది సద్యవీవ జరావస్థాయాః ప్రాగేవేత్యర్థః. స్వర్యాతాః స్వర్గం గతాః - నిజసుకృతపాకేన పుణ్యలాభం గతా ఇత్యర్థః. జరాదుర్దశాపత్త్యా బహుమానరహితోఽహం న యాతో హీనజీవన ఇతి భావః. యద్వా - సమానాస్సవయసః - జీవితసమా బంధవత్స - సపది సద్యవీవ దురవస్థాపత్తేః పూర్వమేవేతి భావః - స్వర్యాతా లోకాంతరం గతాః - న త్యహమిత్యర్థః. ని. ‘స్వరవ్యయం స్వర్గ నాకత్రిదివత్రిదకౌలయా’ ఇత్యమరః. నను కంచిత్కాలం స్థీయతాం కిమనేన అమృతభావశంసనేనేత్యత ఆహ - శనై ర్నృత్యం, యష్ట్యుత్థానం యష్ట్యవప్త్యానోత్థానం - ప్రాప్త మితి శేషః. పాదపాటవవిఘ్ననాత్సర్వయముత్థానే సంచారే భర్తృజీక - 19

వా శక్తిరాష్ట్రీత్యర్థః. స త్వేతావస్తాత్ర మేవ - కింతు నయనే చతుషీ చ * ప్రగృహ్యై
త్వాదస్య అహో ఇత్యనేన సుధ్యభావః. ఘనం నిబిడం - యత్తిమిరం పటలాఖ్య
నేత్రరోగవిశేషో వైద్యకాస్త్రప్రసిద్ధః. ని. 'తిమిరం ధ్యాస్తే నేత్రామయేఽపి చే' తి
విశ్వప్రకాశశ్చ, తేన రుద్ధే నిరుద్ధశుద్ధప్రసారే అర్థగ్రహణాసమర్థే జాతే ఇత్యర్థః. అన్ధక
పక్షుజీవనాద్వరం మరణమేవేతి భావః. ఏతత్సర్వమనర్థజాతం జరాకృతమేవేతి
హృదయం. తదపి తథాఽపి, మూఢః జ్ఞానహీనః, కాయో దేహః, మరణేన యోఽపాయో
విక్షేపః - నాశ ఇతి యావత్ - తస్మాచ్ఛక్తితో భీతః భవతీతి శేషః; ఆత్ర దేహిభర్తృః
తదుపాధా దేహే ఉపచర్యతే, అహో ఈదృక్కృష్టదశాయామపి జీవితాశైవ బలీయసీ
న విజ్ఞానోదయ ఇత్యాశ్చర్యమిత్యర్థః. ఏతదపి తృప్తావలసితమేవేతి భావః. శిఖారిణీ
వృత్తమ్.

టీ. భోగఇచ్ఛా=భోగమునందలి కోరిక, నివృత్తా = అడుగంటినది. పురుషుడు
మానః అపి=పురుషుడైనను సమ్యాసముగూడ, గళితః=కాటిపోయినది, జీవితసమాః = ప్రాణ
సమానులు, సమానాః=వయస్సు మొదలగుచానిచే సమానులు, సుహృదః = చెలికాండ్రు,
సపది=త్వరగా, స్వః=స్వర్గమునకు, యాతాః=గతించిరి. శన్వై=మెల్లగ, యస్తి = కట్టిచే,
ఉత్థానం=లేచుట, (కలిగినది), నయనే చ = కన్నులును, ఘనతిమిరరుద్ధే = దట్టమైన పొర
లచే గ్రమ్మబడినవి. తదపి=అయినను, అహో=అయ్యో! మూఢః=తెలివలేని, కాయః =
దేహము, మరణఅపాయచకితః = చావుచేతనైన అపాయమునకు భయపడినది
(గానున్నది)

తా. అనుభవింపవలయు ననెడుకోరిక యడుగంటినది. పురుషుడ
ననుకొనుబింకము చల్లనారినది. ప్రాణసమానులైన తోడిచెలికాండ్రు
స్వర్గస్థులైరి. నేనా మూఢుకాళ్లముదుసలివైనెతిని. కట్టిలేనిది నిలువఁ
జాలను. కనులు పొరలుగ్రమ్మి యగపడుటలేదు. అయ్యో! ఈ సిగ్గు
మాలినకాయ మిట్టియవస్థ నున్నను, బ్రాణములు వదలవలయునే యని
భయపడుచునే యున్నదిగదా!

కా.భోగాపేక్ష తొలంగెఁ బూజ్యత చెడెక బోరానిమిత్తుల్ మహా
భాగుల్ నెల్లిరి దండ మూతగొనుటలోప్రాప్తిచెఁ గన్నులతమో
రోగచ్ఛన్నము లయ్యె దేహము జరాఃసూత్రంబు ప్రాణానిల
త్యాగాపాయభయంబునక వడఁకెడుకదా నెంత సమ్మాధమో.

శ్లో. ఆకానామ నదీ మనోరథజలా తృప్తాతరంగాకులా
రాగగ్రాహవతీ వితర్కవిహగా ధైర్యద్రుమధ్వంసినీ,
మోహోవర్తసుదుస్తరాతిగహనా ప్రోత్తుజ్జచింతాతటి
తప్త్యాః పారగతా విశుద్ధమనసో నందన్తి యోగీశ్వరాః

10

వ్యా.—నన్వేతాదృశతృప్తముల్లఘ్న స్వాత్మసుఖానుభవతత్పరా యే కేచన
మహాస్తస్సన్తి కిమిత్యాశక్కుః సన్ద్యేవేతి నిగమయన్ తస్యాః పృథగ్గనదుస్తరతరత్వ
ద్యోతనార్థం మహానదీత్వం రూపయతి—ఆశేతి—మృష్టాన్న పానభోజనవిచిత్రామృర
భూషణపోడశవార్షికకామినీసంభోగాదిగోచరమానసవ్యాపారా మనోరథా స్త ఏవ
జలాని యస్యా స్యా తథోక్తా, అప్రాప్యేవ్యవ్యర్థేషు ప్రాప్త్యభిలాషవిశేషాః
తృప్త్యా-స్తాభిరేవ తరజ్జైః కట్టాలై - రాకులా సజులూ, అభిమతవస్తుషు స్నేహా
రాగః - ఉపలక్షణమేతద్ద్యేషాదీనాం - తథా చ రాగద్వేషాదయ ఏవ - గ్రాహా న
క్రూదయ-స్తస్యాం స న్తీతి తథోక్తా, తత్తత్పదార్థలాభాలాభినీచరాః వితర్కాః - త
ఏవ విహగాః కారణవాదిపక్షిణో యస్యాం సా త థోక్తా, 'మనసో నిర్వికారత్వం
ధైర్యం సత్సత్వీ హేతుస్వి' త్యుక్తలక్షణం ధైర్యం-తదేవ ద్రుమః-తం ధ్వంసయతి
ఉన్మూలయతీతి తథోక్తా, అజ్ఞానం మోహ ఏవ - తద్వృత్తయో దమ్మదరాపదయో
లక్ష్యస్తే. తథా చ - మోహః అజ్ఞానవృత్తయ - ఏవావర్తా జలభీమా-నైస్సదుస్తరా
నుష్ఠ తరితుమశక్యా, అతిగహనా-ఏకత్ర దుర్విభావ్యస్వాభావాదనృత్ర దురవగా
హత్వాచ్యేత్యమితి నిర్ణేతుమశక్యేత్యర్థః. ఇష్టాధిమజనితధ్యానం చింతా-చింతా బహువిధ
త్వేనైసి చింతానాం తటద్వయరూపణోపయోగార్థం ద్విత్వం వక్ష్యతే-తథా ప్రోత్తుజ్జే
అత్యున్నతే-చిన్తే ఏవ తటే-యస్యాస్యా తథోక్తా ఆకానామ నైకవిధాత్యాయతతృప్త్యా-
ని. 'దశావస్తానైకవిధాత్యాకా తృప్త్యాపి చాయ తే' త్యమరః. నామేతి ప్రసిద్ధా-
ఆశేతి ప్రసిద్ధే త్యర్థః. యా నదీ వర్తత ఇతి శేషః-యత్తదోర్నిత్యసంబధాత్, తస్యా
ఆకానద్యాః, పారం గతాః జ్ఞానప్లవేనేతి భావః, అత ఏవ విశుద్ధమనసో నిర్తలాస్తః
కరణా, యోగీశ్వరా మహాయోగినః, నందన్తి బ్రహ్మనందమనుభవస్తీత్యర్థః, అతస్సర్వథా తృప్త్యా
తరణోపాయోన్వేషణీయః శ్రేయస్కామేనేతి భావః.

టీ. ఆకానామ=ఆశ యనునది, నదీ=విలు, మనోరథజలా=(మృష్టాన్న పానభోజ
నము, విచిత్రాంబరభూషణధారణము, పోడశవార్షికకామినీసంభోగము మొదలగు)
శారీరక లనునీర్లుగలది, తృప్త్యా...కులూ-తృప్త్యా = (పొందరానివస్తువును పొందవలయునను)

అశలనెడు, తరజ్జ=అలచే, ఆకులా = అల్లకల్లోలమగుచున్నది. రాగ...వఠీ-రాగ=అను రాగములను, గ్రాహవఠీ = మొనర్చుగలది, వితర్కవిహగా-వితర్క = సందేహములను, విహగా=పక్షులుగలది, ధైర్య...సిసి - ధైర్య = ధైర్యమును, ద్రును=చెట్టును, భస్మసిసి= పెల్లగించివేయునది. మోహం..స్తరా- మోహ=అజ్ఞానముచే జేయఁబడువ్యాపారములను, అవర్త=కీడులచే, సుదుస్తరా=బొత్తిగా దాటవలవిగానిది. అతిగహనా=మిక్కిలి లోఁతైనది, ప్రోత్తుజ్జత...టి-ప్రోత్తుజ్జ=మిక్కిలి ఎత్తైన, చిస్తా=చింతలను, తటి=తీరములుగలది. తస్యాః=దానియొక్క, పారగతాః = ఆపలియొద్దనుఁజేరిన, విశుద్ధమనః= పరిశుద్ధహృదయులగు, యోగీశ్వరాః = యోగీశ్వరులు, నస్తంతి = ఆనందమునఁ జెలంగుదురు.

తా. కోరిక లనుజలము, అభిలాష లనుతరంగములు, అనురాగ వతు లను మొనర్చు, సందేహము లనుపక్షులు, అజ్ఞాన మనెడి సుడులు, ఎడతెగని చింత యనెడియొద్దును గల్గి ధైర్య మనువృక్షమును బెల్లగించి వేయునట్టి యాశ యనుదాటరానినదిని, పరిశుద్ధహృదయులైన యోగీశ్వరులు తరించి యావల నానందమునఁ జెలఁగుచుందురు.

చ. కలితమనోరథంబు లుదఃఖంబులు తృప్తులు భూరివీచికా

వళు లను రాగముల్ మకరవర్గము మోహవితర్కముల్ సుడుల్
పులుఁగులు గాఁగ ధైర్యఫలభూజము గూల్చుదురాశపేరిపు
మృలనది దాటి నిత్యసుఖసంపదఁ గాంతురు యోగిపుంగవుల్.

ఇతి తృప్త్యాదూషణంనామ ప్రథమదశకమ్.

— విషయపరిత్యాగవిడంబనము —

అవ.అశను దూషించినపిదప విషయపరిత్యాగానుకరణమును జెప్పుచున్నాఁడు:—

శ్లో. న సంసారోత్పన్నం చరితమనుపశ్యామి కుశలం

విపాకః పుణ్యానాం జనయతి భయం మే విమృశతః,

మహద్భిః పుణ్యైశ్చైర్విరపరిగృహీతా శ్చ విషయా

మహాన్తో జాయంతే వ్యసనమివ దాతుం విషయిణామ్.

11

వ్యా.—యదుక్తం యోగినస్తృప్తినదీం తీర్త్వా నస్తస్థితి-తత్ర విషయపరిత్యాగ మస్తరాతదసంభవాదభ విషయపరిత్యాగవిడమృనోచ్యతే—అథేతి.—అథతృప్త్యాదూషణానంతరం, విషయాణాం రూపాదీనాం - ని. 'రూపం శబ్దో గంధరసస్పర్శాశ్చ

విషయా అమి' త్యమరః యద్వా - స్రక్పన్ననవనితాదిభోగ్యవస్తూనాం - పరిత్యాగః
సన్న్యాస - స్తస్య విడమ్పనాఽనుకరణమభినయ ఇతి యావత్ - ఉచ్యత ఇతి శేషః -
తత్ప్రకారమేవాహ దశభిః—న సంసారోత్పన్నమితి.—సంసారే అనాదిభవవరమ్ము
రాయా-ముత్పన్న ముదితం-ఫలోద్దేశే నానుష్ఠితమితి యావత్, చరితం పుణ్యాచరణమ్*
'అదికర్తృణి కర్తరి చే' తి కర్తరి క్తః. కుశలం క్షేమకరం, నానుపశ్యామి నానునందధామీ
త్యర్థః, కుత ఏతత్త్వపరిత్యమిత్యాశక్యత తత్రోపపత్తి మాహ—విపాక ఇతి పుణ్యానాం
పురాశృతసుకృతానాం, విపాకస్సంపద్రూపపరిపాకః. విమృశతః తత్ఫలం పరామృశతః,
మే మమ, భయం, జనయత్యుత్పాదయతి-తత్ప్రయోగోచరే సంపదాం పుణ్యవ్యయలభ్య
త్వేన వివద్రూపత్వాద్భయజనకత్వమిత్యర్థః. అత ఏవోక్తం కవికులసార్వభౌమేన
శ్రీహర్షేణ-'పూర్వపుణ్యవిభవవ్యయలభ్యాస్సంపదో విపద ఏవ విమృష్టా' ఇతి. అథవా -
పుణ్యానాం జ్యోతిష్టమాదినత్కర్తృణాం,విపాకః స్వర్గాదిరూపఫలపరిణామః, విమృశతః
పూర్వోక్తరం పర్యాయోచయతో, మే, భయం జనయతి. 'క్షేణే పుణ్యే మర్త్యలోకం
విశస్తితి' భగవద్వచనాత్. యావన్నియతకాలం స్వర్గసుఖమనుభూయ పుణ్యక్షయే సతి
పున ర్మర్త్యలోకప్రవేశే మహావిపాదగర్భవరయవాసజన్మపరమ్మరాదుఃఖప్రభవత్వాద్భయ
యజ్కరత్వమిత్యర్థః. అతః కుశలం న పశ్యామితి సంబంధః. ఏవం తత్ఫలభూతానాం
భోగానామన్యనర్థహేతుత్వమేవేత్యాహ—మహద్భిః భూయిషైః. పుణ్యోమైః పుణ్య
సంచయైః-హేతుభిః, శ్చిరపరిగృహితా శ్చిరకాల మారభ్య సంగృహీతా, విషయాశ్చ భోగా
అపి, విషయజాం విషయానకానాం, వ్యసనం విపత్తిం దుఃఖమితి యావత్, దాతుమివ
దాతు మేవ-ఇవశబ్దోఽత్రావధారణార్థకః-న తూత్ప్రేక్షాభివ్యక్తకః-అన్యథాఽర్థాంతరన్యా
సాదితి వేదితవ్యం. మహాన్తః ప్రవృద్ధా, జాయంతే భవంతి - వ్యసనప్రదానప్రవణైవ ఏత
ద్వృద్ధిః నాన్యదానప్రవణేత్యర్థః. ఏవమైహికాముష్మికభోగానామనిష్ఠానుబంధిత్వాత్త
త్యాగ ఏవ శ్రేయానితి భావః. శిఖరిణీవృక్షమ్.

టీ. సంసార ఉత్పన్నం = సంసారమునందుఁబుట్టిన, చరితం = చర్య, కుశలం =
మేలనని, న అనుపశ్యామి=ఆగుపడుటలేదు. (ఏలన), పుణ్యానాం = సుకృతములయొక్క,
విపాకః=పరిణామము, విమృశతః = విచారించుచున్న, మే=నాకు, భయం = భయమున్నే,
జనయతి=కలిగించుచున్నది,(ఏలయన) మహద్భిః పుణ్యోమైః=గొప్పపుణ్యముల సమూహ
ములచేత, చిరపరిగృహీతాః=చాలకాలము ఆరంభింపఁబడి అనుభవించఁబడిన, విషయాః=
భోగములు—స్రక్పన్ననవనితా విత్తములు—లేక, రూప రస గంధ శబ్ద స్పర్శాదులచే

ననుభవించుదగినవియన్నియు—, విషయిణాం = భోగానంతలకు, వ్యసనం = దుఃఖమును, దాతుమివ=ఇచ్చుటకే, మహాన్తః=ప్రవృద్ధములు, జాయన్తే=అగును. ఈతీరున విషయము లైహికాముష్మికభోగముల కనిష్టనుబంధములగుచే వానిని వదలుటయే మేలనుట.

తా. సంసారపుఃజర్య మేలుగా నా కగపడుటలేదు. పుణ్యముల పరిణామమును విచారించుకొని భయమునే కలిగించుచున్నది. ఎన్ని పూర్వపుణ్యములచేతనో లభించు చంగన వనితాది విషయములును దఱిగిపోవుటచే దుఃఖమునే కలిగించుచున్నవి.

చ, భవమునఁ బుట్టునతిక్రియ శుశ్రభం బని చూడము పుణ్యకర్తృగౌ
రవఫల మైనసంపద కరంబు భయావహ మెన్నిచూచినం
బ్రవిమలపూర్వపుణ్యసముపార్జితచందనముఖ్యభోగవై
భవమును భోగశీలుర కరపాయము చేయను వృద్ధిబొందెడున్

అప. విషయములను త్యజించుట సుఖమొనఁగును.—

శ్లో. అవశ్యం యాతారశ్చిరతరముషిత్యాపి విషయాః
వియోగే కో భేద స్త్యజతి న జనో యత్స్వయమమూఁ,
వ్రజన్తస్త్వతంత్ర్యాదతులపరితాపాయ మనస
స్వయం త్యక్తా హ్యేతే శమనుఖమనన్తం విదధతి.

12

వ్యా.—అథ సర్వథా విషయాః పరిత్యాజ్యా ఇతి వక్తుం లేమాం వ్యవస్థితి మాహ - అవశ్యమితి.—విషయా భోగా, శ్చిరతరం బహుకాలమ్, ఉషిత్యాస్థిత్యాపి * 'వసతి త్సుధో రి' తీడాగమః. * 'వచి స్వపీ' త్యాదినా సంప్రసారణమ్. అవశ్యం నియతం సిద్ధమితి యావత్, యాతారో గస్తారః-అగమాపాయుర్వేనాస్థిరత్వాత్పరిచయా నాచరేణ పురుషం త్యక్త్వా యాతార వివ - న తు పరిచయవకాద్యావజ్జీవక స్థాతార ఇత్యర్థః. కదుక్తం భగవతా—

'మాత్రాస్పృశ్యాశ్చ కౌన్తేయ కీతోష్ఠసుఖదుఃఖదాః,

అగమాపాయినోఽనిత్యాస్తాన్తితిక్షస్వ భారత.' ఇతి.

* యాతేర్లుట్, అతః వియోగే విషయవిరహే, కో భేదః కోవా విశేషః న కోఽపీత్యర్థః. స్వకర్తృకత్వాగే వా పురుషకర్తృకత్వాగే వా తస్య జాయమానత్వా దితి భావః. తథాపి. యద్యస్తాత్కారణాత్, జనో విషయానక్తః పుమాన్, అమూన్ విషయాన్, స్వయం న త్యజతి గుణాన్ గృహీత్వా న విసృజతి - స్వయమేవ త్యజతి చేత్తర్హి తేన కృతార్థో భవేతి భావః. వితేన విషయకర్తృకత్వాగే తు న కృతార్థత్వ

మితి స్థూచ్యతే. నను కుత ఏతద్వైషమ్యమిత్యాశక్యం తత్ర వ్యవస్థామాహ—స్వాతంత్ర్యాత్ కర్తృత్వాత్-స్వాచ్ఛన్ద్యాదితి యావత్ * 'స్వతంత్ర్య కర్తే, త్యనకాసనాత్, ప్రజన్తః పురుషం విసృజన్తస్సన్తః - విషయా ఇతి శేషః, మనసః, అతులపరితాపాయ దురన్తసంతాపాయ భవంతీతి శేషః = అత్యన్తదుఃఖకారినో భవంతీత్యర్థః. స్వయం సేవన కర్తృ పురుషేణ, త్యక్తాః తుచ్ఛత్వభావనయా విసృష్టాశ్చేత్తస్మి, ఏలే విషయా, అనన్త మపరిచ్ఛిన్నం శమసుఖం తృప్తౌపకాన్తిసుఖం, పరమానందమితి యావత్, విదధతి కుర్వన్తి హి-హి రవధారణే-తదుక్తం—

'యచ్చ కామసుఖం లోకే యచ్చ దివ్యం మహత్సుఖమ్,

తృప్తాశమసుఖన్యైతే నార్హతప్తౌడశీం కళామ్.' ఇతి;

అతోఽనర్థాపాదకవిషయకర్తృకత్యాగాత్సార్వమేవ స్వయం తత్త్యాగతత్పరేణ భవి తవ్యం శ్రేయస్కామేనేతి భావః. పుత్రం పూర్వపత్.

టీ. విషయాః=శబ్దాదిభోగములు, చిరతరం=బహుకాలము, ఉపిత్వాఅపి=ఉండి యును, ఆవశ్యం=తప్పక, యాతారః = విడనాడునవి, యత్ = ఎందుచేత, జనః=మను జుండు, అమూక్=పినిసి; స్వయం=తనంతట, నత్యజతి=విడువడో, (తత్ = అందుచేత) వియోగే=(ఇవితామే) విడనాడుటయందు, శోభేదః=వివిభేదము? స్వాతంత్ర్యాత్=స్వయ ముగనే, ప్రజన్తః సన్తః=పీడిపోవునవియై; మనసః = మనస్సునకు; అతులపరితాపాయ = తులలేని దుఃఖముతోఁగల, (వ్యసనమును కలిగించు ననుట) స్వయం = తానుగానే, (పురు షుని)త్యక్తాః=విడివడినవై; ఏలే=ఇవి, అనన్తం=అంతములేని, శమసుఖం = పరమానంద మును, విదధతి హి=యథార్థముగ చేయును.

తా. విషయానుభవములు చిరకాల మున్నను నెప్పుటికేని తప్పక విడనాడునవియే. ఇట్టిచోఁ బురుషుండు వానిని దానే యేల విడువరాదు? ఎట్లయిన నేమి? ఇదికాక వానియంత నవి విడనాడిపోవునేని మనస్సు కెంతో సంతాపము కలుగును. కావున దానే త్యజించివైచినచో మిక్కిలి మనశ్శాంతిని పొందగలఁడు గదా !

చ. ఉరుగతితోడ నేగుఁ దడవ్రుండియు భోగము లట్టివానిఁ దా

నరుండు పరిత్యజింకఁడు కనంగనఁ దద్విరహంబు భిన్న మే

పురుషునిభోగముల్ విడిచి భూరిమనోవ్యథ లాచరించు నా

పురుషుడె భోగముల్ విడిచి పొందు నిరాఘయశాంతిపొఖ్యముల్

అవ. బ్రహ్మజ్ఞానులు భోగములను విడనాడగలరు. ఇతరులు వదల లేరు:—

శ్లో. బ్రహ్మజ్ఞానవివేకినోఽమలధియః కుర్వన్త్యహో దుష్కరం
యన్తుంచన్త్యపభోగభాజ్జ్యపి ధనాన్యేకాంతతో నిస్పృహః,
న ప్రాప్తాని పురా న సంప్రతి న చ ప్రాప్తా దృఢప్రత్యయో
వాఙ్మాత్రపరిగ్రహాజ్జ్యపి పరం త్యక్తుం న శక్తా వయమ్. 13

వ్యా.—నను కీదృగ్విధాః పురుషా విషయత్యాగసమర్థా ఇత్యాకాజ్ఞాయాం
జ్ఞానిన ఏవ సమర్థా న తు మాదృకా ఇత్యాహ—బ్రహ్మేతి—బ్రహ్మజ్ఞానేన యో -
వివేకస్తత్త్వవిచార, న్నేన-నిర్మలా నిష్కళజ్కా - అసంభావనాదిరహితేతి యావత్-నా
ధీర్యేషాం లే జ్ఞానవస్త ఇత్యర్థః. దుష్కరం కర్తవ్యశక్యం; కుర్వన్తి, అహో ఇత్యా
శ్చర్యే, కిం తద్దుష్కరమిత్యాహ—యద్యస్మా, దుపభోగం భజనీత్యుపభోగభాజ్జ్య
సక్యవస్తాదిభోగసాధనత్వేనానుభూయమానాన్యపీత్యర్థః, ధనాని విత్తాని, నిస్పృహో
స్పృహః, ఏకాంతం నితాంతః నిరవశేషమితి యావత్, ముఞ్చన్తి విస్మజన్తి, ఇదమేవాతి
దుష్కరమత్యవ్తాశ్చర్యం చేత్యర్థః. వయమస్త ద్విధా జ్ఞానినస్తు, పురా పురాతనకాలే న
సుప్రాప్తాన్నాధికతా తత సంప్రతీదానం వర్తమానకాలేఽపి, ప్రాప్తా వా భవిష్య
త్కాలలాభేఽపివా, న దృఢప్రత్యయాన్న దృఢవిక్వాసాత్ - అవిశ్వసనీయానితి యా
వత్-కాలత్రయేఽవ్యసంభావ్యమానానిత్యర్థః. ని. 'ప్రత్యయోఽభీన శబధజ్ఞాన విశ్వాస
హేతు' పీత్యమర్థః. కిం తు, వాఙ్మాత్రపరిగ్రహాన్తనోరథమాత్రసంగ్రహితాత్ -
మనో వ్యాపారమాత్రగోచరీకృతానపీత్యర్థః. అనుభూయమానాంస్తు కిములేతి భావః.
విషయానితి శేషః త్యక్తుం, పరమత్యన్తం, న శక్తా అసమర్థా - అతస్త ఏవ ధన్యా ఇతి
భావః. 'శకదృషే' త్యాదినా తుమున్; విషయపరిత్యాగే బ్రహ్మజ్ఞానమేవ ముఖ్యసాధన
మతస్తత్సంపాదనేన తత్పరిత్యాగోఽవశ్యం కర్తవ్య ఇతి ఫలితార్థః.

కార్పూరికీడితమ్.

టీ. బ్రహ్మజ్ఞానవివేకినః = బ్రహ్మజ్ఞానముచేఁ దత్త్వవిచారమును జేయువా రగు,
అమలధియః=నిర్మలచిత్తులు, యత్=ఎందుచేత, ఉపభోగభాజ్జ్య అపి=భోగించుటచున్న
దానినైనను, ధనాని=ధనములను, ఏకాంతః=సంపూర్ణముగ, నిస్పృహః = నిస్పృ
హులై, అపేక్షలేనివారై; ముఞ్చన్తి = విడుతురో; (తత్=అందుచేత) దుష్కరం=
అశక్యమైనదానిని, కుర్వన్తి = చేయుచున్నారు; అహో = ఆశ్చర్యము; పురా =
పూర్వము, ప్రాప్తాని న = లభించినవికావు, సంప్రతి = ఇప్పుడు, న = లేవు, ప్రాప్తా =

భవిష్యత్తున సిద్ధించుటయందు, దృఢప్రయత్నః స = గట్టివిశ్వాసములేదు, వాఙ్ఘామాశ్ర, పరిగ్రహణి అపి=మనోరథముచే మాత్రమే పట్టుగలవానినైనను, త్యక్తుం = వదలుటకు, వయం=మేము, పరం = అత్యంతము, శక్తాః స = సమర్థులము కాము.

తా. బ్రహ్మజ్ఞానముచే బరిశుద్ధ మగుచిత్తము గలధన్యు లెంత దుష్కర కార్యములనేని చేయఁజాలుదురు. ఇదే భోగోపాయ క్తమయి నను ధనమును నిస్పృహులై సంపూర్ణముగాఁ బరిత్యజించుచున్నారు గదా ! అద్దిగా ! మనకన్న నో ఇంతకుము న్నిధనము కలిగియుండ లేదు. ఇప్పుడు చేకుటలేదు. ముందురాఁబోవు ననెడుసమృద్ధియు లేదు. తలంపులమాత్రమే కలుగున దయ్య నీధనమును వీడ లేకున్నాము.

ఉ. అనఘులు బోధపూర్ణులు మహాత్ములు భోగనిధాన మామహా ధనమఁ బరిత్యజింతురు గతస్పృహు లై పరమాద్భుతంబుగా మునుపును బొంద కిష్టుడును శ ముట్టక యింకనుఁ జెందలేక నె వ్వునమునఁదోచుభోగములమానఁగఁజాలము మే మొకింత యున్.

శ్లో. ధన్యానాం గిరికందరేషు వసతాం జ్యోతిః పరం ధ్యాయతా మానందా శ్రుజలం పిబన్తి శకునా నిశ్శబ్దమజ్ఞేశయాః, అస్మాకం తు మనోరథోపరచిత ప్రాసాదవాపీతట

శ్రీ డాకాననకేలికాతుకజుషామాయుః పరం క్షీయతే.

14

వ్యా.—ఉక్తమేవార్థం భక్త్యంతరేణాహ—ధన్యానామితి.—గిరికన్దరేషు గిరి గహ్వరేషు-ని. 'దరీ తు కన్దరో నా స్త్రీ' త్యమరః. వసతాం వివిక్తతయా వర్త మానానాం - 'వివిక్తకేపీ లఘూశీ' తి వచనా దితి భావః. తథా, పరం జ్యోతిః పరం బ్రహ్మ. ధ్యాయతాం, ధన్యానాం పుణ్యకాలినాం - ని. 'సుకృతీ పుణ్యవాన్ ధన్య' ఇత్యమరః. అనందేనయే-అశ్రుకణాః బాష్పబిన్దవః-తాన్, నిశ్శబ్దం లేహం తవః ప్రకా త్తత్వాన్నిర్భయం యథా తథా, అజ్ఞే * కేరత ఇత్యజ్ఞేశయాః ఉత్పన్నవర్షిణః* 'అధికరణే శీలే రి' త్యచ్యుత్యయః, శకునాః పక్షిణాః, పిబన్తి, కింతు, మనోరథేన వాఙ్ఘామాశ్రే - ణోపరచితాః యాః - ప్రాసాదేషు - హర్షేషు - వాపీతటేష్వల్పసర స్తీరేషు - శ్రీ డాకాననేషాద్యానేషు చ - కేశయో విహారా - స్తాసు - కాతుకజుషా మాత్సుర్యభోజా - మస్తాక, మాయుః పరమ్ ఆయురేవ, క్షీయతే నశ్యతి - దుర్లభ విషయచింతితత్వవైః వృథా కాలో యాపితః-న తు తత్ బ్రహ్మజ్ఞానం సంపాదితమ్ - అతో వయమపి తథా న ధన్యా ఇతి భావః. వృత్తముక్తమ్.

టీ. గిరికన్దరేషు=కొండగుహలలో, వనతాం = నివసించుచు, పరంజ్యోతిః = పర
బ్రహ్మమును, ధ్యాయతాం=ధ్యానించుచుండు, ధన్యానాం=పుణ్యకాలురయొక్క, ఆనన్ద
ఆశ్రుజలం = ఆనందబాష్పములను, నిశ్చంకం = జంకులేక, అజ్ఞేశయాః = తొడలపై
నెక్కిన, శకునాః=పక్షులు, పిబంతి=త్రాగుచున్నవి, ఆస్తాకం తు=మాకన్ననో, మనో...
జుహం-మనోరథ=వాఙ్మలమాత్రముననే, ఉపరచిత = నిర్దింపబడిన, ప్రాసాద=మేడలం
దును, వాపీతట=దిగుడుబావుల గట్టులయందును, క్రీడాకానన = విహారయోగ్యములగు
వనములయందును, కేళి = విలాసములయందలి, కౌతుకజుహం = కుతూహలమును పొంది
యుండగా, ఆయుః పరం = ఆయుష్యమే, తీయతే = తుదిముట్టుచున్నది.

తా. కొండగుహలందు వసించి నిరంతరముఁ బరబ్రహ్మచింత
నము కావించు ధన్యాత్ములకన్నులచుండి తోరగునానందబాష్పములను,
దొడలఁగి నెక్కి పక్షులు త్రావుచుండును. కోరికలపై, గోరికలతో
మనముననే మేడలు, దిగుడుబావులు, పూదోటలు నిర్మించుకొని
వానివిలాసములకై యువ్విళ్ళూరు మనయాయుష్య మిట్లు తుదముట్టు
చుండును.

చ. గిరిగుహలకా వసించి వృషభకేతనచింతన మాచరించున
త్పరుషులసమ్మదాశ్రుకణాపుంజముఁ గ్రోలుచు నంకశయ్యలం
దిరవుగ నుండుఁ బక్షులు ససమిధమనగీకృతసాధవాపికా
వరవనకేళిశీలు రగులవారల కాయువె విక్షతం బగున్.

అవ. విషయభోగాభిలాష నిర్విణ్ణునిసైతము విడువదు.—

శ్లో. భిక్షోఽశనం తదపి నీరస మేకవారం

శయ్యా చ భూః పరిజనో నిజదేహమాత్రమ్,

వస్త్రం సుజీర్ణ శతఖిణ్ణమయీ చ కన్ధా

హాహా ! తథాఽసి విషయాన్న జహాతి చేతః.

15

వ్యా.—అథ కస్యచిద్విషయాభిభూతస్య నిర్వేదనవచనమభిసీయాహ—భిక్షా
శనమితి —భిక్షా నైతమిత్యర్థః, అశన మాహరః, తదపి భిక్షాన్నాశనమపి, నీరసం
మధురాహ్లాదిరసహీనం, తదప్యేకవారం - న తు ద్విత్రివారమిత్యర్థః, శయ్యా శయ
నీయం చ, భూః - సాఽప్యాస్తరణాదిరహితేతి భావః, పరిజనః, నేపకజనః, నిజదేహ
మాత్రం స్వస్య స్వయమేవ పరిజనో న తు కల్పిదన్యోఽస్తీత్యర్థః, వస్త్ర మాచ్ఛా
దం చ, విశీర్ణా శత ఖిణ్ణమయీ విశేషేణ జీర్ణాఽనేక చీవరశకలనిర్మితా, కన్ధా,
తథాఽపి కుద్యక్కప్టదశాయామపి, విషయాః భోగవాఙ్మఘః, న పరిత్యజన్తి న విస్మ

జన్తి-మామితి శేషః, హాహారి విషాదవిస్మయాతిశయాభివేదనార్థాద్విరుక్తిః, పాపిష్ఠా ఇమే విషయా హతమేవ ఘ్నుస్తీతి భావః.

అత్ర విషయపరిత్యాగకారణసామగ్ర్యాం సత్యాం కార్యాపదయా ద్విశేషోక్తి రలంకారః. 'తత్సామగ్ర్యా మనుత్పత్తిర్విశేషోక్తి ర్నిగద్యత' ఇతి లక్షణాత్.

వసస్తలికావృత్తమ్.

టీ. అశనం=అన్నము, భిక్షా=ఇంటింటికి దిరిగి యాచించి తెచ్చుకొనినది, తదపి = అదియును, నీరసం=నిస్సారమైనది (తీపు, పులుసు మొదలగు రసములేవియు కలియనిది)- అదియును-ఏకవారం=ఒక్కపూటయే, శయ్యాప=పడకయు, భూః = రిత్త నేల, పరిజనః = పరివారము, నిజదేహమాత్రం = తనశరీరముమాత్రమే. వస్త్రంచ=కట్టుబట్టయు, సుజీర్ణ... మయా-సుజీర్ణ = మిక్కిలి చినిగిపోయిన, శతఖణ्डమయా = నూలుప్రేలికలతోఁగూడిన. కన్ఠా=బొంత, తథాపి=అట్లులైనను, హాహా=అద్దిరా! చేతః = మనస్సు, విషయాత్ = విషయేచ్ఛలను (అందుండి), న జహతి = మరలదు.

తా. భిక్షమే యాహారము, అదియు నిస్సారమయినది; అందును నొక్కపూటయే. వట్టి నేలయే నెజ్జ. తనశరీరమేతెక్క మఱొక పరివారములేదు. చినిగిపోయిన ప్రాతప్రేలికలతోఁ గూర్చినబొంతయే కట్టుబట్ట. అద్దిరా ! అట్లయినను విషయేచ్ఛలనుండి మనసు మరల కున్నది గదా !

చ. నిరతముఁ దిండి బిచ్చ మగు నీరస మద్దియు నొక్కపూటయే
ధరణితలంబు నెజ్జ సతతంబును దోడు శరీరమాత్రమే
చిరుఁగులచీరతున్కగమిచేత నమర్చినబొంత పుట్ట మీ
కరణి మెలంగినక విషయకాశంక్ష లొకింతయుఁ బాయవక్కటా !

అవ. పురుషులకు విరక్తిపుట్టించుటకైన స్త్రీదూషణ.—

శ్లో. స్తనౌ మాంసగ్రంథీ కనకకలశావిత్యుపమితౌ
ముఖం శ్లేష్మాగారం తదపి చ శశాంజ్జేన తులితమ్,
స్రవస్తూత్రక్లిన్నం కరివరశిరస్సర్పి జఘనం
ముహుర్నిష్ప్యం రూపం కవిజనవిశేషైర్గురు కృతమ్.

16

వ్యా.—అథ విషయాణాం కామినీప్రాధాన్యాత్తదూషణభావే తత్పరిత్యాగో న సుకర ఇతి మనసి నిధాయ తాం దూషయతి - స్తనావితీ.—స్తనౌ కుచౌ, మాంసగ్రంథీ మాంసపిండౌ, తథాఽపి, కనకకలశౌ అనర్ఘ్యహిరణ్యయకుమ్భా, విత్యుపమితౌ, ఉపమావిషయాశృతో-కనకకలశకల్ప లేవనోపపత్తి తావిత్యర్థః. ముఖం వక్త్రం తు, శ్లేష్మాగారం

కఫలాలాదస్తమలాది స్థానం, తదపి చ; శకాజ్ఞేన సుధారసమయేన చంద్రోణి, తులితం సమీకృతం - తత్తుల్యత్వేనోపవర్ణితమిత్యర్థః. * ఆత్ర తులితశబ్దస్య సాదృశ్యవాచిత్యా త్తద్యోగేఽపి న * 'తుల్యాద్ధై రతులూపమాభ్యా' మితి తృతీయాప్రతిషేధః - ఆత్ర సూత్రే సదృశవాచిన ఏవ గ్రహణాదితి, జఘనం కటి పురోభాగస్తు-ని. 'పశ్యాన్నితమ్భో స్త్రీకట్యాః క్షీణే తు జఘనం పుర' ఇత్యమరః, స్రవతా మదనసదనదాధ్యాభావాద్ద్రీ వతా-మూలేణ-క్షిన్నమార్ద్రైః - అపవిత్రమిత్యర్థః, తదపి, కరివరశిరఃస్పర్శి మదజలపరిప్లుతి శ్లాఘ్యగజేంద్రీకుమ్భస్థలసృశమత్పువవర్ణితమితి భావః, అతః, ముహూః పానఃపున్యేన, నిష్కర్ణం గ్రహ్యాద్యాకారేణ జగుప్స్యం, రూపంస్తనాద్యవయవస్వరూపం - కామిన్యా ఇతిశేషః, కవిజనవిశేషైః తత్తదవిద్వేషకల్పనాచతురకపీశ్వరైః; గురు కృతం కనకకలకాది సాదృశ్యవర్ణనేన శ్రేష్ఠం, కృతం, కవిజనవాక్చాత్రసారమేవై తద్రూపం న తు స్వతస్సిద్ధ సారవదితి భావః. ఆత్ర మాంసగ్రన్థిత్వేన స్తనయోర్త్వనానర్హత్వం, క్షేష్ణాగారత్వేన ముఖస్య చుమ్బనాద్యయోగ్యత్వం, స్రవస్తూత్రక్షిన్నత్వేన జఘనస్య హేయతయా సంభోగాపాత్రత్వం చ, సూచితమ్. ఏతత్కృత ఏవ కామినీనాం సంభోగాస్పదత్వేనాభి మతత్వమ్ - ఇదమేవేథం జగుప్సితత్వేన దూషితం చేత్త్వీ కిమన్యత్కామిన్యాం భోగ యోగ్యమస్తీతి శ్లోకతాత్పర్యమ్ - తదుక్తమ్...

'హసోఽస్థి సందర్శనమత్యైర్గుమత్పుజ్జ్వలం తత్కలుషం వసాయాః,

స్తనౌ చ పీ నా విశితా స్రపిష్ఠౌ స్థానాస్తరే కిం నరకో న యోషిత్?' ఇతి.

శిఖరిణీ.

అవ. విషయములకుఁ గారణభూతులు స్త్రీలు. వారిని దూషించినగాని పురుషులను వై రాగ్యము పొడమ నేరదు: —

టీ. కవిజనవిశేషైః=(కల్పనాచతురులగు)కొందఱుకవులచే, మాంసగ్రన్థి=మాంసపు ముద్దలగు, స్తనౌ=చప్పులను, కనక కలశౌ = బంగారుకుండలు, ఇతి = అని, ఉపమితౌ = పోల్చుబడినవి, క్షేష్ణ ఆగారౌ=కఫమునకు నెలవగు; ముఖం=మొగము, శకాజ్ఞేన=చందురు నితో, తులితం = పోల్చుబడినది, స్రవ...కిన్నం-స్రవతో = ద్రవించుచున్న, మూత్ర = మూత్రముచే, క్షిన్నం = తడిసిన, జఘనం = కటిప్రదేశము, కరివర శిరః = శ్రేష్ఠమగు నేరుగుయొక్క మంభస్థలముతో, స్పర్శి=కాసుగలిగియున్నది, (అని యిట్లు), ముహూః = పలుమాఱు, నిష్కర్ణయూపం = ఏవగింపురూపు, గురు=శ్రేష్ఠముగా, కృతమ్ = చేయబడినది. (వర్ణి-పఱచినది.)

తా. మాంసపుముద్దలై న స్తనములను బంగారుకుండ లనియు, కఫమునకు నెలవగు మొగములు జంద్రబింబ మనియు, మూత్రావస్థి-క్త

మగుజఘనస్థలమును నేనుంగు కుంభస్థల మనియు నీవిధముగా జేవగింపఁ దగిన కామినీరూపమును గొందఱు కవులు పెద్దచేసి పొగడుదురు.

చ. స్తనములు మాంసపిండములు శ చక్క నిబంగరుకుండలంచు నా
ననము కఫాలయంబు తుహినద్యుతితుల్యమటంచు మూత్రభా
జనజఘనస్థలంబు కరిశచారుశిరస్సమ మంచుఁ గామినీ
జనమలినాంగముల్ సుకవిశాతురి వర్ణన కెక్కె నిమ్మహిన్.

శ్లో. ఏకో రాగిషు రాజతే ప్రియతమాదేహాన్ధధారి హరో
నీరాగేషు జనో విముక్తలలనాసజ్ఞో న యస్తాత్పరః,
దుర్వారస్తరబాణపన్నగవిషవ్యావిధముగ్ధో జన
శ్శేషః కామవిడంబితాన్న విషయాన్ భోక్తుం న మోక్తుం శ్శుమః.

వ్యా.—అడైకః పరమేశ్వర ఏవై కాస్తతోఽనురతో విరక్తశ్చ అన్యస్తు తథాఽన
నురక్తత్వా దవిరక్తత్వాచ్చ పరిక్షిప్త ఏవేత్యాహ—ఏక ఇతి—ప్రియతమాయాః
పార్వత్యాః దేహస్య శరీరస్య-అర్థం-అర్థభాగమ్ *‘అర్థం సపుంసక మి’ తి సమానః-తద్ధర
తీతి తథోక్తః - మహాకాముకతయా శ్శుమః ప్రవిష్టేషస్యాప్యసహిష్టుత్వాన్నిజదేహ
వామార్థపరిక్షప్తప్రియతమ ఇత్యర్థః - వామార్థధారితి చ పాతః, ఏక ఏవ హరో, రాగి
ష్వనురక్తేషు - కాముకేష్విత్యర్థః రాజతే అప్రతినిధిత్యేన ప్రకాశతే-తాదృశ
కాముకాస్తరస్యానుపలభ్యమానత్వాదితి భావః, తథా, నీరాగేషు విరక్తేష్వపి, విముక్త
స్యజ్ఞో - లలనాసజ్ఞో యోషిదాసక్తి - ‘రేన స తథోక్తో, జనః వై రాగ్యపురుషో,
యస్తాధరాత్, పరోఽనోయో, నాస్తి - తపశ్చరణసమయే మదనదహనాదినా తాదృగై వ
రాగ్యప్రకటనాత్తథావిధవిరక్తో న కశ్చిదస్తీత్యర్థః, కింతు, దుర్వారాః నివారయితు
మశక్త్యాః - స్తరబాణా ఏవ - పన్నగాస్సరాప-స్తేషాం విషేణ గరళేన-తత్పద్యక్షే
వ్యామోహేన చ - వ్యావిధో వ్యాక్షిప్తః - ఆత ఏవ-ముగ్ధో మూఢో నిశ్చేష్టశ్చ
క్షేషః అపశిష్టః, జనుః, కామేన మన్తఃసహేతునా-విడమ్మితాననుకృతాన్-స్వీకృతా
నితి యావత్; విషయాన్ స్త్రీసంభోగాదీన్, భోక్తృమనుభవితుం వా, మోక్తుం త్యక్తుం
వా, న శ్శుమః తాదృగనురాగ విరాగోత్కర్షారాభావా త్తథావిధభోగత్యాగయో రసమర్థ
ఇత్యర్థః కర్తు మకర్తు మన్యథా కర్తుం సమర్థః పరమేశ్వర ఏక ఏవానురక్తేషు విరక్తేషు
చ పరాం కాష్ఠాం ప్రాప్త, ప్రదన్యపుర్వోఽపు్యభయ భ్రష్ట ఏవేతి భావః, స్తరబాణపన్న
గేశ్శత్రు రూపకాలంకారః. శార్దూలవిక్రీడితమ్.

టీ. సీరాగేషు=విరాగలయందు, విముక్తలనాసక్తి - విముక్త = విడువబడిన, లలనా=జవ్వనితోడి, సక్తి=తగలటముగలవాడైన, జన=పురుషుడు యస్తాత్ = విమహేశ్వరునికంటె, పర=అధికుడు, న=లేడో, ప్రియ...ధారీ-ప్రియతమా=ప్రియురాలియొక్క, (పార్వతియొక్క), దేహ=శరీరమయొక్క, అర్ధ=సగమును, ధారీ=ధరించువాడైన, హరః=అశివుడు, ఏకఏవ=ఒక్కడే, రాగిమ=కాముకులయందు, రాజలే=ప్రకాశించుచున్నాడు, శేషజనః (తు)=శేషించినజనుడు అన్ననో, దుర్వార...ముగ్ధః-దుర్వార=వారింపశక్యముకాని, స్తరబాణ = మన్తభాణములను, ఘనగ = పాములయొక్క, విష=విషముచేతను, వ్యావిధ=కొట్టబడి; ముగ్ధః = మూర్ఖితుడై, కామవిడంబితా=మోసముగా చేయబడిన, విషయా=స్త్రీసంభోగాదులను, భోక్తుం = అనుభవించుటకును, మోక్షం వా=పీడుటకును, ఊహః న=సమర్థుడు కాడు.

తా. తనయటమేను నెచ్చెలి కర్పించిన హరు డొక్కడే కాముకులలోఁ దొలుత నెన్నఁదగినవాడు. మన్తధుని నిర్దహించి స్త్రీసంగవిరహితుడై నెగడిన యాహరుని కంటె విరాగి మఱి యెవ్వఁడు గలఁడు? చెఱకువిలుతునితూపులపోటు లనెడుపాముకాటులచే మైమఱిపుఁజెందు తెక్కినజను లట్లు విషయోపభోగములను బడయ లేరు. విడువను లేరు.

చ. కాముకులందు మే సగముః శ గాంతకు నిచ్చెను శంకరుండె ని

మ్మాములలోనఁ బంచశరశశాసనుకన్నఁ బరుండుఁ గల్గఁ డు
ద్దామమనోజబాణవిషదగ్ధులు తెక్కినమూఢు లోప రే
సీమల భామిసీసుఖముఁ శ జేరి భుజింపఁ బరిత్యజింపఁగన్.

ఆప. విషయములు దుష్టములని యెఱింగియు, వానిని వదలమి యాశ్చర్యము:—

శ్లో. అజానన్దాహాత్త్యం పతతు శలభో దీపదహనే

స మీనోఽప్యజ్ఞానాద్బడితయతమశ్చాతు పిశితమే,

విజానంతోఽవ్యేతే పయమిహ విపజ్జలజటిలా

న్న ముఱ్ఱామః కామానహహ గహనో మోహమహిమా. 18

వ్యా.—ఆధ విషయదోషపరిజ్ఞానేఽప్యత్యాగే కారణమాహ—అజానన్తుతి.-శలభః పతక్తిః, దహ్యతే అనేనేతి దాహః *కరణే ఖణ్ - తస్య అత్తనః స్వభావస్య భావో దాహత్వం భస్మీకరణస్వాభావ్యమిత్యర్థః. ని. 'అత్తా దేహే ధృతా జీవే స్వభావే పరమాత్మ' సీతి విశ్వః. అజానన్ అనవబుధ్యక్, తీవ్రదహనే జాజ్వల్యమానాగ్నో, పతతు ప్రవిశతు - ప్రవిశ్య భస్మీభవత్విత్యర్థః. * సంభాషణాయాం

లోట్, తథా, స ప్రసిద్ధో, మిసో మత్స్యోఽపి అజ్ఞానాదాత్మవివాశకారణమేతదిత్య
వివేకాత్, బడిశయంతం మత్స్యవేధనసందానితమ్ - అయోమయవక్రకర్ణకాగ్రస్యూత
మిత్యర్థః, పిశితం మాంసం, మత్నాతు భక్షయతు. అమిషలోభాత్కర్ణకాగ్రసేన గళనిరోధా
త్సోఽపి మ్రియతామిత్యర్థః - నాత్రావయోరవరాధః-నాజ్ఞానమపరాధ్యతి-‘పతన్తమాతన్త
కురన్తభృన్తమీనా మాతాః పశ్చభిరేణ పశ్చే’ ‘తిచన్యాయాదితి భావః-ని. ‘బడిశం మత్స్య
వేధనం’ - ‘పిశితం తరసం మాంసం’ మితిచామరః, కిం త్విహస్మిన్ లోకే, విజానన్తోఽపి
వినిపాతహేతవ ఇతి వివేకవన్తోఽ, ప్యేతే వయం, విపజ్జాలైరావత్పరమ్పరాభిర్ద్వట్లాన్
గ్రథితాన్ - ఉపద్రవహేతునపీత్యర్థః. * పచాదిపత్వాన్త త్వర్థీయే లచప్రత్యయః,
కామాన్విషయా, న్న ముఖ్యామౌ న త్యజామః-విషయస్వరూపపరిజ్ఞానేఽప్యముఖ్యాతా
మస్తాకమేక ఏనావరాధ ఇతి భావః * ‘శే ముచాదీనా మితి సుమాగమః విచార్యమాణే
నాస్తాకమవ్యవరాధః-ప్రబలతరకారణసద్భావాదిత్యాహ—మోహస్య అజ్ఞానస్య, మహి
మా మాహాత్మ్యం, గహనో దుర్విజ్ఞేయః-అఘటనఘటనాఽటంతరావిద్యావిలాసమహిమాన్
లోకే జనః అవిహితమపి కరోతి-అతో నాస్తాకమపరాధ ఇతి భావః. శిఖరిణీవృత్తమ్.

టీ. శలభః=మిడుత, దాహాత్మ్యం = దహించు స్వభావముగలదియనుటను, అజా
నన్=ఎఱుంగక, దీపదహనే=దీపపునివ్వనందు, పతతు = పడనిప్పు, సః మిసాపి = చేచ
యును, అజ్ఞానాత్=తెలివిలేమివలన, బడిశయంతం = గాలముతోఁగూడుకొనిన, పిశితం=
మాంసమును, అత్నాతు = తిననిప్పు, ఇహ—ఈలోకమున, ఏతేవయం = ఈమనము,
విజానన్తః అపి = వివేకవంతులమయ్యును, విపల్ జాలజటిలాన్ = అపత్పరంపరతోదట్ట
మైన, కామాన్ = విషయములను, న ముఖ్యామౌ = వదలలేకయున్నాము, మోహ
మహిమా=అజ్ఞానముయొక్కమాహాత్మ్యము, అహహ=అత్యాశ్చర్యము, గహనః=ఊహించ
నలవికానిది.

తా. తగులఁ బెట్టునని యెఱుఁగమిచే మిడుత దీపపు మొగ్గపైఁ
బడును. తెలియక పోవుటచే జేప గాలమున నున్నయెరను దినును. ఈ
మనమన్ననో కుప్ప తెప్పలుగా నావదలు కల వని యెఱిఁగియుండియు
విషయేచ్ఛలను మానలేకున్నాము. అజ్ఞానమాహాత్మ్య మెట్టిదో గదా !

చ. తెలియక నాశహేతువగురతీవ్రతరాసలకీలలోపలక

శలభము చొచ్చుగాక మతిఁచాలక మీనము గాలపుంగొనం

గలపిశితంబు తా మెసఁగుఁ శ గాక యెఱింగియు మేము దుఃఖిదో
హలవనితాసుఖంబు విడఁనాడము మోహమహత్త్వమెట్టిదో.

ఆవ. రోగప్రతిక్రియలను జనులు భోగములని భ్రమపడుచున్నారు.—

శ్లో. తృషా శుష్యత్యాన్యే పిబతి సలిలం శీతమధురం
క్షుధార్తశ్శాల్యన్నం కబళయతి మాంసాదికలితమ్,
ప్రదీప్తే కామాగ్నౌ సుదృఢతరమాలిగ్గతి వధూం
ప్రతీకారం వ్యాధేస్సుఖ మితి విపర్యస్యతి జనః.

19

వ్యా—అజ్ఞానమహిమైన సుభాభావేష్యప్యన్నపానాదివిషయేషు సుఖబుద్ధిం
కరోతీత్యాహ—తృషేతి.—తృషా తృష్ణయా, ఆస్యే వక్త్రే, శుష్యతి శోషం ప్రాప్నోతి
సతి, శీతం చ తన్మధురం చేతి విశేషణయోరపి మిథో విశేషణవిశేష్యభావవివక్షాయాం*
'విశేషణం విశేష్యేణ బహుళ మి'తి సమాసః-తైత్యగుణాయుక్తం సంతాపహరం చేత్యర్థః-
'శీతలీక్రియతే తాపా యేన తన్మధురం స్పృత' మితి లక్షణాత్ - యద్వా-మధురం
శర్కరాపానకవస్తాధుర్యసంయుక్తం - సలిల ముదకం-పిబతి, తథా, క్షుధార్తః బుభుక్షే
పీడితస్య, మాంసాదినా మాంసఘృతపయో దధ్యాదివ్యజ్జనద్రవ్యేణేత్యర్థః - కలితం
రుచిరం స్వాదూకృతమిత్యర్థః, * కలిః కామధేయః, శాల్యన్నం. కబళయతి భుక్త్యై,
తథా కామాగ్నౌ మదనదహనే, ప్రదీప్తే ప్రజ్వలితే సతి - మన్మథోద్రేకే సతీత్యర్థః,
సుదృఢతరమతిగాఢం, వధూం స్త్రీయ, మాలిగ్గత్యాగ్నివ్యతి, ఆతః, వ్యాధేః క్షుత్తృష్ణాది
రూపాయస్య, ప్రతీదారం తదుపకాంతికరాన్నపానాలిజనరూపాషధసేవనరూపప్రతి
క్రియామిత్యర్థః, సుఖం భోగ ఇతి, జనో, విపర్యస్యతి విపర్యస్తబుద్ధిం ప్రాప్నోతి-న తు
కత్త్వం జానాతీత్యర్థః, ఆపస్త్రింస్తద్గ్రహో విపర్యాసః, అయం చ అజ్ఞానదుర్విలాస
ఏవేతి భాషి.

టీ. తృషా=దాహముచే, ఆస్యే=నోరు, శుష్యతిసతి=ఎండుచుండ, శీతమధురం =
చల్లని తియ్యని, సలిలం=నీటిని, పిబతి=త్రాగుచున్నది. క్షుధార్తః సత్=ఆతలిచే బీడింపఁ
బడినవాడై, మాంస అదికలితం = మాంసము మొదలగువానిచే గూడిన, శాల్యన్నం =
వరియన్నమును, కబళయతి = భుజించును, కామాగ్నౌ = మన్మథాగ్ని, ప్రదీప్తేసతి =
ప్రజ్వలింపఁగా, సుదృఢతరం=అతిగాఢముగా, వధూం=జవరాలిని, అలిగ్గతి = కౌగిలించు
కొనుచు, వ్యాధేః=(క్షుత్తిపానాదిరూపములతోడి) రోగముయొక్క, ప్రతీకారం =
ఉపశాంతిని-మందును-సుఖమ్ ఇతి=భోగము అని, జనః=మనష్యుడు, విపర్యస్యతి=పొరఁ
బడుచున్నాడు.

తా. దప్పించే నో రెండినప్పుడు చల్లనిమంచినీరు త్రావును. అఁ
కొన్నప్పుడు మాంసాదులతో శాల్యన్న మారగించును. మరులురేఁగి
నప్పుడు జవరాలిని బిగ్గకవుంగిలించుకొనును. ఇంక పీనినెల్ల సౌఖ్య మని
తలంచుచున్నాఁడు.

ఉ. శీతలవారిఁ ద్రావు వడఁ १ జెందినవాఁడు తుఘార్తుఁ డిష్టమృ
ష్టాతతభక్ష్యమాంసకలితాన్నము సాపడు మత్తఘాగ్నితా
పాతురుఁ డైనవాఁడు జవరాలిఁ గవుంగిటిలోనఁ జేర్చు నీ
రీతిని రోగశాంతికరకృత్యము భోగ మనంగఁ జెల్లునే.

శ్లో. తుజ్జం వేత్తసుతాస్స తామభిమతాస్సజ్ఞాతిగాస్సంపదః
కళ్యాణీ దయితా వయశ్చ నవమిత్యజ్ఞానమూఢో జనః,
మత్వా విశ్వమనశ్వరం నివిశతే సంసారకారాగృహే
సందృశ్య తుణభజ్జురం తదఖిలం ధన్యస్తు సన్నన్యస్థతి.

20

వ్యా.—ఏవం తావదజ్ఞో జనస్సంసారవిషయానక్త్యా బధ్ధో భవతి - జ్ఞానీ తు
సర్వసంసారం పరిత్యజ్య కృతకృత్యో భవతీతి నిగమయతి—తుజ్జమితి.—వేత్త పానా
దాది, తుజ్జమున్నతం, సుతాః పుత్రాస్సతాం సాధూనాం-విదుషామ్, అభిమతా ఇష్టా-
స్సంపాప్తవిద్యావినయాదిగుణా ఇత్యర్థః, * 'మతిబుద్ధీ' త్యాదినా వర్తమానాథే క్ష-
ఆత ఏవ * 'క్షన్య చ వర్తమాన ఇతి వృత్తి - ప్రతిపదవిధానా వృత్తి న సమస్యత ఇతి
వక్ష్యమితి సమాసనిషేధః. సంపదః ధనధాన్యాదిద్రవ్యసమృద్ధయః, సంఖ్యాతిగాః
అసంఖ్యేయాః-అపరిమితా ఇత్యర్థః. దయితా ప్రియతమా - కల్యాణీ అనుకూల్యాదిగుణ
సంపన్నత్వాచోభనా. తదుక్తమ్.—

'అనుకూలాం విమలాక్షీం కులజాం కుశలాం సుకీలసంపన్నామ్,

షష్ఠులకారాం భార్యాం పురుషః పుణ్యోదయాల్లభతే.'

వయశ్చ, నవం నూతనం - యౌవనమిత్యర్థః. ని. 'వయః పక్షిణి బాల్యాదా' విత్యమరః.
ఇత్యేవ, మజ్జానేన మోహేన-మూఢో వివేకహీనో, జనః, విశ్వం గృహపత్యవిత్త
దారాదిప్రషష్ఠమ్, అనశ్వరం శాశ్వతం, మత్వా ఆలాచర్య, సంసార ఏవ కారాగృహం
బద్ధిగృహం-తత్ర, నివిశతే ప్రవిశతి - తదానంతో భవతీత్యర్థః. న తు తస్యానర్థమూలక్యం
జానాతీతి భావః * 'నేర్విశ' ఇత్యాత్మ నేవదమ్. అతీసంకటతయా పరమనిర్బద్ధమేతుత్వా

ధర్మ-టీక—20

తనసారస్య కారాగృహత్వరూపణం. ని. 'కారా స్యాద్భవనాలయ' ఇత్యమరః. ధన్యస్తు
జ్ఞానీ-తు శబ్దః పూర్వస్వాద్యైలక్షణ్యం ద్యోతయతి, తదేవాహ—తదఖిలం వేత్తాద్యశేష
ప్రపంచం, క్షణభంగురమకాశ్వతం, సందృశ్య సమ్యగాలోక్య * సంపూర్వాద్భవశేః
త్వాల్పబాదేశః, సన్న్యస్యతి-న తత్రాసక్తో భవతి-కిం తు విరక్తో భవతీతి భావః;
అతః జ్ఞానేన సర్వావస్థమూలమజ్ఞానం నిరస్య కృతకృత్యేన భవితవ్యమితి తాత్పర్యమ్.

కాన్దూలవిక్రీడితమ్.

టీ. తుక్లం=ఎత్తైన, వేత్త=ఇట్లు, సతాం = సత్పురుషులకు, ఆభిమతాః=ఇష్టులగు,
నుతాః=పుత్రులు, సభ్యఅతిగాః=తెక్కకుమించిన, సంపదః=ధనధాన్యాది ద్రిశ్య సమృద్ధి,
కల్యాణీ=అనుకూలాది సంపన్నత్వముగల, దయతా=ఇట్లాలును, నవం వయః=నిండుయకావ
నము, ఇతి=అను, విశ్వం=సమస్తమును, అజ్ఞానమూఢః=మోహముచే వివేకహీనుడగు,
జనః=మనుష్యుడు, అసత్వరం = కాశ్వతమని, సంసారకారాగృహే=సంసారమును చెఱి
సాలలో, నివిశతే = ప్రవేశించుచు - చిక్కుపడును; ధన్యః తు = ధన్యాత్ముడు, తత్
అఖిలం=దానిసంతయు, క్షణభంగురం=నిమిషములో నశించునదిగా (అకాశ్వతమైన దని),
సందృశ్య=ఎఱిగి, సన్న్యస్యతి=వదలును.

తా. మేడ చాల పెద్దది, కొడుకు లడకువ గలవారు, సంపదలు
మితిలేనివి, ఇట్లాలు మనసు మెచ్చినది. వయస్సు నిండుజవ్వనము. ఇట్లని
యజ్ఞానము గలమనుజుడు మోహపడి విశ్వమెల్ల కాశ్వతమని తలచి
సంసార మనుచెఱసాలలోఁ జిక్కుపడును. ధన్యులగువా రిది యెల్ల
క్షణభంగురమని త్రాణికరించి సన్న్యసింపుచున్నారు.

చ. పొడుపులు మాడుపుల్ ఘనులుపుత్రులు పెక్కులు రమ్యసంపదల్
పడఁతుక చారుశీల యెలగ్రాసాయ మటంచు సరుండు మూఢుఁడై
కడు జగ మెల్ల కాశ్వతమౌగాఁ గొని సంపృతిబందిలోపలం
బడు నిది మాయయంచు మతిమంతుఁడు దా విడుచున్నమస్తమున్.

ఇది వైరాగ్యశతకమునందు విషయపరిత్యాగవిడవ్వున మను

ద్వి తీ య ద శ క ము.

— యాజ్ఞాదైన్యదూషణము —

శ్లో. దీనా దీనముఁజై స్సదైవ శిశుకై రాకృష్టజ్జిర్ణామ్బరా
క్రోశద్భిః తుధితైర్నిరన్నవిధురా గృశ్యా న చేద్యేహినీ,

యాష్టాభజ్జభయేన గద్గదగళత్రుట్యద్విలీనాక్షరం

కో దేహీతి వదేత్స్వదగ్ధజతరస్యాథే మనస్వీ పుమాన్.

21

వ్యా.—అథ యాష్టాదైవ్యదూషణమారభతే - అత్ర అభిప్రాయః విషయా
ణాం యాష్టాదైవ్యప్రయోజకత్వాద్విషయపరిత్యాగవిడమృతానస్తర్వేతైతత్ప్రయోజ్య
యాష్టాజనితదైవ్యమపి దూషణీయమేవేతి. అతస్తత్ప్రసక్తానస్తరమేకదూషయితుమార
భతే-దీనేత్యాదిష్టోకదశకేన—దీనా దీనముఖైరితి.—దీనా దరిద్రా, అత ఏవ, దీనాని
కోభాహీనాని ముఖాని యేషాం తైః, కుతః, శ్రోశద్భిః రుదద్భిః, తత్కుతః, త్సుధితైః
సంజాతత్సుధైః-బుభుక్షితైరిత్యర్థః. త్సుధాశబ్దోఽప్యాబస్తస్తస్మాత్ * తదస్య సంజాతం
తారకాదిభ్య ఇత జితీతచ్చిత్యయః-తారకాదిరాకృతిగణః-త్సుధితి ధకారాస్తపక్షే తు-
త్సుధం ప్రాప్తైః త్సుధితైః త్సుధాతుభైః * కర్తరిక్తః * వసతి త్సుధో రిడి 'తీడాగమః,
శిశుకైరత్యస్తబాలకైః * అన్యార్థే కప్పిత్యయః. సదా సర్వ దైవాకృష్టమన్న
పానాదియాష్టాపూర్వకమాషీప్తం - జీర్ణామ్బరం విశీర్ణవస్త్రం - యస్యాస్యా, తథా,
నిరన్నా అన్నపానరహితా-అత ఏవ - విధురా విహ్వలా - నిరన్నా చ సా విధురా చేతి
విశేషణసమాసః-అన్నాభావాత్కృష్టజీవనేత్యర్థః. ని. 'విధురః ప్రత్యవేతే స్యాత్కృష్ట
విజ్జిప్తయారషీ' తి విశ్వః, గేహినీ గృహిణీ, దృశ్యా దృష్టిగోచరా, న చేన్న స్యాద్దృది,
తర్హి మనస్వీ సుమేధాః-ధైర్యశాలీ * ప్రశంసామామినిః, కః పుమాన్, యాష్టాభజ్జ
ద్యదభయం లేన, గద్గదో హీనస్వరః - అనుకరణశబ్దోఽయం - యోగళః కణ్ఠః - తత్ర -
త్రుట్యన్తి శకలీభవన్తి-అత ఏవ-విలీనా న్యనుచ్ఛారితప్రాయాణ్యక్షరాణి వర్ణా-యస్మిన్
కర్తృణి తద్యథా తథా, స్వస్య-దగ్ధః ప్లుప్తో-యో జతరః ఉదరం - తస్యాథే తత్పూరణార్థ
మిత్యర్థః. ని. అథే కృతే చ శబ్దా ద్వా తాదర్థ్యేఽవ్యయసంజ్ఞితా' విత్యమరః, దగ్ధ
శబ్దోఽత్ర నిర్వేదాభిద్యోతకః. యథోక్తం సురేశ్వరవార్తికే—'అస్య దగ్ధోదరస్యాథే కిం
న కుర్వప్య సాంప్రత' మితి, దేహీతి, వదేత్ బ్రూయాత్, న కోఽశ్యర్థః, తస్యాః
దృశ్యత్వాదీదృగవస్థాపనోన్మీ భవత్యతోఽనర్థమూలత్వాత్ తత్పరిత్యాగోఽవశ్యం
కర్తవ్య ఇతి భావః. శార్థాలవిక్రీడితమ్.

టీ. దీనా = దరిద్రురాలును, దీనముఖైః = ప్రేలాడు మొగములుగలవారై,
శ్రోశద్భిః=విడ్డుచున్న,త్సుధితైః=ఆశలిగొన్న, శిశుకైః = బిడ్డలచే, సదాఏవ = ఎల్లప్పు
డును, ఆకృష్టజీర్ణ అమ్మరా = లాగబడిన చింపిగుడ్డగలదియు, నిరన్నవిధురా = అన్నము
లేమిచే పొగులుచున్నదియు, (అగు), గేహినీ=ఇల్లాలు, దృశ్యా=కంటియెదుట కనబడు

నది, న చేత్ = కానిచో, మనస్వీ = మేధాకాలియైన మానియగు, కః పుమాన్ = విపురు ఘండు, యాచ్ఛాభజ్ఞభయేన-యాచ్ఛా = యాచించుటయొక్క, భజ్జ = ప్రయోజనములేమి యగుటవలని, భయేన = విగులుచేత, గద్గన = డగ్గంతికతోడి, గళ = గొంతునందు, త్రుట్ట్యత్ = తడఁబడుచు, విలీన = ఉచ్చారణవైకిరాని, అక్షరం యథాతథా = అక్షరములు గలుగునట్లుగా, స్వదగ్ధజతరస్య అర్థే = తనపాదుపొట్టకొఱకు, దేహి ఇలి = ఇమ్ము అని, పదేత్ = చెప్పుచు?

తా. బిక్కు మొగములతో నాఁకట నేడ్పుచుఁ జినిఁగిపోయిన చీర చెఱుఁగు లాగుచు బిడ్డలు వెన్నాడ నన్నము లేక పొగులు పెండ్లమే కన్నుల కగపడకుండినచోఁ దనపాదుపొట్టకై యాచన నేమి నేయుదురో యచుభయముచే డగ్గుత్తికవడి నుడువులు తడఁబడ “దేహి” యని వివేకియగువాఁ డెవఁడు యాచింపఁబూనును?

ఉ. ఆ కొని యేడ్పు లేఁజిటుతఁ లన్నముకై తనకొంగు లాగఁ బె
ల్లాఁకట సోఁచుండెడు నీజాంగనదుర్దశఁ జూడఁడేని యా
జ్ఞాకలనావిభంగభయఁసంభృతగద్గదశూన్యకంఠఁడై
చేకొని దేహి యం చడుగఁ జేరునె కాలినపొట్ట కెవ్వఁడున్.

శ్లో. అభిమతమహామానగ్రన్థిప్రభేదపటీయనీ

గురుతరగుణగ్రామామ్భాజస్ఫుటోజ్జ్వలచన్ద్రికా,

విపులవిలసల్లజ్జావల్లీవితానకుఠారికా

జతరపితరీ దుష్పూరేయం కరోలి విడమృనమ్.

22

వ్యా.—ఇదానీం దైన్యానరఘాలం జతరం నిష్ఠతి—అభిమతేతి.—అభిమతః కీర్తిప్రతిష్ఠావహత్వాదిష్ట-యో మహామానగ్రన్థిర్నిష్ఠాభిమానగ్రన్థి-తస్య-ప్రభేదే విజ్ఞేషణ-పటీయనీ సమర్థతరా * పటుశబ్దాదీయసుచ్యుగితశ్చేతి జీవ్. గురుతరా అతిశయేన వర్తమానా-యే గుణగ్రామాః గామీభ్యర్చ్యదైర్ఘ్యాదిగుణగణాః-తవివాద మోక్షాని లేహం స్ఫుటం యథా తథా-ఉజ్జ్వలచన్ద్రికా పూర్ణిమా కాముదీ-తత్సంకోచహేతుభూతేత్యర్థః. విపులం విస్తృతం యథా తథా-విలసత్ప్రకాశమానం - యల్లజ్జావల్లీవితానం స్త్రీదాలతా వికతిస్తస్య కుఠారికా పరశ్చ కదుచ్ఛేదనసాధనభూతేత్యర్థః. దుష్పూరా పూరయితు మశక్యా - ప్రత్యహమన్నపానాదిపూరితాఽపి పర్వాప్యభావాదితి భావః. * ‘శషడ్ధు

రిత్యాదినా ఖల్పిత్యయః. ఇయం జతరముదరమేవ పీఠరీ కుణ్డీని. 'పితరః స్థాబ్యుఖా కుణ్డ మిత్యమరః.*గౌరాదిత్వాత్ జీమ్-తథా చ కృష్ణమృతస్తవే—'జతరపితరీపూర్తయే నర్తితాసీతి. విడమ్బనం యాష్టాసుకరణం, కరోతి యాష్టాదైన్యమస్తాభిరభినాటయ తీత్యర్థః. వితద్వృత్తిరేకేణ దైన్యకారిణీన కాఽప్యస్తీతి భావః; 'వల్లీకతోరకుతారి' కేతి పాతే నిశితతరపరశునిత్యర్థః.

దూపకాలంకారః. హరిణీవృత్తం - 'భవతి హరిణీ న్నా మా) స్థా గోరసామ్ముఖి విప్లవై' రితి లక్షణాత్.

టీ. ఆభిమత...పటీయసీ-ఆభిమత = (కీర్తి ప్రతిష్ఠలను వహించుటచే) ఇష్టమగు, మహత్ = గొప్ప, మానఃతనగౌరవముయొక్క, గ్రన్థి=గనుపును, ప్రభేద=పగల్చుట యందు, పటీయసీ=మిక్కిలి సమర్థమును, గురుతర...చన్ద్రికా-గురుతర=మిక్కిలి అతిశయ ములగు, గుణగ్రామ = గాంభీర్యభైరవాదిగుణసమూహములను, అమ్భోజ = తామరలకు, స్ఫుట = విశదముగా, ఉజ్జ్వలచంద్రికా = వెలుగుచున్న (పున్నమనాటి) వెన్నెలయు, విపుల...కుతారికా-విపుల=మిక్కిలి, విలసత్ = ప్రకాశించుచున్న, లజ్జా=సిగ్గును, వల్లీ వితాన=చీగల సమూహమునకు, కుతారికా = గొడ్డలియు (అయి), దుష్పూర్=నిండించు టకు శక్యముగాని, ఇయం జతరపితరీ = ఈకడుపు అనుకుండ, విడమ్బనం=మోసమును, కరోతి=చేయుచున్నది.

తా. ఈకడు పనుబాన గౌరవమును దొలగించును. వెన్నెల తామరపూల ముకుళింపఁ జేయునట్లు సద్గుణములనెల్ల సంకోచింపఁ జేయును. గాఢముగా నల్లుకొన్నలజ్జ యనుతీవను జిలుగొడ్డలివోలెఁ దెగఁద్రెంచును. దీనికి నిండు యనుమాటలేదు.

శా. మానగ్రంథివిభేదనక్షమము శుంభధైర్యగాంభీర్యము

ఖ్యానేకప్రియసద్గుణాంబుజసమూహహజోవ్యతన్నలజ్జలతా

హానిస్ఫారకుతారధార జతరం బన్నట్టివెన్నాన యా

రానిండాద దైన్యవృత్త్యభినయప్రాగల్భ్యముం జూపుచున్.

అవ. బంధువులనడుమ దగ్గిద్రుడై బ్రతుకుటకంటె బిచ్చమెత్తిబ్రతుకుట మేలు అనుచున్నాడు:—

శ్లో. పుణ్యే గ్రామే వనే వా మహతి సితపటచ్చన్నపాలిం కపాలీ
మదాయ న్యాయగర్భద్విజహుతహుతభుగ్ధామధూమ్రాపకణే,

ద్వారం ద్వారం ప్రవిష్టో వరముదరదరీపూరణాయ తుభారో
మాసీ ప్రాణైస్సనాథో న పునరనుదినం తుల్యకుల్లేషు దీనః. 23

వ్యా.—అథ మానినస్తాపద్మపుష్పయాచ్ఛాయా వరమన్యత్ర భిక్షాశనతాత్పర్యేణ
ప్రాణధారణమిత్యాహ—పుణ్యగ్రామ ఇతి.—న్యాయగర్భం మీమాంసాశాస్త్రోక్త
ప్రకారగర్భితం యథా తథా - యద్వా - నీయస్తే జ్ఞాప్యస్తే - బుభున్సితార్థా విభిలి
న్యాయః - వేదకాస్త్రపురాణాదయః—తే గర్భే కుక్షో-యేషాం తే న్యాయగర్భాః అథి
తాఖిలవిద్యా ఇత్యర్థః. ని. 'కుక్షిభూ'ణార్భకా గర్భా' ఇశ్యమరః. తథాభూతా-ద్విజాః
బ్రహ్మణాః—తైః-చుతాః ఆజ్యాదిహవిర్భిన్నుతర్పితాః - యే-చుతభుజో-గ్నయస్తేషాం
ధుమేన-ధూమ్రాణి కృష్ణాహితవర్ణాని-ఉపకర్ణాని అన్తిమప్రదేశాః-యన్య తస్మిన్-ని.
'ధూమ్ర ధూమరా కృష్ణలాహితే'—ఉపకర్ణానికాభ్యర్థాభ్యగ్రా అప్యభితో-౭ వ్యయ
మితి చామరః. ఆత వివ-పుణ్యే పవిత్రే, మహతి విపులే చ, విశేషణద్వయేన నిస్సంకోచ
సంచారార్హత్వం సూచ్యతే. గ్రామే అగ్రహారే, వనే ఆరణ్యే వా-తత్రాపి వానప్రస్థా
దీనాం విద్యమానత్వాదితిభావః. సితపటేన క్షేతవస్త్రేణ-చన్నావరేణం దృష్టిగోచరత్వా
భావార్థమాచ్ఛాదితా-తథా విశిష్టాచారాల్ - పాలిరశ్రిర్యస్యాస్తాం-ని. 'పాలిస్త్ర్యశ్రీ
ఙ్గ-పజ్జిప్పి' తి వైజయన్తి. కపాలీం భిక్షాహరణో-చిత శరావ, మాదాయ గృహీత్వా,
తుభార్తః తుప్తీడితః, మాసీ అభిమానవాక్ పురుష ఇతి శేషః, ఉదరమేవ - దరి గరి
గహ్వరం-తస్యాః - పూరణాయ పూర్త్యర్థమిత్యర్థః. * తాదర్థ్యే చతుర్థి-అథవా-ఉదరం
పూరితుమిత్యర్థః. * 'తుమర్థాచ్చ భావవచనా ది'తి చతుర్థి, ద్వారం ద్వారం ప్రతి
ద్వారం గృహమేధినామితి శేషః. * 'సత్యవీపుయోరి'తి వీప్సాయాం ద్విరుక్తిః. ప్రవిష్టః
భిక్షార్థమిత్యర్థః. ప్రాణైస్సనాథస్సహితశ్చేత్ భిక్షాశనేన ప్రాణధారణతత్పరస్యాచ్చే
దిత్యర్థః, పరం మనాప్రీయం. ని. 'దైవాద్వృతే పర శ్చేష్టే త్రిషు క్షిబం మనా
ప్రీయ' మిత్యమరః. దినేదినే అనుదినం ప్రత్యహమిత్యర్థః. * యథార్థే-వ్యయభావః,
తుల్యకుల్లేషు సమానకుల్లేషు సమానకులౌద్భవేషు తన్మధ్య ఇత్యర్థః, దీనః పునః దైన్య
వాంశ్చేన్న పరం-౭ ధుమధ్యే యాచ్ఛాదన్యసీచజీవనాద్వరం భిక్షాన్నేన ప్రాణధారణం -
'న బన్ధుమధ్యే ధనహీనజీవన' మితి పచనాదితి భావః. అత్ర యద్యపి - 'త్యజన్త్యమాక్
శర్త్త చ మానినో పరం త్యజన్తి న త్వేకమయా-చితవ్రత' మితి పచనాన్తాదినః సర్వథా
అయా-చితత్వమేవ ముఖ్యప్రచం రథా-౭పి యది తుభాతురత్వేన యాచ్ఛాదప్రవృత్తి

స్నాన్తిత్తదా కుత్ర చిదపరిజ్ఞాతదేశే శ్రోత్రియగృహేషు కపాలభిక్షాన్నభక్షణేనోదర
పూరణం కర్తవ్యం - న తు బంధజనయాష్టా ప్రాణసంకటేఽపి - తస్యాః పరమమైశ్వర్యవ
హత్వాదితి గూఢాభిసంధిః.

స్థగరాపుత్రం. తదుక్తం కేదారేణ—‘మృత్యుర్యానాం త్రయేణ త్రిమునియతి
యుతా స్థగరా క్షిప్తేయమ్.’

టీ. న్యాయ...కణ్ఠే-న్యాయగర్భం = మీమాంసాదికాస్తోత్రప్రకారము, ద్విజ =
బ్రాహ్మణులచేత, హుత=హోమము గావింపఁబడిన, హుతభుక్ = అగ్నియొక్క, ధూమ=
పొగచే, ధూమ్ర=కృష్ణలూపితవర్ణముగల, ఉపకణ్ఠే = సమీపముగల, పుణ్యేగ్రామేవా =
అగ్రహారమునందుఁగాని, మహతివసేవా=గొప్పయడవియందుఁగాని, సితపటభన్నపాలిం=
తెల్లగుడ్డచే గప్పఁబడిన యంచులు గల, కపాలిం = బిచ్చమెత్తుటకుఁ దగినమూఁతుడును,
ఆదాయ = కైకొని, క్షుధాఆర్తః = ఆఁకటిచే పీడింపఁబడువాఁడైన, మానీ = మాన
వంతుఁడు, ఉదరదరిపూరణాయ=పొట్టయను గుహను నిండించుటకొఱకు, ద్వారంద్వారం =
ప్రతియింటి వాకిటిని, ప్రవివ్ధః=చొచ్చి, ప్రాణైః సనాథఃచేత్ = ప్రాణములతోఁగూడిన,
వాఁడగునేని (బ్రదుకునేని), వరం=మేలు, పునః = కాని, అనుదినం = ప్రతిదినమును,
తుల్యకల్యేష=బంధువులనడుమ, దీనః=దరిద్రుడైయుండుట, న (వరం)=మేలుకాదు.

తా. యథాన్యాయముగా వ్రేల్చు బ్రాహ్మణు లగ్నిహోత్రపు
ధూమముతోఁ బాలుపారు పవిత్రమయిన యొకగ్రామమునఁగాని లేక
యరణ్యమునఁగాని భిక్షాపాత్రం గైకొని దానిపైఁదెల్లవస్త్రముఁ గప్పి
కొని యిల్లిల్లును బిచ్చమెత్తి యాఁకొన్నపొట్ట నించుకొనుచుంట మేలు
గాని యభిమానవంతుడై బ్రదుకఁ గోరువాఁడు సమాను లగు తన
కులపువారిని దీనతతో యాచించి దినములు గడుపుట యనుచితము.

చ. అవని సురావలీహుతహుతాశనశోమలధూమధూమలా

ప్రపిశదవాటియందు వనఃభాగమునందుఁ గపాలపాణి యై

భవనములందు భిక్షుగొని ప్రాణము దాల్చుట కొంతమేలు బాం
ధవులను జేరి వేడి కడు ప్రదైశ్యముఁ జెందుటకంటె మానికన్.

శ్లో. గణ్ఠాతరజ్జహిమశీకరశీతలాని

విద్యాధరాధృష్టిపితచారుశిలాతలాని,

స్థానాని కిం హిమవతః ప్రళయం గతాని

యత్పాపమానపరపిష్ఠారతా మనుష్యాః.

వ్యా.—అథ విశిష్టగత్యస్తరాభావవితర్కద్వారా దూషయతి—గక్లేతి.—గ తరక్తాణాం భాగీరథీకట్టోలానాం - యే కణాః బిన్దవః - లేహం-శీకరైః - ప్రాలే ప్రాయలేక్షైః - అశవా - కణా స్థూలబిన్దవః - శీకరాః సూక్ష్మైః-తైః శీతలాని శీకరాః 'ఘనశీకరే'తి వా పాతః. తథా సాద్వా) ఇత్యర్థః. విద్యాధరైర్దేవయోనివిశేషై రు పితాని అధిష్ఠితాని * 'గత్యర్థకర్తృకే' త్యాదినా వసే కర్తాణి క్తః * 'వచి స్య త్యాదినా సంప్రసారణం. అత ఏవ చారూణి మనోహరాణి - శిలాతలాని యే తాని రథోక్తాని. విశేషణద్వయే నై లేన పరమపవిత్రత్వం చ సూచ్యతే. హిమః హిమాద్రేస్సంబంధిని-స్థానాని ప్రాస్తప్రదేశాః, ప్రశయం గతాని కిం నష్టాని కిం? శబ్దోఽత్ర వితర్కే. ని. 'మత్సాప్రశ్నవితర్కేషు క్షేపే కింశబ్ద ఇవ్యతే.' ఇతి కాశ్వః నను కుతః ఏవం విద్యమానేష్వపస్థానేషు వివాహో వితర్క్యత ఇత్యాశంక్య తత్రకా మాహ—యద్యస్తాత్కారణాన్మనుష్యా జనాః, సావమానేషు యాష్టయా తిరస్కా చరణపూర్వకం దత్తేషు - పరిపిక్షేషు పరాన్నేషు-రతా ఆసక్తాః - తాదృక్పరపిష్టాశః ప్రాణప్రాణతత్పరా జాతా ఇత్యర్థః. యది స్థానాని న నశ్యేరక్ తర్హి జనా ఈదృక్క యాచ్యతత్పరా న భవేయ్యః-లేహం నష్టత్వాదేవేదృష్టరవస్థాపన్నా ఇతి కృత ఏవం వితర్క్యత ఇతి వాక్యార్థః; యద్వా - గత్యస్తరాభావం ప్రశ్నద్వారా దూషయ గక్లేతి-కింశబ్దోఽత్ర ప్రశ్నే. నన్వేపం కుతః పృచ్ఛ్యత ఇత్యచ ఆహ—యస్తాత్కాణాల్ - హే మనుష్యాః సావమానపరపిష్ఠిరతాః-యూయం జాతా ఇతి శేషః - అప్రశ్నస్యావకాశ ఇతి భావః. అన్య త్సమానమ్. ఏతేన దుర్భగయాచ్ఛాపికాచికామూర్ధన శనిం పాతయిత్వా గిరిపరిసరేషు సుఖేన వర్తితవ్యమితి సూచితమ్.' వసంతతిలక వృత్తమ్.

టీ. మనుష్యాః = మనుష్యులు, సావమానపరపిష్ఠిరతాః = అవమానముతోఁగూడి పరాన్నానస్త్ర లగుటకు, గక్లే...శీతలాని-గక్తా = భాగీరథీపదియొక్క, తరక్త = అల యొక్క, హిమః=చల్లని, శీకర = తుంపురులచే, శీతలాని = నల్ల నివియు, విద్యా...తలాని విద్యాధర=విద్యాధరులచే, అధ్యుపి తాని=విహరింపఁబడుచున్న, చారు = మనోహరవ లైన, శిలాతలాని = చఱియప్రదేశములు గలవియు, కావుననే పరమపవిత్రము లనుట (ఆగు), హిమవతః=హిమవత్పర్వతపు స్థానాని=ప్రదేశములు, ప్రశయంగతాని కిం=నా మును పొందినవా యేమి ?

తా. మిన్నేటియలలనుండి యొలయు మంచుతుంపురులచే జల్లనై, విద్యాధరులు విహరించుచు మనోహరములయిన చఱియపట్టులు

గలిగి చెలగు ప్రదేశములెల్లఁ బాడతెనా? మనుజు లవమానకరమైన
పరపిండముల కాశించుకొని యుందు రేల?

తే. పూతగంగోర్తి శీకరశీతలములు

లలితవిద్యాధరాధ్యశిలాతలములు

హిమగిరిస్థానములు సశయించె నొక్కొక్క

నరులు నిందితపరపిండసనిరతు లగుట.

ఆప. నీచులను యాచించుట మిక్కిలి నీచమనుచున్నాడు:—

శ్లో. కిం కన్దాః కందరేభ్యః ప్రళయముపగతా నిర్న్యరా వా గిరిభ్యః

ప్రధ్వస్తా వా తరుభ్యః సఃసఫలభృతో వల్కలిన్యశ్చ శాఖాః

వీక్ష్యస్తే యస్తుఖాని ప్రసభమపగతప్రశయాణాం ఖలానాం

దుగ్ధఖాత్తస్వల్పవిత్తస్థయపవనపశానర్జితభూరితాని.

25

వ్యా.—ఇదాసీం పునర్జీవనోపాయస్తరాభావవితర్కద్వారా దూషయతి—

కిమితి.—కన్దరేభ్యో గుహాభ్యస్సకాకాత్ కన్దాః కన్దమూలాదిపదార్థా - ఊన్నివారణ
క్షమా ఇతి భావః. ప్రళయం వినాశం-విరామమితి యావత్, ఉపగతాః ప్రాప్తాః కిం?
* జుగుప్సావిరామేత్యాదివా పశ్చమీ, ఏవముత్తరత్రాపి - కింశబ్దో వితర్కే. తథా
గిరిభ్యస్సకాకాన్నిర్న్యరా వా ప్రవాహాశ్చ వా - ఉపశమకరా ఇతి భావః, ప్రళయ
ముపగతాః కిమితి సంబంధః-ని. 'ప్రవాహో నిర్న్యరో ఝర' ఇత్యమరః. ని. 'వా స్వా
ద్వికలాప్తిపమయోరేవాథే చ సముచ్చయ' ఇతి చామరః. తథా, తరుభ్యః పృక్షేభ్య
స్సకాకాత్, సరసాని మాధుర్యరసయుక్తాని - ఫలాని విభ్రీతీతి తథోక్తాః, వల్కలిన్యః
వల్కలపత్యః, ఏతేన విశేషణద్వయేన సుభోజ్యవస్తుసమ్మృద్ధత్యాచ్ఛాదనయోగ్యవస్తుసమ్మ
ద్ధత్వే సూచితే, శాఖాశ్చ, ప్రధ్వస్తా వా వి నష్టా కిమ్? అవ్యయానామనేకార్థత్వాత్.
నను విద్యమానకన్దమూలాదివ్యవిద్యమానత్వం మతో వితర్కైక ఇత్యహ ఆహ.—యద్య
స్తాత్ప్రసభమత్వవత్ ఉపగతప్రశయాణాం వినయశూన్యానాం, ఖలానాం దురీకా
నాం, దుగ్ధఖాత్తమతిక్లేశేన ప్రాప్తం-తదపి స్వల్పం య ద్విత్తం ధనం-తేన యః-స్తయో
గర్వస్స ఏవ పవనః-స్తయో పవన ఇవ చ తద్వకా దానర్జితా శ్చాలితాః-భ్రువ ఏవ
లతాః భ్రువో లతా ఇవ చ యేషాం తాని-సవికారాణీత్యర్థః. స్థయపవనేత్యత్ర భూ
రితా ఇత్యత్ర చ ఉపమారూపకయో స్సాధక బాధక ప్రమాణాభావాత్సందేహసంకరః,
ముఖాని, వీక్ష్యస్తే-యాచకజనైరితి శేషః; కన్దమూలాదీనాం వినష్టత్వాదేవ జనైర్దురీకర్తర

పరిచర్యా తత్పరైర్భూయతే జీవనోపాయార్థ మతస్తదభావ వితర్కస్యావకాశ ఇతిభావః.
య ద్యా-జీవనోపాయాస్తరాభావప్రశ్నద్వారా నిష్ఠతి—కిం కద్వా ఇతి; కిం వా శబ్దా
ప్రశ్నే, కుత ఏవం ప్రశ్నః క్రియత ఇత్యత ఆహ—యస్తాత్కారణా ద్దుర్విసితదుర్
శ్వరముఖాన్యవణోక్యస్తే యుష్టిభిస్తస్మా దభావప్రశ్నో యుజ్యత ఇతి భావః. శేషం
సమాసమ్; అత్రాయమభిసంధిః—పరమనైచ్యావహం కాస్త్రనిషిద్ధం చ దుర్విసితసేవనోప
జీవనం పరిత్యక్తవ్యమ్. ప్రగ్రహవృత్తమ్.

టీ. ప్రసభం=మిక్కిలి, అచగతప్రశ్రయాణాం = పోయిన వినయముగల, ఖలా
నాం=మర్జనలయొక్క, దుఃఖ...లతాని - దుఃఖ = కష్టముచే, ఆప్త = పొందబడిన,
స్వప్న=కొంచెపు, విత్త=ధనముచేత, స్తయ=గర్వముచు, కవన=గాలికి, వశ=వశమగుటచే,
ఆవర్తిత=చలింపబడిన, భూలతాని = తీగలవంటికుసుబొములుగల, ముఖాని = మొగ
ములు, యత్ వీక్ష్యస్తే = చూడబడుచుండుటకు కారణము, కస్తరేభ్యః = గుహలలో,
కన్దాః=దుంపలు, ప్రశయం=నాశమును, ఉచగతాః కిం = పొందినవా యేమి? గరిభ్యః=
కొండలలో, నిర్న్యరాః వా=నెలయేట్లును, (ప్రశయమువగతాః కిం=నాశమును పొందినవా
యేమి? అధ్యాహార్యము.) తరుభ్యః = చెట్లలో, సరసఫలభృతః = రసముతోడి పండ్లను
భరించునవియు, వల్కలిన్యః=నారచీరలుగలవియు, (అగు) కాఖాః = కొమ్మలు, ప్రధ్వ
స్తావా=నష్టమైనవామేమి?

తా. కందమూలములు లోయలనుండి మాయమై పోయెనా?
కొండలనుండి నెలయే క్లేండిపోయెనా? నారచీరల నొసగు ఫలభరితము
లైన చెట్లకొమ్మలు పాడుపడెనా? కొండలలోనుండి కందమూలముల
భ్రంశించుచు, తీయని నెలయేళ్ల నీళ్ల ద్రావుచు, నారచీరల దాల్చుచు,
రుచ్యములైన యారబండినపండ్ల నారగించుచు పాఖ్యపడక వచ్చి
చెడి నాలుగు డబ్బులార్జించి, ధనికుల మను గర్వమున గన్నుగానక
మర్యాద దప్పి వర్తించు నీచుల దేవిరింప బోనేలే?

మ. ఇలఁ గందంబులు మూలముల్ మడిసెనో యెల్లంకెనో కొండల
ఫలముల్ నారలు వృక్ష శాఖలయెడం బాడయ్యెనో చూడఁ గే
వలదుగఖాప్తమితార్థగర్వపవన బాధనర్తిభ్రూలస
తలభూపాస్యము లర్థి జూచెదరు భ్రాంతిస్వాంతులై యాచకుల్.

అప. మూఢులగు ప్రభువులను గొలుచుటకన్న అడవిలో బ్రతుకుట మేలు:—
శ్లో. పుణ్యైర్మర్తాలఫలైః ప్రియే ప్రణయినీం వృత్తిం కురుష్వాఘనా
భూశయాన్తం సవల్లవైః కృపణైరు త్తిష్ఠ యావో వనమ్,

క్షుద్రాణామవివేకమూఢమనసాం యత్రేశ్వరాణాం సదా
విత్తవ్యాధివికారవిహ్వలగిరాం నామాపి న శ్రూయతే.

26

వ్యా.—అథ ఖలానాం ముఖాని దృశ్యస్త ఇత్యనేన సూచితనిష్ఠాం ప్రకటయితుం చిరకాలదురీకసేవాఖన్నస్య కస్యచిన్ని ర్వేదవచనమభిసీయాహ—పుణ్యైర్విరితి.—అథనే దాసీం, పుణ్యైః పవిత్రైః, మూలైః కన్దములైః, ఫలైః కదళీరసాలవనసాధిఫలైశ్చ - అపవిత్ర రక్తమూలక కాళిజ్ఞ ఫలాది భక్షణ నిషేధ స్మరణా త్పుణ్యైర్విరిత్యుక్తం తథా అనిర్వాచ్యతయా, 'ప్రియప్రణయినీ' మితి పాతేహాప్రియ సఖ ఇత్యర్థః. ప్రణయినీం పరమసుఖావహతయా ప్రియతమాం - విశిష్టకన్దమూలాద్యశనస్యానశనప్రాయత్వాత్త స్యాపి 'తపో నానశనా త్పుర'మితి తపః పర్యవసానత్వాత్తస్య చ 'తపసా కల్పమం హస్తీ'తి సకలకర్తృనివర్తనద్వారా పరమసుఖావహత్యాదితి భావః. పుత్రిం జీవికాం - ని. 'పుత్రిర్వర్తన జీవన' ఇత్యమరః. కురుష్వ విధేహి. తథా, అశ్వుపణై రక్షానైర్నవ పల్లవైర్నృపి శయ్యాం చ కురుష్వ, అతః, ఉత్తిష్ఠ ఉత్థితో భవ - విలम्బం మా కుర్వి త్యర్థః వనం ప్రతి-యావో గచ్ఛావః-యాస్యావ ఇత్యర్థః. కిమనేన నీచసేవనేనేతి శేషః. *వర్తమానసామిష్యే వర్తమానప్రత్యయః, 'యామే' వనమితి న సాధీయా న్నాపతః. గమనే ఆభ్యుచ్ఛ్రియం ఫలమాహ—యత్ర వనే క్షుద్రాణాం దీనానాం, కుతః - అవి వేకేనాక్షానేన - మూఢాని కర్తవ్యాకర్తవ్యవిచారశూన్యాని - మనాంసి యేషాం లేషాం, తథా, సదా సర్వదా - విత్తమేవ వ్యాధిః సన్నిపాతాదిరోగస్తేన యో వికారః విపరీతభావస్తేన విహ్వలా వికలా - అవిస్మయై ఇతి యావత్ తథాభూతా గిరో యేషాం లేషా మిశ్వరాణాం రాక్షాం, నామాపి నామభేయమపి, న శ్రూయతే నాకర్ణ్యతే - కిమత దర్శనసేవనాదికథేతి భావః. తస్మాదైహికాముష్మికఫలలేశసంబద్ధ శూన్యం నీచసేవనం పరిత్యజ్య సకలశ్రేయస్సంపాదకం వనం ప్రజ, వనవాస వివాహశ్యం కర్తవ్య ఇతి తాత్పర్యమ్. శార్దూలవిక్రీడితమ్.

టీ. ప్రియే = ఓప్రేయసీ! అథనా=ఇతః, ప్రణయినీం = మిక్కిలి సుఖావహా మగు, పుత్రిం = జీవికను-భోజనమును, పుణ్యైః=పావనములైన, మూలఫలైః = కందముల ములతోను పండ్లతోను, అశ్వుపణైః = వాడని, నవపల్లవైః = చిగురుటాకులతో, భూశ య్యాం=నేలయే సెజ్జగా, కురుష్వ = చేసీనుము, యత్ర=ఏచోట, క్షుద్రాణాం = నీచు లును, అవివేకమూఢమనసాం = తెలివిలేమిచే నిది చేయఁగూడును నది చేయఁగూడదను విచారశూన్యమైన మనస్సుగలవారును, సదా=ఎల్లప్పుడును, విత్త...గిరాం - విత్తవ్యాధి=

ధనసన్నిపాతపు, వికార=వైపరీత్యముచే, విహ్వల=వివశులైన, గిరాం=మాటలుగలవారును
అగు, ఈశ్వరాణాం=ప్రభువులయొక్క, నామ అపి = పేరైనను, నశ్రూయతే = విను
బడదో, (ఁట్టి) వసం = అడవికి, యావః = (ఇరువురము) పోవుదము, ఉత్తిష్ఠ = లేము.

తా. ప్రేయసీ! పవిత్రములయిన కందమూలఫలములతో నాహారము కావింపుము. లేజిగురుటాకులతోఁ బడుక నొనర్చుము, లేమ్ము మనమిర్వుర మరణ్యమున కరుగుదము. ధనమనెడు రోగమువలనఁ దబ్బిబ్బులాడు నీచులపేరయిన నయ్యెడ వినరాదు.

చ. ప్రవిమలకందమూలఫలసంక్తుల జీవిక జేయు ముర్విపై
నవననల్లవంబుల నొనర్చుము పానుపు లేమ్ము పావనా
టవికిని బోవు మయ్యెడ దృఢద్రవిణామయదుర్వికారగౌ
రవవికలోక్తులై మలఁగు శరాజులపేరును జెప్పఁ దెవ్వఁడున్.

అవ. యాచనకన్న వనవాసము మేలు:—

శ్లో. ఫలం స్వేచ్ఛాభ్యం ప్రతివనమభేదం ఊతిరుహం
పయస్థానై స్థానై శిశిరమధురం పుణ్యసరితామ్,
మృదుస్సృగ్నా శయ్యా సులలితలతాపల్లవమయీ
సహస్రై సంతాపం తదపి ధనినాం ద్వారి కృపణాః.

27

వా. — అశ్చ చ పునస్సత్యామపి నిరవధిక నిరాతజ్జు జీవనసాధనసామగ్ర్యాం
కృపణాః స్వకారృణ్య మత్యజస్తః పరయాఙ్మాదై న్యేన క్లిశ్యంతి కిం కర్తవ్యమిత్యాహ—
ఫలమితి—వనే వనే ప్రతివనం - త్వేకత్రైవ క్షప్తమిత్యర్థః. * 'అవ్యయం
విభక్తి' త్యాది నా యథార్థేఽవ్యయాభావః. న విద్యతే భేదో యస్మిన్కర్తృణి
తద్యథా తథా అభేదమన్వేషం, స్వేచ్ఛయా స్వచ్ఛవేన - లభ్యం ప్రాప్యం - న తు
పరప్రేవ్యమితి భావః. ఊత్యాం రోహంతి ఊతిరుహాః, * క్విప్ - తేహం కదశీ
రసాలవనసాదితరూణాం, ఫలమస్తీతి శేమః - ఉదరపూరణపర్యాప్తమితి భావః,
తథా, స్థానై స్థానై ప్రతిస్థానం*విపానయాం ద్విరుక్తిః, శిశిరమధురం - వ్యాఖ్యాత
మేతత్ 'పిబతి సలిలం శితమధురమి' త్యత్ర. పుణ్యసరితాం - గంగాగోదావర్యాది
పుణ్యనదీనాం, పయస్తీర్థ, మస్తీతి శేమః - స్నానపానాభ్యాం బాహ్యభ్యంతర
పక్కుప్రత్యేషనద్వారా తృప్తిపకాన్తికరమితి భావః. ఏతేనోభయేషామపి కాస్త్రసిద్ధం
పరోపకారకత్వం - సూచితం. తదుక్తం—'పరోపకారాయ ఫలన్తి వృక్షాః పరోపకా
రాయ పహన్తి నద్య' ఇతి. తథా, మృదుః ఆకాశియః - శోమల ఇతి యావత్ - స్పృశ్యో

యస్యాస్మా హంసతూలికాతల్పకల్పేత్వర్థః. కుతః? సులలితాన్యతికోమలాని - యాని
లతాపల్లవాని-తన్నయా తత్ప్రదురా-తైర్నిర్మితేత్వర్థః. అథవా-తన్నయా తద్వికారాః
'ప్రాచుర్యే వికారాథే మయ ది'తి తీవ్ర, శయ్యా చాస్తీతి శేషః - సుఖ
స్వాపాదితేతిభావః, తదపి తథాపి, ధనినాం, ధనాధ్యనాం, ద్వారప్రతిహార ప్రదేశే-
ని. స్త్రీద్వార్వారం ప్రతీహార ఇత్యమరః. కృపణాః ధనలిప్సాపరతస్తాః, సంతాపం తదనువ
ర్తనాద్యాయాసపరితాపం, సహస్తే మృష్యన్తి. శ్రేయోధీనాం కిం తత్రాస్థాకం కర్తవ్య
మితిభావః. అతః ఫలలాభసంబద్ధకూన్యాం ప్రత్యుత బలవదనిష్టానుబధిసీం దురన్తసంతాప
కారిణీం పరమకార్షణ్యకర్ణేజపామిహముత్ర చ కీర్తిప్రతిహతభజ్జీసీం యాచ్ఛాదైన్యపరమ
నీచత్వా ద్దూషణీయాం పాసిద్ధామిహం దురీశ్వరద్వారబహిర్విత్సా కామరాకారడాణీం
వివేకోచ్ఛాటనమస్త్రేతోత్సార్యానేకశ్రేయస్సంపాదికాం పనవాసజీవికాం శ్రీయమేవ
సమాశ్రయేద్విత్వానితి తాత్పర్యమ్; తదుక్తం శ్రీభాగవలే—

‘వీరాణి కిం పథి న సన్తి? దిశన్తి భిక్షాం?

నో వా క్లిషాః పరభృత? స్మరితోఽప్యశుష్యన్?

శుద్ధా గుహః కి ము న సన్తి? మహాసుఖావా

యస్తాబ్భజన్తి యతయో ధనదుర్దదాన్థాన్.’ ఇతి. శిఖరిణీవృత్తమ్.

టీ. ప్రతివసం=ప్రతియదవియందును, అఖేదం = కష్టములేక, స్వఇచ్ఛాఫలభ్యం =
స్వచ్ఛందముగా లభించునదగు, క్షీతిరుహం=చెట్లయొక్క, ఫలం=పండు, (కలదు) స్థానే
స్థానే=అన్నిచోట్లను, పుణ్యసరితాం = (గంగాగోదావరి మొదలగు) పుణ్యనదులయొక్క
శిశిరమధురం=చల్లనితీయని, పయః = తీర్థము, (కలదు). సులలిత లతాపల్లవ మయీ=
మిక్కిలి కోమలమలగు తీగలచేతను చిగుళ్ల చేతను వికారములై, మృదుస్పర్శా=మెత్తని
తాకుడుగల, శయ్యా=నెజ్జ, (కలదు). తదపి=అయినను, ధనినాం = ధనాధ్యులయొక్క
ద్వారి=వాకిట, కృపణాః=దీనులు, సంతాపం = పరితాపమును - దుఃఖమును, సహస్తే =
సహింతురు.

తా. ప్రతివసమందును సనాయాసమున నిష్టమువచ్చినన్ని పండ్లు
చెట్లనుండి చేకొనవచ్చును. ఎక్కడఁబట్టిన నక్కడఁ బుణ్యనదులలోఁ
జల్లఁగా మధురముగా నుండు నీరు త్రాగవచ్చును. లేజిగురుటాకులతో
మెత్తనినెజ్జలు గల్పించుకోవచ్చును. ఇట్టివసతియున్నను దరిద్రులు ధని
కుల వాకిళ్లఁ బడి యిక్కట్లల నోర్చుచున్నారు.

చ. కలవు పచేళిమంబు లటు శ కానలలోపలఁ బండ్లు మ్రాకులం
 గలవు పవిత్ర వాహినులఁ శ గమ్మనిశీతలవారిపూరముల్
 గలవు చివుల్ల పాను లవి శ గైకొన నేరక దీనులై ధనా
 ధ్యులగవనిక వసించి నరు శ లోలి సహింతురు తీవ్రతాపసున్.

శ్లో. యేవర్థస్తే ధనపతిపురః ప్రార్థనాదుగిఖభాజో
 యే చాల్పత్వం దధతి విషయాక్షేపపర్యస్తబుధేః,
 తేషామస్తస్సురితహానితం వాసరాణాం స్తరేయం
 ధ్యానచ్ఛేదే శిఖరికుమార గ్రావశయ్యానిషణ్ణః.

23

వా. — ఇదానీం దురీశ్వరసేవయా యాజ్ఞాజైన్యతత్పరవిషయాక్షిప్తచిత్తనిష్ఠావశేన
 స్వస్య సిద్ధవద్భావిశ్రేయోదశాం సూచయన్నాహ. — య ఇతి. — ధనపతేః ధనా
 ధ్యస్య-పురః ఆగ్రే, ప్రార్థనాదుగిఖం యాజ్ఞాజైన్యం-భజన్తీతి తథోక్తాః సన్తః * 'భజో
 జ్యైః,' యే పురుషాః, వర్తస్తే తథా, యే చ పురుషాః, విషయాక్షేపే భోగసంగ్రహే.
 పర్యాప్తా తావన్నాత్ర ఏవ పర్యవసితా న తు తత్త్వవిచార ఇత్యర్థః. తాదృశీ యా బుద్ధిః
 తస్యాః. 'పర్యస్త' ఇతి పాఠే - విషయాక్షేపేణ భోగసక్త్యా-పర్యస్తా విపరీతా-యద్వా-
 విషయాక్షేపేణ విషయకృతోపప్లవేన - పర్యస్తా విక్షిప్తా-యాబుద్ధిః-తస్యాః హేలోః
 అల్పత్వం నీచత్వం, దధతి, తేషాం పురుషాణాం, వాసరాణి దివసాన్ - తదనుభూత
 దుర్దివానీత్యర్థః. ని. వా తు క్షిణే దివసవాసరా' ఇత్యమరః. అభిమతదేవతాయాం చిత్త
 స్థిరీకరణం ధ్యానం-తస్య-చ్ఛేదే అపసానే-బ్రహ్మధ్యానపుష్కతానసమయ ఇత్యర్థః. శిఖరి
 కుమారే గిరిగవ్వరే-యో గ్రావా పాపాణి స్స ఏవ శయ్యా-తస్యాం-నిషణ్ణః విశ్రమార్థం
 శయితస్సమిత్త్యర్థః. అస్త రన్తకరణ ఏవ-స్ఫురితం సముత్పన్నం-హానితం హాసో-యస్మిన్
 కర్తృణి తద్యథా తథా-తదానీం తేషామపహస్యత్వా తదనుభావత్వే నోత్పన్నహాసగర్భిత
 మిత్త్యర్థః. స్తరేయం 'సదృశా దృష్టిచిన్తాద్యాః స్మృతిబీజస్య బోధకా' ఇతి వచనాత్కుత
 శిచ్చిన్తాపకా ద్దృష్టిపకా ద్వా సముద్బుద్ధసంస్కార స్తదీయ దుర్దివాని స్మృతివిష
 యాణి కుర్యామిత్త్యర్థః - వాసరాణాం స్తరేయ మితివా పాఠః. తథా * 'అధీగర్థద
 యేకాం కర్తృణీ' తి కర్తృణి వక్షీ-అధీగర్థానాం చ కేమధికారాల్-అశేవత్వవివక్షాయాం
 తు ద్వితీయేవ స్మర్యతే - సుభావనాయా ముత్తమపురుషైకపవనం - యథాఽహం
 యాచ్ఛాదాఃఖాళిసంకప్త విషయాక్షిప్తచిత్తజనదుర్దశాదర్శనా త్సంజాతనిర్వేదః కేనచి

ద్యాగ్యోదయేన పరమేశ్వరాచగృహీత స్తద్ధ్యానోత్థానే తదీయద్ద్విచస్త రణతత్పరో భవే
యః-తథా వివేకిభిః శ్రేయోఽర్థిభిః భవిష్యంత-న తు తద్వద్ధృత్తకాభ్యాస్థిరితి నిగూఢోపదేశ
స్తాత్పర్యార్థవిషయాకృత ఇత్యవధేయమ్ మనాక్రాంతాపృతమ్.

టీ. ధనపతి పురః=ధనాధ్యునియెదుట, ప్రార్థనాదుఃఖభాజః=యాచ్ఛాదై న్యమును
అనుభవించువానికి, యే=విదినములు, వర్ధన్తే = పృథ్వియగుచున్నవో, విషయా...బుద్ధేః-
విషయ=భోగసంగ్రహముయొక్క, ఆక్షేప=లాగుటవలన. పర్యస్త=విపరీతములైన, బుద్ధేః=
బుద్ధిగలవానికి, యేచ=విదినములు, అల్పత్వం = నీచత్వమును, దధతి = పొందుచున్నవో,
తేహం=ఆ, వాసరాణాం=దినములకు, శిఖరి...నిషణ్ణః-శిఖరికుహరే = కొండగుహయందలి,
గ్రావ=పాషాణ మనెడి, శయ్యా=నెజ్జయందు, నిషణ్ణః సక=ఆసీనుడనై, ధ్యానచ్ఛేదే =
ధ్యానము ముగియఁగ నే, అంతః స్ఫురితహాసితం=అంతఃకరణమునందు స్ఫురించిన నవ్వుపుట్టు
నట్లుగ, స్వరేయం=తలఁచుకొనెదను.

తా. ధనికులచెంత నిల్చి మిక్కిలి దై న్యముతో నెవరు యాచించు
కొని బ్రతుకుచుందురో ఎల్లప్పుడును దుర్విషయ సౌఖ్యములనే కోరు
కొనుచు నెవరు నై చ్యము నందుచుందురో యట్టివారి దుర్దినములను,
ధ్యానావసానమునఁ గొండగుహచెంత నాకు నెజ్జ యగు చటియనైఁ
గూరుచుండి తలఁచుకొని నవ్వువాడను.

చ. ధనపతిమ్రాల నిల్చి కడుగదై న్యముఁ జూపెడువార లెవ్వరో
ఘనవిషయాభిలాష మతిశక్ల్యున మీఱిననీచు లెవ్వరో
మొనయుచు వారిదుష్టదినముల్ మది నవ్వి తలంతు నాత్త చిం
తనము తుదిక గుహాంతరమునక రుచిరోపలతల్పశాయినై .

అవ. తృప్త తీటునదిగాదు కాన దానికై యాష్టాదై న్యము వహించుట సరికాదు:-

శ్లో. యే సన్తోషనిరస్తరప్రముదితా స్తేహం న భిన్నా ముదో
యే త్వన్యే ధనలుభసంకులధియస్తేహం న తృప్తా హతా,
ఇత్థం కస్య కృతే కృతస్య విధినా తాదృక్పదం సమ్పదాం
స్వాత్మ న్యేవ సమాప్తహేమమహిమా మేరుర్నమే రోచతే. 29

వ్యా.—అథ తృప్తాయా యావతాఽపుష్పసంహారాభావా త్కిం యాష్టాదై న్యే
నేత్యాహ—య ఇతి.—యేపుమాంసః, దైవల్లభేన వస్తునా జనితో మనోవిలాస స్సం
తోష-స్తేన నిరస్తరం సతతం - ప్రముదితాః పరిచ్ఛాః - తృప్తా ఇతి యావత్-తేహం,
ముదః ఆనందా, స భిన్నాః-కిం తు ప్రవృద్ధా ఏవేత్యర్థః, తథాఽన్యే ఇతరే-యే పుమాంసః,

ధనేలుబ్ధా గార్ధ్యవతీ. ఆత ఏవ సుకులా ధీర్యేషాం తే తథోక్తా, తేషాం, తృష్ణా వస్తు
స్పృహ, న హతా-న విరతేశ్వర్థః. ధనలోభస్యేయత్తాభావాదితి భావః. ఇత్థం మేవం
వ్యవస్థితే సతీతి కేషః సః ప్రసిద్ధః, సంపదాం రత్నాదినమృద్ధీశాం, తాదృగ్గిత్థ మితి వక్తు
మకశ్యం, పదం స్థాన - మనిద్యాచ్యధనసంపదాస్పదమిత్వార్థః. తథా స్వాత్మనేయవ స్వస్తి
స్నేహ, సమాప్తః పర్యవసితః - న తు పరోపకారపర్యాప్త ఇత్వార్థః. తాదృశో, హేమ
మహిమా కాశ్చానసంపత్తి ర్యస్యతథోక్తా, మేరు, ర్విధినా బ్రహ్మణా; కస్య కృతే కస్య
పుంసః ప్రయోజనార్థం, కృతో నిర్మితః - నిత్యసంతోషసంపన్నానా మనపేక్షితత్వా
దర్థలుబ్ధానా మపర్యాప్తత్వా చ్చాచుపయోగాదితి భావః. అతో నిరర్థకత్వాత్-మే
మహ్యాం, న రోచతే రుచిగోచరే న భవతి-న సమృత ఇత్వార్థః. *రుచ్యర్థానాం ప్రీయ
మాణః ఇతి చతుర్థి తస్మా త్సమేరుతుల్యధనలాభేఽపి తృష్ణాధనపికాచ్యాః పరితోషా
భావాత్తత్ప్రియక్తయాచ్ఛానైన్యవిభా)న్తి తత్త్వవిచారేణనిరస్య సంతుష్టాస్తకరణైర్భవి
తవ్యమాయుష్షద్భిరితి తాత్పర్యమ్ కాదూలవిక్రీడితమ్.

టీ. యే = ఏపురుషులు, సంతోష...ముదితాః-సంతోష = దైవాధీనముగ లభించిన
మనోవిలాసముచేత, నిరస్తర=ఎడతెగక, ప్రముదితాః = సంతుష్టుల, తేషాం = వారికి,
ముదః = ఆనందములు, నభిన్నాః = భంగపాటుపడినవి కావు (వృద్ధి బొందుచుండునవి)
ఏఅన్యే=ఏయితరులు, ధన...ధియః-ధనద్రవ్యమునందు, లుబ్ధః=లోభముగొన్న, సుకుల =
కలంగిన, ధియః=మనస్సుగలవారో, తేషాం=వారికి, తృష్ణా = ఆశ, న హతా = ఊడిగినది
కాదు; ఇత్థం=ఈవ్యవస్థయందు సంపదాం = ధనాధ్యులకు, తాదృక్పదం = అటువంటి
గొప్పపదవియై, స్వాత్మనియేవ = తనయందే, సమా...హిమా-సమాప్త = పర్యవసించిన,
హేమ=కాంచనముయొక్క, మహిమ=సంపత్తికలదియగు, సః మేరుః=ఆ మేరుపర్వతము
బ్రహ్మణా=బ్రహ్మచే, కస్యకృతే=ఎవనికొఱకు, కృతః = నిర్మింపబడినది, మే = నాకు న
రోచతే = రుచింపదు.

తా. ఎవరునిరంతరపరమానందమున నోలలాడుచుందురో వారియా
నందమున కెప్పుడును జెలుపు లేదు. ఇంక నెప్పుడును ధనకాంతతోడనే
గిజగిజలాడువారి యాశలకుఁ బరిసమాప్తిలేదు. తొలుతటివారికి
బంగరుకొండపైఁ గోర్కెయే వొడమదు. రెండవవారి కిది చేకుఱినను
దృష్టిగలుగదు. చూడఁగా నాలాటి సకలసంపదలకు నిలయమైన బంగరు
కొండను బ్రహ్మదేవుఁ డెవరికై సృజించునట్లు? లోకమును దృష్టిచెందింప

నుపకరింపక తనకుఁదా సంపదలు గల దనిపించుకొను మేరువు కొఱమాలి నదిగా నాకుఁ దోచుచున్నది.

మ. వరసంతోషనిరంతర ప్రముదితుల్ శ వర్ణింప నెవ్వారు ని
ర్భరముల్ వారికి మోదముల్ కనకలూర్ధ్వస్వాతులౌ వారికి
విరతిం బొందదు తృప్త యెవ్వనికిఁ గాఁగింపంబడెన్ బ్రహ్మచే
స్థిరసంపన్నిధి మేరు వాత్సర్యతలగ్రక్షీకంబు నా కిష్టమే.

అప. యాచింపకయే జీవింప నుపాయమును జెప్పుచున్నాఁడు:

శ్లో. భిక్షాహారమదైన్యమప్రతిముఖం భీతిచ్ఛిరం సర్వదా
దుర్జాతస్మర్యమదాభిమానమథనం దుఃఖౌఘవిధ్వంసనం,
సర్వత్రాన్యహమప్రయత్న సులభం సాధుప్రియం పావనం
శమోఽస్సత్తమవార్యమక్షయనిధిం శంసన్తి యోగీశ్వరాః. 30

వ్యా.—తస్మి కథం జీవన మిత్యాశక్యత తదుపాయం సహకరం నివేదయ
న్నిగమయతి—భిక్షేతి—యోగీశ్వరాః వరమార్గ తత్త్వజ్ఞాః మహాయోగినః భిక్షాహారం
తైక్షాణ్యం కర్తు, న విద్యతే దైన్యం యాచ్ఛాకార్పణ్యం యస్మిన్ స్తత్తథోక్తం, భిక్షాం
దేహి త్యుచ్చారణానంతరమేవ సద్బ్రహ్మైర్బహుమానపూర్వకం దీయమానత్వాదితి
భావః. యద్వా-వ్యావహారికదైన్యసంభవేఽపి పారమార్థిక దైన్యాభావాదితి భావః.
న విద్యతే ప్రతిముఖం యస్య తత్తథోక్తం - స్వయమేవ నిరతిశయముఖం - న తు
స్వస్య ప్రతిభటభూతం సుఖాంతరమస్తీత్యర్థః. సర్వత్ర స్మర్యత్రాఽపి, భీతిచ్ఛిరం
భయవిनाశకం-భిక్షాశనతత్పరస్యాకుతోభయత్వాదితి భావః. దుష్టానాం దుస్సర్వభా
వానాం మాతృర్య మదాభిమానానా మసహిష్టుత్వదర్పాహంకారాణాం - మథనం
నిరాసకం, దుఃఖౌఘవిధ్వంసనం సాంసారికాశేషబాధానివర్తకం - యద్వా - దుఃఖౌ
ఘస్య ఏకవింశతి మహాదుఃఖసముదాయస్య - విధ్వంసనం విచ్ఛేదకం - ఏకవింశతిమహా
దుఃఖధ్వంసరూపమోక్షనిదాన మిత్యర్థః. 'అత్యన్యైకదుఃఖధ్వంసో మోక్ష' ఇతి
వైశేషికా స్త్రాగ్నికాశ్చ, అత్ర యత్కించి ద్వక్తవ్యమస్తి-విస్తరభయాన్నోచ్యతే.
సర్వత్ర సర్వేష్యపి దేశేషీత్యర్థః. తత్రాఽప్యన్యహం ప్రతిదినం, తత్రాఽపి చాప్ర
యత్నం యత్నం వినైవ - సులభం సుఖభగ్ని మిత్యర్థః. సాధునా మనహంకారిణాం -
ప్రియ మిష్టం - పావనం పవిత్రం, శంభోశ్శివస్య, సత్త్వం తృప్తిసాధన మిత్యర్థః.
'రుద్రో యేన కపాలపాణిపుటకే భిక్షాటనం సేవత్' ఇత్యనే నైవోక్తత్వాత్-యద్వా -
శంభో స్సత్త్వం శంభుధక్షిరతాన్నసత్త్వమిత్యర్థః. ఖణ్డమణ్డలాధిపతినత్త్వంతు సత్స్వరం
భర్తృటీక—21

ఇదంత సకలభువనాధీశ్వరప్రవర్తితత్వాచ్చాశ్వాతమితి భావః. అతవీవావార్యం న కేనాఽపి నివారయితుం శక్యమ్, అక్షయనిధి మవినాశి నిదానం చ - నిత్యోపయోగేఽపి క్షయాభావాదితి భావః. శంసన్తి కథయన్తి-అనుభవసిద్ధత్వా దిత్థంవర్జయన్తి త్యర్థః. అతోఽనర్థపరమపూజనితప్రాయస్యం యాచ్ఛావైస్యం విహాయోక్తరీత్యా సమస్త సద్గుణ విచిత్రం శంభుసత్త్వం ప్రామాణికోక్తం సమాశ్రయణీయమితి భావః. పృత్యం పూర్వవత్.

టీ. యోగీశ్వరాః=(పరమార్థతత్త్వజ్ఞులైన) మహాయోగులు, అదైస్యం=దైన్యము లేనిదియు, అప్రతిముఖం=ఎదురులేనిదియు, సర్వదా=ఎల్లప్పుడు, భీతిచ్ఛిదం=భయమును అడంచునదియు, దుర్తా...మఘనమ్-దుర్తాత్సర్య = చెడ్డవగు మత్సరమును, మదఃపాగరును, అభిమాన=గర్వమును, మధనం=అడంచునదియును, దుఃఖ ఓనువిధ్వంసనం=(ఇరు వదియొక్క) మహాబాధల సమూహమును నశింపఁ జేయునదియును, సర్వత్ర=ఎల్లెడలను, అన్వహం=ప్రతిదినమును, అప్రయత్న సులభం=యత్నించకయే సులువుగా దొరకు నదియు, సాధుప్రియం=అనహంకారులకు నిష్ఠమును, పావనం=పవిత్రమును, (అగు) శంభోః సత్త్వం=మహేశ్వరుని యన్నసత్త్వమైన, భిక్షాహారం = భిక్షాన్నమును, అక్షయనిధిం=ఐతరవదని నిక్షేపముగ, శంసన్తి=(పొగడ్తతో) చెప్పుదురు.

తా. మహాయోగులు పరమేశ్వరుఁడు పెట్టిన భిక్షాన్నసత్త్వము నుడిలి భిక్షాహారమును దైన్యము లేనిదానిగను, నిరాటంకమైనదాని గను, నిర్భయమగుదానిగను, మాత్సర్యమదాభిమానధ్వంసక మగు దానిగను, అప్రయత్న సులభ మగుదానిగను, సాగువుల కిష్ట మగుదాని గను, పావన మగుదానిగను, అక్షయమునుగను జెప్పుచున్నారు.

మ. అభివర్ణింతురు యోగిపుంగవులు భిక్షాహారమున్ వీతదై
న్యభయక్రోధమదాభిమానజడిమానహంకారమున్ సత్సుఖ
ప్రభవం బశ్రమలభ్య మూర్జిత మవాశర్యం బక్షయం బుగ్గదుఃఖ
ఖభిదాదక్షము శంభుసత్త్వము మహాకైవల్యసత్త్వమున్.

ఇది వైరాగ్యశతకమునందు యాచ్ఛాదైన్యదూషణ మను
మూడవదశకము.

భోగాస్తైర్యవర్జనము

శ్లో. భోగే రోగభయం కులే చ్యుతిభయం విత్తే నృపాలాద్యభయం
మానే దైన్యభయం బలే రిపుభయం రూపే జరాయా భయం,
శాస్త్రే †వాదభయం గుణే ఖలభయం కాయే కృతాంతాద్యభయం
సర్వం వస్తు భయాన్నితం భువి నృణాం వైరాగ్య మే వాభయమ్.

వ్యా.—అథ భోగానా మస్తైర్యకథనే యాచ్ఛాదైన్య మదూషితప్రాయ మేవేతి
మఃసి నిధాయ తద్దూషణాన స్తరం భోగాస్తైర్యమాహ-భోగఇతి.—భోగే స్రక్పవనవనితా
సంభోగసుఖానుభవే - ని. 'భోగ స్సుఖే స్త్రాదిభృతా వహేశ్చ ఫణికాయయో' రిక్త్య
మరః. రోగా ద్వాతపిత్రాద్యమయా - ద్భయ మస్తీతి శేషః-తస్య తదస్తరాయత్వా దితి
భావః. కులే సద్వంశే, చ్యుతే రాచారభ్రంకా ద్భయం - తస్యాస్తదప్రతిష్ఠాపహత్వాదితి
భావః. అథవా చ్యుతే స్సంతానవిచ్ఛేదా-ద్భయం - తస్యా స్సంప్రదాయోపహతిహేతు
త్వాదితి భావః. విత్తే ద్రవ్యసమృద్ధౌ, నృపాలా ద్రాజ్ఞో భయం-తస్య తదపహర్తృత్వా
దితి భావః. మానే అభిమానే, దైన్యా త్కారృణ్యాద్యభయం - తస్య తదృణ్ణహేతుత్వా
దితి భావః. బలే సామర్థ్యే, రిపా శ్శత్రో ర్భయం - యస్య తద్దమనశీలత్వాదితి భావః.
రూపే సౌందర్యే, జరాయా వార్ధకావస్థాయా, భయం - తస్యా స్తద్విలాపితత్వాదితి
భావః. శాస్త్రే వేదాంతాది శాస్త్రకలాపే, † వాదిభ్యః శుష్కతర్కకలనాకణ్ఠకేభ్యః,
భయం - లేషాం తదపరోక్షకత్వాదితి భావః. గుణే విద్యావినయాదిగుణగణే, ఖలా
ద్దర్జనా, ద్భయం - తస్య తద్దూషకత్వాదితి భావః. కాయే దేహే, కృతాంతా ద్యమా
ద్భయం-తస్య తదస్తకరత్వాదితి భావః. ని. 'కాయో దేహః క్షీబలుంసోః' - 'కృతాంతా
యమసిద్ధాంతా వితి చామరః. సర్వత్ర * 'భీత్రార్థానాం భయహేతు' రిక్త్యపాదనత్వా
త్పశ్యమి. అతః భువి, నృణాం సంబధి, సర్వం వస్తు-భోగాద్యశేషార్థ జాతం, భయాన్నిత
ముక్తరిత్యా భయసహితం-సాస్తకత్వా త్సాపాయమిత్యర్థః. కిం తు, విగతో రాగో విష
యాభిలాషా - యేషాం లే విరాగా స్తేషాం భావో వైరాగ్యం - తదేకమేవ, న విద్యతే
భయం యస్య తదభయం భయహేతుత్వాభావా నిర్భయం నిరాకంక్షత్వా నిర్
పాయమిత్యర్థః. యద్వా-విరాగా అస్థిరభోగా-స్తేషాం భావో వైరాగ్యం-తదేకమేవ - న
విద్యతే భయం యస్య త దభయం, భయహేతుత్వాద్యభినివేశం పరిత్యజ్య సుస్థిర

వైరాగ్యమేవాశ్రయణీయం శ్రేయస్కామైరితి భావః; ఇక్షం భోగిత్యాది వ్యధికరణ
సప్తమ్యాశ్రయణేన వ్యాఖ్యాతం-సతి సప్తమ్యాశ్రయణే త్వేవం వ్యాఖ్యేయమ్:—అత
స్సర్వం భువి నృణాం, భయాన్వితం భయాకరమిత్యర్థః. కిం తు వైరాగ్యమేవ స విద్యతే
భయం యస్మా తత్ ఆభయం భయనివారణ మిత్యర్థః. సతి వైరాగ్యే సర్వస్యాపి
మిథ్యాత్వేన ప్రతీయమానతయా ద్వితీయాభావాత్; అతః భయావహం భోగాదికం
పరిత్యజ్య భయావహం వైరాగ్యమేవాశ్రయణీయమితి తాత్పర్యమ్; కేషం సమానమ్.

ఏతదాద్యాపశ్చమాత్ శార్దూలవిక్రీడితమ్.

టీ. భోగే = స్రక్చందనవనితా సంభోగ సుఖానుభవమునందు, రోగభయం =
(వాతపిత్తముల న్యూనాధిక్యముచే బొడము) రోగములవలని భయము, కులే=సద్వంశమును
గూర్చి, చ్యుతిభయం = ఆచారములొట్టుపడినది యగునని భయము, విత్తే = ద్రవ్యసమృద్ధి
యందు, నృపాలాత్ భయం = రాజువలనిభయము, మానే = అభిమానమునందు, వైన్య
భయం=కార్పణ్యమువలని భయము, బలే=సామర్థ్యమునందు, రిపుభయం = శత్రువువలని
భయము, రూపే=సౌందర్యమునందు, జరాన్యాః = ముసలితనమువలన, భయం=భయము,
కాస్త్రే =వేదాంతము, మొదలగు కాస్త్రకలాపమునందు, వాదభయం = (వృథాకలహమును
కలిగించు) కువాదమువలని భయము, గుణే = (విద్యా వివయాది) మంచితనమునందు, ఖల
భయం=దుర్జనునివలన భయము, కాయే = దేహమునందు, కృతాంతాత్ భయం = యముని
వలన భయము, భువి=కాయలయందు, నృణాం=మనుజులకు, సర్వంవస్తు=సకలవస్తువులును,
భయాన్వితం = భయముతోఁగూడినది, వైరాగ్యమేవ = (అస్థిరములగు భోగములయందు)
విరక్తియే, ఆభయం = భయము లేనిది.

తా. సంపూర్ణ భోగము లనుభవించుచో రోగము లెక్కడవచ్చునో
యనుభయము కలదు. పేరు ప్రతిష్ఠలుగల సత్కులమందుఁబుట్టితి మను
కొనునపుడే యకార్యకరణమువలన నెప్పు డప్రతిష్ఠ వాటిల్లునో యను
భయము కలదు. విశ్వర్యవంతుల మనుకొనునపు డెప్పుడురాజు కైకొనునో
యనుభయము కలదు. అభిమానవంతుల మనుకొనునప్పుడు వైన్యమెప్పు
డవలంబింపవలయునో యనుభయము గలదు. బలవంతుడను గదా
యనుకొనునప్పుడు శత్రువు లోడింతురో యనుభయము గలదు. చక్రదన
ముగల దనుకొనునపుడు ముసలితనమువచ్చునో యనుభయము గలదు.
శాస్త్రజ్ఞుఁ డనుకొనునప్పుడు ప్రతివాదులవల్ల భయము గలదు. సద్గుణ
ములు గలవాఁడనుగదా యనుకొనునప్పుడు దుర్మార్గులవలన భయము

గలదు. శరీరమును జూచుకొనునపుడు మరణమువచ్చునో యనుభయము గలదు. అరసి చూచిన సర్వవస్తువులును భయాన్వితములే. వైరాగ్య మొక్కటియే నిర్భయమైనది.

చ. బలగుణరూపభోగకుల య భర్తకశేబరశాస్త్రమానముల్
బలిఖలరుగ్జరాచ్యుతి నృపాలయమప్రతివాదిదైన్యసం
కులభయయుక్తముల్ నరులకు భువి నెవ్వియు నిర్భయంబులై
నెలకొన వెన్ని భంగులను య నిర్భయ మొక్కవిరాగమే సుమీ.

శ్లో. ఆక్రాంతం మరణేన జన్త జరసా చాత్యుజ్జ్వలం యావనం
సన్తోషో ధనలిప్సయా శమసుఖం ప్రాధాన్యనావిభ్రమైః,
లోకైర్నృతసిభిర్గుణా వనభువో వ్యాఖైర్నృపా దుర్జనై
రస్త్రైర్యేణ విభూతియోఽపుష్పహతా గ్రస్తం న కిం కేన వా. 32

వ్యా.—ఉపక్రాంతభోగాస్తైర్యం తత్తద్భజ్యస్తరేణ నవభిర్వర్ణయతి.—ఆక్రాంత మిత్యాదిభిః - ఆక్రాంత మితి.—జన్త ఉప్పత్తి, ర్మరణేన స్వరూపనాశకేన మృత్యునా, ఆక్రాంతం గ్రస్తం.

‘జాతస్య హి ధువో మృత్యుర్ధృవం జన్త మృతస్య చ,
అద్య వాఽబ్జతాస్తే వా మృత్యు రైవ ప్రాణినాం ధువః.’

ఇత్యాదివచనాది భావః. ఆత్యుజ్జ్వల మతిశయేన భాస్వరం, యావనం నూతనవయః తారుణ్యమితి యావత్, జరసా జరయా-అపాయహేతుభూతయా, ఆక్రాంతం * ‘జరాయా జర సన్యతరస్యా’ మితి జరసాదేశః. సంతోషః దైవవశాల్లభ్యవస్తుజనితపరితోషః, ధనలిప్సయా తదుపద్రవకారిణ్యా ధనవాఙ్మయా, ఆక్రాంతః *లభే స్సన్నతాత్ ప్రియా మప్రత్యయే టాప్, శమసుఖమిన్ద్రియవ్యాపారో పరమాపాదితానన్దః, ప్రాధాన్యనానాం ప్రగల్భవిలాసినీనాం - విభిమై స్తదుపమద్దక్షైః కటాక్షవిక్షేపకర్ణకజ్జాయన కోమలకుచ మర్దనాది విలాసైః, రాక్రాంతం, గుణాః, విద్యావినయాదయః, మత్సరిభిః పరోత్కర్తౌ నహిష్టుభిః, ర్మోక్షై ర్జనైస్తదపవాదకై రిత్యర్థః. ఉపహతాః గ్రస్తా ఇతి యావత్, వన భువః పుణ్యాంశుప్రదేశాః, వ్యాఖైః దుష్టగణైః సరైర్వా-తప్త ప్రవేశానవకాశప్రదై రితి భావః. ఉపహతాః గ్రస్తాః, నృపా రాజానః, దుర్జనై ర్దుర్జన్రీపదేశేన తద్ముద్ధివిప ర్యాసకారిభిః పిశునైః, రుపహతాస్సమాక్రాంతా ఇత్యర్థః, విభూతయ స్సంపదోఽ, ప్యస్తై ర్యేణ తదప్రతిష్ఠావహే నాస్థితత్వేన, ఉపహతాః దూషితాః, అతః కిం వస్తు, కేన వా

ఉపద్రవేణ, న గ్రస్తముక్తరీత్యా సర్వమపి గ్రస్తమేవేత్యర్థః; అతస్సర్వస్యాప్యస్థిరత్వా
న్న కుత్రాపి విస్తమ్యః కర్తవ్య ఇతి భావః.

టీ. జన్మ=ఉత్పత్తి, మరణేన = చావుచే, ఆక్రాంతం=ఆక్రమింపబడినది, ఆత్మన్వ
జ్వలం=అతిశయముగా ప్రకాశించు, యావనం=నూతనవయస్సు, జరసా=ముసలితనముచే
(ఆక్రాంతం=ఆక్రమింపబడినది), సంతోషః = దైవవశమున ప్రాప్తమైనవస్తువుచే గలగిన
త్వస్తి, ధనలిప్సయా=(తదుపద్రవకారిణియైన) ద్రవ్యాశచే, (ఆక్రాంతం...) శమసుఖం=
(ఇంద్రియవ్యాపారముచే నాపాదించబడిన) కాంతివలని యానందము, ప్రాధాన్యనా
విభీమైః = జవరాండ్ర విలాసములచే, (ఆక్రాంతం ..) గుణాః = (విద్యావినయాదు
లగు) సద్గుణములు, మత్స్యరిభిః = ఇతరుల కీర్తిని సహించలేని, లోకైః = జనులచే, ఉప
హతాః = నిందింపబడినవి, వనభువః = (పుణ్యములగు) అరణ్యప్రదేశములు, వ్యాతైః=
క్షారజంతువులచే, (ఆక్రాంతం...) నృపాః = రాజులు, దుర్జన్తైః = దుర్మంతులచే, (ఉప
హతాః...) విభూతయః = విశ్వర్యములు, అన్తైశ్చైః = స్థిరములు కానివగుటచే, (ఉప
హతాః...) కిం=వివస్తువు, కేనవా=వియుపద్రవముచే, న గ్రస్తం = ఆక్రమింపబడినది
కాదు.

తా. జన్మమును మరణము, యావనమును ముదుసలితనము,
సంతోషమును ధనాశ, ప్రశమసుఖమును మిటారుల టకటొంకులు,
సద్గుణములను మాత్స్యర్యముగల కూళలు, వన్యప్రదేశములను ఘాతుక
జంతువులు, రాజులను దుర్జనులు, విశ్వర్యములను నిలుకడలేమి చెఱచి
వేయుచున్నవి. నిరుపద్రవమైన దింక నేది గలదు ?

చ. జననము చావుచేత శమసుఖము కాంతలీలచేత జ
వ్వనము జరాంతిచేత గుణవర్గము కూళలచేత రాజు దు
ర్జనములచే ముదంబు ధనరాగముచే సిరులెల్ల లేమిచే
వినిహతిః జెందు దోషసరివిధము గాదె తలంప నెద్దియున్.

శ్లో. ఆధివ్యాధిశతైర్జనస్య వివిధై రారోగ్యముష్టాల్పై తే
లక్ష్మీర్యత్ర పతన్తి తత్ర వివృతద్వారా ఇవ వ్యాపదః,
జాతం జాతమవశ్యమాశు వివశం మృత్యుః కరోత్యాత్మనా
త్తత్కిం నామ నిఃక్ముతేన విధినా యన్నిర్మితం సుస్థిరమ్. పే

వ్యా.—పునః శ్రోతృజుస్య విక్వాసదార్ఢ్యాథ ముక్తమేవాథం భక్తిస్తతః
కావ.—ఆధీతి.—వివిధై నానాప్రకారైః, ఆధీనా మనోవ్యధానాం - వ్యాధీనాః

పితృదిశావీరరోగాణాం చ - శతై రనేకై రాధివ్యాదిభిశ్చర్థః. ని. 'పుంస్యాధి ర్వాససీ
స్యథా' - 'రోగవ్యాధిగదామయా' ఇతి చామరః. జన, స్వారోగ్యం దేహస్వాస్థ్య
మున్నుల్యలే నిర్మలీక్రియలే, తథా యత్ర యస్మిన్ పురుషే, లక్ష్మీ రైశ్వర్యసమృద్ధిస్త్య
తీతి శేషః, తత్ర తస్మిన్ పురుషే, వ్యాపదః మహాపద్రవాః - వివృతాన్యధ్వాటితకవా
టాని ద్వారాణి యాసాం తా స్తథోక్తా ఇవ, పతన్తి తద్విఘటనార్థ మప్రతిబంధం
ప్రవిశంతిత్వర్థః. తథా, మృత్యు రస్తకః జాతం జాతం ప్రారబ్ధకర్మ వశా త్మనః పున
రుత్పన్నం * వీష్నాయాం ద్విర్భావః. అత ఏవ, వివశం విహ్వలం, జప్తమితి శేషః.
అవశ్యం నియత, మాశు శిఖి మే, వాత్ససాల్ ఆత్మాధీనం కరోతి - మారయతీత్వర్థః.
* 'తదధీనవచనే సాతి' తి సాతిప్రత్యయః. అత, స్వే ప్రసిద్ధేన, నిరఙ్కుశేన నిర్గళేన -
అప్రతిహతవ్యాపారేణేత్వర్థః. విధినా బ్రహ్మణా, యద్వస్తు నిర్మితం, తత్క్రింవా ను
స్థిరం - న కి మపీత్వర్థః; ఆత్మోఽస్థిరభోగాశంసనం న కర్తవ్యమితి భావః.

టీ. వివిధైః = పలువిధములగు, ఆధివ్యాధిశతైః - ఆధి = మనోవ్యధిలయొక్కయు,
వ్యాధి = పితృదిశావీరరోగములయొక్కయు, శతైః = అనేకములచే, జనస్య = మనుజుని
యొక్క, ఆరోగ్యం = దేహస్వాస్థ్యమును, ఉన్నాల్వలే = నిర్మలముచేయును; యత్ర =
ఏచోట, లక్ష్మీః = ఐశ్వర్యము, (తివృతి = ఉండునో), తత్ర = ఆచోట, వ్యాపదః = మహాప
ద్రవములు, వివృతద్వారా ఇవ = తెరిచబడినద్వారములుగలవి యనునట్లు, పతన్తి =
ప్రవేశించును; మృత్యుః = యముడు, జాతంజాతం = (ప్రారబ్ధకర్మవశముచే) పుట్టినవాని
నెల్ల, వివశం = తడబడ్డవానినిగా, అవశ్యం = నియతముగను, అశు = శిఖిముగను, ఆత్మసాల్
కరోతి = తనవశము గావించుకొనును (చంపు ననుట); నిరఙ్కుశేన = అడ్డులేని, విధినా =
బ్రహ్మచేత, యత్ = విది, సుస్థిరం = మిక్కిలి కాశ్యతమైనదిగ, నిర్మితం = సృజించబడినదో,
తత్ = అది, కిం నామ = ఏదై యుండును ?

తా. మనోవ్యధిలచేతను, వ్యాధులచేతను ఆరోగ్యము పాడ్యడు
చున్నది. సంపద లెక్కడఁ గలవో అక్కడనే యడ్డులేనట్లాపదలు కుప్ప
తిప్పలుగా సంభవించుచున్నవి. అప్యతంత్రముగ జన్మించిన ప్రతిప్రాణిని
మాయదారిమృత్యువు తనపాట్లను బెట్టుకొనుచున్నది. అడ్డమాఁకలు
లేని యాదైవముచే సుస్థిర మని చెప్పఁదగునట్లు నిర్మితమైనదేదీ
కలదు ?

శా. ఆధివ్యాధిశతంబుచే జనులధైర్యం బెల్ల నిశ్శోభ మై
బాధింపబడు సంపదల్ గలుగుచోఁ 1 బ్రత్యక్ష మై ద్వారసం

రోధం జేమియు లేక దుర్దశలు చేరుకొ మృత్యువుకొ మర్త్యుల
న్వేధించు నివేధి యేది సుస్థిరముగా శ నిర్మించె: దర్శించినన్.

శ్లో. భోగాస్తృజతరజ్జభజతరళాః ప్రాణాః క్షణధ్వంసినః
స్తోకాన్వేష దినాని యకావనసుఖస్సూర్తిః ప్రియా సుస్థితా,
తత్సంసారమసారమేవ నిఖిలం బుద్ధ్యా బుధా బోధకా
లోకానుగ్రహపేశలేన మనసా యత్సప్నమాధీయతామ్. 34

వ్యా.—తర్హి కిం కర్తవ్యమిత్యాశంకాయాం తేషా మస్తైర్వ్యకథనపూర్వకం కర్త
వ్యం తావత్ప్రీతిరుపదిశతి—భోగాఇతి—భోగాః స్రక్ష్మందనాదివిషయాః, తుజ్జతరజ్జాః
కట్టాలాః-భజ్జాః అల్పతరజ్జాః త ఇవ - తరళాశ్చపలాః - అతిసూక్ష్మా ఇత్యర్థః-న తు కతి
వయేవ్యపి దివసేష స్థాయిన ఇతి భావః. ప్రాణాః, క్షణధ్వంసినః-క్షణే క్షణకాల ఏవ -
ధ్వంసో వినాశః - ఏషామస్తీతి తథోక్తాః-అస్థిరా ఇతి యావత్, యావనే - యా సుఖ
స్సూర్తిరైష్యయికసుఖాభివృక్షీసా-స్తోకాన్వేష దినాన్యల్పేష్యేవ దివసేష్యిత్యర్థః *
అత్యుత్తమయోగే ద్వితీయా, ప్రియాసు కాస్తాసు, స్థితా స్థాయినీ*కర్తరిక్ష - న తు
యావజ్జీవభావినీ - వార్ధకదశాయాం తదపాయా దితి భావః, తత్సప్నాత్కారణాత్,
బోధకా హితోపదేష్టరః, హే బుధా విద్వాంసః, నిఖిలం, సంసారం భోగాది
రూపమ్, అసార మస్థిరమేవ, బుద్ధ్యా ఆలోచ్య, లోకానుగ్రహపేశలేన మనసా యత్స
సమాధీయతామ్. పరమ దయాళుత్వప్రయుక్తానుగ్రహతయా యుష్టాభిరానోపదేశాదినా
సంసారార్థవనిమగ్నా జనా స్తారయితవ్యాః - న తూపేత్య - స్తథావిభజనోద్ధరణే
మహాఫలశ్రవణాదితి భావః. యద్వా - లోకానుగ్రహే - లోకసంగ్రహే - పేశలే
నానురక్తేన - మనసా, యత్సః బ్రహ్మధ్యానప్రయత్నస్సమాధీయతాం - కృతార్థ త్వేపి
యుష్టాభిరయం యత్సః కర్తవ్యః, యతః - యుష్మత్కృత ప్రయత్న తాత్పర్యేణ జనా
అపి కృతార్థా భవిష్యన్తి.

‘యద్యదాచరతి క్రేష్టస్తత్తదేవతరో జనః,

న యత్ప్రమాణం కురుతే లోకస్తదనువర్తతే.’ ఇతి

భగవద్వచనాత్ ఇతి భావః. ‘సమాధీయతా’మితి విధ్యర్థే విహితోఽయం లోట్పుయోగః
పరమపురుషార్థ సాధక బ్రహ్మధ్యానప్రయత్నస్సావశ్యవిధేయతాం ఏవక్షే అనర్థప్రాప్తిం
చ క్షాపయతీత్యవధేయమ్.

టీ. భోగాః = స్రక్ష్మందన విషయాదిభోగములు, తుజ్జ...తరళాః-తుజ్జతరజ్జ =
ఎత్తైనయలలయొక్క, భజ్జ = పలకములవలె, తరళాః = చమలములు - అతిసూక్ష్మములనుట,

'ప్రాణాః=ప్రాణములు, క్షణభ్యంసినః=క్షణములో నశించునవి; యావననుభూర్భూరిః = యావనకాలమునందలి భోగములవిభృంభణము, స్తోకాన్యేవదినాని = కొలది దినములే, ప్రియాను=ప్రియురాండ్రయందు, స్థితా=నిలచునది; తత్ = ఆకారణముచే, బోధకాః=హితము నుపదేశించు, బుధాః = ఓవిద్వాంసులారా! నిఖలం = సమస్తమైన, సంసారం = భోగాదికమును, అసారమేవ = అస్థిరమునుగానే, బుద్ధ్యా = ఆలోచించి, లోకానుగ్రహపేకలేన = లోకులయందు పరమదయాభిత్వహేతువుచే మెత్తనైన, మనసా=మనస్సుచే (సద్బోధచే మూఢులగు లోకులను బాగుపఱచుటకు), యత్నం = ప్రయత్నము, సమాధియతాం = చేయఁబడును గాక.

తా. భోగములు ఎత్తయినతరంగలవలె నించుకలోఁ జిడికిపోవునవి. ప్రాణములో యుత్తరక్షణమున నుండునో యుండెనో వాకొనఁజాలము. ప్రియురాండ్రతో ననుభవించు యావనసౌఖ్యములు మూడు నాల్గముచ్చటలే కాఁబట్టి హితబోధకులగు నో విబుధులారా! యీ సంసారమునెల్ల నిస్సారమునుగా గ్రహించి లోకానుగ్రహమున సంసక్తమగు మనసుతోఁ బ్రయత్నము కావింపుఁడు.

ఉ. తుంగతరంగభంగములతోఁ దులదూఁగువిలోలభోగముల
భంగపడుక నిమేషమునఁ బ్రాణము కొన్ని దినఁబులే నుఖం
బంగనలందు నట్లు మది ప నారసి బ్రహ్మవిచారయత్నము
పొంగుచుఁ జేయఁగావలయు ప భూరిజగద్ధితబుద్ధిఁ బండితుల్.

శ్లో. భోగా మేఘవితానమధ్యవిలసత్సదామనీచఞ్చలా
ఆయుర్వాయువిఘట్టితాబ్జపటలీలీనామ్బువదృక్కురం,
లోలా యావనలాలసాస్తనభృతామిత్యాకలయ్య ద్రుతం
యోగే ధైర్యసమాధిసిద్ధిసులభే బుద్ధిం విదధ్యం బుధాః.

35

వ్యా.—పునః ప్రత్యయదార్ధ్యార్థం యుక్త్యస్తరలాభాచ్చ ఉపదిప్తమేవార్థం భక్త్యస్తరేణోపదిశతి ద్వ్యాభ్యాం—భోగా ఇతి.—తనుభృతాం శరీరిణాం, భోగాః పూర్వోక్తాః, మేఘవితానస్యాభిబృష్టస్య - మధ్యే - విలసత్త్యః పరిస్ఫురన్త్యో - యా సౌదామన్యః తటికస్తా ఇవ - చఞ్చలాః క్షణికా ఇత్యర్థః. ని. 'తటిత్సదామనీ విద్యుది' త్యమరః. *సుదామ్నా అద్రిణా ఏకదిక్ సౌదామనీతి విగ్రహః * 'తేనైకదిగి' త్యజ్, తథా ఆయుర్జీవితం చ, వాయునా - విఘట్టితం తరళితం - యదబ్జపటలీలీనామ్బువదృశత్రప్రాస్త సంజీవజలబిస్తు-స్తవ్య దృక్కురం భక్తలీలావన్నశ్వరమిత్యర్థః. తథా,

యావనే - లాలసాః మహాభోగాభిలాషాః - ని 'కామోఽభిలాషస్తర్జశ్చ స మహాకో
లాలసా ద్వయో రి' త్యమరః. లోలా ఆస్థిరా, ఇత్యేవమాకలయ్య ఆలోచ్య, హే
బుధాః, ద్రుతం శీఘ్రం మేవ-విలమృస్యస్యానవకాశాదితి భావః, ధైర్యం ధీరత్వం - సమాధి
శ్చిత్తస్థైర్యం-తయోస్సిద్ధ్యా నిష్పత్త్యా-సులభే సుఖలభ్యే, యోగే బ్రహ్మధ్యానే, బుద్ధి
నిశ్చయాత్మికాం మనీషాం, విదద్ధ్వం వరుత - బ్రహ్మజ్ఞాననిష్ఠా భవతేత్యర్థః.

టీ. తపభృతాం = శరీరధారులకు, భోగాః = స్రక్పందనవిషయాదిభోగములు,
మేఘ...చఞ్చలాః-మేఘువితాన = మేఘబృందములయొక్క, మధ్య=మధ్యయందు, విల
నత్=స్ఫురించుచున్న, సౌదామనీ = మెఱపువలె, చఞ్చలాః = క్షణికములు, ఆయుః =
ఆయుస్సు, వాయు ..వత్-వాయు=వాయువుచే, విఘట్టితా = చిందరపందరగాఁ జేయఁ
బడిన; అబ్జ = కమలముల, పటలీ = సమూహమునందు, లీన = అతుకుకొనియున్న, అమ్మ
వత్=సీటివలె, భజ్జరం=నశించునది, యావనలాలసాః = జవ్వనమునందలి మహాభోగాభి
లాషలు, లోలాః=ఆస్థిరములు, ఇతి=ఈతీయన, ఆకలయ్య = ఆలోచించి, హేబుధాః =
ఓజ్ఞానులారా! ధైర్య...సులభే-ధైర్య = ధైర్యముయొక్కయు, సమాధి = చిత్తస్థైర్యము
యొక్కయు, సిద్ధి=నిష్పత్తిచే, సులభే = సులభముగా లభించు, యోగే=బ్రహ్మధ్యానము
నందు, బుద్ధి = (నిశ్చయాత్మక వగు) బుద్ధిని, ద్రుతం = వేగముగా, విదద్ధ్వమ్ =
చేయఁడు.

తా. భోగములు మబ్బులోన మెఱయు మెఱపులవలె నతి
చంచలమైనవి. జీవితము గాలిచే రెపరెపలాడు తామరాకుమీఁదిజల
బిందువువలె నిలుచునది కాదు. పడుచుఁదనపుఁగోరికలు స్థిరములు గావు.
ఈవిషయము మనమున నిశ్చయించుకొని యోపండితులారా! శీఘ్ర
ముగా మీమనస్సులను సమాధియోగమున నుంచుడు.

చ. జలదములోనికొమ్మెఱుఁగుఁ १ జాయలు భోగపరంపరల్ మహా
నిలవఁ ఘట్టితాబ్జదళసీరతుషారము జీవితంబు చం
చలతరముల్ వయోభిమతసౌఖ్యము లీగతి నాలకించి స
భ్యులు పరమాత్మ యోగమున १ బుద్ధి ఘటించుఁడు సత్వరంబుగన్.
శ్లో. ఆయుః కల్లోలలోలం కలివయదివసస్థాయినీ యావనశ్రీ
రథాః సంకల్పకల్పా ఘనసమయతటిద్విభ్రమా భోగవ్రాగాః,

కణ్ఠాన్తేష్టోపగూఢం తదపి చ న చిరం యత్ప్రియాభిః ప్రణీతం
బ్రహ్మణ్యాసక్తచిత్తా భవత భవభయా మ్భౌధిపారం తరీతుమ్. 36

వ్యా.—ఆయురితి—ఆయుః, కల్లోలలోలం - కల్లోలవల్లొలమలిభక్తురం - న
త్వాచస్మాన్కస్థాయీత్యర్థః. యావన శ్రీశ్యావనసంపత్, కలిపయేవ్యల్పేషా దివసేష
తిష్ఠతీతి తథోక్తా - న తు మావజ్జీవం వర్తినీత్యర్థః. అర్థాః భవభాన్యగ్రామపశ్యాదివస్తు
విభవా, సంకల్పకల్పాః మనోరథతుల్యా ఇత్యర్థః తేషాం న చిరస్థాయీన ఇతి భావః. *
'ఈమదనమాప్తా కల్పజ్ఞేశ్వర దేశీయర' ఇతి కల్పవ ప్రత్యయః. భోగపూగాః విషయవర
మ్మరాః, ఘనసమయే వర్తాకాలే, గూఢజీవంతాసామివ - విభీమాః స్ఫురణాని యేషాం
తే తథోక్తాః - క్షణభంగురా ఇత్యర్థః. తథా ప్రియాభిః ప్రాధాన్యనాభిర్యత్కణ్ఠా
న్తేష్టేణ కణ్ఠగ్రహేణోపగూఢముపగూహనమాల్లింగనమితి యావత్ * భావేక్షః, ప్రణీతం
రచితం, తదపి ప్రాధాన్యనాల్లింగనమపి, న చిరం చిరకాలావస్థాయీ న భవతీత్యర్థః అతః
హే బుధాః, భవాత్సంసారా-వ్యధ్యయం-తదేవామ్భౌధిస్తస్య పారం, తరీతుం సంసార
సాగర ముల్లంఘ్యేతుమిత్యర్థః. బ్రహ్మణ్యాసక్తచిత్తా భవత బ్రహ్మణ్యానైకతత్పరా
భవతీత్యర్థః. న హ్యేతద్వ్యతిరేకేణ తరణోపాయం కించిదపి పశ్యామితి భావః.
ప్రివారశుద్ధ్యా దృఢతరవిశ్వాసోత్పాదనార్థం త్రిభిష్టోక్తైః, పరమార్థపర్యవసాయినీ
బ్రహ్మణ్యాననిష్ఠోపదిష్టా - న త్వనర్థపర్యవసాయినీ సంసారసక్తిః - యదత్ర యుక్తం
తద్ద్రావ్యాం తత్త్వవిచారపారావారపారీజైరితి శ్లోకత్రయతాత్పర్యమ్. ప్రధరా
వృత్తమ్.

టీ. ఆయుః = జీవితము, కల్లోలలోలం = అలవలె నశించునది. యావనక్రిః =
యావనసంపద, కలిపయదివసస్థాయినీ = కొన్నిదినములే ఉండునది. అర్థాః = భవభాన్య
గ్రామపశ్యాదులగు విభవములు, సంకల్పకల్పాః = మనోరథతుల్యములు (అస్థిరములు).
భోగపూగాః=విషయవరంబరలు, ఘన... ప్రమా-ఘనసమయ=వర్తాకాలమందలి, కలిత =
మెఱుపులయొక్క, విభీమాః=స్ఫురణములు (క్షణభంగురములు). ప్రియాభిః=ప్రాధాన్య
నలచేత, ప్రణీతం = చేయబడిన, కణ్ఠా.. గూఢం-కణ్ఠ ఆన్తేష్ట = మెడను కాగిలించుట
తోడి, ఉపగూఢం = ఆలింగనము, యత్=విది కలదో, తదపి = అదియును, చిరం న =
బహుకాలముండునదికాదు. కావన, భవ...పారం - భవ = సంసారమువలని, భయ =
భయమనెడి, అమ్భౌధి = సముద్రముయొక్క, పారం=గట్టును, తరీతుం = దాటుటను,
బ్రహ్మణి=బ్రహ్మమునందు, ఆసక్తచిత్తాః=తత్పరులు, భవత=కందు.

తా. ఆయువు తరంగవట్లు చంచలమైనది. పడుచుండనపుసాగసు
కొన్నాల్లందునదియే. సంపదలు తలపులవంటివి. భోగములు వర్షకా
లపుమెఱపులవంటివి. ప్రియురాం ద్రొనరించు కుత్తుకకొగిలించలుసయి
తము నిత్యములు కావు. కావున నీసంసారసముద్రమును దాటుటకు
బరబ్రహ్మసంసక్తచిత్తులు కండు.

ఉ. ఆయువు వీచించలము శ యావన మల్పది నోచితంబు పు
ష్పాయుధకేళిజన్యసుఖ శ మస్థిర మధము వాంఛవోలె సా
పాయము భోగముల్ మెఱపు శ లట్లభ్రమించు భవాద్ధిలంఘనో
పాయము బ్రహ్మచింతనము శ బాయక నేయుండు సజ్జనోత్తముల్.

శ్లో. కృచ్ఛ్రాణామేధ్యమధ్యే నియమితతనుభిస్థీయతే గర్భవానే
కాంతావిశ్లేషదుఃఖవ్యతికరవిషమో యావనే చోపభోగః,
వామాక్షీణామవజ్ఞావిహసితవసతిర్వృద్ధభావోఽప్యసాధు
స్సంసారే రే మచుష్యా వదత యది సుఖం స్వల్పమప్యస్తి కిఞ్చిత్.

వా. — నను లోకే ప్రాయశస్సంసారసుఖతత్పరా ఏవ దృశ్యస్తే - అతః కథ
మయం నిషిద్ధత ఇత్యాశక్త్యాదిత ఆరభ్య విచార్యమాణే న తత్ర సుఖలేశోఽప్య
స్తీత్యాహ — కృచ్ఛ్రాణేతి. — గర్భవానే గర్భావస్థానదకాయామ్ అమేధ్యమధ్యే
మూత్రపురీషమధ్యే, నియమితతనుభిస్సంకుచితగాత్రైః - ప్రాణిభిరితి శేషః, కృచ్ఛ్రా
ణాతికృష్టేన స్థీయతే తథా యావనే, ఉపభోగ సంభోగశ్చ, కాంతావిశ్లేషేణ ప్రియ
తమావియోగేన - యో దుఃఖవ్యతికరో దుఃఖసంపర్కస్తేన - విషమః వికలః, భవ
తీతి శేషః, తథా, వామాక్షీణాం మనోహరనయనానామవజ్ఞావిహసితానామవమాన
పూర్వకపరిహాసానాం - వసతిః స్థానం - తాసాం తస్య హేతుత్వాత్పరిహాసాస్పద
మిత్యర్థః, వృద్ధభావో వృద్ధత్వమప్యసాధురసమీచీనః - అపహాసాస్పదీభూతస్య కుతస్సా
ధుత్వమితి భావః అతః, రే మచుష్యా - రే ఇతి నీచసంబోధనే - నీచత్వం చ సాంసారి
కత్వాదితి ద్రవ్యవ్యం. ని. 'నీచసంబోధనే తు రే' ఇ త్యమరః. సంసారే గర్భవానజన్మ
జరాదిరూపే, స్వల్పం తుచ్ఛం, కించిదీవదపి, సుఖమస్తి యది వర్తలేచ్ఛత్, తర్హి, తద్వ
దత బ్రూతః; అతః కిమర్థం క్లిశ్యథ గర్భనిరయవాసాదిసాంసారిదుఃఖైః, పునరావృత్తి
రహితనిత్య నిరతికయానన్దబంధురబ్రహ్మదప్రాప్త్యర్థమేవ ప్రయత్యధ్యమిత్యర్థః.

టీ. గర్భవాసే=కడుపులో నివసించునపుడు, అమేధ్యమధ్యే = మూత్రపురిషముల నడుమ, నియమితతనభిః = సంకోచముగాఁ జేయఁబడిన శరీరములుగలవారై, కృచ్ఛ్రేణః = ఆలికష్టముతో, స్థీయతే = ఉండురు. యావనే = యావనకాలమున, ఉపభోగశ్చ = సంభోగమున, కాంతా...విషమః - కాంతా = ప్రియురాలితోడి, విశ్లేష = వియోగముచే (కలుగు), దుఃఖ = దుఃఖముయొక్క, వ్యతికర = సంపర్కముచే, విషమః = వైకల్యము, వామాక్షీణాం = మనోహరనయనలయొక్క, అవజ్ఞ...వసతిః-అవజ్ఞ = అపమానముతోఁ గూడిన, వివాసిత = పరిహాసమునకు, వసతిః = స్థానమగు, వృద్ధభావః అపి=ముసలితనము నైతము, అసాధుః=చెడ్డది. కావున, రేమసుష్మాః=ఓరిజులారా! సంసారే = సంసారము నందు, స్వల్పం=కొంచెము, సుఖం=సుఖము, కిఞ్చిదపి=విమాత్రమైనను, అస్తియది=కలదేని, వదత = చెప్పఁడు.

తా. తొలుత మలమూత్రములలో నొడలు సంకోచించుకొని యల్లాడుచు గర్భనరకము నైఁపవలయును యశావనమునఁ బ్రియురాండ్రవియోగము నోర్వఁజాలక పొగులవలయును. ముదుసలితనమునఁ జంచలాక్షులేవగొని వెక్కిరించి నవ్వి నవమానముపాలు కావలయును. ఓ నరులారా! ఈసంసారమున నించుకేని సౌఖ్యముకలదేమో చెప్పుడు!

ఉ. కాయము గుంచి గర్భనర కంబున నుండుట దుగిఖ మాదియం దాయతలోచనావిరహ శ మబ్బుట దుగిఖము జవ్వనంబునం బాయక భామినీహాసన శ పాత్రము దుగిఖము వృద్ధభావ మిం కేయెడఁ గల్గు సౌఖ్యులవ శ మించుకయే జనులార చెప్పుఁడి.

శ్లో. వ్యాఘ్రీవ తిష్ఠతి జరా పరితర్జయన్తి
రోగాశ్చ శత్రవ ఇవ ప్రహరన్తి దేహం,
ఆయుః పరిస్రవతి భిన్నఘటాదివామ్నో
లోక స్తథాప్యహితమాచరతీతి చిత్తమ్.

334

వ్యా.—అథ స్వవినిపాతహేతో సన్నిహితే లోకా న కుశలా భవన్తి మహదేత దాశ్చర్యమిత్యాహ—వ్యాఘ్రీతి.—జరా వార్ధకావస్థా, వ్యాఘ్రీ) వ్యాఘ్రాజ్ఞనేవ* జాతే రస్త్రీవిషయాదయోపధాదితి జీవ, పరితర్జయన్తి భీషయన్తి సతీ తిష్ఠతి కళేబరకబళనాభి నివేశేన వర్తమానా మృత్యోః ప్రత్యాసత్తిమభినివేదయతీత్యర్థః. రోగాః వాతపిత్తశ్లేష్మాది వ్యాధయశ్చ, శత్రవో వైరిణ, ఇవ, దేహం ప్రహరన్తి తాడయన్తి-పరిపీడయన్తిత్యర్థః.

ఆయుశ్చ భిన్నఘటాత్ చిద్రకలకాత్ అంభ ఇవ పరిశ్రవతి - ప్రతిక్షణం నశ్యతీత్యర్థః. తథాఽపి లోకో జనః, అహితం, పరాపకారమాచరతీతి, చిత్రమ్ ఆశ్చర్యం-పరాపకారాదన్యత్క్రమమశలమితి భావః. యద్వా - అహితం స్వస్థానివృత్తమాచరతి స్వవినిపాతహేతుభూతమేవ కర్త కరోతి - న త్యాత్తోద్ధరణార్థం బ్రహ్మధ్యానాది కరోతీత్యర్థః, చిత్రమాశ్చర్యం, తదుక్తం గీతాను -

“ఉద్ధరేదాత్మనా ఽఽత్మానం నాత్మానమవసాదయేత్,

అత్వైవ హ్యేత్త్వనో బంధరాత్వైవ రిపురాత్మనః.” ఇతి.

*తర్జయస్త్రీత్యుక్త తర్జయతేః పరస్మైపదం-‘తర్జయన్నివ కేతుభిః’త్యాదిమహావిప్రయోగాత్పిన్ద్రం-తర్జయతేరనుదాతేత్వేఽపి చక్షిణో జిత్రరణేన అనుదాతేత్వనిమిత్తస్యాత్మనే పదస్యానిత్యత్వజ్ఞాపనాత్పరస్మైపదమితి. ఉపమా. వసన్తతిలకావృక్షమ్.

టీ. జరా = వృధాప్యము, వ్యాఘ్రీశవ = వ్యాఘ్రాంగనవలె, పరితర్జయస్త్రీ = బెడరించుచు, తిష్ఠతి = ఉన్నది. రోగాః = రోగములు, శత్రవః = శత్రువులవలె, దేహం = శరీరము, ప్రహరన్తి = కొట్టుచున్నవి. ఆయుః = జీవితము, భిన్నఘటాత్ = ఖగిలినకుండచుండి, అమ్మిఇవ = నీటివలె, పరిశ్రవతి = కారుచున్నది. తథాపి = అటులైనను, లోకః = మనుష్యుడు, అహితం = పరాపకారమును (చెఱుపును), ఆచరతి = చేసెను. ఇతి = అని, చిత్రం = ఆశ్చర్యము.

తా. ముదుసలితనము బెబ్బులివలె వెఱుపు గుడుపుచుఁ బ్రేరబడ నున్నది. రోగములు శత్రువులట్లు దేహము నొంచుచున్నవి. ఓటికుండ లోనినీరువోలె నాయువు గారిపోవుచున్నది. ఇట్లయ్యును లోకము తప్పు దారిని వీడ కున్నది అదిరా !

చ. కడు వెఱపించుచుకొ ముదిమి శ గద్దటి బెబ్బులిమాడ్కి నున్న దె క్కుడుపగదాయలంబలెఁ దె శ గుల్ల శరీరము నొంచుచున్న వె ప్పూడుఁ జను భిన్నకుంభజల శ ముంబలెనాయువు లిట్టు లయ్యుఁ దా రుడుగక మానవుల్ దురిత శ మోలి నొనర్చుచున్న వా రహా !

శ్లో. భోగా భజ్జురవృత్తయో బహువిధాస్తైరేవ చాయం భవస్తత్కన్యేహ కృతే పాపమత రే లోకాః కృతం చేష్టితైః, ఆశాపాశశతోపశాన్తివిశదం చేతస్సమాధీయతాం

†కామోచ్చిత్తివశాత్ స్వభామని యది శ్రద్ధేయమస్తద్వచః.

వ్యా.—అథ సర్వథా యద్యస్తదుపదేశే విశ్వాసస్తస్మాత్తస్యేవ మనస్స
 మాధేయం న త్వస్యత్రేత్యాహ—భోగా ఇతి—భోగాః విషయాః, భక్తురా భక్తకీలా
 వృత్తిర్యేషాం తే తథోక్తాః ఆగమపాయిత్యాదస్థిరా ఇత్యర్థః. బహువిధాః నానాప్రకా
 రాశ్చ-కారణవైచిత్ర్యపూర్వకత్వా త్కార్యవైచిత్ర్యా ఇతి భావః. అస్తు తతః కిం
 తత్రాహ—తైర్లోకైరేవాయం పరివర్తమానో, భవః శరీరధారణాదిసంసారః, కల్పిత ఇతి
 శేషః. జన్మాస్తరీయకత్వాత్తస్యేతి భావః. 'భోగాయతనం శరీర'మితి వైశేషికాః, తత్తస్మా
 త్కారణాత్, రే లోకా జనాః, ఇహాత్ర భవే, కస్య కృతే కస్య భోగస్య ప్రాప్త్యర్థ
 మిత్యర్థః. 'అథే కృతే చ శబ్దా ద్వా తాదర్శ్యైవ్యయసృజితా' వితి వచనాత్
 పరిభ్రమత సంచరతన పరిభ్రమితవ్యమిత్యర్థః. సుచితకర్తవకాత్స్వత ఏవ తేషాం
 సంభావ్యమానత్వాదితి భావః. అతశ్చేష్టితైర్లోగసంగ్రహవ్యాపారైః, కృతం తత్సం
 గ్రహవ్యాపారాన కర్తవ్యా ఇత్యర్థః. కృతమితి నిషేధార్థకమవ్యయం చాదిభి పత్యతే-
 'కృతమితి నివారణాదనిషేధయో రితి గణవ్యాఖ్యానే. తస్మి' కిమతః పరం కర్తవ్యముప
 దిశ్యత ఇత్యత ఆహ—అస్తద్వచః అస్తద్దీయముపదేశవచనం, శ్రద్ధేయం యది విశ్వ
 ససీయం చేత్-యమృభిరితి శేషః. ఆకా అతిశృష్టాస్తాః - పాశా రజ్జవ ఇవ - బద్ధ
 హేతుత్వాత్. ని. 'ఆకా ది గతిశృష్టయో రితి వై జయన్తి. తేషాం శతాని-అనేక ఆకా
 పాశా ఇత్యర్థః. తేషాముపకాంత్యోపశమనేన-విశదం నిర్మలా, చేతశ్చిత్తం, కామోత్పత్తి
 వకాత్ అనురాగోదయవకాత్-అనురాగముత్పాద్యేత్యర్థః. స్వరూపమాత్మా తద్రూపం-
 ధామ స్థానం-తస్మిన్-ని. 'స్వోజ్ఞాతా వాత్సని స్వ మి' త్యమరః. సమాధీయతాం స్థిరి
 క్రియతామ్ - అస్తరాత్ప్రవణమేవ క్రియతాం - న బాహ్యవిషయాసక్తమిత్యర్థః.
 అన్యథా తు మహా ననర్థస్సృదితి భావః. యద్వా-స్వశబ్దేన జీవ ఉచ్యతే - తస్య
 ధామని నిలయస్థానే వర్తబ్రహ్మణి-అథవా-స్వధామని స్వయంజ్యోతిషి-స్వరూప భూత
 తేజసీతి వా - ఇహాత్మనవిప్రకృష్టార్థా బహవః పరిస్ఫురన్తి-విస్తరభయా న్నలిఖ్యన్తే,
 సమాధీయతాం సమాహితం క్రియతామిత్యర్థః; అయమేవ హితోపదేష్టృత్వాస్తుఖ్య
 గురూణామస్తాకం వరమోపదేశః - ఏతద్విత్వానేనాన్యాసక్తం పరిత్యజ్య మనో బ్రహ్మణి
 కృత్వా తదాజ్ఞాయా శ్రేయస్సంపాదనీయమ్.

‘సత్సంప్రదాయసంయుక్తబ్రహ్మవిద్యావికారదః,
 ఏవమాదిగుణోపేతో దేశికోఽశేషవర్దితః.’

ఇత్యుక్తలక్షణదేశికాచార్యోపదేశవచన శ్రద్ధాభక్తియుక్తస్య శ్రేయోలాభావశ్యంభా
 వాత్-

‘యస్య దేవే పరా భక్తిర్యథా దేవే తథా గురౌ,
తస్యైతే కథితా హ్యర్థాః ప్రకాశస్తే మహాత్మనః.
మస్తే తీర్థే ద్విజే దైవే దైవజ్ఞే భేషజే గురౌ,
యాదృశీ భావనాయత్ర సిద్ధిర్భవతి తాదృశీ.’

ఇత్యాది శ్రుతిస్తోత్రసహస్రేభ్యోఽయమర్థో నిశ్చయత ఇత్యలమతిప్రసక్తేన.
కార్ద్దాలవిక్రీడితమ్.

టీ. బహువిధాః = నానావిధములైన, భోగాః = విషయములు, భజురవృత్తయః =
అస్థిరవ్యాపారములు గలవి. తైరేవ = వానిచేతనే, అయంభవః = ఈసంసారము (చేయఁ
బడినది). తత్ = కావున, రేలోకాః = ఓజసులారా! ఇహ = ఇందు, కస్యకృతే = దేనికొఱచు,
పరిభ్రమత = తిరిగెదరు, చేష్టితైః కృతం = భోగసంగ్రహవ్యాపారములు చేయఁకుండు.
అన్తత్వచః = మాడుపదేశవాక్యము, శ్రద్ధేయం యది = విశ్వసనీయమైన, ఆతా ...
విశదం-ఆతా = ఆశలను, పాశ = కట్టుత్రాళ్లయొక్క, శత = వందలయొక్క, ఉపశాంతి =
ఉడుగుటచేత, విశదం = నిర్మలమైన, చేతః = చిత్తమును, కామ ఉచ్ఛిత్తివశాత్ = అను
రాగము నిర్మలమగుటంబట్టి, స్వధామని = తన (జీవునియొక్క) ఇట్లైన బ్రహ్మము
నందు, సమాధీయతాం = స్థిరమైనదిగఁ జేయఁబడుచుగాక.

తా. పలువిధములయిన భోగములెల్ల నశించిపోయెడివి. వానిచే
తన యీసంసార మేర్పడినదిగాన నిసియు నశ్వరమే. ఓ నరులారా!
దేనికైయిట్లు పలుతిప్పలఁ బడెదరు? ఇంకఁ జాలు చాలించుండు. మా
మాట విని యాశాపాశములు త్రేంపి నిర్మలమగుమనసును పర బ్రహ్మమున
లయింపఁజేయుండు.

చ. తరళతరంబులుక బహువిధంబులు భోగము లీదురంతసం
సరణము వానిచే బొడమెఁ జాలుఁ బరి భ్రమణంబు వానికై
నరులు మదీయభాషణము శ నమ్మెదరేని శమప్రసన్నమై
పరఁగుమనంబు శంభుపద శ పద్మయుగప్రవణంబు సేయుఁడి.

శ్లో. బ్రహ్మాన్ద్రాదిమరుద్గణాం స్త్రౌణకణాన్యత్ర స్థితో మన్యతే
యత్స్వాద్యాద్విరసా భవన్తి విభవాస్తైలోక్య రాజ్యాదయః,
భోగః కోఽపి స ఏక పరమో నిత్యోదితో జృమ్భతే
భోస్సాన్ధో క్షణభజ్జురే తదితరే భోగే రతిం మాకృథాః.

వ్యా. నను యది తే సర్వథా భోగ ఏవ స్పృహ తర్హ్యస్త దుపదిష్ట ఏవాభిరతిం
 కురు నాన్యత్రే త్యుపసంహరతి—బ్రహ్మేతి.—యత్ర యస్మిన్ నిరతికయైకనిత్యభోగ
 సామ్రాజ్యే, స్థితో వర్తమానస్యక్, పుమానితి శేషః, బ్రహ్మేన్ద్రా వాదీ యేషాం తే
 తథోక్తా యే మదుద్దణాన్సరసంఘాతః తానపి; కిముతాన్యానితి భావః. ని. 'మరుతౌ పవనా
 మరా వి'తి వైజయన్తీ. తృణకణాక్ తృణలేకాక్ - అత్యస్తనిస్సారాక్ పరమనీచానితి
 యావత్, మన్యతే అపబుధ్యతే-పారమేష్వస్వస్వారాజ్యయోరప్యేతాదృశభోగసామ్రాజ్య
 సహస్రాంశసాదృశ్యస్వాభ్యవర్తత్యాదితి భావః* 'మన్యకర్త్యానాదరే విభాషాన్ప్రాణి
 ప్సీ'తి వికల్పాద్విత్తియా. తథా, యస్య విశిష్టభోగసామ్రాజ్యస్య - స్వాదాత్ రుచ్యను
 భవాత్, త్రయో లోకాః త్రైలోక్యం * బ్రహ్మణాదిత్వాత్ ష్యత్. తత్ర యద్రాజ్య
 మాధిపత్యం - తదాదిర్యేషాం తే తథోక్తాః, విభవాన్సంపదో, విరసాః అనభిమతాః-
 హేయా ఇతి యావత్, భవన్తి. తేషు తథావిధరుచ్యతికయాభావాదితి భావః. యద్వా-
 యస్య బ్రహ్మనందరూపభోగస్య-స్వాదాత్ - త్రైలోక్యరాజ్య- మాదిః కారణం-యేషాం తే
 తథోక్తాః-సకలభువనాధిపత్యసంభవా ఇత్యర్థః. విభవాన్సుఖసంపదః-విరసాః రసహీనాః-
 నికృష్టా ఇతి యావత్-భవన్తి - బ్రహ్మనందే త్సుద్రానందానామస్తరూపతత్వాత్ - 'ఏత
 నైవానందస్యాన్యాని భూతాని మాత్రాముపజీవ'న్తితి శ్రుతేరితి భావః. తో-వ్యుని
 ర్వాచ్యుః, కుతః? పరమస్సరోష్ట్రకృష్టః-నిరతికయ ఇతి యావత్, తత్కుతః? నిత్యోదితః
 నిత్యాభ్యుదయసంపన్న ఇత్యర్థః. స ఏవ ఏక భోగో బ్రహ్మనందరూపో, జృమ్భతే మహా
 రాజశ్రోత్రియాద్యానందానాముత్తరోత్తరతారతమ్యముక్త్యానస్య సర్వోత్కృష్టత్వస్య
 శ్రుత్యుక్తత్వాదితి భావః. అతః భోస్సాధో సజ్జనేత్యుపదేశ శ్రవణాభిముఖీకరణార్థం
 స్తుతిః - ఆత్మైకవచనం సముదాయాభిప్రాయమత ఏవ రే లోకా ఇతి స పూర్వోక్తోక్త
 బహువచనవిరోధః. ఆత్రాస్తదుపదేశం యే స శృణ్వన్తి త ఏవ నీచాః-యన్తు కృణోతి స
 ఏవ సాధురితి సంబోధనద్వయతాత్పర్యం. త్షణభజ్జురే అనిత్యే-ఉపలక్షణమేతత్-పరమ
 నీచ ఇత్యర్థః, తదితరే తస్మాద్విశిష్టభోగాదితరస్మిన్ * ఆత్ర స్మిన్నాదేశభావశ్చిన్త్యః.
 భోగే సాంసారికసుఖానుభవే, రతిం రాగం ప్రీతిమితి యావత్. ని. 'రతి స్తనిరప్రియా
 యాం చ రాగేఽపి సురతేషి' చేతి విశ్వః. మా కృథాః మా కార్షిః-కింతు పూర్వోక్త
 ఏవ తస్మిన్ భోగే రతిం కురు తస్మై ఏవ పరమశ్రేయస్కరత్వాదితి భావః. * కృణో
 లుచి 'స మాజ్యోగ' ఇత్యడాగమప్రతిషేధః. వృత్తం పూర్వవత్.

టీ. యత్ర = విభోగమునందు—నిరతిశయమైన నిత్యభోగసామ్రాజ్యమునందు, స్థితః=ఊడువాడై, (పురుషుడు,) బ్రహ్మచారిది మరుత్గణాః=బ్రహ్మ ఇంద్రుఁడు మొదలగుసురసంఘములను, తృణకణాః = గడ్డిపరకలనుగా - అత్యంత నిస్సారములుగా, తే పరమసీచపద్మపులకుగా, మన్యతే = ఎప్పుడో, యత్ స్వాదాత్ = దేనిరుచి యరు భవమువలన, త్రైలోక్యరాజ్య ఆదయః = త్రైలోక్యములయొక్క దొరతనము మొదలగు, విభవాః=సంపదలు, విరసాః = అనభీమతములు (హేయములు), భవంతి = అగునో, సు భోగః=ఆ బ్రహ్మనందభోగము, ఏక ఏవ=ఒక్కటియే, కోఽపి=అనిర్వచనీయమై, పరమః= సర్వోత్కృష్టమైన, నిత్య ఉదితః = ఎల్లప్పుడును అభ్యుదయసంపన్నత్వము గలదై, జ్యవన్మతే=విపారుచు (కావున), భోః సాధో=ఓసజ్జనుడా, ఊహభజరే=ఊహములో వి నా శముఁ జెందునదైన, తదితరే=దానికంటె బేతగు, భోగే=విషయోపభోగమునందు, రతిం = అనురాగమును, మాకృతాః=చేయకుము.

తా. బ్రహ్మనందానుభవమున ననుషక్తుఁ డగువాఁడు తృణీకృత బ్రహ్మపురందరుఁడుగా నుండును. ఆయనుభవమునఁ దేలువానికి ముల్లోక ములసామ్రాజ్యపట్టాభిషేక మబ్బినను నీరసముగానే తోచును. కావున నోసాధుజనుడా! ఆలాటి పరమోత్కృష్టమును, అద్వితీయము నగు భోగమునందుఁ దక్కఁ దక్కిన నిక్కముకాని భోగముపై మక్కువఁ జెందకుము.

ఉ. ఎందు వసించి భన్యుఁడు విశధీంద్రముఖామరకోటి నెల్ల నెం చం దృణమట్ల దేని జవిచూచుటచే రసహీనభావముం జెందు జగత్ప్రభుత్వమును १ జెప్పఁగరాని యనంతకేవలా నందము దానియందు మదిసనాటుము మానుము నీచభోగముల్.

ఇది వైరాగ్యశతకమునందు భోగాన్వైర్యవర్జన మను

నాల్గవ దశకము.

—ॐ కాలమహిమానువర్జనము ॐ—

శ్లో. సా రమ్యా నగరీ మహాన్న నృపతిస్సామస్తచక్రం చ త త్సర్వై తస్య చ సా విదగ్ధః పితృశ్చంద్రబిమ్బాననాః, ఉద్వృత్తస్య చ రాజపుత్రసివహస్తే వన్దిన స్తాః కథా స్సర్వం యస్య వశాదగాత్ స్మృతిపథం కాలాయ తస్మై నమః. 41

వ్యా.—అథ సర్వస్యాపి కాలనియమ్యత్వాత్సహిమానం దశభిర్వర్ణయతి - తత్రాదౌ తస్య నియామకత్వం ప్రకటయ న్నుమస్కరోతి - సేతి—అత్ర సర్వత్రాఽపి తచ్ఛబ్దః పూర్వానుభూతవిషయః - అత ఏవ న యచ్ఛబ్దాపేక్షా - తదుక్తం కావ్య ప్రకాశే—ప్రతాస్తప్రసిద్ధానుభూతార్థగోచరస్తచ్ఛబ్దో న యచ్ఛబ్దమపేక్షత ఇతి. తథా చ, సా పూర్వానుభూతా, రస్తుం యోగ్యా రమ్యా - మనోహరా, నగరీ రాజధానీ చ, తత్ర, స, మహాన్ సామ్రాజ్యభారధారేయతయా పూజ్యః, నృపతిః రాజా చ, * తస్మేతి సంబంధసామాన్యే వక్షీ సర్వత్ర సంబధ్యతే - తస్య నృపతేస్తత్ సామస్త చక్రం ప్రత్యర్థి రాజమండలం - యద్వా - సేవార్థం సమాగతాఖడ్జమండలాధిపతివారశ్చ - తస్య పార్శ్వే స్థితమితి శేషః. సా విదగ్ధపరిషత్ విద్యత్సభా చ - అథవా - విదగ్ధానాం కర్త వ్యార్థచతురాణాం పరిషత్ సముదాయశ్చ - 'కృత్యవస్తుషు చాతుర్యం వైదగ్ధ్యం పరి కీర్తితమ్' ఇతి లక్షణాత్, తస్య తాశ్చస్త్రీబిమ్బమివాననం యాసా తాస్సువైర్యశ్చ, తస్య స, ఉద్వృత్తః ఉత్పథగతః - ఉద్బంధ ఇతి యావత్, రాజపుత్రనివహః రాజ మమారవర్గశ్చ, తస్య లే. వన్దినస్తుతిపాతకాశ్చ-ని. 'వన్దినః స్తుతిపాతకా' ఇత్యమరః. తస్య తాః కథాశ్చ, శ్రవ్యవాచశ్చేతి, సర్వమకేషమపి, యస్య కాలస్య, వశాదాయత్త త్వాత్. ని. 'వశ ఆయత్తతాయాం చే' త్యమరః. స్తుతిపథం స్మరణమార్గం* ఋక్సా రిత్యాదినా సమాసాంతోఽచ్యుత్యయః. అగాల్ ప్రాపత్ - కాలమహిమాన్ సర్వమపి నవ్వునుభూదిత్యర్థః. సర్వసంహర్తః కాలస్య మహిమా వర్ణ్యత ఇతి భావః. * 'ఇహో గాలుక్షీ' తి ఇహో లుక్షి గాదేశః, తస్మై కాలాయ, నమః ప్రహ్లిభావః - 'కాలః కలయతా మహా' మితి భగవద్వచనాత్కాలో భగవానేవ తథా చ తన్నమస్కారరూపమక్షణా చరణం యజ్యత ఇతి భావః, * 'నయస్సప్తీ'త్యాదినా చతుర్థి. కార్థాలవిక్రీడితమ్.

టీ. రమ్యా = మనోహరమైన, సానగరీ = పూర్వమున అనుభవించబడిన రాజ ధానియును, దుహాన్ = సామ్రాజ్యభారమును వహించినందుచే పూజ్యుడైన, సః నృపతిః = ఆరాజును, తస్య = ఆతనియొక్క, పార్శ్వే = ప్రక్కను, తత్ సామంతచక్రం = ప్రత్యర్థి (సామంతులు) రాజమండలమును, సావిదగ్ధపరిషత్ = ఆపండితసభయును, తాః చస్త్రీ బింబాననాః = చంద్రమండలమువంటి మొగములుగల యాసాందర్యవతులును, ఉద్వృత్తః గర్వితులగు, సః రాజపుత్ర నివహశ్చ = ఆరాజుమరుల సమూహమును, లే వన్దినః = ఆస్తుతిపాతకులును, తాః కథాశ్చ = ఆసల్లాపములును, సర్వం = ఎల్లను, యస్యవశాత్ = దేనిమూలముగ, స్తుతిపథం = స్మరణమార్గమును, అగాల్ = పొందెనో, తస్మై కాలాయ = ఆకాలమునకు, నమః = నమస్కారము.

తా. సొగసయిన యారాజధాని, మహోన్నతుడైన యారాజు, ఆసామంతరాజమండలము, అక్కడ సభదీరియుండు నావిద్యత్సమూహము, పొగరు మీఱు నారాజపుత్రనివహము, ఆస్తోత్రపాఠకులు, ఆ కథాలాపములు నివి యన్నియు దేనిమహిమమున స్మరింపవలసివచ్చెనో యట్టికాలమునకు నమస్కారము.

మ. అది మేలైనపురంబు పూజ్యచరితుం యారాజు రాజ్యండలం
బది పార్శ్వంబున నావిదగ్ధసభ వా రబ్జాస్య లత్యుద్ధతం
బది రాజన్యక మద్ది వందినికరం యాగాథలుక సర్వముం
గదలం జేసినకాలమూర్తికి నమస్కారంబు సత్కిర్తికిన్.

శ్లో. యత్రానేకే క్వచిదపి గృహే తత్ర తిష్ఠత్యథైకో
యత్రాప్యేకస్తదను బహవస్తత్ర నైకోఽపి చాన్తే,
ఇథం చేమా రజనిదివసౌ దోలయన్ద్వావివాత్
కాలః కాళ్యా భువనఫలకే క్రీడతి ప్రాణిశారైః.

42

వ్యా.—అథాస్యాక్షధూర్తసామ్యేన సర్వప్రాణినియన్తృత్వమాహ.—యత్రే
తి.—యత్ర యస్మిన్ గృహే - వేశ్యని కోష్ఠే చ, క్వచిదపి కదాచిత్ - యద్వా -
యత్ర క్వచిదపి యస్మిన్ కన్తింశ్చి ద్గృహే, అనేకః బహుళః, ప్రాణీ శారశ్చ తిష్ఠతి,
అథానస్తరం తత్ర తస్మిన్నేవ గృహే, కదాచిదేకస్తిష్ఠతి. ఏకత్ర కాలభేదవకాదన్యత్ర
పరిణామవకాచ్చేతి భావః. తథా-యత్ర యస్మిన్ గృహే, కదాచిదేకస్తిష్ఠతి, తదను
తదనస్తరం-బహవశ్చ తిష్ఠన్తితి శేషః. తత్ర తస్మిన్ గృహే, అన్తే అవసానకాలే-ద్యూత
సమాప్తా చ, ఏకోఽపి చ న తిష్ఠతి, ఇథముక్తరీత్యా, భువనం ఫలకమివ శారప్రవర్త
నోచితకోవ్యయస్త్రమివ - తస్మిన్, నేయైః ప్రవర్తన్తియైరితి యావత్, ప్రాణిః శారాః-
ద్యూతగూఢా ఇవ అతోఽపరణానీవేతి యావత్-తైస్సాధనైః ని. 'పత్యాణే స్త్రీ విహగ్నే
నా (కారో) ద్యూతగూఢే నపుంసః' మితి వైజయన్తి. కల్యః కలనాసమర్థః దేవనచతు
రశ్చ, కాలః కర్తా అక్షధూర్తశ్చ గమ్యతే, రజని దివసౌ రాత్ర్యహని కర్తవీ, ద్వావత్
పాశకావివ. ని. 'మహోఽక్షేష గ్ధహోఽక్షాస్తు దేవకాః పాశకాశ్చ త' ఇత్యమరః.
లోలయన్ పాసపున్యేన గృహ్లాన్ విసృజంశ్చేత్యర్థః. క్రీడతి దీప్యతి - ప్రాణిసంయోగ
వియోగయోః పృథ్విక్షయాదీనాం చ కాల ఏవ కర్తేతి భావః.

అత్రాక్షవివేతి సుప్తాపమాలిక్ష్వాత్సర్వత్ప్రపమితసమాసః-అత ఏవోపమాలంకారః;

యది చాక్షుక్రీడనోపయోగిత్యాద్వ్రాపకమేవాశ్రయణీయమిత్యభిమానస్తజైకజేశవర్తి
రూపకముపమాత్వజ్ఞమితి సంక్షేపః. మద్రాక్రాంతావృత్తమ్.

టీ. యత్ర క్వచిత్ గృహే = ఏయైకానొకయింట - జూదపుపలకలోని గడి
యందు, అనేకే = అనేకులు - పెక్కుకాయలు, (ఉండునో), అథ = పిమ్మట, తత్ర =
అయింట అగడిలో, ఏకః = ఒకఁడు-ఒకకాయ, (ఉండునో), తదను=పిదప. బహువః =
అనేకులు - పెక్కుకాయలు. (ఉండురో - ఉండునో), తత్ర = అందు, అన్తే=కడపట,
ఏకోఽపి = ఒకఁడును-ఒకకాయయును, న=ఉండఁడు-ఉండదు; ఇత్థం = ఈచెప్పఁబడిన
తీరున, కాలః = కాలపురుషుఁడు, ఇహ=ఈ, రజనిదివసో = రేయింబవట్లును, ద్వౌఅత్తే
ఇవ=రెండుపాచికలుగా, భుననఫలకే = లోకమను జూదపుపలకయందు, దోలయక్ =
దొర్లించుచు, కాశ్యాసహ=కాశితోడ, ప్రాణికారైః=ప్రాణు లను పాచికలతో, క్రీడతి=
(జూదమున) ఆడుచున్నాఁడు.

తా. లోక మనెడు నాటపాల్గివైఁ గాళియుఁ గాలుఁడు నను
నిర్వ్వరు జూదరులు రేయును, బవలు నను రెండుపాచికలను దొర్లించుచు
నాడుచున్నారు. ఈ యాటయం దేగడిని దోలుతఁ బెక్కుకాయ
లుండునో యాయుంటఁ దుద కొకటిమాత్ర ముండుట సంభవించును.
తొలుత నేయింట నొకకాయయే యుండునో పదపడి పెక్కుకాయ
లుండి యంతమునకు నొకకాయయు లేకపోవుట సంభవించును. అట్లే
యేగృహమునఁ దోలుతఁ బెక్కురుందురో యందుఁ దుదకొక్క డుండు
టయుఁ దోలుత నేయింట నొక్క డుండునో యందుఁ బిదపఁ బెక్కురుం
టయు నంతమున నెవరు లేకపోవుటయుఁగూడ సంభవించును.

శా. ఏయింటక్ వసియించుఁ బెక్కులోకఁ డాఁయింటం బ్రవర్తించు నే
చాయక్ నిల్పు నొకండు పెక్కు లచటక్ సంధిల్లు నొండైన లే
దాయుంటక్ మది నిట్లు రాత్రి దినరూ పాక్షుద్వయిం జిమ్ముచుం
జేయుం గాలుఁడు క్రీడ లోకఫలకశ్రేణిక్ సృశారంబులన్.

శ్లో. ఆదిత్యస్య గతాగతైరహరహస్సంక్షీయతే జీవితం
వ్యాపారైర్బహుకార్యభారగురుభిః కాలో న విజ్ఞాయతే,
దృష్ట్వా జన్తజరావిప త్తిమరణం త్రాసశ్చ నోత్పద్యతే
పీత్వా మోహమయీం ప్రమాదమదిరామున్నతృభూతం జగత్ . 43

వ్యా.—అథ నిత్యప్రమత్తోఽయం లోకో నైతన్తహిమానం జ్ఞాతుం శక్నోతీ
త్యాహ—ఆదిత్యస్యేతి—ఆదిత్యస్య సూర్యస్య గతాగతైరుదయాస్తమయైరితి యావత్,

అహరహః ప్రత్యహమ్-అహన్యహనీత్యర్థః. *వీష్ణాయాం ద్విరుక్తిః *అత్యస్తసంయోగే ద్వితీయా, జీవితమాయస్సంక్షీయతే వివశ్యతి, కాలక్రమేణాయుఃక్షయో భవతీత్యర్థః. * 'క్షీ ణయ' ఇత్యస్తాధాతోః కర్తరి లట్, తథాఽపి, సోఽయం న జ్ఞాయత ఇత్యాహ— బహవోఽనేకేయే కార్యభారాః దేహగేహాదినిమిత్తకర్తవ్యాన్ పరమృతాః - తెర్దుభిర్గరిష్టైర్వాపారైర్జీవనోపాయోద్వ్యైః కాలాఽపి జీవితక్షయకరసమయోఽపి, న జ్ఞాయతే. కార్యశతపర్యాకులవ్యాపారపారవశ్యాన్నాప బుధ్యత ఇత్యర్థః. తథా, జన్మజరా విపత్తి మరణమ్-ఉత్పత్తిజరావస్థాపన్నిధనానీత్యర్థః. * 'సర్వో ద్వన్వో విభామైకపద్భవతీ' త్యేకపద్భావః. దృష్ట్యై త్రాసో భీతిశ్చ, నోత్పద్యతే నోదేతి, కింతు జగత్సర్వోఽపి లోకః, మోహమయీమజ్ఞానప్రచురాం బుద్ధివివర్యానకారిణీమితి యావత్. * ప్రాచుర్యే మయత్ - టిత్వాత్ జీవ. ని. 'ప్రమాదోఽనవధానతే' త్యమరః. మదిరా మద్యం-తాం, పీత్వా నిషేవ్య, ఉన్మత్తభూతం క్షీబకల్పం-వివేకశూన్యమితి యావత్, భవతీతి శేషః; కాలేనైవ ప్రమాదం ప్రాపితోఽయం లోకః కథంకారమేతన్నహిమానం జ్ఞాన్యతీతి భావః.

ఏతదాది వ్లోకపఞ్చకం కార్దులవిక్రీడితమ్.

టీ. ఆదిత్యస్య=సూర్యునియొక్క, గతాగతైః = అస్తమయముచేతను ఉదయము చేతను, అహరహః = ప్రతిదినము, జీవితం=ఆయుస్సు, సంక్షీయతే = నశించుచున్నది. బహు...గురుభిః-బహు=అనేక, కార్యభార = దేహమునకు గేహమునకు చేయవలసిన కార్యపరంపరలచే, గురుభిః = గొప్పలైన, వ్యాపారైః = జీవనోపాయసముక్త పాటుల చేత, కాలః=కాలము, నవిజ్ఞాయతే = తెలియబడకున్నది. జన్మజరావిపత్తి మరణం = పుట్టువు, ముదిమి, ఆపత్తు, చావు అనువానిని, దృష్ట్యై=చూచి, త్రాస శ్చ = భీతికూడ, న ఉత్పద్యతే = పుట్టకున్నది. జగత్ = లోకము, మోహమయీం=అజ్ఞానముతో నిండిన, ప్రమాదమదిరాం = పొరబాటనెడిమద్యమును, పీత్వా=త్రాగి, ఉన్మత్తభూతం=మత్తిల్లిన దైనది.

తా. సూర్యునియుదయాస్తమానములచే నాడు నాటికి నాయువు తఱిగిపోవుచుండుటను, ఎడతెగనిపనులలో మునిగి తేలుచు జనులు గుఱుతింపకయున్నారు. పుట్టుచున్న వారిని, గిట్టుచున్న వారిని, ముదుసల్ల గుచున్న వారిని, ఇడుమలఁ గుడుచువారిని చూచుచుండియు భయపడకున్నారు. కల్లుత్రావి కై పెక్కిన ట్లజ్జానముచే మతిదప్పి జగ మొల్ల పిచ్చుబడియున్నది.

చ. అనుదినమున్ నశించుఁ బరమామాయువు సూర్యునిరాకపోకలకొ
ఘనబహుకార్యభారములఁ గాలము పోవుట గానరాదు సం
జననజరామయంబులును గ జావును జూచి భయంబు లేదు మ
ర్జనభవనంబు మోహమది రాసవిహ్వల మయ్యె నయ్యయో!

శ్లో. రాత్రినైవ పునస్స ఏవ దివసో మత్వా ముథా జన్తవో
ధావన్త్యద్యమినస్తతైవ నిభృతప్రార్థితత్తత్క్రియాః,
వ్యాపారైః పునరుక్తభుక్తవిషయై రేవంవిధేనామునా
సంసారేణ కదర్థితా వయమహో మోహాన్న లజ్జామహే. 44

వ్యా.—ఉక్తమేవార్థం భక్త్యస్తరేణాహ - రాత్రిరితి. రాత్రి రియం ప్రవర్త
మానా రజసి, నైవ పునః గతరాత్రిసదృశ్యేవేత్యర్థః-పునశ్చన్తో వాక్యాలంకారే-అథవా
రాత్రిః పునః భూయోఽపి, నైవ గతరాత్రిరేవ-నైతచ్ఛేదో విజ్ఞాయత ఇతి భావః,
తథా, దివసః అహ, స్స పునస్స ఏవ గతదివససదృశవివేత్యర్థః-పూర్వపద్యికలాన్వితైః ప్రా
శ్నేయః, ఇతి మత్వా బుద్ధ్యాఽపి, జన్తవః ప్రాణినః, ఉద్యమినః తత్తదర్థసాధనోద్యోగ
వస్తః, తతైవ, నిభృతం నిగూఢం పరేషా మప్రకాశమితి యావత్-ప్రార్థితా ఉపకన్తా
స్తత్తత్క్రియాస్తత్తదర్థసాధకకర్తాణి - యేషాం తే తథోక్తాశ్చ సన్తః, పునరుక్తభూతాః
పునఃపునరుభూతకలాన్వృత్పరిపర్యణప్రాయా ఇతి యావత్ - తథాభూతా విషయాః
జగ్ధి యథ్యాదిభోగాయేషు తైర్వాప్యపారై శ్చేష్టాభిః, ముథా వ్యర్థం, ధావన్తి - వృథా
ప్రయాస మన్తరేణ ఫలాన్తరసంభవాదితి భావః, కిం త్యిక్తంవిధేనైవం ప్రకారే,
ణామునా పరివర్తమానేన, సంసారేణ, మత్స్యితోఽర్థః కదర్థః * 'ఈ'కత్తత్పురుషే చేతి
కుశబ్దస్య కదాదేశః-కదర్థవస్తః కృతాః కదర్థీకృతాః హీనార్థీకృతా అపి * కదర్థశబ్దాత్త
త్కరోతీతి ణ్యంతాత్కర్తృణిక్తః.*ణావిష్టద్భావే విస్తతోర్లుక్, వయం, మోహదజ్ఞా
నా, న్న లజ్జామహే న జిహ్వామి, అహో ఏవం కాలమహిమాన్ని నిస్సార్య తిరస్కృతా
అపి లజ్జాం న ప్రాప్నుమ ఇత్యాశ్చర్యమిత్యర్థః.

టీ. రాత్రి=రాత్రి, పునః=మరల, నైవ = అదియే, దివసః=పగలు, పునః=మరల,
సవీవ = అదియే, (ఆని). మత్వా = ఎఱిగి, ముథా = వ్యర్థముగా, జన్తవః = ప్రాణులు,
ఉద్యమినః = యత్నముగలవారై, తతైవ = ఎప్పటివలెనే, నిభృత...క్రియాః-నిభృత =
రహస్యముగా, ప్రార్థిత = ఆరంభించబడిన, తత్తత్క్రియాః సన్తః=ఆయాపనులుగలవారు
అగుచు, ధావన్తి = పరుగిడుదురు, పునరుక్తభుక్తవిషయైః = మరల మరల అనుభవించు

బడిన విషయముగల, వ్యాపారైః = చేష్టితములచేత, ఏవంవిధేన = ఈవిధమైన, అమునా సంసారేణ = ఈసంసారముచేత, కదర్థితాః = పీడింపబడిన వారమైన, వయం=మనము, మోహాత్ = అజ్ఞానమువలన, న లజ్జామహే = సిగ్గుపడకున్నాము; అహో=ఏమి కాల మహిమ! ఆశ్చర్యము.

తా. పోయినరాత్రియే మరల వచ్చును. పోయినపగలే మరల వచ్చును. ఇది యెఱిగియు నజ్ఞాను లూరక యేవోపను లారంభించి, పూనికతో నేమోమునిగిపోవుచున్నట్లు పరుగులిడుచుందురు. ఆపనులా చేసినవే మరల మరల జేయఁబూనుకొన్నవి. ఈలాటిసంసారముచే నవ మానితులమై యజ్ఞానమువలన సిగ్గిలకున్నాము.

ఉ. వచ్చినరాత్రులే తిరిగి १ వచ్చుట వోయినవాసరంబులే
వచ్చు టెఱింగి గూఢతరవ ర్తనులై పునరుక్తకార్యముల్
నిచ్చులు నేయుచు జనులు १ నిశ్చలవృత్తిఁ జరింతు రీభవా
భ్యుచ్చయరీతిచేఁ జెడి కుఁబుద్ధులు సిగ్గు వహింప దెంతయున్.

శ్లో. సథ్యాతం పదమిశ్వరస్య విధివత్సంసారవిచ్ఛిత్తయే
స్వర్గద్వారకవాటపాటనపటుర్ధ్వోఽపి నోపాజ్ఞితః,
నారీషీనపయోధరోరుయుగళం స్వప్నేఽపి నాల్గితం

మాతుః కేవలమేవ యావనవనచ్ఛేదే కుతారా వయమ్.

45

వ్యా.—అథ లోకే తావత్పురుషాణాం ధర్తార్థకామమోక్షరూపవతుర్విధపురుషార్థసంపాదనసాధనీభూతతయా పరమేశ్వరపదధ్యానేశ్యాధ్యయనయశోవితార్జన గురు శుశ్రూషాక్లనాలిక్లనాదయో యథాయోగం విధేయాః, అస్తాభిస్తు తేహిం మధ్యే న కశ్చిదపి విరచితః, అతోఽస్తజ్జన్మ నిర్భమివ జాతమితి వారంవారం శోచతాం వచనమభినయాహ—న ధ్యాతమిత్యాదిభిః త్రిభిః. —న ధ్యాతమితి.—సంసారవిచ్ఛిత్తయే సంసారోచ్ఛేదార్థం మోక్షప్రాప్తిర్ధమిత్యర్థః. ఈశ్వరస్య శంభాః * 'స్థేశభాసే'త్యాదినా పరచ్. పదం పాదారవిష్టయగళమిత్యర్థః. విధివత్ విధ్యర్థం - యథాకాస్త్ర మిత్యర్థః. * 'కదర్త్న మి'తి పతిప్రత్యయః. న ధ్యాతమ్ ఏకాగ్రచిత్తతయా న ధ్యాన విషయాకృతం - యతః 'శమ్భుపాదామ్భుజధ్యానం సాక్షాన్తోక్షైకసాధన' మిత్యనేక పురాణోపాసనసహితావపనై స్సాక్షాన్తోక్షసాధనతయా విధేయమిత్యభిహితం శమ్భు పదధ్యానం న విహితమతస్తత్సాధ్యమోహపురుషార్థో న సంపాదిత ఇతి భావః. కథా ధర్తార్థాసంపాదనానుశోచనం కథయన్తి—అత్ర 'అ థాతోధర్తజిజ్ఞాసే' త్యుప

క్రమమాణసున్నతకృష్ణహద్ధిర్ధ్వస్య ప్రాధాన్యేన స్వతసిధం పురుషార్థత్వం మన్యతే. ఫలం తావనుమజ్జికమ్ - అన్యే పునస్సాక్షాత్పురమ్మరయా చ స్వర్గాపవర్గపురుషార్థద్వయసాధనతయా సుఖహేతౌ చన్దనే సుఖత్వవదాపచారికం మన్యంతే - తత్ర చ ద్వితీయం పక్షమాశ్రిత్యాహ—స్వర్గేతి—ఆత్ర స్వర్గకట్టోఽపవర్గస్యాప్రసలక్షకః-తథా చ స్వర్గాపవర్గద్వారయోః కవాటే-తయోః పాటనే విదళనే-పటుస్సమర్థః-స్వర్గాపవర్గసాధక ఇత్యర్థః, ధర్మోజ్యోతిష్టమాదిరసి నోపాదితః న సుపాదితః, యతః-‘జ్యోతిష్టామే స్వర్గకామో యజేత’-‘ధర్మాత్సుఖం చ జ్ఞానం చ జ్ఞానాన్తోక్షమశాపుయా’ దిత్యాదిశ్చుతి స్మృతిభిః పురుషార్థద్వయసాధనత్వేనావశ్యమనుష్ఠేయ ఇతి బోధితో ధర్మోఽపి నానుష్ఠితః. అతస్తత్సాధ్యపురుషార్థద్వయమసి న సిద్ధమితి భావః. అత్ర దేహశీదీపన్యాయేన స్వర్గాపవర్గసాధకత్వకథనం ధర్మస్య కిచ్చీదతిశయం ద్యోతయతి - తతో న పానరుక్త్య మిత్యనుసంధేయం, తథా నాణిణం పీనా పీవరా యా పయోధరా స్తనా తయోః ఉరు దుర్భరం యద్యుగళం పీవరదుర్భర కుచకుమ్భయుగ్మమిత్యర్థః-యద్వా పయోధరయో రూర్వోశ్చ యుగళం పయోధరయుగళమూరుయుగళం చేత్యర్థః. తత్, స్వప్నేఽపి స్వప్నాపవస్థాయామసి కిముత జాగ్రదవస్థాయామితి భావః. నాలిక్లతం నాల్లిప్తం-

‘సంసారే పటలాన్త తోయతరళే సారం యదేకం పరం,
యస్యాయం చ సమగ్ర వివ విషయగ్రామప్రవనో జనః,
తతస్సైఖ్యం పరతత్త్వవేదనమహానందోపమం మన్వధీః
కో వా నిన్దతి సూక్ష్మమన్తకళావైచిత్ర్యమూఢో జనః?’

ఇత్యాది కామశాస్త్రోక్త్యా కామపురుషార్థస్యాప్రసాదేయత్వాత్తన్నిష్పాదకత్వేనాధిగత మక్షణాకుచకుమ్భాలిక్లనాధరచుమ్మనాదికమసి న కృతమతస్తన్నిష్పాద్యకామపురుషార్థోఽపి న సమర్థిత ఇతి భావః. ఆయమేవ భావ ఉత్తరపద్యద్వయేఽప్యనుసంధేయః; అత్ర బాహ్యసురతే పయోధరాలిక్లనం సురతప్రయోజ్యగ్రామ్యకరణే డోలాయితబద్ధే ఉరు యుగళాలిక్లనమితి వివేకః. అత్ర వాత్స్యాయనీయాః—

‘బాహ్యమాభ్యున్తరం చేతి ద్వివిధం రతిముచ్యతే,
తత్రాద్యం చుమ్మనాశ్లేషసఖదస్తక్షతాదికమ్,
ద్వితీయం సురతం సాక్షాన్నానాకరణకల్పితమ్.’ ఇతి-

కిం తు కేవలమత్యున్తర మాతుర్జనన్యా, యావనం తారుణ్యమేవ - వనం సుపుష్పితో ద్యానం-తస్య ఛేదే విదారణే, వయం కుతారాః పరవశ వివ, యావనస్య పుత్రోత్పత్త్య

వధికత్వాత్తదుచ్ఛేదససాధనభూతావప - నత్వర్థాస్తరసాధకాః. అతోఽనిరర్థకమన్ జన్తేతి భావః.

టీ. సంసారవిచ్ఛిత్తయే = సంసారవిచ్ఛేదముకొఱకు - మోక్షప్రాప్తిర్థ మనుట, ఈశ్వరస్య = శివునియొక్క, పదం = చరణము, విధిపత్ = యథాకాస్త్రముగ, న ధ్యాతం = (ఏకాగ్రచిత్తముతో) ధ్యానింపబడలేదు; స్వర్గ...పటుః - స్వర్గద్వార = స్వర్గంపుద్వారముయొక్క, కవాట = తలుపును, పాటన = తెఱచుటయందు, పటుః = సమర్థమగు, ధర్మోఽసి = (జ్యోతిష్టోమాదికర్తలనుజేసి) పుణ్యమునైనను, న ఉపాస్తితః = సంపాదించు బడినదికాదు; నారీ...యుగళం-నారీ=స్త్రీలయొక్క, పీన=బలిసిన, పయోధర=పాలిండ్ల యొక్క, ఉరు=గొప్పదగు, యుగళం = జంట, స్వప్నోఽసి = స్వప్నమునందైనను, న అలిగ్గితం = కౌగిలించుబడినది కాదు; మాతుః = తల్లియొక్క, యావనవనచ్ఛేదే=తారు బ్రాహ్మణేడి నుపుష్పితోద్యానవనమును సఱుకుటయందు, వయం=మేము, కేవలం కుతారా వప = గొడ్డండ్రము మాత్రమే.

తా. సంసారవిచ్ఛేద మగునట్లు మోక్షప్రాప్తికై యీశ్వరధ్యాన మును జేయమైతిమి, స్వర్గద్వారముఁ దెఱపించు ధర్మమునేని కావించ మైతిమి. ఒండె జవరాండ్ర బిగిచనుదోయి స్వప్నముననైనఁ గౌగిలించు కొని యెఱుంగము, నిశ్చయముగా మేము తల్లుల యకావనమును బాడునేయుటకు జన్మించితిమి.

ఉ. శ్రీరమణీయశంభుపద १ చింత యొనర్చుట లేదు గోపుర
ద్వారకవాటపాటనను १ ధర్మము నేయుట లేదు సుందరీ
హరికుచోరులబ్ధిగల १ నైన నెఱుంగము మాతృయావనో
దారవసీకుతారముల १ మై జనియించినవార మిన్ముహిన్.

శ్లో. నాభ్యస్తా భువి వాదిబృహదమనీ విద్యా విసీతోచితా

ఖడ్గాగ్రైః కరికుమ్భశీతదళేనైర్నాకం న సీతం యశః,

కాంతాశోమలఽల్లవాధరరసః వీతో న చన్ద్రోదయే

తారుణ్యం గతమేవ నిష్ఫల మహా ! శూన్యాయే దీపవత్. 46

వా. - నేతి. - దమ్యతే భజ్యతే అనయేతి దమనీ భజ్జనీ - ప్రతివాదిబృహదా నాం ప్రతిభువాదీశ్వరసహనాం-దమనీ-అశవా - ప్రతివాదినాం బృహదాని దమయ తీతి తథోక్తా - సంప్రదాయశుద్ధ దేశికాచార్యశిష్యానిబద్ధన నిష్కల్పప్రవక్తృప్రయుక్త వీర్యాతిశయవర్ధమానప్రతివాదిపాణ్డిత్యగర్వనిర్వాపణసమర్థత్యర్థః * 'కృత్యల్పటో

బహుళో మిత్యుభయత్రాసి కర్తకర్తరి ల్యుట్ - టిత్వాత్ జీవ, తథా, విసితానాం
సాధూనాముచితా సమృదయమృదయాహ్లాదిసీత్యర్థః - యద్వా - విసితానాం వినయ
విధేయత్వాదిగుణోపేతానాం - శిక్షితానామితి యావత్ - ఉచితా అభ్యాసార్హా -
ని. 'అభ్యాసేఽపుచితం న్యాయ్యో' మిత్యమరః. విద్యా వేదకాస్త్ర పురాణాదిరూపా,
నాభ్యస్తా నాభ్యాసవిషయాకృతా - సమ్యక్ న పరిశీలితేతి యావత్ - అధీతాఽపి
విద్యా సమ్యక్పరిశీలనాభావే ఫలవదర్థావబోధకాపర్యవసాయిత్వా దనధీతప్రాయైవ భవ
తీతి భయాత్ - 'ఆవృత్తిరస్మదుపదేశా' దితి న్యాయేన తత్పరిశీలనస్య కలాపితేశ్చ
సర్వథా పరిశీలనస్యావశ్యకత్వమ్ - ప్రథమతః అనధీతైవ చే న్న తత్ర ప్రత్యుత్తరావ
కాశః - ఏవం వ్యవస్థాయాం సత్యాం 'విద్యా నామ సరస్య రూపమధిక' మిత్యాది వచ
నేన కీర్తిప్రతిష్ఠావిజ్ఞానాదిఫలసాధనతయా అధ్యయనపూర్వకమభ్యసనీయేతి బోధితా
విద్యా నాధీతా నాభ్యస్తా చ - తత స్తత్సాధ్యఫలజాతమపి న సగుహీతమితి భావః.
తథా, కరికుమ్భాః పీతాసీవ తేషాం దళనైర్విదారకైః-అథవా కరికుమ్భపీతాని దళయన్తితి
తథోక్తాని - తైః * శత్రుసేనాసంరమ్భవిజృమ్భమాణ కరికుమ్భస్థలపాటననిరాఘాట
పాటనైరిత్యర్థః. * 'దళ విదళన' ఇతి ధాతోః పూర్వవల్ల్యుట్, ఖడ్గాస్త్రైః, యశః కీర్తిః,
నాకం స్వర్గం - ని. 'స్వర్గాస్తరిక్షయోర్నాక' ఇత్యమరః. న నీతం న ప్రాసితం, శత్రు
ధర్షణ లోకాస్తరక్షాఘనీయకీర్తిరిసి న సంపాదితేత్యర్థః. యథా లోకే ప్రాసాదాద్యు
న్నతస్థానం ప్రాపణీయం వస్తువేణువజ్జాగ్రానినా ప్రావయన్తి తద్వదితి ధ్వనిః. అథవా -
ఖడ్గాస్త్రైః ఖడ్గధారాభి స్సాధనైర్నాని కరికుమ్భపీతానాం దళనాని విదారణాని-తైస్తే
తుభిః-శత్రుసేనాదన్నివహాయస్తుదఖడ్గప్రసారైరిత్యర్థః. యశః నాకం న నీతం - 'కీర్తిం
స్వర్గఫలామామూరాసంసారం వివశ్చీత' ఇత్యాదివచనైః స్వర్గసాధనత్వేన నివేదితాఽపి
కీర్తిర్న సంపాదితా - తతస్తత్సాధ్యఫలలాభో న జాత ఇతి భావః. అత్రక్షీరితలే 'కిం
జన్త కీర్తిం విచే'తి వచనాజ్ఞస్తసాఫల్యాధం కీర్తేః పృథక్పృథక్త్వేన సంపాదనీయత్వా
దానుషణ్ణికఫలత్వాత్సాధనావరత్వాత్స్వర్గమాత్రసాధకత్వాచ్చ 'స్వర్గద్వారకవాట
పాటనపటు ధర్మోఽపి నో పాఙ్గిత'ఇత్యుచేన న పానరుక్త్యమిత్యుపగస్తవ్యం. 'నాకం న నీతం
యశ' ఇత్యత్ర * 'నీ వహ్యోన్నే'తి వచనాద్వికర్తృకాన్మయతేః కర్తృణీకప్రత్యయః.
అత ఏవ యశసః ప్రథమాస్తస్య ప్రధానకర్తృత్వమ్ - అస్య త్రాకథితం చేతి -

'ప్రధానకర్తృణ్యభ్యేయే లాదీనాచు ర్ద్వికర్తృణామ్,
అప్రధానే దుహదీనాం ద్విజై కర్తృణాః.'

ఇతి వచనాత్. తథా చన్ద్రోదయే చన్ద్రోదయసమయే; కాన్తాయాః ప్రియతమాః; కోమలాః మృదులాః యః - పల్లవాధరః కిలయకల్పాధరోష్ఠః - తస్య-రసః అధరామృత మిత్యర్థః, న పీతః నాస్వాదితః. ని. 'తిక్తాదా చామృతే చైవ నిర్భాసే పారదే ధ్వనా - రస' ఇతిశబ్దార్థః. 'పల్లవాధరసుభాషితే'తి పాతే స్పష్టోఽర్థః-అతో న తృతీయపురుషార్థోఽపి సంపాదిత ఇతి భావః. తటస్థోద్దీపనవిభావస్య చన్ద్రోదయ శృంగారరసనిమిత్తకారణత్వాత్త దుదయోక్తిః తదుక్తం శృంగారతిలకే—'మలయానిలచన్ద్రాద్వాస్తటస్థాః పరిక్షీర్తితా' ఇతి, అతస్తారుణ్యం యావనం, శూన్యాలయే నిర్జనగేహే, దీపేన తుల్యం దీపవత్ * 'లేన తుల్యం క్రియా చేదవతి' రితి వతిప్రత్యయః, నిష్ఫలం నిరర్థకమేవ, గతం - యథా శూన్యగృహదీపస్య కస్యచి దప్యనుపయోగాన్నిరర్థకత్వం తథా తారుణ్యస్యాపి కస్యచిదప్యర్థస్యాసాధకత్వాన్నిరర్థకత్వమిత్యర్థః. అహో ఇత్యాశ్చర్యే విషాదే వా. తద్ధితగ లేయముపమా.

టీ. భువి - భూమిలో, వాదిబృందదమనీ = ప్రతివాదుల సమూహమును గెలుచు నదై, వినీత ఉచితా = వినయవిధేయాదిగుణోపేతులకు తగినదైన, విద్యా = వేదకాస్త్ర పురాణాదులు, నాభ్యస్తా = ఆభ్యసించబడినవికావు; కరిషమృషీతదళనైః = వినుగుల యొక్క పీటములవంటి కుంభస్థలములను చీల్చునవి యగు, ఖడ్గాస్త్రైః = కత్తివాదరలచే, యశః = శ్రీ, నాకం = స్వర్గమును, సీతం న = పొందించబడినది కాదు; చన్ద్రోదయే = చంద్రోదయకాలమున, కాన్తా...రసః-కాన్తా = ప్రియురాలియొక్క, కోమల = మృదువైన, పల్లవాధరః=చిగురువంటి మోవియొక్క, రసః = ఆమృతము, పీత్వా న = అనబడలేదు, తారుణ్యం=జవ్వనము, శూన్య ఆలయే=పాడుపడిన ఇంట, దీపవత్ = దీపమువలె, నిష్ఫలమేవ = పృథగ్ముగానే, గతం = గడచినది. అహో = ఆశ్చర్యము.

తా. ప్రతివాదుల నణగగఁ ద్రొక్కఁజాలిన యుత్తమోచితమగు విద్య సభ్యసించనైతి. సమరమునందు శత్రుగజకుంభస్థలముల ఖడ్గాగ్రములతోఁ జీల్చి స్వర్గమంటయశమునేని యార్జింప లేనయితిని. చందురు పాడుపున నెచ్చెలి చిటుదొండపండువంటిమోవి నొక్కి లేనియ నాని తనియనేని తనియనైతిని. ఇస్మిరో! ఎందునకునుగాని నాతారుణ్యముఁ బాడుకొంపలోని దీపమట్లు నిరుపయుక్తముగాఁ గడచెనుగదా!

చ. వలనుగ విద్యనేర్చి ప్రతి వాదులగెల్పుట లేదు కుంభిన్
ద్వళన నిశాతఖడ్గముల వై వతలోకమునందుఁ గీర్తులుక
నిలుపుట లేదు చారురమః జీమిభురోష్ఠముఁ గ్రోలలేదు ని
ష్ఫల మయి జవ్వనం బరిగెఁ వ బాడుగృహంబున దీపముంబలెన్.

శ్లో. విద్యా నాధిగతా కళజ్జరహితా విత్తం చ నోపార్జితం
శుక్రాహిని సమాహితేన మనసా పితోర్న సమ్పాదితా,
అలోలాయతలోచనాః ప్రియతమాస్పృష్ణేఽపి నాల్జితాః
కూలోఽయం పరవిష్ణులోలుపతయా కాకై రివ ప్రేరితః.

47

వ్యా.—విద్యేతి.—కళజ్జరహితా నిష్కలజ్జర - సప్రమాణేత్యర్థః, విద్యా,
నాధిగతా నాభ్యస్తా నాధీతేతి యావత్ - 'నాభ్యస్తా ప్రతివాదిబృష్టదమసి' త్యత్ర
ఉక్తభావ వివాదాప్యనుసంధేయః, విత్తం త్యాగభోగపర్యాప్తం ధనం చ నోపార్జితమ్-

'యస్యాప్తి విత్తం స నరః కులీన స్స పణ్డిత స్స శ్రుతవాన్ గుణజ్ఞః,
స వివ వక్తా స చ దర్శనీయస్సర్వే గుణాః కాఞ్చన మాశ్రయన్తి.'

ఇత్యుక్తేః-

'ధనమార్జయ కాకుత్స్థ ధనమూలమిదం జగత్,
అస్తరం నాభిజానామి నిర్ధనస్య మృతస్య చ.'

ఇత్యాదివచనే చ బహుఫలసాధనతయా ఆర్జనీయమిత్యవదిష్టం విత్తం నార్జితం - తతస్త
త్సాధ్యఫలమపి న సాధితమితి భావః, నను-

'అర్థానామర్జనే దుఃఖమర్జితానాం చ రక్షణే,
రక్షితానాం వ్యయే దుఃఖం ధిగర్థం దుఃఖభాజనమ్.'

ఇతి నిషేధోక్తేః కథం తదుపార్జనాభావానుశోచనమితి చేత్సత్వం - తస్యావ్యవహీ
తావినంవాద్యైహికాముష్మికఫలజనకత్వేనాభ్యర్హితత్వాత్పురుషార్థపర్యవసానాచ్చ న
దోష ఇతి మన్తవ్యం, తథా, సమాహితేన సావధానేన ప్రసన్నేనత్యర్థః, మనసా అన్తః
కరణేన - అన్తః కరణశుద్ధిపూర్వకం విహితస్య కర్తవ్యః ఫలజనకత్వనియమాదితి భావః.
పిత్రోర్నాతాపిత్రోరిత్యర్థః, ని. 'మాతాపితరా పితరా చి' త్యమరః, * 'పితా మాత్రే'
త్యేకశేషః. శుక్రాహిని పరిచర్యా నేవేతి యావత్. ని. 'శుక్రాహిని శ్రోతుమిచ్ఛాయాం
పరిచర్యావధానయో' రితి విశ్వః న సంపాదితా న కృతా-

'మాతాపితృసమం దైవం సర్వేషాం న హి విద్యతే,
తస్మాత్సమర్పయేన్నిత్యం పితరా దేవ రూపిణా.'

ఇత్యాదివచనైః సర్వేశ్వరారాధనకల్పితయా బహుఫలదాయకత్వేన కర్తవ్యేతి బోధిత
పితృసేవా న కృతా - తతస్తత్సాధ్యఫలమపి న సంపాదిత మితి భావః, అలోలే చఞ్చ
లే తరళే - ఆయతే కర్ణాన్తవిక్రాన్తే చ - లోచనే యాసాం తాః - జగన్తోహననయన
విలాసవత్స ఇత్యర్థః. ప్రియతమా అత్యంతమనోవిసోదకారిణ్యః సంభోగయోగ్యాస్స

మానురాగిణ్యస్తరుణ్య ఇత్యర్థః. అన్యథా రసాభాసప్రసక్తాత్, స్వప్నేఽపి నాలిక్లితాః
 ఏతేనాత్యస్తమిథ్యాభూతస్వప్నాల్లిక్లితాభావానుశోచనేన జాగ్రద్దశాయాం తస్మాత్కస్తా
 సంభావితత్వం సూచ్యతే, ననుకామనిష్పత్త్యర్థమజ్ఞనాల్లిక్లితాభావమృతాదీకమావశ్యకం-
 తత్ర పూర్వశ్లోకే అధరచమ్పవముక్తంకిం తు పూర్వతరశ్లోకాత్తమేవ ఆల్లిక్లితం పునర
 త్రాప్నుక్త-మతః పానరుక్త్యదోషః ప్రసక్త ఇతి చేన్న-తత్ర కతిపయోల్లిక్లితాభావమాత్రాః
 శోచనమత్ర తు సర్వాజ్ఞనాల్లిక్లితాభావానుశోచనమితి న దోషప్రసక్తిరితి వేదితవ్యమ్:
 కిం త్వయం పరివర్తమానః, కాలః, కాక్షైర్బలిభుగ్భిరివ అస్తాభిరితి శేషః. పరసిద్ధోఽపి పరా
 న్నేషు - లాలసతయా లాలసతయా - సావమానపరసిద్ధాదనకుక్షిమ్భురితయేత్యర్థః.
 ప్రేర్యతే యాప్యతే - న త్వర్థసాధకతయేతి భావః. ని. 'పరాన్ముః పరసిద్ధాద' ఇత్యమరః
 * ప్రపూర్వాదీరయతేః కర్తణి లబ్, ఏతత్సర్వం కాలవిలసితమేవేతి తాత్పర్యమ్,
 యద్యప్యత్ర వైరాగ్యప్రకరణే ధర్మార్థపితృశుక్రాహవిద్యాయశోఽదిగ మానాం యథా
 కథంశ్చిత్పురుషార్థోపయోగితయా తదభావానుశోచనం వత్తుం యుక్తం-న త్వజ్ఞనాల్లిక్లి
 నాదినంభోగాభావానుశోచనం - తదసిద్ధోక్తయేణ త్రివారసిద్ధ్యర్థం కథయితు మత్యస్తా
 యుక్తం-నను విద్యాధ్యయనాభావే ద్వివారానుశోచనం న యుక్తమితి చేన్న-తస్మా
 ఉపాదేయత్వేన శతకృత్వస్తదభావానుశోచనేఽప్యనాచిత్యాభావాత్-అన్యస్య త్వనుపా
 దేయత్వాదేతదనుశోచనమనుచితమివ ప్రతిభాతి-తథాఽపి తస్మాపి పురుషార్థమధ్యపరిగణ
 నయా సంపాతాపాతత్వాత్-ప్రసూతిభాజో విశ్వస్య క్రిపుంసాభ్యా మేవ నిష్పన్నత్వా
 త్కామస్య పురుషార్థత్వేన చ పితృబుణవిమోచనహేతుభూతతయాచతాదృశకాస్త్రస్య
 మహాపురుషప్రణీతత్వాత్ - 'ధర్మవిరుద్ధో భూలేషు కామోఽస్తి భరత్స భేతి' భగవ
 ద్వచనాత్తద్విరుద్ధ నైవానుపాదేయత్వాత్-ఆత్ర తు తదవిరుద్ధనైవ తత్కామస్య
 వివక్షితత్వేనోపాదేయత్వాచ్చ తదేవానుశోచితు ముచితం, యద్వా - లోకే తావదుత్త
 మవస్థులాభే అభవవత్త్వపేక్షా - తస్మాప్యలాభే తదనుశోచనం ప్రాయశః ప్రసిద్ధం-
 యథా పిపాసితస్యాల్లిక్లిత శర్మరాపానకస్యారనాభాపేక్షాయాం తదలాభే అనుశోచనం-
 తద్వత్కాలవిప్రల్బస్యానధిగతపరమార్థానామ పేక్షాయాం పదలాభేఽనుశోచనముచిత
 మేవ, ఆత ఏవ శ్లోకత్రయేఽపి ప్రతిష్ఠోకం పూర్వార్థే ఉత్తమమధ్యమభేదేన పక్ష
 ద్వయాభావానుశోచన ముక్త్యా అధమత్వాతిశయేన తృతీయపక్షే తదభావానుశోచన
 ముక్తమిత్వం చుతిప్రపక్షేన.

టీ. కళజ్జరహితా = నిర్దోషమైన, విద్యా = శాస్త్రము, న అధిగతా = అభ్యసించు
 బడలేదు; విత్తంచ = ధనమును, న ఉపార్జితం = సంపాదించుబడినదికాదు, సమాహి

తేన = సావధానముగల, మనసామనస్సుతో, పిత్రః = మాతాపితరులకు, శుశ్రూషా పరిచర్య, సంపాదితాన = చేయఁబడినది కాదు; ఆలోలాయతలోచనాః = చంచలములును-కర్ణాంత విశ్రాంతములును నగు జగన్తోహన నయన లగు, యువతయః = కామికులు, స్వప్నైఽపి - కలయందైనను, ఆలిక్లితాః న = కౌగిలింపఁబడినవారు కాదు; ఆయం కాలః = ఈకాలము, కాక్రైః ఇవ = కాకులచేతవలె, పరస్మిన్జిహ్వాపతయా = ఇతరుల యన్నమును తినుటయందలి యాసచే, ప్రేరితః = కడఁపఁబడినది.

తా. నిష్కలంకమయిన విద్యను నేర్వలేదు. ధనము నార్జింపలేదు. నిలుకడ గలమనసుతోఁ దలిదండ్రులకు నేవ కావింపలేదు. చంచలవిశాల నయన లగు మించుఁబోండ్లకౌగిలింతల స్వప్నముననైన నందుకొనలేదు. కాకులవలెఁ బరపిండములకై తిరిగి కాలమును గోలుపోయితిమి.

చ. వినయవిశేషహృద్య లగు ఓ విద్యలు నేర్చుటలేదు నీతిచే ధనమును గూర్చలేదు తలి ఓ దండ్రులనేవయుఁ జేయలేదు చ క్కనిచిగురాకుఁబోండ్లబిగి ఓ కౌగిలియుం గలనైనలేదు గొ బ్బున సమయంబు కాకులకుఁ ఓ బోలె గతించెఁ బరాన్న భుక్తులన్.

శ్లో. వయం యేభ్యో జాతాశ్చిరపరిగతా ఏవ ఖలు తే
సమం యైస్సంవృధాస్త్వత్ప్రతినిషయతాం తేఽపి గమితాః,
ఇదానీమేతే స్తః ప్రతిదివసమాసన్నపతనా
గతాస్తుల్యావస్థాం సికతిలనదీతీరతరుభిః.

43

వ్యా.—అథ కాలవికలనావిపాకవచనమాహ—వయమితి—వయం యేభ్యో మాతాపితృభ్యో, జాతా ఉత్పన్నాస్తే చిరపరిచితాఏవ చిరకాలపరిచయవస్త ఏవ విసప్తా ఏవేత్యర్థః ఖలుశబ్దోఽత్ర నిశ్చయే వాక్యాలంకారే వా, తథా యైర్జనైస్సమం, సంవృధాస్సమ్యగ్వృద్ధిం గతాః-‘సంవృతా’ ఇతి పాఠే ప్రవృతా ఇత్యర్థః. తేఽపి, స్మృతినిషయతాం స్మరణగోచరత్వం, గమితాః ప్రాప్తతాః కాలేనేతి శేషః-తేఽపి నప్త ఇత్యర్థః * గమేర్జనైతత్కర్తృణిక్తః * ‘గతిబుద్ధీ’త్యాదినా అణి కర్తుః కర్తృణి ‘బ్బున్తే కర్తృచ్ఛ కర్తృణి’ ఇతి వచనాత్ - అథవా గమితా గతా ఇత్యర్థః. స్వాస్థ్యేణిచ్ ‘రామో రాజ్యమకారయది’ తి వత్, ఇదానీం వార్ధకావస్థాయామేతే వయం, ప్రతి దివసం ప్రత్యహం * యథార్థేఽవ్యయ్యాభావః, అసన్నం సమీపవర్తి - పతనం నిధనం యేషాం తే త థోక్తాః, అత ఏవ, సికతాఽస్తిన్నస్తీతి సికతిలం వైకతప్రాయం * ‘దేశే లుఖిలచా చే’ త్యనేన త దస్త్యస్తిన్న త్యర్థే ఇలచ్ ప్రత్యయః - యన్నదీతీరం నదీకట

ప్రదేశః - తత్రయే - తరవః పృథ్వీస్థుల్యావస్థాం గతాః సమదశాం ప్రాప్తా స్సన్తి,
క్షీప్రమేవయాస్యావ మిత్త్యర్థః. ఏతత్సర్వం కాలకృతమేవ - అన్యథా కథమన్యస్యేదృ
కాన్యమర్థమితి భావః.

అత్రయే తరజ్జభక్త్యా ఘాతైస్సికతాపనయే అవిలమ్బేన తరుణాం నిర్మూలః-
తద్ద్యోతనార్థం నదీతీరస్య సికతిలవిశేషణం.

సి. 'స్త్రీ శర్మరా శర్మరిలక్ష్మార్మరశర్మరావతీ,

దేశ వి వాదిమా వేవమున్నేయా సికతావతి.' ఇత్యమరః.

శిఖిణీవృక్షమ్.

టీ. పయం = మేము, యేభ్యః = ఎవరినుండి, జాతాః = పుట్టితిమో, లే = వారు, చిర
వరిగతా ఏవఖలు = బహుకాలమునకు మునుపే చచ్చినవారలేకదా; యైః సమం = ఎవరి
తోఁగూడ, సంవృద్ధాః = చక్కఁగాఁ బెరిగితిమో, లే = పి = వారును, స్తృతివిషయ
తాం = స్మరణకువచ్చుటను, గమితాః = పొందింపఁబడిరి; ఇదాసీం = ఇప్పుడు (వార్ధకావ
స్థలా), ప్రతిదివసం = దినదినమునకు, ఆసన్నపతనాః = డగ్గఱిన చావుకలవారమై, సిక...
తరుభిః-సికతిల = ఇసుకగలవైన, నదీతీర = ఏటిగట్టునందలి, తరుభిః = చెట్లతో, తుల్యఅవ
స్థాం = సమానమగు దశను, గతాః = పొందినవారమై, ఏతేభ్యః = ఇదిగో ఉన్నాము.

తా. మమ్ము గన్న తలిదండ్రులు గతించి చిరకాలమైనది. ఎవరితోఁ
బెరిగితిమో వారును స్మరణీయులైరి. ఇప్పు డీమాకును, ఇసుకపాటుగా
నున్నయేటిదరిని గలచెట్టునకువలె గూలుకాలము చేరువగుచున్నది.

ఉ. తాలిమి మాలి కన్నతలి १ దండ్రుల దోడ మెలంగువారలం
గాలము గోలుపుచ్చె నని १ కాసరు ఘోరజరాభ రాత్తులై
తూలుచు నిత్యసన్ని హిత १ దుర్దశులై సికతాలగన్నదీ
కూలమహామహిజముల १ కుఁ సరివత్తురు మూఢమానసుల్.

శ్లో. ఆయుర్వృక్షతం సృణాం పరిమితం రాత్రే తదర్థం గతం
తస్మాద్ధన్య పరస్య చార్థమపరం బాలత్వవృద్ధత్వయోః,
శేషం వ్యాధివియోగదుఃఖసహితం నేవాదిభిర్నియతే
జీవే వారితరజ్జవచ్ఛులతరే సౌఖ్యం కుతః ప్రాణినామ్.

49

వ్యా.—ఆథ ప్రాణినాం విచార్యమాణేసుఖలేశసౌఖ్యవ్యవకాశో నాస్తీత్యాహ—
ఆయురితి.—సృణాక మర్త్యాసామాయుర్జీవితావధికాలా, వృక్షతం శతసంవత్సరాత్తక్రం,
పరిమితం క్షప్తం-బ్రహ్మణేతి శేషః. సి. 'వింశత్యాద్యాసృదైకత్వే సర్వాసంఖ్యేయసంఖ్య

యో' రిత్వమరః. తదర్థం తస్య వర్ష శతస్సార్థం - పశ్చాత్తద్యత్సరాత్తకం, రాత్రే గతం. ఇద్వియవ్యాపారోపరమయాపనిద్రావస్థయా గళితం భవతీత్యర్థః. పరస్య తస్య జాగరూకేణ వర్తమానస్సార్థస్య పశ్చాత్తద్యత్సరాత్తకస్యాపర మన్యదర్థం - పశ్చాదంతిసంవత్సరాత్తకం, బాలత్వవృద్ధత్వయోగ్ధతమజ్ఞానాశక్తత్వావస్థావిమయతయా నప్తమిత్యర్థః. ద్వాదశసంవత్సరాత్తకమేకమర్థం బాలత్వే ఆన్యద్యవృద్ధత్వ ఇతి వివేకః. శేషం పశ్చాదంతిసంవత్సరాత్తకమేకదశశతార్థం, వ్యాధిభిః రోగైః - వియోగదుఃఖైః పుత్రకళత్రాది విరహప్రయుక్తదుఃఖైస్సహితం సత్-సేవాదిభిః స్వజీవనార్థం విత్తవత్స పరిచర్యాదికష్ట కర్తృభిర్నియతే ఆభివాహ్యతే. అతః వారితరక్లవచ్చృచ్ఛలతరే అతిచృచ్ఛలే క్షణిక ఇత్యర్థః. జీవే జీవనే, ప్రాణినాం, సౌఖ్యం సుఖం, కుతః? న కుతోఽపీత్యర్థః; ఉక్తరీత్యా విచార్య మాణే సుఖలేశస్యాప్యనవకాశా దితి భావః.

టీ. నృణాం=మర్త్యులకు, ఆయుః = జీవితకాలము, వర్ష శతం = నూలుసంవత్సరములు, పరిమితం=శ్చవ్రముగ గణించబడినది. తదర్థం = దానిలో సగము, రాత్రే=రాత్రియందు, గతం=చనినది. తస్య పరస్య అర్థస్య = ఆవేషునగములూ, అపరం అర్థం = మఱియొకసగము, బాలత్వ వృద్ధత్వయోః = పసితనమునను, ముదిమియందును, గతం=కడచనినది, శేషం=కొరవ, వ్యాధివియోగాదుఃఖసహితం సత్=రోగములయు, నెడబాపులయు, దుఃఖముతోఁకూడినదై, సేవాదిభిః = కొలుపుమొదలగువానిలో, నీయతే = కడపఁబడుచున్నది. (కావున), వారి...తరే - వారి తరక్ల = నీటియలవలె, చృచ్ఛలతరే = మిక్కిలి యస్థిరమైన, జీవే=బ్రతుకునందు, ప్రాణినాం = జనులకు, సౌఖ్యం = సుఖము, కుతః = ఎక్కడిది ?

తా. మనుజుల కాయుగపరిమితి 100 వత్సరములు, అందు సగము (50) ఏండ్లు నిద్రలోఁ బోవును. మిగిలిన 50 సంవత్సరములలోఁ బసి తనము, ముసలితనములలో 25 వర్షములు పోవును. రోగములతోను, ఎడఁబాటులతోను, దుఃఖములతోను నిండినతక్కు 25 వత్సరములును బొట్టకై సేవాదికృత్యములతోఁ గడపవలయును. మఱి యీజీవిత మన్ననో నీటివలె జంచలము. ప్రాణుల కింక సౌఖ్య మెట్లు ?

ఉ. ఆయువు నూలువత్సరము 1 లందు సగంబు నశించె నిద్రచే నాయుజులో సగంబు గత 1 మయ్యెను బాల్యజరాప్రసక్తిచే బాయక తక్కినట్టిసగం 1 బాలు గతించు బ్రయాసవృత్తిచే నాయువు చంచలం బగుడుం 1 బ్రాణుల కెట్లు సుఖంబు చేకులున్,
 భర్తృ-టీక-23

శ్లో. ఊణం బాలో భూత్వా ఊణమపి యువా కామరసికః

ఊణం విత్తైర్హీనః ఊణమపి చ సమ్పూర్ణవిభవః,

జరాజీర్ణైర్జైర్నట ఇవ వలీమణ్ణితతను

ర్నరస్సంసారాస్తే వికతి యమధానీయవని కామ్.

56

వ్యా.—అథ కాలత్రయయుక్తబాల్యాద్యవస్థాక్రమేణ మర్త్యః సర్వోఽః
మ్రీయత ఇత్యుపసంహరతి—ఊణమితి.—ఊణం ఊణమాత్రమిషత్కాలమిత్యర్థః
*అత్యంతసందోగే ద్వితీయా, బాలః శిశుర్భూత్వా, తథాఊణమపి, కామేన మన్మథేన
రసికః శృంగారరసాభినివిష్టః - యద్వా - కామ్యున్నే అభిలష్యంత ఇతి కామాః - కామిః
సంభోగాదివిషయాస్తేషా - రసికః అనురాగవాక్, యువా తరుణశ్చ, భూత్వా, తథా
ఊణం, విత్తైర్హీనో నిర్ధనో, భూత్వా, ఊణమపి సంపూర్ణవిభవః పరిపూర్ణధనశ్చ
భూత్వా. ని. 'అర్థం తై విభవా అపీ'తి పర్యాయేష్వమరః. తథా, ఊణం జరయా-జీర్ణై
శిథిలైః - విశ్లిష్టసంధిబుధైరితి యావత్ - అజ్ఞైరుపలక్షితః, అత ఏవ, వశీభిర్విష్టః
చర్మభిజీర్ణైర్జీతా భూషితా చిన్నితేతి యావత్ - * 'మడి భూషణ'ఇతి ధాతో
కర్తృణీక్షః. తసుర్దాత్రం-యస్య తథోక్తా, భూత్వా, నరస్సర్వోఽపీత్యర్థః. నటస్తై
దేషధారి నర్తక ఇవ - సంసారస్య బాల్యయావనాద్యవస్థానుభవరూపసంసారకవట
నాటకస్య - నాట్యప్రసక్తాడమృతస్య చ-అస్తేఅవసానే, యమో ధీయతేఽత్రేతి యవ
ధానీ యమరాజధానీ సంయమనీ నామ్నా యమపురి * 'కరణాధికరణయోక్తే'తి ల్యుట్
టిత్వాత్ జీవ. సా యవనికా ప్రతిసీరా తిరస్కరణీవ-తాం వికతి మృతో భవతి-అన్య
క్ర ప్రవిష్టో భవతీత్యర్థః. ని. 'ప్రతిసీరా యవనికే' త్యమరః. నటే విశేషణా
యోజ్యాని.

ఉపమాలంకారః. శిఖరిణీపృక్షమ్.

టీ. నరః = మర్త్యుఁడు, నట ఇవ = నట్టువునివలె, ఊణం = నిమిషము, బాలః =
బాలుఁడు. భూత్వా = అయి, ఊణమపి = నిమిషమే, కామరసికః = భోగరసికతతోను.
యువా=వడుచువాడును, (అయి), ఊణం=నిమిషము, విత్తైః=ధనముచే, హీనః=లేమిగల
వాడు - కొఱవడినవాడును, (అయి), ఊణమపి = నిముసములొప్పున, సంపూర్ణవిభ
వః=పరిపూర్ణధనముగలవాడు, (అయి). జరాజీర్ణైః = ముసలితనముచే శిథిలమైన, అజ్ఞైః =
అవయవములతో, వలీ...తనుః=వలీ=ముడుకలచే, మణ్ణిత = చిహ్నితములైన, తనుః =
దేహముగలవాడు, (అయి), సంసారాస్తే = బాల్యయావనాద్యనుభవరూపసంసారమున

కపటనాటకముయొక్క అవసానమునందు, యమధానీయవనికాం = తెరవంటిదగు యమ పురిని (సంయమిని), విశతి = చొచ్చును (చచ్చు ననుట).

తా. సంసార మనెడు కపటనాటకమున నరుఁ డను నట్టువు, కొలఁది కాలము బాలుఁడుగను, మఱికొంతకాలము భోగరసికతతోఁ బడుచు వాఁడుగను, ఇంకఁ గొంతకాలము దరిద్రుఁడుగను, మఱియుఁ గొంత కాలము విశ్వర్యశాలిగను, ఆపైఁగొంతకాలము మూఁడుకాళ్ల ముదుసలి గను నటించి తుదకు యశువుర మనుతెరమటుఁగునకుఁ జొచ్చును.

ఉ. బాలకుడై ట్టణంబు యువభావయుతుం డయి కొంత కాల ము ద్వేలదరిద్రుఁ డై ట్టణము ౩ విత్తసమన్వితుడై ట్టణంబు జీర్ణాలసగాత్తుఁడై నటునియట్లు నటించి తుదికి నరుండు యామ్యాలయనామ మైనతెరయందుఁ జొరంబడు సత్వరంబుగన్.

ఇది వైరాగ్యశతకమునందు కాలమహిమానువర్ణన మను
విదవ దశకము.

యతిస్వపతిసంవాదము

శ్లో. త్వం రాజా వయమప్యపాసితగురు ప్రజ్ఞాభిమానోన్నతాః
ఖ్యాతస్త్వం విభవైర్యశాంసి కవయో దిక్షు ప్రతస్వన్తి నః,
ఇత్థంమానధనాదిదూరముభయోరప్యవయోరస్తరం
యద్యస్తాసు పరాజ్ఞుభోఽసి వయమప్యేకాస్తతో నిఃస్పృహః. 51

వా. — అథ ఇహ కశ్చిత్కుతశ్చిద్భాగ్యోదయాదితథంభూతకాలవైషమ్యం జ్ఞాత్వా వైరాగ్యాద్యది యతిర్భవేత్తదా వైరపేక్ష్యాత్ప్రణమివ జగజ్జాలమాలాశయన్నవ ధీరితానువర్తనేచ్ఛా రాజ్ఞా నహ సంవాదం కర్తుం శక్నుయాన్నాన్యథా. అతో నిరజుశత్ప్రయతిభావోఽవశ్యం సంభావనీయ ఇతి వివేకినాం జ్ఞాపయితుం తత్సంవాద ప్రకారమాహ — త్వమితి. — త్వం, రజ్జాయతీతి రాజా మహోన్నత ఇత్యర్థః. వయమప్యపాసితాస్సేవితా - గురవః ఆచార్యాః - యయా సా తథోక్తా - 'ఆచార్యవాక్' పురుషో వే దేవీతి శ్రుతేః - నిరస్తరగురుసేవాతత్పరేత్యర్థః. యద్వా - ఉపాసితా - గురూపాసనావశాత్సంపాదితా - గురుః శ్రేష్ఠా చ యా ప్రజ్ఞా త్రైకాల్యగోచరబుద్ధివిశేషప్రవృత్తిస్తయా దోఽభిమాన ఆగ్రహస్తేనోన్నతాః ఉత్కృష్టాః, త్వం, విభవైర్ధన, ఇత్థంమానధనాదిదూరముభయోరప్యవయోరస్తరం

సంపత్తిః, ఖ్యాతః సర్వత్ర ప్రసిద్ధః, తథా, కవయః విద్వాంసః - యద్వా-విచిత్ర ప్రబంధవచనరచనాచాతురీధురీణప్రతిభాసంపన్నాః కవయితారః, నోఽస్మాకం, యశాంసి కీర్తిః, దిక్షు దిగస్తరాశేషు, ప్రతన్వన్తి విస్తారయన్తి-వితే మహాస్తస్సంతతపరిచర్యాభిసన్ది తాచార్య కృపాకటాక్షలబ్ధప్రజ్ఞాభిమానమానస మహోత్సవకాలినః జ్ఞానవిజ్ఞానసంపన్నా మోక్షసామ్రాజ్యపట్టభద్రాస్తృణీకృత బ్రహ్మపురస్కరా ఇత్యస్తానసి కీర్తయన్తిత్వర్థః. తస్మాద్వయమపి ఖ్యాతా ఏవేతి భావః. అతః ఇత్థమనేన ప్రకారేణ, త్వం చాహం చాహం - తయోః - *‘త్యదాదీని సర్వైర్నిత్య’ మిత్యేకశేషః, ఉభయోరప్యన్తరంతారతమ్యం, మానధనాభ్యామతిహరమత్మన్తవిప్రకృప్తం--త్వం కేవలం ధనవాక్-వయం తు ప్రజ్ఞాప్రయక్తాభిమానధనవస్తః - అతః తవ చాస్తాకం చ సుమేదునర్హపయోరివ మహదన్తర మిత్యర్థః. అతస్త్యమస్తాసు విషయే, పరాజ్ఞుభిః అనాదరపరో, ఽసి యది-తర్హి, వయమప్యేకాన్తతో, నిస్పృహః నిరపేక్షా-అనాదరపరా ఇత్యర్థః - త్వయీతి శేషః, అనాదరేఽప్యవస్థానే నాస్తాకమత్ర ప్రయోజనమస్తి - తవాస్తాస్యాదరశ్చేదస్తాక మపి త్వయ్యాదరస్తద్వకాదత్ర స్థాస్యామః-అన్యథాన్యత్ర గమిష్యామ ఇతి భావః. అత్ర ‘త్వం రాజా వయ మి’త్యుపక్రమే ‘వయమప్యేకాన్తతో నిస్పృహః’ ఇ త్యుపసంహారే చ బహువచనం ప్రయుజ్య ఆవయోరితి ద్వివచనప్రయోగః కథం యుజ్యత ఇతి చేత్సర్వేషాం సముదాయవివక్షయా వా ఆత్మసంభావనాయాం బహువచనప్రయోగేణ వా యుక్తత్వాన్ని కోఽసి విరోధః. ఏవముక్తరత్రాఽసి ద్రవ్యవ్యవ్. శార్దూలవిక్రీడితం వృత్తమ్.

టీ. త్వం = నీవు, రాజా = రాజువు - గొప్పవాడవు. వయమపి = మేమును, ఉపా...న్నతాః-ఉపాసిత=సేవింపబడిన, గురు = ఆచార్యులుగలవై, ప్రజ్ఞా = త్రికాల ములయందును జరుగుసంగతులు గోచరించు బుద్ధివిశేషప్రవృత్తియొక్క, అభిమాన = ఆగ్రహము-గర్వముచే, ఉన్నతాః=గొప్పవారము. త్వం=నీవు, విభవైః = ధనసంపత్తులచే, ఖ్యాతః=ప్రసిద్ధుడవు, నః = మాయొక్క, యశాంసి=కీర్తులను, కవయః = విద్వాంసులు, లేక, విచిత్రప్రబంధ వచన రచనాచాతురీ ధురీణసంపన్నులగు కవులు, దిక్షు = దిగంత రాశములయందు, ప్రతన్వన్తి=విస్తరింపఁజేయుదురు. ఇత్థం = ఇట్లు, మానద=గర్వమును ఖండించువాడా, ఆవయోః ఉభయోరపి = మనకు ఇరువురకును, అన్తరం = భేదము, నతీతిహారం=మిక్కిలి దూరముకాదు. అస్తాసు=మావిషయమున, పరాజ్ఞుభిః = పెడమొ గముగలవాడవు, అసి యది=అగుదువేని, వయమపి=మేమును, ఏకాన్తతః=పూర్ణముగా, బొత్తిగా, నిస్పృహః = ఆశలేనివారము.

తా. నీవు దొరవు; మేము గురుశుశ్రూషచే నార్జించిన ప్రజ్ఞా విభవముచే నధికులము. సొమ్మున నీవు పేరెత్తినవాడవు; జ్ఞానమున మాకీర్తిని కవులు దిగంతముల నించుచున్నారు. ఇవ్విధమున నీకును మాకును భేద మంతగా లేదు. నీవే మమ్ము లెక్కనేయవేని నిఃస్పృహుల మగుమేమా ని న్నాశించువారము.

ఉ. రాజవు నీవు మేము గురు १ రాట్కలితప్రతిభాభిమానవి
భ్రాజిమహాన్నతాత్ములము १ భవ్యధనప్రధితుండ వీవు స
ద్రాజి నుతించు మాయశము १ దవ్య సుమీ మనవాసి మమ్ము ని
ర్వాజితః జూడవేని యసురరాగము మాకును లేదు నీయెడన్.

శ్లో. అథానామిశిషే త్వం వయమపి చ గిరామీశ్చ హే యావదర్థం
శూరత్వం వాదిదర్పవృత్తశమనవిధావక్షయం పాటవం నః,
సేవస్తేత్వాం † ధనాధ్యా మతిమలహతయే మామపి శ్రోతుకామా
మయ్యప్యాష్టా న తే చేత్వయి మమ సుతరామేషరాజన్యతోఽస్మి.

వ్యా.—ఉక్తమేవార్థం భక్త్యస్తరేణాహ—అథానామితి.—త్వ, మథానాం ధనానామిశిషే ఈశ్వరో భవసి తథా వయమపి చ, యావానర్థో యావదర్థం—యావదభి ధేయం యథా తథేత్వర్థః. * 'యావదవధారణ' ఇత్యవ్యయార్థావశా. ని. 'అర్థోఽభి ధేయం వై వస్తుప్రయోజన నివృత్తిష్యి'త్యమరః. గిరాం శాస్త్రవచనానా, మిశ్చ హే— అశేషశాస్త్రవిశేషార్థానాం ప్రభవామ ఇత్యర్థః. 'విద్యహ' ఇతిపాఠే గిరాం యావదర్థ మశేషవిశేషార్థానీత్యర్థః. విద్యహే జానీమహే, తథా, త్వం, శూరః శార్యవాన్— రిపుదమన ఇతి శేషః, తథా, నోఽస్తాకం, వాదిదర్పవృత్తశమనవిధా ప్రతివాదిగర్వ నిర్వాపణవిధానే - ని. 'విధి ర్విధానే వై చే చే' త్యమరః. అక్షయ మవినాశి, పాటవం సామర్థ్య-మస్తీతి శేషః. త్వాం, † ధనాధ్యా ధనస్వామినః. ని. 'ఇభ్య అఙ్ఞో ధనీ స్వామీ' త్యమరః. సేవస్తే భజస్తే-తదవినాశార్థం తదభివృద్ధిర్థం చేతి భావః. యద్యా ధనాధ్యా ధనాధ్యత్వాభిలాషిణః - రాజసేవయా ధనసంపాదనేచ్ఛప ఇత్యర్థః. త్వాం సేవస్తే, మామవ్యస్తానపీత్యర్థః, మతిమలహతయే బుద్ధికాడ్యనివృత్త్యర్థమ్—

'యస్తు పర్యటతే దేశాన్ యస్తు సేవేత పణ్డితాన్,

తస్య విస్తారితా బుద్ధిస్తైలబిష్టరివామృసి.'

ఇతి వచనాదితి భావః. యద్వా-మతిమలాని రాగద్వేషదయః-తేషాం హతయే ప్రత్యేక
నాథం - బుద్ధిశుద్ధిద్వారా జ్ఞానావాప్త్యర్థమిత్యర్థః. శ్రోతుం కామోఽభిలాషాయేషాం
తే శ్రోతుకామాః - శుక్రావహః-గురుముఖాచోఽప్యీతవ్య మితి న్యాయేనాన్తస్తుభా
చ్చాస్త్రార్థశ్రవణేచ్ఛవః - 'గురుశుక్రావయా విద్యే'త్యుపదేశవచనవిశ్వాసవస్తశ్చిహ్య
ఇత్యర్థః. సేవస్త ఇతి సంబంధః. * 'తుం కామమనసో ర'పీతి తుమునో మకారలోపః.
అతః హే రాజ్ఞ, తే మయ్యసి, ఆస్థా న చేదనాదరో యది, తదా మమ త్వయ్యసి,
నితరామత్యస్తం * అవ్యయత్వాదాంప్రత్యయః, అనాస్థా నిరపేక్షత్వాదితి భావః.
'ఏవ రాజ్ఞ గతోఽస్మి' ఇతి పాత అన్యత్ర గమిష్యామిత్యర్థః. * వర్తమానసామిష్యే
వర్తమానప్రత్యయః; స్వస్య నిరంకుశత్వద్యోతనార్థ మేతచ్ఛబ్దప్రయోగః; పూర్వశ్లోకో క్త
భావ ఏవాత్రాప్యనుసంధేయః. సగ్ధరావృత్తమ్.

టీ. త్వం = నీవు, ఆధానాం = ధనములకు, ఈశిషే = దొరవు. వయమపిచ =
మేమును, యావదర్థం = సర్వార్థ బోధకమగు నర్థ మెంతో యంతవఱకు, గిరాం = కాస్త
వచనములకు, ఈశ్చ హే = దొరలము. త్వం కూరిః=నీవు శౌర్యవంతుడవు, నః=మాకును,
వాది...విధా-వాది=ప్రతివాదులయొక్క, దర్ప = గర్వముయొక్క, వ్యుపశమనవిధా =
అడగించుటయందు, అక్షయం = కొంతకడని, పాటవం = నేర్పు, (కలదు)-త్వాం =
నిన్ను, ధనాధాః = ధనముచే గ్రుడ్డియైనవారు, సేవస్తే = సేవించుచున్నారు. మామపి =
నన్నును, మతిమలహతయే = బుద్ధిదోషకాంతికై, 'శ్రోతుకామాః = వినఁగోరికగలవారు,
(సేవస్తే), హేరాజ్ఞ=ఓరాజా, తే=నీకు, మయి=నాయందు, ఆస్థా న చేత్=అనాదర
మైనయెడల, మమ=నాకు, త్వయి అపి = నీయందును, సుతరాం = బొత్తిగా, (న = లేదు),
ఏవః = ఇదే, గతః ఆస్మి = పోవుచున్నాను

తా. నీకు ధనము కలదు. మాకు సర్వశాస్త్రసిద్ధాంతములు కలవు.
నీవు దేహశూరుడవు. మేము వాదశూరులము. ధనకాములు నిన్నుఁ
గొలుతును. చిత్తశుద్ధికాములు మమ్ము శుక్రావచేయుదురు. నాయందు
నీకు గౌరవములేదేని నీయందు నాకు మొదలే లేదు. ఇదుగోఁ బోవు
చున్నాను.

చ. ధనవతి వీవు మేము వివిధశ్రుతిపుంజపదార్థతత్త్వశా
సూలము నీవు శూరుడవు १ చండతరప్రతివాదిగర్వభం
జనులము మేము నిన్ను ధనశాలులు మమ్ము భజింతు రాశ్రితుల్
వినయము నేయవేని పృథివీవర సాగెద మీక్షణంబునన్.

శ్లో. వయమిహ పరితుష్టా వల్కలైస్తస్వం దుకూలై
స్సమ + ఇహ పరితోషో నిర్విశేషో విశేషః,
స తు భవతు దరిద్రో యస్య తృప్తా విశాలా
మనసి చ పరితుష్టే కోఽర్థవాక్ కోదరిద్రః.

53

వ్యా.—అథ కథమన్యత్ర గమిష్యసీత్యాశజ్ఞాయామస్తాకం నిత్యసంతుష్టాంతః
కరణత్వాన్న కిచ్చిదపి కృచ్ఛృమిత్యాహ—వయమితి—హే రాజా, వయమిదాసీం,
వల్కలైర్దారుత్వక్షిర్మిత చీవరైః, పరితుష్టాస్తస్మష్టాః, త్వం, దుకూలైః త్నైమైర్విచిత్ర
చీనామ్నైర్రిత్యర్థః. పరితుష్ట ఇతి వచనవిపరీతామేన సంబంధః, పరితోషః సంతోషః,
అస్తాకం తవ చ, సమ ఇవ తుల్య ఏవ-ఇవశబ్దోఽత్రావధారణార్థకః, విశేష ఆన్యతరో
త్కర్తవ్యః, నిర్విశేషో విశేషరహితః - మామక తావక పరితోషయోరన్తరం న కిచ్చిదప్య
స్తీత్యర్థః. 'సమ ఇవ పరితోషో జాయతే కో విశేష' ఇతి వా సాతః. కిం తు యస్య
పుంసద్వృష్టా భవతిస్సా, విశాలా అత్యాయతా, స పుమాన్, దరిద్రోఽకిచ్చన్, భవతు
న త్వస్య ఇత్యర్థః. *సమాభవనాయామ్ లోట్, కథమేతదిత్యాశజ్ఞోక్తమథమథాన్తర
న్యాసేన ద్రఢయతి—మనసి చ పరితుష్టే చిత్తే యేన కేనచిత్సత్తప్తీ సతి, కః పుమా
నర్థవాక్ ద్రవ్యసమ్మున్నః, కశ్చ వా, దరిద్రః ద్రవ్యహీనః - న కోఽపీత్యర్థః-మనః
పరితోషే లాభాలాభయోర-కిచ్చిత్కరత్వాదితి భావః. అతో నకిచ్చిదప్యస్తాకం కృచ్ఛృ
మితి వేదితవ్యమ్.

మాలిసీవృత్తమ్ - 'ననమయయయతేయం మాలిసీ భోగిలోక్తై రితి లక్షణాత్.

టీ. వయం = మేము, ఇహ = ఈ, వల్కలైః = నారచీరలచే, పరితుష్టా =
తనిసినవారము, త్వం = నీవు, దుకూలైః = విచిత్రచీనాంబరములచే, (పరితుష్టాఃడవు).
ఇహ=ఇందు, పరితోషః=తృప్తి, సమః=తుల్యమే, విశేషః=భేదము. నిర్విశేషః=గొప్పది
కానిది, కింతు=ఏనను, యస్య తృప్తావిశాలా=ఎవనికి ఆకగొప్పదో, నః దరిద్రః భవతు=
వాడు దరిద్రుడగుగాక. (కిం) చ=మఱియును, మనసి తుష్టే సతి=మనస్సు తనిసినది
కాఁగా, కః అర్థవాక్ = ఎవడు సంపన్నుడు? కః దరిద్రః = ఎవడు పేద?

తా. దుకూలములు దాల్చి నీ వెంతతృప్తి చెందుదువో నార
చీరలు దాల్చి మేము నంతతృప్తిని చెందుచునే యున్నాము. తృప్తి
యెడల నిర్వృతకును భేదము లేదు. ఇంక నింక నని యాశ యెవని బాధిం
చునో వాడు దరిద్రుడగును. కాని మనసు తృప్తిచెందినపుడు
దారిద్ర్యమేమి ? విశ్వంమేమి ? అట్టివాఁ డీ రెంటికినిలోబడఁడు.

చ. కలితదుకూలవస్త్రములు శ్రీ గట్టిననీకును జీర్ణవల్కులం
బులు ధరియించుమాకును బ్రహ్మోదము తుల్యము లేదు వాసి య
గ్గల మగుత్పన్న యెవ్వనికి శ్రీ గాఢదర్శిద్రుఢు వాఁడు లేమియుం
గలిమియు లేవు సమృద్ధివికస్వరమానసు లై నవారికిన్.

శ్లో. ఫలమలవశనాయ స్వాదు పానాయ తోయం
క్షీతిరపి శయనార్థం వాసనే వల్కులం చ,
నవధనమధుపానబ్రాస్తసర్వేంద్రియాణా
మవినయమనుమస్తుం నోత్సహే దుర్జనానామ్.

54

వ్యా.—తథాఽపి శరీరయాత్రాయా అన్యథాసంభావ్యమానత్వా న్న దుర్జనా
వినయం సోధుం శక్నోమిత్వాహ—ఫలమితి.—ఫలమ్, అశనాయ భోజనాయ
తున్నివారణార్థమిత్యర్థః, అలం పర్యాప్తం. *అలమితి పర్యాప్త్యర్థగ్రహణా 'న్నమ
స్పృశీ' త్యాదినా చతుర్థి - వివముత్తరత్రాసి ద్రవ్యవ్యం. తథా, స్వాదు మధురం-చి.
'త్రిషిష్టమధురౌ స్వాదు' ఇత్యమరః తోయముదకం, పానాయ తృష్ణాపకాస్త్యర్థ
మిత్యర్థః. అలం, తథా క్షీతిరపి శయనార్థం సంవేశనాయ, అలం, తథా, వల్కులం చ,
వాసనే ఆచ్ఛాదనార్థమ్, అలమ్, అశః, నవం సద్యస్సంభావితం - యధనం - తదేవ
మధుపానం మద్య పానం - తేన బ్రాస్తాన్యమార్గవర్తిని - సర్వాణ్ద్రియాణి యేషాం
తేషాం-ధనమధుపానస్య చిత్తవికారావివేకాదికారిత్వేన యథాకథంచిద్వివేక లేకసంభవే
తన్నిపుత్తర్థ్యం నవవిశేషణమ్, దుర్జనానాం దుర్నాగకాలినామవినయం దుర్వివయమనాదర
మితి యావత్, అనుమస్తుమగ్గీకర్తుం, నోత్సహే న మృష్యామి, సతి గత్స్వంతరే కిమర్థం
సోధవ్యమితి భావః.

టీ. అశనాయ = భోజనమునకు - ఆశలితీదుటకు, ఫలం = పండు, అలం =
చాలును. పానాయ = త్రాగుటకు, స్వాదు=తీయని, తోయం=నీరు, (అలం=చాలును)
శయనార్థం=పరుండుటకు, క్షీతిరపి=నేలయు, (అలం = చాలును). వాసనే=వస్త్రమునకు
(ఆచ్ఛాదనార్థము), వల్కులంచ = నారచీరయును, (అలం=చాలును) నవ...రాణాం-
నవ-క్రొత్త, ధన=ధనమను, మధుపాన = మద్యపానముచే, బ్రాస్త=తెలివికప్పిన, సర్వ=
నకలమైన, ఇంద్రియాణాం=ఇంద్రియములుగల, దుర్జనానాం=దుష్టులయొక్క, అవినయం=
అనాదరమును, అనుమస్తుం=అంగీకరించుటకు, న-ఉత్సహే=కడంగను.

తా. తినుటకు: బండ్లును, త్రావ నుదకిమును, కట్టుటకు నారచీర
లును, శయనింప నేలయును మాకుఁ జాలును. కలుద్రావినఁ గై పెక్కి

నట్లు నూతనసంపదలచే నొడలు మరచి కనులు గానకున్న నీచుల దుర్వి
సయమున కణాగి మణాగి యుండఁ దలంపము.

ప. ఫలములు చాలు జీవికకు १ బానము నేయ జలంబు చాలు వ
ల్కలములు చాలుఁ గట్టుట కేలాతలముల్ శయనింపఁ జాలు ని
ష్పలనవని త్తనీధురసహనవిజృంభితమోహలీనచి
త్తులగునికృష్టభూషతులదుర్జయ మించుకయున్ సహింతునే.

శ్లో. ఆశ్చీమహి వయం భిక్షా మాళావాసో వసీమహి,

శయీమహి మహీపృష్ఠే కుర్వీమహి కిమీశ్వరైః.

55

వ్యా.—ఏవమేవార్థం భిక్షువైకానా—ఆశ్చీమహితి.—వయం భిక్షాం భిక్షా
న్నమశ్చీమహి, భోక్ష్యమహి. * 'అశ భోజన' ఇతి ధాతోద్విజ్—ఆత్మ నేపదోత్తమపురుష
సహవచనమ్. ఏవము క్తరత్రాపి ద్రవ్యవ్యం. తథా, ఆకా ఏవ వాసో, వసీమహి ఆచ్ఛాద
యిష్యామః-దిగమ్పరా భవిష్యామ ఇత్యర్థః. మహీపృష్ఠే భూతలే, శయీమహి స్వప్నాస్తి
మః. అత, ఈశ్వరైః రాజభిః, కిం కుర్వీమహి కిం కరిష్యామః - న కిమపీత్యర్థః. శరీర
మాత్రాయా అన్యథైవ సంభాష్యమానత్వాదితి భావః. ఇత్థం స్థితత్వమేవ బ్రహ్మనిష్ఠ
మతిలక్షణం. తదుక్తం మహాభారతే ఉద్యోగపర్వణి భృతరాష్ట్రం ప్రతి ససత్సు
నాతేన—

‘యేన కేనచిదాచ్ఛన్నో యేన కేనచిదాశితః,

యత్ర క్వచన కాయా స్యాత్తం దేవా బ్రహ్మణం విదుః’ ఇతి-

క క్తం చ శ్రీమహాభాగవతే—

‘చీరాణీ కిం పథి న సన్తి దిశన్తి భిక్షాం

నోవాఙ్మీహః? పరభృతస్సరితోఽప్యశువ్యక్ ?

రుద్ధా గుహః కి? మణితోఽవతి నోపపన్నాన్ ?

కస్తాద్భజన్తి యతయో ధనదుర్తదాస్థాన్ ?’ ఇతి.

తథా చోక్తం శివగీతాయాం—

‘సంపితో యేన కేనాశ్చన్నభక్ష్యం వాఽ భక్ష్యమేవ, వా,

‘శయానో యత్ర కృత్రాఽపి సర్వాత్మా ముచ్యతేఽత్ర నః.’

ఇతి.

టీ. వయం=మేము, భిక్షాం = బిచ్చపుకూటిని అశ్చీమహి = భుజింతుము. ఆకా=
కులము, వానః = వస్త్రమును, వసీమహి = కట్టుకొందుము (దిగంబరులము అనుట),

మహీపృష్ఠే = భూతలమున, శయామహి = పరుందుము. (అట్టి మేము). ఈశ్వరైః = రాజులతో, కిం కుర్వీమహి = ఏమిచేయుదుము ?

తా. భిక్షున్నము భుజింతుము. దిగంబరులముగా నుందుము. నేలపై శయనింతుము. విశ్వర్యవంతులతో మా కేమి పని కలదు?

తే. చేరి భిక్షున్న మారగించెదము మేము

కట్టెదము దిక్కు లనియెడోకలితఁగాటిఁ

బవ్వలించెద మిల యనుపాన్పుమీఁద

నేమికార్యము మాకు నరేంద్రులందు.

శ్లో. న నటా న విటా న గాయకా న చ సభ్యేతరవాదచుఞ్చవః,

నృపమీక్షితుమత్ర కే వయం స్తనభారానమితా న యోషితః.

వ్యా. అథ స్వస్య రాజదర్శనాయోగ్యతాయాః ప్రకటనాపదేశేన తం నిష్ఠతి— నేతి. — వయం, నటాః వివిధవేషధారిణో విచిత్రనాట్యనిపుణాః, న న భవామ ఇత్యర్థః. యేన నయనానన్దో భవేదితి భావః. విటా ఏకవిద్యాః నాయికానుకూలనచతురాః, న న భవామః. యేన తత్తన్నాయికానుకూల్యప్రయోజనం సిద్ధేదితి భావః. తదుక్తమలంకారకాస్త్రీ— 'నాయకానాం నాయికానుకూలనే సహాయాః పీతమర్దవిటచేట విదూషకాదయ' ఇతి, తల్లక్షణం చ తత్రైవ—

'కించిదానః పీతమర్దః ఏకవిద్యో విటః స్తృతః,

సంధానకుశలశ్చేటో హస్యప్రాయో విదూషకః.'

ఇతి.

గాయస్తీతి గాయకాస్పక్షీతకుశలాః, తే, న న భవామః - యేన శ్రవణానన్దో భవేదితి భావః. సభాయాం సాధవస్సభ్యాః * 'తత్ర సాధు' తి యత్ప్రత్యయః. తేభ్య ఇతరేయే వాదచుఞ్చవః అశిష్టగర్వాలాపాః - సాధారణజనమనోవిరోధమాత్రపర్యవసాయి నో న తు కాస్త్రసంవాదిన ఇత్యర్థః. యద్వా - సభ్యాః విద్వాంసః - తదితరే సాధారణజనాస్తేషాం - వాదాస్తద్వదనయోగ్యవాక్యాని - తైశ్చుఞ్చవః విత్తా - హాస్యకారిణ ఇత్యర్థః. న న భవామః, యేన మనోవిరోధో భవతీతి భావః. * 'తేన విత్తశ్చుఞ్చుచ్చణపావి' తి చుఞ్చుచ్చిత్యయః. తథా స్తనభారైః కుచకుమ్భభరైరానమితా ఈషన్మూఙ్గ్యః, యోషితోఽపి, న న భవామః-యేన ససంరమ్భసంభోగాత్సుక్యం భవేదితి భావః. అతో, నృపం రాజానమీక్షితుం ద్రష్టుమ్, అత్ర నటాదిభి, వయం, కే? న కేచిదిత్యర్థః. ఏలేషామన్యతరత్వే యోగ్యతాస్సాదితి భావః; ఏలే న అనభ్యానామేవాప

కాశప్రదో న తు సభ్యానామితి నృపస్య నిద్రాగమ్యతే; 'నృప పీక్షితుమి' తి పాఠః-
తదా- 'హేన్యపేత్యామవ్రాణం - త్వామి' తి శేషః. అన్యదుక్తార్థమ్.

వై తాళీయాఖ్యమర్థ సమవృత్తం-

'షడ్విషమేఽష్టా నమే కలాష్టట్ట సమే స్యురొష్ఠీ నిరస్తరాః,
న సమాఽత్ర పరాశ్రితా కలా, వై తాళీయేఽస్తే రతా గురుః.'

ఇతి లక్షణాత్.

టీ. వయం = మేము, నటాః = (వివిధవేషధారిణులము విచిత్రనాట్య నిపుణులము అగు) నట్టువులము, న = కాము. విటాః = నాయుకానుకూలనచతురులగు తార్పుగాండ్రము, న = కాము, గాయకాః = సంగీతకుశలరుము, న = కాము. సభ్యే... చుష్పవః చ - సభ్య ఇతర = అసభ్యులు, వాదచుష్పవః చ = మాటనేర్పరులముచు, న = కాము. స్తనభార = పాలిండ్ల బరువుచే, అనమితః = కొంచెము నమ్రంగులము, న = కాము. అత్ర = ఇందు, నృపం = రాజును, ఈక్షితుం = చూచుటకు, కే వయం = మే మెవ్వరము?

తా. మేము నటులము కాము. విటులము కాము. గాయకులము కాము. అసభ్యవాదచుంచువులము కాము. చనుంగవ ప్రేగునతూఁగాడు బోగపుటాండ్రము కాము. రాజును జూడ మాకేల?

క. విటగాయక వై తండిక

నటజనులము గాము పృథుఘోన స్తనసమితో

త్కటవార కాంతలము గా

మటు గావున నృపునిఁ జూడ నగునే మాకున్.

శ్లో. విపులహృదయైర్ధన్వైః కై శ్చిజ్జగజ్జనితం పురా

విధృతమపరైర్దత్తం చానై ర్విరిజిత్య తృణం యథా,

ఇహ పి భవనాన్యన్యే ధీరాశ్చతుర్దశ భుజ్జలే

కతిపయపురస్వామ్యే పుంసాం క ఏష మదజ్వరః.

57

వ్యా.—నిద్రామేవ చతుర్భిః ప్రవక్ష్యయతి.—విపులేతి.—పురా పూర్వకాతే, విపులహృదయైర్ధన్వై హేమాననై రుదారబుద్ధిరిత్యర్థః. ఈశైర్లరిశ్చన్ద్రాదిసార్వభౌమైః, ఏత త్పరిదృశ్యమానం, జగద్భూచుట్టలం, జనితముత్పాదితం. సమగ్రధర్మాచరణే సంస్థాపిత మిత్యర్థః. తథా, అపరై ర్యయాతి ప్రభృతిభిరీశ్వరై ర్విధృతం విశేషేణ ధృతం సమ్యక్పరి పాలితమిత్యర్థః. తథాఽన్యైర్బలిప్రభృతిభిరిజిత్య శత్రుజయేన స్వవశం కృత్వాత్పణం

యథాత్పణమివ, దత్తమర్థినా త్కృతమ్. ఏలేనై లేమం మహాదార్యం సూచ్యతే. ఇహ హి ఇదాసీమసి, అన్యే, ధీరాః ధైర్యశాలినః, చతుర్దశభువనాని - భూరాదీని చతుర్దశ విష్టపాని, భుజ్జలే అనుభవని - తాదృక్సామర్థ్యసంపన్నాస్తీవ్రత్యర్థః, *భుజ పాల నాభ్యవహరయో' రితి ధాతోర్లట * 'భుజోఽనవన' ఇత్యాత్మనేపదమ్. అతః, కలి పయాని చ తాని పురాణిచ లేమం ద్విత్రాణాం పశ్చుషాణాం వా పురాణమిత్యర్థః. స్వామ్యే ఆధిపత్యే సతి, పుంసా, మేష పరిదృశ్యమానో, మదో దర్శ ఏవ-జ్వరః సన్ని పాతః బుద్ధిభ్రంశహేతుత్వాత్, ఈ కిమర్థమిత్యర్థః; అతః పురాతనమహారాజచరితాను స్మరణాల్లజ్జితవ్యంన తున్నతేన భవితవ్యమితి భావః. హరిణీవృత్తమ్.

టీ. విపులహృదయైః కైశ్చిత్ ధన్యైః = ఉదారమనస్సుగలకొందలు పుణ్యాత్మ లచే, పురా=పూర్వకాలమున, జగత్ = లోకము, జనితం = సృష్టింపఁబడినది. అపరైః = మఱికొందఱచే, విభృతం = పరిపాలింపఁబడినది. అన్యైః = ఇంకను కొందఱచే, విజిత్య = జయింపఁబడి, తృణం యథా = గడ్డిప్రకవలె, దత్తం = (యాచకులకు) ఈఁబడినది. అన్యే ధీరాః = వేఱుధీరులు, చతుర్దశభువనాని = పదునాలుగులోకములను, భుజ్జలే = అనుభవించు చున్నారు. కలిపయపురస్వామ్యే సతి = ఒకకొన్ని యూరుల దొరతనము కలుగుమాత్రాన పుంసాం = పురుషులకు, ఏషః మదః జ్వరః = బుద్ధిమాంద్యమును గలిగించు సన్నిపాత జ్వరమువంటి ఈమదము, ఈ = ఏమి?

తా. తొల్లి మహాస్వాంతు లగు ప్రజాపతు లీజగమును సృజించిరి పిదప మఱికొందఱు మన్వాదులు కాపాడిరి. మఱికొందఱు పరశురావ ప్రభృతులు జయించి యితరులకు దానముచేసిరి. ఇప్పుడును బదునాల్గు భువనములను ధీరు లగు బలిముఖ్యు లనుభవించుచున్నారు. కొన్నియు ల్లకుమాత్రము దొరతన మబ్బినంతనే మనుజుల కీమదజ్వర మేమి?

ఉ. అంచితబుద్ధులైన మనుజాధిపతుల్ జగ మెల్లఁ దొల్లి ని
ర్మించిరి దానిఁ గొందఱు భరించిరి యిచ్చిరి గొందఱిధికి
న్తించి జగమ్ము లన్నియును నెప్పి భుజించుచుఁ గొందఱుండఁగాఁ
బంచపట్టణేశుల కరపారమఁజ్వర మింత యేటికిన్.

శ్లో. అభుక్తాయాం యస్యాం క్షణమపి న యాతం సృపశతై
ర్భువస్తస్యా లాభే క ఇవ బహుమానః క్షితిభృతాం,

తదంశస్యాప్యంశే తదవయవలేశేఽపి పతయో

విషాదే కర్తవ్యే విదధతి జడాః ప్రత్యుత ముదమ్.

53

వ్యా.—అభుక్తాయామితి.—న్యపశతైః అనేకభూపాలకైః, యస్యాం భువి అభుక్తాయామనసుభూతాయాం సత్యాం, క్షణం క్షణమాశ్రమపి, న జాతం. కింతు క్షణ మాశ్రవ్యపథానరహితమేవానుభూయలే ఇత్యర్థః. తస్యా భువో, లాభే ప్రాప్తా, క్షీతిభృతాం రాజ్ఞాం, క ఇవ - ఇవశబ్దో వాక్యాలంకారే. 'ఇవేతీషదర్థోపమా వాక్యాలంకారే ప్రియ' గణవ్యాఖ్యానే. బహుమాన ఉత్కర్షణో - న కోఽపీత్యర్థః. సర్వసాధారణ్యాదితి భావః. కింతు, తస్యాః భువోఽంశస్యాపి, అంశే భాగే చ. తథా తస్యాంశస్య - యోఽపయవ ఏకదేశస్తస్య - లేశే అత్యల్పకోణేఽపి చేత్యర్థః. పతయః ఈశ్వరాః, జడా మదాః, విషాదే స్వల్పతమభూఖణ్డాభిపతయో వయం జాతా ఇతి విషాదే దుఃఖభే కర్తవ్యే సతి, ప్రత్యుత వైపరీత్యేన, ముదం సంతోషం, విదధతి కుర్వన్తి మోదన్త ఇత్యర్థః. అహం మహానయ మేలేషామవివేక ఇత్యర్థః. 'ప్రత్యుతేత్యుక్తవైపరీత్య' ఇతి గణవ్యాఖ్యానే.

టీ. యస్యాం=విభువి, క్షణమపి=నిమిషమేనియు, అభుక్తాయాం = అనుభవించు బడకుండ, న్యపశతైః = రాజులవందలు, యాతం న=పో లేదో (అనేకరాజు లీభూమిని పాలించక క్షణమైన నుండలే దనుట), తస్యాః భువః లాభే = అభూమి ప్రాప్తిచుటచే, క్షీతిభృతాం = రాజులకు, క ఇవ బహుమానః = ఎట్టియుత్కర్ష (అయినను), తత్ అం శస్య అంశే ఆపి=దానిభాగములూ భాగమునకు, తత్ అవయవలేశే ఆపి=దానిభాగములూ సత్యల్పకణమునకేని, పతయః=స్వాములగువారు, విషాదే కర్తవ్యేసతి = దుఃఖపడవలసినది యుండఁగా, జడాః సన్తః = మూఢులై, ప్రత్యుత = విపరీతముగ, ముదం విదధతి = సంతసము ననుభవించుదురు.

తా. ఈభూమి నెప్పుడును రాజు లేవరో యనుభవించుచునే యుందురు. ఇట్టి భుక్తముక్త మగుభూమి లభించినప్పుడు రాజుల కేసాటి గౌరవము చేకులును? అందు నీభూమియంశములోని యంశమునం దొకలవలేశమునకు యాజమాన్యము చెందువారు చింతిలవలసి యుండఁగా మూర్ఖులై వైపరీత్యముచే సంతసించు రేల?

చ. ఎడ నిముసంబు లేక ధరణీశతంబు భుజించుచున్న యి

ప్పుడమి లభించినకా మహిమ పొందునె రాజుల నేలతున్నట్లో

నడరు లవంబులోఁ దునియఁయం దొకమూలకు నాథు లైనవా

రడలక వైపరిత్యమున నహ్వముఁ జెందుదు రెంత మందులో!

శ్లో. మృత్పిష్టో జలరేఖయా వలయితస్సర్వోఽప్యయం సస్వణః

స్వాంశీకృత్య సవవ సంయుగశత్రై రాజ్ఞాం గణైర్భుజ్యతే,

†నోదద్యుర్దదతేఽథవా కి†మపి తే తుద్రా దరిద్రా భృశం

ధిగ్ధిక్తా పురుషాధమా ధనకణం వాఞ్చన్తి తేభ్యోఽపి యే. 59

వ్యా.—అస్తాం తావత్ తుద్రన్వపవార్తా. తద్యాచ్ఛాపరాస్తు తతోఽప్యత్యస్త
తుద్రా ఇత్యాహ—మృత్పిష్ట ఇతి.—జలరేఖయా సముద్రకారేణ జలరేఖయా జల
ధారయా చ, వలయితో వేష్టితః - పుష్కళీకృత్య, యోఽయం పరిదృశ్యమానస్సర్వః
అశేషోఽపి మృత్పిష్టశ్చ, అణుర్ను, తం తాదృశమృత్పిష్టమేవ, సంగరశత్రై యుద్ధశత్రై,
స్వాంశీకృత్య స్వభాగీకృత్య, యే రాజ్ఞాం గణాః, భుజ్యతే అనుభవన్తి, † తే రాజగణా,
దద్యుర్ని అర్థం వితరేయుర్వా * దదాతేర్భవిష్యతి లిజ్, అథవేతి వత్సాస్తరే, దదతః
వితరన్తో వా * దదాతేర్వర్తమానే శతృప్రత్యయః. 'నాభ్యస్తాచ్ఛతు రి'తి సుమభావః.
'దదతేఽథవేతి వా పాఠః. †అపరమన్యద్దుష్కరం, కిమపి నాస్త్యేవేత్సర్థః. భృశమత్సర్థం
తుద్రా పీనాః, దరిద్రా దీనాశ్చ - అనేకసంయుగక్షేకాస్థితమృత్పిష్టభోక్తృత్వాత్
తుద్రత్వం-తత్రాప్యంశభాగిత్యాద్దిద్రత్వం చావగస్తవ్యం, తతస్తేభ్యః తుద్రదరిద్రేభ్యో
రాజగణేభ్యః, యే పురుషాధమా, ధనకణాః ధనలేకాః, వాఞ్చన్తిభిషన్తి, తాన్
పురుషాధమాన్ - మానుషావశదాన్, ధిగ్ధిక్, మార్పరాధః ప్రస్థతజలపానవత్తథావిధ
తుద్రయాచ్ఛాయాః పరమనైచ్చాప్రమాత్వాత్పద్యాచితారస్తతోఽపి నీచాస్తే సరాధమాః
శాసఃపున్యేన నివ్యాఞిత్యర్థః. ని. 'ధిక్షిర్భర్తృననిష్టయోరి' త్యమరః.

* 'ఉభయర్వతసోః కార్యా ధిగువర్యాదిషు త్రిషు,

ద్విదీయాఽఽమ్రేడితాస్తేషు తతోఽన్యత్రాపి దృశ్యతే.'

ఇతి పచనాత్పురుషాధమానితి ద్వితీయా. * వీచ్ఛాయాం ద్విరార్థావః. స్వదగ్ధమక్షిమజ్జ
పూరణైకప్రయోజనాయాః పురుషాధమత్వజనన్యాః తుద్రయాచ్ఛాయా ధిక్కారం
విధాయ స్వతస్సిద్ధానన్దసిర్వామలస్య పురుషోత్తమత్వజనకస్య యతిభావనైవ జీవా
తోర్ధార్గణం విధేయమితి తాత్పర్యమ్.

టీ. జలరేఖయా = సముద్రమయ జలరేఖచే-నీటికిఱచే, వలయితః = చుట్టఁబడిన,
అయంమృత్పిష్టఃసర్వోఽపి = భూమియను నీమట్టిముద్దయంతయు, అణుః ససు = అణువే

కదా, సవివ = ఆకొంతయే, రాజ్ఞాం గజైః = రాజులసమూహముచే, సంయుగశతైః = అనేకములగు యుద్ధములచే, స్వాంశీకృత్య = తమయంశములుగఁ జేయఁబడి, భుజ్యతే = అనుభవింపఁబడుచున్నది. భృశం = మిక్కిలి, తుద్రాః = హీనులును, దరిద్రాః = దరిద్రులును, (అగు), తే = ఆరాజులు, నోదద్యుః = ఇయ్యరు. అశవా = ఒకవేళయిత్తురేని, కిమపి దదతే = కొంతయే ఇత్తురు. తేభ్యోఽపి = ఇట్టివారివలనకూడ, యే = ఎవరు, ధనకణం = ధనలేకమును, వాఙ్మచ్చి = కోరుదురో, తాన్ పురుషాధమాన్ = అసీచులగుపురుషులను, ధిక్ ధిక్ = చీచి (నిందింపవలయును అనుట).

తా. ఈభూమి సముద్రముచే గిరిగియఁబడిన మట్టిముద్దగదా! ఇది యీసృష్టిలో నెంత! అణువంత! ఈయణువంతను యుద్ధములుచేసి కొట్లాడి కొట్లాడి పెక్కురురాజులు పంచుకొని యనుభవించుచున్నారు. ఇట్టివారొరుల కొసంగుదురా? ఒసంగినను ఈనికృష్టులు నీచాతనీచముగా నించుకంత! ఇస్సిరో! అట్టి స్వపతులకడ యాచనకుఁ బోవువారి బ్రదుకెంతరో! త!

చ. తగ జలరేఖచే వలయితం బగుకొంచెపుచుంటిముద్దకై
జగడము లాడి యాడి పెలురచన్ విభజించి భుజించుచున్నదు
ర్భగస్వపు లిచ్చువారె తలఁపం గడు నీచులు వారియందు నొ
ప్పుగ ధనలేశ కాంక్ష గలఁపూరుషులుం గడుహీనులే కదా!

శ్లో. స జాతః కోఽప్యసీన్దనరిపుణా మూర్ధ్ని ధవళం
కపాలం యస్యోచ్చైః పుర్వినిహితమలంకారవిధయే.

సృభిః ప్రాణత్రాణప్రవణమతిభిః కై శ్చిదధునా
నమద్భిః కః పుంసామయమతులదర్పజ్వరభరః.

60

వ్యా.—కిం బహునా స వివ సఫలజన్తేతి నిగమయతి—స ఇతి.—స పుమాన్, కోఽపి కశ్చిదేవ, జాతః సఫలజన్తాఽఽసీత్ - న సర్వ ఇత్యర్థః. కోఽసావిత్యత ఆహ—యస్య పుంసః ధవళం శుభ్రం, కపాలం శిరోఽస్థి మదనరిపుణా శంభునా, ఉచ్చైః పుర్వైః సర్వోపరివర్తిమాన ఇత్యర్థః, మూర్ధ్ని నిజమస్తకే, అలంకారవిధయే భూషణవిధానాయ, వినిహితం నిక్షిప్తం, స విక వివేతి సంబంధః. సకలసురాసురమాళిఖచితమణిప్రభాదీపిత పాదారవిష్టస్య కైలాసగిరిశ్వరస్య భగవతశ్శంఖోః కపాలశేఖరత్వాదితి భావః. కిం త్వధునేదాసీం, ప్రాణత్రాణే తుచ్చప్రాణసంరక్షణే - ప్రవణా సక్తా - మతిర్యేషాం తై స్తథోక్తైః,

అత వివ నమద్భిర్నమస్కుర్వాణైః కైశ్చిత్కృతిపయైరేవ, నృభిర్నమయైః * హేతా తృతీయా. అథవా నమద్భిః పుంసాం నరవరం మన్యానాం రాజ్ఞామయం పరిదృశ్యమానః అతులః నిస్సీమా - యో దరోపి మదస్య వివ జ్వరభరో జ్వరోద్రేకః-అపభ్రంశహేతు త్వాత్, ఈ కిదుర్గమిత్యర్థః, మరణానంతరేఽపి యస్య శిరః ఆదరపూర్వకం మహదుపా దేయం భవతి స వివ సఫలజన్తా పురుషోత్తమశ్చ-అన్యస్సరోఽపి నిష్ఫలజన్తా పురుషా ధమశ్చేతి భాషః.

టీ. యస్య = విపురుషునియొక్క, ధవళం కపాలం=తెల్లనిపుట్టె, మదనరిపుణా= మన్తధారిచే, ఉచ్చైః=అన్నిటికంటె శ్రేష్ఠమైనదిగా, మూర్ధ్ని=తలయందు, అలక్ష్మర విధయే = భూషణవిధానమునకు, వినిహితం = పెట్టుకొనబడినదో, సః కోఽపి=అయొకా నొకఁడు, జాతః అసీత్ = పుట్టినవాఁడాయెను. అధునా = ఇప్పుడు, ప్రాణ ..మతిభిః= ప్రాణప్రాణ = ప్రాణములను రక్షించుకొనుటయందు, ప్రవణ = సక్తమైన, మతిభిః = మనస్సుగలవారై, నమద్భిః=నమస్కరించుచున్న, కైశ్చిత్ నృభిః=కొందఱు మనుజులచే, పుంసాం=జనులకు, ఆయం అతులదర్పజ్వరభరః = తులలేని పొగరనెడి యాజ్వరతీవ్రము, ఈ=ఏమి?

తా. ఎవనికపాలమును పరమేశ్వరుఁడు వానిభక్తికి మెచ్చి మరణానంతరమున శిరోలంకారముగాఁ దాల్చెనో ఆవానిజన్మమే సార్థకము. తమపొట్టుకై యెవరోకొందఱు మ్రొక్కినంతమాత్రముననే రాజులకుఁ గొందఱుకీ మిన్ను మన్ను గానక విజ్ఞప్తమగుట యేమి?

చ. ఆశఁడ సుజన్తుఁ డెవ్వనిసమంచితశుభ్రకపాల మద్రిజా పతి కుతుకంబుతోడఁ దలఁపై ధరియించె విభూషణంబుగా ఊతిపయిఁ బ్రాణరక్షణము సేయుటకై తముఁ జేరి కొందఱా నతులయి రంచు దుర్బదఘనజ్వర మేటికి మానవాళికిన్.

ఇది వైరాగ్యశతకమునందు యతిస్మృతిసంవాదవర్ణన మను
అఱవదశకము.

— మనస్సంబోధననియమనము —

శ్లో. పరేషాం చేతాంసి ప్రతిదివస మారాధ్య బహుధా ప్రసాదం కిం నేతుం విశసి హృదయ క్లేశ + కలితం,

ప్రసన్నే త్వయ్యస్తస్త్వయముదితచింతామణిః॥గుణే

విముక్తస్సంకల్పః కిమభిలషితం పుష్యతి న తే.

61

వ్యా.—అథ మనోనియమనదక్షవైవిధ్యం యథిత్యాత్మప్రసక్తానంతరం మనస్సంబోధనపూర్వకం తస్మిన్మనఃప్రకారమాహ—పరేషామితి.—హేహృదయ, ప్రతిదివస మనుదినం, బహుధా బహుప్రకారైః * ‘ప్రకారవచనే ధాత్’ (?) ‘పరేషాం’ చేతాంసి ఆరాధ్య ప్రసాద్య-తత్కాలాదితానునర్తనైరుత్పత్తికృత్యేత్యర్థః క్షేణేనాతిప్రయాసేన-కలితం సంపాదితం, ప్రసాదమనుగ్రహం నేతుం ప్రాప్యతుం - మనాంస్యే వేత్యర్థః. *నయతేః ద్వికర్తృకాత్ముక్ ప్రత్యయః, విశసి కిం ప్రవర్తసే కిమిత్యర్థః. అథ యథా కథంచిత్పరచిత్తప్రసాదనేనాభిలషితం సాధయిష్యామి - అతః కిమర్థమేవం నిషిధ్యత ఇత్యత ఆహ—ప్రసన్న ఇతి.—త్వయి, అంతరభ్యంతరే, ప్రసన్నే సమేహితే సతి-బహిర్ముఖత్వవైముఖ్యేన స్వస్థాన ఏవ స్థితే సతీత్యర్థః. స్వయం స్వప్రయత్నం విన్యేవేత్యర్థః. ఉదితః ఆవిర్భూతశ్చింతామణిః॥గుణః చింతారత్ననిచయరూప ఇత్యర్థః. ఏవమేవ చింతామణి రక్షేషాభిలషితదానసమర్థస్తద్గణ్య కిం వక్తవ్యమితి భావః, వివిక్తోనిష్కలజ్జగత్, సజ్జల్య ఇచ్ఛావిశేషతః, తే తవాభిలషితం వాఙ్మితం, న పుష్యతి కిం సపూరయతి కిం-పూరయ త్యేవేత్యర్థః. అథ వా కిం వాఙ్భిలషితం న పుష్యతి సర్వచ పి పుష్యత్యేవేత్యర్థః. అతః ఆత్మప్రసత్వేనాభిలషితప్రాప్తా కిమన్యప్రసాదనాయాసేనేత్యర్థః. అన్యథా సన్యతేత్రం విహాయూరణ్యకర్షణన్యాయః ప్రసక్త్యేతేతి తార్పర్యమ్.

టీ. హృదయ=హిమనసా, ప్రతిదివసం = అనుదినమును, బహుధా=నానావిధము లగు, పరేషాం=ఇతరులయొక్క, చేతాంసి=మనస్సులను, ఆరాధ్య = సేవించి, ప్రసాదం= అనుగ్రహమును, నేతుం = ప్రాపించుటకు, క్షేణకలితం = కష్టములగహనమును, కిం విశసి = ఏల వర్తించెదవు? అన్తః = అభ్యంతరమున, స్వయం=తనప్రయత్న మేలేక, ఉది...గుణే=ఉదితః=ఆవిర్భవించిన, చింతామణి గుణే = కోర్కెలనిచ్చు చింతామణి యను రత్నముయొక్కగుణములు గలదానవైన, త్వయి = నీవు, ప్రసన్నేసతి=మాలిన్యము లేని దానపుకాగా, విముక్తః సంకల్పః = పదలఁబడిన ఇచ్ఛావిశేషము, తే = నీయొక్క, అభిలషితం=కోరికను, కిం=దేనిని, న పుష్యతి=తీర్చదు.

తా. ఓమనసా ! ఒరులమనస్సు లనుదినము ననుసరించి వారియనుగ్రహము నార్జించుకొనుట కేల కష్టగండ్లు పడెదవు? నీవు నిర్మలముగా భర్త-టిక—24

నగుదువేని చింతామణిని బోలుదువు. ఎట్లనఁగా: సంకల్పములు పోయింతర్వాతఁ గావలసిన దేమున్నది?

చ. పరులమనంబు లోలి బహుభంగులఁ గొల్చి ప్రసన్న తాగుణ
స్ఫురణ వహింపఁ జేయుటకుఁ శ్రీ ఋనఁగ నేటికి నీవు చిత్తమా
స్థిరముగ సుప్రపాదము భరజించి నిలింపమణిగఁజోదయ
స్ఫురితగతికొ మనోరథము శ్రీ సొంపు వహింపదె నీకు మేలుగన్.

శ్లో. పరిభ్రమసి కిం ముధా క్వచన చిత్త విక్రామ్యతాం
స్వయం భవతి యద్యథా భవతి తత్తథా నాన్యథా,
అతీతమననుస్మరన్నపి చ భావ్యసజ్కుల్పయ
న్నతర్కితసమాగమాననుభవామి భోగానహమ్.

62

వ్యా.—ఏవం మనఃప్రసాదే గుణముక్త్యా తస్మాగుణత్వమాహ.—పరిభ్రమ
సీతి.—హేచిత్త, ముధా వ్యర్థం, కిం కిమర్థం, భ్రమసి సంచరసి - న సంచరితవ్యమి
త్యర్థః. ప్రయోజనాభావాదితి భావః. తద్ధి కిం కర్తవ్యమత ఆహ—క్వచన మత్రచిత్
థతే, విక్రామ్యతాం స్థీయతాం - సంస్థాన ఏవ నైవరం వర్తతామిత్యర్థః. ననేవం
చేత్కథం కార్యసిద్ధిరిత్యత ఆహ—యత్కార్యం, యథా యేన ప్రకారేణ, భవతి,
తత్, తథా, స్వయమప్రయత్నేనైవ, భవతి, అన్యథా వైపరీత్యేన, న భవతి—యద్భావి
తద్భవత్యే వే త్యాదివచనాత్సర్వమేతత్ దైవాయత్తమితి భావః. అతో విక్రామ్యతా
మితి సమ్మన్తః. విశ్రమే కిం ఫలమిత్యత ఆహ—అహమ్, అతీత మతిక్రాంతమర్థమననుస్మర
న్నచిన్తయన్నసమశోచన్నిత్యర్థః. తథా భావి చాపి భవిష్యదర్థమపి చ వస్తు *సామస్త్యే
నపుంసకత్వసిద్ధేశః, అసజ్కుల్పయ న్ననాకాక్షుక్, అతర్కితోఽనభూహితస్సమాగమా
యేషాం తాన చిన్తితోపసతానిత్యర్థః. భోగాన్విషయాననుభవామిదైవవశా త్సంభావితా
ర్థాక్ భోక్ష్యామి*వర్తమానసామిష్యే వర్తమానప్రత్యయః—యద్వా-అనుభవామి భుంజే,
అతో మదర్థం న పరిభ్రమిత్వమితి భావః. ఏవం చేత్సర్వేత్వరస్యావ్యవశ్యం ప్రియో
భవేయ మితి తాత్పర్యమ్. తదుక్తం భగవతా—

‘యో న హృవ్యతి న ద్వేష్టి న శోచతి న కాఙ్క్షతి,

శుభాశుభపరిత్యాగీ భక్తిమాన్యస్స మే ప్రియః.’

అన్యత్రాప్యక్తం—

‘గతార్థాన్నానుశోచన్తి నార్థయన్తే మనోరథాన్,
వర్తమానేన వర్తన్తే తేన మే పాణ్డవాః ప్రియాః.’

ఇతి.

పృథ్వీవృక్షం-‘జసౌ జనయలా వసుగ్రహయతిశ్చ పృథ్వీ గురుః’ ఇతి లక్షణాత్.

టీ. చిత్త=మనసా, ముఖా = వ్యర్థముగా, కిం=ఎందుకు, పరిభ్రమసి = సంచరింపెదవు? క్వచన=ఏచోటనైనను, విక్రమ్యతాం = బడలికను దీర్చుకొనుము. యత్ స్వయం యథాభవతి = వికార్యము స్వతంత్రముగ నేతీదన కానున్నదో, తత్ తథాభవతి అన్యథా న=అది యటులే అగును వేఱుకానేరదు. అహం=నేను, అతీతం=అతిక్రమించినదానికి, అనునన్తర్క = చింతింపక, భావించాసి = రాబోవుదానికి, అనంకల్పయత్ = కోరక, అతర్కిత సమాగమాత్ = ఊహలూ లేక వచ్చునట్టి, భోగాత్ = సుఖములను, అనుభవామి=పొందెదను.

తా. ఓమనసా! వ్యర్థముగా నేల క్రమ్మరెదవు! ఎక్కడైన విశ్రమింపుము. ఏది యెట్లుకావలయునో యది యట్లే యగుఁ గాని వేఱుకాదు. కావున నేను కడచినదానిఁ దలపెట్టక రానున్నదానిఁ గోరక యప్రయత్నలబ్ధము లగుభోగముల ననుభవించెదను.

ఉ. ఏల పరిభ్రమించెద వశనేకవిధంబుల . వెట్టిచిత్తమా

తాలిమి విశ్రమింపు మొకతావున యత్నము లేకయే యగుక
మేలును గీడు నే దలఁప మించినకార్యము భావికార్యముక
లాలసవృత్తి గోర విధిలబ్ధఫలంబులు నే భుజించెదన్.

శ్లో. ఏతస్మాద్విరమేద్విర్యాచగహనాదాయాసకాదాశ్రయ

శ్రేయోమార్గమశేషదుఃఖశమనవ్యాపారదత్తం క్షణాత్,

+శాస్త్రం భావముపై హి సన్త్యజ నిజం కల్లోలలోలాం గతిం

మా భూయో భజ భక్తురాం భవరతిం చేతః ప్రసీదాధునా. 63

వ్యా.—అథ విశిష్య సంభోధనప్రకారమేవాహ—ఏతస్మాదితి.—‘హే చేతః, ఏతస్మాత్ పరిదృశ్యమానాత్, ఆయాసయతీత్యాయాసకాత్ దుఃఖజనకాత్, ఇన్ద్రియాధాశ్చబ్దాదివిషయా-వివ గహనమరణ్యం - తస్మాత్ దుర్విగాహత్వాదేతద్రూపణం, విరమ - విరామం ప్రాప్నుహి - అత్యస్తదుఃఖవిషయాన క్రిం మా కుర్విత్కర్మధః.*‘జుగుప్సా విరామే’ త్యాది నా వచ్చుమీ. * ‘వ్యాజ్ఞురిభ్యో రమ’ ఇతి వరస్తైవదం, కింతు. క్షణాత్ క్షణమాత్రేన, అశేషదుఃఖశమన మేకవింశతిమహాదుఃఖవిధ్యంసనమేవ - వ్యాపారస్తత్త

దక్షం సమర్థం, శ్రేయోమార్గం జ్ఞానమార్గమ్. ఆశ్రయ అనుసర-తత్ర ప్రవర్తస్వేత్యర్థః. తథా. † స్వాత్మీభావం స్వరూపానుసంధావతత్పరత్వమ్, ఉపైహి ప్రాప్నుహి, తథా. నిజాం స్వకీయాం. చిత్తులం హి మనః కృష్ణే'త్యాదౌ ప్రసిద్ధామిత్యర్థః. కల్లోలవల్లోలా మతిచపలాం, గతిం వ్యాపారం, సంత్యజ సమ్యగ్విసృజ్య సుస్థిరం భవేత్యర్థః. భూయః పునరసి, భజ్గురాం భజ్గుశీలా - మకాశ్వతాం, భవరతిం సంసారాసక్తిం, మా భజ మా సేవస్వ, కిం త్వధునేదాసిం, ప్రసీద ప్రసన్నం భవ, చిత్తప్రసాదమస్తరా పుణ్యకత్తెరసి శ్రేయః ప్రాప్త్యసమ్భవాదితి భావః.

టీ. చేతః = (ఓ)మనసా, ఆయాసకాత్ = అలజడికలిగించునది యగు, వితస్మాల్ ఇంద్రియార్థగహనాత్ = శబ్దాదివిషయములను నీయరణ్యమునుండి, విరమ=విరామమును పొందుము. క్షణాత్ = నిమిషములూ, అశేషదుఃఖశమనవ్యాపారదక్షం = సమస్తదుఃఖములను పోగొట్టునట్టి వ్యాపారమున సమర్థ మగు, శ్రేయోమార్గం = జ్ఞానమార్గమును, ఆశ్రయ=అనుసరింపుము. కాంతం = కాంతవడు, భావం = ఉనికిని, ఉపైహి=పొందుము. కల్లోలలలోలాం = పెద్దయలవలె యతిచపలమైన, నిజాంగతిం = స్వకీయమైన వ్యాపారమును, సంత్యజ=బొత్తిగావదలుము-సుస్థిరుడవు కమ్ము. భూయః=వెండియు, భజ్గురాం = కాశ్వతముకాని, భవరతిం = సంసారమునందలి రక్తిమను, మాభజ=పొందకుము. ఆధునా=ఇప్పుడు, ప్రసీద = ప్రసన్నుడవు కమ్ము.

తా. మనసా ! ఆయాసవెట్టెడు నీయింద్రియార్థము లనెడు నరణ్యముతో'వఁ ద్యజించి శ్రేయస్సునకుఁ జేర్చునట్టియు సర్వదుఃఖనాశక మగునట్టియు సన్తానమునఁ బ్రవేశింపుము. ప్రకాంతభావమును జెందుము. అతిచంచల మగు నెప్పుటివర్తనమును విడనాడుము. అస్థిర మగు సంసారేచ్ఛను మరలఁ జెందకుము. నైర్మల్యము నందుము.

కా. ఆయాసప్రద మింద్రియార్థగహనంబాతో'వ వర్జింపుమి

శ్రేయోమార్గము సర్వదుఃఖనికరశచ్ఛేదార్థమై చేరుమి

ధ్యేయానై వ్రతముఁ బొందుమి స్థిరతచేదీపింపుమి చిత్తమా

మాయాకేళికి వెండియుం బొరకుమి మానిస్యముకొ వీడుమి.

శ్లో. మోహం మార్జయ తాముపార్జయ రతిం చంద్రార్ధచూడామణౌ
చేతస్వర్గతరణ్ణితిటభువామాసజ్జమజ్జీకురు,

కో వా వీచిషు బుద్ధుదేషు చ తడిల్లేఖాసు చ + స్త్రీషు చ
జ్వాలాగ్రేషు చ పన్నగేషు ‡ చ సరిద్వేగేషు చ ప్రత్యయః. 64

వ్యా. అథ విశ్వసనీయేష్యేవ విశ్వాసం కురు నాన్యత్రే త్యాహ—మోహమితి—
హే చేతః, మోహం పుత్రమిత్రాద్యానక్తిజనకాజ్ఞానం, మార్జయ శోధయ - త్యజేతి
యావత్ - తత్ర విశ్వాసం మా కు ర్విత్యర్థః. కిం తు చన్ద్రార్థః చూడామణిర్యస్య
తస్మిన్ చన్ద్రశిఖరే శంభౌ, తాం తథాభూతామనిర్వాచ్యామిత్యర్థః, రతిమనురక్తిముచా
ర్జయ సంపాదయ, తథా స్వర్గతరగ్గీత్యా మన్దాకిన్యా - యాస్తటభువస్తీరప్రదేశాస్తాసా
మాసన్దం తత్ర నివాసానక్తిమి, అగ్గీకురు అనుమన్యస్వ - ఉభయత్రైవ విశ్వాసం కుర్వి
త్యర్థః. వితస్యైవశ్రేయస్కరత్వాదితి భావః. కుత వితదిత్యాశక్త్యాన్యత్రావిశ్వాసో
త్పదనార్థమన్వరసమద్యావయతి—వీచిషు వారితరగ్గేషు చ, బుద్ధుదేషు జలస్సోదేషు
చ, తటితో లేఖా ఇవ తాసు విద్యుల్లతాసు చ, + స్త్రీషు చ సంపత్నుచ - 'తటిల్లేఖామ
తల్లిషు చేతి పాతే-ప్రకస్తాక్షటిల్లేఖాస్తటిల్లేఖామతల్లిష్టి-తాసు చ * 'ప్రశంసాపవనై
శ్చేతి నిత్యసమాసః. 'మతల్లికా మచర్చికా ప్రకాణ్ణ ముద్భత్లజా' విత్యమరః. జ్వాలా
గ్రేష్వగ్నిశిఖాముఖేషు చ, పన్నగేషు సర్పేషు, ‡ సుహృద్వర్గేషు చ బంధుజనముదా
మేషు చ, కో వా ప్రత్యయః? ఉత్తరోత్తరం తారతమ్యేన సత్వరకయా ప్రత్యక్షసిద్ధేషు
విచిత్రసంస్థితిషు చతుర్థ, 'గృహదీప ఇతి చుచ్చునకరణేశ్వశ్రు దాహ' ఇతి లోకన్యాయేన
ప్రత్యక్షేణ చ దాహహేతుతయా ప్రసిద్ధేషు జ్వాలాగ్రేషు చ, స్పృష్టతయా ప్రాణ
హర్తృషు చ, పన్నగేషు చ, విపత్ను పరిత్యాగశీలేషు బంధుజనేషు చ, కో వా విశ్వాసః? న
కోఽపీత్యర్థః. ఉత్తరోత్తరమవిశ్వసనీయత్యాదితి భావః. ని 'ప్రత్యయోఽధీనశబ్దజ్ఞాన
విశ్వాసహేతు' ప్రిత్యమరః.

అత్ర ప్రస్తుతానాం స్వబంధజనానామప్రస్తుతానాం వీచిప్రభృతీనాం చ యథా
కథంబోధపమ్యస్య గమ్యమానత్వాద్విపకాలంకారభేదః. తదుక్తం విద్యానాథేన.—

'ప్రస్తుతాప్రస్తుతానాం చ సామస్త్యే తుల్యధర్మతః,
కౌపమ్యం గమ్యతే యత్ర దీపకం తన్నిగద్యతే.' ఇతి.

టీ. చేతః = (ఓ) మనసా, మోహం = పుత్రమిత్రాద్యానక్తి గలిగించుజ్ఞాన
మును, మార్జయ = తుడిచివేయుము - పదలుము. చన్ద్రార్థ-చూడామణౌ = అర్థచంద్రుని
చూడారత్నముగాఁగల శంభునియందు, తాం=అనిర్వాచ్యమగు, రతిం = అనురక్తిని-భక్తిని,
ఉపార్జయ = సంపాదింపుము. స్వర్గతరగ్గీతటభువాం = మందాకినీతీరభూములయందు,
ఆసన్దం = నివాసానక్తిని, అగ్గీకురు = అంగీకరించుము. వీచిషు = ఆలలయందును, బుద్ధు

దేవు చ=జలస్పృటములయందును, తడితోలేఖాను చ = విద్యుల్లతలయందును, స్త్రీషుచ = అంగనాజనములయందును, జ్వాలాగ్రేషు=అగ్నిశిఖాముఖములయందును. షన్నగేషుచ = పాములయందును, సరితోవేగేషు చ = ఏటి వడులయందును, కోవా ప్రత్యయః = ఏమి నమ్మిక?

తా. డెందమా ! సంసారమోహము నింక విడనాడుము. అర్థచంద్రావతంసునిపైఁ దాత్పర్యముఁ జెందుము. గంగానదీతీరప్రదేశముల నివసించు దలంపుము. తరంగలందును, నీటిబుడగలందును, మెలుపులందును, స్త్రీలయందును, జ్వాలాగ్రములందును, సర్పములందును, నదీవేగములందును నమ్మక ముండనగునా?

చ. దురితపుమోహముం దొలంగఁగఁద్రోయుము నేయుము భక్తి శూలిపై
వరసురవాహినీతటనివాసముఁ జేకొను మేటినమ్మికల్
తరంగలయందు బుద్బుదవిఠానములందు మెలుంగుఁదీరగెలం
దరయఁగఁ గీలందు ఘణులందు సుహృజ్ఞనులందు డెందమా.

శ్లో. చేతశ్చింతయ మా రమాం సకృదిమామస్థాయినీమాస్థయా
భూపాలభుక్తికుటీరవిహరణవ్యాపారపణ్యాజ్ఞనామ్,
కన్ధాకశ్చుకితాః ప్రవిశ్య భవనద్వారాణి వారాణానీ
రథ్యాపజ్జీమ పాణిపాత్రపతితాం భిక్షామవేక్షామహే. 65

వ్యా.—అథ ప్రకారాంతరేణ సమ్పాదయతి—చేత ఇతి.—హే చేతః, అస్థాయినీ మస్థిరాం, కుతః-భూపాలానాం రాజ్ఞాం-భుక్తి భూభక్త వివ - కుటీ కుటీరం - తత్ర విహరణం విహారో = యస్య తథోక్తా యో వ్యాపారస్తేన - పణ్యాజ్ఞనాం వ్యభిచారిణీమితి యావత్ - భూసంజ్ఞాయా నరవరణశీలామిత్యర్థః - తదాయత్తత్వాత్తస్యా ఇతి భావః - యద్వా - భూపాలభుక్తికుటీరే విహరణమేవ వ్యాపారో యస్యాస్యా తథోక్తా సా చ - పణ్యాజ్ఞనా వారవిలాసినీ - తాం తథాభూతాం తదధీనత్వాత్తత్ప్రియం క్తప్రవృత్తినివృత్తికామిత్యర్థః. అత్ర పణ్యాజ్ఞనారూపణం విహారే విశృంఖలత్వ జ్యోతనార్థం-నైయత్యేన వ్యభిచరణశీలత్వప్రకటనార్థం చ - యథా వారవసితా కుత్ర చిత్కంచితకాలం విహృత్యానంతరమన్యత్ర గచ్ఛతి తద్వదితి ధ్వనిః. ఇహ కాని చిదర్థాంతరాణి స్ఫురంతి బుద్ధిమద్భిరున్నేయాని - గ్రన్థగౌరవభయాన్న లిఖ్యంతే. తా మిమాం పరిదృశ్యమానాం, రమాం సంపత్తిమ్, అస్థయా అదరేణ, నకృత్క

దాచిదసి మాచిస్తయ మాకాక్షయతత్సంప్రాధనప్రయత్నం మా కుర్విత్యర్థః. తస్మి
కథం జీవిత్యాకాక్షయమాహ—కన్దేవ కల్పకమేమమస్తీతి కన్దాకల్పాకినః -
కన్దాపర్వితగాత్రాస్సవ్రజః, అత్ర యద్యపి బహుప్రీహితైవ వివక్షితార్థలాభాత్పునః
ప్రత్యయాస్తరగ్రహణే ప్రక్రియాగౌరవం * 'స కర్మధారయా నృ త్వర్థీయ' ఇతి నిషే
ధాత్-తథాఽపి 'త్వగుత్తరానన్దవతీం' 'కోకప్రీతిచకోరపారణమటుజ్యోతిష్సతీ లూచనే'
ఇత్యాది మహావిప్రయోగశ్చ వర్తతే ఇతి వైయాకరణాః కథయన్తి - యద్వా -
కన్దయా కల్పాకినః కల్పకవస్త్రః కన్దాచ్ఛాదితగాత్రాస్సవ్ర ఇత్యర్థః, వయమితి
కేమః, వారాణస్యాః కాశీపట్టణస్య - ని. 'కాశీ వారాణస్యవస్తీ' త్యమరః. రథ్యా
పక్షిపు రాజమర్గశ్రేణిపు - ని. 'రథ్యా ప్రతోభిర్విశిఖే' తి పర్యాయేష్యమరః. భవన
ద్వారాణి గృహప్రతిహరప్రదేశాః, ప్రవిశ్య, పాణిరేవ పాత్రం తత్ర - పతితాం
నిక్షిప్తామ్-నితే నాయాచాపూర్వకత్వం సూచ్యతే, భిక్షామపేక్షామహే స్పృహయా
మహే. 'పాణిపాత్ర ఉదరమాత్ర పాత్రే పతితమశ్మియా, దిత్యాది శ్రుతేరనాయాస
సిద్ధభిక్షాహారేణ శరీరయాత్రాం సీర్వర్తయన్తః పుణ్యక్షేత్రేషు సుఖేన నివత్సాన్యహ
ఇత్యర్థః, తదుక్తం—

'భిక్షాహారో నిరాహారో భిక్షాన్నేన ప్రతిగ్రహః,

అసతో వా సతోవాఽపి సోమపానం దినే దినే.' ఇతి.

టీ. చేతః = (ఓ) మనసా, అస్థాయినీం = అస్థిరమయినదియు, భూపాల...
పణ్యాజ్ఞనామ్-భూపాల=రాజులయొక్క, భుక్తి = బోధముడియను, కుటీ = కుటీరము
నందు, విహరణ=మెలగుట యను, వ్యాపార=కార్యము గల, పణ్యాజ్ఞనాం=వెలయాలు
(నగు), ఇమాం రమాం=దృశ్యమానమగు నీసంపదను, అన్ధయా = అదరముతో, నకృత్ =
ఒకప్పుడును, మాచిస్తయ = కోరకుము. కన్దాకల్పాకితాః సవ్రజః = బొంతను కప్పుకొన్న
వారమై, వారాణసీరథ్యాపక్షిపు = కాశీరాజపీఠులవరుసలయందు, భవనద్వారాణి =
ఇండ్లవాకిళ్లయందు, ప్రవిశ్య=ప్రవేశించి, పాణిపాత్రపతితాం=చేతు లనుపాత్రయందు
పడిన, భిక్షాం=భిచ్చమును, అపేక్షామహే = కోరుచున్నాము.

తా. చిత్తమా! రాజులకునుబొమ్మ లనుగుడిసెవేసి లక్ష్మి యనెడు
వెలయాలు తిరుగులాడుచుండును. ఎప్పుడును నీ వాసిలుకడలేక వర్తించు
బహుచారిణిని గోరకుము. బొంత గప్పికొని వారాణసిపట్టణవాట్లము
లందు గృహద్వారములనుండి యటచేతిలో నుంచబడు భిక్షాన్న మార
గించి మేము జీవింపఁగలము.

మ. అవనీశ భుక్తికుటీకటివిహరణవ్యాపారపణ్యాంగనక
 భువిలో సంపద నించుకం గొనకుమీభోగాధమై చిత్తమా
 శివమోదావహకాశికానగర సుశ్రీరాజమార్గంబులక
 భవనద్వారములందుఁ జేత నిడు సదైభుక్షం బవేక్షించెదన్.

శ్లో. అగ్రే గీతం సరసకవయః పార్శ్వయోద్ధాక్షిణాత్యాః
 పశ్చాత్తీలావలయరణితం చామరగ్రాహిణీనామ్,
 యద్యన్త్యేవం కురు భవసాస్వాదనే లమ్పుటత్వం
 నో చేచ్ఛేతః ప్రవిశ సమాసా నిర్వికల్పే సమాధౌ.

66

వ్యా.—అథ తవ యది సర్వథా సంసారరసానుభవే భినివేశస్తావదిత్థం భూత
 సామగ్ర్యం తత్రాభిరతిం కురు, అన్యథా ధ్యాననిష్ఠో భవేత్యాహ—అగ్ర ఇతి—
 అత్ర గీతకవయేన గాయకజనో లక్ష్మ్యతే, తదాచ, హే చేత ఇత్యధ్యాహరః. అగ్రే
 పురస్తాద్గీతం వీణావాదనప్రవీణగాయకసముదాయశ్చ. తథా, పార్శ్వయోరపీత్యర్థః.
 దాక్షిణాత్యా దక్షిణదేశోద్భవాః - లేమమేవ విచిత్రప్రబంధనిర్దాణకౌశలసంభవాది
 భావః. * 'దక్షిణా పశ్చాత్పురస్తస్థిగీతి త్యక్వీత్యయః, సరసా రసోల్లసితశబ్దార్థసంఘ
 టవచతురా, యే కవయః కవయితారస్తే చ, తథా, పశ్చాత్ పృష్ఠభాగే, చామరాణి
 ప్రక్షీర్ణకాని - గృష్టాస్తీతి చామరగ్రాహిణ్యః - తాసాం వాలవ్యజనవీజనతత్పురాణాం
 రమణీనాం. ని. 'చామరం తు ప్రక్షీర్ణకమిత్యమరః. వీలయా వీజనవైచిత్ర్యవిలాసేన-
 యద్యవలయరణితం మణికంఠరూపుణితాగ్రస్త చేచ్ఛేత్యత్సర్వం. * 'నపుంసకమనపుంసకే
 నే' త్యాదినా నపుంసకైకకేమః. ఏవముక్తప్రకారేణాస్తి యది పర్తలే చేత్తస్మి, భవే
 సంసారే - యో రసస్తస్యాస్వాదనే అనుభవే - లమ్పుటత్వం లోలుపత్వం, కురు,
 తదానక్తం భవేత్యర్థః. ని. 'లోలుపా లోలుభా లోలూ లాలసా లమ్పుటత్వస' ఇతి
 యాదవః. నో చేదేపం నాస్తి చేత్సమాసా ఆవిలమ్పేనైవ * 'స్వరాదిపారాదవ్యయ'మితి
 కాకటాయనః. నిర్వికల్పే నిరాతజ్జే, సమాధౌ ధ్యానే, ప్రవిశ బ్రహ్మధ్యాననిష్ఠం భవే
 త్యర్థః. ‡ మన్యభోభయభింశహేతునా పృథా వై న్యేనేతి భావః.

మద్రాస్తావృత్తమ్.

టీ. చేతః (ఓ) మనసా, అగ్రే = ముందు, గీతం = పాటయు, (వీణావాదనమున
 ప్రవీణులు అగుపాటకుల సమూహపుపాట), పార్శ్వయోః = ప్రక్కలయందు, దాక్షి
 ణాత్యాః సరసకవయః = విచిత్రప్రబంధనిర్దాణనిపుణు లగు దాక్షిణాత్యకవులును,

చక్షాత్ = వెనుక, చామరగ్రాహిణీనాం = వింజామరలు వీచుచుజవరాండ్రయొక్క, నీలా
మలయరణితం = విలాసముగా వీచుచున్నప్పుడు రత్నకడియముల యుజాత్కారమును, వీచం =
ఈవిధమున, అస్తియది = కలదేని, భవరస ఆస్వాదనే = సంసారరసమును ఆస్వాదించుట
యందు, లమ్మటత్వం = లోలుపత్వమును-ఆసక్తిని, కురు = వహింపుము. నోచేత్ = లేదేని,
సహసా = వెంటనే, నిర్వికల్పే = నిరాకంక్షమైన, సమాధౌ = యోగమునందు, ప్రవిశ =
చొరుము. బ్రహ్మధ్యానసింహాపరుడై ఆత్మమాత్రపుగా నుండుము.

తా. మనసా! ఎదుట మధురగానము, ప్రక్కలను సరసులగు
దాక్షిణాత్యకవులు, వెనుకఁ జామర గ్రాహిణుల కరకంకణకవ్వణములు,
ఇవికలవేని సంసారరసాస్వాదనమున లాలస వగుము. లేదా నిర్వికల్ప
సమాధియందుఁ బ్రవేశింపుము.

చ. సరసులు దాక్షిణాత్యకవిశచంద్రులు చెంతలయందు ముందటన్
సురుచిరగీతమున్ వెనుక శోభితచామరపాణిమానినీ
కరమణికంకణకవ్వణముఁ గల్గిన యేని భవానుభూతిచే
బరఁగుము గల్గవేని భవభంజనయోగముఁ బూను మానసా.

శ్లో. ప్రాప్తాః శ్రీయస్సుకల కామదుఃఖస్తతః కిం
న్యస్తం వదం శిరసి విద్విషతాం తతః కిం,
సంపాదితాః ప్రణయినో విభవైస్తతః కిం
కల్పం స్థితం తనుభృతాం తనుభస్తతః కిమ్ ?

67

వ్యా.—అథ విచార్యమాణే సంపత్తిలాభశత్రుజయాదీనామప్యకించిత్కరత్వ
మేవేత్యాహ—ప్రాప్తా ఇతి.—హే చేతః తనుభృతాం శరీరాణాం, సకలకామాన్
దుహస్తీతి సకలకామదుఃఖః అశేషమనోరథపరిపూరకా ఇత్యర్థః. శ్రీయః ప్రాప్తాః,
తతః కిం, తథా విద్విషతా మమిత్రాణాం * ద్విషోఽమిత్ర ఇతి శతృప్రత్యయః,
శిరసి వదం, న్యస్తం నిక్షిప్తం-పరాక్రమాతిశయేన సర్వే శత్రవః పాదాక్రాంతీకృతా
ఇత్యర్థః. తతః కిం; విభవైర్ధవైః, ప్రణయిసస్సుచ్ఛృదస్సంపాదితాః సంగృహీతాః
వశంవదీకృతా ఇత్యర్థః. 'సమ్మానితా' ఇతి పాతే - బహుమానితాః. తతః తథా,
కల్పస్థితాః కల్పాంతరస్థాయిన్య ఇత్యర్థః. తనవః శరీరాణి, సంపాదితా ఇతి సుబంధః,
కేన చిద్యోగేన సంగృహీతాః, తతః కిం, తేషాం శ్రీయస్సాధనత్వనిషేధాదితి భావః.
ఏతదాదిశ్లోకచతుష్టయం వసంతతిలకావృక్షమ్.

టీ. తనుభృతాం = శరీరధారులకు, సకలకామదుఃఖాః = ఎల్లమనోరథములను పితుమనట్టి, శ్రియః = సంపదలు, ప్రాప్తాః = పొందఁబడినవి, తతః = అందువలన, కిం = ఏమి? విద్విషతాం = అమిత్రులయొక్క, శిరసి = తలయందు, పదం = అడుగు, న్యస్తం = పెట్టబడినది. విభవైః = విశ్వర్యములచే, ప్రణయినః = సుహృత్తులు, సమ్మానితాః = సత్కరింపఁబడిరి (తతః కిం = అందువలన నేమి?) తనుభిః కల్పస్థితం = దేహములు కల్పాంతరకాల మంతయు ఉండినవి. (తతః కిం = అందువలన నేమి?)

తా. పురుషుఁడు కోరికలఁ దీర్చుసంపదలు గలిగిన నేమి? శత్రువుల నెల్ల నోడించిన నేమి? విశ్వర్యము నొసంగి మిత్రుల గారవించిన నేమి? కల్పాంతము చాపులేక బ్రతికిన నేమి? సర్వము నిష్ప్రయోజనము.

చ. సకలశుభంబు లిచ్చుప్రియసంపద వచ్చిన నేమి దానిచే

బ్రకటవిరోధిమస్తకము శ్చ వైఁ బద ముంచిన నేమి దానిచే

నికటధనంబుచే హితుల సేర్పుగ నేలిన నేమి దానిచే

వికృతముగాక ప్రాణికి భూవిం దను వుండిన నేమి దానిచేన్.

శ్లో. భక్తిర్భవే మరణజన్త భయం హృదిస్థం

స్తే హో న బంధుషు న మన్తభజా వికారాః,

సంసర్గదోషరహితా విజనా వనాంతా

వై రాగ్యమస్తి కిమితగపరమర్థనీయమ్.

63

వ్యా.—నస్వేపం శ్రేయస్సాధనత్వేన వ్యవహృతానామేతేషాం నిషేధే కి మన్యచ్ఛేయస్సాధనమిత్యత ఆహ—భక్తిరితి.—హే చేతః, భవే శమ్భా, భక్తి ర్భజనామరగాః కార్య ఇతి శేషః, కిం చ, మరణజన్తభ్యాం మహాపద్రవకారిభ్యాం నిధనోక్షత్రిభ్యాం - భయం, హృది తిష్ఠతీతి హృదిస్థం కర్తవ్యమితి శేషః. నతు విస్తర్తవ్యమితి భావః. బంధుషు పుత్రమిత్రకళత్రాదిషు విషయే, స్నేహోఽను రాగో, న న కార్యాః, తథా మన్తభాజ్ఞాయస్త ఇతి తథోక్తా, వికారాః స్త్రీపరతన్త్ర త్యాదయః, న న కార్యాః - శ్రేయోఽన్తరాయత్వాదితి భావః ఇత్థం శ్రేయస్సాధన త్వేన కర్తవ్యవ్యయం తదసాధనత్వేనాకర్తవ్యవ్యయం చోపదిక్ష్మేదానీం పునర్దుష్ట్యాం కర్తవ్యాన్తరముపదిశతి — సంసర్గదోషైస్సన్తదోషైః - రహితాః కామక్రోధాది ప్రసక్తపక్షితా ఇత్యర్థః. 'సక్లాత్సంజాయతే కామ' ఇత్యాది భగవద్వచనేన నన్తజనిత కామాది దోషపరమృతాయా ఆనర్థహేతుత్వాదితి భావః. కుతః? వచనా

వివిక్తాః, వనాస్తా వనప్రదేశాస్సేవ్యాఇతి శేషః. తత్రకిమస్తీత్యాశక్త్యాహయామాహ—
వైరాగ్యమస్తి సంభవ తీత్యర్థః. అతో వైరాగ్యత్పరమస్య, త్కిమర్థసియమభిలషణీయం?
న కిమపీత్యర్థః. తస్యైవ పరమశ్రేయస్సాధనత్వాదితి భావః.

టీ. భవేశంభునియందు, భక్తిః = బత్తి (కలదనిశేషము), మరణజన్మభయం =
చావుపుట్టువులవలని భయము, హృదిన్దం = మనస్సుననున్నది, బన్ధుః = పుత్ర మిత్రకళత్రా
దులవిషయమున, స్నేహః = అనురాగము, న = లేదు. మన్తః = మదనునివలనపుట్టు
నట్టి, వికారాః = స్త్రీపరతంత్రాదిచెడుభావములు, న = లేవు. విజనాః = నిర్జనమై, సంసర్గ
దోషరహితాః = సంగమువలని చెడుగులచే వదలబడినవైన, వనాస్తాః = అరణ్యప్రదేశ
ములు (కలవు). వైరాగ్యం = విరక్తి, అస్తి = కలదు. ఇతఃపరం = ఇటుపైని, అర్థసియం
కిం = అపేక్షింపఁదగినది (ఏమియు లే దనుట.)

తా. మనసా! శివునందు భక్తి, జననమరణాదులందు భయమును,
దారపుత్రాదులందుఁ జ్రేమలేకుండుటయు, మన్తభవికారములకు లోను
గామి, సంసర్గదోషము కలుగని నిర్జనము లగువనాంతములును, వైరాగ్య
మును తక్కు నింకఁ గోరవలసిన దేమున్నది?

చ. హరచరణాబ్జయుగ్మమున १ నంచితభక్తి మనంబులో జరా
మరణభయంబు బాంధవసమాజముపై స్పృహ లేమి దుస్సహ
స్మరశరనిగ్రహంబు మునీమాన్యవివిక్తవనప్రదేశముల్
పరమవిరక్తియుం గలుగ १ భాగ్యమహోన్నతి వేఱ యున్నదే.

శ్లో. తస్మాదనస్తమజరం పరమం వికాసి
తద్భ్రష్టా చింతయ కిమేభిరసద్వికలైః,
యస్యానుషడ్గీణ ఇమే భువనాధిపత్య
భోగాదయః కృపణలోకమతా భవన్తి.

69

వ్యా.—అథ బ్రహ్మవిచారతత్పరస్య తే సర్వేఽపి భువనాధిపత్యాదయస్తచ్చాపివ
ప్రతిభాస్తీత్యుపసంహరతి—తస్మాదితి.—తస్మాత్ యస్మాదైవైరాగ్యమేవార్థసియం తస్మా
దిత్యర్థః. హేచేతః, అనస్తమపరిచ్ఛిన్నం త్రివిధపరిచ్ఛేదకూన్యం తథా, అజరం జన్మ
జరామరణవర్జితమ్, అత ఏవ, పరమం సర్వోత్కృష్టం తథా, వికాసి వికస్వరం సర్వవ్యా
పీత్యర్థః. యద్వా-వికాసి భాస్వరం, తద్భ్రష్టా, చింతయ, విచారయ, విభిః క్రియమాజ్ఞై
రసద్వికలైః ఎరసద్భిరసాధుభిః - అనత్యైర్వా - వికలైః ఎస్త త్తదోభగ ప్రాప్త్యప్రాప్తిగోచర

విచారైః కిం-వికల్పసాధ్యం నాస్తీత్యర్థః. * గమ్యమానసాధనక్రియాపేక్షయా కరణ త్వాత్ప్రతీయా, * 'న కేవలం హృదయమాజైవ క్రియానిమిత్తం కారకభావస్య - అపి తు గమ్యమానా పీతి వచనాత్' * యత్తదోన్నిత్య సంబంధాత్తచ్ఛబ్దస్య యచ్ఛబ్దాకాక్షా యామాహ—యస్య బ్రహ్మణః-అనుషజ్జిణః సమ్భవంతః యద్బ్రహ్మవిచారఇత్యర్థః తవేతి కేవలం. ఇమే కామ్యమానాః, భువనాధిపత్యం లోకాధిపత్యం - భోగఃస్వర్గాదిసత్త్వాన్త లోకసముదాయస్థః తావాదీయేషాం తే తదాదయో భోగాః కృపణలోకానాం బ్రహ్మ విచారపీనజనానాం - మతా ఇష్టా యోగ్యా ఇతి యావత్-భవంతి ప్రతిభాంతి-తేహ మేవ యోగ్యాః తే న మాదృశానామితి ప్రతీయంత ఇత్యర్థః. భువనాధిపత్యాదినా మేవం ప్రతీయమానత్వే కిముతాన్యేషామితి భావః. తదాసిం తవ తృణీకృతబ్రహ్మపురస్కరత్వా త్సర్వేఽపి తుచ్ఛా ఏవ ప్రతిభాంతి పరమార్థః. యద్వా - నచ సర్వదా భోగజాత మేవ మమాభిలషితం నాన్యదితి యది మన్యసే, తదా ఇత్థంభూతస్య తవసర్వే భువనాధి పత్యాదిభోగా అనుషజ్జాత్వయమేవ సమ్భవంతి సమాధానమభిప్రేత్యాహ-హేచేతః, తత్ సకలవేదాన్తప్రసిద్ధం - యద్వా - తచ్ఛబ్దలక్ష్యార్థభూతమిత్యర్థః. 'తత్త్వమ సీతి మహావాక్యే తథా వ్యాఖ్యానాదితి భావః, చింతయ, చింతనఫలమాహ—యస్య బ్రహ్మ చింతనతత్పరస్య, తే, కృపణలోకమతా ఇమే భువనాధిపత్యబోగాదయః, అనుషజ్జిణః భవంతి అనుషజ్జాత్వయ మేవ సమ్భవంతి త్యర్థః. బ్రహ్మధ్యాననిష్ఠాసామ్రాజ్యలక్షీ షణ్ణేః కిం తే దుర్లభమితి భావః. కేవలం సమానమ్ - యద్వా - యస్య బ్రహ్మచింతనస్య ఇమే భువనాధిపత్యాదయః అనుషజ్జిణః అనుబంధిణః భవంతి - తథా చ సతి బ్రహ్మ చింతనే తదనుబంధవశాత్సర్వేఽపి స్వయమేవ సమ్భవంతితి భావః. అత్ర 'శిఖితే వర్ధతే నూనం గురూచీం పిబ కాబకేతి కాస్త్రవచనమనుసృత్య తాత్పర్యాన్తరేజైవం సమాహిత మిత్యనుసంధేయమ్; కృపణలోకమతా ఇత్యుక్త యద్యపి * మతిబుద్ధీత్యాదినా వర్తమా నార్థే క్తప్రత్యయే * 'క్తస్య చ వర్తమాన' ఇతి షష్ఠీసమాస నిషేధః-తథాఽపి నిరంకు థాః కవయ ఇత్యులమ్.

టీ. తస్మాత్=అందుచేత (ఇహమందు వైరాగ్యముతప్ప అపేక్షింపఁదగిన దేదియు లేనందున), కృపణలోకమతాః = దీనులయొక్క సమాహమునకు ఇష్టములైన, భోగ (భువనాధిపత్యముమొదలగు) సుఖములు, ఆదయః = మొదలైనవి, యస్య=బ్రహ్మ మును, అనుషజ్జిణః = అనువర్తించునవో, అనంతం = అంతములేనిది, అజరం = ముదిమి లేనిది, పరమ = సర్వోత్కృష్టమైనది, వికాసి = సర్వవ్యాపియై వెలుంగుచుండునది,

(అగు) తత్ బ్రహ్మ=ఆబ్రహ్మమును. చింతయ=ధ్యానింపుము. ఏభిః=ఈ, అసత్=చెడు, వికలైః=తలంపులచేత, కిం=ఏమిప్రయోజనము?

తా. కాబట్టి యనంతమును, నిర్విచారమును, సర్వోత్కృష్టమును నగు నాబ్రహ్మమును జింతింపుము. ఈ చెడుచింతలతో నేల? బ్రహ్మచింతనునకు భువనాధిపత్యభోగాదులు నీచసమృతములుగాఁ దోచును.

తే. కావ్రున ననంత మజర మరక్షర మజంబు

బ్రహ్మము భజింపు మతివికర ల్పములు మాను

బ్రహ్మసంగికి భువనాధిపత్యభోగ

పదవియును నీకుఁ దుచ్చమై ర పరఁగు జువ్వె.

శ్లో. పాతాలమావిశసి యాసి నభో విలఙ్ఘ్య

దిష్టండలం భ్రమసి మానస చాపలేన,

భ్రాన్త్యాఽపి జాతు విమలం కథమాత్మనీనం

తద్భ్రష్టా న స్మరసి నిర్వృతమేషి యేన.

70

వ్యా.—ఏవమేవార్థం పునః ప్రకారాంతరేణోపదిశన్నిమయతి — పాతాళమితి.—హే మానస, చాపలేన తత్తద్విషయానక్తిజనితచాపత్వేన *యువాదిత్వాదః, *హేతా తృతీయా, పాతాళమావిశసి అత్యంతాధఃప్రదేశమసి గచ్ఛసీత్యర్థః. తథా, నభోఽస్తరిక్షం విలఙ్ఘ్య, యాసి, అత్యంతాధఃప్రదేశమసి గచ్ఛసీత్యర్థః. తథా దిష్టండలం దిశ్చక్రవాళం, భ్రమసి అతిదూరదేశమసి ధావసీత్యర్థః. సర్వత్రాపి మనోగతేర్నిరర్థత్యాదితి భావః కిం తు, భ్రాన్త్యా భ్రమవశేనాసి - మాస్తు వివేకేనేత్యసి శబ్దార్థః. తథాపి, జాతు కదాచిదసి, విమలం నిర్మలమ్ - అవిద్యాకార్యసంబంధశూన్యమిత్యర్థః. కిన్తు ఆత్మహితమాత్మనీనం సుఖస్వరూపత్వాత్*‘ఆత్మన్విశ్వజుభోగోత్తరపదాఙ్ఘ’ ఇతిఖచ్చత్యయః. ‘ఆత్మలీనమితిపాతేఆత్మన్యస్తరాత్మనీనం నిలీయ స్థితం-సర్వాస్తర్యామిత్యాత్, బ్రహ్మ, కథం, న సంస్మరసి న ధ్యాయసి సర్వథా స్మర్తవ్యమిత్యర్థః. కుతః? యేన సంస్మరణేన, నిర్వృతిమానస్తమేషి ప్రాప్నోషి, అతః యథాకథంచిత్స్మరణేఽప్యానస్తజుకత్వా దవశ్యం స్మర్తవ్యమేవ-

‘హరిర్హరతి పాపాని దుష్టచిత్తైరసి స్మృతః,

అనిచ్ఛయాఽపి సంస్మృష్టో దహత్యేవ హి పావకః.’

ఇ త్యాదివచనాదితి భావః.

టీ. మానస=(ఓ) మనసా, చాపలేన = తత్త్వవిషయానక్రిచలత్వముచే, పాతాశం=పాతాళమును, అవిశసి=చొచ్చెదవు. నభః=అకసమును, విలక్ష్ణః=దాఁటి, యాసి = పోయెదవు. (మిక్కిలి యధఃప్రదేశమును జొచ్చెదవు. అత్యుర్ధ్వభాగమును దాఁటి దవు.) దిక్మండలం=దిక్పక్రవాళమును, భృమసి=తిరిగెదవు. (మిక్కిలి దవ్వైన ప్రదేశమున సంచరించెదవు.) విన=విబ్రవ్తాస్తరణచే, నిర్వృత్తిం=మోక్షమును, విషి=పొందుచున్నావో, భ్రాన్త్యాఅపి=భృమచేనైనను, జాతు = ఒకానొకప్పుడైనను, విమలం=నిర్మలమును, ఆత్మనీనం=ఆత్మకు హిత మగు, తత్త్వప్రవా=ఆబ్రవ్తమును, న స్తరనికథం=భానించుట లే చేమి?

తా. మనసా ! కుదిరికలేక యెల్లలోకములఁ దిరుగులాడెదవు. దారితప్పియైన నిప్పుడును దేనిచింతనమువలన నిర్వాణముఁ జెందెదవో యట్టిపరబ్రహ్మమును దలంప వేమి ?

చ. బలిదనంబుఁ జొచ్చెదవు శ్రావకైద వభ్రపదంబు దాఁటి ది
గ్వలయము నాక్రమించెదవు శ్రవారక చిత్తము చాపలంబునం
దలఁప వొకప్పుడు మఱచి శ్రతప్పియు లోన వెలుంగుబ్రహ్మము
ద్వలఁచెదవేని పొందెదవు శ్రనాశవివర్జితనిత్యసౌఖ్యమున్.

ఇది వైరాగ్యశతకమునందు మనస్సంబోధనయమన మను
విడపదశకము.

—ॐ నిత్యానిత్యవస్తువిచారము ॐ—

శ్లో. కిం వేదైస్సృతిభిః పురాణపతనై శ్శాస్త్రైర్మహావిష్టరైః
స్వర్గరామకుటీనివాసఫలదైః కర్మక్రియావిభ్రమైః,
ముక్తైర్వైకం భవదుగ్ధభారరచనావిధ్వంసకాలానలం
స్వాత్మానస్తపదప్రవేశకలనం శేషా వణిగ్వృత్తయః.

71

వాగ్. — అథ వేదాధ్యయన స్మృతిపర్యాలోచనకాస్త్రపతనపురాణశ్రవణాదిభిర్ను
కోఽపి లాభః - కిం తు విచారాత్ శ్రవణముననిదిధ్యాసాభిరాత్మానుభవ వివ లాభ
ఇతి మత్వాజనాచుద్దిశ్య బోధయతి—‘కిం వేదైరితి శ్లోకేన—కిమితి,—వేదైః ఋగ్వ
జాస్సామాధర్వణసంజ్ఞకైః చతుర్భుర్వేదైః, కిం కిం ప్రయోజనం? న కి మపి ప్రయోజన
మిత్యర్థః. స్మృతిభిః మన్వాద్యుష్టదశస్మృతిభిరుపస్మృతిభిః, కిం ప్రయోజనం? న కి మపి

త్యర్థః. పురాణవతనైః బ్రహ్మాండపురాణాద్యష్టాదశపురాణోపపురాణవతనైశ్చ, న కిమ
 పీత్యర్థః మహావిస్తరైః అతివిస్తృతైః, శాస్త్రైః తర్కవ్యాకరణాదిదర్శనైర్ను కిమపీత్యర్థః
 స్వర్ణే సర్వపుణ్యకృన్నివాసే నాకలాకే చ - గ్రామేషు బ్రహ్మణప్రధానవర్ణానాం
 నివాసేషు - కుటీషు బర్హగృహేషు - యః నివాసః తేన ఫలదైః ఫలప్రదైః, కర్మణాం
 స్నానసంధ్యావస్తనాపానన యజ్ఞాదీనాం - క్రియాభిః వ్యాపారైః - విభీమైశ్చ, న కి
 మపి ప్రయోజనమిత్యర్థః, భవాత్ జననమరణరూపసంసారాత్ - యద్దుఃఖం దారిద్ర్య
 భార్యాపుత్రాదినాశాది-తస్య-భారః అసహ్యతశః - తస్య - రచనా కలనా-తస్యాః-
 విధ్వంసః నాశః - తస్య - కాలానలం ప్రశయాగ్నిరూపం, స్వస్య - ఆత్మానందః ఆత్మ
 సుఖానుభవః-తస్య-పదం స్థానం - తస్మిన్ ప్రవేశః-తస్య కలనం - ఏవం కేవలం. ని
 'ఏకే ముఖ్యాన్యకేవతాః' ఇ త్యమరః. ముక్త్యా విహాయ. † శేషైః ఉక్తేభ్య అన్యైః
 వణిగ్పృత్తయః వర్తకవ్యాపారాః జనాః ఇత్యర్థః. ఆత్మాజ్ఞానం వినా ఉక్తానాం వేదా
 దీనామధ్యయనాధిభిరపి ఫలం నాస్తీత్యర్థః. సర్వేషాం వేదాన్తవాక్యానామ్ బ్రహ్మణి
 తాత్పర్యమిత్కుక్తరీత్యా బ్రహ్మజ్ఞానమేవ సంపాదనీయం న త్వితరదిత్యాశయః. శేషై
 ర్వాణిగ్పృత్తిభిరితి పాతేన వర్తకవ్యాపారసదృశైః శేషైః ఉక్తాన్యైః న కిమపి ప్రయోజన
 మిత్యాశయః.

టీ. వేదైః = ఋగ్యజుస్సామాధర్వణములను నాలుగువేదములచేత, స్మృతిభిః =
 మన్వాదిపదునెనిమిది స్మృతులచేత, ఉపస్మృతులచేత, పురాణవతనైః = బ్రహ్మాండాది
 పదునెనిమిది పురాణములను నుపపురాణములను చదువుటచేత, మహావిస్తరైః=మిక్కిలి
 విరివిగలదియగు, శాస్త్రైః = తర్కవ్యాకరణాదిశాస్త్రములచేత, స్వర్ణ...ఫలదైః-స్వర్ణ =
 స్వర్ణమును, గ్రామకుటీ = పల్లెగుడిసెయందు, నివాస = కాపురమును, ఫల = ప్రయోజన
 మును, దైః=ఇచ్చునవియగు, కర్తక్రియావిభీమైః-కర్మ = స్నాన సంధ్యావంద నాపా
 ననయజ్ఞాదికర్తలయొక్క, క్రియా = చేతలయొక్క, విభీమైః = ఆడంబరములచేత,
 కిం = ఏమి (ప్రయోజనము లేదనుట), భవ = జననమరణరూప సంసారమువలని, దుఃఖ
 భార=దారిద్ర్యము, భార్యాపుత్రాదుల మరణములుమొదలగు పెనుదుఃఖములయొక్క,
 రచనా = నిర్మాణముయొక్క, విధ్వంసః=నశింపఁజేయుటయందు, కాలానలం = ప్రశయాగ్ని
 రూప మగు, స్వ=తనయొక్క, ఆత్మ ఆనంద = ఆత్మ సుఖానుభవముయొక్క, పద = స్థానము
 నందు, ప్రవేశ = ప్రవేశించుటయొక్క, కలనం = గడనను, ఏకం = ఒక్కదానిని,
 ముక్త్యా = విడిచి, శేషాః = పైనచెప్పినవి తప్ప ఇతరములు, వణిగ్ పృత్తయః = వర్తకుల
 వ్యాపారములు.

తా. శ్రుతిస్మృతిపురాణశాస్త్రాదులచేతఁగాని స్వర్గమును నూరి గుడిసెలోఁ గాఁపుర మిప్పించు బోధితిప్రోమాది కర్తృలచేఁ గాని యేమి లాభము కలదు? సంసారదగిఖమును మాయించు నొక్క యాస్వాత్మా నంద యదప్రవేశము తక్కుఁ దక్కినవెల్లఁ గోమటి బేరములే.

ఉ. శ్రీమహితశ్రుతిస్మృతులచే బహుశాస్త్రపురాణయుక్తిచే
నేమిఫలంబు లొక్కజనవృత్తికి నీ డగు నిర్జరాలయ
గ్రామకుటీనివాసఫలకర్తృముచే ఫల మేమి జన్మదుః
ఖావయభేషజాత్యయమహానుఖ మొక్కటి దక్క నన్నిటన్.

శ్లో. యతో మేరుశ్రీమాన్నిపతతి యుగాంతాన్ని వలితః
సముద్రాశ్శుష్యన్తి ప్రచురమకరగ్రాహనిలయాః,
ధరా గచ్ఛత్యస్తం ధరణిధరపాదైరపి భృతా
శరీరే కా వార్తా కరికలభకర్ణాగ్రచపలే.

72

వ్యా.—ఆధాతిరిక్తస్థానిత్యత్వమేవ ప్రవక్ష్యాయతి—యత ఇతి.—యతో యస్తాత్కారణాత్, శ్రీమాన్ మణిహరణ్యాదిసకలవస్తుసమృద్ధిమాన్, మేరుః మేరు గిరిరపి, యుగాంతాన్నివా ప్రళయకాలానలేన - వళితస్సంవేష్టితస్సన్నిపతతి, విశిష్టాన్ని సంపర్కాన్నిలీనో భవతీత్యర్థః. తథా, ప్రచురాః ప్రభూతాః-మకరా నక్రా - గ్రాహ జలగ్రాహశ్చ - తేషాం - నిలయాః సమాశ్రయాస్సముద్రాస్సప్తసాగరాశ్చ. శుష్యన్తి శోషం ప్రాప్నువన్తి. తథా, ధరన్తితి ధరాః * వచాద్యచ్-ధరణ్యాః ధరాః మహేంద్రాది సప్తమలాచరాస్తేషాం - పాదైః ప్రత్యస్తపర్వతైః. ని. 'పాదాః ప్రత్యస్తపర్వతా' ఇత్య మరః. భృతా నమ్యగవష్టభా, ధరా భూమిశ్చ, అస్తం నాశం పాతాళం వా, గచ్ఛతి ప్రాప్నోతి - ఉభయత్రాపి ప్రళయాన్ని మేళనాదేవేతి భావః. తస్మాత్ కారణాత్ * యత్తదోన్నిత్యసంబధ్నా, కరికలభస్య కరిపోతస్య-కర్ణాగ్రం కర్ణాఞ్చులం - తద్వచ్ఛపలే, కీర్ణత ఇతి శరీరే, కా వార్తా కా కథాన కాఽపీ త్యర్థః. యతోఽత్యస్తస్థిరతరాణామపి ఈదృశ్యవస్థా కి మత షణ్ణభక్తురాణాం శరీరాణాం-గజా యత్ర న గణ్యాస్తే మశకానాం తు కా కథేతీన్యాయాదితి భావః. సర్వేఽపి నశ్వరా ఏవ తతోఽవ్యుతినశ్వరం శరీర మితి తాత్పర్యమ్; కరికలభేత్యత్ర కరిశబ్దస్య విశేషప్రతిపత్తిహేతోఽవ్యుతేష్యప్రతీత్యర్థిత్వా దపాదరుక్త్యమ్; అత ఏ 'వైకార్థం యదమప్రయోజ్య మి' త్యుక్త్వా 'కరికలభ కర్ణావతంసాదిమ ప్రతిపత్తివిశేషకరేషు న దోష' ఇత్యాహ వామనుః.

టీ. యత్ = ఏకారణముచేత, శ్రీమాన్ = మజ్జలు, బంగారము మొదలగు సకల వస్తుసమృద్ధిగల, మేయః = మేరుపర్వతము-అనగా బంగారుకొండ, యుగా...లితః సన్-యుగావ్రాగ్ని = ప్రళయకాలపునివ్వచే, వలితః సన్ = ఆపరింపబడినదై, నిపతతి = పడునో, ప్రచుర...లయాః-ప్రచుర = పెక్కు, మకర = పెద్దచేపలకును, గ్రాహ = మొసళ్లకును, నిలయాః = స్థానములయిన, సముద్రాః = సంద్రములు, శుష్యన్తి = ఎండి పోవునో, ధరణిధరపాచైః = కొండలఅడుగులచేత, భృతా = పట్టుకొనబడినదైన, ధరా ఆపి=భూమియును, అస్తం = నాశమును-పాతాళమును, గచ్ఛతి=బొందునో; (ఆహేతువుచే) కరి...చపలే-కరికలభ = ఏనుగుపిల్లయొక్క, కర్ణ అగ్ర = చెవికొనవలె, (అట్లు చపలతగలిగి), చపలే=నిలుకడలేని, శరీరే=శరీరవిషయమున, కా వార్తా=ఏమిమాట?

తా. ప్రళయాగ్నికీలవలన సకలసంపన్నుధాన మగుమేరువు కరఁగి కుమిలిపోవును. వెనుచేపలకు మొసళ్లకు నెలవు లగుసముద్రము లింకిపోవును. పర్వతపుమట్టులచేత నిల్వరింపబడుచున్న భూమిసయితము నశించిపోవును. వీనిగతియే యిట్లుండఁగా కొదమయేనిక వీను కొనవలె నతిచపలమగు నీశరీరముమాట చెప్పవలయునా?

చ. స్థిరతర మైనమేరువు నశించు యుగాంతకృతానుకీలలన్
వరమకరాలయంబు లగుఁవారినిధానము లెల్ల నింకు భూ
ధరములచే ధరింపబడు ౧ ధారుణి పోడిమి దప్పుఁ గావునం
గరికలభశ్రవశ్శృపలకాయమునం దింక వార్త లేటికిన్.

శ్లో. గాత్రం సజ్కుచితం గతిర్విగళితా భ్రష్టా చ దస్తావళి
ర్దృష్టిర్నశ్యతి వర్ధతే బధిరతా వక్త్రం చ లాలాయతే,
వాక్యం నాద్రియతే చ బాన్ధవజన్ భార్యా న శుశ్రూషతే
హ! కష్టం! పురుషస్య జిహ్వయః పుత్రోఽప్యమిత్రాయతే. 73

వ్యా.—అథ శరీరాణాం జరయా దురవస్థామాహ ద్వాభ్యాం—గాత్రమితి.—గాత్రం శరీరం, సజ్కుచితం భుగ్నుమభూదితి కేమః. గతిస్సంచారో, విగళితా సంచారశక్తిరపి నష్టేత్యర్థః. దస్తావళిర్దస్తవజ్జీశ్చ, భ్రష్టా పతితా, దృష్టిశ్చక్షురిన్ద్రియం చ, నశ్యతి అర్థగ్రహణాపటుర్భవతీత్యర్థః. బధిరతా శ్రోత్రేన్ద్రియాపాటవం, వర్ధతే వృద్ధిం ప్రాప్నోతి, వక్త్రం చ, లాలా దస్తావర్గతజలం-లాలేవాచరతి లాలయతే-లాలామయం భవతీత్యర్థః. ని. 'సృణికా న్యన్తి నీ లాలే' త్యమరః. తథా బన్ధవ ఏవ బాన్ధవా*స్వాధేఽన్బుత్యయః, త ఏవ జన్ బన్ధువర్గశ్చ, వాక్యం వచనం, నాద్రియతే న రోచయత ఇత్యర్థః.
భర్తృ-టిక —23

కిం బహునా? భార్యఁగఁపి, న శుశ్రూషలే న సేవలే—యద్వా-సేవితం, సేవ్యతి-సేవా
మారాపాస్తేతి భావః. అతః, జీర్ణవయసో జరావస్థాసంపన్నస్య పురుషస్య, హేతి
విషాదే, కష్టం కృచ్ఛం. కుతః? పుత్రోఽప్యాత్మసంభవోఽపి, అమిత్రాయలే అమిత్రం
శత్రుమివాచరతి-ప్రతికూలాచరణతత్పరో భవతీత్యర్థః; లాలాయత ఇత్యక్ర. * 'కర్తుః
కృష్ణసూర్యాపశ్చేతి క్షణే. అత్ర తు * 'ఉపమానాదాచార' ఇతి క్యచ్-ఉభయత్రాపి *
'అకృతాన్వర్వభాతుక యోద్ధీర్ఘ' ఇతి దీర్ఘః.

టీ. జీర్ణవయసః = ముసలితనము సంప్రాప్తించిన వయస్సుగల, పురుషస్య = పురు
షునికి, గాత్రం = శరీరము, సజ్కుచితం = ముడిచికొన్నది (అగును); గతిః=సంచారశక్తి,
విగతితా = నశించినది (అగును); దంత ఆవళిః = పలువరుస, భ్రష్టా=రాలినది; దృష్టిః=
చూపు, నశ్యతి=నశించినది (అగును); బధిరతా = చెవుడు, వర్ధలే=పెరుగును; వక్త్రం =
నోరు, లాలాయతే = చొంగఁగాలును; బాన్ధవజనః = బంధువులసమూహము, వాక్యం=
(తన)మాటను, న ఆద్రీయలే=నరకు గొనరు; భార్య=పెండ్లాము, న శుశ్రూషలే=ఉప
చారము చేయదు. కావున, హాకష్టం=ఎంతకష్టము సంప్రాప్తించినది, పుత్రోఽపి = కొడుకు
నైకము, అమిత్రాయలే=శత్రువువలె అగును.

తా. ముదుసలి యగువానిగతి ఒడలు ముడుతలుపడును. అడు
గులు తడఁబడును. దంతములు రాలిపోవును. చూపు దప్పను. చెవుడు
హెచ్చగును. నోరు జొంగలు కాలును. చుట్టాలు మాట వినరు. పె
ండ్లము సయిత ముపచారము సేయదు. పుత్రుఁడు సయితము శత్రువగును.
ఎంతకష్టము! ఇట్టిశరీరమునెడనా వెట్టి యభిమానము?

చ. తనువు ముడుంగుఁ బొదగతి శ దప్పను దంతము లూడుఁ జీకటుల్
కనుగవ వర్తిలుం జెవుడుగ్రమ్మును జొంగలు గాలు మోమున
జనములు మాట చేకొనరు శ సన్నిధి జేరదు భార్య పుత్రుఁడుం
గొనకొని శత్రునట్ల తిరుగుం గడుఁగట్టము వృద్ధదేహికిన్.

శ్లో. వర్ణం సీతం శిరసి వీక్ష్య శిరోరుహాణాం
స్థానం జరాపరిభవస్య తదా పుమాంసమ్,
ఆరోపితాస్థిశకలం పరిహృత్య యాన్తి
చణ్డాలకూపమివ దూరతరం తరుణ్యః.

వ్యా. వర్ణమితి.—తరుణ్యో యువతయః కర్తవ్యః * 'వయసి ప్రథమ' ఇతి జీవ, శిరసి రోహంతీతి శిరోరుహశ్చిపురాః లేహమ్ * ఇగువభలక్షణః కప్రత్యయః. సితం వర్ణం ధావశ్యగుణం - పలితత్వమితి యావత్, † ఝషిత్వజ్ఞానా, వీక్ష్య దృష్ట్యా - ని. 'ద్రాగ్ధుడిత్యజ్ఞానాహ్ని యే' త్యమరః. తదా తస్మిన్ సమయే - దర్శనసమనస్తర కాల ఏవేత్యర్థః. జరయా వార్ధకావస్థయా - యః పరిభ్రమః అవమాన - స్తస్య - స్థాన మాస్పదం, తథా, ఆరోపితం బహిః స్ఫుటలక్ష్యత్వాదారోపిత ప్రాయమస్థితకం యస్య తం తథోక్తం-అన్యత్రారోపితం నిశ్చింతం - అస్థితకం యస్మిన్ తం - 'ఆరోపితాస్థిత శకల' మితి పాతే - ఏకత్రారోపితప్రాయకీకసఖిజ్ఞాం, అన్యత్ర నిశ్చితకీకసఖిజ్ఞా మిత్యర్థః, పుమాంసం పురుషం, చక్షాలకూపం చక్షాలసంబధి జలాశయమివ, పరిహృత్య పరిత్యజ్య, దూరతరమతిప్రకృప్తం, యాన్తి హేయత్వాద్విహాయాన్యత్ర గచ్ఛంతీత్యర్థః. అతః కష్టం జీర్ణవయసోఽపి జీవనమితి భావః.

టీ. తరుణ్యః = యువతులు, శిరసి = తలయందు, శిరోరుహాణాం = వెంట్రుకల యొక్క, సితం వర్ణం = తెల్లనివన్నెను, వీక్ష్య = చూచి, తదా=అప్పుడు, జరాపరిభవస్య = ముదిమిచేత యవమానమునకు, స్థానం=పాత్రమైన, పుమాంసం=పురుషుని, ఆ...శకలం- ఆరోపిత = (వెలుపలికి స్పష్టముగఁ గాన్పించుటచే) మోపబడిన, అస్థి = ఎముకల, శకలం = తునకలు గలదగు, చక్షాలకూపమివ = మాల(పల్లెలోని) నూతివలె, పరిహృత్య = వదలి, దూరతరం = మిక్కిలిదూరముగా, యాన్తి = పోవుదురు.

తా. గిలకచెంతఁ గట్టఁబడిన యెముకను జూడఁగనే మాలనూతి నేవగించికొని దూరముగా నేగినట్లు, జవరాంధ్రు నరసినవెండ్రుకలు చూడఁగనే ముసలితనపుటేనగింపునకు నెల వగువరునికిఁ దొలఁగి పోవుదురు.

ఆ. కురుల తెలుపు చూచి శ కొఱగాఁడు వీఁ డని
ముసలివాని విడిచి శ ముదితలెల్ల
దూరముగఁ దొలంగుదురు సాస్థితకల మా
మాలనూతి విడిచి శ మలఁగుభంగి.

శ్లో. యావత్స్వస్థమిదం శరీరమరుజం యావచ్చ దూరే జరా
యావచ్చేన్ద్రియశక్తిరప్రతిహతా యావత్తయో నాయుషః,
ఆత్తశ్రేయసి తావదేవ విదుషా కార్యః ప్రయతోమహా
సందీప్తే భవనే తు కూపఖననం ప్రత్యుద్యమః కీదృశః?

న్యాయా—అతః దురవస్థాకాంతేః పూర్వమేవ శ్రేయస్సంపాదనార్థం యత్నుః కర్తవ్యః నాన్యథేతి సదృష్టాంతమాహ—యావదితి.—యావత్ యావత్సర్వస్త, మిద మేత, చ్ఛరీరం, స్వస్థం పీడారహితం, భవతీతి శేషః. ఏవము త్తరత్రాపి, తథా, యావత్ న విద్యతే రుణా రుగ్యస్య తత్తథోక్తమ్ - ఆరోగ్యయుక్తం భవతి - ని. 'స్త్రీ రుగ్రణా చోపతాప' ఇత్యమరః. యద్వా - అరుజం సత్ - స్వస్థమవికలం - భవతి, తథా, యావజ్జరా, దూరతః - దూరే భవతి - వార్ధకదశా యావత్సర్వస్తం నాక్రామతీత్యర్థః. తథా యావదిన్ద్రియకక్షిచ్ఛేదరాదీన్ద్రియపాటవం చ, అప్రతిహతా అభిజ్ఞేతా భవతి. యావదాయుషః, క్షయో నాశో, న భవతి, తావత్తావత్సర్వస్తమేవ - తన్నధ్యకాల ఏవేత్యర్థః. వేత్తీతి విద్వాక్ - తేన విదుషా అభిజ్ఞేన * 'విదేశ్యతుర్వసు' రితి వసు ప్రత్యయః. ఆత్మనః - శ్రేయసి విషయే-మోక్షప్రాప్తావిత్యర్థః. మహాన్ ఫలజననవర్గాస్త తేన పూజ్యః ప్రయత్నుః జ్ఞానవైరాగ్యతపస్సంపాదనోద్యోగః, కార్యః; నను కోఽయం నియమః? అవసానేఽపి ప్రయత్నస్య కర్తం యుక్తత్వాదిత్యాశక్త్యావకాశాభావాన్న యుక్త ఇతి వ్యతిరేకదృష్టాంతమాహ—భవనే గృహే, సందీప్తే అగ్నినా దహ్యమానే సతి, కూపఖననం ప్రతికూపనిర్మాణం ప్రతి, ఉద్యమః ప్రయత్నుః, కీదృశః కీదృశ్యధః? న యుక్త ఇత్యర్థః. అవకాశాభావాదితిభావః, గృహదాహవేళాయాం రూపఖననప్రయత్న ఇవ అవసానకాలే శ్రేయఃప్రాప్త్యర్థోద్యమోఽపి న యుజ్యత ఇతి భావః. తస్మాత్సన్ధి వస్థాయామేవశ్రేయస్సాధనసంపాదనతత్పరేణ భవితవ్యమవశ్యం బుద్ధిమతేతి తాత్పర్యమ్.

టీ. యావత్ = ఎంతవర్యంతము, ఇదంశరీరం = ఈదేహము, అరుజం = ఆరోగ్య వంతమై, స్వస్థం = పీడలేనిదిగ (ఉండునో), యావత్ చ = ఎందాక, జరా = ముదిమి, దూరే=దూరముగ (ఉండునో), యావత్ చ=ఎందాక, ఇన్ద్రియశక్తిః=నేత్రాదీంద్రియ పాటవము, అప్రతిహతా=అభిజ్ఞతమై (ఉండునో), యావత్ ఆయుషః=ఆయుస్సునకు, క్షయం = నాశము, న = లేదో, తావదేవ = అందాక, విదుషా = విద్వాంసునిచే, ఆత్మ శ్రేయసి = తన మేలునకై - మోక్షప్రాప్తికి, యత్నుః = గొప్పయత్నము (జ్ఞానవైరాగ్య తపస్సంపాదనోద్యోగము), కార్యః=చేయదగినది, భవనే = గృహము, సందీప్తే=దహింపఁ జూచుచుండగా, కూపఖననం ప్రతి = బావిత్రవృట్టకు, ఉద్యమః = యత్నము, కీదృశః = ఎట్టిది?

తా. ముదిమి యావహిల్లకమున్న, ఇంద్రియపాటవము తఱుఁ గకమున్న, ఆయుస్సు క్షీణింపకమున్న ఈశరీరము స్వస్థముగా నున్న పృథ్వీ విద్వాంసుఁడు మోక్షప్రాప్తికై మహాయత్నము కావింపవల

యను. సర్వము నుడిగినపిదప మోక్షమునకై యత్నపడుట యిల్లు తగులఁబడి పోవుచుండఁగాఁ జల్లార్ప నీళ్లకై నూయి త్రవ్వ మొదలిడుటవంటిది.

చ. ధృతిఁ గొని రోగముల్ జరయుఁదేహము నొంపకముందెయింద్రియ ప్రతిహత లేకముందె తనప్రాణవిరామము కాకముందె పండితజనుఁ డాచరింపఁదగు ॥ తీవిఁ బ్రయత్నము ముక్తికి మహా ద్ధతశిఖి నిల్లు గాలుతఱిఁ ॥ దాలిమి నూతులు ద్రవ్వుటొప్పునే.

శ్లో. తపస్యస్తస్యస్తః కిమధినివసామసురనదీం
గుణోదారాన్దారానుత పరిచరామస్సవినయమ్,
పిబామశ్చాస్త్రాఘానుత వివిధకావ్యామృతరసా
న్న విద్యః కిం కుర్తః కతిపయనిమేషాయుషి జనే.

76

వ్యా.—అథ తపశ్చరణాదీక్ బహూక్ కర్తవ్యతయా వికల్పాన్యనస్తరమవశ్యం తప ఏవ సంపాదనీయమితి కేషాంచిన్నిశ్చయమనుసంధాయాహ తపస్యస్తస్యస్తా ద్యాభ్యాం—తపస్యస్త ఇతి—తపస్యస్తః తపశ్చరస్తస్యస్తః, కేవలమితి కేషః. *‘కర్తవ్యో రోమన్థతపోభ్యాం వర్తిచరోరి’ తి క్యజ్ఞ)త్యయః. సురనదీం మదాకిసిమ్, అధినివసామః కిం అధితిష్ఠామా వా - వైరాగ్యేణేతి భావః, కింశబ్ద ఉత్తరత్రాప్యనువర్తనీయః. * ‘ఉపాన్యధ్యా జ్ఞస్’ ఇతి సురనద్యాః కర్తవ్యమ్. ఉత అథవా, వినయేనానుకూల్యేన సహితం యస్మిక్ కర్తవ్యే తద్యథా, తథా, గుణైస్సౌభాగ్యసౌకిల్యాదిభిరుదారాక్ రమ్యాక్, దారాక్ జాయాం, పరిచరామః కిం అనుసరామోవా-సాంసారికధర్మేణేతి భావః. ని. ‘భార్యా జాయాఽఫః పుం భూమ్ని దారా’ ఇత్యభిధానాద్దారశబ్దస్య పుంస్త్యం బహుత్వం చ. తథా, శాస్త్రాఘాక్ శాస్త్రకలాపాక్, పిబామః కిం అద్యైవ కీర్తిప్రతిష్ఠా విజ్ఞానార్థమిత్యర్థః, * ‘పాఘ్రాద్వే’ త్యాదినా పాఠేః పిబాదేశః. ఉత యద్వా, వివిధాని కావ్యాని కావ్యనాటకాలంకారావివామృతరసాస్సుధాద్రవాః - అథవా - వివిధేషు కావ్యేషు యే అమృతరసాస్తాక్, పిబామః - సకలకలాకాశలార్థమితి భావః. జనశబ్దే నాత్ర తత్సముదాయో వివక్షితః. తథా చ - జనే జనసముదాయే, కతిపయే కియస్తః-యే నిమేషస్తావస్తాత్ర కాలపరిచ్ఛిన్నమాయుర్యస్య తస్మిక్ సతీత్యర్థః. జాత్యైకవచనవివక్షాయాం తు జనేష్వస్తాసు కతిపయనిమేషాయుస్స సత్సేవిత్యర్థః. కిమ్ ఉక్తతపశ్చరణాదిషు

కింవా కుర్తసి, సర్వేషామాచరణే ఆవకాశాభావాదితి భావః. న విద్మః న జానీమః-
నిశ్చయాభావాదితి భావః.

టీ. తపస్యస్తః = తపమాచరించుచు, సురనదీం = మందాకినియొద్ద, అధినివసామః
కిం=నివసించుమా? ఉత = లేక, సవినయం=అనుకూలతతో, గుణఉదారాన్ = సౌభాగ్య
సౌఖ్య్యాదిగుణములచే రమ్యమైన, దారాన్=భార్యను, పరిచారమః కిం=ఆశ్రయించుమా?
కాస్త్రఃపహన్ = కాస్త్రకలాపములను, పిబామః కిం = (కీర్తిప్రతిష్ఠావిజ్ఞానములకొఱకు)
త్రావుదుమా? ఉత=లేక, వివిధ...రసాన్ - వివిధ=వలువిధములగు, కావ్య = కావ్యనాట
కాలంకారగ్రంథములయందలి, అమృతరసాన్ = సుధాద్రవములను, పిబామః కిం=
త్రాగుదుమా? (నలకాస్త్రనిపుణత్వమున కని భావము.) జనే=జనుడు, కతివయని మేషా
యుషి సతి = కొన్ని నిమనములే ఆయుస్సుగలవాఁడగుటచే, కిం కుర్తసి = దేనిని
చేయుదుమో, న విద్మః=ఎఱుగము.

తా. గంగాతీరమున వసించి తపములే చేయుదుమా? చక్కగా
ననుకూలవతి యగు భార్యతో సౌఖ్య మనుభవించుమా? కాస్త్రప్రవా
హములఁ ద్రావుదుమా? కావ్యామృతరస మాస్వాదించుమా? కొన్ని
నిమేషములమాత్ర మగు నీయాయుష్కాలమున నేదియని కావించును?

మ. తపమల్ సేయుచు దేవతాతటినిచేతన్ నిల్చుమో కాక దా
రపరత్వంబున నుందుమో వివిధకాస్త్రశ్రవ్యకావ్యామృతం
బుపభోగించుమో యేమి నేయను హితం బూహించుగా లే మని
త్యైవులోకంబున మానవుల్ వితనిమేషాయుష్కులై యుండఁగన్.

శ్లో. దురారాధ్యాశ్చామీ తురగచలచిత్తాః క్షీతిభుజో
వయం తు స్థూలేచ్ఛాస్సమహతి ఫలే బద్ధవనసః,
జరా దేహం మృత్యువృతతి దయితం జీవితమిదం
సఖే! నాన్యచ్ఛ్రేయో జగతి విదుషోఽన్యత్ర తపసః.

77

వా. — తతః కిమిత్యాశక్య తతో నిశ్చయమాహ — దురారాధ్యా ఇతి —
తురగాః ఉత్తమాశ్వాః - తద్వచ్చలాని చిత్తాని యేషాం తే ఆస్థిరహృదయా ఇత్యర్థః.
అమీ పరిదృశ్యమానాః, క్షీతిభుజో రాజానః, దురారాధ్యాః ఆరాధయితుం
ప్రసాదయితుమశక్యాః - ప్రసాదోన్ముఖీకరణాశక్యా ఇత్యర్థః తథా, స్థూలేచ్ఛాః
అధికాకాకత్పురాః, వయం చ, సుమహతి బహుళే, ఫలే భవే, బద్ధం మనో యేషాం

లే తథోక్తాః - బహుధనాకాక్షిణ ఇత్యర్థః. ఆకాక్షామాత్రమేవాస్తాకం న తు లే దాన్యస్తీతి భావః. తథా, జరా వార్ధకదకా, దేహం, హరతి క్షీణోతి, మృత్యురంతకశ్చ, దయితం ప్రియతమమిదం జీవితమ్ ఇమాన్ ప్రాణానిత్యర్థః. హరతి, అతః హే సఖే. జగత్సన్త్రిక్ లోకే, విదుషస్తత్త్వజ్ఞస్య పుంసః, తపసో, అన్యత్రాన్యత్ ఇతరదిత్యర్థః, అన్యదసాధారణముత్తమం, శ్రేయః మోక్షసాధనం, నాస్తి. తతోఅన్యత్పురమం శ్రేయో స్తరం నాస్తి, అతస్సర్వథా తదేవ సంపాదనీయమితిభావః.

టీ. తురగచలచిత్తాః = గుఱ్ఱమువలె చలనమయిన మనస్సుగలవారగు, అమీ క్షీతి భుజిః = కురాజులు, దురారాధ్యాః = ప్రసన్నులగుటకష్టము; వయన్తు = మనమో, ఘాల ఇచ్ఛాః = అధికాకాతత్పరులము; సుమహతి ఐదే = విశేషధనకాంక్షయందు, బద్ధమనసః = కట్టబడిన మనస్సుగలవారము, జరా = ముసలితనము, దేహం = శరీరమును, హరతి = క్షీణింపఁజేయుచున్నది; మృత్యుః = చావు, దయితం = ప్రియతమమైన, జీవితం = ప్రాణమును, హరతి = నశింపఁజేయుచున్నది; సఖే = చెలికాఁడా, జగతి = లోకములో, విదుషః = తత్త్వజ్ఞుఁ డగు పురుషునకు (తెలివిగలవానికి), తపసః అన్యత్ర = తపస్సుతప్ప, అన్యత్ శ్రేయః = వేఱు మోక్షసాధనము, న = లేదు.

తా. గుఱ్ఱములవలె జంచలించు చిత్తము గల రాజుల నారాధించుట బహుకష్టము. మనకా యాశలు పెద్దవి. కొండంతఫలములపై మనస్సు పాటుచున్నది. దేహప్రాణములను జరామృత్యువులు హరింప నున్నవి కావున మిత్రమా! తపస్సుకంటె శ్రేయస్కురము విద్వాంసున కొండొకటి లేదు.

ఉ. వాజిచలస్వభావు లగువాగు ప్రసన్నులు గారు భూపతుల్ రాజసవృత్తి మానరు దురారాశయు నెక్కుడు మాకు సొమ్ముపైఁ దేజ మడంచు వృద్ధదశ १ దీకొని ప్రాణము నొంచుఁ గాలుఁ డ వ్యాజతపంబుకన్న భువి १ నాత్మహితం బగుకృత్య మున్నదే.

శ్లో. మానే హ్యాయని ఖణ్డిలే చ వసుని వ్యర్థం ప్రయాతేర్థిని క్షీణే బద్ధజనే గతే పరిజనే నష్టే శనైర్యోవనే, యుక్తం కేవలమేతదేన సుధియాం యజ్ఞహ్నుకన్యాపయః పూతగ్రావగిర్ద్ధ్రక్రందరతటికుశ్లే నివాసః క్వచిత్.

వ్యా.—అథ తపసుః శ్రేయోహేతుత్వే తదాచరణస్య కిం వా యోగ్యస్థాన
మిత్యాకాంక్షాయామాహ—మాన ఇతి.—మానే ఆభిమానే హ్లాయిని భగ్నే సతి,
తథా, వసునిధనే చ, ఖడ్జితే విసప్తే సతి - ని. 'దేవభేదేనలే రక్తా వసూ రత్నే ధనే
వ' స్థితి విశ్వః. ఆత ఏవాధిని యాచకే, వృద్ధే అలబ్ధమనోరథత్వాన్నిరర్థకే, ప్రయాతే
సతి వాఙ్మితార్థాలాభాద్వైముఖ్యం గతే సతీత్యర్థః. బంధజనే పుత్రమిత్రాదిబంధజన
సమూహే, క్షీణే అన్నాద్యలాభాత్కృతే సతి, పరిజనేభృత్యవర్గే, గతే వేతనదానాభా
వాదన్యత్ర గతే సతి, తథా, శనైర్వందం, యావనే తాయణ్యే నప్తే గళితే సతీ, అని
త్యక్తస్వాభావాత్సర్వస్థిత్తినివహస్నే సతీత్యర్థః. సుధియాం బుద్ధిమంపన్నానామేతదేవ ఇద
మేతైకం కేవలమత్యంతమ్, యుక్తముచితం. కిమేతదిత్యత ఆహ—క్వచిత్ కస్తింభిత్,
జహ్నుకన్యావయః పూతాః గడ్డాజలపవిత్రాః - గ్రావాణః పామాణాః - యస్మిన్ తథోక్తా యా గిరీస్త్రీః తస్య హిమవద్గిరేః కన్దరతట్టాంతం గుహాబహిష్కల్యాం - నికుఞ్జో
లతామల్లపః తస్మిన్నివాస ఇతి యత్ తదేతద్యుక్తమితి సంబంధః, తస్మైవ శ్రేయస్సాధన
భూతతపోయోగ్యస్థలత్వాదితి భావః. ని. 'నికుఞ్జకుఞ్జౌ వా క్షిణీదే లతాదిపిహితోదరే
ఇత్యమరః.

టీ. మానే=ఆభిమానము, హ్లాయిని=భగ్నమైనది కాఁగా, వసుని=ధనము, ఖడ్జితే చ=
నప్తముకాఁగా, అధిని=యాచకుఁడు, వృద్ధం=నిరర్థకముగా, ప్రయాతే = పోఁగా (కోరఁ
బడిన యర్థలాభము లేనివాఁడుకాఁగా,) బంధజనే = బంధుజాతము; క్షీణే = క్షీణింపఁగా,
పరిజనే=భృత్యవర్గము, గతే=(వేతనములు సకాలమునకు యియ్యఁబడవని) వదలిపోఁగా,
శనైః = మెల్లఁగా, యావనే = జవ్వనము. నప్తే = గతింపఁగా, క్వచిత్ = ఒకానొక
చోట, జహ్నుకన్యా=గంగయొక్క, వయః = నీటిచేత, పూత = పవిత్రమైన, గ్రావ=
తాళ్లుగల, గిరీస్త్రీ=పర్వతశ్రేష్ఠమైన హిమవంతునియొక్క, కందర = గుహయొక్క దరీ =
గట్టునందలి, కుఞ్జే = బొడరింటియందు, నివాసః = వసించుట, యత్ = ఏదో, ఏతదేవ =
ఇదియే, కేవలం = మిక్కిలి, సుధియాం = బుద్ధిమంతులకు, యుక్తమ్ = మంచిది.

తా. గౌరవము తగ్గును. ధనము పోవును. యాచకులు వట్టిచేతు
లతోఁ బోవుదురు. బంధుజనులు క్షీణింతురు. పరిజనము విడనాడును.
యావన ముడిగిపోవును. ఈయవస్థలు సంభవించునప్పుడు బుద్ధిమంతుఁ
డగువాఁడు గంగా ప్రవాహముచే బవిత్రీకరింపఁబడిన హిమాలయ
గుహాసమీపమున నొకపొదరింటఁ దప మాచరించుట యుక్తము.

ఉ. మానము గ్రుంగఁగా ధరము శ మట్టముగా నిజబాంధవాశ్రితుల్
దీనతఁ జెంది యేగ నతీతధిప్రకరంబు నిరాశమై జనన్
మానుగ జవ్వనం బరుగ శ మాన్యునకుం దగు జహ్నుకన్యకా
మానతరంగపూతకలితోపలశైలనికుంజవాసముల్.

శ్లో. రమ్యాశ్చంద్రిమరీచయ స్తృణవతీ రమ్యా వనాస్తస్థలీ
రమ్యం సాధుసమాగమాగతసుఖం కావ్యేషు రమ్యాః కథాః,
శోపాపాహిత బాష్పబిద్దుతరళం రమ్యం ప్రియాయా ముఖం
సర్వం రమ్యమనిత్యతాముపగతే చిత్తే న కించిత్సునః.

79

వా. — అథ చిత్తస్య నిత్యానిత్యవస్తువిచేకే సతి రమ్యమపి సర్వమరమ్య మేవ
ప్రతిభాతీత్యాహ ద్వాభ్యామ్ — రమ్యా ఇతి. — చంద్రిమరీచయశ్చంద్రికారమ్యాః రమ
ణీయాః - ఉద్దిష్టకత్వాదితి భావః. తథా, తృణవతీ శాద్వలప్రాయా, వనాస్తస్థలీ వన
మధ్యభూమిః, రమ్యా రస్తుంయోగ్యా. *జానపదే* త్యాదినా అశ్చత్రిమాశ్చే జీమ్. తథా,
సాధు సమాగమాత్ సజ్జనసహవాసాదాగతం ప్రాప్తం-యత్సుఖం, తదపి, రమ్యం కవయతి
వర్ణయతీతి కవిః - తస్య కర్త కావ్యం. * బ్రాహ్మణాదిత్వాత్ వ్యక్తే. తస్య వజ్ర-జా
దివద్రాధత్వాద్రసోల్లసితశబ్దార్థసంఘటన మర్థః. న కర్తమాత్రం-తథా చ కావ్యేషుక్త
ప్రకారేషు కావ్యనాటకాదిషు, కథాః శ్రవ్యవాచకః ఉపాఖ్యానాని వా, రమ్యాః మనో
హరాః, తథా, శోపాపాహితాః ప్రణయకలహాదిషుగ్రోధపకాదుత్పన్నా - యే - బాష్ప
బిద్దవః అశ్రుకణానైః - తరళమ్ ఆవిలం, ప్రియాయా ముఖం రమ్యమ్, అతస్సర్వమపి
రమ్యముక్తరీత్యా సకలమపి మనోహరమేవ, కింతు, చిత్తే మనసి, అనిత్యతాం నిత్యానిత్య
వస్తువిచారతత్పరతామిత్యర్థః. ఉపగతే సతి, కించిత్సునః కించిదపి, రమ్యం న భవతి -
బ్రహ్మసంతం వినేతి శేషః.

టీ. చంద్రిమరీచయః = చంద్రునివెన్నెలలు, రమ్యాః = రమణీయములు; తృణవతీ =
పచ్చికగల, వనాస్తస్థలీ = వనమధ్యభూమి, రమ్యాః = రమణీయములు; సాధుసమాగమా
గతసుఖం = సజ్జనులతో సహవాసమువలన ప్రాప్తమైనసుఖము, రమ్యం = రమణీయము
కావ్యేషు = కావ్యములయందును నాటకములయందును, కథాః = ఇంద్రులైన, ఉపాఖ్యాన
ములు, రమ్యాః = రమణీయములు; శోప...తరళం - శోప = ప్రణయకలహాదులయందు
శోపవశముచే, ఉపాహిత = ఉత్పన్నమైన, బాష్పబిందు = అశ్రువులచే, తరళం = మెరియు

చున్న, ప్రియాయాః = కాంతయొక్క, ముఖం = మొగము, రమ్యం = రమణీయము; కావున, సర్వం=సమస్తమును, రమ్యం = రమణీయము. పునః = కాని, చిత్తే=మనస్సు, అని త్వతాం = వస్తువులయొక్క నిత్యానిత్యములను, ఉపగతేనతి = ఎఱింగిన దగుచుండగా, కించిత్=ఏదియు, న(రమ్యమ్)=రమణీయము-మనోహరము-కాదు.

తా. పండువెన్నెలలు కనులపండువులు. పచ్చికబయళ్లు మెచ్చు గూర్పునవి. సత్సంగత్య ముత్సాహకరము. కావ్యకథలు శ్రావ్యములు. అలుకచే గనుల నీరుకార్పు కాంతావదనము సంతోషకరము. ఇవి యన్నియు మిగుల రమ్యములే. కాని వీని యనిత్యత చిత్తమున కెఱుక పడెనా యేదియు నిందు రమ్యము గాదు.

ఉ. మంచివి పండువెన్నెలలు ॥ మంచివి పుష్పవనప్రదేశముల్
మంచిది సాధుసంగమసమాగతసౌఖ్యము చాటువాక్యముల్
మంచివి మంచి దశ్రుయుతమాసవతీముఖ మీసమస్తమున్
మంచిది కా దనిత్య మని ॥ మానసవృత్తి నెఱుంగువారికిన్.
శ్లో. రమ్యం హర్ష్యతలం న కిం వసతయే శ్రావ్యం న గేయాదికం
కిం వా ప్రాణసమాసమాగమసుఖం నైవాధిక ప్రీతయే,
కింతు భాగ్యవత్సవత్సవనవ్యాలోలదీపాంకుర
చ్ఛాయాచచ్ఛలమాకలయ్య సకలం సంతో వనాంతం గతాః. 80

పా. — ఉత్తమేవార్థం విప్లవ్యాన్నిగమయతి — రమ్యమితి. — హర్ష్యతలం ప్రాసాదోపప్రదేశః, వసతయే నివాసాయ, న రమ్యం కిం-రమ్యమేవేత్యర్థః. తథా, గేయం గానం * 'భవ్యగేయే' త్యాదినా కర్తరి నిపాతః తదాదిః యస్య తత్తతోక్తం - ఆదికట్టేన వీణావాదనాదికమపి సంగృహ్యతే * 'శేషద్విభాషే' తి కవ ప్రత్యయః. న శ్రావ్యం కిం శ్రోత్రసుఖావహం న కిం-శ్రావ్యమేవేత్యర్థః. తథా, ప్రాణసమాయాః ప్రాణ ప్రియనాయికాయా స్పృహగమేన సంభోగేన-యత్సుఖం తచ్చ, అధికప్రీతయే అత్యస్త సంతోషాయ, నైవ భవతి కిం? భవత్యేవేత్యర్థః. కింతు, నస్తః పస్తుచారతత్పరపురుషాః, సకలమశేష-హర్ష్యతలనివాసాదికమపి, బ్రాన్తః పతనేచ్ఛయా పరిశ్రమక్-యః-పతన్తశ్చ లభః. 'పతన్తశ్చలభే భానా' వితి విశ్వః. తస్య-పక్షయోః పపనేన గరుతోః వాయునా-వ్యాలోలాలిచచ్ఛలాయో దీపాంకురో దీపకలికా - తస్య - ఛాయా కాన్తిస్త

దృచ్చాఞ్చలం తరళం నశ్వరమిత్యర్థః. ఆకలయ్యాలోచ్య, వనాంతం వనమధ్యం, గతాః శాశ్వతబ్రహ్మసంస్థసాధనతత్పర్యాధ్ధమితి భావః.

టీ. రమ్యం=ఇంపగు, హర్ష్యతలం=ప్రాసాదప్రదేశము, ధవనతయే=కాపురమునకు, నకిం=లేదా? గేయాదికం = గానములోనగునది, శ్రావ్యం = చెవికి సుఖావహమైనది, నకిం=కాదా? ప్రాణ...సుఖం-ప్రాణసమ=ప్రాణములతో సమానురా లగు (ప్రాణము లంత ప్రియమగు) కాంతతోడి, సమాగమ = పొందుచేనగు, సుఖం=సుఖము, అధికప్రీతయే నైవకిం=ఎక్కుడు సంతోషముకాదా? కిం తు = అయినను, సంత్య=వస్తువిచారతత్పరులగు సజ్జనులు, నకలం=కానమ స్తమును, భ్రాంత...చక్షులం-భ్రాంత = భ్రమసిన, పతజ్జ = మిడుతయొక్క, పక్ష = తొక్కలయొక్క, పవన=గాలిచే, వ్యాలోల = చలించు, దీపా జుక్కుర=దీపకలికయొక్క, ఛాయా = కాంతివలె, చక్షులం = నశ్వరము-అస్థిరమునుగా, ఆకలయ్య=ఎంచి, వనాంతం = ఆరణ్యమధ్యమునకు, గతాః=పోయిరి-శాశ్వత బ్రహ్మనంద సాధన మగు తపమాచరింపఁబోయిరి యనుట.

తా. నివసించుటకు మేడలు బాగుండవా? చక్కని గానము శ్రావ్యము కాదా? ప్రాణసమానురా లగుజవరాలితోడి కలయిక మిగుల నిష్ఠము కలిగింపదా? ఇవియెల్లఁ గుతూహలము గలిగించునవియే కాని చుట్టును దిరుగు మిడతతొక్కలగాలిచే గదలుచుండు దీపపు మొగ్గవలె నస్థిరము లని యెఱిఁగి వీని నాశింపక మహనీయులు తపము కాపింప నడవుల కేగిరి.

ఉ. సంతతముక్ సుఖం బొసఁగఁ శ జాలవె చాల విశాలసౌధముల్
కాంతలసంగముక్ మధురశగానములుక్ వివరించి చూడ సం
భ్రాంతపతంగపక్షభవమారుతఘాతవిధూతదీపికా
కాంతిచలంబు సర్వ మని శ కానల కేగిరి పండితో త్తముల్.

ఇది వై రాగ్యశతకమునందు నిశ్చానిత్యవస్తువిచార మను
ఎనిమిదవ దశకము.

శివార్చనము

శ్లో. ఆసంసారం త్రిభువనమిదం చిన్మతాం తాత! తాద్భ
జైవాస్తాకం నయనపదవీం శ్రోత్రమార్గం గతో వా,
యోఽయం ధత్తే విషయకరిణి గాఢరూఢాభిమాన
క్షీబన్యాస్తకరణకరిణ స్సంయమాలానలీలామ్.

వ్యా.—నను వస్తువిచారప్రసక్తానుప్రసక్త్యా తపసోఽత్యవైవావశ్యకత్వము క్తం. తత్కిం విధమిత్యాశజ్జాయాం శివార్చనవ్యతిరేకేణాన్యన్న కించిదవ్యస్తీతి మనసి కృత్యేదాసీం తావచ్చివార్చనం వర్జయతి—తచ్చార్చనం ద్వివిధం—బాహ్యమాభ్యంతరం చేతి. తత్రాద్యం బహూపకరణసాధ్యం బహిర్ముఖవిషయత్వాదముఖ్యం చేత్యభిప్రేత్యాదా తదుపేక్ష్య ముఖ్యమాభ్యంతరపూజనప్రకారమేవాభిసీయామా— ఆసంసారాదితి.— ఆత్ర తాతేత్యాశ్చర్యశ్రవణాభిముఖీకరణార్థమాదరాతిశయద్యోతకం పృథగ్జనం ప్రతి సంబోధనపచనమ్— హేతాత జుక-ని. 'తాతస్తు జుకః పితే' త్యమరః. ఆసంసారాల్ అనాదిసంసారమారభ్యేత్యర్థః. * పదద్వయమేతల్ * వికల్పాదనమాసః ఇదం ప్రసిద్ధం, త్రయాణాం భువనానాం సమాహారస్త్రీభువనం - భువనత్రయమపి - * 'తద్ధితార్థే' త్యాదినా సమాహారసమాసే పాత్రాద్యదన్తత్వాన్న. స్త్రీత్వం, చిన్వతాం మార్గమాణానాం కర్తృవశాత్తత్ర ప్రవేశలాభాదితి భావః. అథవా-చిన్వతాం పరామృశతామ్, అస్మాకం, నయనపదవీం లోచనమార్గం వా, శ్రోత్రమార్గం శ్రవణపథం వా, తాదృక్తథావిధిః పుమాన్, నగతో న ప్రాప్త ఏవ - తాదృక్పుమాన్ - న శ్రుతో న దృష్టశ్చేత్యర్థః. తోఽసావిత్కత ఆహ-యోఽయం పుమాన్ ప్రతీయమానతయా భోగసాధనాని స్రక్పవైన పరితాదీని విషయాస్త ఏవ కరిణ్యః ఇభ్యః - తాను - గాఢోఽలిదృఢో - ‡ గూఢః ఆప్రకాశశ్చ-యోఽభిమానః అత్యవైవావశ్యకత్వాగ్రహః-లేన తీబస్య మత్తస్య-ని, 'మత్తే కాష్ఠోక్కటతీబా' ఇత్యమరః. * 'తీబృ మద' ఇత్యస్య ధాతోరనుపసర్గాత్ * 'పుల్ల తీలకృశోల్లాఘా' ఇతి నిష్ఠానో నిపాతః. అన్తఃకరణమేవ కరి తస్య చిత్తమత్తేఽస్య, సంయమే సమ్యక్జ్ఞీయమనే, ఆనాయస్య రజ్జునిర్మిత జాలస్య - ని. 'ఆనాయః పుంసి జాలం స్యా'దిత్యమరః. 'అలానే' తి పాతే - ఆలానస్య బద్ధనస్తమృగస్య - లీలాం, ధత్తే దుర్దమమనోనియమనసమర్థో భవతీత్యర్థః, తాదృగితి సంబంధః.

ఆత్రేదృక్పురుషస్య సయనశ్రోత్రసంబంధవిషయసంబంధేఽవ్యసంబంధోక్త్యా సంబంధే అసంబంధరూపాతిశయోక్తిః తయా చ మనోనియమనస్యాత్యవైవావశ్యకత్వరూపం వస్తు వ్యుజ్యతే ఇత్యలంకారేణ వస్తుభ్యసి; తథా చ కేనచిద్యోగేన మనో నియమ్య తత్త్వ బ్రహ్మేంద్రసాధనభూతా నైర్లగ్నవార్చనకపోఽపశ్యం కర్తవ్యమితి గూఢోఽయమభి ప్రాయః; తథా అన్యధర్మస్యాన్యత్ర సంబంధాసంభవాదానాయలీలామివ లీలామిత్యేవమన్య పర్యవసానాదసంభవద్వస్తుసంబంధరూపా నిదర్శనాలంకారః; స చోక్తరూపకేణాజ్ఞాజ్ఞే భాషే సంకీర్తతే, మద్యాకాస్తావృక్షమ్.

టీ. యః అయం = ఎవడు, విషయ...క్షీబన్య - విషయ = భోగసాధనములగు
స్రక్పందనవనితాది విషయములనెడి, కరిణీ = ఆడుయేనుగులయందు, గూఢ=దృఢముగా
రూఢ=నాటుకొనిన, అభిమాన = ప్రేమచేత, క్షీబ=మదిం-చిన, అస్తకరణ=మనస్సనెడి,
కరిణి=వీనుగుయొక్క, సంయ...లీలామ్-సంయమ = బంధించుటకు, ఆలాన = కంబము
యొక్క, లీలాం = విధమును, ధత్తే=ధరించునో, (హే)తాత = ఓతండ్రి, తాదృక్ =
అట్టివాడు, ఆసంసారం = సంసార ముండుదనుక, ఇదం త్రిభువనం = ఈమూడులోకము
లను, చిన్మతాం = వెదకుచున్న, అస్తాకం=మాకు, నయనపదవీం = లోచనమార్గమునఁగాని,
శ్రోత్రమార్గం వా=వీనులమార్గమునఁగాని, న గతః=బొందినవాడు కాఁడు.

తా. విషయము లనెడు నాడుయేనుగులమీది మరులుచే మద
మెక్కి వానిపైకి దుముక నుంకించు నంతకరణ మనుమత్తగజమునకుఁ
గట్టుకొయ్యవంటి పురుషుండు, యీయనాదిసంసారమున మూడులోక
ములను వెదకినను నాయనా! మాకు కనపడలేదు. మేము వినను లేదు.

మ. తగ సంసారము నాదినుండియును దశత్తత్కర్తృసంయుక్తిము

జ్జగముం ద్రిష్టురు మాకుఁ గానఁబడఁ దేచందంబునం గర్ల మా

ర్గగతుం డైనను గాఁడు భోగకరిణీగాఢాదరోన్మత్తచి

త్త గరిష్ఠద్విపరాజసంయమపటుస్తంభాత్తకుం డెవ్వఁడున్.

శ్లో. యదేతత్స్వచ్ఛందం విహరణమకార్యణ్యమశనం

సహారైస్సంవాసశ్శ్రుతముపశమైకప్రతఫలమ్,

మనో మన్దస్పన్దం బహిరపి చిరస్యాపి విమృశ

న్న జానే కన్యైమా పరిణతిరుదారస్య తపసః.

౬2

వ్యా.—అథ తపఃప్రవృత్తిప్రకారమేవాహ—యదితి.—స్వచ్ఛందం యథేచ్ఛమ్
అపరాధీనమితి యావత్, విహరణం విహరశ్చ, న విద్యతే కార్యణ్యం దైన్యం యస్మిం
స్తత్తథోక్తమశనం భిక్షాన్నభోజనం కన్దమూలాద్యాహారో వా, తథా, ఆరైర్విజ్ఞాన
సంపన్నైః, సహ సంవాసస్సమాగమశ్చ, తథా ఉపశమో విషయభోగవిరతిరేవ -
ఏకం ముఖ్యం - ప్రతఫలం యస్మింస్తత్తథోక్తం, శాన్తిఫలకతపశ్చరణబోధకమిత్యర్థః.
శ్రుతక వేదాంతకాస్త్రవణం చ ని. 'శ్రుతం శాస్త్రావధృతయో' రితి విశ్వః.
తథా, బహిః బాహ్యదేశే మన్దస్పన్దం మన్దప్రసారమ్-అస్తర్భుత్వాదితి భావః.
మనోఽపస్తగరణం చేతి యదేతత్సర్వం వర్తత ఇతి శేషః * 'నపునకమనపునకే

నైకవచ్చే' త్యాదినా ఏకశేషః. * ఏషేతి విధేయప్రాధాన్యాత్ స్త్రీలిక్ష్ణతా. 'వైత్యం హి యత్సా ప్రకృతిర్జలస్యే' తివత్, క,స్యోదారస్య మహత, స్తవసః, పరిణతిః పరిపాశో వా, న జానే న వేదీత్యర్థః. యద్వా - పరిణతిః పరిణామో వా న జానే - కింవా తపః ఏవంయాపేణ పరిణతం తన్న జానామిత్యర్థః, కథంభూత స్సన్నపి - చిరస్య చిరకాలమిత్యర్థః. విమృశ్ పరామృశన్నపి - ని. 'చిరాయ చిరరాత్రాయ చిరస్యా ద్యాశ్చిరార్థక్' ఇత్యమర్థః. * విధక్తిప్రతిరూపకమవ్యయం; తచ్చ తపశ్వివభూజనమేవ - కథమన్యథాన్యస్యేదృక్ఫలసాధనే ఏవంవిధపరిణమనే వా సామర్థ్యం సంభవేదితి భావః.

టీ. స్వచ్ఛందం=యథేచ్ఛమైన, ఏతత్ విహరణమ్ = ఈత్రప్రవృత్తి, అకార్పణ్యం = దీనత్వములేని, అశనం=ఆహారము, ఆరైః సహ=వెద్దలతోడ, సంవాసః = కూడిక, ఉప...ఫలమ్ - ఉపశమ = విషయభోగేచ్ఛలయందు రక్తిమలేని శాంతి యను, ఏక=ముఖ్య మగు, ఫలం=ప్రయోజనముగలదియైనను, శ్రుతం=వినిశి, బహిః = వెలుపలికి, మన్దస్పృహం= మందప్రసారముగల, మనఃఆపి = మనస్సును, (ఇతి) యత్=అనునది ఏదో, విషా = ఇది, కస్య ఉదారస్య తపసః పరిణతిః = ఏమహాతపస్సునకు పరిపాకమో, చిరస్య=చిరకాలము, విమృశ్ అపి=పరామర్శించినను, న జానే=ఎఱుగకున్నాను.

తా. ఈస్వచ్ఛందవిహారము, నైచ్ఛములేని యాహారము, సత్సాగత్యము, శాంతిప్రద మగునెఱుక, మనస్సును బాహ్యవిషయము లందుఁ బ్రసరింపఁజేయమి, ఈసర్వమును నేగొప్పతనమునకు ఫలముగా సంభవించెనో తెలిసికొలే కున్నారము.

ఉ. ఇ ధృకు వచ్చినట్లు చరియించుట దైన్యము లేనితిండియున్
నిచ్చలు సాధురంగమును १ నిర్మలశాంతియు శాస్త్రబోధమున్
మచ్చిక లోనఁ బూని వెలి १ మట్టనిచిత్తము నాఁగ నింతయున్
వచ్చుట యేమహోన్నతతపంబుఫలంబో యెఱుంగ నేర్తుమే.

శ్లో. జీర్ణా ఏవ మనోరథాశ్చ హృదయే యాతం చ తద్యావనం
హస్తాజ్ఞేషు గుణాశ్చ వన్ధ్యఫలతాం యాతా గుణజ్ఞైర్విना,
కిం యుక్తం సహసాభ్యుపైతి బలవాన్కూలః కృతాన్తోక్షమీ
హ! జ్ఞాతం మదనాన్తకాష్ఠ్రియుగళం ముక్త్యాన్తీ నాన్యా గతిః.

వ్యా.—అథ శివచరణమేవ శరణమితి స్మరణమభినయాహ—జీర్ణా ఇతి.—మనో
రథా విషయాభిలాషాశ్చ హృదయే అన్తరక్ష ఏవ, జీర్ణాః నష్టాః-వాళ్ళామూత్రమేవ న
త్వనుభూతా ఇత్యర్థః తథాఽక్లేష అవయవేషు తత్తథాభూతం-కామినీసంభోగోపయంత్ర
మిత్యర్థః. యావనం, యాతం గళితం. హస్తేతి విషాదే, తథా, గుణజ్ఞా గుణగ్రాహిణస్స
హృదయా ఇతి యావత్-తైర్విదా * 'ప్రసగ్నినే' త్యాదినా తృతీయా. గుణా విద్యా
వినయాదయశ్చ, వన్ధ్యఫలతాం నిష్ఫలతాం యాతా గతాః-అనుభావకాభావాన్నిరర్థకా
జాతా ఇత్యర్థః. తథా, బలవాక్ బలివృత్తి-దుర్జయ ఇత్యర్థః. కాలః కాలస్వరూప అపరా
వర్తఇతి యావత్. అక్షమీ అసహనశ్చ, కృతాంతో యమస్సహసాఽభ్యువైతి ఆభి
యంత్యే - ప్రాణాపహరణార్థమితి భావః. ని. 'కృతాంతా యమసిద్ధాంతా వి' త్యమరః.
ఆతః కిం, యంత్రముచితమ్, ఈదృగ్దశాయాం కిం కర్తవ్యమిత్యర్థః. హా కష్టం-తథాఽపీద
మేకం తరుణసాధనమస్తీతి స్మరణమభినయాహ. —జ్ఞాతమవగతం, కిం జ్ఞాతమిత్యత ఆహ-
మదనాంతకస్య శంభోః - అఙ్ఘ్రియుగళం పాదయుగ్లం, ముక్త్యా విహాయాన్యా, గతిశ్చ
రణం, నాస్తి, అతస్తదేవ శ్రయణీయమితి భావః.

టీ. మనోరథాః=ఆభిలాషలు, హృదయే = అంతరంగముననే, జీర్ణాః = నశించినవి.
తత్ యావనం చ = ఆజవనమును, హస్త = అయ్యో, అక్లేష = అవయవములయందు,
యాతం=గళితములేక అణగినది. గుణజ్ఞైః వినా=సహృదయములులేమి, గుణాశ్చ=విద్యా
వినయాదిగుణములును, వన్ధ్యఫలతాం=నిష్ఫలమును, యాతాః=పోందినవి. (అనుభావములు
లేమిచే నిరర్థకములైనవి.) బలవాక్ = బలివృత్తులు, కృతాంతః = నాశము కావించు
నదియు, అక్షమీ=పీర్వు లేనిదియు, (అగు), కాలః=మృత్యువు, సహసా=వేగముగా, అభ్యు
వైతి=వైకివచ్చుచున్నది, కింయంత్రం=విదియచితమో, హా=హీహో, జ్ఞాతం = తెలిసినది.
మదనాంత...యుగళం - మదనాంతక = మన్మథునిశరీరమునకు మృత్యువైన ఈశ్వరుని
యొక్క, అఙ్ఘ్రియుగళం ముక్త్యా = పాదములజంట తప్ప, అన్యా = వేఱు, గతిః =
శరణము, నాస్తి = లేదు.

తా. కోరికలు మనస్సులోనే జీర్ణించినవి. యశావనమును నవయవ
ములలోనే యంతరించినది. గుణజ్ఞులులేక గుణములును వ్యర్థము లయి
నవి. కాలమూ బలవంతమయినది. మృత్యువు నైచునదికాదు. ఇప్పుడు
నేయవలసిన దేమి? ఆ! తెలిసినది! మన్మథాంతకునిచరణముల నేవించు
టకా కింక నే మున్నది?

ఉ. చిత్తమునందె కోరికలు శ జీర్ణము లయ్యె నశేషగాత్రమున్
హృత్తినజవ్వనం బరిగె శ నార్యులు లేమి గుణంబులున్ ఫలో
చ్చిత్తి వహించె నెద్ది తగుఁజేరక మానఁడు కాలుఁ డక్కటా!
చిత్తజవైరిపాదయుగశనేవనమే గతిగా నెఱింగితిన్.

శ్లో. మహేశ్వరే వా జగతామధీశ్వరే జనార్దనే వా జగదస్తరాత్మని,
న వస్తుభేదప్రతిపత్తిరస్తి మే తథాఽపి భక్తిస్తరుణేష్టు శేఖరే. ౯

వ్యా.—నను -

‘యత్పాదనిస్సృతసరిత్సృవరోదశేన
తీర్థేన మూర్ధ్వైధిక్కులేన శివః శివోఽభూత్,
ధ్యాతుర్నశచ్చ కులశైలవిసృప్తవజ్రం
ధ్యాయేచ్ఛిరం భగవతశ్చరణారవిన్దమ్.’

ఇత్యాదినా శివాద్యశేషదేవతాకల్యాణప్రదే అఖిలలోకారాధ్యే సంసారార్థవ తరణ
యానపాత్రే భగవతశ్చరణారవిన్దే జాగ్రతి కథం శివాష్ట్రీయుగళం వినాఽన్యాయ గః
ర్వాస్తీతి ప్రలపసి ఇత్యాశక్యహ - మహేశ్వర ఇతి.—జగతాం చతుర్దశభ
వనానా, మధీశ్వరేస్వామిని, మహేశ్వరే శివే వా, తథా, జగతా మస్తరాత్మని అస్త్ర
కరణసాక్షిణి - అస్త్రారామిణీతి వా-అభవా అస్త్రహృతాత్మని జీవాత్మస్వరూపే అని
ద్యాప్రతిబిమ్బిత వైతస్యత్వేన తథాభూతత్వా దితి భావః - యద్వా - జగత్స్యస్త
రాత్మని యస్య తస్మిన్ తథోక్తే - కుటీస్థాఖిలభువన ఇత్యర్థః, జనానర్దయతీతి
జనార్దనే విష్ణో వా, మే మమ, వస్తుభేద ప్రతిపత్తిః అయం మహేశ్వరోఽయం జనా
ర్దన ఇతి వస్తుగోచర భేద బుద్ధి - ర్వాస్తీ-శివాయ విష్ణురూపే యేత్యాదినా తయో
ర్వాస్తుతో భేదాభావా దితి భావః; తథాఽపి భేదప్రతిపత్త్యభావేఽపి, తరుణేష్టు శ్మే
ఖరే శిరోభూషణం యస్య తస్మిన్ శివే, భక్తి ర్భజనాచరాగో, ఽస్తీతి శేషః. అత
వీవ నాన్యాయ గతిరిత్యుక్తమితి భావః, ఇదం చ స్వభావో దురతిక్రమ ఇతి న్యాయా
దిత్యవగస్తవ్యమ్. వంశస్థవృక్షమ్ - ‘జతౌ కు వంశస్థ ముదీరితంజరా వి’తి లక్షణాత్.

టీ. జగతామ్=లోకములకు, అధీశ్వరే=ప్రభువకు, మహేశ్వరేవా=హరునియం
దుఁగాని, జగత్ అస్త్రం=అస్త్రని=లోకములకు అంతరాత్మయగు అనఁగా లోపల వర్తిండు
వాడగు, జనార్దనేవా = హరియందుఁగాని, మే=నాకు, వస్తుభేదప్రతిపత్తిః=వస్తువులు
కేటనెడిభావము, (శివుఁడు వేఱు, విష్ణువు వే ఁను భావము.) న=లేదు. తథాపి=అయినను,

తరుణిష్ఠుశ్చేభరే = లేత చంద్రుడు సిగపూవుగాఁగల హరునియందు, భక్తిః = భజనానురాగము.

తా. జగదీశ్వరుఁడగుమహేశ్వరునందును, జగదంతర్యామియగు జనార్దనునందును మాకు భేదబుద్ధి లేదు. ఇర్వురకు నభేదమే. కాని పూప నెలదాల్పునందు భక్తి బలిసియున్నది.

తే. జగదధీశ్వరుఁ డగుమహేశ్వరునియందు
సకలజగదంతరాత్ముఁడౌ శివార్జ్యయందు
భేదవిజ్ఞాన మెయ్యెడ శ లేదు మాకు
నైనఁ దరుణేందుశేఖరు శ నంద భక్తి.

శ్లో. స్ఫురత్ స్ఫూరజ్యోత్స్నాధవళితతలే క్వాఽపి పులినే
సుఖాసీనాశ్చాస్త భవనిషు రజనీషు ద్యుసరితః,
భవాభోగోద్విగ్నాశ్శివ శివ శివేత్యుచ్చవచసః
కదా స్యామానద్దోద్గతబహుళబాహ్మిన్లతదృశః.

85

వ్యా.—అథ స్థాయనశ్శుచస్యోదయవశాచ్ఛాస్తరసాభివ్యజ్ఞకవాక్యనాహ వజ్ఞ
భిః—స్ఫురత్ స్ఫూరజ్యోత్స్నాధవళితతలే—కాస్తా ఉపరతాః - భవనయః పక్షిమృగాదితాని-
యాను తాను తథోక్తాను-ఏ లేన చిత్తవిక్షేపహేతురాహిత్యం సూచ్యతే. రజనీషు రాత్రి
షు, స్ఫురన్తి ప్రకాశమానా-స్ఫూరా ప్రవృద్ధా చ-యా జ్యోత్స్నా చప్రీకా-తయా-
భవళితం పాణ్డురీకృతం-తలం ప్రద్యో-యస్య తస్మిక్, క్వాఽపి కన్తింశ్చిత్, ద్యుసరితో
గజ్జాయాస్సంబద్ధిని. పులినే నైకతే, సుఖం యథా తథా-ఆసీనా ఉపవిష్టాస్సన్తః, భవా
భోగాత్సంసారవిస్తారాదుద్విగ్నాః వివ్వాలాః - దుఃఖజనకత్యాదితి భావః. వయమితి
శేషః. అతశ్శివేత్యాది త్రివారముచ్చాని తారాణి-వచాంసి ఆక్రష్టవచనాని యేషాం తే
తథోక్తాః - 'ఆర్తవచస' ఇతి పాఠే దైన్యవచనాస్సన్తః, కదా కన్తిన్వా సమయే,
అస్తరభ్యస్తరే-గతాః నియమనవశాదస్తర్జినా ఇతి యావత్-బహుళాశ్చ-యే బాహ్మ
ఆనన్దాశ్రాణి-తైరాకులా వ్యాకులా యా దశా అవస్థా-తాం, యాస్యామః? అస్తర్నియ
మితానస్తబాహ్మపర్యాయలవస్థాం కదా గమిష్యామ ఇత్యర్థః. 'దృశ మితి పాఠే బాహ్మ
కులా యాదృగ్బృష్టిస్తాం యాస్యామ-ఇత్యన్వయః. 'కదా స్యామానద్దోద్గతబహుళబాహ్మ
కులదృశ' ఇతి పాఠే-ఆనన్దాదుద్గతా ఉత్పన్నా యే బహుళ బాహ్మః తైరాకులా దృశో
భర్తృ-టీక—26

యేమిం తే తథోక్తాః కదా స్యామ భవేమ? తదాసీం ఖలు వయం కృతకృత్యా ఇతి భావః.

టీ. శాస్త్రధ్వనిషు = నెమ్మదిపొందిన సందడిగల, రజనీషు = రాత్రిలయందు, స్ఫుర...తలే = స్ఫురత్ ప్రకాశించుచున్న, స్ఫురజ్యోత్స్నానిండువెన్నెలలచేత, ధవళిత = తెల్లనిదిగఁజేయఁబడిన, తలే = ప్రదేశముగల, ద్యుసరితః = చదలేఱగుమందాకినియొక్క, పులినే = ఇనుకతిన్నెయందు, సుఖాసీనాః సన్తః = సుఖముగ కూర్చున్నవారమై, భవా... ద్విగ్నాః - భవ = సంసారముయొక్క, ఆభోగ = విస్తారమువలన, ఉద్విగ్నాః = విహ్వలలమైన మేము, శివశివశివ ఇతి = శివశివశివయని, ఉచ్చవచసః = బిగ్గతి యగు చలుకుగలవారమై, కదా = ఎప్పుడు, ఆనన్దో...దృశః - ఆనన్ద = సంతోషముచే, ఉద్గత = ఉబికిన, బహుళ = మొండగు, బాష్ప = ఆశ్రువులచే, ఆప్లుత = అంతట తడుపఁబడిన, దృశః = కన్నులు గలవారము, స్యామ = అగుదుమో.

తా. నిశ్శబ్దముగా మాటుడిగినరేల నింఁడారినందువెన్నెలలచేఁ దెల్లవాఁన గంగానది యిసుకతిన్నియవైఁ గూరుచుండి యనంతమైన సంసారమును రోసి 'శివశివా' యని పెద్దగ సంకీర్తనము నేయుచుఁ గనులనిండ నానందాశ్రువులు రా నుండు లెప్పుడో!

కా. శాంతారావనిశీథకాలముల భాగస్వత్సాంద్రచంద్రాతపా
క్రాంతస్వచ్ఛమరున్నదీపులినయోగ్యక్షోణిఁ గూర్చుండి జ
న్మాంతోద్వేగుల మైనమేము శివశివ బ్రావృత్తితో నెప్పుడ
త్యంతానందభవాశ్రుసంకులనిశాగ్రవాప్తిక సుఖంబుందుమో.

శ్లో. వితీర్ణే సర్వస్వే తరుణకరుణాపూర్ణహృదయా
స్త్రురస్త్రుసంసారే విగుణపరిణామాం విధిగతిమ్,
వయం పుణ్యారణ్యే పరిణతశరచ్చస్త్రకిరణా
స్త్రియామా నేష్యామో హరచరణచిన్తైకశరణా.

86

వ్యా. — వితీర్ణ ఇతి. — సర్వస్వే నిఖిలధనే, వితీర్ణే దత్తే - అర్థిసాత్కృతే సతి. ని. 'స్వే క్షాతావాత్సని స్వం త్రిష్యత్తీయే స్వోఽస్త్రియాం ధన' ఇత్యమరః. తతస్తరుణా ప్రకృగ్ - యా కరుణా భూతదయా - తయా - పూర్ణాని పూరితాని - హృదయాని యేమిం తే తథోక్తాః, తథా, సంసారే, విధిగతిం దైవప్రవృత్తిం, విగుణపరిణామాం విమమహిపాకాష్ - అకుశలపర్యవసాయిసీమితి యావత్, స్త్రురస్త్ర

స్పృహః మనస్వసుసందధానాస్పృహః, వయం, పుణ్యారణ్యే తపోవసే, హరచరణచింతా శివ
పాదారవిష్టధ్యానమేవైకం ముఖ్యం-శరణం రక్షణం యేహం తే తథోక్తా స్పృహః, పరిణ
తాః పరితో వ్యాప్తాః-శరచ్చస్త్రీకిరణాశ్చారదేష్టమయూఖా-యాను, తాస్తథోక్తాస్త్రీయా
మాః రాత్రీః, నేష్యామో గమయిష్యామః, కదేతి కేమః; ద్వయోః ప్రథమచరమయా
మార్థయోర్ద్వివధ్యవహరాత్ త్రయో యామా యస్యాస్సా త్రియామేతి స్వామీ.

టీ. తరుణ...హృదయాః - తరుణః = ప్రత్యగ్రమైన, కరుణా = భూతదయచే,
పూర్ణ = పూరితమైన, హృదయః స్పృహః = మానసముగలవారమై సర్వస్వే = (మాయొక్క)
నకలధనము, వితీర్ణే = (పేదలకు) దానము చేయఁబడినదికాఁగా, సంసారే = సంసారము
నందు, విధిగతి = దైవప్రవృత్తిని, విగుణపరిణామాం = విషమపరిపాకమును, స్మరంతః =
మనస్సున తలపోయఁచు, వయం = మేము, పుణ్యారణ్యే = తపోవనమున, హరచరణచింతా =
శివపాదములధ్యానమే, ఏక = ముఖ్యమైన, శరణాః = ప్రాపుగలవారమై, పరిణతశరచ్చంద్ర
కిరణాః = పండివ్యాపించియుండు శరత్కాలపుచంద్రునివెన్నెలలుగల, త్రియామాః =
రాత్రులను, నేష్యామః = కడచిపుచ్చుదుము.

తా. పరిపూర్ణకరుణాంతరంగమున ధనమెల్ల బీదలకు దానముఁ
జేసి సంసారమునందలి దైవదుర్విలసితమును చింలించుచుఁ బుణ్యారణ్య
మునఁ బండువెన్నెలలో శివపదచింతనము గావించుచు మే మెన్నఁడు
రేలు గడపెదమో !

చ. కలధన మంతయున్ నెలపు १ గా నిడి నూత్నకృపాప్రపూర్ణచి
త్తుల మయి సంస్మృతిం గుశల १ దూరవిపాకముగాఁగ దైవముం
దలఁచుచుఁ గానలో శివప १ దస్తృతినిష్ఠులమై నయింపఁగాఁ
గలము శరత్ప్రసన్నమిహికా १ కరరమ్యములైన రాత్రులన్.

శ్లో. కదా వారాణస్యామమరతటినిరోధసి వసః
వసానః కాపీనం శిరసి నిదధానోఽజ్జలిపుటమ్,
అయే! గౌరినాథ! త్రిపురహర! శమ్భో! త్రినయన
ప్రసీదేతి క్రోశన్నిమిషమివ నేష్యామి దివసాన్.

37

వా.—కదేతి.—కదా కన్నీన్వా కాలే, వారాణస్యాం కాశ్యామమరతటినిరో
ధసి గడ్డాతీరే, వసన్ తిష్ఠన్, తథా, కాపీనం గుహ్యచ్ఛాదనచేలఖణ్డం వసానః ఆచ్ఛాద

యన్ - లోకవిరోధపరిహారార్థం తావన్నాత్రపరిగ్రహ వివ న తు పరిగ్రహస్తరాపేక్ష
 ఇత్యర్థః. * 'వస ఆచ్ఛాదన' ఇతి ధాతోశ్చానచ్. శిరస్యజ్ఞాలిపుటం కరసంపుటం, నిద
 ధానస్య, అయే భో, గౌరీనాథ పార్వతీపతే, త్రయాణాం పురాణాం సమాహార
 స్త్రీపురం. * పాత్రాదిత్వా న్ను జీవ తస్య-హరతీతి హరః-హే త్రిపురాన్తక, శం సుభ
 మస్తాదృశవతీతి శంభో, త్రినయన హే త్ర్యమ్బక * త్సుభాదిత్వా న్ను జత్వమ్, ఏతదా
 మస్త్రజచతుష్టయం పరమేశ్వరస్య లాఙ్గసంగ్రహకారణత్వాత్కార్యకరణసామర్థ్యత్వ
 భక్తజనసుఖసంధాయకత్వాసాధారణమహిమాశ్చుదత్వద్యోతనార్థమిత్యవగస్తవ్యం. ప్రసీద
 ప్రసన్నోభవేతి, శ్రోశమ్నై రటన్, దివసాననేకాన్, నిమిషమివ త్క్షణమివ, నేమ్యమి.
 ఆత్ర భావి తీవ్రనరకయాతనానుచింతాదిభిర్విభావైర్జ్ఞానితః - కాపీనధారణశిరోఽజ్ఞాలిపుట
 సంఘటనాదిభిరుభావైరభివ్యక్తః-కదేతిపదనూచితేన చింతాశ్లేష సంచారిభావేన చ ఋ
 పుష్టం - స్వాత్మావమానసలక్షణో నిర్వేదస్థాయీ-కాన్తరసః పరిస్ఫురతీత్యవగస్తవ్యమ్. వివ
 ముక్తరత్రాపి యోజ్యమ్.

టీ. కదా-ఎప్పుడు, వారాణస్యాం=కాశిలో, అమరతటిసిరోధని = గంగాతీరపు
 టొడ్డున, వసన్=కూర్చుండి, కాపీనం=గోచిని, పసానః=పెట్టుకొని, శిరసి = తలయందు,
 అంజలిపుటం=చేతులజోడింపుచు, నిదధానః=ఉంచుకొని, అయే=ఓ, గౌరీనాథ = పార్వ
 తీకా, త్రిపురహర=త్రిపురాంతక, శమ్నో=శంకరుడా, త్రినయన = ముక్కుంటిదేవరా,
 ప్రసీద=వయఃజూపుము. ఇతి=అని, శ్రోశన్=బిగ్గటగా నఱచుచు, లేక మొఱచెట్టుచు,
 దివసాన్=దినములను, నిమిషమివ=క్షణముచుబోలె, నేమ్యమి=కడపుదునో.

తా. ఎప్పుడు కాశిలో గంగయొడ్డున గోచిపెట్టుకొని కూర్చుండి
 యకాదలఁ గేలుదోయి మోడ్చి 'ఓగౌరీనాథా! పురహారా!
 శంభూ! త్రినయనా! ఆనుగ్రహింపుము' అని మొఱయిడుచు దినము
 లను నిమిషమువలె గడపుదునో !

ఉ. శ్రీసుతకాశియం దమర శ సింధువుచెంగట నిల్చి గోచిని
 బూని ప్రణామమున్దఁ దల శ మోపి "పురాంతక! పార్వతీశ! శం
 భో! నిటలాక్ష! రక్ష" యని శ మొఱ్ఱలు పెట్టుచు నిశ్చలానుసం
 ధానత నెన్నఁ డే గడపె శ దక్ష దినముల్ నిమిషంబుకై వడిన్,

శ్లో. స్నాత్వా గాఙ్గశ యోభిశ్శుచికుసుమఫలై రర్చయిత్వా విభో! త్వాం
ధ్యేయే ధ్యానం నియోజ్య తీతిధరకుహరగ్రావపర్యజ్ఞ-మూలే,
ఆత్మారామః ఫలాశీ గురువచనరత స్త్వత్ప్రసాదాత్స్వరారే
దుఃఖం మోక్షే కదాఽహం సమకరచరణే పుంసి సేవాసముత్థమ్.

వ్యా.—స్నాత్వేతి—గంగా యా ఇమాని గాఙ్గాని * 'తస్యేద' మిత్యశ్. తైః
పయోభిర్గంగాజలై రిత్యర్థః. స్నాత్వా శుద్ధో భూత్వా, హే విభో శంభో, శుచిభిః శుద్ధైః
కృష్ణస్త్రసమ్మతైరితి యావత్ - కుసుమైః, ఫలైశ్చ, త్వా మర్చయిత్వా సమారాధ్య -
ఏతేన బాహ్యపూజాయా ఆప్యంశతః ప్రాధాన్యమస్తీతి సూచితం. ధ్యేయే ధ్యాతుం
యోగ్యే వస్తుని - త్వచ్చరణారవిష్టవివేత్సర్థః. ధ్యానం నివేశ్య ఏ కాగ్రచిత్తో భూత్వే
త్సర్థః. తథా, తీతిధరకుహరే - యో గ్రావా పామిణస్స ఏవ పర్యజ్ఞః సుఖశయ్యా-
తస్య మూలే, నివర్ణస్సన్నితి కేషః. సమాధిప్రత్యానానన్తరం సుఖసంవేశయోగ్యతాద్యోత
నార్థం గ్రాప్తి పర్యజ్ఞత్వరూపణమ్, ఆత్మ శ్యే వారమత ఇత్యాత్మారామో విషయాన్త
రానక్తిశూన్యస్సన్నిత్యర్థః. 'రమన్తే యోగినోఽవన్తే నిత్యానన్తే చిదాత్మనీ' తి స్మృతేః.
తథా, ఫలాశీ ఫలాహరః-శరీరధారణార్థమితి భావః. గురువచనరతః ఆచార్యోపదిష్టకర్తా
చరణతత్పరస్యై - అహమ్ - ఇత్థం భూతతాయా ఏవ శ్రేయోహేతుత్వాదితి భావః.
హే స్వరారే మదనాన్తక శంభో, త్వత్ప్రసాదాత్ త్వదనుగ్రహాత్, మకరేణ మకరా
కార రేఖయా సహ వర్తకైతి సమకరశ్చరణో యస్య తస్మిన్ తథోక్తే పుంసి మహా
భాగ్యసంపన్నే పురుషే విషయే - రాజ్ఞీత్యర్థః, సేవాసముత్థం పరిచర్యాసముత్పన్నం,
దుఃఖం, కదా మోక్షే తథా మామయగృహణేత్యర్థః. పరమేశ్వరానుగ్రహం వినా
శ్రేయో లాభాభావాదితి భావః. సమకరచరణస్య మహాభాగ్యసంపన్నత్వముక్తం
సాముద్రికే—

'మకరో మత్స్యరేఖా చ పద్మశఙ్ఖాకృతిః పదే,
మహాధనీ మహాభోగీ దాతా దీర్ఘాయురేవ చ.' ఇతి.

టీ. గాఙ్గాః=గంగానదిసంబంధములైన, పయోభిః=నీళ్లతో, స్నాత్వా = స్నానము
చేసి, (హే) విభో=(ఓ)స్వామీ, త్వాం = నిన్ను, శుచికుసుమఫలైః-శుచి = కాస్త్రసమ్మ
తములైన పవిత్రములైన, కుసుమఫలైః=పూవులతోను, పండ్లతోను, అర్చయిత్వా=ఆరాధించి,
ధ్యేయే=ధ్యానింపదగినవస్తువునందు (సేచరణమునం దనుట), ధ్యానం = ఏకాగ్రచింతన

మును, నియోజ్య = పెట్టి, క్షీతిభర = కొండయొక్క, కుమార = గుహయందలి, గ్రావ = పాషాణ మను, పర్వజ్కు = సుఖశయ్యయొక్క, మూలే = మూలను, ఆత్మారామః = ఆత్మయందే శ్రీడించువాడను, పల ఆశి = పండ్లను తినువాడను, (శరీరమును ధరించుటకు మాత్రమే అనుట), గురువచనరతః = ఆచార్యుఁ డుపదేశించినకర్త నాచరించుటయందే ధ్యానముకలవాడనై, అహం = నేను, (హే) స్తరతరే = ఓమదనశత్రువా! త్వత్ ప్రసాదాత్ = నీయనుగ్రహమున, సమకరచరణే = సమానములే యగు కాలుసేతులు గల (కేవలము నావంటివాడే యైన, లేక మకరరేఖతోఁ గూడిన పాదములు గలవాడై, ఈరేఖ ఎవని పాదములయం దుండునో వాఁడు మహాభాగ్యకాలి యని సాముద్రికము.) పుంసి=పురుషుని, సేవాసమర్థం = కొలుచుటవలనఁబుట్టిన, దుఃఖం=దుఃఖమును, కదా = ఎప్పుడు, మోక్ష్యే = పడలుదునో.

తా. దేవా! గంగాజలమున స్నానమాడి పవిత్రము లగుపుష్పములతోఁ బండ్లతో నిన్నుఁ బూజించి నిన్నే ధ్యానించుచు, పర్వతగుహాంతరమున నొకతాతిపలకపై నాత్మారాముడనై యుండి పండ్లతో తున్ని వారణము కావించుచు గురువాకృతత్పరుడనై నీయనుగ్రహమువలన నావంటివాడే యగునొకనరుని నేవించి తెచ్చుకొన్నదుఃఖము నెన్నడు వదలించుకొందునోగదా మన్తథాంతకా!

ఉ. వేలుపుటేటఁ దోఁగి సుపః పవిత్రఫలాదులఁ బూజచేసి ని
న్నీలి మనంబులో నిలిపి పయోగ్యగుహాశిలయందు నాత్మసం
శీలుడనై ఫలాశి నయి పశ్రీగురువాకృతతుండ నై మహీ
పాలక సేవనశ్రమముఁ ప బాసెద నెన్నడు మన్తథాంతకా.

శ్లో. ఏకాక్షి నిస్సృహశ్శాస్త్రః పాణిపాత్రో దిగమ్బరః,
కదా శమోఘ! భవిష్యామి కర్తృనిర్మూలనక్షమః ?

89

వ్యా—ఏకాక్షి—ఏకాక్షి అసహాయః - సజ్జరహిత ఇతి యావత్. 'సక్లా త్సంజాయతే కామ' ఇత్యాదిసక్లజనితకామాదిపరమ్పరాయాః అనర్థహేతుత్వాదితి భావః. * 'ఏకాదాశినిచ్చాసహాయ' ఇత్యాకినిచ్ ప్రత్యయః కుతః? నిఃస్సృహః విషయాభిలాషకూన్యః, అత ఏవ. శాస్త్రః రాగాద్యనువహతచిత్తః-శాస్త్రో దాస్త ఉపరత స్తితిత్సుస్సమాహితో భూత్వా, అతః పాణి రేవ పాత్రం భిక్షాపాత్రం యస్య స తథోక్తః, తథా, దిశ ఏవామ్బరాణి యస్య స తథోక్త స్స - స్నుహమితి శేషః.

హే శమ్భో కర్మణాం సంఘితప్రార్థనాం నిర్మూలనే సమూలవిధ్వంసనే - త్వమస్తుమర్థః, కదా భవిష్యామి? కర్మబంధాత్కదా మోక్ష్యే ఇత్యర్థః.

‘భిద్యతే హృదయగ్రస్థిశ్చిద్యతే సర్వసంశయాః,

క్షీయన్తే చాస్య కర్మాణి తస్మిన్ దృష్టే పరావరే.’ ఇతి.

ఈశ్వరసాక్షాత్కారమస్తరా కర్మక్షయాభావాత్తదర్థం త్వం ప్రత్యక్షో భవేతి భావః.

టీ. శమ్భో = శంకరా, ఏకాకీ=అనవాయుడను కావుననే ఒంటరిని, లేక సంగరహితుడను, నిఃస్పృహః = విషయాభిలాషలేనివాడను కావుననే ఆనలేనివాడను, శాన్తః=రాగాదులచే ననుపహత చిత్తుడను లేక అంతరింద్రియనిగ్రహముగలవాడను, పాణిపాత్రః=చేయే భిక్షాపాత్రముగాఁ గలవాడను, దిగమృగః = దిక్కులేవస్త్రముగాఁ గలవాడను అయి, కర్మనిర్మూలనక్షమః = ప్రారబ్ధకర్మములను వేఱుతో వెళ్లగించుటకు సమర్థుడను, కదా=ఎప్పుడు భవిష్యామి, = అగుదునో.

తా. సదాశివా! ఒంటరిని, నిష్కాముడను, శాంతుడను, దిగంబరుడను, అఱచేత బిచ్చమెత్తువాడనుగా నుండి పురాకృతకర్మమును నిర్మూలము చేయఁగలవాడ నెన్నఁటి కగుదునో!

తే. ఒంటి దిరుగుచుఁ గోరిక శ్రీ లుజ్జగించి

శాంతిఁ జేకొని పాణిభా శ్రీ జనుడ నై ది

గంబరుడ నై సమస్తకర్మ ర్తుంబు లెపుడు

మొదలుచెడఁ ద్రుంతుఁ బరమేశ! శ్రీ సదయహృదయ.

శ్లో. పాణిం పాత్రయతాం నిస్కళుచినాభై ష్టేణ సంతుష్యతాం

యత్ర క్వాఽపి నిషీదతాం బహుత్పణాం విశ్వం ముహుః పశ్యతామ్,

అత్యగేఽపి తనోరఖణ్డపరమానందావబోధస్సృశా

మిథ్వా కోఽపి శివప్రసాదసులభస్సంపత్స్యతే యోగినామ్. 90

వ్యా.—అదైవం భూతానాం శివప్రసాదాన్తోక్షమార్తోఽవిలప్తేనైవ సులభో భవతీతి నిగమయతి—పాణిమితి—పాణిం కరతలమేవ - పాత్రం భోజనభాజనం కర్వతాం పాత్రయతాం. * పాత్రశబ్దాత్కర్మరోతీతి ణ్యైన్తా ల్లటశ్చత్రాదేశః. నిసర్గశుచినా స్వభావపరిపూతేన, ష్టాక్షేణ భిక్షాకదమ్బుకేన, సంతుష్యతాం సంతోషం ప్రాప్నువతాం. * ‘భిక్షాదిభ్యోఽణో’-ని. ‘ష్టాక్షం భిక్షాకదమ్బుక’ మిత్యుచరః. యత్ర -

క్వాఽపి యన్యైః కన్యైః ప్రదేశే-త్వకావే వనే వేత్సర్థః. నిషీదతాముపవిశతాం. ముహుః పానశ్రుణ్యేన, విశ్వం ప్రవచ్ఛం, బహుత్పణమిషదసమా క్షం తృణం-త్పణ కల్పమిత్యర్థః. * 'విభాషా సుపా బహుచుప్రస్తాతు' ఇతి బహుచ్చిత్యయః. * ప్రకృతేః పూర్వం భవతి - 'స్వాదీషదసమాప్తా తు బహుచ్చిత్యలిప్తక' ఇతి ప్రకృతిపచనా త్ప్రకృతిలిప్తతా. పశ్యతామాకలయతాం, తథా, తనోరత్యాగేఽపి దేహసంబంధకూన్య త్యాభావేఽపి, అఖణ్డోఽపరిచ్ఛిన్నో - యః పరమానందో బ్రహ్మనంద-స్తస్యవబోధమనుభవం-స్పృశన్తి తథోక్తానాం-జీవన్ముక్తత్వాదితి భాషః. * 'స్పృశోఽనుదకే క్షి' స్మితి క్షిప్రప్రకృత్యయః. యోగినాం ధ్యాననిష్ఠానాం శివప్రసాద-సులభస్సులభ్యః-కోఽప్యనిర్వాచ్యః, అధ్వా మోక్షమార్గ ఇత్యర్థః. సంవత్సరే సంపన్నో భవతి.

టీ. పాణిం=చేతిని, పాత్రయతాం = భోజనపాత్రగాఁ జేయువారును, నిసర్గ శుచినా=స్వభావముచే పవిత్రమైన, ధౌత్యేణ = చిచ్ఛముతో, సంతుష్యతాం = తృప్తిఁ జెందువారును, యత్ర క్వాఽపి = ఏచోటనో ఒక్కడ, నిషీదతాం=హార్చుండువారును, ముహుః=పదేపదే, విశ్వం=ప్రపంచమును, బహుత్పణం = గడ్డిపరకకు సమానముగ, పశ్యతాం=చూచువారును, తనోః అత్యాగేఽపి=దేహమును వదలకున్నను, అఖణ్డపరమానందావబోధస్పృశాత్ = శ్రేష్ఠమగు బ్రహ్మనందముయొక్క అనుభవమును తాకుచున్నవారును (అగు), యోగినాం = యోగులకు, శివప్రసాదసులభః = శంభునిదయచే సులభముగా లభించునది, కోఽపి = అనిర్వచనీయమగు, అధ్వా=మార్గము (కైవల్యమార్గము), సంవత్సరే=కలుగును.

తా. అటచేతినె భిక్షాపాత్రముగాఁ జేసికొని స్వభావపవిత్ర మగు భిక్షాన్నముతోఁ దృప్తిఁజెందుచు నెక్కడనో యొక్కడఁ గూరుచుండి ప్రపంచమునెల్ల గడ్డిపరకసమానముగాఁ జూచుచు శరీరమును వీడకున్నను అఖండపరమానందానుభవభాగులైన యోగులకు శివప్రసాదమున మోక్షమార్గము సిద్ధించును.

చ. హితునకుఁ బాణిపాత్రున శ కనిచ్చునకుఁ శుచిభైక్షమాత్రతో
హితునకు నెట్టితావున వ శ సిం చెడువానికి విశ్వముం దృఢ
ప్రతినిధిఁ జేయువానికి బు శ స్థితుఁ డయ్య నఖండసౌఖ్యసం
గతుఁ డగుయోగి కేర్పడు నో శ కానాకమార్గము శంభుసత్కృపన్.

ఇది వైరాగ్యశతకమునందు శివార్చన మను
తోమృదవదశకము.

— అవధూతచర్య —

శ్లో.కాపీనం శతఖణ్డజర్జరతరం కన్ధా పునస్తాదృశీ
 నైశ్చిన్ద్యం నిరపేక్షభైక్షమశనం నిద్రాశ్శకానే వనే,
 స్వాతస్త్ర్యేణనిరఙ్కుశం విహరణం స్వాన్తం ప్రశాన్తం సదా
 స్థైర్యం యోగమహోత్సవేఽపి చ యది త్రైలోక్యరాజ్యేన కిమ్ ?

వ్యా.—శివార్చనస్య మోక్షోపయోగ్యవధూతభావఫలకత్వా 'దత్యాగేఽపి తనోరఖణ్డపరమానందావబోధస్పృశా' మిత్యుపక్రాంతత్వాచ్చేదానీం తావదవధూతచర్యా మాహ—అథావధూతచర్యేతి—అవధూతో నామ బ్రహ్మజ్ఞైక్యానుసంధానతత్పురః విస్తృతబహిఃప్రవృత్తిః జీవన్ముక్తశబ్దవాచ్యో మలినో యోగపురుష-స్తస్య చర్యా ఆచారః - ఉచ్యత ఇతి శేషః. ఉపక్రాంతావధూతచర్యాం దశభిర్వర్ణయతి—కాపీన మితి—శతఖండైరనేకశకలైః—జర్జరతరమతివిశీర్ణం, కాపీనం గుహ్యచ్ఛాదనచీరఖణ్డం, యది అస్తి చేదిత్యర్థః. ఏవముత్తరత్రాపి. ని. 'కాపీనం స్వాదకార్యే చ గుహ్యచీరప్రదే శయో రి'తి విశ్వః. తాదృశీ తథాభూతశతఖణ్డజర్జరతరై వేత్సర్థః. కన్ధాపునః కన్ధా చ, అస్తి యది, నైశ్చిన్ద్యం విషయచింతారాహిత్యం చ యది. తథా నిరపేక్షమనువర్తనా పేక్షా రహితం-భైక్షమశనం భోజనం యది శ్శకానే ప్రేతభూమా, వనే మహారణ్యే వా నిద్రా చ యది, స్వాతస్త్ర్యేణాన్వచ్ఛద్యేన, నిరఙ్కుశమప్రతిబద్ధం, విహరణం విహారశ్చ, యది సదా, ప్రశాన్తం ప్రసన్నం * 'వా దాస్తే త్యాదినా నిపాతః. స్వాన్తం చిత్తం యది, యోగమహోత్సవే-యోగస్సమాధిరేవ మహోత్సవస్తస్మిన్, స్థైర్యం చ, యది అస్తి చేత్తర్హి, త్రైలోక్యరాజ్యేన త్రిలోకాధిపత్యేన, కిం న కిమపీత్యర్థః. తస్యైవ పరమ సౌఖ్యావహత్వాదితి భావః. * త్రయో లోకాస్త్రైలోక్యం చాతుర్వర్ణ్యాదిత్వాత్సాన్ధ్యధౌ వ్యుత్థో.

టీ. శత...తరం-శతఖణ్డ = అనేక ప్రేలికలుగా, జర్జరతరం = మిక్కిలి శిథిలమైన, కాపీనం=గోచియు, తాదృశి=అట్టిదియైయున, కన్ధాపునః = బొంతయును, నైశ్చిన్ద్యం= విషయచింతారహితమును, నిరపేక్షభైక్షం=అనువర్తనాపేక్షలేని భిక్షాన్నమును, శ్శకానే= ప్రేతభూమియందుఁగాని, వనే = అరణ్యమునఁగాని, నిద్రా = నిదురించుటయు, స్వాతస్త్ర్యేణ=స్వచ్ఛందముగా, నిరఙ్కుశం=అటంకములేని, విహరణం=సంచారమును, సదా= ఎల్లప్పుడు, ప్రశాన్తం = ప్రసన్నమగు, స్వాన్తం=హృదయమును, యోగమహోత్సవే = సమాధి యను గొప్పపండుగదినమున, స్థైర్యమపిచ = నిలుకడయును, యది (అస్తి)=ఉండె

నేని, త్రైలోక్యరాజ్యేన=నంద్రమర్త్యపాతాళములను మూడులోకముల యేలుబడి, కిం = ఏల ?

తా. నూలుప్రేలికలయిన గోచియును, అంతదే బొంతయును, నిశ్చింతతయును, ఒకరియపేక్షలేని భిక్షాన్నమును, అడవిలో శ్మశానము నలో నిద్రయును, స్వాతంత్ర్యముతో నడ్డమాఁకలులేని విహారమును, ఎప్పుడును బ్రసన్నమైనచిత్తమును, సమాధిసంధానమున స్థైర్యమును జేకుటినచోఁ ద్రిలోకాధిపత్య మెందుకు ?

శా.కావీనంబును జీర్ణకంఠయు నవేక్షాశూన్యభైతంబుఁ జిం

తాపాయంబు వసశ్మశానముల నిద్రావాప్తి దుర్వారస

ద్వ్యాపారంబుఁ బ్రశాంతచిత్తమును యోగారూఢియున్ వృత్తిసం

క్షేపంబుం గలదేని యోగికిఁ ద్రిలోకీప్రాభవం జేటికిన్ ?

శ్లో. † బ్రహ్మజ్ఞమణ్డలీమాత్రం కిం లోభాయ మనస్వినః,

శఫరీస్ఫురితేనాభిః క్షుభ్ధో న ఖలు జాయతే.

92

వా. — నవ్యత్వస్తసౌఖ్యావహత్యేన ప్రసిద్ధం త్రైలోక్యరాజ్యం నిషిధ్య కాపీ నాదిసంపత్తేరేవోత్తమత్వం ప్రతిపాదితం, తదనన్, యతస్తస్యైవాత్యన్తప్రలోభకత్వా దిత్యాశక్య - మనస్వినస్తావదేతావదేవ నాప్రలోభకం కిం తు బ్రహ్మజ్ఞమపి తత్రా కించిత్కరమేవేతి సదృష్టాస్తమాహ — బ్రహ్మజ్ఞమితి — మణ్డలీమాత్రం చిహ్నుమాత్రం - ఘటాదివదియత్తయా పరిచ్ఛిన్నమిత్యర్థః. 'మణ్డలీభూత మి'తి వా పాఠః. తదా అమణ్డలం మణ్డలం సంపద్యమానం మణ్డలీభూతమ్. * అభూతకదాభవే చిహ్నః. * 'ఊర్వాది చిహ్నోచ శ్చే'తి తి గతిసంక్షాయాం * 'కుగతిప్రాదయ' ఇతి సమాసః, ని. 'బిమ్బోఽస్త్రీ మణ్డలం త్రి' ప్రిత్యమరః. † బ్రహ్మజ్ఞం చతుర్దశభువనగర్భిత బ్రహ్మజ్ఞకటాహః. మన స్వినో ధీరస్య, యోగిన ఇత్యర్థః. * ప్రశంసాయామినిః, లోభాయ చిత్తప్రలోభనాయ, కిం భవతీతి శేషః. న భవత్యేవ. కిము తదేకకోణే నిలీనం త్రైలోక్యరాజ్యమితి భావః. తత్ర సదృష్టాస్తమాహ — ఆభిః సముద్రః శఫరీస్ఫురితేన మత్స్యవిశేషాల్లుణ్ణనేన, క్షుభ్ధః క్షోభితః మగ్ధిత ఇతి యావత్. * 'క్షుభ్ధ స్వానే' త్యాదినా నిపాతః. న జాయతే ఖలు న భవతి ఖలు. ని. 'ప్రాప్తీ తు శఫరీ ద్వయో' రిత్యమరః. మతోన్మిల్లుణ్ణనేనాభితోభణమివ త్రైలోక్యరాజ్యేన మనస్వినఃప్రలోభనమిత్యర్థః. అతస్తదేనాతిసౌఖ్యావహమితి భావః.

టీ. మనస్వినః = ధీరునికి, (యోగికి), బ్రహ్మజ్ఞమజ్జలీమాత్రం = బ్రహ్మజ్ఞముల సమూహమెట్లను, లోభాయ కిం=మనస్సున నాసపుట్టించునా? అభిః=సముద్రము, శఫరీ స్ఫురితేన=పెద్దస్త్రీజాతిమత్స్యము త్రుళ్లటచేత, త్సుభః=కలఁగినది, న జాయతే ఖలు= కాదుగదా?

తా. ఒకయోఁడుమీను దుముకులాడిన మాత్రమున సముద్రము కలగఁబొటనట్లు బ్రహ్మాండమండలమెట్లను రానున్నను మనస్వి యగు యోగిచిత్తము లోభపడదు.

క. మండలమాత్రం బగు బ్ర
హ్మాండము లోభకర మగునె ి యతిధీరునకుఁ
నిండుసముద్రము జలచర
తాండవగతిచే విలోడితము గాదుగదా?

శ్లో. మాతన్లక్ష్యే! భజస్వ కంచిదపరం మత్కాక్షిణీ మాస్త భూ
రోఽగేషు స్పృహయాశవస్తవ వశే కా నిఃస్పృహఃకామసి,
సద్యఃస్సూతపలాశపత్రపుటికాపాత్రే పవిత్రీకృతై
ర్భిశావస్తుభిరేవ సంప్రతి వయం వృత్తిం సమీహామహే. ౧౩

వ్యా.—అథ వైరాగ్యప్రకారమాహ—మాతనిలి.—మాతర్జనని, హే లక్ష్య*
'అహ్మర్థనద్యోర్హీనస్' ఇతి హ్రస్వః. అత్ర మాత్మగ్రహణమేతావంతం కాలం
త్వయా రక్షితా వయమితి భక్త్యతిశయసూచనార్థమిత్యవగత్తవ్యమ్. అపరమన్యం
కంచిద్భాగ్యవంతం పురుషం, భజస్వ సేవస్వ, మత్కాక్షిణీ మద్విషయాభిలాషిణీ,
మాస్త భూర్ను భవేత్సర్వః. * 'స్తోత్రరే లక్ష్యే' తి చకారాదాశీరథే లక్ష. * 'స మా
జ్యోగ' ఇత్యడాగమప్రతిషేధః. నన్విదాసీం కుత ఏతన్వైరాగ్య మిత్యత ఆహుః—
భోగేషు స్రక్పన్దనాదివిషయానుభవేషు, స్పృహయాశవః స్పృహవంతః పుమాంసః
*'స్పృహీ' త్యాదినా చురాద్యదంతాణ్యున్తాదాశుచప్రీత్యయః. తవ వశే త్వదాయత్త
తాయాం - వర్తస్త ఇతి కేషః. త్వదధీనా భవంతీత్యర్థః. ని. 'వశ ఆయత్త
తాయాం చే' త్యమరః. తర్హి యూయం క ఇత్యాశక్కాయామాహుః—నిఃస్పృహః
కాం భోగాభిలాషకూన్యానాం, కాఽసి కీదృగ్విధాఽసి స కాఽసీత్సర్వః. వయం చ నిః
స్పృహ ఇతి భావః అతోఽస్తాన్విహాయాన్యత్ర గచ్ఛేతి సంబంధః. సన్వేషం చేద్యు
హ్మకం కథం జీవికేత్యాశక్కాయామాహుః-వయం,—సంప్రతీదాసీం, సద్యస్తత్కాల

వివ * 'సద్యః పరుత్పరాశీ' త్యాదినా నిపాతనాత్సానుః. సూతా విరచితా * కర్తృణి క్తః. * 'భోవ్యః శూడనునాసికే చే' తి ఊతి యజాదేశః. పలాశపత్రపుటికా కింతుక వర్ణపుటికైవ-పాత్రం భిక్షాహరణోచితభాజనం-తస్మిన్, పవిత్రీకృతైః పావనీభూతై రిత్యర్థః. * అభూతతద్భావే చివ్యః. * 'అస్య చ్ఛావి' తీకారః. భిక్షావస్తుభిః - అన్న కబళరోపితకాకాదిభిక్షాద్రవ్యైరేవ - భిక్షాసత్తుభిః' తి పాతేఽపి-భిక్షాసత్తువిశేషైరిత్యర్థః. వృత్తిం జీవికాం, సమీహామహే అభిలషామహే - విరక్తా భవామ ఇత్యర్థః. అతః కిమర్థం త్వమస్తాకమితి భావః. అత్ర పలాశపత్రపుటికాయాస్సద్యస్సూతత్వకథనం విశద త్వద్యోతనార్థమ్-అన్యథా భిక్షాహరణానుపయుక్తా స్యాదితి వేదితవ్యం. తథా - 'పలాశం వద్వపత్రం చే' త్యాదిపద సాత్పత్రీకరణయోగ్యేషు పలాశపత్రేషు నిక్షిప్తసాధారణా న్నాదీనామపి పవిత్రత్వం కిమత నిసర్గశుచిభిక్షావస్తూ నామితి చాఽవగత్తవ్యమ్.

టీ. మాతఃలక్ష్మీ=అమ్మా ఓలక్ష్మీ, కంచిత అపరం=ఎవనినైన నింకొకనిని, భజన్య = సేవింపుము, మల్ కాక్షిణీ=నన్నుగోరుదానపు మాన్య భూతి=కాకుము. భోగేషు=స్రక్ష్పం దనాది విషయములయందు, స్పృహయాళపః=కోరికగలవారు, తపవశే=నీవశమై (ఉం దురు). నిఃస్పృహణాం=భోగాభిలాష లేనివారికి, కాఅసి=ఎవ్వతెవు అవుదువు? వయం= మేము, సంప్రతి=ఇప్పుడు, సద్య...పాత్రే-సద్యః=తత్కాలమున, సూత = కుట్టు బడిన, పలాశపత్ర = మోదుగాకుల, పుటికాపాత్రే = దొన్నెయను భిక్షమును గొనుట కుచితమగుపాత్రమున, పవిత్రీకృతే=పావనీభూతమైన, భిక్షావస్తుభిః=అన్నకబళము వైవిడిన కూరలు మొదలగు ద్రవ్యములతోనే, వృత్తిం=జీవితమును, సమీహామహే-కోరు చున్నారము.

తా. అమ్మా! లక్ష్మీ సమస్కారము. నన్నుగోరకుము. మఱొకరి నాశించుము. భోగములఁ గోరువారు నీకు లోఁబడుదురు. కాని నిఃస్పృ హులకు నీతోఁ బని యేమి? ఎప్పుటి కప్పుడు మోదుగాకు దొప్పలుగట్టు కొని తిరిపమెత్తి పవిత్రతము లయిన భిక్షావస్తువులతో మే మింక జీవ యాత్ర గడపఁదలచి యున్నాము.

క. అమ్మా! లక్ష్మీ సమస్కా

రమ్ములు గావించి నిన్నుఁ , బ్రార్థించెద నా

నెమ్మదిలో విద్యారూ

పమ్మన నేలుకొను ముఖ్యోపల మదియకదా.

శ్లో. మహీ రమ్యా శయ్యా విపులముపధానం భుజలతా
 వితానం చాకాశం వ్యజనమనుకూలోఽయమనిలః,
 సురదీపశ్చంద్రో విరతివనితాసజ్జముదితః
 సుఖ శాంతశ్చేతే మునిరతనుభూతిర్నృప ఇవ.

94

వ్యా.—అథ యోగిసస్సార్వభౌమసామ్యమాహ — మహాశయ్యేతి. — పృథ్వీ భూమిః, మహాశయ్యా విశక్కుటపర్యక్కుః—‘మహీ శయ్యా పృథ్వీ’తి పాఠే-పృథ్వీ పృథుః * ‘హోతో గుణవచనా’ దితి జీమ్. మహీ-శయ్యా-ని. ‘గోత్రా ఋః’ పృథివీ పృథ్వీ త్వాఽవనిర్దేదిసి మహీత్యమరః. భుజలతా బాహువల్లీ, విపులం విస్తీర్ణ, ముపధానం. ని. ‘ఉపధానం తూహర్హ మిత్యమరః. ఆకాశం చ, వితానముల్లాభః-ని. ‘అస్త్రీ వితానముల్లాభ ఇత్యమరః. ఆయం ప్రవర్తమానోఽనుకూలః, అనిలః షవనః, వ్యజనం తాశపృస్తక మిత్యర్థః-ని. ‘వ్యజనం తాశపృస్తక’ మిత్యమరః. శరచ్చంద్రో దీపః-శరద్గ్రహణం చంద్రస్య ప్రకాశాతిశయద్యోతనార్థం, ఇత్యేతస్సర్వమయత్నసిద్ధమపరిచ్ఛిన్నం చేత్యర్థః. ప్రసిద్ధం తు నైవం భూతమితి భావః. స్వయం, విరతిర్విరక్తిరేవ వనితా - తస్యాస్పృశ్యేన ముదిత స్సంతుప్తః, అత ఏవ, సుఖ ఆనందపూర్ణః, శాంతశ్శుచిలో, మునిః-

‘నివృత్తస్సర్వతత్త్వజ్ఞః కామక్రోధవివర్జితః,

ధ్యానస్థో నిష్క్రియో దాంతస్తుల్యకృత్కాశ్చానో మునిః.’

ఇత్యుక్తలక్షణః కశ్చిద్యోగీశ్వరః, అతనుభూతిరఖణ్ణితైశ్వర్యసంపన్నో, పృథుసార్వభౌమ ఇవ, శేతే స్వపితి—నిరాకర్షం నిద్రాతీత్యర్థః.

రూపకసంక్షిప్తోఽయ ముపమాలంకారః; తథా ఉపమానాన్నుపాదుపమేయస్య మునేరపరిచ్ఛిన్నశయ్యాదిస్సంఘ్న త్వేనాధిక్యప్రతీతేర్వ్యతిరేకో వ్యజ్యతఇత్యేంకారేణా లంకారధ్వనిః.

టీ. మహీ=పృథ్వీ, రమ్యా=రమణీయమైన, శయ్యా=నెజ్జ, భుజలతా=బాహువల్లీ, విపులమ్=విస్తరించబడిన, ఉపధానం=దిండు, ఆకాశంచ=ఆకాశమును, వితానం=మేలుకట్టు, అనుకూలః=సుఖముగానుండు, ఆయం అనిలః=ఈగాలి, వ్యజనం=విననకట్టు, చంద్రః=చందురుండు, సురత్ దీపః = వెలుగుచుండు దివ్య, విరతి...ముదితః-విరతి = వై రాగ్యమును, వనితా=ప్రియరాలితోడి, సజ్జ=కూటమిచే, ముదితః=సంతుష్టుండును, శాంతః = శాంత

దును, అగు, మునిః=యోగీశ్వరుఁడు, అతఃభూతిః = అఖణ్డితైశ్వర్యముగల, నృపఇవ రాజువలె, సుఖం=సుఖముగా, శేతే=(అటంకరహితమగు) నిమరఁ జెందును.

తా. భూమి రమ్యమయినసెజ్జ, కై దీవయే విరివిగలతలాడ, ఆ శమే పెనుమేలుకట్టు. అనుకూలవాయువే వీవన. చంద్రుడే దివ్య. రీతిని ముక్తివనితతోఁ గలయుచు మెలయుచు నానందపడుచు ముమహారాజువలె హాయిమెయిల బవలించును.

చ. ధరణి విశాలతల్పు ముపాధానము బాహువు నింగి చందువా
సురటును గంధవాహములు శ శోభనదీపము చందురుండుగా
విరలివధూమణిం గలసి శ వేడుక మీఱ సుఖించి శాంతుడై
చిరుపవలీల యోగి శయనించు మహిపతిమాల్కికై వడిన్.

శ్లో. భిక్షాశీ జనమధ్యసజ్జరహితస్సాయ త్తచేప్తస్సదా
హాచాదానవిరక్తమార్గనిరతః కచ్ఛిత్తపస్వీ స్థితః,
రథ్యాక్షిర్ణవిశీర్ణజీర్ణవసనై రాస్యాతకన్థాధరో
నిర్దానో నిరహజ్జృతిశ్శమసుఖాభోగైకబద్ధస్పృహః.

వ్యా. — అథ యోగిస్వరూపం నిరూపయతి—భిక్షేతి.—భిక్షామన్నాతీతి భిక్షా
భిక్షాన్నమాత్రభోజనేన శరీరధారణతత్పర ఇత్యర్థః. జనుఁ ధ్యే-సంగరహితః ఆసత్, క్షిపీనా
'సక్తాత్సంజాయతే కామ' ఇత్యాదిన్నతేస్తస్య నిదానత్వాదితి భావః. కింతు, సదా
సర్వదా, స్వాయత్తా స్వాధీనా-చేష్టా వ్యాపారో—యస్య స తథోక్తః-స్వచ్ఛస్థవిహా
నిరత ఇత్యర్థః-స్వాధీనాత్మీయవ్యాపారో వా. ని. 'అధీనో నిఘ్న ఆయత్త' ఇత్యమఁ
తథా, హాచాదానయోస్త్యాగస్వీకారయోర్విరక్తః అసంకీర్ణః-యో మార్గస్తత్ర-నిరతః
ఆసక్తః-నియమేన హేయవస్తుహానో పాదేయోపాదానతత్పర ఇత్యర్థః. యద్యా-హాసః
ఇదం హేయమితి త్యాగః-ఆదానమిదముపాదేయమితి స్వీకారః-హేయోపాదేయముః
శూన్య ఇత్యర్థః. 'నిస్తే' గుణ్యే పథి వివారతాం కో విధిః కో నిషేధో ఇత్యాదివచనాత్తస్య
విధినిషేధాతీతత్వాదితి భావః తథా, రథ్యాయాం వీధ్యామాకీర్ణమి అనువయుక్తత్వాజ్జై
ర్విక్షిప్తం - కుతః? వికీర్ణం విశకలితం - తత్కుతః? జీర్ణం పురాతనం తథాభూతః
వసనమాచ్ఛాదనం - యస్య రథ్యాకీర్ణవికీర్ణజీర్ణవసనః - 'వీరాణి కిం పథి న సః
దిశన్తి భిక్షా' మిత్యాదినా తస్య తథావిభవసధారణస్వాభావాదితి భావః. * అర

ఆదిత్యాస్త త్వర్ణీయోఽచ్యుత్యయః. * అర్హాదిరాకృతిగణః, యద్వా - రథ్యాయాం - క్షీర్ణమనాదరేణ నిక్షిప్తం-విక్షిప్తం జీర్ణం చ వసనం నిజాచ్ఛాదనం యేన స తథోక్తః సంప్రాప్తం సమధిష్ఠితం - కన్తవాసనం - యేన స తథోక్తః. చతుర్దశితకన్తోప - ర్యుప విప్ల ఇత్యర్థః. అత ఏవ, నిర్వానోఽభిమానకూన్యః—సంసారాధ్యాసరహిత ఇత్యర్థః. నిర హంకృతిరహంకారకూన్యః తదాత్మాధ్యాసరహిత ఇత్యర్థః. శ మో నామ వైరాగ్యేణ నిర్వికారచిత్తత్వం-తేన యః సుఖాభోగః ఆనందాఽతిశయః తత్ర ఏకం ముఖ్యం యథా తథా-బద్ధా స్పృహ యేన స తథోక్తః బ్రహ్మధ్యాననిష్ఠ ఇత్యర్థః కశ్చిత్కోఽపి, తపస్వీ మహాతపాః యోగీశ్వరః * ప్రశంసాయామినిః. స్థితః నిరాతజ్ఞుం వర్తత ఇత్యర్థః. రథ్యాక్షిణ్ణేతి సంప్రాప్తేతి చ విశేషణద్వయేన బాహ్యవైరాగ్యముక్తమనైరాఽరవైరాగ్య మిత్యవగస్తవ్యమ్ స్వభావోక్తిరలంకారః. 'స్వభావోక్తిరసౌ చారు యథావదస్తువర్ణన మితి లక్షణాల్.

టీ. భిక్షా ఆశి = శరీరధారణకుమాత్రము వలయు భిక్షను భుజించువాడును, జన...రహితః-జనుష్య - జనులనడుమను (ఉండియు), సక్లరహితః = ఆసక్తివిహీనుడును, సదా=ఎల్లప్పుడును, స్వఆయ త్రచేష్టః = తనకులోబడిన వ్యాపారముగలవాడును, హః... రతః-హాన = (నీచవస్తు వని) పడలుటయందును, ఆదాన=(ఉపాదేయ మని) స్వీకరించుట యందును, విరక్త = ప్రీతిలేని, మార్గ = నడవడియందు, నిరతః = ఆసక్తుడును, రథ్యా... వసనైః-రథ్యా = పెద్దవీధులయందు, క్షీర్ణ = పాతవైషణ్యబడిన, విక్షిర్ణ = కిథిలమైన, జీర్ణ = ప్రాత, వసనైః = గుడ్డలతో, ఆస్మాత = అంతటఁగుట్టబడిన, కన్థా = బొంతకు, ధరః = ధరించువాడును, నిర్వానః=అభిమానకూన్యుడును, నిర్ అహంకృతిః=అహంకారకూన్యుడును, శమ...స్పృహః-శమ = వైరాగ్యమువలనకాలివలని, సుఖ = సుఖముయొక్క, ఆభోగ = విస్తారమున, ఏక = ముఖ్యముగా, బద్ధ = కట్టబడిన, స్పృహః = కోరికగల వాడును-బ్రహ్మధ్యాననిష్ఠయందే మనస్సుగలవాడనుట (అగు), తపస్వీ = యోగీశ్వరుడు కశ్చిత్ = ఎవడోయొకడే, స్థితః = ఉండును.

తా. భిక్షాన్న భోజనుడై, జనుల నడుమ నున్నను, వారిసంగతి లేక స్వేచ్ఛాప్రవర్తన గలిగి త్యజించుట గ్రహించుట యనునవి లేని మార్గముననుండి త్రోవలోఁ బడియుండిన చింపిగుడ్డవై లికలను బొంతఁగా గూర్చుకొని యభిమానము అహంకారములేనివాడై శాంత్యానందపారవశ్యమున నారూఢుడై యెవడో యోగీశ్వరుఁ డొకఁడుండును.

కా. హానాదానవిరక్తమార్గనిరతుం యడతయ్యభిక్షాశి స్వా
 ధీనారంభుండు లోకసంగదురితాతీతస్వభావుండు ర
 థ్యానితీష్టవిశీర్ణవస్త్రకృతకంఠాసీనుఁ డాత్మాక్షర
 థ్యానాసక్తుఁ డోకానోకండు విగతాహంకారుఁ డొప్పు భువిన్.

శ్లో. చణ్డాలః కిమయం ద్విజాతిరథవా శూద్రోఽథ కిం తాపసః
 కిం వా తత్త్వవివేక వేశలమతిరోగీశ్వరః కోఽపి కిం,
 ఇత్యుత్పన్న వికల్పజల్పముఖరైరాభాష్యమాణా జనై
 ర్న శ్రుద్ధాః పథి నైవ తుష్టమనసో యాన్తి స్వయం యోగినః. 96

వ్యా — అథ యోగినాం మానావమానతుల్యతామాహ — చణ్డాల ఇతి. — ఆయం
 పరిపూర్ణమానశ్చణ్డాలః కిం అన్యజో వా, అథవేతి పక్షాన్తరే, ద్వే జాతీ శూద్రత్వ
 బ్రాహ్మణ్యరూపే యస్య స తథోక్తః కిం బ్రాహ్మణో వా - 'జన్మనా జాయతే శూద్రః
 కర్తనా జాయతే ద్విజ' ఇతి వచనాదితి భావః. యద్వా - ద్వే జాతీ జన్మసి
 గర్భసిర్గమనసంస్కారాభ్యాం యస్య సః ద్విజాతిః - కిమ్, అథ యద్వా - శూద్రః కిం
 పృషలో వా కిం - వా యద్వా - తాపసః కిం తపోనిష్ఠో వా కిం, కిం వా తత్త్వవివేక,
 'పేళా పరమార్థపర్యాలోచనతత్పరా మతిర్యస్య స తథోక్తః కశ్చిత్కోఽపి, యో
 గీశ్వరః కిం థ్యాననిష్ఠో వా, ఇత్యుత్పన్న ప్రకారేణోత్పన్నై రుద్భితైర్వికల్పజల్పైర్వికల్ప
 వాక్యైర్భిర్భూతాని వాక్యాని వదద్భిరిత్యర్థః. జనైః, పథి మాన్దే
 ఆభాష్యమాణా అధిక్షిప్యమాణా ఆపి, న శ్రుద్ధాః స కోపితాః చణ్డాలత్వాద్యాక్షేపేణేతి
 భావః, నైవ తుష్టమనసః స సంతుష్టైర్నకరణాశ్చ - ద్విజాతిత్వాద్యాక్షేపేణేతి భావః.
 యోగినో యోగారూఢాః, స్వయం యాన్తి తూష్టిం గచ్ఛన్తి - బ్రహ్మనిష్ఠత్వాదితి భావః.
 తథా చ గీతావచనం —

‘స ప్రహృష్యేత్ప్రియం ప్రాప్య నోద్విజేత్ప్రాప్య చాప్రియమ్,

స్థిరబుద్ధిరసమ్మాఢో బ్రహ్మవిద్యుచ్ఛాణి స్థితః.

శీతోష్ణసుఖదుఃఖేషు తథా మానావమానయోః,

జ్ఞానవిజ్ఞానశృప్రాప్త్యా కూటస్థో విజితేంద్రియః.

యుక్త ఇత్యుచ్యతే యోగీ సమలోహైశ్చ కాశ్చనః.’ ఇత్యాది.

టీ. ఆయం = ఈవలంబువాడు, చణ్డాలఃకిం = మాలవాఁడా, అథవా = లేక,
 ద్విజాతిః వా = బ్రాహ్మణుఁడా, అథ = లేక, కిం శూద్రోవా = శూద్రుఁడా, తాపసః కిం వా =

తపోనిష్ఠుఁడా, తత్త్వవివేకపేశలమతిః = పరమార్థపర్యాలోచనయందు నేర్పుగల బుద్ధి మంతుఁడగు, కోఁపి = ఒకానొక, యోగీశ్వరః = మహాయోగియా, ఇతి = ఇటులని, ఉత్పన్న వికల్ప జల్పముఖరైః = పుట్టిన వికల్పపువాక్యములను ప్రేలుటచే వాచాలురగు, జనైః = మనుష్యులచేత, పథి = దారిలో, ఆభిష్యమాణాః = అధిక్షేపింపబడువారు, (అయ్యును), సత్ప్రధాః = కోపపడినవారుచుగాక, నైవ తుష్టమనసః = సంతసించినమనస్సు గలవారుచుగాక, యోగినః = యోగీశ్వరుల, స్వయం = తమంతట, యాన్తి = పోవుదురు.

తా. వీఁడు మాలండా! లేక బ్రాహ్మణుఁడా! శూద్రుఁడా! తాపనుఁడా! తత్త్వవేత్త యగు యోగీశ్వరుఁడా! యని తన్నుఁ జూచి పలువురు జనులు పలులెఱుంగులఁ జేయుభాషణమును వినుచుఁ గోపింపక సంతృప్తమనస్కుడై యోగి తనత్రోవను దా నేగును.

ఉ. మాలండో వీఁడు విప్రకులమండనుఁడో మఱి శూద్రుఁడో తప శ్రీలుఁడో సిద్ధుఁడో యనుచుఁ గ జెంతలఁ జేరి వికల్పజల్పవా చాలజనంబు లాడఁగ వెసం గుపితాత్ములు గారు సమ్మదో ద్వేలురు గారు మిన్నక భువిక విహరింతురు యోగిపుంగవుల్.

శ్లో. హింసాశూన్యమయత్నలభ్యమశనం ధాత్రా మరుత్కల్పితం
వ్యాళానాం పశవస్తృణాఙ్కురభుజస్సృష్టా స్థలీశాయినః,
సంసారార్ణవలఙ్ఘనక్షమధియాం వృత్తిః కృతా సా నృణాం
యామన్వేషయతాం ప్రయాన్తి సతతం సర్వే సమాప్తిం గుణాః.

వ్యా.—అథ హింసాదిరాహిత్యవృత్తిమాహ—హింసేతి—హింసయా అన్యోప తాపకవధాదిభిః - శూన్యం రహితం, అయత్నేన యత్నం వినా - లభ్యం ప్రాప్యమ్, అశనమన్నం - ని. 'భిన్నా స్త్రీ భక్తమన్తోఽన్న' మిత్యమరః. ధాత్రా చిత్రవిచిత్ర సృష్టికర్త్రా బ్రహ్మణా వ్యాళానాం సర్పాణాం-ని. 'వ్యాళో దుష్టగజే సర్పే' ఇతి విశ్వః. మరుతా వాయునా, కల్పితం నిర్మితం, పశవః గోప్రభృతయః, తృణాఙ్కురాన్ బాల తృణాని-భుజ్జానాః సస్తః, స్థలీశాయినః ఆకృత్రిమప్రదేశే శయనపస్త్రమైస్సంతుష్టాః సంసారః పుత్రకళత్రాది ధారావాహి రూపా సంసృతిః - స ఏవ అర్థవః-తస్య లఙ్ఘనే అతిక్రమణే-క్షమా-ధీ యేషాం, లేషాం, నృణాం జనానాం, యథా తరణిద్వారా సముద్రం తరన్తి తథా జ్ఞానద్వారా సంసారం తరన్తిత్యర్థః. సా వృత్తిః పూర్వోక్త ప్రసిద్ధజీవనం, కృతా నిర్మితా - బ్రహ్మణేత్యర్థః. తాం వృత్తిం, అన్వేషయతాం మార్గ భిర్వృత్తిః—27

మాణానానిరస్తరజస్తమోజనితదోషాణాం, సర్వే గుణాః సతతం సర్వదా, సమాప్తిం నాశం, ప్రయాన్తి ప్రాప్నువన్తి.

‘యో మే గర్భగతస్యాపి వృత్తిం కల్పితవాన్ప్రభుః,

శేషవృత్తివిధానాయ సప్తః కిన్న మృతోఽపి వా.’

ఇతి వచనరీత్యా వృత్తికల్పనే జాగరూకస్సృక్ భగవాన్ వర్తత ఇతి మత్వా హింసాది రాహిత్యేన వృత్తిం కుర్వత్ యదృచ్ఛయా సుప్రాప్తద్రవ్యేణ తుప్తస్సృక్ యత్రకుత్ర వా పసన్ రజస్తమోఽపిః అలిప్తస్సృక్ యోగీ సర్వదా ఆత్మాససుధానం కుర్వత్ స్థాతవ్య ఇత్యాశయః.

టీ. వ్యాఖానాం=పాములకు. భాత్రా=బ్రహ్మచే, హింసాశూన్యం = చంపుటలేనిదియు, ఆయత్నలభ్యం=ప్రయత్నములేక లభ్యమగునదియు, (అగు), అశనం = అన్నము, మరుత్ = గాలి, కల్పితం = చేయబడినది. పశవః = గోవు మొదలగు జంతువులు, తృణ ఆఙ్గుర భుజి = లేబచ్చికను తినుచుగాను, స్థలీకాయినః = బాగుపఱచని నేలయందు పరుండునవిగాను, సృష్టాః=సృజింపబడినవి. సంసార అర్థవలక్ష్ణనక్షమధియాం = పుత్ర కళత్రములతోడి సంసారసముద్రమును దాటుటయందు సమర్థమయినబుద్ధిగల, నృణాం= మనుజులకు, యాం=వి (వృత్తి), ఆశ్వేషయతాం = వెదకువారికి, సతతం = ఎప్పుడును, గుణాఃసర్వే = సత్వరజస్తమోగుణకార్యములన్నియు - జగనమరణాదులు, సమాప్తిం = నాశమును, ప్రయాన్తి = పొందునో, సావృత్తి = ఆజీవిక, కృతా = చేయబడినది.

తా. బ్రహ్మదేవుడు హింసకానింప నక్కఱలేక యప్రయత్నముగాఁ జేకులునట్టి గాలిని సర్పముల కాహారము గావించెను. పశువులకు నేల పడుకగను గఱికపరక లాహారముగను గావించెను. సంసార సముద్రమును దాటఁజాలు బుద్ధి యుండిన నరులకును దగునాహారము నాలాటదానిఁ జేసియే యున్నాఁడు. ఆయాహారమును జేకొనువారికి రజస్తమోగుణజనితదోషము లెల్ల నశించును.

చ. చిలువల గాలిమేపరులఁ १ జేసి తృణాంకురభోజనంబు భూతలశయనంబు గోవులకుఁ १ దామరచూలి విధించె దత్త్వపే శలమతు లైనవారలకు १ సన్నతవృత్తి ఘటించె దానిచే దొలఁగు రజస్తమోజనితదోషము లెల్ల భజించువారికిన్.

శ్లో. గణ్ఠాతీరే హిమగిరిశిలాబద్ధపద్మాసనస్య

బ్రహ్మధ్యానాభ్యసనవిధినా యోగనిద్రాం గతస్య,

కిం తై రాభవ్యం మమ సుదివసై ర్యత్ర తే నిర్విశజ్ఞాః

కంఠూయస్తే జరతహరిణాస్సాన్వజ్ఞ మజ్ఞే మదీయే.

98

వా.—అథ నిర్వృతిప్రకారమాహ—గజ్ఞేతి శ్లోకేన.—గజ్ఞాయాః సుర
నద్యాః—తీరే కూలే - ని. 'కూలం రోధశ్చ తీరం చ ప్రతీరం చ తటం త్రి' ష్టిత్య
మరః. తీరగ్రహణం తద్గతశితత్వ పావిత్ర్యాదిసిద్ధ్యర్థం. హిమగిరిశిలాబద్ధపద్మాసనస్య - శిలాయాః
పాహణస్య ఉపరి-బద్ధం పద్మాసనం యేన తస్య, కిం చ, బ్రహ్మణః - ధ్యానముపాసనం -
తస్య అభ్యసనమభ్యాసః - తస్య విధిః విధానం - తేన-సి. 'విధిర్విధానే తై వేఽపీ'త్యమరః.
యోగనిద్రాం, గతస్య ప్రాప్తస్య, యోగినః మమ, తైస్సుదివసైః పుణ్యాదివైః,
భావ్యం కిం, యత్ర తే, జరతహరిణాః పృథకురక్షాః, నిర్విశజ్ఞాః నిర్భీకాస్సన్తః,
స్వాక్షం స్వకరీరం, మదీయే అజ్ఞే శరీరే, కణ్ఠూయస్తే, తై రాభవ్యం కిమిత్త్యభిప్రాయః.
ఏవం చ గ్రామనివాసం త్యక్త్వా గజ్ఞాతీరే హిమవత్పర్వతపాహణోపరిపద్మాసనాసనవర్తీ
బ్రహ్మధ్యానాభ్యాసవిధానేన యోగనిద్రాం గతస్సన్నహం నిర్విశజ్ఞైః జరతహరిణైః
స్సాకం యదా స్థాస్యే, తదా మే సుదివసా జాయంత ఇత్యభిప్రాయః.

టీ. గజ్ఞాతీరే = గంగాతీరమున. హిమగిరిశిలాబద్ధపద్మాసనస్య = మంచుకొండ
యొక్క శిలవై వేయఁబడిన పద్మాసనము గలవాడను, బ్రహ్మధ్యాన అభ్యసనవిధినా =
పరబ్రహ్మముయొక్క ఉపాసనమును అభ్యాసపఱచుకొను కార్యముచేత, యోగనిద్రాం =
యోగనిద్రను, గతస్య = పొందినవాడను, (అగు) మమ = నాకు, తైః సుదివసైః =
ఆ పుణ్యాదినములు, భావ్యం కిం = కలుగునా? యత్ర = ఏ దినములందు, జరతహరిణాః =
ముసలిజింకలు, నిర్విశజ్ఞాః సన్తః=భయములేనివై స్వఅక్షం = తమకరీరమును, మదీయే
అజ్ఞే = నాదేహమునందు, కణ్ఠూయస్తే = గీఱుకొనునో?

తా. గంగయొడ్డున మంచుకొండచటియపైఁ బద్మాసనము వైచి
కొని నేను బ్రహ్మధ్యానాభ్యాసమున యోగనిద్రలో నుండఁగా జింకలు
తమయొడలి దురగ తీర్చుకొనుటకై నాదేహమును భయము లేక రాచు
కొనునట్టి సుదినములు కలుగునా?

ఉ. శ్రీసురసింధుతీరమున శ శీతనగోపలసీమయందుఁ బ

ద్మాసనవర్తి నై శివు నుపాస్తి యొనర్చుచు యోగనిద్రచే

భాసిలుచున్న నాతనువుపై డమమేనులతీటు దీట న.

త్రాసము లై కురంగములు శ రావులు సేయుట గల్గునే కదా.

శ్లో. పాణిః పాత్రం పవిత్రం భ్రమణపరిగతం భైక్షమక్షయ్యమన్నం
 విస్తీర్ణం వస్త్రమాశాదశక సమమలం తల్పమస్వల్పముర్దీ
 యేషాం నిస్సర్జతాఙ్గీకరణపరిణతస్వాస్తవస్తోషిణస్తే
 ధన్యాస్సంస్యస్తదైన్యవ్యతికరనికరాః కర్త నిర్దూలయన్తి. 99

వ్యా.—అథ కేవలం సర్వసర్జపరిత్యాగత్వమాహ పాణిః పాత్రమితి శ్లోకేన —
 పాణిరితి—పవిత్రం పరిశుద్ధం, పాణిః హస్త ఏవ, పాత్రం భాజనం. ని. 'యోగ్యభాజ
 నయోః పాత్ర'మిత్యమరః. భ్రమణేన సంచారేణ-పరిగతం ప్రాప్తం భైక్షం భిక్షాకదమ్మకమ్,
 అక్షయ్యం నాశరహితమ్, అన్నమ్ ఆశనమ్, ఆకానాం దిశాం-దశకం, అపమలమ్ నిర్మలం,
 విస్తీర్ణం విశాలం, వస్త్రం వాసః, ఉర్దీ భూమిః, అస్వల్పం మహత్-అచపలమ్, అచఙ్గులం,
 తల్పం శయ్యా, యేషాం నిస్సర్జతాయాః సర్జరాహిత్యస్య-అఙ్గీకరణే-పరిణతం పరిపాకం
 గతం యత్ స్వాస్తం - తేన సతోషిణః సంతుష్టా, స్తే ధన్యాః, సన్నస్యస్తా స్త్యక్తాః-
 దైన్యస్య వ్యతికరనికరా యై స్తే తథోక్తాస్త్యక్తః, కర్త, నిర్దూలయన్తి, నాశయన్తి, ఏవం
 చ యత్ర కృత్ర వా వసత్ పాణిపాత్రేణ భైక్షాన్నం భుక్త్వా దిగమ్పరః ఉర్దీశయనః
 నిస్సర్జపరిణతచిత్తేన సంతుష్టస్యక్ త్యక్తదైన్యవ్యతికరనికరః ధన్యః ధారావాహికజన్త
 వరమ్పరాప్రదం కర్త నిర్దూలయతీత్యభిప్రాయః.

టీ. పాణిః=అరచేయియే, పవిత్రం = పరిశుద్ధమైన, పాత్రం = భోజనపాత్రము-
 కంచము, భ్రమణపరిగతం = సంచారముచేత ప్రాప్తించిన, భైక్షం = భిక్షాకదంబము,
 అక్షయ్యం = నాశరహితము - తఱుగనిది, అన్నం = ఆహారము, ఆకాదశకం = పది
 దిక్కులు, అపమలం విస్తీర్ణం వస్త్రం = నిర్మలమున విశాలవస్త్రము, ఉర్దీ = భూమి,
 అస్వల్పం = గొప్ప, తల్పం = నెజ్జ, యేషాం = ఎవరికో, నిస్సర్జతా = సంగరాహిత్యమును,
 అఙ్గీకరణ-తైకోనుటచేత, పరిణత = పరివర్తమైన, స్వాస్త = మనస్సుచేత, సస్తోషిణః =
 తృప్తిజేదిన, దైన్య = దీనత్వముయొక్క, వ్యతికర = సంబంధములయొక్క, నికరాః,
 సన్తః = సమాహములుగలవారై, కర్త = కర్తను, నిర్దూలయన్తి = నశింపజేయుదురు.

తా. అరచేయియే భిక్షాపాత్రముగాఁ దిరిపమెత్తి దొరకినయన్న
 మును భుజించి దిగంబరులై, నిస్సంగులై వట్టినేల శయనించుచు
 నుండుమహాత్ములు సంబంధములనెల్లఁ బెడబాయుటచేఁ జిత్తము పరి
 వర్జముకాఁగాఁ గర్తమును నిర్దూలము చేయుదురు.

ఉ. పాత్రము పాణిపంకజము १ భైక్షము భోజ్య మనల్పతల్ప మీ
 థాత్రి దిశాష్టకంబు పరిశ్రావ మగున్ భువి నేరి కాసుచా

రిత్రు లసంగతాగుణధురీణులు రీణసుఖానుభూతికిం

బాత్రులు మోహపాశములఁ ॥ బాసి దహింతురు కర్తవీజమున్.

శ్లో. మాతర్దేదిని! తాత మారుత! సఖే! తేజః సుబద్ధో జల!

భ్రాతర్వ్యోమ! నిబద్ధ ఏష భవతామస్త్యః ప్రణామాజ్ఞాలిః,

యుష్మత్సద్భవశోపజాతసుకృతస్ఫారస్ఫురన్నిర్మల

జ్ఞానాపాస్తసమస్తమోహమహిమా లీయే పరబ్రహ్మణి.

100

వ్యా.—అథ పశ్చాత్తుభూతాని సంబోధ్యాహ—మాతరితి.—హే మాతః జనుని, మేదిని వసుమతి, హే తాత జనక, మారుత వాయో, హే సఖే సుహృత్, తేజః, హేజల ఉదక, సుబద్ధో శోభనబద్ధో, హే భ్రాతః సహోదర, వ్యోమ అమ్మ, భవ తాం యుష్మక్మమస్త్యః చరమః, ప్రణామాజ్ఞాలిః నమస్కారపూర్వకాజ్ఞాలిః, నిబద్ధఏష. ని. 'పాణిర్నికుబ్జః ప్రసృతి స్తా యుతాఽజ్ఞాలిః పునా' నిత్యమరః. యష్టాకం - సద్భవ్య యోగస్య - వశేన అధీనేన - ఉపజాతం యత్సుకృతం - తేన - స్ఫారం విస్తారం-స్ఫురత్ నిర్మలం చ - యద్ జ్ఞానం - తేన - అపాస్తః దూరతస్త్వక్తః - సమస్తమోహమహిమా పుత్రమిత్రకళత్రాద్భ్రాతృభినివేకాజ్ఞానాతిశయస్సక్, అహం, పరేబ్రహ్మణి సచ్చిదానందస్వరూపిణి నిర్వికారేనిష్కళజ్జేనిరజ్జనే బ్రహ్మణి లీయే-విహం చ దారైషణివిత్తైషణిపుత్తైషణి రహితస్సక్ చిదానందస్వరూపః సక్ విదేహతైవల్యవర్మస్తం జీవన్ముక్తస్సక్ అహం పరే ఇత్యాశయః.

టీ. మాతర్దేదిని=హియమ్మాభూదేవి, తాతమారుత=హితండ్రి వాయూ, సఖేతేజః=హితలికాఁడా అగ్నిదేవతా, సుబద్ధోజల = మంచిబంధువైన నీరమా, భ్రాతర్వ్యోమ = హియన్నాఆకసమా, భవతాం=మిత్ర, ఏషః=ఇదే, అస్త్యః = కడపటి, ప్రణామాజ్ఞాలిః నమస్కారపూర్వకమగుచేతులజోడింపు, నిబద్ధః = చేయఁబడినది. యష్ట...మహిమా-యుష్మత్ సద్భవమిహాడికయొక్క, వశః=అధీనముచే, ఉపజాత = పుట్టిన, సుకృత=పుణ్యముచేత, స్ఫారం=విశేషముగ, స్ఫురత్ = వెలుగుచున్న, నిర్మలం=మలినములేని, జ్ఞాన = తెలివినచే, అపాస్తః=తోలఁగింపఁబడిన, సమస్తః=సకలమైన, మోహ = అజ్ఞానముయొక్క, మహిమాసక్ = అతిశయముగలవాడనై, పరబ్రహ్మణి=(నిర్వికార, నిష్కళజ్జ, నిరజ్జన మగు) పరబ్రహ్మయందు, లీయే=వికలమగుచున్నాను.

తా. అమ్మా పృథ్వీ! నాయనా మారుత!మిత్ర మాఅగ్ని! చుట్టమా నీరమ! అన్నా వ్యోమమ! మీకందఱికుఁ జేదోయి మోడ్చి యిదె తుదిమ్రొక్కు కావించుచున్నాను. మీసాంగత్యము వలన నాకుఁ గలిగిన

పుణ్యమున నజ్ఞానమెల్ల నశించి యఖండజ్ఞాన ముదయించుటచే బర
బ్రహ్మమున లయమగుచున్నాను.

మ. జననీ మేదిని! తాత మారుత! వయస్యా వహ్ని! చుట్టంబ జీ
వనమా! సోదర తార కాపథమ! భవవ్యప్రేమ సంధిల్ల మీ
కొనరింతుం జరమ ప్రణామము భవద్యోగస్ఫురత్పుణ్యసం
జనితజ్ఞాననిరస్తమోహతతి నై శ సద్బ్రహ్మముం బొందెదన్.

ఉ. కూడిక చెందికొన్న తమకూరిమికిర మదెట్లు పల్కిన
నే్వేడుక చేయుచందమున శ నీదయఁ గాంచిన నాకవిత్వ మే
జాడ వహించియున్నఁ గడు శ సమృద మే ఘటియించు నీకుఁ బె
ద్దాడపురీనివాస నిజదాసశివంకర సోమశంకరా.

శా. తారామండల కుండలీశ్వర సుభాతారామరత్నాజకాం
తారామర్త్యగజాంబుజప్రభవకాంతారామ గౌరప్రభా
దారాలంకృతవామభాగ బుధమందారాగ యోగీంద్రబృం
దారాధ్యాంఘ్రిసరోరుహద్వితయ వేదారామభేలత్పికా.

క. సంతోషబాష్పవారిని, రంతరదృగ్జలజభర్తృహరిసంయమిరా
ట్యుంతస్వాంత నిశాంతని, శాంతోజ్జ్వల బోధదీపశరవరచాపా.

మాలిని—

ప్రణతకుధరకన్యాశ్రీఫాల సాదృశ్యహేతు
ప్రణయభర శిరస్సంప్రాప్తితాబ్జారిరేఖా
ప్రణవనభినవీతోపాతసాంతత్యనేవా
చణహరినిధి రామాచామరోద్వీజ్యమానా.

ఇది శ్రీ భర్తృహరియోగీంద్రులచే విరచితమైన సుభాషితప్రకరియందు
వైరాగ్యశతకము సంపూర్ణము.

ఇది శ్రీమదుమామహేశ్వర కరుణాకటాక్షపాత్ర యేనుగులత్తణకవి
రాజ విరాజ పాత్రతిమ్మనార్యపుత్ర వివిధవిద్వజ్ఞనవిభేదయ లక్షణ
కవి నామధేయప్రణీతంబయిన సుభాషితరత్నావళి

కావ్యంబునందు వైరాగ్యశతకంబును

కృతీయాశ్వాసము.

మహాపాథ్యాయ ఎలకూచీ బాలసరస్వతికృత

మల్లభూపాలీయము

నీతిశతకము

—ॐ మూర్ఖ పద్ధతి ॐ—

శా. శ్రీమద్బాలసరస్వతీప్రకటలక్ష్యేహేతువై శాంతమై
యామోదావహమై నిజానుభవవేద్యంబై యనేహోదిగా
ద్యామేయప్రవిబోధరూపమహితంబై యొప్పులేజంబు ప్రా
వై మీకు నిరు లీవుతక సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

1

మ. సతతంబు న్నది మత్సరాధ్యులు పరిజ్ఞాత ల్తహీనాధు లా
తతసంపన్నదదుష్టచిత్తు లితరు ల్కరింప నజ్ఞానదూ
షితభావు ల్విసువారలేరి యొడలక జీర్ణంబు లా గాక యా
ర్యతతు లేర్చినసూక్తము ల్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

2

మ. నిలుప న్వచ్చు న్వభావమూర్ఖు డగువానిం గొన్ని యత్యంతము
న్నిలుప న్వచ్చు విశేషవేది యగువానిం గొల్చి యెంచేని జ్ఞా
నలవాహంకృతిదుష్టు డైనమనుజు న్రంజింప శక్యంబు గా
దలభాషావతి కేనియు న్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

3

శా. కాలాహిం దలఁ దాల్చు వచ్చు విరివొంకానం దరంగప్రజో
త్తాలం బైనవయోధిఁ జేతులనె యీడ న్వచ్చు నశ్రోగ్రదం
ష్ట్రులగ్నం బగుమానికంబు హరియింప న్వచ్చు నెట్టేని మా
ర్థాశిం దెల్పంగ రాదు శ్రీసురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

4

మ. వసుధం గుండెటికొమ్ము తెచ్చుకొనఁగా వచ్చుం బ్రయత్నంబున
నెస్కం ద్రావ న్నల మెండమావులనెయేసిం గాంచ వచ్చు న్నిజం

మొత్తం నైజామురాజ్యములోని జటప్రోలు సంస్థానాధీశ్వరులైన సురభి మల్ల
భూపాలున కంకితము. కృతివలిపంతశబ్దాలకు శ్రీసురభి రాజా వేంకటలక్ష్మారావు బహ
మారువా రిదివరలో ఈ గ్రంథమును ప్రచురించి యుండిరి.

బిసుక న్నూనియఁ బిండ వచ్చుఁ బ్రతిభాహీనాత్ముఁ డౌమూఘుఁ దె
ల్ప సమర్థత్వము లే దిల స్ఫురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

5

మ. దిరిసెంపున్విరిచేత వజ్రమణి భేదింపం దలంచు న్నద
ద్విరజేంద్రంబు మృణాళతంతువున బాధింపంగ నూహించు మా
ధుని నింపం జనుఁ దేనెచే లవణపాథోరాశికి న్నూర్పుఁ దె
ల్ప ఋజూక్తం బిడువాఁడు శ్రీసురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

6

కా. స్వాయత్తంబు కడు న్నితంబు నయి మాధ్యం బప్రకాశంబుగాఁ
జేయఁ బ్రవృత్త సృజించినట్టివిబుధశ్రేణీనమాజంబులకే
డాయ న్నిక్కిలియుం బ్రియావహము మానం బొక్కటే భూషణం
బై యజ్ఞావళి కొప్పెడు స్ఫురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ

7

మ. కరియుం బోలె మదాంధుఁ డౌచు నొరులం దైకోక తొట్టొల్ల ము
ప్పరఁ డొక్కొక్కఁడు తా ఘనుండ ననుఁ బ్రజ్ఞావంతు లాధీరశే
ఖరులం జూడఁగఁ జూడఁగా వరుసఁ దద్గర్వంబు రోగంబున
ట్లరుగ న్నిచుఁడఁ దా నను స్ఫురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

8

కా. పువ్వు ల్గారుచు నీచుకంపుతఱచుకొ రొడ్డై తఱిం బాసి పె
ద్దవ్వ ప్పుగినగర్దభాస్థిఁ దిరుచుకొ నుప్రీతమై జాగిలం
బవ్వేల్పుందొరఁ జూచి కొంకడు గృహీతార్థావమానం బొరు
ల్నవ్వ న్నిచుఁడు లోఁగునే సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

9

మ. తొలుత న్నిన్నుననుండి శంభుజడలందు గావ్రిలె నాపిమ్మటకొ
మలరామేటిమయి బడె న్నహి మరికొ జాతం బొరి న్నూఱుభం
గులఁ బాథోనిధిఁ జొచ్చె గంగ యవివేకు లేయనువోగము
ల్పలఁబొట్టం జనుజూ కడు స్ఫురభిమల్లా నీతి వాచస్పతీ.

10

— వి ద్వ త్ప ద్ధ తి —

మ. చదువు లేవ్వడు శిష్యులకొ ముచుప్రజ్ఞావంతు లెందనిఁ బెం
బొదవ న్నొల్లని కమ్మజూపునఁబల ట్టున్నం ధరాధర్తకే
కొద గా కర్థము లేక యుండియు నుదగ్ర ల్పండిత్రామజుల్
మది నూహింప నలంతులే సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

11

కా. పినాట స్తన దేరి కిచ్చిన సుఖోద్వృద్ధంబ యై యుండు ని
త్యానందం బొనరించు మ్రుచ్చుల కశక్యం బా హరింప న్నియం
బూన నిద్యయై పో మహాధనము మాన్యుం డైనవిద్యాశ్రు క్షే
డా నొంప న్దగు నల్కచే సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

12

మ. గరుకాస్త్రార్థగరిష్ఠు లైనబుధుల న్నోపింపఁగా రాదు రా
జ్యరమల్ వారికి దొడ్డు గావు తృణ మెట్ల ట్టుద్యదశ్రాంతబా
ధురదానాద్ధృకహల యైనకరికి న్నోడ్డా మృణాళంబు గా
వ్యరసాస్వాదనభోజ శ్రీసురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

13

కా. ఉల్లం బక్కలహంసమై గుపితమై యున్న నిద్రనోదింపఁగా
నిల్లా దానిసరోజినీవనమె మాయంప న్నమద్ధండు తా
నీట్ల న్బాలును నేర్పరింపఁ గలపాండిత్యంబు మాన్పంగ లేఁ
డల్లా కేశ్వరుఁ డేమెయి స్సరభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

14

మ. కమనీయం బగువిద్యభంగిఁ దమశృంగారంబు గల్పింప లే
వమలేందుద్యుతు లైనహారములు కేశాలంక్రియ ల్పజ్జనం
బు మనోజ్ఞాంగదచందనాదు లఖిలంబు న్నోవుఁ బోదెందు వా
క్యమయం బాతొడ వేరికి స్సరభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

15

మ. చదువే రూపము గుప్త మాధనము పూజ్యశ్రేణిపూజ్యంబు స
మృదము నీక్పరియు భోగ మిచ్చు నృపనన్నానంబు గల్పించు నె
ల్ల డెన న్నోడ్పడు నైవతుల్యము సిరు ల్దా మిట్టివే యాపమల్
చదువు లేరనివారె నూ సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

16

మ. సుకవిత్వంబై ప్రభుత్వ మీరసమె ద్వేషు ల్కొండెకాఁడే మహా
హి కరం బోర్చియె బోడు విద్యయై ధనం బిష్టంఁడె దివ్యావధం
బశృతజ్ఞాం డగుజ్ఞాతియే యనల మింపాసిగ్గె సద్యాపహం
బకరాశప్రతిభానిధి సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

17

మ. హితు మైతి నైడు ధూర్తత స్తురు క్షమ స్ఫుర్త్యు న్దయ నైవరి శూ
రతఁ దక్షాణ్ ఋజుత న్నుపాలు నయచర్య న్ద్రుప్త నశ్రీతి నా
ర్యతతి స్ప్రీతి యథార్హత నైలపునయ్య ల్పన్తు లాకస్థితుల్
జత గావించుమహామహు ల్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

18

మ. మతికాడ్యం బడఁచుకొ నిజంబు గఱపు న్నానోన్నతి న్నించు దు
ష్కృతముల్ ద్రుంచు మనః ప్రసాద మిడుఁ గీర్తిస్ఫూర్తి గావించు నీ

క్షీతి నాద్యుండు తదీయసంగతిమెయి నిన్దిండు సర్వార్థముల్
ప్రతిభానుత్పఘణీశ్వరా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

19

మ. తులలే కెందు బ్రసిద్ధు లాచు రససిద్ధు లోవలె విద్యత్కపిం
ద్రులు భాసిల్లుదు రమృహాత్మలయశస్తోమంబు లన్నిగ్రహం
బుల కెక్కాలమున స్వరామరణసంభూతవృధల్ లేవు కి
లలసత్పుణ్యగుణాశ్రయా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

20

శౌర్య పద్య తిల

మ. జర నైన స్తుధనైన నొప్పి నయిన నైతిధిల్యసంప్రాప్తి నై
న రుజాదుర్దశలందు నైనఁ దుది నైన న్నత్తవేదంధకుం
భరనై కాశనకాంక్షి యైనమృగభూపాలుండు పుల్లెయునే
యరయన్నానధనుండు శ్రీసురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

21

మ. పసి మొక్కింత గలాదొ లేదొ తుధ దీర్ఘదూల కెప్పాటిదో
పసరం పెమ్మ లభించి కుక్క చెలగు నృజ్ఞ నైకా లెన్నియె
పసియింపం గన దేనుగుం దినఁ జను న్నర్మక్ష మా నా జనుల్
స్వసమర్థస్పృశు లాదు రా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

22

మ. భువిమై జాగిలి తోక యూచు పదనంబునొట్టయు న్నారె జూ
పు వెన నృట్టెడు ముద్దకై శునక మెప్పు న్భద్రవేదంధ మా
కవణం బల్లనఁ గైకొను నృశునుతు ల్లావింప దా నెంతొ సొం
పవులేజూపులఁ జూచుచు స్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

23

మ. జనుఁ డెవ్వఁడు జనింపఁ డెల్లజనులు న్సంసారచక్రంబునకొ
జననం బెత్తెడువారె కార విను జన్మం బెవ్వఁడె నెత్తినకొ
దనవంశంబు ప్రకాశ మా నతఁడు జన్మం బెత్తినాతండు పా
లనసంతోషితభూజనా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

24

మ. ఆలరుంగు త్రికిఁ బుణ్యశీలునకు యోగ్యస్థానముల్ రెండె ను
మృలిండు న్నరి రెండు నెవ్వ యనిన న్నాచన్తహరణ్యమం
డలి యొండె న్ధరణీజు ప్రవరచూడసీమ యొండెం జూచి
లలనానూతన మన్నథా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

25

కా. లేరా వెండియు నేగు రాధ్యులును ల్లింట స్థరుం డాదిగా
వాని న్నకశేఖర డయ్యుం జెనక న్నాంభింపఁ దత్వంతలే
జోరాము ల్రిచంద్రము ల్గుదు రంచు న్రాహు పూహించి ప
ర్వారంభంబుల మార్కొను సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

26

మ. భువనశ్రేణి ధరించు శేషుండు ఫణాభోగంబుపై శేషుఁ గూ
ర్వవశేజ్యుండు భరించు వెన్నుచయ్యి గూర్కంబు న్వరాహంబు దా
ల్పు వరాహంబు నయత్నత స్థలధి దాల్చు స్థిత చిత్రంబు లీ
యవనిం బెద్దలవర్తన ల్గురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

27

కా. నానాజ్వాలవిలోలవహ్నిరుచిసాంద్రం బైనదంభోళిచేఁ
దా నత్యంతము తండ్రి శీతగిరి సంతస్తాత్ముఁ డై యుండఁగా
మైనాకాద్రికి జెల్లునే యకట యాత్మప్రాణసంరక్ష యే
లా నక్కె స్థలరాశిలో సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

28

మ. తనపై నయ్యరవిందబాంధవుండు పాదం బూనినపై యచే
తన మయ్య న్వడి జూపు మంట లిన కాంతం బార తేజస్సు లా
జను లేరీతి సహింతు రయ్యుండు తిరస్కారం బొనర్చు నివృత్తా
లనయశ్రీజితభార్గవా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

29

మ. ప్రకటోద్వాంతమదార్ద్ర మైనకరిణీఫాలంబుపై సింహ ము
ర్భక మయ్యుం దుముకు న్నవభావ మిది కూరశ్రేణికి న్నత్వల
క్ష్మీకి బ్రయంబులు గావు హేతువులు చర్చింప న్నదారాతిజా
లకజీమూతసమీరణా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

30

అ ర్థ ప థ తి

కా. పోవు స్థాతి యథోగతం బయి కడు నోవు న్నదాచారస
ద్భావం బన్వయశుద్ధి నిష్ఫల మగు న్నాహోబలశ్రీ పృథా
భావం బొందు గుణానుభావము తృణప్రాయం బగు నిర్ధమం
డోవా డెన్నిట ముఖ్యుండా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

31

మ. ధని యెవ్వఁ డగు వాడె సత్కులుండు మేధాశాలి సర్వార్థద
ర్శుడు డత్తుజ్జ్వలమూర్తి యప్రతిమవాగ్జాలుండు సర్వజ్ఞు డా

ననఁగా శోభిలు నెల్లసద్గుణము లర్హైకాశ్రయంబు ల్బుమి

యనిశక్తిజితవాసనా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

32

మ. యతి సంగంబు కుపుత్రుఁ డెల్లు గృషి నవ్యాలోక మప్రీతి మి
త్రత లజ్జ సుర పుత్రుఁ గూర్చి పతి దొర్లంత్ర్యంబు విశ్లేష మి
ప్తత దుస్సేవ బుధుఁ గునీతి సిరి వెచ్చం బర్థము స్వేద బా
హ్యత విప్రు న్జెఱుచు న్నదా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

33

మ. సరవి ద్వానము భోగముఁ మరి వినాశం బన్నయిమ్మాఁడువై
ఖరుల న్నర్త్యులు సంతరించుధనసంఘాతం బపేతం బగుఁ
ధరలో నాద్యము లైనరెండువిధము ల్దప్ప స్త్రోతీయంబె యె
ల్లరయర్థంబున కాఁజుమి సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

34

మ. రతుల న్నాట కళావిశేషత నికారా జీగి నర్థాధ్యుఁ డు
గ్రతరాస్త్రక్షతి బోడు కాణకలన స్రత్నంబు దానాతిని
స్మృతి నేనుంగు శరత్కృశాభమున నేరు న్నోభిలుఁ జూడ న
ల్పత గన్పించియఁ బెంపుచే సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

35

మ. తొలుతం జేరఁడువడ్ల కేకరు దృద్దుఁ డంత సువన్నుఁ డై
యిల సర్వంబు తృణీకరించు ఘనము స్థి నంబునుంగా గురు
త్వలఘుత్వంబులనిశ్చితంబు లగు చర్థక్రేణి దోపించుఁ బె
వలర నిష్టవిశేషము సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

36

మ. భువి గోధేచవుఁ జేసి భూజనముఁ గ్రేపుం జేసి పోషించుభూ
ధవుఁ డేయిప్తము నేనియు నిబిడిన న్నదూభిమి యయిప్తముఁ
నవిశేషస్థితి విచ్చుఁ గల్పలతచందాన ద్విషదూభిమిపా
లవనాభిలదవాసలా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

37

మ నిజము న్నొంతును గ్రార్థము నిప్రియము నెంతే వెచ్చము నివృత్త స
భజనంబు న్నరి హింసయు న్నృపయు లోభంబు న్వవాన్యత్వముఁ
సృజియించు న్ధరయం దనిశ్చయగతిఁ జెన్నారు నవ్వేశ్యలీ
ల జనాధీశులనీతి శ్రీసురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

38

కా. త్యాగంబు ద్విజరక్షణంబు స్వజనత్రాణంబు సత్కీర్తియఁ
భోగం బాఙ్గాయు నాఁగ నాఱుగుణముల్ పొల్పించెనేనిఁ స్థిరో
ద్యోగుం డై భజియింపఁగా వలయు లేకున్న న్వృథా గాక యె
లా గోత్రపతిఁ గొల్వఁగా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

39

కా. దేవుం డిచ్చినయంత గల్లు నడవి నేవొద్ది నైన స్వడుం
డై విత్తాఘ్యుల కేకర న్వలదు తోయం బిద్ధర స్తుండకు
బావి స్తుంచినఁ గుండెడు స్వలధి ముంప న్సుట్టెడున్ బుట్టునా
లాపణ్యాపరమన్నథా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

40

● దుర్జన పద్ధతి ●

మ. కరుణాలేశము లే దకారణమె యుగ్రం బైనకోపం బిడుక్
బరనారీపరవి త్తవాంఛితము లాత్మక్ నిత్యమున్ జేయు పే
మరు విద్వజ్జనబంధుబృందము నలంపన్ జూచు నిప్పాటఁ గ
ల్లరి యావానిగుణం బగు స్ఫురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

41

మ. బహువిద్యావిదుఁ డయ్యు దువృజకుఁ డెప్పాట నివ్వవర్జ్యుండు గా
ని హితుం జేసికొనం దగఁడు ఫణమాణిక్యోజ్వలం బయ్యు న
య్యహి సంత్యజ్యమె కాని చేసొనఁగ నర్హంబే విభాస్వద్దయా
లహరీనిర్ద్వి రిణీశ్వరా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

42

మ. ముని మూఢుం డను సిగ్గరి స్వడుఁ డనున్ బుణ్యవ్రతు స్థాంభికం
డను శుద్ధుం గితవుం డనున్ స్థిరు నశక్తాత్ముం డను న్నంజువా
దిని దీసుం డను వక్త్ర బ్రల్లదుఁ డనున్ దేజస్వి గర్వాధికుం
డనుఁ గూ శెవ్వరి మే లను స్ఫురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

43

మ. సుమహాత్వంబై విభూష సజ్జనతయే చుట్టంబు కొండెంబై పా
పము లుభిత్యమె దుర్గుణంబు చదువే భాగ్యంబు సత్యంబై న
ద్విమలం బాతప మాత్మ శుద్ధియె మహాతీర్థంబు దుష్కిరియె
యమితక్షేశము దేహికి స్ఫురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

44

మ. తొలుత స్థిర్ఘములై పొరిం గృశములై తోచుం బ్రభాతంపుఁజా
యలు పోలే ఘ్న లుతోడిమైపు లపరాహ్ణాచ్ఛాయలుం బోలే దొ
ల్లాలత స్సవ్యములై పొరి స్థనములై తోచు స్పృధీసఖ్యముల్
నలినాక్షీనపమన్నథా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

45

మ. స్ఫురణ న్బాసినసజ్జనుండు ధనలుబ్ధుం డైనరాజున్ నిర
క్షరుఁ డౌరూపరి రచ్చలాఁ ఖలుఁడు నిష్కంజంబు తాతోయముల్

తరుణత్వం బుడివోవునింటి పగ లల్పజ్యోతి యాచందురుం
దరయ స్థానసశంకువు ల్గురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

45

మ. మొరకై యెల్లుఁ బ్రచండజోవుఁ డగుచుం బోనాడుభూభర్తగొ
క్కరుం డాత్మియుఁ డనం గలాడె సముదగ్రజ్వల మావహ్ని దు
ర్భరమై వేల్చెడిహోత నైన స్ఫులియింప న్నాల్పుఁ గాడే విశా
లరమావైభవవాసవా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

47

మ. త్నమతో నుండ భయస్థుఁ డండు కినియ న్నయ్యాళివాఁ డండు మా
న మిడ మ్మాగ యటండు వాక్పటిమఁ జెంద న్నాద రంచండు పా
ర్శ్వమునకొ నిల్వ మదాంధుఁ డండు కడ నిల్వ స్నేదకుం డండు శ
క్యమై భూపాలకసేవ దా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

48

మ. సముఖానకొ జెడుగాడుఁ గాని యొరులకొ జాలింపఁ దుచ్చుంఖల
త్వమునకొ వర్తిలుఁ దొంటిపాట్లు మదిలోఁ దర్కింపఁ డొక్కింత భా
గ్యముచే నెనడుమంక్రపుంబదవిచే గర్వించు భూపాలుమ్రో
ల మనం జాతుక పండితు ల్గురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

49

మ. తృణవృత్తి వృణవృత్తి నాత్మసుఖవృత్తి న్వర్తిలంగా మృగీ
గణముం జేవల సాధుల వృగములు నైవర్తులకొ దుర్జనులొ
క్షణమాత్రంబు సహింప కేమిపనికై కారెంతు రీధాత్రిఁ గీ
ర్త్యణుమాధ్యావరణోత్సుకా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

50

—● సు జ న ప ధ్ధ తి ల—

మ. దమనంబత్తి మహేశభక్తి నిజకాంతాసక్తి విద్యాసర
క్తి మహత్సంగమవాంఛ చేళకవరాంఘ్రిక్రీతి దుస్సంగమో
క్ష మనిందామయబుద్ధి యన్యగుణహర్షం బేరియం దుండు వా
రమరకొ భూమి కలంకృతు ల్గురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

51

శా. ఆపత్తి స్థలి సంపద స్తమ శ్రుతి న్వాల్మీకి సద్దోష్ఠి వా
చాపాండిత్యము పోర విక్రమము భాస్వత్కీర్తివై వాంఛయొకొ
రూపింప న్నహసీయు లాజనుల కెందు వ్దక్షణంబు ల్గుమి
యాపూర్ణచైతానిధి సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

52

మ. సిరి లేకైన విభూషితుండె యయి భాసిల్లున్ బుధుం డాదలన్
గురుపాదానతి కేల నీగి చెవులందు నివిన్కి వక్త్రంబునన్
స్థిరసంస్కృతి భుజంబుల నివిజయము వ్విత్తంబున న్నన్ననో
హరసౌజన్యము గల్గిన స్మరభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

53

మ. కలయ ట్టివి పరాంగనాధననిరాకాంక్షత్వ మాచార్యవ
ద్యులవై భక్తివిధిప్రవర్తనము కారుణ్యంబు సత్యంబు నా
ర్థుల రక్షించుట సర్వకౌస్త్రసమచిత్తుం డౌట తృష్ణాప్రవా
హలయంబున్ సుఖమార్గము ల్గురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

55

మ. నవనీలాత్పలకోమలంబు లగుచు న్భాసిల్లు డెందంబు లా
ర్యవితానంబునకు ని్సరు ల్లలుగుచో నాపద్మశ న్నర్వతేం
ద్రవిశాణోపలనిమరంబు లగుచు న్భాసిల్లుఁ జా మ్తంఘ్రిప
ల్లవపీతానకకాత్రవా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

55

మ. ఆసువు లోపివుతటి న్నఖు న్నయికము న్మోచింపఁ డాపద్మశక్
విసువం డెత్తఱిఁ బాప మన్నఁ జొరఁ డెందే నల్పు న్మోయాద్దనం
బు సదాచార మొనర్చు నీచు నడుగ నోడె డెందు నేర్చె స్పృధుం
డసిధారావ్రత మింతయు స్మరభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

56

మ. ఒనఁగున్ గుప్తముగా గృహగతుఁ బ్రియం బొందించు మేల్చేసి మా
నసమేతుం డగు నన్యు మేలు సభల న్వాగ్విఖ్యానము న్నల్పుఁ గ్ర
వ్వెసలారండు సిరిం బరం దెగడఁ బోఁ డెచ్చోట నేర్చె స్పృధుం
డసిధారావ్రత మింతయు స్మరభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

57

మ. అడఁగు న్ద్రోయము తప్తలోహపలికంబై పద్మినీపత్రమం
దిడినన్మత్తెముభంగి నుండు మణి యై యేర్పాటగు న్ముక్తిలాఁ
బడి యందే భలమధ్యమోక్షములకు న్బాటించు మే లిట్ల యై
యడరున్ జామ్ము గ్రమంబుతో సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

58

మ. జ్వకు న్సోచినవాడు పట్టి పతికి న్సంప్రీతి గావించునం
గన యిల్లాలు సుఖాసుఖంబుల సమాకారక్రియం దాపుఁ డెం
దును బుణ్యాత్మల కిట్టి మూఁడుపహులు వ్తోకంబులొఁ జేకుఱున్
మానుమత్కేతనవిక్రమా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

59

మ. పరకార్యంబు లొనర్చుగాఁ దనపను ల్పాటిల్లు నోర్వ స్థలా
క్షర లామూర్ఖులపెం పరున్ బరుచరిత్రన్ మెచ్చ నాత్మీయ మా

చరితం బెన్నిక కెక్కు నము లయిన న్సర్వోన్నతత్వస్థితుల్,
జరగుం దజ్ఞుల కెట్లొకో సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

60

ప రో ప కార ప థ తి

క. న్యాయం బొప్పు ఫలించియు న్నహిజము ల్నమ్రంబు లై కన్నడుం
దోయంబు న్దోనియు నిద్వదూరముగ నుండు న్నేఘ మత్యున్నత
క్రియుత్తుం డయియున్ వినమ్రతఁ బ్రవర్తిల్లన్ బుధుం డార్యు లా
హా యీదృక్పరితు ల్గదా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

61

మ. చెవికిం గుండల మొప్పు గాదు శ్రుతమే చేదమ్మికి న్నకణం
బు విభూషణ్యము గాదు దానమె మహి స్ఫుణ్యాత్మనఁమేనికీన్
ప్రవిలేపంబులు గావు సొమ్ము సుపకారప్రాధిమే నిక్కమా
లవిలేంద్రాదిగతైభవా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

62

మ. జలజాతంబులు వేడెనే రవి వికాసం బొందఁగాఁ జేయుఁ గ
ల్వలు ప్రాశించెనె చందమామ యచువేలం బొప్పు రంజించు లో
కులు లంచం బిడిరే మఱి స్థలము మేఘుం డిచ్చుఁ బుణ్యాత్మకుల్
దలఁచ నివ్వకహితక్రము ల్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

63

మ. తమయర్థంబు త్యజించి కూర్తురు పరార్థం బుత్తముల్ మధ్యముల్
తమయర్థం బఱుకుండఁ గూర్తురు పరార్థంబుల్ పరార్థంబు స్వా
ర్థముకై త్రుంతురు మర్త్యరాక్షసులు పర్థం బల్లి యన్యార్థముల్
సమయం జేయ మరుష్యలే సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

64

మ. సమయం బైన నొసంగు మే డైలుపు దోషంబున్ నివారించు నొ
చ్చెము దాఁచుం బ్రకటికరించు గుణము లేవ్విడ్డవేళ నిడం
డు మహామిత్రునిచంద మిట్టు లుచు న్నూచించి రాశ్యోత్తముల్
సమరత్నాకలఫల్లనా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

65

మ. ముచ త న్నాడినసేళ్లకున్ విజగుణంబు ల్పా లిడున్ బాలు గ్రాఁ
గునెడ న్నాని నటించి యజ్ఞలము గ్రాగున్ దానె తన్నిత్రవా
శనము న్లన్దొని వహ్నిఁ గూలఁ జనుఁ బా ల్పాంతం బొనర్చున్ జలం
జనయం బిట్టివి సఖ్యము ల్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

66

మ. ఒకచో వెన్నుఁడు పవ్వళించె నొకచో నువ్వారు జై తేయిండు లాం
డొకచో తైలవయంబు నిల్పె నొకచో నుగ్రానలంబున్ బలా
హకము ల్వర్తిరె నెంత భారసహుఁ డాహఁ ధన్యుఁ డాసింధుపా
లకుఁ దై క్వర్ణపురందరా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

67

మ. మహి సర్వంబు ధరించుకూర్మ పతిజన్మం బొప్పుగు స్త్రీందటన్
గ్రహచక్రంబు భ్రమింపఁ జేయుధృత్వజన్మం బొప్పుగున్ బైరిజు
బహుహః యన్యులు వ్యర్థపక్షు లశాండాదుంబరాంతఫలా
న్వహజాతాంతరితక్రిము ల్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

68

మ. అమదుండై కలుషంబు లేక దయ సత్యం బొర్పు సత్కీర్తి గ
ల్లి మహాతేవ యొనర్చుచు న్వగుణము స్తీర్తింప కాశం ద్యజిం
చి మహి వైర్విరుల కైన మేలె యిడుచు న్నిష్ప్రప్రియుండై నుశీ
లమునన్ వర్తిలు జ్ఞాని క్రిసురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

69

మ. ఒరులందు న్లణలేశ మున్న నది యోహో యంచుఁ గొండంతఁ జే
సి రహి న్నెందు మహోపకారముల రక్షించు న్నగం బెల్ల న
త్యురువున్యామృతపూర్ణవాక్చ నసకాయం దుండు నొక్కొక్కడె
ల్లరలాఁ బుణ్యశరీరి దా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

70

శ్లో ర్య ప ధ తి

మ. మును రత్నంబులు వార్ధిఁ బుట్టి మది సమ్మోదాప్తియున్ జెంద వం
తనె హాలాహల ముదృఢవిల్ల సురబృందం బొర్తియున్ జెంద చె
న్నినకార్యంబు సుధార్థ మాట నది జన్మింప న్ననెన్ సజ్జనుల్
పని యీడేరక పోదురే సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

7

మ. పని గా నేర ద టంచుఁ బూనక వెణుం బ్రాపింతు రెంటే జడుల్
పనికి న్నేకొని విఘ్న లేశము జనింప న్నధ్యము లీ్వగి యం
తనె చాలింతు రనేకవిఘ్నతతు బుత్పన్నంబు లైన న్ననుల్
పని సాధింతురు పూనిన సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

72

కా. నేల న్తంజాలకయ్యయందు నయినన్ విద్రించు వేడన్ స్ఫుర
చ్చేలం బేనియు బొంతయేని సరిగాఁ జింతించి తై దాలుచు
స్థాలీయాశన మైనఁ గూర యయినన్ భక్షించు ధీరాత్ముఁ డే
లా లాఁగున్ సరసాగ్రణీ సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

73

మ. నయకాస్త్రజ్ఞులు తిట్టసి పొగడసి నానాటి కైశ్వర్య మ
క్షయమై వర్తిలసి కరం బణంగసి కాయంబు వోసి తిరం
బయి భాసిల్లంగ సీ స్వధర్మము విడ న్నర్నింప రత్నృత్తముల్
దయమానాక్షికుశేశయా సురభిమల్లా సీతివాచస్పతీ. 74

కా. ఏపుణ్యాత్మ నలంప లేవు మహి నెందే నిందియార్థంబు లా
కాపాశంబులు రోషవక్ష్సిశిఖలున్ కామాదృగస్త్రవ్రజం
బాపుణ్యాత్మఁడె పో జగత్త్రయ మనాయాసంబున స్థైల్యువాఁ
డాపూర్ణప్రతిభానిధి సురభిమల్లా సీతివాచస్పతీ. 75

కా. ధీమంతు ల్విధిదుర్విపాకమున నార్తిం స్టేదియున్ ధీరతా
సామగ్రిం ద్యజియింతురే శిఖశిఖాజాలం బభోగామి యా
నే మర్త్యులక్రిందుగాఁ గొనిరయేనిన్ భాగ్యసౌభాగ్యబీ
లామందీకృతవాసవా సురభిమల్లా సీతివాచస్పతీ. 76

మ. తనస్వధర్మముఁ దప్పకన్న గిరిమూర్ధం బెక్కి దేహంబు తు
త్తునియల్గా మహిఁ బడ్డ మేరె శిఖయందు న్జొచ్చిన న్నేరె పం
చినకాలాహిమొగానఁ గే లాసఁగిన న్నేరె సుమి యాజిభే
లనగాండీవకరాసనా సురభిమల్లా సీతివాచస్పతీ. 77

మ. ఘన మాశీలము గల్గిధీరులకు సింగంబు లృశప్రాయముల్
వనరాసు ల్పిఱుగాలువ లృణులు మాల్యంబు ల్మహోగ్రాన్ని చ
ల్లనితోయంబు వివద్రవంబు సుధ కైలకేష్ఠ మలాపిఘలం
బనవద్యోదయభాసురా సురభిమల్లా సీతివాచస్పతీ. 78

మ. పయిఁజై గొమ్ములగొట్టిన స్వరి యిగుర్పన్ జూడమా మ్రాతులన్
క్షయము నొందియు వెండియున్ గళలు గాంచ న్జూడమా చంద్రు నెం
తయు దైవం బనుకూల మాఁ బ్రమద మంద న్నాంతు మంచు స్థున
లభయము న్జేంద రొకప్పుడు సురభిమల్లా సీతివాచస్పతీ. 79

మ. తప మక్రోధత సౌమ్యత స్థితి మహత్వం బోర్తి ధర్మంబు ని
ష్కపటత్వంబున బల్లి మానమున కాస్త్రశ్రీ విసీతి స్థనం
బు పుత్రార్పణ జ్ఞానలక్ష్మీ ప్రశమనూర్తి సమస్తంబు కి
లపరత్వంబున శోభిలు సురభిమల్లా సీతివాచస్పతీ. 80

— దైవ పద్ధతి —

మ. గురుఁ డాచార్యుఁడు వజ్ర మాయుధము లేఖు లేసెన మైదిక్కు శ్రీ
హరి స్వర్లోకము పాశేపట్టు ద్విరదం బై రావతం బిట్టియ
చ్చెరు వాసాధన ముండియు న్నఖివుఁ డాజి న్నాటు దైవంబు లే
కరయం బారుష మొప్పునే సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

81

మ. అశనాపేక్షఁ గరండము న్నోటికి డాయ న్నూషిక న్నింగి త
త్పిశితప్రాశనత్పప్తమై యరిగె నెందే బెట్టెలోపాము త్తు
త్కృత న్నాసి సుఖాసుఖంబులకు సుర్విస్తవమే కారణం
బశధస్వచ్ఛమనోబ్జ. శ్రీ సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

82

మ. పడి యాశుక్రియ లేచుచెందుకరణి న్సంగంబుఁ బ్రాపించియున్
పడిమైఁ గార్యము చక్కఁబెట్టుకొను విద్వాంసుండు మృత్పిండమ
ట్టడఁగు న్నాని యపండితుండు పతితుం డై లేవగా లేడు త
ల్లడపా టొందుచు ధాత్రిలో సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

83

కా. ఎండక్ నెత్తి తపింప బట్టతలవాఁ డెందే నిలక్ నీడఁ గూ
ర్పుండక్ దాశకుజంబుక్రింది కరుగక్ బ్రోత్కంపమై దానియ
ప్పం డవ్వేళనె తెప్పున న్సయిఁ బడె న్నాణంబు వో దుర్దశ
ల్లండం బాయునె డాగిన సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

84

మ. రవిశితాంకుల కావిధుంతుదునిచే నారట్ల గన్న న్నృజు
గవిహంగద్విరజేంద్రబంధనవిధు ల్లనొన్న విద్యజ్ఞుఁ
భువిలో యాచకు లై చరించెడివిధంబు ల్పాడ దైవంబె చా
ల పరిష్కం బని లోఁచెడి సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

85

మ. మహికి న్నూపణమై మహత్త్వములకు న్నట్టానరశ్రేష్ఠునిన్
మహి నిర్మించి యనంతకాలము మనస్సానీడు లోకేశ్వరుం
డిహిహి యంతకు నీతి పెంపొనఁగఁగా నేలా వృథా గాక బా
లహరిద్వాహనమద్యుతీ. సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

86

మ. ఉరు తేజోనిధి హేళి చంద్రపరిభుక్తోన్ముక్త మైనట్టి యం
భరఖండంబె గ్రహించి వర్తిలుఁ బగ ల్పద్మారియు న్నేయిఁ గ
మ్ము నేతెంచి గ్రహించుఁ దా నదియె యున్నానియము న్నాయ లే
ధరయ న్నార్వరలు నైతమ్ముక్ సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

87

మ. ఊతి వృత్త్యంజయస్మృతుం డయి సముత్కృష్టామృతస్థాన మై
సకతం బోషధినాథుండై శతభివక్సంసేవ్యుండై యిష్టచుం
డుతుమారాంతుని రాజయత్తు విడ దెందున్ దైవపాకం బు
ల్బతరం బేరికి శక్యమే సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

88

మ. అమలజ్ఞానుని వెట్టిదైవము వృథాయాసంబుచే జీతదో
షము పొందించుట కాపద ల్బలిపిన న్నల్బంగనీ కల్పనా
శమునం దేని కలంగునా యతఁడు నిస్సారంబు లానస్తజై
లములు న్నారీధులుం బలెన్ సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

89

మ. ప్రభు వౌ దైవము మేర చేసినది దప్పన్ బాటి హెచ్చుబ్బినే
విభవం బాధ్యులఁ జేసినంతటనె ప్రావృద్ధాద్వారీదం బెల్లచో
నభివర్దింపంగఁ జాతకంబునకు నాల్లెదంబుబిందు ల్లదా
లభియించు న్నొగ మెత్తిన స్ఫురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

90

—● క ర్త వ ధ తి —●

మ. విధిచే గాని సురత్తమంతనె ఫలావిహ్మరకు ల్లారు త
ద్విధి యన్నన్ నియతక్రియాఫలద ముర్వి న్నతఫలం బన్నఁ గ
ర్తృధురాయత్త మిటాటఁజేసి భజనార్హం బౌచుం గర్తంబె య
త్యధికం బై ప్రవిభాసిలు పురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

91

మ. అజ్ఞా బ్రహ్మాండఘటాళి సల్ప ఘటికారాచార్యుఁ జేసె న్న్యూష
ధ్వజా భిక్షాటచుఁ జేసె సూర్యు ధ్రుమణివ్యాపంగిఁగాఁ జేసె నం
బుజనాభున్ వివిధావతారతరళాత్మ స్టేసె నక్కర్త మె
ల్లజుక్తేణి కలంఘ్య మా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

92

మ. ఘన నత్యల్పనిఁగా వివేకి జడునిఁగాఁ జెంత దూరంబుగాఁ
ననవద్యామృతము నిర్వచంబుగ నఖి న్నాజాపహంబుగా నొన
ర్చు నహో కర్తము దాని మాని మరి దుర్బుద్ధు ల్లెకాఘోషలా
లనము న్నోరుదు రేలాళో సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

93

మ. శుభకర్తంబు కలంతనేపు దయిత ల్బుద్ధాంతము ల్చక్రముతో
సుభద్రాఘం బది దీక్షిత న్నకలము న్నుత్తంబు విచ్చిన్న మై

న భువి స్థాపితము త్రియంబులగలిక నానావిధం బాను ప
ల్లభతారంజితభూజనా సురభిమల్లా సీతివాచస్పతీ.

94

మ. అగుణంబేని గుణాధ్యమేని యొకకార్యం బెద్ది యైన న్నదిక
ముగియ నోయచనఁ జేసి పూనఁగఁ దగు న్నూన్కిన్రయోత్పాదితం
బగునేనికొ గడగండ్లు గాక యధికం బాచి త్తశల్యం బగుకొ
లగదత్తుజ్జ్వలసద్గుణా సురభిమల్లా సీతివాచస్పతీ.

95

మ. ఘనసారంబునఁ గోద్రవావృతి యొసంగ న్నత్తుభాండంబు చం
దనదారు ల్గాని తెల్కపిండి దగ వండం బైఁడినాగంట దు
న్ని నెటి స్థాదికి నాట జిల్లెడులు చింతించు న్నహిం బుట్టి పు
ణ్యనిరీహుం డగువాఁడు శ్రీసురభిమల్లా సీతివాచస్పతీ.

96

కా. ప్రావీణ్యంబుల రావు బల్ చదువులకొ రా వన్వవాయంబులకొ
రా వుర్వీశ్వరనిత్యసేవకతన న్రా వుజ్జ్వలాకారకకొ
రా వేనాట ఫలించు వృక్షముగలి న్నత్కర్త మైశ్వర్యముల్
తావై నాటికిఁ జేవఱు సురభిమల్లా సీతివాచస్పతీ.

97

మ. మునుగు న్నాక పయోధిలో రిపుచయంబు న్నెల్పుంగా కెట్టులేకొ
వినువీధి న్నన నేర్పుఁ గాక కృషివాణిజ్యాదులం బొద్దు గా
క నిలింపాచల మెక్కుఁ గాక చదువు లైకెక్కుఁగా కెచ్చు రా
దనయం బున్నది పోదు శ్రీసురభిమల్లా సీతివాచస్పతీ.

98

మ. అనియందు న్ననియందు దాపశిఖయం దంభోధియం దద్రుసా
సునికాయంబులయందు శత్రుతతియందు స్సఫు నైన న్నమి
త్తుని నైన నివహమానస్థు నయిన న్నోడై సుకర్తంబు పా
లనము న్నేయుం జనావళి సురభిమల్లా సీతివాచస్పతీ.

99

మ. భయదారణ్యము రాజధాని యగు భూభాగం బశేషంబు ర
త్నయుతంబై కనిపించు నెల్లజనులు న్నన్మిత్రులై కొల్లు రెం
కయుఁ దొల్లేనను బెట్టి పుట్టినమహత్తశ్శ్రేణి కిష్టార్థ మె
ల్లయెడ న్గల్గు సుఖంబున సురభిమల్లా సీతివాచస్పతీ.

100

సీతిశతకము సమాప్తము.

శృంగారశతకము

శ్రీ ప్ర శం స

కా. శ్రీమతోన్మవతంసపంకజభవశ్రీనాథుల నిత్యమున్
భామామందిరకుంభదాసుల నొనర్ప వ్హాలెనేమేటిజో
దామీనాంకుడు వాగగోచరచరిత్రాశీషవిత్తుడుం పూ
ర్ణామోదం బొనరించుత స్సురభిమల్లా మానినీమన్తథా.

1

మ. కులుకున్బిన్నియ లారలేసాగసుజూడుల్కల్కల్కల ల్వగల్
పాలయల్కల్కయము ల్విముగ్ధవచనంబుల్ వీడయు వ్హాసకం
దళము ల్నాద గలనర్వభావములచేత న్నాద చెల్వంపుఁజె
ల్వలు లోఁజేయుదు రెల్లర స్సురభిమల్లా మానినీమన్తథా.

2

మ. బొమ లాడించుచుఁ బ్రాణిఁ జూచుజిగిచూపు ల్విద్యపుస్తగ్ధవా
క్యము లంతంతట సిద్ధితిం దొలకుహాసాంకురముల్ మందయా
నము లొయ్యారము నిల్పునంగనలకున్ సర్వాంగశృంగారమై
యమరు స్ఫూర్తిమునై తగు స్సురభిమల్లా మానినీమన్తథా

3

కా. సారె నిగ్ధన వ్రాలుచు స్పృలుకుచున్ సారె స్వేణ స్టేలుచున్
సారె గ్లోపముచే బొమ ల్లుడివడ న్నర్తింపుచు న్బిల్చిత
నీవీరత్నంబులదృగ్విలాసములచే నీలాజ్ఞముల్ చల్లిన
జ్ఞై రాజిల్లుఁ జూమి దిశ ల్సురభిమల్లా మానినీమన్తథా.

4

మ. అశుల నైచ్చనిసోగపెన్నెలులు వుల్లాజ్జంబులన్ నవ్వుక
న్నులు దంతావళకుంభలక్ష్మీ గలచన్ను ల్బుండు నీడొమొగం
బులు సత్కాంచనకాంతి తీయవలుకు ల్పొల్పొనితంబు బా
లలకు స్పృట్టనిసొమ్మ లొ సురభిమల్లా మానినీమన్తథా.

5

మ. సుడువ నోబ్బయిన నంతయు న్నొగనె చిందు స్థూచిన స్పృక్కులున్
బెడఁగుల్ ప్రోవగు మాగ్ధ్యసమ్మిళితమై పెంపొందు మందస్మితం
బిడిన నైత్తు దలిర్పు నొయ్యఁ జన నెందే నితికి నివ్వంతరం
గడదున్ బ్రయము వచ్చుచో సురభిమల్లా మానినీమన్తథా.

6

మ. విన భామామణిపల్కులు న్ననుగొన న్నేమాంచితం బైనయా
ననము స్తూర్మిని వక్త్రమారుతము నావ న్నోవియుఁ జేసెనఁ జే
ర్ప నుదారం బగుమే న్దలంచుకొన లేఁబ్రాయంపుటాయ్యారములే
ఘను లావారి కభీష్టము ల్సురభిమల్లా మానినీమన్తథా.

7

మ. మొలనూల్గంటలు హస్తకంకణచయంబుల్ పాదమండీరముల్
ఘులుఘుల్లంచు మరాళపాళికి మనశకంపం బొనర్చు న్నము
త్కళికక డాయుచు లేడిచూపుల వళుల్లాఁ జేకొన న్జాలరే
లలనారత్నము లందఱు సురభిమల్లా మానినీమన్తథా.

8

కా. ఆసాంద్రం బగుకుంకుమ స్ఫురసమానంగంబుతోఁ బాదవి
న్యానప్రస్వనరత్నహంసములతో వాఁరాళి చన్దోయిపై
భాసిల్లంగ మెలంగునంగనలకున్ భావస్ఫుహ న్భూజుల్
దానుల్లా కెటుఁ బోదురే సురభిమల్లా మానినీమన్తథా.

9

మ. సుకవు ల్పూఢులెపో హిహి యబల లంచు న్భామల న్నారెసా
రకు వర్ణింతు రదేమి వా రబలలా దృగ్దేశమాత్రంబునన్
జకితస్వాంతులఁ జేసి రింద్రముఖులన్ పైతంబు బాహుగ్రలా
లకృపాణీనిహతాహితా సురభిమల్లా మానినీమన్తథా.

10

కా. నాకు న్నూడఁ బ్రసూనకార్దుకుండు కాంతాకోటికి న్పంటు సు
మ్మి కాకున్నఁ గటాక్షసంజ్ఞలనె కామిశ్రేణి నెల్లొక దదా
క్షాకారిత్వముతో మెలంగ నిడునా సంసూచితోద్యోగుఁ డై
యాకల్పస్థిరవై భవా సురభిమల్లా మానినీమన్తథా.

11

మ. ధువముక్తాశ్రయముల్ కుచంబులు ఘనశ్రుత్యంతసంవ్యాప్తి క
న్గవ న్నవచ్చుద్విజయుక్త మాన్యము కచౌఘంబుల్ సదాసంయముల్
నవలామే నిటువంటికాంతరసవంతం బయ్యు రాగావహం
బవు టాశ్చర్యము ధారుణి సురభిమల్లా మానినీమన్తథా.

12

మ. అతిచిత్రం బగునెట్టికార్దుకకళాభ్యాసంబు సీమంతుని
తతు లెచ్చోట నెఱంగిరో విశిఖబృందం బెన్నఁడు న్నట్టి రా
తత మైనట్టిగుణప్రజంబుననె చిత్రంబుల్ విధేదింతు రె
ల్లతటి న్నాముకకోటికి సురభిమల్లా మానినీమన్తథా.

13

కా. భూరేఖ ల్పలము ల్పృథ్విభావచపలంబు లేత్రము ల్కావి యెం
తే రాగాస్పద మింతిచన్నుగవ యుద్వృత్తంబు పెట్టెచుఁబో

- మారాక్షస్తతుభాక్షరాశిసమమై మధ్యస్థత న్నొల్పునూ
గా రెట్టేచు విచిత్రమో సురభిమల్లా మానిసీమన్తథా. 14
- మ. ఘనతారాగ్రహబృంద మున్న మణివర్గం బున్న దీపంబులు
న్న నికానాయకుఁ డున్నఁ దమ్మిచెలి యున్నఁ వెండియే మున్న నే
మనయంబు స్థియభామినీవిరహితుం డావానికి స్తోక మె
ల్లను బెంజీకటి గాఁగొను స్సరభిమల్లా మానిసీమన్తథా. 15
- మ. కరయుగ్దంబులు వద్దరాగములు వక్త్రంబుల్ మనోహరిచం
దిరకాంతంబులు కుంకలంబులు మహానీలంబులు స్థావునఁ
స్తరుణు ల్రత్నమయంపుబొమ్మలు సుమీ తథ్యంబుగా భోజతు
ల్యరసజ్ఞ త్వసువిశ్రుతా సురభిమల్లా మానిసీమన్తథా. 16
- మ. గురుభారంబున వర్తిలు నృటువుఁ జక్షుగుబ్బుల్ పదంబు ల్మనై
శ్చరభావంబున భాసిలుం నిజము భాస్వద్భావము ద్వాల్చి పా
ల్చు రహి న్వక్త్రసరోజము ల్లిహమయల్ సుష్మా వినీలాలక
ల్లరపాదాంబుజభృంగ శ్రీసురభిమల్లా మానిసీమన్తథా. 17
- మ. అదిరా యెంత ఘనంబు జవ్వనిపిఱుం దారార వక్షోజముల్
పదనం బర్హురె యంచుఁ జిత్తము వృథా వాదంబుచేత న్దసిం
పదు పుణ్యంబు లానర్హువారికి మహాభాగ్యోపహారంబు గ
ల్గెదె పుణ్యంబు లానర్హిన స్సరభిమల్లా మానిసీమన్తథా. 18
- మ. కొమరుం బ్రాయపుణ్యపుష్పాగరు మేకొల్పు న్రతాటోపసం
భ్రమముల్ చూపుచు బొల్పు కాంకలయొయారంబు ల్వికారప్రదీ
పములై రమ్యములై మనోజు గెలిపింప న్నూటకాండ్రై సుభా
వ్యములై చిత్రములై తగు స్సరభిమల్లా మానిసీమన్తథా. 19
- మ. ప్రమదోద్దీపములై క్రమశ్చక్షుసౌభాగ్యంబులై ముగ్ధము
గ్ధములై ప్రేమమనోహరంబులయి కందర్పప్రకాశంబులై
యమనోవాగ్విషయంబులై సదసురాగార్ద్రంబులై పూవుబోం
డ్యమృదూతుల్ చెలఁగు న్రతి స్సరభిమల్లా మానిసీమన్తథా. 20

— స ం భో గ వ ర్ణ న ము —

కా. వాళీకాహికతీవ్రతీవ్రకరకాండ్రేణి హ్వాటుగాఁ
గేల నృయ్యోదకొంగు పట్టుకొని సుక్రీడించు సుద్యానభూ

సాలచ్ఛాయల నిల్చుచున్ నిలుచుచుం జంఘ్రాస్య యొక్కర్తు లీ
లాలావణ్యసుధాంబుధీ సురభిమల్లా మానిసీమన్తథా.

21

మ. విని వీక్షించినదాక ముచ్చటపడు న్నీక్షించి గాఢోపగూ
హనలాభం బగుదాకక గోర్కిపడు గాఢాలింగనం బబ్బినన్
దనుమధ్యామణిమేనితోడ నిజగాత్రం బప్రభిన్నంబు సే
య నెద న్నోరు జనుం డిల స్సరభిమల్లా మానిసీమన్తథా.

22

మ. మయిఁ గాశ్చీరజగంధచర్పయు సిగం బ్రత్యగ్ర మాజాబిదం
డయుఁ బై యావనవంత యెనఁజెలియున్ భాసిల్లఁగా నాసుఖం
బ యిల న్సర్వర్థము గాక మీఁద ననుశబ్దం బప్రమాణంబు ను
ష్ణయశోభీరుమనస్కు శ్రీసురభిమల్లా మానిసీమన్తథా.

23

మ. తొలుత న్నేకొన కింతసేపు పెనఁగు న్నోడోడ నానక్షిమై
నలఁపు నిబ్బిలి వచ్చియు న్వలవమి నైస్సరించి యంత స్థలిక
దొలఁగించున్ బ్రియముప్పరిల్లి రతులన్సొక్కించి యెంతే మనం
బలరించుం గులకాంత మే లుస్సరభిమల్లా మానిసీమన్తథా.

24

మ. తగుమం జెక్కులు చెమ్మగిల్లఁ గచబంధం బూడి ప్రేలంగఁ దొ
య్యలి పుంభావ మొనర్చి బిట్టలసి నేత్రాంభోజము ల్లాఢ్మి ని
శ్చలత న్నృతముమీఁద వ్రాలినపు డోష్ఠం బానుధన్యాత్మకుల్
దలఁచ న్నాగ్యఘనుల్ సుమీ సురభిమల్లా మానిసీమన్తథా.

25

మ. ప్రమదావేశనిమిలితాక్షు లగుచు న్రాత్రిన్దివావారితో
ద్యము లాచు న్నరి మేర లేనితమిచ్చే దర్పించుచున్ నిండుపే
ర్చిమయి నొప్పకఁచుఁ దేల్చు కేళికలె నుచ్చి కామిని కామిజా
లముపాలింటికి బ్రహ్మము లుస్సరభిమల్లా మానిసీమన్తథా.

26

మ. జర గన్పించియు మానపు ల్నదన చేష్ట ల్లానలేకుండిన్
దరుణు ల్పన్నులు వ్రాలియు న్నదనతృప్త న్నాయలేకుండిన్
బరమాత్తుండె యెఱుంగు నయ్యధిక బీభత్సంబు నేఁ జెల్లరే
యరిరాడ్గర్వనివారణా సురభిమల్లా మానిసీమన్తథా.

27

మ. అమితాకాజలరాశిలో మునిగి మర్త్యశ్రేణి యథార్జనో
ద్యమతం గ్రుమ్మరు నర్థ మేల యెలఁబ్రాయం బెంతయున్ జన్నవె
స్క మనోహరిణు లాచెలు ల్పరితయుక్త ల్లాకమున్నే స్వగే
హముఁ జేరం జను నిక్కమా సురభిమల్లా మానిసీమన్తథా.

మ. ఘనసమ్మోహవదం బనేకనరకోగ్రజ్జేశసంపాది రా
గనిజస్థానము జ్ఞానచంద్రజలదౌఘం బంగజన్తప్రవ
ర్ధన మాపాదితదోషరాశి కొమయంబ్రాయంబ దుష్కార్యజా
లనిదానం బిదియే సుమీ సురభిమల్లా మానిసీమన్తథా. 29

శా. శృంగారదు మనీరదంబు వికతక్రీడారసౌఘంబు త
న్వంగీనేత్రచకోరచంద్రుడు ప్రవీణాలాపరత్నాబ్ధి స
ర్వాంగశ్రీనిధి కామబంధు వెలప్రాయం బిందు ధైర్యంబు ని
ల్పంగా శక్తుడె యోగి యా సురభిమల్లా మానిసీమన్తథా. 30

మ. బటువుంజన్నులు చందమామతళుప ల్పిస్సానకాంచీలస
త్కటిలీల ల్లలజవ్వచు ల్లవులు గాగూ గాక తత్త్వజ్ఞుడు
త్కటరాజ్యులపంచలం బడుచు నిస్త్రాణంపుసంసారప
ర్యటన న్గిడ్పడ జొచ్చునే సురభిమల్లా మానిసీమన్తథా. 31

మ. ప్రియమై సిద్ధనిషేవ్యమై హరవృషక్రీడాంకమై గాంగతీ
ర్థయుతంబై చలిగొండ యుండగ నె చేర న్నేక తజ్ఞు ల్పరా
శ్రయదైన్యంబుల నుండుటెల్ల మృగచంచన్నేత్ర తామించుబోం
డ్లయొయారంబులఁ జిక్కి నూ సురభిమల్లా మానిసీమన్తథా. 32

మ. అరవిందాక్షులు మేటిపెన్దరగల టై యడ్డగించంగ దు
స్తరమై యుండెడు గాక చుల్కన దరించ న్నాదె సంసారసా
గర మేమాత్రపుదూరపార మిది లోకశ్రేణి చూడ న్ననో
హరసౌభాగ్యవిభాసురా సురభిమల్లా మానిసీమన్తథా.

మ. మలల న్నేళ్ళకు నంది యీదగు శితాశ్చ చ్ఛిన్నమూలంబు లై
యెలమి న్సోభిలు దర్భపుంజములు కా దేనికొ నభిచ్ఛిన్నముత్
తెలనాకున్దపు ల్వధూజుల కెంతే నంది యీయ న్దగుకొ
లలితాంతర్భవనంబుల సురభిమల్లా మానిసీమన్తథా. 34

మ. గడు సొక్కొక్కడు నిత్యదూష్య లనుచు న్గంజాక్షుల న్రోయనీ
వెడవాదంబుల కేమి నామదికి భావిప న్నతి న్సోల ని
ష్పదమి న్లామితవస్తువు న్నరహితంబు న్సోలఁ బుణ్యంబు లే
దడర న్సోగపురందరా సురభిమల్లా మానిసీమన్తథా. 35

మ. మది మాత్సర్యము మాని నిశ్చయగతి న్నాన్యు ల్విచారించి చె
ప్పదు రిమ్మర్దుల కాశ్రయింపగ మహాభూభృన్నితంబాళి మం

చిది లే దేని వధూనితంబతలము న్నేవ్వంబు లంచున్ నిమి
లదరాతీశ్వరవైభవా సురభిమల్లా మానినీమన్తథా.

36

మ. చలనప్రాయము న్నల్పసార మగుసంసారంబున న్నృద్ధిమం
తులకు న్నెండుగతు ల్సమి యుచితము ల్కుంభిత్ప్రబోధామృతో
జ్వలనంసేచన మేని పృత్తకుచయోషామారగేహస్థలీ
లలితస్వర్ణన మేనియు న్సురభిమల్లా మానినీమన్తథా.

37

మ. నియతుండై జనుఁ డాశ్రయింపఁగఁ దగు నిష్కాఢుసంహారి యై
నయమర్త్యావగవారిచేరువల నైనన్ హరియు న్నితహః
రియు నాస్త్రిచనుదోయి నైన నివి ధాత్రి న్నూరిచేతస్సుఖో
దయసంసిద్ధికి హేతువు ల్సురభిమల్లా మానినీమన్తథా.

38

మ. విను మింక స్మృతుజోలి రిత్తచదువుల్ వేయల నీవశ్వభూ
జనసంఘంబునకు న్నదాలసలసత్సమ్మగ్ధకాంతాసుయా
వన మైన స్థమియావనం బయిన సేవాయోగ్యము లైండ్లె సు
మనీశప్రాభవభాసురా సురభిమల్లా మానినీమన్తథా.

39

మ. నిజ మోహో నిజ మొక్కమాట యిదె వినింతు న్యథార్థంబు న
ర్జజగజ్జీవులకు న్ననోహరవయస్సంపన్న లైనట్టివా
రిజప్రాత్రులె నుమ్ము సమ్మదము నార్తి న్నేయు పెట్టేతువుల్
భజమానార్యసురద్రుమా సురభిమల్లా మానినీమన్తథా.

40

కామినీగర్వణము ౪౦

మ. చనుబంతు ల్పిఱుఁడు ల్పభాజ్జము బొమ ల్పతాగ్రితియు న్నన్నదో
యి నిరీక్షించి యశౌచపున్పరిమ నెంతే నాఁడుదానిన్ సుతిం
చును సొక్కు న్రమియించు సంతనపడు న్నృజ్ఞాని నైతంబు మో
హనివేశం బవు రార క్రిసురభిమల్లా మానినీమన్తథా.

41

కా. హృత్తాపం బొనరించు విన్న మరి సంపీక్షించినన్ దద్దయున్
జిత్తోన్దాద మొనర్చు సంతట సమాక్షేపంబు గావించినన్
మత్తున్నేయు మరాళయాన క్రియ యన్వాక్యంబు లెట్లాక్కొ వ
ల్లలేజీవ్రజభాటికా సురభిమల్లా మానినీమన్తథా.

42

మ. అమృతంబు నివచము నైలంతయె సుమి యారెండు నె ట్టన్నన
గ్రమున న్నర్తిలునంతసేపు నమ్మతాకారంబున న్నోచు ని

- క్రముగా దగ్గఱ బాసె నేని మరి యుగ్రం బైనక్ష్యశంబు లీ
ల మది ద్వాప మిడం జామి సురభిమల్లా మానినీమన్నథా. 43
- మ. ప్రమదం దప్ప నొకించుకం తమృతము న్నాపింప దెంతే విషం
బమర న్బోలదు రక్తిచే నమృతవత్తై పేర్చు నానాగతిన్
దమి లేకుండినయంతనే విషలత్తై దారించు నిస్సారి యై
యమితోదార గభీర శ్రీసురభిమల్లా మానినీమన్నథా. 44
- మ. గరువంబుం గపటంబు సాహసము దుష్కర్తం బవిశ్వాసమున్
దిరమావంచన సందియంబును మన స్వీడై న స్త్రీయంత్రమున్
నరకద్వారముఖంబు స్వర్గసుఖవిష్ణుంబు జ్ఞగత్పాశవ
ల్లరి నెవ్వాడు సృజించెనో సురభిమల్లా మానినీమన్నథా. 45
- మ. కవు లొత్రించుదు గాక చందురుడె వక్త్రం బజ్జయుగ్గంబై క
న్లవ బంగారుసలాక నై నదియె త్వజ్జంసాస్థిరూపంపుమే
ను వితర్కింపగ దుర్వివేకులు రహి న్భోగింతు రే తెల్లనే
ల విమూఢాత్మకు లైరాజో సురభిమల్లా మానినీమన్నథా. 46
- మ. అళి స్వాభావిక మైనగాగమున నాన్లఁదింపుచు న్నారిజం
బులయందు న్భృమియించుచందమున నమ్మాధుండు పంకేజినే
తలనై సర్గికవిభ్రమంబులకుఁ జేతః శ్రీతిఁ గావించి దా
సలరు ద్దేరకుఁ చేరఁగా సురభిమల్లా మానినీమన్నథా. 47
- కా. రాకాశితమయూఖలీల నమృతప్రాయం బగ్గన్ దొల్ల నో
హో కాంతామణి మోము భూజుల కత్కుల్లాసదం బౌచుఁ గిం
సాకత్వజులంబు కై వడి విచప్రాయం బగు నిష్కమటన్
వాక్యకస్తాసుఖ మాచు శ్రీసురభిమల్లా మానినీమన్నథా. 48
- కా. ఘోరంబై త్రివళితరంగమయి వక్షోజస్ఫురతోక్తిక మై
ధీరత్వద్రుమభంజియై దగును గాత్రీవామ మానేట సం
సారాంభోధి మురుంగ నొల్లనిసుధీశాలు ల్బ్రవేళింప దు
గ్రాసిస్తోమత మోరపి సురభిమల్లా మానినీమన్నథా. 49
- మ. అళిరామంబుగఁ జాతు రొక్కని మదిన్ ధ్యానింతు రొం డొక్కనిన్
నిభృతప్రేమనివేదికస్థితముల న్దేవొక్కవిన్నాణితో
నభిభాషించురు దుర్నతు ల్లలరుహాస్య ల్వారి కెవ్వాడు వ
ల్లఱుడన్ దా ననువాద్య శ్రీసురభిమల్లా మానినీమన్నథా. 50

మ. నవలాపల్కులఁ జేసె లుండు మదిలోన న్దాలకూటంబ యం
దు విశేషజ్ఞాఁడు దానఁజేసియెకదా నోరూరుచు న్నోవి గ్రో
లి వెన న్వక్షము ముప్పిమట్టనలఁ దాడించు న్నదా కేళివే
ళ వివశ్చిత్సరభూరుహః సురభిమల్లా మానిసీమన్తథా.

51

కా. కన్పించు నివచమత్వ మేర్పడి కటాక్షంబు ల్విషణ్ణాలలై
తన్నాచక్రదనంబు పెన్నడగయై తన్వంగి సర్పాకృతి
మాన్మ స్వచ్ఛ స్వభావసర్పవిచము న్నన్తంత్రము లై వ్యద్యముల్
మాన్మ జ్ఞే విది మూర్ఖుని స్ఫురభిమల్లా మానిసీమన్తథా.

52

మ. మరుఁ డన్జాలరివాఁడు భూజనము లన్తత్ప్రయంబుల న్నాచరా
భరమాంసగ్రధితంబు లానవలతాతన్వంగు లన్దాలముల్
గరిమ న్సంసరణాభిలోఁ బఱిపి యాకర్షించి రాగాగ్నిఁ బెం
వరుగ న్నేర్పు నజస్రము స్ఫురభిమల్లా మానిసీమన్తథా.

53

మ. ప్రసదుర్గంబులచే దురంత మగు కాంతాదేహకాంతారభూ
మి ననంగుం డనుదొంగ తావుకొని కామిశ్రేణిచిత్రప్రజం
బసుపాంథావళి నడ్డగించుకొని ధైర్యప్రాణి యవ్విత్త మె
ల్లనిమేషార్థములోఁ గొను స్ఫురభిమల్లా మానిసీమన్తథా.

54

మ. చలమై వ్యాయతమై యరాళమయి భాస్వతేజమై భోగియై
నలువై యొప్పెడుభామినీనయన మన్సర్పంబు మూర్ఖున్నప్రా
ణులకు నై వ్యద్యము లేదుగాని కల వెందు నై వ్యద్యము ల్లక్కుచి
ల్వలు మూర్ఖున్నజనాళికి స్ఫురభిమల్లా మానిసీమన్తథా.

55

మ. సరసీకాన్యలమేనితావియుం గుచస్పర్శంబు వృత్తంబు నో
ష్ఠరసంబు స్పృహగీతము న్నరసి యాస ల్పాపి యీలోకులకే
బరమార్థంబు నెఱుంగలేనిచెడుగు ల్పంచేంద్రియంబు ల్పారీ
హరి యొప్పింపఁ దొడంగెగా సురభిమల్లా మానిసీమన్తథా.

56

మ. అమతి న్లన్నులు ద్రిప్పఁ జేయుఁ గడు వింతౌ గాత్రభంగంబు వి
భ్రమవాక్యంబులు నెట్టుకొల్పు మదనాపస్తార మేకాంతిరూ
పము లేమంత్రము లేమహాకావ్యము లాపాదించిన న్నాన దు
ల్ల మలఁచు ప్రసక్తికి స్ఫురభిమల్లా మానిసీమన్తథా.

57

మ. అవి దైన ప్రక్షుఁ డైనఁ బం గయినఁ జీ కైన న్నహరోగి యై
న విమూఢాత్మకుఁ డైన రోయక మది న్నాకల్పలాభస్ఫుహా

సువిలాసం బగుమే నొసంగువెలయుంతు లోగ్గరే జ్ఞానక
ల్పవసీవల్లికుతారము ల్సురభిమల్లా మానిసీమన్నథా.

58

మ. ప్రవిలాసాకృతినంపద స్థరపయి న్నాసిల్లువేశ్యాజనం
బు పలత్కామకృతానుకీల లగుచు న్నొల్పొందుచు నివృత్తముల్
నవతారుణ్యములు నివృతాళి హుతము ల్లామించిన జ్ఞేకొనున్
లవము నిక్కగ నీక శ్రీసురభిమల్లా మానిసీమన్నథా.

59

మ. ఆలరు న్నాక మనోహరంబు లయి వేశ్యావక్త్రము ల్లిర్దిటా
దు లనేకు ల్పవి గ్రోలి గ్రోలి విడువ న్నూష్యంబు లైనట్టియెం
గిలిమూకు ల్లవి యేల ముద్దుగొనఁ దర్కించు స్థలస్థానముల్
గలచారిత్రఘనండు శ్రీసురభిమల్లా మానిసీమన్నథా.

60

— సువిర క్తదుర్విర క్తవర్ణనము —

కా. పంచాపించినగుబ్బచన్నుఁగవతో భాస్వద్యభుత్తిఁదఁ గ
నించ న్నొల్పునలంతి నెన్నడుముతోఁ బెంపొందుల్ బ్రాయపున్
మించునోప్పడిబెడంగుఁ జూచి మది గంపించంగ నీ కుండువాఁ
డంచఁదైర్ద్యఘనం డిల సురభిమల్లా మానిసీమన్నథా.

61

మ. చెలివ ల్పల్పువిలాసదృష్టిరచన ల్చిత్తంబులో రోఁకఁగఁ
దలఁచు న్నానలయందె గోర్కి యొసఁగు న్నా లొల్పనమ్మోహముల్
దొలఁగించు న్నృణసన్నిభంబుగ జగత్తు న్నూచు వేటొక్కఁడై
యలరు న్నృద్ధవిరాగి శ్రీసురభిమల్లా మానిసీమన్నథా.

62

కా. విలా చూచెద రుజ్జ్వలజ్జ్వలము లొదృప్తు ల్పచారించి యీ
లోలాత్తు ల్పెడుజుతువు ల్పదనభిల్లం డేయుతీప్రాస్త్రపున్
జ్వాల లాంఛనము లయ్యె మోహ ముడిగెన్ నా కేల వీండ్రింక నం
చాలోచించు విరాగి దా సురభిమల్లా మానిసీమన్నథా.

63

మ. హరపాదాంబుజపక్తచిత్తు లగునన్యాను ల్ప్రకంపింతురే
తరుణు లేర్పొన్న నల్ల ముద్దు లొలుకన్ దర్శించిన న్నాకువ
ల్లరుతి న్నోవెల ప్రేలిన న్నరుండు దా గొడ్డేఱుచాపధ్వనుల్
శరమోక్షంబు నొనర్చిన సురభిమల్లా మానిసీమన్నథా.

64

మ. హృదయంబు స్పృదయంబు సంగతము లా నేని నివియోగంబుగా
దది యేదవుల నుండిన న్నరి సహధ్యానంబుతో నుండినన్

హృదయంబు స్పృహయంబు భిన్నగతు లా నేని న్వియోగంబు ను
వ్వుది ధాత్రీజనకోటికి స్మరభిమల్లా మానిసీమన్నథా.

65

మ. అచట స్ప్రేయసి యింతకు వృదనబాణాపన్న యైపోయెనే
ని చనన్దాఁ బని లేదు లేక నియతి స్థిపంబుతో నున్న ము
న్నె చనంగాఁబని లే దటంచు మొయిలు న్విక్షించి వైదేశికుం
డచలుం డై వసించు శ్రీసురభిమల్లా మానిసీమన్నథా.

66

మ. కృపయుక్ బ్రజ్జయు మైత్రియు న్నతులు గారే తత్పతీసంగమం
బువయి వ్దాలస లేక భంగురము లా పూబోండ్లపొందు ల్విమో
హవరు లైత్తురు కాలఁ డేచుతఱి దోడై కాచునే వాండ్ర చె
ల్పుశుభృ ల్గునికంబము ల్గురభిమల్లా మానిసీమన్నథా.

67

కా. యోగాభ్యాసతః జిక్కియాత్మయు మనం బుజ్జృంభ మామైత్రిచే
రాగిల్లంగఁ బొరింబారి స్తునులకు న్రామారతిక్రిడ లే
లా గాఢస్తనసంవిమర్దనము లేలా తస్మ ఖాఘ్రిణ మే
లా గేయాదిక మేల శ్రీసురభిమల్లా మానిసీమన్నథా.

68

మ. ఘన మాసూనకరాంధకారము మది స్థాగ్కొన్న సీలోక మె
ల్లను నారీమయమై కనంబడు వికాలం బొవివేకంజనం
బున నంతంతటఁ జూడ సాగిన జగంబు ల్బ్రహ్మరూపంబు లై
యనఘశ్రేణికి గన్నడు స్మరభిమల్లా మానిసీమన్నథా.

69

ప. గుములై రచ్చలలోనఁ గూడుకొని యుత్త ల్పెప్పుగా నేమి కా
స్త్రము లెల్లం బరియించినట్టిచతురు ల్సైతంబు కాంతామణీ
రమణీయేక్షణముల్ పయి న్పడినమాత్రస్రోత లై రు (?)
ల్లము లేతేయ్యలు నల్పఁగా సురభిమల్లా మానిసీమన్నథా.

70

ప. అమతు ల్కొందఱు గొన్ని కుమ్మరిగమవ్యాఖ్యానము లేర్పి నం
గము చీచీ కడు దుష్కృతం బనుచు వక్కాణించుటే కాని ర
మ్యమణిప్రాంచితకాంచికాన్వితనికంబాభోగ యాకాంత ను
ల్లములో నేమట కుందు రోసురభిమల్లా మానిసీమన్నథా.

71

ప. నణియ ల్నింద్య లటంచు వట్టివెడనివ్వు ల్పాపుపాపండు లా
రక తాము న్నెడి లాలిని న్నెఱుచునిర్భాగ్యు ల్గుమి యధ్వరా
దికపుణ్యంబుల కెల్లఁ బ్రాప్యఫలము భివ్యాంగన ల్లారె స్త్రీ
లకు నింద్యత్వము గల్గినే సురభిమల్లా మానిసీమన్నథా.

72

మ. మృగరాజు నిగరాజు గుంభి మరి గింభి ద్రుంచి తూటాడున
త్వగరిష్ఠు ల్లల రింతె కాని స్వరదోర్దండావలేపం బడం
పుగుణోదగ్రు డొకండు లేడు బలిమిక్ మోమోడ కిబ్బామి బ
ల్లగ రెల్ల నిప్పన తెప్పెద స్ఫురభిమల్లా మానినీమన్నథా.

73

కా. ఆచారంబు జితేంద్రియత్వము విధేయత్వంబు లజ్ఞాగుణ
ప్రాచుర్యంబును నామనప్తము లగు నృత్యాంకితుండు ద్విధ
భూచాపచ్యుతముల్ శ్రవణపగతంబు ల్లనిద్విదృగ్భాణముల్
క్రావ జ్ఞాగినయంతలో సురభిమల్లా మానినీమన్నథా.

77

కా. ఇత్త న్వంగుల గా దనం గలుగువారే తక్కురు ల్వారు ప్రా
న్నతప్రేమవిహారలై నలుపుకర్తంబు త్రిలాకక్రియా
యత్తు డైనవిధాత్పుండు న్నయితము న్వానివృత్తము లేనియ లే
డాత్తాశేషసుధీజనా సురభిమల్లా మానినీమన్నథా.

75

కా. ఆంగంబు నిష్పమస్త్ర సావకసముద్యజ్ఞాత్విక ల్లాల్పుదా
కం గానంబడు గాని యంతటను జీకాకై చను నేవగ పెం
పుం గీర్తిచుగ నౌకులీనతయు నేర్పు నృజ్ఞయు న్నంతముల్
సంగీతాగమదోహలా సురభిమల్లా మానినీమన్నథా.

76

మ. నిరయద్వారకవాటపాటనముపొందెం బొల్పుబల్కుంచితల్
తరుణీమృగిత లంచు నెంచునుబోధస్వాంతుం డొక్కొక్క డి
ద్దన ససారలలోపలం గలడు కాస్త్రజ్ఞానపారీణు డె
ల్లరళా సద్గతిపాత్రు డై సురభిమల్లా మానినీమన్నథా.

77

మ. అలిపీసంబు విలూనవాలము వికర్ణాగ్రంబు పూయప్రణాం
కితగాత్రంబు గళేకపాలము త్పూధాభిన్నంబు భంజంబు జీ
ర్ణతమం బుధము నై నవేషి తునివెంట నుక్కు భోగార్థమై
యతకుం డెవ్వరి నొంచడే సురభిమల్లా మానినీమన్నథా.

78

మ. సకలాన్తప్రదల స్వముద్ర లగుచంచన్నేత్రల న్రోసి కూ
హకులై తుచ్ఛఫలాధృ తాజమల బుహ్వస్త్రండు ద్వేషించి న
న్నకులు న్నంచకేళు ల్లటాభరణు ల్కాపాలికు ల్బాష్ట్రు నై
యకటా క్రమ్యుఁ జేయుంగా సురభిమల్లా మానినీమన్నథా.

79

మ. రువణీబృందము జూచి వాయుజలపర్ణగ్రాసు తాగాధిపు
త్రముఖ లైకము పాలుమాలిరి షయోదధ్యాజ్యకాల్యన్నథా

గమనం గ్రావునరు బ్జితేంద్రియు లనంగాఁ జెల్లునే వింధ్యతై
లము పాథోనిధిఁ దేలునే సురభిమల్లా మానినీమన్తథా.

80

—ॐ ఋతువర్ణనము ॐ—

మ. దయివారు స్థిగిగాడ్పుల న్వలపు లందంబై చెలంగు న్వన
స్త్రియనాదావళి పల్లవోజ్జ్వల మగు న్వృత్తాళి భామాస్వప
క్షిప్త యెసంగు నివరళ శ్రమాంబుకణయుక్తి న్వర్ణము న్వద్భుజో
దయత న్భాసిలు నామని సురభిమల్లా మానినీమన్తథా.

81

మ. విరహిక్రేణికిఁ బ్రాణసంకటము గావించె న్వసంకంబునకే
సరసంబౌ పికభామినివిరుతము న్నందానిల వ్రాతముకే
ధర నావన్నులకు న్సుధారసము నైతంబు నివసంబే కదా
యరిరాడ్గర్వవిభాళ శ్రీసురభిమల్లా మానినీమన్తథా.

82

మ. వనదండ న్నిగఁ జూటి పూవులబొదరిండ్ల న్నకల్పపు ల్లోల్యుఁ జెం
త నెలంత గ్నిలికించితంబు లిడుచు న్వర్తింపఁగా వెన్నెలతో
చినుకంగాఁ బికభామిను ల్పెలఁగఁగా శృంగారమా వైత్రపే
ళకు ధన్యు ల్విహరింతు రా సురభిమల్లా మానినీమన్తథా.

83

మ. విరహాస్త్రీవిరహణలాహుతికళావిష్కారలై చూతమం
జరు లాప్తు నిమిగఁగేహినిహితములై వైత్రంబున న్నాటలా
వరమా మోదకదంబసంభృతములై ప్రశాంతిఘర్మాంబువుతో
హరియించు న్నునుగాడుపు ల్సురభిమల్లా మానినీమన్తథా.

84

మ. సుదతు ల్తావులు జేవురింప నిడుకొంచు స్సార్పిప్రాణేశులకే
బెదరింపంగ నొసంగినట్టియలుక లేటిల్ల కెట్లుండు న
న్వదనంపర్థనచందన ద్రుమసుగంధక్షిన్న మావైత్రఫే
లదణియఃపవనంబు రా సురభిమల్లా మానినీమన్తథా.

85

కా. లీలాకంఠనబాలచూతసుమపాళీకేసరాళీసము

న్దిలతేస్సరభవాసితాశిలవనానికంబు సూతనన్దరం
దాలాలభిమరార్భటీముఖరితం బౌరా వసంతంబు రా
గాలంబం బయి భాసిలు సురభిమల్లా మానినీమన్తథా.

86

మ. అలగ్నీచ్ఛర్తువునకే సుగంధరసపూరార్ధార్ధోద్యోజ తా
నలివేణు ల్పలయానిలంబు ధవళం బౌహర్ష్యగర్భంబు వె

మైల ధారాగృహము బృహసములు సందిపింపఁ జేయు న్నరుక్
లలితోల్నేకవికారము స్ఫురభిమల్లా మానినీమన్తథా.

8

మ. జలకేశీశ్రమ మేగ సీధరస మాస్వాదించి సూక్ష్మాంశుకం
బులు పూదండలు దాల్చి చంద్రకిరణంబు బుద్ధ్యసౌధంబుపైఁ
జెలువ వీనియె లేయఁ జందనరసస్నిగ్ధాంగు లై గ్రీష్మవే
ళల ధన్యు ల్విహరింతు రా సురభిమల్లా మానినీమన్తథా.

8

మ. అమలజ్యోత్స్న సుధావదాతశుభగేహంబు ల్ప్రియావక్త్రప
ద్మము క్రీగంధరసంబు ఘృత్తుపవిరు ల్దగ్గిష్ట సౌఖ్యంబు రా
గిమనఃశోభము సేయుఁ గాని ప్రవిరాగిన్వాంత మింతైన లా
ల్యము నొందింపఁగ లేవయా సురభిమల్లా మానినీమన్తథా.

81

మ. ధృతవీనోన్నతిమత్పయోధరభరక్రి యై నవోజ్జృంభిమా
లలికాజాతిసుగంధి యై ఘనతటిల్లాలిత్యవిస్ఫార యై
సకతోద్దీపితకామ యై యలయవర్నావేళ రంజించుఁ జె
ల్వతెఱు గేర్పడి ధన్యుల స్ఫురభిమల్లా మానినీమన్తథా.

91

మ. అవిరామంబుగ వర్తిలు న్నటజనీపామోదు లాగాడుపుత్
నవకేత్రప్రజకేకలంబు లగుకాన ల్కందశచ్ఛన్న యా
భువియు న్నార్హు లల్లుకొన్నగగనంబు న్ని త్తడి న్నాప్రిణికా
లవికాలైకపదంబు లై సురభిమల్లా మానినీమన్తథా.

9

మ. భువి దర్శించినఁ బొందుకందశచయంబు ల్లోచు దిజ్జండలం
బు విలోకించిన బర్హి నాట్యరుచిరంబు ల్పైలము ల్సూపడుక్
దివి గన్తోన్న మొయిల్లు గాననగు నర్థి న్నాంధుఁ డిం కెందుఁ దా
నవలొకం బిడువాఁ డొకో సురభిమల్లా మానినీమన్తథా.

91

మ. మెఱుపు ల్సూరె తళుక్కుమంచు మెఱయ న్నెండై వయోదధ్వనుత్
నెఱయ ఘృత్తుపకన్నై గేదగివిరు లేవోభవు నిల్వలంగా
బఱచున్నెమ్మలు గూయంగాఁ గటకటా ప్రావృడ్డినం బెంత యు
క్తఱుఁ జేయు నృధికాంగన స్ఫురభిమల్లా మానినీమన్తథా.

91

కా. ఏనై చీకటి సూది మోప నెడ యీ కేర్పడ్డవేళ స్వసుత్
చూపట్ట నిటిపొట్టిచిక్కుల ఘనాశు ల్చింట వర్తిల్లంగా
దూపించు నైలగు న్నళుక్కునఁ దటిత్తు ల్లోచిన టెల్ల వె
ల్లాపునైతై చరింపుచు స్ఫురభిమల్లా మానినీమన్తథా.

94

- మ. జడి యట్టిట్టు చనంగ నీ కఱుమ నాసారంబు కేళీక్రమం
బడఁచ నీసేతున కల్పవల్లభులు గాఢాశ్లేషము ల్సల్పం బ
ల్విడి సంక్రీడ లానర్చుభోగినుల కుర్వి వృద్ధినంబు స్సఖా
బడఁచు స్సదినంబ యై సురభిమల్లా మానినీమన్తథా. 95
- మ. అమలాత్మండు శరద్విభావరులు హర్షాగ్రంబుల స్సాన్నిధ్యమ
ద్యమదోన్మత్తతఁ గొంతసేపు శయితుండై లేచి సంభోగజ
శ్రమతృప్త వ్యయితారతిశ్లథకరాంచత్కర్మరీప్రవృత్తో
యము లాను స్మచివారము స్సరభిమల్లా మానినీమన్తథా. 96
- కా. నేపాల్పించు భుజించి లోగృహములో నిద్రించుధన్యుండు వీ
టిపూర్ణాననుడై కుసుంభమయశాటిచ్ఛన్నుడై కుంకుమా
లేపప్రోజ్జ్వలుడై ప్రియాపుభుకుచాక్షిప్తాంగుడై కంతుఖే
లాపర్యాసితుఁ డౌ జలి స్సరభిమల్లా మానినీమన్తథా. 97
- మ. అనుగుణ్ణైలలఁ బాసిన న్నడచునే యాయామయామావహో
ఘనకుందప్రచలద్విరేభము స్ఫురద్గంధప్రియంగువ్రజు
బును బ్రాలేయమరుద్విలాలితవనాభోగంబు తాళితవే
శనిశ లాగృహోపమ లుగ్గరభిమల్లా మానినీమన్తథా. 98
- మ. అలరుంజెక్కులు చుంబనం బిడుఁ గచవ్యాప్తంబు తాస్త్రీముఖం
బుల సీతాకర మెసంగఁ జేయు అవిక లాసనోత్తుచు స్థబ్బలక్
బులక ల్నించుఁ బిఱుందున న్నృదుపటంబు జ్ఞార్చు నూపునొడల్
చలిగాడ్చు ల్విటు లట్టయై సురభిమల్లా మానినీమన్తథా. 99
- మ. వలిగాడ్చు ల్కగలు స్ఫురెన్ జెలులకు న్వాసోబలాకర్షణం
బులు దృశ్యీలనము త్తనూవిచలనంబు లుగ్గంతలాలోలనం
బులు బింబాధరబాఢశీత్కృచిచయంబు ల్సాంద్రరోమాంచముత్
గలంగ న్జేయు నజస్రము స్సరభిమల్లా మానినీమన్తథా. 100
- మ. సతులు ధామును వీడెము ల్సలుపుచు స్సంభోగము త్రేయు చు
న్నతటి వైశిరరాత్రి వేగఁ జను నాండ్ర నిష్కలక్ బ్రోచునం
తతఖేదంబునఁ గూర్చు పట్టక మది ధ్యానించు పేదయ్య కా
యతమై యెంతట వేగ దౌ సురభిమల్లా మానినీమన్తథా. 101

వై రా గ్య శ త క ము

౧౦ తృష్టాదూషణము ౧౦

కా. శ్రీమచ్ఛంద్రకళాకలాపశిఖమై శ్రేయోదశాగ్రస్ఫుర
ద్దామంబై ప్రవిలాలకామశలబాధఃకారియై యాంతర
వ్యామోహోరుతమోహరం బగుశివాఖ్యజ్ఞానదీపంబు సొం
వై మీకు న్నహ మీవుత స్ఫురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

1

మ. సుమహారణ్యసుదూరదేశగతుఁ డాచుక్ గాకిభంగి స్థుర
న్నము లందందు భుజించుచుం దిరియుచు న్నాత్యల్పలం బెక్కుగా
లము గొల్చుక్ నరుఁ డేమియుం దొరక దేలా యెప్పుడు న్నాయ దు
ల్లములాఁ బావపుదృష్ట దా సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

2

మ. ఇల ద్రవ్యుక్ నిధివాంఛ భాతువితతుల్లేమింప నూఁదు న్నశీ
శులఁ గొల్చుక్ నరుఁ డోడబేరము గమించు వ్వాంత్రికుండైన నరేం
ద్రులభూమి న్బెరుఁజీకటి న్నొణుగు నెందు న్నడిగా నైన లే
దలరు న్నెండియుఁ దృష్ట దా సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

3

మ. తనుఁ బోనాడి నుత్తరం బిడక యంతర్బాహుఁడై యూర కుం
డు నగు న్నూన్యమనస్కుఁడై ధనమదాంధు ల్లేచ్చఁ గేల్చాడ్చు భూ
జనుఁ డోహోహా వృథావిడంబ మగు తృష్టంజేసి యేయేవిధే
లనము ల్పల్చు నొకొ యింక స్ఫురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

4

మ. అమతు ల్తామరపాకుమీఁదిజల మె ట్ల ట్లై నయాలోతప్తా
ణముకోసంబు ధనాంధచిత్తులకడ న్సంతోచ మింతైన లే
క మహాపాతక మైనయాత్మ సుతియు న్నావించు రింకేమి నే
య మదిన్సోరరు తృష్టచే సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

5

మ. తును లే కున్నిని తాల్చియు న్నివపదాస్వాదంబు లేకున్ని ధ్యా
నము సంతోషము లేక యున్ని సుఖసన్యాసంబు యోగానుభా
వము లేకున్ని హిమాతపాదిసహనత్వంబుం జెడు న్నోగిక్య
త్యము లయ్యు న్ఫలహీనత స్ఫురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

6

మ. తపము న్దప్తము గాదు భోగమును భుక్తం బొట లే దాశయుక్
క్షపితం బైనది కాదు కాలమును జీర్ణం బొట లే దేవు మా
ని ప్రజల్ తపులు భుక్తులుక్ క్షపితులు స్వీర్ణాంగులుక్ దామె యై
యవటుత్వంబు వహింతు రా సురభిమల్లా వై దుషీభూషణా.

7

మ. మొగ మెల్ల న్వశిశూర్ణ మైనయపుడు స్వార్థంబు న స్వస్వనా
రగతిక్ బాండిమ యల్లకొన్న పుడు గాత్రంబు స్వరాక్రాంత మై
మిగుల న్సత్తువ దప్పినప్పుడును భూమిక్ నిత్యకామర మె
ట్లగునో మర్త్యులతృప్తకు సురభిమల్లా వై దుషీభూషణా.

8

మ. బహుమానస్థితి దూఱె భోగసుఖ లీపు ల్లపైఁ బ్రాణంబువం
టిహితశ్రేణి యొకండు లేక యరిగె న్నప్త ప్పొర ల్లపైఁ బ్ర
త్యహ మున్యప్త్యభిలాషి యయ్యె గమనం బట్టయ్యుం బాపంపుమే
నహవా తృప్తఁ దొలంగ దౌ సురభిమల్లా వై దుషీభూషణా.

9

మ. ఆగు సంసిద్ధి విమోహవార్ఘ్యమము తృప్తాశీతరంగంబు రా
గగురుగ్రాహము దుర్మనోరథజలాక్రాంతంబు చింతాఖ్యతీ
రగరిష్ఠంబు వితర్కపక్షికము తైర్యత్వజభంగ ప్రదం
బగునాకానది దాటినక్ సురభిమల్లా వై దుషీభూషణా.

10

❧ విషయపరిత్యాగవిడంబనము ❧

మ. పన సంసారమునందు లే దొకటియు న్నావించి చూడంగఁ బు
ణ్యసముల్లాసము నార్తిదంబ యది యె ట్లన్న న్నవ్వికర్మంబులక్
బ్రసభప్రాప్తము లై భుజింపఁబడు దస్తాత్రంబు లాత్మేంద్రియ
వ్యసనాపాదకము ల్లదా సురభిమల్లా వై దుషీభూషణా.

11

మ. నిల కెన్నంటికి నైనఁ బోవు విషయాసీకంబు దామై జనుల్
దొలంగ న్లేరు తమంతట న్దొలగినక్ దోడ్తో శమానంద మ
గ్గలమై చేతులువేళ నవ్వియె దొలంగ న్నెంటికిం దప్పి య
ల్లలనాఁడు న్నది ఖిన్నమై సురభిమల్లా వై దుషీభూషణా.

12

మ. అనఘాత్తుం డెటువంటిదుష్కరకరం దత్వంతము న్రోసి చెం
దినభోగంబులె నన్యసించు నిపు డేని న్దొల్ల నేనిక్ బరం
బున నేని వ్దమకుక్ లభింపని స్పృహభోగంబులు న్నాన లే
రనయంబు న్మృతవారు శ్రీసురభిమల్లా వై దుషీభూషణా.

13

కా. ఆనందాశ్రులు గ్రోలుచు న్నృలుగు లంకాగ్రంబులం దాడఁగా
ధ్యానారూఢతనుండు నద్రిగుహల న్ధన్యాత్ముఁ డాయోగి యా
ప్రాణాంతంబు మనోరథోపచితసాధారామకేశీరతి
ధ్యానించుకొ బెఱవాఁ డిల న్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

14

మ. అకటా మోహము వోదు స్థండిలశయిండ్లై నీరసాహరపుం
బికిరం బెత్తి చతుర్థవేళ దినుచు న్వేదనూఱుజీర్ణంపుఁబే
లికల న్నట్టినబొంత గవ్వకొని జోలి న్నాసి వర్తించున
య్యకు నైతంబు జగంబున న్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

15

మ. మొగముం జేమిడిబుట్టి యిందునిక్రియం బొల్పొందునే రోతప
ట్లగుపూఁబోండ్లనితంబముల్ కరటికంభాభంబులే కాచుదొ
బ్బగుదుల్ చచ్చులు హేమకుంభములె బిభత్సం బిసీ లోకు లే
ల గరిష్ఠంబుగ నెంతురో నురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

16

మ. ఉమసామేన వసించునట్టి యగవుం డొక్కండు పెన్ద్రాగి బా
ల్యమనం దుండి యనంగుఁ డాజనుఁ డొకం డత్యంతసిరాగుఁ డు
గ్రమనోకాహివిషాత్తు లన్యు లుభయభ్రష్టుల్నుమి యందఱుకొ
గ్గమనిర్దుక్షభుజాబలా నురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

17

మ. దుముకు న్వహ్నిశిఖాళియందు శలభస్తోమంబు మీనంబు గా
లము మ్రొంగుకొ మది బుద్ధి లేక మచుజుల్ తత్త్వజ్ఞులయ్యున్విషా
దమునకొ మ్రొంగుదు రింతె కాని విషయత్యాగోత్సుకు ల్లారు శ
క్యమె మోహంబు లరింపఁగా నురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

18

కా. ఆసు దప్పి జనింప న్నాదుకికిరం బొవారి భక్త్యాన్వితం
బొనన్నంబు దిను చ్చుభుక్ష వాడమ న్న్యాయమాతనిన్బొందు గా
ధానంగానల మేర్ప నిట్టిది సుఖంబా దుక్పృథీకార మ
క్షానీకంబు సుఖం బను న్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

19

మ. తనకు న్నంచద మెండు భార్య ఘనసౌందర్యాంగి తారుణ్య మె
న్న నవీనంబు నుతు ల్పృశస్త్ర లనుచు న్న్యాయమోహి సుసారకా
ర నడంగు న్నిర మంచు భ్రాంతుఁ డయి సర్వం బధునం బంచు మో
హనివృత్తిం జను క్షాని దా నురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

20

—ॐ యాష్టాదైన్యదూషణము —

కా. వాహుచ స్తుథః గుంది చాల సుతు లవ్యా బువ్య బువ్యంచ ని

ల్లాపె స్తీర్ణపటాపకర్షముల సుద్ధాడింపఁగాఁ జూచి గా
కాపన్నుండు మనీషి భీతిలి పరంబా జేసి యన్యాకృత మే
లా పల్కుం దనపొట్టకై సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

21

మ. సదుదంచద్గుణపద్మ చంద్రరుచి లజ్జానూత్నవస్త్రీసమూ
హదృశోదగ్రపరశ్వధంబు కడు సుద్యస్తానవిచ్ఛేదనం
బిది పూరింపఁగ రానిబాని నరు నేయేరీతులం ద్రిష్టుఁ జా
లదు దుర్వారవిడంబ మై సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

22

మ. ఒకపుణ్యస్థలిఁ జేరి వస్త్రవిహితప్రాక్షీప్తభిక్షాకపా
లకుండై పావనహోమధూమపటలాష్టావంబు లాభూసురేం
ద్రకుల శ్రేణులఁజేరి మాధుకర మెత్త న్నేడె మర్త్యుండు తు
ల్యకుల న్నేడఁగ నేల శ్రీసురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

23

మ. అమరద్వీపవతీతరంగకణశితారామము ల్లాపసో
త్తమవిద్యాధరసిద్ధసంఘదుచిరోదంచచ్ఛిలాభోగముల్
హిమవత్పర్వతభూము లేవఱఁద బోయె న్నూటికై మర్త్యజా
లము నాసించురు పండితు ల్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

24

మ. ద్రుమశాభోద్భవవల్కులప్రకర మబ్జు ల్సాప్సేనే శైలజా
లములందున్ ఫలమూలకందజలము ల్పాడయ్యెనే కృచ్ఛల
బ్ధమనాగ్నితమదానిలాప్తి బొమ లుత్కంపించుచున్నీలఁ గొ
ల్వ ముదం బేమి జనాళికి సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

25

మ. ఖలులై వైభవగర్వదుర్వికృతిరోగగ్రస్తులై తూగుతుం
ద్రుల వర్ణించి దరిద్రు లైన నిల కార్యు ల్వల్కులా స్తీర్ణ భూ
తలశయ్య స్థలమూలశేవస బ్ర మోదస్ఫూర్తిఁ బ్రాపింతు ర
త్యలఘూర్విధరవానులై సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

26

మ. ఆభిరామాకృతి నెల్లెడన్ నదులతోయం బుండఁగా నెప్పు డై
న భుజింపం దరుశాఖల స్థలము లుండఁగాఁ బరుండ నివసా
త్నుభవత్పల్లవరమృ మాధరణి యుండఁగా వగన్ విత్తవ
ల్లభులన్ గొల్వఁగ నేమొకో సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

27

కా. త్వానాథాశ్రయదుఃఖభారమున భోగస్వాదుసౌఖ్యంబులకొనానాభంగులఁ బోయెఁగా దినము లిన్నా శృంగు లోలొ నగుకొ
ధ్యానాంతంబులఁ దొల్లి దాఁ బడిన పాట్లంతంకఁ దోఁచుంబ్రబో
ధానందుండు వనస్థుడై సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

28

మ. పరితుష్టైత్తులు వాంఛ నేయ రతిలుబ్ధస్వాంతు లావాంఛకుం
బరితోషం బొనరింపఁ జాలుదురె సంపదామ మాపేరుభూ
ధర మాతైకసమాప్తవైభవము వ్యర్థం బంచు నే నెంచెదకొ
హరసేవానిరతాత్మ శ్రీసురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

29

కా. అక్షీణం బభయం బనల్ప మతులం బానందసంపాది యా
ర్యజ్ఞేమంకర మప్రయత్నసులభం బద్వేషదోషం బిలకొ
భిక్షాదీవిక శంభునశ్ర మది యందే జ్ఞాన లాసింతు ర
ధ్యాజ్ఞేష్ఠిరవిక్రమా సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

30

— భోగాస్తైర్యము —

మ. చ్యుతిచే వంశము రాజుచే ధనము రోగోఘంబుచే భోగసం
తతి విద్యేషులచే బలంబు జరచేత న్రూపు కార్పణ్యసం
స్థితిచే మానము చాడిచే గుణము భీతికొ జెందు నిర్భీతికం
బతులజ్ఞానమె సుమ్మ శ్రీసురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

31

మ. జర తారుణ్యము దుర్జనాళి నృపు నస్తైర్యంబు శ్రీ నాక హృ
త్పరితోషంబు ఫణు ల్వనప్రతతిఁ గాంతావిభ్రమంబు ల్నిశాం
తిరుచి స్తద్వజంబు సద్గుణవిభూతి స్సంపటం జేయుఁ జె
ల్లరె సాతంకము సర్వము స్సరభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

32

కా. దేవుం డెద్ది తిరం బొనర్చె నతఁ డాధివ్యాధినానావికా
రావృత్తి స్థృతి మాలి ప్రాణితతి నంతంక స్థర స్తుంచు ద్వా
రావప్తంభము లేక దుర్దశలు డాయ జేయు లక్ష్మీవిభా
సావేశంబుల కెచ్చెయి శురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

33

మ. ఆలయబ్రాహ్మయము లభ్యుపంబులు తరంగాకారము తైర్విభవం
బులు ప్రాణంబులు నశ్వరంబులు దినంబుల్ నల్పము ల్కాపురం
బులు తుచ్ఛంబు లటంచు నెంచి యనయంబుకొ బుణ్యసంకల్పముల్
దలఁచుకొ దత్తవిదుండు శ్రీసురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

34

మ. ప్రసరద్వాయుపరిష్ట వాభిసలిప్రాయంబు ప్రాణంబు మే
భుసమూహంతరచంచలాచలము భోగశ్రేణి తాదుణ్యలా
లసలుం దుచ్చము లంచు నెంచి యవిలోలస్వాంతుఁ డేగు న్నఘై
ర్యసమాధిస్థితసిద్ధికి సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 35

మ. యువతీభోగకథ ల్పటిత్సమము లాయస్సీను కట్టాలశా
లవిలోలం బెలప్రాయము ల్నిమిషకల్పంబు ల్గనశ్రేణు ల
ద్భ్రవము ల్భోగము లస్థిరంబు లనుచున్ దూషించి తజ్ఞుండు బ్ర
హ్మచిచారంబునకుం జను సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 36

మ. ప్రసరచోఢితమాతృకుక్షితలనిర్బంధాధివాసంబు ని
వ్వసతీసంగవియోగ చింతలును యోషాదూషితం బౌజరా
వ్యసనం బింతియెగా కిసీ భవమునం దాత్మ నిచ్చారింప న్న
ల్పసుఖం బైన లభించునే సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 37

మ. నిరతం బాయువు భగ్గుకుంభసలిలాసీకంబున డ్లేగఁగా
నరుల ట్టామయము ల్పనువ్యధలు సేయంగా వెన న్లోఁగొనక
జర దా బెబ్బులిభంగి గాచుకొని యుండంగా నయో యేల సే
యరు లోకు ల్నితయత్నము ల్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 38

మ. అమితాకారము లైనభోగములు మాయాజాలముల్ తప్పి సం
గమె సంసారనిమిత్తభూత మిది యాకాంక్షింప కాకాశరం
గముల నివ్వవల మైనచిత్తము సమాకర్షించి యల్లట్ల బ్ర
హ్మమునం జేర్చుట మే లగున్ సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 39

మ. పరమేష్టిప్రముఖోన్నతు ల్పృణకణప్రాయంబు లింద్రాదిరా
జ్యతతు ల్పచ్చము లంచు నెంచగలబ్రహ్మనంద ముష్టప్రంభ మై
పరమం బై పరిపూర్ణమై యలరఁగా భావించియు న్యోగి చి
త్తరభోగంబులు గోరునే సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 40

కా ల మ హి మ ల్

కా. ఇంబు ల్లుల్కెడు సేనసేనపురము బృహ్మీశులు న్నారీయ
ర్థంబు ల్వారినుతాత్తభృత్యబలము ల్బ్రాజౌఘము ల్వారిభో
గంబు ల్ద్వెంజడి మట్టమమ్ము లయి పోఁ గావించుచుం బొల్చుకా
లంబే దైవ మవశ్యము సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 41

మ. ఒకని జ్ఞేయు ననేకుఁగా నొకనిఁ జేయుం దా ననేకాత్ముఁ గొం
జు మాయించు ఘటించుఁ బ్రాణివితతు ల్సారె ల్నగఁ శ్రేయి పా
చికలు న్నోకము తెల్లఁ బొలియునుగాఁ జేహూర్పి కాలంబు ఖే
లకుఁ జొచ్చెం గితవాక్యతి స్సరభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 42

మ. గృహకృత్యంబులచే నసంవిదితమై క్షీణించి నిక్కాల మ
న్వహము స్సూర్యగతాగతక్రమవశంబై యాయు పేగు స్త్రుచుల్
బహుభంగు ల్నకలం బెఱింగియు జను ల్పయ్యెహాకాదంబరీ
లవారి న్నాస్తింతి వహింతురా సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 43

మ. ఇనుఁ డేతెంచె నినుండు గ్రుంకె బగ లయ్యె న్నాత్రిజా మయ్యె రెం
డనుచున్ నిత్యముఁ బిప్ప్రపేషణసమవ్యాపారము లేయుచున్
జను లున్నాదులు గాక యాచెనఁటిసంసారంబులో నేమి మే
ల్లన వర్తించెద రీమహి స్సరభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 44

మ. జని విచ్ఛేదన మైనశంభుచరణాబ్జధ్యానమా లేదు స్వ
ర్గనిజగ్ద్యారకవాటపాటి యగుధర్మంబా నహి మందరి
స్తనసంక్షేపకమా యభావము మహి స్తన్నింప నేలా జడుల్
జునీయావనఘాతుకు ల్సరభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 45

మ. జవరాండ్ర న్రమియింపఁ గాన రతిభాస్వచ్ఛంద్రికారాశ్రులక్
సవిశేషం బగువిద్య నైన నసి నైన నైవ్యుల నైల్పిప్రా
భవ మొప్పు న్యక మొందఁ గానరు జను ల్పొడిఁటిదీపంబులీ
ల వయక్కి) వృథ యై చన స్సరభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 46

మ. అనిశంబు స్థలితండుల న్నచుప లే రర్థం బుపాక్షింప లే
రనవద్యం బగువిద్యచే నృపుల డాయ వ్లేరు కాంతావిఖే
లనసౌఖ్యంబులు గాంచ లేరు పలుగూళ్ల న్నాకులు నోర్పిరె న
ల్ననరుల్ గాలము పుత్తు రా సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 47

మ. తమపెద్ద ల్పన నాత్మతుల్యహితమిత్రవాత మేగం గ్రమ
క్రమభంగి నికతానదీతటతరు వ్రాతంబుచందంబునన్
దమరు స్సన్నిహితప్రణాళి లగుచు న్నర్తించువారల్ నరుల్
ప్రమదం జేక్రియఁ గాంతురో సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 48

మ. శతసంవత్సర మాయు వందు నిశల న్నా మేగు బాలత్వవృ
ద్ధకలం జిక్కినసాములోన నగ ముత్సన్నం బగున్ నిల్చియు

న్నతటి న్వాన్యధివియోగదుఃఖభయచింత త్పైత్సవ్క లేదీ సుఖం
లలితుచ్చం బగుమేనిశి స్సరభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

49

కా. బాలుండై కొమరుం డగుం గృహజుండై భాగ్యోపసంపన్నుం డా
సోలుం బాండుశిరోదుహుం డయి వళిసూతాంగుండై పిమ్మట
గాలాగారమహాతిరస్కరిణి కేగం శాగుభ్రామంసున
డై లోకంబునఁ బ్రాణి దా సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

50

—● యతిస్వపతిసంవాదము ॥—

మ. అతఁ డై శ్వర్యమునం బ్రసిద్ధుండు ప్రసిద్ధాచార్యుండున్ నేను రా
జతఁ డే సద్గురుభక్తిసంజనితమేధాధ్యుండ నాతం డనా
దృతిఁ గావించిన నిస్సృహుండ నగునా కే మా నటంచు న్నదిన్
యతి పాటిండు భూపతి స్సరభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

51

మ. అతఁ డరేశ్వరుం డాగమార్థపతి నే నాతండు శూరుండు వా
దితతి న్నెల్వఁగ నే ఘనుండ నతఁ డర్థిక్లాఘ్యుం డే నార్యవం
దితుండన్ న వ్దొర మెచ్చుకున్న మునుపే నే మెచ్చనంచు న్నదిన్
యతి నిష్కామత భాసిలు స్సరభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

52

మ. దొర దువ్వల్వలు దాల్చు వల్కలము దాల్తున్ నే నమానంద మి
ద్దతికుం బేద యన న్నహాశకుండే పో ధన్యుం డన న్నప్తిభా
సురుండే పో మఱి యే బ్రతిష్ఠుండ నటంచు న్నెచ్చు డర్థేశు బ్ర
హ్మసాస్వాదవరుం డిల స్సరభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

53

కా. కట్టం జేరము లుండఁగాఁ దిన ఫలముం బుండఁగా శయ్యకున్
బట్టె దారుణి యుండఁగాఁ గొలఁతులం బానోదకం బుండఁగాఁ
గట్టా వై భవమద్యపానచలితాక్షవ్రాతు లాదుర్జనుల్
ధట్టింప న్నుభు లార్తురే సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

54

కా. భిక్షాహరము లారగింపుచుఁ బ్రతృప్తిం బొంది యేచోద లే
కక్షీణం బగుమేదినిజనితశయ్యాసౌఖ్య లాచు నిశల్
సుక్షామంబులుగా భరింపుచు రహి న్నొంపొందుధన్యుల్ నృపా
లక్షుడు న్నది మెత్తురే సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

55

మ. పలుసుద్దుల్ పలురజ్జులున్ బదరనల్పప్రజ్ఞులున్ గుబ్బచ
న్నులు గుమ్మించు మెలంతలున్ సొగసుకాండ్రున్ గూడ నొనాట పా

టలవాండ్లు గొఱ గాక రాజులకు నిష్ఠావంతు లాతజ్ఞు లే
ల లనద్దానశిబీశ్వరా సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

56

మ. భువనం బెందలు సేర్ప రెందలు ప్రగల్భు లాప్సించి పో రెంద బా
ర్యవరు లైల్పి తృణీకరించిరి ధరణ్ జ్యాగీతు ల బ్లదేగ నా
కారా యిం దొకకొన్ని పల్లెలకుఁ దా రధ్యక్షు లైయల్పు లే
ల వృధా గర్వమొనర్తురో సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

57

మ. ధరణీకాయుతభుక్తముక్త మగునిధా త్రీతలం బంతయున్
బరిపాలించినవారు నైతము తృణప్రాయుల్ తదంకాంశముల్
పరిపాలించునృపాధముల్ మది జుగుప్సాభేదము ల్లిక్కియే
ల రహిన్ గ్రొవ్వి చరింతురో సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

58

మ. వివిధాయోధనదారుణంబుల మిథోవిద్వేషు లై తోయప
క్షిప్రవృతం బౌపరమాణుకూటకృతమృత్పిండంబు భోగించుతు
ద్రవిచారు ద్దూర లీవు లిత్తు రని తత్సర్వలాభ మశించు వా
రవమప్రాణులు గారొకో సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

59

మ. భవుఁ డాత్మీయకపాల మాదల వహింపన్ మన్నవాదగ్రేవతా
ధవుఁ డొక్కండె విభుండు త కొరున కాత్మప్రాణసంరక్షణ
ప్రవణు ల్నుల్వరు మ్రొక్కినంత నె మదింపం జెల్లునే వాని నే
ల విభుం డంద్రు సుధీజను ల్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

60

❖ మనస్సంబోధనము ❖

మ. పరచేతస్త్రియ మాచరించు జనుచున్ ప్రకాంత మాఁ గాని తా
నరయ స్తర్ముల మానసంబు విమలం బై యుండ దట్టున్నుఁ జె
చ్చెర నిష్టార్థము లన్నియు న్నలుగవా చింతామణిస్తోమవ
ల్లరి చేపడ్డవిధంబున స్సరభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

61

మ. అవు నర్థం బగుఁ గానియర్థ మది గా దామాత్రమం జిత్త మే
ల నెతన్ జెందు నతీతభావినరణు ల్లర్కింప నైనపు భో
గవితానంబు భుజించు లేనితటి నిక్కం బూర కుండు న్నుధుఁ
డవలం దా నిక నేమి క్రీసురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

62

మ. విషయైకస్ఫుహమైఁ జరింపుచు భవస్వీకారి గాతుల్ల ము
న్నిష్కదాయూపవివర్తకం బయినస్వాత్మీభావముం జెందినన్

విషమశ్లేశవిదూర మా సుఖగతి నివృత్తాంత మా నాటిభే
లషడాన్యప్రతిరూప శ్రీ సురభిమల్లా వై దుషీభూషణా.

63

మ. విలసజ్జహ్ను సుతాతటాభిరతిమై విశ్వేశుఁ జింతింప వ
త్కృశిక స్సంపద లేల కోరునొకొ చిత్తం బక్కటా పీచికల్
కలుము ల్బుద్బుదముల్లెఱుంగులు నరౌఁకుంబు ల్పాణు ల్వహ్ని^{తా}
లలు నమ్మం దగునా మహి సురభిమల్లా వై దుషీభూషణా.

64

మ. నృపతి భూలతికాకుటీగణిక యాశ్రీ గోర కార్యుండు కా
శిపురిం జేరి విసితకంఠుఁ దగుచున్ శిష్టాత్మ లచొచ్చి జసుల్
గృవ నర్పించినపాణిపాత్రహృతము ల్భిక్షున్నముల్ దించు శీ
లవరుండై మెలగం దగున్ సురభిమల్లా వై దుషీభూషణా.

65

మ. ఎదుటన్ గాణలు వెన్కఁ జామరధరల్ హేలావయోరమ్య తా
సుదతు లేక్రివల దాక్షిణాత్యసుకవీతు ల్లాల్తు లేని స్ప్రియం
బై దగ న్నర్త్యుండు కాపురించు దగు లేదే యోగి యై యొక్కతై
లదరిం జేరికొనం దగు సురభిమల్లా వై దుషీభూషణా.

66

మ. అభిరామం బగులక్ష్మి చేకుటిన నే మాత్రీయమిత్రాఫలక్
విభవోపేతులఁ జేసి కాత్రవరమావిస్ఫూర్తిఁ నైకొన్న నే
మి భయప్రోద్ధితమై మనం గలదె భూమిన్ మర్త్యసంఘంబు దు
ర్లభ మాదేహము నిత్యమై సురభిమల్లా వై దుషీభూషణా.

67

మ. మమకారంబు త్యజించి కామవికృతు ల్తాయించి సంసారక
ర్తము తెల్లన్నది రోసి యీశ్వరునిపై రాగంబు సంధించి దూ
రము తాకానలు చేరి మానవుడు వై రాగ్యుఁ డౌ నేని యే
ల మహేంద్రాదిపదంబులు సురభిమల్లా వై దుషీభూషణా.

68

మ. సకలాకాశలయంబుల నృతతనంచారంబు గావించుఁ గొం
చక నైసర్గికలాలభావమున విశ్వం బెల్ల వ్యాపించు దా
నొకనాఁ డేమటియైన మర్త్యులమనం బూహింప దుష్టాసక
ల్పకుఁ డైనట్టిమహేశ్వరున్ సురభిమల్లా వై దుషీభూషణా.

69

మ. ఆమరేంద్రాదిపదంబు లన్నియు దరిద్రాపేక్ష్యముల్ వానిమీఁ
ద మనం బుంచక నిర్విచేత ననంతం బై వరం బై ప్రకా

శమయం బై యలరారు బ్రహ్మము రహి స్థర్చింప సర్వార్థముల్
సమహరు స్సలభంబు లై సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

70

—ॐ నిత్యానిత్యవస్తువిచారము ॐ—

మ. ఆమరావాసకుటివిహారఫల మా యాగాళి యంచు స్ఫురా
ణము లంచున్ స్ఫురతు లంచు వేద మనుచున్ శాస్త్రం బటంచున్ నరుల్
భ్రమచే గోమటిచేరపున్ వగల కేలా చొత్తురే యాత్మ బ్ర
హ్మమునం జేర్చంగ లేక శ్రీసురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

71

కా. కాలాంతాన్ని సువర్ణకైలము పడంగా వారిరాసు ల్పదం
గా లోకాశ్రయ మైనధారుణి ఘనంగా గుంజరేంద్రశ్రవో
లోలం బాతచు వెంకమాత్రము నరు ల్లోహంధులై దీని కే
లా లోభింతు రెఱింగియు స్సరభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

72

కా. వ్యామోహంబు వహించి పీను బధిరంబై నోరు లాలాయుతం
బై మే నానతమై రదాళి పలికంబై దృష్టి యుత్సాదితం
బై మానస్థితి భ్రష్టమై నరుడు పంగై యున్నుఁ గైకోరు పెం
డ్డాము న్నిడ్డలు నైతము స్సరభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

73

మ. జరఁ బ్రాపించి కరంబు పాండురశిరోజశ్శక్రుఁ డై యున్న య
న్నరు నుత్తి ప్తగవాస్థిఖండ మగుచండాలోదపానంబువై
భరి దొడవుల రోసి పాముదు రిలన్ గంజాత్తు లుద్వేల్లల
ల్లరగండాదిమహాంక శ్రీసురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

74

మ. జర ప్రాప్తించకమున్నె యక్షిబల ముత్సన్నంబు దాఁ గాకము
న్నె రుజత్ ముంపకమున్నె యాత్మహిత మన్నేషింప కష్టాండు మం
దిరదాహం బగునప్పు కాంతివిధి కెంతే మాపముం ద్రవ్వనా
లరియ టై నగుఁబా టగు స్సరభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

75

మ. ఇతిహాసాగమకావ్యము ల్బుదవఁ బ్రొద్దేదీ మల ల్పేరి యా
దృతిమై యోగతపశక్తియ ల్గులుఁ బ్రొద్దేదీ యతిప్రశ్రయా
న్వికుండై దాతృజనంబులం గొలువఁ బ్రొద్దేదీ కటా యాయు వ
ల్బుకరంబై చతుప్రాణికి స్సరభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

7

మ. దొర లక్ష్మంతమదాంధకుల్ చపలచిత్తుల్ సౌఖ్యవాంఛ లున్నదు
ర్భరము లేహవిఘాతి యైనజర దుర్వారంబు కాలుండు ము
ష్కరుఁ డొం డెద్దియు లేకు మేలు విమలజ్ఞానంబుకన్నన్ నిజం
బరయం బుడితఁజొటికి స్మరభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

77

మ. ధనహీనుం డయి మిత్ర భృత్యరహిత క్షవం బొంది యథాశ్చి వ
చ్చిన నీయం దగఁ దప్పి వైన్యదశల క్షేధపక్షవేళ పునః
ర్వనదీలోయవప్రకంజయుత మాప్రాలేయకైలబు మె
ల్లనఁ జేరం దగు జ్ఞానికి స్మరభిమల్లా వైదుషీభూషణా

78

మ. హితసాంగత్యము లిందుకాంతిసుఖముల్ శృంగారకావ్యంబు లి
ష్టతమావక్త్రములు నిర్విలాసవనము ల్సర్వంబు నత్యంతర
మ్యతరం బయ్యు ననిత్యతామతి జనింపం దద్దయుం దా నర
మ్యతరం బై కనిపించు నౌ నురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

79

మ. ఘనహర్ష్యంబులు కామినీలలితము ల్లానాదికంబు ల్లనం
బునకు నై నివక కాదు తజ్ఞా లనయంబు నీటవక్షానిల
ప్రసటద్దీపశిఖాచయంబు లుచు న్నామించి నుమ్మి గిరుల్
వనము లేచుదు రర్చిలి స్మరభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

80

శివార్చనము ౧౧

కా. వినాడైనను నేజగాన నయినన్ దృగ్గత్యుఁ డైనన్ శ్రుతుం
డైనం గాఁడు తథావిధుండు విషయోద్యత్కుంజరీహంధమ
ర్తానక్షీలమనఃకరిన్ నిలుప నారా యెవ్వఁడో సుయమా
లానం బయ్యెడు ధారుణి స్మరభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

81

మ. శమసంపాదిని యైనవిద్య దొరకు న్నన్దోష్టి గల్లు న్దనో
దమనం బబ్బు నదైన్యవృత్తియుచు లబ్ధం బౌ నసంగప్రచా
ర మొగిం జేతులు నొక్క పుణ్యఫలసంప్రాప్తిక నిరూపించు క
క్యము గాచెద్దియు జ్ఞానికి స్మరభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

82

మ. సుగుణశ్రేణు లనన్యగోచరము లాచు నిత్ర ఊణింప ని
వగుతారుణ్య మతిక్రమించు దలఁపుల్ వ్యర్థంబులై పోవ ను
గ్రగతిం గాలుండు చేర రా జనులకు న్నారీకళత్రుండె ది
క్కును నంచున్ దెలియం దగు స్మరభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

83

మ. నకలస్థావరజంగ మైకవిభుఁ డౌశంభుండు సర్వాంతరా
త్తకుఁ డౌవిష్ణుఁడు వస్తుతత్త్వము దలంపంగా నభిన్నస్వరూ
పకు లయ్యున్ మది నాదుభక్తి పరమబ్రహ్మంబు భద్గండె యం
చకలంకస్థితి భాసిలు స్ఫురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 84

మ. కనదిందుద్యుతిపాండురంబు లగంగంగనైకతతోజులక్
ఘనసంతోషభవాశ్రులై శివ శివా కాశీపతీ యంచు ను
త్కృనినాదంబుల బిగ్గరం బలుకుచున్ గాందారిమాందారి వే
శను ధన్యు ల్విహరింతు రా సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 85

మ. తుద ము ప్పొద గద యంచుఁ గాపురపుసుద్దు ల్రాసి సన్యస్తసం
పదులై సాత్వికులై వనస్థులు సంప్రాపించి సంపూర్ణ కా
రదచంద్రాతప రామహానిశల శర్వశీషదాంభోజముల్
మదిఁ జింతింతురు పండితు ల్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 86

కా. కాశిం కేరి త్రివేణి చెంగటఁ గటికాపీనమాత్రాంకుకుం
డైశ్చిర్నంబునఁ గేలు మోడ్చుకొని శర్వా శంకరా శైలజా
ధీకా యంచు వచింపుచుం గడపుఁ బ్రీతి న్వాసరంబు ల్లునుం
డౌశిష్టప్రపరుండు శ్రీసురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 87

కా. గంగాతోయముల స్ఫుపుష్పజలసంఘాతంబున నివ్వశ్వభ
ర్తం గామాంతకుఁ బూజచేసి పిదప స్థానంబు గాచింపుచున్
తుంగగ్రావనిషణ్ణులై యలరుధన్యుల్ దైన్యసంతాపముల్
భంగం బంద సుఖంతు రా సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 88

మ. అనవద్యుండును బాణిపాత్రహృతభిక్షాహారుఁడున్ నిస్పృహం
డును కాంతుండు దిగంబరుండు నయి ధన్యుం డొంటియై భూతలం
బున వర్తింపుచు శంకరుం దలఁపుచున్ ముక్తాత్మఁడై కర్మజా
లనిరాసం బిడుఁ జుల్కన స్ఫురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 89

మ. ఒకచో నిల్వక పాణిపాత్రహృతనిత్యోదాత్తభిక్షుఁడై
నకలంబు న్నదిలోఁ దృణోపమముగాఁ జప్పింపుచు న్యోగిభా
వకుఁడై కాంచునఖండబోధసుఖజీవన్ముక్తి చంద్రార్ధచూ
డకృపం గాని జనింప దౌ సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 90

—ॐ అవధూతచర్య ॐ—

- మ. అనిశస్వైరవిహారుడై సతతభిక్షాహారుడై శూన్యకా
ననదేక్షైకశయాశుడై శిథిలకంఠాజీర్ణకాపీరుడై
ఘనయోగస్థిరుడై ప్రకాంతుడయి వేడ్కన్మర్దువిజ్ఞాని కే
ల నగారిప్రముఖోన్నతు స్మరభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 91
- మ. ఆలఘుజ్ఞానసమగ్రుఁ డౌవిబుధుఁ డాహా వద్దగర్భాండమం
డలమాత్రంబున కేల నానవడు నానాతైలనవాస మా
జలధిశ్రేష్ఠము చేప గంతు లిడిన్ సంతోభముం జెందునే
లలనానూతనమన్న ధా నురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 92
- మ. సపరిస్యూతవలాశపాత్రమున ధైర్యం బెత్తి తద్ద్రాసభు
క్షిపరుం డౌనవధూతశేఖరుండు లక్ష్మీ తల్లి యొందెని నీ
కృప వే తొక్కెడ నిల్పు నిస్పృహుల మాయే మొల్ల మే మొల్ల మం
చపరాగస్థితి భాసిలు స్మరభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 93
- మ. నవతల్పుం బిల దివ్వె చంద్రుండు వితానం బాకసు బుచితం
బవువింజామర మందవాత ముపబర్హం బాత్తహస్తంబు నై
సువిరక్తిం బ్రియభామఁ గూడుకొని రాజుం బోలి నద్యాపితో
నవధూతేంద్రుండు భాసిలు స్మరభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 94
- కా. హానాదానవిరక్తమార్గనిరతుండై గ్రామరథ్యాచల
న్నానాచీరసులబ్ధకంఠుఁ డయి కాంతస్వాంతుడై భిక్షుడై
మానాహంకృతిశూన్యుడై జనపతిం బ్రాపింప కాత్తేచ్చ బో
ధానండుం డిల గ్రువ్వరు స్మరభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 95
- మ. జడుఁడో భిక్షుఁడో విప్రుఁడో పృషలుఁడో జ్ఞానాఘ్నఁడో సిద్ధుఁడో
కడవాఁడో యనుచున్ జను ల్పూరింబొరిన్ గన్దొంచు భాషింపఁగా
నుడువం డల్లండు సంతసం బిడఁడు తన్నుం గానియ ట్లుర్వి న
ల్లడ యోగీంద్రుండు శ్రువ్వరు స్మరభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 96
- మ. సతతంబు స్మృచిగా నయత్నత నహింసాసాధ్య మాఘాసవా
యుతతి స్తేసి మహిశయాశు వగునేణోరంగమశ్రేణియా
కృతి యోగీంద్రుండు దాల్చు నవ్వడువు ధాత్రి స్మర్వధర్మోత్తమం
బతులాచారధురంధరా నురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 97

మ. మలరావైఁ జదలేటియొడ్డుశిలలం బద్దాసనాసీపలై
తలఁ పాల్వేళ్వరుఁ జేప్పి యోగమయనిద్ర న్నాసిలంగా మృగం
బులు మై రాచుకొన న్నపస్సులదినంబు ల్బుద్ధినంబు ల్బుమి
లలితజ్ఞానధురంధరా సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

98

మ. అమలం జాకరపాత్ర తోర మసుభిక్షాహార మన్వల్పమై
నమహీతల్ప మఖండదిక్పటము నానందంబు నేయంగ సం
గమనాదై న్యవిముక్తులై మనుషులు ల్కర్తౌనునిర్మూలనో
ద్యములై పొల్తురు సుమ్మ శ్రీసురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

99

కా. అంబా మేదిని మిత్ర తేజ సహజా యభిరంబ తండ్రి సదా
గంగా యాచ జలంబు యుష్మదనుషంగ ప్రాప్తనత్పుణ్యిని
వృం బెంపొందితి మీకు మ్రొక్కెద ననుజ్ఞాతుండనా యంచు బ్ర
హ్మంబుకొ గాంచు మనీషి శ్రీసురభిమల్లా వైదుషీభూషణా.

100

వై రాగ్యశతకము సమాప్తము.

మల్ల భూపాలీయము సంపూర్ణము

శ్రీధరాయ నమః
పుష్పగిరి తిమ్మకవికృత
నీ తి శ త క ము

ఉ. శ్రీలసమానభాసుశిఖరీతమయూఖరుచు ల్గ్రమించి ది
క్కాలవదాద్యుపాధులను గాంచక నంతములేక జ్ఞానమా
త్రాలఘుతాద్వితీయపరమాకృతి స్వాసుభవైకగమ్యమై
చాలవెలుంగు కాంతమయకాశ్వతతేజముఁ గూర్చి మ్రొక్కెదన్.

— మూ ర్థ ప ద్ధ తి —

ఉ. బోధలు మత్సరోచ్చలితబుద్ధుల నూకొనబో రహంక్రియా
బద్ధులు గావునకా ప్రభులు బాళిమెయి న్నినలే రబోధపు
స్పదధతి నున్కిఁ దక్కినయపండితు లొల్ల రసద్విభేదన
స్పదస్థభాషితంబు లివి నాతనువందె యణంగుఁగా కికన్.

1

ఉ. అజ్ఞాదు సజ్జనోత్త లెటులైన విను స్ఫులభంబుగా విశే
షజ్ఞాదు చెల్వినంత సరసస్థితి నూకొను జ్ఞానలేశదు
మృజ్జల దుర్విదగ్ధుఁ డగుపామరుఁ డేగతిఁ చెప్పఁబోయిన
స్వాజ్ఞతఁ జెందఁ డజ్ఞాఁ డని బ్రహ్మయు రంజిలసేయ నోపునే.

2

చ. మకరముతోఁ నున్న వెనుమానికమైన హరింపవచ్చు దు
శ్యకచలదూర్ఘోష మగుసాగరమైనఁ దరింపవచ్చు త్తు
త్పరీకుపితభోగినైనఁ బువ్రదండవలె స్థలఁ దాల్పవచ్చుఁ బా
యక ప్రతికూలమూర్ఖహృదయం బది త్రిప్పఁగరా దొకప్పుడున్.

3

చ. ఇసుకఁ బ్రయత్నత న్నిడిచి హెచ్చుగఁ జైలముఁ గ్రాచవచ్చుఁ బె
ల్లెనగడుడప్పి స్రుక్కి మృగత్పవ్తజలంబులు గ్రోలవచ్చు నత్
దెసలుఁ జరించి యొక్కపుడు దే దొఱకుకా శకపున్విహణము
నొసఁగదు దుర్వివేకి యగు మూర్ఖునిచిత్తము ద్రిప్ప నేరికిన్.

4

ఉ. బాలికుచిత్త మేజనుడు బల్కి నుభోత్తులఁ ద్రిప్పఁబూనువాఁ
డిలవణాఢిఁ దీపుఘటియింపఁగఁబూనును దే నెబొట్టుచే

బాలమృణాళతంతువునఁ బన్నగరాజముఁ గట్టఁబోవు వ
జ్రాలకు బెజ్జముల్ నుచువఁజాలు శిరీషసుమాంతసంహరిన్.

చ. పరమహితంబుగాఁ దగునుపాయముగా ననిశం బభీరమై
పరగెడునట్లు లజ్జ తకు బల్లగుకప్పడ మొప్పఁజేసె ము
న్సరసిజగర్భుఁ డెట్లనిన సర్వమెఱింగినవారిరచ్చలం
దెఱుంగనివారి కాభరణ మెంచ విశేషపుమానమేకదా.

చ. ఎపు డొకయింతగంటి నని యేఁగురీతి మదించి యుంటినో
యపుడె నమస్తవిత్ప్రభుఁడనైతి నటంచు మదించె నామనం
బిపు డొకయింతుకించుక బుధేంద్రులచెంత నెఱింగిఁకొంటినో
యపుడె విమూర్ఖతాత్తదురహంకృతి వీడె జ్వరంబుకై వడిన్.

చ. తొరగెడుజొట్లన న్నడిసి దువ్వుపుకంపునఁ జేరరాక లోఁ
బురువులు గాఱ నంజుడుచు పోడిమిలేనినరాస్థిఁ జొక్కుచు
నొఱికెడుకుక్క పార్శ్వమునకు న్నచుచెంచిన యింద్రుఁగాంచిన
నొసరయదు శంక ట్టుల్లకులు బొందిన తక్కువ లెక్కనేతురే.

చ. సురపురినుండి శంకరునిజూటము జూటము వాసి గట్టు గ
ట్టురువడి వీడి భూమి భువినుండియు వారిధి వార్ధి నిల్వ క
య్యురగులలోకము న్నొరసియు నైఱసె న్నఱిగంగ గావున
నైఱకులు స్థానము ల్విడిచి నూఱుముఖంబుల గాసిఁజెందరే.

... ..

— వి ద్వ త్ప థ తి —

చ. సురుచిరకాస్త్ర పాతపరిశుద్ధవచస్కులు శిష్టదేయసు
స్థిరనిగమాగము ల్గడుఁబ్రసిద్ధులు నొఱుచు లేనృపాలుచే
బొరసిం లేమి యక్కొడువ భూపతిచే ఘురులైనవారిలే
మరసి పరీక్షకుండు వెలయల్పముసేసి రత్న మల్పమే.

చ. కనఁబడ దెవ్వ రేబలిమిఁ గైకొనవచ్చిన నిచ్చులకొ నుఖం
దెనయఁగఁజేయు నర్థులకు నిచ్చినపాచ్చు యుగాంతవేశలం
దును జెడ దట్టివిద్యయచ నూత్నధనంబు గడించొన్నవా
రిని నవరింపనేరని కుభృత్తులతోడ విరోధమేటికిన్.

చ. అధికవేదకాస్త్ర పరమార్థులఁ బండితులైనవారి నీ
వధివ! నిరాకరింపవల దల్పత్పణోపమ సీదులక్ష్మి య

య్యధికుల నడ్డగింపఁగలదా మదవార్యసితోరుగండభా
క్కుధరసి భేభరాజములకుం బినతంతు వదేమి యడ్డమో.

13

చ. ఆల కమలాసనుండు మది నల్కవహించిననేని యంచవై
లలితసరోజినీవనవిలాసనివాసము మాన్పుఁగాకఁ దా
బలియుండ నంచు దానిదగు పాలును నీరును నేర్పరించునే
ర్వులఁ గల సుప్రసిద్ధయశము వ్హరియించుటకు న్నమద్దండే.

14

చ. జలకము గంధమున్ గునుమచారుళిరోజములున్ భుజాంగదం
బులు శశిగౌరహారముఖభూషణు మర్త్య నలంకరింప లే
వలర నలంకరించు విమలాంచితసంస్కృతవాణి యొక్కటే
బొలుపఱు సొమ్ములెల్లచెడిపోవదు వాక్కునుభూషణం బిలన్.

15

చ. సరులకు దాచిపెట్టినధనంబును చక్కనిరూపు శ్రీయశ
స్కరియును భోగభాగ్యసుఖకారిణియై గరుణోటికి న్నహా
గురువు విదేశబంధువును గూర్చినదైవము రాజవశ్యమున్
వెరవు సువిద్యయే ధర నవిద్యుండే పో వశువర్ధ మిట్టిదే.

16

చ. క్షమ మది నున్న నేల కవచం బరి యేటికి శ్రోధమున్న దా
యమలయ నేల చిచ్చు పరమావధమేల సుహృత్తు గల్గి మూ
ర్ఖమనుజుఁడున్న నేల ఫణి ద్రవ్యమదేల సువిద్యయున్న సి
గ్గమఱిన సొమ్ములేల కవితాధ్యతగల్గిన రాజ్యమేటికిన్.

17

చ. పరిజనకోటివై గరుణ బంధులవై మొగమోట మల్పులం
దరతియై శ్రీతి సాధుజనులం దిలఁజేనియెడ న్నయంబు తెం
పరులవయిన్ బుధాళియెడ న్నార్యమున్ గురులందు నోర్పు బి
త్తదులెడ ధూర్తతం దెలుపు ధన్యులయందె తగు స్వగర్వతుల్.

18

చ. మతిఁగల జాడ్యము ల్జెఱచు మాటల సత్యము గూర్పు మాన ము
న్నతి నెనయించు బాపములు నాశమొనర్పు మనంబున న్నగ్ర
న్నత గదియించు దిక్కుల ఘనంబుగఁ గీర్తులు నించు సాధుసం
గతి యింక నేవిశేషములు గల్గఁగఁ జేయదు మర్త్యకోటికిన్.

19

చ. చతురమతి ప్రసిద్ధియు వచనపరిశుద్ధి ప్రబంధవర్ధన
స్థితికలనాసమృద్ధిరససిద్ధియుఁ గాంచి యగణ్యపుణ్యభా
గతులితగీర్తి దేహధరులై సుకవిశ్వరు లెయ్యెడ స్వరా
మృతిజనితోగ్రభీతులు వహింపక యిప్పుడు నున్నవా రిలన్.

20

❖ శౌ ర్య ప థ తి ❖

- ఉ. ఆకట సుక్కిన న్నుదిమి నంగము జిక్కినఁ గప్పదుర్దశ
 లాక్షిణఁ గాంతి దక్కిన నసుప్రజము వ్వునుచున్న డస్సిన
 స్వీక మదేభకుంభపదవీశితస్పృహఁ జెందు సింగమ
 జ్ఞాకట వాడుపు లైసవునా యభిమాని మృగేంద్రుఁ డయ్యెడన్. 21
- ఉ. స్నాయవసాదు లబ్బుములు నంజుడు లేదది పంకదూవ్యమా
 హేయపుటస్థిఁ గుక్కు భుజియింపుచు రంజిలు దాన త్తుత్తుచుం
 బాయదు ప్రాప్తజంబుకము మాని మృగేంద్రము జించు నేనుఁడన్
 దాయుదు చెల్లవార లతిడస్సియు శక్తికొలంది కోరికల్. 22
- చ. బలువిడి తోఁకఁ ద్రిప్పి పతిపాదము లూనుచుఁ గ్రింద వ్రాలుచు
 న్నెలికిల నేలఁజై బడుచు వేమఱు నో రుదరంబె చూపుచు
 న్నెలుకురు కుక్కు కొక్కకడిఁ బెట్టరు ధీరతఁ జూచుచున్ మదా
 వళము భుజించుఁ జాటు శతవాక్కులపెన్దవణంబు లిమ్ములన్. 23
- చ. ఎడతెగ కిట్లు సంసరణ మెల్లపుడున్ బరివర్తిలంగ నే
 యెడ మృతిబొంది యెవ్వఁ డుదయింపఁడు పుట్టుక కేమి యెవ్వఁడీ
 పుడమి జనింపఁ దత్కులము భూరిసమున్నతిఁ జెందువానిదే
 యొడలుచు జన్మము న్పురువు లొక్కొక్కచోఁ బదికొట్టు వుట్టవే. 24
- ఉ. మాసరవాసవైకతునుమ స్తబకాకృతి చెందువృత్తుల
 న్భాసిలు మానకాలి యగుప్రాజ్ఞుఁ డెట్లఁగఁ బరంబు దాఁ
 జేసినసర్వలోకములుఁ జెల్వంగ నాదలనాల్పనుండు న
 య్యాసలు బాసిన స్తపసి యై వసనీమల నుండు నెప్పుదిన్. 25
- చ. ఆలగురుభార్గవప్రభృతు లైదుగురు పురుషుండ వారిపై
 నలుగక శిర్షమాత్రయతుఁ డయ్యెను జూడు విశేషవిక్రమే
 చ్ఛలు గలరాహుపైత్యపతి చంద్రదిన్నేదులఁ బట్టు నిర్దుర
 స్థలమునఁ పర్వవేళల యశంబున కింతె మహద్విరోధమున్. 26
- చ. ఘనుఁ డహిభర్త భోగఫలకంబునఁ దాల్చు జగంబులెల్ల నా
 యన నలకూర్త రాజు చరమాంగమున న్భరియించు నాగుణా
 భ్యుని ధరియించు ఘోణిమణి యూనుఁ డదంగభరంబు నాదృతి
 న్ననధి యయాచె యార్జులయదారచరిత్రము లౌ విచిత్రముల్. 27

ఉ. ఆకడఁ దండ్రీ డ్దేశవతుఁడై కృత్యింపఁగఁ గాంచుచున్న మై
నాకునకు నృయోధి భువనంబులఁ గూలుట నర్హుమానడిం
జేసెనుకంటె దృష్టసురేశ్వరభూరిశిఖాస్ఫులింగకీ
లాకరభీకరోరుకులిశాహతిఁ జచ్చినఁ గీర్తి గల్గజే. 28

చ. కరముఁ బ్రకాశమొందురవికాంత మచేతన మయ్యుఁ జూచితే
యెరపరికంబు శోప మొకయించుక భానుఁడు పాద మూదినన్
గణకఱిఁ జేందినట్లు లభికత్వర మండెడుఁ జండలేజమున్
బొరసినపూరుపుల్ పరులు పూని యొనర్చునపజ్జ లోర్తురే. 29

ఉ. సింగము గన్న యక్కొదమ చిన్నదియయ్య నభంగవాసనా
సంగతభృంగదానర్పురసంఘమలీమసగండరంగమా
తంగవిభంగభంగులకు దాఁటు బలాధ్యులకున్ స్వభావ మీ
యంగు పయోవిశేషము పరాక్రమసంపదకున్ బ్రధానమే. 30

— ఆర్థపద్ధతి —

చ. కులము రసాతలస్థలిని గూలిన మంచిగుణం బధోగతిం
బొలసిన శీల మద్రితటభూమిని జాఱి విదగ్ధమైన ద్వి
ట్కులహరకౌర్యమందుఁ బిడుగుల్ పడినన్ గడుమేల్ ధనంబె కా
వలె నది లేనిచోఁ దృణలవంబులుగా గుణతోటు లిన్నియున్. 31

ఉ. వాడె కులీనుఁ డుత్తముఁడు వాడె రసజ్ఞుఁడు వాడె యాయ్యుఁడున్
వాడె బహుశ్రుతుండు మఱి వాడె గుణాధ్యుఁడు వాడె వక్తయున్
వాడె సురూపి యంచు ధనవంతుని నందఱు సెంతు రెంతయున్
బోడిమిగాన సర్వగుణముల్ గనకాశ్రయభూతము ల్గదా. 32

చ. కుమతులయోచనన్ నృపతి కూటమిచే యతి లాలనన్ సుతుం
డమహితవిద్య విప్రుఁ డనదాత్మజుచే గుల మల్లుచే నుకీ
లము శ్రవ హేలచేఁ గృషి యలత్యుతఁ జెల్లి ప్రవాసవృత్తి వి
య్యమ రతిదుర్జయ్యాన్తి సిరి యర్థము లీమి బ్రమాదతక్ జెడున్. 33

చ. అనుపమదానభోగవిలయంబు లన న్నగు మూఁడుమార్గముల్
దనరు ధనంబునం దది యుదారమతిన్ మనుజుం డెఱింగి దా
ననుభవి గావలెన్ బుధుల కర్థుల కీవలె లేక మూలయిం
టనె పెనుకాంక్ష దాప నది దక్కదు మూఁడవత్తోపఁ జెకొనున్. 34

ఉ. కాణవిలీడరత్న మవిసందళితాంగజయాధ్యుఁడున్ మద
క్షీణగజంబు నిర్జలవిశీతలనైకతకారదాపగా
శ్రేణి కళావశిష్టశశి చెల్వనిచే రతిఁ జిక్కుబాల వి
క్రాణనలీలఁ బెదగిలురాజులు మింతురు కార్మ్యమొందియన్. 35

ఉ. చేరెడుగంజికోస మొరుచెంగటి కేగుచు డస్సియున్నవాఁ
డే రమఁ జెంది వెన్క జగమెల్లఁ దృణంబుగ నెంచు నర్థముల్
మీఱిన యందునన్ దుదను లేక యణంగినయందున న్నరున్
జేరును బెక్కవస్థలు గృశించుట మించుట దాననేకదా. 36

చ. తడవ నిబద్ధి యొక్కపుడు దబ్బుతి యొక్కెడ నిష్ఠురోత్తు లా
క్కెడఁ బ్రియవాద మొక్కపుడు హింస యొకప్పు దయాభుభావ మొ
క్కెడ ధనకాంక్ష యొక్కపుడు నిచ్చుట లొక్కెడ వెచ్చ మొక్కెడన్
గడన యొకప్పుగా గణికకైవడి నాస్పృహనీతి నైకతన్. 37

చ. ఇలయనుధేచువు న్నిదుక నిచ్చజనించిననేని రాజ నీ
వెలమిని దూడఁ బెంచినటు లెప్పుడు లోకముఁ బ్రోవవయ్య నీ
వలన జనంబు లెస్సయి వర్ధిలుచుండినఁ గల్పవల్లియుం
బలె నకలేస్పితార్థఫలవర్గము లీధర యీనకుండునే. 38

ఉ. భూరితరాజ్ఞత్తిరియును భూసురరక్షయుఁ బాత్రదాతయై
మీఱుట భోగమొందుటయు మిత్రులఁ బ్రోచుట నాఁగనొప్పనీ
యాఱుగుణంబు లేనృపులయందు రహింపవొ వారి నూరకే
యారడిఁ గొల్వనేల గలదా ఫల మాశ్రితకోటి కెంతయన్. 39

చ. వనజభవుండు ము న్నొసటవ్రాసినచెంతయొ యెంతకొంచెమో
ఘనమొ సురాద్రి నున్న మరుఘటముఁ జేరిన వచ్చు హెచ్చు రా
దనఘ పృథావ్యధ ల్గనకు మాధ్యులచెంత ధరిపు ధైర్య మూ
నిన ఘటి కెచ్చునే జలము నీరధి ముంచిన నూత ముంచినన్. 40

❖ దుర్జనపద్ధతి ❖

ఉ. కారణ మింతలే కోకరిఁ గాంచినఁ గిన్నవహించు టాత్తుని
హ్మరుణికత్వ మొందు బొరుకాంతఁ దలంచుట లన్యనిత్రముల్
గోరుట బంధులు స్పృహలు స్థు మేలు సహించకుండుటల్
గ్రూరవిచారు లౌనరులకున్ మృషగాదు స్వభావసిద్ధముల్.

చ. లలితకళావిలాసనమలంకృతుఁడైనను దుర్జనుండు చెం
తల వసియింపఁగాఁ దగఁ డనర్హుఁడు వానిఁ దృఙింపనే తగున్
గలితనవారుణారుణధగద్ధతితోరుఘామజిప్రభత్
గల వని చెంతనున్న భయకంప మొనర్పఁద సర్ప మేరికిన్. 42

చ. త్రవ జడవృత్తి నద్వితము దంభము శుద్ధత మైదుబంటు ని
ప్రప్రపుఁడు గురుం డబుద్ధి ప్రియరీతులు వల్కుట దైన్యవృత్తి తే
జపుఁబన గర్వమా స్థిరుఁ డశక్తుఁడు వక్త బహుప్రజల్గుఁ డం
చెపుడును నిందనేయు ఖలుఁ డేచుగుణం బిఁక వాడు మెచ్చునో. 43

చ. అవగుణ మేల లోభ మెనయన్ గొలలేటికి గొంఁడెమున్న స
త్యపచన మున్న నేల తప మాత్మశుచింగన దీర్ఘ మేల మే
లవునుజనత్వ మేల సుగుణాశిమహత్వమె చాలు సొమ్ములే
ల విభవమేలు విద్య ప్రబలన్ సడి జెందిన మృత్యు వేటికిన్. 44

చ. పగలిఁటఁ గాంతిలేనిశశి పాయముదీఱినభామ పద్మిని
దగులమి రిత్తయో కొలను నక్షరరూపవదాన్యమున్ ధరా
శగలప్రభుండు లేమి ననిశంబు గృశించు బుధుండు భర్తయో
లగమున నుండుసూచకుఁ డిలన్ విడఁగూడని సప్తశల్కముల్. 45

ఉ. ఆకతచండకోపదహనాక్షయరూక్షకటాక్షు లైసధా
ప్రీతలనేతలందుఁ గలదే తనవారుచు ప్రీతి తప్పినన్
ఘాతయ సేయఁజూతు రధికత్వర మండెడువహ్నిఁ ప్రేల్పుచో
వఱత నటంచు నంటుకొన నోరిచి శీతలవృత్తిఁ జూపునే. 46

ఉ. ఊరకయున్న మూఁగ వచనోద్ధతిఁ జూపిన గొంటు చేరువన్
జేరిన దంట దవ్వల వసించినచో నసమర్థుఁ డోర్పుతో
నోరిచి కొన్న భీరుండు దురుత్తులు నైచిన జాలిహీనుఁ డం
చారడిఁ బుట్టు రాజు వశమా నృపసేవ యగమ్య మేరికిన్. 47

చ. సకలబలావళిన్ బ్రీయమెనంగఁ బ్రకాశమొనర్చి హెచ్చి పా
డికిఁ జొరలేక తామును ఘటించినదుష్టతమాధమక్రియా
ప్రకరము లన్నియున్ మఱచి భాగ్యముచే సిరి జెంది సర్వమా
పకుఁ డగుదుష్టుదృష్టిఁ బడి సౌఖ్యము లెవ్వరు గందు రిచ్చుహీన్. 48

ఉ. హెచ్చిలు దొల్ల పిచ్చట త్నయించుచు రేపటిపూటనిడ నాఁ
గుచ్చితుచెల్లి దొల్ల గడుకొంచెమ యై మఱి మీఁద హెచ్చుచున్
వచ్చు వివేకిమచ్చిక ధు)వంబుగ మాపటిపూటనిడ నా
నిచ్చలు నితైఱు గెఱిగి నెయ్యము సేయఁదగు న్వివేకిన్. 49

ఉ. నీరముః బూరి సంకసము నిచ్చలు జీవనమై పొసంగ నె
వ్వారికిఁ గీడు సేయకఁ బ్రవర్తిలు మీనమృగాయ్యలందు ని
హ్మరణపైర మూనెదరు కష్టలు దాశకిరాతసూచకుల్
వారిజగర్భకట్టడయ్యె వారిదయారహితస్వభావమో.

50

— సుజనపద్యతి —

చ. పరగుణరీతిఁ బ్రీతి గురుపట్ట విసీతి బుధాప్తివాంఛయున్
దఱచుగ విద్యనాస్థయు యధర్మిణిపై రతి లోకనిందలన్
వెఱుపు శివార్చ భక్తి మతి నిగ్రహశక్తియు దుష్టసంగమం
దరతియుఁ గూర్చి యొప్పెడుమహాత్ములఁ గూర్చి నమస్కరించెదన్.

51

ఉ. ఆపదలందు తైర్యము మహాభ్యుదయంబున నోర్పుఁ బ్రాధవా
చాపటిమంబు రచ్చలను సంగరరంగమున నృరాక్రమా
టోపము కీర్తి నిచ్చయుఁ గడున్ వ్యసనంబు శ్రుతిన్ దలిర్పుఁ బ్ర
జ్ఞాపరు లాహ్వాచుందు రివి సాజములై తమయందుఁ బొందగన్.

52

చ. కరమున క్షాభ్యుదాన మెసంగన్ దల శ్రీగురుపాదపదనం
బొరయ ముఖంబు సత్వరమఁ బూన జయాస్పదవృత్తి బాహులన్
మెఱయ మహాచ్ఛవృత్తి మది మించ శ్రుతంబు శ్రుతిద్యయిన్ దగన్
సిరులు వినా విభూషణుగఁ జేయుదు రీగుణముల్ మహామహుల్.

53

చ. ఒకరిధనంబుఁ గోర కన్యతోష్టలు బల్కక పథ్యునైనఁ జం
పక తగువేళ నీవి కలమాత్రము మానక నయ్యుఁ గూర్చి ప
ల్కక గురుభక్తి వీడ కతికాంక్షల గూడక భూతమైత్రిఁ బా
యక నరుఁ డున్న మంచితెరువంచు శ్రుతుల్ స్మృతు లెంచు నెప్పుడున్.

54

ఉ. సంపదఁ గన్నవేళ గుణకాలులచిత్తము గూరవృత్తి వ
ర్తింపక నూత్నపల్లవశిరీషసు మోత్సలతోమలస్థితిన్
సొంపువహించు నాపదలు సోకినవేళ విశాలతైలని
ష్కంపతటస్థలస్ఫురదఖండశిలాకృతి కర్మశంబుగన్.

55

చ. నయగతి ప్రీతి ప్రాణములు నాశిలినన్ మనశక్త్య మింతలే
మియు ఖలు లన్నఁ జేరమియు మిత్రుల నొచ్చియు వేడఁబోనియు
న్నియు వెతలండుఁ దాల్చియు మనీషులజాడ మెలంగుటల్ బుధా
శయములు కత్తిమీఁది పెనుసాము లివ్వరిచేత నేర్పిరో.

56

ఉ. ఎంతయినన్ సుగు వ్రముగ చిత్తురు సజ్జను లిట్లుఁజేరఁ బూ
జించురు ప్రీతిఁ జేసినది నెప్పురు మేల్ సభసెంతు రన్యమె

ప్పింతన కుగ్గడింతు రనయింతురు క్రిగలగర్వమంచిత
స్వాంతులు కత్తిమీడి పెనుసాము లివెవ్వరిచే నెఱింగిరో.

57

చ. బలువుగఁ గ్రాగునయ్యినుముఁజై బడుతోయకణంబు నాళిలున్
బొలుపరి తామరాకుపయి ముత్యమురూపున కిల్లుఁ గొంతనే
వల జలబిందువే యుడధియందలి శుక్తిని వ్రాలి ముత్యమై
మలయును తత్సమం బధమమధ్యమసత్తమసఖ్యముల్ క్రియల్.

58

చ. తగునడవళ్లఁ దండ్రికి ముదం బొదవించినవాడె పుత్తుఁడున్
మగనికి సంతసంబెసఁగ మక్కువఁ జూపినదే పురంధ్రి ప్రే
మ గలిగి కల్పిలేముల సమంబుగ వర్తిలువాడె మిత్రుఁడీ
ముగురు లభింతు రచ్చమతి మున్ సుకృతంబు లొనర్చువారికిన్.

59

చ. ఒరులకు నమ్రులై ఘనత నొంది వరస్తుతి నాత్మనద్దణ
స్ఫురణ వెలార్చి యన్యపనిఁ బూనియు స్వార్థములు న్యహించి ము
ష్కరులడుర్తియుత్త లతిశాంతినె మార్చి తదార్తికారులై
యరుదగుచర్యల నైలఁగు నార్యులు పూజ్యులు గారె యేరికిన్.

60

— పరోపకారపద్ధతి —

చ. ఫలములఁ బిక్కిటిల్లియును బాదపముల్ గను నమ్రభావమున్
జలధరపక్షి దవృష్టల నెసంగియు నమ్రత నిచ్చుఁ దోయముల్
గలిమిఁ జేలంగియున్ ఘనులు గర్వముఁ జెందక యుందు రింతయున్
దలఁపఁ బరోపకారు లగు ధన్యులకైన స్వభావకృత్యముల్.

61

చ. చెవు లురుకుండలద్యుతులచేతను గాదు శ్రుతి స్వెలుంగు ర
త్నవలయయుక్తి గాదు కయి దానముచేఁ జేలఁగున్ దయామతిన్
సపురగువారిదేహములు చందనకుంకుమచర్చచేతఁ గా
దవనిఁ బరోపకారమహిమాతిశయంబునఁ జాలశోభిలున్.

62

చ. జలజవరంపరక్ సురుచిసంపద నింపు నినుండు కైరవో
త్పలనికరంబుల న్గరము భాసించేయు సుధాంశుఁ డంబుదా
వళి తనయంతఁ దాఁ గురియు వర్షము హర్షము జెంద లోక మి
ట్టలఘుమతుల్ స్వయంగతపరాధహితుల్ సుకృతుల్ దలంపగన్.

63

చ. ఒరులవనుల్ ఘటించురు నిజోద్యమముల్ ద్యజించి యుత్తముల్
పరులవనుల్ స్వకార్యములు బాయక పూనుదు రుర్వి మధ్యముల్
పరహితముల్ నిజార్థరతి భగ్నమొనర్చురు మర్త్యరాక్షసుల్
పరహిత మూరకే శత్రుచుపామరు లెవ్వరొ తోచ దాత్తకున్.

64

- ఉ. పాపము సేయసేడు హితపద్ధతిఁ గూర్చు రహస్య మాపనున్
దాపను జూచు సద్గుణవితానము లందఁ జెఱంగ నెంచు దా
నాపద వచ్చిన న్విడువఁ డక్కఱవేళల నిచ్చుఁ దీర్పు సం
తాపము మంచిమిత్రుఁ డని తద్గుణమున్ బుధు లెంతు రెంతయున్. 65
- చ. తనుఁ గలనెన్ జలంబు లని దానికిఁ బాల్ న్నగుణం బొసంగి పెం
టనె యది గావఁగాఁబడునెడన్ జల మోర్వకఁ గాక నింకె న
య్యుచుఁగువివత్తు నైఁచక మహాగ్నిఁ బడంగఁ దొడంగఁ బాలు గ్ర
క్కన జలమంతలోఁ గలయఁ గ్రమ్మరె నిట్టివి సాధుమైత్రులున్. 66
- ఉ. ఇందె శయించినాఁడు కమలేశ్వరుఁ డిందె వసించె దద్విష
ద్బృందము లిందె చెందె శిఖరిచ్చటలున్ శరణంబు బాడబు
బుం దగె నించె యిందె ఘనపుష్కలముఖ్యము లన్న వద్దిరా
యెందునుఁ గాన మెంతబరు వీజలధీంద్రుని మేను బూనెడిన్. 67
- ఉ. ఆతఁడొకధారిచరమాంగలసత్కమరేంద్రుఁ డొక్కఁడే
జాతుఁడు జన్మమన్న ధృవుజన్మమె సద్బ్రహ్మచక్రవర్తన
స్థితతక్రిందమోద హితక్షీలలుగానిజడుల్ పృథాఘదా
బ్ధాతఁడవాండభాండఫలజతుసముల్ మృతజాతులేటికిన్. 68
- ఉ. ఆన నడంపు మూను తమ యానకు గర్వము నాడు సత్యమే
దోసము సేయఁబోకుము బుధు ల్గుచుత్తోవనె పొమ్ము విద్యదు
ల్లాస మొనర్పు ముగ్ధరిపులన్ శమియింపు వహింపు కీర్తి సం
త్రాసులఁ బ్రోవు సద్గుణము దాపు మివే కద సాధుకృత్యముల్. 69
- చ. మనసులు వాక్కు లంగములు మానితపుణ్య సుధాప్రపూర్ణతం
దనర నిజోపకారు లందితత్రిజగజ్జనులై పరు ల్భరిం
చినపరమాణుమాత్రగుణశీలము లద్రులు చేసి హర్షతో
యనిధుల నోలలాడుచు మహామహు లుందురు కొందఁ టిద్ధరన్. 70

— ధైర్యపద్ధతి —

- చ. ఆమరులు వార్ధిఁ ద్రచ్చునెడ నందుదయించినరత్నపాళి హ
ర్షము గన రాహులాహలవిషంబున భీతి వహింప రాత్తన
య్యమృతముఁ గన్నదాఁక విడ రప్పని యెఱెఱగైన ధీరస
త్తములు సునిశ్చితార్థ మవుదాఁక ప్రయత్నము మాననేర్తురే. 71
- ఉ. డొసిన నేడ విఘ్నమగునో యని సేచులు భీతిఁ గార్యమే
పూనరు మధ్యముల్ దొలుతఁ బూనియుఁ బూనక విఘ్నమైనచో

మానుడు చెన్నివిఘ్నములు మాటికి వచ్చిన నెంత నొచ్చినన్
మానరు తాము పూనిన సమంచితకార్యము ధీరమానసుల్.

72

చ. ఒకయెడ భూమినే బరుండు నొక్కెడఁ బాన్పున నుండుఁ గూరలే
కొకయెడ మెక్కు లోఁగొను రసోదన మొక్కెడ బొంతఁ బూను వై
నొకయెడఁ గట్టు దుప్పటము లొక్కెడఁ గార్యభర్యాగ్నికై మన
స్వికి గలదే సుఖాసుఖవిశేషవిధాగణనాప్రసంగముల్.

73

ఉ. నీతు లెఱుంగువారు తమనింద ఘటించిన నెంచినన్ మహా
భూతులు బాయకున్న నవి బోయిన చావపుడైనఁ గల్పనం
ఘాతవిరామకాలములఁ గల్గినఁ గల్గెడుగా కొకప్పుడున్
నీలివర్ణంబునం జెదరనేరరు ధైర్యరమాధురంధరుల్.

74

చ. యువతికటాక్షవీక్షణశరోద్ధతి ప్రక్కలుగా మరుక్తు ధా
వవనసభోపతాపములఁ బాకముచెందక లోభపాశము
వ్రవులక దుర్వ్యధాస్పదపుష్కగిషయాశల గాసి బొందకే
యవిరళపుణ్యబుద్ధిఁ దగునాతఁడు గెల్చు సమస్తలోకముల్.

75

ఉ. ఎంతదురంతచింత ఘటియించియు ధీరునియంతరంగసం
క్రాంతనితాంతఢైర్యరమ గ్రాచ నశక్యము ప్రజ్వలచ్ఛిఖా
వంతు నొకింత క్రిందుగను వంచిన వంచగవచ్చుఁ గాక దు
ర్దాంతతదంతరస్ఫురదుదగ్రశిఖావళి వండుగూడునే.

76

చ. హిమగిరితుంగశృంగమున కెక్కి తదుగ్రతటస్థలంబునన్
దుమికిన మేలు తద్విషమదుష్టశిలాహతి మేను వ్రయ్యలై
న మఱియు మేలు వ్యాళవదనంబునఁ గే లిడుకొన్న మేల్ శిఖం
గుమిలిన మేలుటంచు ననఘుల్ విడఁజాలరు శీలసంపదన్.

77

చ. జ్వలనుండు లోయమా జలధి స్వల్పపుకాలువఁ బోలు కొంచమా
శీలయగు కాంచనాచలము సింహము లేడి యగున్ మహోరగం
బలరులదండయా విషముఁ ద్రావ సుధారసమా జగద్ధితా
కలితసుశీల మేఘునునికాయమునం దగు నట్టిమేటికిన్.

78

చ. అసదృశసద్గుణాస్పదయు సార్యము నిర్మలచిత్తయైనత
ల్లి సరిగఁజూచి లజ్జ విడలేక భరించిన సూన్యతవ్రత
వ్యసనులు దీప్రతేజులు నిజాసుచయంబయినన్ సుఖంబుగా
మనలక మాననోపుదురు మానగ లేరు కృతప్రతిజ్ఞులన్.

79

చ. కలిమికి సజ్జనత్వము పొగడ్డకుఁ జూనమి బల్కి కోర్పుట
తల్లివికి విద్యయున్ వినయదృష్టి ధనాస్తికి బాత్రదానమే

యలుగము సత్తపస్యకు మహాప్రభువృత్తికిఁ దాల్చి ధార్మిక
చృలకవిభూషణంబు లగు సర్వగుణాద్యము శీలమే సుమీ.

80

— ౧౦ దైవపద్ధతి —

చ. గురుఁడు ప్రబోధకుం డశని ఘోరపువా లమరుల్ స్వనైనికుల్
పురి వివి దంతి యభ్రకరి పోరసహాయుండు వైత్యభేది యి
ట్టరుదగుబల్లి గల్లియు బలారి బలా రిపుధాటి తోడఁడే
శరణము వైవమే పురుషశక్తి వృథా యదియేల కాల్పనే.

81

చ. అనువుల నాన గ్రుంగఁ దనువంతయుఁ బెద్ద ముచుంగ నింద్రియో
ల్లసన మణంగ నాఁకట నలంగుచు నోటన రేయి యెల్కు బె
ట్టెనరంగఁ దానపడ్డరిడిగ్గన లోఁగొను భోగి తత్సుమే
వెనఁ జను వైవమిచ్చు క్షయవృద్ధుల స్వస్థత చుండుండీ జయల్.

82

ఉ. లేవడిఁ బొందియున్ వెతల లీనకఁ బొందియు లేచు గ్రమ్మునన్
వైవబలంబునన్ బుధుఁ డుదారతఁ గందుకవృత్తి హత్తి దు
ర్భావుఁడు తద్విధంబున వివద్దశ వచ్చిన నొచ్చి నాశిలున్
లేవక మంటిముద్ద ధరణిం బడి యట్టెయణంగుకై వడిన్.

83

చ. వడి నెద యెండ బట్టతలవాఁ డొకఁ డెండను నెత్తిమండ నల్
గడలను నీడచోటరసి కానక దవ్వల తాటిచెట్టు గ
న్నడఁ జని క్రింద నిల్వ నల పండు పడన్ దల బ్రద్దలయ్యె నె
య్యెడలకుఁ జన్న వైవమాతు నించుక డించక ముంచు నాపదల్.

84

చ. గజభుజగంబులం బలుభుగంబుల గట్టుట సూర్యచంద్రులన్
గజిబిజిచేసి దుర్గ్రహము క్రూర్యమున న్నబళించి యేచుటల్
బుజుమాతు లామహాత్ములు దరిద్రత వేగుటఁ జూచి యయ్యయో
నిజగతి నెంతచేసె నతినిఘరవైవ మటంచుఁ గుందుచున్.

85

చ. సరసగుణాద్యశేషగుణసంపద నిల్వ నిధానమా మహా
పురుషశిఖామణిన్ భువికి భూషణరాజముగా సృజించి య
త్తటి క్షణభంగురంబుగను వాని నొనర్చినయేని యేటినే
ర్పరి విధి యాతఁ డూడిన యమండితభావము కష్ట మక్కటా.

86

చ. అతులనుధారనైకనిధియై సకలోషధులేలం నాథుండై
శతభివగన్వితోద్ధమనసంభృతుండై శివమాశిభాగలం
కృతమణియై వెలుంగుకశి యెప్పుడు బాయఁడు రాజయత్న హా
హతవిధిపాక మేదొరలకైనను దాఁట నలంఘ్యమేకదా.

87

చ. హతవిధి యన్తలాలవరుఁ డాత్త యనందగుమ్మత్తికన్ బహు
ద్ధతిఁ గొని ముద్దచేసి వ్యధ యన్ బృఘచక్రముఁ జేర్చి యాపదు
న్నతఘనదండఘాతన మనంబును బల్కఱు ద్రిష్టచున్నవాఁ
డతఁ డిక్క నేమిసేయునొకదా చెలికాడ యెఱుంగ వేమియున్.

88

చ. చెడుపను లూనియే యలఁతఁ జెంచెద పీయడియాస మానుమో
జడవిధి యాపదల్ బెనిచి సాధులఁడైర్ప మడంపఁ బూనినన్
జెడ దది కల్పసంక్షయవిశ్చిర్ల నిజక్రమపర్వతంబులొ
యడఁపఁగ నింకఁజేయఁగ నవార్యపయోధులొ యామహాత్మకుల్.

89

చ. పలివిధి యేమి యెవ్వనికీ బ్రాప్తమొనర్చునొ వచ్చునంతయే
యతనికి సీచసంశ్రయమహాశ్రయముల్ గుఱిగావు సర్వది
క్ష్పృతతులు నిండి మేఘములు ప్రత్యహముం గుఱియంగ నేయభీ
ష్పితములు గల్గె ద్విప్రిజలబిందువులే కద చాతకాశికిన్.

90

ఉ. అంబుజబాంధవుం డహరహంబురు డగ్గరివారిఁ గూడియే
యంబరఖండమూని తిరుగాడుచుచుండును గ్రంథుదాఁక న
య్యంబరఖండ మొందియె సుధాంశుఁడు ద్రిష్టురు రాత్రుల్లెల్ల దై
వంబె ఘటించినన్ గడవవచ్చునె దుర్గతి యొకవారికిన్.

— ౯౦ కర్తవ్యధర్మ —

ఉ. ఆనతిసేతునోసురల కయ్యమరుల్ హతవిధ్యధీరులే
యానిఖైలకవంద్యుఁ డజ్ఞుఁ డాతఁడు కర్తవ్యలప్రదుండె క
ర్మానుగుణంబు కత్ఫల మజాదులచే నగుటేమి పద్మజుం
డేనియు కర్త కాఁడు ప్రభు వింతకుఁ గర్తముగాన మ్రొక్కెదన్.

91

చ. నెఱి నజ్ఞ నండభాండకృతి సేమపుఁగుమ్మరిఁ జేసె నెద్ది శ్రీ
హరిని దశావతారగహనాప్తిని సంకటపెట్టె నెద్ది శం
కరునిఁ గపాలపాణిపుటకంబున భిక్షకుఁ జొన్ను నెద్ది భా
స్కరు దివిఁ ద్రిష్ట నెద్ది యల కర్తముఁగూర్చి నమస్కరించెదన్.

92

చ. కొఱుగును సాధుగా మొఱుకు కోవిదుగా నలి మిత్రుగా నగో
చరము సుగోచరంబుగ విషం బమ్మతంబుగఁ జేయు నెద్దియా
స్థిరతరనక్కృతిఁ భగవతిన్ భజియింపు మభీష్టసిద్ధికో
నరసుత మానితామితగుణంబుల నేల వృథాఘ్నఁ జెందఁగన్.

93

చ. సురుచిరకర్తమున్నపుడు సున్నపుమిదైలు చిన్నిపాయపుం
దెఱవలు తెల్ల నా గొడుగునీడల హెచ్చిలు లచ్చియున్నిరం

- తరమయినట్టు లుండు నది తప్పిన నెంతయుఁ గంతుసంగరాం
తరహాతతంతుమా క్తికవితానగతిక్ విభ్రయై వడిక్ జెడున్. 94
- చ. గుణమగుణంబు నైన క్రియ గోరి యొనర్పఁగఁ బూనుపండితా
గ్రణి మునుమున్నె సేయ దగు కర్తము పాకము నిశ్చయించి ని
ర్వృణమతి చేయఁజెల్లు శుభవత్క్రియ లెంచక చేసినక్ దదు
ల్పణఫల మబ్బు దాఁకఁ గృతిపాకము హృద్గతి నేర్చు శల్యమై. 95
- చ. జనము కర్త భూమిఁ గని సత్క్రియలేనిజడుండు చందనేం
ధనమల సువృష్టాట్టు రతనంపుకుటుంబున మంచువాఁడు కాం
చనహలమూని తోణి దివసప్రభు దూదికి దుష్టువాఁడు బా
య నటికి కప్పరంపువెలు గారిగచేసికిఁ బెట్టువాఁడగున్. 96
- చ. సుమహిలరూపముక్ గులము శుద్ధపుశీలము వివ్యయంక్ బ్రయ
త్నము గలరాజసేవ విదితంబులె సిక్కిము పూర్వజన్మపు
ణ్యముల జనించుసంచితసమంచితభాగ్యములే ఫలించుఁ గా
లమున ఫలించువృక్షములలాగున నత్యము మర్త్యతోటికిన్. 97
- చ. జలముల ముక్కుగాక సురతైలము వైకొనుగాక శత్రులక్
బెలుకుర సేయఁగాక కృషి బేరము సేవలు సేయుఁగాక వి
ద్య లెఱుగుఁగాక పక్షివలె నభ్రగతిక్ జరుఁగాక యెంతగా
సిలినను రాదు రానిది గృకించ దవార్యము కర్తవ్యధిన్. 98
- చ. అడవులనైనఁ దోయములనైన విరోధులలోననైన మం
డెడుదవమధ్యమందయిన నీరధినైన మహాద్రినైన నె
క్కడనయింక్ బ్రమాదగతిఁ గాంచిన నిద్ర వహించినక్ భరం
పడి విషమస్థితుం డయిన ప్రాప్సుకృతంబులె బ్రోచు మర్త్యునిన్. 99
- ఉ. ఘోరవనంబు పట్టణ మగుక్ జనులెల్ల స్వకీయు లాదు రి
ద్ధారుణియంతయుక్ ధననిధానమణిగణపూర్ణయై తగుక్
భూరితలైకసత్క్రియలు పూర్వభవంబునఁ జేసి యిన్నిటం
గౌరవ మొందు ధన్యులకు గావున ధర్మము సేయఁగాఁ దగున్. 100
- చ. ఉరుగుణయోగి భర్తృహరియోగి చమత్కృతి సంఘటింపఁగాఁ
గరము దనర్చు నీతిశతకం బదిబట్టి తెనుగుబాసచే
దిరమన్ద జెప్పె బుష్పగిరితిమ్మన చంపకమాలికావరం
పరల్ల శివాంఘ్రిపూజలగఁ బండితు లెంతయు సంతసింపఁగన్. 10
- నీతిశతకము సమాప్తము.

